

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

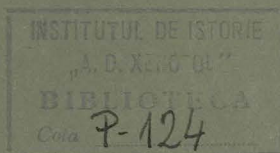
ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

„A. D. XENOPOL“

XIII

1976

I A Ș I

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil), D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAȘ, D. ȘANDRU.

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției :

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.

TOM. XIII, 1976

SUMAR

D. CIUREA, Civilizația în Moldova în perioada 1834—1849	1
NICOLAE GOSTAR, Longinus Dio Cassius, LXVIII, 12, 1—5	53
CONST. A. STOIDE, Contribuții la cunoașterea relațiilor moldo-poloneze din anii 1683—1684	71
NICOS GAIDAGIS, Contribuții la istoricul Bibliotecii centrale universitare din Iași	93
AL. ZUB, Ioan Sbiera și Academia Română	119
GH. BUZATU, Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar” (1919—1920)	133
VALERIU-FLORIN DOBRINESCU, Tineretul studențesc din Iași în pro- cesul prefacerilor revoluționare postbelice	147

*

ECATERINA NEGRUȚI, Știri cu privire la confecționarea uniformelor slu- jitorilor din Moldova la începutul secolului al XIX-lea	167
TUDOR MATEESCU, Sate dobrogene dispărute în cursul secolului al XIX-lea (I)	171
CONSTANTIN C. ANGELESCU, Justiția în Moldova la mijlocul veacului al XIX-lea. Constatările unui jurist grec	185
MIHAI VATAVU, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, luptător pentru desăvîr- șirea unității naționale	191
ION AGRIGOROAIEI, Partidul Socialist și unele probleme ale economiei naționale (1918—1921)	203

SILVIA ISTRATE, Confruntări între patronat și clasa muncitoare în problema Codului muncii	211
ȘTEFAN BUJOREANU, Despre activitatea lui Oreste Tafrali	225
D. ȘANDRU, Conversiunea datoriilor băncilor populare	231
J. BENDITER, Politica Angliei față de Germania între 1934 și 1937	247

*

I. CAPROȘU, Cu privire la istoria orașului Birlad	255
CONST. A. STOIDE, Cronica Anonimă și autorul ei	267

D O C U M E N T E

TH. HOLBAN, Documente românești din arhivele polone și franceze	281
I. TODERAȘCU, Ziare — broșuri privitoare la Războiul de treizeci de ani	333
VEN. CIOBANU, Documente inedite privind relațiile Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	335
PAUL MIHAIL, Relații din 1871 despre monumentele istorice din Moldova de nord	373

R E C E N Z I I

M. BRUDIU, <i>Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova</i> , București, 1974, editat de Oficiul de informare și documentare în științele sociale și politice, 187 pagini, 85 planșe și 2 hărți (<i>Vasile Chirica</i>)	389
<i>Banatica</i> , Reșița, II, 1973, 466 p.; III, 1975, 401 p. (<i>Gh. I. Florescu</i>)	380
VASILE NEAMȚU, <i>La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle</i> , București, Ed. Acad., 1975, 270 p. ± 52 fig. (<i>I. Toderașcu</i>)	383
PETRU DEMETRU POPESCU, <i>Basarab I</i> , București, Ed. militară, 1975, 144 p. (<i>Ștefan Lemny</i>)	385
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , A. Moldova, volumul I, (1384—1448), întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU și L. ȘIMANSCHI, București, Ed. Acad., 1975, LV+604 p. (<i>Ștefan S. Gorovei</i>)	386
<i>Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, begründet von FRANZ ZIMMERMANN, Fünfter Band, 1438—1457, nummer 2300—3898; mit 9 Tafeln, bearbeitet von GUSTAV GÜNDISCH</i> , 1975, Böhlau Verlag, Köln-Wien <și> Ed. Acad., București, LX+638 p. (<i>Const. A. Stoide</i>)	391

- ȘT. OLTEANU, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, București, Ed. Acad., Biblioteca Historica Romaniae, 1975, 159 p. (Ștefan Lemny) 395
- **. Mihai Viteazul. *Culegere de studii*, București, Ed. Acad., 1975, 280 p. (Ștefan Lemny) 398
- ENACHE PUIU, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, Ed. Acad., 1975, 321 p. (Const. A. Stoide) 400
- C. NEAGU, DR. D. MARINESCU, R. GEORGESCU, *Fapte din umbră*, București, Ed. politică, 1975, 288 p. (Ștefan Lemny) 408
- LEONID BOICU, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, Ed. „Junimea”, 1975, 135 p. (Gh. Platon) 409
- JEAN NOEL BIRABEN, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens. Tome I, La peste dans l'histoire*, Paris, 1975, 455 p. (Ecaterina Negruți) 412
- Junimea și junimiștii, Scrisori și documente inedite*, Ediție îngrijită, introducere și note de ION ARHIP și DUMITRU VACARIU, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 304 p. (Ioana Angelescu) 413
- JOSEF J. BARTON, *Peasants and Strangers Italians, Rumanians, and Slovaks in an American City, 1890—1950*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1975, 217 p. (I. Ciupercă) 416
- PETER KRÜGER, *Deutschland und die Reparationen, 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Deutsche Verlag — Anstalt, Stuttgart, 1973, 224 p. (Em. Bold și S. Chițanu) 418
- România în primul război mondial. Contribuții bibliografice*, București, Ed. militară, 1975, 356 p. (Gh. I. Florescu) 420
- D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921*, București, Ed. Acad., 1975, 358 p., (Ion Agrigoroaiei) 421
- VASILE BOZGA, *Criza agrară în România*, București, Ed. Acad., 1975, 257 p. (D. Șandru) 424
- N. MINEI, *Dosarele confidențiale 1939—1945. (Din culisele celui de al doilea război mondial)*, București, Ed. militară, 1975, 284 p. (Sorin Mușeanu) 425
- DR. GH. ZAHARIA, DR. L. VAJDA ș.a., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1974, 254 p. (Gh. Iacob) 426

NOTE BIBLIOGRAFICE

- ANDRÉ BEAUFRE, *La nature de l'histoire*, Paris, Librairie Plon, 1974, 148[—149] p. (Al. Zub) 429
- Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Colecție de studii editată de acad. MIRON CONSTANTINESCU, acad. ȘTEFAN PASCU și dr. PETRE DIACONU, Bibliotheca Historica Romaniae, XVI, București, 1975, 325+39 pl. (Silvia Teodor) 429

<i>Fontes Historiae Daco-Romanae</i> , III, București, Ed. Acad., 1975, 568 p. (Petre Diaconu)	431
<i>Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1975, XIV, Viena, <1975></i> , 288 p. (Al. Zub)	433
HENRI-IRÉNÉE MARROU, <i>De la connaissance historique</i> , Paris, Éditions du Seuil, 1975, 318 p. (Al. Zub)	434
CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, <i>Istoria românilor</i> , 1. <i>Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești</i> , București, Ed. științifică, 1974, 328 p. (Ștefan Lemny)	434
CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, <i>Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi</i> , ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Albatros, 1975, 1037[—1038] p. (Al. Zub)	436
CONSTANTIN C. GIURESCU, <i>Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi</i> , București, Ed. „Ceres”, 1975, 388 p. (Șt. Lemny)	437
„Dacoromania”. <i>Jahrbuch für östliche latinität</i> , herausgegeben von PAUL MIRON, Bd. 2, Freiburg/München, 1974, 375 p. (Al. Zub)	439
EKKEHARD VOLKL, <i>Das Rumänische Fürstentum und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert</i> , Wiesbaden, Verlag Otto Harassowitz, 1975, 123 p.	440
M. BODINGHER, <i>Catalogul cărților rare și prețioase străine</i> . Volumul I. <i>Incunabule și secolul XVI</i> . Iași, (Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” — Iași), 1975, 216 p. (Cornelia Măță)	441
Prof. univ. dr. docent ION IONĂȘCU, PETRE BĂRBULESCU, GHEORGHE GHEORGHE, <i>Tratatetele internaționale ale României, 1354—1920</i> , I, Texte, rezumate, adnotări, bibliografie, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1975, 528 p. (I. Caproșu)	441
<i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale</i> , Supliment I (1403—1700), <Intocmit de> MARIA SOVEJA, MIHAI REGLEANU, DOINA TINCULESCU, MARCEL CIUCA și GABRIELA BIRCEANU, București, 1975, 491 p. (I. Caproșu)	442
IOAN T. POPOVICI, <i>Monografia comunei Braniște, județul Galați</i> , Galați, 1975, 158 p. (I. Caproșu)	443
<i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale</i> , vol. V, 1701—1720, întocmit de VERONICA VASILESCU și DOINA DUCA-TINCULESCU, București, 1974, 656 p. (I. Caproșu)	443
MIRCEA ANGHELESCU, <i>Literatura română și Orientul (secolele XVII—XIX)</i> , București, Ed. Minerva, 1975, 207 p. (Al. Zub)	444
PETRU REZUȘ, <i>Contribuții la istoria orașului Rădăuși (pînă la 1918)</i> , București, Ed. „Litera”, 1975, 137 p. (I. Caproșu)	444
** Vaslui, Ștefan cel Mare, 1475, Vaslui, 1975, 125 p. (Gh. Pungă)	445
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , B. Țara Românească, vol. III (1526—1535), București, Ed. Acad., 1975, XXXII + 449 p. (I. Caproșu)	447
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , B. Țara Românească, vol. XI (1593—1601), <i>Domnia lui Mihai Viteazul</i> , București, Ed. Acad., 1975, LI+744 p. (I. Caproșu)	447

- Studii și materiale de istorie medie*, vol. VIII, București, Ed. Acad., 1975, 275 p. (I. Caproșu) 448
- GEORG VELOUDIS, *Das griechische Druck und Verlagehaus „Gliks“ in Venedig (1670—1854)*, Wiesbaden, Otto Harrasowitz, 1974, 170 p. (M. Bodinger) 448
- NICOS GAIDAGIS, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ — Iași*, vol. II (Secolul al XVIII-lea), Iași, 1975, 738 p. (Cornelia Măță) 449
- TUDOR MATEESCU, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1831)*, București, 1975, 343 p. + 10 pl. (M. Ciucă) 450
- G. ZANE, N. Bălcescu. *Opera, omul, epoca*, București, Ed. Eminescu, 1975, 405 p. (Al. Zub) 452
- ELENA GEORGESCU, TITU GEORGESCU, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Craiova, Ed. „Scrișul românesc“, 1975, 261 p. (Gh. I. Florescu) 453
- GEORGETA ONISCU, *Arhiva Societății științifice și literare din Iași, 1889—1916, 1921—1940. Indice*, <Iași>, 1974, 404 p. (Gh. I. Florescu) . . 454
- CLAUS STEPHANI, *Erfragte Wege-Zipser Texte aus der Süd Bukovina*, București, Ed. „Kriterion“, 1975, 239 p. (S. Chițanu) 454
- Documente și manuscrise literare*, vol. III. *Correspondența B. P. Hasdeu — Iulia Hasdeu*, ediție publicată, adnotată și comentată de PAUL CORNEA, ELENA PIRU, ROXANA SORESCU, București, Ed. Acad., 1976, 474 p. (Al. Zub) 456
- VASILE NETEA, *Pe drumul unității naționale. Studii și evocări*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia“, 1975, 278 p. (Al. Zub) 456
- AL. ZUB, *Vasile Pârvan, 1822—1927. Biobibliografie*, București, Ed. științifică și enciclopedică, Ed. militară, 1975, LXXXIV + 402 p. + ilustrații (V. Cristian) 457
- PETRE BARBULESCU, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939)*, București, Ed. politică, 1975, 443 p. (N. Corvian) 458
- IONEL CLOPOTEL, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Ed. „Facla“, 1973, 236 p. (G. I. Florescu) 460
- OLIMPIU MATICHESCU, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia“, 1975, 256 p. + 19 fasc. (Gh. I. Florescu) 461
- JANET ZIEGLER, *World War II; Books in English, 1945—65*, Compiled by . . ., Stanford, Hoover Institution Press (Stanford University — California), 1971, 223 p. (Gh. Buzatu) 462
- ** *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, Editions C.N.R.S., 1975, 440 p. (Gh. Buzatu) 463
- E.M. ROBERTSON (etited by), *The Origins of the Second World War. Historical Interpretations*, London — Basingstoke — New York — Dublin — Melbourne — Johannesburg — Madras, MacMillan—St Martin's Press, First Edition 1971, Reprinted 1973, 312 p. (Gh. Buzatu) 464

HENRI MICHEL, <i>La guerre de l'ombre. La Résistance en Europe</i> , Paris, Éditions Bernard Grasset, 1970, 420 p. (Gh. Buzatu)	465
General-maior EUGEN BANTEA, <i>Insurecția română în Jurnalul de război al Grupului de armate german „Ucraina de sud”</i> , București, Ed. militară, 1974, 203 p. (Gh. Buzatu)	466
SIR LLEWELLYN WOODWARD, <i>British Foreign Policy in the Second World War</i> , Volume III, London, H.M.S.O., 1971, 620 p. (Gh. Buzatu)	467
RICHARD DEACON, <i>A History of the British Secret Service</i> , London, Frederick Muller Ltd., 1969, 440 p. (Gh. Buzatu)	468
REINHARD GEHLEN, <i>L'Organisation Gehlen, Mémoires</i> , Paris, Éditions Fayard-Éditions Presses de la Cité, 1972, 344 p. (Gh. Buzatu)	469
E. H. COOKRIDGE, <i>Set Europa Ablaze. The Story of Special Operations in Western Europe 1940—45</i> , London, Pan Books Ltd., 1969, 534 p. (Gh. Buzatu)	470
BENNETT KOVRIG, <i>The Myth of Liberation. East-Central Europe in U. S. Diplomacy and Politics since 1941</i> , Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1973, 360 p. (Gh. Buzatu)	471
PIERRE SALMON, <i>Le racisme devant l'histoire</i> , Paris (Fernand Nathan), Bruxelles (Éditions Labor), 1973, 195 p. (Al. Zub)	472

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

Al. XIII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg (10—17 august 1974). (Al. Z.)	473
Colocviul româno-american (Suceava, 18—21 august 1974) (Al. Z.)	473
Al XV-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg, cu tema „Românii și Marea” (Mangalia, 22—28 septembrie 1975), (V. Russu)	474
Colocviul comisiei mixte româno-poloneze de istorie (Varșovia, 17—21 mai 1976), (L. B.)	475
Teze de doctorat	476
Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, în anul 1976 (I. Ciupercă)	477

SOMMAIRE

D. CIUREA, La civilisation en Moldavie durant la période 1834—1849	1
•	
NICOLAE GOSTAR, Longinus Dio Cassius, LXVIII, 12, 1—5	53
C. A. STOIDE, Les relations de la Moldavie et de la Pologne en 1683—1684	71
NICOS GAIDAGIS, Contributions à l'histoire de la Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy	93
AL. ZUB, Ioan Sbiera et l'Académie Roumaine	119
G. BUZATU, Un chapitre de l'histoire politique de la Roumanie. La constitution du „Bloc parlementaire“, le ministère qu'il a soutenu et sa dissolution (1919—1920)	113
VALERIU FLORIN DOBRINESCU, Les étudiants de Jassy et les transformations révolutionnaires de la Roumanie après la deuxième guerre mondiale	147
•	
ECATERINA NEGRUȚI, Informations concernant la confection des uniformes des „slujitori“ moldaves au début du XIX siècle	167
TUDOR MATEESCU, Villages de la Dobroudja ayant cessé d'exister au cours du XIX siècle (I)	171
CONSTANTIN C. ANGELESCU, L'organisation judiciaire en Moldavie au milieu du XIX siècle. Constatations d'un juriste grec	185
M. VATAVU, B. Ștefănescu-Delavrancea et la lutte pour réaliser l'unité nationale	191

ION AGRIGOROAIEI, Le Parti Socialiste et certains problèmes d'économie nationale	203
SILVIA ISTRATE, Confrontations entre les patrons et la classe ouvrière concernant le problème du Code du travail	211
ȘTEFAN BUJOREANU, L'oeuvre du professeur Oreste Tafrali	225
D. ȘANDRU, La conversion des dettes des banques populaires	231
J. BENDITER, La politique de l'Angleterre face à l'Allemagne de 1934 à 1937	247

•

T. CAPROȘU, A propos de l'histoire de la ville de Birlad	255
C. A. STOIDE, La Chronique Anonyme et son auteur	267

DOCUMENTS

TH. HOLBAN, Documents roumains conservés dans les archives de Pologne et de France	281
I. TODERAȘCU, Journaux et brochures concernant la guerre de trente ans	333
VEN. CIOBANU, Documents inédits relatifs aux relations de la Moldavie avec la Pologne durant la seconde moitié du XVIII ^e siècle	355
PAUL MIHAIL, Informations concernant les monuments du nord de la Moldavie en 1871	373

COMPTES-RENDUS

M. BRUDIU, <i>Le paléolithique supérieur et le mésolithique en Moldavie</i> , Bucarest, Éditions de l'Office d'information et de documentation pour les sciences sociales et politiques, 1974, 187 p. + 83 planches + 2 cartes. (Vasile Chirica)	379
<i>Banatica</i> , Reșița, II, 1973, 466 p.; III, 1975, 401 p. (G.I. Florescu)	381
VASILE NEAMȚU, <i>La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 270 p. + 52 fig. (I. Toderașcu)	383
PETRU DEMETRU POPESCU, <i>Basarab Ier</i> , Bucarest, Éditions Militaires, 1975, 144 p. (Ștefan Lemny)	385
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , A, Moldavie, Tome I ^{er} (1384—1448), Recueil de documents publiés par C. CIHODARU, I. CAPROȘU et L. SIMANSCHI, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, LV + 604 p. (Ștefan S. Gorovei)	386

- Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, begründet von FRANZ ZIMMERMAN, 5 Band, 1438—1457, nr. 2300—3098; mit 9 Tafeln, bearbeitet von GUSTAV GÜNDISCH, 1975, Böhlman Verlag, Köln-Wien, und Verlag der Akademie der Sozialist. Republik Rumänien, Bucarest, LX+638 S. (*Const. A. Stoide*) 391
- ȘT. OLTEANU, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, Bibliotheca Historica Romaniae, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 159 p. (*Ștefan Lemny*) 395
- ** *Michel le Brave*, Recueil d'études. Bucarest. Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 280 p. (*Ștefan Lemny*) 398
- ENACHE PUIU, *La vie et l'oeuvre de Miron Costin*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 321 p. (*Const. A. Stoide*) 400
- C. NEAGU, Dr. D. MARINESCU et. R. GEORGESCU, *Actions entreprises dans l'ombre*, Bucarest, Éditions Politiques, 1975, 288 p. (*Ștefan Lemny*) 408
- LEONID BOICU, *La genèse de la „question roumaine“ comme problème international*, Jassy, Éditions „Junimea“, 1975, 135 p. + résumé en français. (*G. Platon*) 409
- JEAN NOËL BIRABEN, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, Tome I, *La peste dans l'histoire*, Paris, 1975, 455 p. (*Ecaterina Negruți*) 412
- La Société littéraire „Junimea“ et ses membres. Lettres et documents inédits*, publiés avec une introduction et de notes par ION ARHIP et DUMITRU VACARIU, Jassy, Éditions „Junimea“, 1973, 304 p. (*Ioana Angelescu*) 414
- JOSEF J. BARTON, *Peasants and Strangers Italians, Roumanians and Slovaks in an American City, 1890—1950*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1975, 217 p. (*I. Ciupercă*) 416
- PETER KRÜGER, *Deutschland und die Reparationen, 1918—1919. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Deutscher Verlag-Anstalt, Stuttgart, 1973, 224 p. (*Em. Bold et S. Chițanu*) 418
- La Roumanie dans la première guerre mondiale. Contributions bibliographiques*, Bucarest, Éditions Militaires, 1975, 356 p. (*G. I. Florescu*) 420
- D. ȘANDRU, *La réforme agraire de 1921*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 358 p. (*Ion Agrigoroaiei*) 421
- VASILE BOZGA, *La crise agraire en Roumanie*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 257 p. (*D. Șandru*) 424
- N. MINEI, *Dossiers confidentiels. (Des coulisses de la deuxième guerre mondiale)*, Bucarest, Éditions Militaires, 1975, 284 p. (*Sorin Mureșanu*) 425

- Dr. G. ZAHARIA, Dr. L. VAJDA, *La résistance au fascisme dans le nord de la Transylvanie (septembre 1940 — octobre 1944)*, Cluj-Napoca, Éditions „Dacia“, 1974, 254 p. (G. Iacob) 426

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

- ANDRÉ BEAUFRE, *La nature de l'histoire*, Paris, Librairie Polon, 1974, 148 [—149] p. (Al. Zub) 429
- Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, recueil d'études publiées par Miron Constantinescu, Ștefan Pascou et Petre Diaconu, Bibliotheca Historica Romaniae, XVI, Bucarest, 1975, 323 p. + 39 planches (Silvia Teodor) 429
- Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 568 p. (Petre Diaconu) 431
- Almanach de la Paroisse orthodoxe roumaine de Vienne*, XIV, 1975, Vienne, 288 p. (Al. Zub) 433
- HENRI-IRÈNE MARROU, *De la connaissance historique*, Paris, Éditions du Seuil, 1975, 318 p. (Al. Zub) 434
- CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Histoire des Roumains, I, Depuis les temps les plus anciens jusqu'à la fondation des Etats roumains*, Bucarest, Éditions Scientifiques, 1974, 328 p. (Ștefan Lemny) 434
- CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Histoire des Roumains depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*, deuxième édition revue et augmentée, Bucarest, Éditions Albatros, 1037 [—1038] p. (Al. Zub) 436
- CONSTANTIN C. GIURESCU, *Histoire de la forêt roumaine depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours*, Bucarest, Éditions „Ceres“, 1975, 388 p. (Șt. Lemny) 437
- Dacoromania, Jahrbuch für östliche Latinität*, herausgegeben von PAUL MIRON, Tome II, Fribourg-Munich, 1974, 375 p. (Al. Zub) 439
- EKKEHARD VÖLKL, *Das Rumänische Fürstentum und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, Verlag Otto Harassowitz, 1975, 123 p. 440
- M. BODINGHER, *Catalogue des livres rares et précieux publiés à l'étranger, Tome I, Incunables et XVIe siècle*, Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy, 1975, 216 p. (Cornelia Măță) 441
- ION IONAȘCU, PETRE BARBULESCU et GHEORGHE GHEORGHE, *Les traités internationaux de la Roumanie, 1354—1920*, Tome I, Textes, résumés, notes, bibliographie, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1975, 528 p. (I. Caproșu) 441
- Catalogue des documents moldaves conservés à la Direction des Archives Centrales*, Ier supplément (1403—1700), publié par MARIA SOVEJA., MIHAI REGLEANU, DOINA TINCULESCU, MARCEL CIUCĂ et GABRIELA BIRCEANU, Bucarest, 1975, 491 p. (I. Caproșu) 442
- ION T. POPOVICI, *Monographie de la commune Braniștea, département de Galatz*, Galatz, 1975, 158 p. (I. Caproșu) 442
- Catalogue des documents moldaves conservés à la Direction des Archives Centrales*, Tome V, (1701—1720), publié par VERONICA VASILESCU et DOINA DUCA-TINCULESCU, Bucarest, 1974, 656 p. (I. Caproșu) 443

MIRCEA ANGHELESCU, <i>La littérature roumaine et l'Orient (XVIIIe—XIXe siècles)</i> , Bucarest, Éditions Minerva, 1975, 207 p. (Al. Zub)	444
PETRU REZUS, <i>Contributions à l'histoire de la ville de Rădăuți (jusqu'en 1918)</i> , Bucarest, Éditions „Litera”, 1975, 157 p. (I. Caproșu)	444
** Vaslui, <i>Etienne le Grand, 1475</i> , Vaslui, 1975, 125 p. (G. Pungă)	445
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , B, <i>Valachie</i> , Tome III, (1526—1535), Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, XXXII + 449 p. (I. Caproșu)	447
<i>Documenta Romaniae Historica</i> , B, <i>Valachie</i> , Tome XI (1593—1601), <i>Le règne de Michel le Brave</i> , Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, LI + 744 p. (I. Caproșu)	447
<i>Etudes et matériaux relatifs à l'histoire du Moyen-Âge</i> , Tome VIII, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1975, 257 p. (I. Caproșu)	448
GEORG VELOUDIS, <i>Das griechische Druck und Verlagshaus „Glikis“ in Venedig (1670—1854)</i> , Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1974, 170 p. (M. Bodinger)	448
NICOS GAIDAGIS, <i>Catalogue des livres grecs de la Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy</i> , Tome II (XVIII ^e siècle), Jassy, 1975, 738 p. (Cornelia Măță)	449
TUDOR MATEESCU, <i>Documents concernant l'histoire de la Dobroudja (1830—1831)</i> , Bucarest, 1975, 343 p. + 10 planches. (M. D. Ciucă)	450
G. ZANE, N. Bălcescu. <i>Son oeuvre, l'homme, l'époque</i> , Bucarest, Editions Eminescu, 1975, 405 p. (Al. Zub)	452
ELENA GEORGESCU et TITU GEORGESCU, <i>L'action démocratique et révolutionnaire des femmes en Roumanie</i> , Craiova, Editions „Scrisul românesc”, 1975, 261 p. (G. I. Florescu)	453
GEORGETA ONISCU, <i>La revue „Archives de la Société Scientifique et Littéraire de Jassy” (1889—1916 et 1921—1940)</i> , Index, <Jassy>, 1974, 404 p. (G. I. Florescu)	454
CLAUS STEPHANI, <i>Erfragte Wege-Zipser Texte aus der Süd Bukovina</i> , Bucarest, Editions „Kriterion”, 1975, 239 p. (Sorin Chițanu)	454
<i>Documents et manuscrits littéraires</i> , Tome III, <i>Letters de B. P. Hasdeu et de Iulia Hasdeu</i> , publiées avec des notes et des commentaires par PAUL CORNEA, ELENA PIRU et ROXANA SORESCU, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1976, 474 p. (Al. Zub)	456
VASILE NETEA, <i>Sur la voie de l'unité nationale. Etudes et évocations</i> , Cluj-Napoca, Editions „Dacia”, 1975, 278 p. (Al. Zub)	456
AL. ZUB, <i>Vasile Pârvan 1882—1927. Biobibliographie</i> , Bucarest, Editions Scientifiques et Encyclopédiques et Editions Militaires, 1975, LXXXIV + 402 p. + illustrations. (V. Cristian)	457
PETRE BĂRBULESCU, <i>La Roumanie et la Société des Nations (1929—1939)</i> , Bucarest, Editions Politiques, 1975, 443 p. (N. Corivan)	458
ION CLOPOȚEL, <i>Souvenirs et portraits</i> , Timișoara, Editions „Facla”, 1973, 236 p. (G. I. Florescu)	460
OLIMPIU MATICHESCU, <i>L'opinion publique internationale et le Diktat de Vienne</i> , Cluj-Napoca, Editions „Dacia”, 1975, 256 p. + 19 facsimiles (G. I. Florescu)	461

- JANET ZIEGLER, *World War II: Books in English, 1945—1965*, Compiled by ..., Stanford University — California, Hoover Institution Press, 1971, 223 p. (G. Buzatu) 462
- ** *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, Editions C.N.R.S., 1975, 440 p. (G. Buzatu) 462
- E. M. ROBERTSON (edited by), *The Origins of the Second World War. Historical Interpretation*, London — Basingstoke — New York — Dublin — Melbourne — Johannesburg — Madras, MacMillan-St. Martin's Press, First edition 1971, reprinted 1973, 312 p. (G. Buzatu). 464
- HENRI MICHEL, *La guerre de l'ombre. La résistance en Europe*, Paris, Editions Bernard Grasset, 1970, 420 p. (G. Buzatu) 465
- Général de brigade EUGEN BANTEA, *L'insurrection roumanie selon le journal de guerre du groupe d'armées allemandes „Ukraine du Sud“*, Bucarest, Editions Militaires, 1974, 203 p. (G. Buzatu) . . . 466
- Sir LLEWELLYN WOODWARD, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volume III, London, H.M.S.O., 1971, 620 p. (G. Buzatu) . . . 467
- RICHARD DEACON, *A History of the British Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1969, 440 p. (G. Buzatu) 468
- REINHARD GEHLEN, *L'organisation Gehlen. Mémoires*, Paris, Editions Fayard-Editions Presses de la Cité, 1972, 344 p. (G. Buzatu) 469
- E. H. COOKRIDGE, *Set Europa Ablaze. The Story of Special Operations in Western Europe 1940—1945*, London, Pan Books Ltd., 1969, 534 p. (G. Buzatu) 470
- BENNETT KOVRIG, *The Myth of Liberation. The East-Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1973, 360 p. (G. Buzatu). . . . 471
- PIERRE SOLMON, *Le racisme devant l'histoire*, Paris (Fernand Nathan) Bruxelles (Editions Labor), 1973, 195 p. (Al. Zub) 472

LA VIE SCIENTIFIQUE

- Le treizième colloque de la Société „Mihai Eminescu“ de Fribourg (10—17 août 1974). (Al. Z.) 472
- Le colloque roumano-américain (Suceava, 18—21 août 1974), (Al. Zub) . . . 473
- Le colloque de la Commission mixte roumaino-polonaise d'histoire (Varsovie, 17—21 mai 1976). (L. B.) 473
- Le quinzième colloque de la Société „Mihai Eminescu“ de Fribourg ayant pour sujet: „Les Roumains et la Mer“ (Mangalia, 22—28 septembre 1975). (V. Russu) 474
- Le colloque polono-roumain (Varsovie, 17—21 mai 1976). (L. Boicu) 475
- Thèses de doctorat 476
- L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol“ de Jassy en 1976 477

CIVILIZAȚIA ÎN MOLDOVA ÎN PERIOADA 1834—1849

DE

D. CIUREA

I. — *Expunere introductivă.*

În perioada dintre pacea de la Adrianopol (1829) și convenția de la Paris (1858), de trecere de la vechiul regim iluminist la regimul burghezomoșieresc, s-a intensificat procesul de eliberare națională de sub dominația otomană și de unificare a celor două țări române¹. Regulamentul Organic, legiuire originală și parțial adecvată, amestec de tradiție și inovație, afirma autonomia și prevedea fuzionarea. Legiuitorii, chiar menajându-și interesele proprii, se făceau involuntar interpreții procesului istoric obiectiv. Se fixau noile norme de organizare și de conducere statală, care includeau și noi elemente, alături de prevederi anacronice, care nu lipseau și din alte constituții, chiar și ulterioare. Este o perioadă de lumini și de umbre, de progrese nete și de regrese temporare, cum era și de așteptat într-o zonă a Europei în care despotismul monarhic era încă dominant. Regimul de ocupație a adus grave prejudicii finanțelor și economiei, care pînă la 1848 s-a dezvoltat sensibil, în noile condiții.

Situația din Moldova de la 1834 și pînă la 1849, adică de la intrarea efectivă în vigoare a prevederilor Regulamentului Organic și pînă la convenția de la Balta-Liman, care impunea anumite restricții în viața publică, pentru frinarea progresului politic și social, determinat de mișcarea revoluționară, de proporții europene, care asuma noi forme, redă, include, în mici proporții, unele realizări și contradicții, care în alte state au avut dimensiuni mult mai mari.

---

¹ Cf. și Jules Ladimir, *La guerre en Orient*, Paris, 1855, p. 104—107; W. Baumgart, *Der Friede von Paris* (1856), München, 1972, p. 155—157. Însuși Mihail Sturza scria în 1857 despre țările române: „Viitorul care părea să le fie închis se deschide în sfîrșit pentru ele”. Cf. și A. Ubicini, *La question des Principautés devant l'Europe*, Paris, 1858, p. 17—18. Elias Regnault, *Mystères diplomatiques aux bords du Danube*, Paris, 1858 (retrospectiv). Cf. și *Revue d'Histoires Diplomatique*, a. 88, 1974, p. 49—85 (pentru rolul Franței).

Situația din Moldova în prima fază a Regulamentului Organic a constituit, în ansamblu și parțial, obiectul a numeroase studii mai vechi și mai recente, datorită abundenței materialului informativ și importanței perioadei în cadrul devenirii istoriei moderne a României. Referiri sumare la această literatură istorică apar necesare și delimitează aportul acestei noi prezentări, și ca o sinteză a acestor rezultate, contribuția nouă la completarea tabloului, redat deja într-o formă amplă.

Se poate încă porni de la monografia lui Alexandru Sturza, din 1907², rămasă utilă cercetării pentru ilustrația unică și piesele documentare din anexă, deși e o apoteoză a lui Mihail Sturza, care a condus principatul Moldovei între anii 1834—1849 și a dus ulterior o existență fastuoasă la Paris, pînă în 1884, și cu vederi reacționare în atitudinea față de situația țărănimii și retrogradă prin concepția autorului cu privire la rolul boierimii. Lucrarea acestui istoric panegirist — diletant a fost supusă unei critici severe de N. Iorga. I. C. Filitti a publicat, în 1915, un studiu³ fundamental încă, pentru informația istorică abundentă, dar, cum a remarcat M. Emerit, prin forma prezentării, mai mult o „cronică administrativă” decît o operă de istoric autentic. Ulterior, în 1935, I. C. Filitti a publicat și un volum de documente, cu un plus de informație, pentru perioada Regulamentului Organic. Volumul pe care l-am publicat în 1947⁴ conținea alt material informativ nou și inedit și includea și unele interpretări, considerate judicioase de cei ce l-au utilizat și citat.

Ulterior în ultimele decenii, au apărut o serie de studii, care se referă la Regulamentul Organic, manuscrise și ediții, elaborarea și aplicarea, la situația țăranilor în legiuire și în realitate, la demografie, la progresele economice, în materie de agricultură, comerț exterior și industrie, uniunea vamală, la mișcarea revoluționară din anii 1848—1849, la progresele învățămîntului și culturii, la exploratori străini în Moldova, la averea și rapacitatea lui Mihail Sturza⁵.

Valoarea acestor studii este inegală. Unele sînt simple contribuții sau culegeri, care au pus în circulație un material documentar aparent

² *Règne de Michel Sturdza, prince régnant de Moldavie*, Paris, 1907. Autorul mai este cunoscut și prin alte scrieri, între acestea monografia *Movrocordaților*, în care acuza pe Xenopol de „șovinism și patriotism exagerat”, din aversiune pentru atitudinea „antiaristocratică” a istoricului favorabil maselor populare.

³ *Domniile române sub Regulamentul Organic*, București, 1915; idem, *Alte note critice*, București, 1938.

⁴ *Moldova sub domnia lui Mihail Sturza, Iași, 1947*. Am considerat oportună publicarea acestei lucrări pentru faptul că I. C. Filitti nu utilizase materialul documentar de la Arhivele din Iași și din arhiva lui Mihail Sturza, și, în plus, am prezentat un nou cadru de istorie generală, absolut necesar, cu o bibliografie adecvată.

⁵ Cf., între altele, Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973. În interior și titlul „Domeniul moșieresc în perioada regulamentară”. Cf. și recenzia — notă de C. Istrati, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, Iași, vol. XI, 1974, p. 334—339. Cf. și Gh. Georgescu-Buzău, *Un mare latifundiar în Moldova după tratatul de la Adrianopol, Mihail Sturza, în Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, 1957, p. 3 — 23 (scriere deficientă sub raportul conținutului și a formei).

sau parțial nou, mai mult sau mai puțin complet și important⁶. Altele se ridică deasupra relatării de amănunt, stabilirii unui detaliu și conțin și unele importante generalizări.

Luind în considerare aceste rezultate, utilizând și un alt material documentar necunoscut, de o valoare reală, ne propunem să trasăm un nou tablou al perioadei 1834—1849 în Moldova, așa cum îl face posibil și necesar stadiul actual al informației și interpretării istorice. Titlul pe care l-am adoptat, pentru această prezentare, reconstituire de ansamblu, apare justificat de ponderea și dinamica elementului „progres” în această perioadă⁷.

II. — Moldova și puterile europene.

În volumul „*Traité complet de diplomatie*” (Paris, 1833)⁸ statele europene erau divizate în 1) *autocrații sau monarhii absolute* (Imperiul Otoman, Imperiul Rus, Imperiul Austriei, statul papal etc.) și 2) *monarhii limitate* (Anglia, Franța etc.) și se făcea mențiunea (p. 119) că, alături de noul stat al Greciei, ar trebui adăugate aici și cele trei principate, Serbia, Valahia și Moldova, tributare ale Imperiului Otoman și sub protecția Imperiului Rus. Se continua cu 3) *republici*. Autorul (Comte de Garden) considera că în statele vaste ca Rusia și Imperiul otoman este necesară conducerea absolută⁹. Același autor mai făcea sublinierea că „fiecare nație este stăpînă absolută la ea acasă și că orice intervenție în afacerile sale interne îi distruge existența de nație”. Aceste importante vederi și-au găsit ecoul și realizarea și în Moldova, cum au remarcat consuli francezi și autori ai epocii. Anterior, în 1781, consulul prusian König considera sigură existența Moldovei în forma de atunci, în raport cu trecutul său de secole. Raab, în 1813 se referea, în corespondența cu Metternich, la pierderea axei interioare a Prutului¹⁰. Între alții, I. F. Neigebaur, în 1842, scria textual: „Die Moldau und Walachei gehören eigentlich nur dem Namen nach zur Türkei”¹¹. Ami Boué, care făcea previziuni pentru România viitoare, scria și el că „la Valachie et la

⁶ Cf. și Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés roumaines 1831 — 1848*, București, 1972.

⁷ Cf. și *Cours d'Histoire Moderne* par M. Guizot, Bruxelles, 1843, p.11.

⁸ Utilizăm exemplarul care a aparținut lui N. Suțu, mare postelnic, secretar de stat al Moldovei, Cf. și G. N. Schnabel, *General — Statistik der Europäischen Staaten nebst einer theoretischen Einleitung*, vol. II, ed. 2, Wien, 1841, p. 31—32, pentru autonomia Serbiei, Valahiei și Moldovei după 1829 și p. 122—123, 126, 129, 214—215, 226.

⁹ Alexandru Sturza critica absolutismul (autocratismul) țarist, ca incompatibil cu dezvoltarea națiilor. Cf. *Oeuvres posthumes*, Paris, 1858, p. 117—118. Cuceritorul dominator acopere servitutea socială cu aureola gloriei și libertății. Centralizare și asimilare erau principalele obiective ale puterii cuceritoare. Rusia avea 65 milioane oameni, Austria peste 30 milioane, Imperiul Otoman în zona europeană 14 420 000 (10 milioane creștini). Populația Franței în 1846 era 35 400 000 de locuitori.

¹⁰ Hurmuzaki, X, p. 28; D.I.R. Hurmuzaki, s.n. II, p. 86; Uricarul IV, p. 343—356.

¹¹ *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Breslau, 1854, p. 12. Neigebaur era considerat de W. Derblich, în 1859 „der gründlichste Kenner der Donauprovinzen”.

Moldavie n'aprtiennent plus que de nom à la Turquie". Incertitudinea, care, plana, contribuia la frinarea progresului remarcat și de Saint-Marc Girardin în 1836¹².

Demersurile Angliei și Rusiei, în situația complexă a Imperiului Otoman, au contribuit la recunoașterea și consolidarea autonomiei Greciei, Serbiei și țărilor române. Organizația internă însăși a Imperiului Otoman a intrat într-o fază de transformări și adaptări pentru a se prelungi supraviețuirea acestui vast organism politic teocratico-militar afectat de morbul iremediabil al descompunerii. Era aceasta „era tanzimatului”, adică a reformelor radicale în raport cu secolul XVIII, care însă nu puteau decît întîrzia dispariția sau prăbușirea lui. Mahmud II (1809—1839), considerat de ulemale și derviși „sultan ghiaur”, dispunea în 1826 nimicirea ienicerilor rebeli în Istanbul și organizarea unei noi armate, care avea să fie instruită de Helmuth von Moltke, înlocuirea vechiului divan cu un consiliu de miniștri, publicarea „Monitorului Otoman” în limbile franceză și turcă. Succesorul său Abdul Medjid (1839—1861) a dus mai departe aceste transformări, prin hattîșerîful de la Ghiulhané în 1839, introducerea unui cod penal în anul următor, deschiderea unei universități și înființarea unei bănci „ottomane”¹³ (în 1863 banca „imperială”).

Grecia a profitat efectiv de conjunctura politică de după pacea de la Adrianopol, prin obținerea independenței complete, în 1830, prin al doilea protocol de la Londra. Noul stat elen, pus sub conducerea nominală a minorului rege Otto de Bavaria, era constituit din Morea și Livadia. Noi dificultăți interne apăreau și rivalitatea anglo-franceză, manifestată în relațiile dintre consuliile celor două puteri, avea să provoace lupte de partide și alte complicații¹⁴.

Situația politică a celor trei principate rămase vasale Porții, Serbia, Țara Românească și Moldova a avut modificări mai puțin spectaculoase

¹² Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*. Paris, 1852, 7852, p. 280, 297. Cf. și Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, t. III, Paris, 1840, p. 324. Cf. și *Russie* par M. Chopin, Paris, 1838, p. 319—321, t. II, p. 516, 541, 549; J. M. Jouanin — J. van Gaver, *Turquie*, Paris, 1840; Albéric Cahuet, *La question d'Orient dans l'histoire contemporaine* (1821—1905), Paris, 1905, p. 221, 236. În 1836 se scria, cum a subliniat și Helmuth Moltke, că sultanul primește un mie tribut anual și-și menține o „suveranitate” aparentă asupra acestor „provincii” separate de Imperiu prin „frontiera armată” a Dunării.

¹³ Cf. P. Imbert, *La rénovation de l'Empire Ottoman*, Paris, 1909; W. Miller, *The Ottoman Empire and its successors* (1821—1927), Cambridge, 1927; I.A.R. Marriott, *The Eastern Question*, Oxford, 1940; M. Anderson, *The Eastern Question*, Londra, 1966. „Le Moniteur Ottoman” apărea săptămînal din 1831, la „Imprimerie d'A. Blacque”, ulterior „Imprimerie Imperiale”. Avea apoi și o versiune în grecește. Cf. și *Correspondance d'Orient* (Michaud), Paris, 1833.

¹⁴ Cf. A. Stern, *Geschichte Europas*, vol. VI (1830—1848), ed. 2, Stuttgart—Berlin, 1924, p. 335—339; J. A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece* (1833—1843), Princeton, 1968. Metternich manifesta, totuși, îngrijorare, mai ales după introducerea constituției din 1844, care imita chartele Franței și Belgiei, că „regatul helenic” va deveni un focar incandescent, care va radia puternic în afară, în primul rînd în „provinciile otomane”. Cf. *Mémoires de Metternich*, t.V., Paris, 1882, p. 492. Grecia, ca stat suveran, a încheiat în 1835, la Atena, cu Austria un tratat de comerț și navigație, pentru 10 ani, care urma să fie ratificat la Viena. Cf. *Nouveau recueil de traités*, t. XIV, Göttingen, 1839, p. 92—97.

după 1829. În țările române raielele, adică porțiunile din teritoriul lor, aflate sub control direct turcesc, au fost desființate, în Serbia o garnizună turcească se mai menținea încă la Belgrad și reședința princiară era la Kragujevac. Influența și amestecul puterilor occidentale au fost inegale în aceste principate. Principele Miloș al Serbiei s-a pretat jocului englez în lupta cu patrioții, care s-au ridicat contra despotismului și voiau să impună respectarea constituției în 1835. Când Rusia a acordat sprijinul ei progresiștilor sirbi, Miloș a preferat să abdice în 1839¹⁵. Menținerea vechii organizații politice și sociale de-a lungul secolelor și evacuarea totală a turcilor din țările române au contribuit să se afirme în cercurile politice străine și în publicații ale epocii că acestea n-au fost efectiv parte integrantă din Imperiul Otoman și și-au menținut autonomia. Prevederile convenției de la Akerman (1826) și tratatului de la Adrianopol (1829) nu mai considerau țările române „cheler“ al Porții și acestea își reobțineau dreptul comerțului exterior complet liber, prin suprimarea monopolului instituit spre sfârșitul secolului XVI, asupra principalelor lor produse și resurse, și li se recunoștea dreptul navigației fluviale și, ulterior, și maritime sub pavilion propriu. Singura obligație față de Poartă rămânea achitarea unei „dări“ (tribut) de circa 715.000 piaștri anual pentru Moldova („darea la Înalta Poartă“), sumă mult mai redusă în raport cu acelea la care erau impuse Țara Românească (dublu) și Serbia și circa jumătate față de suma din 1826 (1.432.296 piaștri).

Acest tribut constituia, totuși, o exploatare atenuată a populației din Moldova, fără a fi excesiv în raport cu un buget de 7 milioane în 1834 și de 11 milioane piaștri în 1848¹⁶. Diverse alte sume erau cheltuite sub formă de cadouri sau cu ocazia investirii domnilor români la Constantinopol sau vizitelor de „omagiere“ a sultanului. După investitura din 1834, la Constantinopol, Mihail Sturza a fost „invitat“, ca și domnul muntean, de sultan la Silistra, în 1837, și la Rusciuc, în 1846 pentru prezentări protocolare. Prin astfel de „omagieri“ și impunerea ceremonialului turcesc, prin cadouri, decorații și titluri onorifice, sultanul căuta să mențină contactul direct cu cei doi principii români, care, uneori, manifestau aroganță și rigiditate, cum remarcă și unii diplomați străini. La Silistra, sultanul reformator Mahmud II a declarat celor doi domni, Alexandru Ghica și Mihail Sturza, că nu face nici o distincție între raiele, adică supuși creștini, și musulmani. Țările române invadate în trecut n-au mai fost vizitate de sultani nici cu o simplă escortă“.

¹⁵ A. Stern, *op. cit.*, p. 328—332, vol. V, p. 361—365; K. Hagen, *Geschichte der neuesten Zeit*, 2. Bd. Braunschweig, 1851, p. 641—645; H. Wendel, *Der Kampf der Süd-Slawen um Freiheit und Einheit*, Frankfurt a. M., 1925, p. 165, 172.

¹⁶ Tributul era achitat la Poartă trimestrial, în ducați, prin intermediul băncii Rothschild din Viena, sau expediat direct prin „poșta rusească“. Cursul era de 31 piaștri ducatul, avantajos pentru turci. Cf. Arhivele Statului Iași, „Kniga pentru darea la Înalta Poartă“.

¹⁷ Cf. și G. Rosen, *Geschichte der Türkei (1826—1856)*, col. Staatengeschichte der neuesten Zeit, Leipzig, 1866, p. 72, 115—122, 242—243, 254—255; R. Lindau, *Die Walachei und Moldau*, Dresden u. Leipzig, 1829, p. 65, 79—80 (perspective);

În 1834 Poarta mai considera Moldova „parte integrantă din posesiunile ereditare ale tronului imperial“. În 1849, în firmanul pentru Grigore Ghica, Moldova era „acest al meu principat“. În 1842 consulul francez Hubert scria lui Guizot că Moldova uită că depinde de Poartă și se consideră un stat quasi-independent. La o quasi-independență se referea și F. Colson în 1839. Mihail Sturza credea în concursul diplomatic al marilor puteri¹⁸. În 1840 Mihail Sturza, în legătură cu taxele vamale, sublinia că „Moldova are un regim care o deosebește de alte provincii de sub dominația Porții“ și nu accepta un tarif vamal impus, care putea prejudicia economia țării.

Kiselev (1788 — 1872) a fost preocupat efectiv de ameliorarea situației economico-sociale a populației din Moldova, în particular a țăranimii, care a suferit enorm, cum rezultă din dispozițiile și corespondența lui. După plecarea lui Kiselev, în aprilie 1834, din Moldova, însoțit de un cortegiu de trăsură până la Sculeni, și a generalului Mirkovici în iulie 1834, consulilor Rusiei de la Iași și celui general de la București le revenea rolul de a urmări respectarea prevederilor Regulamentului Organic, definitivat în 1835, și de a aplană conflicte dintre virfuri ale boierimii și domn, în continuă rivalitate și întrecere în comiterea de abuzuri. Intervenția dură a acestor consuli în probleme de afaceri interne a contribuit să fie considerați „proconsuli“. Mihail Sturza se angaja uneori pe o cale fără ieșire și făcea necesară intervenția țarului însuși. Consulul Timkowski era elogiat în 1834 de Duclos pentru atitudinea sa moderată și prudentă. Unii consuli încurajau reclamațiile boierimii contra lui Mihail Sturza, care a reușit, totuși, să-și asigure sprijinul consulilor generali sau altor figuri marcante ale diplomației țariste și să-i „neutralizeze“ (cazul cu Vasenco, Besack și Kotzebue). Între susținătorii lui Mihail Sturza era și cancelarul Nesselrode, care, în 1837, a trimis țarului Nicolae o sabie descoperită la Varna, fostă a regelui Vladislav, oferită de principale moldovean ca un omagiu simbolic și semnificativ¹⁹.

Moldova a avut contacte cu Imperiul Habsburgic prin cancelarul Metternich, cu care Mihail Sturza avea să devină intim la Paris, în 1851, după plecarea de la conducere. Metternich stigmatiza rolul Franței revoluționare, avea oroare de „Constituții“, care implicau reprezentare națională și reforme continui. Era contra reformelor, voia „stabilitate“, care nu excludea dezvoltarea și considera „unirea monarhilor baza politicii pentru salvarea societății de ruina totală“. Moldova a încheiat în 1837 cu Imperiul Austriei o convenție de extrădare a dezertorilor și vagabonzilor. Agentul austriac de la Iași, cu stăroști subalterni în orașele mai impor-

Ch. Rolland, *La Turquie contemporaine*, Paris, 1854, p. 383; N. A. Kubalski, *Recherches historiques et statistiques* ... Paris, 1852, p. 212—214.

¹⁸ Hurmuzaki, XVII, p. 814, 906; supl. I, p. 176, 283—288.

¹⁹ Cf. și I. H. Schnitzler, *Geschichte des Russischen Reichs bis zum Tode des Kaisers Nikolaus I*, Leipzig, 1855, p. 200—209; E. Regnault, *Histoire politique et sociale des Principautés danubiennes*, Paris, 1855, p. 175—176 385—386; Episode de la question d'Orient. Russie, Valachie, Moldavie, Paris, 1842; R. Florescu, *Acta Historica II*, Monachi, 1962, p. 139—151.

tante, acreditat cu „berat“ de Poartă, Wallenburg, avea numeroși „sudiți“ printre boieri și negustori și încuraja uneori diversiuni. „Foamea de teritoriu“ a Austriei s-a manifestat, din nou, prin acapararea a mii de fâlcii din frontiera ciuntită a Moldovei, sub pretextul restabilirii vechilor borne, distruse de timp. În 1835 Mihail Sturza se adresa lui Wallenburg, reamintindu-i că limitele Moldovei sînt și ale Imperiului Otoman. Situația a generat un conflict diplomatic în 1836, care a fost aplanat în 1838, cu prezența unor delegați figuranți turci, prin o nouă redelimitare²⁰. Schimburile comerciale între Moldova și Austria s-au intensificat continuu, fiind partenerul cel mai activ. Tehnica industrială relativ avansată din Austria a exercitat o anumită influență asupra dezvoltării unor întreprinderi existente în Moldova. Echipament industrial era importat de la Viena. În 1834 Metternich sublinia că „natura“ cheamă cele două țări la un activ schimb de produse profitabil pentru ambele. Consulul francez de la Iași Duclos, în raportul către Rigny, din 7 octombrie 1834, se referea la fabricatele austriace importate masiv în Moldova și la obținerea de materii prime pe prețuri joase pentru manufacturile din Imperiul Habsburgic. Mărfurile străine introduse în Austria trebuiau să suporte o taxă de 60% ad valorem. Se sublinia aici că Wallenburg are tot interesul să nu se facă întreprinderi în Moldova. Mihail Sturza avea agent la Viena pe baronul Philippsborn, care era și al lui Alexandru Ghica²¹.

Primul vas cu vapori austriac venit pe Dunăre la Galați a fost pirosciful „Argos“, la 10 aprilie 1834. În 1840 se știa că „7 vase cu vapori se încrucișează lunar de la Linz la Galați“.

Influența franceză s-a manifestat în Moldova în forme variate, în economie și cultură și în mișcarea revoluționară, datorită atașamentului față de marca putere latină²². Consulii francezi din Iași au exercitat o influență intensă asupra boierimii. Hubert, în 1838. A. Galice, în 1846, se refereau la situația existentă, stimulau progresul social în sensul dezvoltării burgheziei și abolirii resturilor de feudalism în relațiile agrare. Acești consuli francezi subliniau, ca și Bois-le-Comte în 1834, calitățile și vigoarea poporului român și înfierau (E. Répey) abuzurile boierimii hibride. În 1834 Mihail Sturza avea la Paris corespondent pe generalul conte de Belval. Mihail Sturza era conștient că Franța și Anglia puteau avea un rol în stabilirea unui echilibru politic în favoarea consolidării autonomiei Moldovei. Boieri francofili, considerați „carbonari“ de Mihail Sturza, se declarau formal apărători ai Regulamentului Organic.

²⁰ Cf. M. De Serres, *L'Autriche telle qu'elle est*, Paris, 1828, p. 176—193 ; T. Schlüssel, *Das Werden Österreichs*, Wien, 1964, p. 190, (pentru „sistemul Metternich“, „der Kutscher Europas“). Cf. și *Mémoires... de Metternich*, ed. 2, t. III, Paris, 1881, p. 428—442. Hurmuzaki, XXI, p. 610—611. 653—655 ; M. Koch, *Tableau des révolutions de l'Europe*, t. 3, Paris, 1813, p. 397—398, 474—475 (pentru frontiera cu Austria).

²¹ Hurmuzaki, XVII, p. 420, XXI, p. 641.

²² Hurmuzaki, XVIII, p. 25. Cf. și *Revue d'Histoire Diplomatique*, a. 88, 1974, p. 59—85. Se minimizează rolul diplomației franceze în această perioadă la Iași și București. Cf. și Revista Arhivelor III, 1960, p. 49—56.

Se considera că leaderul grupării francofile boierești din Moldova era Alexandru Mavrocordat, un bătrîn în costum oriental, care vedea salvarea în protecția Franței și credea în realizarea independenței „provinciilor dunărene“, ca o nouă Belgie. Lui Mihail Sturza i s-a atras atenția de la Petersburg că fii de boieri au fost trimiși la Paris, unde „tineretul era înconjurat de principii subversive și de doctrine periculoase“ (1840). În ianuarie 1839 Mihail Sturza primea pe Colson în legătură cu „unirea“. În 1842 același Sturza se referea la „masoneria politică“ organizată de Vaillant, declarat „emisar al propagandei franceze“, pe care consulul francez Hubert a refuzat să-l îndepărteze în 1840. Cînd consulul francez Guérout îl sfătua, în martie 1848, să întreprindă reforme, în favoarea țăranilor, pentru a izola pe boieri, Mihail Sturza se referea la situația sa de dependență²³. Numeroși francezi prezenți în Moldova au contribuit, ca și în Rusia, la dezvoltarea economică și culturală. Aceștia au încurajat agricultura, au stimulat comerțul și industria mecanizată, în forme incipiente în Moldova²⁴.

Prusia, Anglia și Piemontul au contribuit, prin agenții lor diplomatice și supuși lor, care exercitau ocupații lucrative, la progresul economic. În 1835 era prezent la Iași Robert Colquhoun, consul general britanic în ambele principate, urmat de Samuel Gardner în 1836. În 1839 Mihail Sturza a fost vizitat, la Flămînzii, de consulul britanic Gardner, care însoțea pe emisarul Arthur White, consul englez în Normandia, în drum spre Varșovia. Acesta dusese instrucțiunile cabinetului englez lordului Ponsonby la Constantinopol²⁵. În 1841 Mihail Sturza era vizitat, în aceeași reședință, de Adolfo Castellinard, consul sard la Galați. Mihail Sturza l-a consultat pe I. F. Neigebaur, consul prusian, din 1842, pentru situația învățămîntului din Prusia, pentru ameliorări în Moldova²⁶. În 1835 Mihail Sturza trimitea la Kragujevac pe colonelul Teodor Balș, schimb la misiunea lui Stoian Simici²⁷.

Influenței indirecte germane²⁸ se datora instituirea uniunii vamale, prin convențiile între cele două principate, încheiate în 1835 și 1846,

²³ Cf. Hurmuzaki, XVII, p. 419, 556, 561, 568, 584, 697, 739, 771, 791, supl. I₄, p. 185, I₄, p. 207; G. Weill, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral (1815—1848)*, Paris, 1930, p. 166. Cf. și *Istoričeski Pregled*, I, 1974, p. 57.

²⁴ La Iași au decedat profesorii francezi Victor Lincourt (în 1835, prezent aici din 1817), care considera Moldova drept patria lui adoptivă și Armand Loisel, venit în 1844 (în 1846). În 1851 M. Kogălniceanu și V. Alecsandri elogiau pe Victor Cuenim, pentru activitatea sa didactică de 24 ani, în Moldova, căruia i se acorda o pensie de de stat. Pentru rolul influenței franceze, cf. și *Cours d'Histoire Moderne* par M. Guizot, Bruxelles, 1843, p. 130—131.

²⁵ Hurmuzaki, Supl. I₆, p. 113, XXI, p. 599.

²⁶ *Beschreibung der Moldau und Walachci*, p. 225. În însemnările sale, cu unele date statistice corecte, I. F. Neigebaur, făcea și unele afirmații fanteziste, ca și Vaillant, dar considerațiile cu privire la condițiile de existență ale poporului român și perspectivele, în raport cu evoluția istorică general-europeană, apar complet valabile.

²⁷ Pentru relațiile cu Serbia cf. și *Istorijski Ciasopis*, vol. XVIII, Beograd, 1871, p. 373.

²⁸ Cf. pentru Zollverein H. Holborn, *Deutsche Geschichte in der Neuzeit*, München, 1970, p. 232, 237; G. Bondi, *Deutschlands Aussenhandel 1815—1870*, Berlin, 1958,

care facilitau relațiile economice, schimbul și comerțul de tranzit, contribuind, astfel, și la crearea premizelor unirii efective, prevăzute formal în Regulamentul Organic. Ambele convenții, dintre cele două principate române, prevedeau și restituirea birnicilor și ȝiganilor fugiți; cea de a doua permitea trecerea și stabilirea tinerilor neînscriși încă la bir dintr-o parte în alta. Deplasarea celorlalți locuitori se făcea numai pe bază de pașaport. Se exceptau locuitorii din satele de la frontiera comună, care o puteau trece temporar. Traficul cu sare era prohibit, datorită faptului că acest articol asigura un venit important pentru bugetul fiecărui din cele două principate. Motivul invocat în convenția din 1846 era „diferența prețului de consum”²⁹.

III. — Regimul regulamentar.

Perioada 1815 — 1848, în istoria politică europeană, se caracterizează și prin „conferințe” și „congrese” și intervenții armate pentru înăbușirea acțiunilor revoluționare, îndreptate contra absolutismului și tiraniei, prin efervescența constituțională, manifestate și în Rusia și Imperiul Otoman. Reprimări singeroase au fost frecvente, considerate necesare de cercurile reacționare și de monarhi.

Între 1815 — 1848 se accentua continuu și lua proporții lupta elementelor progresiste, în cadrul unor asociații secrete, cu diferite nume și cu unul general de „Europa tinăără”, și se ajungea la manifestări revoluționare avînd ca obiectiv eliberarea națională și instituirea unui regim democratic burghez constituțional. Împăratul Austriei Francisc I (1792 — 1835) stigmatiza din 1820 „nebunia” generală din Europa după „constituții noi”, în raport cu situația fragilă din imperiul său, „organismul statal cu cele mai multe răni” din Europa de atunci. Deviza lui era „regiere und verändere nicht”. Studiul filosofiei a fost suprimat în 1824. Proiectul unei Academii de științe la Viena a fost reluat după 1840. Pînă la 1848 sistemul de guvernare austriac se baza pe delațiune și spionaj. Adunările reprezentative erau deschise și închise formal în aceeași zi. Acestea erau „cătușele sistemului Metternich”. Alături de măsurile represive, unii monarhi au recurs și la paliative, redactarea de proiecte de constituții, în sensul vederilor lor sau cu elemente de compromis, care constituiau parțial și un progres politic. Aceștia se sprijineau pe nobilime și burghezia înaltă și acestora li se asigurau poziții privilegiate față de mica burghezie și de țărani. Dar unele din aceste proiecte nici n-au fost puse în aplicare și au devenit piese de arhivă. În Prusia constituția propusă de Hardenberg și alți reformiști liberali, în 1819, a fost respinsă de regele Frederic Wilhelm III, sprijinit de parti-

p. 41—48, 63, 65; H. Mottek, *Wirtschaftsgeschichte Deutschlands*, Bd. II, Berlin, 1964, p. 60—64; G. N. Schnabel, *Europa um das Jahr 1840*, Wien 1841, p. 12—13, 157—158.

²⁹ Cf. și A. Macovei, *Unificarea vamală între Moldova și Țara Românească*, Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, vol. VIII, 1971, p. 201—244.

dul feudal al celor 700 familii nobile. Și Frederic Wilhelm IV după 1840, nu se arăta dispus să accepte o constituție cerută insistent de burghezie și sub presiunea mișcărilor tineretului. Situații similare au existat și în alte zone ale Europei pînă în 1848, cînd monarhii, pentru a-și salva tronul, acceptau acest sacrificiu considerat temporar. Statutul organic al Piemontului a fost promulgat la 4 martie 1848, de Carol — Albert.

În 1819 secretarul particular al comisarului țarist de la Varșovia, francezul Deschamps a schițat un proiect de chartă constituțională, ca în Franța, pentru Imperiul Rus, cu știrea țarului însuși. În 1831 au fost descoperite un exemplar francez și altul rus ale acesteia³⁰. Era, evident, o deosebire între această chartă și proiectele de constituție preconizate de decembriști. Proiectul lui Nichita Muraviev prevedea eliberarea țăranilor din servaj, federalizarea Rusiei în „derjave” și „oblastii”, parlament bicameral („vece populară”). Țarului i se admitea numai exercitarea puterii executive și i se acorda o listă civilă de 8 milioane ruble anual. În caz de opoziție din partea țarului la aplicarea constituției, trebuia instituită republica. Dreptul electoral și numirea în funcții erau condiționate de un cens³¹. Mișcări și acțiuni proconstituționale au fost și în țările române, Serbia, Grecia. La date variate și în împrejurări diferite au fost introduse „statute organice” sau „regulamente”³². În Polonia a fost introdus în februarie 1832 un „statut organic”, inspirat din constituția din 1815, dar nu prevedea nici parlament nici minister.

În Grecia, abia în urma unor manifestări de la Atena, din 1843, regele Otto a acceptat în 1844 o constituție care imita un model occidental (charteles Franței și Belgiei). „Statutul organic” de la Epidauros, din 1822, n-a fost pus în aplicare³³. Primele alegeri pentru membrii parlamentului elen au avut loc într-o atmosferă sumbră, în urma unor ciocniri singeroase între aderenții celor trei partide, filoenglez (cu Mavrocordatos), francofil (cu Kolletis) și rusofil (cu Metaxas). Turcia era prezentă la Atena prin agentul său fanariotul Mussurus.

În Serbia, Miloș Obrenovici a introdus codul napoleonian, dar nu putea fi aplicat efectiv în raport cu vechi cutume juridice și arbitrarul de secole. În 1835 a avut loc la Kragujevac o manifestare sub impulsul căreia secretarul lui Miloș, Davidovici, un patriot liberal, care studiasc la Viena, influențat de idei occidentale, redacta un proiect de constituție. Miloș intra în contact cu sultanul și respingea proiectul neadmis

³⁰ Cf. A. Stern, *Geschichte Europas*, vol. III, ed. 2, Stuttgart—Berlin, 1919, p. 41—42.

³¹ Cf. M. V. Necikina, *Dekabristi*, Moscova, 1949, p. 38—40.

³² Cf. și A. Wahl, *Methoden der Verfassungsschöpfer in 19. Jahrhundert*, în vol. *Aus Politik und Geschichte*, Berlin, 1928, p. 196—217; R. Florescu, *Acta historica II*, Monachi, 1962, p. 139—151 (pentru Regulamentul Organic).

³³ Cf. și *Propyläen Weltgeschichte*, vol. VII, 1929, p. 467; F. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, vol. II, Leipzig, 1833 p. 317—324; J. A. Petropoulos, *Politics and Statecraft in the Kingdom of Greece 1833—1843*, Princeton, 1968 (recenzie în *Balkan Studies*, vol. X, 1969, p. 210—212).

nici de Rusia. Când Rusia își modifica optica și începea să susțină pe progresiștii sirbi, agentul englez la Belgrad, Hodges, îl stimula pe Miloș să reziste. În urma unor noi consultări la Constantinopol, Turcia și Rusia au admis un „ustav“, întărit prin hattîșeriful din 12/24 decembrie 1838 și introdus la 24 februarie 1839. Se instituiau un minister, un senat cu 17 membri desemnați de principe, se fixa o listă civilă, se înființau tribunalele districtuale și școli satești. Corvezile erau abolite, spahii dispăreau, pământul revenea țăranilor liberi de servaj³⁴. Acest material comparativ condiționează o interpretare adecvată a fenomenului constituțional incipient din țările române, unde s-au elaborat, de asemenea, proiecte de constituții în anii 1821 — 1822, caracterizate prin elemente de reformism moderat. Mihail Sturza considera, totuși, în 1823, proiectul din 1822, atribuit și lui Ioan Tăutu³⁵, drept o constituție bazată pe „principii subversive“, într-o corespondență cu Minciaki. Acest proiect, cu 77 „ponturi“, din 1822, pentru „pravila țării într-o desăvîrșită alcătuire“, ca și cele 20 „ponturi“ din „anaforaua pentru pronomiile Moldovei“ din 1827, care constituia o replică pentru reconsolidarea statului nobiliar, au contribuit la elaborarea, de comisia instituită, a Regulamentului Organic³⁶, la lucrările căreia Mihail Sturza, inițial, a fost forțat să participe, pentru ca ulterior să-i susțină necesitatea și utilitatea. În 1835 Mihail Sturza afirma că Regulamentul Organic lovea în „casta nobiliară“, prin limitarea arbitrarului și combaterea abuzurilor, și că „noua organizație“ sprijinea țăranimea și pe negustori și meseriași, categoriile sociale considerate productive. Elaborarea Regulamentului Organic a fost prevăzută în textul convenției de la Akerman (1826), ca un remediu al „turburărilor“ care au avut loc în principate. „Regulamentul general“ avea să fie elaborat de divane și pus imediat în aplicare. Tratatul de la Adrianopol (1829) prevedea confirmarea de Poartă a „Regulamentelor administrative“, ce urmau să fie redactate, cu condiția să nu afecteze „drepturile de suveranitate ale Porții“. Convenția de la Petersburg (29 ianuarie 1834) prevedea admiterea de Poartă și intrarea efectivă în uz a „regulamentelor“, numite aici și „constituții“. Regulamentul Organic al Moldovei a fost schițat, în linii mari, în 1827, în baza prevederilor convenției de la Akerman, într-o condică de anaforale (Arhivele Statului Iași nr. 1270, p. 34 — 37), în care era înserată o „Țidulă gospod pentru alcătuirea reglementului“ (1827 septembrie 10). Aceasta conținea „ponturile“ ce vor fi puse în discuția „obșteștii adunări“, în număr de 10. Se enunțau o serie de măsuri pentru dezvoltarea econo-

³⁴ Cf. A. Stern, *Geschichte Europas*, vol. IV, p. 186—189, vol. V, p. 361—364, vol. VI, p. 335—339; K. Hagen, *op. cit.*, p. 641—645; F. Bülow, *Allgemeine Geschichte der Jahre 1830 bis 1838*, Leipzig, 1838 (col. Weltgeschichte Pöhlitz), p. 330—31. Autorul, favorabil lui Miloș, îi atribuia „constituția“ din 1835. Cf. și H. Wendel, *op. cit.*, p. 165; A. Boué, *La Turquie d'Europe*, t. III, Paris, 1840, p. 291, 299, 300, 307.

³⁵ Cf. și Arhivele Statului Iași, 432/144.

³⁶ Uricarul II, p. 195—200; Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol“ — Iași, IX, 1972, p. 257—259. Anaforaua din 1827 conținea toate elementele de bază, care au fost avute efectiv în vedere la redactarea regulamentului și au fost dezvoltate în raport cu cadrul general.

miei, ameliorarea administrației interne, prevenirea abuzurilor și reorganizarea învățământului public. Aceste 10 „ponturi” nu constituiau însă nici forma embrionară a regulamentului din 1832, examinat și acceptat de adunarea generală extraordinară la 19 octombrie 1831. În Albina românească din 3 aprilie 1830 se arăta că s-a terminat elaborarea „Reglementului de reformă pentru înbele prințipaturi, începută la 29 iulie 1829. Kiselev se referea, în noiembrie 1832, la noi eventuale modificări și la forma definitivă³⁷. O publicație tipărită, din 1831, a Obșteștii adunări³⁸, sublinia importanța prevederilor Regulamentului Organic, pentru convingerea populației de avantajele ce vor decurge din aplicarea noii legiuri, în raport cu „condicile pravilnicești” anterioare din epoca fașariotă. Publicația avea semnăturile lui Alexandru Ghica hatman și Mihail Sturza vel vistiernic, ambii candidați la domnia Moldovei. Conținea referiri la elementele esențiale ale regulamentului: libertatea comerțului, prevăzută de tratatul de la Adrianopol, dreptul de proprietate asupra pământului, asigurarea pentru țărani a terenurilor pentru existență, în schimbul unui „număr de zile” de lucru „în folosul proprietarului”, „potrivite cu folosurile ce li s-au închizeșluit”, în sensul unui contract cu prevederi de avantaje reciproce, perceperea birului, singura contribuție pentru stat, fără ocolași și zapcii, deveniți odioși, înlocuiți cu „privighetori” de ocoale, „cu lefi de la stăpînire”, și cu garanția proprietarului. Se prevedea delimitarea atribuțiilor ispravnicilor (administrative), prin „înființarea regulată a judecătorilor pe la fiecare tîrg de frunte a ținutului”. Se făceau referiri la organizarea „străjii pămînești” (miliția), cu atribuții în interiorul țării. În 1845 Mihail Sturza punea hatman inspector general al miliției pe fiul său Dimitrie. Au urmat și alte „publicații”, în foi volante, imprimate în decembrie 1831, la Iași, care anunțau, în detalii, schimbările, care aveau să fie introduse, în materie fiscală și judecătorească, de la 1 ianuarie 1832, prin aplicarea prevederilor Regulamentului Organic. În două „publicații”, cu semnătura lui Mihail Sturza vel vistier, se preciza regimul fiscal al „treptelor sau stărilor dajnice”. „Locuitorii satelor, lucrătorii de pămînt îndcobște” vor achita anual cîte 30 lei „banii birului”, în sferturi trimestriale, cu răspundere mutuală, deci cu menținerea vechiului sistem al „cislei”. Aceeași sumă o achitau și „oamenii fără căpătii”, și neagricultori (ciobani, văcari, herghelegii, porcari). Tot cîte 30 lei anual achitau și „treptele privilegiate” (mazili, ruptași și rupte ale vistieriei) după patenta personală, prin privighetorul de ocol, pînă la majorarea de Grigore Ghica la 70 lei în 1854 (în Țara Românească inițial 45 lei). Negustorii nu achitau „capitația”, ci o dare anuală „sub numele de patentă” și „zeciuala acelei dări la casa munițialității orașelor pentru înfrumusețarea acelor orașe”. Negustorii grupați pe 3 stări achitau un impozit anual variind între 60 — 120 —

³⁷ Arh. St. Iași, dos. 595/1764; Anale parlamentare, t. V₂, p. 798.

³⁸ Uricarul, XXI, p. 418—422; Manualul administrativ, I, 1855, p. 1—3.

240 lei. Meșterii incluși în „treapta patentarilor“ vor achita sume anuale variind între 50 — 80 — 120 lei. În prima categorie erau incluși cei cu „fabrici mari“ (ateliere). Se anunța, ca un avantaj deosebit, „oborirea“ dărilor „jignitoare“, rusumaturi (în care erau incluse goștina, desetina, vâdrăritul) și banii răsurilor (15 parale de leu la bir) și „toate havalile și angăriile“, cu excepția prestației la poduri și drumuri, și „toate vămuirile din lăuntrul țării“. O altă „publicație“, care purta semnătura vornicului Costache Conachi, „locțiitor al mării logofetii“, se referea la „pacinici“ și judecătoriile ținutale³⁹.

Ca și alte constituții sau „statute organice“ ale epocii, Regulamentul Organic nu afecta negativ categoriile privilegiate, clerul și boierimea și favoriza virfurile burgheziei, care, în principiu, participau la alegerea domnului dar nu aveau reprezentanți și în adunarea obștească. Saint-Marc Girardin considera Regulamentul o constituție, ca și Charles Guehard, E. Quinet, exagerat, „une ombre d'organisation“⁴⁰. H. Desprez se referea la „noua constituție“, în spirit fanariot, care crea o aristocrație privilegiată. Adunarea era națională pe jumătate, domnul electiv numit și menținut cu acordul țarului și sultanului. La 17 noiembrie 1833 i se scria lui N. Roset-Roznovanu că aducerea lui „Mihalache“ (Sturza) la domnie va determina pe mării boieri alarmați să-l urmeze în emigrație. I se recomanda să ia „o protecție streină“ pentru a avea „averea în siguranță“⁴¹. Alarma a fost falsă și nejustificată.

Cum s-a mai subliniat, Regulamentul Organic conținea numeroase prevederi și inovații în materie de comerț și industrie, edilitate și cultură, deși efectul acestora era limitat în aplicare de restricții și condiții nefavorabile. Structural, Regulamentul Organic al Moldovei, ca și cel al Munteniei, era constituit din 9 capitole: 1) alegerea domnului, 2) organizarea și atribuțiile adunării generale ordinare, 3) reglementul de finans, 4) sfatul administrativ, 5) reglement de comerție, 6) reglementul carantinilor, 7) reglementul miliției, 8) rânduiala giudecătorească,

³⁹ Arhivele Statului Iași, dos. 41, tr. 304, 1832.

⁴⁰ H. Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, t. I, Paris, 1850, p. 130; Saint-Marc Girardin, *Souvenirs*, Paris, 1852, p. 299—304; E. Quinet, *Oeuvres*, Paris, 1857, p. 91, 109—110. Cf. și F. Bülow, *Allgemeine Geschichte der Jahre 1830 bis 1838*, Leipzig, 1838, p. 331; I. M. Querand, *La Roumanie*, Paris, 1857, p. 29. Am subliniat faptul că Regulamentul Organic al Moldovei, revizuit și definitivat în 1834—1835, a fost editat la Iași incomplet în 1837 și 1846, în timp ce cel al Munteniei a apărut integral în 1832 la București. Am demonstrat că ediția franceză „New-York“ a apărut la Bruxelles, (traducerea de aga Gh. Asaki, secretar și redactor) fără dată. Traducerea a fost efectuată de Charles Tissot, care semna discret un exemplar copiat de el.

⁴¹ Arhivele Statului Iași 361/29 (1833). Cf. Manual de istoria principatului României, București, 1839, p. 210. A. T. Laurian, în 1861, critica „modul reprezentării“, „feudalismul boiarilor cu drepturi exclusive“ și considera raporturile între „posesori și țărani rău definite“. Cf. vol. România vltitoare, Paris, 1850, p. 10.

9) dispoziții generale, plus o serie de articole anexe (total 435 articole). În ultimul articol se sublinia valabilitatea actului din 1749 al lui Constantin Mavrocordat privind „eliberarea sătenilor moldoveni“.

Domnului țării i se arogau prerogative importante în materie de conducere statală și consiliul miniștrilor („sfatul administrativ“) era un instrument la dispoziția lui. Adunarea („Obșteasca obicinuită adunare“) aleasă pe legislaturi de 5 ani, de boieri și fii de boieri, neamuri și mazăli, compusă din 34 „mădulări“, deputați reprezentanți ai ținuturilor și orașului Iași, era elementul care putea modera tendințele de „autoritarism“ ale domnului țării. Dar acesta va căuta să influențeze alegerile, pentru a obține o majoritate favorabilă conducerii lui. În memoriul boierilor reacționari, din 1844, contra lui Mihail Sturza, se arată că acesta a introdus în Adunare oameni de rînd și îi este „servilă“ și propunea restructurarea. În sesiunea 1837 a Adunării erau deputați rude ale domnului, mici boieri, unele elemente progresiste (căminar C. Negruți, aga Ilie Kogălniceanu, spătar Vasile Alecsandri pentru Iași, postelnic Ioan Cuza pentru ținutul Fălciu). În noiembrie 1847 erau alte cîteva nume noi, dar prezente familiile cu pretenții de dominație, Mavrocordat, Cărtărgi, Balș, Sturza, Ghica, Roset. Și în dietele provinciale austriace nobilimea predomina.

S-a subliniat faptul că prevederile Regulamentului Organic, cu aspect contractual, ca în proiectul de constituție din 1822, pornind dela „așezămintele“ lui Grigore Alexandru Ghica din 1766 și 1777, și reafirmat în „legiuirea“ din 1851, au fost nefavorabile țăranilor „pontași“, prin zilele de muncă (12+4, în realitate circa 50 pe an)⁴², și prin terenurile acordate pentru cultivare și pentru pășunat vitele, situație explicabilă și existență și în alte țări, în condițiile dezvoltării economiei capitaliste și persistării unor forme de relații feudale, menținându-se, în plus, și exercitarea „monopolurilor“ considerate „drepturi lipite către proprietă“⁴³. Boierii și arendașii, pentru a acumula capital, extindeau suprafețele cultivate cu cereale destinate exportului, limitînd continuu terenurile cu acces de folosință directă pentru țăranii din satele moșiilor. În 1864, Alexandru I. Cuza anunța, ca o cucerire importantă, transformarea satelor în „comune neatîrnate“, din care țăranii nu vor mai

⁴² Cf. K. Marx, *Capitalul*, vol. I, 1947, p. 231—234. Cf. și J. Blum, *The Condition of the European Peasantry on the Eve of Emancipation*, *The Journal of Modern History*, vol. 45, nr. 3, 1974, p. 395—424.

⁴³ Cf. Regulamentul Organic, ed. 1846, art. 129—130. Cf. și „Legiuire atîngătoare de regularea dreptăților și a îndatoririlor proprietarilor de moșii și a locuitorilor lucrători de pămînt pe acele moșii precum și pentru pânea de rezervă“. Iași, 1851. Art. 36 din această legiuire era reproducerea articolului 130 din Regulamentul Organic. O prezentare fidelă a situației din Moldova în 1841, în raport cu prevederile Regulamentului Organic, a dat și J. A. Vaillant, *La Roumanie*, vol. III, Paris, 1844, p. 28—101. Cf. și L. De Lavergne, *L'agriculture et la population*, ed. 2, Paris, 1865, p. 71, 326.

putea fi izgoniți. Consulul francez Guérout scria în 1848 că țărani erau menținuți într-o stare de „servaj indulcit și deghizat“ și că erau supuși „la o mulțime de exacțiuni contra cărora nu se puteau apăra“. N. M. Drujinin (1946) s-a referit și la efecte pozitive prin reglementare și stăvilire formală a abuzurilor. Sabatier, în 1849, se referea la „libertatea iluzorică“ de deplasare a țăranilor în căutarea unor condiții mai bune. Material de arhive arată că țăranii s-au deplasat la sate sau la orașe, motivînd plecarea prin lipsa terenului suficient pentru existență. În 1839 postelnicul Ioan Cuza se referea la mutarea unui locuitor birnic din satul Barboși (ținutul Fălciu) la Galați („statornicit fiind nu ar fi cu putință a se strămuta“⁴⁴ Dijmele din cereale au fost suprimate în 1848, și aceasta era singura concesie acordată țăranilor, compensată prin munci suplimentare, în condițiile elasticizării conducerii, în raport cu orientarea boierimii, ca și în Galiția. Dijmele din cereale n-au fost suprimate în Țara Românească nici prin „așezămîntul“ din 1851, datorită nedezvoltării rezervei moșierești, dar în 1862 se afirma, în Adunare și M. Kogălniceanu se declara de acord că, chiar cu menținerea acestor dijme, obligațiile țaranului clăcaș erau mai moderate în raport cu quantum-ul de muncă pretins de stăpînii de pămînt din Moldova. Formal, Regulamentul Organic asimila pe țărani unor cetățeni liberi, de a căror situație materială prosperă statul apărea interesat, ei fiind susținătorii lui efectiv prin suportarea obligațiilor pecuniare și de altă natură (prestații etc.). Lista civilă a domnului, ca și ale altor monarhi ai epocii, fixată inițial la plafonul de 800 mii lei anual, ulterior majorată la cererile insistente ale lui Mihail Sturza (în 1847 1.600.000 lei), apărea apreciabilă, în raport cu „darea către Poartă“ de circa 700.000 lei, deși Thibault Lefebvre o considera aproape echivalentă cu venitul unui bancher parizian. Veniturile din monopolul sării, taxele vamale, etc., reveneau direct vistieriei, dar Mihail Sturza avea beneficii și din acestea, ca și succesorul său Grigore Ghica.

Ordinea interioară a țării era asigurată de corpul „slujitorilor“ de la ținuturi (1.200), cu noi uniforme și arme, care înlocuiau vechile grupuri de slujitori, cu diverse nume, recrutați dintre birnici, și puși sub comanda unor gradați (dintre mazili și privilegiați). În catagrafia Moldovei, pe ținuturi, din 1820, apăreau categoriile seimeni, călărași, leficii, dărăbani, roși, lipcani, slujitori, băltăgari, armășei.

---

⁴⁴ Cf. *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XIV, 1937, p. 140—141; *Voprosi Istorii* 1946, 2—3, p. 35—54; Arhivele Statului Iași, dos. 688/1316. Cf. și *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 36—38. În 1845 Sfatul Administrativ se referea către domn la plecarea birnicilor din sate în țiguri, provocînd „nepriințe satelor“. Birnici din mahalale „mai înstăriți“ căutau să iasă din „grămada lor“, trecînd la alte categorii fiscale. Cf. și J. Mailáth, *La Hongrie rurale*, Paris, 1909, p. 20.

Divanul domnesc, prezidat de domn și constituit din 6—7 mari boieri (Regulamentul Organic ediția 1846, art. 280, 284, 362), era supremă instanță care examina procese și sentințe penale și civile. În afară de tribunalele judecătorești ținutale, se instituiua și funcționau unul comercial la Iași și, ulterior altul la Galați, cu secții la Focșani și Botoșani, în raport cu volumul afacerilor, două divanuri de apelație la Iași și Bacău, contopite în 1845, în urma reducerii numărului proceselor. Erau menționate în Regulament și codurile după care se judecau procesele: condica „politicească” din 1817 (1833), condica criminală din 1826 (1838) și codul comercial francez, în uz din 1836, în cazuri de falși frauduloși ⁴⁵.

Eforiile orașenești, cu bugete proprii, care continuau și epitropiile fanariote de târguri, aveau să contribuie, în mod mai eficace, la dezvoltarea orașelor sub raportul edilității. Acestea funcționau efectiv în orașele libere sau devenite libere, prin răscumpărare de sub tutela stăpînilor particulari, în condiții oneroase. Eforia din Iași a fost înființată din martie 1833 și președintele acesteia, numit de Kiselev, avea leafă de 1.000 piaștri lunar (spătarul Vasile Beldiman, în casa căruia a stat Kiselev în 1831). Pentru Iași se prevedeau în Regulamentul Organic lucrări de amploare, regularizarea Bahluiului, construcții, „kiunghiuri sau țavii de fier” pentru aprovizionarea cu apă potabilă, folosirea de „piatră virtuoasă pentru pavajul străzilor”, sub controlul „eforiei pavelor”, „tulumbași” pentru incendii, ceasornice la biserici etc. Eforiile în orașe reședințe din ținuturi au fost instituite treptat, în raport cu condițiile favorabile și dificultățile existente. În 1846 se înființa eforia la Tg. Ocna. În 1847 nu existau eforii în Piatra, Vaslui, Mihăileni ⁴⁶. În 1851 era înființată eforia de Piatra, la Vaslui, nu exista nici în 1857 datorită intoleranței stăpînei vetrei tirgului Elena Șubin-Ghica. „Municipalitatea” s-a instituit la Vaslui în 1860, cu sprijinul lui M. Kogălniceanu. Elena Șubin-Ghica a rămas cu „proprietatea moșiei ce încongiură tirgul” ⁴⁷.

În lupta lor cu exploatareii de „hrisov”, locuitorii din vechile orașe ale Moldovei, în care s-au manifestat revolte în serie în anii

⁴⁵ *Adunare de ofisuri și deslegări în ramul judecătorec (1834—1844)*, Iași, Albina, 1944; *Adunare completă de așezăminte...* (1844—1856), Iași, Buciumul Român, 1856. Regulamentul Organic muntean (art. 241), prevedea că judecarea proceselor civile se va face pe baza „condicei prințatului Valahiei” din 1818. Pentru afaceri comerciale se utiliza codul comercial francez.

⁴⁶ *Pravila pentru închegarea sfaturilor munițipale (eforii orașenești)*, Bul. „Ioan Neculce” I, p. 242—248. În foaia tipărită din 24 martie 1833 locuitorii din orașe erau considerați „clas a soțietății” și se făceau referiri la „pravila nouă” pentru „așezarea eforiilor orașenești”. În 1841 sfatul administrativ a admis, la cererea boierilor și a negustorilor, înființarea eforiei la Tecuci deși o parte a obștii tirgului s-a manifestat negativ pentru că nu existau suficiente resurse pentru buget, fixat pentru 1842 la 8 502 lei venituri și 5 568 lei cheltuieli. Arhivele Statului Iași, 296/7; dosar 520/1764; Manualul administrativ, I, p. 332—333.

⁴⁷ Cf. și E. M. Costache, *Chestiunea Vasluiului*, București, 1864, p. 30. În 1869 Elena Șubin-Ghica mai încasa încă „bezmăn” de la locuitorii „bezmânari” și aplica pe acte de bezmăn tipărite sigiliul cu două steme princiare și un stup de albine și legenda „proprietarul tirgului Vaslui”.

1819—1822 (Iași, Botoșani, Birlad, Bacău, Vaslui, Huși, Fălticeni), invocau privilegiile uzurpate de aceștia cu sprijinul domniei. „Anaforaua” din 1827 prevedea (punctul 8) sistarea atribuirii orașelor sau ȋrgurilor care au rămas „slobode” ca niște „obștești orașe a pămîntului, chiar de nu vor avea documenturi”. Este cazul și cu orășenii din Roman, în conflict cu Episcopia, care se refereau la „documenturile” pierdute, care le asigurau „osebit privilegiu” de existență liberă, pe care le avuseră strămoșii lor, în vatra ȋrgului, și de folosință pe locul acestuia, ambele devenite „proprietă” a Episcopiei de Roman. În 1835 episcopul de Roman ar fi dat 7.000 ducăți lui Mihail Sturza pentru atitudine favorabilă. În 1852 (septembrie 11) prin act de la Grigore Ghica, se admitea răscumpărarea vetrei ȋrgului Roman de la Episcopie, minus podul de peste riul Moldova, cu brudina, morile și abatorul⁴⁸. Mihail Sturza se referea și el la această acțiune, considerată îndreptătită, a orășenilor, de „cumpărare” a ȋrgurilor de la stăpîni, „spre a fi mai slobози în cîrmuirea comunelor lor interese”. Orășenii din Birlad au reobținut de la domnie, prin judecată, în 1793 vatra ȋrgului, în 1814 locul (cu răscumpărare), și în 1837 moșia Cetățuia, adiacentă, cumpărată, prin mezat, cu 1.420 galbeni de la Constantin Palade⁴⁹. De favoare din partea lui Ioniță Sturza s-a bucurat orașul Bacău, în apropierea căruia avea moșia Săucești, la Siret. Hrisovul său din 1823 (iulie 13), rămas în vigoare ulterior, recunoștea Bacăului, statutul de ȋrg domnesc, cu vatra liberă și cu loc de cultivat „pentru hrana locuitorilor ȋrgului”, cu acces la „pădurea de pe moșia ȋrgului”. Conducerea aleasă a ȋrgului (Epitropie și epitropi) avea „cutie” și „pecetea ȋrgului”. Se prevedea și funcționarea unei școli obștești a ȋrgului cu acces gratuit pentru copiii locuitorilor din Bacău. Este un act unic, prin forma și conținutul său, explicabil prin atașamentul lui Ioniță Sturza pentru Bacău. Nu aceeași atitudine a avut-o față de Vaslui, pe care-l considera proprietate particulară. Fălticeni a fost vindut de spătarul Andrei Bașotă în 1830, la mezat, cu 10.000 galbeni, spătarului M. Cantacuzino, care stăpînea și Baia, de unde muta iarmarocul, iar acesta, în 1845, primea de la obștea ȋrgului 11.000 galbeni pentru vînzare veșnică⁵⁰.

•

Regulamentul Organic a continuat să fie aplicat efectiv pînă în 1858, cu unele prevederi modificate sau completate prin legi sau dispoziții speciale votate de adunarea obștească. Tratatul de la Paris (30 martie 1856) prevedea și abolirea regulamentelor, dar situația a ȋrenat și abia „statutul dezvoltător convenției”, din 2/14 iulie 1864, le scotea

⁴⁸ Uricarul, III, p. 248—269 ; Arh. St. Iași, Anaforale, 1835 ; Hurmuzaki, XVII, p. 546.

⁴⁹ I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. II, p. 216—301. Cf. și Studii și materiale de istorie modernă, vol. V, 1975.

⁵⁰ Uricarul, VI, p. 475—479 ; Arh. St. Iași, Condica hrisoavelor (1834).

din uz, prin modificarea radicală a organelor conducerii de stat.⁵¹ Prevederile articolului 46 al Convenției de la Paris, din 19 august 1858, referitoare la abolirea privilegiilor, au fost formal luate în considerare în recensământul general din 1859—1860 și „boierii“ erau incluși în materialul imprimat la „clasele ce nu au fost supuse dărilor“ și nu mai apăreau că atare. Convenția (același articol 46) se referea și la „revizia legii privind relațiile proprietarilor de pământ cu lucrătorii, locuitorii săteni, în scop de a îmbunătăți starea țăranilor“. Interpretarea acestui articol a provocat o polemică din partea marilor proprietari (A. Moruzi Pecheanu și alții) care-și apărau, în sens burghez, „drepturile cele mai utile ale proprietății“, pe care, afirmau ei, le aveau și „țăranii coproprietari“ (răzeșii). „Așa dar nu există monopoli de desființat“, sublinia A. Moruzi Pecheanu, într-o broșură din 1860, care pretindea că marile proprietăți ar fi rezultat din achiziția „liberă“ de porțiuni de la țărani. El insinua că existau interese mutuale între „cultivatori și domeniu“, care trebuiau să rămână. Astfel, pretindea el, Moldova își va salva existența față de amenințarea „coloșilor“⁵². Toate aceste insinuări au fost combătute de M. Kogălniceanu, în 1862, care cu sens istoric, făcea referiri la aspectele pozitive din întreaga legislație, privind situația țăranimii, de la actul din 1749 și pînă la așezământul agrar din 1851, subliniind și importanța unora din prevederile Regulamentului Organic, care atunci era perimat total, în raport cu noua perioadă istorică, dar avusese o funcție reală.

IV. — „Guvernarea“ lui Mihail Sturza.

Mihail Sturza se manifesta ca personaj istoric prima dată în 1821—1822. Adversar al Eteriei, avea, din Cernăuți, contacte cu anturajul țarului, cu Metternich și cu Poarta Otomană. Manifesta ostilitate față de „carbonarism“, și constituția „subversivă“ din 1822, acuzînd pe Ioniță Sturza de corupție și de despotism. Lupta pentru acapărarea tronului a fost acerbă. După „victorie“, începeau marile dificultăți. „Aristocrații“ îl combăteau vehement, urmărind, pas cu pas, actele sale de guvernare și denunțînd abuzurile de care nu erau străini. Consulii francezi s-au referit la acest aspect. Preocuparea ridicării unor elemente noi, care să fie alături de el, prin acordarea de ranguri boierești, sprijinirea bur-

⁵¹ Cf. *Le traité de Paris*, Paris, 1856, p. 539 („Leurs reglements organiques... ne seront plus la loi fondamentale de ces deux pays“). Cf. și Virgile Doze, *Un mois en Moldavie*, Bruxelles, 1857, p. 21. Se referea la o altă ediție de la Bruxelles a Regulamentului Organic. Cf. și Dr. E. Léger, *Trois mois de séjour en Moldavie*, Paris, 1861, p. 20, 65.

⁵² Cf. și M. Kostaki Iepureanu, *Cvestia locuitorilor privită din punctul de vedere a Regulamentului Organic și a Convenției*. Iași, 1860. Arhivele Statului Iași, 432/144. Se propuneau de unii boieri modificări ale Regulamentului Organic fără să se „oboare“.

gheziei în formare, măsurile, în parte ineficiente, de combatere și prevenire a oprăririi țărănimii de boierime, sprijinirea dezvoltării economice s-au manifestat constant. Aceste idei și principii erau clar formulate și argumentate în memoriul său, din 1829, care îl profilează deja ca un viitor om de stat remarcabil, cunoscător al „științei politice”, cum scria el despre incompetența altora. Se referea la parazitismul boierilor, căuta să explice pretinsa „indolență” a țaranului și sub influența unor autori ca Wilkinson, prin deprimarea cauzată de „intolerabila opresiune” din partea stăpînului și arendașului, la care s-a referit și Marc Zallony (1824). Prezenta remedii pentru „mizeria Moldovei”: stimularea populației, valorificarea resurselor țării, dezvoltarea comunicațiilor, instituirea unei noi conduceri. Aceste vederi avansate depășeau „hieratismul” celor dn Teatron politikon” (ed. rom. 1838), cunoscut de Alexandru Ghica.

Adversar al violenței și manevrelor oculte, Mihail Sturza a căutat să reprime manifestări și acțiuni ale tineretului și ale reacțiunii nobiliare, care îmbrăcau și forme reformiste, aparent cu elemente de progres. Conștient de poziția Moldovei între trei imperii, a menținut pînă în 1848 un echilibru, care a contribuit la o relativă prosperitate. În problema țărănească era pentru „contract normal” (proiectul din 1857) și menținerea intactă a proprietății boierești, ca și a celei mănăstirești. Considera „spinoasă” problema moșiilor mănăstirilor „închinată” pentru care propunea o soluție inadecvată (proprietate efectivă și o treime din venit statului)⁵³. N-a fost insensibil față de fenomenul cultural și, în limite moderate, a sprijinit manifestările în materie de învățămînt și cultură și știință, cu implicații de ordin practic. În 1842 era apoteozat „binefăcător și părinte al Moldovei” de Adunarea Obștească. În aprilie 1842 medicii din Moldova au omagiat pe Mihail Sturza cu o medalie, executată la Voigt (München), din partea miilor de pacienți tratați în spitale, oferită de postelnicul Dimitrie Samurcaș, protomedic și aga Virnav, cum se relatea în „Medizinischer Almanach” din Berlin, al dr. I. Sachs.

Reflexiile sale, sub influența curentelor epocii, se concretizează în preocupări privind omul de rînd, condițiile de existență. „În veacul nostru, care este în totul pozitiv, adevăratul drept la recunoștință publică derează din îmbunătățirile cele mari soțiale”. „Cu cit îndeletnicirea va urma întru a se îmbunătăți fizicul și moralul unui norod, cu atît se împuținează și aspra aplicație a pravilelor”⁵⁴. Comparația cu po-

⁵³ Cf. Studii, 1, 1966, p. 59—91; Hurmuzaki, supl. I, p. 30—33.

⁵⁴ Mihail Sturza a fost influențat de E. Sieyès (*Qu'est-ce que qui la tiers-Etat*) și a cunoscut și scrierea lui Edouard Alletz, *De la démocratie nouvelle ou des moeurs et de la puissance des classes moyennes en France*, Paris, 1838. Acest autor afirma că „legile penale nu sînt suficiente pentru a corecta moravurile”. În literatura pe care a consultat-o Mihail Sturza se includea și Gaetano Filangieri, *La scienza della legislazione*, t. IV, Venezia, 1822, p. 164—168 (referiri la ameliorarea situației materiale și la educație pentru diminuarea frecvenței delictelor). Se constată și influența directă a operei lui Cesare Beccaria (*Trattato dei delitti e delle pene*), cu mențiuni în legătură cu pedepselé aplicate nobililor, rolul răspîndirii culturii în popor etc.

mul care „sloboade doritul rod“ în mod natural (1848) arată că era pentru o evoluție considerată normală, firească, fără violențe, care puteau fi dăunătoare în condițiile „ființei politice a prințipatului“.

Lăsând la o parte aprecierile tendențioase ale „aristocrației fanariote“, notațiile lui Ion Ghica, N. Suțu, M. Kogălniceanu și alții, merită a fi luate în discuție. Constatăm, astfel, că Mihail Sturza a fost denigrat de adversari constanți, apoteozat de adulatori și criticat și reabilitat de cunosători profunzi, în raport și cu timpul. Panegiricul lui Alexandru Sturza nu intră în discuție, deși just îl considera după Emerson, „omul reprezentativ“. Comparativ, constatăm aproximativ aceleași aprecieri ca și pentru Alexandru I. Cuza (făcute de Place, Eder și Glück).

Aprecierile consulilor francezi de la Iași și București prezintă o importanță deosebită prin profunzime și orizont, dar, în fond, sint inerent subiective. Mimaud și Cochelet, sub influența unor boieri, îl redau nefavorabil, meschin, nesincer, egoist, profitor. Hubert și Duclos, ca și Bois-le-Comte, subliniază și calitățile, echilibrul, bunele intenții pentru populație, deși în condiții nefavorabile, îl arată conciliant cu adversarii ireductibili, conștient de poziția Moldovei. În 1838, Mihail Sturza s-a plins lui Hubert că „Le National“ îl trata de „satrap“. Hubert i-a spus că și alți principii nu scapă diatribei unor ziare și deci nu trebuie să dea atenție, cînd se pun în circulație atitea neadevăruri. În 1841 același Hubert remarcă la Mihail Sturza „idei liberale“. Hubert îi atașase în 1840 ca secretar pe avocatul Gallice. Félix Colson se referea în 1839 la cultura, abilitatea, talentele de administrator, dar și la prejudecăți aristocratice ale lui Mihail Sturza. Duclos în 1843 se referea la demersurile lui Mihail Sturza, din 1842, ca marile puteri să ia principatele sub protecția lor. În 1847 Duclos se referea la „libertatea individuală“ din Moldova. Guérout în 1847 se referea la negarea suzeranității turcești și la progresul civilizației în Moldova. În 1848 Guérout scria lui Lamartine că Mihail Sturza este „foarte capabil, foarte fin, foarte prudent și foarte ambițios“. Hippolyte Desprez se referea, și el, la „resursele“ lui Mihail Sturza, care se considera om politic și de stat, diplomat abil, venal și contra unui regim constituțional și democratic. În 1849—1850 Poujade se referea la aspectele pozitive din Moldova, remarcate de el după plecarea lui Mihail Sturza, la lipsa de fermitate a lui Grigore Ghica și la meritele de organizator ale fostului domn⁵⁵. Wallenburg, în rapoartele către Metternich, remarcă la Mihail Sturza suplețe, cultură, capacitate de conducere⁵⁶. În 1840 și 1849 se făceau referiri la aceleași calități de om politic și bun administrator și la înclinațiile spre abuz și profit⁵⁷. În 1841 consulul sard la Galați, Adolfo

⁵⁵ Hurmuzaki, XVIII, p. 304—307; F. Colson, *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie*. Paris, 1939, p. 59, 118. În 1842 Charles Guébbard, prezent în Moldova, lauda pentru realizări și critica pentru abuzuri pe Mihail Sturza. Cf. și H. Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, t. I, Paris, 1850, p. 133—134, t. II, p. 49—50.

⁵⁶ Hurmuzaki, XXI, p. 518—1521.

⁵⁷ Cf. și A. Stern, *Geschichte Europas*, Berlin, 1913, p. 354.

Cistellinard, primit de Mihail Sturza la reședința de la Flămânzi, se referea la ospitalitate, amabilitate, orientarea în materie politică, înclinația spre independență, preocuparea de progresul material al țării, lipsa mijloacelor necesare și interesul pentru Piemont. În 1866 i se atribuia lui Mihail Sturza pasajul din Regulamentul Organic, referitor la unire, ea elogiata pentru atitudinea contra tratatului de la Balta-Liman și abdicarea „spontană” și considerat „cel mai bun principe al Moldovei”⁵⁸. N. Șuțu, cu ascendența sa, a scris mult și nefavorabil despre Mihail Sturza, ca și despre succesorul său Grigore Ghica, dar totul a rămas în manuscris, deci n-a avut curajul civic să publice, în raport și cu calitățile oficiale pe care le-a deținut. N. Șuțu considera pe Mihail Sturza „li înălțimea cunoștințelor secolului”⁵⁹. Ion Ghica, în scrisorile sale, îl prezenta pe Mihail Sturza ca un om politic cu orizont larg, conștient de progres și de limite, în raport cu condițiile obiective. Cea mai spectaculoasă luare de atitudine a fost aceea a lui M. Kogălniceanu, care a beneficiat de sprijinul lui Mihail Sturza, care l-a „menajat” în 1848 ca și pe Alexandru Sihleanu, din considerații pentru tatăl său. M. Kogălniceanu, după 1844, și-a manifestat intens adversitatea. În „Noul aca-tist” și „Dorințele Partidei Naționale” stigmatiza aviditatea lui Mihail Sturza, mijloacele și procedeele condamnabile de a acumula bani și aca-para pământ pentru a deveni cel mai bogat om din Moldova⁶⁰. Ulte-rior, însă, când timpul a estompat această aversiune, după unire, M. Ko-gălniceanu vorbea în 1862 de „guvernul cel tare” (autoritar) al lui Mi-hail Sturza, dar și de „legea munților” ca o binefacere pentru popu-lărie. Un gen de reabilitare este și elogiarea, în 1885, pentru dezvoltarea Galaților. În 1883 scria că Mihail Sturza l-a trimis la București în 1839 pentru „pregătirea unirei politice”, iar în 1891 (dicurs la Aca-demie) îl elogia pe Mihail Sturza că „în tinerețe luase primul loc între cei mai învățați și talentați boieri tineri ai Moldovei”⁶¹. În succesiune directă, Mihail Sturza, Grigore Ghica și Alexandru I. Cuza au mani-festat preocupări similare, în raport și cu condițiile obiective, pentru o dezvoltare organică și înlăturarea decalajului.

La 22 martie 1834, cele două puteri, suzerană și protectoare și-au anunțat acordul asupra numirii lui Mihail Sturza mare vistier ca domn „reglamentar” al Moldovei, alături de spătarul Alexandru Ghica. Mi-hail Sturza ar fi fost șters de pe lista candidaților la domnie de ca-binetul rus și l-ar fi acceptat apoi la insistențele Porții, care ar fi de-clarat că nu va admite pe un altul în locul lui⁶². Alți șase mari boieri

⁵⁸ Cf. *La révolution roumaine*, Florence, 1866, p. 67, 103.

⁵⁹ *Mémoires*, Viena, 1899, p. 209.

⁶⁰ La Bruxelles în 1846 apărea broșura „Moldavie. Michel Stourdza et son administration”, poate scrisă de M. Kogălniceanu. Aici se afirma că Mihail Sturza a folosit regulamentul pentru a-și „legitima actele arbitrare ale administrației sale”. Cf. și *Bemerkungen ... von einem Moldauer*. Viena, august 1848.

⁶¹ Pentru elogiarea lui Mihail Sturza de N. Iorga, cf. *Bull. S. H. Ac. Rom., t. XIX*, 1935, p. 131.

⁶² Cf. K. Hagen, *Geschichte der Neuesten Zeit*, vol. II, Braunschweig, 1851, p. 634. Cf. și E. Regnault, *op. cit.*, p. 176.

pretindeau domnia și admiterea lui Mihail Sturza i-a indispus profund și s-au coalizat într-un „front boieresc“, la care se referea și Wallenburg, și l-au combătut constant pînă la abdicarea din 1849. Mihail Sturza⁶³ a fost preferat prin relațiile cu oameni influenți de la curtea imperială a Rusiei, inclusiv Kiselev și pentru participarea efectivă la elaborarea Regulamentului Organic.

Educat în spiritul culturii iluministe franceze, Mihail Sturza a fost influențat și de ideile politice și sociale ale lui Kiselev, din aceeași sursă, dar el a căutat continuu ca și Nicolae Suțu, și împreună cu acesta, să se țină la curent cu literatura politică și economică din Franța, Anglia și Germania, în particular, pentru a materializa toate principiile și teoriile considerate valabile în raport cu specificul țării pe care o conducea. Atitudinea apărea netă, deși cu unele ezitări și sinuozități: sprijinirea elementelor productive (agricultorii țărani și mici proprietari) și combaterea tendințelor anarhice ale „castei nobiliare“. Boierii reacționari, deprinși cu „jaful organizat“ (Duclos), au cerut insistent înlocuirea lui, prin memorii, pentru abuzuri și conducerea arbitrară și „machiavelică“, în 1835, 1844 și 1848, adresate Rusiei și Porții.

La 11 aprilie 1834, Kiselev pleca din Moldova, lăsînd conducerea provizorie generalului Mirkovici, pînă la revenirea lui Mihail Sturza de la Constantinopol unde a primit „investitura“ sultanului Mahmud II, împreună cu Alexandru Ghica, domnul Țării Românești. La 15 iulie 1834 începea guvernarea efectivă a noului domn revenit la Iași. La 17 iulie 1834 se anunța programul activității săptămînale a lui Mihail Sturza. O proclamație cu data de 9 iulie 1834, cînd Mihail Sturza era în carantina de la Galați, era adresată populației satești de ministrul de interne Alexandru Ghica. Se făceau referiri la noul regim regulamentar, care înlătura rusumaturi, vădrărit, gorștine și desetine, zahe-rele, cherestele, mombaele „și altele multe“. Li se cerea, în schimb țăranilor să-și îndeplinească obligațiile față de stăpînii moșiilor și să asculte de vornicei, pacinici, bătrînii satului, „pe pilda strămoșească“. Mihail Sturza promitea solemn să se ocupe de „vindecarea durerilor“. La 18 iulie 1834 declara: „fericirea obștii este singurul scop către care va ținti a noastră sirguință în tot cursul vieții noastre“, în acord cu

⁶³ Mihail Sturza (1794—1884) era fiul fostului mare logofăt Grigore Sturza (decedat în 1833) și al Mariei Calimah, fiică de domn. Mihail Sturza a cerut lui Gh. Asachi să-i „construiască“ o genealogie, care începea fictiv cu „Ioan Vlad Turzo voievod“ din 1432. Genealogia era realizată și tipărită în 1842. Alexandru Sturza din Odessa s-a arătat sceptic față de această ficțiune. În 1846 Mihail Sturza primea la Iași pe Nicolae Turzo, „nobil ungur din Bihor“. Alex. A. C. Sturdza (*Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, p. 136—138, 150—155) nu accepta genealogia lui Asachi, din 1842, și pornea de la un Alexandru Sturza mare logofăt din 1401, care n-a existat, admitînd deci „sușa indigenă“. În realitate însă Mihail Sturza era conștient de originea sa autohtonă și de ridicarea relativ tîrzie a neamului său în dregătorii și de aspectele negative ale trecutului acestuia, dar considera că are drepturi legitime la domnie prin însăși legătura cu elementul indigen, în contrast cu elementele fanariote parvenite și arogante, care-l combăteau vehement și sabotau actele sale de guvernare.

vederile exprimate în 1829⁶⁴. Mihail Sturza a fost „întronat” la 26 august 1834 cu ceremonial tradițional.

După retragerea trupelor de ocupație, Rusia a menținut o „cale militară” de legătură cu garnizoana de la Silistra, prin Moldova, pe la Făciu și prin Muntenia, pînă la 9 septembrie 1836⁶⁵.

Mihail Sturza imita involuntar, în comportare, la început, pe Carol al X-lea, regele Franței, care, într-o proclamație din 13 iunie 1830, se arăta interesat de fericirea francezilor („Votre bonheur est le mien”), se obliga să „mențină” „charta constituțională” și să se comporte ca un „părinte” („remplissez vos devoirs; je saurai remplir les miens”), dar nu admitea acțiuni ale „dușmanilor liniștii”.

Opoziționiștii erau grupați la început în jurul lui Alexandru Mavrocordat, unul din candidații la domnie, francofil, „om al lui Ludovic Filip”. Acesta a avut contacte în 1835 cu Cochelet⁶⁶ și Mihail Sturza, care l-a folosit pe intermediar pentru o depeșă, îl denunța apoi lui Rückmann consulul Rusiei. Între „rezistenți” mai era și aga Alex. Rosetti, care făcuse parte din comisia desemnată de Adunarea obștescă, pentru examinarea redacției, din 1835, a Regulamentului Organic, și a furnizat apoi principalele idei din proiectul de reforme al aventurierului Leonte Radu, din 1839. Opozanții se întruneau la Constantin Sturza, unul din aspiratorii la domnie din 1834, și-și manifestau ostilitatea față de Mihail Sturza în cadrul Adunării obștești. Ulterior, în fruntea opoziției se afla Costache Conachi și el vechi concurent, de nuanță mai reacționară, cu o avere imensă și cu unele manifestări de umanitarism față de sărăcime, deși acaparator înverșunat al pămînturilor smulse de la răzeși. Ținuta lui neglijentă ar fi „eclipsat” domnia, scria consulul francez Duclos în 1843⁶⁷. Charles Guébhard, în 1842, scria că „forma de guvernămint actuală a Moldovei este într-o anumită măsură constituțională”, referindu-se la Regulamentul Organic și la rolul Acunării obștești. Mihail Sturza a avut contacte cu emisari francezi Charles Maisonabe și Félix Colson, dar denunța lui Rückmann pe Vaillant, un alt „emisar al propagandei franceze”, pentru organizarea unei „masonerii politice” cu boieri din Moldova, față de vederile căruia a manifestat intoleranță. J. A. Vaillant, ca și Ami Boué și I. F. Neigebaur au construit în scrierile lor o Românie „totală”, în raport cu prezentul contradictoriu și cu viitorul politic imaginat de ei⁶⁸, la nivel de prognoză.

⁶⁴ Arhivele Statului Iași, 11/909/1049.

⁶⁵ Cf. și F. Bülow, *Allgemeine Geschichte der Jahre 1830 bis 1838*, Leipzig, 1838, p. 329.

⁶⁶ Cf. și A. Rally, *Le voyage de Cochelet dans les Principautés Roumaines* (1834—1835). RHSEE, VIII, 1931, p. 276—291; Hurmuzaki, XVII, p. 448—449.

⁶⁷ Hurmuzaki, XVII, p. 761, 969.

⁶⁸ Cf. și C. Vlăduț, *Ion Cîmpineanu*, București, 1973, p. 147—151. G. Zane, *Le mouvement révolutionnaire de 1840*, București, 1964, p. 25, 57. Sf. și Sc. Callimachi, *Pagini inedite despre Moldova*, București, 1974, p. 34, 36; J. A. Vaillant, *La Roumanie*, t. I, Paris, 1844, p. 41—42; Ami Boué *La Turquie d'Europe*, t. IV, Paris, 1840, p. 65—67.

Proiectul de reforme din 1839, atribuit injust integral lui Leonte Radu, elaborat sub influența lui Alexandru Rosetti și lui Iorgu Sturza (Păstrăveni) fiul lui Ioniță Sturza (fostul domn decedat în 1842), conținea referiri la reforme necesare, privind robii și țăranii de la munte și care au fost luate în considerare ulterior. Mihail Sturza era prezentat ca un tiran odios. „Federalizarea“ cu Țara Românească și cu Serbia, sub dominația Porții, pornea de la F. Colson. „Reorganizarea“ clasei nobiliare era complet anacronică, desființarea privighetorilor de ocoale și înlocuirea cu „mandatari“, ca în Austria, urmărirea trecerea țăranilor sub „jurisdicția seniorială“ (patrimonială), ceea ce era absurd⁶⁹. În 1841, Teodor Mehtupciu-Diamant, adept al ideilor lui Charles Fourier, propunea sfatului administrativ al Moldovei crearea unor colonii agricole-meșesugărești („falanstere“) cu țăgani statului, cum înființase unul la Scăeni în 1835⁷⁰. În 1844 au fost eliberați robii țăgani ai statului și bisericii (în Muntenia în 1847), restul în 1855, cu despăgubiri, pentru stăpîni, date de stat, din fonduri alocate în buget.

În 1842 (3 februarie) a decedat la Iași, în vîrstă de 80 de ani, Ioan Sandu Sturza, fostul domn al Moldovei (1822—1828). Funeraliile aveau loc la mănăstirea Golia și era înhumat la biserica Bărboi, refăcută atunci, după distrugerea de ieniceri în 1821 și cutremurul din 1829 de arhitecți greci în stil bizantin. Sculptorul Francesco Vermetti, din Odesa, a realizat un monument funerar în marmoră adusă din Italia. La 3 mai 1842, Mihail Sturza pleca în străinătate (Germania, Olanda, Belgia), însoțit de logofătul Teodor Sturza și de spătarul Tissot⁷¹. În octombrie 1842, la revenire, Mihail Sturza era întâmpinat la Mihăileni de logofătul C. Sturza, ministru de interne, care îi prezenta și un raport și de colonelul Sungurov.

În memoriul din 1844, adresat curții imperiale rusești, boierii reacționari denunțau „conspirațiile tineretului“, care activa în asociații secrete, și-si manifestau îngrijorarea pentru „tristele complicații“, ce aveau să urmeze, și, indirect, subliniau incapacitatea lui Mihail Sturza, care nu întrunea trăsăturile tiranului din Parma, redat de Stendhal. Mihail Sturza, care citise „*Melanges philosophiques*“ (1838) ale lui Théodore Jouffroy, știa că „suprimind libertatea, imperiul ideilor este distrus“. Mihail Sturza însuși, suspectat de receptivitate față de ideile progresiste, din Occident, făcea o profesiune forțată de conservator, în

⁶⁹ Privighetorii de ocoale erau slujbași administrativi de stat, desemnați pe trei ani de vornice de sate, numiți cu aprobarea domnului, cu retribuții lunare, dependenți de ispravnicul de ținut și care aveau și obligația de a apăra pe țăranii de vexațiuni. Leonte Radu, după expulzarea din Moldova, era prezent în Serbia, în anii 1840—1845, ca agent al Porții. Cf. Romano — slavica, vol. V, Istorie, 1962, p. 239—240 (nota de Sava Iancovici). Cf. și broșura *Coup d'oeil rapide sur l'état des populations chrétiennes en Turquie*, Paris, 1839.

⁷⁰ Cf. *Scrieri economice*, București, 1958, p. 107—113. Cf. și Alph. Ride, *Esclavage et liberté*. Paris, 1843, p. 435. Manualul administrativ, t. II, Iași, 1856, p. 49—51.

⁷¹ Albina. Românească, 36 și 84/1842; Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova, București, 1960, p. 26—27.

februarie 1844 lui Nesselrode și îl asigura de vigilență, referindu-se și la sancțiunile aplicate lui Kogălniceanu și Negruți. În septembrie 1843 Mihail Sturza, într-o corespondență cu Dașkov, se referea la „turbulenți”, din categoria inferioară a boierimii, și care trebuiau duși la mănăstiri sau fixați la proprietățile lor, și anume N. Istrati (în iulie 1848 „izolat” la mănăstirea Slatina), Grigore Cuza și Teodor Rîșcanu (în 1847—1848 la Paris), în 1853 membru al Divanului domnesc, care au răspândit manifestele cu „provocări incendiare”. În iunie 1843 a plecat, prin Viena, la Paris și Vasile Mălinescu, așteptat să revină în Moldova, în 1848 cu „companionul” său Teodor Rîșcanu. „Numai pentru învățătură fac drumul acesta”, „singura mea plecări este înțelepciune, învățătura”, scria el tatălui său, care i-a trimis 140 galbeni la Iași. A luat „o carte de recomandatie” de la spătarul Romalos, care avea doi fii la Paris, și alta de la consulul francez din Iași. Acești tineri erau și sub influența ideilor profesate de Louis Blanc, care în *Organisation du travail*, (Paris, 1840), prevedea „revoluția socială”, contra nedreptății și mizeriei. („L'iniquité est devenue justice : le mensonge est devenu vérité”). Tinerii revoluționari români erau de acord și cu vederile lui Louis Blanc din 1848 (*Le socialisme*, Bruxelles, 1848): „Le pouvoir est une réunion de gens de bien élus par leurs égaux. pour guider, en la réglant, la marche des hommes vers la liberté”. În Țara Românească s-a ajuns temporar la o astfel de realizare. V. Maciu s-a referit la o broșură publicată la Paris în 1846, cu titlul „Récit des troubles de Jassy pendant les journées du 24, 25, 26 janvier 1846”, pe care o atribuie lui M. Kogălniceanu. În martie 1848 se scria că „inițiativa insurecției este accidentală, ea aparține indistinct la toate popoarele, mine Moldovenii și Valahii vor putea angaja lupta” (proclamația lui Ferrari în replică la Mazzini). În martie 1848, consulul francez Guérout a cerut lui Mihail Sturza să aplice măsuri pentru ameliorarea situației țăranilor, pentru a izola pe boieri, cum se făcuse și în Galiția. În aceste condiții s-au suprimat dijmele din cereale, cum se specifica și în „legiuirea” din 1851. „Petitia” boierimii din 28 martie 1848, asemănătoare cu cea din 19 martie 1848, cu mii de semnături, de la Lemberg, prezentată seara guvernatorului conte Franz Stadion, se referea vag la ameliorarea situației țăranilor, dar nu admitea o emancipare completă, inclusiv atribuirea loturilor de pământ. Se pune accentul pe „liberalizarea” conducerii și dezvoltarea economică și respectarea „echității regulamentare”. Comitetul revoluționar de la Iași avea ca leader pe spătarul Grigore Cuza, căruia în 1850, Grigore Sturza îi aducea „grave” acuzații. M. Kogălniceanu contribuia la elaborarea unei „constituții liberale”, în iulie 1848, din care a rezultat proiectul său din 1861⁷². În septembrie 1848 noul consul al Franței în Moldova era Fer-

⁷² Documente 1848 Moldova, București, 1960, p. 178, 416 ; Revoluții 1848—1849, I. Moscova, 1952, p. 393—394, 398 ; Anul 1848, vol. II, p. 757 ; Actes du Congrès Historique du Centenaire de la Révolution de 1848, Paris, 1948, p. 171—172, 183 ; E. Pelletan, *Histoire des trois journées de Février 1848*, Paris, 1848 ; A. Balleydier, *Histoire des révolutions de l'Empire d'Autriche* (1848—1849), Paris, 1853 ; M. Guboglu,

dinand Delahante. În iulie 1848, după arestarea a 13 tineri boieri capi de revoltă și „periorisirea” altora, Mihail Sturza a anunțat, în replică la „petiție”, o serie de măsuri, în spiritul prevederilor Regulamentului Organic. Atmosfera a devenit mai sumbră prin epidemia de holeră. Populația din Iași s-a dispersat în fața amenințării flagelului. Regimul de ocupație instituit în iulie 1848 s-a menținut pînă în aprilie 1851, cu mari prejudicii pentru situația economică a țării⁷³. J. A. Vailant scria: „le pays est embastillé par la muraille du despotisme, muraille sans porte”. În iulie 1849 avea loc intervenția (incursiunea) spectaculoasă a lui Bem, de 65 ani, cu barba albă, rănit, cu doi medici, la Grozești, Ocna, Onești. Bem a declarat lui Villara, de la „cămărașie”, că a intrat ca prieten în Moldova. Insurgenții voiau să ia proviziile armatei țariste⁷⁴. Rolul elementului polonez a fost subliniat. Lamartine considera pe poloni „l'armée révolutionnaire du continent”⁷⁵. N. Bălcescu considera Polonia „sora noastră în nenorocire”. Cum s-a subliniat, „în razele primăverii popoarelor se nașteau și se afirmau simultan cele două idei a emancipării sociale și a independenței naționale” (N. Gasirowska), care vor lua continuu proporții și se vor materializa în deceniile următoare. În 1850, consulul francez Poujade se referea la suspendarea activității Adunării generale, considerată o lovitură pentru autonomia principatelor. Adunările sublinia el, dădeau Regulamentului Organic „constitution octroyée” sensul de „constitution consentie”⁷⁶. Încă în 1854 regimul de ocupație austriac își mai propunea „purificarea” principatelor de elementele rezultate din anii revoluției din 1848—1849 și „restabilirea ordinii legale”⁷⁷.

Intrarea în vigoare a convenției de la Balta-Liman, din 19 aprilie — 1 mai 1849, ultima între Rusia și Turcia referitoare la Principate, a încheiat și guvernarea lui Mihail Sturza, înlocuit, pentru șapte ani, cu nepotul său Grigore Ghica, prezentat de N. Suțu, ca un anormal, în memoriile sale. La 13 mai 1849 Mihail Sturza pleca din Iași, unde se afla deja Suria Bei, primul secretar al lui Fuad Effendi, care, o lună mai târziu, avea să participe la instalarea noului domn⁷⁸.

Catalog documente turcești, vol. I. București, 1960, p. 554, 559. „Gazeta Lwowska” circula în 1848 în Moldova, prin „curierul de Viena”. Cf. și corespondența publicată de Alexandru Sturza, *Règne de Michel Sturdza*, Paris, 1907, p. 343—353.

⁷³ Cf. și E. Andics, *Das Bündnis Habsburg-Romanow*, Budapest, 1963, p. 26, 45, 62—64. Cf. și T. Schiemann, *Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I*, vol. IV, Berlin, 1919, p. 174—176; J. S. Curtiss, *The army of Nicholas I, its role and character*, The American Historical Review, vol. LXVIII, 4, 1958, p. 880—889.

⁷⁴ Hurmuzaki, XVIII, p. 176—179.

⁷⁵ *Histoire de la révolution de 1848*, t. II, Paris, 1849, p. 256—257; România viitoare, Paris, 1850; Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, vol. 21, 1973, p. 345—374; Istorieski Pregled, 1, 1974, p. 36—64; Studii și materiale de istorie modernă, III, 1963, p. 59—81.

⁷⁶ Hurmuzaki, XVIII, p. 271.

⁷⁷ Cf. I. Nistor, *Correspondența lui Coronini*, Cernăuți, 1938, p. 31.

⁷⁸ Albina Românească, mai—iunie, 1849; Documente 1848 Moldova, București, 1960, p. 393.

. . .

În 1857—1858 au fost readuse în actualitate toate aspectele negative ale domniei lui Mihail Sturza, elogiat totuși, și de unii adversari, în raport cu situația economică a Moldovei agravată de regimul de ocupație austriac, nu fără a fi contribuit la aceasta și labilitatea lui Grigore Ghica⁷⁹. În postura nefavorabilă, paradoxală, din ianuarie 1859, avînd contracandidat „conservator“ pe fiul său Grigore, Mihail Sturza a prezentat formal felicitări lui Alexandru I. Cuza, „omul timpului“.

V. — Nivelul social-economic.

Teritoriul din 1834 al Moldovei avea o suprafață de circa 38.000 km.², divizat în 13 ținuturi, după reforma administrativă din 1834—1835 (au fost suprimate ținuturile Herța, Hîrlău și Cîrligătura), cu 63 ocoale (în loc de 76). Numărul satelor era de 1922 în 1835⁸⁰ iar al Țîrgurilor de 40 (ulterior 44). Bois-le-Comte scria în 1834 că teritoriul Moldovei de atunci avea o suprafață egală cu a noului stat grec și îl depășea ca populație⁸¹. Moldova avea, după datele sale, 34 orașe sau Țîrguri și 1921 sate. În 1838 Mihail Sturza afirma că „populația Moldovei înfăptuiește un total de aproape un milion de lăcuitori de toate clasurile“. Populația Greciei în 1840 era de 976.000 locuitori. Serbia avea în 1834, 668.492 locuitori, în 1854, 998.919⁸². Demidov și Tollhansen dădeau pentru Moldova aproximativ aceeași cifră (1.002.605 suflete). Hubert arăta că, după recensămîntul din 1839, Moldova avea circa 1.100.000 locuitori. Recensămîntul din 1860 dădea 1.321.406 persoane. În catagrafia din 1845, la Iași erau înscrise numai 237 slugi boierești. Totalul negustorilor și meseriașilor încadrați în bresle (isnafuri⁸³), ca și în Rusia și Austria, era în 1832 de 8.270 persoane, în 1846, 14.833. Catagrafia din 1845 includea persoane care practicau la Iași circa 30 meserii. În 1828 din totalul de 149.158 locuitori (capi de familie), 922 erau

⁷⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, 1910, p. 12—16. Averea lui Mihail Sturza era evaluată în 1894 la 122.914.903 lei, enormă în raport cu lista civilă pentru cei 15 ani de domnie, care nu depășea suma de 20 milioane lei. În afară de palatul din Iași și reședința de la Socola, a mai achiziționat palate din Paris, Baden-Baden, Sorrento. În 1856 Mihail Sturza publicase la Paris broșura de propagandă „Quinze années d'administration en Moldavie“. Cf. și N. Istrati, *Actes officiels concernant la dette publique de la Moldavie*. Smyrne, 1856. Cf. și K. Hurmuzaki, *Candidatura prințului Gr. M. Sturza, Iași, 1858*.

⁸⁰ Arhivele Statului Iași, Tabla obștimilor satești a prințipatului Moldaviei alcătuită după observație comisiilor ținutale, 1835. „Harta generală a Moldovei“ de ing. sluger G. Filipescu—Dubău, Iași, 1853 (Litografia lui Parteni). Cf. și ing. Delamarche, *Atlas de Géographie moderne*, Paris, 1841, pl. 32 (cu harta Moldovei din 1838).

⁸¹ Hurmuzaki, XVII, p. 359.

⁸² Cf. și G. N. Schnabel, *Europa um das Jahr 1840*, Wien, 1841, p. 12—13, 34, 104, 111 (comparativ). În Grecia în 1833 existau circa 200.000 familii, 120.000 agricole, 100.000 fără pămînt propriu, care dădeau stăpînilor (20.000) o parte din recoltă și alte contribuții. Cf. F. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, vol. II, Leipzig, 1833, p. 6—14, 211—212. Date eronate la K. F. Merleker, *Kosmogeographie*, Leipzig, 1848, p. 409.

Dinamica populației agricole

Nr. crt.	Ținuturile	birnici 1838	1846 birnicii satelor și ȋrgurilor
1	Dorohoi	11.673	12.751
2	Botoșani	11.166	11.258
3	Suceava	8.751	9.728
4	Neamț	9.727	10.386
5	Romun	7.614	8.378
6	Bacău	13 247	16.184
7	Putna	15.709	18.619
8	Tecuci	8.819	9.580
9	Covurlui	3.177	6.170
10	Tutova	7.063	7.739
11	Vaslui	8.216	9.617
12	Fălciu	6.967	7.319
13	Iași	9.523	9.985
	Orașul Iași	1.912	1.175
T O T A L :		125.654	138.889

Arh. St. Iași, Extract stastistic 175, 1045.

boieri (373 cu reședința în Iași), 1.739 privilegiați, 2.074 mazili, 4.130 ruptași, 2.017 supuși străini, 86.690 birnici (49.736 havalegii, 24.722 scutelnici, 12.232 breslași), 22.207 slugi la ranguri, 4.921 evrei⁸³. Numărul mazililor a continuat să crească : 5.171 în 1835, 7.396 în 1846. La fel al ruptașilor și ruptelor vistieriei. În perioada 1834—1849 numărul birnicilor adică al țăranilor clăcași și al răzeșilor simpli a fost fluctuant între 125.000 și 140.000. Mihail Sturza afirma că în urma catagrafiei din 1845 s-au găsit în plus 10.154 dajnici. Cifrele birnicilor au fost fluctuante de la an la an și de la sfert la sfert, prin decesuri, sustrageri și plecări clandestine. Se remarcă, totuși, o creștere apreciabilă a populației sătești, ca și a aceleia a orașelor și ȋrgurilor. În 1846 erau 6.897 „căpătăieri“. Numărul boierilor, cu ranguri și moșii, era apreciat de Mihail Sturza în 1835 la 800. N. Suțu, dădea ulterior cifra de 2.680 boieri cu ranguri și 2.746 de privilegiați⁸⁴. „Ein Paar Tausend Bojaren machen die Nation aus. Nur diese befinden sich im Besitze der politischen Rechte und sie achten gewöhnlich kein Gesetz“, scria și I. F. Neigebaur (1844)⁸⁵. Regulamentul Organic (ed. 1846, p. 193) diviza „clasele de locuitori din Moldova“ în „birnici lucrători de pământ“, mazili „clasis de dajnică privileghietă și scutiți de dări (cler, boieri de toate rangurile, corposul aca-

⁸³ Arh. St. Iași, dos. 560/644/708 ; Cercetări istorice, Iași, a. X—XII, 1936, p. 136—138.

⁸⁴ N. Suțu, *Opere economice*, București, 1957, p. 140—142.

⁸⁵ *Beschreibung der Moldau und Walachei*, p. 6 ; Ami Boué, *La Turquie d'Europe*, t. IV, Paris, 1840, p. 68. Si Karl Hagen (*Geschichte der Neuesten Zeit*, vol. II, Braunschweig, 1851, p. 634) scria că „țăranii, total lipsiți de drepturi politice, erau la dis-creația bunului plac al nobililor lor stăpîni“.

demic și privilegiați, neamuri, postelniceii etc.). Se făcea mențiunea că privilegiile nu se moștenesc. Articolul 402 prevedea că pot deveni „nobili” și cei care nu dovedesc „o viață de evghenie”, prin „titluri de nobilitate”, „hărăzite” de domn cu asentimentul adunării obștești.

În 1835 a fost imprimat un nou statut al rangurilor boierești elaborat de adunarea obștească și sancționat de Mihail Sturza⁸⁶, în care se menționa și numărul de scutelnici ai caselor boierești, pentru care se acordau indemnizații. Se indicau nominal 853 boieri, grupați pe categorii, începînd cu beizadelele și terminînd cu șetrarii. În acest statut se indicau rangurile în raport cu funcțiile publice. Cei mai mici slujbași erau simpli „privilegiați”. În total existau 11 clase care imitau cinurile rusești. În clasa IV erau incluși ispravnicii și președinții tribunalelor ținutale. În 1836, consulatul rusesc atrăgea atenția lui Mihail Sturza asupra abuzurilor comise în legătură cu acordarea rangurilor unor persoane necorespunzătoare sub raportul vîrstei, pregătirii și averii. În 1840 Mihail Sturza dispunea formal să nu se mai acorde ranguri persoanelor fără slujbe și să se țină o evidență strictă. În memoriul din 1844, contra lui Mihail Sturza, se arăta că numărul boierilor s-a ridicat de la 700 la 2.000, și că „rangurile au fost împărțite cu duiumul unor noi prozeliti”, constituindu-se o categorie adversară a vechilor privilegii rezervate marilor boieri⁸⁷. Nu trebuie uitat că și împăratul Francisc I a acordat tot atît de facil titluri nobiliare și nobilimea austro-germană devenea tot mai numeroasă. Împăratul avea nevoie de sprijinul nobilimii, dar scutirea de impozite era abolită.

N. Suțu a indicat, cu aproximație, în lucrarea sa de statistică, repartitia proprietății rurale din Moldova: 393 sate sau moșii ale mănăstirilor, 1.092 ale proprietarilor și 448 ale răzeșilor. Erau însă numeroase sate cu mai mulți stăpîni sau rămase încă parțial în proprietate răzească⁸⁸. Mănăstirile închinat (36) dispuneau de circa 221 sate și părți

⁸⁶ Lista rangurilor de obște în stare de acum (1835), după cercetarea făcută de Gheneralnica obiceiuita adunare, care s-a încuviințat și întărit de preainălțatul domn, Iași, Albina, 1835. Unele detalii (cu erori), în legătură cu categoriile boierimii, specificul, poziția mazărilor și răzeșilor, în memoriul lui F. von Wallenburg din 1837, publicat de I. Nistor, în 1944 (Analele Academiei Române, tom. XXVI, p. 33—40). C. Sion, în „Arhondologia Moldovei” (ed. 1892), contemporan al lui Mihail Sturza și Grigore Ghica, s-a referit, pe bază de material informativ, în parte veridic, la „profilul” noii boierimii regulamentare, constituită din elemente variate, cu titluri cumpărate, în funcție și de venalitatea celor doi domni, străine și indigene (răzeși, mazăli, birnici). În Regulamentul Organic muntean, București, 1947, (cu apendice de legi votate între 1834—1847) era inclusă legea rangurilor din 1837. Aici se considera (art. 82) că postelniceii constituiau „cea din urmă ramură a nobilimii”, cu „aceleași drepturi ca și nobilii”. În „La constitution roumaine” din 1850, cu 22 puncte, se considera anacronică egalarea funcțiilor de stat cu cinuri vechi de secole.

⁸⁷ I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, București, 1935, p. 107—117. În Grecia au fost suprimate titlurile și distincții sociale „în noua eră”. Cf. F. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, vol. II, p. 209—212. Între familiile vechi nobile Notaras, Ruffos, Metaxa, Colocotroni.

⁸⁸ N. Suțu, *Opere economice*, ed. 1957, p. 125. Cf. și catagrafiile fiscale din 1838 și 1845, pe ocoale și ținuturi, de la Arhivele Statului Iași. În 1860 ar fi fost în Moldova 65.210 răzeși (țărani coproprietari). Cf. P.A.M., *L'amélioration de l'état du*

de sate (în 1854, 215 moșii), fără a da statului o contribuție, deși înscrise în buget cu suma de 450 mii lei anual, aceasta datorită și lui Ștefan Văgăreanu, socrul și agentul lui Mihail Sturza la Istanbul, care a insistat ca aceste mănăstiri „închinat” să rămână „imune”. Această situație s-a menținut pînă în 1850, cînd mănăstirile închinat dădeau statului o contribuție anuală de circa 200.000 lei⁸⁹. Mănăstirile închinat aveau venituri, prin arendare, de 2.752.300 lei în 1835 și 173.326 galbeni în 1851. Mănăstirile rămase „indigene” (16) aveau circa 60 proprietăți. Mitropolia din Iași avea în 1842, circa 33 proprietăți rurale, cu un venit anual evaluat la 318.000 lei. „Balta Brateșului”, obținută, prin schimb, cu Bosanțea, în 1841, de la Mihail Sturza, era trecută cu suma de 70.000 lei. Spiridoniu avea circa 20 sate și cu veniturile se alimenta „budgetul casei ospitalicești și a celor de atîrnarea sa”⁹⁰. În memoriul de reforme al lui Leonte Radu se propunea „secularizarea” averilor acestor mănăstiri închinat, ajunsse în stare de decadență, în schimbul unei sume anuale pentru „locurile sfinte”. O altă soluție preconiza Mihail Sturza, în 1857, în „dificila problemă a mănăstirilor închinat”⁹¹.

Proprietatea boierească rurală avea aspecte contrastante. S-a remarcat un proces de descompunere a „aristocrației”, care-și vindea pămînturile și satele, acaparate în curs de secole, „posesorilor” (arendași) deținători de capital, care au obținut și ranguri. Se remarcă o infinitate de nume noi, românești și străine, de „boieri”, cu sau fără ranguri, stăpîni de sate sau părți de sate. Continua lupta acerbă dusă de boierime și de alți parveniți pentru nimicirea vechii proprietăți răzășești, care se poate urmări continuu din secolul XVII, prin zalogiri, acaparări „hliză” cu „hliză” de la „sînpărtași”, care-și delimitau cu „geometri”, numeroși în Moldova de atunci, porțiunile lor, moștenite în cadrul comunității răzășești⁹². În 1837 suma de 12.000 galbeni olandezi era achitată complet, drept răscumpărare, și Mihail Sturza le întărea Dorneniilor, proprietatea prin hrisov, eliberați astfel de sub stăpînirea vexatoare a familiei Balș⁹³. Marea proprietate boierească era dispersată. La Mihail Sturza, ajuns stăpîn a 27 sate, în 5 ținuturi, se observă tendința constituirii unor adevărate domenii compacte, ca Flăminzi și Dracșani-Sulișoia. Mihail Sturza, în mod arbitrar și abuziv, a acaparat lacul Brateș, reluat de la turci în 1829, utilizînd un act domnesc din 15 iulie 1448, pe care-l aveau urmașii lui „Cernat ploscar”, în care era menționată și

paysan en Moldavie, Galatz, 1860, p. 23. Cf. și Gr. A. Basarabeanu, *Proprietatea rurală în România*, București, 1935, p. 54—97 (pentru proprietatea răzășească).

⁸⁹ Cf. și N. Istrati, *Questia monastirilor închinat din Moldova*, Iași, Tip. Minervei, 1860.

⁹⁰ Anale parlamentare, t. XII 2, 226.

⁹¹ Studii, I, 1966, p. 76—91.

⁹² Cf. și M. Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Andrionople jusqu'à la libération des terres* (1829—1864), Paris, 1937, p. 250.

⁹³ G. T. Kirileanu, *Hotarnica răzeșilor dorneni*, Piatra; 1941. În catagrafia din 1845 (ținutul Suceava, Ocolul Muntelui) erau menționate „Dorna cu cotunurile”, proprietate răzășească. Ocolul Vrancea, din ținutul Putna, cu 24 sate și 4.000 familii, constituia „un fel de federație patriarhală”, se scria în *Gazeta de Moldavia* (1854).

„gîrla Brateșului“ cu satul, nu și lacul. În 1774 s-a cerut Porții restituirea lacului Brateș, care a aparținut hotarului ținutului Galați, sub stăpînire domnească. În catagrafia din 1838, Alexandru Ghica, domnul muntean, apărea cu satele Grozești și Odaia Șăragurile la Prut și Cordeni (ținutul Fălciu), ulterior vindute. Costache Conachi adversarul lui Mihail Sturza, avea 25—30 sate în cîteva ținuturi (9 în ținutul Putna, 10 în ținutul Tecuci, 2 în ținutul Covurlui, 2 în ținutul Tutova, 4 în ținutul Iasi, 1 în ținutul Suceava, Negrișoara). În 1825, Mihail Sturza intrase în conflict cu Costache Conachi „și cu alși răzeși“ ai lui, pentru locul schituului Tofle — Brăhăsești (ținutul Tecuci), reclamat lui Ioniță Sturza că-l stăpînește, cumpărat „sub nume de loc domnesc din vremea domnului Calimah“. Pînă la judecata cu Conachi, era anunțat de domn că „s-a pus săcăstru prin dregătorii ținutului“ și nu va putea lua venit de pe acel loc și nu se va „strica nici codrul“⁹⁴. Vistiernicul Nicolai Rosetti-Roznovanu avea 15 sate, un număr important „cneji“ Cantacuzino, hatmanul Răducanu Rosetti, vornicul Alexandru Sturza, familiile Balș și Ghica. Între noii proprietari de sate și moșii apăreau și vornicul Vasile Alexandri, aga Ilie Kogălniceanu, căminarul Spiru Pavli, bancher grec, fiul zarafului Andrei Pavlu, spoliat de eteriști. Arendașii de moșii din ținutul Covurlui erau „supuși elinești“. Unii stăpîni de sate din ținutul Drohoi aveau supușenie austriacă (Th. Volcinschi, Ilie Brăescu, Gh. von Gafencu la Cordăreni, Teodor von Vasiliu, Ioniță Gligorce, Alecu Stîrce-Rudești, Iancu Reiter von Stîrcea — Văleni, din ținutul Roman). Erau și medici stăpîni de sate (aga Gh. Cuciureanu, dr. L. Steege, dr. Filip Naiman). Marile proprietăți se arendau pentru termene variate (3—4 ani), cu sume fixate anual în galbeni.

Azul	Moșia	Arendaș	Preț anual
1809	Pașcani și Ilodora (comis Ioan Balș)	Gavril Evstratie	28.000 lei
1850	Pașcani		8.500 galbeni venit
1833	Ruginoasa	cărm. Vasile Baltă	3.300 galbeni
1849	(C. Sturza)	John Lamont	6.633 galbeni
1835	Dracșani (4 000 fălci)		2.300 galbeni
1842	Găiceana (vornic Alex. Sturza)		1.500 galbeni
1851	Rădăuți (2 000 fălci) (log. C. Sturza)	Ioan Neculau	1.300 galbeni

Între principalele surse de venit era și „rachiul spirt“, produs de „mașini de velniță“ după sistemul Schmidt. Prima distilerie cu vapori era aceea a lui N. Canta, de la Scobălțeni (Podul-Iloaiei), care, în 1834, concura pe toate celelalte și alcoolul introdus fraudulos. În 1851 (sep-

⁹⁴ Arhivele Statului Iași, 320/108.

tembrie 20) A. Sturza trimitea la Rădăuți pe Charles Clement „pleni-potent“ pentru valorificarea resurselor. În 1839, fostul domn Ioan Sturza, pentru a-și achita datoriile, era obligat să dea în „posesie“, pentru 3 ani, moșia Săucești. Divanul de apelație al țării de jos hotăra să se vîndă robii țigani (21 sălașe, 69 robi) și „averea mișcătoare“ și „producturi“ : 410 stupi din prisaca din livada curții și altele, 25 boi mari de plug, 78 masculi, 6 coșere de porumb, 170 merțe porumb și 5 de griu din moară, girezi de paie și sotguri de fin, 6.400 prăjini arătură porumb (5.200) și orz (1.200), o „mora“ pentru curățat griu, trăsuri etc.⁹⁵

Între micii proprietari de pămînt se aflau „privilegiați“ și mazili („țărani liberi de origine din familii nobile scăpătate“, cum scria și D. A. Sturza în 1854) și „răzeși dajnici“, considerați de N. Suțu, Colan, Guérault, Neigebaur, M. Emerit, adevărații „nobili“ ai Moldovei. În 1845 în satul răzășesc Bădărăi, din ținutul Iași se afla și Dumitrașcu Bădărău „la neamuri“. La Pogorăști (ținutul Botoșani) erau stăpîni postelnic Vasile Pogor și răzeși. Satul Curteni a rămas de răzeși. Satul Rîșcani (ținutului Fălciu) în 1845 avea numai „mazilo-ruptași“. Costachi Conachi, bizarul Diogene din Moldova, cum îl considera consulul francez Duclos (1843), pune stăpînire prin forță pe satul Gîrlești și transforma în clăcași pe răzeșii care se declarau urmași ai lui Nicoară Grozav, fost pîrcălab de Roman sub Petru Rareș. În 1839 a fost publicat „Sobornicescul hrisov din anul 1785“, completat de adunarea obștească, referitor la exercitarea dreptului de protimisii de răzeși, în cazul vinderii pămînturilor. În Regulamentul Organic (ed. 1846, p. 138) se făceau referiri (de Gh. Asachi) la „birnicii lucrători de pămînt“, care „revarsă imbielșugare“ și la ameliorarea situației lor. Edgar Quinet sublinia „tonul aproape bucolic“ al prevederilor Regulamentului Organic referitoare la țărani. În 1840 și medicul Ami Boué, considera că țărani români nu vor mai rămînea mult timp la discreția capriciilor boierilor și că „raporturile sociale“ se vor modifica⁹⁶. În catagrafia din 1845 există o serie de mențiuni în legătură cu plecarea țărănilor de pe moșii boierești la „locuri neștiute“, în sate răzășești sau „peste hotar“. Însuși Mihail Sturza scria că „nimeni de bine nu fuge“. În referire la plecarea nocturnă a țărănilor, în 1847, din satul Movila Ruptă, al cărui stăpîn era aga Alecu Ventura și „posesor“ Adamachi Pisoschi, din cauza maltratărilor. În 1839 au „prîbegit“ locuitori din satele Rădăuți, Crasnaleuca și Coțușca. În 1842 unii din

⁹⁵ Arhivele Statului Iași 468/66—67, 534/2, 538/81, 489/140. Cf. C. W. Schmidt, *Lehrbuch der speciellen Brandtweinbrennerei*, 2 vol., Breslau, 1823 (exemplarul cu autograful lui A. Winkler); Foaia satească, 1839, p. 138, 177—178. Despre John Lamont, C. Sturza scria că „s-au dizgustat de pitrecerea Galațului și au voit să se retragă la vreo moșie... de unde să poată urma iarăși cu comerțul său de grăe...“.

⁹⁶ *La Turquie d'Europe*, t. II, Paris, 1840, p. 69. În 1844 se publica la Iași o „Legiuire pentru regularizarea imbinatelor dreptăți și îndatoriri a proprietarilor și lăcuitorilor din satele de prin munți“, votată de adunarea generală, care prevedea mutarea liberă a acestora pentru lipsa de pămînt. Suma de 98 lei anual, plus „me-remeturi“ și transporturi de lemne, constituiau obligații dificile pentru cei rămași. M. Kogălniceanu o considera totuși o ameliorare.

răzvrățiți au fost mutați forțat în sate din ținutul Iași“. Boicrii („la grande boyarderie“, cum scria în 1847 Nion lui Guizot) maltratau și pe „trimesii ocîrmuirii“ cînd aceștia se deplasau pentru anchetări în legătură cu plingerile țăranilor și Mihail Sturza amenința cu luarea de măsuri „feele nobile“. I. Ionescu de la Brad se referea, în 1850, la țăranii moldoveni fugiți în Dobrogea, devenită atunci „o înfrățire în miniatură a tuturor românilor de prin toate celelalte provincii“. Între aceștia erau și foști răzeși din satul Ciohoreni, expropriați de Mihail Sturza. Pentru prevenirea plecărilor clandestine, în „Foaia sătască“, din 20 octombrie 1846, se sublinia că situația „iobagilor“ din Transilvania era mai dificilă, comparativ cu Moldova, obligați fiind la 104 zile „boieresc“ pe an⁹⁸.

•

Creșterea producției economice a Moldovei și dezvoltarea pieței interne în perioada 1834—1849, rezultă și din cifrele bugetului de stat, ale exportului, apariția și dezvoltarea unor întreprinderi industriale. Importante venituri reveneau bugetului statului din „poșlini“, adică taxe de export, arendarea ocnelor etc. În catagrafia din 1838 pentru Tirgul Ocna, erau incluși 107 „oameni ai cămării șavgăi tăietori de sare“ și „lăturași ai cămării“ dintr-o serie de „cotune“ de pe acest domeniu al statului („moșia Ocnii“). De la 700.000 lei în 1835, arendarea ocnelor s-a ridicat la 1.200.050 lei în 1840 și la 1.600.000 lei în 1847. În 1856 salinile erau arendate pentru cinci ani cu 2.734.100 piaștri anual, poștelnicului Ciocan. Bugetul statului a crescut de la 7.000.000 lei venituri în 1834, la 11.000.000 lei în 1847. Mihail Sturza a lăsat în 1849 o rezervă de peste 2 milioane piaștri și nici un pasiv⁹⁹. Primul excedent bugetar important era înregistrat în 1839 (661.249.111 piaștri). Și în Grecia bugetul din 1833 avea un pasiv de 1.209.000 drahme (8 milioane venituri și 9.209.000 drahme cheltuieli). 1 milion drahme erau pentru curtea și casa regală. Suprafața cultivată era încă destul de redusă, în 1834—1835 sub 200.000 fălci, din care mai mult de o treime de proprietari sau arendași¹⁰⁰. În 1841 se propunea de comisia centrală de economie rurală aducerea de coloniști din Württemberg pentru asanarea zonei Bahluiului¹⁰¹. În 1843 s-a întocmit o statistică, cu formulare tip,

⁹⁷ Arh. St. Iași, dos. 406/1316, 10973/1772, 1889/1588. Cf. și Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moșii*, Iași, 1966.

⁹⁸ Cf. și Corespondența lui Ion Ionescu — de la Brad cu Ion Ghica, publicată de V. Slăvescu, București, 1943, p. 70, 101.

⁹⁹ Pentru Țara Românească, cf. și J. A., *De la situation de la Valachie sous l'administration d'Alexandre Ghika*, Bruxelles, 1842, Cf. și G. D. Murphy Byrne, *La Moldavie et Grégoire Ghica*, Iași, 1856, p. 50.

¹⁰⁰ Anale Parlamentare, t. V₂, p. 773.

¹⁰¹ Spicuitor nr. 1, p. 116.

cu date referitoare la suprafețele cultivate cu cereale și vitele de lucru pentru întreaga Moldovă. „Statisticeștile științe“ erau practicate și în 1841¹⁰². Francezi și piemontezi au fost antrenați în cultivarea cerealelor (spătarul Scarlat Tissot, Angelo Pedemonte la Porcești și Siliștea, ținutul Neamț). Asolamentul trienal cu 3 sole nu era practicat intens, ca în Imperiul Austriei, cum scria și N. Suțu. Predomina jachera. „Aproape în toate teritoriile austriace asolamentul trienal este cel mai practicat“, scria J. Liechtenstern în 1817. Seceta a provocat lipsuri și foamete în anii 1832, 1834, 1841, 1847, 1849 (în sudul Moldovei) și s-a impus ca remediu cultivarea meiului. S-au luat măsuri și pentru distrugerea lăcustelor și combaterea epizootiilor. Bois-le-Comte se referea la seceta din august 1834, care a „ars“ recoltele¹⁰³. Dar aspecte similare au existat și în lumea germană, cum arăta și figurat și Friedrich Buelau (Leipzig) în cartea sa cunoscută și lui Mihail Sturza și lui Nicolae Suțu¹⁰⁴. Se referea la dijme, clăci, corvezi, nevoia de capital. Amintea dictonul „munca de clacă este muncă pe jumătate“. Clăcile se măsoară după cantitate. Soluția ar fi desființarea prin rente. În anii de foamete, țăranii luau de la boieri și arendași de moșii, cereale și furaje, obligându-se la plăți sau munci suplimentare. Țărani dintr-o serie de sate s-au îndatorat paharnicului Gheorghe Leca, fost sameș al ținutului Tecuci, în 1835, pentru circa 80.000 lei și în 1836 țăranii încă nu-și achitaseră datoriile. Magaziile de rezerve, instituite în baza prevederilor Reglementului Organic, în teritoriile de sub dominația austriacă existau din secolul XVIII, n-au dat rezultate și în 1848 s-a dispus cultivarea separată de cereale pentru depozitare. Strictul necesar pentru existența anuală a unei familii era considerat 1.440 ocale cereale. În 1847 se exportau din Moldova 370.000 kile cereale. Galații au primit, de la 1 ianuarie 1837, oficial, statutul de porto-franco¹⁰⁵. Un rol important în exportul de cereale din Galați au avut unii piemontezi. În 1840 consulul sard B. Geyemet se referea la rolul „casei de comerț“ a fraților Pedemonte, în legătură cu un conflict cu Conachi și cu o sentință a tribu-

¹⁰² Anale Parlamentare XII, p. 259.

¹⁰³ Hurmuzaki, XVII, p. 407; Gazeta de Moldavia, 1, 1850; Buletinul Neculce, 6/1926, p. 280—281. *Statistik des österreichischen Kaisertums*, Viena, 1817, p. 89, 93, *Beiträge zur deutschen Wirtschafts und Sozialgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*, Berlin, 1962, p. 91—98.

¹⁰⁴ Cf. *Der Staat und der Landbau. Beiträge zur Agriculturnpolitik*, Leipzig, 1834, p. 35—55, 75, 158—160, 177, 180; *The Danubian Principalities...*, ed. 3, Londra, 1854, vol. I, p. 405, 419, vol. II, 1854, p. 29. Aprecieri sceptice în legătură cu dezvoltarea economică, făcea Ed. Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie* (Souvenirs de voyage et notices historiques), Paris, 1840, p. 358.

¹⁰⁵ Cf. și C. Bușe, *Le commerce extérieur de la Moldavie par le port de Galatz durant la période 1837—1847*, Revue Roumaine d'Histoire, 2, 1973, p. 299—315; G. Pencelă, *Le commerce extérieur de la Valachie 1829—1858*, Cahiers internationaux d'Histoire économique et sociale, Genève, 1973, p. 395, 404 (Brăila porto-franco în 1836).

nalului de comerț de la Galați. M. Kogălniceanu era în 1848 „vechilul“ lui Angelo Pedemonte, devenit supus britanic¹⁰⁶. Trafic cu grîne și cu vase proprii a făcut și Grigore Sturza, care intra în conflict cu negustorii piemontezi. Griul de Roman era preferat la export (1842). Se cultiva griu „arnăut“ și „cărnau“ (cornu) de calitate I și griu „ceacir“ (de calitate a doua). Au fost utilizate tratate de economie rurală, în particular „Maison rustique“ (Paris, 1835), la care se referea și I. Ionescu de la Brad, care a trecut și el pe la „ferma“ de la Roville (1839) și clogia pe „ilustrul învățător Dombasle“, cu specii de griu, tipuri de pluguri etc. În 1834 apărea și la Iași, în tipografia „Albina“, „Iconomia rurală“ de postelnicul Manuil Drăghici, cu unele mențiuni privind tehnica agricolă. Traficul rutier era intens și continuu pe cele două artere care legau nordul cu sudul Moldovei și s-au utilizat, ca și în Imperiul Austriac și în Serbia, țărani birnici, obligați la 6 zile pe an, pentru întreținerea acestora. În 1841 s-a publicat la Iași și un „așezămint pentru chipul lucrării șoselelor în Moldova“, aprobat de obșteasca adunare, în care făceau referiri la „pătîmirea comunicațiilor“ și la „bietul lăcui-toriu ce cu chiria agonisăște, să întîrzie pe drumul greu“. S-au făcut și propuneri de „railuri“ pentru tracțiune cu cai. Calea ferată Cernavoda—Constanța a fost executată de o companie engleză și deschisă traficului în 1860. Preocupări au existat și pentru traficul fluvial, fără a se obține realizări importante în materie de „navigabilizare“. Era prematur să se pună efectiv problema construirii de căi ferate veritabile, în această zonă, deși speculatori n-au lipsit. Telegraful și primele porțiuni de cale ferată s-au realizat ulterior prin austriaci, interesați direct atunci. Numărul tirgurilor a crescut continuu, 44 în 1849, 48 în 1853, 81 în 1860. Ulterior numărul acestora a regresat și s-au reprofilat alte localități în funcție de distanțe și rute de trafic. Cîteva exemple apar concludente. În 1835 (martie 2) Mihail Sturza acorda un hrisov domnesc, în care se referea la „înflorirea și înlesnirea viețuitorilor“, lui Iordache Roset biv vel vistiernic, pentru 12 iarmaroace la Pașcani (ținutul Succava), reînnoind un hrisov mai vechi pierdut în 1821. În 1838 (ianuarie 25) Mihail Sturza acorda hrisov lui Nicolae Suțu pentru „adunare de zi de tîrg pe toată săptămîna duminică“ la moșia Pungești, din ținutul Vaslui, înafară de „adunările de 6 iarmaroace“ acordate prin hrisov de Scarlat Alex. Calimah în 1816 (iulie 31) fostului stăpîn Const. Cantacuzino („ăcel loc fiind cu depărtare de tirguri“). Prin hrisov din 12 iunie 1847 Mihail Sturza acorda lui Petru Asachi drept de a înființa tîrg pe traiectul mare al poștelor, la șoseaua Iași—Botoșani, Țîntia, pe moșia Trăisteni, din ținutul Iași.

¹⁰⁶ Arh. St. Iași, dos. 1296/1764, 12604/1772, 15235/1772.

Populația orașelor și ȋrgurilor din Moldova comparativ în 1832 și 1838
(după datele lui I. F. Neigebaur)

Nr. crt.	Localitatea	1832 familii	1838 capi de familie
1	Dorohoi	614	561
2	Herța	584	595
3	Săveni	139	23
4	Mihăileni	268	278
5	Darabani		24
6	Botoșani	2.853	3.944
7	Hîrlău	147	453
8	Sulița	209	270
9	Bucecea	21	40
10	Burdujeni	137	368
11	Ștefănești	414	217
12	Frumușica	20	31
13	Fălliceni	597	790
14	Lespezile	96	211
15	Piatra	878	1.164
16	Neamț	596	999
17	Buhușoaia	76	113
18	Roman	1.217	1.488
19	Bacău	480	603
20	Oena	252	539
21	Moinești	261	320
22	Căiuțul	33	33
23	Focșani	1.020	1.445
24	Odobești	238	377
25	Adjud	184	237
26	Panciu	138	193
27	Nămoloasa	58	60
28	Tecuci	365	372
29	Nicorești	200	195
30	Podul Turcului	40	77
31	Galați	2.000	2.386
32	Drăgușeni		90
33	Pechea		26
34	Bîrlad	1.581	2.491
35	Puești		76
36	Vaslui	333	447
37	Huși	1.312	2.085
38	Fălciu	267	269
39	Țirgu-Frumos	477	701
40	Podul Iloaiei	164	207
41	Sculeni	71	74
42	Zabolteni		19
43	Țirgușor	67	121
44	Iași	7.970	8.713
T O T A L în 1838 :			33.725 familii 168.625 suflete

Iași polarizau o mare parte din activitatea economică, alături de Galați și de Botoșani. În Allgemeine Encyclopädie fűe Kaufleute und Fabrikanten so wie fűr Geschäftsleute überhaupt (ed. 4, Leipzig, 1841,

p. 493) se scria : „Iassy. Hauptstadt der Moldau mit etwa noch 12.000 Einw., die einen sehr starken Handel treiben“.

Lipsa de capital a fost subliniată de N. Suțu, ca și necesitatea înființării unei bănci pentru dezvoltarea agriculturii și stimularea comerțului și industriei. Valuta forte o constituia, de la sfârșitul secolului XVIII, ducatul austriac („galbenul de Austria“) sau galbenul blanc olandez, al cărui curs era fluctuant între 35—45 lei (leul egal cu piastrul turc era numai instrument fictiv de calcul), oficial, conform prevederilor Regulamentului Organic, egal cu 31½ piaștri. „Banca Moldovei“ înființată în 1356, cu concursul lui Friedrich Ludwig Nulandt din Dessau, angajat și în construcții de căi ferate în Germania, n-a dat rezultate pozitive¹⁰⁷. N. Suțu considera, în 1838, rentabile fabricile care prelucrau materii brute indigene, reimportate ca fabricate. Considera nerentabilă o fabrică de zahăr, pentru care s-a acordat în 1842 privilegiu logofătului Lupu Balș, în raport cu importul de „zahăr colonial“. Jules Sacchetti, în 1840, și Félix Barberot, în 1846, se refereau, în cererile adresate lui Mihail Sturza, la „noile întreprinderi necesare“ și la progresele care trebuiau să reducă diferența între Moldova și restul Europei. Gh. Asachi se referea în 1841 la eforturile pentru a forma „clasul industrișilor ce este razemul și înavuțirea polițiilor“, sub influența ideilor Saintsimoniene. Privilegiile acordate de Mihail Sturza lui Asachi (1842) și Conachi (1844) se refereau la dezvoltarea „industriei naționale“, și sub influența lui N. Suțu, prin prelucrarea directă a materiilor prime care predominau exportul¹⁰⁸. Nu se putea institui, în mod efectiv, un regim de protecționism vamal. Întreprinderile înființate au avut și un caracter experimental. În 1835 Mihail Sturza avea intenția să înființeze „fabrici și băi pentru topirea și lucrarea metalului“ la Dorna, cu asentimentul „răzeșilor dorneni“, cărora le-a împrumutat 4.000 galbeni pentru a achita prima rată din suma impusă pentru răscumpărarea moșiei lor de la Alexandru Balș. „Baia de fier“ a lui Conachi de la Negrișoara n-a funcționat, din cauza dificultăților făcute de un alt boier, vistiernicul Alex. Balș. În 1857 N. Istrati propunea încă înființarea unei „vârsătorii de fier“, pentru unelte necesare țăranilor agricultori. Ateliere de unelte existau pe moșii ca Pașcani etc. Prospekțiunile pentru „Baia“ lui Conachi au fost făcute de „montanistul“ C. M. Hodoczyn, care vizitase în 1842 „băile“ de la Iacobeni, trimis de Mihail Sturza pentru achiziționarea de „oale de fier“ (conducte) pentru apă la Iași. O parte din acestea au fost aduse de la Reșița, pe Dunăre, până la Galați, și de acolo la Iași cu „harabalele“, în 1846. În 1842 medicul Iacob Czihak

¹⁰⁷ Cf. și V. Slăvescu, *Vechi încercări de organizare a creditului în Moldova* (1834—1857), București, 1941. În Grecia exista o „bancă națională“ în 1833. Cf. F. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, vol. II, p. 272. În Belgia din 1851.

¹⁰⁸ Arh. St. Iași, 286/46 (1844); Revista Arhivelor s.n., 1, 1958, p. 277—233 (1842). Cf. și W. Zorn (München), *Umriss der frühen Industrialisierung Südosteuropas im 19. Jahrhundert*, în Vierteljahrschrift für Sozial-und Wirtschaftsgeschichte, 57 Bd., 1970, p. 500—533.

obținuse un privilegiu, pentru 15 ani, pentru o întreprindere textilă („fabrică mecanică“) și în 1843 avea intenția să viziteze Liverpool și Manchester pentru documentare tehnică. În 1841 Jules Sacchetti a adus din Franța mori mecanice manuale și obținea privilegiu pentru atelier de mașini agricole, cu „ouvrieri“ aduși din Franța, care a eșuat curînd. I. Ionescu de la Brad se referea, în 1850, la „exemplul fabricii de mașini din Iași a lui Sachete ce au înghițit în zadar atîte mii de galbeni ale boilerilor“. Cea mai spectaculoasă realizare la Iași, în acest timp, a fost aceea a inginerului francez F. Barberot, moara cu vapori, care utiliza cărbuni de Comănești, înființată în 1846, în legătură cu „Société meunière de Paris“, în 1849 în funcție prin „Societatea morei de vapor“¹⁰⁹. Fabrica de luminări de stearină și săpun, înființată, cu privilegiu obținut, în 1840, de suedezul C. Tornborg, supus prusian, a fost preluată de vornicul Teodor Ghica. Tornborg cunoștea „secretul fabricației luminărilor de stearină Milly“. Fabrica a funcționat în subordonarea unei companii din Viena, care a furnizat mașinile și personalul tehnic (Wenzel Kessner). Conducerea fabricii o avea Samuel Leivras, supus „galicesc“, care a fost acuzat că nu se îngrijea de calitatea fabricatelor și maltrata pe lucrători și a fost înlăturat în 1844 și, pentru reorganizarea întreprinderii, a fost adus la Iași Franz Ibi din Viena¹¹⁰. Nu trebuie uitat că și alte întreprinderi, cu o altă soartă, au avut începuturi modeste. Fabrica de mașini Borsig din Berlin avea la data înființării, în 1837, circa 50 lucrători, peste 10 ani 1.200. La Galați, alături de fabrica de luminări și de săpun înființată în 1841, exista din 1843 și o întreprindere engleză de conserve de carne (procedeul Appert) pentru marina britanică. În 1850 s-au făcut conserve din peste 4.000 boi. Acestea ar fi în linii sumare condițiile și împrejurările apariției și formării primelor întreprinderi industriale moderne din Moldova spre jumătatea secolului al XIX-lea.

VI. — Elemente de civilizație și de cultură*

Numeroși străini, care au vizitat Moldova spre jumătatea secolului XIX sau au rezidat mai mult timp în orașele sale, s-au pronunțat favorabil, în raport cu progresele continui, care se realizau din punct de vedere economic și cultural. Încă din 1804 Joseph Rohrer, autor iluminist, sublinia că „diferența între Moldova și Austria nu mai este mare“. Hippolyte Desprez considera „la société moldo-valaque une société polie attachée à l'existence des villes“. Poujade, consul general

¹⁰⁹ Albina Românească 44, 1849; Correspondența lui I. Ionescu de la Brad cu Ion Ghica, ed. V. Slăvescu, București, 1943, p. 81.

¹¹⁰ Albina Românească, 50/1845; Arhivele Statului Iași, dos. 1322 1764, 2324/1764. Cf. și Thibault Lefebvre, *Études diplomatiques et économiques sur la Valachie*, ed. 2, Paris, 1858, p. 254, 336—337.

*) Cf. și A. Pelletier, *La notion de civilisation*, în „La Pensée“, nr. 125, 1966, p. 21—36, pentru componente și esență a civilizației „patrimoniu colectiv fundamental“ cu caracter de permanență.

francez, vizita Moldova în 1849 — mai 1850 și se referea, în corespondența sa, la natură, economie și civilizație. Sublinia că Moldova i-a apărut mai bine administrată și mai prosperă. Șosele, recolte bune, câteva orașe mai bine construite. Aspecte prospere ale agriculturii îi aminteau de Toscana. În zona pitorească Bacău—Piatra remarcă abundența de plute care alunecau pe Bistrița. La Tirgu-Ocna „celebrele mine de sare genă“, plus grandoare și grație alpestră. La Iași semne de progres, orașul mai curat. Poujade a fost primit la palatul lui Mihail Sturza de Grigore Ghica „d'une façon tout à fait princière“. Au vizitat școala de arte și meserii și Muzeul de istorie naturală. Poujade sublinia că Ghica nu era ferm în conduită și înfiera atitudinea arogantă a boierilor înverșunați pentru privilegii și abuzuri¹¹¹.

Progrese, sub raportul edilitar, fără omogenizare relativă, ca în orașele din occident, n-au înălțurat contraste care au frapat pe străini (Moltke, Vaillant, Neigebaur, Hell, Ch. Guébbard, Regnault și alții), care s-au referit și la rolul incendiilor. Cele 40 palate din Iași, remarcă și Bois-le-Comte, în 1834, „ar fi fost în toate orașele Europei case foarte frumoase“. „Un sat sau un oraș din Moldova este o grămadire informă de case sau mai curînd de cabane“, scria Charles Guébbard în 1842. N. Suțu considera în 1839 Lembergul, cu 75.000 locuitori, „primul oraș cu aspect european, la ieșirea din Moldova“. Virgile Doze în 1857 scria că Iași n-are nimic din regularitatea marilor orașe europene. În 1863 consulul francez Charles Tissot caracteriza Iași „un oraș jumătate oriental, jumătate european, ca toată această țară“¹¹².

Transformări remarcabile se constatau mai ales la Iași și Galați, două orașe importante. La Iași se regulariza cursul Bahluiului. În Regulamentul Organic era reluat vechiul proiect, de care amintea d'Hauterive în memoriile sale din 1787, al legăturii cu Prutul și Siretul. Se executa pavarea străzilor cu piatră de riș, ulterior și cu prisme de lemn cu gudron (sistemul Barberot), abandonîndu-se treptat „podurile“. În 1844 M. Kogălniceanu se referea și el la „încîntătoarea capitalie“, unde pietonii erau „legănați“ „de prismele dohotite a pavelelor d-lui Barbero“. Se construiau numeroase „hoteluri“ (palate) boierești, se amenaja o grădină publică, se iluminau străzile după un nou sistem, cu „reverbere“, aduse de la Berlin în 1842—1843, se reconstruia vechiul palat domnesc, distrus de incendiu în 1827, se ameliora aprovizionarea cu apă

¹¹¹ H. Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, t. II, Paris, 1850, p. 71; *The Danubian Principalities*, vol. I, Londra, 1854, p. 405; Hurmuzaki, XVIII, p. 173, 304—308. Poujade a prezentat aprecieri, care, comparativ cu acelea anterioare ale lui Neigebaur și cu celea posterioare ale lui Doze, apar mai puțin subiective.

¹¹² RHSEE 7—9, 1924, p. 206; Hurmuzaki, XVII, p. 361—366. Cf. pentru comparații și G. Dupeux, *La croissance urbaine en France au XIX-e siècle*, RHES, vol. 52, 2, 1974, p. 173—189. Referiri la „aglomerațiile“ cu minimum 3000 suflete (limita inferioară), al căror număr era în continuă creștere (peste 400 la începutul secolului XIX și peste 600 la mijlocul secolului XIX), la recensăminte efectuate la fiecare cinci ani (datele publicate în *Bulletin des Lois*) și exodul rural. Creșterea urbană este considerată „spectaculară“.

a orașului prin refacerea conductei, în anii 1843—1847. Xavier Hommaire de Hell (1812—1848) considera Iași din 1846 european prin poziție și oriental prin construcții și moravuri. În 1847, într-un lung raport adresat lui Guizot, consulul Duclos se referea la noile construcții de la Iași, la extinderea orașului și creșterea rapidă a populației. Elogia pe Barberot, intrat în serviciul statului în Moldova, în 1844, după o lungă ședere la Odessa, pentru executarea pavajului într-un oraș reputat pentru străzi neglijate ¹¹³.

La Galați s-au executat lucrări importante în port și s-a construit, după un plan regulat, un nou cartier într-o zonă neinundabilă. Și aici vizitatorii străini au remarcat net contraste în 1840, ca și în 1854. F. Pigeory se referea la casele din lemn de la Galați, care cădeau pradă incendiilor, la străzile neîngrijite, incomplet pavate, la praful și căldura „les seuls agréments qu'on y trouve”. Aceiași situație era redată și în 1878 ¹¹⁴. Iași aveau în 1848 circa 60.000 (în 1832 48.314, în 1840, 53.241), Galați și Botoșani circa 25.000 locuitori fiecare, celelalte orașe centre de ținuturi sub 10.000. În 1832 Galați avea 8.047, Botoșani 13.796 locuitori. Aria orașelor era exagerat de întinsă în raport cu populația și întreținerea străzilor era o problemă dificilă pentru eforturile acestora, acolo unde existau. Rolul străinilor în modernizarea acestor orașe nu poate fi minimizat. Majoritatea exercitau profesii active. Catagrafia „sudiților” de la Iași, din 1838, conținea numele a circa 700 străini, unii arhitecți (Johann Kraus, Johann Freiwald), pictori și decoratori (Miller, Stawski, Schiavoni), angroșiști de mărfuri franceze, bijutieri, fabricanți, librari (Bell, Hennig), farmaciști, actori, instrumentiști, avocați etc. Magazinul „italian” al lui Giovanni Branzolfo, cel „englez” și „francez” aprovizionau cu diverse articole exotice (caviar, Bordeaux, Champagne, Madeira, Soutern), case boierești din Iași (miniștri etc.). În 1847, după o factură semnată de F. Bell, Gh. Beldiman cumpăra din magazinul acestuia articole în valoare de 1.370 piaștri. Între cărți și reviste Buffon, Oeuvres, Journal des connaissances utiles, o gramatică latină, un manual de conversație franco-german etc. În catagrafia supușilor străini

¹¹³ Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse*, (1846—1848), t. I, Paris, 1854, p. 190—191; Hurmuzaki, XVIII, p. 25; Albina Românească, XI, 1843. Cf. și descrierea Iașilor din A. Balbi, *Abrégé de Géographie*, Bruxelles, 1840, p. 503. Prezentat ca oraș destul de mare, construit neregulat, frecvent mistuit de incendii. Înainte de 1829 populația Iașilor ar fi fost de circa 40.000 suflete. Cf. și A. Demidoff, *Voyage...* (1837). Paris, 1841 (cu ilustrații de Raffet), p. 196—210; *The Danubian Principalities*, ed. 3, Londra, 1854, I, p. 400, II, p. 9. O sumară prezentare a Iașilor și în *Universal-Lexikon* (H. A. Pierer), vol., X, Altenburg, 1835, p. 390. Referiri la Bahlui, cu mlaștini, străzi cu scinduri, o tipografie, spital mare, la populație, între 20—30.000 locuitori (după alți autori numai 15.000).

¹¹⁴ F. Pigeory, *Les pelerins d'Orient*. Lettres historiques et artistiques sur un voyage dans les provinces danubiennes, la Turquie, la Syrie et la Palestine. Paris (E. Dentu), 1854, p. 42; Saint-Marc Girardin, *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris, 1852, p. 240—244; A. Beaure, *De Paris à Constantinople par le Danube*. Paris, 1878, p. 38—42, 90. („C'est une civilisation à son début et à peine ébauchée...”). Se remarcă asemănări cu Pireu. La Atena, cu 50.000 locuitori, străzi curate și luminate, magazine „europene”.

din Iași, din 1845, erau înscrși 995 (482 austriaci), de cele mai variate profesii, fabricanți, făclieri, arhitecți, spițeri, medici, „dascăli“, comedianți etc. La rolul acestor străini, care intrau în componența burgheziei în formare, s-au referit Bois-le-Comte (1834), Saint Marc Girardin (1836), A. Gallice (1846)¹¹⁵. La Galați, între cei 1.130 străini din 1845, erau prezenți 253 supuși austriaci, 242 britanici, 525 elini, „sarzi“ și alți italieni, negustori de cereale, armatori, avocați, hotelieri, englezi fabricanți de conserve etc.¹¹⁶. În 1842 se remarca „întinderea negoțului“, „înmulțirea corăbiilor“ și „sporirea din zi în zi și îmbulzirea a tot felul de nord“, făcându-se necesar un „post de hauptvahtă în acel oraș“¹¹⁷. În jurul cartierului „urban“, cu „strada mare“, erau grupate mahalalele, cu diverse nume, unele de sate recent alipite sau intrate în „rohatcă“ sau „periferie“, cu populație prevalent agricolă. În 1831 la Birlad existau 527 „plugari și alți muncitori“, la Botoșani, în 1838, 671 birnici alături de 562 de negustori și meseriași cu 509 calfe, la Bacău, în 1838, 334 birnici, lucrători de pământ, alături de 254 negustori, meseriași și calfe, total 626 „liuzi în târgul Bacăului“, la Galați, în 1845, 662 birnici, alături de 716 meseriași și 770 negustori. Birnicii din mahalalele orașelor aveau aceiași condiție ca și cei din sate și în 1845 se semnala „grămădirea prin târguri“. M. Kogălniceanu se referea ironic la unii străini profitori ca hotelierul Regensburg, care spolia pe provincialii naivi, și Felice Barla, supus piemontez „confetar și marșam de mode“, care în 1845 deschidea un cazino.

Cea mai spectaculoasă explorare a satului din Moldova, în această perioadă, a întreprins-o în mai-iunie 1835, Julius Edel, naturalist și etnograf austriac, la invitația Societății de medicină și istorie naturală. A prezentat o frescă veridică a orașului și satului liber și dependent. A trecut prin târgurile și orașele: Huși, Fălcui, Galați, Focșani, Odobești, Tg. Ocna, Bacău, Moinești, Piatra, Tg. Neamț. A parcurs circa 80 sate: Tomești, Osoi, Costuleni, Gura Bohotinului, Rîșești, Corni, Stăniilești, Lunca Banului, Siminești-Vetrișoia, Berezeni, Vicoleni, Bogdănești, Rînzești, Vădeni, Rogojeni, Oancea (liber), Pașcani, Brănești, Foltești, Stoicani, Tămăoani, Frumușița, Tulucești, Vadul Ungurilor, Pechea, Barboși, Serbești, Peniu, Fundeni, Șerbănești, Călieni, Nănești, Vultur, Boțirlău, Răstoaca, Căpățâiu, Purcelești, Țifești (liber) Crucea de jos, Movilița, Păunești, Ruginești, Copăcești, Lunca Dochiei, Cornățel, Coțofenești, Popeni, Căiuți, Slănic, Vișoara, Bîrsănești, Orășu, Călugăra, Mărgineni, Luncani, Iriești, Comănești, Blăgești, Roznov, Săvinești, Dărmănești, Bodești, Crăcăoani, Bălțătești, Vinători-Neamț, Hangu.

¹¹⁵ Cf. și F. Thierfelder, *Ursprung und Wirkung der französischen Kultur-einflüsse in Südosteuropa*, Berlin, 1943, p. 58—68.

¹¹⁶ Arh. St. Iași, 951/1423, 467/53, 73.

¹¹⁷ *Anale Parlamentare*, XII₂, p. 316. Străinii din Moldova au fost prezentați realist și de Julius Edel în introducerea la studiul său proiectat. Germanii se distingueau prin grosolanie, francezii prin lăudăroșenie și aroganță, grecii erau flexibili și adaptabili, dar nu asimilabili.

Râpciuni, Schitul Hangului, Largu, Galu, Borca, Turturești, Gura Văii, Humulești, Oglinzi, Brusturi, Boroaia, Spătărești.

Unele manifestări pe plan artistic au existat la Iași. Au fost construite arcul „lui Costinescu“ de la Academie, cu funcția de „galerie zidită“, și „obeliscul leilor“, în calcar de Șcheia, în grădina publică de la Copou, între anii 1834 și 1844. Inscripția, în română și latină, de pe pedestalul monumentului, îmbrăcat în plăci de marmoră, arăta că a fost „construit“ de domn, cler și boierime¹¹⁸. Reședința vastă a lui Mihail Sturza, realizată în 1842 și anii următori, cu fronton neoclasic, bine conservată, redă fidel, în raport cu alte curți princiare europene, poziția și posibilitățile materiale ale lui și ale Moldovei, ca și proporțiile în cadrul arhitectonic al „capitalei“ Moldovei. Construcții în stil neoclasic la Iași au fost realizate anterior și de arhitectul Martin Kubelka (turnul de la Frumoasa etc.), înscris și în catagrafia din 1845 alături de alți ingineri și arhitecți.

Preocuparea conducerii de stat pentru sănătatea populației s-a accentuat prin reorganizarea și modernizarea spitalului central din Iași (existent din 1757), pe baza unei documentări în occident (1841) și a unora din provincie (la Roman, Botoșani, Birlad, Galați, Focșani). În 1842 d-rul Gh. Cuciuran publica „la Institutul Albinei“ broșura sa „Descrierea celor mai însemnate spitale din Ghermania, Englitera și Franția spre introducerea planului pentru urzirea unui spital central în Iași“. Mortalitatea infantilă făcea ravagii, sifilisul și pelagra constituiau flagele. Se importau medicamente din Austria (farmacopea austriacă predomina) și se „hultuiau“ copiii cu vaccin englez. Lipitorile și gîndacii erau de uz larg. În 1847 se desființa „otcupul lipitorilor“. Improvizati și „sarlatani“ erau depistați și expulzați, cum a fost cazul cu „hirurgul Karl Tromelșleher“, care practica „curație după sistima omeopatească“ și cu Tollhausen, care vindea „hapuri Morison“ considerate „primejditoare vieței“¹¹⁹. Se menționa că Trommelschläger „neavînd științele medității nu poate înțelege duhul homeopaticesc“. Aceștia au fost expulzați în 1836 la dispoziția lui Mihail Sturza cu acordul agenției austriace. În iunie 1848, suedezul Carl Tornborg, vindea, în farmacia sa din Iași, „hapuri feritoare“ de holeră. Flagelul pestei și holerei continua să amenințe. În vara anului 1831, la Iași holera a făcut 2.920 victime. Măsurile luate, prin instituirea regimului carantinelor, și-au demonstrat eficiența. În 1836, la Cairo au fost 60.000 de victime. Vara,

¹¹⁸ Arh. St. Iași, 49/32 (1834), 290/21; Icoana lumii, 1845, p. 223. (Un obelisc la Cluj în 1831).

¹¹⁹ Arh. St. Iași, Condica anaforalelor 1835—1836, p. 859. La Iași, în Tipografia Mitropoliei, în 1836, a publicat Ernest Tollhausen broșura „Instrucție în scurt de prințipurile igihieismului sau a sistemii morizoniane și de întrebuintarea doftoriei universale de veghetaluri compuse după sistemul ighieistic“ (trad. rom. de căm. C. Veisa); Anale Parlamentare, t. XIII₂, p. 421; Arh. St. Iași, 296/9; Uricarul, XIX, p. 440. În 1837 protomedicul Samurcaș se adresa Comitetului Sănătății în legătură cu Hamel, pretins doctor în medicină, protejatul lui Czihak. Arh. St. Iași, dos. 94/1737.

Constantinopolul era infestat de pestă „în cartierele murdare și populate”¹²⁰. În 1832 erau prezenți în Iași 24 medici și chirurghi cu drept de practică acordat oficial „după vrednicia diplomelor”, în 1842, 75 admiși de Comitetul Sănătății. Antonio Caruso „doctor conte” din Botoșani avea în 1845 satul Strahotinul, în catagrafie pe numele soției sale „contesa Smaranda Caruz”. „Comisia doftorească” făcea revizia farmaciilor, 8 în Iași și cîte una în Botoșani, Dorohoi, Tecuci, Galați, în 1843, ulterior și în restul orașelor de provincie. În 1860 erau cîte două farmacii în Botoșani, Bacău, Focșani, Galați, Bîrlad. Farmaciile din Iași în 1834 aveau firme pentru concurență: Steaua Polară, Îngerul, Mercur, Galenus, Minerva, Hygiea. În 1846 era respinsă intervenția viceconsulului britanic Cunningham, de a se acorda liberă practică lui John Mason, medic, misionar scoțian, venit, prin Galați, cu 3 lăzi de medicamente engleze, în valoare de 60 ducati, și a fost obligat să plece la Constantinopol¹²¹. În 1854 se constata că „taxa de Austria”, datînd din 1836, era depășită și provoca proteste. Farmaciștii luau prețuri mari pe medicamente neincluse în „taxa de Austria”, numeroase în raport cu progresele științei, după publicarea „tarifului austriac”, și cu medicii din Moldova, cu studii „aproape la toate facultățile din Europa”. Comitetul sănătății a cerut, din 1841, comisiei medicale să facă o altă „taxă” în raport cu situația existentă.

Moravurile erau relaxate, venalitatea domina întreaga administrație publică, inclusiv justiția. În memoriul boierilor, din 20 februarie 1844, se recunoștea că banii oferiți „țineau loc de acte, legi, forme”¹²². Jafurile și asasinatele se comiteau frecvent, deși se aplicau sancțiuni aspre, spînzurătoarea la iarmaroc, ocna, biciuirea, „îmbourarea” pe spînzurare sau pe frunte cu fierul înroșit și expulzarea peste Dunăre. Florea Ciuhureanu, fost condamnat la „groapa ocnei”, pentru un an, în 1835, pentru noi furturi comise a fost sancționat, în 1840, cu 100 lovituri de bice, „pe la respintenea ulițelor”, îmbourarea și surghiunirea peste Dunăre. Faimosul haiduc Ioan Pietraru, originar din Vinători-Neamț, revenit de peste Dunăre, unde fusese expulzat, a fost prins, cu alte 13 persoane, în pădurea de la Răchitoasa (ținutul Tecuci), adus la Iași și executat prin spînzurare la iarmarocul de la Frumoasa, la 18 aprilie 1839¹²³. Mihail Sturza vedea clar realitățile din Moldova cînd afirma că ameliorarea condițiilor de existență și educarea populației vor putea contribui la reducerea numărului delictelor și sancțiunilor. A cunoscut probabil, alături de scrierea lui Ed. Alletz (1838), și *Essai sur l'histoire de l'economie politique des peuples modernes* (Paris, 1818), cu referiri la descompunerea feudalismului, dezvoltarea economică, creș-

¹²⁰ Cf. și Dr. E. Lefèvre (Alexandria), *Sur la cause et la contagion de la peste*, Alexandria, 1837; *Études balkaniques*, 4, 1973, p. 89—97 (pentru carantine).

¹²¹ Uricarul, XIX, p. 439—442. În iunie 1849 medicul A. H. Bassereau prezenta conducerii de stat un „Mémoire sur l'état sanitaire de la ville de Jassy”. Arh. St. Iași, dos. 4377/1764.

¹²² I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului Organic*, 1935, p. 107—117.

¹²³ Aduare de ofisuri, p. 239—240; Arhivele Statului Iași, Condica anafora-lelor 1835 nr. 666; Albina Românească, 10, 31, 1839.

terea demografică, la situația financiară din Franța și din Anglia. Aici se scria „La Moldavie se civilise“. Se încheia cu indemnul: „Heureux ces peuples qui consacrent leurs travaux à préparer à la postérité de plus beaux jours“. Duelurile constituiau un adevărat flagel, ca și în Rusia, unde, în 1841, a fost asasinat poetul Lermontov. În 1842 Mihail Sturza pune în aplicare legea pentru reprimarea duelului, care prevedea sancționarea boierilor care-l practicau, cu închisoare și amendă pînă la 1.000 galbeni. Colson a rămas impresionat, în 1838, că un țigan rob putea fi ucis de boierul stăpîn pentru degradarea sau pierderea unui obiect sau pentru un serviciu rău executat.

În Moldova, în perioada 1834—1849, au fost create școli elementare de stat în orașe, centre de ținuturi și unele țîrguri mai mari și unele școli particulare la sate. Numărul elevilor din aceste școli era mult mai redus decît în Grecia și Serbia, sub 3.000 în 1847. În 1859, frecventau școli publice 5.410 elevi¹²⁴. Francisc I, împăratul Austriei, a căutat în educație și instrucție publică garanții contra spiritului revoluționar. În sistemul de instrucție publică austriac totul apărea calculat. S-a acordat sollicitudine pentru dezvoltarea școlilor primare. Între 1810—1840 s-a dublat numărul școlilor și s-a triplat acel al elevilor. Comisia aulică din Viena elabora instrucțiuni pentru învățători și elevi, prescria manuale și indica paginile și lecțiile pentru fiecare semestru. Școlile primare trebuiau să formeze supuși bine educați, gimnaziile și universitățile, funcționari bine dresați. Situația din Austria a influențat, și sub acest aspect, pe cea din Moldova, unde se predă și după „clasul normal“ practicat acolo.

În octombrie 1839, se anunța înființarea școlii publice la Bacău, în casa președintelui eforiei Pavel Cristea. În 1841 se anunța că Elenco Șubin-Ghica proprietara orașului Vaslui a oferit gratis o casă în care s-a deschis școala la 1 decembrie. Școala elementară din Mihăileni a fost înființată în 1847. În 1835 Mihail Sturza vizita școala elementară de la Flăminzi. Alte școli au apărut la Pomirla (1838), „școală începătoare“ pentru 40 copii, înființată de hatmanul Anastase Bașotă, în „casă special zidită“, la Bozieni (1839), Doljești (1840), Ruginoasa (1840), La Drăgulești (ținutul Bacău), în 1847, țărani răzeși înființau o școală întreținută de ei¹²⁵.

Ca și în Grecia și în Serbia, o instituție de învățămînt superior, în raport cu noile condiții, nu putea lipsi la Iași, ca și la București. Era o afirmare pe plan cultural, justificată și de o necesitate de ordin prac-

¹²⁴ Schnabel, *op. cit.*, p. 134; H. Wendel, *op. cit.*, p. 177. În Grecia existau 113 școli elementare cu 10 770 elevi. Universitatea (panepistimion) din Atena, înființată în 1837, avea 75 studenți. În Serbia în 1845 existau 213 școli (în 1839, 84) cu 6 261 elevi (în 1839, 2 916). În noul regat al Greciei se propunea în 1833 înființarea de școli elementare de stat, colegii regale și o universitate cu 4 facultăți. Cf. F. Thiersch, *De l'état actuel de la Grèce*, vol. II, p. 133—165. În 1840—1841, se aflau la Atena trei tineri Sturza pentru a urma gimnaziul (de 3 ani), după un curs de doi ani. Ei scriau la Iași în franceză și germană. Arh. St. Iași, 320/10—13.

¹²⁵ Albina Românească, 99, 1841; Arh. St. Iași, 466/21; dos. 12234/1772; Albina Românească, 56, iulie 1838.

tic: crearea de cadre adecvate pentru administrația de stat. „Atestatele” de la Academie erau cerute celor care solicitau funcții publice, din 1836, inclusiv exercitarea profesiei de „vechili” (avocați)¹²⁶, înscrși în istrate logofeției dreptății. În 1828 Ioan Sandu Sturza se referea la merținerea vechiului așezămint,“ sub numire de Academie“, „pentru dreapta luminare a neamului“. Consulul francez Duclos se referea în octombrie 1834 la profesori aduși din Germania, pentru a înființa un „colegiu național“. „Academia științelor“ din Iași, cu sediul în casa Cazmir, vindută de Mihail Sturza cu 231.815 lei, fostă reședință domnească, a lui Ioniță Sturza, a fost inaugurată în iunie 1835, în prezența consulului general al Rusiei, Rückmann, și altor notabilități străine. Aga Gh. Asachi, referendarul instrucțiunii publice a prezentat un istoric al învățămîntului în Moldova¹²⁷. În 1847, consulul francez Duclos se referea la „numele pompos de Academie“, cu care se decora o instituție asenănătoare colegiilor din Franța, unde trebuia să se predea și „științele înalte“. Dr. E. Tollhausen, protestant din Frankfurt a.M., numit „previzor al Institutului“ în 1834 a fost demis. Medicul Maisonabe venit în iulie 1837 la Iași, și numit, în septembrie 1837, profesor de franceză și drept și rector al Academiei, a fost demis în 1838 la cererea consulului țarist. În 1840, în cadrul Academiei „Mihăilene“, funcționau „Lancastrul“ (școala începătoare), „învățăturile de treapta a doua“ (gimnaziul) și „clasuri“ de limbi străine (pentru franceză, 4 profesori) și „învățăturile înalte“ (filosofia, legea, fizica, ingineria, zugrăvitura). Mihail Sturza se referea în 1838 la „Universitatea Moldavă“. Bugetul învățămîntului pentru anul 1840 era de aproape 800.000 lei. Aparatură de laborator și lucrări savante erau aduse de la Paris. În „sama“ școlilor din 1843—1844, apărea nomenclatura „Lancastru“, gimnazii și facultăți. Apăreau materii în plus: agricultura (economia rurală) (serdar I. Ionescu), economia politică (spătar Iancu Ghica), dreptul civil roman și al Moldovei (ban D. Bojinca)¹²⁸. În 1848 funcționau la Iași „școli începătoare“ în Tătărași, Păcurari, Tirgușor, „clasul lancastric“, școala de gradul II și „clasele gradului III“ (limbi și literaturi străine, „științe

¹²⁶ Cf. *Adunare de ofisuri, 1844*, p. 118, 203—208; Hurmuzaki, XVII, p. 419.

¹²⁷ V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, vol. IV, București, 1901, p. 425. Cf. și L. Répey, *Discours prononcé à la séance solennelle de l'examen de l'Académie Michailene à Jassy l'an 1836*, București, în tipografia lui I. Eliad, 1836. L. Répey, remarcabil profesor de literatură franceză, se referea, în această expunere doctă, la rolul Academiei și la dezvoltarea științei și progresul civilizației în Moldova în raport cu restul Europei, în noile condiții mai favorabile. Sublinia rolul tineretului, „speranța patriei“. Se referea la rolul științei în destinele omenirii, infirmind pe Rousseau. Făcea elogiul limbii și literaturii franceze („la langue de la haute civilisation“). La 5 decembrie 1838 L. Répey scria lui Negruzzi, din București, în legătură cu venirea lui Colson în Moldova și-și manifesta aversiunea față de boieri imorali și meschini. Regreta plecarea din Moldova. Cereă să-i scrie sub pseudonimul Jean Berg la București, fără semnătură, numai cu o cifră, pentru a evita inconveniente. Arh. St. Iași, 470/14. În 1835 Asachi tipărea un „program“ în l. franceză (M. Bordeianu).

¹²⁸ Hurmuzaki, XVIII, p. 25; Albina Românească, septembrie 1837, ianuarie 1838. În 1846 aga D. Bojinca era „posesor“ al moșiei Bozieni (din ținutul Neamț), a logofătului Lupu Balș (decedat). Ar. St. Iași, dos. 1133/1316/1488.

înalte“, matematici superioare)¹²⁹. Dintre foști elevi ai Academiei au fost angajați profesori dr. T. Stamati, cu studii la Viena, pentru fizică și A. Costinescu (arhitectura). Anastase Fătu, absolvent al Academiei, își publica, în 1847, la Paris, teza de doctorat în medicină cu dedicație pentru spătarul Grigore Cuza. Colegiul francez al lui Malgouverné din Lunéville, înființat în 1847, a existat pînă în 1849 în cadrul Academiei. Preocupări de ordin practic ale lui Gh. Asachi au fost concretizate prin Școala de meserii de cinci ani, înființată în 1841, numită și „școala de măiestrie“, și „școala politehnică, și „institutul mehanic“ de M. Sturza, care făcea legătura cu „clasul ingineresc“. În 1848 școala avea 110 lucrători. Au mai fost înființate școala de fete din Iași și „clasul pentru științele comerciale“ la Școala publică din Galați. În 1846 se înființa la Școala din Birlad „clasul de latină“¹³⁰. În 1851, se preconiza introducerea „sistemului învățaturii din Prusia“ în „școlile principatului“. Regulamentul școlar prevedea traducerea manualelor aduse. Se prevedea gratuitatea învățămîntului elementar, înființarea a 63 de școli de ocoale „în satele cele mai împoporate“ din centrul ocoalelor și alte sate. Era menționată, la propunerea lui Gh. Cuciuran, la „învățături înalte“ și facultatea medicală, alături de cea filosofică și de cea juridică¹³¹.

„Societatea de medicină și istorie naturală“ din Iași primea aprobarea de funcționare la 18 martie 1833. În actul de întemeiere a Societății, din 1830, sub forma de cerc de lecturi medicale, apăreau semnăturile de „subscribenți“, în ducați, ale lui Czihak, Zotta, E. Rolla, Asachi, Winkler, Alex. Ghica și a diverși medici și farmaciști. Se făceau deja abonamente la 12 periodice străine de medicină, farmacie, beletristică, din Germania, Austria, Franța și se întrețineau legături cu Heidelberg. În 1834 I. Metzger trimitea din Heidelberg lucrarea sa *Europaeische*

¹²⁹ Arh. St. Iași, dos. 238/1764; Anale parlamentare XII₂, p. 619; XIII₂, p. 167—169; XIV, p. 488—490; XV₂, p. 904—907. În „Relație de starea învățăturilor publice în Moldova“ (Iași 1841), aga G. Asachi (referendar) indica și manualele editate (compilații după Abregé Balbi, Say, Silvio Pellico etc.). În „Expoziția stărei învățăturilor publice în Moldova“ (1828—1843), Iași, 1845, aga Gh. Asachi („referendar al școalelor naționale ale Moldaviei“) sublinia că „atestatele Academiei din Iași“ erau luate în considerare la universitățile din Viena München, Paris, Berlin, Dorpat, Atena și tineri moldoveni au obținut acolo doctoratul după continuarea studiilor: C. Zefirescu, trimis bursier la Academia de mine din Chemnitz, a rămas director al unei „fabrice de fier din Moravia“. În 1858 Gh. Asachi publica broșura „Kvestia învățătorei publice în principatul Moldovei“. În 1845 era numit „epitrop al învățătorei publice“ Grigore Sturza.

¹³⁰ Cf. și V. A. Ureche, *Istoria școalelor*, t. III, București, 1894, p. 109. A. T. Laurian scria despre M. Sturza, „ambiguu și avid“, că „dorea să treacă de favoritul al învățaturii însă se temea de prea multă lumină“. Cf. *Istoria Românilor*, I, ed. 2, București, 1861, p. 611—612. Apare cert faptul că învățămîntul a fost organizat în Moldova, în această perioadă și după principiile din scrierea lui G. Filangieri, *La scienza della legislazione*, t. IV, Venezia, 1822, p. 188—191.

¹³¹ Manualul administrativ, t. II, p. 217—219, 304—306. În 1850 se sublinia lipsa de ingineri și arhitecți în Moldova necesari pentru orașe și drumuri. Se propunea să se înființeze o școală de aplicație a departamentului lucrărilor publice, pentru „drumuri și zidiri“, cu 12 studenți, cu gimnaziu, care să urmeze cursuri de 3 ani și să facă practică la ingineri și arhitecți.

Cerealien in botanischer und landwirtschaftlicher Hinsicht (1824), cu dedicație Societății. Pe coperta cărții sale *Das Griechische Volk* (Heidelberg, 1835), Georg L. von Maurer se intitula și „membru al Societății de istorie naturală din Iași“. Logofătul internelor, Costache Conachi cerea în 1833, asigurări că Societatea „niciodată nu se va abate din drumul ce-i iaste îmbunătățit de ocirmuire“ și avertiza cu măsură, în caz de manifestări cu caracter ostil. Metternich cerea, prin agentul austriac din Iași, la 25 mai 1835, textul statutului Societății și alte date, privind înființarea și numărul membrilor (atunci 160), pentru a acorda permisiunea și unor intelectuali din Imperiul habsburgic de a accepta calitatea de membri, conferită de noua formațiune științifică ieșeană, care se adăuga la seria celor existente în întreaga Europă a epocii¹³². Între membrii societății din 1835 era și J. Berzelius. Numeroși membri occidentali își aveau domiciliul în orașe din Imperiul otoman și Grecia. Muzeul sau „cabinetul“, ulterior numit și „Muzeul național“, a fost inaugurat la 4 februarie 1834, în prezența lui Kiselev, căruia i s-a oferit și ca donator prima diplomă de onoare. S-a subliniat că prin înființarea Societății s-a „pășit pe un teren cu totul necunoscut în această țară“. Scopul creării societății era, se afirma, „întărirea științelor de sănătate și descoperirea înnavușirii pământului“. În scrisoarea sa din 30 iulie 1834, adresată conducerii societății, Mihail Sturza, fost președinte, se referea la rolul acesteia în prosperitatea țării și o asigura de protecția sa constantă, în raport cu rezultatele ce vor fi obținute. În discursul său din 24 mai 1836, în cadrul adunării generale a Societății, președintele de atunci al acesteia, Costache Sturza se referea la unele atitudini ostile din partea boierimii și sublinia „adevărul însemnător că mai multă slavă se poate câștiga prin lucrările ținătoare de a întemeia științele în patrie decât prin lățirea hotarelor“ (moșiilor boierești). Se afirma în 1841 că s-a spart norul care ascundea Moldova lumii învățate. În 1837, în Editura Albina, Czihak, care se intitula și profesor la Academie, publica „Istoria naturală întâia oară în limba românească compusă“. În 1839 a fost achiziționată, pentru suma de 3.000 galbeni (106.500 piaștri), casa vornicului C. Sturza, din „ulița Tîrgului de sus“, pentru societate și muzeul de istorie naturală, unde, pînă atunci, se aflase administrația statului. În 1844 se definitivau statutele societății, cu trei secții, (medicală, istorie naturală și agronomie). În 1841 dr. Gh. Cuciuran dona bibliotecii Societății atlasul de anatomie comparată al lui Rudolf Wagner, profesor la Göttingen, tipărit la Leipzig în 1841. Prima prezentare amplă a activității societății a fost făcută de I. F. Neigebaur¹³³. În 1843 Societatea avea localul de 106.600 piaștri, inventar

¹³² Hurmuzaki, XXI, p. 600. În Stuttgart exista o „Versammlung Deutscher Naturforscher und Aerzte“. Societăți științifice de profil similar au apărut și la Belgrad și Atena. Cf. și Albina Românească, 28 ianuarie/9 februarie 1834 (cu statutele societății), și din 18 februarie 1834.

¹³³ Cf. Beschreibung der Moldau und Walachei, ed. 2, Breslau, 1854, p. 321—323; I. N. von Meyer, Über die Fortschritte der Cultur in den Fürstenthümer Wallachei und Moldau, Bonn, 1835, p. 10; Relation de la Société de Médecine et

de 248.089 plăști, biblioteca de 4.000 volume. În Albina Românească din 1837 se făcea mențiunea vizitei lui Anatolie Demidof, cu savanți francezi, la Academie și Muzeul de istorie naturală. În 1850, consulul francez Poujade, în raportul său către La Hitte, menționa și vizitarea Muzeului de istorie naturală din Iași. În colecțiile muzeului, înafară de piese mineralogice, paleontologice și arheologice (tezaure numismatice), au intrat un elefant de circ (1835), un crocodil de Nil, o mumie egipteană. În 1842 Gh. Asachi preda societății, pentru „muzeul național“, obiecte aduse de hatmanul Grigore Ghica de la Pompei : o „tazză“, o „lampă de terracotta“ și un „lacrimatorium de sticlă“. În 1841, Mihail Sturza propunea realizarea unei „biblioteci publice“, cu fonduri de cărți ale Academiei și ale „Cabinetului istorico-natural“. Prin societate și muzeu au fost întreținute relații cu cercuri științifice și cercetători străini. Unii ca Julius Edel, naturalist și etnograf din Viena, au acceptat să exploreze ambianța, fauna, flora pentru studii de ecologie. Rezultatele remarcabile ale investigațiilor sale, din 1835, le-a consemnat în jurnalul său și un fragment de studiu¹³⁴. Datele botanice au fost publicate la Viena, în 1849, de Julius Edel (Bemerkungen über die Vegetation der Moldau. Nach eigenen im Jahre 1835 gemachte Beobachtungen entworfen). Aici Julius Edel se referea în plus față de localitățile consemnate în jurnal, și la Stînca-Sculeni, Miclăușeni, Dulcești, Costache Conachi, membru de onoare al societății, a primit de la Viena un telescop de 1.000 ducăți, pentru un observator astronomic proiectat, dar l-a dus la moșia sa Țigănești (Tecuci), datorită conflictului din 1844, dintre Gh. Cuciuran și alți medici și Czihak, pe care Conachi îl considera medicul său.

•

Numeroși actori, instrumentiști, tenori etc. s-au perindat în această zonă a Europei și au prezentat și la Iași, în saloane ale boierilor (log. Th. Balș etc.), concerte și reprezentații mimice (tenorul P. Cervati în 1835, Massimiliano Piacentini în 1846, instrumentistul Pietro Vimercati din Milano, în 1840, Tomasoni și Delvivo în 1839, venind de la Odesa, Stiegler din Viena în 1841, Artôt în 1841 etc.). În 1840 s-a recurs la soluția fuzionării teatrului francez din Iași (înființat de frații Fournaux în 1832) cu cel românesc, susținut de Asachi și Săulescu și amenințat în existența lui de concurența străină¹³⁵.

d'Histoire Naturelle en Moldavie donnée dans la séance générale tenue à Jassy le 24 mai 1836, Jassy, l'Imprimerie de l'Abeille, (de vornic Const. Sturza). Cf. și Istoricul Societății de Medici și Naturaliști din Iași, București, 1961.

¹³⁴ Cf. D. Ciurea, Moldova în jurnalul inedit al lui Julius Edel din 1835, Studii și cercetări științifice, Acad. Filiala Iași, 1955 ; Istoricul Societății de medici și naturaliști din Iași, București, 1961.

¹³⁵ Cf. și I. H. Rădulescu, Teatrul francez în Muntenia în prima jumătate a secolului XIX, Sibiu, 1943.

La Iași a activat mult timp (efectiv din 1839) ca tehnician tipograf, prusianul Adolf Bermann (1798—1862), care, în 1832, înființase o tipografie la Kragujevac. În 1849, Bermann era încă directorul tipografiei „Albina”. Ulterior, avea tipografie proprie¹³⁶. La „Institutul Albina” al lui Gh. Asachi s-a tipărit în 1848, elegantul volum, conținând „ofisele” lui Mihail Sturza, către adunarea obștească și răspunsurile acesteia, în limbile română și franceză. La Iași au apărut manuale și diverse publicații bine cunoscute, dar, cum s-a subliniat, cenzura limita creativitatea, prin măsuri arbitrare, justificate aparent sau efectiv, aplicate publicațiilor literare, cu titluri expresive, cu caracter panromănesc, și celor cu caracter economic, social și istoric, datorate unor autori cu vederi progresiste. Astfel aceste scrieri periodice aveau inerent o existență limitată și titlurile se modificau succesiv în raport cu sonoritatea. În 1845, la Viena, 99 scriitori au semnat o petiție prin care cereau o lege pentru înlăturarea arbitrarului cenzurii. F. Colson, în 1839, considera pe Negruzzi „un literat distins”, iar pe Kogălniceanu „un tânăr care dă cele mai bune speranțe”. M. Kogălniceanu considera Dacia literară „repertoriu general al literaturii românești”. Aici s-a referit critic la călătorii și autorii străini, cu optica și pretențiile lor, în particular la scrierea lui A. Demidof, fost în Moldova în 1837. Tot în 1840, Gh. Asachi publica „Icoana Lumei”, concepută ca o revistă de cultură generală, cu conținut variat, pentru marele public. Unele articole se refereau la „vasul de vapor”, „sultanul Mahmut”, „orașul Lipsca din Germania” etc. În 1844 dr. C. Virnav publica „Povăștitorul sănătății și economiei, foaie periodică pentru poporul românesc”, cu existență tot atît de limitată ca și „Propășirea, foaie pentru interesurile materiale și intelectuale”, cu care se dubla. În 1849 „Jurnalul de Galatz”, imprimat în tipografia lui Francesco Monferrato, înlocuia „Dunărea”, apărută din 1846. Din ianuarie 1850 „Gazeta de Moldavia”, continua „Albina Română”, tipărită în „Institutul” acesteia¹³⁷. Între manuale pentru Academie, Istoria Naturală a lui I. Czihak și istoria universală a lui Gh. Săulescu, apărute în 1837, aveau nivelul contemporan, prin material și aspect editorial¹³⁸. M. Kogălniceanu publica în 1845, la Iași, un volum de fragmente din cronică românești, în limba franceză, cu o introducere. În 1851, dr. A. Fătu publica la „Tipografia româno-franceză” din Iași, „Descrierea și întrebuințarea apei simple și a apelor minerale din Moldova” (cu lista stațiunilor). Au mai apărut la Iași, în tipografia „Albinei” și celelalte și o serie întreagă de volume conținând traduceri, compilații și adaptări. Pot fi menționate „Fabule alese, pe

¹³⁶ Cf. și Arhiva (Iași), a. 33, 1926, p. 135—137; H. Wendel, op. cit., p. 177; Südostforschungen Band XXXIII, 1974, p. 195—201.

¹³⁷ Arh. St. Iași, dos. 15831/1772.

¹³⁸ Gh. Săulescu edita în 1835, în tipografia Mitropoliei, pe care o dirija, «Hronicul» lui Dimitrie Cantemir.

românie aduse de aga Gh. Asaki, mădulari Academiei de Roma. Eșii, în tipografia Albinei, 1836“; „Robinson Kruzo compus de Kampe“; „tradus pe Românie, de sardariul Vasile Drăghici“ (Iași 1835), cu gravuri, cu mențiunea, „cu voia țenzurii“; „Excerpta e variis auctoribus latinis collegit Nicolaus de Draginitz algebrae et linguae latinae professor Jassii, In Typographia Apis, 1840“. Volumul de poezii al lui A. Hrisoverghi (Iași, 1843), apărut postum, cu o prefață elogioasă a lui M. Kogălniceanu, conținea versuri originale și traduceri din A. Chenier, V. Hugo, Lamartine (Lacul). Titlurile erau în caractere latine. O „odă“ era dedicată lui Mihail Sturza „domnul Moldaviei“, la venirea la domnie în 1834. „... p'a nostru tron este un român adevărat. Respectuiți un neam care din somnul său se trezește și pe care un domn vrednic spre slavă-l povățuiește“. În 1844 urmau „Ciasurile de mulțemire a lui Gheorghie Sion“. Scrierea lui Julius Edel (Schilderung) și jurnalul său, din 1835, care au influențat pe I. F. Neigebaur (acesta a utilizat manuscrisele lui Edel din biblioteca Societății de medicină și istorie naturală, fără să se refere) n-au fost menționate și nici publicate în Moldova, pentru că autorul, remarcabil etnograf și talentat literat, ca și L. Répey, se referea la progrese și la aspectele negative, elogia pe țărani și stigmatiza pe boieri, pentru negativism și egoism. Scrierile lui Edel difereau de aceea a lui I. Czihak (comunicarea la Freiburg, din 1838), referitoare la „progresele civilizației în Moldova“, prea elogioasă pentru regim. O frescă fidelă a societății din Moldova, cu referiri, în particular, la viața de huzur a boierimii, a publicat E. Tollhausen, sub titlul „Reisebilder aus der Moldau“, în periodicul „Satellit des Siebenbürger Wochenblattes“, care apărea la Brașov, în 1841 (numerele 95—99).

În concluzia acestui capitol se poate face sublinierea că Moldova, ca și Țara Românească, în raport cu intensificarea relațiilor directe cu Europa occidentală, în particular Franța, atât prin Galați, cât și prin Viena, deși aceste relații nu erau suficient de comode și necesitau timp, au manifestat atenție și receptivitate față de nou, în domeniul economic și cultural. Pe un eșafodaj anacronic, al stărilor privilegiate, care se menținea însă și în lumea germană, s-au grefat elemente de civilizație și de cultură care au servit de premize pentru forme ulterioare de alte proporții. Modernizarea era cerută și impusă și de prezența a numeroși străini, care, menajându-și interesele proprii au contribuit, cu resursele lor intelectuale, la o nouă ambianță și o nouă atmosferă. Academia, formație nouă, ca și societatea științifică erau cele două organe care, ca și la Belgrad și Atena, asigurau progresul, uneori aparent, etapă necesară continuu.

VII — Considerații finale.

Și din cuprinsul acestui studiu rezultă clar și se reliefează elementele de progres politic, economic, social și cultural, în raport cu evoluția istorică a principatului Moldovei, în cadrul primei perioade a aplicării Regulamentului Organic, comparativ cu celelalte formațiuni politice cu o structură în mare parte similară. Consulul francez din Iași

Duclos, la 16 august 1847, într-un raport adresat lui Guizot, se referea la progresele din Moldova și sublinia că erau direct legate de rolul francez pe plan intelectual și material. Anterior, în 1840, Hubert, relata lui Thiers, progresele economiei și civilizației în Moldova, în raport direct cu stabilitatea politică creată și existentă. Și Moriollès scrisese în 1809 că Moldova sub o nouă conducere ar deveni o țară prosperă, în raport cu restul Europei.

Regulamentul Organic a fost o legiuire net favorabilă boierimii. Boierimea, ostilă inițial Regulamentului Organic, nu-l mai critica în anii Unirii, și prefera unele modificări abolirii lui totale, care a trenat dar era fatală, în raport cu „legea progresului“, la care se refereau autori contemporani și recomandau adaptarea și nu rezistența ostilă. Victor Place s-a referit chiar la această trenare nocivă, care a încetat prin „statutul deznăvâtor convenției“ din 1864, sursa juridică a marilor transformări, care s-au operat, în care unii vedeau exagerat „un început de socialism“.

Fără a putea fi elogiât efectiv, Mihail Sturza, care n-a imitat, totuși, pe Metternich și s-a sprijinit pe elemente noi și aspira în 1834 la „monumentul unei plăcute pomeniri“, în prima fază a Regulamentului Organic, alături de Gh. Asachi și N. Suțu, cum recunoștea, spre sfârșitul vieții, și M. Kogălniceanu, a contribuit efectiv la schimbări pozitive, pe baza cărora a operat radical și Alexandru I. Cuza *).

LA CIVILISATION EN MOLDAVIE DURANT LA PÉRIODE 1834—1849

RÉSUMÉ

L'autonomie effective et la nouvelle organisation intérieure, en vigueur en 1834 la principauté de Moldavie, comme aussi dans la Valachie, ont déterminé et conditionné des notables progrès sous le rapport de l'accroissement de la population, de la production économique et du développement de l'urbanisation et de la culture.

En comparaison avec d'autres états de cette zone, la Grèce et la Serbie on remarque des changements et transformations positives, en persistant pourtant des aspects négatifs, la domination turque bénigne, les abus des boyards et l'oppression des paysans. Ce travail présente la situation de la Moldavie durant cette période.

La population de la Moldavie, d'environ un million d'âmes, en 1838, était constituée en majorité par les contribuables des villages (environ 2.000) et des bourgs (138.889, en 1846) et par une minorité de 33.725 familles (168.625 âmes) dans les 44 villes et bourgs y compris la ville capitale de Jassy. En 1832 dans la Moldavie existaient 8.270 négociants et artisans, en 1846, 14.833. Les boyards, environ 2.000 étaient exemptés des contributions envers l'État et au dessus des lois. En Autriche et dans la Grèce la noblesse n'était plus exemptée du paiement des impôts. Les obligations des paysans envers les boyards, avec un aspect contractuel, étaient, pourtant, une source permanente d'abus et vexations. Ami

*) În broșura «Moldavie», (Paris, 1844, p. 28), se sublinia că M. Sturza, „quoique vil et méprisable à cause de sa rapacité... sert son pays plus que sue toute la noblesse réunie“.

Boué prévoyait en 1840 comme inévitable le changement des rapports sociaux. Les villes ont connu un développement considérable sous l'aspect de l'édilité, en fonction du nouveau régime des éphories, organes d'administration locale. Mais, pourtant, en existaient plusieurs localités sous la domination directe des boyards et l'église, sans une administration propre.

Le développement économique et la croissance de la population ont été remarquables notamment à Jassy et à Galatz. Dans ce port du Danube, un grand nombre de bateaux à vapeur et navires étaient présents chaque année pour le trafic des marchandises et le transport des voyageurs sur le Danube et la Mer Noire.

L'assistance médicale organisée par l'État était toujours en essor et la pharmacopée d'Autriche était dominante dans ces contrées, en éliminant la concurrence anglaise. Le prince Michel Stourza, au niveau des connaissances de l'époque, faisait la prévision que la délinquance sera en diminution par rapport avec l'amélioration de l'état matériel et de l'éducation des masses du peuple.

L'enseignement a été organisé à Jassy par trois cycles, élémentaire, gymnase et „classes hautes“ (l'Académie), mais le nombre des élèves était très réduit toujours en comparaison avec la Grèce, la Serbie et la Valachie, à cause de l'inexistence des écoles d'État dans les villages. Comme on a souligné, par A. T. Laurian, Michel Stourza voulait être considéré comme favorisateur de la culture, mais il avait peur d'une „lumière plus forte“.

L'imprimerie a connu des proportions, bien que les restrictions étaient dures, en rapport au régime politique. Des publications périodiques qui se sont succédées, une presse quotidienne, de nombreux volumes de littérature, économie, science imprimés dans les quatre typographies de Jassy, durant ce laps de temps, constituent un bilan appréciable. On manifestait d'une manière constante attention et réceptivité envers le nouveau. Sur un échafaudage en partie anachronique, le processus de la modernisation a continué avec la contribution constante des éléments étrangers.

Un tableau véridique en a été retracé, y compris une note de plasticité et de pittoresque par le savant Julius Edel de Vienne, dans son journal de voyage et dans une étude ethnographiques sur la Moldavie de 1835, restés manuscrits. Ce savant autrichien, parfaitement objectif, a entrepris des véritables enquêtes de terrain (il a parcouru environ une centaine de localités de la Moldavie, en précédant Charles Tissot avec ses voyages de 1863) et a présenté d'observations qui en restent toujours valables pour cette époque en différant des appréciations d'autres voyageurs (Charles Guébard), qui ont écrit sous l'influence des boyards intéressés.

LONGINUS DIO CASSIUS LXVIII, 12, 1—5

DE

NICOLAE GOSTAR

Dintre impresionantele episoade, legate de evenimentele celor două războaie dacice (anii 101—102, 105—106), fără îndoială că este și tragicul sfârșit al lui Longinus, comandantul roman pe care Traian îl lasă în Dacia după pacea impusă lui Decebal spre sfârșitul anului 102. Acest comandant, căzut în captivitatea regelui dac, căzut apoi în dizgrația împăratului și ajuns într-o situație disperată și fără posibilități de salvare, este nevoit să-și curme zilele în împrejurări dintre cele mai tragice.

În jurul cazului lui Longinus, deși s-au purtat unele discuții, nu s-a căutat încă să se analizeze mai profund procesul acestui comandant, care a deținut o funcție importantă printre generaliile lui Traian și a îndeplinit o misiune, poate, dintre cele mai pline de risc. S-a trecut foarte repede peste episodul lui Longinus, redat cu îndeașune amănunte de către Dio Cassius, LXVIII, 12, 1—5, în a cărui istorie ocupă un întreg capitol. Astfel H. Dessau, luând drept temelie cuvintele „στρατοπέδου Πρωαίου (sic) ἐξηγούμενος“ ale lui Icanes Xiphilinus (învățat bizantin din sec. XI și epitomatorul lui Dio Cassius), fără a încerca să identifice pe Longinus cu un anumit personaj din cercul lui Traian, era de părere că acesta deținea comanda unei legiuni romane în anii celui de al doilea război dacic¹. C. Patsch, plecând de la același pasaj al epitomatorului și susținând că στρατοπέδον înseamnă «legiune», ajungea la concluzia că Longinus, în momentul cînd cade prizonier la Decebal, era comandantul leg. VII Claudia p.f., cu sediul la Viminacium, la sud de Dunăre, în Moesia superioară². W. Froehner, acordînd un sens mai larg cuvîntului στρατοπέδον, înțelegea că Longinus a fost comandantul corpu-

¹ H. Dessau, PIR¹, L 174, „Longinus bello secundo Dacico legioni (sic) praepositus... a Decebalo fraude captus se ipsum veneno intermit“. De fapt, după succesiunea evenimentelor în ordinea pe care ni le transmite Dio Cassius, comanda și sfârșitul lui Longinus s-au petrecut nu în timpul celui de al doilea război, ci între cele două războaie.

² C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2 (Sitzungsberichte d. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Klasse, 217, 1)*, Viena — Leipzig, 1937, p. 100—101, „Λογγίνον δὲ τινα στρατοπέδου Πρωαίου ἐξηγούμενον (d. i. στρατοπέδον bei Dio... legio bedeutet) einen Legionslegaten... Longinus war wohl nach unserer Lokalisierung der bisherigen Begebenheiten Kommandant der zunächst garnisonierenden Legion, d. i. der VII Claudia in Viminacium“, ai cărei soldați ar apărea în scenele XCV/XCVI ale Coloanei lui Traian. C. Patsch, cînd afirmă

lui armatei de ocupație de la nord de Dunăre³. Alți învățați s-au mulțumit să amintească numai despre acest Longinus, urmînd pe Dio Cassius, fără a încerca să-i stabilească adevărata identitate. Astfel, J. Dierauer spune că era un prieten personal al împăratului⁴. R. Paribeni — un comandant militar⁵, iar V. Pârvan — un viteaz general al lui Traian⁶.

În această lucrare, înainte de a trece la identificarea personajului, vom încerca să stabilim, în măsura posibilului, adevărata situație în care se găsea Longinus în momentul în care cade în captivitatea dacică. Admițînd, că Longinus a fost comandant de legiune, este greu de stabilit cărei legiuni i s-a încredințat comanda. Știm că *leg. I Minervia p.f.*, în cel de al doilea război dacic, a fost comandată de P. Aelius Hadrianus, viitorul împărat⁷. *Leg. V Macedonica* era sub comanda lui Q. Pompeius Falco în anii primului război⁸. Cît privește *leg. VII Claudia p.f.*, în primul război, ea a fost comandată de L. Minicius Natalis, comandă pe care o deținea încă în anul 105⁹. După C. Patsch însă, în vremea la care se referă evenimentul relatat de Dio Cassius, adică în anii 103—105, comanda *leg. VII Claudia p.f.* ar fi avut-o Longinus, ceea ce însă nu poate fi dovedit¹⁰. Numele comandantului *leg. IV Flavia Felix*, în războaiele dacice, rămîne încă necunoscut, dar după terminarea celui de al doilea război, dacă nu cumva

că „στρατόπεδον bei Dio legio bededeut“, trimite la E. Ritterling, *RE-PW*, XII (1925), 1544, dar de fapt, E. Ritterling, la locul citat, nu se referă la στρατόπεδον din LXVIII, 12, 1, ci la στρατόπεδον din LXVIII, 9, 7. Cum vom vedea mai jos (p. 8), στρατόπεδον la Dio Cassius înseamnă atît castru, cît și legiune, cît și armată.

³ W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, p. 24, „général commandant le corps d'occupation, Longinus, qui avait acquis une grande distinction dans la première campagne“.

⁴ J. Dierauer, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 100, „einen persönlichen Freund Trajans“.

⁵ R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, I, Messina, 1926, p. 280, „Longino aveva un comando autonomo“.

⁶ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 120.

⁷ CIL, III, 550 = H. Dessau, ILS, 308; A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, p. 151, nr. 792; E. M. Smallwood, *Documents illustrating the Principates of Nerva, Trajan and Hadrian*, Cambridge, 1966, p. 55, nr. 109; E. Ritterling, *RE-PW*, XII (1925), 1431; R. Paribeni, *op. cit.*, p. 226, 237; L. Perret, *Essai sur la carrière d'Hadrien jusqu'à son avènement à l'empire (76—117)*, Paris, 1935, p. 78—88; A. Stein, *PIR*², A 184; G. Alföldi, *Epigraphische Studien*, 3, 1967, p. 22—24, 64, 69, 122.

⁸ CIL, X, 6231 = H. Dessau, ILS, 1035; A. Dobó, *op. cit.*, p. 133, nr. 807; E. M. Smallwood, *op. cit.*, p. 86, nr. 231; A. Stein, *Die Legaten von Moesien* (Dissert. Pannonicae, Ser. I, Fasc. 11), Budapesta — Leipzig, 1940, p. 64, nota 3; B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diokletian*, Leipzig, 1906, p. 54 și urm.; E. Ritterling, *op. cit.*, 1282.

⁹ CIL, II, 6145 (=4059) = H. Dessau, ILS, 1029; CIL, VI, 31.739; CIL, VIII, 22.785; A. Dobó, *op. cit.*, p. 149—150, nr. 783—785; E. M. Smallwood, *op. cit.*, p. 84, nr. 224; E. Ritterling, *op. cit.*, 1928; Ed. Groag, *RE-PW*, XV (1932), 1829—1830; R. E. Thomasson, *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, I, Lund, 1960, p. 62—63; R. Hanslik, *RE-PW*, X Supplb. (1965), 1061.

¹⁰ *Leg. VII Claudia p.f.* a fost condamnată de către L. Minicius Natalis, probabil pînă în anul 105, cînd primește comanda *leg. III Augusta* și guvernarea Numidiei, datată sigur între 10 dec. 104—4 dec. 105, după CIL, VIII, 22348 (R. E. Thomasson, *op. cit.*, II, p. 163; W. Eck, *Senatoren von Vespasian bis Hadrian. Prosopographische Untersuchungen mit Einschluss der Jahres- und Provinzialfasten Statthalter*, München, 1970, p. 161—163).

încă în anul 106 înainte de încheierea războiului, în fruntea unității se găsea T. Iulius Maximus Manlianus¹¹. Cît privește *leg. I Adiutrix p.f.*, a cărei participare la războaiele dacice nu este îndeajuns de bine dovedită (există totuși un minim de certitudine), între anii 103—105 (răstimpul care ne interesează), se găsea sub comanda aceluiași T. Iulius Maximus Manlianus¹². Pentru celelalte legiuni, cunoscute în mod sigur ca participante la războaiele dacice, cum au fost *leg. I Italica* și *leg. XIII Gemina*, nu dispunem de nici un document cu numele comandantului lor. Dar, nu pot intra aici în discuție, *leg. IV Scythica*, *leg. VII Gemina felix*, *leg. X Gemina*, *leg. XII Fulminata*, *leg. XIV Gemina Martia Victrix*, *leg. XV Apollinaris*, care, în cazul că sînt prezente în luptele din Dacia, nu sînt cu întregul lor efectiv, acestea trimițînd doar numai vexilații¹³.

Luînd totuși în considerare ipoteza lui C. Patsch, nu putem avea în vedere comanda *leg. VII Claudia p.f.* ci numai a *leg. IV Flavia Felix*, despre care deținem îndeajuns dovezi că este lăsată în teritoriul ocupat de la nord de Dunăre după pacea din anul 102¹⁴, dar, din păcate, este greu de presupus că numele comandantului ar fi fost Longinus, fără a fi niciieri documentat.

Devine deci necesar, ca numai în urma unei stricte analize a textului lui Dio Cassius, deabia atunci să încercăm a întrevedea și a înțelege, care putea fi calitatea lui Longinus pe care el o îndeplinea în teritoriul ocupat de la nord de Dunăre, în momentul cînd este el capturat de către regele Decebal. A fost el comandantul unei legiuni sau deținea o comandă mult mai importantă în cadrul armatei romane?

Ca punct de plecare, pentru funcția militară a lui Longinus, aproape întotdeauna s-a pornit de la cuvintele epitomatorului Xiphilinus, Λογγίνον δὲ τινα στρα-

¹¹ CIL, XII, 3197 = H. Dessau, ILS, 1016; Á. Dobó, *op. cit.*, p. 145, nr. 770; E. M. Smallwood, *op. cit.*, p. 79, nr. 211; R. Syme, *Historia*, XIV, 1965, p. 345—346; idem, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 228—230; Á. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinzielle Verwaltung*, Budapesta, 1968, p. 44—45; după L. Petersen, PIR², I 426, T. Iulius Maximus Manlianus „leg. Aug. leg. IV Fl. bello Dacico fortasse usque ad annum 106“.

¹² Nota precedentă.

¹³ Pentru participarea unei vexilații a *leg. IV Scythica* la primul război, a se vedea Ch. Habicht, *Die Inschriften des Asklepeions*, în *Altertümer von Pergamon*, VIII, 3, Berlin, 1969, p. 43—53, nr. 21; pentru participarea *leg. VII Gemina felix* la cel de al doilea război, CIL, II, 6359 = H. Dessau, ILS, 2665; Á. Dobó, *Inscriptiones*, p. 157, nr. 812, reconfirmată de inscripțiile tegulare de la Porolissum (CIL, III, 8071 a; J. Szilágyi, *A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel* (Dissert. Pannonicae. Ser. II, Fasc. 21). Budapesta, 1946, p. 14, nota 64; p. 42, pl. III, 47; I. I. Russu, *Probleme de muzeografie*, Cluj-Napoca, 1960, p. 223, nota 3); pentru participarea *leg. X Gemina*, o inscripție tegulară aflată la Sucidava, D. Tudor, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 377, nr. 8; idem, *Oltenia Romană*³, București, 1968, p. 511, nr. 218, fig. 22/6; idem, *Sucidava* (Coll. Latomus), Bruxelles, 1965, p. 46 și a doua aflată la Tyras (inedită, comunicată nouă de către Gr. Avakian); pentru *leg. XII Fulminata*, prezentă la primul război dacic, CIL, III, 9985 (=2917) = H. Dessau, ILS, 2647; Á. Dobó, *Inscriptiones*, p. 153, nr. 798; E. M. Smallwood, *op. cit.*, p. 101, nr. 298; Ch. Habicht, *ibidem*; pentru participarea *leg. XIV Gemina Martia Victrix* și a *leg. XV Apollinaris*, numai inscripțiile veteranilor stabiliți în localitățile Daciei, CIL, III, 1158, 1196, 1478; cf. L. Balla, *Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának közleményei*, 66, 1970, p. 22.

¹⁴ E. Ritterling, *op. cit.*, 1283, 1544; I. Glodariu, *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, p. 429 și urm.; idem, *Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967 Printed in Great Britain*, p. 327 și urm.; D. Protase, *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 47 și urm.; idem, *Acta of the Fifth Epigraphic Congress 1967 Printed in Great Britain*, p. 337 și urm.; L. Balla, *ibidem*.

τοπέδον 'Ρωμαϊκοῦ ἐξηγοῦμενον, deci Traian a lăsat în Dacia „pe Longinus, un comandant al legiunii romane”¹⁵. Dar textul corect al lui Dio Cassius¹⁶, privind capitolul cu Longinus, îl aflăm în excerpta Ursiniana¹⁷, care nu constituie o fragmentare în maniera procedurii lui Xiphilinus¹⁸, ci, după cât se constată, o reproducere mai integrală și mult mai exactă al textului autorului antic și fără acele numeroase omisiuni.

Excerpta Ursiniana începe acest pasaj prin: Λογγίνον τὸν τοῦ Τραϊανοῦ στρατιάρχη, unde, ultimele cuvinte, Τραϊανοῦ στρατιάρχη, pot primi numai înțelesul de *dux exercitus Traiani* (mai jos p. 7—8 și nota 32), ceea ce este întrucâtva deosebit de varianta lui Xiphilinus, στρατοπέδου 'Ρωμαϊκοῦ ἐξηγοῦμενον, care ar putea primi înțelesul de *legatus Augusti legionis Romanae*. Pentru a ne da seama însă de valoarea integrală a textului din excerpta Ursiniana, față de textul trunchiat al lui Xiphilinus, redăm mai jos în întregime capitolul în legătură cu soarta lui Longinus.

Excerpta Ursiniana

LXVIII, 12, 1. Ὅτι ὁ Δεκεβάλος ὁ τῶν Δακῶν βασιλεὺς συλλαβὼν Λογγίνον τὸν τοῦ Τραϊανοῦ στρατιάρχη, δόλω

2 πρέσβιν τινά πέμψας πρὸς τὸν Τραϊανὸν ἤξιον τὴν τε χώραν μέχρι τοῦ Ἰστροῦ κομίσασθαι καὶ τὰ χρήματα, ὅσα ἐς τὸν πόλεμον ἔδεδανανῆκε, ἀπολαβεῖν ἐπὶ τῷ δὸν Λογγίνον οἱ ἀποδοῦναι. ἀποκριναμένου λέ τινα αὐτῷ μέσα, ἐξ ὧν οὔτε ἐν σμικρῷ λόγῳ τὸν Λογγίνον ποιέσθαι δόξειν ἔμελλε, τοῦ μὴ ἀπολέσθαι αὐτὸν μὴ ἐπὶ πολλῶ σπλιν ἀνασωθῆναι. 3 Δεκεβάλος μὲν ἐτι διασκοπῶν ὅ τι πράξῃ ἀνέειλε, Λογγίνος δὲ ἐν τούτῳ φαρμάκου διὰ τοῦ ἀπελευθέρου

Xiphilinus

LXVIII, 12, 1. Λογγίνον δὲ τινα στρατοπέδου 'Ρωμαϊκοῦ ἐξηγοῦμενον καὶ δεινὸν ἐν τοῖς πολέμοις αὐτῷ γεγεννημένον προσκαλεσάμενος, καὶ ἀναπέσας συμμίξει οἱ ὡς καὶ τὰ προσταχθισόμενα ποιήσων, συνέλαβε καὶ ἀνέκρινε δημοσίᾳ περὶ τῶν τοῦ Τραϊανοῦ βουλευμάτων, ἐπειδὴ τε μὴδὲν ὁμολογῆσαι ἠθέλησεν, ἐν ἀδέσμῳ φυλακῇ περιεῖπε, 2 καὶ πρὸς τὸν Τραϊανὸν ἐπέστειλεν ἀξιῶν διαλατῆναι οἱ ἐπὶ τῷ τὸν Λογγίνον ἀνακομίσασθαι. ἀποκριναμένου δὲ τινα αὐτῷ τοῦ Τραϊανοῦ μέσα, ἐξ ὧν οὔτε ἐν μεγάλῳ οὔτε ἐν μικρῷ λόγῳ τὸν Λογγίνον ποιέσθαι δόξειν ἔμελλε, τοῦ μὴ ἀπολέσθαι αὐτὸν μὴ ἐπὶ πολλῶ σπλιν ἀνασωθῆναι. 3 Δεκεβάλος μὲν ἀνέειχεν ἐτι διασκοπῶν ὅ τι πράξῃ, Λογγίνος δὲ ἐν τούτῳ φαρμάκου εὐπορήσας

¹⁵ A se vedea traducerea în românește a lui R. Hîncu și V. Popescu, FHDR, I, p. 603.

¹⁶ Am folosit ediția Cassii Dionis Cocceiani *Historiarum Romanorum quae supersunt*, sub îngrijirea lui U. Ph. Boissevain, vol. III, Berlin, Weidmann, 1901 (reîmpărțită fără schimbări în 1902). Despre opera lui Dio Cassius a se vedea, în special, Ed. Schwartz, RE-PW, III (1899), 1684—1722; idem, *Griechische Geschichtsschreiber*, Leipzig, 1959, p. 394—450; A. Lesky, *Geschichte der griechischen Literatur*, Berna — Leipzig, 1963, p. 904—906; F. Millar, *A. Study of Cassius Dio*, Oxford, 1964, inaccesibil; studiul introductiv al lui Gh. Ștefan la volumul Cassius Dio, *Istoria Romană*, I, traducere și note A. Piatkowski, București, 1973, p. 7—21. Numele corect al marelui istoric a fost *Claudius Cassius Dio* (I. P. Tourantsoglou, *Ancient Macedonia*, Thessalonice, 1970, p. 280—285; *Ann. Ep.*, 1971, 430).

¹⁷ Despre excerpta Ursiniana, cea mai bună prezentare, la U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, I, p. XXI—XXXV; Ed. Schwartz, RE-PW, III (1899), 1721.

¹⁸ Despre Ioannes Xiphilinus, nepot al patriarhului Constantinopolului cu același nume, K. Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches (527—1453)*, München, 1897, p. 369 și urm.; Ed. Schwartz, RE-PW, III, 1720—1721; R. Vulpe, *Studii clasice*, V, 1964, p. 212 și urm. Despre codicele xiphiliniene, la U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, II, p. I—XVII.

εὐπορήσας ὑπέσχετό τε αὐτῷ τὸν Τραϊανὸν
καταλλάξαι, ἵνα ὡς ἥμιστος ὑποτοπήσῃ τὸ
γενησόμενον, μὴ καὶ φυλακὴν αὐτοῦ ἀκριβεσ-
τέραν ποιήσῃται, καὶ γράμματα τινα ἱκετεῖαν
ἔχοντα γράψας ἔδωκε τῷ ἐξελευθέρῳ πρὸς
τὸν Τραϊανὸν ἀποκομίσαι ἵν' ἐν ἀσφαλείᾳ
γένηται. 4 Καὶ οὕτως ἀπελθόντος αὐτοῦ
τὸ φάρμακον νυκτὸς ἔπιε καὶ ἀπέθανεν.
γενομένου δὲ τούτου ὁ Δεκέβαλος ἐξήτησε
παρὰ τοῦ Τραϊανοῦ τὸν ἀπελεύθερον, τὸ τε
σῶμα τοῦ Λογγίνου καὶ δέκα αἰμαλώτους
ἀντιδώσειν οἱ ὑποσχόμενος, καὶ εὐθὺς γε
τὸν ἑκατοντάρχην τὸν ἀλόντα μετ' αὐτοῦ
ἔπεμψεν ὡς καὶ ταῦτα διαπραξέοντα. 5 παρ'
οὐ πάντα τὰ κατὰ τὸν Λογγίνον ἐγνώσθη.
οὐ μὲντοι οὔτε ἐκεῖνον ὁ Τραϊανὸς ἀπέπεμψεν
τῷ τὸν ἐξελεύθερον ἐξέδωκε, προτιμότεραν
οὖν σωτηρίαν αὐτοῦ πρὸς τὸ τῆς ἀρχῆς
ἀξίωμα τῆς τοῦ Λογγίνου ταφῆς ποιησάμενος.

4 ἔπιε καὶ ἀπέθανε.

LXVIII, 12, 1. Cînd Decebal, re-
gele dacilor, a capturat prin viclenie,
pe Longinus, τὸν Τραϊανοῦ στρατάρχην

2. fiind trimis un sol la Traian, ce-
rînd, pentru a-l da înapoi, să-i îna-
poieze țara pînă la Istru și să-i plă-
tească banii care i-a cheltuit cu răz-
boiul, în schimbul lui Longinus.
Răspunzînd acestuia cu vorbe îndo-
ielnice, prin care voia să arate că
nici nu-l prețuiește prea mult dar
nici prea puțin pe Longinus, căci
nici nu dorea să-l piardă dar nici
să-l scape cu sacrificii prea mari. 3.
Decebal mai stătea și se gîdea ce
să facă și, în acest timp, Longinus,
procurîndu-și otravă, printr-un libert,
făgădui acestuia că îl va împăca cu
Traian, pentru ca să nu bănuiască
ceea ce are de gînd și atunci să i se
pună o pază mai grea și scrise o
scrisoare plină de rugăminți și o
dădu libertului să o ducă lui Traian,
ca să stea fără bănuială. 4. Și după
ce acesta plecă, el bău otrava în
timpul nopții și muri. După ce s-a
întîmplat aceasta, Decebal ceru lui
Traian pe libert, făgăduind să-i dea
în schimb corpul lui Longinus și
zece prizonieri și trimise un centu-
rion, prins împreună cu acesta, ca
să ducă la îndeplinire acestea. 5. el
cunoscuse de la acesta toate cele în

LXVIII, 12, 1. Și atunci che-
rîmînd pe Longinus, στρατοπέδου ῥωμα-
κοῦ ἐξηγούμενον și a cărui dîrzenie o
simțise în luptele purtate cu el și
după ce îl convinse să vină la
el, cu gînd să-l facă să i se supună,
îl prinse și îl întrebă față cu alții
despre planurile lui Traian; pentru-
că nu voi să mărturisească nimic, îl
ținu sub pază nelegat. 2. Și a tri-
mis la Traian, cerînd să facă schimb
între ei, ca să-i dea lui înapoi pe
Longinus;

răspunzînd Traian acestuia, despre
aceasta, cu vorbe îndoielnice, prin
care voia să arate că nici nu-l pre-
țuiește prea mult dar nici prea puțin
pe Longinus, căci nici nu dorea să-l
piardă dar nici să-l scape cu sacri-
ficii prea mari. 3. Decebal stătea și
se gîdea ce să facă și, în acest
timp, Longinus, procurîndu-și otravă.

4. o bău și muri.

legătură cu Longinus. Dar Traian nu trimise nici pe acesta și nu-i dădu nioi pe libert, avînd credința că salvarea acestuia (este) mai presus pentru demnitatea imperiului decît înmormîntarea lui Longinus.

În ediția istoriilor lui Dio Cassius, cea de sub îngrijirea lui U. Ph. Boissevain, pentru comanda lui Longinus a fost preferată varianta lui Xiphilinus, din motiv că, începînd cu editio princeps¹⁹, în toate celelalte ediții a fost adoptată această lectură, deși putea fi destul de limpede că textul din excerpta Ursiniana era mai complet și mai autentic. Vechii autori, din sec. XVI, începînd cu Gulielmus Blancus, Gulielmus Xylander și Stephanus Henricus, care nu cunoscuseră încă excerpta Ursiniana, traduceau Λογγίνον, δὲ τινα στρατοπέδου Ῥωμαϊκοῦ ἐξήγου μένον prin „(sed) Decebalus) Longino, quem Romani ducesm habebant”²⁰, deci înțelegeau ca fiind un „comandant de oaste”. În edițiile mai noi însă, cum sînt cele ale lui H. S. Reimarus și F. G. Sturzius, pasajul era tradus prin „(Decebalus) autem Longinus quendam legionis Romanae ducem”²¹ deci „comandant de legiune”. La fel a înțeles și C. Mannert, „legionis praefectum Longinum”, în opusculul său despre războaiele dacice ale lui Traian (prima lucrare serioasă despre acest subiect)²². În vechea traducere românească, cea a lui A. Demetrescu, începutul capitolului este tradus prin „Longinu, prefectulu unei legiuni”²³, pe cînd în traducerea lui Th. A. Naum, același început de capitol este tradus prin „Longinus, comandant de oaste”²⁴, iar autorii FHDR, I, p. 603, „Longinus, comandantul unei legiuni”.

În legătură cu misiunea lui Longinus în Dacia mai există însă un pasaj, în aceeași operă a lui Dio Cassius, LXVIII, 9, 7. Aici se arătau măsurile lui Traian, după încheierea păcii din toamna anului 102, cînd se stabilea τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμίζγεθούσῃ și garnizoane în restul teritoriului cucerit. Acest pasaj apare însă tot pe atît de triunchiat în varianta Xiphilinus, pe cînd în excerpta Ursiniana, textul antic este integral redat. Iată deosebiriile dintre cei doi intermediatori.

Excerpta Ursiniana

LXVIII, 9, 7. καὶ πρόσβεις ἐπὶ τοῦ-
τοις ἐς τὸ βουλευτήριον ἐπεμφεν, ὅπως
καὶ παρ' ἐκείνου τὴν εἰρήνην βεβαίωσεται.

Xiphilinus

LXVIII, 9, 7. Τραϊανὸς δὲ ἐπὶ τοῦ-
τοις

¹⁹ Dionis Nicaei *Rerum Romanorum a Pompeio Magno ad Alexandrum Marmaeae. Epithome auctore Ioanne Xiphilino. Ex bibliotheca Regia, Lutetiae ex officina Roberti Stephani typographi Regii, Regius typis, 1531.*

²⁰ *E Dione excerptae historiae ab Ioanne Xiphilino ex interpretatione Gulielmi Blanci a Gulielmo Xilandro recognita. Henrici Stephani in Ioannem Xiphilinum post duos egregios messores spicilegium, 1592, p. 245.*

²¹ Cassii Dionis Cocceiani *Historiae Romanae quae supersunt*, vol. II, I. A. Fabricii, H. S. Reimari, A. Mal Cardinali Quirino, Hamburg, 1762, p. 1127—1128; Dionis Cassii Cocceiani *Historiarum Romanorum quae supersunt*, vol. IV, F. G. Sturzius, Leipzig, 1826, p. 307, 309.

²² C. Mannert, *Res Traiani Imperatoris ad Danubium gestae. Libellus a Societate Scientiarum Regia quae Göttingae splendet praemio donatus. Addita et Dissertatio de Tabulae Peutingerianae aetate*, Nürnberg, 1793, p. 62.

²³ Dione Cassiu (Cocceianu), *Istoria Romana de la Nerone pene la Alexandru Severu DCCVI—CMLXXXII (cartea LXI—LXXX)*, traducere de Angelu Demetrescu, București, 1878, p. 101, 103.

²⁴ *Istoria României*, I, sub red. C. Daicoviciu, E. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan, București, 1960, în subsol la p. 303. Această traducere a fost preferată și de H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1972, p. 331.

ταῦτα συνθέμενος καὶ τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμίζεγεθούσῃ καταλιπών, τὴν τε ἄλλην χώραν φρουραῖς διαλαβών, ἐς τὴν Ἰταλίαν ἀνεκομίσθη.

εἰς τὴν Ἰταλίαν ἀνεκομίσθη.

LXVIII, 9, 7. Și, după acestea, el trimise o solie către senat, ca și acesta să întărească pacea. După ce rindui aceste, și lăsă τὸ στρατόπεδον la Zermizegethusa, în cealaltă (parte) a țării punind garnizoane, el s-a întors în Italia.

LXVIII, 9, 7. Traian, după acestea,

s-a întors în Italia.

Din textul de mai sus, ταῦτα συνθέμενος --- ἀνεκομίσθη, în edițiile lui H. S. Reimarus și F. G. Sturzium, s-a tradus prin „his ita pactis et conventis, castrisque ad Zermizegethusam relictis et regione cetera praesidiis munita, in Italiam Traianus revectus est”²⁵. Singur C. Mannert dă ambele sensuri cuvintului στρατόπεδον înțelegând fraza lui Dio Cassius, LXVIII, 9, 7. prin „castris igitur oum parte exercitus apud Zermizegethusam relictis, regione cetera praesidiis munita”²⁶. A. Demetrescu traduce „lăsându-și armata în Zermizegethusa și punendu-și presidiiuri în celelalte părți ale țării, se întoarse în Italia”²⁷. Th. A. Naum traduce τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμίζεγεθούσῃ καταλιπών „lăsând oaste la Sarmizegetusa”²⁸ și, în același fel, autorii FHDR, I, p. 691. Vedem deci că și aici, ca și în LXVIII, 12, 1, există două preferințe pentru cuvântul τὸ στρατόπεδον asupra căruia traducătorii nu au căzut de acord, adică exercitus sau castra. E. Ritterling însă și H. Schmilda au înțeles că τὸ στρατόπεδον se referă la „legiune”²⁹.

Așa-zisa confuzie, între „castrul militar”, „legiune”, „comandantul legiunii”, „conducătorul armatei”, se datorește de fapt triplului înțeles pe care τὸ στρατόπεδον îl avea în sec. II—III, cînd scria Dio Cassius și moștenit cu aceleași înțelesuri și în epoca bizantină, în sec. XI cînd scria Xiphilinus. Prin τὸ στρατόπεδον la origine, se înțelegea „castru”, „tabără militară”; în al doilea rînd apoi, cu referire la armata romană, „legiune”; apoi, prin extensiune, „armată”, „oaste”³⁰. La Dio Cassius, indiferent dacă se găsește în textul autentic sau în cel al epitomatorului Xiphilinus sau în excerpte, τὸ στρατόπεδον este folosit, în mod invariabil, cu toate cele trei înțelesuri³¹.

²⁵ Nota 21.

²⁶ C. Mannert, *op. cit.*, p. 36.

²⁷ Nota 23.

²⁸ Mai sus nota 23. Cu traducerea se declară de acord și H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 327.

²⁹ E. Ritterling, *RE—PW*, XII (1925). 1283, 1544, στρατόπεδον (bedeutet bei Dio legio), ca fiind leg. IV Flavia Felix; H. Schmilda, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum Index Historicus*, la ed. lui U. Ph. Boissevain, vol. IV, Berlin, 1926, p. 706, „Zermizegethusa oppidum Dacorum: in eo legionem collocat Traianus 68, 9, 7”.

³⁰ ThLG, VII, 852—854; CGL, VII, p. 644, στρατόπεδον exercitus; στρατοπεδάρχης praefectus castrorum; H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexikon*, Oxford, 1883, p. 1427; E. A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Period* (from B. C. 146—A.D. 1100), Cambridge, 1914, p. 1015; Fr. Preisigke, *Wörterbuch der griechischen Papyrskunden*, III, 2, Berlin, 1929, p. 223; I. Stamatou, *Lexicon archaia Hellenikes glosses*, Athenai, 1949, p. 922. În inscripții și în papyri, împărăteasa Iulia Domna (ca și cele care îi vor urma) era mater castrorum, în grecește μήτηρ κάστρων și μήτηρ στρατοπέδων (G. Herzog, *RE—PW*, X (1917), 927; Fr. Preisigke, *ibidem*).

³¹ W. Nawijn, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum Index Graecitatis*, la ed. lui U. Ph. Boissevain, vol. V, Berlin, 1931, p. 741—742.

Se poate face însă precizarea, că în LXVIII, 12, 1, era Τραιανού στρατάρχην așa cum se păstrează în mod corect în excerpta Ursiniana și nu στρατοπέδου Ῥωμαίου ἐξηγουμένον, cum înțelegea Xiphilinus. În cazul acesta dispăre echivocul dintre „comandantul legiunii” și „comandantul armatei”, preferându-se aceasta din urmă, în sensul că Longinus a fost Τραιανού στρατάρχης deci *dux exercitus Traiani*³². Bănuim că tot cu sensul de „armată”, „oaste” a fost folosit și de Xiphilinus, căci mai degrabă το στρατόπεδον Ῥωμαϊκόν primește sensul de *exercitus Romanus*, decît pe cel de *legio Romana*, căci o legiune numai romană putea fi.

Persoana lui Longinus a fost tirziu identificată și identificarea se datorează lui R. Syme, unul dintre buni cunoscători ai prosopografiei romane din sec. I—III. Dintre cele câteva personalități, purtătoare ale numelui de Longinus de la sfîrșitul sec. I, R. Syme se oprește la Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, bine cunoscut printre senatorii romani din anii de domnie ai împăraților Domițian și Nerva (85—98) și, cu toate că învățatul englez se exprimă prin *possibly* și *perhaps*³³, deocădată cel puțin, nu există un motiv pentru a mai căuta un personaj mai corespunzător cu numele Longinus.

Cariera lui Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus nu este însă pe deplin cunoscută³⁴. Documentele îl menționează numai începînd cu anii 85/86—88/89 ca *leg. Aug. Iudaeae*³⁵, ca apoi în anul 90 să fie *consul suffectus*³⁶, în anii 92/93—94/95 *leg. Aug. pr. pr. al Moesiei superior*³⁷ iar în anii 95/96—97/98 *leg. Aug. pr. pr. al Pannoniei*³⁸, în care calitate de guvernator conduce, în numele împăratului Nerva, cunoscuta *expeditio Suebica*³⁹. După o asemenea strălucită carieră militară, putea participa în calitate de *comes imperatoris* la neimul război dacic⁴⁰.

Nu este atestat epigrafic ca părtaș, alături de Traian, la acțiunile de la nord de Dunăre din anii 101—102, dar identificarea lui cu Longinus, din opera lui Dio Cassius, pledează îndeajuns pentru această participare.

³² ThLG, VII, 847; în CGL, VII, p. 644, nu apare decît στρατάρχης pentru *dux, dux exercitus, magister militum*; în schimb CGL, VI, p. 370, pe lângă τρατηλάτης, λοχαγός, στρατηγός, pentru *dux exercitus*, mai înregistrează ἀρχιστρατηγός, care nu poate fi decît echivalentul lui. στρατάρχης.

³³ R. Syme, *JRS*, XXXV, 1945, p. 112; idem, *JRS*, XLIII, 1953, p. 158; idem, *Gnomon*, XXIX, 1957, p. 521 (*Danubian Papers*, p. 185), „possibly the Longinus commanding troops in occupied Dacia in 105 (Dio, LXVIII, 12, 1); idem, *Tacitus*², Oxford, 1963, p. 53 nota 8 și p. 647 nr. 30, printre *consular legates*; L. Petersen, *PIR*², L 336.

³⁴ Lambertz, *RE—PW*, XXI (1952), 2 274—2 275.

³⁵ CIL, XVI, 33; W. Eck, *op. cit.*, p. 101, 136—139.

³⁶ A. Degrassi, *I Fasti Consolari dell'Impero Romano dal 30 avanti Cristo al 613 dopo Cristo*, Roma, 1932, p. 27. În ce privește pe Longinus din Dio Cassius, LXVIII, 12, 1 după A. Degrassi, *op. cit.*, p. 32, dacă într-adevăr a fost consul, atunci a îndeplinit funcția de *suffectus* înainte de anul 105, dar crede că mai curînd, așa cit s-ar deduce din autorul antic, „sembrerebbe legato di legione”.

³⁷ CIL, XVI, 39; A. Stein, *Legaten von Moesien*, p. 39; W. Eck, *op. cit.*, p. 143—145.

³⁸ CIL, XVI, 42; Á Dobó, *Verwaltung*, p. 37—38; W. Eck, *op. cit.*, p. 146.

³⁹ Lambertz, *ibidem*.

⁴⁰ Nu ne-a fost accesibil studiul lui H. G. Pflaum, din *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, XXVII (1962), p. 90—91, unde, printre altele, publică și lista de *comites* ai împăraților din primele trei secole. Numele lui Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus lipsește în listele membrilor din *consilium principis* de la curtea lui Traian, publicate de J. Croock, *Consilium Principis. Imperial Councils and Consellers from Augustus to Diocletian*, Cambridge, 1955, lucrare la fel inaccesibilă nouă; a se vedea A. Degrassi, *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica*, XXXIV, 1959, p. 434—437, unde se face remarcă și asupra altor omîteri.

Cu mulți ani înainte, Angelo Mai atribuia, pentru acest Longinus, aluzia lui Cornelius Fronto, *De bello Parthico* (ed. Naber, p. 217; ed. Haines, II, p. 214; FHDR, I, p. 532)⁴¹, ... *Traiani ... ductu auspicioque nonne in Dacia captus vir consularis?* ... oare în Dacia, sub comanda și sub autoritatea lui Traian ..., nu a căzut în captivitate un bărbat consular? Identificarea, cu Longinus din Dio Cassius, LXVIII, 12, 1, a fost respinsă de H. Dessau⁴², dar a fost acceptată apoi de R. Syme⁴³, și nu vedem care a putut fi un alt *vir consularis* căzut în captivitatea dacică în vremea războaielor dacice.

O serioasă dificultate, privind informația lui Dio Cassius în legătură cu Longinus, constă în cunoașterea calității pe care acesta ar fi avut-o în primul război dacic, cât și după primul război, când primește comanda armatei din teritoriul ocupat. În calitate de consular (în cazul că admitem că Longinus din Dio Cassius, LXVIII, 12, 1 și *vir consularis* din opera lui Cornelius Fronto era Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus), el putea participa la primul război dacic în fruntea armatei unei provincii consulare, având sub comandă sa cel puțin două legiuni și un efectiv corespunzător de trupe auxiliare. Sau în primul război dacic, se cunosc trei consulari guvernatori de provincii: Manius Laberius Maximus guvernatorul Moesiei inferioare⁴⁴, Q. Sosius Senecio guvernatorul Moesiei superioare⁴⁵ și Q. Glitius Atilius Agricola guvernatorul Panoniiei⁴⁶ și care, toți trei, participă în fruntea armatelor celor trei provincii. Nu se cunosc alți guvernatori ai altor provincii consulare mai îndepărtate și ar fi greu de admis pentru Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus că ar fi avut calitatea unui guvernator consular în primul război. Este posibil atunci, ca Longinus să fi avut numai calitatea de *comes imperatoris*, deci să fi făcut parte din marele stat major al împăratului, așa cum a fost și C. Cilnius Proculus, fostul guvernator al Moesiei superioare⁴⁷ între anii 98-99-100/101⁴⁸, probabil ca și ceilalți foști guvernatori ai provinciilor Moesia inferioară și Panonia.

Există însă o categorie de *comites imperatoris* consulari, care aveau sub comandă anumite vexilații ale unor legiuni. Acesta a fost cazul lui C. Iulius Quadratus Bassus, consul *suffectus* în 105⁴⁹ și care a fost στρατηλάτης în Δακίχος πόλεμος, adică *dux exercitus* în cea de a doua campanie al celui de al doilea război dacic, adică în anul 106. În acest an, el deținea comanda a trei vexilații legionare, aduse din Orient: *leg. IV Scythica*, *leg. XII Fulminata* și încă a uneia al cărei nume nu s-a păstrat în documentele epigrafice, luând deci parte activă la ultimele acțiuni ale războiului⁵⁰. Este posibil ca în primul război, Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus să fi avut la fel comanda unui corp a trei sau patru vexilații de legiuni. Oricum, ca și C. Iulius Quadratus Bassus, și Longinus, în calitate de consular, conducea un corp echivalent cu efectivul a cel puțin două legiuni. De altfel, στρατηλάτης ca și στρατιάρχης, ambele au înțelesul de *dux exercitus*⁵¹. Dar, de îndată ce Xiphilinus ne-a păstrat din Dio Cassius, LXVIII, 12, 1, vorbindu-se despre Longinus, δεινὸν ἐν τοῖς πολέμοις

⁴¹ După H. Dessau, PIR¹, L 247, unde însă nu se indică opera.

⁴² Nota precedentă.

⁴³ Nota 33.

⁴⁴ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 61; W. Eck, *op. cit.*, p. 156-158.

⁴⁵ R. Syme, *JRS*, XLIX, 1959, p. 28; J. Fitz, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*, Weimar, 1966, p. 11-12; W. Eck, *op. cit.*, p. 158-160; G. P. Jones, *JRS*, LX, 1970, p. 98-104; cf. R. Syme, *Tacitus*³, p. 646, nr. 14 și p. 648, nr. 35.

⁴⁶ A. Dobó, *Verwaltung*, p. 39-40; W. Eck, *op. cit.*, p. 156-160.

⁴⁷ J. Fitz, *Latomus*, XXVII, 1968, p. 45-67.

⁴⁸ W. Eck, *op. cit.*, p. 152-156.

⁴⁹ A. Degraess, *Fasti*, p. 31.

⁵⁰ Ch. Habicht, *op. cit.*, p. 52-53.

⁵¹ Nota 32.

αὐτῷ γεγενημένον προσκαλεσάμενος „a cărui dârzenie [Decebal] o simțise în luptele purtate cu el“, înseamnă că acesta a avut o comandă efectivă și nu numai funcția de consilier la cartierul militar al împăratului.

Care a fost însă calitatea lui Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus în fruntea armatei din teritoriul ocupat? R. Paribeni, în mod cu totul vag, spune că a avut o comandă «autonomă», fără să vină cu alte precizări⁵². C. Daicoviciu afirma, că teritoriul, răpit lui Decebal după pacea din anul 102, a fost integrat la provincia Moesia superior; cînd se făcea această afirmație, el se baza pe faptul că în noua provincie Dacia, care ar fi luat ființă în vara anului 106, după terminarea războiului, unitățile auxiliare ale armatei de ocupație, în cea mai mare parte, erau cele ale Moesiei superior, de unde și concluzia că între anii 102/103—105 (pînă la izbucnirea celui de al doilea război), teritoriul ocupat ar fi fost anexat la această provincie⁵³. Dar această explicație prezintă două puncte vulnerabile: 1° în viitoarea provincie Dacia, în dată după cel de al doilea război, găsim unități auxiliare aduse atît din Moesia superior cît și din Pannonia (este adevărat însă că cele din Moesia superior sînt mai numeroase) și două legiuni, *leg. IV Flavia Felix* și *leg. XIII Gemina* (mai jos p. 11 și urm.), prima din Moesia superior iar cea de a doua din Pannonia; 2° comandantul armatei de ocupație, Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, era un general de rang consular, care în nici un caz nu putea fi subordonat guvernatorului Moesiei superior și acesta tot un consular.

Să vedem însă, cine era guvernatorul Moesiei superior între anii 102/103—105, adică în timpul cît Longinus deținea comanda trupelor din teritoriul ocupat de la nord de Dunăre? În anii 96/97—101, înainte de a începe primul război, Moesia superior era condusă de C. Cilnius Proculus⁵⁴, care, odată cu începerea războiului, figurează printre *comites imperatoris* și deci în această calitate (și nu de guvernator) participă la acțiunile militare din Dacia între anii 101—102⁵⁵. Aceștia i-ar fi urmat Q. Sosius Senecio între anii 101/102—102/103 (eventual pînă în 104), care, deși nu este atestat epigrafic, prezența lui în Moesia superior azi aproape că este unanim recunoscută⁵⁶. În iarna anilor 105/106, deci în vremea celui de al doilea război, guvernarea Moesiei superior o deținea L. Herennius Saturninus⁵⁷, care s-ar fi aflat la cîrma acestei provincii încă din 104/105⁵⁸. Deci în timp ce Longinus se găsea în fruntea armatei de ocupație de la nordul Dunării, Moesia superior era guvernată de Q. Sosius Senecio și apoi de L. Herennius Saturninus, dar, în ambele cazuri, comandantul forțelor armate din teritoriul ocupat nu putea fi subordonat nici unuia dintre cei doi. Mai întîi, Q. Sosius Senecio a fost *consul I* în anul 99 (este adevărat însă că *ordinarius*)⁵⁹, pe cînd Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus a fost *consul* (este adevărat însă că numai *suffectus*) încă în anul 90⁶⁰ și apoi a obținut guvernarea a două provincii consulare (Moesia superior și Pannonia)⁶¹ și a condus

⁵² Nota 5.

⁵³ C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 332, 336; idem. *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 91; idem, *Istoria României*, I, p. 308.

⁵⁴ Nota 48.

⁵⁵ Nota 47.

⁵⁶ Nota 45.

⁵⁷ După diploma militară CIL, XVI, 54, — *est sunt in Moesia superiore sub L. Herennio Saturnino* —, de obicei datată între 103—107, după noi însă, în lunile dec., ian., febr., a anilor 105/106, ceea ce vom încerca a demonstra cu alt prilej.

⁵⁸ W. Eck, *op. cit.*, p. 163—165.

⁵⁹ A. Degrassi, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁰ Nota 36.

⁶¹ Notele 37 și 38.

o *expeditio Suebica*⁶², ceea ce nu a avut Q. Sosius Senecio. În afară de deosebitele merite și calități militare, mai era și diferența de vîrstă între cei doi; la sfîrșitul primului război dacic, Q. Sosius Senecio implinea cca. 42—44 de ani⁶³, pe cînd Longinus atingeia vîrsta de cca. 50—52 de ani. Cu atît mai puțin poate fi vorba de subordonarea lui Longinus lui L. Herennius Saturninus, căci acesta este *consul suffectus* deabia în anul 100⁶⁴ și oricum mai tînăr atît față de Q. Sosius Senecio cît și față de Longinus.

Cu ce titlu a fost atunci investit Longinus, cît a stat în fruntea armatei din Dacia după pacea din anul 102? Pentru a da un răspuns la această întrebare, este necesar să vedem, care au fost unitățile pe care le avea sub comandă sa în teritoriul ocupat. Prima este *leg. IV Flavia Felix*, din cadrul armatei Moesiei superior, dislocată la nord de Dunăre⁶⁵ și plasată pe locul unde se va întemeia viitoarea *col. Ulpia Traiana Aug. Dacica*, denumită și *Sarmizegetusa*⁶⁶. Acum este cazul să revenim la pasajul din opera lui Dio Cassius, LXVIII, 9, 7, τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμυζεθοῦσσι, care a fost înțeles în chip diferit alît de traducători cît și de cei care ocupat de istoria războaielor dacice, unii acordîndu-i sensul de „castru”, alții de „legiune” iar alții de „armată”, figurînd cu toate trei înțelesurile la Dio Cassius (mai sus). E. Ritterling, ținînd seama că pe locul coloniei romane *Sarmizegetusa* (după autor reședința lui Decebal) s-au aflat monumentele epigrafice ale *leg. IV Flavia Felix*, crede că *στρατόπεδον ἐν Ζερμυζεθοῦσσι* este *leg. IV Flavia Felix*, pe care Traian o lasă în această localitate⁶⁷. Dar materialele epigrafice, cu numele abreviat al acestei legiuni, este puțin probabil ca să dateze începînd încă cu anul 102 și mai curînd opera de construire al castrului, cu ziduri de piatră, să fi avut loc deabia după terminarea celui de al doilea război, adică începînd cu vara anului 106, deși lagărul militar de aici a putut fi început încă în 102/103. Totuși, unele materiale epigrafice ale *leg. IV Flavia Felix* de pe locul viitoarei *col. Ulpia Traiana Aug. Dacica* (*Zermizegethusa* la Dio Cassius, LXVIII, 9, 7) pot fi dateate încă începînd cu anii 102/103 și pînă în 107/108, timp cît a staționat aici unitatea⁶⁸. Prin plecarea *leg. IV Flavia Felix* la nordul Dunării, Moesia superior rămîne tot o provincie consulară, dar numai cu două legiuni: *leg. I Adiutrix* p.f.⁶⁹ și *leg. VII Claudia* p.f.⁷⁰.

Calitatea de consular, pe care o avea Longinus, îi dădea însă dreptul de comandă pentru două legiuni; dacă prima a fost *leg. IV Flavia Felix*, apoi cea de a doua nu putea fi decît *leg. XIII Gemina*, din armata Pannoniei. Avem justificate motive să afirmăm, că, începînd cu primul război dacic, *leg. XIII Gemina* părăsește definitiv castrul de la Vindobona⁷¹, iar în Pannonia, în locul ei, fiind adusă, încă în anul 101, *leg. XI Claudia* p.f., din castrul de la Vindonissa, din Germania superior, garnizonată acum la Brigetio⁷². Dar, dacă *leg. IV Flavia Felix* i se cunoaște locul castrului, încă începînd cu anul 102/103, în schimb nu dispunem de aceeași documentare pentru *leg. XIII Gemina*. Ținem totuși seama de observația de mai sus, anume că materialul epigrafic al *leg. IV Flavia Felix*, în majoritatea lui, datează de după definitivă cucerire a țării lui Decebal, cînd *leg. XIII Gemina* este fixată în centrul noii provincii, la Apu-

⁶² Nota 34.

⁶³ C. P. Jones, *op. cit.*, p. 104.

⁶⁴ A. Degrassi, *op. cit.*, p. 30.

⁶⁵ Nota 14.

⁶⁶ Pentru limitarea în timp a garnizoanei *leg. IV Flavia Felix*, pe locul viitoarei colonii romane, în anii 102/103 — 107/108, a se vedea studiul nostru din *Apulum*, IX, 1971, p. 318 și urm.

⁶⁷ E. Ritterling, *ibidem*.

⁶⁸ Nota 66.

⁶⁹ E. Ritterling, *op. cit.*, 1390.

⁷⁰ Idem, *op. cit.*, 1620 și urm.

⁷¹ Idem, *op. cit.*, 1716.

⁷² Idem, *op. cit.*, 1698.

lum, iar în sudul Daciei, unde a staționat puțin timp, lăsând puține urme epigrafice. Există totuși, citeva cărămizi cu stampila acestei legiuni, aflate în sudul Daciei, am putea spune în spațiul geografic al *leg. IV Flavia Felix*, care se pot data începînd cu anul 102/103. Astfel, stampila LEG. XIII GE⁷³ la Cenad (jud. Arad)⁷⁴; la Micia (Vețel, jud. Hunedoara)⁷⁵; în col. *Ulpia Traiana Aug. Dacica (Sarmizegetusa)*⁷⁶ alături de stampilele *leg. IV Flavia Felix*; în *Pagus Aquensis* (Călan, jud. Hunedoara)⁷⁷; la Orăștioara de Sus (jud. Hunedoara)⁷⁸; stampila LEG XIII GE TADI⁷⁹ la Drobeta-Turnu Severin⁸⁰; în *Pagus Aquensis*⁸¹; stampila LEG XIII GE HERA⁸² la Micia⁸³.

Ne întrebăm acum, ce a vrut să spună Dio Cassius, LXVIII, 9, 7, prin τὸ στρατόπεδον ἐν Ζερμίζεθοῦσῃ? A lăsat Traian, pe locul viitoarei Sarmizegetuse romane, un „castru”? o „legiune”? o „armată”? Toate trei sensurile se potrivesc, dar mai curînd, probabil că, este vorba de un mare „castru”, corespunzător efectivului celor două legiuni, căci oricum τὸ στρατόπεδον este opus lui φρουραῖς, deci „garnizoane”, „castella”, din același capitol. Dar, dacă pe locul viitoarei Sarmizegetuse romane se găsea un castru cuprinzînd efectivul a două legiuni, înseamnă că aici a trebuit să fie și reședința lui Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus.

În ce privește τὴν τε ἄλλην χώραν Φρουραῖς διαλαβῶν „în cealaltă parte a țării punînd garnizoane”, din același capitol, aici sigur că autorul antic se referă la *praesidia*, *castella*⁸⁴, unităților auxiliare. Care au fost aceste unități auxiliare de sub comanda lui Longinus și, mai ales, cum putem afla numele lor? Avînd însă sub comandă cite o legiune din Moesia superior și din Pannonia, înseamnă că majoritatea unităților auxiliare erau date de armatele acestor două provincii. Unitățile auxiliare, desprînse din armata Moesiei superior, credem că pot fi recunoscute prin așa-zisa metodă a eliminării. Astfel, în diploma CIL, XVI, 46 din 8 mai 100, figurează 23 de unități auxiliare în armata Moesiei superior, iar în diploma CIL, XVI, 54, emisă în lunile de iarnă ale anilor 105/106⁸⁵, figurează numai 13 unități auxiliare în armata aceleiași provincii. Aceasta ar putea

⁷³ Stampilele LEG XIII GE se regăsesc în Pannonia (J. Szilágyi, *Inscriptiones tegularum Pannoniarum* (Dissert. Pannonicae, Ser. II, Nr. 1), Budapesta, 1933, p. 63 și urm., nr. 10—13), ceea ce justifică vechimea acestor produse încă din primii ani ai provinciei nord-dunărene.

⁷⁴ CIL, III, 8064, 1, h' (=1629, 1 și p. 1018); J. Szilágyi, *A dáciai erődrend-szer helyőrségei és a katonai téglabélygek — Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, Budapesta, 1946, p. 60.

⁷⁵ CIL, III, 8064, 1, 1 (=1629, 1); J. Szilágyi, *ibidem*.

⁷⁶ CIL, III, 8064, 1, h (=1629, i); o cărămidă, cu această stampilă, în Muzeul din Deva, inv. 2352.

⁷⁷ J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 44, pl. 85.

⁷⁸ CIL, III, 12.608; J. Szilágyi, *op. cit.*, p. 60.

⁷⁹ Stampile cu literele LEG XIII GE, urmate de numele producătorului, înscris în același rînd, se regăsesc în Pannonia (CIL, III, 4660, 3—18; J. Szilágyi, *Inscriptiones*, p. 63 și urm., nr. 14—45), ceea ce pledează pentru o mai mare vechime în Dacia.

⁸⁰ CIL, III, 8062 (=1628); H. Dessau, ILS, 9109; J. Szilágyi, *A dáciai*, p. 44, pl. V, 94; I. I. Russu, *Apulum*, V, 1964, p. 228—230; Îndoielile, exprimate din partea lui D. Tudor, *Oltenia Romană*³, p. 343, că tegula nu ar proveni de la Drobeta — Turnu Severin, nu sînt cu nimic justificate; cf. Gr. Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități*, București, 1902, p. 319—326).

⁸¹ B. Jánó, *Arch. Ert.*, XXXII, 1912, p. 55; J. Szilágyi, *A dáciai*, p. 44, pl. VI, 94; I. I. Russu, *ibidem*.

⁸² Aceași observație ca în nota 79.

⁸³ C. Petolescu, L. Mărghit, *Tigle și cărămizi stampilate din termele de la Micia*, în *Muzeul Național*, I, 1974, p. 254.

⁸⁴ ThLL, III, 525; CGL, VI, 187, *castellum* Φρουραῖον.

⁸⁵ Nota 57.

insemna, că o parte din auxilia Moesiei superior, între anii 102/103—105, a trecut la nordul Dunării sub comanda lui Longinus. Unele din aceste unități se vor regăsi apoi în armata de ocupație a Daciei după terminarea celui de al doilea război⁸⁶.

Urmind metoda eliminării, ajungem la concluzia, că din armata Moesiei superior s-au desprins următoarele unități: *ala I Claudia nova miscellanea*⁸⁷, coh. I *Antiochiensium*⁸⁸, coh. II *Britannorum milliaria c.R.p.f.*⁸⁹, coh. III *Brittonum*⁹⁰, coh. I *Cretum*⁹¹, coh. II *Gallorum Macedonica*⁹², coh. V *Gallorum*⁹³, coh. I *Flavia Hispanorum milliaria*⁹⁴, coh. II *Hispanorum*⁹⁵, coh. V *Hispanorum*⁹⁶, coh. I *Thracum c.R.*⁹⁷, coh. VI *Thracum*⁹⁸, coh. I *Vindelicorum milliaria c.R.*⁹⁹; toate aceste trupe nu mai figurau în auxilia Moesiei superior în diploma din iarna 105/106¹⁰⁰.

Pentru unitățile auxiliare date de armata Pannoniei, este mai greu a fi deduse pe baza diplomelor militare; pot fi însă recunoscute numai acelea, care,

⁸⁶ CIL, XVI, 57, 163.

⁸⁷ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XV, 163).

⁸⁸ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); după anul 103 se afla la nordul Dunării, în castrul de la Drobeta (D. Tudor, op. cit., p. 481, nr. 1; *Ann. Ép.*, 1959, 309); în anul 110 nu se mai afla la nordul Dunării.

⁸⁹ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 nu se mai afla în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163).

⁹⁰ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 nu mai este menționată în Moesia superior (CIL, XVI, 54); participă la construirea podului de la Drobeta (CIL, III, 1703, 3; Gr. Tocilescu, op. cit., p. 345—346; Al. Bărcăcilă, *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXXII, 1939, p. 160; D. Tudor, op. cit., p. 349—350); în anul 110 nu se mai afla în Dacia.

⁹¹ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 nu mai figurează în auxilia Moesiei superior (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în auxilia Daciei (CIL, XVI, 163); între anii 102/103—105, probabil că își avea garnizoana la Virșet (*Spomenik*, LXXI, 55, 1931, p. 44); participă la construirea podului de la Drobeta (CIL, XVI, 1703, 2).

⁹² La 8 mai 100 în auxilia Moesiei superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 nu mai este menționată în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 17 febr. și 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 57, 163).

⁹³ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163).

⁹⁴ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 17 febr. și 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 57, 163).

⁹⁵ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 nu mai este amintită în auxilia Moesiei superior (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163); participă la lucrările podului de la Drobeta (CIL, III, 1703, 1); probabil că la început și-a avut garnizoana la Banatska Palanka (CIL, III, 8074, 20) și apoi la Virșet, prezentă aici în anul 108 (CIL, III, 6272).

⁹⁶ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163).

⁹⁷ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în Moesia superior (CIL, XVI, 54); la 17 febr. și 2 iul. 110 în auxilia Daciei (CIL, XVI, 57, 163).

⁹⁸ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna 105/106 lipsește în această provincie (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163).

⁹⁹ La 8 mai 100 în Moesia superior (CIL, XVI, 46); în iarna anului 105/106 lipsește în această provincie (CIL, XVI, 54); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163); probabil că în anii 102/103—105 a staționat la Vărădia (Gr. Florescu, *Istros*, I, 1934, p. 69; *Ann. Ép.*, 1935, 109).

¹⁰⁰ CIL, XVI, 54.

în anul 110, figurează în auxilia noii provincii Dacia¹⁰¹. Acestea sînt: *ala I Britanica milliaria c.R.*¹⁰², *ala I Aug. Ituraeorum*¹⁰³, *ala I Civium Romanorum*¹⁰⁴, *ala Siliana c.R.*¹⁰⁵, *ala I Tungrorum Frontoniana*¹⁰⁶, *coh. I Aug. Ituraeorum*¹⁰⁷ și, probabil, încă o cohortă¹⁰⁸.

Ar fi deci un total de cca 11 000 soldați auxiliari și, dacă ținem seama, că o legiune dispunea în medie de 5 500 de soldați¹⁰⁹, fiind două legiuni, tot 11 000 soldați legionari. Sînt deci două efective egale de *cives Romani* și *peregrini* și, de altfel, aceasta este regula în componența armatei romane în perioada care ne interesează¹¹⁰. Longinus deci avea la dispoziția sa o forță militară ce se ridica la cca 22 000 de oameni, deci egală cu a unei provincii nu prea întinse¹¹¹.

La întrebarea, la care nu se poate da un răspuns mai convenabil, este funcția pe care o îndeplinea Longinus la nordul Dunării. Așa cum s-a încercat să se demonstreze, el conducea o armată, dar fără să depindă sau să fie subordonat guvernatorului Moesiei superior. Unitățile, care se aflau sub comanda sa, nu mai țineau de armata Moesiei superior sau de a Panoniei. Dacă este așa, atunci înseamnă că Longinus conducea o provincie, deși este greu de afirmat că, încă începînd cu 102/103, exista o provincie Dacia la nordul Dunării. Dar, deși lipsesc argumentele pentru o asemenea provincie, se ridică totuși această problemă, iar faptul nu pare a fi cu totul neprobabil. Credem însă, că în urma argumentelor aduse de noi, nu se mai poate susține că partea de sud-vest a Daciei, după 102, ar fi fost încorporată la Moesia superior și. s-ar putea, ca încă după terminarea primului război, Traian, nu numai că intenționa, dar chiar să fi întemeiat o nouă provincie la nordul Dunării.

Se pune atunci întrebarea, cînd apare o nouă provincie la nordul Dunării? Dio Cassius, LXVIII, 14, 3, ne spune că după terminarea celui de al doilea război, ἡ Δακία Ῥωμαίων ὑπάρχουτος ἐγένετο „Dacia ajunge sub ascultarea romanilor“. fără a lăsa să se înțeleagă că o parte din țara dacilor ar fi devenit provincie după primul război; totuși, în LXVIII, 8, 5, se spune că Decebal este nevoit să renunțe la teritoriul cucerit în timpul primului război. După cronologia lui Eusebius, *Cronicon*, an. 102, încă în anul 102, după ce Decebal a fost învins (*victo*), Traianus --- *Daciam fecit provinciam*. Eutropius, VIII, 2, 2, ne spune numai că după ce Decebal a fost învins (*Decibalo victo*), Dacia a devenit *provincia* și ace-

¹⁰¹ CIL, XVI, 57, 163.

¹⁰² La 19 nov. 102 în Pannonia (CIL, XVI, 47); la 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 163).

¹⁰³ La 20 febr. 98 în Pannonia (CIL, XVI, 42); la 17 febr. și 2 iul. 110 în Dacia (CIL, XVI, 57, 163); este posibil ca încă de la început să-și fi avut garnizoana la Micia (CIL, III, 1382).

¹⁰⁴ Înainte de războaiele dacice în Pannonia (W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesten und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 26); la 17 febr. 110 în Dacia (CIL, XVI, 57).

¹⁰⁵ La 20 febr. 98 și 19 nov. 102 în Pannonia (CIL, XVI, 42, 47); participă la războaiele dacice (W. Wagner, *op. cit.*, p. 68); la 2 iul. 110 în Pannonia inferior, alături de alte trupe care au participat la războaiele dacice (CIL, XVI, 164).

¹⁰⁶ În armata Panoniei (W. Wagner, *op. cit.*, p. 76) de unde participă la războaiele dacice; la 2 iul. 110 în Pannonia inferior cu alte unități participante la războaiele dacice (CIL, XVI, 164); probabil că la început și-a avut garnizoana la Virșeț (CIL, III, 6274).

¹⁰⁷ La 20 febr. 98 și 19 nov. 102 în Pannonia (CIL, 42, 47); la 17 febr. 110 în Dacia (CIL, XVI, 57).

¹⁰⁸ Este posibil încă o cohortă dintre cele menționate în diploma CIL, XVI, 164 din 2 iul. 110, în auxilia Panoniei inferior, dintre care unele este sigur că au participat la războaiele dacice.

¹⁰⁹ G. R. Watson, *The Roman Soldiers*, Ithaca — New York, 1969, p. 13, 22.

¹¹⁰ J. Szilágyi, *Acta Antiqua*, II, 1953, p. 138.

¹¹¹ Idem, *op. cit.*, *passim*.

lași înțeles au cuvintele lui Rufius Festus, VIII (*Dacos sub rege Decibalo vicit*) și ale lui Iordanes, Rom., 217 (*Decebal eorum rege devicto*)¹¹². Din textele ultimilor trei breviiatori, nu reiese deci în mod absolut limpede, dacă este vorba de prima înfringere a lui Decebal, adică de primul război dacic, sau de cea de a doua înfringere, adică de cel de al doilea război. Nici unul nu spune că *după marea* lui Decebal, ci numai *după înfringerea* lui Decebal, Dacia devine provincie, cu excepția lui Dio Cassius, dar care nu folosește cuvântul *provincia* ἐπαρχία. Cea mai veche diplomă militară, unde este anunțată pentru prima dată existența provinciei Dacia, a fost emisă la 11 aug. 106, când se cunoaște și primul ei guvernator, în persoana lui D. Terentius Scaurianus¹¹³. Pentru o vechime anterioară acestei date, nu dispunem de nici un alt document (ce ar putea prezenta totală siguranță), dar, faptul nu ar fi cu totul imposibil.

O a doua variantă, în sensul că Longinus, în momentul când îndeplinea comanda la nordul Dunării, să fi fost guvernator al Moesiei superior și, în această calitate, să fi ajuns să negocieze cu Decebal, este puțin posibilă. Este adevărat, că pentru perioada 103/104, nu avem documentat numele guvernatorului Moesiei superior, ceea ce ar putea presupune că Longinus ar fi stat la cîrma acestei provincii și în această calitate să fi avut loc întvederea cu regele dac. Dar aceasta atunci ar duce la concluzia că teritoriul sud-vestic al Daciei, ocupat de romani după pacea din anul 102, să fi fost încorporat la provincia Moesia superior, așa cum teritoriul sud-estic a fost, într-adevăr, încorporat la Moesia inferior¹¹⁴.

S-ar mai putea presupune, că Longinus să fi cumulat guvernarea Moesiei superior cu a unei noi provincii de la nord de Dunăre. Pentru o asemenea ipoteză, am avea exemplul lui L. Catilius Severus, care, încă în timpul războiului din Orient (anii 114—117), este *legatus Aug. pr. pr. provinciae Cappadociae et Armeniae maioris et minoris*¹¹⁵. În cazul acesta, L. Catilius Severus, guvernator al Cappadociei, devine și guvernatorul noii provincii Armenia maior, pe care acum o întemeiea Traian. Deci este vorba de extinderea mandatului de guvernare a încă unei noi provincii¹¹⁶. În ce privește însă ipoteza guvernării Moesiei superior de către Longinus, în 103/104, adică între guvernarea lui Q. Sosius Senecio și cea a lui L. Herennius Saturninus, este puțin sigur de a se certifica, deoarece personajul, a cărui activitate ne interesează aici, fusese odată guvernator al acestei provincii în anul 92/93—94/95¹¹⁷ și este împotriva principiilor ca aceeași persoană, după un timp de cca opt ani, să primească din nou aceeași provincie.

Rămîne deci a considera pe Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, ca în perioada dintre cele două războaie (102/103—105), să fi fost mai

¹¹² Vl. Iliescu, FHDR, II, p. 407, induce în eroare cititorul, cînd cuvintele *Decebal eorum rege devicto* le traduce „după ce regele lor Decebal a fost omorît” (sublinierea noastră).

¹¹³ W. Eck, op. cit., p. 166, nota 229, „ob der von Dio 68, 12, 1 erwähnte Longinus (identisch mit Ch. Pompeius Longinus, suff. 90 ?) der im besetzen Dakien Truppen kommandierte, bereits als Statthalter anzusehen ist, erscheint unsicher”. Pe monede, legenda DACIA AVGVSST PROVINCIA apare deabia în anul 112 (P. L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts, I. Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931, p. 207—208, nr. 435; M. Durry, *Revue Historique*, CLXIX, 1932, p. 323; I. Winkler, *Studii Clasice*, VII, 1965, p. 229).

¹¹⁴ B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 210.

¹¹⁵ CIL, X, 8291 = H. Dessau, ILS, 1041; R. Cagnat, A. Merlin, *Inscriptions latines d'Afrique*, Paris, 1923, nr. 43; încă o inscripție, inedită, aflată în Armenia, la Artaxata (W. Eck, op. cit., p. 9, nota 39); Ed. Groag, *PIR*², II, C 558.

¹¹⁶ W. Eck, op. cit., p. 178—182.

¹¹⁷ Nota 37.

curind guvernatorul unei noi provincii de la nord de Dunăre ¹¹⁸, atunci în curs de formare (deși recunoaștem că nu poate fi dovedit acest lucru), decît a provinciei Moesia superior. Dar, noi sîntem încă insuficient informați asupra provinciilor în curs de formare din timpul lui Traian. Numai pentru Armenia maior, deținem două informații epigrafice, că L. Catilius Severus cumula guvernarea acesteia și a Cappadociei în anii 114—117 ¹¹⁹. Tot o nouă provincie orientală (bănuim a fi Mesopotamia) era acum guvernată de către D. Terentius Scaurianus, care se intitula *consularis [exercitus] provinciae nov(ae...)* ¹²⁰, dar nu avem certitudine care era această *provincia nova*. Iar pentru cea de a treia provincie orientală, Assyria, întemeiată de către Traian, nu deținem nici o documentare concretă ¹²¹. N-ar fi exclus însă, ca titulatura lui Longinus în Dacia să fi fost ca și cea a lui D. Terentius Scaurianus în Orient, adică de *consularis exercitus provinciae* și nu cea de *leg. Aug. pr. pr. provinciae...* Este totuși semnificativ faptul și de remarcat aici, că cele trei provincii orientale erau considerate ca fiind create de Traian încă înainte de terminarea războiului parthic ¹²²; n-ar fi atunci exclus, ca o provincie de la nordul Dunării să fi fost mai înainte de totala biruință asupra dacilor.

Cînd a ajuns Longinus în fruntea armatei staționată în nordul Dunării, se poate numai întrevădea din textul lui Dio Cassius, LXVIII, 12, 1, cel păstrat de către Xiphilinus, cînd se afirmă că vitejia acestuia îi era bine cunoscută lui Decebal încă din primul război. Ar fi de înțeles, că îndată după încheierea păcii, i se încredințează lui Longinus comanda trupelor stabilite în teritoriul ocupat.

Cînd a avut loc întrevădarea dintre Decebal și Longinus? Probabil că de îndată ce regele dac a fost informat de plecarea lui Traian de la Roma, deci după 4 iunie 105 ¹²³; cam așa ar rezulta din cele scrise de Dio Cassius, LXIII, 12, 1—2. Prizonieratul lui Longinus și negocierile dintre Traian și Decebal, așa cum relatează în continuare Dio Cassius, LXVIII, 12, 2—5, au putut avea loc, probabil, cînd împăratul se găsea în Moesia superior, de unde pregătea viitoarea campanie.

Ca încheiere, fără a mai intra într-o analiză mai profundă a problemei, amintim numai despre cauzele care l-au putut determina pe Longinus, în timpul captivității, să-și ridice viața. În legătură cu aceasta, Dio Cassius nu motivează îndeajuns acest act și, totodată, nu este suficient de clar, ceea ce necesită să

¹¹⁸ H. Daicoviciu, *Cassius Dio și Sarmizegetusa*, în *In Memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 111—116, este de părere că zonele din sud-vestul Daciei, ocupate de romani între cele două războaie, erau „un fel de district militar” (după sugestia lui R. Florescu). Ne permitem să atragem atenția, că textul din Dio Cassius, LXVIII, 9, 7, nu este după Xiphilinus, cum susține autorul la p. 113, ci sînt cuvintele istoricului antic, așa cum am demonstrat în p. 3 și urm.; mai departe apoi, Longinus nu putea fi comandantul *leg. IV Flavia Felix*, lăsată de Traian în Dacia, cum se susține la p. 114—115, deși anterior a susținut că este un comandant de oști (nota 24), căci, așa cum s-a văzut, acesta era un consular. În altă ordine, nu am înțeles pentru ce Vl. Iliescu, FHDR, I, 693, nota 142, identifică pe generalul Longinus cu Cassius Longinus, căci senatorii cu acest nume se situează în sec. I și nici unul nu poate fi contemporan cu Traian (a se vedea PIR², C 499—506; W. Eck, *op. cit.*, p. 258), iar trimiterea la Fronto, *De bello Parthico*, II, p. 214 (=FHDR, I, p. 533) este fără nici o noimă, căci în opera acestuia nu este vorba de nici o persoană cu acest nume.

¹¹⁹ Nota 115.

¹²⁰ M. P. Speidel, *JRS*, LX, 1970, p. 142 și urm.

¹²¹ A. Maricq, *Syria*, XXXVI, 1959, p. 255—263.

¹²² Pentru războaiele purtate de Traian în Orient, J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan*, București, 1937; F. A. Lepper, *Trajan's Parthian War*, Oxford, 1948; R. Hanslik, *RE—PW*, X Suppl. (1965), 1095—1101.

¹²³ A. Degraisi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, Roma, 1947, p. 195 și urm.; L. Vidman, *Fasti Ostienses*, Praga, 1957, p. 18.

pătrundem dincolo de litera textului. În general, moartea lui Longinus este apreciată ca fiind un act de mare curaj, un act de sacrificiu, un act eroic, pentru salvarea prestigiului imperiului roman. Dar un asemenea sacrificiu putea fi totuși evitat din partea lui Longinus. Cauza morții lui trebuie căutată în învinuirea ce i s-ar fi adus din partea lui Traian, de a fi acceptat întâlnirea cu Decebal și deci tratativele duse cu dușmanul împăratului. Un asemenea act putea fi considerat ca o trădare față de împărat, de planurile lui Traian, ceea ce ar fi dus la pierderea încrederii în acest general. Îndrăznim deci să precizăm, că Longinus a dat dovadă de trădare, de îndată ce și-a depășit atribuțiile, adică din moment ce s-a lăsat atras de Decebal, care, în mod probabil, că îi promitea o anumită recompensă, devenind astfel o unealtă în mâna regelui. Lucrurile, după cum se știe, au evoluat însă în alt sens, dar, oricum, atitudinea și comportarea lui Longinus în Dacia, fiind cunoscute împăratului, nu puteau să-l lase pe acesta indiferent. Dizgrația în care căzuse generalul Longinus, se poate vedea din faptul că pe Traian nu l-a preocupat nicicum soarta și salvarea acestuia din captivitatea dacică și, chiar după moartea lui, nu a căutat să-i facă cinstea unei înmormântări¹²⁴. Dar, cu toată prezentarea voalată, din partea lui Dio Cassius, totuși aluziile sînt îndeajuns de evidente, pentru a recunoaște adevăratele sentimente ale împăratului. Însăși scrisoarea lui Longinus către Traian, unde vorbea despre *ixertia supplicatio* (Dio Cassius, LXVIII, 12, 3), arată că el însuși și-a recunoscut pînă în cele din urmă vina.

LONGINUS DIO CASSIUS LXVIII, 12, 1–5

RÉSUMÉ

Longinus, le général de l'empereur Trajan, a été le commandant de l'armée romaine établis dans le territoire occupé au nord du Danube, après la paix de 102. Il s'identifie avec Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, consul suffectus en 90, le gouverneur de la Mésie supérieur en 92/93–94/95 et la Pannonie en 95/96–97/98. En disgrâce de l'empereur et fait prisonnier par le roi dace Décébale, il est forcé se suicider au moyen du poison, probablement au printemps de l'année 105, quelques jours avant commencer la deuxième guerre dace.

¹²⁴ Datorită faptului că biserica din Densuș, nu departe de Sarmizegetusa romană, a fost zidită cu material de construcție roman, chiar și piese epigrafice, adunat din ruinele localității antice, printre care și inscripția funerară CIL, III, 1536, D M / G. LONGIN / MAXIMO / VIX AN LVIII / IVLIA AFRO / DISIA CONI / B.M.P., a făcut pe unii cărturari, din secolul trecut, să răspindească credința, că edificiul creștin (datează din sec. XIII) ar fi la origine mausoleul generalului roman Longinus (a se vedea O. Floca, V. Șuiaga, *Ghidul Județului Hunedoara*, Deva, 1936, p. 315), iar înainte considerat de către Baron S. J. v. Hohenhausen, *Die Alterthümer Daciens dem heutigen Siebenbürgen. Aus den Zeiten als diese schöne Land die Römer regierten*, Viena, 1775, p. 85, ca fiind „Mars-tempel“.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA RELAȚIILOR MOLDO—POLONEZE DIN ANII 1683—1684

DE

CONST. A. STOIDE

I. Năruirea domniei lui Gheorghe Duca și instalarea efemeră a lui Ștefan vodă Petriceicu pe tronul Moldovei în toamna anului 1683 nu reprezintă decât unul din multiplele efecte ale luptei de mari proporții concepută de noul „Vezir azem“, Cara Mustafa pașa, împotriva imperialilor. Alături de lupta propriu-zisă, de războiul armelor, care se termină cu dezastruosul asediu al Vienei, această fază finală a expansiunii militare turcești este dublată de o intensă activitate diplomatică, în care Moldova va avea oarecare rol. Pe de o parte, marele vizir, chemînd să participe la atacul turcesc pe domnii țărilor române și pe hanul tatarilor, lăsa fără apărare părți din teritoriul statului otoman și din țările vasale. Mai mult chiar, lipsa conducătorilor din aceste țări dădea putință unor nemulțumiți sau unor ambițioși să provoace nelinește lăuntrică și revoltă sau să susțină pretendenți la tron. Pe de altă parte, el pare a nu fi fost informat asupra adevăratelor intenții ale statelor europene în momentul conflictului. Nădăjduia, probabil, să găsească pe austrieci izolați sau credea că războiul va fi terminat mai înainte ca Austria să fi izbutit să încheie alianțe, care ar fi putut modifica echilibrul de forțe¹.

Cît de mult evitau turcii lupta pe două fronturi se vede din împrejurările expediției otomane din 1677, la Cehrin, pentru înlocuirea hatmanului cazac Doroșenco, trecut de partea moscoviților, cu Gheorghe Hmielnițki. Cînd rezidentul imperial la Constantinopol, Kindsperg, protestă pe lingă marele vizir contra atitudinii lui Apaffiy, care, în înțelegere cu Ludovic al XIV-lea, intenționa să ajute pe rebelii din Ungaria în luptele contra imperialilor, acesta a dat ordine severe ardeleanului să nu se miște². E de presupus că în amintirea vizirului stăruia

---

¹ La sfîrșitul lui august 1683, pe cînd Sobieski opera în persoană trecerea Dunării pe la Tulln, apropiindu-se de Viena, hanul tătăresc anunța marelui Vizir această veste, la care înaltul demnitar turc răspundea că știrea e falsă „... cum este posibil ca regele polon să fie în persoană acolo, cînd tratativele se găseau în ultimul stadiu... vor fi văzut, probabil, pe acei poloni pe care Lubomirsky îi angajase în solda împăratului“ (I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683*, „Anal. Acad. Rom. Tom. XII, Seria III, Mem. Secț. Ist.“ p. 14). Tratatul de alianță se încheiase însă de la 31 martie 1683 și fusese ratificat de Dieta polonă la 16 aprilie. (I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor române la sfîrșitul sec. XVII*, Cluj, 1933, p. 90).

² I. Moga, *op. cit.* p. 71.

tratatul de alianță încheiat, prin intermediul lui Ludovic al XIV-lea, în mai 1675, între Transilvania, răsculații din Ungaria, Franța și Polonia, contra lui Leopold I³.

Cercurile conducătoare turcești, deschizând războiul contra austrieilor, sperau de asemenea că polonii vor fi ținuti în loc de garnizoana de la Camenița⁴. Se puna, probabil, multă nădejde și în partidul francez din Polonia care, sperau turcii, va face tot posibilul să împiedice un război contra aliaților Franței. De altfel exista un antecedent în acest sens⁵. Asemenea speranțe ne îndreptătesc să credem că la Constantinopol era ignorată impresia făcută în Polonia de semnarea păcii de la Zuravna⁶ și slăbirea prin aceasta a influenței partidului francez. Solia trimisă în 1682 de împăratul Austriei, sub conducerea contelui Caprara, pentru a obține prelungirea tratatului de la Vasvár, va fi făcut și mai mult pe vizir să creadă serios într-o izolare a imperiului. De fapt lucrurile stăteau cu totul altfel de cum le considerau cercurile constantinopolitane. Alianța încheiată la 1675 împotriva casei de Austria devenise în scurt timp *neoperantă*. La aceasta au contribuit și elemente fortuite, dar și abilitatea finei diplomații habsburgopapale, care știu, îndată după cunoașterea acestui tratat de alianță, să ridice greutăți voievodului ardelean Apaffy, prin crearea unei opoziții, inspirate și încurajate de rezidentul austriac la Constantinopol⁷. În Polonia lucrurile mergeau și mai greu. Situația politică de aici era de așa natură încât Ioan Sobieski n-a putut niciodată să ia o atitudine hotărâtă în vederea tratatului încheiat, din pricina neîncetărilor conflicte cu turcii, ba, începând cu anul 1677, legăturile dintre Polonia și imperiu se îmbunătățesc⁸. La aceasta a contribuit politica nedibace a turcilor, care în cursul aceluiași an au început, prin vizirul Cara Mustafa, expediția din Ucraina pentru înlocuirea lui Doroșenco, trecut de partea moscoviților⁹. Situația aceasta a fost abil exploatată în special de nuniul apostolic în Polonia, Martelli, care relevă poziția stranie a statului polonez, cu supuși ai regatului, luptând sub comanda lui Béthune, contra creștinilor¹⁰ (în Ungaria de Nord), în timp ce turcii ocupau teritoriul în care acest stat era de veacuri interesat¹¹. Pentru slăbirea influenței franceze, sub presiunea curentului creat în țară de intervenția lui Martelli și încercând să profite de aceasta, împăratul Leopold trimise un emisar cu propuneri pentru încheierea unui tratat de alianță. Se izbuti, deocamdată, să se încheie, la 24 aprilie 1677, un tratat de neutralitate între Sobieski și Leopold¹². Politica franceză primea o lovitură în plin. Până la

³ I. Radonič, *Situația internațională a Principatului Țării Românești în vremea lui Șerban Cantacuzino (1678—1688)*, „Anal. Acad. Rom.” Tom. XXXVI, Seria II, Mem. Sect. Ist., nr. XXVII, p. 1 și I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 60.

⁴ Pentru importanța pe care, pe drept, o dau turcii cuceririi Cameniței, vezi I. Moga, *op. cit.*, p. 18. Asupra forțelor turcești și tătarăști lăsate de dinșii acolo, și următorul pasaj din scrisoarea lui Du Vernay Boucault către regele Franței, Danczig, 22 mai 1683: „L'on escrit de Leopold que cent mille Tartares sont en marche. Que la plus grande partie passe en Hongrie, le Chan a leur teste, et le rest vers Kamieniek et la Podolie”. (I. Hudiță, *Repertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-me siècle*, Paris, 1926, p. 257).

⁵ Dieta convocată de Sobieski la 14 ianuarie 1681, pentru a decide asupra intrării Poloniei în Liga Sfântă, care urma să se înființeze, fu dizolvată după patru luni de discuții zădărnice prin „veto”-ul unui nobil din partida franceză. (I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 83).

⁶ I. Moga, *op. cit.*, p. 67—70.

⁷ I. Radonič *Situația internațională*, p. 1—3; Moga, *Rivalitatea...*, p. 60 și urm.

⁸ I. Hudiță, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transilvanie au XVII-eme siècle (1635—1683)*, Paris, 1927, p. 289—290.

⁹ I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 71.

¹⁰ *Ibidem*, p. 70—71.

¹¹ *Ibidem*.

¹² I. Hudiță, *Histoire des relations...*, p. 269—290.

încheierea unui tratat de alianță a tuturor statelor creștine în contra turcilor, nu mai era decât un pas¹³. În Polonia, regele fusese atît de cîștigat pentru lupta contra turcilor încît, în cursul anului 1682, anunțindu-se vestea misiunii lui Caprara la Constantinopol, erau temeri ca nu cumva pacea între austrieci și turci să fie prelungită. De aceea Sobieski cere lui Martelli să comunice nunțului din Viena să se interpună în negocierile pentru încheierea tratatului între austrieci și moscoviți, socotind pe drept că odată încheiat acest tratat, pacea între Turcia și casa de Austria va fi ruptă¹⁴. De altfel la Viena, din toamna anului 1682, nu se mai îndoaia nimeni că turcii intenționează să pornească război în primăvara următoare¹⁵. Negocierile cu polonii continuă. Ele aveau să ducă la încheierea tratatului de alianță din 31 martie 1683. În vederea aceasta, Leopold, care avea forțele slăbite prin luptele cu Ludovic al XIV-lea, obținea autorizația din partea lui Sobieski ca nobilul polonez Lubomirski să recruteze un corp de oaste. I s-a pus la dispoziție, pentru aceasta, sume mari de bani¹⁶.

Proiectul de luptă contra turcilor prevedea atacarea la momentul prielnic a teritoriului turcesc de peste Nistru și atragerea Țărilor române la Liga anti-otomană. În acest sens, s-a hotărît să se destineze anumite sume de bani pentru sprijinirea insurecției căzăcești și alte sume pentru ajutorarea lui Petriceicu ca să se refacă în domnia Moldovei¹⁷. Fostul domn începe îndată activitatea de recuperare a tronului pierdut, trimițînd știri partizanilor rămași în țară. Aceștia nu mai așteaptă atacul oștilor polone în sprijinul fostului domn, ci pornesc către

¹³ Alianța trebuia să se încheie încă din 1680, dar fusese zădărnicită de însuși Leopold care, în nesiguranță față de intervențiile lui Ludovic al XIV-lea, nu voise să încheie un tratat ofensiv cu polonii spre a nu determina în felul acesta pe turci la ruperea păcii. Împăratul propunea numai încheierea unei alianțe cu caracter defensiv. (I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 82). În cursul anului 1682, odată cu începutul negocierilor era atîtă siguranță pentru o înțelegere a statelor creștine, încît circulau și schițe ale proiectului de alianță între casa de Austria și Poloni. (E. Hurmuzachi, *Documente XVI*, p. 50).

¹⁴ Misivele lui Albert Caprara din Constantinopol, la 22 și 25 iunie 1682 (în Hurmuzaki, *Fragmente din Istoria Românilor*, vol. III, p. 405—410). La cererea lui Caprara de prelungire a păcii, împăternicului Sultanului ar fi pus, după Alexandru Mavrocordat, următoarele condiții : „Întîi să se dărîme zidurile înălțate de curînd, și mai ales cele de la Lapolcea, dincoace de Comora, care s-au zidit pe vremea lui Sibra pașa, care a și fost ucis pentru acesta : asemenea Guta și Lile ; asemenea ca satele de la Ujvar să fie lăsate libere ca să-și dea dările după registrul tahrirului ; să se plătească toate pagubele după liberarea prizonierilor“. Trimisul austriac nu se învoia să îndeplinească decât o parte din aceste condiții. (*Istoriile lui Alexandru Mavrocordat (1682—1687)* în *Scrieri și documente grecești privitoare la Istoria Românilor din anul 1592—1837*, culese și publicate în tomul XIII din Hurmuzaki, *Documente*, de A. Papadopoulos Kerameus, traducere de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 1). O discuție asupra intențiilor războinice ale turcilor între Guillerques, ambasadorul regelui Franței și Caprara, în raportul din 20 martie 1682 a celui dintîi, în Hudîță, *Repertoire des documents*, p. 248—249. Insuși împăratul Leopold era acum convins de iminența unui război cu turcii. În noiembrie 1682 el scria lui Marco d'Aviano : „Io temo che certo havremo la guerra dei Turco“. (O. Klapp, *Correspondenza epistolare tra Leopoldo I, imperatore ed il P. Marco d'Aviano capucino*, Graz, 1888, p. 15—16, apud I. Radonič, *op. cit.*, p. 4, nota. Pentru indemnurile lui Caprara către curtea din Viena pentru acceleararea pregătirilor de război, în I. Radonič, *op. cit.*, p. 4, nota. La 27 noiembrie trimisul francez, de Vitry, anunța regelui, din Leopold, că la curtea din Viena ar fi produs mare consternare veștile lui Caprara despre condițiile inacceptabile puse de sultan pentru reînnoirea păcii. (Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 49).

¹⁵ I. Radonič, *op. cit.* p. 5 ; I. Moga, *op. cit.* p. 90.

¹⁶ I. Nistor, *Un român iscoadă...*, loc. cit. p. 14 ; și Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 50—51.

¹⁷ I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 96.

Polonia în două etape, cu oameni și averi, ba chiar și cu dările în natură strînse de unii dintre ei pentru visteria țării¹⁸. Se aștepta doar momentul prielnic atacului. Acesta cade după 13 septembrie 1683, data înfringerii oștilor turcești la Viena¹⁹.

În cursul lunilor septembrie și octombrie, caimacamii lăsați de Gheorghe Duca vodă s-au menținut²⁰. Mai mult, relații comunicate din Varșovia, din cercuri favorabile turcilor (partidul francez), anunțau la 8 octombrie 1683 știri despre lupte favorabile pe acest front.

Cum era normal, forțe turco-tătare au fost lăsate pentru paza Cameniței și a Podoliei. Despre ele vorbesc și izvoarele istorice²¹. Relații din Varșovia anunțau și o victorie a acestor trupe. Un detașament din garnizoana Cameniței, unit cu tătarii, ar fi surprins lângă „Braxklau” circa 1.000 de cazaci, care voiau să se unească cu polonii și i-ar fi înfrînt²². Știrea nu este confirmată de alte izvoare, dar este probabilă. Mai departe aceeași relație vorbește de o armată de 20.000 de moldoveni, care la acea dată se va fi găsit la Suceava, pregătindu-se să se unească cu tătarii²³. Din nefericire pentru partea interesată, informația aceasta nu putea fi decît pură fantezie. Ar fi fost foarte greu să se adune atît de puternice forțe militare moldovenești după ce un contingent destul de important plecase cu domnul la Viena. Dealtfel, știm după informații vrednice de crezare, că locțiitorii scaunului, lăsați de Duca în Iași, nu-i sprijineau sincer domnia²⁴. În Ucraina lipsa de autoritate a omului lăsat de Duca²⁵ și minima adeziune a localnicilor la noua stăpînire, exploatată abil de propaganda polonă²⁶, a dus repede

¹⁸ În special cazul lui Neculai Murguleț vtori log., care fuge după 26 iulie—5 august 1682 din țară, ducînd cu dînsul vitele de „zlot” de la ținut. (B. P. Hasdeu, *Arhiva Istorică a României*, III, p. 111.

¹⁹ Pseudo N. Costin, în Kogălniceanu, *Letopisește*, II, București, 1872, p. 27; N. Iorga, *Știri nouă despre luptele turco-polone și turco-germane din anii 1681 și următorii, în Studii și doc.*, XI, București, 1906, p. 138.

²⁰ Între ultimele acte date de caimacamii în Iași, trebuie socotite cărțile din 26 septembrie — 6 octombrie 1683. (Inedit, Academia Română, LXV/23); o mărturie pentru cumpărături de case ale Doamnei Anastasia în folosul Mitropoliei, cu data de 1/11 octombrie 1683. (N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 93) și cu aceeași dată pentru o danie a lui Gheorghe Ursachie, fost vistier, în folosul aceleiași. (C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 6—7 și N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 93) și mai ales mărturia dată, de caimacamii și o parte din anturajul boieresc, mănăstirii Sf. Ioan Zlataust pentru dania lui Ștefan vodă Radu, ginerele lui Gheorghe Duca. Actul are data de 30 octombrie — 9 noiembrie 1683 și reprezintă, desigur, unul dintre ultimele acte exercitate de conducerea instituită de Gheorghe Duca. (Inedit, Arh. St. București, m-reă Sft. Ioan Zlataust, XVI/4, anexa 1).

²¹ I. Hudită, *Répertoire de documents*, p. 257.

²² V. Mihoșdea, *Les Principautés Roumaines dans la presse française au XVIIe-me siècle (1680—1699)*, extrait de la „La Gazette”, în *Mélanges de d'Ecole Roumaine en France*, 1932, p. 37—38.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Pseudo N. Costin, *Letopisețul*, în Kogălniceanu, loc. cit., p. 27; I. Neculce, *Letopisețul*, ed. I. Iordan, II, p. 72.

²⁵ *Cronica anonimă a Țării Moldovei*, în Kogălniceanu, *Letopisește*, III, p. 106: „Eni Drăghinici, om prostu și neînvățat, care nu era bun de nici o treabă”... Totuși, oarecare merite i se atribuie în varianta la cronica lui N. Muste, Kogălniceanu, *Letopisește*, ed. cit. III, p. 78: „Iani Drăghinici, grecu fiindu, scia limba și obiceiile rusesci, că era om slujitu”.

²⁶ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. II, București, p. 210, Scrisoare din Cracovia cu data de 1 ianuarie 1684 a unui anonim ungar: „Din această pricină Majestatea sa Regele a dat de știre cazacilor să se ridice și să-și alunge somnul greu de pe ochi și să ia aminte că turcii vor pierde neamurile lor vestite prin vitejia lor, dîndu-le roabe Voivodului din Moldova”.

la un deznodământ dezastruos. O căpetenie cazacă Kunicki, fost „inductar“ al lui Iani Grădinovici (Drăghinici), nămesnicul pus de Duca aici, a știut să organizeze o puternică oaste de răscoală. După ce alungă pe Grădinovici din Ucraina, Kunicki cooperează efectiv la campania începută de Petriceicu, ajutat de pribegi și de trupe polone, pentru cucerirea Moldovei²⁷.

II. Nu putem spune când a pornit Ștefan Vodă Petriceicu campania pentru cucerirea tronului. Documente cu data de 26 septembrie — 6 octombrie²⁸, 1—11 octombrie²⁹ și pînă la 30 octombrie—9 noiembrie 1683, arată că la aceste date, caimacamii și doamna lui Gheorghe Duca se mai aflau în Iași. Totuși, încă de la 10/26 septembrie 1683 nordul țării era ocupat de oamenii lui Petriceicu, indicii că încălcarea hotarului s-a început de îndată ce înfringerea turcilor la Viena a fost cunoscută în Polonia. La 16—26 septembrie 1683, Neculai Murguleț, pribegul în slujba lui Ștefan Petriceicu, se găsea la Cernăuți. În jurul său se afla o ceată de alți pribegi, oșteni și dregători nou numiți în administrația țîrgului, unde cel dintîi făcea o cumpărătură³¹.

Zvonuri despre schimbări iminente în conducerea Moldovei începeau să circule și dregătorul lui Duca din Cîmpulung Moldovenesc, un oraș de altfel destul de adăpostit, și-a părăsit reședința, plecînd probabil spre capitală, pentru a fi mai la adăpost, sau cel puțin pentru a afla știri mai sigure asupra mersului campaniei în care era angajat Domnul: „Pentru Măria Sa Vodă, să știi că iaste sănătos și vesel și peste scurtă vreme va fi viitor în scaun“³². Se pune întrebarea: putea să aibă la această dată Drăguș, vornicul de Cîmpulung, știri sigure despre Duca? Sigur că nu. Gheorghe Duca se găsea atunci în drum spre Belgrad, unde va fi reținut cîva timp pentru judecată în fața Vizirului, cu Șerban Cantacuzino³³. Așadar informația trimisă unui prieten constituia o încercare de a da vești, care să asigure o liniște și un calm din ce în ce mai zdruncinate prin veștile care veneau dinspre Polonia. Acolo, chestiunea schimbării regimului din Moldova prin reasezarea lui Ștefan Petriceicu pe tron forma o parte din planul general de acțiune contra turcilor, schițat de regele Ioan Sobieski în înțelegere cu Dieta și nunciul apostolic Pallavicini. Pentru cheltuielile campaniei moldovene se hotărîseră mai înainte sume de bani. Astfel, după victoriile de la Viena (13 septembrie) și Buda (9 octombrie) atît regele Ioan, cît și Pallavicini și-au reamintit de proiectul moldovenesc. Încă de la începutul lunii octombrie, Pallavicini dăduse o sumă de bani lui Vasile Bainski, ruda lui Petriceicu, pentru începerea campaniei³⁴.

Fără să aibă cunoștință de ceea ce întreprinsese Pallavicini din propriu impuls, Sobieski îi scrie la 20 octombrie (st. n.) să dea ajutorul bănesc lui Petriceicu pentru începerea luptelor de recucerire a Moldovei. Împrejurările erau favorabile și se socotea că în felul acesta vor putea fi împiedicați turcii de a înzestra Cămenita cu provizii, soldați și muniții³⁵.

Pentru ca acțiunea să fie dusă cu cel mai mare succes, însuși castelanul Cracoviei, împreună cu fostul voievod Ștefan Petriceicu, se pregătea să treacă

²⁷ N. Iorga, *Știri nouă despre luptele turco-polone*, loc. cit. p. 145—156; același, *Istoria Românilor*, VI, București, 1938, p. 345—348; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, București, 1942, p. 148—152; *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 204.

²⁸ *Cartea caimacamilor*, din 26 septembrie — 6 octombrie, 1683 (Inedit, Acad. Rom. LXV/23).

²⁹ Zapis din 1/11 octombrie, 1683, N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 93.

³⁰ Zapis din 30 oct./9 noiembrie 1683 (Inedit, Arh. St. București, Mân. Sft. Ion Zlateaust, XVI/4).

³¹ Doc. din Cernăuți, 16/26 sept. 7192/1683, N. Iorga, *Studii și doc.*, vol. V, p. 71.

³² N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, II, București, 1900, p. 39 și Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1389.

³³ Pseudo N. Costin, loc. cit., p. 26—27.

³⁴ I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă*, p. 95—98.

³⁵ *Ibidem*.

în Moldova. Pentru susținerea expediției, Pallavicini crezu că sînt necesare sume mai mari de bani și ceru la Varșovia să se trimită 100.000 de florini. Din acești bani trebuia, eventual, alocate sume și pentru revolta căzăcească³⁶. La sfîrșitul lui octombrie, Bainski trecuse deja hotarul Moldovei cu cîteva steaguri de oșteni. La data aceasta, Petriceicu, împreună cu castelanul Cracoviei se găseau la Leopold³⁷. Pe la mijlocul lui noiembrie ei asediază Jaslowiecul și „bat” întăriturile din jurul Cameniței³⁸.

Odată cu oștile trimise sub conducerea lui Bainski, sau precedindu-le, ca Neculai Murguleț, treceau spre Moldova harnicii „strigători” ai noii Domnii³⁹. Mai mult decît oștile polono-moldovene, care întîrziiau să coboare sau coborau cu prudență, din pricina garnizoanei turcești de la Camenița, acești agenți aduceau neliniște printre partizanii lui Duca și determinau la trădare pe cei cu credința îndoită. Veștile, pline de speranțe pentru unii și aducătoare de îngrijorări pentru alții, pătrunseseră foarte departe în adîncul țării. La Cîmpulung, vornicul țîrgului, Drăgușin vistiernicul, se pare că nu se mai reîntoarce după călătoria făcută la Iași în octombrie. La 18/28 noiembrie 1683, orașenii singuri scriau vecinilor lor la Bistrița. Îi vedem cu totul cîștigați pentru noua stare de lucruri. În scrisoarea lor dau vești ample despre expediția polono-căzăcească din Crimeea și Bugeac, dar și foarte importante știri în legătură cu demersurile lui Petriceicu pentru cîștigarea de aderenți în vederea ocupării țării: „Și alte de vreți să știți, Măriile Voastre, de Petriceicu vodă și că cărțile i-au venit pe la toate țărmurile și pe la toate satele au venit și avem nădejde, pre Dumnezeu, peste puțină vreme să fie și Măria Sa la scaun”⁴⁰. La data aceasta, 18/28 noiembrie 1683, vornicii lui Petriceicu nu fuseseră încă așezați la Cîmpulung. Ei vor fi numiți mult mai tîrziu; abia în decembrie 1683 îi întîlnim întîi în scaun⁴¹. Ei au fost: Teodor Nacu și Dumitrașcu⁴², probabil Drăguțescu.

Cunoșteau caimacamii și doamna Anastasia aceste lucruri? Evident că da! Și, după știri vrednice de crezare, caimacamii au și căutat să se folosească de starea de lucruri și mai ales de zvonurile care circulau pentru a convinge pe doamna să părăsească, împreună cu boierii credincioși, capitala⁴³. În cursul lunii noiembrie, cînd „se strigau cărțile lui Petriceicu vodă”, doamna Anastasia părăsi Iașii, trecînd la Vaslui. Cronicile n-au însemnat data la care doamna și caimacamii au părăsit capitala Țării. O putem fixa după alte izvoare. La 30 octombrie/9 noiembrie 1683, caimacamii și doamna Anastasia se găseau încă în Iași⁴⁴. Pe de altă parte, scrisoarea soției paharnicului Staicu Bucean către căpitanul Sigismund Boier din Brețc, 5/15 noiembrie 1683, arată plecarea lor din capitala Moldovei ca un fapt îndeplinit la acea dată⁴⁵. Putem preciza, așadar, că plecarea

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 97.

³⁸ I. Moga, *op. cit.*, p. 98.

³⁹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁰ N. Iorga, *Ibidem*, p. 40—41; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1389.

⁴¹ Iorga, *op. cit.*, p. 41—42, doc. din 2 decembrie 1683.

⁴² Doc. din 15/25 februarie 1684. Teodor Nacu și Dumitrașcu, vornicii de Cîmpulung scriu bistriștenilor, dîndu-le vești cu privire la luptele cu turcii și tătarii. (N. Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 43 și Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1390—1391). Chemați apoi, probabil, de Petriceicu pentru treburi pe care nu le cunoaștem, ei se reîntorc după cîtva timp la reședință. În legătură cu această lipsă a lor, a se vedea scrisoarea din 15/25 februarie, adresată de cîmpulungeni către Bistrița: „Bine că ni s-au așezat vornicii în scaun” (Iorga, *op. cit.*, p. 45 și Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 1391).

⁴³ Pseudo N. Costin, p. 27; I. Neculce, *Letopiseșul*, ed. I. Iordan, II, p. 76). După indicațiile existente, singurul dintre caimacamii rămas credincios a fost Toader Paladi, spătarul. (Pseudo N. Costin, *loc. cit.*).

⁴⁴ Vezi zapisul caimacamilor din Iași. 30 octombrie — 9 noiembrie 1683. (Arh. St. București, *Sft. Ioan Zlataust*, XVI/4).

⁴⁵ ... „au venit cazacii la Soroca, ca să ieie Bugeacul, iar polonii s-au pregătit de iznăvă să pună în scaunul Moldovei pe voievodul Petriceicu. Avînd

lor s-a făcut cu o zi sau două înainte de 15 noiembrie (șt. n.), timpul necesar ca soția lui Bucșan să poată ajunge la Breț sau să primească acolo vești din Iași. Deci, la 13 sau 14 noiembrie (șt.n.) 1683, conducerea lăsată de Duca părăsise Iașul. De la Vaslui, caimacamii, cu excepția lui Teodor Paladi, părăsesc pe doamna. Ei se îndreaptă spre Transilvania, iar doamna Anastasia coboară spre Bîrlad⁴⁶.

La părăsirea capitalei, fusese lăsat acolo un corp de oaste sub comanda tinarelui postelnic al doilea, Ioan Costin⁴⁷, fiul marelui logofăt Miron, boier credincios al lui Gheorghe Duca vodă. Era în tradiția arhondologiei ca boierul postelnic să fie dotat și cu aptitudini militare și, e foarte probabil că Ioan Costin, ca și moșul său Vclieico⁴⁸, se bucura de faimă de războinic, fiindcă mai târziu, în epoca maturității, îl întâlnim îndeplinind dregătoriile de serdar⁴⁹ și de hatman⁵⁰. Dar în epoca aceasta, Ioan Costin era prea tânăr și poate prea lipsit de mijloace într-un moment în care cauza lui Duca părea în ochii tuturor pierdută. Așa că la popasul de la Bîrlad, Ioan Costin, care-și părăsise postul, ajunsese convoiul doamnei. Panica se comunica de la unii la alții. „Îndată și doamna au purces din Bîrlad în gios și așa mirindu-se încotro va lua, spre Galați, au la Focșani; ce și-au ales calea de au mers la Focșani, trecînd Siretul pe la Mărești; ce după ce au sosit la Focșani, n-au făcut zăbăvă, că acolo încă au început a striga cărțile lui Petriceicu vodă, unde numai ce i-au căutat a trece prin țara muntenească la Brăila și acolo s-au așezatu”⁵¹.

La data aceasta, cînd cărțile lui Petriceicu „se strigau” pe față pînă la Focșani, cauza noului domn era îmbrățișată de întreaga țară și el putea păși în siguranță, cu oricît de puțini oșteni ar fi avut, la ocuparea scaunului. S-a mers cu multă băgare de seamă, probabil, de teama garnizoanei de la Camenița și a corpurilor tătarăști care se mai găseau în Bugeac. S-a așteptat ca dinspre răsărit să coboare și Kunicki cu oștile lui, pentru ca în același timp avangarda oștirii lui Petriceicu, în frunte cu Ilie Moțoc și Savin Zmucilă, să înceapă efectiv luarea în stăpînire a țării. La 18/28 noiembrie fusese ocupat Iașul și oamenii lui Petriceicu se găseau la Chiperești, în preajma capitalei, de unde făceau invitație lui Cantemir și ceilalți boieri „partizani” lui Duca, să vie să-și unească cu ei forțele, pentru a „sfărâma” pe păgîni⁵². Ilie Moțoc și Savin Zmucilă trec apoi Prutul și unindu-se cu cazacii lui Cunicki, bat și pradă Bugeacul „șase săptămîni”, făcînd imposibil un atac tătarăsc asupra țării⁵³. Pînă la această dată fusese „bătute” și toate cetățile turcești din jurul Cameniței⁵⁴.

Petriceicu avea dară calca deschisă spre tron. Cu destulă prudență pași spre hotar. La 30 noiembrie — 10 decembrie, se găsea la Cernăuți. În drum spre capitala țării lua măsuri pentru aprovizionarea oștilor sale și a convoaielor boierești, cu care trebuia să se întîlnească la Botoșani, dînd dispoziții lui Neculai Murguleț să dea din „vitele de zlot” de la Bacău, o sută de boi lui Gligore

aceasta în vedere soția lui Duca vodă a plecat din scaun la Galați și soțul meu încă este cu Măria sa”. (A. Veress, *Documente*, XI, p. 199—200).

⁴⁶ Pseudo N. Costin, *op. cit.*, p. 27.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ A fost hatman sub Constantin Cantemir, dar un hatman fără noroc în lupte. (vezi C. Giurescu, *Letopiseșul Moldovei de la Istrate Dabija*, etc., p. 15).

⁴⁹ Va fi serdar prin 1689, Dr. I, Șt. Petre, N. Costin, *Viața și Opera*, București, 1939, p. 70.

⁵⁰ La 1701, Ioan Costin e hatman, Dr. I. Șt. Petre, *op. cit.*, p. 10.

⁵¹ Pseudo N. Costin, *loc. cit.*

⁵² I. Tanoviceanu, *O scrisoare a boierilor Ilie Moțoc și Savin Zmucilă*, „Arhiva” din Iași, an. VIII, 1897, p. 714—716.

⁵³ P. P. Panaitescu, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriceicu și testamentele lor*. („Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist. Seria III, Tom. XXI, Mem. 15, p. 19).

⁵⁴ I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 98—99.

Moțoc, care urma să dispună aducerea lor la acest târg⁵⁵. De la Cernăuți, coborî la Suceava, unde, după cronici, ar fi rămas zece zile⁵⁶, ceea ce, verificînd cu alte izvoare, se vede a nu fi exact⁵⁷. De la Suceava, Petriceicu se duce la Botoșani. Aici boierii îl întîmpină ca pe domnul lor legiuit⁵⁸. Convoaiele domnului și ale boierilor se îndreaptă spre Iași, unde Petriceicu se găsea instalat înainte de 19 decembrie, st.n.⁵⁹. La 16/26 decembrie 1683, vestea ajunsese pînă la Adrianopol⁶⁰.

III. În noiembrie 1683, Petriceicu ocupă Moldova cu ajutorul polonilor. Firesc ar fi fost ca domnul să se simtă cît mai legat de aceștia. Fostul pribeg, de curînd venit la tron, avea însă mare rezervă față de vechii săi găzduitori și protectori. Poate își dădea seama, ca unul care trăise atît de lungă vreme în această țară, că ajutorul dat de poloni nu era în totul suficient pentru a-l întări în scaun; poate ar fi vrut să se emancipeze de niște protectori supărători, care-l făceau acum să domnească peste o țară veșnic prădată și secătuită chiar de acei care ar fi trebuit s-o ocrotească. Poate să fi existat cîte puțin din acestea. Dar în situația lui Petriceicu și a unei părți dintre boierii care emigraseră în Polonia și se găseau în jurul lui, trebuie să se vadă altceva. Anume, o reacție față de noua concepție de stat care-și făcuse curs în această țară, după strălucita victorie de la Viena. Cum observa istoricul român N. Iorga⁶¹, exista acum în concepția regală polonă și „în spiritualitatea epocii”, o schimbare care rupe cu trecutul. Erau „aspirațiile la glorie ale noii Polonii”, pe care istoricul român le compara cu „ideea lui Alexandru cel Mare, în urma cuceririi Persiei”, dar el, de asemenea constată că „toată această epopee pe care (el) căuta să o reînnoiască la sfîrșitul sec. XVII, nu se putea împăca, pe de altă parte”, cu toți cei emigrați în Polonia”⁶². Această nouă atitudine politică a regelui și oficialității polone față de țările românești a fost subliniată de istoricii polonezi, care scot în evidență tendința lui Sobieski și a partizanilor săi, de a face din țările românești, cucerite și încredințate spre guvernare principelui Iacob, fiul regelui, platforma de pe care acesta să poată fi mai ușor ridicat la tron după moartea tatălui său⁶³.

Cu această concepție, care însemna de fapt o încorporare a țărilor românești la regatul polon, cum s-a observat, nu se putea împăca nu numai domniile pribegi — erau atunci în Polonia doi (pe lângă Ștefan Petriceicu și bătrînul Con-

⁵⁵ B. P. Hasdeu, „*Arhiva istorică a României*”, p. 25, Orig. Acad. Rom. XLV/56.

⁵⁶ Pseudo N. Costin, *loc. cit.*, p. 27—28 : „Petriceicu vodă coborîndu la marginea țării leșești și îndată au trimis și pe Ilie Moțoc medelnicerulu și pre Gheorghită postelnicu, fratele lui Savin medelniceru, înainte la Iași; era Petriceicu vodă au pogorîtu la Suceava și au șezut zece zile; de acolo au purcesu cu venirea la Botoșani; de la Botoșani au venit la Iași”.

⁵⁷ Numai la 19 decembrie (st. n.) el se găsește la Iași (*I. Moga, op. cit.*, p. 103). La 10 decembrie (st. n.), Petriceicu era încă la Cernăuți, de unde se pregătea să plece. El va face o cale destul de lungă, trecînd prin Suceava și prin Botoșani, unde, s-a văzut, îl întîmpină boierii.

⁵⁸ În legătură cu întîlnirea lui Petriceicu la Botoșani cu boierii sînt relații, din izvoare diferite, dar care par a veni din aceeași sursă, oficialitatea poloneză, fiindcă toate relatează evenimentul în același fel. Ele au fost publicate în Hurmuzachi, *Documente*, IX, 1, p. 310; Iorga, *Studii și doc.*, XX, p. 67—71; V. Mi-hordea, *Les Principautés*, p. 41; A. Veress, *Documente*, XI, p. 213.

⁵⁹ Scrisoare din Iași, 19 decembrie 1683 (*Török Maghiarkarl*, vol. VIII, p. 370) și I. Moga, *Rivalitatea...*, p. 102.

⁶⁰ N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecești*, București, 1940, vol. II, p. 80.

⁶¹ N. Iorga, *Sobieski et les Roumains, 1683—1696* în „*Revue Historique du Sud-Est Européen*, X année, nr. 7—9, 1933, p. 294—297.

⁶² N. Iorga, *op. cit.*, p. 295—296.

⁶³ Zdzisław Spieralski, *Awantury Moldawskie*, Warszawa, p. 200.

stantin Șerban)⁶⁴ — dar nici marea boierime, din mijlocul căreia se recrutau domnitorii. Foarte probabil cunoașterea acestor proiecte, care nu se poate să nu fi ajuns la urechile moldovenilor, au determinat pe noul domn și pe boierii săi să încerce o întărire către turci și să se adreseze în același timp și altei puteri, acum în plină ascensiune. E vorba de imperiul moscovit.

Cert este că înainte de a ocupa Iași, Petriceicu a făcut demersuri care trebuia să-i asigure domnia dinspre turci. Indicații în sensul acesta se dau în cronică atribuită lui Neculai Costin: „Ce păară era oastea la Bugeac, începuse Petriceicu Vodă a se cerca la turci. Era un boier pus părcălab la Galați, anume Alexandru Burnaz, ce fusese sluger mare, grecu, ce-i scrisese Periceicu vodă cărți să meargă la Serascherul, ca doară și-ar putea face de la turci pace să-i deie domnia iarăși; ce n-au apucat a merge”⁶⁵. Din pasajul următor reiese că Burnaz nu îndeplinise solia lui Petriceicu față de Serascher, fiindcă între timp oștile moldo-poloneze atacaseră raiaua turcească și sălașele tătarăști din Bugeac, prădându-le și distrugându-le, acte care ar fi închis orice posibilitate de aranjament între fostul domn și turci⁶⁶.

Atît știa cronicarul despre aceste încercări ale lui Petriceicu de a „se așeza” față de turci. Alte informații arată că domnul n-a socotit închisă cu totul calea în această direcție prin evenimentele din Bugeac. Au fost încercări și mai târziu și e probabil ca chiar turcii să fi făcut unele avansuri în acest sens, dată fiind situația lor militară și politică. O scrisoare pornită din Iași la 9 februarie st.n. (?) 1684, dă relații foarte concludente în sprijinul ipotezei de mai sus. Se vorbește despre încercarea domnului de a trimite la Poartă pe „paterul Ioan”, desigur pentru negocieri, acțiune de la care a fost oprit de „prefectul”. Este vorba probabil de „prefectul” misiunii catolice din Moldova, care, în conformitate cu politica apostolică, se opunea pe această cale unei apropieri cu turcii. S-a propus să se facă mai întâi rost de bani, se înțelege, pentru plata tributului. Se pare că mai lipseau 2.000 de taleri pînă la completarea sumei obișnuite a se da⁶⁷. Dacă vom raporta această știre la proclamația domnului, care declara pe locuitorii scutiți de toate dările în afară de vămi și dijmă⁶⁸, ne explicăm imposibilitatea în care se găsea Petriceicu la începutul lui februarie 1684 de a aduna tot tributul. E probabil că n-a mai apucat să-l trimită și primăvara care se apropia, dînd posibilitate oștilor turco-tătare să se miste spre țară — în gînd cu soarta, de loc de invidiat, a lui Gheorghe Duca — Petriceicu s-a retras spre Suceava. Un ecou din încercarea de a se relua raporturile dintre turci și Moldova sub Petriceicu, s-a strecurat, sub o anumită coloratură, și în declarația dată de mitropolitul Dosoftei la interogatoriul din 3/13 martie 1684, la Kiev. Sultanul a trimis în „anul acesta”, după tribut pe „un turc” și domnul a refuzat plata fiindcă „n-avea de unde să-l dea din cauza multor pustiiri”⁶⁹. Relația concordă cu cea dată din Iași, la 9 februarie. Mai puțin probabilă, sau „aranjată” în unele părți, se vede a fi știrea din Liov („Leopol”), cu data de 25 februarie, care atribuie lui Petriceicu afirmația că ar fi ucis chiar pe trimisul turcesc, venit să ceară „un mare tribut”⁷⁰. Elemente constante și aici sînt: cererea tributului din partea turcilor, imposibilitatea în care se afla domnul de a-l achita; restul era politică de moment.

⁶⁴ P. P. Panaitescu, *Pribegia...*, loc. cit.

⁶⁵ Pseudo N. Costin, op. cit., p. 50.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ A. Veress, *Documente*, XI, p. 217—218.

⁶⁸ A. Veress, op. cit., p. 201—202. Scrisoarea din Făgăraș, la 30 noiembrie 1683, a căpitanului Sigismund Boier către principesa Ana Bornemisza.

⁶⁹ S. Dragomir, *Relațiile bisericii românești cu Rusia*, p. 1202.

⁷⁰ „Il Principe di Moldavia, vociserandosi qui haver uccisi li Turchi mandati per esiger da esso considerabil tributo, e che havesse risoluto discuoter il giego ottomano”, Hurmuzaki, *Documente* IX, 1, p. 312. În raportul lui Alexei Petrovici din 4/14 martie 1684, asupra convorbirii cu mitropolitul Dosoftei la Kiev, se spunea că Petriceicu ar fi bătut pe turcul ce a venit pentru tribut, pînă la moarte, ceea ce întărește afirmația polonă. (Acad. Rom. ms. 173, f. 65/17).

Tatonările diplomatice ale lui Petriceicu nu s-au mărginit numai la încercarea de a înnoda relații cu turcii. La câteva zile după ocuparea scaunului, domnul, împreună cu reprezentanții clerului care îi îmbrățișase cauza, între care se aflau cei doi învățați prelați: Dosoftei mitropolitul și Mitrofan episcopul de Huși și cu boierii noii sale domnii, țin sfat pentru a hotărî asupra căii ce urmau să ia, față de situația în care se găsea domnia și țara. Un lucru se accentua din zi în zi mai mult: pe de o parte polonii prădau țara, secătând-o de toate bunurile, pe de alta nu erau în stare s-o apere de turci. Se vede din actele ulterioare acestei consfătuiri cât de aspru judecau românii promisiunile ca și năvălirile de pradă poloneze, care pe drept erau puse pe același picior cu cele turcești⁷¹. În fața acestei situații sfatul domnesc, probabil după recomandarea lui Dosoftei, dar și la sugestiile domnului, care, ca și mitropolitul, avea mai vechi legături cu ortodoxii din răsărit⁷², a hotărît să se adreseze rușilor.

La 1/11 ianuarie 1684, domnul și sfetnicii săi trimit la Moscova pe mitropolitul Dosoftei și pe Lupul căminar, însoțiți de o suită importantă de clerici și mireni⁷³, să ducă țarilor și mai marilor statului rusesc scrisori și să încerce negocierea unui tratat de alianță și apărare împotriva turcilor. Duceau cu ei scrisori din partea lui Ștefan Petriceicu⁷⁴, și scrisorile întregului divan al Moldovei⁷⁵, adresate țarilor ruși Ioan și Petru Alexievici, patriarhului Moscovei și hatmanului Ioan Samoilovici, arătând motivele care necesitau părăsirea politicii filo-polone și cerind oblăduirea imperiului nordic împotriva amenințării turcești⁷⁶. După obișnuita introducere, în cazuri de acestea în care se imploră „ascunzînd ambele mîni și înclinînd genunchii“, salvarea de turci și tătari, „care au început a-și da veninul lor barbar“ și „sînt gata a devasta țara din ură și invidie văzîndu-și puterea slăbită“ și micșorată „de servii lui Hristos“; cer să-i miluiască și să-i mîntuiască trimițîndu-le oaste în ajutor fiindcă n-au „de nicăieri nădejde de scăpare, numai în sfința voastră împărăție“⁷⁷. În drumul spre Moscova, solia s-a oprit la Kiev, unde a așteptat ordinile țarilor la cererea de audiență. La 21 februarie 1684, țarii ordonau lui Alexe Petrovici Salticov și colegilor săi să primească scrisorile lui Ștefan Petriceicu și ale divanului și să aibă cu solii o convorbire din care să afle motivele care au determinat pe moldoveni să încerce o înțelegere cu Rusia și situația lor față de Polonia, urmînd a le comunica în scris la Moscova, departamentului afacerilor străine. Sub pretextul unor epidemii care ar fi bîntuit Moldova, mitropolitul și suita sa sînt opriți de a merge mai departe, ei urmează a fi trimiși îndărăt spre țara lor; răspunsul și alte scrisori ale țarilor rămînînd a fi trimise la timp potrivit, direct domnului moldovean. Moldovenii vor primi la plecare darurile pe care scrisoarea țarilor le indică, după rangul lor⁷⁸. La 3 martie 1684 are loc convorbirea între trimișii

⁷¹ Interogatoriul luat mitropolitului Dosoftei la Kiev la 3/13 martie 1684: „Domnul român (Petriceicu) trăiește acum în Suceava supărat de năvălirile turcilor și ale polonilor, iar regele polon promite ajutor domnului român să dea 20.000 din oastea sa. (S. Dragomir, *Relațiile...*, loc. cit. p. 1197—1200).

⁷² P. P. Panaitescu, *Pribegia...*, p. 11—13.

⁷³ Din scrisoarea țarilor către Salticov, din 21 febr./2 martie 1684, reiese că suita era formată dintr-un arhimandrit, 3 stareți și 20 de servitori mireni. (Bibl. Acad., ms. 173, f. 65/17).

⁷⁴ S-a păstrat numai rezumatul scrisorii, comunicat probabil de Salticov țarilor. (Bibl. Acad., ms. 173, f. 66/18).

⁷⁵ Publicate de S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1200—1202.

⁷⁶ S. Dragomir, *loc. cit.*

⁷⁷ Actul Divanului din Iași, 1/11 ianuarie 1684, în S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1187—1200.

⁷⁸ Bibl. Acad. ms. 173, f. 65/17. În aceeași zi, 21 februarie — 2 martie 1684, țarii cereau lui Ivan Samoilovici să le comunice copii după scrisoarea trimisă lui, prin mitropolitul Dosoftei. (*Ibidem*, ms. 173, f. 65/17).

români și delegații țarilor. Această convorbire, poate și din motive diplomatice, cunoscându-se rivalitatea dintre ruși și poloni, dar și din convingerea solilor lui Ștefan Petriceicu, nu este citișu de puțin măgulitoare pentru poloni: românii după lupta de la Hotin, au trăit cu polonii în pace și frăție, *dar nu supunere*; acum însă li s-a aduce „din partea polonilor, supărări și nu-i cu puțință întru nimic a crede polonilor, pentru că polonii sînt oameni răutăcioși și, de fel nu sînt statornici în cuvintele lor”. Pentru a se arăta că în anumite împrejurări s-ar fi putut face un aranjament cu turcii, se strecurau indicații puțin „aranjate” a negociațiilor inițiate de aceștia: „sultanul ar fi trimis pentru tribut un turc și nu i s-a putut da tributul fiind țara pustiiată”. Se insinua, deci, o încercare de aranjament a turcilor cu Petriceicu, adăugându-se mai departe, că ceea ce s-a refuzat turcilor s-ar da bucuroș creștinilor: „Dacă marii domni îi miluiesc și dispun a primi sub mîna lor înalt prea puternică pe români, ei bucuroși încep a da marilor domni tributul acela ce l-au plătit turcilor, numai să-i apere cu oastea lor împărătească pe români de incurgerea vrăjmașilor, căci ei, românii singuri nu se pot apăra de pustiirea aceea multă”. La sfîrșit se dau citeva amănunte în legătură cu intențiile turcilor, menite a speria pe ruși și a-i face să încerce o expediție pentru întărirea pe tron a lui Petriceicu: „sultanul va trimite un turc, domn în Moldova, care se va întări, făcînd din această țară o citadelă dușmană creștenității, cu mult mai puternică decît Țarigradul și decît Kamenieț Podolsk”⁷⁹.

Ciuma care oprise în loc solia și evenimentele ulterioare care au adus îndepărtarea lui Petriceicu de pe tron și instalarea lui Dumitrașcu Cantacuzino ca domn, au făcut ca această solie să nu mai ajungă la Moscova. Din pricina împrejurărilor politice ea nu putea avea nici un rezultat practic. Totuși speranța unei intervenții mintuitoare a creștinilor de la răsărit pătrunsese adînc în sufletul boierilor moldoveni. La 15 februarie 1684, în așteptarea noii ofensive creștine, o anunțau vornicii Toader Nacu și Dumitrașcu, cîmpulungenilor: „Și Moscul, încă, avem nădejde, că va fi cu noi, după cît am înțeles”⁸⁰.

Văzute în lumina acestor date, dibuirile diplomației lui Petriceicu apar ca consecințe logice ale caracterului și posibilităților de care dispunea: prea slab pentru a se putea impune prin forța armelor, a fost și prea puțin dotat pentru a putea folosi în avantajul său anumite conjuncturi de politică externă. Pentru țară, încercarea a fost, așa cum au caracterizat-o cronicile, o tristă experiență⁸¹.

IV. Cronicile interne au relatat pe larg pribegirile boieresti din Moldova în a treia domnie a lui Duca. Ele au pus, în unanimitate, exodul acestei părți din boierime, în special din mica boierime, pe socoteala politicii duse de Gheorghe Duca față de țară. Toate pribegirile s-ar fi făcut motivate de politica financiară, foarte aspră, a domnului. Și schingiuirile săvîrșite sub Duca, unele chiar atribuite domnului, contra unor boieri mari sau mici, ca și închisorile la care condamna pe boieri și giupînese, s-au datorat, după cronicari, tot lăcomiei sale. Aceeași motivare s-a dat acestor pribegiri și de istoricii moderni, luîndu-se de bază relatările cronicarilor⁸². Totuși cercetarea atentă a izvoarelor diplomatice și a celor narrative și confruntarea lor, duce cu totul la alte concluzii. În primul rînd se întîlnesc în toamna anului 1683, toți acești pribegi în serviciul lui Petriceicu. Prin aceasta numai, am fi obligați să deducem că plecările din țară s-au făcut, măcar în parte, și prin întreprinderile fostului domn, care va fi făcut să fluture prin fața micii boierimi speranța ridicării în ranguri. Trebuie să menționăm că mai ales mica boierime s-a alăturat la început lui Petriceicu. Erau acei care nu aveau prea mult de riscat. Cronică atribuită lui N. Costin, dă lista a o parte dintre pribegii din această epocă. Ei au fost: Dubău, vel spătar și Gavriliță Neniul

⁷⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 1200—1202. O altă versiune o dă Salticov în raportul către țari din 4/14 martie 1684. (Bibl. Acad. ms. 173, f. 65/17—66/18).

⁸⁰ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. 43.

⁸¹ „Bogatu bine și folos au rămas țarei și de la Petriceicu vodă, pradă și foarmete mare”, I. Neculce, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 83.

⁸² În acest sens și N. Iorga, în *Istoria Românilor*, VI, p. 336—337.

vel stolnic, Ilie Moțoc, vel medelnicer, Ilie Drăguțescu vel armaș, Neculai Murguleț ftori logofăt; pe urmă: „Savin biv vel medelnicer și frate-său Gheorghită postelnicu, Virlan logofăt cu frate-său Sbera și alții mulți. aceștia deodată toți în țara leșească”⁶³. Din chiar informația ce o dau cronicile reiese că pribegia acestora, departe de a părea fuga unor extorcați și sărăciți, are caracterul unei insurgențe. Pribegii părăsesc țara în grup, în urma unei înțelegeri. Aceasta reiese din cronica citată: au plecat „aceștia deodată toți în țara leșească”⁶⁴. În letopisețul lui Neculce se vorbește chiar de o luptă care a avut loc în codrul Herței, între fugari și gonașii lipcani: „Tudosie Dudău vel spătar au fugit într-o noapte din țirg din Iași în Țara Leșească, așidere și Savel Zmucilă vel medelniceriu și fratele său Gheorghită postelnicul, și i-au agiunso gonașii lipcani în codrul Herții și s-au bătut cu dinșii și nu le-au putut strica nimic; și Moțoc și alții mulți” (au plecat atunci)⁶⁵.

În general cronicile interne fac din acești pribegi niște victime ale lăcomiei lui Duca. Pretutindeni boierii sint extorcați de domn cu o adevărată furie. Nicăieri, nici cea mai mică aluzie la o greșeală din partea unui boier. Știrile de natură documentară prezintă lucrurile într-alt chip. O învoială făcută la 1 februarie 1703, între Ursul Murguleț și nepotul său Lupașco, fiul lui Neculai, dezvăluie unele secrete ale pribegirilor. Se vede de aici că în ajunul părăsirii țării, Ursu și cu Neculai Murguleț fuseseră zloțași. Ursu mărturisește că în această calitate și-a însușit „din ținut”, câteva vite, boi și vaci”. Apoi adaugă „în acea vreme au trecut și frate-meu în Țara Leșească și au luat 150 de boi cu vaci de acele din ținut și le-au istovit frate-meu aceli vite în Țara Leșască, Nicolaie Murguleț a murit în pribegie. Ursul, revenit în țară, nu se spune când, într-o domnie, a fost „apucat” să plătească vitele luate de fratele său. Achitându-se, a primit carte domnească să țină pentru aceasta ocina din Mihălcina a lui Neculai. În 1703 se învoiește cu Lupașco Murguleț și Toader Moțoc, unul fiu, celălalt ginere fratelui rămas între străini, să-i dea aceștia câteva vite și să-și țină moșia”⁶⁶.

Din relatările actului de învoială reiese că acțiunile celor doi frați au fost independente una de alta. Ursul a luat vitele și s-a servit de ele fiind în țară. Neculai însă a părăsit țara cu ele. Cunoaștem și data înainte de care luându-se seama, s-a observat că Ursu și-a însușit din vitele adunate pentru darea domnească: înainte de 26 iulie 1682, data alcătuirii actului de dare în garanție. Pentru vina aceasta, potrivit obiceiurilor timpului urma să fie pedepsit. A fost dat în paza a doi bulucbași pînă la plată. Intervenind rudele, între care și fratele său Nicolae, l-au chezăsluit. S-a fixat și un termen pînă la care urma să se restituie costul bunurilor de care fusese păgubită visteria domnească: „de astăzi din 26 zile ale lui iulie în patru săptămîni”. Dacă nu plătește Ursul, vor plăti chezașii⁶⁷. Actul are și altă importanță, mult mai mare decît relatarea delictului săvîrșit de Ursul și Murguleț; între chezași e arătat și Neculai Murguleț, logofăt al doilea, fratele lui Ursul și actul arată data după care acesta, împreună cu rudele și tovarășii au pribegit. Deci pribegia lui Neculai Murguleț și a celorlalți boieri, arătată în cronici ca săvîrșită în același timp, a avut loc după 26 iulie—5 august 1682. Din contextul actului de învoială între Ursul și urmașii lui Neculai, cu data de 1 februarie 1703, aflăm și motivele pentru care au fost trimiși oșteni să urmărească pe fugari. Boierii care au părăsit țara, avem dovada din actul încheiat între Ursul și urmașii lui Neculai Murguleț și într-o carte de la Ștefan Petriceicu, pentru Tudose Dubău⁶⁸, au luat cu dinșii, în afară de propriile bunuri, bucate și vite care aparțineau visteriei domnești.

Asupra fugii primului grup de boieri în legătură cu datele ce le avem, se pot face unele precizări: ea trebuie să fi avut loc după 26 iulie/5 august și

⁶³ Pseudo N. Costin, *op. cit.*, p. 23.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 71.

⁶⁶ Hasdeu, „*Arhiva istorică*”, III, p. 266.

⁶⁷ Doc. din Iași, 26 iulie/5 august 1710, Hasdeu, *op. cit.*, p. 258.

⁶⁸ Act din Iași, 18/28 decembrie 1683 (17192), orig. Acad. Rom. CXXXIX/98.

înainte de 26 august/5 septembrie 1682, dată la care expira termenul pentru achitarea de către Ursul Murguleț a valorii vitelor însușite, fiindcă din actul din 1703 se vede că acesta din urmă n-a achitat suma pentru care era urmărit și nici cheazăii săi. Stabilirea datei la care au avut loc pribegirile, are pentru noi și între criza domniei lui Duca din 1682 înainte. S-a văzut că în primăvara și vara anului 1682, pe cînd Caprara, trimisul Habsburgilor la Constantinopol încerca, de formă, să obțină prelungirea păcii de la Vasvár de fapt urmărind să cunoască mai de vreme atmosfera de la Curtea sultanului și să producă o întîrziere în începerea ostilităților, în Polonia regele și partida conștientă de adevăratele interese ale statului se pregăteau de război.

Se cunoaște intervenția lui Ion Sobieski pe lingă nunțul apostolic din Cracovia pentru ca acesta să roage pe colegul său de la Viena să provoace zădărnicierea negocierilor între Casa de Austria și Turcia și să mijlocească încheierea unui acord între împăratul Leopold și moscoviți⁸⁹. În asemenea împrejurări, era natural ca regele polon să-și fi reamintit de Petriceicu, uitat, după pacea cu turcii din 1677⁹⁰. I se va fi cerut să-și regrupeze partizanii, care pentru siguranță, vor fi fost chemați în Polonia. Contau, pentru începerea expediției, cel puțin pe organizarea corpului, ce urma să-l recruteze fostul domn al Moldovei și marile prăzi pe care pribegii le puteau trece peste hotar, precum și propriile lor bunuri, pe care aveau să le pună la dispoziția acestuia⁹¹.

Asigurări pentru apropiata campanie de recucerire a Moldovei în cadrul luptei pe care se pregătea contra turcilor vor fi fost date, încă din vara anului 1682 în secret, desigur și pentru a nu se atrage atenția domnului din Moldova asupra celor urmărite. În decembrie 1682, cînd grosul pribegirilor era fapt îndeplinit, s-a putut pune în mod public, printr-o proclamație a regelui polon, chestiunea serviciilor săvîrșite de Petriceicu în folosul regatului polon și a reparațiilor ce i se cuveneau⁹². Al doilea grup de pribegi a părăsit țara în 1683 și anume, după toate indicațiile, după 24 aprilie—4 mai 1683, data plecării lui Duca în campania de la Viena.

Pribegia avea o deosebită însemnătate pentru cel care o săvîrșea. Era o armă de boieri în care se foloseau decît în cazuri extreme. Pentru dinșii putea însemna pierderea tuturor bunurilor și chiar a vieții, dacă erau prinși de slujitorii domnești. În caz că ajungeau cu bine la ținta urmărită, putea să-i aștepte, după trecerea de mulți ani, o înecată sărăcire între străini, care să-i roadă ca o boală fără leac. Pentru a putea trăi în afară de țară și pentru a-și salva bunurile de la confiscarea din partea domnului din scaun, trebuia să ducă cu dinșii tot, sau cît mai mult din ce se putea duce. Aveai impresia că un întreg colț de țară se mișcă, atunci cînd un boier părăsea țara. Convoiul era format din membrii familiei, femeile și copiii în telegi și rădvane, bărbații călări; în jur cete de slujitori înarmați. Urma șirul nesfîrșit de chervane care încărcau roadele cîmpului, obiecte uzuale și diferite lucruri de casă ca: haine, covoare, țesături; cirezi de vite, herghelii de cai și turme de oi erau minate pe drumuri tainice de către slujitori curajoși și de credință, spre hotar⁹³. Pentru ca pribegirea să nu fie

⁸⁹ I. Moga, *Rivalitatea*, p. 89.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁹¹ În legătură cu „împrumuturile” făcute de Ștefan vodă Petriceicu de la boieri, s-a păstrat un document posterior morții sale, din care se vede că Prodan Drăgușescu i-a furnizat multe bunuri. Pentru aceasta i-a dat moșia Tătăreștii. (N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 247).

⁹² I. Moga, *Rivalitatea*, p. 96.

⁹³ Pentru a se putea face o idee asupra felului în care pribegeau boierii noștri, amintesc cîteva date în legătură cu întoarcerea din pribegire a lui Gligore Hăbășescu. Plecat din țară cu Petriceicu la 1673, la întoarcere, în septembrie 1677, după o petrecere de trei ani printre străini, el venea aducînd cu dînsul cînzeci de oameni și optzeci de cai (I. Moga, *Rivalitatea*, p. 67). Dacă ne gîndim

oprită de oamenii domnești și de particulari, care în astfel de împrejurări se puteau deda la pradă și jaf, trebuia pentru aceasta ales un moment potrivit. Cu atât mai mult a trebuit ales momentul în care pribegeau, nu una sau două familii boieresti, ci o mare mulțime.

În adevăr, pribegii au ales timpul cel mai potrivit. Exodul lor s-a produs în perioada în care Duca se găsea de mult timp plecat în Ucraina, pentru a organiza. Domnul pleacă în Ucraina în februarie 1682 și rămâne acolo opt luni⁹⁴. Boierii părăsesc țara, în primul exod, după 26 iulie—5 august 1682 și înainte de 26 august—5 septembrie același an. După același izvor, întoarcerea lui Duca în țară ar fi avut loc abia în octombrie 1682⁹⁵. În cel de al doilea rind, ei pleacă după 24 aprilie—4 mai 1683, dată după care domnul era în drum spre Viena. Concluzii: pribegirile s-au produs în lipsa lui Duca din țară, atunci când spiritul de autoritate era slăbit. O reacțiune promptă și energică contra acelor ce se mișcau nu s-a putut produce.

Lucrurile văzute astfel, se pot clarifica anumite fapte pentru care n-am avea altfel o explicație deplină. Înțelegem și pentru ce orientarea acestor „lovii” în domnia lui Duca nu s-a făcut spre Șerban Cantacuzino, ca prin stăruințele sale să se ajungă la schimbarea domnului „hrăpăreț”. Se cunoștea doară rivalitatea dintre ei. Din contra, această pribegire s-a făcut spre poloni, act care în ochii turcilor putea fi privit ca semn de trădare și nu putea în nici un caz să aducă o diminuare a trecerii lui Duca față de dînșii. E clar că o parte din boierimea nemulțumită cu domnia de ruinatoare fiscalitate a lui Duca, martoră la stoarcerile țării prin cerințele neîncetate ale garnizoanei turcești de la Camenița, s-a lăsat ademenită de mirajul luptei ce urma să se deschidă contra păgînilor. La extorsiunile domnului, pentru dînsul sau pentru turci, lucrul n-avea importanță de stabilit pentru cei extorțați, explicația cronicarilor fiind pentru „cei ce vor ceti să înțeleagă”, anumite lucruri care de fapt nu se petrecuseră chiar așa, se adaugă și chestiunea tot atât de gravă, a nemulțumirilor de ordin moral. E de înțeles ca unii dintre pribegi, foști în ranguri inferioare sau mazili ai domniei lui Duca, să se fi îndreptat spre Petriceicu și în nădejdea ridicării pe scara boierilor; se știa doară că Ștefan vodă fusese părăsit în 1673 de întreaga boierime, cu excepția hatmanului Grigore Hăbășescu⁹⁶. Mai apoi, prin 1677 și acesta se reîntoarce în țară⁹⁷, unde în curînd moare⁹⁸.

Dacă lupta, cum sperau pribegii, avea să fie fericită, ar fi adus la sfîrșit, pentru ei și pentru țară, eliberarea de două rele: de conducerea lui Duca, rea pentru ei care erau mazili; de sarcina aprovizionării oștilor turcești de la Camenița. A doua latură a problemei avea, ca situație agravantă, și contactul des al boierimii cu soldatesca și cu dregătorii și oamenii de afaceri turci, insolenți și grosolani⁹⁹. O domnie prin poloni a lui Petriceicu deschidea deci și largi per-

că multe din bunuri au fost consumate în acest timp și că o parte dintre însoțitori îi vor fi părăsit, ne putem da o părere despre condițiile în care părăsise țara.

⁹⁴ Hurmuzaki, *Documente. Supliment*, II, 3, p. 141; I. Moga, *Rivalitatea*, p. 86.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Pseudo N. Costin, op. cit., p. 9, *Letopiseșul Țării Moldovei de la 1661—1705*, ed. C. Giurescu, București, 1915, p. 65; Neculce, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 53.

⁹⁷ I. Moga, *Rivalitatea*, p. 67.

⁹⁸ N. Iorga, *Stud. și doc.*, V, p. 92—93.

⁹⁹ În privința aceasta purtarea lui Hussein pașa în 1673, față de domnul și boierii țării, relatată de Pseudo N. Costin: „Eară Hussein pașa în multe chipuri supăra pe Petriceicu vodă; pe bieții boieri cei mari îi bătea la tâlpi”. (Kogălniceanu, *Letopiseșe*, II, p. 9). Un caz tot atât de revoltător e povestit și de secretarul solului polon din 1677, în Moldova, Ioan Gninski, în relatarea despre solia în Moldova: boierul moldovean Contăș, mare stolnic, care fusese îndruit de domnul țării să întâmpine pe trimisul polon, a mare bătut de un ienicer aga turc. (P. P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930, p. 71).

spectivă de parvenire, lucru care nu era chiar de neglijat. Dacă, bazați pe informația istorică, vom afirma că mare parte dintre pribegi erau rude mai apropiate sau mai depărtate ale domnului, ca și toți cei care i-au îmbrățișat soarta în 1683—1684 și că se înrudeau la fel între dinșii, se va da o explicație deplină și o justă prezentare a celor întâmplate în acest răstimp.

A fost o domnie lipsită cu totul de stabilitate și în veșnice nevoi materiale pentru a susține luptele contra oștilor turco-tătărăști. Strigătorii cărților de domnie nouă a lui Petriceicu îndemnau populația țării să nu se bejenească, anunțând, între altele, desființarea a atât de uritelor biruri puse de Duca pe țară; nici un locuitor nu datora alte dări decât „dijme și vâmi, căci acela este venitul voievodului”. Se impune însă, pentru a se preveni amenințarea turco-tatară „să fie toți oamenii slujitori în oaste”¹⁰⁰. Măsura ultimă fusese primită la început nefavorabil. Când s-au văzut foloasele, prin prada Bugeacului, veneau „de bună voia lor”¹⁰¹. Pentru perceperea dărilor datorate comerțului de tranzit se fixează vâmile, ai căror ocupanți aveau, deocamdată, mai mult însărcinări polițienești, de control asupra celor care circulau prin țară. Oricine mergea dintr-un loc într-altul trebuia să aibă „scrisoarea voievodului celui nou”, scria căpitanul Sig. Boier principesei Ana Bornemisza¹⁰².

Petriceicu își înjghebase un divan, nu însă dintre cei mai reprezentativi boieri ai epocii. Miron Costin, fostul logofăt luat cu Duca în captivitatea, la Domnești, se vede a nu-l fi urmat¹⁰³; la fel: spătarul Teodor Palade, postelnicul Constantin Ciobanu și hatmanul Buhuș¹⁰⁴. O parte dintre boierii din Țara de Jos, în frunte cu Cantemir șerdarul, trecuseră în Țara Românească¹⁰⁵, luând poziție contra domniei, prin poloni, a lui Petriceicu. Mai mult, ei aleg pe Cantemir domn, cu toate insistențele unora dintre partizanii lui Ștefan vodă de a-i atrage¹⁰⁶. În

¹⁰⁰ A. Veress, *Documente*, loc. cit., p. 200—202; 30 noiembrie 1683, căpitanul Sigismund Boier din Făgăraș către principesa Ana Bornemisza.

¹⁰¹ Zapisul boierilor Gavrilitești din 17 aprilie 1689 (N. Iorga, *Studii și doc.* VII, p. 91—93): „Sculatu-s-au Savin Zmucicine și cu Moțoc din Țara Leșască de au venit în țară, îndemnând pe mulți carii ei s-au potrivit lor și pre mulți și cu sila, i-au făcut de s-au ridicat să meargă să bată Bungeacul”.

¹⁰² A. Veress, loc. cit.

¹⁰³ El rămâne în Polonia de altfel pînă la mijlocul lunii noiembrie 1685. Pentru petrecerea în Polonia a lui Miron Costin, în anii 1684—1685, a se vedea dr. Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, pp. 113—124. N. Iorga (*Istoria Românilor*, VI, p. 351), socotea că și Miron Costin ar fi urmat pe Petriceicu. El însă nu se întilnește printre semnatarii actului din 1/11 ianuarie 1684, (S. Dragomir, op. cit.). De altfel pentru Miron Costin această adevărată devenise imposibilă și prin atitudinea lui din 1673, cînd fusese cel dintîi boier care dase semnalul ruperii de politica lui Petriceicu, (I. Neculce, *Letopisețul*, ed. cit., p. 53) și pentru legăturile cu Duca, care viețuiește în captivitate polonă pînă la 24 martie 1685. (Pseudo N. Costin, loc. cit., p. 32).

¹⁰⁴ Teodor Paladi și Constantin Ciobanu vor face parte din divanul lui Dumitrașco Cantacuzino vodă, primul ca mare vornic al țării de sus și cel de al doilea ca mare postelnic (Divan din 1/10 martie 1685, în V. A. Ureche, *Biserica din Cetatea Neamțului*, „An. Acad., Rom. Tom. XI, seria II, Mem. Sect. Ist., p. 47—48). Pentru Buhuș, mort în Țara Românească, Neculce, *Letopisețul*, p. 85.

¹⁰⁵ Boierii trecuți în Țara Românească au fost: Constantin, biv vel comis (Lambrino), Cantemir, vel clucer, Ștefan Scărlat biv postelnic, Dabija Scărlat biv treti vistier, Preda Paladie postelnic, N. Antohi clucer. (Pseudo N. Costin, loc. cit., p. 26). Nici unul dintre acești boieri nu vin să îngroașe rindurile divaniștilor lui Petriceicu. Ei formau, cum arată o scrisoare a lui Petriceicu, grupul de partizani ai lui Duca. (P. P. Panaitescu, *Pribegie etc.* Anexe, Scrisoarea din Suceava, 28 februarie 1684, p. 47—49).

¹⁰⁶ I. Tanoviceanu, *O scrisoare*, loc. cit., p. 714—716.

sffrșit turcii numesc, și în curînd caută să ducă în scaun, pe mazilul Dumitrașcu Cantacuzino. Deși nu era agreat de țară și boierii pribegi în Muntenia, partizanii lui Cantemir îi respingeau fâțiș domnia, totuși pînă la urmă au trebuit s-o accepte unii dintre dîșii. În condițiile acestea conducerea lui Petriceicu era de tot grea. Actele rămase de la dînsul sînt doar cîteva cărți de măsuri urgente pentru aprovizionarea oștilor sau, de represalii și reveniri asupra lor, față de acei dintre boierii care nu erau dispuși să-i îmbrățișeze cauza sau asupra celor care căutau să nu se compromită prea mult cu domnia sa. Într-o scrisoare plecată la 28 februarie 1684, din Suceava, Petriceicu anunța pe hatmanul Stanislav Iablonowski că a pus în vedere partizanilor domniei lui Cantemir, pe care îi califică drept rebeli, să se lase de cele încercate și să i se supună, căci în caz contrar le va confiscă bunurile¹⁰⁷. Iată, în rezumat, actele date de domn în chestiuni de ordine internă și în care se oglindește caracterul acestei domnii: la 30 noiembrie—10 decembrie 1683, din Cernăuți. Petriceicu cerea cu înfrigurare lui N. Murguleț, al doilea logofăt, ca din vitele de zlot, de la Bacău, să predea 100 de boi lui Grigoraș Moțoc, pînă la Botoșani. Acesta avea să le aducă domnului¹⁰⁸. La 18/28 decembrie același an, scria din Iași vornicului de Berchoiești, să restituie lui Dubău spătarul „pînea” luată de la satul acestuia din urmă, Părăscanii. Se specifică a i se restitui atît pînea luată „pre sama Domniei Ducăi vodă” cît și din cîtă astă „pîne voi fi luat de la satul domniei sale și-i fi trimis-o la Eși, la noi, și aceia să aibi a o întoarce dumisale înapoi”¹⁰⁹. Evident, la început Dubău ezitase să se alăture domniei lui Petriceicu, n-am putea spune pentru care motive, deși pribegise în serviciul său. Domnul îi aplicase măsura pe care o anunța hatmanului — confiscarea bunurilor — și boierul trebuise să-l urmeze. Același procedeu și față de un alt boier, care se făcuse vinovat însă de o mai mare greșeală, încercînd să fugă, probabil la Dumitrașcu Cantacuzino. E vorba despre jîtnicerul Ioan Stroescu. Prins de slujitorii de sub conducerea lui Neculai Murguleț, i se confiscaseră bunurile cu care voia să treacă. Pentru aceste bunuri s-a urmat un proces îndelungat între urmașii săi și ai lui Murguleț, aceștia din urmă dovedind cu mărturii că ceea ce se luase, trecuse la sulgeria domnească pentru hrana slujitorilor¹¹⁰. Alte bunuri, acestea închise la Homor, îi fusese confiscate de către Dumitrașcu vornicul de Cîmpulung. La 19/29 febr. 1684, din Suceava, unde se retrăsese acum, Petriceicu scria vornicului că s-a milostivit și a iertat pe Stroescu „de greșala ce a avut”. „Deci iată că vă scriem domnia me, ce i-ai luat să-i întorci tot înapoi... un cal și patru boi și nește saci cu pîne, ci i-ai luat de la Homor, și o sabie... și o ipinge”¹¹¹.

O tristă domnie de mici răfueli și de represalii, cu reveniri, a unui domn lipsit complet de autoritate, așa cum s-a arătat și în domnia dîntii¹¹². Și, ca și atunci va fi fost în veșnică lipsă de bani¹¹³, ceea ce l-a făcut, pe lîngă confiscările de la dușmanii domniei, să recurgă la împrumuturi de la boierii partizani. La o dată mai tîrzie, după moartea lui Petriceicu, rudele sale și doamna pierd o moșie, care fusese dată „pentru 900 de berbeci și 20 de boi de negoț și 20 ialovițe, ce au luat Petriceicu vodă de la Prodan Drăgușcu jîgnicerul”¹¹⁴. Cu toate încercările de represalii sau acelea de apropiere adresate boierilor care îmbrățișeau cauza lui Constantin Cantemir și aceea a lui Dumitrașcu Cantacuzino, Ștefan Petriceicu își da tot mai mult seama că domnia lui se apropie de sffrșit.

¹⁰⁷ P. P. Panaitescu, *Pribegia*, loc. cit.

¹⁰⁸ Acad. Rom., XLV/56.

¹⁰⁹ Acad. Rom., CXXXIX/98, act din 18 dec. 1683.

¹¹⁰ Hasdeu, „*Arhiva istorică*”, III, p. 270.

¹¹¹ N. Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 71—72.

¹¹² Pseudo N. Costin, loc. cit., p. 8; I. Neculce, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 52.

¹¹³ „Pentru aceia neputînd birui poruncile împărăției, fiind multe și țara slabă”, ... Pseudo N. Costin, loc. cit.

¹¹⁴ N. Iorga, *Studii și doc.*, VI, p. 247.

V. În Iași, Petriceicu s-a menținut pînă la începutul lui februarie 1684¹¹⁵, cînd, veșnic hărțuit de turco-tătari, mai ales după zdrobirea lui Kunicki și a ostiilor sale în Bugeac, s-a retras spre Suceava; acolo cu greutate mari a rezistat pînă în primăvară. Din cînd în cînd ostile sale cîștigau mici succese, exagerate mult de partizani¹¹⁶. La 15/25 februarie vornicii de Cîmpulung, Toderășcu Nacul și Dumitrașcu, anunțau bistrițenilor vești bune: că serdarul (Vasile Bainschi) înainte de „lăsarea secului”, a lovit o mare oaste de turci și tătari¹¹⁷, „și cu mila lui Dumnezeu și a măriei sale lui vodă și a creștinilor, au bătut pe turci și pe tătari”. Au nădejde să alunge în curînd păgînul, fiindcă „oști, în toate zilele vin și se strîng și Moscui încă va fi cu noi”¹¹⁷.

Între ultimile acte de la Petriceicu din Suceava sînt de citat: „scrisoarea către marele hatman Stanislav Jablonowski din 28 febr./9 martie 1684¹¹⁸, și cartea către Dumitrașcu, vornicul de Cîmpulung, din 19/29 febr. același an¹¹⁹. Puțin timp după data de 1/11 martie 1684, Petriceicu părăsise Suceava. În unele părți din țară dregătorii săi s-au mai menținut pentru o vreme. La 25 febr./6 mart, 1684, Toderășcu Nacu mai era vornic de Cîmpulung¹²⁰, ceea ce înseamnă că la această dată conducerea lui Petriceicu asupra nordului Țării dăinuia. Oști se aflau însă adunate și aici. Alături de dînsul era și un Gavrilăș rohmistru. Vești de la acesta, din Cîmpulung avem și la 17/27 martie (1684)¹²¹. Acestea sînt ultimile știri de la oamenii lui Petriceicu, înainte de prima ocupare a nordului Țării de către Dumitrașcu Cantacuzino. Între timp, turcii, după ce au aflat de prinderea lui Gheorghe Duca, numiseră pe Dumitrașcu Cantacuzino ca domn. Acesta era un fapt îndeplinit încă de la 7 februarie 1684, cînd se dau din Adrianopol știri aflate de la dînsul despre mersul campaniei¹²². Chiar contemporanii cei mai interesați, cum era Ștefan vodă Petriceicu, au aflat despre această numire foarte tîrziu. La 28 februarie nu-i era cunoscută și el, în scrisoarea către hatmanul Poloniei, vorbește despre boieri fugari, ca de partizani ai lui Cantemir, pretendent susținut de Șerban Cantacuzino¹²³. La începutul lui martie însă, Dumitrașcu vodă se găsea la Galați, însoțit de oști turcești, unde, adunîndu-și sprijinitorii, întîrzia așteptînd curățirea Țării de oamenii lui Petriceicu. Țara lua astfel cunoștință de noua domnie. Un zapis pentru o vînzare de pîine, cu data de 3/13 martie 1684, dă specificarea: „Cînd era merța cîte un zlot, în zilele lui Dumitrașcu vodă”¹²⁴. La 14/24 martie, din Galați, noul voievod dă o carte „boierului nostru, dumnealui Iane, ce au fost hatman de la Ucraina”, să-și stăpînească două mori. În act, el se intitulează, ca și înaintașul său Gheorghe Duca: „din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei și Țării Ucrainei”¹²⁵. Titlul pe care-l purta domnul și prezența la această dată și mai tîrziu a fostului „namesnic” în preajma sa¹²⁶, învederează intenția turcilor, în acel moment cel puțin, de a menține, dacă soarta armelor le-ar fi fost favorabilă, starea de lucruri creată în Ucraina, prin numirea domnului din Moldova și hatman acolo.

¹¹⁵ P. P. Panaitescu (*Pribegia*, pp. 19—20 și notele la p. 20) admite că Petriceicu ar fi rămas în Iași pînă la 10—11 ianuarie 1684. Însă știri din Cracovia, cu data de 10 februarie st. n. anunțau că ostile căzăcești sînt subț Mohilău și noul lor hatman ar fi cutreerind „țara turcească”, pe cînd „Ștefan Petriceicu stă în liniște domnească la Iași” (Iorga, *Știri nouă*, loc. cit., p. 141 și nota 1; și doc. din Iași, cu data de 9 febr. 1684, în Veress, *Documente*, XI, p. 217—218).

¹¹⁶ Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 43.

¹¹⁷ Doc. din Cîmpulung din 25 febr. 1684, Iorga, *op. cit.*, p. 144.

¹¹⁸ P. P. Panaitescu, *Pribegia*, p. 47—49.

¹¹⁹ Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 71.

¹²⁰ Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 144.

¹²¹ Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV, 2. p. 1392.

¹²² A. Veress, *Documente*, vol. XI, p. 219.

¹²³ P. P. Panaitescu, *Pribegia*, loc. cit.

¹²⁴ I. Marinescu, *Documente Vasluiene*, în *Bul. Com. Ist.*, IV, p. 207.

¹²⁵ Arh. St., București, M. Sf. Ioan Zlataust, VI/2.

¹²⁶ Întărirea din 12 martie 1685, pentru același, *Ah. St.*, București, loc. cit., doc. nr. 3.

În a doua jumătate a lui martie din anul 1684, oștile turco-tătare, trimise pentru întărirea garnizoanei de la Camenița și pentru instalarea lui Dumitrașco Cantacuzino, izbutesc a sili pe Petriceicu și oamenii săi să părăsească complet Țara. Ele duceau cu dînsle și pe dregătorii noii domnii. La 31 martie/10 aprilie 1684, vornic în Cîmpulung era un „Gheorghe stolnicul“, om al lui Cantacuzino. Acesta dădea, la data arătată, bistrițenilor știri din care putem afla cum s-a ajuns la alungarea completă a partizanilor lui Petriceicu din țară: „pentru vești dintr-a coace să știți dumneavoastră că turcii au trimis hazna la Camenița și cu 12.000 de tătari pe deceia parte de Prut, iar leșii s-au dus către Cernăuți, așteptînd să le mai vie oaste mai gloată, să iesă să se bată cu tătarii“. „Iară Dumitrașco vodă este tot la Galați“¹²⁷. Odată ce țara a fost golită de vrășmașii săi, Dumitrașco vodă n-a crezut că mai este folositor a rămîne la Galați, ci a pornit să-și ocupe capitala. Un act din 9/19 aprilie 1684, menționează prezența în Iași a vornicului de Țara de sus, Alexandru Ramandi. El făcea parte din divanul pe care, de puțin timp, și-l formase Dumitrașco Cantacuzino. Evident, la această dată noul domn se găsea în capitala țării. Încă din februarie, odată cu părăsirea Iașilor, Ștefan Petriceicu fusese părăsit de-o parte din boieri, care plecînd, minau cu dîșii gloatele care formase grosul oastei sale și o mare parte din vitele adunate pentru aprovizionare¹²⁸. La 19/29 februarie, el dădea ordin să se restituie bunurile confiscate de oamenii săi unuia dintre cei care-l părăseau și care avusese neșansa să cadă în mîinile oștenilor de sub comanda lui Neculai Murguleț. Era Ioan Stroescu, mare jtnic¹²⁹. Nu același lucru s-a întîmplat cu ceilalți boieri. Ei au putut să se înfățișeze într-un bloc compact, domnului trimis de turci, probabil încă de pe cînd aceștia aștepta la Galați¹³¹ ajutoare să-l așeze în scaun. După informația dată de documente, au trecut de partea lui Dumitrașcu: Racovițeștii: Nicolaie marele logofăt și fratele său Ioan, paharnicul¹³², Gavril Costache, marele vornic de Țara de jos¹³³, cu toți fiii și cuscru acestuia Teodor Cantacuzino vel vistiernic¹³⁴. S-au păstrat mărturii precise asupra datei și a împrejurărilor în care Costăcheștii au părăsit pe Ștefan vodă Petriceicu. Această defecțiune a avut loc de îndată ce oștile polono-moldovene au fost înfrînte în Bugeac. Pentru acest act, pe care Petriceicu îl socotea o trădare, a dispus ca bunurile și proprietățile Costăcheștilor să fie prdate. Un document de mai tirziu prezintă aceste represalii, ordonate de Petriceicu contra unor boieri pe care îi socotea trădători, ca pe un simplu act de jaf, al unor cete risipite și anarhice¹³⁵. Cunoșcînd atitudinea Costăcheștilor față de acțiunea lui Petriceicu și dispoziția acestuia de-a reacționa față de cei care-i trădau cauza, explicația actului săvîrșit de oștile în retragere din Bugeac, nu poate fi decît aceea dată de noi.

Restul divanului domnesc al lui Dumitrașcu Cantacuzino a fost format dintre foștii partizani ai lui Duca. Mai trîziu, la grupul de boieri din preajma lui Dumitrașcu vodă, a venit să se adauge și Ionașcu Balș, fost vornic de Țara de sus în domnia lui Petriceicu, pe care Cantacuzino l-a primit cu deosebită bucurie, numindu-l din nou în vechea dregătorie după cum a primit și pe Toader Paladi,

¹²⁷ N. Iorga, *Documentele Bistriței*, II, p. 45. Deci nu se poate admite data din Pseudo N. Costin, care afirmă că Dumitrașcu Cantacuzino „a venit la scaun în Iași în postul cel mare, în luna lui martie“, (*loc. cit.*, p. 33). Față de relațiile lui Gheorghe stolnicul, vornic de Cîmpulung, Dumitrașcu Cantacuzino, n-a putut ocupa scaunul decît în primele zile ale lui aprilie 1684.

¹²⁸ Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, IV, 1, p. 73-74.

¹³⁰ Pentru această afacere, cartea lui Ștefan Petriceicu din Suceava, la 19 februarie 7192 (1684) către Dumitrașco vornicul.

¹³¹ Doc. din 31 martie 1684, Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 73-74.

¹³² Doc. din 1 martie 1685 (7193). Ambii sînt în divan, V. A. Ureche, *Biserica*, *loc. cit.*, p. 47.

¹³³ Doc. din 10 iunie 1684 (7192), în Ghibănescu, *Ispisoace*, IV, 1, p. 77.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 91-93.

sacrificînd pe fostul său vornic, Ramandi și înlăturînd și pe Gavril Costache¹³⁶. Dar zdruncinările noii domnii a lui Dumitrașcu vodă nu erau terminate. Polonii care așteptau „să le mai vie oaste, mai gloată, să iasă să se bată cu tătarii”¹³⁷, prin aprilie își gătiseră forțe pe care le credeau suficiente pentru a ataca și alunga pe dușmani. Ofensiva a fost puternică. În puține zile oastea moldo-polonă răzbește pe năvălitori, recucerind o parte din țară. La 14/24 aprilie 1684, Petriceicu dădea o carte de judecată, la Dorohoi¹³⁸, nu prea departe de capitală. Totuși pînă la Iași n-a mai putut ajunge. O știre din Cîmpulung relatează împrejurările în care s-a produs noua ofensivă a oștilor creștine.

Sobieski atacase Camenița; „castelanul cu oștile intrase în țară” și „Petriceicu vodă încă a hi intrat în țară”. Dumitrașcu Cantacuzino, speriat, părăsise curtea din Iași, fugind spre Galata. Se înțelege că în aceste împrejurări Gheorghe stolnicu, vornicul pus de noul domn la Cîmpulung nu mai putea rămînea: „Iară vornicul carile am avut de la Dumitrașcu vodă, au fugit duminică spre luni dîntru noi”, scriau țirgoveții¹³⁹. Ofensiva creștină, din lipsă de forțe, n-a putut fi dusă mai departe. Totul s-a isprăvit aici.

Petriceicu vodă s-a ales cu o nouă speranță deșartă și Dumitrașcu Cantacuzino cel „fricos”¹⁴⁰ cu o spaimă neîntemeiată. O parte dintre boierii foști partizani ai lui Petriceicu, cîți mai rămăseseră pînă la această dată în jurul său, s-au întors în Moldova, căutînd să se împace cu noua domnie. Cei mai puțini, de altfel oameni fără greutate în viața politică a țării, l-au urmat în Polonia¹⁴¹. A fost ultima încercare a polonilor de-a folosi pe fostul domnitor în luptele contra turcilor. Unii istorici au încercat să explice înlăturarea lui Petriceicu pe motiv că fusese părăsit de marea boierime¹⁴². Este o explicație care nu corespunde situației reale. De fapt acesta este momentul în care regele Ioan Sobieski pune în aplicare noua sa concepție față de problema moldovenească, prin care se urmărea numai încorporarea acestei țări la regatul polon. Era o linie politică pe care n-o puteau admite nici Miron Costin și nici alți boieri ai țării. La ea a aderat, sau numai s-a resemnăt, o facțiune din mica boierime aflată în Polonia și formată din elemente militare, dornice de aventuri și privilegii, dar în același timp iremedeabil compromisă față de turci în campania Bugeacului, și a cărei revenire în țară, sub regimul acestora, devenise cu totul cu neputință. Aceștia sînt boierii care la 25 iulie 1684, prezintă, la Zolkiev, lui Sobieski un memoriu, prin care formulau revendicări de clasă, față de noua politică inaugurată de domn. Fiind vorba despre o încorporare, în cererile lor, ei nu fac nici o

¹³⁶ Pentru schimbările survenite în divan, doc. 110 martie 1685 (7193, în V. A. Urechia, *Biserica*, loc. cit., p. 47.

¹³⁷ Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 42.

¹³⁸ P. P. Panaitescu, *Pribegia*, p. 21. Totuși și după această dată, vornicul pus de Dumitrașcu Cantacuzino se menține în Cîmpulung. El făcea o cerere de griu, la 24 aprilie/4 mai 1685, bistrițenilor. Se recomandă a fi „bejenit”. (Hurmizați-Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1394). Explicația va fi în așezarea atît de adăpostită a Cîmpulungului, față de „cîmpul de bătaie” al beligeranților, care trebuie să fi fost drumul ce duce de la granița polonă spre vechea cetate de scaun, Suceava, spre Iași și de aici spre Bugeac. Restul țării se găsea într-un calm relativ, așa încît vornicul fugit din Cîmpulung la primele știri despre evenimente, s-a putut reîntoarce, în curînd.

¹³⁹ Iorga, *Doc. Bistriței*, II, p. 42. Documentul n-are dată; se vede din indicațiile interne, coroborate cu alte știri, că e din aprilie 1684, din vremea noii ofensive moldo-polone.

¹⁴⁰ „Acest tiran fricos”, Pseudo N. Costin, loc. cit., p. 34.

¹⁴¹ O cerere adresată de Ilie Moțoc și alți pribegi moldoveni noului rege polon care urmase lui Ioan Sobieski, ca să li se recunoască pe mai departe satele date de acesta din urmă pe moșiile sale din ținutul Sambor. T. Holban, *Două acte despre lupta de la Hotin*, în „Revista Istorică”, an. XXIV, nr. 4—6, (1938), p. 148—151). Fotocopie, Bibl. Acad. Rom.

¹⁴² Dr. Czesław Chowniec, *Miron Costin en Pologne*, loc. cit., p. 116.

amintire despre domnie, care în noua situație se desființase; nu se vorbește nici de limba țării; pe această boierime o interesau numai privilegiile ei de clasă; ea cerea să i se restituie țăranii; să i se acorde dreptul de a se retrage în Polonia, în caz că Moldova ar fi ocupată de turci; dreptul de cetățenie, deci o echivalare cu nobilimea polonă; dreptul de liberă sedere în Polonia a oricărui „nobil” din Moldova. În cererea lor figura și articolul special, ca armatele polone, care ar intra în Moldova, să se comporte astfel, ca locuitorii să fie cruțați de obișnuitele stoarceri și prădăciuni¹⁴³.

Campaniile următoare polone în Moldova (1686—1690)¹⁴⁴, organizate și realizate sub imperiul noii concepții, au avut să facă față unei hotărâte adversități a lumii politice din Moldova. Hărțuiri sterile și lipsite de orice semnificație au măcinat marile planuri ale regelui Ioan.

LES RELATIONS DE LA MOLDAVIE ET DE LA POLOGNE EN 1683—1684

RÉSUMÉ

La fin du règne de Gheorghe Duca a été présentée défavorablement par les chroniqueurs du parti adverse de l'ancien prince régnant. Pour nous laisser un tableau si sombre, ces derniers ont eu quelques éléments réels qu'ils ont exploités. D'abord ce furent les difficultés créées à la Moldavie par les Turcs qui avaient occupé, la ville de Kamenitz, place forte pour l'approvisionnement de laquelle les Moldaves furent astreints à de dures obligations. Ensuite, l'autonomie de la Moldavie a été gravement atteinte par le contact incessant entre les habitants autochtones et les Turcs qui se rendaient à Kamenitz. Le prince Duca avait, selon la tradition, un caractère violent et autoritaire. Ces défauts, considérés comme excessifs par les boyards moldaves, ont été surtout constatés lorsque le prince a manifesté un très grand désir d'enrichissement et une tout aussi grande ambition politique.

Depuis 1673 se trouvait en Pologne un réfugié politique apparenté à un grand nombre de boyards, Ștefan vodă Petriceicu, qui exploitait le mécontentement des Moldaves. En 1682, au printemps, après la reprise des hostilités entre les Autrichiens et les Turcs, les Habsbourg, soutenus par le Pape, obtinrent bientôt l'adhésion de la Pologne (au détriment de laquelle avait été effectuée par les Turcs la conquête du territoire de Kamenitz-Podolski) et s'efforcèrent à utiliser à leur profit la situation anormale de la Moldavie.

À la fin de l'été de 1682, en l'absence de Duca qui avait quitté la Moldavie pour organiser son administration en Ukraine, plusieurs boyards moldaves, incités par Petriceicu, se réfugièrent en Pologne. En avril 1683, après le départ de Duca pour la campagne de Vienne, un second lot de boyards se retira en Pologne. Le plan de guerre des Chrétiens comprenait aussi l'utilisation au moment opportun des Principautés roumaines dans la lutte contre l'Empire ottoman.

Après la 13 septembre 1683, date de la bataille de Vienne entre Sobieski et les Turcs, Petriceicu, avec l'appui de ses protecteurs polonais, commença la campagne pour occuper de nouveau la Moldavie. Sous l'influence de la nouvelle de la victoire des Chrétiens, les boyards, laissés par Duca en Moldavie, s'empressèrent de passer dans les rangs de ses ennemis. Au retour du prince, au mois de décembre, il fut abandonné, avec quelques exceptions, aussi par ceux qui l'avaient accompagné à Vienne. La majorité de ces derniers s'unit à Petriceicu.

¹⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, III, 2, București, 1900, p. 151; N. Iorga, *Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, loc. cit., p. 297 și dr. Czesław Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, loc. cit., p. 117—118.

¹⁴⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, p. 348—365.

Celui-ci s'empara ainsi du pouvoir en Moldavie. L'armée Moldave, formée par Petriceicu à la hâte, s'allia aux Cosaques qui avaient chassé la faible „namesnic“ de Duca de l'Ukraine. Ces troupes moldo-cosaques attaquèrent et pillèrent le Bugeac, mais elles furent bientôt mises en déroute par les forces régulières turco-tartares.

Le règne de Ștefan Petriceicu, fondé sur l'espoir de la victoire des armées chrétiennes contre les musulmans et s'appuyant, en Moldavie, sur ceux que Duca avait mécontenté, ainsi que sur les parents du nouveau prince et les opportunistes, chancela à la première nouvelle défavorable. Très tôt, le prince fut obligé de s'adresser aux Turcs à l'égard desquels il avait gravement péché, tolérant que l'on attaque les garnisons turco-tartares et que des massacres aient lieu dans le Bugeac. Dans ces conditions, le résultat de ses démarches ne pouvait être que négatif, malgré les négociations qui, étant donné la situation politique de l'Empire Ottoman à cette époque, durèrent assez longtemps. Le Tzar auquel Petriceicu s'adressa également, n'eut pas la possibilité de l'aider à cause de la situation dans laquelle se trouvait l'Etat russe. Le prince, réduit à l'appui de ses partisans en Moldavie et à celui des Polonais, après la défaite du Bugeac, fut abandonné par les premiers et soutenu faiblement par ces derniers. Bientôt, la mise en application par le roi Sobieski de sa nouvelle politique à l'égard de la Moldavie, eut pour conséquence d'éloigner définitivement Ștefan Petriceicu du trône de cette principauté.

La chute de Petriceicu fut suivie, en Moldavie, de profondes agitations qui portèrent un rude coup aux détenteurs de l'autorité en introduisant l'anarchie la plus démoralisante. L'incertitude produite par les incessantes incursions des boyards réfugiés à l'étranger, ainsi que par les méfaits de nombreuses bandes de brigands, constituèrent une entrave au travail et à la production et contribuèrent à déclancher l'épouvantable famine de 1684—1685.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL BIBLIOTECII CENTRALE UNIVERSITARE DIN IAȘI

DE

NICOS GAIDAGIS

Biblioteca Centrală Universitară din Iași ca orice instituție de cultură și de educație publică, a reușit în decursul existenței sale să acumuleze și să păstreze destule valori spirituale create de geniul uman. Ea a constituit obiect de studiu pentru mulți cercetători, care au scos în evidență importanța acestei instituții și aportul ei în cultura poporului român și s-au ocupat pe larg de istoricul acesteia.

În articolul de față ne propunem să ne ocupăm de data înființării ei, problemă la care, după părerea noastră, nu s-a ajuns, încă, la o concluzie satisfăcătoare.

Astfel Kurt Klein vorbește de „actul de fondare”, care ar purta data de „8 noiembrie 1838”¹. Autorul se bazează, după cum vom vedea, pe un act de donație, punct de plecare pentru toți cercetătorii care s-au ocupat de chestiunea înființării Bibliotecii Centrale Universitare din Iași ca: A. D. Xenopol², V. A. Urechia³, C. Andreescu⁴, Viorica și Gr. Botez⁵, D. Berlescu⁶, Radu Negru⁷, N. Liu⁸ etc.⁹. E vorba de o știre publicată în „Albina Românească” cu urmă-

¹ Karl Kurt Klein, *Biblioteca Universității din Iași*, în „Boabe de Grâu”, V (1934), p. 264; cf. Barbu Theodorescu, *Istoria bibliografiei române*, București, 1945, p. 32.

² A. D. Xenopol, *Memoriu asupra învățământului*, în *Serbarea școlară de la Iași... Acte și documente de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu*, Iași, 1885, p. 156.

³ V. A. Urechia, *Istoria școlilor de la 1800—1864*, București, 1892, tom. II, p. 86 și 125.

⁴ C. Andreescu, *Istoricul Liceului național din Iași 1835—1935*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul național, 100 de ani*, Iași, 1936, p. 95 și 99.

⁵ Viorica și Gr. Botez, *Cînd a fost înființată biblioteca „M. Eminescu” a Universității din Iași?* în „Căluza Bibliotecarului”, an. XI (1958), nr. 4, p. 21; Idem, *Biblioteca școlilor din Moldova (1839—1860)*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, V (1963), p. 258.

⁶ D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860—1918*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, București, 1960, vol. 1, p. 238.

⁷ Radu Negru, *Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași*, în „Revista învățământului superior” an. VI (1964), nr. 8, p. 107; precum și în „Căluza Bibliotecarului”, an. XVII (1964), nr. 11, p. 658.

⁸ N. Liu, *Biblioteca Centrală Universitară „Mihail Eminescu” din Iași*, în „Căluza Bibliotecarului”, an. XVII (1964), nr. 12, p. 752.

⁹ La fel am susținut și noi într-un articol publicat în 1966 (vezi: N.

torul conținut: „Eri în 8 ale acesteia, fiind serbarea Sf. Arhanghel Mihail, Pre Înălțatul Domn au priimit la 11 ciasuri urările înaltului cliros, a dregătorilor statului și a noblesci. La acest prilej, În<ălțimea> Sa au poroncit a să trimete la Academie 600 tomuri alese care au a fi începutul pentru înființarea unei biblioteci publice. Comitetul Academic, împreună cu D<omnul> referendarul au avut norocire a depune În<ălțimii> S<ale> rostirea simțirilor de recunoștință pentru acest nou semn al Înaltei Sale protecții”¹⁰. Deosebirile ivite de un an, 1838 sau 1839, se datoresc, după opinia noastră, nu „erorii” lui A. D. Xenopol, ci unei greșeli tipografice (culegătorul, în loc de 1839 a redat 1838), deoarece Xenopol citează corect „Albina Românească”, care a notat evenimentul¹¹. Astfel, Grigore Botez, într-un articol scris în 1955, susținea la fel ca Kurt Klein, că „actul de fondare a Bibliotecii Mihailene a apărut la 8 noiembrie 1838”¹². Mai târziu, revenind asupra acestei chestiuni, într-un articol scris în colaborare cu Viorica Botez, susține că „biblioteca universității din Iași a fost întemeiată nu la data de 8 noiembrie 1838, ci un an mai târziu, iar cabinetul de lectură nu s-a deschis la 1 septembrie 1841, ci la 23 noiembrie a aceluiași an”¹³. Ca act de înființare, Viorica și Gr. Botez, consideră hrisovul domnesc din 8 noiembrie 1840¹⁴, prin care se întăresc drepturile și proprietățile Academiei și care este dat cu prilejul aniversării a cinci ani de la fondarea ei¹⁵.

Părerii deosebite întâlnim la N. A. Bogdan, care susține că biblioteca a fost înființată în 1841¹⁶; I. Creangă care, neconvins de autorii precedenți, susține că „izvoarele ei trebuie căutate la începutul secolului al XIX-lea odată cu înjghebarea primelor școli de predare în limba română”¹⁷. Ideea fostului rector al universității „Alexandru I. Cuza” este interesantă, însă nu e argumentată, dat fiind că „înjghebarea primelor școli de predare în limba română” nu datează de la începutul secolului al XIX-lea ci mult mai dinainte, poate de la începutul secolului al XVIII-lea, dacă nu și de mai dinainte¹⁸. La rîndul său, Cezar Catanesco, considera că „cea întâia bibliotecă în Iași a fostu fundată la 1835 de către domnitoriul Mihail Sturza, de unde a și purtat numele de Biblioteca Mihailenă”¹⁹.

În anul 1958, Valeriu Moldavanu, Mircea Tomescu și Th. Ludu, au scos un ghid al bibliotecilor din România, unde, referindu-se la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași, scriu: „Începuturile bibliotecii datează din secolul al XVII-lea (circa 1642), cînd, în urma înființării Academiei Vasilieni, se pun și bazele unei biblioteci destinate profesorilor și elevilor”²⁰. Mai recent,

Γκαϊντατζής, Τὸ 'Ιάσι καὶ ἡ Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη „Μιχαὴλ Ἑμμένσκου“, in „Πυρσός“, ἀριθ.6 (1966), σ. 25.

¹⁰ „Albina Românească”, an. X (1839), nr. 89, p. 363.

¹¹ A. D. Xenopol, op cit., p. 157, nota 1.

¹² Gr. Botez, *Biblioteca „N. Bălcescu” din Iași*, în „Călăuza Bibliotecarului”, an. VIII (1955), nr. 10, p. 31.

¹³ V<iorica> și Gr. Botez, *Biblioteca școalelor din Moldova*, p. 258.

¹⁴ Cf. „Buletin”, Foaiie oficială, an. VIII (1840), nr. 93, p. 362—364.

¹⁵ V<iorica> și Gr. Botez, *Biblioteca școalelor din Moldova*, p. 259.

¹⁶ N. A. Bogdan, *Orașul Iași, monografia istorică și socială, ilustrată*, ediția a doua, Iași, 1913, p. 269.

¹⁷ I. Creangă, *Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”*, în „Călăuza Bibliotecarului”, an. XIV (1961), nr. 8, p. 26.

¹⁸ Cf. Const. A. Stoida, <rec. la :> Petru Vladcovschi, *Contribuții la istoricul dezvoltării învățămîntului din județul Iași*, partea I, Iași, 1972, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, „A. D. Xenopol”, X (1973), p. 555; Editarea cărților în limba română, după noi presupune existența unei școli unde se învăța și limba română.

²⁰ Cezar Catanesco, *Catalogul generalu alu Bibliotecii Centrale din Jassi, Jassi, Tipografia Societății Junimea, 1868*, p. IV.

²⁰ *Ghidul bibliotecilor din R.P.R.*, București, Ed. de stat didactică și pedagogică, 1958, p. 158.

Valeriu Moldoveanu, Gheorghe Popescu și Mircea Tomescu, într-un nou ghid al bibliotecilor, arată că la 8 noiembrie 1839 a avut loc o reorganizare a bibliotecii și că „începuturile” ei „datează din secolul al XVII-lea (1640)”²¹; această teză, perfect valabilă după opinia noastră, nu a fost însă luată în seamă, după cum am văzut, și se continuă și astăzi să se susțină vechea aserțiune²².

Deci, se impune, credem, o cercetare amănunțită, pentru a se dovedi în mod precis că așa-zisa „bibliotecă publică” a existat înainte de anul 1839 și că ea a moștenit vechea bibliotecă a Academiei domnești din Iași. Procedind astfel, credem, că se pune capăt unei confuzii ce persistă, și se restabilește un adevăr istoric care nu numai că ridică prestigiul bibliotecii și mai mult, dar aruncă lumină asupra întregului proces cultural-educativ care a existat în Iași încă cu câteva secole în urmă.

Susținătorii tezei greșite n-au ținut cont că între existența bibliotecii și procesul de învățământ există o legătură directă. Părerea lui Cezar Catanesco, care plasează înființarea bibliotecii la începuturile Academiei Mihăilene, este considerată de Viorica și Gr. Botez „surprinzătoare”, dat fiind că el „a fost mai aproape, în timp, de data creării bibliotecii și a dispus prin profesiunea sa, de multiple mijloace de investigații”. Ei cred că această „eroare” s-ar datora faptului că biblioteca „a funcționat la începuturile ei în localul Academiei și a fost în strinsă dependență bugetară și administrativă de aceasta”²³. Ei nu explică, însă, de ce cărțile din perioada respectivă poartă ștampila „Biblioteca Academiei Mihăilene 1835”, odată ce biblioteca a fost înființată în 1839! Numai Radu Negru a simțit nevoia să răspundă la această întrebare, dar el consideră că pecetea amintește numai „înființarea Academiei Mihăilene”²⁴. Noi credem însă că „eroarea” lui Catanesco se datorește tocmai acestei ștampile, care indică faptul că la înființarea Academiei Mihăilene exista o bibliotecă. El n-a întreprins investigații speciale asupra istoricului bibliotecii, investigație care l-ar fi dus la alte concluzii, ci a scris o simplă introducere la catalogul cărților bibliotecii; din faptul că ele purtau ștampila din 1835, el a dedus că atunci ar fi fost înființată și biblioteca.

Existența bibliotecii în anul 1835 ne-o dovedesc chiar informațiile pe care ni le furnizează cei care plasează înființarea ei în anii 1838—1839. Astfel, V. A. Urechia, scrie că cele 600 tomuri donate de Mihail Sturza au constituit „aproape primul fond al Bibliotecii”²⁵; la deschidere, însă, cum arată ceilalți autori, biblioteca dispunea de 583 opere în 1981 volume²⁶. Așa stînd lucrurile, fondul donat de domnitor reprezenta mai puțin de 1,3 din fondul existent atunci în bibliotecă. Și totuși nici unul dintre autorii amintiți nu și-a pus întrebarea: de unde provin celelalte 2/3 din cărțile bibliotecii?

Pentru noi este evident că autorii precedenți (vorbim numai de cei care s-au ocupat special de Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu”) au fost

²¹ Ghidul bibliotecilor din România, București, 'Ed. enciclopedică română, 1970, p. 222.

²² Cf. Ion Miclea, *Iașii marilor iubiri*, București, Editura Meridiane, 1971, f. 49; Biblioteca, lăcașul dulcilor zăbave, Interviu cu Gr. Botez... în „Opinia”, Iași, an. II, nr. 5 (11), <1975>, p. 15.

²³ Viorica și Gr. Botez, *Cînd a fost înființată biblioteca...*, p. 20.

²⁴ Radu Negru, în „Revista învățămîntului superior”, p. 107.

²⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. II, p. 86.

²⁶ Radu Negru, *op. cit.*, p. 107; Acest număr diferă de la autor la autor: Kurt Klein susține că stocul de cărți puse la îndemîna publicului era de 562 opere în 2059 volume (*op. cit.*, p. 265); Același număr îl dădea și Gr. Botez în 1955 (cf. „Călușa Bibliotecarului”, nr. 10 (1955), p. 31); Viorica și Gr. Botez revin asupra cifrei și scriu că în catalogul lui Gusti sînt cuprinse „aproape 800 de titluri de cărți și periodice în 1981 volume” (cf. „Studii și cercetări de bibliologie”, V (1963), p. 260). Noi am considerat corecte datele oferite de Radu Negru, întrucît la o nouă verificare făcută de noi am găsit, în afara celor două suplimente adăugate în catalogul lui Gusti, 591 opere în 1958 volume.

induși în eroare de încercările făcute atunci de oameni de cultură din Iași de a reorganiza biblioteca, deja existentă, într-o bibliotecă publică sau „națională” cum i se spunea²⁷, pentru a fi în folosul tuturor cetățenilor din Iași. În „Reglementul Bibliotecii” întocmit în 1840 de Epitropia școalelor se spune, printre altele, că după ce „s-au luat cuvenitele măsuri pentru înființarea unei biblioteci publice, în care doritorii citirii cărților să poată găsi o îndeletnicire folositoare, Epitropia au alcătuit un regulament special atîngătoriu de informarea, ținerea și fregvențarea acei biblioteci...”²⁸. În hrisovul din 8 noiembrie 1840 se spune că „la anul 1835, am urzit Academia, pentru a căreia povățuire am întărit și un înadins reglement, înzestrind acesta a noastră Academie cu cabinet de instrumente: matematice, fizice, chimice, agronomice și cu o bibliotecă publică...”²⁹. Este evident deci că se încerca să se transforme biblioteca Academiei și să se unească probabil toate bibliotecile existente în Iași într-una singură, centrală, cu multiple funcții, sub auspiciile celui mai înalt institut de învățămînt existent atunci în Iași, Academia Mihaileană. Încercarea Epitropiei școalelor de a uni în primul rînd Biblioteca Academiei cu cea a Societății de medici și naturaliști a dat însă greș, deoarece Societatea n-a acceptat³⁰, iar biblioteca a rămas așa cum era, o bibliotecă școlară în cadrul Academiei, de la care, însă, aveau dreptul la împrumut și alte persoane, nelegate de școală. Acest lucru ni-l dovedește chiar regulamentul bibliotecii, care obliga pe cititori să prezinte o legitimație („bilet”) emisă de Epitropia școalelor pe timp de patru luni, cu drept de reînnoire, pe cînd „epitropii, referendul, profesorii și aceia care prin donații au intrat în rîndurile binefăcătorilor bibliotecii” nu erau „supuși la această formalitate”³¹. De unde concluzia că biblioteca rămăsese tot aceea a Academiei Mihăilene care, la rîndul său, moștenise vechea bibliotecă a Academiei domnești. Să nu ne înșele cuvîntul „înființare”, întîlnit în diferite acte, dacă e vorba de originea bibliotecii, ci să ne gîndim la continuitatea ei. În 1914, de pildă, D. Gusti punea problema „înființării” bibliotecii Universității, întrucît vechea „Bibliotecă Centrală” era „atît de primitiv organizată”, încît se cuvenea creată o alta, universitară³². „Comisiunea bibliotecii”, în fruntea căreia erau Al. Philippide și Al. Myller³³, a și depus un atare proiect, care nu însemna, de fapt, „înființarea” unei instituții, ci „reprofilarea” ei, produsă în adevăr peste doi ani³⁴.

Eroarea de a socoti că Biblioteca Centrală din Iași a fost creată abia în 1839 pornește, în zilele noastre, din greșita convingere că în Moldova n-ar fi existat mai înainte biblioteci școlare, ci doar „biblioteci particulare: domnești, boierești, mănăstirești sau bisericești”³⁵. De aici probabil și concluzia că perioada 1839—1860 este „o etapă de tranziție de la biblioteca școlară la biblioteca pu-

²⁷ Cf. Th. Codrescu, *Uricarul*, Jassi, 1886, vol. VII, p. 181. De acum înainte vom cita simplu: *Uricarul*.

²⁸ V<iorica> și Gr. Botez, *op. cit.*, p. 259.

²⁹ „Buletin”, Foaie oficială, an. VIII (1840), nr. 93, p. 362—363; „Albina Românească”, nr. 87 (1840), supliment din 17 noiembrie; *Manualul administrativ al Principatului Moldovei cuprinzător legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 pînă la 1855*, Iași, 1855—1856, vol. II, p. 301; V. A. Urechia, *op. cit.*, tom. II, p. 169—170; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 97.

³⁰ Karl Kurt Klein, *op. cit.*, p. 264.

³¹ <D. Gusti>, *Catalogul cărților de citit în Biblioteca Academiei Mihăilene*, Iași, Institutul Albinei, 1841, p. 3.

³² Dimitrie Gusti, *Întemeierea bibliotecii și seminariilor de pe lingă Universitatea din Iași, un sistem de propuneri cu numeroase documente și planuri în aneure*, Iași, 1914, p. 7—8.

³³ Gr. Botez, *Biblioteca „N. Bălcescu” din Iași* (continuare), în „Călăuza Bibliotecarului”, an. VIII (1955), nr. 11, p. 38.

³⁴ V<iorica> și Gr. Botez, *Biblioteca școalelor din Moldova*, p. 259.

³⁵ Gr. Botez, *Biblioteca „N. Bălcescu”*..., în „Călăuza Bibliotecarului”, an. VIII (1955), nr. 10, p. 30.

blică”³⁶. Trebuie să observăm însă că biblioteca a existat înainte de 1839, și că, după aceea chiar, ea a continuat să fie numită uneori „Biblioteca școalelor din Moldova” sau, simplu, „Biblioteca Academiei”³⁷, ceea ce dovedește o continuitate³⁸.

Intr-un scurt istoric al școalelor din Iași, publicat cu ocazia examenelor din 3 iulie 1838, când se împlineau 10 ani de la reorganizarea școlii, se arată, printre altele, că odată cu inaugurarea Academiei, la 16 iulie 1835, domnul a „binevoit a rîndui o somă însemnătoare pentru cumpărarea de cărți, de instrumenturi de fizică și de matematică, precum și de agronomie, din care o parte de noi unelte, aduse de la Paris”³⁹. C. Andreescu, contrazicîndu-se⁴⁰, arată că, în 1836, biblioteca era „deja importantă”⁴¹. La 18 martie 1837, Epitropia școalelor, prin anaforaua nr. 67, anunța domnitorului, deciziile sale, semnate de Veniamin Costache, I. Canta, I. Ghica și Gh. Asachi, că „după plata caselor cumpărate pentru școle, cassa, mai are la Visterie 317.057 lei, 19 parale, afară de suma convenită pe anii curgători, încît este în stare, atît a întîmpina cheltuiala zidăriei comunicației între academie și institut, cît și de a începe a cumpăra pentru biblioteca publică cărți și instrumenturi pentru cabinet”⁴². La 13 decembrie 1837 Societatea de medici și naturaliști cerea permisiunea Secretariatului de Stat de a cumpăra casele lui Costache Sturza pentru așezarea muzeului. Cererea a fost aprobată, dar neputîndu-se efectua imediat vînzarea, Epitropia se văzu nevoită să pună la dispoziție o cameră, în Academie, pentru cabinetul de științe naturale, mutînd „biblioteca și cancelaria” în altă odaie”⁴³. În aprilie 1838, Epitropia dispunea în mod definitiv ca „internatul Academiei, economatul, bucătăria etc. să se concentreze în casele cumpărate de la Cornetul Voinescu, iar în casele cele mari să rămînă sălile cursurilor, biblioteca, cabinetul de fizică și matematică”⁴⁴. Așadar biblioteca a existat și înainte de 23 noiembrie 1839, e drept că defectuos organizată, așa cum rămăsese din 1821, cu unele lipsuri semnalate ulterior. Funcția de bibliotecar o îndeplinea stolnicul D. Gusti, a cărui numire definitivă se va face abia în iunie 1841, cu leaful de 1.200 lei anual, avînd și un ajutor (pe Costache Ioan), cu aceeași leaful⁴⁵. Lor li se datorește și primul catalog al cărților din această bibliotecă, dar se pare că nu au fost cuprinse în el toate titlurile. La acest catalog, publicat în 1841, ne vom referi, mai ales, în continuare.

Cărțile au fost consemnate în catalog „după rînduiala materiilor”, în cinci clase : teologie, jurisprudență, filosofie (cu subdiviziunile : fizică, istorie naturală, medicină, matematică, arte) ; litere (cu subdiviziunile : gramatică, retorică, poezie) ; biografie, istorie⁴⁶. În fiecare clasă cărțile au fost împărțite pe limbi : greacă, latină, franceză, italiană, germană, română. Se pune întrebarea : de ce au fost împărțite pe limbi și de ce în primul rînd cele grecești, latinești etc. ? Nu se poate spune că s-a urmat ordinea predării lor în școală sau că interesa „clasicismul” lor, dat fiind că în aceste limbi erau cuprinse și multe cărți contem-

³⁶ V<iorica> și Gr. Botez, *op. cit.*, p. 259.

³⁷ *Ibidem*, p. 265, nota 1.

³⁸ Pe cărțile intrate în bibliotecă pînă la unirea Principatelor întîlnim ștampila : „Biblioteca Academiei Mihaeline 1835”, apoi ștampila : „Principatele Unite, Biblioteca Școalelor din Jassi, 1859”. Mai tîrziu, potrivit schimbării titulaturii, s-au aplicat și ștampile adecvate ca : „Principatele Unite Moldova și Țara Românească. Biblioteca Universității Iassi. Biblioteca Ulpia” ; „Biblioteca Centrale Iassi” etc.

³⁹ „Buletin”, Foaie oficială, an. VI (1838), nr. 55, p. 220.

⁴⁰ Am arătat mai sus (vezi nota 4) că C. Andreescu susținea teza, potrivit căreia biblioteca s-ar fi înființat în 1839.

⁴¹ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 84.

⁴² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 363 ; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 86.

⁴³ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 64 ; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 241, nota 489.

⁴⁴ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 90.

⁴⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 203 ; C. Andreescu, *op. cit.*, p. 99—100.

⁴⁶ V<iorica> și Gr. Botez, *op. cit.*, p. 260.

porane. Noi credem că D. Gusti a păstrat tradiția bibliotecii Academiei domnești, unde învățămîntul se făcea cu precădere în limbă greacă⁴⁷.

Cercetările noastre ne-au dus la concluzia că biblioteca Academiei domnești a continuat să existe chiar și după 1821, cînd academiile domnești din țările române au fost desființate printr-un firman al sultanului ca fiind „instrumente de instigare la răzvrătire”⁴⁸. E drept că ea a suferit de pe urma evenimentelor din 1821, că a fost lăsată fără bibliotecar și că n-a fost folosită pînă la redeschiderea școlii, dar principalul este că ea n-a fost desființată, iar Academia Mihăileană, care, în fond, nu era altceva decît reînființarea vechii academii sub formă românească⁴⁹, n-a făcut decît s-o continue. O parte din fondurile ei, mai ales manuscrise, au fost transferate, în 1804, la seminarul „Veniamin” de la Socola⁵⁰, atunci cînd, probabil, învățămîntul teologic s-a separat definitiv de Academia⁵¹, însă majoritatea fondului de cărți rămăsese în cadrul bibliotecii Academiei.

⁴⁷ Viorica și Gr. Botez afirmă că din „biblioteca școlii grecești din Iași i se rătăciseră” unele donații ale lui Vasile Lupu și Hrisant Notara (*ibidem*). Ce rost avea să-și pună autorii asemenea probleme dacă Biblioteca Academiei Mihăilene n-a moștenit-o pe cea a Academiei domnești!

⁴⁸ Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971, p. 68 și 94; cf. Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, București, 1960, vol. I, p. 282, nr. 1433 și p. 283—284, nr. 1439.

⁴⁹ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 57 și 215; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 118; Uricarul, vol. III, p. 32—34 și vol. VII, p. 175—178; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară...*, p. 206.

⁵⁰ Cf. C. Erbiceanu, *Din biblioteca Seminarului Veniamin din Iași, unele din cărți ce se raportă la școala greacă domnească din Iași, ori au fost cărți de școală în Seminarie*, în „Revista Teologică”, an. III (1885—1886), nr. 51, p. 401—404; Idem, *Manuscrisele școlii grecești aflate în biblioteca Seminarului Veniamin din m-rea Socola*, în „Revista Teologică”, an. III (1885), nr. 22, p. 169—172, nr. 23, p. 177—181 și nr. 24, p. 185—187; Idem, *Manuscrisele școlii grecești aflate în biblioteca Înalt Preașf. Mitropolit al Moldovei și Sucevei D. D. Iosif Naniescu*, în „Revista Teologică”, an. III (1885), nr. 25, p. 193—198.

⁵¹ Ariadna Camariano-Cioran afirmă că în Academiile domnești nu se făcea teologie (*op. cit.*, p. 270). Credem că teza nu corespunde realității. E drept, profesorii din Academia domnească erau acuzați pe la 1763 și încoace de ateism de către călugării din seminarul de la Sf. Sava (v. G. Dossios, *Studii greco-romane*, partea I, Iași, 1901, p. 36; Florica T. Cimpan, *Iosif Moisiodax și Spiridon Ananis profesori de matematică la Academia domnească din Iași*, extras din „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași (Seria nouă), Secțiunea I. Matematică, tom. XIII <1967>, fasc. 1, p. 208), însă chiar Iosif Moisiodox, care ne dă aceste informații în „Apologia” sa, le plasează pe terenul intrigilor. Nu numai că se făcea „cetire din Sfînta Evanghelie și din Faptele Apostolilor pînă la sfîrșit” (Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV. *Documente grecești privitoare la istoria românilor* publicate... de N. Iorga, partea I, București, 1915, p. 394), ci tot învățămîntul era impregnat de misticismul ortodox. Acest fapt este dovedit de manuscrisele elevilor Academiei domnești din Iași și din București, care se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară din Iași. Dealtfel, nici nu se putea să nu facă teologie din moment ce una din misiunile școlii era să crezie preoți pentru țară. Documentul de danie din anul 1734 spune răspicat: „și încă de vreme ce sîntu două școale aice în oraș în Iași, una grecească și alta slovinească, să fie dator Mitropolitul cel după vreme a ave purtare de grija și neconținută cercetare asupra dascălilor, ca să pue nevoiește asupra ucenicilor, să-i învețe precum se cade și să-i procopsească, ca cei ce se vor face preoți dintre dinșii...” (C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 14). Prin acest document se răspunde, credem, și celor care susțin că „școala grecească” nu a avut „nici o legătură cu țara” (Const. A. Stoide, <rec. la:> Petru Vladcovschi, p. 555).

În 1827, cînd se depuneau eforturi pentru redeschiderea școlii domnești, doi tipografi au verificat biblioteca școlii și au găsit multe lipsuri, precum aflăm din însemnarea făcută pe cartea *Gradus ad Parnassum* păstrată în Biblioteca Centrală Universitară: „La anul 1827, martii 4, toate cărțile latinești, italienești, grecești și nemțești s-au cercat și s-au aflat multe lipsă din tomuri și pentru ca să <se> știe cît <recte> cînd> s-au cercat am însemnat noi tipografii din Iași din Sfînta Mitropolie. Neofit <și> Toader Gheorghe”⁵². Este o dovadă că după 1821 biblioteca nu se împrăștiase. Academiei „Mihăilescu”, care lua ființă la începutul lui ianuarie 1828, în vechiul local al fostei școli domnești de la Trei Ierarhi⁵³, nu-i rămînea decît s-o preia și să o dezvolte mai departe, ceea ce s-a și întîmplat.

Am urmărit, în ce ne privește, această preluare de ștafetă prin cărțile ce au aparținut Academiei domnești și care în majoritate figurează în primul catalog al Bibliotecii deja citat⁵⁴. Se cunosc astăzi, după dedicațiile făcute de donatori, peste 30 de cărți care au aparținut școlii domnești din Iași.

După cum se știe, această școală a fost înființată de Vasile Lupu voievod în 1640, însă continuitatea ei naște încă dispute. V. A. Urechia plasa începuturile școlii, pe care o numea „Academia de la Trei Ierarhi”⁵⁵, în prima jumătate a secolului al XVII-lea⁵⁶. Constantin Erbiceanu își însușea părerea lui Gh. Asachi, că Vasile Lupu „au fondat în Iași, la 1644, o academie... de științi cu profesori greci aduși într-adins”⁵⁷. A. D. Xenopol în „Memoriul asupra învățămîntului” o califică drept „singura școală mai înaltă a țarei”, în care au funcționat Nicolae Cherameus, mort în Iași la 1672, Teodor Trapezuntul, care dăscălește în Iași pînă la 1695 și Ieremia Cacavela, „dascăl la Academia domnească pe la 1698”⁵⁸. Constantin C. Giurescu, scrie, la rîndul său, fără a indica sursele, că Vasile Lupu a întemeiat „o școală superioară” și că în ea „lecțiile se făceau în grecește, în slavonește și la început și în latinește. Se predă: teologia, retorica, dialectica, gramatica, aritmetica, geometria, astronomia și muzica. Elevii dispuneau și de o bibliotecă”⁵⁹. Prima donație de cărți o face ctitoriei sale Vasile Lupu însuși, probabil pe la 1640, cînd a fost întemeiată și școala de la Trei Ierarhi. Din aceste cărți donate mănăstirii Trei Ierarhi, noi cunoaștem numai una⁶⁰, volumul al III-lea din operele lui Ioan Chrisostom, apărut în 1612 la Eton (Anglia) și care se păstrează astăzi în Biblioteca Centrală Universitară din Iași. Pe nota acestei cărți se

⁵² De asemenea în cartea *Nouvelle méthode abrégée, curieuse, et facile...* de Michel Feri, ediția a II-a, apărută în anul 1732 la Veneția, care se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară din Iași sub cota: I-2411, s-a notat: „1827 martie, s-au căutat toate cărțile vivliotecei”.

⁵³ „Buletin”, Foae oficială, an. VI (1838), nr. 55, p. 218; *Uricarul*, XVI, p. 383; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 118; Gh. Săulescu, *Gramatică românească sau observații grammaticești asupra limbei românești pentru școalele normale și gimnaziale*, partea I-a, etimologică, Iași, în tipografia Sf. Mitropolii, 1833, f. 2, și partea a II-a, unde se arată că școala s-a deschis la 23 ianuarie.

⁵⁴ Nu se poate pretinde că ele au revenit bibliotecii de la Mitropolie sau de la mănăstirea Sf. Sava, deoarece cărțile de la ele au intrat în Biblioteca Centrală din Iași după secularizarea averilor mănăstirești (cf. Cezar Catanescu, *op. cit.*, p. V—VI; N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, București, 1932).

⁵⁵ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 9.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁵⁷ Cf. A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 54.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 98; cf. D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1872, p. 154; Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία, Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων...*, Ἐν Ἀθήναις, 1868, σ. 22, 383 καὶ 414.

⁵⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, partea a doua, București, 1946, p. 915—916.

⁶⁰ În *Ghidul bibliotecilor din România* se susține că „o parte” din cărțile donate de Vasile Lupu școlii de la Trei Ierarhi se află „și acum în fondul bibliotecii universitare ieșene (p. 222). Noi n-am găsit decît una !

specifică că ea este donată „mănăstirii dascălilor“⁶¹. Ulterior a mai donat un *Minei* (în 1642), care se păstrează în Arhivele Statului din Iași, sub numărul de inventar 2606, dar în însemnările de pe el nu se specifică dacă a fost donat școlii⁶².

Existența bibliotecii nu este specificată nicăieri, însă faptul că domnul Moldovei a donat cărți școlii, ne permite să presupunem că atunci se organizase la școala mănăstirii și prima bibliotecă școlară din Iași, întrucât cărțile trebuiau păstrate și administrate.

Autorii tratatului *Istoria pedagogiei* (nu cunoaștem nici aici izvorul informației) consideră că începuturile Academiei din Iași trebuie căutate în primul sfert al veacului al XVII-lea, pentru că alături de școala ortodoxă în limba slavonă se înființase și o școală ortodoxă în limba greacă la mănăstirea Sf. Sava⁶³.

Atanasie Teodoru consideră că Nicolae Mavrocordat „a înființat la Iași școală domnească din propria sa cheltuială“⁶⁴, deci o școală deosebită de cea existentă pînă atunci. N. A. Bogdan susține că școala lui Mavrocordat, înființată în 1714 la Sf. Sava, era „primară probabil“ și că acolo se învăța carte grecească, slavonească și bineînțeleș, românește⁶⁵.

Ștefan Bărsănescu, preluind aceste teze și combătînd pe autorii care susțin continuitatea școlii, afirmă că școala domnească s-a înființat în Iași, la 1714, în primăvară, „adică la puțin timp după reorganizarea școlii similare din București din anul 1707“⁶⁶. El pretinde că „procedarea“ autorilor dinainte ține „de lipsa de cunoaștere a documentelor epocii referitoare la problema noastră“⁶⁷. În replică, Const. A. Stoide se rallyază celor care vorbesc de o continuitate a școlii domnești. „Din aparenta lipsă de izvoare, crede domnia sa, nu trebuie să deducem încetarea funcționării „școlii domnești“ de la Iași în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și în primul deceniu al secolului al XVIII-lea“⁶⁸. O întrerupere totuși, adaugă același autor, a avut loc între anii 1686—1687, cînd biserica Trei Ierarhi împreună cu școala fuseseră distruse de soldații lui Sobieschi⁶⁹, iar o alta pe la 1711, în timpul războiului ruso-turc, cînd forțele militare, conduse de Cante-

⁶¹ Cf. I. Gheorghită, *Prezentarea a două cărți prețioase din Biblioteca Centrală „N. Bălcescu“ a Universității din Iași*, în *Prima sesiune științifică de bibliologie și documentare*, București, 15—16 decembrie 1955, București, 1957, p. 273—276; Idem. *O carte dăruită de Vasile Lupu, aflată în Biblioteca Centrală a Universității din Iași*, în „*Iașul literar*“, nr. 1 (1956), p. 124—126; N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu“ — Iași*, vol. I (sec. XVI—XVII), Iași, 1974, p. 97.

⁶² Notele care atestă că acest *Minei* a fost donat de Vasile Lupu sînt următoarele: 1) Aștău sfintu biblion este a Treisfetitelor făcăt de Vasili Vodă. Cine s-ar afla să-l fure, să fie afurisit de doisprezece apostoli“. Pe f. 1 iscălește: „Κωσμάς ἡγουμένος ἐκ τῶν Ἱβήρων“ (Cozma egumenul de la <mănăstirea> Ivirilor). 2) „+ Τρι[ων] Ἱεραρχῶν, τοῦ Βασιλῆη Βοεβάνδα. Γρηγόριος Ἱερομόναχος οὐρβηρος ἡγου[ν] Δαλματίας ἐκ μονῆς Ἱβήρων. 1698 μὴν Μάιος 25“. (A Trei Ierarhilor a lui Vasile vodă. Grigorie ieromonah sîrb, adică din Dalmația, de la mănăstirea Ivirilor 1698, luna mai 25).

⁶³ *Istoria pedagogiei*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1964, p. 104.

⁶⁴ Θεόδωρος Ἀθανασίου, *Περὶ τῶν ἐλληνικῶν σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ*, 1644 — 1821 καὶ περὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἐπὶ τοῦ τε θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἐδάφους, *Εὐαίσμιος διατριβή...*, Ἀθήνηναι, Περρῆ, 1898, σ. 38.

⁶⁵ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 214 și 252.

⁶⁶ Ștefan Bărsănescu, *Academia domnească din Iași*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1962, p. 31.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 31—32.

⁶⁸ Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași, în secolul al XVIII-lea*, în vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, Culegere de studii, București, Ed. didactică și pedagogică, 1970, p. 91—92.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 96.

mir, au fost înfrinse de turci. „Reacția otomană” a putut zdruncina, desigur, pentru citva timp funcționarea „școlii domnești” și a altor școli din Moldova⁷⁰. Mai recent Ariadna Camariano-Cioran, nu recunoaște continuitatea, dar nici nu e de acord cu Șt. Bârsănescu, că școala domnească s-ar fi înființat în 1714. Ea dovedește că așa-zisele „înființări” nu erau decît reorganizări de școli după o perioadă de întrerupere⁷¹ și că școala domnească din Iași a fost înființată de Antioh Cante-mir în 1707⁷².

Șt. Bârsănescu își bazează ipoteza pe un text francez din 1712, în care se spune că în Moldova „nu există deloc colegii”, ci școli în care se predă „scrierea și citirea în greacă”⁷³. Ariadna Camariano-Cioran se bazează pe scrisoarea lui Athanasie ieromonahul din 1707, adresată lui Hrisant Notara, în care se susține că a fost adus de domnul Moldovei ca să deschidă școală⁷⁴, scrisoare greșit considerată de N. Iorga ca fiind scrisă în 1720⁷⁵. Autoarea nu observă însă că în scrisoarea lui Athanasie ieromonahul se vorbește de existența unei clădiri de școală la care „toate sînt slabe și înlăuntru și în afară”. Hrisovul lui Antioh Cantemir din 7214 (=1706), nu lasă îndoială că școala funcționa atunci: „Însă și aceasta să se știe că dintr-acești bani al tuturor mănăstirilor ce s-au legat la rupți, am socotit domnia mea cu tot sfatul nostru ca să meargă la visteria țării 1200 de unghi, iară 120 unghi să aibă a merge la școală pre tot anul din an în an, care s-au socotit pentru învățătura și folosul pămînte<ni>lor țării Moldovei, a feciorilor de boieri și mai virtos și a celor săraci, cine ar vrea să meargă la învățătura pentru pomenirea noastră veșnică”⁷⁶. Șt. Bârsănescu nu ia în seamă acest act, spunînd că termenul simplu de „școală” exista cel puțin cu un secol înainte, însă că expresia de „școală domnească” nu apare decît în 1714⁷⁷, iar Constantin dascălul ar fi fost primul profesor de elină de la școala din Iași⁷⁸.

În realitate, la 1714, apare expresia „noua școală domnească”⁷⁹ și nu simplu „școală domnească”. Hrisant Notara donează cărți „noi școli domnești”, fapt ce ne determină să concludem că exista și o veche școală domnească. Problema care trebuie lămurită, după părerea noastră, este dacă Nicolae Mavrocordat a înființat o nouă școală sau a reorganizat vechea școală! Ca să ne dăm seama dacă într-adevăr Nicolae Mavrocordat a înființat o nouă școală domnească

⁷⁰ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 92.

⁷¹ Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 25.

⁷² *Ibidem*, p. 69—70 și 267.

⁷³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, Supliment, I, la vol. 1, p. 422.

⁷⁴ N. Iorga—Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XIV/2, p. 864.

⁷⁵ N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*. Ediție îngrijită de Ilie Popescu Teiușan, București, Ed. didactică și pedagogică, 1971, p. 31. (Const. A. Stoide, luîndu-se după nota lui Iorga, unde acesta scrie că „moartea patriarhului Dosoftei, la o nouă cetire, mi se pare a fi recentă” (Iorga — Hurmuzaki, XIV/2, p. 863), caută să-l apere (*op. cit.*, p. 92). Totuși, în loc să se apropie de adevăr, Iorga, cînd și-a publicat *Istoria învățămîntului românesc* în anul 1928, plasează această scrisoare tot în anul 1720. Considerăm deci justă poziția Ariadnei Camariano-Cioran, care n-a luat în seamă nota lui Iorga. Dosoftei a murit la 7 februarie 1707 și Hrisant Notara a fost proclamat patriarh la 8 februarie 1707 (cf. P. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocși, Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim*, în „Hrisovul”, Buletinul școlii de arhivistă, București, nr. VII, (1947), p. 168).

⁷⁶ Arh. St. Iași, XXXI/3; La Șt. Bârsănescu apare greșită datarea acestui document: 1708 (*op. cit.*, p. 179, nota 394); cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, Ediția a III-a, revăzută de autor, îngrijită și ținută la curent de I. Vlădescu, București, Ed. „Cartea românească”, 1930, vol. X, p. 167.

⁷⁷ Șt. Bârsănescu, *op. cit.*, p. 179.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 129.

⁷⁹ Cf. Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 95.

νέα αὐθεντική σχολή și nu a întreprins o reorganizare a celei vechi cum susține Const. A. Stoide⁸⁰, trebuie să dovedim că într-adevăr această școală a fost instalată în 1714 la mănăstirea Sf. Sava, cum susține Șt. Bărsănescu⁸¹. Atunci nu mai rămâne îndoială că „școala nouă” a lui Nicolae Mavrocordat este alta, deosebită de cea veche de la Trei Ierarhi, care, după cum se știe, a continuat să funcționeze pînă în 1723⁸².

Cînd Ștefan Bărsănescu afirmă că școala a fost la Sfintu Sava, domnia sa se bazează pe unele documente tîrzii care vorbesc de „școala de la Sf. Sava” și pe însemnările de pe cărțile din biblioteca acestuia⁸³: „În catalogul de cărți vechi al Bibliotecii Centrale a Universității din Iași, acolo unde se arată proveniența cărții, afirmă autorul, se indică, pentru un număr de cărți destul de însemnat, școala domnească de la Sf. Sava, iar printre cărțile cu notația menționată, se află și acelea donate «școlii elenice domnești din Iași» de Hrisant Notara, organizatorul (în 1714) și reorganizatorul (în 1728) al Academiei domnești din Iași. În majoritatea lor, aceste cărți (multe grecești și latinești) sînt cărți de școală, în sensul epocii. Pe baza acestor date, este de conchis că atît între 1714—1724, cît și între 1728—1765, școala era adăpostită în mănăstirea Sf. Sava”⁸⁴. Nu întelegem la care catalog de cărți vechi al Bibliotecii Centrale Universitare din Iași se referă Șt. Bărsănescu: la catalogul lui Gusti sau la cel al lui Catanescu? Este evident că din însemnările pe care ni le dă domnia sa nu se lămurește problema, de aceea simte nevoia să-și întărească afirmațiile precedente astfel: „Pentru această concluzie încurajează și alt fapt: condiția specială a acestei mănăstiri; „Sf. Sava era una din principalele mănăstiri din Iași, închinată Patriarhiei din Ierusalim; era deci firesc ca Hrisant să organizeze școală într-o mănăstire de sub ordinele lui, iar nu una de sub ordinele altui patriarh sau mitropolit”⁸⁵ și că „la toate acestea se mai adaugă și motivul că nici o știre din epocă nu spune altceva. Și atunci, dacă nimic nu se împotrivesc, conchidem că școala a funcționat la Sf. Sava de la 1714 pînă la 1724 și de la 1728 pînă la 1765”⁸⁶.

Const. A. Stoide, recunoscînd de la bun început continuitatea școlii domnești, evident, nu putea accepta considerentele lui Ștefan Bărsănescu. El susține că „noua școală domnească” a fost adăpostită în „vechiul local” de la mănăstirea Trei Ierarhi⁸⁷. Domnia sa însă își bazează concluziile pe „aparențe” și de multe ori ni se pare că forțează lucrurile, ca atunci cînd susține că „toate indicațiile din documente care vorbesc despre „școala de la Sf. Sava” sînt cu mult mai tîrzii și anume numai cu începere din deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea înainte și că atunci cînd apare în documente, această școală este denumită numai „Școala de slovenie de la Sf. Sava”⁸⁸, ori că „atestări despre cărți care au aparținut în adevăr bibliotecii de la Sf. Sava se găsesc de asemenea numai de prin deceniul al șaselea al secolului al XVIII-lea înainte. Indicațiile în cauză, după cît știm, se referă însă la biserica Sf. Sava, nu la „Școala de la Sf. Sava”⁸⁹.

Sînt cunoscute, e drept, puține izvoare care vorbesc de noua școală domnească a lui Nicolae Mavrocordat și nici unul din ele nu ne dă un aspect concret ca să-i lămurim începuturile. De aici, probabil, și contrazicerile ivite. Ce s-a întîmplat cu arhivele școlii domnești și cu cărțile din biblioteca acestei școli? Cu ocazia apariției celui de al VII-lea volum al *Uricarului*, T. Codrescu ne spune ceva în

⁸⁰ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 96.

⁸¹ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 150 și 151.

⁸² *Uricarul*, vol. VII, p. 14—16; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, 1902, vol. I, p. 450.

⁸³ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 37—38.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 150.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 151.

⁸⁷ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 96.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 94; *Documenta Romaniae Historica*, București, Ed. Acad., vol. I, 1975, p. 197 și vol. II <1976>, p. 381.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 95.

privața aceasta. El ne mărturisește că a cules documente de la N. Sutz și de la Melanos, „arhivarul de la Sf. Sava“, care i-a permis să intre în „cîteva rînduri în bașca bisericii Sf. Sava, cîte două ore pe zi, unde se aflau o mulțime de documente vechi“ și a ales cîte a crezut că „merită a fi publicate“⁹⁰. Deci o parte din arhiva școlii, conform documentelor publicate de T. Codrescu, credem, se păstra la mănăstirea Sf. Sava din Iași. Nu trebuie să ne înșele numeroasele documente găsite acolo, dat fiind că multe acte de stat și de altă natură le întocmeau dascălii din școli, care păstrau copii de la fiecare document. O însemnare a lui Narcis Crețulescu din 1877, pe versul foi de titlu a cărții *Κανόνες οκτόηχου εις τὸν θεολόγον Ἰωάννην τὸν Εὐαγγελιστὴν* apărută la Leipzig, în 1799, ne previne că arhiva mănăstirii Sf. Sava din Iași a fost „luată la Minister“⁹¹. Nu știm la care minister se referă și ce s-a întîmplat cu arhiva. Se pare că multe documente au ajuns în fondurile Bibliotecii Academiei, N. Iorga publică o copie din fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Academiei pe care o publicase mai înainte T. Codrescu. Acesta însă, după cum am văzut, n-a notat proveniența la fiecare document, astfel încît nu știm cu precizie care din documentele referitoare la învățămînt aparțineau mănăstirii Sf. Sava.

Din publicarea acestor documente în *Uricarul*, aflăm pentru prima dată că școala înființată de Vasile Lupu a continuat să existe pînă în 1724 (corect : 1723)⁹² la mănăstirea Trei Ierarhi, însă documentul nu spune nicăieri că e vorba de „noua școală domnească“ a lui Nicolae Mavrocordat, cum afirmă Const. A. Stoide⁹³.

Odată cu secularizarea averilor mănăstirești, fondurile de cărți din bibliotecile mănăstirești au fost preluate de bibliotecile publice. Astfel, în anul 1863 au fost preluate de Biblioteca Centrală din Iași cărțile Mitropoliei din Iași și cele de la mănăstirea Doljești⁹⁴. După doi ani au trecut în fondurile Bibliotecii Centrale și cărțile mănăstirii Sf. Sava din Iași⁹⁵.

Cezar Catanescu a notat în catalogul său toate cărțile Bibliotecii Centrale care au provenit din alte biblioteci. Astfel, potrivit acestui catalog, s-au primit de la biblioteca mănăstirii Sf. Sava 235 de cărți în limbile română, latină, greacă, rusă și franceză. Aceste cărți, conform aceluiași catalog, se împart potrivit conținutului lor, în : 85 de teologie, cinci de filozofie, 13 de jurisprudență, una de economie politică, 30 de istorie, șase de geografie, trei de matematică, una de fizică, 14 gramatici, opt lexicoane, 13 de literatură clasică greacă, 33 de literatură modernă, trei de biografii sau memorii, două de biografie, opt broșuri, nouă manuscrise și un periodic rusesc.

Din cele 44 cărți care ar fi aparținut școlii domnești, indicate de Șt. Bărsănescu⁹⁶, numai 22 provin de la biblioteca mănăstirii Sf. Sava, iar din acestea numai una conține însemnări care atestă faptul că ea a aparținut școlii domnești din Iași (Cr. VI-29). Restul cărților nu pot fi puse în mod cert pe seama școlii domnești și nu a școlii din mănăstirea respectivă. Deci teza lui Șt. Bărsănescu că Nicolae Mavrocordat și-a instalat școala în 1714 la Sf. Sava, teză bazată pe însemnările de pe cărți provenite de la Sf. Sava, cade. Const. A. Stoide îl combate pe bună dreptate spunînd că „cele mai vechi știri în legătură cu operele

⁹⁰ *Uricarul*, vol. VII, p. I—II ; cf. D. Ivănescu, *Teodor Codrescu*, în „Revista Arhivelor“, an. IX (1966), nr. 1, p. 224.

⁹¹ Cartea se păstrează la biserica Sf. Sava, sub numărul de inventar 104/40. iar însemnarea sună astfel : „Este de știut că totă biblioteca bisericii/ și cea din casele egumenești este luată la biblioteca Universității din Iași, ear arhiva este luată la Minister“.

⁹² Cf. Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 104.

⁹³ *Ibidem*, p. 96.

⁹⁴ Cf. nota nr. 54.

⁹⁵ Cezar Catanescu, *op. cit.*, p. VI.

⁹⁶ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 158—160.

donate școlii înființate de Nicolae Mavrocordat datează din 1714⁹⁷, însă domnia sa greșește, credem, când afirmă că „acestea erau cunoscute toate lui N. Iorga”⁹⁸. Noi am comunicat deja altele, noi⁹⁹, și nu este exclus să apară la iveală și altele, cu timpul. Nici una din însemnările cunoscute nu spune însă că școala se afla la mănăstirea Sf. Sava. Deci, pentru anul 1714 nu avem nici o indicație că școala domnească era la Sf. Sava. De aceea, cel puțin până când nu se vor descoperi alte izvoare, împărțăm părerea lui Const. A. Stoide, că „dacă școala ar fi fost adăpostită de la început în localul de la Sf. Sava, s-ar fi spus”⁹⁹ chiar de Axinte Uricarul, care vorbește concret că la Sf. Sava s-a instalat în 1714 tipografia¹⁰⁰. Or, el și celelalte izvoare pe care le posedăm nu indică localul școlii, dat fiind că el era cunoscut tuturor. La aceasta trebuie adăugat că și însemnări ulterioare, din 1728, continuă s-o denumească „noua școală domnească” așa cum o denumise în 1714 Nicolae Mavrocordat. Nu este exclus ca patriarhul Ierusalimului, Hrisant Notara, să nu se fi împăcat cu localul școlii de la Trei Ierarhi, mănăstire închinată Sf. Munte, și să fi pus la cale mutarea ei la Sf. Sava. Poate de aici și interesul său de a se termina cit mai repede clădirea care se construia acolo înainte de 1723, clădire destinată, probabil, să găzduiască pe viitor școala. Astfel, Constantin și Lupul, fiii lui Anastasie, în scrisoarea lor către patriarhul Hrisant Notara din 18 mai 1723, spun: „Scriindu-ni pentru acestea, ne poruncești pentru clădirile caselor mănăstirii Sfintului Sava; pentru care vei afla că, cu ajutorul preabunului Dumnezeu și cu sfinta-Ți binecuvîntare, se apropie completa lor construire, deși s-a făcut acum puțină împiedicare, înnoirea Curții domnești după foc. Cu toate acestea prea-înălțatul nostru domn nu o va împiedica, și nădăjduim ca, anul acesta, cu sfinta-Ți binecuvîntare să se clădească desăvîrșit. Și pricina de nu s-au săvîrșit anul trecut a fost aceasta, căci se tencuiseră pe dinlăuntru și pe din afară, și, până să se usuce tencuiala, a venit și iarna, și au rămas numai lavițele, ușile, fereștile și cele asemănătoare (σφιπλήται) neterminate, însă acum ne vom sili să-și primească desăvîrșită construcție”¹⁰¹.

Concluzia care se desprinde este că Nicolae Mavrocordat a reorganizat școala existentă pe baze noi și nu a înființat alta. Această școală, după cum se știe, era la Trei Ierarhi până în 1723, când un puternic incendiu dezlanțuit în Iași a ars-o și s-a pus problema căutării unui nou local.

De la 1640 până la 1714, biblioteca s-a dezvoltat, credem, în conformitate cu ridicarea învățămîntului și a suferit pagube în anumite perioade istorice, la fel ca școala domnească din Iași. În tot răstimpul acesta noi nu cunoaștem atestări documentare directe în ce privește existența bibliotecii. Dimpotrivă, Athanasie ieromonahul, în 1707, se plîngea lui Hrisant Notara că „nu avem cărți de studiu, nici slovenești, nici elinești” și cerea să i se trimită „un Chrysoloras, un Caton, și altele poetice, căci n-am nici una; poate să se afle și caiete de școală și vreo gramatică, neavîndu-le”¹⁰². Începînd din 1714, biblioteca școlii

⁹⁷ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 95.

⁹⁸ Cf. N. Gaidagis, *Însemnări privind istoria românilor de pe cărți vechi*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, an. XI, (1974), p. 224—224.

⁹⁹ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰⁰ M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, a doua edițiune, București, 1872, tom. III, p. 161—162; cf. N. Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, *Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, București, Ed. Academiei, 1965, p. 176—179.

¹⁰¹ Iorga — Hurmuzaki, *op. cit.*, XIV/2, p. 883.

¹⁰² *Ibidem*, p. 864.

se îmbogățește prin diferite cărți grecești, latinești și italienești¹⁰³, donate de Hrisant Notara, pe însemnările cărora se consfințește și existența ei¹⁰⁴.

V. A. Urechia, a văzut la seminarul „Veniamin” din Iași manuscrisul *Publicum aerarium Reginae eloquentiae ad usus Sarmaticae juventutis Leopoli reseratum* din 1664, oferit de Hrisant Notara, școlii din Iași. Acest tratat de retorică, scrie V. A. Urechia, „a servit pentru instrucțiunea literară a fiilor lui Miron Costin și a mai multor generații cari s-au succedat prin școala greacă din Iași de la începutul secolului XVIII”. El crede că acest codice aparține Costinilor, dar în urma uciderii lui M. Costin a trecut în mâinile familiei Cantemir și că, prin acesta, a rămas la Constantinopol, de unde Hrisant Notara a donat-o în 1714 școlii domnești din Iași¹⁰⁵. Pare-se că versiunea se potrivește și pentru incunabulul din 1490, intitulat: *Scriptura sanctissimi doctoris Thome Aquinatis... Super tertio libro Sententiarum magistri Petri Lombardi, Veneția, Berman Liechtenstein Coloniensis*, legată împreună cu cartea a IV-a din *Sentințele* lui Petru Lombardul, editate de Ricard de Medie Villa, la Veneția, în anul 1489¹⁰⁶, donate tot de Hrisant Notara în 1714¹⁰⁷. Această carte, legată în lemn, parțial acoperită cu piele ornată, a aparținut, credem, conform însemnării de pe f. 1 r.¹⁰⁸, lui Melchior Hifantinus, care a și făcut multe însemnări marginale în legătură cu textul. Apoi a trecut la biblioteca catedralei din Camenița¹⁰⁹, iar un timp a fost în patrimoniul lui Nicolae Costin, care a și însemnat pe f. 1r: „Ex libris Nicolai Costin”. Pare-se tot el a scris și titlul *Magistri Sientiarium distinctiones, Scripturae Sacrae*. Nu este exclus ca și această carte să fi revenit Cantemirilor, după prigoana dezlănțuită împotriva Costineștilor, iar Dimitrie Cantemir s-o fi dus la Constantinopol, de unde Hrisant Notara a dăruit-o apoi școlii domnești din Iași.

Nicolae Iorga a văzut de asemenea două cărți care au fost donate în 1714 școlii domnești din Iași. Prima, un Cicerone din 1583, fost al Colegiului din Camenița, dar pe care în 1829 un Mihail Verdulis l-ar fi dus școlii de la Balta. N. Iorga, căruia cartea i-a fost oferită¹¹⁰, nu dă însă întreaga însemnare, ci numai consemnează faptul că ea a fost dăruită de Hrisant, patriarhul Ierusalimului, în 1714 la „νέα αὐθεντικῇ σχολῇ” (noul școli domnești). Cealaltă carte este Ορθόδοξος ὁμολογία τῆς πίστεως (*Mărturisirea Ortodoxă a Credinței*), apărută la Snagov în 1699. Iorga susține că „de mîna lui Hrisant e scrisă notița: ’Ο Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρυσάνθος ἀφιερῶ τῇ ἐν Γιάσιους αὐθεντικῇ νέᾳ ἑλληνικῇ σχολῇ ἐπικατάρτος δὲ ὁ ἐκ ταύτης ταυτὸν ἀφαιρήσων. 1714, κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον” (Al Ierusalimului Patriarh Hrisant afierosește noul școli grecești domnești din Iași; și blăstămat cine o va lua de acolo. 1714, în luna lui aprilie)¹¹¹.

¹⁰³ C. Cihodaru, *Învățămîntul în Moldova, în sec. XV—XVIII. Școala domnească din Iași, în Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, București, 1960, vol. I, p. 23.

¹⁰⁴ Cf. N. Gaidagis, *Însemnări privind istoria românilor*, „Anuarul Inst. A. D. Xenopol din Iași, an. XI (1974), p. 225.

¹⁰⁵ V. A. Urechia, Miron Costin, *Opere complete după manuscrise, cu variante și note, cu o recesiune a tuturor codicelor cunoscute pînă astăzi...*, București, Tipografia Academiei Române, 1888, prefață la tom. II, p. 154.

¹⁰⁶ Cf. Ludovicus Hain, *Repertorium Bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD...*, Berlin, 1925, vol. I, pars I, p. 179, nr. 1480.

¹⁰⁷ N. Gaidagis, *op. cit.*, p. 225, nota 69.

¹⁰⁸ Iată însemnarea: „Ex libris Melchioris Hifantini”.

¹⁰⁹ Cf. Martin Bodinger, *Catalogul cărților rare și prețioase străine, Iași, 1974*, p. 4.

¹¹⁰ Cf. „Revista istorică”, an. XIX (1933), nr. 7—9, p. 312.

¹¹¹ N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în secolul al XVIII-lea, Extras din „Analele Academiei Române”, Seria II, Mem. sect. ist., tom. XXXVIII, București, 1916*, p. 7 (801); însemnarea era cunoscută: cf. C. Erbiceanu, *Din biblioteca Seminarului Veniamin din Iași*, p. 402 (în

În Biblioteca Centrală Universitară din Iași se păstrează astăzi destule cărți care au aparținut bibliotecii noii școli domnești, donate de patriarhul Hrisant Notara. Pe unele din ele s-a notat în latinește: „Ex Bibliotheca Scholae Graecae Iasensis”. Aceste însemnări, cu toate că atestă existența bibliotecii, nu pot fi fixate cronologic cu precizie. Este de presupus însă că ele s-au scris atunci când cartea respectivă a intrat în patrimoniul bibliotecii, fie de către dascălul care preda și latina¹¹², deoarece nu exista atunci dascăl grec care să nu cunoască latină, fie de un călugăr care se ocupa de cărțile școlii, pentru a marca apartenența ei și să nu se amestece cu cărțile școlii catolice, care continua să existe în Iași¹¹³. Pe două din cărțile donate de Hrisant Notara se atestă în mod cert existența bibliotecii în 1714¹¹⁴. După această dată, existența bibliotecii e menționată în documente publicate de Iorga în colecția Hurmuzachi dar acestea n-au fost luate în seamă de Kurt Klein, Grigore Botez ș.a.

Se știe că și după 1714, când Hrisant Notara nu se mai afla în Principatele Dunărene, el a continuat să înzestreze școlile domnești din București și Iași cu tot felul de cărți. Despre cele donate școlii din București, de pildă, aflăm ceva dintr-o scrisoare a lui Gheorghe Ramadan către Hrisant din 12 noiembrie 1715. Ramadan aduce la cunoștința patriarhului că s-au primit cărțile trimise de el și „s-au așezat cu celelalte cărți ale Bibliotecii”. El arată că numai două cărți latinești și una italienească au fost oprite de domn „pentru întrebuintare” și n-au fost trecute în catastih¹¹⁵. Despre școala din Iași și despre biblioteca ei vorbește Nicolae Mavrocordat într-o scrisoare către Hrisant Notara, la 11 aprilie 1715. Voievodul îi mulțumește lui Hrisant „pentru cărțile trimise la școală, care s-au scris și la catastih și s-au așezat în bibliotecă”¹¹⁶. Deci nu numai că exista biblioteca, ci era și un catastih, un fel de inventar în care se înregistrau cărțile procurate.

Se pune acum întrebarea: unde și-au găsit adăpost școala și biblioteca după incendiul din 1723? Problema noului local a stîrnit de asemenea discuții. Șt. Bărsănescu, preluînd o informație de la Alexandru Papadopol-Calimah, că între anii 1724 și 1728 a funcționat la mănăstirea Barnovschi „o școală enciclopedică”¹¹⁷, a ajuns la concluzia că după focul din 1723, „care a nimicit încăperile rezervate școlii la Sf. Sava”, școala s-ar fi mutat la această mănăstire¹¹⁸. Domnia sa invocă pentru aceasta catalogul de cărți din 1727, aflat la mănăstirea Barnovschi, catalog în care majoritatea cărților sînt de uz școlar. Const. A. Stoide a dovedit însă că în 1723 au ars curtea domnească și școlile de la Trei Ierarhi, iar nu mănăstirea Sf. Sava¹¹⁹, și în acest caz școala n-avea de ce să se mute de la Sf. Sava. Domnia

notă nu se arată anul donației); idem, *Actele istorice naționale cuprinse în Mărturisirea Ortodoxă imprimată la Snagov în Valahia la 1699*, în „Revista teologică”, an. III (1885), nr. 52, p. 410 (Se dă însemnarea numai în traducere și anul dotat „1714 în luna April”; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. cit., vol. X, p. 102, (*Xenopol susține însă că ar fi fost dăruită în anul 1724*).

¹¹² Const. Cihodaru, pornind de la faptul că nu era numit în „noua școală domnească” un dascăl de latină, crede că în această școală nu se făcea latină. El scrie: „E greu de presupus că un domnitor care cunoștea bine această limbă și se putea întreține în latinește ore întregi cu fostul rege polon Stanisław Lescynski ar fi neglijat intenționat satisfacerea unei atare necesități. E mai sigur că el nu avea pe atunci un bun cunoscător de latinește căruia să-i încredințeze o astfel de sarcină” (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 23).

¹¹³ *Ibidem*, p. 23, nota 69; cf. Francisc Pall, *Le controversie tra i minori conventuali e i gesuiti nelle missioni di Moldavia (România)*, în „Diplomatarium italicum”, Documenti raccolti negli archivi italiani, IV (1940), p. 191.

¹¹⁴ Cf. nota 104.

¹¹⁵ Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.*, XIV/1, p. 696.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 676.

¹¹⁷ Alexandru Papadopol-Calimah, *Două rînduri din istoria școalelor în România*, în „Convorbiri Literare”, București, an. XX (1886), p. 170—171.

¹¹⁸ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 41 și 150.

¹¹⁹ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 104—105.

sa atribuie cărțile din catalogul cu „data de martie 1727” mănăstirii Barnovschi și școlii de acolo”, „înființată de către M. Racoviță” în anul 1726(!?), rivalul lui Nicolae Mavrocordat, care „școală a funcționat, probabil, paralel cu școala de la Trei Ierarhi”¹²⁰. Pornind de la faptul că în cartea pentru școli a mitropolitului Nichifor, cu data de 7 iulie 7257 (1749), nu se vorbește de „școala gospod... ot Vovidenie”¹²¹, ci numai de școlile de la Sf. Sava, Sf. Nicolae și Sf. Vineri¹²², care n-ar putea fi identificate cu școala domnească a lui Nicolae Mavrocordat, autorul susține că după focul din 1723 școala de la Trei Ierarhi s-a mutat la Vovidenia. „Deci, școala gospod de la Vovidenia, conchide domnia sa era o școală mai înaltă și nu putea fi decît școala gospod de grecește și elinește”¹²³.

Realitatea este că Atanasie Comnen Ipsilanti, la care apelează Const. A. Stoide, nu spune nicăieri că Mihail Racoviță ar fi înființat în 1726 o nouă școală domnească la mănăstirea Barnovschi. El scrie doar că în 1724, în luna iunie, copil fiind, a venit la Iași, unde erau și părinții săi — tatăl său, Theodor, era cămărașul Ocnelor — ca să învețe limbă greacă și în genere să facă studii liceale, împreună cu beizadelele, la dascălul domnesc, Nathanail Callonari din Hios. El a învățat la mănăstirea Barnovschi între anii 1724 și 1727, pînă cînd Mihail Racoviță, instigat de prim medicul său, Sguromalis Karatzas și de Gheorghios Kalfoglu, gonește din Iași pe Mihail Ipsilanti și pe rudele acestuia. Astfel, tatăl lui Atanasie Comnen Ipsilanti fu nevoit să părăsească Iașii împreună cu Mihail Ipsilanti. Autorul cărții, bun coleg al beizadelelor, n-a fost prigonit. Ceilalți Ipsilanti, ajunși la Constantinopol, au contribuit la mazilirea domnului. Atunci a plecat împreună cu domnul și profesorul copiilor săi, Callonaris. După mazilirea lui Racoviță, Theodor a revenit la Iași unde și-a preluat vechea funcție¹²⁴. Deci, Athanasios Komninos Ypsilantis nu știa că școala se mutase în 1723 la mănăstirea Barnovschi, ca să ateste acest lucru, ci acolo a găsit-o. El n-a rămas nici mai tîrziu de 1728 ca să cunoască soarta școlii. Sau, mai de grabă, dat fiind că el vorbește tangențial de această școală, n-a considerat necesar să treacă în cartea sa schimbările survenite înainte și după plecarea sa din Iași. Afirmînd, de exemplu, că mănăstirea Barnovschi s-a închinat Sfîntului Mormînt în anul 1633, el scrie: „Am stat și eu în ea, copil fiind și instruindu-mă la encyclice sub presbiterul didascal Nathanail Callonari din Hios, de la 1724 pînă în 1727, cînd a fost mazilit domnul Moldovei, Mihail Tzihan (sau Cehan) Racoviță, și a venit dragomanul Grigorie Ghica și a plecat și didascălul împreună cu domnitorul mazilit, fiind didascăl al celor patru fii ai lui <Racoviță>. Eu am rămas în Iași lîngă ruda Ioann Aga Ypsilanti, așteptînd ca răposatul meu tată, Theodor, care a venit curînd cu noul domn, avînd oficiul cămărașului Ocnelor”¹²⁵.

Ce ne determină pe noi să credem, totuși, că școala de la Trei Ierarhi s-a mutat la mănăstirea Barnovschi, după incendiul din 1723? Argumentele și informațiile invocate de Const. A. Stoide nu ne-au convins că ea s-ar fi mutat la mănăstirea Vovidenia. Alte documente ca să ne lămurească asupra acestei chestiuni nu există sau nu sînt descoperite pînă astăzi. Unica sursă de care dispunem este

¹²⁰ *Ibidem*, p. 106. (Nu înțelegem cum ar putea funcționa paralel o școală înființată în 1726 (?) cu una care a ars în 1723? Este evident, o greșeală de tipar).

¹²¹ Gh. Ghibănescu, *Documente*, în „Ioan Neculce” Buletinul Muzeului municipal Iași, fasc. 9 (1931), p. 90, nr. XVII.

¹²² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 20.

¹²³ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 100.

¹²⁴ Ἀθανάσιος Κομνηνός—Υψηλάντης, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δῶδεκα. Βιβλίον Η' Θ' καὶ Ι' ἤτοι Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453—1789) (ἐκ χειρογράφου ἀνεκδότου τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ Σινᾶ). Ἐκδιδόντος Ἀρχιμ. Γερμανοῦ Ἀφθονίδου Συναίτου. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, Τυπογρ. Ι. Α. Βρετοῦ, 1870, σ. 137, 322 καὶ 326.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 137.

catalogul de cărți de la mănăstirea Barnovschi din 1727²⁶. Afirmatia de la începutul acestui catalog că volumele consemnate ar fi ale mănăstirii Barnovschi, nu trebuie luate *is verbi sensus*, deoarece în acest caz catalogul ar fi cuprins și mineele și alte cărți rituale pe care în mod sigur le posedă mănăstirea. Concluzia la care au ajuns N. Iorga și Șt. Bârsănescu că în catalog sînt trecute cărți școlare e justă. Variația cărților și poliglotismul lor (greacă, latină, slavonă, italiană și poloneză) arată că ele aparțineau unei școli superioare. Cercetînd cu atenție acest catalog, am ajuns la concluzia că volumele consemnate aparțineau școlii domnești de la Trei Ierarhi ceea ce înseamnă că după incendiul din 1723 școala de la Trei Ierarhi s-a mutat la Barnovschi. Cunoaștem în mod sigur șapte cărți din acea vreme care au aparținut școlii domnești de la Trei Ierarhi. Este vorba în primul rînd de volumul al III-lea din operele lui Ioan Hrisostom, apărut în 1612 la Eton (Anglia), dăruit de Vasile Lupu „mănăstirii dascălilor” din Iași (Trei Ierarhi) și se păstrează astăzi în Biblioteca Centrală Universitară din Iași²⁷. Cartea conține o mulțime de însemnări cu blesteme la adresa celui ce ar fura-o, printre care și al lui Mihail Racoviță, fapt ce dovedește că acest domnitor se interesa îndeaproape de soarta școlii domnești din Iași.

Ce importanță au toate aceste însemnări pentru noi? În primul rînd e de reținut raritatea cărții. Se știe că în apus cărțile rare voluminoase se legau cu lanțuri ca să nu fie furate! Dacă acest volum ar fi intrat în Iași în mai multe exemplare poate n-ar fi fost nevoie să fie întărit cu atîtea însemnări protectoare²⁸. Era unicul volum care aparținea școlii și care e notat astfel în catalogul lui Paisie: „Χρυσοστόμου τόμον τρίτον, ἥτοι εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ μακαρίτου Παύλου 1.” (Hrisostom, volumul al treilea, adică la epistolele fericitului Pavel 1) Dacă Paisie nu ne dădea pe scurt cuprinsul, „adică la epistolele fericitului Pavel”, poate nu ne-am fi dat seamă că e vorba de această carte, deoarece volumul al treilea al acestei ediții voluminoase cuprinde tocmai comentariile lui Ioan Hrisostom la epistolele lui Pavel²⁹. Nu credem că tocmai volumul trei al acestei ediții îl avea și școala de la mănăstirea Barnovschi. Concluzia noastră se întărește și prin faptul că în acest catalog figurează și cărțile donate de Hrisant Notara în 1714. Se pare că manuscrisul de care ne vorbește V. A. Urechia nu este altul decît acela notat de Paisie: „Χειρόγραφον, μέρος μὲν περὶ φιλοσοφικῶν, μέρος δὲ περὶ θεολογικόν... 1) (Manuscript, parte despre filozofie, parte despre teologie... 1). De asemeneaa găsim și cartea „Ὁρθόδοξον Ὁμολογίαν...1.” (Mărturisirea Ortodoxă...1), de care amintesc Erbiceanu și Iorga. Ne e greu să identificăm acel Cicerone din 1583, de care vorbește Iorga, deoarece Paisie ne dă două cărți în legătură cu Cicero, una „Cicerone, volumul VIII...1” și alta „Viala lui Cicerone...1”. Dacă Iorga ne-ar fi dat detalii mai multe, atunci se putea stabili

²⁶ Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 909—911.

²⁷ Nu rezistă, credem, teza lui I. Gheorghită că Vasile Lupu donase toată colecția acestei opere de 8 volume (I. Gheorghită, *Prezentarea a două cărți prețioase*. (p. 273). În Biblioteca Centrală Universitară din Iași se păstrează și vol. 1, 4 și 5 din această ediție. Dacă ele ar fi fost donate de Vasile Lupu școlii de la Trei Ierarhi s-ar fi notat faptul și pe ele, mai ales în primul volum.

²⁸ I. Gheorghită, susține că „această carte n-a părăsit mănăstirea <Trei Ierarhi> nici atunci cînd Colegiul Vasilian și-a întrerupt cursurile și a fost reînființat în mănăstirea Sf. Sava, sub Nicolae Mavrocordat, la 1714, nici atunci cînd școala s-a reorganizat, sub numele de Academie domnească, în domnia lui Gr. Al. Ghica, la 1728, în casele construite anume, lângă Mitropolia din Iași” (*ibidem*, p. 176).

²⁹ Necercetată în această privință a rămas Biblioteca Mitropoliei din Iași. Nu știm dacă acolo nu se păstrează cărți care au aparținut mănăstirii Barnovschi printre care să fie și volumul al III-lea din operele lui Ioan Hrisostom.

în mod cert despre ce carte este vorba. Însă *Summa totius Theologiae*... , prima pars" a lui Thoma d'Aquino, din 1612, donată de Hrisant Notara în 1714 e 'trecută între cărțile latinești astfel : „*ῥωμαῖ τοῦ Ἀκβινοῦ θεολογίαν, μέρος α'...*1". (Thoma de Aquino, Teologia, partea I...1). După cum vedem, și aici e o potrivire perfectă : partea întâi din lucrarea donată de Hrisant Notara, partea întâi trecută în catalogul lui Paisie. *Opuscula varia <in philosophiam>* a lui Ioannes Tinnulus, apărută în 1590, este consemnată de Paisie simplu : „Filosofia lui Ioan Tinnulus, 1". Dificultăți întinlim cu privire la incunabulul din 1490, donat de asemenea de Hrisant Notara, și care nu figurează în catalogul lui Paisie, doar dacă presupunem că este aceea din cărțile latinești pe care Paisie n-a reușit s-o descifreze, fiind incunabul (literele gotice erau greu de descifrat), și a fost trecută în catalog astfel : „A mai rămas și una netradusă...1". Nu rămâne îndoială însă, că acel „Ioan Patriolanus" nu este altcineva decât marele medic francez, Jean Riolan (Joannes Riolanus)¹³⁰, născut la Paris în 1577 și care a trăit pînă la 1657. Cartea lui, donată de Hrisant Notara în 1714 noii școli domnești din Iași, se intitulează : *Opuscula anatomica nova... de motu circulatorio sanguinis in corde*, Londini, Typis Milonis Flescher, 1649¹³¹. Ea conține notele : F. 1 : „Ex Bibliotheca <ca Scholae graecae Jasensis>" ; p. 1 : ¹⁰ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρυσανθος, τῇ ἐν Γιασίους νέας αὐθεντικῇ σχολῇ. κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον". (Al Ierusalimului Patriarh Hrisant, noii școli domnești din Iași. 1714, în luna aprilie). Pe f. 2 , ea are ștampila Bibliotecii Academiei Mihăilene din 1835. Cartea *Alphabetum roz-maitym heretykon niewiernym. Dla ich nauczenia y nawrocenia do Wiary Kátholickiej. Od prawowiernych katolików napisane...* W. Czernihowie Roku 1681... w typographiie Prezoświecone Lazarza Baronowicza¹³², donată de Hrisant Notara tot în anul 1714, nu se poate identifica la Paisie, dat fiind că acesta a trecut la finele catalogului său numai indicația : „Și cărți leșești, mici și mari... 13". Notele din cartea aceasta sînt : „Ex Bibliotheca Scolae Graecae Iasiis".

Ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς ἐν ιασίους νέας αὐθεντικῆς σχολῆς". (Din ale Bibliotecii noii școli domnești din Iași). Sub această însemnare Patriarhul Hrisant Notara a iscalit cu altă cerneală : ¹⁰ Ἱεροσ(ολύμων) Πατριάρχης Χρυσανθος. 1714 μηνὶ ἀπριλλίω". Dar pe f. 6 , în nota lui Hrisant Notara, unde se dă și dată nu lasă îndoială că ea a fost donată de dînsul : „+¹⁰ Ἱεροσολύμων Πατριάρχης Χρυσανθος, τῇ ἐν Γιασίους νέας αὐθεντικῇ σχολῇ. 1714, κατὰ μῆνα Ἀπρίλλιον". (Al Ierusalimului Patriarh Hrisant, noii școli domnești din Iași. 1714, în luna aprilie 23). Cartea *Divina Scriptura nempè Veteris ac Novis Testamenti omnia*, Veneția 1687¹³³, care a aparținut școlii domnești¹³⁴, o întinlim la Paisie astfel : „Concordanța Sfintei Scripturi, Veche și Noua...1". Cartea lui Ovidius, *Tristium libri V, Fastorum libri VI, De Ponto libri IV etc.*, Cracovia 1674, o întinlim la

¹³⁰ Cf. *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, Paris, 1964, tome neuvième, p. 291 ; *Nouvelle biographie générale depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, publiée par MM. Firmin Didot frères, sous la direction de M. le D-r Hoefler, Paris, 1866, tome quarante-deuxième, col. 305.

¹³¹ Cartea se găsește la cota : CR. II-897. Foaia ei de titlu este deteriorată. cf. *Catalogus Bibliothecae Collegii Debrenciensis Helveticae confessionis*, Debrencen, 1972, vol. XVI, p. 157, col. 2.

¹³² Se găsește la cota : CR. II-893. Aceste două cărți au fost descoperite de bibliotecarul principal Martin Bodinger în fondul depozitului general și au fost aduse în secția cărților rare. Îi mulțumesc că mi-a permis să le folosesc în acest articol.

¹³³ Se găsește la cota : CR. VI-100.

¹³⁴ Pe f. 1 (fortzatz), are însemnarea : „Ἐκ τῶν τῆς αὐθεντικῆς ἐν Ἱασίω σχολῆς" (Din ale școlii domnești din Iași). La fel s-a scris și pe f. 1. „Și această din ale școlii domnești din Iași". (Am dat numai traducerea).

Paisie, simplu : „Ovidiu... 1“. La fel se întâlnește și Aeschylī *Tragoediae VII...*, Ex. officina Henrici Stephani, 1557¹³⁵, care pe pagina-i de titlu s-a însemnat : „Εκ τῆς τοῦ Ἱασιῶν Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλληνικῆς σχολῆς“. (Din ale bibliotecii școlii grecești din Iași). Paisie o redă simplu : „Eschil, dublu... 1“¹³⁶. Concluzia care se desprinde, este că acest catalog aparține școlii domnești din Iași și că această școală a funcționat între anii 1723 și 1727 la mănăstirea Barnovschi¹³⁷. Conform acestui catalog Biblioteca posedă atunci peste 100 titluri în 111 volume. După conținutul acestor cărți putem deduce că școala domnească a fost o școală superioară în care se făceau următoarele materii : limba elină, limba greacă vorbită (apla), limba latină, italiană și slavonă, teologie, dreptul, filozofia dogmatică, gramatica, istoria antică, literatura antică, filozofia poetică, filozofia naturală, medicina, retorica, geografia, aritmetica, dialectica, morala și altele.

Nu avem dovezi că după 1727 ea a continuat să existe la acea mănăstire ca o simplă școală¹³⁸, dar nu este exclus că mai târziu să se fi înființat o școală elementară și acolo, unde într-adevăr funcționa la sfârșitul secolului al XVIII-lea acel „Gheorghe monah dascăl ot Barnovschi“¹³⁹. Dacă ar fi continuat să fie școală la mănăstirea Barnovschi desigur că Hrisant Notara, vizitind Iași la 1728, ar fi donat cărți și acelei școli și ar fi semnat pe ele la fel cum a făcut în cazul celor donate școlii domnești de la Sf. Sava. Așa ceva nu există însă. Noi posedăm un exemplar din Ἱστορία περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων Βυρουνίων, 1715¹⁴⁰, care, în 1728, a fost dăruită de Hrisant Notara mănăstirii Barnovschi, nu însă școlii de acolo. Pe p. 1 a acestei cărți citim : „Καὶ τόδε πρὸ τοῖς ἄλλοις Γερασίμου Ἱερομονάχου τοῦ ἐκ Κυζίκου καὶ ἡγουμένου τῆς Π/α/τριαρχικῆς καὶ αὐθεντικῆς μονῆς τοῦ Μπουρνώσκη τὸ ὅποιον ἐστὶ δωρεάν παρὰ τοῦ μακαριωτάτου καὶ σοφοτάτου Π/α/τριάρχου κυρίου κυρίου Χρισάνθου τῶν Ἱεροσολύμων ἡμετέρου δὲ γέροντος“. (Și aceasta ca și altele este a ieromonahului Gherasim din Kyzikos, egumenul domneștii și patriarhiceștii mănăstirii Barnovschi, care este donată de preasfințitul și prea înțeleptul Patriarh kyrie kyrie Hrisant al Ierusalimului, Senatorul nostru).

Odată cu preluarea domniei de către Grigore Matei Ghica, în 1728, s-a reorganizat din nou școala domnească și a fost așezată la mănăstirea Sf. Sava, unde se construiseră, după cum am văzut, clădiri speciale, și nu la vechiul local

¹³⁵ Cartea are cota : CR. IV-1.

¹³⁶ N. Iorga a redat „διπλα“ prin „dublu“. În realitate este o carte scrisă în grecește și latinește. Dacă ar fi fost exemplar „dublu“, s-ar fi scris în rubrica exemplarelor 2 și nu 1.

¹³⁷ Reiese deci că Mihail Racoviță n-a făcut „greutăți“ școlii domnești, cum afirma Const. A. Stoide (op. cit., p. 106), ci înnoind toate hrisoavele școlilor (cf. Hurmuzaki—Iorga, XIV/2, p. 822). s-a îngrijit după incendiul din 1723 (G. Duzinchievici, *Manuscrise vechi*, în „Cercetări istorice“, Revista de istorie românească, Iași, an. II—III (1926—1927), p. 253), s-o adăpostească și să o înzestreze cu profesori din casa domnească. Perturbația s-a produs în 1727, când el fu mazilit. Probabil datorită acestei situații a fost nevoie și de predarea-primirea cărților, cu care ocazie s-a întocmit catalogul din 1727 și cărțile trecuseră pentru scurt timp în patrimoniul mănăstirii Barnovschi, din moment ce școala se desființase. Se poate ca la această perioadă și la alte neajunsuri anterioare să se refere și actul patriarhicesc din 1728, atunci când spune că „școlile cindva înălțate“ de N. Movrocordat, în „curgerea vremii fuseseră trecute cu vederea și totul se nimiciseră, (din pricina) neglijării și trecerii cu vederea a celor ce au domnit după aceea“ (Hurmuzaki—Iorga, XIV/2, p. 1004).

¹³⁸ Const. A. Stoide, op. cit., p. 106.

¹³⁹ C. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, Birlad, 1938, vol. I, p. 75 (document din 15 iunie 1783).

¹⁴⁰ Vezi cartea la cota : RV. VI-5 dublet (Primetul a fost donat în 1728 școlii domnești de la Sf. Sava).

de la Trei Ierarhi, cum credea Constantin I. Andreescu¹⁴¹. Însemnările de pe cărțile școlii, făcute cu ocazia vizitei lui Hrisant Notara la Iași în septembrie anului 1728, atestă cu prisosință acest fapt¹⁴². S-a notat nu numai pe cărțile donate școlii în 1728 de Hrisant Notara, ci și pe acelea pe care le donase în 1714 sau după acest an. Astfel semnătura Patriarhului apare încă odată, în 1728, pe tratatul de retorică descris de V. A. Urechia și pe incunabulul din 1490. Aceeași însemnare o găsim și la *Opuscula Varia <in philosophiam>* a lui Ioannes Tinnulus, volum dăruit, după cum am văzut, în 1714.

Aceste semnături ale lui Hrisant Notara, din 1714 și din 1728, pe aceeași carte, ne determină să tragem concluzia că odată cu reorganizarea școlii, în 1728, biblioteca ei a fost trecută de la Barnovschi la Sf. Sava, iar directorul școlii sau alt dascăl i-a oferit lui Hrisant Notara spre însemnare din nou a majorității cărților oferite de dînsul școlii începînd de la 1714 și încoaace. Astfel, găsim însemnări din 1728 pe unele cărți care apar în catalogul lui Paisie din 1727. Aceste cărți sînt: 1) *Progymnasmatum latinis, sive dialogorum...* editio decima..., Ingolstadtii, 1653, a lui Iacobus Pontanus¹⁴³; 2) *Homeri Odyssea, Batrachomiomachia, Hymni XXXII*, Venetiis, 1542; 3) *Summulae logicae* a lui Petrus Hispanus, apărută la Veneția în 1610¹⁴⁴; 4) *Vocabulaire latin-allemand-polonais*, incomplet. Însemnarea totală, care specifică localul școlii domnești de la Sf. Sava, se află pe f. 1. Pe pagina 1 citim însemnările: „Εκ τῆς αὐθεντικῆς ἁλληνικῆς σχολῆς τῆς ἐν Γιάσιω”. (Din ale școlii grecești domnești din Iași) și „Ex Bibliotheca Scholae Graecae Iasiis”. Aceste însemnări s-au făcut, pe cît se pare, anterior celei semnate de Hrisant Notara și în acest caz cartea aparținea școlii înainte de 1728. Bănuim că cea însemnată de Paisie: „Dialoguri...1”, se referă la acest vocabular, care într-adevăr are un aspect de dialog; 5) *Gradus ad Parnassum, sive novus synonymorum, epithetorum, phrasium poeticarum, ac versum thesaurus...* cu multe pagini lipsă la început. Se pare că este aceea, pe care Paisie a redat-o astfel: „Scriere latină, cu lipsă...1”. Cînd a venit Hrisant Notara în 1728, a fost completată cu manuscris de un caligraf și care l-au rugat să semneze sub însemnarea de pe f. 5 însă cartea „στορία τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχευσάντων...”, București, 1715, nu figurează în catalogul lui Paisie, de unde concluzia că ea a fost donată școlii în 1728. Pe însemnarea de pe p. 1 a acestei cărți se specifică că este donată „noii școli domnești”.

La Sf. Sava școala a rămas, probabil, pînă în anii 1762—1765, cînd Grigore A. Ghica, a hotărît zidirea unui local propriu, lîngă Mitropolie, local terminat în 1766. Era o clădire de piatră, cu etaj, avînd în total 8 camere¹⁴⁵. Acum ea a

¹⁴¹ C. Andreescu, *op. cit.*, p. 222, nota 98.

¹⁴² N. Gaidagis, *Însemnări privind istoria românilor*, p. 225 anexa nr. 20; Prin aceasta se rezolvă, credem, și disputa în ce privește forma școlii; dacă a fost un grup școlar sau mai multe școli în localuri diferite. Șt. Bărsănescu susține că în 1714 școala s-a organizat sub forma unui grup de școli (grup școlar) (*op. cit.*, p. 38 și 188) fapt cu care Const. A. Stoide nu este de acord (*op. cit.*, p. 99). Cum însă se dovedește acum că tot la Sf. Sava era și școală domnească grecească, acolo unde funcționa școală de slavonește (Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 100), dreptatea este de partea lui Șt. Bărsănescu. Aceasta numai pentru începuturile ei.

¹⁴³ În catalogul lui Paisie apare de două ori. Nu este exclus însă ca ele să reprezinte fiecare cîte un volum aparte. Al nostru este volumul II, primul fiind pierdut.

¹⁴⁴ În catalogul lui D. Gusti apare greșit Lispanus. În catalogul lui Paisie se redă astfel: Pregătirea logicei de Petrus Hispanus 1.

¹⁴⁵ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 152; Terenurile pentru școală au fost cumpărate încă din 1762 (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, București, 1903, tom. V, p. 110). Probabil de atunci a început și construcția clădirii destinate să găzduiască pe viitor școala (cf. Dan Bădăraș și Ion Caproșu, *Iași vechilor zidiri pînă la 1821*, Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 316.

căpătat oficial și denumirea de „Academie”¹⁴⁶, denumire ce marchează trecerea la o formă superioară de învățămînt. Fiilor boierilor scăpătați, care studiau la Academie li se dădea din casa școlară 10 groși, care erau de ajuns să-și asigure hrana și celelalte cheltuieli necesare¹⁴⁷.

Biblioteca școlii ia și ea amploarea corespunzătoare. La aceasta au contribuit nu numai cumpărăturile proprii ci și donațiile domnitorilor și ale diferitelor persoane. Acum întîlnim cărți oferite școlii de domnul Grigore Alexandru Ghica¹⁴⁸, de succesul său Grigore Callimachi¹⁴⁹ și de marele vistiier Gheorghe Costachi¹⁵⁰. Era evident că ea nu mai putea rămîne de acum înainte în mîinile unui călugăr. Hrisovul lui Grigore Ghica din 1766 relativ la școlile din Moldova prevede postul de bibliotecar, retribuit cu 120 lei anual¹⁵¹ și un fond destinat cumpărării de cărți și „organe matematice”¹⁵². Inițiativele domnitorului Grigore Ghica sînt întărite și de actul Patriarhiei de la Constantinopol din decembrie 1766¹⁵³.

Probabil că Academia a funcționat normal pînă în 1785, cînd domnul Alexandru Mavrocordat o desființează, gonește pe toți dascălii și elevi și preia toate veniturile școlii sub puterea sa. Pe lingă alții, a predat aici și dascălul Triantafyllos din Metzovo. Tot acum, după moartea lui Neofit¹⁵⁴, își închide porțile și Academia domnească din București¹⁵⁵. Nu știm cît a durat această

¹⁴⁶ Hurmuzaki—Iorga, XIX/2, p. 1185. Denumirea de „Academie” pînă la această dată nu apare în documente. Actul cu data de 4 mai 1717 (*ibidem*, p. 814), nu indică, după cum bine remarcă Const. A. Stoide (*op. cit.*, p. 113), că școala domnească din Iași s-ar fi numit „Academie”. Totuși dat fiind că cea din București se numea astfel încă din 1701 (cf. *Ἑορτολόγιον*, Snagov, 1701, titlu), nu e exclus ca și școala din Iași să fi purtat acest nume. Altfel ce sens ar fi avut să se dea un asemenea rezumat-titlu documentului din 4 mai 1717, chiar dacă în conținutul lui nu se amintește de „Academie”.

¹⁴⁷ *Γρηγόριος Παλλάδης*, *Καταγραφή συνοπτικὴ τοῦ βίου τοῦ μακαρίτου πατρὸς μας Ἰωάννου Παλλάδης*... Ms. II-38 (din fondurile manuscrise ale Bibliotecii Centrale Universitare din Iași), f. 16.

¹⁴⁸ N. Gaidagis, *op. cit.*, p. 225, anexa nr. 21. Cf. *Oratoria scientiarum familiarum toti cognata seu rationis et orationis arctissimum vinculum*... Tubingae, Bergeri, 1735 (1-5754) de la B.C.U. „M. Eminescu”. Pe f. 1 s-a notat: „Ἰωάννης Γρηγόριος ἀλεξάνδρου Γκίκας Βοεβόδα ἐλέω θεοῦ αὐθέντης καὶ Ἡγεμῶν πάσης μολδοβλαχίας. Καὶ τόδε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀφιέρωται παρ' ἡμῶν εἰς τὴν ἐν Γκασίω τῆς μολδοβλαχίας σχολὴν πρὸς χρῆσιν τῶν φιλολόγων καὶ φιλομαθῶν ἀψῆς

(Ioan Grigorie Alexandru Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu, stăpin și domn al întregii Moldovalahia. — Și această printre altele se dăruiește de noi școlii din Iași Moldovalahiei pentru folosința filologilor și studiosilor 1766). Urmează sigiliul domnesc, iar pe f. 1 parafa: „Academiei, dăruit de A. G. Asaki”.

¹⁴⁹ N. Gaidagis, *op. cit.*, p. 226, anexa nr. 23.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 226, anexa nr. 22.

¹⁵¹ V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 52; Hurmuzaki—Iorga, XIV/2, p. 1186;

¹⁵² V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 53.

¹⁵³ Hurmuzaki—Iorga, *op. cit.*, XIV/2, p. 1188.

¹⁵⁴ E vorba de Neofit Kavsohalivitis, profesor la Academia domnească din București, mort în anul 1784 (cf. Ariadna Camariano-Cioran, *Les Academies principales de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, p. 613).

¹⁵⁵ *Γρηγόριος Παλλάδης*, *op. cit.*, f. 16 —17. În perioada aceasta, Academia domnească din Iași nu apare în Sămile Visteriei Moldovei. În Sama Visteriei din 1763 avea dreptul la scutelnici: „Școala elinească 2; Școala al doile grecească 2; Școala slovinească 2” (cf. Arhivele de Stat — Iași, Tr. 1768, op. 2/2018, f. 18). În Sama Visteriei Moldovei din 1776 apare numai școala moldovenească:

întrerupere¹⁵⁶. Mai târziu, probabil pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, o anafora semnată de mitropolitul Iacob Stamati și de alți demnitari vorbește de școală ca existentă, dar cu multe lipsuri și propune o serie de măsuri pentru îmbunătățirea ei. Punctul 8 se ocupă special de „epistatul și păzitorul cărților”, care avea datoria „să aibă purtare de grijă pentru buna orânduială, podoabă, economie, dregire și curățenie a toatei ogrăzi, arătînd și aducînd aminte epitropilor toate cele trebuincioase, și va păzi și cărțile încă întregi și fără lipsă după izvod știînd că nici odată carte afară din școală nu se scoate, afară numai prin însemnarea epitropilor și zăpisul celui ce o va lua. Iar de nu, apoi va plăti prețul pierdutei cărți din leașa sa și va pune altă asemenea în locul ei”¹⁵⁷. Acum, în vremea lui Iacob Stamate, și nu pe la 1766, cum credea Teodor Atanasie¹⁵⁸, s-a introdus și așa-numitul „depozit legal”. Anafora de mai sus prevede că „spre împodobirea și bun nume acestii bibliotici nici unul din neguțătorii nu va aduce în pămîntul acesta carte nouă și de curînd eșită la lumină pînă nu va da una dintrînsele să se puie în biblioteca aceasta de obște, iar de va fi cartea mare și de mult preț, atuncea i se va da prețul pe giumatate”¹⁵⁹.

Multe cărți donate Bibliotecii Academiei domnești din Iași provin de la logofătul Thoma Dimitriou din Castoria¹⁶⁰. Pare-se că după moartea acestuia.

„Gheorghe dascălul, 2 scutelnici; „Gheorghe Evloghie dascălul”, 2 scutelnici; „Vătaf de la școală”, 1 scutelnic (cf. Bibl. Academiei R. S. R. — Ms. românească 359, Sama Visteriei Moldovei pe anul 1776, cifertul II, III și IV) (din microfilm, cadrul IV). În Sama Visteriei Moldovei din 1784 apare la fel: „Dascăl de școală moldovenească” 2 scutelnici; „Gheorghe Evloghie” 2 scutelnici; „Vataful de școală” 1 scutelnic (Arh. Stat — Iași, Tr. 1768, op. II/2018, nr. 2, f. 11 r. Totuși, conform listei de școli publicată în cartea *Dictionarium quatuor linguarum...*, studio et opera Georgii Constantini Ioanninensis..., Venetiis, 1786, p. 8, nota 137, școala din Iași apare ca existentă. Conform acestei liste existau următoarele școli grecești: În Constantinopol 2, La Ioannena 3, în Thessalonice 2, în Athena 2, în Bucureștiul Valahiei 2, în Iașul Moldovei 1, în Adrianopol 1, în Philippopol 1, la Sfîntul Munte 1, în Verroia 1, în Siatista 1, în Moshopole 1, în Turnavul Thessaliei 1, în Trikkala 1, în Tripolitza 1, în Patra 1, în Salona 1, în Arta 1, în Smirna (Ismir) 1, în insula Hios 1, în Patmos 1, în Mitilene 1, în Samos 1, în Rodos 1, în Creta 1, în Leukosia 1, în Patriarhia Ierusalimului 1 și în Patriarhia din Alexandria 1. Conform acestei note în școlile de mai sus se învățau: lucrările scriitorilor antici, retorilor, poetilor, istoricilor, și a sfinților părinți cite se raportă la gramatică, poetică și retorică encyclicilor, în timp ce în spudasteriile filosofice se predau scrierile lui Corydaleu referitoare la Aristotel, Alexandru Aporretul, Afrodisseas, Symplicius, Philoponus, Themistius, matematica lui Balanus și a altor matematicieni mai vechi. Se făcea teologia lui Ioan Damaschin, a lui Coresie și lucrările sfinților părinți din răsărit (cf. Emile Legrand, *Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des grecs au dix-huitième siècle*, tome deuxième, Paris, 1928 réimpression anastatique Culture et Civilisation, Bruxelles, 1963, p. 453—454.

¹⁵⁶ Ne e greu să credem că Daniil Philippide a profestat în perioada aceasta în Academia domnească din Iași (Ariadna Camariano-Cioran, op. cit., p. 613).

¹⁵⁷ *Uricarul*, vol. III, p. 21; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 197.

¹⁵⁸ Θεόδωρος Ἀθανασίου, op. cit., p. 39.

¹⁵⁹ *Uricarul*, vol. III, p. 22; Paul Oprescu, negînd existența școlii și a bibliotecii, consideră că această anafora se încadrează în încercările pentru „întemeierea unei școli și a unei biblioteci bucurîndu-se de depozit legal” (Paul Oprescu, *Înființarea și dezvoltarea bibliotecilor publice românești în epoca Regulamentului Organic*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, nr. 1 (1955), p. 55). De altfel, domnia sa consideră că „aparitia bibliotecilor publice la noi se situează în epoca Regulamentului Organic” (*Ibidem*, p. 47), deci nu putea accepta existența bibliotecii în timpul lui Iacob Stamate (1792—1803).

¹⁶⁰ Cf. C. Erbiceanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca sf. Mitropolii a Moldovei*, în „Revista teologică”, an. III (1885), p. 51, 68, 81; Idem, *Manuscripte*

biblioteca sa a fost donată de către soția lui, Arghyra, Academiei domnești¹⁶¹ și diferitelor mănăstiri din Iași¹⁶². Cine era acest Thoma Dimitriou care posedă o asemenea bibliotecă enciclopedică?

Date biografice privitoare la el nu avem. Știm că el a tradus în românește cartea lui Samuil Ravvi, *Alcătuire înăurită*, publicată în 1771 la Iași¹⁶³ și *Învățătura Ecaterinei a II-a* apărută în 1773 tot la Iași¹⁶⁴. El a mai tradus, în 1773, romanul lui Eliodor, Etiopicele sau Theagen și Hariclea¹⁶⁵, precedat de „stihuri alcătuite în versuri, de dumnului numit talmăcitor, către cetitori”¹⁶⁶. Deci avem de-a face cu un om cult care posedă bine și limba română.

A. D. Xenopol și C. Erbiceanu expunând manuscrisul *Comentarii la cartea lui Aristotel despre suflet a prea înțeleptului și prea învățatului Teofil Coridaleu Ateneanul* de la biblioteca Mitropoliei din Iași, manuscrit ce aparținuse lui Thoma din Castoria, arată că la finele cărții au găsit o notă din care reiese că în anul 1755, acest Thoma era dascăl. Iată cum sună mult discutată notă: „Finitul cărții despre suflet s-au terminat în anul 1755 al mintuirei; s-au scris și s-au studiat de mine, mai micul între studenții lui Toma din Castoria, din satul Crepana”¹⁶⁷. Pornind de la această notă, Xenopol susține că în anul 1755 Thoma din Castoria „era dascăl în Iași, unde primise și boieria de al doilea logofăt”¹⁶⁸. N. G. Dossios, la rindul său scrie că el „a fost profesor la Academia domnească din Iași” și că „epoca lui de activitate cade cam pe la 1750—1755”¹⁶⁹. Șt. Bărsănescu, luându-se

grecești existente în Biblioteca Universității de Iași venite din biblioteca mănăstirii Sf. Sava, tot din Iași, unde au existat școala greacă inaugurată de Chrisant Patriarhul Ierusalimului, în „Revista teologică”, an. III (1885), nr. 29, p. 230; A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 360, 365 și 369; N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, p. 25, 33, 51—52, 92 și 168; Ibidem, vol. II, <1975>, p. 36 și 62, Idem, *Însemnări privind istoria românilor*, p. 226—227, anexa nr. 27.

¹⁶¹ La multe din cărți donate de Argyra „Scolii domnești” s-a notat: „, τοῦ μακαρίτου“ (al răposatului). (Cf. N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, vol. 1, p. 31 și 51.

¹⁶² Pe un „Triod grecesc de la biserica Sf. Sava (104/3), apărut în anul 1760 la Veneția, care a aparținut lui Thoma, conform însemnării de pe p. 3: „Καὶ τὸ δεῖν θωμᾶ Δημητρίου“ (Și această dintr-ale lui Thomas Dimitriou), Argyra, a scris pe p. 1: „ἀφιέρωται ὑπὸ Ἀργυρῆς Σαούλ“ (Se afierosește de Arghyra Saul) (cf. lucrarea noastră în manuscris. Cărți rare grecești în bibliotecile și bisericile din Iași, p. 24.

¹⁶³ Cf. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508—1830*, tom. II, 1716—1808, București, Edițiunea Academiei Române, 1910, p. 197, nr. 378. În titlu apare: „vtori logofăt”. Autorii bibliografiei adaugă pe lângă Toma, <Mandacașul>. Aceeași greșeală o face și Trifon Evangelides, în lucrarea sa „Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας”, vol. II, Atena, 1936, p. 397 (apud: Ariadna Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă și română a „Nacazului” (învățătura) Ecaterinei a II-a*, în „Studii”. Revistă de istorie, an. XI (1958), nr. 2, p. 129).

¹⁶⁴ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *op. cit.*, tom. II, p. 201, nr. 380. Apare ca: Thoma b' Logofăt”.

¹⁶⁵ Ioan Bianu, *Catalogul manuscriptelor românești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1907, tom. I, p. 134—135, nr. 57 și p. 143—144, nr. 60; Ioan Bianu și I. Caracăș, *Catalogul manuscriptelor românești*, București, Edițiunea Academiei Române, 1913, tom. II, p. 70, nr. 355. (Autorii acestui catalog întregesc litera „v”=vtori prin „vel”=velichii).

¹⁶⁶ Ibidem, tom. II, p. 70.

¹⁶⁷ A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, *Serbarea școlară de la Iași*, p. 360.

¹⁶⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. cit., vol. X, p. 190.

¹⁶⁹ N. G. Dossios, *Studii greco-române*, partea I, Iași, 1901, p. 38 și partea a III-a, Iași, 1902, p. 94.

după cele scrise de A. D. Xenopol și C. Erbiceanu, a crezut că în jurul anului 1755 s-au introdus în școală cursurile „de filozofie sau științele”¹⁷⁰.

N. Iorga credea că Thoma din Castoria este una și aceeași persoană cu legistul Toma Carra¹⁷¹, care, după cum se știe, a tradus din ordinul domnitorului Moruzi *Exaviulul* lui Armenopol și a compus prima parte a *Pandectelor*¹⁷². Const. A. Stoide, neținând cont de articolul Ariadnei Camariano-Cioran, unde se lămuirește că Thoma Dimitriou nu e aceeași persoană cu Toma Carra¹⁷³, continuă să susțină părerea lui Iorga¹⁷⁴, crezând că el ar fi fost dascăl la Academia domnească din Iași în jurul anului 1800¹⁷⁵, și că mai înainte, între ani, 1755 și 1756 ar fi fost elev la Academia domnească din București¹⁷⁶.

Noi nu putem afirma că Thoma Dimitriou a fost elev la Academia domnească din București între anii 1755 și 1756, însă știm precis că el a venit de la București la Iași la 14 august 1758 și deci nu putea fi dascăl aici, în Iași, în anul 1755. În Iași el a fost numit, la 14 octombrie 1760, logofăt la Cancelaria Mitropoliei. Aceste fapte le-am găsit notate de el însuși pe f. 1 (forzatz) a cărții lui Georgius Cedrenus, *Annales, sive historiae ab exordio mundi ad Isacium Comnenum...*, Basel, 1566, care se păstrează în Biblioteca Centrală Universitară din Iași¹⁷⁷. Iată însemnările: „În 1758 august 14, am venit din Țara Românească în Moldova”. — „În 1760, octombrie 14, am fost numit logofăt de către preasfințitul meu stăpîn și arhieru kyrie kyr Gavriil, în sfînta Mitropolie a Iașului”¹⁷⁸. Deci însemnarea

¹⁷⁰ Șt. Bărsănescu, *op. cit.*, p. 48.

¹⁷¹ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, București, 1901, vol. II, p. 447; Idem, *Cărți și scriitori români din veacurile XVII—XIX*, în „Analele Academiei Române” Seria II, Mem. sect. lit., tom. XXIX (1906—1907), București, 1907, p. 180; idem, *Istoria învățămîntului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1928, p. 98. (Vezi și ediția „îngrijită” de Ilie Popescu Teiușan, N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1971, p. 49, unde nu se corectează eroarea); idem, *Livres populaires dans le Sud-Est de l'Europe*, în „Buletin” de la section historique <de l'>Académie roumaine, Bucarest, tome XIV (1928), p. 35; idem, *Istoria Românilor*, vol. VII, Reformatorii, București, 1938, p. 309 și 312.

¹⁷² Ariadna Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă și română al „Nacazului”*, p. 129.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 129—130.

¹⁷⁴ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 108.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 109.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, vol. 1, p. 51—52; Prin acestea se dă și răspuns Ariadnei Camariano-Cioran, că Thoma Dimitriou din Castoria nu putea fi elev în anul 1759 la școala Athoniană (*Les Académies princières*, (p. 559), doar dacă presupunem că la izvorul folosit de Ariadna Camariano-Cioran s-a strecurat o greșeală de tipar.

¹⁷⁸ Faptul că el a fost numit logofăt la Mitropolie se consemnează și pe cartea lui Hrisant Notara, *Introductio ad geographiam, et sphaeram...*, Paris, 1716 (CR. VI-176), f. 2 unde s-a notat: „Καὶ τὸδε ἐδόθη δῶρον τῷ λογιωτάτῳ καὶ ἐξαιρέτῳ μοι φίλῳ καὶ ἀδελφῳ τῷ λογοθέτῃ τῆς ἀγιωτάτης Μ/ητ/ροπόλεως Μολδαβίας κυρίῳ θωμᾷ τῷ λατρευτῷ μοι” (continuă cu altă mină) „ὁ ἥδη ἀφιέρωται ὑπὸ τῆς αὐτοῦ συζύγου Ἀργυρῆς τῇ ἐν Ἰασίῳ αὐθεντικῇ σχολῇ”.

(Și aceasta s-a dat în dar preainvățatului și deosebitului meu prieten și frate logofătului sfîntei Mitropolii a Moldovei, domnului Thoma, preferatul meu”, „care deja se dăruiește de soția acestuia Arghyra, școlii domnești din Iași”). Deci este evident că el era al II-lea logofăt al Mitropoliei.

din 1755, care a indus în eroare pe toți cercetătorii, nu a fost tradusă corect¹⁷⁹. Primul care a observat acest lucru este Const. A. Stoide, care, bazându-se pe faptul că această carte era a lui Thoma din Castoria și nu a elevului necunoscut de la Academia domnească din Iași, deoarece cartea este donată Academiei domnești din Iași de soția sa Arghyra, a ajuns la concluzia că însemnările, la fel ca și cartea, este scrisă de însuși Thoma Dimitriou¹⁸⁰. Însemnarea în original, după cum a transcris-o C. Erbiceanu, sună astfel: Τέλος τοῦ περὶ ψυχῆς βιβλίου, ἐπαιρατῶθη δὲ ἐν ἑτὶ χιλιοστῷ ἐπτακοσιοστῷ πεντηκοστῷ πέμ/π/τω σωτηρηῶδει. γέγραπται καὶ ἀνέγνωσται ἐμοὶ τῷ ἐν ἐλαχίστοις τῶν φοιτητῶν Θωμᾷ τοῦ ἐκ Καστορίας ἐκ χώρας κρηπανῆς¹⁸¹.

În textul acesta numele „Θωμᾷ” se acordă cu dativul „τῷ” și nu cu genetivul plural „τῶν φοιτητῶν”. Ca să poată fi tradus „între studenții lui Toma” trebuie să sune astfel: „τῶν φοιτητῶν τοῦ Θωμᾷ”. Deci traducerea corectă trebuie să fie următoarea: „Sfârșitul cărții despre suflet, s-a terminat în anul 1755 al mîntuirii. S-a scris și s-a citit de mine, cel mai mic între studenți, Thoma din Castoria din satul Cripani”. Dacă am fi avut manuscrisul am fi putut-o compara cu notele lui de pe cărți și ne-am fi dat seama că Thoma, elev fiind, a copiat acest manuscris.

De ce Thoma Dimitriou din Castoria nu poate fi identificat cu Toma Carra, cum cred N. Iorga și Const. A. Stoide? În afară de aceasta, noi am întîlnit-o pe soția lui Thoma Dimitriou din Castoria iscăbindu-se „Arghyra Saul”¹⁸². Or, se știe că în Iași era și un boier cu numele „Dimitrie Saul”¹⁸³. (Nu-l luăm în seamă pe Thoma Mandacasis care în nici un caz nu putea fi identificat cu Thoma Dimitriou, cum au crezut unii¹⁸⁴, dat fiind că acesta n-a activat în Moldova, ci din Rusia s-a dus în Germania și de acolo în Castoria)¹⁸⁵. Nu ținem cont de faptul că ei se iscăleau cu numele lor: Dimitriou, Carra, Saul, dar ei se deosebeau în grad. Pe legistul Toma Carra îl întîlnim în „Departamentul Criminalului” cu gradul de „ban”, „care s-a aflat la acest Departament pînă la sfîrșitul lunii martie” 1810¹⁸⁶. Se pare că acum s-a produs moartea lui și nu în anul 1806 cum crede Ștefan Berechet¹⁸⁷, dat fiind că la 1 aprilie s-a scos „leafa” sa „din izvod”¹⁸⁸. Tot în „Lista slujbașilor Moldovei pe anul 1810” îl întîlnim, în „Depar-

¹⁷⁹ Ariadna Camariano-Cioran crede că însemnarea a fost scrisă de un elev a lui Thoma Dimitriou cînd acesta a fost dascăl în Castoria (*Les Académies principîes*, p. 559).

¹⁸⁰ Const. A. Stoide, *op. cit.*, p. 109.

¹⁸¹ C. Erbiceanu, *Manuscrise vechi aflate în biblioteca Sf. Mitropolii*, p. 68.

¹⁸² Cf. nota nr. 102.

¹⁸³ Cf. Andrei Veress, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785)*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. literare, seria a III-a, tom. V (1930—1931), p. 93.

¹⁸⁴ Cf. nota 163.

¹⁸⁵ Κωνσταντῖνος Ν. Σάθας, *Νεοελληνική Φιλολογία...*, Ἐν Ἀθῆναις, 1868, σ. 554—555; Κ. Θ. Δημαρᾶς, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας...*, [Ἀθήνα], „Ἰκαρος”, 1964, σ. 117, 195. Ariadna Cioran-Camariano, *Traducerile în limba greacă și română al Nacazului*, p. 129).

¹⁸⁶ Radu Rosetti, *Arhiva senatorilor de la Chișinău... III, Amănunte asupra Moldovei de la 1806—1812*, în „Analele Academiei Române”, Mem. secț. ist. Seria a II-a, tom. 32 (1909—1910), p. 51.

¹⁸⁷ Ștefan Gr. Berechet, *Șchiță de istorie a legilor vechi românești. 1632—1866*, Chișinău, Cartea Românească, 1928, p. 67.

¹⁸⁸ Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 51.

tamentul Pricinilor Străine“ pe postelnicul Dimitrie Saul cu 500 lei¹⁸⁹. Nu e cazul să arătăm că ei, Toma Carra și Dimitrie Saul, ca să ajungă la gradele acestea, au trecut prin diferite alte grade inferioare, consemnate în „ciferturile“ Sănilor Moldovei.

Thoma Dimitriou din Castoria, de care ne ocupăm în mod special, n-a ajuns, în ierarhia statală, la asemenea grade înalte. În traducerea sa și în notele de pe cărți el nu apare decât ca al II-lea logofăt²⁰⁰. În afară de aceasta, Thoma Dimitriou pare-se că a murit înainte de 1786. Într-unul din manuscrisele ce cuprind Etiopicele lui Eliodor citate mai sus, în cel cu data: „20 martie 1781“, apare ca fiind în viață; „Aciastă carte iaste scoasă de pe limba elinască de dum<nea>lui Thoma gramatic a sfintei Mitropolii din Esi“²⁰¹; iar în al doilea, cel cu data de „25 februarie 1786“ apare ca mort: „Thoma gramaticul ce au fost la sfinta Mitropolie din Esi“²⁰². Nu este exclus ca după 1764 el să fi căpătat și gradul de al III-lea logofăt pe linie de stat. Bănuim că „Arghirița a Tomii trei logofăt“ care avea dreptul la doi scutelnici pe la 1776²⁰³, nu este alta, decât Arghyra, soția lui Thoma Dimitriou din Castoria. Dacă e așa atunci moartea lui Thoma Dimitriou s-a produs între anul 1772, când el singur a iscălit într-o carte ca al II-lea logofăt²⁰⁴ și 1776, când Arghyra apare ca văduvă. Așa stînd lucrurile, credem, că nu mai rămîne îndoială că cele trei personaje sînt diferite. Nu este exclus ca Arghyra să se fi recăsătorit pe la 1800 cu spatarul Dimitrie Saul și de aceea s-a iscălit în cartea amintită ca Arghyra Saul.

Nu știm dacă acest Thoma Dimitrie a fost vreodată dascăl, în schimb bănuim că el a fost o perioadă, probabil cînd Academia domnească se mutase lîngă Mitropolie, bibliotecarul ei. Poate și de aici simpatia soției sale față de școală căreia i-a oferit atîtea cărți. Noi am găsit pe cartea lui Horodot, *Libri novem, quibus musarum indita sunt omnia*, Basel, 1557, însemnarea: „Ex libris Biblioth<ecae> Scola<e> Jassensi<s>“. T. D. Bibliothecarius²⁰⁵. Probabil sub acest T.D. se ascunde T<homas> D<emetrius>.

Concluzia care se desprinde de pe urma articolului nostru este că Biblioteca Centrală Universitară din Iași este o instituție veche, continuatoare a celei de la Academia domnească. Începuturile ei le aflăm la Colegiul Vasilian, înființat, după cum se știe, în 1640. Nu corespunde realității aserțiunea că „ea a moștenit, numai, o parte din fondul de cărți al Academiei domnești“. Nu există nici un document care să ateste înființarea ei în anul 1839. Biblioteca și-a urmat evoluția în mod legic, așa cum a evoluat însuși procesul învățămîntului în orașul Iași.

¹⁸⁹ *Ibidem*; Dimitrie Saul este îmbrăcat cu caftan de postelnic în ianuarie 1806 (cf. *Sama visteriei Moldovei pe anii 1805—1806*, Biblioteca Academiei R.S.R., Ms. românesc, nr. 328, f. 29), iar Toma Carra cu caftan de vel ban în iunie (*ibidem*, f. 29); vezi și N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române. A. Registre de socoteli sub Fanarioși*, în „Economia Națională“, an. XXIV (1901), nr. 11, p. 789, nota 2.

²⁰⁰ Se pare că acest rang l-a avut numai în cadrul Mitropoliei. El nu apare în Sămile Visteriei din 1763—1764 (cf. Gh. Ghibanescu, *O pagină din istoria finanțelor Moldovei. Sămile visteriei Moldovei pe anul 1763*, în „Ioan Neculce“ — Iași, fasc. V (1925), p. 4; idem, *Sămile visteriei Moldovei pe anul 1764 (lunile iulie și august)*, în „Ioan Neculce“ — Iași, fasc. IX (1931), p. 9; cf. Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II/2018, nr. 1. Niciodată n-a fost velichii logofăt, cum au crezut Ioan Bianu și R. Caracas, *Catalogul manuscriselor*, vol. II, p. 70.

²⁰¹ Ioan Bianu, *Catalogul manuscriselor*, vol. I, p. 143.

²⁰² *Ibidem*, p. 135.

²⁰³ Cf. *Sama visteriei Moldovei pe anul 1776*, microfilm, cadrul IV; în *Sama visteriei Moldovei din 1784* (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II/2018, nr. 2) „Arghirița Thomii trei logofăt“ apare cu 4 scutelnici; în *Sama visteriei Moldovei pe anul 1786* (B.C.U. „M. Eminescu“ — Iași, Ms. VI — 24), apare cu 6 scutelnici, iar în *Sama visteriei Moldovei din 1795* (B.C.U. „M. Eminescu“ — Iași, Ms. VI — 19) cu 12 scutelnici.

²⁰⁴ N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, vol. 1, p. 25.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 42.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE LA BIBLIOTHÈQUE CENTRALE DE L'UNIVERSITÉ DE JASSY

RÉSUMÉ

Cet article est consacré à la fondation de la plus ancienne et la plus grande des bibliothèques de Jassy.

Selon les études publiées antérieurement par les historiens roumains, la Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy aurait été fondée en 1839. L'auteur soutient que cette bibliothèque a existé avant 1839 et qu'elle a hérité le fonds de livres de l'ancienne bibliothèque de l'Académie princière de Jassy, qui a été maintenue même après 1821, année où les Académies princières de Bucarest et de Jassy, considérées comme des „instruments d'incitation à la révolte”, ont été supprimées par un firman du Sultan. Comme preuve, l'auteur cite la notice que deux typographes (qui ont vérifié les livres de la bibliothèque en 1827), ont écrite sur un livre dont l'appartenance au fonds de la bibliothèque princière est incontestable. La conclusion de l'auteur du présent article est que l'origine de l'actuelle Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy remonte à la bibliothèque fondée par le prince Basile Lupu, en 1640, année où fut créé aussi le „Collège Basilien”. On connaît les premières donations de livres, faites par Basile Lupu au Collège Basilien. Elles ont été enregistrées et soigneusement conservées.

Quelques historiens ont soutenu que le prince de Moldavie Nicolas Mavrocordato a créé à Jassy, en 1714, une „Ecole princière”. D'autres historiens ont été d'avis que Nicolas Mavrocordato a seulement réorganisé l'école qui existait déjà, c'est-à-dire le „Collège Basilien”. L'auteur du présent article adhère à cette opinion, en invoquant des arguments basés sur de nombreux documents.

L'Ecole que Nicolas Mavrocordato a réorganisée, a continué à être installée, jusqu'en 1723, dans le bâtiment qui avait été destiné par Basile Lupu au Collège Basilien, près de l'église des Trois Saints. En 1723, après un grand incendie, l'Ecole princière a été transférée au monastère Barnovski de Jassy. A l'occasion d'une nouvelle réorganisation, effectuée, en 1728, par le prince Grégoire Ghika, l'Ecole a été installée au monastère Saint Sabbas de Jassy. En 1762—1766, un nouveau bâtiment a été construit pour elle près du palais du Métropolite, c'est-à-dire près de l'Archevêché.

La bibliothèque a suivi le sort de l'Ecole. Elle s'est agrandie au cours des temps par les donations de plus en plus nombreuses qui lui ont été faites par les princes régnants, les boyards, les membres du clergé, etc.

Vers la fin du XVIIIe siècle fut institué le „dépôt légal”, les typographes et les marchands de livres étant obligés de „déposer” à la bibliothèque un exemplaire de chaque ouvrage qu'ils imprimaient ou qu'ils mettaient en vente.

Enfin, l'auteur s'occupe de Thomas Dimitriou de Castoria, dont les livres ont été donnés à la bibliothèque de Jassy par sa femme Arghira.

La Bibliothèque Centrale de l'Université de Jassy a donc son origine dans la bibliothèque fondée, en 1640, par le prince régnant de Moldavie Basile Lupu.

IOAN SBIEREA ȘI ACADEMIA ROMÂNĂ

DE

AL. ZUB

Se spune că în societatea modernă, încă atât de stratificată, Academia alcătuiește „republica celor egali”. Dar și în cazul acestei „republici” vremea impune, în cele din urmă, o perspectivă axiologică, operînd acea ierarhizare în afara căreia actul valorizator n-ar fi cu putință. Alături de personalități eminente, asupra cărora se îndreaptă de obicei interesul cercetării, ea consemnează eforturile unor cărturari mai modești, a căror contribuție la dezvoltarea unui domeniu sau altul e totuși destul de însemnată spre a fi necesară configurării exacte a domeniului respectiv. Este și cazul lui I. G. Sbiera, istoric, filolog și publicist bucovinean care a activat în cadrul Academiei Române de la întemeierea ei ca „Societate Academică” (1866), cînd nu avea decît treizeci de ani, pînă în 1916, anul stingerii octogenarului învățat.

Descendent dintr-o veche familie românească, ale cărei tradiții avea să le evoc singur¹, Ion al lui Sbiera, cum i-a plăcut chiar cărturarului să-și veșnicească numele pe frontispiciul unor impozante tomuri, s-a născut în Horodnicul de Jos, la 20 octombrie 1836. „Părinții mei, va mărturisi el, n-au fost oameni cu avuție, ci simpli agricultori sau țărani, dar dintre cei mai de frunte în sat”². După o scurtă inițiere, cu dascăl privat, în „bucoavnă, ceaslov și psaltire”, și-a început studiile la Rădăuți (1845), spre a le continua, cu mare hărnicie, la „școala normală nemțească” (1848), apoi la gimnaziul octonal din capitala ducatului (1849) și în cele din urmă la Viena (1856—1861), unde a urmat dreptul: opțiune semnificativă, fiindcă după înfrîngerea revoluției pașoptiste — acesta era cuvîntul de ordine — românii din imperiul habsburgic trebuiau să-și apere „dreptățile” pe calea legii. În același timp, ca și frații Hurmuzaki, el s-a consacrat studiului istoriei și culturii naționale, iar în această privință, o spune singur, hotărîtor a fost, în anii gimnaziali, contactul cu unul dintre cele mai ardente spirite ale epocii: Aron Pumnul. „Înriurînta lui culturală asupra mea, va mărturisi Sbiera, a fost determinantă și decisivă. Convenirile mele tot din ce în ce mai dese și mai intime cu acest mare și iscusit învățătoriu au lăsat urme neșterse în sufletul meu și pe nesimțite mă făcu să apuc calea și direcțiunea în care m-am mișcat toată viața mea ulterioară. El mă introduse în studiul limbii și literaturii românești”³. La această orientare a contribuit însă și Eudoxiu Hurmuzaki, care l-a convins, după terminarea studiilor, să-l suplinească pe fostul său profesor, acum bolnav, la catedra din care făcuse un amvon al idealului național.

¹ I. G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, 431 p.

² Scrisoarea din 29 aug. 1879 către Academia Română, în Arhiva Academiei, A—7, 1879, f. 68.

Întors aşadar la Cernăuţi, Sbiera l-a înlocuit pe fostul său dascăl, dedicându-se studiilor istorico-culturale şi filologice, participând cu fervoare la viaţa spirituală a compatrioţilor săi, dinamizând-o în sens pur moralist. Procedând astfel, el nu făcea decât să continue o activitate mai veche, începută sub aceleaşi auspicii. Căci încă înainte de a pleca la Universitate, el adunase „cîntece, descîntece şi poveşti populare”, înfiinţase o bibliotecă românească pe care Aron Pumnul avea să o dezvolte şi făcuse, fără succes, deocamdată, demersuri pentru crearea unei fundaţii menite să sprijine pe tinerii săraci la studii înalte. Nu i-a reuşit, momentan, nici încercarea de a crea, la Viena, o „soţietate de literatură naţională”, ale cărei statute le şi întocmise, dar care nu va lua fiinţă („România jură”) decât mai târziu. Abia reîntors în provincia natală, el a izbutit, la 1 mai 1862, să pună bazele acelei „Reuniuni române de lectură”, pe care B. P. Hasdeu o saluta, prompt, în versuri⁴, reuniune transformată curînd în „Societatea pentru literatură şi cultura română din Bucovina” (1864), cu o „foaie” periodică (1865—1868)⁵, în coloanele căreia tînărul dascăl şi animator a avut prilejul să se manifeste din plin, devenind repede o personalitate reprezentativă a literelor româneşti din acel colţ de ţară. Este motivul pentru care a şi fost numit, de către locotenenţa domnească, membru al „Societăţii Literare (Academice)”.

Împrejurările se cunosc, căci le-a evocat I. G. Sbiera însuşi, mai târziu o dată cu întreaga viaţă culturală a provinciei⁶. Să reamintim totuşi faptului că principala ţintă a noului aşezămînt, creat la cîţiva ani după Unire, şi în perspectiva desăvîrşirii acesteia, era întocmirea unei gramatici şi a unui dicţionar pentru toţi românii, motiv pentru care Societatea Literară (Academică) a strîns în jurul ei, de la început, cîrturari din toate provinciile. Din partea Bucovinei au fost numiţi, la 22 aprilie 1866, Alecu Hurmuzaki şi dr. Ambrosiu Dimitroviţă⁷, primul fiindcă fusese redactor al ziarului „Bucovina” (1848—1850), celălalt fiindcă redacta „Foaia Societăţii pentru literatură şi cultura română în Bucovina”. Ca ministru de resort, C. A. Rosetti i-a înştiinţat pe amîndoi despre aceasta, cerîndu-le acordul formal⁸. Însă în timp ce numirea lui Hurmuzaki a fost primită cu entuziasm, cealaltă a stîrnit rezerve, ceea ce l-a şi determinat pe modestul Dimitroviţă să demisioneze, recomandîndu-l, în loc, pe I. G. Sbiera. La 7 iunie, ministrul întocmea raportul în acest sens, la 11 se lua hotărîrea, iar la 19 apărea decretul respectiv⁹. A contribuit la această substituţie şi A. Hurmuzaki, dar mai ales prestigiul de care se bucura tînărul cîrturar, care încă nu împlinise treizeci de ani. „Pe timpul acela în Bucovina, după moartea lui A. Pumnul, va nota mai târziu, treceam eu, în ochii tuturor, ca cel mai cunoscător şi mai competent în ale gramaticii şi literaturii româneşti, poate şi de aceea fiindcă publicasei cîte una alta în numeroşi apărui ai *Foii Soţietăţii*”¹⁰, îndeosebi nişte studii despre începuturile culturale ale poporului român.

O virulentă epidemie de holeră şi motive de ordin politic au împiedicat întrunirea imediată a savantului corp, aşa cum plănuiise C. A. Rosetti, iar noul ministru al instrucţiunii publice, I. Strat, trebuia să ceară, la 21 iulie 1866, amînarea ei pentru anul următor¹¹. Lucrările ar fi fost oricum stînjinite, întrucît noii membri de peste munţi anunţaseră că „sînt împiedicaţi a luat parte”¹². O stare

⁴ „Din Moldova”, Iaşi, I, 1862, nr. 5, p. 74—76.

⁵ „Foaia Societăţii pentru literatură şi cultura română în Bucovina”, Cernăuţi, 1 mar. 1865—1 dec. 1868. Ioan Sbiera a asigurat redacţia foii începînd de la 1 aug. 1865.

⁶ *Familia Sbiera*..., p. 204—209.

⁷ „Analele Societăţii Academice”, I, p. 5.

⁸ Cf. Dan Berindei, *Înfiinţarea Societăţii literare (Academice) 1866 şi sesiunea din 1867*, „Studii”, IX, 1956, nr. 5, p. 26—27.

⁹ „Analele Societăţii Academice”, I, p. 6.

¹⁰ *Familia Sbiera*..., p. 205. Vezi „Foaia Societăţii”, III, 1867, nr. 1 sqq.: *Studii istorice şi literare*.

¹¹ „Analele Societăţii Academice”, I, p. 6—8.

¹² „Albina”, 1866, nr. 47 (27 iul./8 aug.), p. 1.

de tensiune existentă atunci între Austria și guvernul român, tensiune alimentată și de conflictul austro-italian, pare a fi favorizat interdicția, de vreme ce zvonuri despre o eventuală „invaziune” românească în provincia transcarpatină circulau concomitent, determinând, ca un pretext, instituirea dictaturii lui Montenuovo în Transilvania¹³. La 28 mai 1867 se decreta sesiunea Societății Literare pentru 1 august, iar la 2 iunie și 20 iulie fură numiți noi membri, dintre care unii (I. Heliade Rădulescu, A. T. Laurian, I. C. Massim, V. A. Urechia) aveau să joace, în primul deceniu, un rol de seamă¹⁴.

La festivitatea inaugurării, desfășurată într-o atmosferă de înalt entuziasm patriotic, cei doi membri bucovineni n-au putut lua parte, precum deduceni din telegrama prin care se scuzau pentru întârziere¹⁵. N-ar fi exclus ca această întârziere să se fi datorat încercării autorităților habsburgice de a împiedica activitatea noului organism (V. Babeș absentă silit de „cătusele subordinațiunii”) ¹⁶, suspectat clar în presă ca având scopuri politice. Ziarul „Românul” se vedea nevoit să nege astfel de scopuri, publicând și o epistolă în care T. Cipariu sublinia telurile exclusiv literare ale Societății¹⁷. Totuși un corespondent transilvănean al „Românului” recunoștea că această societate era menită „a consolida interesele noastre naționale”, iar Iosif Hodoș și Al. Roman proclamau fără echivoc necesitatea „unității fizice” complete a românilor¹⁸, unitate la care nu se putea ajunge, trainic, decât prin realizarea prealabilă a unității de cultură. Este tot ce puteau spune cărturarii ardeleni, iar mesajul lor era bine interpretat. „Vântul ce vine dinspre munte, observa V. A. Urechia, are aripile încărcate de suspine și de durere”¹⁹. Desigur, la această stare de spirit a contribuit și I. G. Sbierea, pe care documentele îl consemnează doar în limitele lucrărilor propriu-zise, inaugurate în sala Ateneului Român, la 6/18 august²⁰, ca cel mai activ dintre cei patru secretari. El a propus, la 8/20 august, să se adreseze mulțumiri guvernului român pentru sprijin și populației pentru „îmbrățișarea frățească ce au arătat membrilor Societății la ocaziunea primirii lor”²¹.

Cît privește lucrările în sine, prima sarcină a sesiunii era să elaboreze statutul Societății. La întocmirea acestuia, Sbierea a participat efectiv, propunând precizări, reformulări etc. mai ales cu privire la personalul auxiliar, drepturile și îndatoririle membrilor, necesitatea de a se trece efectiv la elaborarea *lexiconului* etc.²². El scrie protocoalele de ședință, cu meticulozitatea dovedită în tot ce a întreprins, întocmind și transcriind în condică statutele²³ (ca raportor al comisiei respective) și participând la dezbateri.

A doua sarcină a sesiunii era să fixeze principiul de bază al ortografiei. În acest domeniu, care avea să antreneze dispute interminabile și să învrăjbească pe mulți „nemuritori”, s-a impus pentru moment principiul etimologic, susținut de Heliade, Cipariu, Barițiu, Massim, Laurian, cu toată opoziția celor ce preconizau adoptarea „principiului fonetic, cu puține concesii la cel etimologic”²⁴. Apără-

¹³ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 28. Cf. și I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I*, „Analele Academiei. Mem. secț. ist.”, s. III, t. XXVIII, p. 576.

¹⁴ „Analele Societății Academice”, I, p. 10—11.

¹⁵ Dan Berindei, *op. cit.*, p. 36: telegrama din [3]/15 aug. 1867, către noul ministru de resort, D. Brătianu.

¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

¹⁷ *Ibidem*, p. 39—40.

¹⁸ *Ibidem*, p. 41.

¹⁹ V. A. Urechia, *Actele și serbarea națională a inaugurării Societății pentru gramatică și glosariul limbii române*, Buc., 1867, p. 44—46.

²⁰ „Analele Societății Academice”, I, p. 18.

²¹ *Ibidem*, p. 26. Declarația de mulțumire (*ibidem*, p. 27) a fost redactată de G. Barițiu.

²² *Ibidem*, p. 45—52, 55—56, 102.

²³ Arhiva Academiei, A—3, 1867, f. 48—49.

²⁴ *Ibidem*, p. 28—31.

torul cel mai fervent al acestei ultime poziții, care nu va triumfa decât tirzlu, după multe și penibile experiențe, era I. G. Sbiera. Împreună cu V. Alecsandri, el a insistat deci pentru „principiul fonetic, corectat de cel etimologic”, propunând să se constituie o comisie care să elaboreze în acest sens proiectul²⁵. Compusă mai ales din etimologiști (Heliade, Laurian, Massim), comisia a redactat însă un proiect ce satisfăcea această poziție, și lui Sbiera, care fusese ales în comisie, nu-i rămânea decât să redacteze, la rîndul său, un proiect al minorității²⁶ și să părăsească în grabă lucrările, cu zece zile înainte de încheierea lor²⁷, după ce-și spusese răspicat punctul de vedere: „Scrisoarea este și trebuie să fie așadar icoana justă a viului grai, căci altfel ea n-ar fi mijlocul cel potrivit, ea n-ar înfățișa limba așa cum se vorbește și se înțelege de către toți”²⁸: etimologismul, prețios în cercetarea filologică, nu are ce căuta în scrierea limbii, a niciunei limbi. Atitudinea lui nu era greu de prevăzut, căci încă în 1866 atrăsese atenția asupra primejdiei de a se separa, prin limbă, intelectualitatea de masele populare. „Cine poate — se întreba el — să privească astăzi cu nepăsare la dărmarea unității limbii, pre care n-au putut-o înfringe și nimici nici vijeliile cele mai grozave ale timpurilor trecute?”²⁹. Atitudine de bun simț, comparabilă cu aceea afirmată concomitent de T. Maiorescu, în broșura antietimologistă *Despre scrierea limbii române* (1866), sau cu aceea schițată de Șt. Golescu în discursul cu care întâmpina, ca premier, inaugurarea Societății Academice, îndemnînd-o să nu despartă poporul de clasele culte, prin impunerea unei limbi artificiale, „căci limba nu este a unei clase, ci a națiunii”³⁰. O asemenea atitudine afirmase anterior și într-un articol despre problemele ortografiei, cu ocazia înființării Societății Literare (Academice)³¹. În altul, el făcea apel la solidaritate sub „stindardul național”³². Mai înainte chiar, comentînd broșura lui T. Cipariu cu privire la necesitatea unor norme unitare de scriere, Sbiera dezvoltase pe larg argumentele antietimologiste, recomandînd o scriere fonetică, singura compatibilă cu interesele naționale³³, argumente expuse apoi în articolul *Die Orthographie im Römänischen in ihrer historischen Entwicklung*, publicat în *Programm des Ober Gymnasiums*. În sensul acesta va comenta și lucrările primei sesiuni a Societății Literare (Academice), într-o amplă dare de seamă, fără să piardă din vedere „scopul ei cel prea înalt și de mare însemnătate pentru tot viitorul literaturii noastre” și subliniind cu prudență faptul că lucrările înaltei Societăți „au deșteptat o mare simțire în toate inimele de români”. Pentru edificarea deplină a publicului, el reproducea programul inaugural, principalele discursuri, documentele adoptate (statute, proiect de ortografie, programa concursului pentru o gramatică românească și a celui cu privire la un dicționar românesc)³⁴. În același spirit trebuie înțeleasă propunerea ca Societatea al cărei animator era să-și extindă raza de acțiune prin filiale³⁵, ca și demersurile pentru crearea unei catedre de istorie națională, demersuri făcute cu convingerea (de sursă pașoptistă) că această istorie constituia „unicul mijloc de a ne cunoaște pe noi înșine”³⁵. Istoria furniza argumente contra pre-

²⁵ *Ibidem*, p. 32—33.

²⁶ *Ibidem*, p. 79—83. Vezi și Arhiva Academiei. A—3—1867, f. 65—68.

²⁷ Cf. Dan Berindei, *op. cit.*, p. 36. Altminteri, sesiunea s-a încheiat la 15/27 septembrie.

²⁸ „Analele Societății Academice”, I, p. 79—83. Alte intervenții ale lui I. G. Sbiera în apărarea principiului fonetic, *ibidem*, p. 84—85.

²⁹ „Foaia Societății...”, II, 1866, p. 79.

³⁰ V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 12—13.

³¹ I. G. Sbiera, *Mișcări în cestiunea unificării ortografiilor române*. „Foaia Societății...”, II, 1866, nr. 8—11 (1 aug.—1 nov.), p. 251—262.

³² *Ibidem*, p. 215—216.

³³ „Foaia Societății...”, I, 1865, nr. 7—8, 12 (iul.-aug., dec.), p. 170—176, 181—195, 283—291.

³⁴ *Ibidem*, III, 1867, nr. 9—11 (sept. nov.), p. 201—267: *Societatea Academică Română*.

³⁵ *Ibidem*, III, 1867, nr. 3, p. 65.

³⁶ *Ibidem*, IV, 1868, nr. 3, p. 57—60.

tenției „maghiarismului“ de a stăpîni naționalitățile din zonele de coabitare³⁶. Dezbaterile filologilor aveau să aibă urmări importante asupra activității viitoare a lui I. G. Sbiera. „În urma discuțiilor din chiar prima sesiune, va mărturisii el însuși, am căpătat convingerea că eu cu anevoie de voi putea fi membru folositor în această Societate Academică, deoarece, în ruptul capului, nu puteam împărtăși vederile și principiile după care marea majoritate a membrilor era decisa să-și urmeze și să-și execute lucrările“³⁷. Totuși, n-a refuzat orice colaborare, cum a făcut C. Negruzzi³⁸, nici nu s-a retras formal, asemeni lui Maiorescu ori Alecsandri³⁹, în chip de protest contra direcției absurde pe care Academia înțelegea să o imprime studiilor despre limbă, socotind că sarcinile lui didactice îl obligau să păstreze o legătură permanentă cu lucrările patronate de înaltă instituție. „Am simțit de la prima înlănțuire și discutare cu atîta bărbăți iluștri, învățați și experți că mult pot profita de ei pentru lărgirea, clarificarea și adîncirea vederilor și cunoștințelor mele; pe lingă aceasta, va mărturisii Sbiera, mai căpătăm de la ei și de la Societate cărți pe care altfel nu mi le-aș fi putut procura și n-aș fi tras nici eu, nici învățăceii mei folos din eruditul lor cuprins“⁴⁰. La începutul carierei sale didactico-științifice i se oferea șansa de a colabora cu cei mai de seamă cărturari ai țării și tînărul a știut să o prețuiască. Dacă participarea directă la lucrări a fost totuși sporadică, intermitentă, faptul se datora în primul rînd necesității de a salvagarda interese mai înalte. „Între altele, preciza Sbiera, mi se refuzau, în două rînduri, de către autoritățile mele superioare atît primirea calității de membru cît și participarea la o Societate în afară de imperiu, măcar că această Societate era curat literară“⁴¹. Se pare că această interdicție a survenit după sesiunea inaugurală din 1867, căci la următoarea sesiune, deschisă la 16/28 august 1868, tînărul cărturar a trebuit să absenteze⁴². Abia în 1869 el se afla din nou la București, între colegii de răspundere academică și nu chiar de la început⁴³, însă intervențiile sale cu privire la proiectul de regulament pentru elaborarea dicționarului irită și îl izolează. Bucovineanul face notă discordantă cînd cere adoptarea articolelor cu unanimitatea voturilor⁴⁴, sau prin vot nominal, ceea ce echivala, în fapt, cu anularea inițiativei. N-a avut succes nici cînd a pretins ca dicționarul să constituie proprietatea deplină a Academiei, autorii fiind retribuiți funcționărește pentru fiecare coală⁴⁵ și s-a opus hotărîrii ca doar un număr de exemplare să fie reținute de aceasta pentru acoperirea cheltuielilor⁴⁶. N-a izbutit nici cu propunerea ca membrii delegației să nu fie remunerați⁴⁷. E de reținut însă o altă, prin care Sbiera cerea ca fiecare membru să fie obligat a aduna material pentru dicționar, el însuși angajîndu-se să culeagă termeni pentru botanică și teologie⁴⁸. În rest, mici intervenții în probleme de regulament⁴⁹, ortografie⁵⁰ etc. sau legate de însărcinarea de a examina, împreună cu I. Massim și I. Caragiani, tradu-

³⁶ *Ibidem*, nr. 8—10, p. 195—204.

³⁷ *Familia Sbiera...*, p. 205.

³⁸ I. E. Toronțiu, *Studii și documente literare*, III, p. 351—353, scris. lui I. C. Negruzzi către A. Gregoriady-Bonachi din 21 aug. 1867. Vezi și „Analele Academiei. Dezbateri“, XXXIII, 1909—1910, p. 61.

³⁹ I. Bianu, *Incepătorii Academiei*, p. 382—383.

⁴⁰ *Familia Sbiera...*, p. 205.

⁴¹ *Ibidem*, p. 205—206.

⁴² *Ibidem*, p. 201—203, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 213, 216—218, 223—234, 236, 238—240, 243, 245—249, 252—259.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 211, 246.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 213, 216.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 217.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 238—239.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 228.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 233, 234, 236, 238—239.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 243, 249.

cerea comentariilor lui Caesar, *De bello gallico*, asupra cărora a întocmit un sever raport, propunând ca lucrarea să fie pusă din nou la concurs⁵¹.

La următoarele sesiuni academice, până în 1883, Sbiera n-a putut lua parte⁵², împiedicat, cum motiva singur, de situația politică a provinciei. În 1870, mai cu seamă, războiul franco-german a creat o stare de tensiune care a dus la amânarea serbării de la Putna, la care cărturarul ținea să nu lipsească. „Inima mă trage și datorința de român îmi impune de a fi martur ocular la această memorabilă festivitate”, declară el la 16/28 iulie 1870, scuizându-se că astfel nu va putea da curs invitației de a asista la lucrările Academiei⁵³.

Serbarea de la mormintul lui Ștefan cel Mare a avut loc, se știe, abia peste un an, iar la desfășurarea ei corpul academic a decis, la 9 august 1871, să fie reprezentat de M. Kogălniceanu și I. G. Sbiera⁵⁴. Ultimul a și rostit, la 15/27 august, un discurs în numele savantului corp, constatînd cu mîndrie că „românii, de oriunde ar fi ei născuți, au conștiința individualității [...] naționale, pentru că au conștiința trecutului lor, pentru că au început a prețui, a venera chiar, pre bărbații, pre eroii lor, carii, sub împrejurări vitrege și grele, cu sabia în mîini și cu vitejia în piept, și-au devotat viața, și-au sacrificat singele pentru apărarea și conservarea neamului român. Cine recunoaște aceste sacrificii și celebrează memoria făcătorilor lor, acela a descoperit în ele niște idei mai înalte, generale și eterne, de cari se pătrunde pînă la intusiasm și caută apoi a le urmări și realiza în contra tuturor obstacolelor ce i se opun”. Cît despre Societatea Academică, încheia vorbitorul, ea a ținut să participe la serbare „din animă”, ca una ce „reprezintă partea cea mai caracteristică a individualității noastre, unitatea limbii române”⁵⁵. Slaba participare a intelectualilor bucovineni el o motiva, cunoscînd bine realitățile locale, față de Kogălniceanu, care promisese să-i „biciuiască amarnic” în presă⁵⁶.

Episodul de la Putna punctează astfel o lungă perioadă în care I. G. Sbiera n-a mai avut posibilitatea să participe nemijlocit la lucrările Academiei. El se va scuza mereu, în scrisori ceremonioase, care alcătuiesc, multă vreme, singurul mod de a păstra legătura cu înaltul corp.

O împrejurare deosebită s-a ivit în 1875, cînd, în calitatea lui de custode la „biblioteca țării”, a trebuit să asiste la predarea acesteia către Universitatea nou creată⁵⁷. Față de jubileul oficial, merit să celebreze atunci centenarul anexării Bucovinei și să dea impuls germanizării acesteia, el a păstrat atunci o prudentă rezervă. Starea de spirit a patriotului o descifrăm însă din volumul memorialistic consacrat familiei sale: „Nici un stat, comenta Sbiera, nu poate pretinde de la concetățenii săi anihilarea în ei a conștiinței individualității lor naționale, căci aceștia numai pe temelia ideii și a simțămîntului de individualitate proprie națională se pot avînta la mai înalta idee de stat și la sublimul și generosul simțămînt de sacrificii multiple pentru apărarea și susținerea lui”⁵⁸.

Absența prea multor membri împiedica însă buna desfășurare a lucrărilor, încă dominate de grupul etimologist. La 24 august 1876, secretarul Societății Academice, G. Sion, credea că trebuie să procedeze drastic, determinînd demisia celor care lipseau de mai multă vreme, spre a-i înlocui cu alți membri. „Noi sîntem în sesiune academică, îi scria lui Sbiera, dar sîntem prea încurcați, fiindcă nu ne putem întruni ca să avem numărul regulamentar spre a putea ține ședința plenară: unii membri se află pe la băi, alții miniștri, alții cu diverse ocupațiuni. Un singur mod ar fi să avem o pozițiune mai comodă: ca d-ta și d-l Cipariu (cari se vede că sînteți decizi a nu mai veni) să demisionați”. Cei doi filologi ar

⁵¹ *Ibidem*, p. 209, 210, 227, 229—232.

⁵² *Ibidem*, III—X, 1870—1877; „Analele Academiei. Dezbateri”, I—IV, 1879—1882.

⁵³ Arhiva Academiei, A—7—1870, f. 18.

⁵⁴ „Analele Societății Academice”, IV, 1871—1872, p. 12.

⁵⁵ *Familia Sbiera...*, p. 258—259.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 259.

⁵⁷ Arhiva Academiei, Membri, 1875, f. 103: scria. din 29. iul. 1875.

⁵⁸ *Familia Sbiera...*, p. 285.

fi fost aleși, în schimb, membri de onoare. „Eu, ca amic, încheia Sion, te-ai întreba: de ce nu ne faci această înlesnire? Dacă nu ai gîndul să vii, de ce nu te demitî?”⁵⁹. Răspunsul lui Sbiera nu se lăsă așteptat. La 2/14 septembrie 1876, pe cînd sesiunea era încă în curs, el adresa Academiei o epistolă în care declara că nu reaua voință, ci împrejurări de ordin mai înalt l-au făcut să nu participe la lucrări. „Pe de altă parte, scria el, am fost neconținut ocupat cu oficiul meu, cu traducerea și cu prelucrarea mai multor cărți didactice pentru școalele noastre populare”. În plus, biblioteca Universității și cursul de limbă și literatură română pe care îl predă aici îi răpeau toată vremea, încît „nici măcar răsufu nu am, chiar în timpul așa-numitelor ferii”, mai ales că nu dispunea de lucrări ajutătoare în aceste domenii: „istoria literaturii române ni lipsește de tot”, încheia cărturarul, iar în „ce se atinge de gramatica limbii noastre, tot ce există pînă acum puțin ce corespunde cu cerințele științei filologice din ziua de astăzi”. Să renunțe la suplinirea catedrei nu socotea potrivit, fiindcă anevoie l-ar fi putut înlocui un alt român din partea locului, iar cauza națională ar fi suferit o pierdere. Spera însă că în scurtă vreme va deveni titularul acestei catedre și atunci, lăsînd pe seama altuia custodia bibliotecii, va deveni disponibil pentru lucrările Academiei, fără să fie constrîns a cere concediu. Cum însă nu voia ca acestea să sufere mai mult din pricina absenței sale, se declara demisionat, dînd asigurări că și în afara corpului academic el va avea mereu în vedere „ideea care a dat naștere acestei societăți științifice”. El refuza totodată propunerea de a fi ales membru de onoare, apreciînd că activitatea depusă pînă atunci nu îndreptăța o asemenea alegere. „Ca simplu membru, și încă denumit, la crearea ei, de guvernul României, spre a reprezenta la lucrările ei științifice o țară mică românească, dar nefericită, încă tot mi se mai ședea ceva”, însă demnitatea ce i se propunea acum, compensatoriu, era mai curînd „o umilîntă nemeritată”. Demisionînd, ruga să i se trimită totuși mai departe lucrările Societății Academice, spre a le utiliza în propriile-i studii⁶⁰. Efectul demisiei e ușor de prevăzut. La 8 septembrie, G. Sion îl înștiința că a comunicat colegilor scrisoarea, „în conferință familiară”, și că nimeni n-a voit să o considere ca demisie, mai ales că emitentul promitea să participe la următoarea sesiune. El însuși nu-i ceruse demisia în felul în care i-a cerut-o decît fiindcă își închipuia că destinatarul va fi avînd „motive serioase” de a se „dezgusta de compania academică”. Se gîndea chiar să-l propună, în loc, pe V. Bumbac ca „reprezentant al literelor din Bucovina”, însă acum nu mai putea fi vorba de aceasta. Îl ruga, deci, să-l înștiințeze de cînd n-a mai primit publicațiile Academiei, ca să i le poată expedia⁶¹.

Incidentul era astfel închis, cu vaga promisiune că Sbiera va veni să ia parte la lucrări. Totuși aceasta nu s-a întîmplat nici în 1877, cînd își motiva lipsa cu un „testamoniu medical”⁶², nici în 1878, cînd la „deplorabila stare a sănătății” adăuga și „niște împrejurări familiare”⁶³, nici chiar la sesiunea extraordinară din 1879 cînd Societatea Academică a fost transformată în „institut național” sub numele de Academia Română. De data aceasta, el învoca faptul că fiind convocat pentru 23 mai, sesiunea venea în contradicție cu programul său didactic. Nu-i rămînea decît obișnuita scuza reiterată an după an, și în ultimă instanță demisia dacă Academia o va scuota utilă bunului ei mers⁶⁴. Sbiera a fost men-

⁵⁹ *Ibidem*, p. 206.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 206—208.

⁶¹ *Ibidem*, p. 208—209.

⁶² Arhiva Academiei, A—7—1877, f. 28 : scris. din 15/27 aug. 1877.

⁶³ *Ibidem*, A—7—1878, f. 13 : scris. din 25 aug. 1878 (data recepției).

⁶⁴ *Ibidem*, A—7—1879, f. 5.

ținut însă în corpul academic, la secția literară și i s-a cerut îndată, ca și celorlalți membri, să completeze un formular cu principalele date biografice (locul și timpul nașterii, părinți, învățătură, lucrări, funcții deținute, reședința curentă), pe care acesta îl expedie la 29 august 1879, împreună cu o lungă epistolă autobiografică, pentru „informare la caz de trebuință”⁶⁵, epistolă ale cărei elemente vor fi dezvoltate pe larg în volumul memorialistic *Familiea Sbiera* (1899). N-a participat la lucrări nici în 1880, când trimitea, în chip de scuză, un certificat medical⁶⁶, nici în 1881, când invoca, în același sens, „dorințele oficiului” și „împrejurările”⁶⁷, nici în 1882, când comunica imposibilitatea de a obține, în plin efort didactic, concediul respectiv⁶⁸. Abia peste un an și-a putut revede colegii, care îl și alegeau, la 15 martie 1883, în comisia de redactare a regulamentului bibliotecii⁶⁹, iar două zile mai târziu cărturarul oferea Academiei, spre tipărire, *Codicele Voronețian*, împreună cu un larg studiu istorico-filologic, în care compara manuscrisul respectiv cu Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688) și cu cea de la Blaj (1797)⁷⁰. Este manuscrisul pe care Academia i-l ceruse încă la 3/15 mai 1879, dar Sbiera a răspuns că tocmai lucra la studiul aferent, studiu pe care îl dorea publicat împreună cu textul original⁷¹. Cel ce se interesa atunci de manuscris era, fără îndoială, B. P. Hasdeu, care și propunea, de altminteri, la 17 martie 1883, cercetarea acestuia de către o comisie. I s-a obiectat însă (N. Ionescu, V. A. Urechia) că exista deja o altă hotărâre în privința editării cărților vechi și că doar studiul ar trebui să treacă prin secțiune (Al. Roman, V. Alecsandri, G. Sion ș.a.), ori nici măcar acesta, dat fiind caracterul său tehnic (T. Maiorescu)⁷². Cît privește manuscrisul, valoarea și raritatea lui impuneau o conservare atentă, la Biblioteca Academiei. „Respectăm pe d-l Sbiera și-mi pare bine că toți îl stimăm, toți tindem a nu i se vătămă susceptibilitatea”, insistă Melchisedec, dar codicele în discuție e un document rar, iar a cărui pierdere n-ar putea fi recuperată. De aceea, propunea președintele, textul să fie fotocopiat integral și numai copia să fie încredințată editorului⁷³. Lucrarea a apărut, în adevăr, la Cernăuți (1885), cu o introducere erudită, în care se afirma că „abeceul așa-numit chirilic” ar fi invenția unui român și că de la români a trecut la bulgaro-slavi, cam în felul în care de la aceștia din urmă va fi venit în principate limba cancelariei și a bisericii din evul mediu, și că textul codicelui ar fi fost tradus în secolul al XVI-lea de *paucicani* (bogomili)⁷⁴. E una din acele explicații care aveau să-l facă pe N. Iorga să scrie despre „rătăcirile de autodidact bizar” ale autorului⁷⁵, ieșite dintr-un efort impunător totuși prin stăruința și prin onesti-

⁶⁵ *Ibidem*, A-7-1879, f. 67, 68—70.

⁶⁶ *Ibidem*, A-7-1880, f. 18 : scris. din 15/27 mar. 1880.

⁶⁷ *Ibidem*, A-7-1881, f. 17 : scris. din 24 mar. 1881, *ibidem*, f. 40 : scris. din 1/13 apr. 1881.

La 23 ianuarie 1881 i se cerea totuși să evoce personalitatea lui Alexandru Hurmuzaki, celălalt membru fondator bucovinean al Academiei, iar Sbiera accepta cu plăcere, la 24 martie, obiectund însă că timpul afectat era prea scurt și că, data fiind însemnătatea materiei, ar fi necesar un timp „nedeterminat” (Arhiva Academiei, A-7-1881, f. 17). Peste un an informa că se află în curs de adunare a materialului (*ibidem*, A-7-1882, f. 24 : scris. din 12 febr. 1882). Abia în 1899 însă va publica niște *Notițe despre familia Hurmuzaki*.

⁶⁸ *Ibidem*, A-7-1882, f. 24 : scris. din 12 febr. 1882.

⁶⁹ „Analele Academiei. Dezbateri”, V, 1882—1883, p. 40.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 43—44.

⁷¹ Arhiva Academiei, A-7-1879, f. 5. Lucrul nu era terminat nici peste un an (*ibidem*, A-7-1880, f. 18 : scris. din 15/27 mar.), nici peste alți doi ani, când informa că are încă „a-i da ultima redacțiune și a-l prescrie” (*ibidem*, A-7-1882, f. 24 : scris. din 12 febr.).

⁷² „Analele Academiei. Dezbateri”. V. 1882—1883, p. 44, 56—57.

⁷³ *Ibidem*, p. 59—60, 71 : VI, 1883—1884, p. 3—4. Asupra realizării, vezi, *ibidem*, t. VII, p. 48 ; t. VIII, p. 56.

⁷⁴ Cf. Marin Bucur, *Istoriografia literară românească*, București, 1973, p. 202.

⁷⁵ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 209.

tatea lui. La 30 decembrie 1885, Ion Sbiera trimitea lucrarea pentru premiul „Năsturel-Herescu” sau pentru premiul „Lazăr”⁷⁶, dar ea n-a putut fi luată în considerare⁷⁷, iar pe deasupra editorul a avut de întâmpinat o critică excesivă din partea lui Gr. Crețu, care îi reproșă, cu interesată asprime, „paragrafe de prisos și o mulțime de idei false”⁷⁸. Cu toate acestea lucrarea a adus reale servicii istoriei literare, fie și numai prin dezbaterile filologice la care a dat loc⁷⁹, și ea se cuvine adăugată la contribuțiile sale mai vechi, nici ele lipsite de afirmații hazarde, cu privire la Gr. Ureche, Miron Costin, D. Cantemir⁸⁰.

Venirea lui Sbiera la București pentru sesiunea academică din 1883 pare a sta în legătură, deci, cu demersurile pentru tipărirea *Codicelui voronețean*. În anii următori, deși a continuat să lucreze la cîteva studii istorico-literare, el n-a mai putut asista la sesiunile Academiei. A trimis însă, ca și în alte dați, scrisori în care expunea motivele absentării: „întîmplări triste și o boală continuă în familie” (1884)⁸¹, starea sănătății și „datorințele oficiului” (1886)⁸², la care adaugă grijile casei (1887)⁸³, diferite „împrejurări” (1888)⁸⁴ și mereu boala sa, „un morb nemilos” care îl țintuise la pat cîteva săptămîni (1889)⁸⁵ și nu-i îngăduia să facă un pas afară din casă, necum riscul unei lungi călătorii (1890)⁸⁶. Abia în 1891 el afla resurse pentru o atare călătorie. La 19 martie participa la deschiderea sesiunii, fiind ales împreună cu G. Barițiu și N. Kretzulescu, în comisia pentru examinarea lucrărilor⁸⁷, iar o săptămînă mai tîrziu prezenta raportul respectiv, în care evoca pe membrii dispăruți (V. Alecsandri, S. Manguica ș.a.), aprecia stăruințele depuse pentru mutarea în noul local și pentru continuarea marilor inițiative editoriale, îndeosebi a colecției Hurmuzaki („cel mai durabil și mai frumos monument pe care Academia și l-a ridicat sîsie”) și a dicționarului *Etymologicum Magnum*⁸⁸. În secțiunea literară, ca și în plen, el a stăruit apoi pentru valorificarea neîntîrziată a culegerilor de poezii populare, cu ocazia voluminosului manuscris prezentat de I. Pop Reteganul⁸⁹.

Tensiunea politică generată de mișcarea memorandistă s-a repercutat oarecum și asupra activității lui I. G. Sbiera. „Trecem în timpul de față prin împrejurări grele, foarte crîncene și critice”, observa el într-o scrisoare din 2/14 martie 1892, adăugînd că „această tristă stare de lucruri mă împiedică a lua parte la lucrările Academiei din sesiunea aceasta”, adăuga cărturarul, înștiințînd conducerea instituției, ca și S. Fl. Marian,

⁷⁶ Arhiva Academiei, A-11-1886, f. 19.

⁷⁷ „Analele Academiei. Dezbateri”, a. II. t. IX, p. 24, 31.

⁷⁸ Gr. Crețu, *Codicul voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui de I. al lui G. Sbiera*. „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, t. VI₂, p. 145—148.

⁷⁹O. Densusianu, *Psaltirea voronețeană. Studii de filologie română*, Cernăuți, 1898; G. Giuglea, *Psaltirea voronețeană*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, XI—XII, 1898—1899.

⁸⁰ Cf. „Analele Academiei. Dezbateri”, t. V, 1882—1883, p. 45.

⁸¹ Arhiva Academiei, A-7-1884, f. 14: scris. din 18 mar.

⁸² *Ibidem*, A-7-1886, f. 7: scris. din 8/20 mar.

⁸³ *Ibidem*, A-7-1887, f. 10: scris. din 13 mar.

⁸⁴ *Ibidem*, A-7-1888, f. 7: scris. din 6 apr.

⁸⁵ *Ibidem*, A-7-1889, f. 10: scris. din 1 mar., comunicată plenului de D. A. Sturdza la 7 martie („Analele Academiei. Dezbateri”, XI, 1888—1889, p. 53).

⁸⁶ Arhiva Academiei, A-7-1890, f. 17: scris. din 8 mar.: „Analele Academiei. Dezbateri”, XII, 1889—1890, p. 33.

⁸⁸ „Analele Academiei. Dezbateri”, XIII, 1889—1891, p. 85.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 93—98.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 89, 161.

că n-ar putea obține, în atari circumstanțe, un concediu⁹⁰. A reușit să participe parțial, deși nu crezuse că va putea⁹¹, la sesiunea din 1893, când a și redactat, împreună cu A. D. Xenopol, raportul pentru publicarea *Psaltirei* lui S. Fl. Marian, insistând chiar, fiindcă — argumenta el — numai astfel textul devenea accesibil oricui, nu numai celor din capitală⁹². Se pare că atunci istoricul ieșean l-a invitat să colaboreze la „Arhiva”, în paginile căreia Sbiera avea să publice, în anul următor, traducerea lucrării lui Kogălniceanu, *Limba românească sau valahică*⁹³. „Împrejurări” invocate doar aluziv în scrisorile către Academie i-au interzis participarea la sesiunile acesteia din 1894⁹⁴, 1895⁹⁵, 1896⁹⁶. Nu spera să obțină concediul necesar nici pentru sesiunea din 1897, pe care o aștepta bucuros de șansa de „a culege orientări și a căpăta inspirații” pentru activitatea sa⁹⁷. L-a obținut totuși, către sfârșitul lucrărilor, astfel că la 29 martie putea lua parte la discuția iscătită în jurul *Marelui Etimologic*. Opera, așa cum a fost concepută, întrecea, desigur, puterile unui ins și oricâtă admirație avea pentru genialul ei „urzitor”, trebuia să recunoască imposibilitatea finalizării pe măsura planului inițial, altminteri ireproșabil. Făcând această constatare, Sbiera recomanda „găsirea și altor bărbați, care, adunați în jurul și sub conducerea lui Hasdeu, să contribuie a se da lucrării un curs mai repede”. Eventual, sugera el, împreună cu Maiorescu, s-ar putea renunța la vasele introduceri care întârziu și mai mult lucrul⁹⁸. Dar orice discuție era inutilă, de vreme ce autorul refuza net să accepte colaboratori, o restrângere de plan, sau renunțarea la savantele introduceri, concepute, după propria-i expresie, „ca niște propilee la o acropolă”⁹⁹. În aceeași sesiune, Sbiera a prezentat, la 5 aprilie 1897, potrivit însărcinării primite, un raport favorabil cu privire la colecția de cimilituri, trimisă de Artur Gorovei, relevând meritul folcloristului de a fi pus astfel în valoare „mijloacele prin care s-a întreținut și s-a cultivat la vatra părintească agerimea minții, precum și spiritul săgălnic al tinerimii”¹⁰⁰. Ca specialist în folclor i s-a încredințat, apoi, în sesiunea proximą, sarcina de a examina lucrarea trimisă de S. Fl. Marian, *Sărbătorile la români. Cîrțilegile*, pe care, la 24 martie 1898, o recomanda călduros pentru tipărire, formulând doar unele rezerve în privința „ordinei sistematice”. Studiul, obiecta el, ar fi trebuit să înceapă nu cu Anul Nou, ci cu Crăciunul, fiindcă cel puțin în emisfera nordică „sărbătorile de peste an și-au luat începutul cu solstițiul de iarnă”, de vreme ce „credința despre o putere universală dătătoare de viață și despre alta contrarie ei” nu poate fi separată de fenomenele naturale generate de acest solstițiu¹⁰¹. Astfel participarea lui Sbiera la sesiunile Academiei promitea să devină mai activă și înțelegem de ce, o săptămână după lectura raportului amintit, el era ales în comisia de examinare a lucrărilor prezentate la premiile „Năsturel-Herescu”, „Eliade” și „Adamachi”¹⁰². În sesiunea din 1899 a și înfățișat rapoarte cu privire la unele cărți de literatură (*Crîng și lumină* de T. Duțescu-Duțu; *Lacrima* de

⁹⁰ Arhiva Academiei, A-7-1892, f. 14, 15. Scrisoarea lui Sbiera a fost comunicată plenului la 4 mar. 1892 („Analele Academiei. Dezbateri”, XIV, 1891—1892, p. 79).

⁹¹ Arhiva Academiei, A-7-1893, f. 18.

⁹² „Analele Academiei. Dezbateri”, XV, 1892—1893, p. 145—149, 152; Arhiva Academiei, A-3-1893, f. 78—79, 80.

⁹³ „Arhiva Societății științifice și literare”, Iași, V, 1894, nr. 9, 10, p. 488—511.

⁹⁴ Arhiva Academiei, A-7-1894, f. 30: scris. din 14/26 mar., comunicată și plenului („Analele Academiei. Dezbateri”, XVI, 1893—1894, p. 188).

⁹⁵ „Analele Academiei. Dezbateri”, XVII, 1894—1895, p. 112.

⁹⁶ *Ibidem*, XVII, 1895—1896, p. 146. Vezi scris. din 3 mar. 1896 (Arhiva Academiei, A-7-1896, f. 16 bis).

⁹⁷ Arhiva Academiei, A-7-1897, f. 16.

⁹⁸ „Analele Academiei. Dezbateri”, XIX, 1896—1897, p. 161—162.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 158, 163—164.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 182, 209, 210—211.

¹⁰¹ *Ibidem*, XX, 1897—1898, p. 93, 155—157.

¹⁰² *Ibidem*, p. 131.

St. Crucianu, scriitor „eminent“, căruia îi reproșa doar „concepțiunile lugubre“; *Spre moarte* de L. Dauș, în care nu afla o motivare suficientă a urii eroului), toate din 1898, și a unui *Manual de morală evanghelică* (Moise N. Pacu), apreciat ca „o curată compilatură“¹⁰³. Subscriind, împreună cu V. Babeș și Gr. Tocilescu, raportul asupra lucrărilor din anul expirat, el sublinia, la 14 aprilie 1899 necesitatea de a se tipări cât mai curînd documentele interne, spre a se putea elabora astfel o istorie completă a patriei, de a se organiza o „misiune pentru explorări arheologice, istorice și dialectale“ și de a se tipări în limbi străine lucrările mai însemnate¹⁰⁴.

Dacă „învăluiri“ de tot felul l-au împiedicat să vină la București în anii ce au urmat¹⁰⁵, Ioan Sbiera s-a ținut în strînsă legătură epistolară cu Academia, pe care o înștiința cu privire la lucrările¹⁰⁶, neliniștile și speranțele sale. „Acu, poate mai mult decît alte date, scria izolatul cărturar la 1/14 martie 1901, simțesc trebuința de a fi transportat de aburi din cuibul durerilor în țara și locul unde se făuresc și se țeș destinele poporului român, spre a observa la fața locului ce soartă îl și ne așteaptă în viitoriu, dară nu mă încumet în astă dată, fiindcă nu sînt destul de preparat spre a-mi da bine sama de cîte s-ar cădea să observ“¹⁰⁷. La 13/26 martie 1902 se declara „într-o stare sanitară care nu-mi permite a părăsi casa pe timp mai îndelungat și a petrece în depărtare de familia mea“¹⁰⁸. Un an mai tîrziu, cînd Academia îl sărbătorea pe septuagenarul ei secretar general, D. A. Sturdza, el se asocia pe aceeași cale, făcînd urările cuvenite și trimițînd, pentru lectură, comunicarea: *Primul jubileu al Universității Francisco-Iosefine cernăuțene și Dumitru A. Sturdza*¹⁰⁹. La obișnuitele motive de absență, se adăuga, în 1904, „o interesantă cercetare disciplinară“, la care era supus în cadrul Facultății de filosofie, precum și redactarea unei părți din acea istorie culturală și literară a românilor dela începuturi pînă la 1504, care avea să apară peste doi ani. În același chip, inimosul cărturar informa Academia că n-a putut strînge decît 85 de coroane pentru monumentul lui V. Alecsandri. „Nu vă mirați de mica sumă, se scuza el: sîntem puțini, săraci și supți din toate părțile“¹¹⁰. La destinul național se gîndea și în 1905: „simțesc adînc trebuința de a fi și eu împreună cu dv. — își asigura colegii de la Academie — spre a ni comunica cugetările în scopul de a ajunge și noi români, ca alte popoare, la o unitate culturală-limbistică, cam așa precum se găsește ea la nemții cei despărțiți prin mai multe domnii curat naționale“¹¹¹. O tentă mai personală, mai confesivă, se recunoaște în scrisoarea prin care își motiva lipsa un an mai tîrziu: „Am observat, în decursul vieții mele, că mie nu-mi succed întreprinderile ușor și repede ca la mulți alții, ci numai după muncă încordată și stăruință necontenită. Se vede că n-am noroc, precum zice românul, dară Dumnezeu tot ajută. După ce voi scăpa teafăr și de această povară și [dacă] voi mai trăi, mă voi duce și eu pe unde mă va trage dorul și încotro voi fi invitat!“. Se referea la dificultatea cu care tipărea, de doi ani într-una, studiul care a și apărut atunci: *Contribuții pentru o istorie socială-cetățenească, religioasă, bisericească și culturală-literară a românilor de la originea lor încoace pînă în iulie 1504* (Cernăuți, 1906, 815 p.).

¹⁰³ Arhiva Academiei, A-11-1898, f. 137—138. Vezi „Analele Academiei. Dez-bateri“, XXI, 1898—1899, p. 384—386.

¹⁰⁴ „Analele Academiei. Dez-bateri“, XXI, 1898—1899, p. 122, 193—195.

¹⁰⁵ *Ibidem*, XXII, 1899—1900, p. 172; XXIII, 1900—1901, p. 102; XXIV, 1901—1902, p. 151; XXV, 1901—1902, p. 151—152; XXVI, 1903—1904, p. 94; XXVII, 1904—1905, p. 171; XXVIII, 1905—1906, p. 104.

¹⁰⁶ Arhiva Academiei, A-7-1900, f. 34; scris. din 22 mar.

¹⁰⁷ *Ibidem*, A-7-101, f. 33.

¹⁰⁸ *Ibidem*, A-7-1902, f. 18.

¹⁰⁹ *Ibidem*, A-7-1903, f. 109 (scris. reprodușă și în „Analele Academiei. Dez-bateri“, XXV, 1902—1903, p. 151—152).

¹¹⁰ Arhiva Academiei, A-7-1904, f. 42; scris. din 28 febr./12 mar.

¹¹¹ *Ibidem*, A-7-1905, f. 31; scris. din 14/27 mar.

„Obosit de tot și... slăbit tare“, simțea acum nevoia unei primeniri¹¹². Speranța că va putea călători mai liber, după terminarea lucrării care îi angajase ultimele resurse sufletești și materiale, avea să se dovedească fără teimei. Ca să-și însușeze momentan sarcina „a apelat la Academie, la Ministerul de resort și la alte instituții capabile să-i asigure difuzarea volumului, dar se pare că fără succes. „Să mai cer ceva, ori să tac și să mă mîngîi cu speranța în Dumnezeu?“¹¹³.

O mîngîiere doar aparentă va fi fost, pentru bătrînul cărturar, călătoria făcută în țară, cu ocazia sesiunii din 1907, de la care a trebuit să plece pe neașteptate, la 12/15 aprilie, spre a-l conduce pe ultimul drum pe S. Fl. Marian și a-i evoca memoria în numele Academiei¹¹⁴. Țara trecea prin clipe grele, cutremurată de marile răscoale țărănești, în legătură cu care I. Sbiera a cerut să se consemneze în raport speranța că „armonia dintre toate păturile sociale cetățenești va fi deplin restabilită, nu numai prin vorbe ocazionale, binevoitoare și prietenești, ci și prin confăptuiri necontenite“, pentru ca toți să se poată simți părtași ai aceluiași „corp social cetățenesc“ și să înceapă „un răstimp nou de adevăr și dreptate, de înfrățire și de iubire, de solidaritate și de sprijin reciproc“¹¹⁵. Sesiunea din 1907 i-a oferit prilejul de a se rosti asupra unor lucrări prezentate la premiile Academiei. Se cade să notăm, mai cu seamă, judecata, concordantă cu aceea a lui Maiorescu, emisă asupra volumului *În lumea dreptății* de Al. Brătescu-Voinești, apreciat ca „o lucrare originală [...], un produs ceva mai individual, mai idealist“¹¹⁶. Asupra altor opere s-a rostit în sesiunile din 1908 și 1909, și sînt de reținut îndeosebi aprecierile de bun simț asupra volumului *Constanța pitorească* de Ioan Adam, pe care îl recomandă pentru premiul „Adamachi“¹¹⁷. În numele Academiei, pe care o reprezenta împreună cu S. Pușcariu, succesorul său la catedră, el a rostit apoi, la 21 septembrie 1909, „cîteva cuvinte“ la înmormîntarea lui N. Hurmuzaki¹¹⁸. De aici înainte, în cei aproape șapte ani cît mai avea de trăit, Sbiera n-a mai putut participa efectiv la lucrări, scuzîndu-se mereu, în scrisori stereotipe, că nu se poate deplasa¹¹⁹. Sînt ani în care, după informația transmisă de N. Iorga, el „a rămas ținut de boală, acasă, în *Palatul Sbierenilor*, cum i-a plăcut să o numească, lucrînd între două leșinuri, sub îngrijirea soției și primind încă bucuros în salonul cu frumoasă bibliotecă“¹²⁰. Numele lui mai era amintit în cuvîntarea lui C. I. Istrati la deschiderea sesiunii din mai 1916, alături de I. Caragiani și T. Maiorescu, ca „ultimi colegi din falanga verde, bărbătească și destoinică, cari au luat parte de la început la înființarea Academiei și cari au contribuit așa de mult la bunul ei mers și la numele tot mai bun ce și-a făcut printre surorile ei cu mult mai bătrîne“¹²¹.

Sbiera nu mai putea împărtași însă temerile și nădejtile compatrioților săi, încordarea lor tragică de a scoate „din zgura trecutului, nobil și lamur, un singur suflet, al unei singure ființe“, cum aprecia Delavrancea¹²². El s-a adăugat curînd la strămoși, în ajunul octogenatului său, la 7/21 octombrie 1916. În numele Academiei, Dimitrie Dan l-a însoțit pe drumul fără întoarcere, evocîndu-i marea străduință cărturărească¹²³. Plenul n-a luat însă act de această pierdere decît la

¹¹² *Ibidem*, A-7-1906, f. 25 : scris. din 27 febr./12 mar.

¹¹³ *Ibidem*, A-7-196, f. 25 : scris. din 4 dec.

¹¹⁴ *Ibidem*, A-3-1907, f. 140—141 : scris. din 8/21 mai 1907. Vezi „Analele Academiei. Dezbateri“, XXIX, 1906—1907, p. 204—205.

¹¹⁵ „Analele Academiei. Dezbateri“, XXIX, 1906—1907, p. 163.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 180. Pentru celelalte cărți discutate (A. Lupu Antonescu, Const. Rusescu, D-ra Stratulescu), vezi *ibidem*, p. 184, 261, 333—336.

¹¹⁷ *Ibidem*, XXX, 1907—1908, p. 142 ; XXXI, 1908—1909, p. 234—235.

¹¹⁸ Arhiva Academiei, A-7-1909, f. 137, 139.

¹¹⁹ „Analele Academiei. Dezbateri“, XXXIII, 1910—1911, p. 113 ; Arhiva Academiei, A-7-1911, f. 81 (scris. din 29 apr./12 mai) ; A-7-1912, f. 34 (scris. din „Analele Academiei. Dezbateri“, XXXIV, 1912—1913, p. 118.

¹²⁰ N. Iorga, *Oameni cari au fost*, II, București, 1935, p. 209—211.

¹²¹ „Analele Academiei. Dezbateri“, XXXVIII, 1915—1916, p. 88—89.

¹²² *Ibidem*, XXXIX, 1916—1919, p. 31—40.

¹²³ *Ibidem*, p. 48—50.

14/27 octombrie, prin glasul lui I. Bogdan, care ținea să observe că deși talent modest și un autodidact ce și-a asumat riscul multor „copilării”, defunctul dăduse destule lucrări durabile pe tărîm istorico-literar, contribuind totodată, ca profesor și publicist, la răspîndirea culturii românești în provincia natală¹²⁴. Doi ani mai tîrziu, la 8/21 octombrie 1918, cînd Academia își relua activitatea, în Iași redeveniți pasager capitală a țării, I. Bianu afla prilej să evoce personalitatea cărturarului și animatorului Sbiera¹²⁵, propunînd, a doua zi chiar, ca în locul acestuia să fie ales Ștefan Ciobanu¹²⁶. Numele lui era pomenit din nou, cu toată considerația, la 14 mai 1919, cînd Academia își serba, cu o întîrziere ce se datora războiului, jubileul cincantener¹²⁷. Iar cînd se stîngea ultimul dintre „începătorii” Academiei Române, I. Caragiani, după alți doi ani, I. Bianu l-a evocat și pe Sbiera între cei ce pusese bazele înaltului așezămînt, exemplari prin munca lor neobosită, prin capacitatea de a se entuziasma și de a stăru¹²⁸.

Peste numele lui s-a așezat apoi o tăcere prelungă, întreruptă doar în cîteva rînduri, pios, de foști elevi sau discipoli¹²⁹. Că era nedreaptă ignorarea lui Sbiera de către noile generații, nu mai e nevoie să insistăm. Activitatea academică a cărturarului, evocată în rîndurile de mai sus, o dovedește. Se înțelege, n-am putut cuprinde aici toate datele¹³⁰. Cele consemnate relevă însă deopotrivă efortul cercetătorului și valoarea omului, interesant prin el însuși și vrednic de a fi studiat. Dacă multe din concluziile la care a ajuns nu mai pot fi susținute astăzi, nu e mai puțin adevărat că avem în față erudite acumulări de informații, îndeosebi asupra literaturii române vechi, care se cuvin puse în valoare. Ele constituie un prețios tezaur de știri, remarcate ca atare de A. D. Xenopol, N. Iorga ș.a.¹³¹, dar și o temerară tentativă de construcție a unei istorii culturale¹³², periodizată pe veacuri, una de care istoriografia literară de după 1900 a beneficiat adesea tacit. Și trebuie spus că munca desfășurată de cărturar, o muncă ce inspiră respect prin întînderea și tenacitatea ei, a fost stimulată în bună măsură de calitatea lui de membru al Academiei Române, calitate pe care Ioan Sbiera s-a străduit să o onoreze timp de o jumătate de secol.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 46.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 111.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 130.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 242; discursul lui I. Nistor.

¹²⁸ *Ibidem*, XLI, 1920–1921, p. 367–385; I. Bianu, *Începătorii Academiei Române la 1866 și 1867*.

¹²⁹ Nicolae Teaciu-Albu, *Viața și opera lui Ion Sbiera*, Cernăuți, Ed. Liceului „Aron Pumnul”, f. a. „16 p.”; Al. Procopovici, *I. G. Sbiera*, discurs rostit la serbarea organizată de Societatea pentru cultura și literatura română în Bucovina, Cernăuți, 1936, 22 p.

¹³⁰ Scurte intervenții în probleme de regulament, premii, publicațiile Academiei, donații etc. ar mai putea fi menționate. Vezi Arhiva Academiei, A-10-1885/1886, f. 51; A-10-1886, f. 46–72; „Analele Academiei. Dezbateri”, XI, 1888–1889, p. 4; XV, 1892–1893, p. 94, 127; XIX, 1896–1897, p. 173; XX, 1897–1898, p. 22, 110, 111; Arhiva Academiei, A-7-1899, f. 21; „Analele Academiei. Dezbateri”, XXI, 1898–1899, p. 131, 133, 136, 150–151, 171, 179, 181, 191, 207, 208; XXIX, 1906–1907, p. 22; XXX, 1907–1908, p. 125–126, 132, 147–148.

¹³¹ A. D. Xenopol, în „Arhiva”, IX, 1898, nr. 1–2, p. 96–97; N. Iorga, *op. cit.*

¹³² Ștefan Pascu și Eugen Stănescu, *Istoriografia modernă a României*. „Studii”, XVII, 1964, nr. 1, p. 145.

IOAN SBIERA ET L'ACADÉMIE ROUMAINE

RÉSUMÉ

Professeur à l'Université de Cernăuți et lettré de grande érudition, Ioan G. Sbiera (1836–1916) a déployé une activité notoire comme historien et philologue. Cette double qualité a lui apporté, du commencement (1866), la nomination à

l'Académie Roumaine. Depuis l'année 1867, interrompu de temps en temps par les ordres des autorités autrichiennes ou par les vicissitudes de sa vie, il a mis ses modestes talents et sa grande bienveillance à la disposition du haut phorum, en participant aux débats sur l'ortographe, le dictionnaire de la langue roumaine, la littérature ancienne et les éditions des textes.

L'examen des matériaux compris dans la presse de l'époque, dans les „Annales“ de l'Académie et les lettres inédites conservées dans les archives de l'institution, a offert à l'auteur les moyens d'esquisser un chapitre de la biographie de ce diligent lettré, en le rapportant aux problèmes de l'époque et à ses contemporains. Les oeuvres les plus importantes de Sbiera restent attachées, plus ou moins, à l'histoire de l'Académie, surtout celles publiées vers la fin du siècle.

UN CAPITOL DE ISTORIE POLITICĂ — CONSTITUIREA, GUVERNAREA ȘI DISPARIȚIA „BLOCULUI PARLAMENTAR” (1919—1920)

DE

GH. BUZATU

Viața politică a României de dinainte de primul război mondial s-a caracterizat, după cum bine se știe, prin alternarea la cîrma țării a două partide — conservator și liberal. După 1918 se produc profunde transformări social-economice ce au determinat importante modificări pe plan politic¹. În această epocă, concomitent cu dispariția treptată a grupărilor conservatoare, apar noi partide politice. Reforma agrară, votul universal, precum și atitudinea adoptată în cursul războiului pentru desăvîrșirea unității de stat au subminat bazele Partidului conservator-naționalist îndrumat de Take Ionescu, acesta nu a supraviețuit morții șefului său în 1922. Partidul Național-Liberal, care reprezenta interesele marii burghezii a băncilor, industriei și finanțelor din Vechiul regat, a căutat să se adapteze situației noi existente după război. El a înțeles că dezvoltarea mai departe a țării pe calea capitalistă, precum și consolidarea propriilor poziții reclamau înfăptuirea unor reforme și a venit cu un program în acest sens².

Dintre formațiile politice ivite după război se distingeau în primul rînd Partidul țărănesc (I. Mihalache) și Liga poporului (general Al. Averescu). Partidul naționalist-democrat al lui N. Iorga ființa încă din 1910. În momentul Unirii din 1918 în provinciile eliberate existau partide politice naționale care, apoi, și-au continuat și chiar lărgit activitatea în cadrul României întregite: Partidul național român din Transilvania (Iuliu Maniu), Partidul unirii din Bucovina (I. Nistor) și Partidul țărănesc din Basarabia (I. Inuleț). Toate aceste grupări politice aveau înscrise în programele lor reforme democratice a căror aplicare ar fi putut avea efecte pozitive pentru dezvoltarea României.

Însă dintre toate partidele politice existente în România după terminarea primului război mondial cel mai avansat sub raportul modului în care întrevedea dezvoltarea social-economică a țării era Partidul socialist care s-a transformat, în 1921, în P.C.R.³.

¹ Vezi Dr. M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România. Partidele politice, 1918—1921*, București, Editura Politică, 1971, passim.

² I. Agrigoroaiei, *Programul P.N.L. din perioada 1918—1921 și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, t. VIII/1971, p. 287 și urm.

³ V. Liveanu, *Situația politică a României în momentul creării P.C.R. Sistemul partidelor politice*, în „Studii”, nr. 3/1966, p. 467.

În perioada la care ne referim apariția unor noi formații politice, departe de a constitui un element al consolidării regimului burghez în România, marca, dimpotrivă, o slăbire a lui. Așa după cum s-a observat⁴, fenomenul sciziparității politice, întâlnit în România de-a lungul întregii epoci interbelice (1919—1939), constituia simptomul evident al unei „crize grave, devenită cronică în politica internă”.

Primele alegeri desfășurate în România pe baza votului universal oferea imaginea veridică a schimbărilor politice survenite după război. Organizate în noiembrie 1919 de către guvernul condus de generalul Arthur Văitoianu, aceste alegeri s-au soldat cu rezultate considerate cvasi-unanim ca fiind „surprinzătoare”⁵. Într-adevăr, nici unul din vechile partide — liberal sau conservator — nu a întrunit un mare număr de voturi. În schimb, noile partide politice din Vechiul regat și grupările din provinciile unite au câștigat un „procent remarcabil”⁶. S-a evidențiat Partidul țărănesc care a primit 46,3% din totalul voturilor exprimate în Vechiul regat. În Transilvania, Partidul național român nu a avut contracandidat și a întrunit o majoritate copleșitoare⁷.

Care au fost consecințele acestei situații? În camerele nou alese nici o grupare politică nu dispunea de majoritatea absolut necesară alcătuirii guvernului. Partidul național român era cel mai bine reprezentat (99 de mandate); restul partidelor se bucurau de o reprezentare infinit mai slabă decât ardelenii. Ca urmare, pentru formarea guvernului s-a impus soluția constituirii unei coaliții, a unui Bloc. Negocierile pentru formarea acestui „Bloc parlamentar” au început imediat după deschiderea, la 20 noiembrie 1919, a sesiunii noului Parlament⁸. La tratative au participat reprezentanții partidelor național român, naționalist-democrat, țărănesc, al Unirii din Bucovina și țărănesc din Basarabia⁹. Înțelegerea perfectată nu prevedea contopirea partidelor menționate într-unul singur. Se preconiza doar crearea unui „bloc național și democratic în jurul unor puncte de program mai importante”¹⁰ ce s-a constituit în mod oficial la 25 noiembrie 1919¹¹.

Tratativele purtate în vederea făuririi „Blocului parlamentar” nu au fost — după cum rezultă din notele lui N. Iorga, unul dintre participanții activi la evenimente — deloc lesnicioase. S-au ridicat probleme dintre cele mai dificile, precum: alcătuirea listei cabinetului, stabilirea programului, a caracterului noi-

⁴ Cf. M. Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice 1919—1932*, Sibiu, 1933, p. 1.

⁵ Joseph Roucek, *Contemporary Roumania and her Problems*, Stanford, University Press, 1932, p. 104; „Patria” (Cluj) din 14.XI.1919, p. 1.

⁶ M. Ivan, *op. cit.*, p. 9.

⁷ *Ibidem*; Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura Politică, 1969, p. 37; Dr. M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 179—180, 309; *Istoricul P.N.L. de la 1848 și pînă astăzi*, București, 1923, p. 225—226.

⁸ Z. Ornea, *op. cit.*, p. 37—38. De fapt încă dinainte de alegerile din noiembrie 1919 se înregistraseră unele încercări de grupare a noilor forțe politice, reprezentante în majoritate ale păturilor burgheziei mici ori mijlocii, a țărănimii și intelectualității, cu scopul de a se împiedica, astfel, succesul partidelor așa-zise „oligarhice” (conservator și liberal). Printre cei care s-au pronunțat cei dinții în acest sens s-a aflat ilustrul istoric N. Iorga, urmat imediat de către unii lideri ai Partidului național român (vezi „Patria” din 1.XII.1919, p. 1). În septembrie 1919, Iuliu Maniu a încercat, de altfel, să formeze un „guvern național” (*bidem*), acțiune la care s-a raliat din prima clipă regele Ferdinand (Arh. St. București, fond Casa Regală, dosar 31/1919, f. 1). În cursul alegerilor, Partidul țărănesc a fost alături de gruparea lui Iorga și s-a declarat solidar cu Partidul național român și gruparea lui Inuleț (vezi „Țara Nouă” din 12.X.1919, p. 1). Afinitățile existente între aceste grupări politice au fost relevate, la scurt timp după alegeri, de oficiosul P.N.R. (vezi „Patria”, din 16.XI.1919, p. 1).

⁹ N. Iorga, *Memorii*, II, București, f.a., p. 269.

¹⁰ *Ibidem*, p. 271.

¹¹ *Ibidem*, p. 273.

lor corpuri legiuitoare (adunări ordinare sau constituante?), atitudinea ce urma să fie adoptată față de marii Aliați etc., etc. La un moment dat s-a propus ca Iuliu Maniu. Însă Maniu a sovăit și l-a recomandat pe Al. Vaida-Voevod¹². De asemenea a fost avansat și numele ardeleanului Aurel Vlad pentru postul de premier¹³. Relativ la dispozițiile de politică internă din program, toate grupările „Blocului” au căzut de acord asupra necesității înfăptuirii unor reforme democratice, a adoptării grabnice a unor măsuri menite să contribuie la îmbunătățirea situației generale a țării după război. Acest program a fost definitivat de-abia după instaurarea guvernului „Blocului”, fiind expus de către Vaida-Voevod în ședința din 16 decembrie 1919 a Camerei¹⁴.

În momentul constituirii „Blocului” peste măsură de presantă era definirea conduitei viitorului cabinet în domeniul politicii externe. Se impunea, îndeosebi, precizarea de la bun început a atitudinii guvernului din București față de relațiile ce trebuiau statornicite între România și Consiliul Suprem Aliat. După cum se știe, spre sfârșitul anului 1919, ca urmare a „politicii de rezistență” promovată în lunile precedente de I. I. C. Brătianu, raporturile dintre guvernul de la București și Consiliul Suprem ajunseseră extrem de încordate. România refuzase să recunoască granițele stabile de către Aliați și să semneze tratatul de pace cu Austria, ca și tratatul minorităților. Conflictul cu Consiliul Suprem atinsese maximum de acuitate tocmai în preajma formării „Blocului”. Astfel, la 24 noiembrie 1919, delegații Antantei prezentaseră la București un nou ultimatum — al 12-lea în ordine — care cerea guvernului român ca în termen de opt zile să dea un răspuns definitiv dacă, în cazul Austriei, România își punea semnătura alături de Aliați ori făcea opinie separată¹⁵. Un răspuns negativ însemna rupearea oricăror relații cu Aliații. Răspunsul la acest ultimatum incumba guvernului „Blocului”, pe cale de alcătuire.

La 28 noiembrie 1919 generalul Văitoianu a depus demisia cabinetului său; el apreciasse că, după efectuarea alegerilor, își îndeplinise misiunea, adăugînd că se retrăgea pentru a face loc guvernului „ce va ieși din mijlocul reprezentanților națiunii”¹⁶. În atari împrejurări era, deci, normal ca problemele politicii externe să fi preocupat pe reprezentanții partidelor politice încă din vremea cînd ei căutau să perfecteze formarea „Blocului”. Așa, de pildă, N. Iorga opina la 25 noiembrie 1919 că guvernul „Blocului” va trebui să accepte cererile Consiliului Suprem¹⁷; Maniu era și el convins că, dacă avea să se renunțe la „politica de rezistență”, Aliații vor face concesii României¹⁸. De altfel, această opinie fusese împărtășită, din iunie 1919, de către toți ardelenii care făceau parte din delegația română la Conferința Păcii¹⁹. În acest fel se poate considera că, în principiu, reprezentanții „Blocului” erau de acord cu primirea ultimatumului. Acest lucru a ieșit clar la iveală din discuțiile purtate la București între 1—3 decembrie 1919 de către diferiți reprezentanți ai „Blocului” cu delegații Antantei. Astfel, președintele în funcție al Camerei, Al. Vaida-Voevod, a declarat diplomaților apusenii că viitorul guvern avea de gînd să primească ultimatumul, însă nu fără condiții²⁰. Iar în calitate de premier desemnat cu formarea noului

¹² *Ibidem*, p. 284; vezi și „Îndreptarea” din 4—6.XII.1919, p. 1.

¹³ „Patria” din 5.XII.1919, p. 12.

¹⁴ Cf. *Dezbaterile Adunării Deputaților* (ședința din 16.XII.1919), p. 152—157.

¹⁵ „Adevărul”, din 10.XII.1919, p. 3.

¹⁶ *Dezbaterile Adunării Deputaților* (ședința din 28.XI.1919), p. 66.

¹⁷ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 273.

¹⁸ *Ibidem*, p. 274.

¹⁹ V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României (noiembrie 1919—martie 1920)*, Sibiu, 1925, p. 18. În acest sens s-a mai pronunțat Octavian Goga (vezi Biblioteca Centrală de Stat, București, fond Saint-Georges, pachet VIII/7, f. 14), precum și dr. T. Mihali (*ibidem*, f. 9).

²⁰ S. D. Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference (A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu)*, New York, 1962, p. 213.

cabinet la 1 decembrie 1919, același a înștiințat pe miniștrii aliați la București că va refuza mandatul în cazul în care Consiliul Suprem nu avea să renunțe la preambulul „rușinos” din „convenția specială” anexată tratatului cu Austria și dacă nu va modifica unele articole ale ei²¹. Reprezentanții francezi și britanici, respectiv Cambon și Rattigan, i-au promis tot sprijinul în această direcție²². Între timp, Victor Antonescu depunea eforturi la Paris pentru a obține îndulcirea condițiilor puse de Aliați. Primul lucru pe care l-a obținut privea amânarea termenului de expirare a ultimatumului de la 2 la 8 decembrie 1919. Consiliul Suprem a consimțit la aceasta datorită crizei de guvern ce intervenise în România după 28 noiembrie 1919²³. De asemenea, în urma insistențelor lui Antonescu, reprezentanții Angliei, Franței și Italiei s-au declarat de acord cu modificarea tratatului minorităților, dar au reafirmat că România nu va căpăta satisfacție decât după acceptarea necondiționată a ultimatumului²⁴. La 3 decembrie 1919, Consiliul Suprem a difuzat chiar o „notă finală” ce condiționa anumite concesi în funcție de primirea neîntârziată a ultimatumului. Nota a ajuns la București în 5 decembrie 1919, când Vaida-Voevod tocmai prezentase regelui lista noului cabinet²⁵. În aceeași zi, guvernul „Blocului” a notificat Aliaților că primea ultimatumul²⁶.

Componenta guvernului format la 5 decembrie 1919 de către Al. Vaida-Voevod reflecta cât se poate de fidel raportul de forțe existent în cadrul „Blocului parlamentar”. Astfel, posturile principale și cele mai numeroase erau deținute de ardeleni²⁷. Surprinzătoare a fost doar desemnarea generalului Averescu la interne²⁸, motiv pentru care nici un partizan de-al lui Iorga nu a intrat în guvern²⁹. De asemenea, nici țărăniștii lui Mihalache nu au fost reprezentați inițial; abia după 16 decembrie 1919, în urma unor demisii vor fi cooptați I. Mihalache și prof. I. Borcea, precum și dr. N. Lupu (independent).

La conducerea Camerei și a Senatului au fost aleși N. Iorga și, respectiv, prof. Paul Bujor (țărănist).

Rezultă că guvernul „Blocului” cuprindea în majoritate personalități cunoscute ori pe cale de afirmare în viața politică a țării și reprezentând partide cu o bază socială mai largă și, totodată, extrem de neomogenă. Acest lucru a fost

²¹ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 32.

²² S. D. Spector, *op. cit.*, p. 215.

²³ „Adevărul”, din 10.XII.1919, p. 3.

²⁴ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 207.

²⁵ *Ibidem*, p. 215.

²⁶ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 31–32.

²⁷ Repartiția posturilor în guvern s-a făcut după cum urmează: Al. Vaida-Voevod — președinția și externele; general Al. Averescu — interne; general I. Râșcanu — război; dr. Aurel Vlad — finanțe și ad-interim la industrie și comerț; Victor Bontescu — agricultură și domenii; Octavian Goga — instrucție și culte; Mihai Popovici — lucrări publice; I. Pelivan — justiție; I. Inuleț, Pantelimon Halippa, dr. I. Cantacuzino, I. Nistor și Ștefan Ciceo-Pop — miniștri de stat (Arh. St. București, fondul Senatului, dosar 13.080/1919–1920, f. 13). Ulterior s-a procedat la o serie de remanieri în urma unor demisii sau cooptări de noi miniștri: la 16 decembrie 1919 — dr. Aurel Vlad — finanțe și ad-interim la interne (în locul lui Averescu, demisionat), Victor Bontescu — industrie și comerț, I. Mihalache — agricultură și domenii, I. Borcea — instrucție și culte (în locul lui Goga, demisionat), (*ibidem*, f. 16); la 29 decembrie 1919: dr. N. Lupu — interne (*ibidem*, f. 18); la 10 ianuarie 1920: St. Ciceo-Pop — ad-interim la președinția și externe (*ibidem*, f. 19); la 23 februarie 1920: M. Popovici — lucrări publice și ad-interim la finanțe (în locul lui A. Vlad, demisionat); la 2 martie 1920: general Traian Moșoiu — război (în locul lui I. Râșcanu, demisionat) și I. Borcea — ad-interim la industrie și comerț (în locul lui V. Bontescu, demisionat) (*ibidem*, f. 22).

²⁸ N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 334.

²⁹ Idem, *Memorii*, II, p. 285; vezi și „Neamul Românesc” din 6.XII.1919, p. 1.

determinant pentru stabilirea caracterului reformelor preconizate de cabinetul „Blocului”. În adevăr, corespunzător intereselor și presiunilor exercitate de păturile țărănimii și ale burgheziei mici ori mijlocii ce constituiau baza socială a grupărilor incluse în „Bloc”, guvernul a înserat în program unele reforme cu caracter democratic (legislație socială, fixarea impozitului progresiv pe venit, o reformă agrară largă etc.). Pe de altă parte, unii dintre membrii Partidului național român din Transilvania au acționat în sensul tergiversării reformelor. Pe aceste teme, importante disensiuni s-au manifestat în rîndul guvernului. Astfel, dr. A. Vlad și V. Bontescu erau împotriva reformei agrare³⁰. Însuși primul ministru Vaida-Voevod avea vederi de dreapta și, în multe momente, a dat dovadă de nehotărîre în transpunerea în viață a programului pe care el l-a anunțat în Parlament³¹. Simultan, dar în sens contrar, au acționat I. Mihalache și dr. N. Lupu, care au insistat permanent asupra urgenței reformelor.

Se desprinde, prin urmare, că a existat o serioasă lipsă de omogenitate a forțelor sociale în numele cărora acționau partidele politice coalizate, fapt ce va submina — după cum se va vedea — trîinicia guvernării Al. Vaida-Voevod și chiar a „Blocului”.

Pe plan intern, guvernarea „Blocului” s-a aflat în fața unor probleme dintre cele mai dificile. Deși trecuse un an de la retragerea trupelor Puterilor Centrale, rănilor războiului nu fuseseră încă tămăduite. Țara trecea printr-o gravă criză socială, economică și financiară ale cărei consecințe aveau să se manifeste încă timp îndelungat după terminarea conflictului mondial, determinînd și importante mutații în viața politică.

Una din cele mai grele probleme aflate în fața noului guvern era cea monetară și financiară. În timpul războiului, toate cabinetele făcuseră — cu scopul de a acoperi cheltuielile mereu crescînde — numeroase împrumuturi la Banca Națională a României. Ca urmare s-a procedat la repetate emisiuni de monedă hirtie fără acoperire, fapt ce a condus la inflație și la scăderea continuă a cursului leului. În anul 1919, statul român a apelat în mai multe rînduri la B.N.R., împrumuturile efectuate atunci depășind considerabil suma celor contractate în vremea războiului: 2,6 miliarde lei, față de 1,6 miliarde lei între 1916—1918³².

În situația în care se afla țara în anii 1919—1920 țelurile financiare și economice înscrise în programul „Blocului” (stabilirea echilibrului bugetar, unificarea monetară, refacerea cursului leului, introducerea impozitului pe venit etc., etc.)³³ erau dificil de realizat. Dealtfel, guvernul Vaida-Voevod și-a recunoscut incapacitatea de a restabili echilibrul bugetar atunci cînd a hotărît să recurgă în continuare la diverse împrumuturi pentru acoperirea cheltuielilor ordinare sau de urgență. Astfel, la 31 decembrie 1919 s-a depus la Cameră un proiect de lege ce autoriza guvernul să contracteze un împrumut intern sau extern în sumă nelimitată³⁴, iar în timpul misiunii sale peste hotare, în ianuarie-martie 1920, Vaida-Voevod s-a străduit să obțină credite de la capitaliștii apuseni³⁵.

Nu poate fi ignorat faptul că însănătoșirea monedei și a finanțelor statului era lipsită de trîinicie dacă nu se sprijinea pe o viață economică sănătoasă. Or, în perioada respectivă starea economică a țării era cît se poate de precară, lucru

³⁰ Cf. V. Liveanu și colaboratori, *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Editura Politică, 1967, p. 341.

³¹ *Ibidem*.

³² Partidul Poporului, *Studiu asupra situației țării în martie 1920, ianuarie 1922 și aprilie 1926*, București, 1927, p. 105.

³³ Cf. *Expunerea domnului Al. Vaida-Voevod privitoare la programul guvernului*, București, 1919, p. 10.

³⁴ *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 31.XII.1919)*, p. 329.

³⁵ Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. 281, nepăgînat (Scrisoarea lui Al. Vaida-Voevod către N. Iorga. Londra, 31 ianuarie 1920).

ce reiese și din multitudinea sarcinilor pe care și le propunea programul „Blocului”: refacerea economică, sporirea producției, procurarea de materii prime și de mașini, refacerea regiunilor distruse de război, reorganizarea căilor ferate etc. Dificultățile realizării acestor multiple sarcini sînt evidente. În 1919—1920 o chestiune din cele mai grele o constituiau transporturile, a căror dezorganizare influența negativ asupra întregii vieți economice. M. Popovici, ministrul lucrărilor publice în cabinetul Vaida-Voevod, a arătat într-o ședință a Camerei că fără refacerea căilor de comunicație și buna lor funcționare „toată viața economică stagnează, ... tot progresul este stînjinit”³⁶. Într-o interpelare la Senat din 9 februarie 1920, V. Miclescu menționa de asemenea: „Fără restabilirea căilor de comunicație întreaga viață economică este paralizată, iar statul merge la dezastru”³⁷. Starea proastă a transporturilor nu numai că împiedica activitatea economică, ci făcea ca regiuni întregi ale țării să nu fie aprovizionate cu produse de primă necesitate (făină, mălai, lemne, sare sau petrol)³⁸.

În unele împrejurări asistăm la scumpirea traiului și înflorirea speculei³⁹. Mai mulți senatori informau, de pildă, guvernul despre intensificarea contrabandei produselor agricole interzise la export⁴⁰. În același timp, N. Iorga a primit o scrisoare de la un cetățean din București care saluta hotărîrea cabinetului Vaida-Voevod de a adopta o lege contra „speculei odioase”⁴¹. Această lege va fi depusă pe biroul Senatului la 30 decembrie 1919⁴².

La orașe exista o puternică criză de locuințe⁴³, fapt semnalat adesea în Parlament de reprezentanții „Blocului”. Guvernul Vaida-Voevod a fost silit să ia măsuri corespunzătoare — după remarcă doctorului N. Lupu — „unei vii și imediate nevoi sociale”⁴⁴. La 12 martie 1920, în ajunul demiterii guvernului „Blocului”, s-a depus la camere, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege „pentru rezolvarea problemei locuințelor”⁴⁵. Proiectul, care nu a mai ajuns să fie adoptat, încerca să implice interesele proprietarilor de imobile cu cele ale chiriașilor. Astfel, el prevedea, pe de o parte, prelungirea contractelor de închiriere existente, obligativitatea pentru posesorii de imobile urbane să închirieze surplusul de spațiu locativ, iar, pe de altă parte, îngăduia proprietarilor să sporească chiriile pînă la 30—40%⁴⁶; pentru locuințele din mediul rural proiectul conținea, de asemenea, unele stipulații⁴⁷.

Situația grea în care se zbătea populația orașelor nu era necunoscută autorităților. Într-un memoriu întocmit de funcționarii judecătorești și portării din întreaga țară se cerea îmbunătățirea stării „morale și materiale”, care era „precară” și „nu mai putea dăinui”⁴⁸. Spre sfîrșitul anului 1919 mai mulți deputați au informat Camera că în Capitală și-n restul țării se făcea tot mai mult simțită lipsa de pîine. Se preconiza adoptarea unor măsuri urgente pentru a se preîntîmpina foametea⁴⁹. Adesea locuitorii orașelor se adresau direct membrilor Parla-

³⁶ *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 15.XII.1919)*, p. 140.

³⁷ Arhiva Istorică Centrală, fond Senat, dosar 13 097/1919—1920, f. 285.

³⁸ Idem, dosar 13 079/1919—1920, f. 10; Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 29/1919, f. 212, 213.

³⁹ Arh. St. București, fond Senat, dosar 13 079/1919—1920, f. 105.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 85—86.

⁴¹ Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 280, f. 57.

⁴² Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 28/1913, f. 2.

⁴³ Idem, dosar 29/1919, f. 74.

⁴⁴ Arh. St. București, fond Senat, dosar 13 079/1919—1920, f. 90.

⁴⁵ *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 12.III.1920)*, p. 1 054—1 064.

⁴⁶ *Ibidem*; vezi și Arh. Șt. București, fond Senat, dosar 13 079/1919—1920, f. 96—101.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 101.

⁴⁸ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 29/1919, f. 132.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 134, 172.

mentului cu cererea de a se face ceva pentru ei; așa, de pildă, la 14 decembrie 1919 N. Iorga a primit o telegramă din partea muncitorilor ceferiști din Galați care deplîngeau „starea noastră deplorabilă” și solicitau sprijinul marelui istoric, în calitate-i de președinte al Camerei, pentru „susținerea cauzei noastre drepte”⁵⁰. În arhiva lui N. Iorga se păstrează un apel semnificativ, adresat de locuitorii orașului Panciu și ai satelor din împrejurimi, „domnilor” senatori și deputați; în apel se arată că războiul mondial a lăsat „multă jale și durere” îndeosebi în ținutul Putnei, pe unde trecuse linia frontului. Regiunea devenise prin noiembrie 1919 o veritabilă „vale a plîngerilor”: populația se înjumătățise, iar unii părinți, nemaiavind cu ce-și hrăni copiii, se spînzurau. Locuitorii cereau un ajutor grabnic, căci altfel vor „pieri cu zile”⁵¹. La fel stăteau lucrurile și în județele Rîmnicu Sărat și Brăila, pe unde de asemenea se desfășuraseră operațiunile militare în cursul campaniei din 1916—1918; aici, comunica un deputat la 12 decembrie 1919, jalea era „mai mare ca oriunde”⁵².

Ca urmare a acestei situații au izbucnit numeroase frămîntări, la orașe — după expresia unui senator — grevele ținîndu-se „lanț”⁵³. La sfîrșitul anului 1919 au avut loc mari manifestații în fața primăriei din Iași, precum și o grevă la societatea de tramvaie din București. În ultimul caz s-a recurs la forța armată pentru potolirea greviștilor⁵⁴. Mișcarea revoluționară din acel timp a culminat, la 26 decembrie 1919, cu o grevă generală demonstrativă în Capitală și manifestații de amploare în întreaga țară, toate prilejuite de împlinirea unui an de la masacrul din piața Teatrului Național din București. În Capitală numărul demonstrațiilor a depășit cifra de 50 000⁵⁵. La începutul anului 1920 au izbucnit nemulțumiri în rîndurile invalizilor de război. Acestor manifestații de revoltă justificată le-au urmat grevele funcționarilor din București, precum și ale salariaților de la „Uzina de gaz și electricitate” din aceeași localitate⁵⁶. O altă mare demonstrație a avut loc tot la București în 29 februarie 1920.

Sub presiunea luptei revoluționare, guvernul „Blocului” a abrogat legea stării de asediu pentru Vechiul regat și a desființat cenzura. În același timp, dr. N. Lupu a elaborat proiectul de lege democratic „asupra asociațiilor profesionale”, prezentat Camerei de către Virgil Madgearu⁵⁷. Acest proiect, numit și al sindicatelor, prezenta o semnificație cu totul aparte. Era pentru prima dată în România cînd se legiferau măsuri ce stabileau dreptul la liberă asociere. După părerea autorului proiectului, acesta nu mai putea întîrzia, fiind impus de însăși „evoluția socială” de după război⁵⁸. Se stipula că toți salariații — de stat sau particulari — aveau dreptul să se organizeze în sindicate fără să fi obținut autorizația prealabilă a organelor de stat. Proiectul cuprindea însă și unele îngrădiri. Astfel, scopul asociațiilor profesionale era limitat la apărarea drepturilor industriale, comerciale, economice și culturale ale membrilor lor (articolul 5). Se stabilea precis (articolul 48) că erau interzise asociațiile constituite vizînd la atingerea vreunui obiectiv politic, considerat „ilicit, contrar legilor țării sau bunelor moravuri”⁵⁹. Peste aceste limite, proiectul întocmit de dr. N. Lupu prezenta, dacă ar fi fost adoptat, un important pas înainte pe calea recunoașterii dreptului de liberă asociere în România.

În timpul guvernării „Blocului” la sate a continuat să se mențină aceeași stare de nemulțumire existentă și în perioada anterioară. Țărănimia avea seri-

⁵⁰ Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. 280, f. 88 bis.

⁵¹ Idem, vol. 281, nepaginat.

⁵² Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 29/1919, f. 55.

⁵³ Arh. St. București, fond Senat, dosar 13 079/1919—1920, f. 105.

⁵⁴ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 296—297.

⁵⁵ *Greva generală din România. 1920*, București, 1960, p. 97—98.

⁵⁶ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 326.

⁵⁷ *Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 12.III.1920)*, p. 1 064—1 070.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 1 064.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 1 069.

oase și multiple motive de nemulțumire. În regiuni întregi din cuprinsul țării foametea făcea adevărate ravagii. La 11 decembrie 1919 un deputat constata că în cele mai multe sate era o „adevărată lipsă de hrană”, „că „boala mizeriei” secera numeroase vieți”⁶⁰. O situație extrem de gravă exista în Dobrogea. Aici populația se adăpostea „în bordeie improvizate, hrănindu-se cu pîine făcută din rădăcină de papură, uscată în cuptor, amestecată cu rumeguș de ferăstrău și pastă de urzici...”⁶¹. După alte informații, tot în Dobrogea multe familii locuiau în „subterane”, gospodăriile sătenilor fiind dărîmate, iar vitele și inventarul agricol — o raritate. Se aprecia că situația era netăgăduit mai gravă decît în regiunile din nordul Franței puternic devastate de război în lunile precedente⁶². Pe lîngă toate acestea țărani resimțeau serios lipsa pămîntului. Toate guvernele care precedaseră cabinetul „Blocului” tergiversaseră înfăptuirea reformei agrare promise încă în 1917⁶³. Este adevărat că în decembrie 1918 guvernul liberal condus de I. I. C. Brătianu elaborase decretul de expropriere, dar nu s-au luat măsuri pentru a se trece la înproprietărirea celor îndreptățiți. Pe deasupra, decretul liberal se menținea strict în cadrul dispozițiilor constituționale din iunie 1917 prevăzînd exproprierea unei suprafețe maxime de 2 milioane ha în Vechiul regat. Evident, această suprafață era neîndestulătoare pentru acoperirea tuturor nevoilor țărănimii. Cererile pentru înproprietărire deveniră presante la instaurarea guvernului Vaida-Voevod⁶⁴ care a înserat între punctele principale din program și înfăptuirea reformei agrare. Trebuie reținut că absolut toate partidele și grupările politice ce alcătuiau „Blocul” au fost dintru început de acord cu faptul că se impunea aplicarea neîntîrziată a reformei agrare. De asemenea s-a apreciat că prevederile decretului de expropriere puteau fi modificate în sensul extinderii suprafețelor expropriabile. În consecință, programul guvernului Vaida-Voevod stabilea că „pămîntul va trebui să ajungă în mîinile acelor care îl cultivă”, imediat⁶⁵. Totodată, programul prevedea elaborarea legii agrare ce putea revizui decretele-legi anterioare, însă numai cu condiția să nu se facă „schimbări în dezavantajul țărănimii”⁶⁶. În fiecare sat se rezervau păduri și izlazuri comunale⁶⁷.

Răspunzînd atît cererilor țărănimii, cît și propriului angajament asumat prin program, cabinetul „Blocului” a trecut neîntîrziat la alcătuirea proiectului de lege pentru reforma agrară în România. În cadrul cabinetului această misiune a revenit lui I. Mihalache, liderul Partidului țărănesc și titularului departamentului de agricultură și domenii. Elaborarea proiectului s-a făcut — după afirmația chiar a lui Mihalache — nu fără greutate⁶⁸. Lăsînd deoparte faptul că opoziția (P.N.L., Liga poporului sau conservatorii) nu era de fel de acord cu lărgirea reformei agrare, chiar în cadrul guvernului s-au făcut auzite voci contra proiectului pregătît de Mihalache. Dar în cele din urmă, la 6 martie 1920, guvernul și-a însușit proiectul legii agrare pentru Vechiul regat⁶⁹ și a hotărît să-l înainteze regelui. În fața refuzului suveranului de a-l recomanda camerelor, proiectul a fost depus la 12 martie 1920, din inițiativa parlamentară, pe birourile corpurilor legislative⁷⁰.

⁶⁰ Arh. St. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 29/1919, f. 38.

⁶¹ *Ibidem*, f. 56.

⁶² *Ibidem*, f. 84.

⁶³ *Vezi Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921, passim.*

⁶⁴ Cf. N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 323.

⁶⁵ *Vezi Expunerea d-lui Vaida-Voevod...*, p. 8.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 337.

⁶⁹ Cf. I. Mihalache, *Proiectul legii agrare de înproprietărire a țăranilor*, București, 1920, p. 1—2.

⁷⁰ *Vezi Dezbaterile Adunării Deputaților (ședința din 12.III.1920)*, p. 1035—1054; *Dezbaterile Senatului (ședința din 12.III.1920)*, p. 595—614. (Cu două zile mai devreme fusese adoptată de Parlament legea agrară pentru Basarabia).

Proiectul Mihalache⁷¹ cuprindea prevederi evident mai largi decât toate dispozițiile anterioare privitoare la exproprieri. El era superior proiectului P.N.L.-ului întocmit în 1918 și care se menținea strict în limitele celor 2 milioane ha expropriabile în Vechiul regat. Anteproiectul liberal mai stabilea limita maximă a unei proprietăți la 100 de ha, cu specificarea că un moșier putea să-și oprească cinci asemenea corpuri de moșie⁷².

Proiectul guvernului „Blocului”, a cărui expunere de motive a fost redactată de către N. Iorga⁷³, cuprindea două părți distincte: exproprierea și improprietărea. Pentru terenurile agricole se pornea de la principiul de bază că un proprietar nu avea dreptul decât la o singură moșie, cu o suprafață de pînă la 100 de ha. Se admiteau și moșii de 250—500 de ha, însă numai pentru proprietarii de ferme⁷⁴. În rest se mai expropriau, imediat și integral, proprietățile supușilor statelor străine, ale absenteiștilor, Academiei, Eforiei spitalelor civile, Casei Școalelor, Casei rurale, terenurile cultivabile ale Coroanei, precum și moșiile arendate neîntrerupt între 1906—1916 (art. 6). Subsolvul terenurilor expropriate trecea în proprietatea statului (art. 2). În ceea ce privește improprietărea, proiectul Mihalache stabilea că ea trebuia terminată în linii mari, în maximum cinci ani. Legiuitorul își propunea crearea și consolidarea micilor gospodării de 3—5 ha. Pentru pămîntul primit, țăranii urmau să plătească despăgubiri foștilor proprietari. Răscumpărarea a fost eșalonată în 40 de anuități. Statul ajuta numai văduvele și orfanii de război, plătindu-le o cotă de 35% din datoriile ce le reveneau⁷⁵.

În urma înlăturării guvernului „Blocului” și a dizolvării camerelor în martie 1920, proiectul Mihalache nu a mai fost adoptat.

•

De guvernarea „Blocului parlamentar” rămîn legate unele succese obținute de România în domeniul politicii externe.

Instaurarea cabinetului Vaida-Voevod a fost precedată, după cum s-a arătat, de intense negocieri privind atitudinea ce urma să fie adoptată în privința raporturilor cu Consiliul Suprem Aliat. Reprezentanții de frunte ai partidelor grupate în „Bloc” (Iorga, Maniu, Vaida-Voevod, Mihalache) ajunseseră la un punct de vedere identic în această chestiune, și anume că România trebuia să admită semnarea tratatului cu Austria și a aceluia referitor la naționalități. N. Iorga îndeosebi a depus eforturi stăruitoare în acest sens⁷⁶. Amintim că cei mai mulți dintre politicienii care insistau pentru acceptarea condițiilor puse de Aliați nu s-au gîndit nici un moment că putea fi vorba de o cedare necondiționată. Dimpotrivă, ei aveau în vedere obținerea unor concesiuni din partea Aliaților. În fond, acceptarea ultimatumului nu însemna nicidecum o îngenunchiere a României, ci evidenția slăbiciunea Consilului Suprem. După V. V. Tilea în decembrie 1919 Consiliul Suprem a fost acela care a ieșit „înfrînt”⁷⁷. Istoricul american Spector a apreciat, de asemenea, că în anul 1919 Consiliul Suprem a fost nevoit să ajungă la un „compromis” cu România⁷⁸.

După ce a acceptat ultimatumul, guvernul Vaida-Voevod a procedat, la 10 decembrie 1919, la semnarea tratatelor de pace de la Saint-Germain en Laye

⁷¹ Vezi detalii la Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativa parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București”, Istorie, an. XVIII, nr. 2/1969, p. 87—97.

⁷² L. Moldovan, *Reforma agrară*, Brăila, 1919, p. 6—8.

⁷³ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 360.

⁷⁴ I. Mihalache, *op. cit.*, p. 8 și urm.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 5—7.

⁷⁶ N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 328.

⁷⁷ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 32.

⁷⁸ S. D. Spector, *op. cit.*, p. 197.

cu Austria și de la Neuilly cu Bulgaria⁷⁹. Concomitent s-a semnat și „convenția specială” (tratatul minorităților) anexată tratatului cu Austria și încheiată între România, pe de o parte, și Statele Unite, Anglia, Franța, Italia și Japonia, pe de altă parte. Aliații au ținut cont de cererile juste formulate de diplomații români și au consimțit la îndulcirea preambulului convenției, ca și la modificarea acelor prevederi ce condiționau recunoașterea independenței depline a României în funcție de respectarea articolului 44 din tratatul de la Berlin din 1878⁸⁰.

După normalizarea raporturilor cu Aliații, un act de o deosebită însemnătate pentru consolidarea integrității teritoriale a țării și cu efect binefăcător pe plan internațional l-a constituit adoptarea, la 29 decembrie 1919, de către camere a legilor privitoare la sancționarea unirii cu România a provinciilor istorice⁸¹. Camera și Senatul, întrunite atunci sub președinția lui N. Iorga și Paul Bujor, au adoptat în *unanimitate* și prin aclamații aceste legi, care consfințeau de drept Marea Unire înfăptuită cu un an mai devreme prin lupta și voința maselor populare.

Semnarea tratatelor de pace cu Austria și Bulgaria a lăsat pendinte încă o serie întreagă de probleme privind mai cu seamă granițele României. Premierul Vaida Voevod s-a hotărât să plece personal în Apus pentru a încerca să convingă Consiliul Suprem Aliat să tranșeze conform intereselor țării chestiunile în suspensie. Prin decret-regal, Vaida-Voevod a fost numit la 10 ianuarie 1920 prim-delegat al României la Conferința păcii, cu depline puteri⁸². În același timp, Ștefan Ciceo-Pop a fost numit ad-interim la Președinția Consiliului de Miniștri și Externe pe timpul lipsei titularului⁸³.

Atmosfera la Paris și Londra în ajunul sosirii lui Vaida-Voevod, în a doua jumătate a lunii ianuarie 1920, continua să fie defavorabilă României. Deși acceptase ultimatumul, guvernul român încă nu inspira încredere, mai ales americanilor. Aceștia puneau la îndoială bunele intenții ale cabinetului de la București în raporturile cu Aliații. Desemnarea primului ministru ca delegat la Conferință avea, deci, menirea de a spulbera într-o măsură prea multe îndoieli. Delegarea lui Vaida-Voevod în persoană arăta însemnătatea pe care guvernul român o acorda raporturilor cu Aliații.

Misiunea lui Vaida-Voevod a început la momentul oportun. Guvernul horthist nu încetase să desfășoare o propagandă activă în problema Transilvaniei⁸⁴. Se înțelege că, în aceste împrejurări, acțiunile lui Vaida-Voevod erau absolut necesare, cu atât mai mult cu cât la sfârșitul lunii februarie 1920 urmau să fie luate în dezbatere de către Consiliul Suprem — care-și ținea atunci lucrările la Londra — unele clauze ale tratatului cu Ungaria⁸⁵.

În prima etapă a misiunii sale peste graniță, premierul român s-a oprit la Paris (16—27 ianuarie 1920). Aici, el a fost ascultat de către doi din reprezentanții de seamă ai Consiliului, și anume Clemenceau și Lloyd George. Neobținând inițial nici o asigurare de la aceștia, Vaida-Voevod și-a propus să-i viziteze pe Millerand, Deschanel, Poincaré, Briand și Barthou. Concluziile la care a ajuns în urma discuțiilor purtate la Paris se refereau la efectuarea unei vizite la Londra, posibilitatea

⁷⁹ Restul puterilor aliate învingătoare semnaseră aceste tratate respectiv la 10 septembrie și 27 noiembrie 1919.

⁸⁰ Vezi „Viitorul” din 20.I.1920, p. 3.

⁸¹ Arh. St. București fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 19/1920, f. 2—31.

⁸² Idem, dosar 26/1920, f. 9.

⁸³ *Ibidem*, f. 3.

⁸⁴ Vezi Biblioteca Academiei, *Corespondența N. Iorga*, vol. 281, nepaginat (Scrisoarea lui Al. Lapedatu către N. Iorga. Paris, 7 februarie 1920).

⁸⁵ *Ibidem*.

încheierii unui acord cu unele țări vecine pe baza recunoașterii integrității teritoriale a României⁸⁶.

Între 28 ianuarie—3 februarie 1920 Vaida-Voevod s-a deplasat la Londra. Prezența lui în capitala Angliei, unde a fost iarăși primit de către Lloyd George, a stîrnit în presa britanică ecouri din cele mai favorabile României⁸⁷. Acest fapt a influențat pozitiv asupra negocierilor purtate de premierul român, Lloyd George însuși s-a arătat ceva mai binevoitor, decît anterior la Paris⁸⁸. La 4 februarie 1920 Vaida-Voevod a revenit la Paris, iar după 22 februarie a plecat din nou la Londra, unde a rămas pînă la primirea știrii despre demiterea cabinetului său, în 13 martie 1920.

Rezultatele obținute de Vaida-Voevod în tot acest timp au corespuns intereselor țării⁸⁹. Consiliul Suprem a refuzat să mai asculte contrapropunerile lui Apponyi în problema Transilvaniei⁹⁰. Pe baza acestei ultime hotărîri, la 8 martie 1920 conferința miniștrilor de externe și a ambasadorilor aliați a respins toate cererile horthiste de revizuire a clauzelor teritoriale, militare, financiare și de tranzit inserate încă din vara anului 1919 în proiectul tratatului de pace cu Ungaria⁹¹. Actul istoric al Unirii înfăptuită de poporul român a căpătat, astfel, o largă și temeinică recunoaștere internațională.

Activitatea lui Vaida-Voevod în străinătate mai prezintă și un alt aspect important. El a fost cel dintîi șef al unui guvern român care a inițiat, după Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917, negocieri directe cu reprezentanții statului sovietic pentru rezolvarea problemelor de interes comun⁹². Potrivit celor relatate de un colaborator apropiat de-al său din acea vreme, în anul 1920 Vaida-Voevod a dorit „cu toată sinceritatea și bunăvoința a cădea de acord cu Sovietele. Era convingerea că țara noastră va trage numai foloase dintr-o pace cu Rusia (Sovietică — n.n.)”⁹³. Acțiunile întreprinse de Vaida-Voevod pe linia restabilirii legăturilor noastre cu Rusia Sovietică au avut un ecou favorabil în rîndul opiniei publice democratice din țară. Ele nu au fost însă și pe placul unor cercuri reacționare interne care au desfășurat, în primăvara anului 1920, o propagandă ostilă statului socialist și reglementării relațiilor bilaterale. Acestea au intervenit la rege care și-a exprimat, la rîndu-i, nemulțumirea pentru faptul că Vaida-Voevod nu l-a consultat⁹⁴. Demiterea de către rege, la 13 martie 1920, a cabinetului Vaida-Voevod nu a împiedicat continuarea tratativelor începute sub bune auspicii cu Rusia Sovietică. Guvernul Averescu, care a succedat la putere cabinetului „Blocului”, nu a încetat dialogul cu diplomații sovietici, dar nu a ajuns la vreun rezultat.

•

Guvernarea „Blocului democratic” nu a fost pe placul cercurilor reacționare din țară. Acestea au combătut în permanență și pe cele mai diverse teme cabinetul condus de Vaida-Voevod, pregătind înlăturarea lui de la putere. Nucleul opoziției

⁸⁶ Idem (Scrisoarea lui Al. Vaida-Voevod către N. Iorga. Paris, 24 ianuarie 1920).

⁸⁷ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 37—48.

⁸⁸ Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. 281, nepaginat (Scrisoarea lui Al. Vaida-Voevod către N. Iorga. Londra, 31 ianuarie 1920).

⁸⁹ Idem, vol. 285, f. 160 (Scrisoarea lui Al. Vaida-Voevod către N. Iorga. Londra, 3 februarie 1920). Cf. și Al. Boldur, *La Bessarabie et les relations russo-roumaines*, Paris, 1927, p. 97.

⁹⁰ Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. 284, f. 126.

⁹¹ V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 81 (Tratatul definitiv se va semna la Trianon, în 4 iunie 1920).

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 117.

⁹⁴ N. Iorga, *Memorii*, II, p. 353.

s-a constituit în jurul P.N.L.-ului, secondat de Liga poporului și de partidul conservator. Opoziția s-a speriat mai cu seamă de reformele propuse de către „Bloc”, de spiritul în care ele urmau a fi aplicate⁹⁵. Trecînd momentan peste contradicțiile existente în cadrul ei, opoziția s-a regrupat relativ repede. De la începutul anului 1920, pe primul plan a apărut generalul Al. Averescu, care s-a bucurat și de sprijinul liberalilor sau al conservatorilor în lupta pentru înlăturarea guvernului „Blocului” și instaurarea unui cabinet de „mînă forte”. Paralel, partidele din opoziție au trecut la subminarea pe toate căile a măsurilor adoptate de „Bloc”. În Parlament, ele au împiedicat vreme de peste două luni luarea în discuție a programului de reforme al guvernului. Aceasta nu a mai fost posibil în martie 1920, cînd guvernul Vaida-Voevod terminase proiectele principalelor reforme întrevăzute. Lupta care avea să se dea în jurul lor urma, așadar, să constituie pentru cabinetul Vaida-Voevod momentul esențial al existenței sale⁹⁶.

În altă ordine de idei, nu putem neglija că înlăturarea guvernului „Blocului” nu s-a datorat numai acțiunilor opoziției, și ci propriei sale slăbiciuni. Dintru început, cabinetul Vaida-Voevod a cunoscut serioase convulsii. Astfel, desele remanieri guvernamentale subliniau dezacordul dintre reprezentanții diverselor forțe politice ce alcătuiau alianța. Se înțelege că acest dezacord avea la origine importante probleme ținînd de programul și de înfăptuirile guvernului. În această privință menționăm, de pildă, că nu toți membrii cabinetului au fost de acord cu măsurile preconizate referitoare la reorganizarea jandarmeriei⁹⁷, introducerea impozitului asupra cîștigurilor de război⁹⁸, combaterea speculei, ridicarea stării de asediu și desființarea cenzurii în unele provincii. Pe aceeași linie, amintim că în rîndurile guvernului au existat neînțelegeri mai cu seamă în legătură cu stabilirea textului și adoptarea legii agrare. S-a menționat mai sus că, în semn de protest contra respectivei legi, dr. A. Vlad și Victor Bontescu s-au retras din guvern. În afară de aceștia, nici primul ministru nu s-a arătat prea hotărît, dimpotrivă. Aflat la Londra în martie 1920, el a cerut lui N. Iorga să insiste pe lîngă partidele „Blocului” pentru ca acestea să consimtă la amînarea depunerii proiectelor de legi pînă la revenirea sa în țară⁹⁹. Același punct de vedere l-a împărtășit și Ștefan Ciceo-Pop, locțiitorul primului ministru¹⁰⁰.

În legătură cu proiectul Mihalache a izbucnit între cabinet și rege conflict! ce a dat prilejul acestuia din urmă, sprijinit de întreaga opoziție, să impună demiterea guvernului „Blocului”. De asemenea, un rol nu lipsit de importanță l-au jucat și cele două proiecte de legi (locuințe și sindicate) elaborate de dr. N. Lupu. Disputa se reducea, în esență, la următoarele: potrivit normelor constituționale, după ce cele trei proiecte de legi au fost aprobate de guvern urma ca să fie prezentate regelui spre semnare, pentru a putea fi apoi depuse pe birourile camerelor. Dar liberalii, conservatorii, averescanii etc. erau nemulțumiți de dispozițiile acestor proiecte, mai ales ale legii agrare¹⁰¹. Regele a apreciat și el că reforma propusă de Mihalache era prea „radicală”¹⁰². În această situație, suveranul refuză să sancționeze cele trei proiecte amintite. În două rînduri, la 8 și 12 martie 1920, Mihalache și dr. Lupu au solicitat să fie primiți în audiență de către rege, dar au fost refuzați. Atunci cei doi miniștri hotărîră să demisioneze,

⁹⁵ Vezi „Patria” din 17.III.1920, p. 1.

⁹⁶ Vezi „Țara nouă” din 17 martie 1920, p. 2.

⁹⁷ Legea s-a votat numai de către Senat (cf. *Dezbaterile Senatului, ședința din 12.III.1920*, p. 649).

⁹⁸ Un proiect, din inițiativă parlamentară, s-a depus la Senat (cf. *Dezbaterile Senatului, ședința din 2.III.1920*, p. 440 și urm.).

⁹⁹ Biblioteca Academiei, *Correspondența N. Iorga*, vol. 285, f. 65 (Telegrama lui Al. Vaida-Voevod către N. Iorga. Londra, 3 martie 1920).

¹⁰⁰ N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 354—355.

¹⁰¹ Vezi „Patria”, din 17.III.1920, p. 1.

¹⁰² N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 336—337.

după ce însă proiectele lor vor fi fost depuse din inițiativă parlamentară. Ei au fost îndemnați în acest sens de către N. Iorga, președintele camerei ¹⁰³.

În adevăr, la 12 martie 1920 cele trei proiecte au fost depuse în Parlament ¹⁰⁴. Despre modul în care ele au fost primite de opoziție, N. Iorga consemna: „... Liberalii n-au prevăzut. Devin palizi. Se trimite după partizani. Încep urlete formidabile... La Senat... marghilomanistii și liberalii fac un scandal de douăzeci de minute” ¹⁰⁵. Din altă sursă aflăm că — după citirea proiectului de lege agrară la Senat — se produc „protestări și tumult” ¹⁰⁶. În fața criticilor vehemente, Senatul adoptă în grabă o moțiune de încredere în guvern ¹⁰⁷.

Dar, în ciuda tuturor protestelor, cele două camere primesc proiectele depuse; se admite urgența lor chiar, urmînd ca ele să fie imediat trimise comitetelor de delegați spre referire. Datorită evoluției evenimentelor, proiectele nu vor mai ajunge însă să fie adoptate. A doua zi, la 13 martie 1920, Ștefan Ciceo-Pop este constrins — după cele petrecute — să prezinte demisia guvernului „Blocului”, care a fost admisă de rege în mare grabă. Se constituie un nou guvern condus de generalul Al. Averescu.

Demisia guvernului Vaida-Voevod, impusă de fapt de către rege în înțelegere cu forțele opoziției, a provocat emoție și nemulțumire în rîndurile cercurilor democratice din țară. N. Iorga a declarat că guvernul a fost „străpuns pe la spate” ¹⁰⁸, că s-a comis o „crimă” ¹⁰⁹. Oficiosul țărăniștilor a considerat demiterea cabinetului „Blocului” drept o „lovitură de stat” ¹¹⁰.

Pe de altă parte, modul în care a fost demis guvernul — în momentul în care șeful său se afla peste hotare în misiune oficială — a produs o impresie defavorabilă în străinătate. La ultima întrevedere pe care Vaida-Voevod a avut-o cu Lloyd George, în 15 martie 1920, premierul britanic și-a exprimat nedisimulat stupoarea față de evenimentele survenite în România în lipsa primului ministru ¹¹¹.

Făcînd un bilanț al guvernării „Blocului democratic”, se impune să remarcăm că — într-un timp scurt — s-au obținut rezultate notabile ¹¹². Pe plan extern, guvernul Vaida-Voevod a încheiat pacea cu Austria și Bulgaria, a semnat textul, modificat, al „convenției speciale” și a obținut recunoașterea granițelor României întregite în 1918. Pe plan intern, guvernul s-a străduit să creeze condiții propice pentru trecerea cît mai rapidă la refacerea și consolidarea generală a țării după un greu război. De numele acestui cabinet rămîn legate intențiile realizării unor reforme ce erau în pas cu spiritul și necesitățile epocii și care ar fi putut contribui într-o largă măsură — în cazul că ar fi fost aplicate întocmai — la opera de lichidare a consecințelor primului conflict mondial, la refacerea și întărirea economică a statului român.

În încheiere este cazul să precizăm că „Blocul parlamentar” a supraviețuit un timp guvernării din 1919—1920, dar într-o altă formulă. Astfel, la 16 martie 1920, unele dintre grupările politice ce l-au constituit au format „Federația democrației național-sociale” ¹¹³, cuprînzînd P.N.D., Partidul țărănesc și gruparea d-rului N. Lupu. În mai 1920, „Federația” s-a lărgit prin intrarea Partidului

¹⁰³ *Ibidem*, p. 360.

¹⁰⁴ La Cameră au fost depuse toate cele trei proiecte de legi (sindicate, locuințe și reforma agrară), iar la Senat numai ultimele două.

¹⁰⁵ N. Iorga, *Memorii*, II, p. 361.

¹⁰⁶ Arh. Șt. București, fond Senat, dosar 13 079/1919—1920, f. 90.

¹⁰⁷ *Ibidem*, f. 90—91.

¹⁰⁸ „Patria”, din 18.III.1920, p. 1.

¹⁰⁹ „Neamul Românesc” din 28.III.1920, p. 1.

¹¹⁰ „Țara nouă” din 16.III.1920, p. 1.

¹¹¹ Cf. V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 199.

¹¹² Un bilanț al guvernării, vezi în „Patria” din 19.III.1920, p. 1.

¹¹³ Dr. M. Musat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 186—187.

național-român și a altor grupări politice, ajungând să numere șase partide. Închegarea respectivei coaliții — „destul de confuză atît ca program, cît și ca ideologie”¹¹⁴ — s-a făcut, nu întîmplător, în prejma alegerilor parlamentare organizate atunci de guvernul Averescu. Ea nu a reușit însă să reediteze succesul repurtat de „Bloc” în noiembrie 1919 și s-a fărâmițat în cursul următoarelor zece luni. Despre o reînviere a „Blocului parlamentar” după formula din noiembrie 1919 nici vorbă nu mai putea fi; unele dintre grupările politice participante au renunțat treptat la reformele propovăduite în 1919—1920, alunecind tot mai accentuat pe panta politicianismului burghez. Acesta a fost îndeosebi cazul partidelor național român și țărănesc care, în anul 1926, au sfîrșit de altfel prin a fuziona în cadrul Partidului național-țărănesc.

UN CHAPITRE DE L'HISTOIRE POLITIQUE DE LA ROUMANIE.
LA CONSTITUTION DU „BLOC PARLEMENTAIRE”, LE MINISTÈRE
QU'IL A SOUTENU ET SA DISSOLUTION (1919—1920)

RÉSUMÉ

L'auteur décrit une des périodes les plus intéressantes de l'histoire de la Roumanie après la première guerre mondiale — la période du ministère Alexandre Vaida-Voevod.

Ce ministère a représenté une coalition ou un „bloc” des nouveaux partis qui avaient triomphé aux élections générales pour la Chambre des députés et le Sénat de novembre 1919. Ces partis, notamment: le parti national roumain de Transylvanie (ayant pour chef Jules Maniu), le parti paysan de Roumanie (ayant pour chef Jean Mihalache), le parti paysan de Bessarabie (ayant pour chef Jean Inculeț), le parti paysan de Bucovine (ayant pour chef Jean Nistor) et le parti nationaliste-démocrate (ayant pour chef Nicolas Iorga), ont conclu, le 25 novembre 1919, une alliance qui a eu pour conséquence la constitution du ministère présidé par Alexandre Vaida-Voevod.

La durée de ce ministère fut très courte (5 décembre 1919—13 mars 1920). Cependant, la brève période du gouvernement Vaida-Voevod présente un grand intérêt pour l'histoire politique de la Roumanie. En effet, le ministère Vaida-Voevod s'est efforcé de réaliser en Roumanie d'importantes réformes démocratiques. En ce qui concerne la politique étrangère, il a signé le traité de Saint-Germain en Laye et le traité de Neuilly (10 décembre 1919); il a voulu aussi améliorer les relations de la Roumanie avec l'U.R.S.S.

Le ministère du „Bloc Parlementaire” a été contraint de démissionner pour des motifs de politique intérieure et surtout pour l'action qu'il avait entreprise afin de réaliser une grande réforme agraire. Le „Bloc Parlementaire” n'a survécu que peu de mois à la chute du ministère Vaida-Voevod.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 189.

TINERETUL STUDENTESC DIN IAȘI ÎN PROCESUL PREFACERILOR REVOLUȚIONARE POSTBELICE

DE

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Anii 1944—1947, anii marilor încercări și ai unor înverșunate lupte de clasă, au fost hotărâtori pentru destinele poporului român, evidențiind capacitatea teoretică și practică a Partidului Comunist de a porni la edificarea unei noi societăți.

Pentru România nu exista, în august 1944, decît o singură cale: *aceea a adevăratei democrații*, în care poporul să-și poată afirma din plin marile sale calități și aspirații¹.

În luptele pentru transformarea democratică, revoluționară a țării organizate și conduse de P.C.R., Uniunea Tineretului Comunist, tineretul a fost totdeauna prezent. Într-adevăr, istoria tumultoasă a acelor ani era martora unei puternice afirmări a tineretului, el fiind „forța creatoare care, pusă în serviciul științei și progresului, poate da un ajutor prețios pentru dezvoltarea economică, socială, politică și științifică a unui popor”². Secretarul general al U.T.C., de atunci, Nicolae Ceaușescu, arăta în articole ca: *Frontul unic al tineretului*; *Lupta U.T.C. este lupta întregului tineret*, *Despre tineret*³, sarcinile multiple care stăteau la fața tineretului în etapa revoluției popular-democratice⁴.

Marea majoritate a studenților s-au alăturat, încă din primele zile ale insurtecției⁵, forțelor politice care reprezentau progresul, viitorul. *Manifestul Studenției*!, editat de Comitetul Frontului Studenților Patrioți, chema tineretul studios „să sprijine lupta pentru continuarea războiului antihitlerist, eliberarea Ardealului și pentru organizarea unei noi vieți studențești”⁶. În realizarea acestor obiective era esențială unirea într-un front democratic național a întregii studențimi, angajarea forțelor ei la opera începută și favorizată de victoria insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperialiste⁷. Intrînd în legalitate, U.T.C. a căutat să

¹ „Scinteia” din 11 octombrie 1944.

² *Idem*, din 21 septembrie 1944.

³ *Idem*, din 22 septembrie, 14 octombrie și 21 septembrie 1944.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Vezi telegrama adresată, la 31 august 1944, de Rectorul Politehnicii „Gh. Asachi” Iași, în numele profesorilor și studenților (Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 4/1944, pachet 2, nepag.).

⁶ A.I.S.I.P., cota XXVIII, 16, 1944.

⁷ „Scinteia”, din 3 octombrie 1944.

concentreze în jurul său tineretul social-democrat și pe acela aparținând grupărilor F.N.D. De aceea, C.C. al U.T.C. a salutat încheierea Frontului Unic între U.T.C. și U.T.S. ca un „pas hotărîtor spre realizarea unității de acțiune, condiție necesară pentru angajarea întregului tineret al patriei la opera de refacere economică și de democratizare a țării”⁸. Frontul Unic al Tineretului chema pe muncitori, studenți și elevi „să-și intensifice activitatea în vederea sprijinirii frontului antihitlerist, să lupte pentru democratizarea aparatului de stat, izgonirea trădătorilor, mărirea salariilor și instaurarea unui guvern F.N.D.”⁹.

În frontul luptei pentru transformarea democratică a României, pentru refacerea și reconstrucția economică, studențimea din cel mai vechi centru universitar al țării s-a situat pe un loc de frunte, aportul ei la opera deschisă și favorizată de victoria din August fiind apreciabil. Participind alături de întregul popor, la rezolvarea problemelor cu care era confruntată societatea românească după al doilea război mondial, studenții ieșeni au contribuit activ la lupta împotriva reacțiunii care încerca să transforme tineretul studios într-o masă de manevră împotriva democrației. Împietind această acțiune cu lupta întregului popor pentru consolidarea regimului popular-democrat, tineretul ieșean, în rîndurile căruia se afirmau comuniști și uteciști, a militat pentru unitatea de acțiune a studențimii democratice, pentru scoaterea de sub influența reacțiunii a celor neîncredători în forțele democrației. Trăind și învățînd în zona cu cele mai mari distrugerii cauzate de război¹⁰, ei s-au alăturat, sub conducerea comuniștilor și uteciștilor, eforturilor pe care întregul popor le făcea pentru reconstrucția țării. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că aceste realizări se obțineau în condițiile în care România era angajată cu întregul său potențial economic și militar la războiul antihitlerist, că statul trebuia să îndeplinească toate obligațiunile prevăzute în convenția de armistițiu. Apoi, forțele politice reacționare aparținînd fostului regim își concentrează eforturile principale în sectorul economic unde dețineau poziții hotărîtoare. Prin speculă și sabotaj, prin evaziune fiscală, ele căutau să adîncească dezorganizarea producției, să provoace în țară un val de nemulțumiri pe care să-l folosească în scopurile lor de clasă, unele grupări politice scontînd pe o intervenție străină¹¹.

Această etapă istorică s-a caracterizat prin ofensiva neîntreruptă a forțelor democratice. O componentă a acestui proces l-a constituit lupta pe care grupările politice aflate sub conducerea P.C.R. o duceau pentru crearea unei culturi noi, pentru acordarea dreptului la învățătură tuturor copiilor țării. În noua societate, cultura națională, ca și ideea națională, urmau să capete noi valențe. „Ideea națională — declara Lucrețiu Pătrășcanu — trebuie să fie legată de ideea de niase, realizînd într-adevăr idealul național prin ridicarea maselor la o viață conștientă. Între credința noastră politică de comuniști și această idee națională astfel înțeleasă nu există nici un fel de contradicție. Dimpotrivă, în momentul în care noi ne preocupăm de nevoile și aspirațiile poporului nostru, în *acel moment* facem *opera națională*. Numai în cadrul unei națiuni libere forțele populare pot fi creatoare și un popor poate da maximum în cultura umană. *Sîntem pentru cultura socialistă, dar această cultură va păstra totdeauna forma națională, după cum internaționalismul nu va duce la stingerea niciunui din drepturile de viață ale poporului nostru*”¹² (s.n.).

Schimbări importante aveau să se producă și în domeniul învățămîntului. O condiție *sine qua non* a unei noi orientări a învățămîntului era democratizarea lui,

⁸ Idem, din 22 septembrie 1944.

⁹ Idem, din 8 octombrie 1944.

¹⁰ Arh. St. Iași, fond O.R.M., dosar 140/1947, f. 45.

¹¹ Ion Agrigoroaiei și Valeriu Dobrinescu, *Probleme ale revoluției democrat-populare din România în unele lucrări străine*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, Tom X (1973), p. 426.

¹² L. Pătrășcanu, *Poziția Partidului Comunist Român față de intelectuali*, Editura Partidului Comunist Român, 1946, p. 14—15.

îndreptarea lui spre cursuri care să corespundă mai bine aspirațiilor poporului român, întregii națiuni. Porțile școlilor trebuiau deschise tuturor celor care nu se bucuraseră în trecut de binefacerile culturii și ale civilizației. Atragerea intelectualității la această operă nu era o acțiune ușoară.

În studiul de față, pe baza unor documente exhaustive, ne propunem să analizăm poziția studențimii ieșene față de principalele probleme cu care a fost confruntată societatea românească în perioada de mari prefaceri revoluționare care a precedat actul de la 30 decembrie 1947. Aceasta deoarece, problematica în sine a stat mai puțin în atenția cercetătorilor. Lucrări speciale, semnate de Ilie Grămadă¹³, Aurel Loghin și Valeriu Florin Dobrinescu¹⁴, au adus în circuitul științific unele aspecte ale problematicii; de asemenea, date interesante privind poziția studențimii din Iași în etapa revoluției popular-democratice găsim în volumele: *Tineretul comunist în acțiune*, București, Editura științifică, 1972 și *File din istoria U.T.C.*, București, Editura politică, 1971, precum și în studiile Marietei Matei și C. Bărbulescu¹⁵.

Evacuate în perioada martie 1944 — mai 1945, în mai multe localități din țară, institutele de învățământ superior ieșene au trebuit să înfrunte uriașe probleme de ordin material și financiar¹⁶, cu însemnate repercusiuni asupra condițiilor de viață și de învățură ale studenților. „421 de studenți — se scria într-un memoriu din 21 noiembrie 1944 al Facultății de agronomie Iași evacuată la Geoagiu — nu au literalmente cu ce trăi”¹⁷. Au fost cu greu depășite dificultățile de cazare a studenților și a cadrelor didactice, ca și cele în legătură cu aprovizionarea cantinelor¹⁸ — inerente perioadei prin care trecea întreaga țară — slabele posibilități de apărare a bunurilor Universității¹⁹, fixarea examenelor de sfârșit de an și de admitere în facultăți²⁰, stabilirea sesiunilor de examene pentru studenții mobilizați²¹ și cuantumul taxelor școlare²². Astfel, într-un memoriu, din 13 decembrie 1944, se arată că Politehnica „Gh. Asachi”, evacuată la Turnu-Severin, „are cel mai mare număr de studenți refugiați, care sînt fără părinți și fără nici un sprijin de nicăieri”²³. Despre o activitate didactică propriu-zisă nu a putut

¹³ *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași, 1860—1960*, București, 1960, vol. I, p. 292—300.

¹⁴ Aurel Loghin, *Din tradițiile democratice și revoluționare ale studențimii ieșene*, „Cercetări istorice”, Serie Nouă, III (1972); Valeriu Florin Dobrinescu, *Studențimea ieșeană în anii revoluției popular-democratice, (1944—1947)*, „Analele Universității „Al. I. Cuza” Iași (Serie Nouă), Secțiunea a III-a, a. Istorie, Tomul XX, Anul 1974, fasc. 2.

¹⁵ Marieta Matei, *Înființarea și rolul Frontului Democrat-Universitar (1946—1947)*, „Studii”, Anul XVIII, 5/1965; C. Bărbulescu, *Mișcarea revoluționară a tineretului din România în perioada august 1944 — martie 1949*, „Anale de istorie”, Anul XI, 5/1965.

¹⁶ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 21 și 170; Arh. St. Iași, fond Inst. de Arte Plastice, dosar 8/1943, f. 23; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1944, pachetul 1, nepag.

¹⁷ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.

¹⁸ Arh. St. Alba Iulia, fond Pref. — cabinet, dosar 6/1944, f. 249—50; dosar 32/1944, f. 119; idem, fond Pref. — Birou refugiați, dosar 7/1944, nepag.; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 3/1944, pachet 1, nepag.; idem, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.

¹⁹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 170, 184, 348; dosar 87/1944, f. 17—19.

²⁰ Idem, dosar 4/1944, f. 8—10.

²¹ Ținînd cont că participarea la războiul antihitlerist constituia o datorie patriotică a fiecărui cetățean, Senatul Universității ieșene hotărâ, la 28 septembrie 1944, ca studenții mobilizați să fie scutiți de frecvență și să li se acorde sesiuni extraordinare (*ibidem*).

²² Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.; Arh. St. Iași, fond Inst. de Arte Plastice, dosar 8/1943, f. 23.

fi vorba în localitățile unde se aflau evacuate facultățile, ținându-se doar unele seminarii cu scopul de a-i pregăti pe studenți pentru examene²⁴.

În această perioadă, numeroși studenți ieșeni mobilizați au participat la eliberarea teritoriului țării de armatele germano-hortyste. „La 1 decembrie 1944 — se arăta în ședința Consiliului profesoral consacrată eliberării Transilvaniei de către armatele română și sovietică — împrejurările au voit să găsească Universitatea „Cuza Vodă” din Iași pe pământul cetății Unirii Ardealului cu Patria mamă”²⁵. Din inițiativa Societății „Astra”, la acea dată, în sala Caragiale din Alba Iulia, a avut loc o adunare festivă la care a vorbit și reprezentantul Universității²⁶. Totodată, studenții mediciști s-au remarcat pentru ajutorul pe care l-au acordat răniților și mutilaților de război.

Considerată un imperativ patriotic, reîntoarcerea în Iași a Universității, a Politehnicii și a celorlalte instituții de învățământ superior a preocupat, în egală măsură, corpul profesoral și pe studenți încă din primele zile ale insurecției din August. „Aproape toate păturile sociale — se sublinia în raportul din 3 noiembrie 1944, întocmit de prof. Ilie Popa — sînt dornice de a revedea, cît mai curînd Universitatea reînstatată pe locul ei natural”²⁷. În condițiile în care forțele democratice, conduse de P.C.R., cîștigau teren în lupta pentru putere, aceasta a devenit o problemă de stat²⁸. Alături de profesori, bacalaureații liceelor moldovene, medicii din orașul și județul Iași, sindicatul inginerilor, studenții Politehnicii considerau reîntoarcerea „drept singura posibilitate de îndeplinire a speranțelor legitime, cît și pentru o mai grabnică reînviorare a vieții intelectuale și economice a Iașului, unul din orașele cele mai lovite din țară care, ca vechi centru de cultură, nu poate fi lăsat să moară”²⁹. Studențimea democrată a Universității „Al. I. Cuza” cerea, la 16 și 27 noiembrie 1944, revenirea acestei instituții, promițînd tot ajutorul tineresc și toată munca ei neprecupețită pentru ca orașul Iași să-și reia funcția culturală³⁰. Unele memorii³¹ ca acela adresat de studenții ieșeni generalului I. Boițeanu, ministru secretar de stat la Departamentul Educației Naționale, subliniau și consecințele grave pentru țară și cultura românească ale întîrzierii readucerii acestor așezăminte de cultură. Poziția hotărîtă a studenților și a profesorilor ieșeni a făcut să eșueze unele propuneri vîzînd o mutare definitivă sau parțială a institutelor de învățământ superior în alte localități³². Problema readucerii așezămintelor de cultură era strîns legată de efectuarea unor lucrări de anvergură; operațiunea a durat 4 luni și jumătate, terminîndu-se la 1 aprilie 1945³³. Profesorii și studenții ieșeni aveau de rezolvat, în primul rînd, problema refacerii localului Universității deteriorat de război, să repare căminele, mobilierul și laboratoarele³⁴. Pentru a depăși această situație, la 6 martie 1945, Universitatea solicita Ministerului educației naționale să se cedeze pînă în toamnă localul Liceului catolic „Notre Dame de Sion”, iar pentru fete mînăstirea Galata³⁵. În aceeași perioadă, Politehnica avea nevoie de cămine pentru 1500 de studenți³⁶.

²⁵ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1944, pachet 1, nepag.

²⁴ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 536.

²⁵ Arh. I.M.F., fond R—S, Fac. de medicină — coresp., inv. 432, dosar 2/1944, vol. II, pachet 452, nepag.

²⁶ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 309.

²⁷ Idem, dosar 32/1944, f. 8.

²⁸ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.

²⁹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 591—592.

³⁰ „Moldova liberă” din 25 octombrie 1944.

³¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 184, 419; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.; idem, fond Fac. de electrotehnică — coresp., dosar 1/1945, pachet 1, nepag.; Anuarul Institutului Politehnic „Gh. Asachi”, vol. I, 1912—1969, Iași, 1968, p. 106.

³² Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 1/1945, f. 25; idem, dosar 6/1945, f. 519; dosar 4/1944, f. 309.

³³ Arh. St. București, fond Casa Regală, Bunuri private, dosar 95/1945, f. 6.

³⁴ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 1/1945, f. 18.

³⁵ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 9/1945, pachet 2, nepag.

³⁶ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1946, f. 25.

6 martie 1945, Universitatea solicita Ministerului educației naționale să se cedeze pînă în toamnă localul Liceului catolic „Notre Dame de Sion”, iar pentru fete minăstirea Galata³⁵. În aceeași perioadă, Politehnica avea nevoie de cămine pentru 1.500 de studenți³⁶.

Se simțea, de asemenea, lipsa fondurilor bănești. Pentru reparații, reinstalarea laboratoarelor și seminariilor, Universitatea avea nevoie de mari resurse financiare³⁷. Deși avea propriile ei probleme în folosirea localului, Universitatea se arăta dispusă să ajute Școala Politehnică³⁸. Cu toate dificultățile întâmpinate cursurile universitare au putut reîncepe la Iași, datorită sprijinului organelor locale de partid³⁹, a guvernului democratic, prin eforturile majorității studenților și profesorilor. Pînă la 15 mai 1945, studenții și profesorii aflați la Iași au triat materialul utilizabil, mobilierul bibliotecilor și laboratoarelor, au început să pună în funcțiune laboratoarele etc. „Universitatea — scria prof. Ilie Popa — trebuie și poate să funcționeze chiar în cursul acestui an. Vom avea de luptat cu multe și grele nevoi. Cei ce iubesc această instituție de cultură vor trebui să lupte. Mutarea este un *imperativ patriotic*. Cadrele didactice și studenții nu vor *șovăi* de a merge la Iași să înfrunte toate greutățile și să le învingă”³⁹ (s.n.). Paralel cu această activitate, tinerii studenți prezenți la Iași, la sfîrșitul anului 1944, au participat la refacerea municipiului distrus de război⁴⁰ și au sprijinit acțiunea „Apărării Patriotice”, de „ajutorare a fraților noștri din Moldova și Transilvania, prin colectarea de îmbrăcăminte, alimente, medicamente, bani”. În acest sens a fost lansat *Apelul C.C. al U.T.C. pentru ajutorarea Moldovei și Ardealului către tineretul din România*. „Prin contribuția voastră la colecția „Apărării Patriotice” — se spunea în apel — vom arăta solidaritatea tineretului din România în lupta hotărîtă pentru distrugerea definitivă a fascismului”. Aceleași imperative le conținea și *Apelul* din 11 noiembrie 1944 al Ministerului educației naționale⁴¹.

La 13 mai 1945, ca rezultat al eforturilor profesorilor și studenților, al sprijinului substanțial al guvernului de largă concentrare democratică, instituțiile de învățămînt superior din Iași și-au putut reîncepe activitatea. „Universitatea care a crescut atîtea generații de oameni ai științei și ai progresului — spunea în mesajul său, primul-ministru al guvernului dr. P. Groza — este menită să ocupe primul loc printre înaltele focare de lumină ale țării și să lupte pe linia înaintată a culturii și a ridicării poporului. Armatele culturii, a căror mobilizare începe azi în cetatea de scaun a Moldovei ne vor aduce înfrățirea”. În cuvîntul său, rectorul Universității, prof. Al. Myller, spunea: „Sîntem siguri că succesul democrației va fi și al nostru”⁴².

Seceta, lipsa combustibilului și a alimentelor din anii 1946—1947, greutățile de ordin material și financiar au perturbat buna desfășurare a vieții universitare (cursuri, examene, vacanțe, acordarea de burse, taxele școlare etc.)⁴³. Prin eforturile mării majorități a cadrelor didactice și a studenților, aceste dificultăți⁴⁴ au fost depășite, Iașul înscriindu-se în rîndul orașelor cu o contribuție efectivă la democratizarea statului și la sporirea numărului de intelectuali ai țării.

³⁷ Arh. St. București, fond Casa Regală, Bunuri private, dosar 95/1945, f. 6—8; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944, f. 25.

³⁸ La 25 august 1944 s-a reconstituit Comitetul Regional Moldova al P.C.R.

³⁹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 4/1944, f. 310.

⁴⁰ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 11. Vezi și articolul *Tineretul și opera de reconstrucție a Iașului* („Moldova liberă” din 6 decembrie 1944).

⁴¹ Arh. I.M.F., fond R—S, Fac. de medicină — coresp., inv. 432, dosar 2/1944, vol. II, pachet 452, nepag.

⁴² „Lupta Moldovei” din 18 mai 1945.

⁴³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 8/1945, f. 5, 1199; dosar 34/1945, f. 76; dosar 79/1946, f. 3 și 16, 23. Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1947, f. 63.

⁴⁴ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 8/1945, f. 272—281.

Ajutorarea studenților ieșeni în timpul evacuării, dar mai ales după reîntoarcerea institutelor de învățământ superior, a întâmpinat numeroase dificultăți, aceasta devenind o problemă de interes național. Marile lipsuri prin care treceau studenții au fost parțial compensate prin ajutoarele date de stat și de cetățeni, de instituții din Iași și din alte municipii și județe din țară⁴⁵. Venirea la conducerea țării a guvernului dr. Petru Groza a creat posibilități largite de ajutoare⁴⁶ a studenților lipsiți de mijloace. Alocarea unor fonduri se făcea însă în condițiile în care statul român avea mari dificultăți economice și financiare. În fruntea acțiunii de sprijinire a studenților s-au aflat P.C.R., Asociația Patriotică⁴⁷ Asociația studenților democrați. Ajutoare însemnate au primit studenții în anii secetei și în cadrul „Săptămânii studentului sărac”⁴⁸. Acestea s-au dovedit însă insuficiente⁴⁹ față de nevoile tineretului care, din inițiativa studenților democrați au strâns unele fonduri prin chete, ceaiuri dansante sau liste de subscripție⁵⁰.

Numeroase dificultăți au fost întâmpinate în asigurarea unor condiții normale de viață și de învățatură pentru studenți, deși cererile de suplimentare a ajutoarelor în acest sens au fost numeroase⁵¹. Pentru a se putea face față situației, Senatul Universității a procedat la mărirea cotelor plătite de studenți⁵² și s-au format comisii mixte din profesori și studenți. S. Oeriu, comisarul guvernului pentru legăturile cu Comisia aliată de control, a vizitat Iașul și în legătură cu îmbunătățirea condițiilor lor de viață⁵³. Căminele și cantinele Universității și ale Politehnicii nu puteau acoperi decât parțial necesitățile studențimii ieșene. În anul 1946, Universitatea din Iași avea patru cămine și trei cantine⁵⁴. Scumpetea alimentelor, taxele mari la cămine și cantine⁵⁵ față de posibilitățile studenților căutau să fie compensate prin fonduri de stat, prin gratuități⁵⁶, ajutoare oferite prin Crucea Roșie⁵⁷ etc., dar ele nu puteau rezolva decât parțial o situație agravată de calamități și sabotajul cercurilor reacționare. Statul popular-democrat făcea eforturi serioase pentru a asigura studenților condiții cât mai bune de trai și de învățatură⁵⁸. Intervenția Frontului Democrat Universitar — Iași la Ministerul de Finanțe a făcut ca Universitatea să poată contracta de la C.E.D. un împrumut de 300 milioane lei, (pe termen de 2 ani, cu o dobândă de 6%)⁵⁹. Totodată, prin vizita efectuată la București, o delegație a F.D.U. a obținut o serie de ajutoare pentru studenți, mai multe ministere oferindu-se să contribuie la aceasta⁶⁰.

⁴⁵ „Lupta Moldovei” din 1, 7 iulie, 19, 31, 25 mai 1945; Arh. Comit. jud. P.C.R. — Iași, fond II, dosar 206/1946, f. 24; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944, f. 12.

⁴⁶ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond II, dosar 143/1945, f. 1; „Lupta Moldovei” din 31 mai, 7 și 12 noiembrie 1946.

⁴⁷ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 16.

⁴⁸ „Lupta Moldovei” din 31 mai, 7 și 12 noiembrie 1946.

⁴⁹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 6/1945, f. 550; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1944, pachet 1, nepag.; dosar 9/1945, pachet 2, nepag.; Arh. St. Iași, fond Pref. — Cabinet, dosar 5/1946, f. 30.

⁵⁰ „Lupta Moldovei” din 19 mai 1945.

⁵¹ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 9/1945, pachet 2, nepag.; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944, f. 27.

⁵² Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 6/1945, f. 711; Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 5/1946, f. 30.

⁵³ Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 5/1946, f. 29.

⁵⁴ „Lupta Moldovei” din 17 septembrie 1946.

⁵⁵ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944, f. 29; dosar 79/1946, f. 91.

⁵⁶ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 11/1947, pachet 1, nepag.; dosar 15/1947, pachet 6, nepag.

⁵⁷ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond II, dosar 206/1946, f. 124; Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 6/1947, f. 3.

⁵⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R., Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 137.

⁵⁹ „Lupta Moldovei” din 17 septembrie 1946.

⁶⁰ Idem, din 9 ianuarie 1947; „Studentul român” din 5 februarie 1947.

Numeroase probleme a creat chestiunea acordării burselor pentru studenții merituosi, deși valoarea alocațiilor a crescut în comparație cu etapa anterioară. În mai multe rânduri⁶¹, forurile universitare și studenții au cerut mărirea numărului de burse, a cuantumului lor. Politehnica „Gh. Asachi” a acordat, în primele luni de după insurecție (octombrie-decembrie), numai ajutoare bănești, iar Senatul Universității a stabilit norme pentru ajutorarea studenților evacuați și refugiați⁶². Fondurile bănești pentru acordarea burselor⁶³, numărul și cuantumul lor⁶⁴ au fost în continuă creștere dar procesul avea loc în condițiile unei devvalorizări rapide a leului⁶⁵. Iată, de exemplu, cum a evoluat numărul studenților și a burselor la Universitatea ieșeană în anii 1944—1947: 1944/45: 1.645 studenți, 303 burse; 145/46: 2.313 studenți, 443 burse; 1946/47: 2.372 studenți, 507 burse; 1947/48: 2.502 studenți, 860 burse⁶⁷. La Politetehnică, în octombrie 1948 la un număr de 1.636 studenți existau 367 burse și 26 semiburse. Un număr de 14 burse erau acordate de Direcția Generală C.F.R., Uzinele Statului Roman, Direcția Generală a drumurilor⁶⁸. Într-o adresă din 9 iunie 1945, rectorul Universității ieșene cerea ministerului de resort ca „bursele să fie fixate la suma de 22.000 lei pentru studenții merituosi, complet lipsiți de mijloace și fără părinți, semibursele de 12.000 lei și burse de 6.000 lei lunar pentru studenții care au oarecare posibilități de întreținere”⁶⁹. Ajutoarele primite sub formă de bani, îmbrăcăminte și rechizite, alimente, gratuități la cămine și cantine, scutirile de taxe, ajutoarele prin Crucea Roșie⁷⁰ etc. au contribuit la îmbunătățirea situației materiale a studenților.

Prezența studenților ieșeni s-a făcut simțită și pe tărîmul vieții politice. „Asociația studenților democrați” creată la Alba Iulia, unde se afla evacuată o parte a Universității, își propunea să dea „un impuls nou în cadrul luptei pentru democrație”. Aceasta a pus la dispoziția Apărării Patriotice, în cadrul „Săptămîinii Iașului” echipe de colectare pentru ajutorarea populației nevoiașе. Asociația avea în preocupările ei îmbunătățirea condițiilor de viață și de învățatură ale studenților, întărirea legăturilor cu centrala studenților democrați și colaborarea cu toate organizațiile patriotice⁷¹. Pînă la reîntoarcerea la Iași, „Asociația studenților democrați” s-a menținut izolată, și nu a putut fi un instrument eficace, fiind necesară regrouparea și consolidarea ei⁷². Sarcina mobilizării întregului tineret la lupta maselor nu și-a găsit o rezolvare eficientă. Asociațiile studențești aveau o linie inconsecventă de activitate⁷³. Crearea F.U.M. al tineretului în urma înțelegerii din 5 septembrie 1944, între U.T.C. și U.T.S., publicarea proiectului de platformă

⁶¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944, f. 27; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1944, pachet 1, nepag.; idem, Fac. de construcții — coresp., dosar 1/1944, pachet 1, nepag.; idem, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.

⁶² Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 1/1944, pachet 1, nepag.; idem, fond Fac. de construcții, coresp., dosar 1/1944, pachet 1, f. 42.

⁶³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 104/1945, f. 1.

⁶⁴ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 2/1944, pachet 1, nepag.

⁶⁵ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 3/1944, pachet 1, nepag.

⁶⁶ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 104/1945, f. 3.

⁶⁷ Situația a fost făcută după *Anuarul Universității din Iași 1938—1959*, București, 1960, p. 52, 53 și 54.

⁶⁸ Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 15/1947, f. 279.

⁶⁹ Idem, dosar 6/1945, f. 514; dosar 32/1944, f. 74.

⁷⁰ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond I, dosar 1579/1946, f. 68—72; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R—S, dosar 9/1945, pachet 2, nepag.; idem, dosar 15/1947, pachet 6, f. 7, 277, 279, 281; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 79/1946, f. 26; dosar 8/1945, f. 1003; Arh. I.M.F., inv. 213, dosar 1/1946, vol. I, pachet 487, nepag.; „Lupta Moldovei” din 15 ianuarie, 17 septembrie și 1 octombrie 1946.

⁷¹ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 40.

⁷² Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 215/1946, f. 129.

⁷³ C. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 71.

al F.N.D.⁷⁴, apariția „Scintei tineretului”⁷⁵, formarea unui Comitet de Coordonare a Tineretului Universitar Democrat din România și altele sînt momente din eforturile pentru crearea Frontului național-democratic, parte componentă a luptei generale a partidului pentru cîștigarea adeziunii acestei categorii sociale. Intrunirea pentru formarea unui Comitet de Coordonare a Tineretului Democrat Universitar din România a avut loc, la 22 septembrie 1944, la sediul Tineretului Universitar Antihitlerist din București. Din partea tineretului universitar al P.C.R. au participat Manea Mănescu și Mihnea Gheorghiu, iar din partea Tineretului Universitar al Partidului Socialist, Dumitru Boiangiu⁷⁶. La 8 octombrie 1944, Tineretul Universitar a aderat la platforma propusă de C.C. al U.T.C.⁷⁷.

Mișcarea tineretului progresist din România, constituită în urma plenarei din 17—18 ianuarie 1945, a reprezentat o coaliție a tuturor forțelor democratice ale tineretului pe baza unui program comun, general-democratic, avînd ca obiective principale lupta antifascistă și democratizarea țării. La M.T.P.R. au aderat: U.T.C., U.T.S., secțiile de tineret ale Sindicatelor Unite, ale Uniunii patrioților, Frontului Plugarilor, Madosz-ului, Organizației Sportul Popular, tineretul din P.N.L. — Tătarăscu, Asociațiile de studenți și elevi. Tineretul progresist⁷⁸ a căutat să-și organizeze mai bine activitatea și a luat atitudine față de manevrele reacțiunii din Universitate care căuta „să împiedice orice apropiere între tineretul progresist și masa mare a studenților”⁷⁹. Activitatea Tineretului Progresist însă s-a limitat numai la diferite festivități și conferințe⁸⁰. Numărul studenților care activau în această organizație era redus. Astfel, în noiembrie 1945, numai 130 studenți din 1.645 cîți avea Universitatea erau membri ai Tineretului Progresist⁸¹.

În circumstanțele create de victoriile forțelor democratice, conduse de Partidul comunist, tineretul devenea tot mai conștient de importanța unității sale de acțiune. Comitetul Regional Moldova al U.T.C. era preocupat de creșterea rîndurilor sale, de încheierea frontului unic cu studenții democrați și cu cei ce aparțineau mișcării progresiste⁸². Problemele politice se aflau în centrul preocupărilor studenților uteciști. La 4 ianuarie 1945, în cadrul unei ședințe organizate de secția locală a U.T.C., s-a discutat „rolul ce revine tineretului conștient, democrat în formarea unei studențimi progresiste”. În această acțiune, studenții uteciști trebuiau „să vegheze la susținerea unei activități de lămurire și democratizare, să nu se abată de la menirea lor de luminători de neam, să creeze azi o bază solidă pentru democrație”⁸³. Pe baza recomandărilor făcute de M.T.P.R., în ziua de 1 februarie 1945, la sediul organizației locale a U.T.C., s-a discutat necesitatea unirii tuturor tinerilor democrați în lupta comună pentru zdrobirea fascismului, pentru mărirea producției de război, pentru refacerea țării și obținerea revendicărilor specifice⁸⁴. Totodată, raportul evidenția și unele lipsuri existente în activitatea tineretului democrat din Iași.

În cadrul unor constatări, organizate la 10 noiembrie 1945 și 16 ianuarie 1946 de C.C. al T.P., Virgil Trofin, secretar al Regionalei Moldova a Tineretului Progresist, sublinia contribuția tineretului ieșean la refacerea economică și democratizarea statului. Acesta arăta, de asemenea, dificultățile întîmpinate în munca

⁷⁴ Între cele 7 puncte erau cuprinse și democratizarea învățămîntului, scutirea de taxe, burse pentru studenții merituoiși.

⁷⁵ Primul număr a apărut la 5 noiembrie 1944.

⁷⁶ „Scinteia” din 25 septembrie 1944.

⁷⁷ Idem, din 13 octombrie 1944.

⁷⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 129.

⁷⁹ Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 1/1945—1946, f. 73 și 39.

⁸⁰ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 29/1945, f. 2—3.

⁸¹ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3/1945, f. 112.

⁸² Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 37/1944—1945, f. 3, 10, 15.

⁸³ Moldova liberă” din 11, 28 ianuarie și 3 februarie 1945.

⁸⁴ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 37/1944—1945, f. 7—8.

cu tineretul, subliniind „necesitatea înființării asociațiilor studențești, care apoi să fie încadrate în T.P.”⁸⁵ (s. n.).

Constituirea, la 9 februarie 1945, a Comitetului mișcării tineretului progresist din Iași a reprezentat un important pas în angajarea la opera de refacere economică și democratizare a majorității tineretului din regiunea cu cele mai mari distrugerii și numeroase probleme de rezolvat⁸⁶. Asociația generală a studenților democrați se remarcă prin inițiativele și realizările sale. Tinerii uteciști din Iași, între care mulți studenți, aveau la descărcarea vagoanelor pentru ajutorarea Moldovei. În martie 1945, numărul uteciștilor din cadrul Regionalei P.C.R. din Moldova a ajuns la 6.000⁸⁷. Activitatea uteciștilor care „au dat ajutor în toate acțiunile politice cât și economice și au contribuit la ridicarea producției”, s-a deosebit de cea a M.T.P.R. aflată, în aceeași perioadă, „foarte redusă”, în special în rindurile studenților⁸⁸.

Tradițiile democratice ale Universității ieșene se concretizaseră din nou în lupta pe care marea majoritate a profesorilor și a studenților o purtasera cu grupările de dreapta⁸⁹. Din aceste motive, o componentă a luptei pentru democratizarea țării o constituia eliminarea treptată a ideologiei fasciste-legionare și a doctrinei antisemite la care a aderat și o serie de studenți. Paralel cu măsurile pe care le-a luat împotriva studenților ce activaseră în mișcarea legionară, statul a reacționat și împotriva profesorilor care confundaseră catedra cu un mijloc de propagandă a ideilor reacționare⁹⁰. Au avut loc și manifestări ostile ale elementelor lăgionare, o dată cu constituirea Asociației Studenților de la Politehnică, când un grup antidemocratic, cu sprijinul moral al câtorva profesori, a reușit să impună un comitet peste voința studenților progresiști. Marea majoritatea a studenților și profesorilor ieșeni se împotriveau unor astfel de manifestări care nu puteau opri progresul forțelor democratice. Rectorul Universității aprecia, la 24 martie 1945, că „țara trece prin mari transformări. Apariția reacțiunii din partea mișcării de dreapta trebuie opriată ferm”⁹² (s. n.).

Studenții democrați au primit favorabil schimbările politice petrecute începând cu 6 martie 1945. Ei au sprijinit reforma agrară promulgată de cabinetul dr. Petru Groza pe care îl considerau „guvernul nostru”⁹³. Cu prilejul unui miting, organizat de Tineretul progresist, la 25 martie 1945, studenții s-au angajat să se încadreze în echipe pentru combaterea tifosului exantematic și să sprijine lichidarea analfabetismului, plagă a regimului trecut. Prin reprezentantul său, Costăchescu, „Tineretul Comunist” promitea să contribuie la descărcarea semințelor în gara centrală, la înlăturarea zidurilor de protejare ale bisericii „Treii Ierarhi” folosite în timpul bombardamentelor și la curățirea grădinii Teatrului Național. La sate, el se obliga să repare și să curățe drumurile și să repare uneltele⁹⁴.

Un important rol în antrenarea studenților la opera de refacere a Moldovei și la procesul de democratizare l-a avut Conferința Regionalei Uniunii Tineretului Comunist — Moldova, la care au participat 40 tineri reprezentând 13 organizații județene. Considerând reconstrucția țării drept un „imperativ național”, conferința a discutat realizările și perspectivele uteciștilor din Moldova. „În lupta pentru făurirea unei Românie noi, puternice, libere și democratice — sublina la Conferință tovarășul Nicolae Ceaușescu — trebuie mobilizat și atras întreg tineretul, căci nu-

⁸⁵ *Ibidem*, f. 8.

⁸⁶ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 8—13.

⁸⁷ „Moldova liberă” din 25 februarie 1946.

⁸⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1 578/1945, f. 10.

⁸⁹ *Ibidem*; C. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 72.

⁹⁰ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 12; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 123.

⁹¹ Arh. Univ. Iași, fond I, dosar 6/1945, f. 568; dosar 32/1944, f. 8.

⁹² Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 215/1946, f. 130.

⁹³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 32/1944—1945, f. 21.

⁹⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 40.

mai atunci va putea da un ajutor hotărîtor în îndeplinirea sarcinilor pentru reface-re-a Moldovei”⁹⁵. S-a cerut întregului tineret să se considere mobilizat în lupta împotriva fascismului, să sprijine cabinetul dr. Petru Groza „guvern” adus de popor și sincer al poporului care a înfăptuit realizări unice în istoria poporului nostru: reîncadrarea Ardealului la Patria mamă, reforma agrară. Sarcinile guvernului Groza sînt sarcinile întregului popor spre binele său. Să fim severi cu noi înșine, să ne cunoaștem lipsurile și să muncim ca să le îndreptăm”⁹⁶.

Plenara lărgită a Comitetului Central al Uniunii Tineretului Comunist Român, din 16 aprilie 1945, arăta că trebuie să avem cîți mai mulți tineri organizați în lupta generală antifascistă, progresistă pe care să-i mobilizăm în susținerea acestui guvern, în îndeplinirea sarcinilor ce stau în fața noastră”⁹⁷. O lună după 6 martie, existau condiții prielnice pentru aceasta. Era necesară crearea „unei organizații unice, largi, de masă, a tineretului, cu caracter antifascist și progresist”⁹⁸. Hotărîrea se încadra organic în politica Partidului comunist de coalizare a tuturor forțelor poporului român interesate în înfăptuirea grabnică a programului de revendicări general-democratice și antifasciste, politică concretizată în crearea unei largi coaliții a partidelor democratice. Organizațiile de tineret Uniunea Tineretului Comunist, Uniunea Tineretului Socialist, Tineretul din Uniunea Patrioților, Frontul Plugarilor, Uniunea Populară Maghiară, Apărarea Patriotică, Tineretul Național-Tărănesc (Anton Alexandrescu) au hotărît, de comun acord, să creeze o organizație unică a tineretului, astfel punîndu-se bazele Tineretului Progresist din România, care însă n-a devenit organizație unică de tineret pe întreaga țară. O serie de organizații de tineret, printre care și Uniunea tineretului socialist a continuat să activeze paralel cu Tineretul Progresist. Organizațiile Uniunii Tineretului Comunist s-au autodizolvat, membrii lor fiind îndrumați să activeze în cadrul noii organizații de tineret. Viața a dovedit că această formă de organizare a tineretului, în condițiile de atunci, nu a corespuns sarcinilor tot mai mari și complexe ce se ridicau în fața sa în noua etapă revoluționară”⁹⁹.

Ținînd seama de recomandările făcute de Comitetul Central al Uniunii Tineretului Comunist, Organizația Tineretului Progresist — Iași¹⁰⁰ a convocat, la 27 aprilie 1945, în amfiteatrul Universității, o adunare în care s-a ales un comitet de inițiativă care avea drept scop să unifice întreg tineretul ieșean în organizație.

„Asociația Patriotică” și Tineretul Progresist au luat inițiativa de a începe o largă campanie pentru ajutorarea studențimii. Între 3 și 10 iunie 1945 s-a desfășurat „Săptămîna pentru sprijinirea cantinelor și căminelor studențești”. „Sprijiniți pe studenți — se spunea în *Apelul Comitetului Regional Moldova al Apărării Patriotice și Tineretului Progresist* — viitori intelectuali în slujba națiunii. În felul acesta sprijiniți opera de culturalizare a poporului, sprijiniți viitorul nostru al tuturor”¹⁰¹.

O preocupare permanentă a constituit-o problema organizațiilor studențești în lumina experiențelor trecutului. Viața studențească trebuia astfel organizată încît să asigure un nivel minimal de trai; trebuiau înlăturate rămășițele ideologiei fasciste-legionare¹⁰². În acest sens, Senatul Universității ieșene sublinia în pro-

⁹⁵ „Moldova liberă” din 28 martie 1945.

⁹⁶ „Lupta Moldovei” din 23 aprilie 1945. Vezi și răspunsurile tovarășului Nicolae Ceaușescu la solicitările ziarului „Lupta Moldovei” din 25 aprilie 1946. Organizația U.T.C. — oraș Iași avea, la 1 mai 1945, 770 membri (Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 37/1944—1945, f. 82—83).

⁹⁷ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 202/1945, f. 2.

⁹⁸ *File din istoria U.T.C.* ..., p. 260.

⁹⁹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 37/1944—1945, f. 84.

¹⁰⁰ „Moldova liberă” din 3 iunie 1945.

¹⁰¹ „Lupta Moldovei” din 30 mai și 10 iunie 1945.

¹⁰² Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 62/1944, f. 11; „Lupta Moldovei” din 18, 19, 31 mai 1945. „Organizațiile și membrii partidului — se spunea în Rezoluția Conferinței regionale Moldova a Partidului Comunist din România — vor munci

cesul-verbal nr. 3, din 27 noiembrie 1944, că „regimul democratic de astăzi are datoria să dea posibilități oricui să învețe și să se înscrie la facultate”¹⁰³.

În primăvara și toamna anului 1945 o parte din studenții ieșeni au cerut prin memorii deblocarea examenelor, acordarea de sesiuni deschise și același tratament la examenul de anatomie. Cererile lor au fost considerate juste de către Rector și o parte din profesori. Solidarizarea unor studenți exprimată prin manifestul *Colegi și colege!*, acțiunea rectorului de sprijinire a revendicărilor studențești ni se par justificate¹⁰⁴, deși a găsit împotrivire din partea Consiliului profesoral al Facultății de medicină și a fost concretizată și în documentul intitulat *Studentimea conștientă*.

Vii dispute aveau loc între studenții democrați și cei reacționari, manifestările acestora din urmă fiind ferm dezaprobat de masa mare a tineretului universitar. Astfel, la 6 septembrie 1945, când Ion Niculi a propus trimiterea unei telegrame guvernului dr. Petru Groza, la adunarea ce a avut loc în aula Facultății de drept, studenții reacționari au părăsit sala¹⁰⁵. Organizația T.P. era preocupată de creșterea numărului de membri, pregătirea Conferinței județene și regionale, de contribuția pe care trebuia s-o aducă tineretul la refacerea economică¹⁰⁶.

Forumul comuniștilor români, întrunit în Conferința Națională din octombrie 1945, avea să stabilească și principalele direcții de dezvoltare a învățământului românesc, problema viitorului intelectual fiind organic legată de progresul întregii societăți¹⁰⁷.

Începutul anului 1946 găsea studentimea democratică ieșeană angajată în opera de refacere economică și de democratizare a țării. Încadrată în Tineretul Progresist și Partidul Național Popular, (organizația de tineret) aceasta își căuta forme de organizare politică care să corespundă cel mai bine intereselor ei și celor generale¹⁰⁸. Conferința Regională Moldova a Tineretului Progresist, începută la 19 ianuarie 1946, evidențiază faptul că „în fața poporului român stau o serie de sarcini de a căror rezolvare depinde și prosperitatea tineretului”. Raportorul, Virgil Trofin, plecând de la faptul că la Iași numai 300 de studenți făceau parte din Tineretul Progresist, sublinia necesitatea creării Asociației studențești. O problemă importantă a fost intensificarea muncii în vederea alegerilor, creindu-se în acest scop un comitet de coordonare¹⁰⁹. Tineretul progresist avea greutăți în ceea ce privește creșterea numerică; existau mari dificultăți în antrenarea elevilor și studenților la acțiunile sale. Rapoartele acestei organizații subliniau faptul că nu s-a reușit încadrarea unei mari părți de studenți în rândurile Organizației Tineretului Progresist, obiectivul central fiind realizarea unității tineretului prin conlucrarea cu celelalte organizații, munca lui în vederea alegerilor

pentru a mobiliza cât mai multe forțe intelectuale din istoricele așezăminte culturale ale Moldovei în această acțiune de răspândire a culturii și pentru desăvârșirea democratizării învățământului de toate gradele” (*Conferința Organizației regionale Moldova a Partidului Comunist din România, 19—21 august 1945, Iași, Editura „Lupta Moldovei”, 1945, p. 46*).

¹⁰³ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 8/1945, f. 1033; dosar 32/1944, f. 33; dosar 4/1945, f. 49—50; dosar 5/1945, f. 52, 236, 240; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 130.

¹⁰⁴ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 203/1945, f. 13—16; dosar 1579/1946, f. 13; Arh. St. Iași, fond Pref.-cabinet, dosar 1/1945—1946, f. 73, 40, 98; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 1/1946, f. 237.

¹⁰⁵ Arh. St. Iași, fond Pref.-cabinet, dosar 1/1945—1946, f. 152—153.

¹⁰⁶ Idem, dosar 390/1945, f. 1; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 203/1945, f. 13—16; dosar 39/1946—1947, f. 1—4; idem, fond I, dosar 1578/1945, f. 95; dosar 29/1945, f. 6.

¹⁰⁷ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, Ed. a IV-a București, E.S.P.L.P., 1956, p. 79—80.

¹⁰⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 39/1946—1947, f. 6.

¹⁰⁹ Idem, dosar 35/1946, f. 217.

prin fapte concrete și manifestări artistice-culturale cu caracter propagandistic¹¹⁰. Din aceste motive, studențimea trebuia să-și găsească propriile ei forme de organizare care să țină cont de specificul activității sale și de obiectivele majore ale întregului popor. În acest sens se pronunța și a doua plenară a Comitetului Central al Tineretului Progresist din 10—12 ianuarie 1946 unde se sublinia „necesitatea organizării, lărgirii și dezvoltării cât mai neîntârziate a asociațiilor studențești pe centre universitare, precum și înființarea unui for central”¹¹¹ (s.n.).

Crearea Frontului Democrat Universitar, la 3 martie 1946, a fost apreciată favorabil de tineretul democrat ieșean. „Tenacitatea și constructivismul noii mișcări — se scria într-un raport al Regionalei Moldova a Partidului Comunist Român — este elementul motor în înviorarea gândirii și a spiritului creator. Tineretul are un fond sufletesc minunat. Actuala formă organizatorică a studenților și profesorilor democrați asigură securitatea ideii progresiste. O reformă structurală a învățămîntului superior o va consolida și o va face să înflorească”¹¹².

Organizația din Iași a Frontului Democrat Universitar s-a constituit, în ziua de 12 aprilie 1946¹¹³, în urma unei adunări care a avut loc la cinematograful „Siddoli”. Subliniind importanța acestei organizații, studentul C. Borgeanu scria în ziarul „Lupta Moldovei” că F.D.U. „vine cu un program concret și mari perspective de realizare”, deoarece „lupta lui trebuie să întilnească aprobarea și sprijinul întregii studențimi”¹¹⁴. În fruntea acțiunilor F.D.U. se aflau comuniștii ale căror celule au fost transformate, încă de la 17 martie 1946, în organizații de bază în conformitate cu Statutul P.C.R.¹¹⁵.

Prin acțiuni sau prin intermediul presei, studenții democrați luau poziție față de conducătorii „partidelor istorice”, subliniindu-se că „studențimea nu va fi abătută de pe drumul ei cel drept”¹¹⁶; ei au luat, de asemenea, poziție față de manifestările cu caracter antistatal, la care au participat și unii studenți și au depășit momentele grele pe care reacțiunea le-a provocat și a căutat să le folosească în interesele ei¹¹⁷. Acțiunile unor studenți încadrați în organizațiile de tineret ale partidelor „istorice” erau periculoase prin formele lor violente¹¹⁸.

O bună parte din studenți activau în Partidul Național Popular¹¹⁹ și secția de tineret a Partidului Social-Democrat¹²⁰.

Ciclul de conferințe ținut în această perioadă a cuprins o tematică variată: problemele de bază ale României, problema țărănească, Partidul Comunist Român și intelectualii, Studenții și muncitorii, Problema reconstrucției, Partidele politice din România în perioada interbelică, Istoricul claselor sociale în România etc.¹²¹.

¹¹⁰ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 17.

¹¹¹ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond 2, dosar 205/1946, f. 141. Vezi și Gh. Matei, *Frontul Democrat Universitar*, în „Magazin istoric”, 1/1972, p. 16—17, 51.

¹¹² Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 5/1946, f. 17.

¹¹³ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 140.

¹¹⁴ „Lupta Moldovei” din 12 martie 1946.

¹¹⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, op. cit., p. 41.

¹¹⁶ Arh. St. Iași, fond Circ. III Poliție, dosar 1/1946, f. 19—28; 65—74; Arh. Inst. Polit. Iași, fond R-S, Fac. de construcții-coresp., dosar 5/1946, pachet 2, f. 296; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 118; Arh. St. Iași, fond Pref.-cabinet, dosar 1/1945—1946, f. 73—75.

¹¹⁷ Arh. C.C. al U.T.C., fond 3, secția T.P., dosar 3, f. 219—220.

¹¹⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond II, dosar 205/1946, f. 133.

¹¹⁹ „Lupta Moldovei” din 22 martie 1946.

¹²⁰ Arh. Comit. jud. P.C.R., fond I, dosar 33/1946, f. 10.

¹²¹ Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 1/1945—1946, f. 73—75.

Atașamentul studenților democrați ieșeni la politica guvernului a ieșit în evidență cu prilejul sărbătoririi Zilei Victoriei¹²² și cu ocazia vizitei primului-ministru care au fost considerate ca victorii ale forțelor democratice. Răspunsurile date de primul-ministru la 2 iunie 1946, cu prilejul întrunirii care a avut loc în aula Facultății de drept, au produs o adâncă impresie asupra auditoriului și chiar asupra unor studenți reacționari. Mergînd pe linia unei adevărate democratizări a țării, Senatul Universității a căutat să îndepărteze pe unii dintre studenții de forțele reacționare, să-i apropie de clasa muncitoare¹²³.

Contribuția studențimii ieșene la opera de refacere economică a fost reală. Paralel cu munca pentru punerea în stare de funcționare a căminelor, cantinelor și laboratoarelor, acțiunile tineretului universitar ieșean au vizat participarea la însămințări, descărcarea vagoanelor pentru ajutorarea Moldovei, refacerea de drumuri și poduri. Profesorii și studenții de la Politehnică au făcut studii, cercetări, proiectări și supravegheri de executări și reconstrucții de poduri distruse de armatele germane în retragere¹²⁴. De ziua Reconstrucției, organizațiile studențești au prestat peste 1.500 ore de muncă voluntară¹²⁵.

F.D.U. — Iași avea de înfruntat numeroase dificultăți cauzate de situația economică precară, dar și datorită unei lincezi în atragerea studenților la acțiuni de masă¹²⁶. Studenții democrați organizați în front aveau de rezolvat numeroase probleme¹²⁷. În acest sens, Frontul Democrat Universitar — București adresa, la 1 iunie 1946, o *Chemare către Studențime. Colegi și colege!* în care se evidențiau rezultatele obținute de studenții democrați cu sprijinul statornic al guvernului, exprimîndu-se speranța că realizările dobîndite pînă acum „ne dau dreptul să privim viitorul cu încredere”¹²⁸.

În cadrul unui miting, studenții ieșeni și-au ales delegații la primul congres național al studenților democrați, printre ei numărîndu-se: C. Anton, D. Cilibiu, Aurel Loghin, E. Mindrîlă¹²⁹. Congresul Național al studenților democrați, eveniment de o adîncă semnificație pentru viața universitară și un prilej de coordonare a luptei pentru democrație în toate centrele învățămîntului superior, și-a desfășurat lucrările la București în zilele de 9, 10 și 11 iunie 1946, bucurîndu-se de prezența primului-ministru, a ministrului educației și a altor personalități ale vieții noastre politice și cultural-științifice¹³⁰. La Congres s-au discutat probleme de bază ale Universității românești: educația în spirit democratic, reforma învățămîntului superior cu înlesniri pentru fiii de muncitori și de țărani, asistența materială, organizarea politică și profesională a studențimii, participarea studenților la opera de refacere economică a țării. O atenție deosebită s-a acordat antrenării studențimii la lupta pentru victoria în alegeri a forțelor democratice. Afirmîndu-se ca factori activi pentru promovarea virtuților cetățenești, pentru participarea alături de întregul tineret la opera de reconstrucție a țării, studenții ieșeni s-au prezentat la Congresul de constituire a F.D.U. cu un bilanț de importante realizări¹³¹. Delegația ieșeană, compusă din 22 studenți și un grup de

¹²² „Lupta Moldovei” din 15 martie 1946.

¹²³ Arh., Inst. Polit. Iași, fond R-S, dosar 4/1946, pachet 1, f. 1, 33, 13; Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 1579/1947, f. 90, 119, 120.

¹²⁴ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar I, dosar 1579/1946, f. 130; Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 34/1945, f. 75.

¹²⁵ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 133; idem, fond I, dosar 39/1946—1947, f. 1—4, 18.

¹²⁶ „Lupta Moldovei” din 21 mai 1946.

¹²⁷ „Studentul român” din 1 iunie 1946.

¹²⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 133.

¹²⁹ „Studentul român” din 11 iulie 1946.

¹³⁰ A., Loghin, op. cit., p. 278; Arh. C.C. al U.T.C., fond 4, F.D.U., U.N.S.R., dosar 1/1946—1947, f. 88 și urm.

¹³¹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 132.

profesori¹³², a luat parte la dezbaterile Congresului prin prezentarea unui referat și participarea la discuții. Studentul Aurel Loghin a prezentat referatul: *Participarea studenților la reconstrucția economică a țării*¹³³ evidențiind aportul tineretului universitar din Iași la refacerea Moldovei; totodată, s-au făcut aprecieri asupra contribuției studenților la readucerea instituțiilor de învățământ superior evacuate și s-a subliniat necesitatea întăririi activității cu caracter social prin folosirea unor echipe care să străbată țara, să lupte pentru lichidarea analfabetismului, să răspundă cultura, să sprijine campania sanitară¹³⁴. În cuvântul lor, studenții Vlad Bejan și Bratu Ștefan au stăruit asupra necesității realizării unității tineretului universitar și a reformării învățământului superior¹³⁵. Congresul a adoptat statutul și rezoluția, dând forma organizatorică precisă F.D.U. S-a ales, de asemenea, Consiliul Național (din care făceau parte și studenții ieșeni: Aurel Loghin (ales atunci și vicepreședinte), D. Cilibiu, Anton Constantin, Ionescu Olimpia și Mindru Elisabeta)¹³⁶, asigurându-se unitatea de acțiune a tuturor studenților democrați din țară și lovindu-se puternic în forțele reacționare care încercau să o transforme în masa lor de manevră politică¹³⁷. F.D.U. a reînnoțit firul tradițiilor de luptă democratică în Universitate. „În clipa când — se spunea în *Rezoluția Congresului* — poporul român se pregătește de bătălia hotărâtoare pentru victoria definitivă a democrației în România, Consiliul Național al studenților democrați chemă întregul tineret studios să pășească cu hotărâre la lupta pentru îndeplinirea sarcinilor istorice care îi revin și să meargă alături de toate forțele naționale și democratice pentru înfrângerea zdrobitoare a reacțiunii în alegerile generale, pentru prosperitatea scumpei noastre patrii”¹³⁸. Studenții ieșeni au apreciat congresul ca un moment important în atragerea întregului tineret studios la lupta pentru democrație, pace, pentru asigurarea unor condiții corespunzătoare aspirațiilor lor nobile¹³⁹.

După Congresul de la București numărul studenților înscrși în F.D.U. s-a lărgit considerabil¹⁴⁰. O delegație a studenților democrați ieșeni a participat la constituirea F.D.U. la Suceava¹⁴¹, iar prin studentul Hotel, organizația a fost prezentă și la Conferința Regională a tineretului sindicalist — Moldova, care a avut loc la 10 iulie 1946. Rezoluția adoptată cu acest prilej de cele 12 comisii locale și 104 sindicate evidențiază eforturile tineretului în cadrul reconstrucției țării și a consolidării tinerii democrații române. Tineretul era îndrumat să continue lupta pentru sprijinirea guvernului popular dr. Petru Groza, să lupte cu toată energia pentru victoria B.P.D. în alegerile ce se apropiau¹⁴², succes de care era legat viitorul tineretului și năzuințele întregului popor¹⁴³.

Un moment important din activitatea studențimii ieșene l-a constituit participarea la campania electorală ce a premers alegerilor din noiembrie 1946. Un număr de 16 studenți au luat cuvântul la mitingul de deschidere a campaniei electorale care a avut loc la sala Sidoli¹⁴⁴. Aici s-au discutat darea de seamă a F.D.U. reforma învățământului superior, formarea cercurilor studențești. Activitatea F.D.U. pentru apărarea intereselor studențești era tot mai mult apreciată de masa mare a tinerilor. Un grup de studenți de la Academia de Arte Frumoase și Conservator, neapartenind niciunei grupări politice, a adresat F.D.U. o

¹³² „Scinteia” din 12 iunie 1946.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Arh. C.C. al U.T.C., fond 4, F.D.U.—U.N.S.R., dosar 1/1946—1947, f. 70—71.

¹³⁵ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 133.

¹³⁶ Idem, fond I, dosar 1579/1946, f. 130.

¹³⁷ Marieta Matei, *op. cit.*, p. 1067.

¹³⁸ „Lupta Moldovei” din 18 iunie 1946.

¹³⁹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 207/1946, f. 13—14.

¹⁴⁰ „Lupta Moldovei” din 9 iulie 1946.

¹⁴¹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 39/1946, f. 1—4.

¹⁴² „Lupta Moldovei” din 16 iulie 1946.

¹⁴³ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 210/1946, f. 15—16.

¹⁴⁴ „Lupta Moldovei” din 6 august 1946.

scrisoare prin care mulțumea pentru acordarea de ajutoare ce au adus „un imens avantaj studențimii nevoiașă”; în scrisoare se evidențiau eforturile guvernului dr. Petru Groza care a avut grijă și de studențimea ieșeană. Studenții asigurau guvernul de tot sprijinul lor sincer și entuziașt în lupta cea mare pentru democrație și în bătălia decisivă a alegerilor. „Vom depune — se spunea în finalul scrisorii — toate eforturile ca prin argumente și fapte să convingem pe cei care stau în rezervă. Deviza noastră este: *La luptă unită și muncă cinstită alături și prin guvernul dr. Petru Groza*”¹⁴⁵ (s.n.).

Un moment remarcabil în opera de angajare a întregului tineret în refacerea țării, la victoria forțelor democratice în alegerile ce se apropiau l-a avut Congresul Frontului Național al Tineretului Democrat Român de la Brașov, care și-a ținut lucrările începând cu 10 august 1946¹⁴⁶. Considerând că de rezultatul alegerilor depinde viitorul generației tinere, Congresul, ținut sub lozincă *Pentru Reconstrucție — Unire și Muncă*, a hotărât constituirea Frontului Național al Tineretului Democrat din România, a cărui bază urma să o constituie „înfrățirea dintre tineretul muncitor, țărănesc și intelectual”. Acest organ în scurtă vreme a devenit „forul central de îndrumare și coordonare a activității tuturor organizațiilor democratice de tineret din România”¹⁴⁷.

F.D.U. — Iași avea în centrul preocupărilor sale probleme importante de rezolvare a situației căminelor și a cantinelor, a taxelor de frecvență și examen, de editarea de cursuri și de tipărire a prelegerilor la Politehnică¹⁴⁸. Aceasta cu atât mai mult cu cât existau deficiențe în resorturile economic și cel al asistenței¹⁴⁹.

În timpul vacanței din vara anului 1946, studenții democrați din Iași s-au încadrat activ în campania pentru ajutorarea Moldovei bintuită de foamete. Rezultatele obținute au fost analizate, la 15 octombrie 1946, în cadrul ședinței F.D.U. — Iași, care a hotărât crearea în Moldova și Bucovina a unor cercuri conduse de comitete regionale. Cercuri noi s-au înființat la Buhuși, P. Neamț, Tg. Ocna, făcându-se, în acest fel, un mare pas în dezvoltarea organizației (existau în total 14 cercuri). Roadele au fost imediate. În campania pentru ajutorarea Moldovei, aceste comitete județene ale Frontului Democrat Universitar au fost sufletul mișcării generale, organizind colecte și festivaluri. Prin cercurile județene, prin organizarea unei Săptămâni a ajutorării studenților, în perioada 22—27 octombrie 1947¹⁵⁰, s-au adunat importante sume de bani¹⁵¹ și fonduri de alimente pe care F.D.U. le trimitea organelor care se ocupau cu sprijinirea populației înfometate. Inițiativa studenților ieșeni de a crea cercuri județene, a fost ulterior extinsă în întreaga țară de Consiliul F.D.U.¹⁵²

Studenții democrați ieșeni militau pentru întărirea legăturilor cu colegii lor din alte țări ale lumii¹⁵³. Prezența lor s-a făcut simțită în cadrul Uniunii Internaționale a Studenților, creată în urma Congresului de la Praga din 27 august 1946 (Congressus studiosorum orbis terrarum). Un student medicinist ieșean a făcut parte din comisia internațională a facultăților de medicină. Un alt delegat ieșean, Ioan Solomon, a expus principiile colaborării internaționale, subliniind ajutoarele primite de studenții români de la Comitetul Internațional de ajutorare, precum și sprijinul dat colegilor cehi. Acesta a cerut desființarea lui „numerus clausus” pentru negri. O largă corespondență au purtat delegații ieșeni

¹⁴⁵ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 134.

¹⁴⁶ *File din istoria U.T.C.*..., p. 265.

¹⁴⁷ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond. II, dosar 205/1946, f. 134.

¹⁴⁸ Idem, dosar 207/1946, f. 13—14; dosar 206/1946, f. 21.

¹⁴⁹ Idem, dosar 206/1946, f. 24.

¹⁵⁰ „Studentul român” din 17 noiembrie 1946.

¹⁵¹ Marieta Matel, *op. cit.*, p. 1070.

¹⁵² Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 205/1946, f. 137—140; dosar 209/1947, f. 22.

¹⁵³ Idem, dosar 207/1946, f. 17.

cu reprezentanții studenților din Uniunea Sovietică, Franța, Anglia, Cehoslovacia și Iugoslavia ¹⁵⁴.

Rezultatele obținute până atunci în satisfacerea revendicărilor specifice au întârît voința studențimii democratice ieșene de a învinge. Studenții F.D.U. au deschis, în decembrie 1947, cu ajutorul organelor locale de partid și de stat un nou cămin de 450 locuri ¹⁵⁵, au ținut mai multe adunări cu caracter revendicativ și au organizat în cadrul „Săptămânii Tineretului Mondial” echipe de reconstrucție, programe artistice. Prin colecte, festivități, conferințe, baluri, ei au strâns bani și alimente. Rezultatele obținute au fost prezentate, la 6 noiembrie 1946, la prima Conferință regională a Frontului Democrat Universitar-Moldova ¹⁵⁶. Dificultățile economice duceau la inițiative cum ar fi alegerea unui comitet unic de aprovizionare. Universitatea a renunțat la cota de alimente ce o aduceau studenții ce locuiau în cămine. În schimb, Politehnica menținea aceste contribuții. Delegații ai F.D.U., trimiși la București, insistau pentru urgentarea aprovizionării Universității, pentru editarea de cursuri și stabilirea sesiunilor de examene ¹⁵⁷. Prestigiul de care se bucura F.D.U. a făcut ca la 10 noiembrie 1946 studenții din Asociația Sportului Popular și din Partidul Național Țărănesc (Anton Alexandrescu) să ceară încadrarea în organizație ¹⁵⁸.

În vederea alegerilor, Frontul Democrat Universitar a fost mobilizat în campania electorală. Împreună cu tineretul progresist, studenții democrați au făcut parte din echipele de propagandă ce activau în tramvaie și pe străzi ¹⁵⁹. Poziția adoptată de studenții democrați a fost, de la început, în concordanță, cu voința exprimată la 19 noiembrie de poporul român, dovedind că înțeleg „necesitatea ineluctabilă pentru țara noastră de a se încadra în tabăra progresului” ¹⁶⁰.

Lipsurile pe care le aveau de înfruntat studenții ieșeni, la începutul anului 1947 le afectau serios starea de spirit ¹⁶¹. Era necesar să se creeze o organizație unică a studenților din România care ar fi ușurat lupta pentru mobilizarea ei alături de poporul muncitor la opera de refacere a țării și consolidare a democrației populare. În același timp, o organizație unică studențească ar fi putut acționa mai ușor pentru îmbunătățirea condițiilor de viață și pentru ridicarea nivelului profesional ¹⁶². Alături de celelalte categorii de tineri, studențimea putea fi „factor hotărâtor în munca de redresare a țării, a democratizării vieții publice, a apărării și dezvoltării democrației populare din țara noastră” ¹⁶³ (s.n.). Partidul comunist ¹⁶⁴ și-a intensificat activitatea în rândurile tineretului creînd, la începutul anului 1947, secții speciale care au fost îndrumate să studieze condițiile pentru făurirea unei organizații unice a tineretului, dispersată atunci în Tineretul progresist, sindicalist și socialist. În *Apelul către întregul tineret* se scria: „Ne trebuie acum, în aceste momente de mari prefaceri istorice, o singură organizație puternică care să stea în fruntea mobilizării întregului tineret democratic, alături de popor” ¹⁶⁵. Crearea Uniunii Tineretului Muncitoresc, în urma conferinței

¹⁵⁴ Idem, dosar 205/1946, f. 136.

¹⁵⁵ „Studentul român” din 25 decembrie 1946.

¹⁵⁶ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 207/1946, f. 11, 18; idem, dosar 205/1946, f. 137—140.

¹⁵⁷ Idem, dosar 207/1946, f. 18; dosar 205/1946, f. 136.

¹⁵⁸ Idem, dosar 209/1947, f. 2—4.

¹⁵⁹ Vezi articolul *După 19 noiembrie* („Studentul român” din 10 decembrie 1946) și Virgil Trofin, *Un factor căruia trebuie să-i dăm importanță* („Tineretea” din 25 ianuarie 1947).

¹⁶⁰ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 5/1947, f. 25.

¹⁶¹ Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 131/1947, nepag.

¹⁶² Vezi raportul institutului: *Cîteva concluzii și îndrumări în munca tinerețului* (Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 208/1947, f. 3—6).

¹⁶³ Organizația P.C.R. a județului Iași avea, în ianuarie 1947, 1171 membri, iar T.P. — 391 (idem, dosar 36/1947, f. 31).

¹⁶⁴ *File din istoria U.T.C. ...*, p. 267—268.

¹⁶⁵ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1946, f. 1—3.

de la București din 14—15 martie 1947, în favoarea căreia s-a pronunțat și tineretul ieșean¹⁶⁶, a constituit un mare succes în dezvoltarea mișcării revoluționare a tineretului din țara noastră, aceasta având o dublă însemnătate politică: ea a realizat unitatea politică și organizatorică a tineretului universitar la Iași. O delegație, formată din profesori și studenți, membri ai Frontului Democrat Universitar, a mers, la 24 ianuarie 1947, la primul-ministru, cerind sprijinul guvernului pentru aprovizionarea cu alimente și combustibil. Aceste greutăți erau speculate de forțele reacționare, care aveau aderenți în unii studenți de la Medicină și Politehnică¹⁶⁸. Studenții democrați ieșeni au participat la acțiunile Comitetului pentru Ajutorarea Regiunilor Secetoase, au înființat noi cercuri studențești și s-au evidențiat la Sesiunea Consiliului Național al Frontului Democrat Universitar — Iași¹⁶⁹; unele lipsuri din activitatea F.D.U. — Iași, care nu dovedea suficientă înțelegere față de necesitatea consolidării federației și colaborării, erau eliminate cu ajutorul secției de tineret a Partidului Comunist Român¹⁷⁰.

În adunări și prin intermediul presei, studenții democrați ieșeni au discutat și aprobat *Propunerile Partidului Comunist Român privind refacerea țării*¹⁷¹. Studenții ieșeni au pregătit și prin presă Congresul de la Cluj. „Studenții — scria Aurel Loghin, vicepreședinte al Frontului Democrat Universitar, în articolul „La Cluj” — vor pune accentul pe revendicările materiale”¹⁷². Ei se pronunțau de asemenea pentru o reformare radicală a învățământului, pentru favorizarea accesului la învățătură a fiilor de muncitori și de țărani, Universitatea românească trebuind să fie adusă „la demnitatea ei firești”¹⁷³.

La 10 mai și 25 septembrie 1947, studenții, alături de întregul tineret democrat, au demonstrat pentru democratizarea țării și au condamnat acțiunile unor conducători ai Partidului Național-Tărănesc¹⁷⁴.

Congresul studentesc de la Cluj, care și-a desfășurat lucrările în zilele de 25—27 mai 1947, a abordat probleme importante ca: reformarea învățământului superior (revizuirea programelor analitice și unificarea lor), accentuarea laturii sale practice, ușurarea accesului la învățătură a fiilor de muncitori și țărani, taxe proporționale cu veniturile, organizarea asistenței pentru a asigura un standard de viață corespunzător, atât sub raport alimentar, cât și sanitar. Congresul a constatat că ajutoarele acordate studenților de statul democrat au fost mai mari decât cele primite până atunci, cu toate greutățile întâmpinate. La propunerea studentului Alexandru Vaida¹⁷⁵, Congresul a hotărât transformarea F.D.U. în Uni-

¹⁶⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 6/1947, f. 1—5.

¹⁶⁷ *File din istoria U.T.C. ...*, p. 269.

¹⁶⁸ „Studentul român” din 1 martie 1947.

¹⁶⁹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 39/1946—1947, f. 18. Vezi articolul lui Ion Constantin Solomon, *Un an de luptă studențească* („Lupta Moldovei” din 24 mai 1947).

¹⁷⁰ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 208/1947, f. 46—47. În mai U.T.C. avea 818 membri (*ibidem*, f. 48); vezi și Gh. Brătescu, *Viitorul nostru stă în independența noastră națională* („Studentul român” din 5 aprilie 1947).

¹⁷¹ „Studentul român” din 25 mai 1947.

¹⁷² „Lupta Moldovei” din 24 mai 1947. Vezi și articolele semnate de G. Mărgărit, *Congresul studenților. Pentru o universitate nouă* (*idem*), din 31 mai și 8 iunie 1947), *Studențimea luptă pentru ridicarea culturală a poporului* (*idem*, din 1 iunie 1947).

¹⁷³ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 42.

¹⁷⁴ Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 9/1947, f. 44.

¹⁷⁵ „Scinteia” din 29 mai 1947.

unea Națională a Studenților din România, dată fiind „amplarea pe care a luat-o această organizație, reprezentând astăzi interesele întregii studențime din România”¹⁷⁶. Rezoluția, adoptată la terminarea Congresului, aducea salutul colegial de solidaritate cu lupta pentru independență a popoarelor din Spania, Egipt, Grecia și India, aprecia activitatea studenților români în Uniunea Internațională a Studenților, constatând caracterul deschis al Uniunii Naționale a Studenților din România care reprezenta majoritatea opiniilor și intereselor tineretului universitar din țara noastră¹⁷⁷. Delegația ieșeană prezentă la Congres, formată din 16 studenți, a participat activ la discuțiile generale și în cadrul celor patru comisii profesionale. Un delegat ieșean a propus anteproiectul de lege a organizării asistenței studențești¹⁷⁸. Aprecierea de care se bucurau rezultatele obținute de studenții ieșeni în opera de refacere economică, reconstrucție și democratizare a țării, este dovedită și prin alegerea a 5 dintre ei în Comitetul Național al Uniunii Naționale a Studenților din România (Ion Solomon era vicepreședinte al Consiliului Executiv). Congresul studențesc de la Cluj a arătat că marea majoritate a studenților țării sînt partizanii prefacerilor revoluționare ce aveau loc în țara noastră, ei luptînd — așa cum sublinia Gh. Brătescu în raportul *Rolul studențimii în România de azi* — pentru independența economică și politică a propriei noastre țări, pentru prosperitatea și reconstrucția ei, pentru sporirea patrimoniului ei cultural¹⁷⁹. Se trecea într-o nouă perioadă a luptei și activității studențimii române, care, împreună cu întregul tineret muncitor al țării și sub îndrumarea Partidului Comunist Român, avea să facă față cu cinste comandamentelor vremii, contribuind la progresul societății românești pe calea prefacerilor innoitoare. La 2 iunie 1947, în sala Politehnicii, 450 studenți au aprobat raportul delegației care a participat la Congresul de la Cluj¹⁸⁰.

După Congresul de la Cluj, studenții ieșeni au efectuat împreună cu alți tineri peste 2.080 ore pentru reconstrucția orașului, au participat la demolarea unor clădiri din Piața Unirii și au ridicat cu ajutorul autorităților locale noul sediu al U.N.S.R. (în actualul hotel „Continental”)¹⁸¹; studenții de la Facultatea de medicină din Iași au participat la campania contra tifosului¹⁸².

În același timp, U.N.S.R. — Iași a luat legătura cu rectoratele institutelor de învățămînt superior privind aplicarea hotărîrilor Congresului de la Cluj. Conferințele organizate în această perioadă¹⁸³, gazetele de perete, difuzarea ziarelor, organizarea de chete în perioada 10 — 17 noiembrie 1947¹⁸⁴ etc. au făcut parte dintr-un ansamblu de măsuri menite să răspundă revendicărilor tinerești. „Datorită realizărilor obținute de guvern și eforturilor depuse de tovarășii noștri — se scria într-un raport al Comitetului județean Iași al Partidului Comunist Român — influența partidului cît și a organizațiilor sale de masă a crescut mult în rîndurile tineretului, care în majoritatea lui răspunde la chemările noastre”¹⁸⁵. Eforturile mari depuse de către guvern¹⁸⁶ erau apreciate „drept eficace și demne de încredere în regimul actual și duceau la scăderea influenței reacțiunii”¹⁸⁷.

¹⁷⁶ Idem, din 30 mai 1947.

¹⁷⁷ Idem, din 28 mai 1947.

¹⁷⁸ Idem, din 29 mai 1947.

¹⁷⁹ Arh. St. Iași, fond Pref. — cabinet, dosar 5/1947, f. 79.

¹⁸⁰ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 208/1947, f. 86.

¹⁸¹ Arh. C.C. al U.T.C., fond 4, F.D.U.—U.N.S.R., dosar 1/1946—1947, f. 344.

¹⁸² Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond I, dosar 39/1946—1947, f. 16.

¹⁸³ Idem, fond II, dosar 208/1947, f. 87—92.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 77.

¹⁸⁵ La propunerea C.C. al P.C.R. s-au acordat: 10 milioane lei pentru laboratoare, 18 milioane pentru chimie și 3 milioane pentru repararea bibliotecii. Au început, totodată, lucrările pentru construirea unei policlinici studențești.

¹⁸⁶ Arh. St. Iași, fond Pref., dosar 2/1947, f. 125.

¹⁸⁷ Idem, dosar 5/1947, f. 38.

Secția Iași a U.N.S.R., și-a ales un nou birou¹⁸⁸ și a format comitete pe lângă fiecare cantină. La 26 octombrie, 6 studenți ieșeni au participat la Conferința U.N.S.R. Organizația studenților ieșeni a dovedit o preocupare constantă pentru creșterea rindurilor sale¹⁸⁹ și s-a alăturat inițiativei de constituire a Comitetului pentru țara noastră al organizației internaționale a studenților. Internațional Student Service¹⁹⁰.

În adunări, studenții ieșeni își exprimau bucuria față de procesul intentat conducătorilor P. Național-tărănesc și cereau pedepsirea lor exemplară¹⁹¹. La 26 septembrie, 1.000 de tineri au participat la un miting în care au condamnat acțiunile reacționare ale Partidului Național-Tărănesc; profesorii și studenții ieșeni au adoptat, la 19 octombrie 1947, o moțiune în care condamnau acțiunile țărăniștilor¹⁹².

Alături de întregul popor, tineretul, studios din Iași a salutat cu bucurie abdicarea lui Mihai¹⁹³, *considerind — monarhia — o piedică mare pentru dezvoltarea democrației*¹⁹⁴. „Mare bucurie — se scria într-un raport — au produs schimbările făcute în conducerea statului, legile elaborate de parlament la mijlocul și în ultima parte a anului 1947”¹⁹⁵. Într-un alt document se sublinia: „Lin de entuziasm, antrenând și pe virșnici, el (tineretul) a cîntat Internaționala, exprimîndu-și încrederea în consecințele uriașei victorii populare din 30 decembrie 1947”¹⁹⁶.

Aflate într-un proces continuu de întărire a rindurilor lor, U.T.M. (3.415 membri) și U.N.S.R. (2.800 membri) au căutat să evidențieze semnificația actului de la 30 Decembrie 1947. Conferințele despre democrația populară, difuzarea a 6.373 ziare, adunările ținute la Medicină, Politehnică, Universitate s-au bucurat de o largă participare¹⁹⁷. „Studenții — se scria în numărul din 13 ianuarie 1948 al „Studentului român” — salută instaurarea Republicii Populare Române. În care-și văd asigurate însăși posibilitatea dezvoltării lor..., un viitor pașnic închinat construcțiilor și culturii”¹⁹⁸.

În perioada transformărilor revoluționare din anii 1944—1947, Partidul Comunist Român a militat constant pentru apropierea dintre muncitori, țărani și intelectuali. O atenție deosebită a acordat P.C.R. tineretului studios pe care l-a chemat să participe, cu tot elanul ce-l caracteriza, la opera de democratizare, refacere economică și reconstrucție a țării. Studenții din cel mai vechi centru universitar al statului au răspuns, în marea lor majoritate, la chemările partidului. Rezultatele obținute de studențimea democrată din Iași în opera de reconstrucție, în pregătirea profesională și democratizarea statului au consolidat poziția acestei categorii a tineretului în viața social-politică a Iașului și a țării. Trăind și învățînd în zona cu cele mai mari distrugerii de pe urma războiului, înfruntînd numeroase greutăți datorite sabotajului, forțelor trecutului și stihurilor naturii, ei au îndeplinit un imperativ național, pregătind trecerea țării într-o societate a cărei edificare devenise, după 23 August, o certitudine. Poziția studențimii democratice ieșene față de marile probleme care s-au ridicat în fața țării în perioada revoluției popular-democratice, participarea ei efectivă la opera de refacere și

¹⁸⁸ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 208/1947, f. 86.

¹⁸⁹ I.S.S. a acordat României ajutor de 200 mii franci elvețieni (Arh. Univ. Iași, fond R, dosar 3/1947, f. 433).

¹⁹⁰ „Lupta Moldovei” din 21 octombrie 1947.

¹⁹¹ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 208/1947, f. 67, 70, 75, 77.

¹⁹² *Ibidem*, f. 98.

¹⁹³ Idem, fond I, dosar 76/1947/1948, f. 59 și urm.

¹⁹⁴ Idem, fond II, dosar 209/1947, nepag.

¹⁹⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, *op. cit.*, p. 42.

¹⁹⁶ Arh. Comit. jud. P.C.R. Iași, fond II, dosar 210/1948, f. 40—42.

¹⁹⁷ Vezi și *Apelul Comitetului Executiv al F.N.T.D.R. („Studentul român” din 13 ianuarie 1948).*

¹⁹⁸ „Studentul român” din 13 ian. 1948.

reconstrucție a țării, pentru democratizare, se încadrează în efortul general întreprins, sub conducerea comuniștilor, de întregul popor român pentru edificarea noii societăți. Anii 1947—1948 marcau o importantă cotitură prin care majoritatea studențimii noastre se angaja alături de popor în toate acțiunile politice înnoitoare. Totodată, acești ani semnificau desăvârșirea conștiinței politice democratice a tineretului studios din România, martor și participant activ la eforturile care apropiau țara noastră de forme superioare de viață ale societății, de socialism.

LES ÉTUDIANTS DE JASSY ET LES TRANSFORMATIONS RÉVOLUTIONNAIRES DE LA ROUMANIE, APRÈS LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

En se fondant sur un matériel d'archives inédit, l'auteur présente les principales actions des étudiants de Jassy, pour la reconstruction et la démocratisation de l'État, pendant la période des transformations révolutionnaires (1944—1947).

La participation des étudiants de Jassy aux grandes actions dans lesquelles fut engagée la société roumaine pendant les premières années qui suivirent la seconde guerre mondiale, est présentée comme une continuation de l'activité révolutionnaire et démocratique de la jeunesse universitaire, qui a manifesté un intérêt constant pour le développement et la prospérité de sa patrie. Les étudiants ont contribué à ramener à Jassy les institutions d'enseignement supérieur qui avaient été évacuées durant la guerre, et ont soutenu les transformations politiques effectuées depuis le 6 Mars 1945. Ils ont fait ainsi la preuve qu'ils ont été un élément important dans la lutte pour la reconstruction du pays, pour la démocratie et le progrès. L'auteur décrit les actions social-économiques et politiques, la participation à l'activité du Front-Démocratique Universitaire et à celle de l'Union des Étudiants de la Roumanie, manifestations, qui ont fait de la jeunesse universitaire de Jassy, un puissant détachement révolutionnaire. Approuvant chaleureusement l'abolition de la monarchie, qui freinait le progrès de la société roumaine, les étudiants ont eu pleine confiance dans les conséquences de la victoire populaire du 30 Décembre 1947. L'auteur met en évidence la position des étudiants de Jassy concernant les grands problèmes qui se posaient à la société roumaine durant la période de la révolution populaire-démocratique, leur participation effective à la reconstruction du pays, a fait patrie de l'effort général du peuple roumain, sous la direction des communistes, pour l'édification de la société nouvelle.

Les résultats obtenus par les étudiants démocrates de Jassy durant la période de redressement économique et la démocratisation de l'État ont consolidé la position de la jeunesse dans la vie sociale et politique de Jassy et de la Roumanie. Les années 1947—1948 ont marqué une importante étape pour la majorité des nos étudiants qui se sont engagés à côté du peuple dans toutes les actions politiques novatrices. Ces années ont abouti à parachever la conscience politique démocrate des étudiants roumains, témoins et participants actifs aux efforts, qui ont introduit dans notre pays la forme supérieure d'organisation sociale qui est le socialisme.

ȘTIRI CU PRIVIRE LA CONFECTIONAREA UNIFORMEI SLUJITORILOR DIN MOLDOVA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

DE

ECATERINA NEGRUȚI

La începutul secolului al XIX-lea, breslele de slujitori din Moldova se aflau într-o stare de decădere¹. Măsurile administrative luate în urma reformelor lui Constantin Mavrocordat, care au dus la reducerea considerabilă a slujitorilor militari, greutățile financiare ale țării și scăderea posibilităților materiale ale țăranilor din mijlocul cărora se recrutau slujitorii au contribuit în mare măsură la înrăutățirea situației lor, înrăutățire care se poate observa și în îmbrăcămintea cu care aceștia veneau la slujbă.

În primele timpuri ale organizării lor, slujitorii avuseseră uniforme speciale. După culoarea veșmintelor a rămas, probabil, numele roșilor din Țara Românească, iar mai târziu și al unui corp de slujitori ai agiei din Moldova (în secolul al XIII-lea și la începutul celui de al XIX-lea).

Cronicarii și călătorii străini au lăsat unele informații asupra acestor uniforme. Din acestea se observă că uniforme slujitorilor militari erau pitorești și chiar elegante, modelele erau în parte împrumutate de la vecini, în special de la poloni și unguri. Au fost domni în Moldova care s-au ocupat în mod deosebit de buna întreținere a armatei și care se mîndreau cu slujitori îmbrăcați și împodobiți frumos. Bineînțeles, de o atenție deosebită, din acest punct de vedere, s-au bucurat breslele care slujeau la curtea domnească. Cronicarul Miron Costin, de exemplu, ne relatează că dărbanii lui Ștefan Tomșa purtau „haine tot de feleandrăș, cu nasturi și cu ceprage de argint, în pilda haiducilor de Țara Leșească, cu pene de argint la cumănace și cu table de argintu la șolduri“...².

Uniformele slujitorilor s-au păstrat și în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Desigur, nu toate categoriile erau obligate să le poarte. Majoritatea slujitorilor însă, mai ales cei care deserveau instituțiile principale ale țării, trebuiau să aibă o uniformă ce se deosebea după anumite însemne și mai cu seamă după culori. De exemplu, din 1810, ni s-a păstrat, la sfîrșitul unei

---

¹ E. Negruți-Munteanu, *Reforma sistemului de recrutare a breslelor de slujitori în vremea lui Ioan Sandu Sturza voievod*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, tom. I, 1964, p. 129—137 și idem, „Breslele de slujitori din Moldova și aplicarea Regulamentului Organic, în *Cercetări istorice*, Iași, 1972, tom. III (seria nouă), p. 111—120.

² Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 62—63.

condici a hătmăniei, o listă de 51 ceapcine și 51 cușme date conducătorilor steagurilor pentru slujitori. Din document se observă că zapcii le-au ridicat în mai multe rânduri, atât pentru slujitorii din Iași, cât și pentru cei de la graniță³.

În 1822, starostele ținutului Putna hotărâse ca toți slujitorii stărostiei să-și facă uniforme noi, deoarece era informat că „la munteni ar fi făcînd ceacmînuri slujitorilor”⁴. Starostele din partea moldovenească a Focșanilor nu voia să rămină mai prejos față de vecinii săi munteni.

Din puținele descrieri păstrate nu se poate cunoaște exact modul cum arătau hainele unui slujitor în perioada de care ne ocupăm. N. Bălcescu în *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum* ne informează că scimenii din Țara Românească: „purtau ceapcîn roșu cu mînicele despicate, în cap bărate cu fundul roșu scos afară la o parte”⁵. Din această informație și din altele asemănătoare pentru Moldova, reținem cele două piese esențiale ale uniformei și anume „ceapcînul” (haina propriu-zisă)⁶ și „bărata” pe cap (la unii „șlic” sau „cușme”).

Aspectul general al acestor uniforme la fiecare breaslă, se poate presupune din descrierile cronicarilor din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

De exemplu, după cronică tradusă de Amiras, roșii aveau „portu arnăuțescu și cu bărate roșii de postavu”⁷. Trei decenii mai tîrziu logofătul Gheorgache ne informează că erau purtați „în haine roșii și în bărăți arnăuțești”⁸. Vînătorii, înființați de Grigore Ghica, erau îmbrăcați în port unguresc și cu bărate negre de pîslă, după cronică lui Amiras⁹. Informațiile lăsate de Manolache Drăghici sînt mai prețioase fiind mai noi; de asemenea, el ne dă mai multe amănunte cu privire la costumele slujitorilor. Astfel, copiii de casă purtau „ceapcine galbini, un feliu de straiu leșesc pînă din gios de genunchi, cu măneci spintecate, ce atîrnă în gios cît boiul straiului și îl îmbracă pe subțvară, alt sămn nu ave pre dînsul decît margini roșii cu colțuri pe dinăuntru, tot de postav și șlice rîci pe cap întocmai ca potcapcele preuțești galbine însă, de postavu, și cu primu le pelicică neagră de un lat de mînă împrejurul capului”¹⁰.

Aprozii, în îmbrăcăminte, „nu osăbe de a copilor de casă, fără numai la colorul ceapcînului și a cilicului, fiind albastru închis cu margini albe”¹¹. Fustașii purtau ceapcine roșii¹², iar armășeii ceapcine verzi cu margini roșii¹³.

Interesant era modul de confecționare a uniformelor. Documentele indică, în această privință, o situație cu totul deosebită la începutul secolului al XIX-lea față de prima jumătate a secolului precedent.

În cronici se arată că domnii făceau daruri de îmbrăcăminte slujitorilor. În fiecare an, la Crăciun și, mai ales, la Paște se dăruiau postavuri de diferite

³ Arh. St. Iași, Tr. 166, op. 184, nr. 24, f. 37.

⁴ Bibl. Acad. R. S. România, doc. MLXXIII b/27.

⁵ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, în *Opere*, vol. I, Ed. Acad. R.S. România, 1953, p. 16.

⁶ Ceapchen — un fel de dulamă, azi pieptar țărănesc. (A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939, p. 258).

⁷ M. Kogălniceanu, *Cronicle României sau letopisețele țării Moldovei și Valahiei*, tom. III, ed. a II-a, București, 1874, p. 158.

⁸ Dan Simonescu, *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgache*, 1762, București, 1939, p. 297.

⁹ M. Kogălniceanu, op. cit., p. 158.

¹⁰ M. Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani pînă în zilele noastre*, Iași, 1857, tom. I, p. 89.

¹¹ *Ibidem*, p. 90.

¹² *Ibidem*, p. 99.

¹³ *Ibidem*, p. 91.

calități, atât dregătorilor și principalilor lor subalterni, cât și slujitorilor. În primele decenii ale secolului al XIX-lea, Grigore Ghica a fost preocupat în mod deosebit de buna organizare și întreținere a slujitorilor. Gheorgache logofătul ne relatează că dregătorul „să gătea de straiel lor a tuturor și comănacile; care fiește care comănac avea cîte o slovă însemnată care de ce steag este... Înșă această rînduială de gătirea straielor cu cheltuiala domniei numai la vremea lui Grigore Voevod au fost, iar la domnii cei mai vechi, li se da numai postav și ei își găteau hainele... Iar de cînd au născut mucarierul s-au tăiatu acele cheltuiel de podoabile Paștilor, prea puțin urmîndu-să”¹⁴.

Așadar, majoritatea slujitorilor căpătau cel puțin materialul din care își confecționau hainele, dacă nu uniformele gata lucrate pe cheltuiala domniei¹⁵. Greutățile financiare crescînde ale țării din cauza exigențelor turcești au silit domnia să renunțe la întreținerea slujitorilor cu îmbrăcăminte, lăsînd în seama lor confecționarea în întregime a acestora. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, domnul dăruia postav și ciubote doar slujitorilor de pe lîngă curtea domnească și celor a căror funcție era și decorativă, precum fustașilor de divan și de harem, unora din copiii de casă¹⁶. Și aceste cheltuieli au fost treptat reduse.

Informațiile din secolul al XIX-lea arată că slujitorii își cumpărau postav și își lucrau hainele pe datorie, cu garanția dregătorilor de care depindeau. De exemplu, în martie 1814, Gheorghe Abăgeru din Iași reclama Divanului că a fost angajat să lucreze sub hatmanul Neculai Stratulat ceapcîne de postav pentru seimenii curții domnești și ai hătmăniei, la prețul de trei lei de strai. Din 406 lei, cît trebuia să primească pentru confecționare a 135 de ceapcîne, mai trebuiau să i se achite 153 lei. Hătmănia nu i-a plătit sub motivul că mulți dintre seimeni muriseră, unii lipseau, iar „cei rămași erau cu totul săraci. Divanul domnesc a hotărît ca slujitorii ce erau în funcție să plătească toate ceapcînele confecționate”¹⁷. La 1827, pașterii isprăvniciei Bacău au cumpărat pe datorie postav pentru uniforme în valoare de 462 lei¹⁸.

În secolul al XIX-lea se pare că unii slujitori purtau uniformele cu rîndul, adică și le luau atunci cînd veneau la slujbă și le dădeau apoi celor care fi înlocuiau. De pildă, la 1830, slujitorii marginii de la Sculenii au fost nevoiți să-și facă „12 ceapcîne pentru a fi a celor ce sîntem la rînd”. Din cauza greutăților materiale, ei au cerut să fie păsuiți pînă „să vor deschide iarmaroacele și atunci vom închipui facerea lor”¹⁹. Astfel, în secolul al XIX-lea nici cele cîteva uniforme pe care le mai posedau nu erau personale, ci confecționate în tovărășie.

¹⁴ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 297—298.

¹⁵ Darurile de postav pentru uniforme în secolul al XV-lea și următoarele erau deosebit de importante căci postavul era scump, fiind adus din străinătate (I. Bogdan, *Documentul rizenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea*, București, 1908, extras din *Analele Acad. Române*, s. II, tom. XXX, Mem. secț. ist., nr. 7, p. 45).

¹⁶ În *Sama visteriei* din 1763, la cheltuieli erau trecuți banii dați pentru îmbrăcăminte copilului de casă ce păzea visteria. În același an, de Paști, s-au dat 12 „postaji tuzumuri” la cei 12 „fustași gospodja”. S-a mai dăruit îmbrăcăminte și la 4 teslari, 6 măturărițe, 6 apari, iar ciubote la 6 apari și 6 pitari (Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. II, 2018, nr. 1, f. 232—233). La 1764 s-au comandat la cîhodărie 12 perechi ciubote pentru fustași și s-au cheltuit 579 lei pentru îmbrăcăminte copiii de casă, adică: „strae, saele, anteree, papuci, ciubote, centime la șoitari, pupină, filari” (*Buletinul Ioan Neculce*, Iași, 1931, fasc. 9, p. 54).

¹⁷ Arh. St. Iași, Condicta K, nr. 375, f. 272—273.

¹⁸ *Ibidem*, dosar S., nr. 82, f. 17.

¹⁹ *Ibidem*, dosar S., nr. 353, f. 18.

Nu insistăm asupra stării în general proaste a acestor uniforme și nici asupra faptului că, contrar dispozițiilor conducerii, slujitori veneau la slujbe, de cele mai multe ori, în straile lor țărănești și fără arme, așa cum rezultă din multe mărturii contemporane acelor timpuri²⁰. Cele câteva date noi privind modul de confecționare a uniformelor breslelor de slujitori la începutul secolului trecut dovedesc mai mult starea de decădere a acestora și faptul că se impunea aplicarea unor măsuri radicale de reorganizare a administrației țării.

---

²⁰ N. Iorga, *Un călător englez în țările române*, în „Arhiva societății științifice și literare din Iași”, Iași, tom. VIII, 1896, nr. 1—2, p. 20—21.

SATE DOBROGENE DISPĂRUTE ÎN CURSUL SECOLULUI AL XIX-LEA (I) *

DE

TUDOR MATEESCU

După cucerirea Dobrogei, puterea centrală otomană a trecut, încă din secolul al XV-lea, îndeosebi după cruciada din 1444, la colonizarea cu elemente musulmane (turcești și tătărești) a acestei provincii. Acțiunea, determinată de rațiuni strategice și economice, a fost continuată și în veacul următor, întinzându-se treptat până la gurile Dunării¹. Paralel, a avut loc și schimbarea masivă a vechii toponimii, numele celor mai multe localități fiind înlocuite cu denumiri turcești². Pe la mijlocul secolului al XVI-lea, toponimicele otomane predominau în întreaga provincie dintre Dunăre și mare³.

Cu toate acestea românii, elementul autohton al Dobrogei, deși împinși tot mai mult spre Dunăre și spre țărmul mării, au izbutit să-și conserve în bună parte toponimia proprie, pe lângă faptul că așezările cu denumiri turcești adăposteau adesea o însemnată populație românească⁴. Din studierea celor 3 776 de nume topice înregistrate în județele Constanța și Tulcea după 1878, dintre care 367 erau denumiri de sate, rezultă că 2 338 (61,89%) aparțineau toponimiei turcești și 1 260 (33,34%) celei românești, restul având alte origini⁵.

* Articolul de față constituie prima parte a unui studiu mai amplu, în curs de elaborare, despre localitățile dispărute din Dobrogea.

¹ N. Iorga, *Droits nationaux et politiques des Roumains dans la Dobrogee*, Jassy, 1917, p. 48; Al. P. Arbore, *Contribuțiunile la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogee*, în „Arhiva Dobrogei”, II (1919), nr. 3—4, p. 215—216; C. Brătescu, *Dobrogea la 1444. Lupta de la Varna*, în „Arhiva Dobrogei”, II (1919), nr. 2, p. 115; idem, *Populația Dobrogei*, în *Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*, București, 1928, p. 222—224; P. P. Panaitescu, *Originea populației în Dobrogea Nouă*, București, 1940, p. 13; Halil Inalcık, *Dobroudja*, în *Encyclopédie de l'Islam*, nouvelle édition, vol. II, Leyden — Paris, 1961, p. 628. idem, *Populația Dobrogei*, p. 225; Halil Inalcık, *op. cit.*, p. 628.

² N. Iorga, *op. cit.*, p. 49—51; C. Brătescu, *Dobrogea la 1444...*, p. 115;

³ M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân (Yürük-ii, tătăarii și „copiii cuceritorilor” în Rumelia)*, Istanbul, 1957, p. 116—119, 123—128, 143—146, 150—152.

⁴ Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei în hărți medievale și moderne*, [Constanța], [1966], p. 18 și urm.

⁵ C. Brătescu, *Contribution à la question de la Dobrogee*, în *La Dobrogee roumaine*, București, 1919, p. 87; idem, *Populația Dobrogei*, p. 225; Al. P. Arbore, *La culture roumaine en Dobroudja*, extras din *La Dobroudja*, București, 1938, p. 40.

Un fenomen propriu Dobrogei, cu însemnate urmări pentru demografia și toponimia acestei provincii, îl constituie dispariția unui mare număr de așezări. Astfel, dintre localitățile constatate în secolul al XVI-lea⁶, cele mai multe nu au ajuns pînă în zilele noastre, iar altele și-au continuat existența sub alte denumiri. Acest fenomen periodic a fost determinat, în primul rînd, de cele șase războaie ruso-turce desfășurate între 1768 și 1878, care au avut, fără excepție, ca teatru de operațiuni și teritoriul Dobrogei⁷.

În cursul războiului din 1768—1774, efecte dezastruoase pentru Dobrogea a avut îndeosebi campania din primăvara anului 1773, cînd mai multe zeci de localități au fost complet distruse⁸. Consecințe asemănătoare au avut și războaiele din 1787—1792⁹ și 1806—1812¹⁰. Cele mai mari distrugerii și pierderi de vieți omenești au fost provocate însă de războiul din 1828—1829, în urma căruia întreaga populație a Dobrogei se redusese la 40.000 de locuitori¹¹. Peste 80 de localități, printre care și orașul Carasu, au rămas cu totul pustiite¹². Ravagiile acestui război

⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 116—119, 123—128, 143—146, 150—152.

⁷ Sînt semnificative, în acest sens, cuvintele de jale pe care călugărul rus Partenie le auzea, în 1839, de la românii dobrogeni: „Din vechime, țara noastră stă la hotar și deseori războaiele se fac pe aici din zece, mult în doisprezece ani. Abia ne mai îndreptăm, creștem vite și cultivăm grădinile — și iarăși se face război”. (Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 349).

⁸ J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, vol. XVII, Paris, 1839, p. 357; Colonel Boutourlin, *Précis des événements militaires de la première guerre des Russes contre les Turcs sous le règne de l'impératrice Catherine*, St. Petersburg, 1822, p. 88—89. Vezi și „Letopiseșul Moldovei” atribuit lui Enache Kogălniceanu, în *Cronicele României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei*, ed. Mihail Kogălniceanu, vol. III, București, 1874, p. 268.

⁹ [Johann Christian von Struve], *Travels in the Crimea. A history of the embassy from Petersburg to Constantinople, in 1793, including their journey through Kramentschuck, Oczakow, Wallachia, and Moldavia, their reception at the Court of Selim the third. By a secretary to the Russian embassy*, London, 1802, p. 225; Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, fasc. 1, București, 1887, p. 95—96; 101—102; *ibidem*, vol. XVI, București, 1912, p. 644.

¹⁰ Hurmuzaki, *Documente...*, supliment I, vol. II, București, 1885, p. 178—179, 213; Teodor Holban, *Documente românești din arhivele franceze (1801—1812)*, București, 1939, p. 60—61.

¹¹ Al. P. Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor...*, p. 227; *Din etnografia Dobrogei. Populațiunea Dobrogei după o hartă rusească*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 3, p. 330. (Cifra a fost obținută din datele cuprinse în marea hartă statistică rusă din 1835).

¹² Din aceeași hartă rezultă că, după acest război, se găseau în Dobrogea 85 de „siliști”, reprezentînd tot atîtea localități pustiite; cele mai multe erau situate în centrul și sudul provinciei. (Constantin G. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX*, București, 1957, p. 137). La 1850, Ion Ionescu de la Brad întocmește o listă cu cele 65 de sate distruse, aflate în părțile centrale și nordice ale Dobrogei. (Ion Ionescu [de la Brad], *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrodja*, Constantinople, 1850, p. 76). În scrisorile către Ion Ghica, el amintește și de alte sate care nu mai existau, precizînd totodată că numărul siliștilor, folosite atunci numai ca loc de pășune, se ridica la 86. (Victor Slăvescu, *Correspondența între Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica, 1846—1847, publicată de...*, București, 1943, p. 60, 89—90, 93, 117—118, 121).

au fost pînă tîrziu vizibile¹³, tot teritoriul provinciei fiind împînzit de ruine și cimitire părăsite¹⁴.

Cînd aceste rîni nu erau nici pe departe vindecate, noi nenorociri s-au abătut asupra Dobrogei în timpul războiului Crimei, în cursul căruia numeroase așezări au fost din nou prădate și arse, atît de armatele beligerante, cît mai ales de trupele de bașibuzuci¹⁵. Alte distrugerii au avut loc în 1877¹⁶, așa încît, urmele acestor vătămări succesive se puteau întîlni pînă tîrziu, după reintegrarea Dobrogei la România¹⁷.

Pustiirea satelor era determinată apoi de epidemiile de ciumă și holeră aduse de aceste războaie sau apărute independent de ele¹⁸, ca și, în unele perioade, de fiscalitatea excesivă și abuzurile dregătorilor otomani¹⁹. În aceste situații, mai cu seamă în timpul războaielor, populația își găsea scăparea în fugă²⁰, românii adăpostindu-se de regulă la frații lor de pe malul stîng al Dunării²¹. La întoarcere, își găseau locuințele distruse sau năruite și erau nevoiți

¹³ [H.K.B. von Moltke], *Briefe über Zustände und Begebenheiten in der Türkei aus den Jahren 1835 bis 1839*, Berlin—Posen—Bromberg, 1841, p. 162—163; Xavier Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par ordre du gouvernement français pendant les années 1846, 1847 et 1848*, vol. I, Paris, 1854, p. 169, 174; Camille Allard, *Mission médicale dans la Tartarie-Dobrouitcha*, Paris, 1857, p. 8, 19, 56; J. D. de Bois-Robert, *Nil et Danube. Souvenirs d'un touriste. Egypte, Turquie, Crimée, Provinces-Danubiennes*, Paris, f.a., p. 302.

¹⁴ Camille Allard, *Mission médicale...*, p. 19. Este deosebit de grăitoare în acest sens următoarea observație a lui Ion Ionescu de la Brad: „Le pays, exposé aux invasions des ennemis, a été plusieurs fois dévasté; les villages abandonnés par les habitants ont été détruits; on ne trouve que les cimetières qui témoignent de la nombreuse population qui a habité autrefois ce beau pays. Il y a plus de 20 ans, on ne trouve que des villages, et partout on ne marche que sur les ruines de villes très florissantes autrefois et qui, aujourd'hui, comptent à peine quelques maisons, tant les conséquences de ces guerres et de ces conquêtes sont pernicieuses!” (Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 15—16).

¹⁵ Camille Allard, *Mission médicale...*, p. 56; Ilie Corfus, *Asediul Silistrei din anul 1854 după un manuscris polon contemporan*, în „Revista istorică română”, XIV (1944), p. 72—73; C. W. Wutzer, *Reise in den Orient Europa's und einen Theil Westasien's*, vol. I, Eberfeld, 1860, p. 254.

¹⁶ Baron d'Hogguer, *Renseignements sur la Dobrodja. Son état actuel, ses ressources et son avenir*, Bucarest, 1879, p. 17—18, 43; M. Ionescu — [Dobrogeanu], *Dobroglia în pragul veacului al XX-lea*, București, 1904, p. 465; V. Mihoarea, *Cîteva date privitoare la situația țărănimii din Dobrogea în 1878*, în „Studii. Revistă de istorie”, X (1957), nr. 3, p. 203; Nicolae Ciachir, *România și problema orientală (1875—1878)*, în „Revista română de studii internaționale”, nr. 2 (8), București, 1970, p. 90.

¹⁷ T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene în actele „Comisiunii de parcelare a Dobrogei”*, în „Revista Arhivelor”, X (1967), nr. 2, p. 241—250.

¹⁸ Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 349; R. V. Bosay, *Mărturii finlandeze despre România*, București, 1937, p. 34; C. W. Wutzer, *op. cit.*, vol. I, p. 277.

¹⁹ William Hunter, *Travels in the year 1792 through France, Turkey, and Hungary, to Vienna concluding with an account of that city*, London, 1796, p. 263. Unele sate au fost părăsite datorită dislocării forțate a populației, așa cum s-a întîmplat cu așezările din Delta Dunării după 1817 și cu cele situate în zona dintre brațul Sf. Gheorghe și lacul Razim după 1829. (Al. P. Arbore, *Cotul Bugacului. O încercare de reconstituire a unui ținut de hotar dobrogean*, în „Analele Dobrogei”, II (1921), nr. 3, p. 351, 353—354).

²⁰ Populația turcească se refugia în sud pînă la mari distanțe. (Camille Allard, *Mission médicale...*, p. 56).

²¹ Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 349; G. Vâlsan, *Droits bulgares et roumains sur la Dobrogea*, în *La Dobrogea roumaine*, p. 72. În legătură cu aceste

să-și refacă satele²², fie pe aceeași vatră, care capăta uneori un nume nou, fie în alt loc, socotit mai prielnic.

În felul acesta, multe așezări rămăneau părăsite pentru totdeauna²³, ceea ce face ca numărul localităților dispărute în decursul vremurilor să fie în Dobrogea mai mare ca în orice altă parte a teritoriului României. O hartă istorică a Dobrogei pentru perioada otomană ar cuprinde numeroase goluri și semne de întrebare, completarea ei necesită cercetări îndelungate. Pentru început, prezentăm unele date istorice și geografice cu privire la câteva localități dobrogene care au dispărut în cursul secolului al XIX-lea, datorită, în primul rând, războaielor ce au bîntuit, pînă la 1878, în provincia dintre Dunăre și mare. Denumirile celor mai multe dintre ele aparțin toponimiei turcești, ceea ce face necesară și redarea semnificației lor, fapt care constituie, la rîndul său, un larg și interesant tărîm de cercetare²⁴.

ALIBEICHIOL. Semnificația denumirii ar fi „Satul lui Aly-Bey”²⁵ (tc. *köy*, „sat”). Au existat în Dobrogea mai multe așezări cu acest nume. Astfel, încă pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în părțile sudice ale Dobrogei este atestat un sat numit *Ali-beg*²⁶. Pe de altă parte, Dimitrie Cantemir menționează că, pe drumul dintre Moldova și Constantinopol, a trecut de mai multe ori prin satul dobrogean *Alibegu*, așadar pe la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor. Acolo poposea de fiecare dată la un pom de vază, pe pămîntul căruia lucrau peste 100 de creștini, de la care culege o legendă legată de sărbătoarea Sfîntului Foca (22 iulie), intrată și în credințele populare ale musulmanilor²⁷. Această legendă s-a menținut la românii dobrogeni pînă aproape în zilele noastre²⁸.

Satul se afla deci pe drumul principal al Dobrogei²⁹, deoarece Cantemir vorbește de trecerea sa repetată prin această localitate. Se găsea totodată în zona de stepă, lipsită de păduri și de apă³⁰, așadar în părțile centrale sau sudice ale provinciei. În această zonă, prin sudul județului Constanța de azi, cele două hărți ale lui Guillaume de l'Isle, contemporane descrierii lui Cantemir (1703),

tregeri masive ale românilor dobrogeni pe malul stîng al Dunării, stă și existența unor sate înființate de ei în județul Ialomița, unele avînd denumiri identice cu cele din Dobrogea, de unde ei veneau. (C. Brătescu, *Contributions à la question de la Dobrogea*, p. 83—84). Cei mai mulți, după trecerea urgiei, reveneau însă la vechile așezări. (G. Vălsan, *Droits bulgares et roumains...*, p. 72).

²² Gheorghe G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 349.

²³ Așa este cazul mai multor sate menționate de Ion Ionescu de la Brad, printre care și localitățile cu nume românești *Perti*, *Podșaru*, *Pribeiu*, *Botoșeni*, *Cochirlenți Vechi*. (Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 73, 118).

²⁴ O primă încercare în acest sens, cu o serie de considerații interesante asupra semnificației unor toponime turcești din Dobrogea, ne-a lăsat Al. P. Arbore, *Contribuțiuni la studiul așezărilor tătarilor și turcilor...*, p. 246—251).

²⁵ La numele topice turcești din Dobrogea, ca și din alte părți ale Imperiului otoman, lipsa *izâfet*-ului este un fenomen obișnuit.

²⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 143. În aceeași perioadă, un sat *Ali-bey* este menționat în Dobrogea de vestitul călător turc Evlija Çelebi. Vezi Mihail Guboglu, *Evlija Çelebi: De la situation politique, administrative, militaire et artistique dans les pays roumains (1651—1666)*, în „*Studia et acta orientalia*”, V—VI, 1967, p. 9.

²⁷ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman. Creșterea și scăderea lui*, trad. de Ios. Hodosiu, București, 1876, p. 310—311, în notă.

²⁸ C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, p. 228.

²⁹ Acest drum, care venea dinspre pasurile Balcanilor, străbătea Dobrogea pe la mijloc, prin Bazargic, Carasu și Babadag, spre vadul dunărean al Isaciei. (*Ibidem*, p. 225).

³⁰ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 310, în notă.

însemnează o așezare numită *Alibeg cuj*³¹. O întâlnim apoi în mai multe lucrări cartografice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, plasată de regulă chiar pe drumul principal al Dobrogei³². În câteva hărți austriece, elaborate în timpul războiului ruso-turc din 1768—1774, apar însă, în aceleași locuri, două sate alăturate cu acest nume³³, ceea ce se explică, foarte probabil, prin fenomenul bine cunoscut al „roirii”.

La 1821, în harta lui Lapie, intitulată „Carte générale de la Turquie d'Europe”, este menționat, imediat la nord de Caraomer (azi Negru-Vodă, jud. Constanța), pe drumul principal al Dobrogei, satul *Alibeikey*³⁴. El este distrus însă în timpul războiului din 1828—1829, deoarece în harta statistică rusă din 1835 apare ca nelocuit³⁵. A fost refăcut însă, foarte probabil, curând după aceea³⁶. Acest sat este distrus însă definitiv în timpul războiului din 1877—1878, datorită năvălirilor cerchezilor³⁷ și bașibuzucilor, așa cum s-a păstrat în tradiția locală³⁸. Marea hartă a Dobrogei, ridicată de Marele Stat Major al Armatei Române între 1880 și 1883, consemnează la nord-vest de Caraomer, „Ruinele Alibichioi”, alături de care se găsea o *cișlă* cu același nume³⁹. Moșia satului constituia atunci un *ciflik*⁴⁰, în suprafață de 1049 de hectare⁴¹. Ulterior s-a încercat, fără succes însă, refacerea acestui sat, cu aceeași denumire, imediat la nord-vest de vechea vatră⁴².

³¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Atlasul Dimănescu, f. 106, 107. Într-una din schițele de itinerariu ale aceluiași cartograf, păstrate la Arhivele Naționale din Paris, datind probabil din ultimii ani ai secolului al XVII-lea, apare de asemenea, plasată în aceeași parte a Dobrogei, localitatea *Halybey cuj*, aflată la o depărtare de 8 ceasuri de Carasu. Vezi Alexandru Ungureanu, *Hărți referitoare la țările române în arhivele și bibliotecile pariziene*, în „Revista Arhivelor”, anul I (1973), vol. XXXV, nr. 4, p. 642.

³² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Atlasul Dimănescu, f. 147, 150, 152, 155, 158, 161, 162.

³³ Ibidem, f. 145; ibidem, Hărți, D.XXVII.4. Vezi și Arh. St. Buc., colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 250.

³⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, H.IV.393.

³⁵ Ibidem, III. 461.

³⁶ În lista satelor dispărute, alcătuită de reputatul agronom, se găsește o localitate numită *Alibey*. (Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 76). Este vorba însă de satul *Alibeiței* de lângă Carasu, alături de care este menționat de altfel și în listă. Mai târziu a fost refăcut, astăzi existind sub denumirea de Remus Oprcanu. La sud-vest de acesta, în apropierea satului Cocargea (azi Pietreni), a existat o așezare numită *Susus* (*Susuz*) *Alibei*, distrusă probabil în timpul războiului din 1877—1878. (T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene...*, p. 248).

³⁷ Pentru distrugerile provocate de cerchezi în Dobrogea, vezi Indoeșbi Brutus Cotuvu, *Cerchezii. Un neam dispărut din Dobrogea*, în „Analele Dobrogei”, II (1921) nr. 3, p. 407—408; 411—412.

³⁸ Grigore Gr. Dănescu, *Dictionarul geografic, statistic, economic și istoric al județului Constanța*, București, 1897, p. 16; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 54.

³⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.XXXII.1. Vezi și Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 5/1882—1884, f. 6.

⁴⁰ O definiție a *ciflicului* (tc. *ciŭflik*), cu sensul inițial și cu cel nou, de fermă, pe care-l avea în secolul al XIX-lea, este dată în Codul funciar otoman din 1858. (Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietăților rurale din Dobrogea*, Constanța, 1907, p. 206).

⁴¹ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 5/1882—1884, f. 2.

⁴² Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 16; *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, p. 54.

Un alt sat Alibeichioi este menționat, la 1711, de La Motraye în apropiere de *Codgiali*⁴³ (azi Lumina, jud. Constanța), așadar la vest de orașul Năvodari. De asemenea, în nordul Dobrogei, un sat cu același nume își continuă și azi existența sub denumirea de Izvoarele (jud. Tulcea). Despre această așezare, locuită pe la mijlocul secolului trecut, în bună parte de greci⁴⁴, s-a crezut că este cea de care vorbește Dimitrie Cantemir⁴⁵. Aceste două sate, ca și *Celebichioi* (azi Mircea-Vodă, jud. Constanța), care a fost luat la fel în considerare în acest sens⁴⁶, se găseau însă în afara drumului principal al Dobrogei. Localitatea pomenită de marele cărturar moldovean trebuie indentificată așadar cu satul care a existat până în 1877 în parte de sud a județului Constanța⁴⁷.

BURLAC. Denumirea este românească, avind înțelesul comun de „necăsătorit”, „celibatar”. Cuvîntul, inexistent în limba turcă, se găsește însă în rusă și ucraineană⁴⁸. Satul era situat aproape de capătul estic al lacului Carasu⁴⁹ sau, după cum preciza englezul Patrick O'Brien, „la patru ore și jumătate distanță de Cernavoda și la 3 ore și jumătate distanță de Constanța”, pe drumul dintre aceste două localități⁵⁰. Este vorba de o zonă în care coloniștii ruși (lipoveni) și ucrainenii n-au înființat așezări, dar în care populația românească a fost prezentă totdeauna⁵¹. În același timp, satul data în mod sigur dinainte de venirea în Dobrogea a grupurilor de lipoveni și ucrainenii⁵², ceea ce pledează de asemenea pentru originea românească a acestei denumiri.

În harta statistică rusă ridicată în timpul războiului din 1828—1829, găsim, la vest de Constanța, două sate alăturate: *Eski Borlat* și *Eni Borlat*, al doilea fiind situat ceva mai la sud față de primul⁵³. A existat așadar un sat mai vechi Burlat, lângă care a apărut, prin fenomenul „roirii”, o nouă așezare cu același nume⁵⁴, deosebirea dintre ele făcîndu-se prin determinantele turcești *eski*, „vechi”

⁴³ A. de La Motraye, *Voyages du sr... en Europe, Asie et Afrique*, vol. II, La Haye, 1727, p. 9.

⁴⁴ N. Bonjug, *Note asupra „grecilor” din satul Regele Ferdinand I — Alibeichioi*, în „Analele Dobrogei”, X (1929), p. 273 și urm.

⁴⁵ C. Brătescu, *Populația Dobrogei*, p. 228, nota 5.

⁴⁶ N. Bonjug, *op. cit.*, p. 274.

⁴⁷ S-ar putea încerca identificarea și cu satul Alibeiceair, situat de asemenea în zona de stepă și în apropierea drumului principal al Dobrogei, dar, în acest caz, nu mai pot fi explicate popasurile repetate ale lui Dimitrie Cantemir în această localitate, aflată chiar lângă orașul Carasu, care se găsea pe traseul drumului și care oferea, desigur, condiții mult mai bune de cazare.

⁴⁸ H. Tiktin, *Rumänisch — deutsches Wörterbuch*, vol. I, Bukarest, 1903, p. 244.

⁴⁹ Camille Allard, *Souvenirs d'Orient. La Bulgarie Orientale*, Paris, 1864, p. 90.

⁵⁰ Patrick O'Brien, *Journal of a residence in the Danubian Principalities, in the autumn and winter of 1853*, London, 1854, p. 33.

⁵¹ În harta austriacă „Plans der Moldau, Bessarabien und Walachey” din anii 1769—1774, apar, în apropiere de Murfatlar, satele românești Cîrpiți (*Karpicz*) și Ivășteni (*Iwaschten*). (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, D. XXXVII. 4). Satele românești menționate de Ion Ionescu de la Brad la 1850 ca dispărute (Perii, Podișaru, Pribeiu, Botoșeni), se găseau în aceeași zonă. Pentru toponimicele românești din această parte a Dobrogei, vezi și Const. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei...*, p. 57, 60—61.

⁵² Pentru venirea lipovenilor și ucrainenilor, care datează din secolul al XVIII-lea, și pentru locurile unde s-au așezat în Dobrogea, vezi Al. P. Arbore, *Așezările lipovenilor și rușilor din Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei”, III (1920), nr. 1, p. 4 și urm.; Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii în România*, vol. I, București, 1964, p. 200—201.

⁵³ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 461.

⁵⁴ În aceeași hartă, apare de asemenea, la nord-vest de aceste două sate, lângă lacul Tașaul, localitatea *Burlaki*. (Ibidem).

și *yeni*, „nou“. În hartă, ambele sate apar fără indicarea numărului caselor, ceea ce arată distrugerea lor în cursul războiului. Curînd după aceea, într-o hartă austriacă tradusă din limba rusă, pe drumul Cernavoda — Constanța, sînt însemnate satele *Yesky Borlac* și *Eni Borlac*⁵⁵, ceea ce sugerează forma românească *Burlacii*.

După războiul din 1828—1829, s-a refăcut numai unul dintre cele două sate, sub denumirea de *Burlac*⁵⁶, la care, desigur, nu mai era nevoie de adăugarea lui *yeni* sau *eski*⁵⁷. Satul este menționat la 1848 de misiunea Sabatier—Desaint (*Bourlac*)⁵⁸, la 1850 de Ion Ionescu de la Brad (*Borlak*)⁵⁹ și la 1853 de Patrick O'Brien (*Bourlack*)⁶⁰. La 1855, așa cum constata Camille Allard, care vorbește de „ruinele de la *Burlac*“ (*Bourlac*)⁶¹, satul nu mai era locuit. Distrugerea acestei așezări a avut loc în anul precedent⁶², datorită pustiirilor săvîrșite atunci de către bașibuzuci⁶³. După aceea, satul *Burlac* nu a mai fost refăcut niciodată⁶⁴, iar, prin dispariția ruinelor, s-a pierdut treptat și amintirea locului vetei sale⁶⁵.

CARADURAC. Semnificația denumirii ar fi „Oprirea neagră“ (tc. *kara*⁶⁶, „negru“, *durak*, „oprire“, „stație“). Se afla pe malul sudic al lacului Carasu, spre capătul său vestic, probabil la un punct unde inițial a existat un loc de popas spre Cochirleni și Rasova. Il găsim mai întîi, la 1691, cu denumirea de *Duraklar*, ținînd de *kaza*-ua Karasu, într-o condică (*defter*), în care erau înscrise așa-numiții „copii ai cuceritorilor“ (*Evlâd-î fâtihân*), colonizați în Rumelia⁶⁷. Apare apoi (sub forma *Caradurak*) într-o hartă austriacă din 1773, intitulată „Charte von einen Theile Bulgarien welches sich von Girsow bis Karass, Basartcihuk und Varna“⁶⁸. Într-o hartă rusă din anii 1817—1820, în locul satului Caradurac este însemnată localitatea *Manzili*⁶⁹. Aceeași mențiune o găsim și la 1821 în harta lui Lapie, de data aceasta sub forma corectă *Menzil*⁷⁰. Este vorba, fără îndoială, de o altă denumire a satului, a cărei semnificație (tc. *menzil*, „stație

⁵⁵ Arh. St. Buc., Colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 278.

⁵⁶ Al. Ungureanu, *O misiune franceză în Țara Românească, Moldova și Dobrogea în anul 1848*, în „Revista Arhivelor“, XII (1969), nr. 1, p. 84.

⁵⁷ Un fenomen identic s-a petrecut cu satele *Eski-Ester* și *Yeni-Ester*, distruse în același război. Deoarece a fost refăcut numai unul dintre ele, calificativul folosit pentru deosebirea lor a fost eliminat. (T. Mateescu, *Un oraș dobrogean dispărut — Ester, în Pontice*, vol. II, Constanța, 1969, p. 423).

⁵⁸ Al. Ungureanu, *O misiune franceză...*, p. 90.

⁵⁹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, harta.

⁶⁰ Patrick O'Brien, *op. cit.*, p. 33.

⁶¹ Camille Allard, *La Bulgarie Orientale*, p. 91; (vezi și harta). Aceeași însemnare o găsim și în harta echipei franceze care a construit, în anul 1855, șoseaua Rasova—Constanța, al cărei medic a fost C. Allard. (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, D.XIV.93).

⁶² Vezi această presupunere și la Al. Ungureanu, *O misiune franceză...*, p. 84.

⁶³ Camille Allard, *Mission médicale...*, p. 56.

⁶⁴ În harta geologului Karl F. Peters (1864) găsim menționate saele *Burlak*, la nord, pe malul lacului Tașaul, și *Eski-Burlak*, la est de Medgidia. (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.III.40). Este sigur însă că informațiile pe care se baza autorul acestei lucrări cartografice nu mai corespundeau realității.

⁶⁵ Marea hartă a Dobrogei, ridicată între 1880—1883 de Marele Stat Major al Armatei Române, lucrare deosebit de amănunțită și precisă, nu consemnează ruinele satului *Burlac*.

⁶⁶ Nu ne oprim aici asupra sensurilor pe care le avea în toponimia turcească adjectivul *kara*, înținit în componența unui mare număr de nume topice din Dobrogea, ca și din alte părți ale Imperiului otoman.

⁶⁷ M. Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 269.

⁶⁸ Arh. St. Buc., Colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 250.

⁶⁹ *Ibidem*, c. 278.

⁷⁰ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, H.IV.393.

de poștă“) este aproape identică cu cea inițială, confirmând, totodată, existența, din acel loc, a unui punct de oprire pe un drum care avea probabil o anumită importanță.

A fost distrus în războiul din 1828—1829, deoarece în harta statistică amintită apare fără indicarea numărului gospodăriilor⁷¹. La 1850, Ion Ionescu de la Brad îl menționează (sub forma *Karadurat*) printre satele dispărute ale Dobrogei⁷². Făcea parte din rindul așezărilor „vechi și părăsite de pe malul ghiolului Karasu“⁷³, incluse în marele domeniu al lui Said Mirza Pașa, guvernatorul Dobrogei⁷⁴. Siliștea sa, care avea un sol „ușor, nisipos și calcariu“⁷⁵, servea pe atunci doar ca loc de pășune⁷⁶. Ruinele sale erau încă vizibile⁷⁷, dar în momentul reintegrării Dobrogei la România ele dispăruseră cu totul, deoarece nu le mai găsim în harta Marelui Stat Major Român. Amintirea acestui sat se păstra numai prin denumirea unui deal din apropiere, numit *Cara-Durac-Bair*⁷⁸.

CARLIChIOI. Semnificația denumirii ar fi „Satul înzăpezit“ (tc. *karlı*, înzăpezit“, de la *kar*, „zăpadă“). Se afla imediat la est de satul Muratan (azi Biruința, jud. Constanța), lângă capătul sudic al lacului Techirghiol. Este menționat la 1584, cu denumirea *Karlı*, printre satele *kaza*-lei Techirghiol (*Tekfürgölü*), în care se aflau colonizații turcii nomazi (*yırukler*) și tătari⁷⁹. Cu numele de mai târziu (*Karlıkioj*) îl găsim în harta austriacă amintită din 1773⁸⁰, ca și în cea elaborată de Lapie (1821)⁸¹. În harta statistică rusă din 1835 este trecut ca sat pustiu⁸², ceea ce arată distrugerea sa în cursul războiului din 1828—1829. Este însemnat apoi într-o copie austriacă a acestei lucrări cartografice⁸³, din care nu putem ști totuși dacă era locuit sau nu.

La 1850 era însă refăcut, deoarece nu figurează în lista satelor pustii, întocmită de Ion Ionescu de la Brad. Pe la 1864 este menționat, sub forma *Carlı*, identică deci cu cea inițială, într-o lucrare cartografică românească intitulată „Harta Principatelor Unite ale României cu circumvecinele țări...“, elaborată de G. Filipescu-Dubău și A. Parteni-Antoninu⁸⁴. Ajunsesse chiar să aibă gospodării prospere. Austriacul Kanitz constată, prin deceniul al 7-lea al secolului al XIX-lea, că locuitorii satului Carlichioi creșteau un mare număr de ovine, cei mai mulți dintre ei posedând peste 100 de oi fiecare⁸⁵. Satul a fost afectat puternic de distrugerile care au avut loc în timpul războiului din 1877—1878. Pe la 1882—1883, deși oficial mai era considerat ca sat⁸⁶, cea mai mare parte a

⁷¹ *Ibidem*, III, 461.

⁷² Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 76.

⁷³ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 118.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 89, 93, 94, 118.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 93.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 121.

⁷⁸ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.XXXII.1. *Vezi și Marele dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1900, p. 512.

⁷⁹ M. Tayyib Gökbiğlin, *op. cit.*, p. 151. Tot în secolul al XVI-lea sînt documentate satele *Karlıkışla* în *kaza*-ua Hirsova și *Karlı-beg* în *kaza*-ua Siliștra (*Ibidem*, p. 126, 145). Ultimul dintre ele a rămas pînă în zilele noastre sub denumirea de Carlıbeichioi, cunoscut mai ales prin faptul că în secolul al XIX-lea era unul dintre satele frecventate de păstori transilvăneni veniți cu oile la iernat (D. Șandru, *Mocanii în Dobrogea*, București, 1946, p. 102, 106).

⁸⁰ Arh. St. Buc., Colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 250.

⁸¹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, H.IV.393.

⁸² *Ibidem*, III, 461.

⁸³ Arh. St. Buc., Colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 278.

⁸⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, H.I.353.

⁸⁵ F. Kanitz, *La Bulgarie danubienne et le Balkan. Etudes de voyage (1860—1880)*, Paris, 1882, p. 485.

⁸⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.XXXII.1.

terenului său (302 ha) constituia un cîflic, numit tot Carlichioi, ținînd de comuna Musurat⁸⁷. În ultimii ani ai secolului, din suprafața sa totală de 492 ha pămînt „de o calitate excelentă”, doar 6 hectare reprezentau vatra satului, ocupată de două gospodării⁸⁸. Curînd după aceea încetează de a mai fi socotit ca sat, iar terenurile sale sînt incluse în perimetrul satului Muratan.

CASIMCEA. Denumirea derivă de la numele de persoană *Kasim*, la care s-a adăugat sufixul turcesc *ça*⁸⁹. Era situat pe valea cu același nume⁹⁰, imediat la nord de satul Chiragi⁹¹ (azi Cotu Văii, jud. Constanța). A fost distrus în cursul războiului din 1828—1829, așa cum rezultă din harta statistică rusă, unde este trecut fără indicarea numărului gospodăriilor⁹². A fost refăcut ulterior, dar la 1877 este pustiit din nou, de data aceasta definitiv, de către basibuzuci și tătari⁹³, ceea ce dovedește că era locuit de o populație creștină. Prin 1882—1883 era înregistrat ca cîflic⁹⁴, totalizînd 740 ha și ținînd administrativ de comuna Chiragi⁹⁵. La sfîrșitul secolului, din vechiul sat rămăseseră numai ruinele⁹⁶. Numele de Casimcea era conservat totuși de valea pe care fusese situat satul, ca și de un deal din vecinătate⁹⁷. Încercarea de refacere a acestei așezări, întreprinsă atunci⁹⁸, nu a izbutit, locul fiind curînd depopulat din nou.

CECHIRGHE. Nume topic care echivalează cu românescul „Lăcusta” (tc. *çekirge*, „lăcustă”)⁹⁹. Se afla în apropierea satului Topalu, așa cum preciza de altfel și Ion Ionescu de la Brad la 1850¹⁰⁰. În harta rusă din 1817—1820, menționată mai sus, îl găsim sub forma *Cikerja*¹⁰¹, apoi, la 1821, în harta lui Lapie (*Tchikerja*)¹⁰² și, tot cam atunci, într-o hartă austriacă (*Cikirdže*)¹⁰³. Harta statistică rusă însemnează la nord de Topalu, pe drumul spre Hirșova, satul *Cikirdje*, fără a se menționa numărul caselor¹⁰⁴, fiind vorba deci de o localitate distrusă în timpul războiului din 1828—1829. La 1850, este trecut de Ion Ionescu

⁸⁷ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 112/1882—1889, f. 1 și urm.

⁸⁸ *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, București, 1899, p. 198.

⁸⁹ Acest sufix, în diverse variante (*ca*, *ça*, *ce*, *çe*), se înfîlîște la un număr mare de toponime dobrogene, formate cu nume proprii (Nazarcea, Hasancea, Osmancea, Omurcea, etc.) sau comune (Balabancea, Corugea, Demircea).

⁹⁰ Nu trebuie confundat cu satul Casimcea din județul Tulcea, situat pe cursul superior al riului omonim, care se varsă în lacul Tașaul.

⁹¹ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 129.

⁹² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III.461.

⁹³ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 129; *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 224.

⁹⁴ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 28/1882—1885, f. 1—2; Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.XXXII.1.

⁹⁵ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 28/1882—1885, f. 1—2. (În planul anexat la acest dosar este consemnată „cîșla Casimcea”).

⁹⁶ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 129; *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 223.

⁹⁷ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 129.

⁹⁸ *Ibidem*. Vezi și *Marele dicționar geografic al României*, p. 224; M. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 458.

⁹⁹ S-a emis și ipoteza, nefondată, după care această denumire ar proveni de la verbul turcesc *çikmak*, „a ieși”. (Virgil Nestorescu, *Note de toponimie dobrogeană*, în „Studii de slavistică”, vol. I, 1969, p. 155). Vezi recenzia acestui articol în „Revista Arhivelor”, XII (1969), nr 2, p. 356—357.

¹⁰⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 128.

¹⁰¹ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 278.

¹⁰² Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, H.IV.393.

¹⁰³ Arh. St. Buc., colecția Microfilme Austria, rola 3, c. 235.

¹⁰⁴ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 461.

de la Brad în rîndul satelor părăsite din Dobrogea¹⁰⁵. Siliștea sa, datorită fertilității solului, a atras atenția reputatului agronom român, care s-a oprit asupra ei, alegînd-o drept loc pentru ferma-model pe care voia s-o înființeze în Dobrogea¹⁰⁶.

Curînd însă, satul se reface, probabil cu locuitori veniți din satele vecine. La 1856 este menționat, plasat corect, în harta lui F. von Stülpnagel, intitulată „Karte der Moldau und Bessarabien“, sub forma *Tschikerdschi*¹⁰⁷. La scurt timp după aceea, această informație cartografică se confirmă, existența așezării fiind scoasă de sub orice îndoială. Într-un raport din 13 februarie 1858 al comandantului punctului de graniță Gura Ialomiței se arăta că locuitorii satelor dobrogene *Tichirgeoa*, *Ghizdărești*, *Boașcicul* și *Seimenii de Jos* treceau cu sâniile pe gheață în două ostroave de pe Dunăre ale Țării Românești, de unde încărcau lemne¹⁰⁸. Îl găsim apoi la 1864, în harta geologului austriac Karl F. Peters: *Tschikirdsche*¹⁰⁹, ca și în harta elaborată de I. Filipescu-Dubău și A. Parteni-Antoninu: *Cikirge*¹¹⁰; precum și la 1869 în harta lui Josef von Scheda: *Cikirdže*¹¹¹.

Peste cîțiva ani, din motive care ne rămîn deocamdată necunoscute, acest sat dispare din nou, de data aceasta în chip definitiv. În harta Marelui Stat Major Român, nu mai este amintit nici măcar sub formă de ruine, dar cîteva elemente geografice din apropiere îi conservau numele: dealul *Cechirgeaoa*, valea *Cechirgea* și punctul *Picioarele Cechirgelei*¹¹². Urmele acestui sat s-au păstrat totuși pînă tirziu, după primul război mondial, iar la locuitorii din Topalu se știa că *Cechirge*, în ciuda numelui turcesc, a fost o așezare românească¹¹³.

CUMAROVA. Semnificația denumirii ar fi „Cîmpia jocului de noroc” (tc. *kumar*, „joc de noroc”; *ova*, cîmpie)¹¹⁴ sau „Cîmpia Azaleei” (tc. *kumar*=„aza-lee”, „lodonrendon”), ultimul sens fiind cel mai probabil. Satul era situat la 5 kilometri nord de Mangalia, în imediata apropiere a mării¹¹⁵. Este menționat, sub forma *Cumarovo*¹¹⁶, în harta statistică rusă, unde apare ca nelocuit¹¹⁷, ceea ce arată distrugerea lui în războiul din 1828—1829. Deși ulterior pe vatra lui s-au ridicat iarăși gospodării, n-a mai fost refăcut niciodată ca sat propriu-zis. Pe la 1882—1883, în harta românească amintită, *Cumarova* figurează doar ca un „grup de case”¹¹⁸. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, este consemnat, sub

¹⁰⁵ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 76.

¹⁰⁶ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 128. (Denumirea pe care Ion Ionescu de la Brad o dă acestei siliști este *Valea Ghiargeli*). Într-o scrisoare către Bălcescu, Ion Ghica numește acest loc *Chicirgiava*. (N. Cartoian, *Scrisori inedite de la N. Bălcescu și I. Ghica, publicate și adunate de...*, București, 1913, p. 26).

¹⁰⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Atlasul Dimănescu, f. 192.

¹⁰⁸ Arh. St. Buc., fond Ministerul de Război, Departamentul ostășesc, dosar 177/1858, f. 16.

¹⁰⁹ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C.III.40.

¹¹⁰ *Ibidem*, H.I. 353.

¹¹¹ *Ibidem*, H.II. 130.

¹¹² *Ibidem*, C.XXXII.1.

¹¹³ Victor Morfei, *Monografia comunei Topalu*, în „Analele Dobrogei”, IV (1923), nr. 4, p. 87. La locul numit *Cechirgé* erau vizibile ruinele unor construcții datînd probabil din antichitate. (*Ibidem*, p. 91).

¹¹⁴ Compară cu toponimicul Ciucurova (tc. *çukur*, „groapă”).

¹¹⁵ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 171.

¹¹⁶ Tipografii ruși, prin schimbarea lui *a* final cu *o*, au dat acestei denumiri o formă rusească, așa cum au procedat și cu alte toponimice din Dobrogea, ca, de pildă, cu Somova, devenit *Somovo*.

¹¹⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 461.

¹¹⁸ *Ibidem*, C.XXXII.1.

numele de *Comarova*¹¹⁹, ca o mică așezare, locuită de 4 familii¹²⁰, semănând „mai mult a niște locuințe izolate decât a sat”¹²¹. Denumirea, purtată de un lac și de o movilă, aflate în vecinătate¹²², s-a perpetuat pînă în zilele noastre, dar, pe la 1900, satul și-a încheiat definitiv existența¹²³.

DAUTLAR. Acest toponimic derivă de la numele de persoană *Davud* (corespondentul arab al ebraicului David), la care s-a adăugat sufixul turcesc — *lar* pentru indicarea pluralului. Era situat în părțile centrale ale Dobrogei, în plină stepă, învecinîndu-se cu satul Mahmut-Cuiusu¹²⁴ (azi Izvoru Mare, jud. Constanța). La 1691, figura sub forma *Davudlar*, printre satele *kaza*-lei Silistra în care fuseseră colonizați așa-numiții *Evlâd-i fâtihân*¹²⁵. A fost distrus în timpul războiului din 1828—1829, deoarece în harta statistică rusă apare fără specificarea numărului gospodăriilor¹²⁶.

Încercarea de repopulare a acestui sat n-a reușit, locuitorii fiind nevoiți să-l părăsească din nou din cauza lipsei de apă, așa cum constata Ion Ionescu de la Brad la 1850¹²⁷. Reputatul agronom îl menționează, cu denumirea *Dautlar*¹²⁸ (pronunție populară pentru *Davudlar*), printre satele dispărute ale Dobrogei¹²⁹. Vatra sa, care servea doar ca loc de pășune pentru sătenii din Mahmut-Cuiusu¹³⁰, făcea parte din marele domeniu al lui Said Mirza-Pașa¹³¹. La sfîrșitul secolului al XIX-lea, urmele acestui sat dispăruseră cu totul, iar denumirea sa se păstra numai în numele a două văi din apropiere¹³².

NALBANT. Nume topic care înseamnă „Potcovarul” (tc. *nalbant*, „potcovar”). Era situat la aproximativ 2 km est de satul Chiragi (azi Cotu Văii)¹³³, așadar în sudul județului Constanța¹³⁴. La 1691, printre localitățile *kaza*-lei Silistra în care se găseau coloniști din categoria *Evlâd-i fâtihân*, era și satul *Nalband*¹³⁵. Din harta statistică rusă, unde este trecut fără numărul gospodăriilor¹³⁶, rezultă că a fost distrus și el în cursul războiului ruso-turc din 1828—1829. N-a mai fost refăcut complet niciodată¹³⁷.

¹¹⁹ Toponimicul s-a încetățenit sub această formă, de unde s-a ajuns ușor la concluzia că ar fi de origine bulgară sau rusă. (Vezi, de exemplu, C. Brătescu, *Contributions à la question de la Dobrogea*, p. 89—90).

¹²⁰ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 171; *Marele dicționar geografic al României*, vol. II, p. 575—576.

¹²¹ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 171.

¹²² *Ibidem*, p. 171—172.

¹²³ M. Ionescu-Dobrogeanu, *op. cit.*, p. 458. În prezent, pe locul fostului sat Comarova, se înalță construcțiile de la Mangalia-Nord.

¹²⁴ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 118.

¹²⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 269.

¹²⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 361.

¹²⁷ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 118.

¹²⁸ În scrisorile lui Ion Ionescu de la Brad către Ion Ghica, apare și sub formele *Daplar* și *Danțlar*. (*Ibidem*, p. 90, 93). Este vorba însă, foarte probabil, de o lectură greșită a editorului.

¹²⁹ Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 76.

¹³⁰ Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 118.

¹³¹ *Ibidem*, p. 90, 93, 118.

¹³² Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 397; *Marele dicționar geografic al României*, vol. III, București, 1900, p. 60.

¹³³ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 602.

¹³⁴ Nu trebuie confundat cu satul Nalbant din județul Tulcea, care există și azi, tot cu vechea denumire.

¹³⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 269.

¹³⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 461.

¹³⁷ Vezi T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene...*, p. 248, unde s-a crezut, în mod eronat, că ar figura în lista satelor dispărute a lui Ion Ionescu de la Brad, sub forma *Alvant*. Această denumire a fost purtată însă de o localitate aparte, situată mai la nord, pe Valea Carasu. La 1850, satul *Alvant*

La 1882, cînd ruinele vechiului sat erau încă vizibile, mai era locuit doar de 3 familii, fiind considerat ca un cătun „părăsit”¹³⁸. O parte din terenurile lui, în suprafață de 147 ha, constituia un cîlcic, ținînd administrativ de comuna Chiragi¹³⁹. În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, vatra satului de odinioară, despre care se știa că a fost „mare și populat”, se reducea la 2 ha, unde se afla o singură casă¹⁴⁰.

SAXANCULAC. Semnificația acestei denumiri ar fi „Optzeci de vâi” (tc. *saksan*, „optzeci”, *kulak*, „ureche”, „vale”) ¹⁴¹ sau, mai probabil, „Valea coțofanei” (tc. *saksagan*, „coțofană”, pronunțat *saksan*). Se afla în sudul județului Tulcea, la nord-est de satul Casimcea, aproape de riul cu același nume¹⁴². În harta statistică rusă, este trecut și satul *Sazancola*, ca nelocuit¹⁴³, fiind distrus desigur în războiul în timpul căruia a fost elaborată această lucrare cartografică. În 1830 luau calea bejeniei, adăpostindu-se în Țara Românească, împreună cu familiile și bunurile lor, următorii locuitori, originari din *Sacsancola*: Toader Coliban (7 persoane), Constantin Potop (4 persoane), Vasile Harghel (4 persoane) și Iacov sin Pătrașcu (5 persoane)¹⁴⁴. Aceste nume pun în afară de orice îndoială caracterul românesc al așezării, în ciuda denumirii turcești pe care o purta.

Satul a fost refăcut însă foarte curînd, cunoscînd, se pare, o însemnată prosperitate. În 1839, doi mocani din Săcele se angajau ca ciobani la tătarii Ali-Aga, iar peste un an la turcul Mehmet-Aga, ambii locuitori ai satului *Secseancolac*¹⁴⁵. La 1882, din această așezare rămăseseră din nou numai ruinele, așa cum se consemna în harta Marelui Stat Major român¹⁴⁶. Ele erau vizibile încă la sfîrșitul secolului trecut, cînd se știa că satul a fost pustiit în 1877 de cerchezi și tătari, ceea ce arată că populația sa fusese formată în majoritate din creștini, după care, locuitorii scăpați cu viață s-au mutat la Casimcea¹⁴⁷. Numele satului se mai păstra în denumirea unui deal din apropiere¹⁴⁸.

ULMII. Toponimicul, ca denumire de sat, se întîlnește pe întreg teritoriul românesc¹⁴⁹. Este menționat de mai multe ori în corespondența unor instituții ale Țării Românești din anii 1834—1837, unde este arătat ca o localitate dobrogeană: „satul Ulmii din ținutul turcului”¹⁵⁰, „satul Ulmii din ținutul Turchii”¹⁵¹, „satul

era de asemenea părăsit, siliștea sa fiind inclusă în domeniul lui Said Mirza-Pașa (Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 76; Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 89, 117, 118). Satul Nalbant din sud nu putea figura în lista reputatului agronom, deoarece cercetările sale statistice nu au cuprins zona respectivă. (Vezi Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, harta).

¹³⁸ T. Mateescu, *Mențiuni despre ruinele din satele dobrogene...*, p. 247—248.

¹³⁹ Arh. St. Constanța, fond Inspectoratul cadastral al județului Constanța, dosar 138/1882—1899, f. 1—2. Vezi și harta Marelui Stat Major Român. (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C. XXXII. 1).

¹⁴⁰ Grigore Gr. Dănescu, *op. cit.*, p. 602; *Marele dicționar geografic al României*, vol. IV, București, 1901, p. 443.

¹⁴¹ La turcii și tătarii din Dobrogea, cuvîntul *kulak* avea și înțelesul de vale. (C. Brătescu, *Contribuții la la question de la Dobrogea*, p. 89). Astfel, satul Limanu s-a numit *Karaağaç Kulak* (= Valea Ulmului), pronunțat de români Caracicola, iar satul Dobromiru din Vale — *Dobromir Kulak*.

¹⁴² *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, București, 1902, p. 326.

¹⁴³ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, III. 461.

¹⁴⁴ Arh. St. Buc., fond Vistieria Țării Românești, dosar 162 B/1830, f. 822—823.

¹⁴⁵ *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1210/1841, f. 43.

¹⁴⁶ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Hărți, C. XXXII. 1.

¹⁴⁷ Grigore Gr. Dănescu, *Dicționarul geografic, statistic și istoric al județului Tulcea*, București, 1897, p. 421.

¹⁴⁸ *Ibidem*. Vezi și *Marele dicționar geografic al României*, vol. V, p. 326.

¹⁴⁹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 103.

¹⁵⁰ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1504/1834, f. 46.

¹⁵¹ *Ibidem*, f. 66.

Ulmii din ținutul Hirșovii¹⁵², „satul Ulmul din Turchia“¹⁵³, „satul Ulmul din serhatul Hirșovii“¹⁵⁴. Într-o scrisoare din 28 ianuarie 1837 a aianului de Hirșova către carantina Gura Ialomiței, apare cu denumirea de Ulmeni¹⁵⁵. Nu figurează în harta statistică rusă, ceea ce nu este totuși o dovadă peremptorie pentru inexistența acestui sat înainte de 1828. Nu este consemnat de nici o altă lucrare cartografică, chiar în perioada când este atestat de știrile sigure enunțate mai sus, și nici de izvoare de altă natură (cel puțin din câte cunoaștem noi până în prezent). Situația aceasta este totuși explicabilă, dacă se ține seama de faptul că localitatea era destul de izolată.

Satul era situat, după cum se spune într-un document, în dreptul carantinei Gura Ialomiței¹⁵⁶, așadar în fața localității ialomițene Piuă Petrii¹⁵⁷. Se afla deci imediat la nord de Hirșova, dar ceva mai la sud de viitoarea așezare Vadu Oii, care, așa cum se știe, cade în dreptul satului Giurgeni. Se arată de asemenea că se găsea „în vadul Dunării“, la un punct de trecere a mocanilor cu vitele lor de o parte și de alta a fluviului¹⁵⁸. În 1835, în acest sat își avea reședința un oarecare Husein-Efendi, reprezentant al pașei de Silistra, care, „împreună cu un turcu subașu, să află cu șăderea acoloa, rinduiți dă la stăpânirea lor spre paza vadului Dunării“¹⁵⁹. Locuitorii satului, dintre care sînt amintiți Stancu sin Marin, Stoica sin Florea Mocanu și Ioniță Nădrag¹⁶⁰, iar mai apoi Ion al Savii și Ion Mogoș¹⁶¹, erau, foarte probabil, cu toții români. Mulți dintre ei erau buni luntrași, ocupîndu-se cu trecerea mocanilor și a vitelor acestora la stînga sau la dreapta Dunării¹⁶². Satul Ulmii este amintit pentru ultima oară în noiembrie 1853, cînd turcii construiseră acolo fortificații pe malul Dunării, așa-numitele *tâbii*¹⁶³.

Această așezare a dispărut, credem, în timpul războiului Crimei, cînd mai multe așezări românești din Dobrogea au fost puternic afectate sau au fost distruse complet. Locuitorii s-au risipit, foarte probabil, prin satele învecinate. Un indiciu în acest sens îl constituie faptul că Ioniță Nădrag, arătat în mai multe documente ca locuitor al satului Ulmii, în ianuarie 1856 se afla cu locuința în satul Groapa Ciobanului¹⁶⁴, tot în cazaua Hirșova. În momentul revenirii la România a provinciei dintre Dunăre și mare, nu se mai știa nimic despre existența acestei localități. Harta ridicată de Marele Stat Major Român la 1882—1883 nu menționează ruinele vreunui sat Ulmii și nici măcar vreun nume topic, în zona Hirșovei, care să amintească de această denumire. Sperăm totuși ca cercetările ulterioare să aducă date noi despre acest sat, ca și despre celelalte localități dobrogene prezentate mai sus.

¹⁵² *Ibidem*, f. 67, 70.

¹⁵³ *Ibidem*, dosar 1130/1835, f. 38.

¹⁵⁴ *Ibidem*, fond Vornicia din Lăuntru, dosar 4474/1836, f. 7.

¹⁵⁵ *Ibidem*, f. 10.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 2.

¹⁵⁷ Vezi și Tudor Mateescu, *Știri noi despre prezența mocanilor în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane*, în „Revista Arhivelor“, XLVIII (1971), vol. XXXIII, nr. 3, p. 400, nota 85.

¹⁵⁸ Arh. St. Buc., fond Comitetul Carantinelor, dosar 1130/1835, f. 17. În zona respectivă existau mai multe locuri de trecere. Într-un document din 16 aprilie 1835 se vorbește de „vadul cel vechiu, ce se numește muscălesc“, rămas desigur cu această denumire în timpul vreunui război ruso-turc. (*Ibidem*, f. 38).

¹⁵⁹ *Ibidem*, f. 17.

¹⁶⁰ *Ibidem*, dosar 1504/1834, f. 67, 70 ; dosar 1130/1835, f. 17, 38 ; *ibidem*, fond Vornicia din Lăuntru, dosar 4474/1836, f. 2, 7, 10, 34. Primii doi sînt arătați chiar în mod expres ca „rumâni“. (*Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 1504/1834, f. 46).

¹⁶¹ *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 404/1840, f. 237.

¹⁶² *Ibidem*, dosar 1504/1834, f. 46, 66, 67, 70 ; dosar 1130/1835, f. 17, 38 ; *ibidem*, fond Vornicia din Lăuntru, dosar 4474/1836, f. 2, 31.

¹⁶³ *Ibidem*, fond Comitetul Carantinelor, dosar 47/1853, f. 111.

¹⁶⁴ *Ibidem*, fond Vistieria Țării Românești, dosar 48/1856, f. 2.

JUSTIȚIA ÎN MOLDOVA LA MIJLOCUL VEACULUI AL XIX-LEA. CONSTATĂRILE UNUI JURIST GREC

DE

CONSTANTIN C. ANGELESCU

1. — Printre actele rămase de la beizadea Nicolae Suțu (1798—1871), păstrate la secția de manuscrise a Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România, se află și un lung memoriu, întocmit la Iași, în august 1849, în limba franceză, de un jurist grec, G. M. Panas¹. Memoriul se ocupă de starea justiției în Moldova la sfârșitul domniei lui Mihai Sturza și la începutul regimului instituit de Grigore Vodă Ghika. După ce expune, fără înconjur, deficiențele pe care le-a constatat în organizarea și funcționarea ramului judecătoresc, autorul propune o serie de măsuri pentru înlăturarea abuzurilor și pentru o cât mai bună distribuire a dreptății. Constatările sale prezintă un netăgăduit interes, întrucât ele provin de la un martor ocular care, prin pregătirea lui profesională, a avut posibilitatea să cunoască realitatea și nu i-a lipsit curajul de a o dezvălui.

2. — Nu posedăm date biografice despre G. M. Panas. Nu știm precis nici anul cînd el a venit în Moldova și nici rostul pe care l-a avut strămutarea lui, probabil vremelnică, pe aceste meleaguri. După nume, precum și după unele pasaje ale memoriului, în care citează, cu o patriotică admirație, instituțiile Eladei, G. M. Panas este grec. El însuși se intitulează „doctor în drept”, fără însă a preciza la care universitate și-a obținut diploma. Din cele ce relatează în memoriul său, cu privire la abuzurile practice sub domnia lui Mihai Sturza în materie judiciară, putem presupune că G. M. Panas s-a aflat în Moldova sub acea domnie, despre care el se rostește cu multă asprime. Aluziile pe care le face la unele procese recent judecate, precizările pe care le dă relativ la mersul justiției în țara noastră dovedesc că G. M. Panas cunoștea destul de amănunțit tristețile moravuri judecătorești de atunci și că el a avut legături de ordin profesional cu tribunalele Moldovei. Întrucît, în planul de reforme ce a făurit, el acordă o atenție deosebită dreptului comercial și reorganizării jurisdicțiilor comerciale, s-ar putea ca Panas să fi fost un jurist grec, venit la Iași pentru interesele negustorești ale compatrioților lui stabiliți la noi sau avînd relații de afaceri cu această țară.

3. — Legislația Moldovei, în vigoare la 1849, Panas nu se sfiește să o califice ca absolut necorespunzătoare nevoilor epocii. Ea este, după părerea lui, un amestec confuz de dispoziții felurite de obîrșie romano-bizantină și feudală cu rînduiri inspirate din legiurile Europei apusene. În ansamblul ei, legislația Moldovei a rămas extrem de înapoiată și ea necesită o „revizuire completă”.

Moldova ar trebui înzestrată cu coduri noi. Opera de codificare este însă anevoioasă. Ea cere un timp îndelungat, cunoștințe juridice aprofundate, infor-

¹ Biblioteca Academiei R.S.R., Ms. 1042, f. 87—96 v.

mații numeroase în diversele ramuri de activitate. Ea n-ar putea fi înfăptuită decât cu concursul unor specialiști, care să fie nu numai oameni de știință, ci să fie și în curent cu viața practică. Or, la data întocmirii memoriului, Panas constată că aceste condiții nu pot fi împlinite în Moldova. Urgența reformei legislative impune adoptarea altei soluții. Calea cea mai indicată i se pare a fi aceea a revizuirii legilor în vigoare. Până la elaborarea noilor coduri ar trebui să se suprimă din legile aflate în aplicare prevederile învechite, să se înlăture tot ce nu mai corespunde timpurilor noi și să se insereze dispoziții menite să satisfacă nevoile sociale, umanitatea, civilizația, „demnitatea omului” etc. În acest mod se puteau realiza îmbunătățiri absolut indispensabile, mai ales în materie comercială.

Cu acest prilej, autorul memoriului lasă să se întrevadă care sînt preocupările lui mai de seamă. Astfel el consideră că, printre reformele necesare, este și întocmirea unei legi menită să asigure drepturile creditorilor, printr-o nouă reglementare a ipotecilor și a gajurilor, care să pună capăt uneltirilor incorecte ale debitorilor de rea credință. El afirmă că, numai printr-o asemenea lege, care ar oferi garanții serioase creditorilor, s-ar restabili încrederea, s-ar întări creditul, ar spori oferta de capitaluri, ar scădea dobânzile, ceea ce ar avea de consecință propășirea agriculturii și a comerțului etc.

Trecînd apoi la cercetarea felului în care funcționează instanțele judecătorești în Moldova, Panas deplînge corupția care bîntuie în rîndul magistraților. El nu se sîfșește să folosească chiar termeni extrem de tari împotriva necinstei care s-a incubat printre slujitorii justiției, sub domnia lui Mihai Sturza. După dînsul, principala misiune a lui Grigore Vodă Ghika este de a stîrpi corupția și de a introduce în sfîrșit corectitudinea în distribuirea dreptății. La acest rezultat nu se va putea ajunge decât numînd în magistratură elemente bine verificate și de o desăvîrșită probitate.

În continuare, Panas constată că tribunalele moldovene sînt încadrate cu judecători recrutați după alt criteriu decît acela al științei și al competenței, deoarece membrii ramului judiciar, cu rare excepții, n-au făcut studii juridice. El afirmă că numărul moldovenilor care studiaseră dreptul era, pe atunci, foarte mic. Dar, precum foarte just observă acest critic necruțător, măcar principalele posturi din magistratură și de la Logofetia dreptății s-ar cuveni să fie ocupate numai de juriști, dacă s-ar urmări cu sinceritate o cît mai bună funcționare a instanțelor judiciare. Este absurd să se încredințeze interpretarea legilor unor oameni lipsiți de cultură juridică. Este cu neputință ca Divanul domnesc, atîta timp cît va fi alcătuit din elemente improvizate și ignorante, să creeze jurisprudențe care să aibă suficientă autoritate pentru a servi de îndreptar instanțelor inferioare. Numai dacă din Divanul domnesc vor face parte magistrați bine pregătiți și de o probitate desăvîrșită, deciziile pe care el le va rosti vor asigura unitatea jurisprudenței și vor indica în ce sens trebuie modificată legislația în vigoare. După părerea lui Panas, dacă se va urma altă cale, codurile ce se vor adopta nu vor fi decît o imitație servilă a legilor din alte state, dispozițiile lor nefiind adaptate nevoilor poporului.

Ceea ce l-a surprins pe Panas și ceea ce, după declarațiile sale, pricinuieste mîrarea juriștilor străini veniți în Moldova este durata excesiv de lungă a proceselor, „prelungirea lor la infinit”, precum el însuși se exprimă. Cauza acestei stări de lucruri nu se află numai în funcționarea extrem de înceată a organelor judiciare, ci mai ales în numărul exagerat al gradelor de jurisdicție. Un proces obișnuit, intentat la judecătoria ținutului, vine în fața Divanului apelativ, este cercetat în al treilea rînd de Divanul domnesc, trece apoi la Logofetia dreptății și este supus, în sfîrșit, întăririi domnitorului. Aceasta este procedura normală. În Moldova se uzează însă și de procedee anormale, ca, de ex., acela de a înainta acțiunea introductivă de instanță direct fie domnitorului, fie Logofetiei dreptății, provocînd astfel complicații de natură a îngreui și mai mult mersul justiției. Autoritățile administrative, urmîrind satisfacerea anumitor interese, stînjinesc și ele cursul judecăților.

Soluția, pentru Panas, ar consta în reducerea gradelor de jurisdicție la două. El arată că sistemul, pe care-l preconizează, este aplicat în statele cele

mai civilizate. În nici unul din aceste state nu există mai mult de două grade de jurisdicție. Urmind acest exemplu, s-ar cuveni ca, în Moldova, judecarea în fond a proceselor să aparțină numai judecătorilor ținutale și Divanului apelativ. Divanul domnesc s-ar cădea să judece recursurile îndreptate împotriva deciziilor Divanului apelativ, statuind numai asupra chestiunilor de drept, fără a examina chestiunile de fapt. El n-ar mai fi atunci un al treilea grad de jurisdicție, deoarece n-ar mai judeca fondul proceselor, ci s-ar mărgini a verifica dacă decizia ultimei instanțe de fond este întemeiată în drept, deci dacă s-a făcut o bună aplicare a dispozițiilor legii.

Deși, în principiu, adversar al imixțiunii puterii executive în atribuțiile puterii judecătorești, autorul memoriului săvârșește totuși inconsecvența de a recomanda menținerea prerogativelor exercitate până atunci de domn în distribuirea dreptății. Se știe că, potrivit art. 357, 363 și 364 din Regulamentul Organic, deciziile Divanului domnesc nu puteau fi puse în aplicare decât după ce fuseseră întărite de domn. Or, cu prilejul examinării deciziei supuse lui spre întărire, domnul era dator, în anumite cazuri, să refuze confirmarea și să dispună rejudecarea procesului. Panas consideră încă necesară, pentru un timp îndelungat, această prerogativă, dată fiind starca magistraturii din Moldova, un asemenea control fiind menit să mențină instanțele judecătorești în limitele prevăzute de lege și să le „lumineze” asupra căii ce trebuie urmată. El socotește însă **indispensabil ca domnul, pentru exercitarea atribuțiilor sale judiciare, să fie asistat de un „consiliu privat”, alcătuit din juriști de seamă, care să-i înlesnească împlinirea acestei grele misiuni prin avizele ce i-ar da.**

O altă deficiență, constatată de Panas în funcționarea justiției din Moldova este slaba considerație acordată autorității lucrului judecat. Principiul, formulat așa de lapidar prin adagiul latin „*res judicata pro veritate habetur*”, stă la baza orînduirii juridice a statelor civilizate. Panas subliniază că, dacă se nesocotește autoritatea lucrului judecat, justiția devine o comedie costisitoare și haosul se înscăunează în sinul societății. Deși nu citează exemple precise, este însă evident că autorul memoriului face aluzie la cazuri recent întîmplate, probabil la neexecutarea unor decizii judecătorești sau la nerespectarea lor de către organele administrative.

Prea puțină însemnătate s-a acordat în Moldova, după aprecierea lui Panas, problemelor de drept comercial. În ciuda vitregiei cu care a fost tratat comerțul, el a luat totuși în Moldova un mare avînt, contribuind la prosperitatea statului și a particularilor. El a deschis noi debușuri produselor agricole, care sînt bogăția de capetenie a țării acesteia. Interesul obștesc cere ca dezvoltarea comerțului să fie înlesnită și ca toate piedicile ce-l stînjenesc să fie înlăturate. De aceea este indispensabil ca activitatea negustorească să nu fie supusă dreptului civil, ci să fie reglementată de dreptul comercial, iar litigiile izvorite din această activitate să nu fie judecate de jurisdicțiile civile, ci de tribunalele comerciale. Necesitățile comerțului nu se pot împăca nici cu numeroasele formalități prevăzute de codul civil, nici cu încetinea caracteristică a instanțelor civile. Comerțul are nevoie de celeritate. El are nevoie și de garanții serioase. Negustorii trebuie să aibă certitudinea că procesele lor vor fi soluționate după dreptate, iar nu după bunul plac. Dacă asemenea condiții lipsesc, încrederea dispare, creditul se restrînge, capitalurile se retrag, iar dobînda crește vertiginos. De aceea nu este de mirare că, în Moldova, chiar la împrumuturile ipotecare, adică la împrumuturile care au cea mai solidă garanție, dobînzile au ajuns la cifra enormă de 36% pe an.

Ca mijloc de îndreptare, Panas preconizează înființarea de tribunale comerciale în fiecare ținut. Pînă atunci se crease un asemenea tribunal numai la Galați, ceea ce i se părea insuficient. Dacă nu puteau fi instalate tribunale de comerț în toate capitalele de ținuturi, el sfătuia să se înființeze măcar în centrele cele mai importante, rămîind ca în restul ținuturilor procesele negustorești să fie judecate de instanțele civile, cu obligația însă pentru acestea de a aplica dispozițiile codului de comerț. Franța și Grecia au adoptat un asemenea sistem. Totodată, autorul memoriului recomandă să se elaboreze cît mai curînd o legislație specială a comerțului.

Justiția penală suferă și ea de lipsuri importante. Panas constată că nu există încă, în Moldova, procurori pe lângă instanțele judecătorești, deși ei ar fi foarte utili pentru urmărirea crimelor și a delictelor. Nu există nici Camera de punere sub acuzare, care să decidă dacă este sau nu cazul să fie trimiși în judecată cei învinuiți de a fi săvârșit infracțiuni, asemenea învinuiți putând fi uneori neîntemeiate. Încredințarea apărării celor deferiți Tribunalului Criminalicesc unui avocat, care, conform art. 346 al Regulamentului Organic, este un funcționar public, salariat al statului, prezintă inconveniente sigure. Cei trimiși în judecată nu sînt așa de bine apărați cum ar fi de avocați liber aleși și nesupuși obligațiilor funcționarilor publici. În sfîrșit, lipsa de publicitate a ședințelor Tribunalului Criminalicesc trebuie neapărat desființată. Dezbaterile secrete sînt de natură a trezi suspiciuni. Pedepsa rostită în asemenea condiții, departe de a constitui exemplul salutar dorit de legiuitor, riscă dimpotrivă să creeze în sînul opiniei publice, greșit informate, un curent de simpatie în favoarea celui condamnat, considerat de neștiutori ca o victimă, osîndită după un simulacru de judecată, cu ușile închise.

4. — Acestea sînt principalele observații făcute de Panas cu privire la justiția Moldovei la mijlocul veacului trecut. Criticele lui sînt în general întemeiate, deși insuficient aprofundate. Soluțiile propuse nu sînt la adăpost de orice obiecție.

Incontestabil că, la acea epocă, legislația Moldovei, deși renovată la începutul veacului al XIX-lea prin codul civil al lui Scarlat Vodă Calimah din 1817 și prin codul penal din 1820—1825, fusese cu mult depășită de transformările economice și sociale intervenite în ultimele decenii. Dispozițiile feudale, pe care ea le cuprindea, constituiau obstacole în calea capitalismului în ascensiune. Existau apoi lacune importante în legislația Moldovei de atunci, îndeosebi în materie comercială. Regulamentul Organic, în art. 375, hotărîse să se extragă din codul de comerț francez dispozițiile ce vor fi considerate „potrivite cu starea lucrurilor din Moldova” și, după ce ele vor fi puse „în orînduială”, adică adaptate nevoilor locale, să fie traduse în limba română spre a fi aplicate la judecarea pricinilor negustorești. Această obligație, prevăzută de Regulamentul Organic pus în aplicare la 1 ianuarie 1832, n-a fost însă în întregime împlinită. Un jurist, astăzi complet uitat, Iacovachi Veisa, a tradus în limba română codul comercial francez, dar această tălmăcire n-a fost tipărită. Ea a circulat în manuscris, într-un număr redus de exemplare. Cît despre adaptarea prevederilor codului comercial francez la necesitățile locale ale Moldovei, ea a fost complet neglijată.

Așadar Panas a fost îndreptățit să deplingă starea înapoiată a legislației moldovene, precum și nepăsarea arătată chestiunilor de drept comercial.

Observațiile lui, relative la modul de funcționare a instanțelor judecătorești, corespund și ele realității. Corupția, hatîrul au fost racile vechi care au bîntuit justiția Moldovei. Ele au sporit simțitor sub domnia lui Mihai Sturza care, după cum se știe, cu o desăvîrșită lipsă de scrupule, a utilizat justiția ca o uncăltă docilă pentru oprimarea adversarilor lui politici și pentru îmbogățirea sa personală.

Sînt pline de interes și constatările lui Panas privind lipsa de pregătire juridică a magistraților din acel timp, durata excesivă a proceselor, dificultățile întîmpinate pentru obținerea unei decizii judecătorești, nerespectarea autorității lucrului judecat etc.

De asemenea pasajele memoriului său referitoare la justiția penală ne dezvăluie unele aspecte, azi uitate, ale unor probleme care, în epoca lor, au avut foarte mare însemnătate, cum a fost problema publicității dezbaterilor Tribunalului Criminalicesc, precum și aceea a apărării acuzaților printr-un avocat numit și plătit de stat, ca orice funcționar public.

Este însă surprinzător că Panas, care s-a rostit cu atîta vehemență împotriva sistemului practicat de Mihai Sturza, a recomandat totuși menținerea prerogativei domnitorului de a întări deciziile judecătorești. El a cunoscut abuzurile comise cu prilejul exercitării acestei prerogative. El însuși a cerut, în memoriul său, separarea puterii executive de cea judecătorească. El a săvîrșit deci o gravă inconsecvență, cînd a stăruit pentru păstrarea imixțiunii domnitorului în distribuirea dreptății. De altminteri, așa de anacronică devenise această rămășiță feudală, încît ea va fi în curînd înlăturată.

5. — Memoriul lui Panas a fost întocmit într-o perioadă când, în Moldova, problema înnoirii legislației era la ordinea zilei. În 1845, adică patru ani înainte ca juristul grec să fi formulat criticele sale și să fi propus soluțiile ce i se păreau necesare, Mihai Sturza numise o comisie pentru alcătuirea unui nou cod civil². Această comisie a funcționat pînă în 1848, când a fost dizolvată³. În 1850, Grigore Vodă Ghika a decis continuarea lucrării începute sub domnia precedentă, dîndu-i însă o mai mare extindere. El a încredințat unei comisii misiunea de a proceda la o vastă reformă a legislației Moldovei⁴. Într-un termen surprinzător de scurt, comisia înființată în 1850 a elaborat numeroase proiecte, printre care proiecte de coduri civil, penal, comercial, de procedură civilă și de procedură penală. Acea comisie a avut cunoștință de memoriul lui Panas și, în lucrările ei, ea a ținut seamă de sugestiile sale. În adevăr, memoriul se află în Biblioteca Academiei R.S.R., secția manuscriselor, păstrat la un loc cu numeroase acte ale comisiei și pe marginea memoriului sînt însemnări făcute de cel mai sîrguitor dintre membrii ei, care a fost Nicolae Șuțu.

6. — Mărturia lui Panas este interesantă, prin informațiile competente pe care ni le dă. Este adevărat că declarațiile lui nu cuprind multe elemente noi. Ele sînt, în mare parte, o confirmare a celor ce știm deja din alte izvoare. Prin unele amănunte, ele ne dau însă posibilitatea să cunoaștem mai bine starea justiției din Moldova în acea epocă de mari transformări, care a urmat revoluției din 1848. Ele ne ajută să pricepem însemnătatea reformelor legislative înfăptuite de Cuza Vodă la 1864—1865. Aceste reforme nu s-au redus la o grăbită imitație a ceea ce se făcuse în alte state, după cum așa de nedrept au afirmat unii juriști⁵. Prin memoriul său, cu 15 ani înainte de promulgarea noilor coduri, Panas arătase că era indispensabil să se procedeze la înnoirea învechitei legislații a Moldovei. Calea însă a revizuirii treptate, pe care el a preconizat-o, n-a fost urmată. Prin lovitura de stat din 1864, s-a pus în aplicare, într-un termen foarte scurt, o legislație nouă, fără a se mai recurge la măsuri de tranziție, eșalonate pe o lungă perioadă. Astfel au fost realizate reformele pe care necesitatea le impunea.

² Arhivele Statului Iași, Tr. 1764, op. 2013, dos. 2200, f. 42.

³ Buletin Foae Oficială, 29 iulie 1848, p. 242.

⁴ Buletin Foae Oficială, 17 decembrie 1850, p. 399.

⁵ C. V. Obedeau, *Legislațiune națională*, Revista „Dreptul”, 1925, p. 342.

BARBU ȘTEFĂNESCU-DELAVRANCEA. LUPTĂTOR PENTRU DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE

DE

MIHAI VATAVU

După cucerirea independenței, în anul 1877, statul român urmărea să-și realizeze străvechiul deziderat al desăvîrșirii unității naționale, întrucît unele provincii istorice românești se aflau încă sub dominația străină. La realizarea mării Uniri din 1918 au contribuit din plin și o serie de personalități. Astfel, intelectuali și oameni politici de prestigiu cum au fost: N. Iorga, N. Filipescu, Take Ionsecu, O. Goga, V. Lucaciu, dr. I. Cantacuzino, V. A. Urechia, Simion Măndrescu etc., au contribuit, prin scrisul ca și prin întreaga lor activitate, la înmănuncherea energiilor în vederea desăvîrșirii unității naționale a românilor.

Între aceste personalități, un loc important îl ocupă scriitorul juristul și omul politic Barbu Ștefănescu-Delavrancea. Cunoscător profund al istoriei țării sale, Delavrancea ajunge de tînăr la convingerea fermă că națiunea română nu putea să reziste vicistitudinilor și să contribuie activ la sporirea valorilor materiale și spirituale ale omenirii trăind despărțită prin granițe politice arbitrare. Observații pertinente privind conjunctura internațională și situația statului român întîlnim într-o suită de articole publicate de Delavrancea în ziarul „România liberă” în anii 1882—1883, pe cînd se afla la studii în capitala Franței. Într-o vreme în care Tripla Alianță se conturase ca o grupare cu caracter ofensiv, Delavrancea ținea să arate, într-un articol trimis ziarului respectiv, că locul Franței este, firesc, alături de țările de origine latină, de care o legau afinități de limbă, de cultură și vechea sa linie de politică externă². Considerațiile acestea i-au fost prilejuite autorului de evenimente ce se petreceau atunci în Europa și anume de încordarea relațiilor franco-italiene, survenită din cauza anexării Tunisiei de

---

¹ Prezentul studiu face parte dintr-o lucrare de proporții mai mari privind activitatea politică a lui B. Șt. Delavrancea. Acest aspect al activității sale nu a constituit, pînă în prezent, obiectul unui studiu special în istoriografia noastră. Referiri episodice la activitatea sa politică întîlnim, totuși, într-o serie de lucrări bio-bibliografice dedicate lui B. Șt. Delavrancea, dintre care menționăm: Lucian Predescu, *Barbu Delavrancea. Viața și opera*, București, Ed. „Cugetarea”, f. a. (1938), p. 24—26 și p. 91—100; Emilia Șt. Milicescu, *Delavrancea — om, literat, patriot, avocat*, București, Ed. „Cugetarea”, f.a. (1940); idem, *Contribuții la studiul vieții și operei lui Delavrancea*, teză, Iași, 1965; idem, *Studiu introductiv*, la Barbu Delavrancea, *Opere*, vol. I, București, Ed. pentru literatură, 1965, p. XXX—LXIII; idem, *Delavrancea*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975; idem, *Note și comentarii*, la Barbu Delavrancea, *Opere*, vol. VIII, București, Ed. „Minerva”, 1971, p. 601—637; Al. Săndulescu, *Delavrancea*, București, Ed. „Albatros”, 1970, p. 16—24.

² „Argus”, *Correspondență pariziană*, în „România liberă”, din 9 iunie 1882.

către Franța³, ca și de atitudinea acesteia din urmă în problema Dunării⁴. Barbu Delavrancea este și autorul unei broșuri în limba franceză privind problema Dunării, în care se ridică cu vigoare în apărarea suveranității României asupra Dunării pe porțiunea de la Turnu Severin pînă la Brăila⁵.

După întoarcerea în țară, în 1883, el a desfășurat o susținută activitate politică și culturală, în centrul căreia a pus mereu afirmarea și apărarea drepturilor românilor aflați încă sub asuprire străină. Un rol deosebit în menținerea legăturii dintre aceștia și cei din România veche l-au avut societățile culturale-patriotice. Pe primul plan s-a situat „Liga culturală”, înființată în 1890, și în al cărei comitet Delavrancea a fost ales membru în 1893 și vicepreședinte între anii 1914 și 1916⁶. Problema atitudinii pe care trebuia s-o adopte oficial statul român față de conaționalii care trăiau încă sub asuprire străină va fi adusă, începînd din 1892 îndeosebi, în discuția corpurilor legiuitoare⁷. Dificultatea chestiunii respective consta în faptul că România se raliase, în 1883, Triplei Alianțe din care făcea parte și Austro-Ungaria, stat ce încorpora Transilvania, Banatul și Bucovina⁸. Încă în 1882, Delavrancea arăta într-un articol că „... tractatul de alianță cel mai trainic e în inima popoarelor”⁹ și că, prin urmare, acestea hotărăsc, în momentele cruciale ale istoriei, la ce alianțe să participe. După ce s-a documentat timp de 6 luni, cercetînd izvoarele istorice cît și realitățile vremii sale prin numeroase călătorii făcute peste Carpați, Delavrancea își va expune părerile în problema națională într-o conferință ținută la Ploiești la 19 decembrie 1893 în fața viitorilor săi alegători. În expunerea respectivă, al cărei text îl va și tipări în limbile franceză și română¹⁰, aduce argumente istorice, juridice și umanitare în favoarea egalei îndreptățiri a românilor din Imperiul habsburgic.

Aceeași problemă o va ridica B. Delavrancea și în Cameră, în anul 1894, arătînd că guvernul român era dator să intervină „... cu înțelepciunea cuvenită”, la guvernul maghiar pentru a se opri asuprirea conaționalilor din Transilvania¹¹. Se știe că oamenii politici din vechiul regat întrețineau legături cu

³ Vezi P. Renouvin. *La Politique internationale de 1917 à 1914...*, fasc. I, Centre de Documentation Universitaire, Paris, (1936), p. 43.

⁴ Autorul se referă la „propunerea Barrère” făcută în cadrul ședinței Comisiei europene a Dunării de la Galați, în 1882, propunere defavorabilă României, întrucît venea în întîmpinarea Austro-Ungariei de a controla navigația fluvială pe Dunăre în porțiunea dintre Porțile de Fier și Brăila. Vezi pentru aceasta Paul Gogeanu, *Dunărea în relațiile internaționale*, Ed. politică, București, 1970, p. 84—87.

⁵ *La Roumanie devant la Conférence de Londres, par un Paysan du Danube*, Liege, „Léon de Thier”. Paternitatea lui Delavrancea asupra broșurii respective a fost stabilită de Em. Șt. Milicescu. Vezi B. Delavrancea, *Opere*, vol. VI, p. 441—442.

⁶ N. Iorga, *Liga culturală*, în „Boabe de grâu”, nr. 8/1930, p. 433—436; C. G. Marinescu, *Pagini din activitatea Ligii culturale pentru desăvîrșirea unității de stat a României*, în „Studii și materiale”, „Istorie”, nr. 2, Suceava, 1971, p. 51—80.

⁷ A. Bunea, *Susținătorii problemei transilvane în Parlamentul României (1893—1899)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, s. Historia, fasc. 1, an. XVI, 1971, p. 73—88.

⁸ Gh. Platon, *Considerații privind situația României în preajma aderării la Tripla Alianță*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, tom. XVIII, secția a III-a, a. Istorie, fasc. 2, 1972, p. 167—186.

⁹ „Argus”, *Correspondență pariziană*, în „România liberă”, VI, din 9 iunie 1882, p. 2.

¹⁰ B. Delavrancea, *Cestiunea națională. Rolul și drepturile românilor transcarpațini. Discurs pronunțat în întrunirea publică din Ploiești, la 19 decembrie 1893*, București, Tip. „Voința națională”, 1894, 56 p.; o ediție franceză a broșurii a apărut în același an.

¹¹ *Dezbaterile Adunării Deputaților* (în continuare se va cita D.A.D.), ședința din 29 noiembrie 1894, în „Monitorul Oficial”, nr. 197, din 8 dec. 1894, p. 159.

conducătorii mișcării naționale din Transilvania, li ajutau pe ei și instituțiile culturale române pentru a putea rezista tendințelor și presiunilor de desnaționalizare¹². În timpul mișcării memorandiste (1892—1894). Delavrancea a fost neplăcut de la numeroasele manifestări de solidaritate ale românilor din vechiul regat cu fruntașii politici români implicați în procesul de la Cluj.

Strînsa legătură dintre activitatea „Ligii culturale” în primii săi ani de existență și mișcarea memorandistă s-a materializat în contactele dintre membrii Comitetului Partidului Național Român din Transilvania, inițiatorul „Memorandumului” din 1892 și conducătorii „Ligii”. Aceste legături au constatat în consultarea reciprocă privind conținutul documentului respectiv, data de înaintare a lui, cât și în ajutoarele substanțiale, materiale și morale acordate în tot timpul mișcării respective¹³. Unitatea de acțiune ce s-a stabilit între conducătorii P.N.R. din Transilvania și personalitățile politice și culturale din România veche în timpul mișcării memorandiste rezultă dintr-un document relativ la o întrunire ce a avut loc la București, la 22 februarie 1894, la care au participat: V. A. Urechia, președintele „Ligii”, I. Slavici, N. Filipescu, E. Brote, V. Lucaciu, B. Delavrancea, A. C. Popovici, I. Bianu ș.a. Cu acest prilej s-a hotărât stabilirea unității de acțiune în privința politicii naționale dintre factorii politici respectivi și reprezentanții românilor transilvăneni, astfel „ca nici noi (transilvănenii — n.n.) fără de voi și nici voi (cei din România veche — n.n.) fără de noi să nu facem nimic”¹⁴. În adevăr, acțiunile memorandiștilor erau atent urmărite și sprijinite de personalitățile politice și culturale din „Ligă”, care asigurau, prin organizarea de puternice manifestații de masă, sprijinul deplin al opiniei publice din vechea Românie și determinau o atitudine favorabilă cauzei românilor din partea unor cercuri politice dintr-o serie de țări europene¹⁵. În adresa oficială trimisă de Comitetul „Ligii” președintelui P.N.R. din Transilvania, dr. Ion Rațiu, se spunea: „...a tăcea ar fi a nega existența noastră ca nație. Prin vocea noastră, întregul popor român din regat vă aprobă și vă strigă: „Înainte, victoria finală vă e câștigată”¹⁶. Se desprinde de aici sprijinul moral neprecupețit acordat memorandiștilor implicați în proces, în momente grele pentru ei.

Între numeroasele și entuziastele acțiuni inițiate de „Liga cultură” în sprijinul memorandiștilor, al luptei naționale a românilor transilvăneni, amintim pe cele din 19 aprilie 1894. În acea zi au avut loc manifestații în peste 23 de orașe, țirguri și sate din toate părțile țării. Amintim, astfel localitățile: Cîmpulung, Buzău, București, Piatra Neamț, Giurgiu, Focșani, Tîrgoviște, Călărași, Tecuci, Bacău, Roman, Craiova, Galați ș.a.^{16 bis}. La mingiturile din aceste centre au luat cuvîntul 136 de oratori: oameni de știință și de cultură, oameni politici (B. Delavrancea, C. Dissescu, Ion Pillat ș.a.), țărani și meseriași. Tot cu acest prilej s-a publicat și un ziar festiv „19 aprilie 1894”. Se întocmeau liste de subscripție — la care participau, de asemenea, toate categoriile sociale — pentru ajutorarea memorandiștilor¹⁷. S-au trimis fruntașilor politici, implicați în proces, numeroase

¹² Șt. Pascu, *Mișcarea memorandistă și lupta pentru unitatea de stat*, în vol. *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, sub red. lui Miron Constantinescu și Șt. Pascu, București, Ed. Acad., 1968, p. 62.

¹³ Ș. Polverejan și N. Cordos, *Introducere la Mișcarea Memorandistă în documente (1885—1897)*, Ed. „Dacia”, Cluj-Napoca, 1973, p. 76—88.

¹⁴ D.A.D., Ședința din 21 martie 1898, în „Mon. Oficial”, 1898, nr. 53, p. 935—936.

¹⁵ Cf. Ș. Polverejan și N. Cordos, *op. cit.*, p. 79.

¹⁶ *Ibidem*, p. 220.

^{16 bis} N. Netea, *Istoria Memorandumului românilor din Transilvania și Banat*, București, 1947, p. 444—445.

¹⁷ *Ibidem*, p. 359; sprijinul direct acordat de Delavrancea fruntașilor memorandiști și a familiilor lor s-a manifestat și prin aceea că, uneori el trecea peste munte îmbrăcat țărănește pentru a nu fi recunoscut, ducînd personal o serie de fonduri bănești colectate în țară, între alții și de la socrul său Alexan-

telegrame prin care dr. Ioan Rațiu și tovarășii săi erau încurajați, și se condamnă opresiunea¹⁸. Se tipăriră foi volante, poezii ocazionale, gazete cu caracter festiv¹⁹.

În ziua de 6 mai 1894 în ajunul începerii procesului, două uriașe mitinguri au avut loc la București și la Iași, la care au participat delegați din toată țara. Cu acest prilej au rostit cuvântări cele mai autorizate personalități culturale și politice: V. A. Urechia, președintele „Ligiilor culturale”, C. Costaforu, B. Ștefănescu-Delavrancea, Nicolae Filipescu, A. D. Xenopol etc.

Ziarul festiv „Golgota”, tipărit acum, condamnă nedreptatea cu care erau tratați memorandiștii, socotiți martiri ai neamului, și exalta libertatea și dreptatea care avea să încunune această luptă grea²⁰.

Asemenea manifestații au avut o înfrîngere deosebită asupra conducătorilor politici români din Transilvania implicați în proces, făcându-i să nu se considere izolați de popor, ci să simtă „că poporul una este cu conducătorii”²¹ și, prin urmare, să aibă o atitudine demnă, transformînd procesul într-o răsunătoare acțiune de demascare a împilării naționale și sociale pe care o sufereau românii din Ungaria.

Cu ocazia procesului de la Cluj, solidaritatea poporului român cu cauza celor acuzați pe nedrept de justiția maghiară s-a manifestat încă o dată cu putere. Astfel, la București, se constituie la 24 mai 1894, un „Comitet național studențesc”, care editează ziarul „Tinerimea română”, ce demască opresiunea și se solidariza cu memorandiștii.

La gazeta respectivă colaborau, pe lângă reprezentanții studențimii, personalități culturale de mare prestigiu: B. P. Hasdeu, V. A. Urechia, Al. Vlahuță, B. Delavrancea, Radu Rosetti, Th. D. Speranția etc.²². Reacțiile din presa străină nu sînt mai puțin marcante. Astfel George Clemenceau, în organul „La Justice” declara: „doctorul Rațiu și amicii săi pot să fie condamnați, opinia publică europeană i-a achitat însă dinainte”²³.

După pronunțarea verdictului în procesul de la Cluj, șeful Partidului liberal din România, D. A. Sturdza, a încercat, susținut de I. Slavici și E. Brote, să-i convingă pe memorandiști să vină la București pentru a scăpa de temniță. În acest scop a fost trimis și B. Delavrancea la Sibiu, care la 3 iunie 1894, îl înfîlîni pe dr. I. Rațiu. Dar acesta din urmă sintetizînd opinia memorandiștilor, îi răspunse: „...gîndiți-vă bine, ce va zice țărănimea neștiutoare de combinațiunile diplomației, cînd conducătorii vor dosi și se vor desfăta în onoruri în România, iar cei mici, sărmanii vor intra în temnițe?”²⁴. Deci, necesitatea de a menține masele alături de mișcare a determinat pe unii din conducătorii burgheziei române din Transilvania să renunțe la planul de a se refugia la București, hotărîndu-se să înfrunte cu curaj rigorile temniței.

Nici după întemnițarea, la Seghedin, a lui I. Rațiu, V. Lucaciu și Iuliu Coroianu, cei mai de seamă conducători politici ai românilor transilvăneni, nu s-a întrerupt legătura lor cu oamenii politici din România și din Transilvania. Astfel, număr în perioada 28 iulie—8 octombrie 1894, deținuții politici români au fost vizitați de 420 de persoane, mulți din România²⁵.

Printre cei care l-au vizitat și cu care V. Lucaciu a avut convorbiri îndelungate a fost și B. Ștefănescu-Delavrancea, venit de la București cu o misiune

dr. Lupașcu, care activa în partidul liberal. (Vezi Em. Șt. Milicescu, *Studiu introductiv la Barbu Delavrancea, Opere*, vol. I, Ed. pentru literatură, 1965, p. XXIV).

¹⁸ V. Netea, *op. cit.*, p. 360—361.

¹⁹ *Ibidem*, p. 361—362.

²⁰ „Golgota”, București, 1894, număr unic.

²¹ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 66.

²² *Ibidem*, p. 73.

²³ Cf. *Ibidem*, p. 74.

²⁴ Apud Ș. Polverejan și N. Cordoș, *op. cit.*, p. 86.

²⁵ Grigore Ploșteanu, *Aspecte din viața și activitatea lui Vasile Lucaciu (1852—1922)*, în „Studii de istorie, filologie și istoria artei”, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 116.

de informare. Convorbirea acestora a durat o zi întreagă și a avut ca subiect bilanțul luptei naționale de pînă atunci a transilvănenilor și făurirea de planuri privind reluarea cu vigoare a luptei pentru drepturi naționale²⁶.

Deși memorandiștii au fost condamnați la ani grei de temniță în procesul de la Cluj, totuși ei au obținut o victorie morală de prestigiu, deoarece la proces au pledat cu mult curaj cauza românilor opriți din Transilvania, iar prin răsunetul pe care l-a avut peste hotare a determinat, după cum am arătat mai sus, o puternică reacție de simpatie din partea a numeroși oameni politici și de cultură, a opiniei publice dintr-o serie de țări ale Europei.

Astfel, la 12/24 decembrie 1894, 270 deputați italieni, aparținînd diferitelor partide ale Camerei, au adresat o moțiune Parlamentului României în care se exprimă „o foarte mare simpatie” față de români, „care luptă în mod așa de nobil pentru apărarea independenței lor și a comunei lor naționalități latine”²⁷.

Față de ezitățile guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu de a răspunde moțiunii respective, pentru a nu crea țării dificultăți diplomatice. Delavrancea, ales în acel an în Parlament, ținu un scurt dar înflăcărat discurs, în care arăta că „ceștiunea națională a românilor a devenit o ceștiune europeană” și cerea ca Parlamentul român să adreseze o telegramă de mulțumire celui italian²⁸.

Cu ocazia împlinirii unui an de la condamnarea memorandiștilor, la 25 mai 1895, numeroși membri ai „Ligii culturale” și peste 200 de studenți se reuniră la București în sala „Dacia”, sub președinția lui V. A. Urechia și cu participarea cunoscutului filo-român Roberto Fava. Studentul Pius Brinzeu luă cuvîntul pentru a mulțumi personalităților strălucite ale occidentului care susținuseră cu fervoare cauza românilor ardeleni.

Între cei ce-au luat cuvîntul s-a aflat și Barbu Delavrancea, care a zugrăvit situația grea a „martirilor” ce zăceau în temnițele ungare. Toți vorbitorii exprimă increderea că, „din închisorile fără soare, unde memorandiștii își ispășesc pedeapsa, va ieși libertatea întregului popor român”²⁹. În septembrie 1895, în urma intervențiilor diplomatice ale României și sub presiunea opiniei publice democratice europene, memorandiștii condamnați la Cluj au fost eliberați. După ieșirea din închisoare, însă, între frunțașii politicii transilvăneni au apărut o serie de animozități, care s-au accentuat atunci cînd E. Brote, avînd sprijinul lui D. A. Sturdza, a încercat să ia direcția gazetei „Tribuna” din Sibiu, împreună cu I. Slavici și S. Albini.

Într-o însemnare din 1898, Delavrancea relatează că el și alți tineri liberali s-au opus acestui plan care ar fi adus prejudicii luptei naționale, după cum s-a opus și înființării gazetei „Tribuna poporului” din Arad, pentru a împiedica rup-tura definitivă dintre cele două grupări³⁰. Rememorînd evenimentele acelor ani, într-un discurs rostit în Cameră, la începutul anului 1900, Delavrancea arăta că tendința lui D. A. Sturdza de a-și mări influența asupra conducerii P.N.R. din Transilvania a întîmpinat rezistență în rîndul grupării tinerilor liberali și a unei părți din conducerea „Ligii culturale”. Aceste elemente — susținea Delavrancea — nu s-au abătut de la regula de conduită: „...cei de dincolo (din Transilvania — n.n.) să-și aleagă calea și mijloacele, noi nu cunoaștem împrejurările în care se desfășoară politica lor, n-avem nici chemarea, nici complecta pricepere de a le spune ceea ce trebuie să facă”³¹.

²⁶ Vezi scrisoarea lui V. Lucaciu către I. Bianu, apud *Ibidem*, p. 116.

²⁷ D.A.D., Ședința din 13 decembrie 1894, în „Mon. Oficial”, nr. 211 din 24 dec. 1894, p. 283.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ „Dreptatea”, Timișoara, an II, (1895), nr. 112 din 31 mai, p. 1.

³⁰ Cf. Em. Șt. Milicescu, *Note și comentarii*, la Barbu Delavrancea, *Opere*, vol. VIII, București, Ed. „Minerva”, 1971, p. 621.

³¹ Discurs rostit în Adunarea Deputaților, la 28 ian. 1900, în „Mon. Oficial”, din 10 februarie 1900, p. 491.

Față de încercarea de denigrare a mișcării naționale române de către ministrul maghiar Gustav Kálnoky, care o calificase drept o simplă imitație a „iredentei” italiene, Comitetul „Ligiilor culturale” redactează în cursul lunii octombrie 1894, la București, un manifest tradus în limbile de circulație europeană și semnat de V. A. Urechia, D. Cantacuzino, I. Bianu, B. Delavrancea, I. C. Grădișteanu ș.a., în care se respinge documentat acuzația³². În textul respectiv se arată că manifestările de simpatie ale românilor din vechiul regat față de conaționalii lor aflați în afara granițelor politice ale statului român nu reprezenta un palid ecou al „iredentei” italiene, cum afirma ministrul Kálnoky, căci ele s-ar fi produs oricum, fiind direct determinate de regimul de cruntă asuprire pe plan economic, politic, social și cultural la care erau supuși cei de același neam cu ei aflați în imperiul austro-ungar³³.

Ca deputat, Delavrancea a ridicat de mai multe ori în Parlament problema atitudinii pe care trebuia să o adopte România față de situația conaționalităților din Transilvania³⁴. Conștient de gravitatea problemei, dat fiind că România era un stat mic între vecini puternici, acesta preconizase, în 1894, o serie de măsuri, cum ar fi condiționarea încheierii unor convenții economice reciproc avantajoase cu Austro-Ungaria de acordarea unor libertăți românilor din Transilvania, propunere pe care o susține și N. Filipescu în același an³⁵. Convins că rezolvarea definitivă a problemei românilor era doar o chestiune de timp. Delavrancea îndemna, în 1895, într-un discurs în Parlament, să se intensifice educația patriotică în toate mediile sociale și el însuși a contribuit, prin opera sa literară pătrunsă de un vibrant patriotism, la educarea maselor³⁶. Pornind de la faptul că numai prin unirea României cu provinciile istorice aflate încă în afara granițelor statului, poporul nostru va reuși să formeze o unitate politică capabilă să se dezvolte liberă în viitor. Delavrancea arăta, în 1895: „...dacă regatul român va fi desfăcut de stratele (provinciile — n.n.) românești care-l înconjoară, susținem că existența noastră este pusă în primejdie. Așadar, în cestiunea națională, noi avem mai mult decât o datorie de frați, căci o înțelegem ca o cestiune de propria noastră existență”³⁷. Desigur, împrejurările istorice nu permiteau încă, la sfârșitul secolului trecut, să se înfăptuiască dorința de unire a tuturor românilor, de aceea obiectivul imediat al luptei lor trebuia să fie dezvoltarea conștiinței naționale. Pe această linie B. Delavrancea arăta, într-o ședință a Adunării deputaților din 1897, că românii din vechea țară cereau să se acorde legitimele drepturi istorice ce se cuvin celor trei milioane de români transilvăneni stăpâni pe pământul de unde nicio dată nu au fost înlăturați. „Și aceste drepturi românii le vor câștiga — arăta vorbitorul — afară dacă nu s-ar admite ca posibil distrugerea fizică a unui popor de trei milioane”³⁸. În același discurs, Delavrancea definea națiunea română prin „...unitatea în limbă și identitatea în conștiința sa (a poporului — n.n.) despre sine însuși. Sub diferite state am constituit întotdeauna o singură ființă, cu funcțiuni de viață care nu se pot rețeza cum se rețază pe harta Europei teritoriul unui popor aparținând la diferite state”³⁹. Având în vedere importanța problemei naționale, Delavrancea considera că rezolvarea ei nu era de competența unei singure personalități fie ea oricât de genială,

³² Vezi „Tribuna”, nr. 29 din 2/14 octombrie 1894.

³³ *Ibidem*.

³⁴ D.A.D., Ședința din 29 și 30 noiembrie 1894, în „Mon. Oficial”, nr. 9 din 8 dec. 1894, p. 147—156; *Ibidem*, nr. 10 din 11 dec. 1894, p. 157—162.

³⁵ *Ibidem*, nr. 9 din 8 dec. 1894, p. 155.

³⁶ „D-lor nici în politica zilnică, nici în scrierile noastre de altă natură, nici în școlăle noastre, nici chiar în casele noastre nu se face îndeajuns patriotism”, spunea Delavrancea în ședința din 30 noiembrie 1894 a Adunării deputaților; cf. *Ibidem*, p. 158.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, Ședința din 9 dec. 1897, în „Mon. Oficial”, nr. 14 din 14 dec. 1897, p. 74.

³⁹ *Ibidem*.

nici chiar a unei singure generații, ci întregul popor, de-a lungul a secole de istorie, contribuisese și urma să contribuie și pe viitor la rezolvarea ei.

După 1894, lupta națională a românilor din Transilvania a înregistrat, însă, un reflux, ca și manifestările de solidaritate ale celor din vechiul regat. O serie de acțiuni ale lui D. A. Sturdza, șeful partidului și guvernului liberal, au fost de natură să deruteze pe militanții pentru cauza națională. Amintim, în acest sens, retractarea publică într-o conferință de la Iași, din 13 octombrie 1895, a sprijinului acordat luptei românilor de peste Carpați, apoi suspendarea subvențiilor destinate școlilor române din Brașov, dezvăluirea publică a unor acțiuni mai vechi ale lui Take Ionescu de sprijinire a instituțiilor culturale și politice ale transilvănenilor, subscrierea decorării, în 1897, a lui Jeszenski, fost procuror în procesul memorandiștilor ș.a.⁴⁰. Acțiunile amintite ale lui D. A. Sturdza au determinat o vie reacție în Parlament din partea deputaților majorității și ai opoziției. Astfel, un număr de 14 deputați și senatori, membri de vază ai Partidului liberal, între care: N. Fleva, V. A. Urechia, B. Delavrancea, P. S. Aurelian, V. Lascăr, Em. Costinescu, G. Mărescu ș.a. s-au desolidarizat, în ultimii doi ani ai guvernării liberale, de poziția șefului Partidului liberal și a guvernului în problema națională. Poziția lor dovedește că, peste deosebirile de partid, oamenii politici clarvăzători înțelegeau să acționeze — pe cât permiteau împrejurările — în sprijinul confrăților lor de peste munți, încrezători în desăvârșirea unității naționale a românilor⁴¹. Este adevărat că situația României — stat mic între vecini puternici — impunea mult tact diplomatic pentru a nu angaja țara prea mult într-o grupare s-au alta, fapt ce rezultă clar din documentele diplomatice ale vremii⁴², dar i s-a reproșat premierului român de atunci tocmai lipsa de tact în această privință. Ca urmare, B. Delavrancea a criticat vehement în Adunarea deputaților, poziția adoptată de D. A. Sturdza în problema națională și chiar va trece, în 1898, în gruparea liberală dezidentă „drapelistă” a lui P. S. Aurelian, iar în 1899 a demisionat din Partidul liberal trecînd în Partidul conservator⁴³. Împreună cu o serie de personalități marcante din acest partid cum erau Take Ionescu, Titu Maiorescu, N. Filipescu, B. Delavrancea a contribuit la soluționarea problemei rentei școlii românești din Brașov, problemă care determinase căderea guvernului liberal⁴⁴. Renta respectivă se plătea încă din timpul lui Al. I. Cuza școlilor centrale din Brașov, fiind considerată un mijloc de sprijinire a învățămîntului în rîndul populației românești din Transilvania. Ajuns la putere în 1895, D. A. Sturdza desființase, însă, renta respectivă, pînă ce scurta guvernare drapelistă a lui P. S. Aurelian, din anii 1896—1897, avea s-o onoreze din nou. Dar, revenit în fruntea guvernului, la 24 martie 1897, D. A. Sturdza suspendase iarăși renta acordată instituțiilor de cultură din Brașov, într-un moment în care școlile românești din Transilvania erau amenințate tot mai mult de maghiarizare. A fost nevoie de efortul unor oameni politici și juriști de vază cum erau Titu Maiorescu, Take Ionescu, D. Cantacuzino, B. Delavrancea — pentru a se soluționa problema respectivă într-un mod favorabil pentru românii ardeleni⁴⁵. Barbu Delavrancea era convins că unitatea deplină a românilor nu putea veni de la bunăvoința marilor puteri, ci ei înșiși la momentul oportun, trebuiau să fie capabili să transpună în fapt această necesitate istorică. În acest scop, trebuia, însă, să se asigure maselor largi bunăstarea materială și culturală, să li se dezvolte spiritul civic. Conștient că de vigoarea poporului întreg va depinde, la momentul oportun, realizarea idealului de unitate națională, B. Delavrancea arăta

⁴⁰ Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, Ed. științifică, 1967, p. 162, 166—167, 232.

⁴¹ A. Bunea, *op. cit.*, p. 76.

⁴² Gh. Platon, *Informații privind orientarea politică a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea*, în volumul *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 396—401.

⁴³ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 235—236.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 236.

⁴⁵ E. Lovinescu, *T. Maiorescu*, București, Ed. „Minerva”, 1972, p. 285.

în Cameră, în 1898, necesitatea îmbunătățirii stării generale a țăranilor, care pe atunci formau peste 80 la sută din populația țării: „Cînd comunele rurale vor ajunge la conștiința că au drepturi sfinte și neprescriptibile — spunea vorbitorul — și la putința de a-și exercita aceste drepturi, atunci poporul român se va ridica ceva mai sus... din praful în care zace, și politica noastră va fi mai largă și mai românească”⁴⁶. În ceea ce privește ridicarea culturală a maselor, Delavrancea, mare prețuitor al creației populare, a atras de nenumărate ori atenția factorilor de conducere asupra necesității promovării principiului democratic în învățămîntul de toate gradele, facilitîndu-se, astfel, accesul la cultură al fiilor de țărani și orășeni lipsiți de posibilități materiale căci — spunea el — „...a mărgini posibilitatea săracilor de a trece prin toate gradele culturale, este a mărgini posibilitatea poporului român de a-și afirma înclinările lui, geniul lui. Și avem nevoie de această, în interesul existenței noastre ca popor liber și independent”⁴⁷.

După o perioadă de reflux a mișcării naționale a românilor din Transilvania, între anii 1896—1904, începînd cu anul 1905, Partidul Național Român trece la aplicarea tacticii noului activism care presupunea participarea românilor la activitatea parlamentară din cadrul statului ungar. Prin aceasta s-au stimulat energiile poporului român din Transilvania și Bucovina. Un rol important încep să-l dețină în lupta pentru unitatea politică societățile studențești române cum erau „Petru Maior” din Budapesta, „Junimea”, „Dacia”, „Bucovina și Moldova” din Cernăuți, „România jună” din Viena — printre ai cărei membri de onoare s-a numărat și B. Delavrancea. În România veche, „Liga culturală” trece, începînd cu anul 1904, sub influența lui N. Iorga, care a determinat revitalizarea acesteia. „Liga” organizează sau participă după această dată, la acțiuni care contribuiau la cimentarea ideii de unitate politică a românilor⁴⁸.

Astfel, la 2 iulie 1904, cu ocazia comemorării a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare a avut loc la Putna o grandioasă manifestare națională a românilor de pretutindeni, la care a participat o delegație oficială a guvernului român. Din cuvîntările rostite cu acel prilej reieșea dorința vie de realizare a unității politice a tuturor românilor⁴⁹.

La serbările jubiliare din 1906 care s-au ținut la București, au participat și numeroși români transilvăneni.

Serbările anului 1906 constituie, alături de manifestările de la Putna și Sibiu⁵⁰, „un moment hotărîtor în dezvoltarea mișcării pentru unire și în cimentarea legăturilor dintre românii din monarhia austro-ungară și cei din vechiul regat”⁵¹. Deși presa română trebuia să fie moderată în articolele sale, totuși semnificația serbărilor respective n-a scăpat atenției opiniei publice. Astfel, gazeta „Tribuna” scria: „Țara Românească cu Bucureștii este astăzi pentru noi și toți românii izvorul de viață dătător. Principatele au fost destinate sa facă România și Bucureștiul a fost lăsat să fie centrul, focarul vieții românești...”⁵².

La plecarea din capitală, conducătorul unei grupe de transilvăneni a precizat că „va sosi timpul cînd hotarele nu ne vor despărți și atunci idealul național se va realiza”.

⁴⁶ D.A.D., Ședința din 21 martie 1898, în „Mon. Oficial”, nr. 53 din 17 aprilie 1898, p. 1175; vezi și *Ibidem*, nr. 287 din 31 martie 1895, p. 1060.

⁴⁷ D.A.D., Ședința din 17 martie 1895, în „Mon. Oficial”, nr. 287 din 31 martie 1895, p. 1060.

⁴⁸ *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 95.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ În anul 1905 la Sibiu s-au aniversat, sub auspiciile „Astrei”, 1800 de ani de la cucerirea Daciei de către romani.

⁵¹ *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 95.

⁵² „Tribuna”, an X, nr. 143, din 29 august 1906.

Răspunzînd unor urări ale românilor transilvăneni, Barbu Ștefănescu-Delavrancea arăta că „nimeni nu mai e în stare să ne despartă. Azi nici Carpații nu ne despart, ci ne unesc”⁵³.

Față de ingerințele tot mai numeroase ale autorităților austro-ungare în alegerile din 1910, s-au auzit proteste și peste Carpați. Astfel, la 30 mai, într-o mare adunare organizată la București de „Cercul românilor de peste munți”, vorbitorii — între care și B. Delavrancea, S. Mindrescu, C. Rădulescu-Motru — au dezvăluit asuprirea politică, economică și culturală la care erau supuși românii de peste Carpați, protestînd cu energie împotriva măsurilor luate de guvernul maghiar Kohen Hederváry în campania electorală din acel an împotriva corpului electoral român⁵⁴. Știind să facă deosebirea între poporul maghiar și clasele conducătoare, vinovate de asuprirea națională din Ungaria, Delavrancea spunea cu acel prilej: „Nu urim pe unguri, ci urim statul ungar, pe conducători, pe oligarhi... Nu avem dreptul să nu ne amestecăm în treburile acelora pe care istoria îi osîndește încă de a fi sub altă dominație. Noi știm durerile lor și nu e cu putință să stăm reci la durerile fraților noștri”⁵⁵. Tot în acel timp, între anii 1911—1912, trilogia sa istorică se reprezenta adeseori în Transilvania, uneori chiar de trupe de actori din vechiul regat. Aceștia duceau peste Carpați mesajul patriotic al dramelor delavranceane. Din această cauză, opera respectivă era considerată de către autoritățile austro-ungare a fi „de cel mai exuberant șovinism” (sic!)⁵⁶. Menționăm, de asemenea, că numeroasele luări de poziție ale lui Delavrancea, în favoarea românilor de peste munți, erau cunoscute imediat de către aceștia prin intermediul presei, cuvîntul său ca și cel al altor personalități politice și culturale venind să îmbărbăteze pe conaștrii asupriți din afara granițelor statului⁵⁷.

Conjunctura internațională avea să apropie, în cel de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea, momentul disoluției statului hibrid austro-ungar și al eliberării, prin luptă, a popoarelor ce intrau în componența sa.

După izbucnirea primului război mondial, mișcarea pentru unire cunoaște o radicalizare atît în teritoriile românești din monarhia austro-ungară, cît și în România veche, unde existau condiții mai favorabile.

Reprezentanții grupării radicale ai P.N.R. în frunte cu O. Goga și V. Lucaciu, trec în toamna anului 1914 în România unde desfășoară o vie activitate agitatorică în favoarea unirii. Împreună cu alți transilvăneni și bucovineni care trecuseră munții, refuzînd să lupte pentru interese străine, ei organizează „Cercul bucovinenilor și transilvănenilor din București”. Prin gazeta săptămînală „Ardealul”, militează pentru o acțiune a României în Transilvania. O. Goga și Simion Mindrescu se străduiau să organizeze o legiune de ardeleni care să fie pregătită pentru o eventuală acțiune în Transilvania⁵⁸.

Masele largi românești își manifestau dorința de unitate în diferite forme: cele din România veche prin întruniri și prin presă cereau intervenția împotriva Austro-Ungariei, soldații români din armatele monarhiei prin pasivitate față de

⁵³ Desăvîrșirea unificării statului național român..., p. 96.

⁵⁴ Anonim, *Marele meeting de la „Dacia”*, în „Viitorul”, din 2 iunie 1910.

⁵⁵ Cf. Lucian Predescu, op. cit., p. 19.

⁵⁶ Cf. I. Iacoș, *Intensificarea procesului de luptă pentru eliberarea națională la începutul secolului al XX-lea*, în vol. *Unirea Transilvaniei cu România — 1 Decembrie 1918*, sub red. lui Ion Popescu-Puțuri, și Aug. Deac, ed. a II-a, București, 1972, p. 406.

⁵⁷ „Tribuna”, Sibiu, an XI, nr. 270—273, din 18—22 dec. 1894, p. 1077—1878; nr. 271, p. 1081—1082; nr. 272, p. 1086; nr. 273, p. 1084—1090; nr. 60, din 7 martie 1898, p. 238; nr. 76—81 din 9—15 aprilie 1898; „Gazeta Transilvaniei”, Sibiu, an XI, vol. II, nr. 32, 1 dec. 1912, p. 739—740.

⁵⁸ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 124.

țelurile războiului⁵⁹. Pe plan intern, diferitele grupări politice au fost nevoite să se pronunțe în legătură cu atitudinea pe care trebuia s-o adopte România față de conflictul mondial. Astfel, în afară de Partidul Social Democrat care, pronunțându-se ferm pentru desăvârșirea unității naționale, vedea realizarea acestui deziderat secular „prin socialism, nu prin război”⁶⁰, celelalte grupări politice existente la noi erau în general pentru intervenția României alături de Antantă, grupare care promitea satisfacerea revendicării unității depline a românilor. Partidul liberal și-a păstrat, în general, unitatea în această perioadă, urmînd pe șeful său Ion I. C. Brătianu, care se apropia prudent de Antantă și intenționa să antreneze România în război împotriva Austro-Ungariei numai după obținerea de garanții politice privind realizarea aspirațiilor de unitate națională a românilor⁶¹. Partidul conservator s-a fărâmițat, însă, tocmai datorită disensiunilor ivite în conducerea sa cu privire la atitudinea față de conflictul mondial. Astfel, pe cînd T. Maiorescu și A. Marghiloman se pronunțau pentru menținerea unor relații bune cu Austro-Ungaria și Germania, dar se orientau către o politică de neutralitate, cei mai hotărîți dintre conservatori, în frunte cu N. Filipescu, M. Cantacuzino și B. Delavrancea, susțineau intrarea imediată a României în război. Din inițiativa acestora s-a constituit o grupare denumită „Acțiunea națională” care, prin întruniri publice, pregătea opinia publică și îndemna la acțiune deschisă împotriva Austro-Ungariei⁶². Constituirea „Acțiunii naționale” s-a făcut la sfîrșitul lunii octombrie 1914, cînd 12 oameni politici și profesori universitari — între care N. Filipescu, S. Mindrescu, dr. C. Istrate, N. Xenopol, I. Tanoviceanu și B. Delavrancea — s-au întrunit acasă la dr. I. Cantacuzino și au hotărît să ducă „o imediată acțiune națională pînă la realizarea deplină a idealului neamului românesc”⁶³. Un rol important în lupta pentru desăvârșirea Unirii l-a avut în continuare, „Liga culturală”. După o serie de frămîntări interne, la 14 decembrie 1915, „Liga culturală” a ținut un congres extraordinar în care vechiul președinte Virgil Arion, filocentrist, a demisionat și s-a ales un nou comitet în frunte cu V. Lucaci (președinte), B. Delavrancea (vicepreședinte), N. Iorga (secretar), Simion Mindrescu (casier), N. Filipescu, O. Goga, I. Grădișteanu, dr. C. Istrate (membri)⁶⁴.

La 15 martie 1915 a avut loc la București, în sala Ateneului, Congresul românilor de peste hotare aflători în țară, concomitent cu o impresionantă întrunire a „Ligii culturale”, desfășurată la Iași. La București, congresiștii au plecat de la sala Ateneului la „Dacia”. La întrunirea care a avut loc aici au luat cuvîntul numeroși fruntași politici români, printre care s-a aflat și B. Delavrancea. Toți vorbitorii au cerut „Unirea tuturor românilor”⁶⁵.

După intrarea, în mai 1915, a Italiei în război de partea Antantei, unioniștii și-au intensificat activitatea în vederea determinării guvernului, prin intermediul opiniei publice, să se alăture alianței respective. La 18 septembrie 1915 s-a constituit, din reprezentanți ai Partidului conservator (aripa N. Filipescu), ai Partidului conservator-democrat, în frunte cu Take Ionescu, și din reprezentanți ai românilor din Ardeal în frunte cu S. Mindrescu, o nouă organizație, „Federația unionistă”, care avea drept scop lupta consecventă pentru îndeplinirea idealului național⁶⁶. Din comitetul noii organizații făceau parte V. Lucaci, O. Goga, dr. C. Istrate, B. Delavrancea, C. Dissescu ș.a., unii dintre ei fiind și în conducerea „Ligii culturale”. La 11 octombrie 1915, în condițiile în care rezistența Serbiei fusese înfrîntă, „Liga culturală” împreună cu „Cercul românilor din Transilvania

⁵⁹ *Ibidem*, p. 125.

⁶⁰ „Jos războiul”, București, an X, (1914), nr. 104 din 9 sept., p. 2.

⁶¹ C. Nuțu, *România în anii neutralității (1914—1916)*, București, Ed. științifică, 1972, p. 172.

⁶² *Ibidem*, p. 167.

⁶³ „Universul”, an XXXII, nr. 297, din 28 oct. 1914, p. 1.

⁶⁴ Cf. *Desăvîrșirea unificării statului național român...*, p. 156.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 157.

⁶⁶ „Viitorul”, an XVIII, nr. 2732, din 19 sept. 1915, p. 3.

aflați în România" a organizat un miting în sala „Dacia” pentru a convinge opinia publică de justetea și necesitatea unei acțiuni în vederea eliberării Transilvaniei. Cu acest prilej au luat cuvîntul personalități de seamă ale vieții politice, culturale și științifice din România veche și Transilvania, cum erau: Take Ionescu, P. Grădișteanu, I. Ursu, N. Titulescu, V. Lucaciu, O. Goga, B. Delavrancea. Toți vorbitorii au subliniat faptul că politica de neangajare promovată de guvern periclitează realizarea unirii Transilvaniei cu România⁶⁷. La 13 martie 1915 parlamentarii români printre care dr. C. Istrate, N. Filipescu, N. Iorga, B. Delavrancea, dr. Toma Ionescu, C. Mironescu, N. Ionescu, dr. Lupu, I. Grădișteanu, au trimis „Ligii italo-române” din Roma o telegramă în care arătau că împrejurările prin care treceau cele două țări impuneau acțiuni care trebuiau să fie coroborate pentru îndeplinirea idealului național, iar la 13 septembrie același an, s-a ținut la București, în salonul „Belvedere”, o consfătuire la care au participat 60 de parlamentari cerînd guvernului, printr-o adresă, să ordone mobilizarea tuturor forțelor militare și să ia măsuri împotriva presei vîndute intereselor străine⁶⁸. În mijlocul evenimentelor de la sfîrșitul anului 1915, pe linia convingerii tribunice că „Soarele pentru toți românii la București răsare”, Barbu Delavrancea spunea, la marea întrunire de la Iași de la 1 noiembrie acel an: „Carpații nu ne despart, ci ne întregesc. În ei s-au adăpostit și cei de dincolo și cei de dincoace. În ei s-au strîns cei de o limbă și cei de o lege... Carpații sînt osul de rezistență al nostru, șira spinării care nu s-a încovoiat niciodată, decît cu cel din urmă om dintre noi. România este patria noastră și a tuturor românilor de pretutindeni”⁶⁹.

În 1916, în timpul campaniei electorale, Delavrancea a susținut cu ardore candidatura lui V. Lucaciu și a lui O. Goga, la Galați și, respectiv, Caracal. Astfel, într-un articol publicat în ziarul „Epoca”, făcînd elogiul celor doi vajnici luptători pentru unitatea națională, Delavrancea arăta: „Cine ar îndrăzni, în 1916, să susție că Ardealul n-ar trebui să-și trimeată reprezentanții săi în Parlamentul României? Ei reprezintă conștiința integrală a unui neam”⁷⁰.

După intrarea României în război alături de Antantă, Delavrancea a continuat să acționeze în vederea concentrării tuturor eforturilor pentru încununarea cu succes a acțiunii începute. Astfel, la 2 septembrie 1916, el a ținut un patetic discurs la Academia Română. Intrezărînd renașterea statelor naționale din conflictul de proporții impresionante pe care îl trăia atunci Europa și subliniind caracterul just al participării României la război, vorbitorul arăta că „noi n-am intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri... Noi nu vrem ce nu este al nostru, ci vrem unirea cu frații noștri din Ardeal, din Banat. Noi nu ne croim cu sabia o patrie nouă, ci ne-o întregim”. Relieffînd, apoi, faptul că românii au avut unitatea culturală înaintea celei politice, Delavrancea spunea: „(Academia — n.n.s.) „...primind în sînul ei reprezentanți și din Ardeal, și din Banat, și din Bucovina... sub aceeași cupolă am văzut neconținut, de o jumătate de veac, imaginea virtuală a României mari”⁷¹.

Numit, la 10 iulie 1917, ministru al industriei și comerțului în guvernul „Unității naționale” condus de Ion I. C. Brătianu, B. Delavrancea a avut de făcut față unor situații grele, deoarece țara nu fusese pregătită din timp pentru război. Mai ales armata suferea din cauza proastei dotări și a corupției ce domnea în administrație. În condițiile vitrege pentru țară, cînd o mare parte a teritoriului ei fusese ocupat de dușmani, Delavrancea vedea salvarea în țăranul român, „în sfîntul nostru țăran”, cum spunea el adesea. Neputînd fi combatant datorită

⁶⁷ C. Nuțu, *op. cit.* p. 247.

⁶⁸ *Consfătuirea parlamentarilor*, în „Epoca”, an XXII, nr. 254, din 15 sept. 1915.

⁶⁹ *Discursul d-lui Barbu Delavrancea, pronunțat la întrunirea de la Iași în ziua de 1 noiembrie 1915*, în „Epoca”, 1915, nr. 305, din 5 noiembrie.

⁷⁰ Delavrancea, *Lucaci și Goga*, în „Epoca”, nr. 358, din 30 dec. 1915, p. 1; la protestul Austro-Ungariei, însă, pentru a nu se crea dificultăți externe, cei doi frunțași ardeleni au fost sfătuiți de oamenii politici români să-și retragă candidaturile.

⁷¹ „Analele Acad. Române”, tom. XXXIV (1917), p. 40.

virstei, mergea adeseori pe front pentru a îmbărbăta prin cuvinte pline de un fierbinte patriotism pe soldați⁷². În 1917, în Parlamentul de la Iași s-a pus tranșant problema reformei agrare și a celei electorale, avându-se în vedere organizarea pe baze mai democratice a României după război. La discutarea reformelor, Delavrancea a ținut un renumit discurs în Parlament, la 12 iunie 1917, în care îndemna deputații să voteze fără rezerve reformele deoarece — spunea el — „...noi, cu revizuirea Constituției, deretecăm casa noastră în care vom primi pe frații noștri după atâtea veacuri de dureri și suferințe”⁷³.

La 2 februarie 1917 apărea la Iași „România”, organ de propagandă al Marului Stat Major al Armatei, la care au colaborat toți intelectualii de prestigiu între care amintim pe O. Goga, M. Sadoveanu, B. Delavrancea, A. Vlahuță, I. Agârbiceanu, Z. Bîrsan⁷⁴. Prin scrisul lor, aceștia contribuiau din plin la ridicarea moralului populației și al armatei, în împrejurări grele pentru țara care fusese ocupată în mare parte de dușman.

În februarie 1918, când s-a pus problema încheierii păcii separate cu Puterile centrale, Delavrancea și-a prezentat demisia din guvern, îndemnînd și pe ceilalți miniștri să procedeze la fel, deoarece era convins — ca și N. Iorga și alți parlamentari — că tratatul respectiv este neavenit și anulează roadele victoriilor răsunătoare repurtate de armata română în vara anului 1917 la Mărășești, Mărăști, Oituz⁷⁵.

•

Personalitate complexă, care a contribuit substanțial la propășirea culturii noastre, îmbogățind literatura română cu pagini memorabile, Delavrancea a desfășurat și o bogată activitate politică. Avînd o nedesmințită prețuire pentru popor, pe care-l considera adevăratul făuritor al istoriei, Barbu Delavrancea și-a pus talentul și energia clocotitoare în serviciul neamului său. Patriot înflăcărat, el a vibrat la înaltele comandamente ale epocii — între care cel al desăvîrșirii unității naționale ocupa un loc de frunte — făcînd și pe contemporani să vibreze. Prin bogata sa activitate, desfășurată timp de aproape patru decenii pe multiple planuri și anume în politică, în presă și în literatură, Delavrancea a contribuit din plin, alături de alte personalități marcante ale epocii, la dezvoltarea în rîndul românilor de pe tot spațiul românesc, a conștiinței lor naționale, a convingerii privind justețea cauzei și la însuflarea încrederii nestrămutate în realizarea idealului visat de nenumărate generații — desăvîrșirea unității naționale. Odată cu izbucnirea primului război mondial, el a intuit că împrejurările internaționale puteau permite realizarea acestui imperativ major al epocii și alături de alți factori politici, a militat fervent pentru aducerea sa la îndeplinire.

⁷² Bibl. Acad. R.S.R., *Arhiva Delavrancea*, mapa 1, mss. 6; Em. Șt. Milicescu, *Delavrancea. Om, literat, patriot, avocat*, București, Ed. „Cugetarea”, f.a. (1940), p. 128.

⁷³ D.A.D., Ședința din 9 iunie 1917, în „Mon. Oficial”, nr. 54, p. 588.

⁷⁴ V. Curticăpeanu, *l'Action d'Octavian Goga pour l'unité politique roumaine*, în „Rev. Roum. d'Hist.”, tom. IX, no. 1, 1970, p. 97—98.

⁷⁵ N. Iorga, *Memorii*, vol. I, f.a., p. 291—292. În lucrarea respectivă, N. Iorga arată că după ședința restrînsă a unor parlamentari, în februarie 1918, s-a redactat un memoriu către rege în care se spunea: „părerea tuturor oamenilor care au simțul onoarei naționale... este că nu se poate ceda nimic din pămîntul... pe care s-a vărsat din nou atîta sînge pentru cel mai legitim ideal”. Memoriul a fost dus la Palat de N. Iorga, B. Delavrancea, Tănase Gheorghiu ș.a. (Cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 292).

PARTIDUL SOCIALIST ȘI UNELE PROBLEME ALE ECONOMIEI NAȚIONALE (1918—1921)

DE

ION AGRIGOROAIEI

Desăvârșirea unității statului național, rezultat al unui îndelungat proces istoric și al victoriei strălucite a mișcării de eliberare a națiunii române, marchează intrarea României într-o nouă etapă a evoluției sale. S-a realizat cadrul național propice unei mai intense dezvoltări a economiei, științei și culturii pe întreg cuprinsul țării¹. Acest cadru prezenta, din punct de vedere economic, condiții deosebit de favorabile cu caracter de posibilități; ele nu s-au transformat în realități decât în parte și după câțiva ani de refacere, ca urmare a însemnatelor pagube suferite în timpul războiului și, pe un plan mai larg, a factorilor ce țineau de esența capitalistă a regimului, de caracteristicile evoluției sale interne și internaționale.

După primul război mondial, cerințele obiective ale dezvoltării României întregite au făcut ca tezele și concepțiile care susțineau industrializarea să capete o pondere mai mare în gândirea economică, în raport cu perioada antebelică. Spre deosebire de partidele burgheze care urmăreau păstrarea, într-o formă sau alta, a orânduirii existente. Partidul socialist, pronunțându-se pentru acordarea unor largi reforme economice și politice, avea în vedere transformarea ulterioară a societății, realizarea idealului socialist. „România nouă de astăzi — se arăta în *Declarațiunea* din 13 februarie 1919 a Partidului socialist și a Uniunii sindicale referitoare la problema națională — trebuie să devină România socialistă de mâine”².

În cele ce urmează ne propunem să insistăm, pe scurt, asupra poziției adoptate de Partidul socialist față de probleme ale situației și evoluției economice post-belice, scoțind în evidență caracterul revoluționar al soluțiilor preconizate în documentele sale.

Mișcarea socialistă s-a referit la transformările prin care a trecut România la sfârșitul războiului și la consecințele lor asupra dezvoltării economiei și gândirii economice. În articole ca *Cotitura istorică*³, *Orientări politice*⁴ *Problemele vitale*⁵ ziarul „Socialismul” arăta că România nu se va putea sustrage noilor prefaceri care au cuprins întreaga lume. România va cunoaște o dezvoltare economică, și în special industrială, mai puternică decât până atunci, ceea ce va avea repercusiuni importante și asupra vieții politico-sociale. Exploatarea bogățiilor subsolului „în

¹ *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 416.

² *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 167.

³ „Socialismul”, 2 decembrie 1918.

⁴ *Ibidem*, 30 decembrie 1919.

⁵ *Ibidem*, 11 ianuarie 1920.

industrii răspândite în toate colțurile României Mari", crearea băncilor „din ce în ce mai bogate în capital și afaceri”, organizarea producției la sate pe baze capitaliste vor contura tot mai clar două partide politice puternice: „partidul capitaliștilor industriali și agricoli” și „marele partid al clasei proletare”⁶. Chiar dacă lucrurile nu au evoluat întocmai, în sensul că tabloul partidelor politice a fost mai complex, această tendință s-a manifestat, imediat după război, foarte puternic.

Partidul socialist scotea în evidență, pe drept cuvânt, influența pe care programul său, revendicările sale general-democratice, o exercitaseră asupra programelor partidelor burgheze în anii războiului și ai avântului revoluționar. „Programul minimal al partidului socialist — se arăta într-un articol din „Socialismul” — e pe cale de a fi expropriat. O parte și l-a însușit Partidul muncii de la Iași, o parte Liga poporului, iar restul e amenințat de «radicalismul» Partidului liberal”⁷. Articolul se referea la preocuparea tuturor partidelor politice de a răspunde, într-un fel sau altul, de pe poziții deosebite, necesităților timpului. Dar, se arăta în continuare, punctul fundamental din programul socialist, „rațiunea noastră de a fi și pe care, sintem siguri, nici unul din partidele burgheze (chiar — n.ns.) democratice nu și-l va însuși”, rămâne „desființarea proprietății private, prin trecerea mijloacelor de producere în stăpânirea colectivității”⁸. În același sens, *Declarația de principii* a Partidului socialist, din decembrie 1918, preciza de la început că „Partidul socialist din România este un partid de clasă, care, inspirându-se de la ideile socialismului științific, urmărește desființarea exploatării muncii sub orice formă, prin trecerea mijloacelor de producție și de schimb în stăpânirea societății. El este, deci, partidul clasei muncitoare, care are istoricește chemarea de a înfăptui această socializare a pământului, a fabricilor și a uneltelor de muncă”⁹.

Gh. Cristescu, de pe pozițiile clasei muncitoare, lega dezvoltarea economică a țării de perspectiva construirii unei noi societăți: „De aceea, noi, socialiștii, vom să desființăm regimul capitalist-burghez [...]. Pământul să fie al celor ce îl muncesc, al țăranilor, îndepărtînd pe toți acei care îl dețin în mod fraudulos. Toate fabricile, uzinele, căile ferate, navigația, cît și toate uneltele de producție, să fie proprietatea poporului. Marele comerț care este în mîna exploataților să treacă în puterea guvernului de muncitori și țărani [...]. Băncile să fie confiscate, devenind apoi proprietate națională”¹⁰.

Articolul intitulat, semnificativ, *Probleme vitale*, semnat de Vasile Feraru¹¹, califica problema financiară și a producției ca „cea mai de căpetenie problemă, de care atrîna nu numai dezvoltarea țării, dar chiar și existența ei” Se arăta, în mod just, că cercurile conducătoare vor recurge, în dezvoltarea economiei, la metodele burgheze, făcînd ca greutatea refacerii să apese pe clasele exploatare. Se preciza, și cu acest prilej, că „Partidul socialist nu vede posibilitatea unei rezolvări echitabile a problemelor care se impun, atît timp cît va exista regimul capi-

⁶ P. Constantinescu-Iași. *Orientări politice*, în „Socialismul”, 30 decembrie 1919.

⁷ *Însemnări*, în „Socialismul”, 2 decembrie 1918. În perioada aprilie 1917 — decembrie 1918, a activat la Iași, cu unele întreruperi, gruparea politică intitulată Partidul muncii, din care făceau parte G. Diamandi, Gr. Iunian, N. Lupu, M. Carp ș.a. O parte din aceste elemente au trecut prin mișcarea socialistă sau au suferit influența ei, fapt ce a avut consecințe și asupra programului Partidului muncii (E. Popescu, *Crearea Partidului muncii și activitatea sa în parlamentul din Iași (mai-iunie 1917)*, în „Studii”, nr. 5, 1972, p. 1017 și urm.; I. Agrigoroaiei, *Programul și orientarea Partidului muncii din 1917—1918*, în „Analele Universității „Al. I. Cuza” din Iași, istorie”, fasc. 2, 1973, p. 217 și urm).

⁸ *Însemnări*, în loc. cit.

⁹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Editura politică, București, 1966, p. 123.

¹⁰ Gh. Cristescu, *Perspectivile prezentului*, în „Socialismul”, 1 martie 1920. „Socialismul” cerea, într-un articol din 28 decembrie 1919, exproprierea Băncii Naționale, care să devină o instituție de stat, sau crearea unei noi instituții, care „să-i ia toate privilegiile de emisiune și scont”.

¹¹ „Socialismul”, 11 ianuarie 1920.

talist de astăzi". Până atunci, Partidul socialist „va căuta ca soluțiunile pe care le va găsi burghezia să nu fie mijloace noi de apăsare și de subjugare a muncitorimii și de conservare a dominației de clasă, ci mijloace prin care, în așteptarea ordinii socialiste, de azi să treacă în stăpânirea producătorilor o parte din produsul muncii lor”¹². Se avea în vedere, ca sarcină imediată a mișcării socialiste, apărarea intereselor materiale ale muncitorimii, pentru o repartizare mai echitabilă a sarcinilor refacerii și dezvoltării economiei¹³.

Și programele electorale socialiste prevedeau „socializarea industriilor (inclusiv monopolului) de stat și acelorora particulare care sînt coapte pentru socializare ca și a mijloacelor de transport [...], socializarea instituțiilor de credit și a societăților de asigurare” și administrarea lor de către comitete compuse din delegați ai funcționarilor și lucrătorilor, ai comunei și ai statului”¹⁴.

S-au mai manifestat și în această perioadă anumite limite, s-au menținut anumite influențe ale socialismului mic-burghiez, existente și în programele mișcării noastre socialiste de la sfîrșitul secolului trecut, ca această administrare a societăților industriale, bancare etc. de către comitete formate din reprezentanți ai muncitorilor și funcționarilor, fapt ce nu putea fi realizat în condițiile menținerii orînduirii capitaliste. Pe o astfel de poziție, Eftimie Gherman, luînd cuvîntul la discutarea „afacerii Reșița”, în ședința Adunării Deputaților din 14 iulie 1921, arăta că uzinele respective trebuie, dacă nu socializate, cel puțin naționalizate, adică să treacă în posesiunea statului, iar în consiliul de administrație să fie aleși reprezentanți ai lucrătorilor și funcționarilor¹⁵.

Mișcarea socialistă a insistat asupra deosebirii fundamentale dintre poziția sa și cea adoptată de forțele politice burgheze, privind refacerea și dezvoltarea economiei naționale. Astfel, discutînd programul Ligii poporului, „Socialismul”, în mai multe articole, arăta că naționalizarea prevăzută de acest program „conține întrînsa o contradicție fatală. Și asta e firesc. Liga nu urmărește să distrugă proprietatea ci s-o consolideze prin reforme, să cedeze o bucată, pentru ca restul să poată fi mai bine păstrat”¹⁶. Era sesizată bine preocuparea cercurilor politice burgheze de a-și întări pozițiile economice, printr-o adaptare a principiului proprietății private, capitaliste, la noile condiții istorice, modul în care acestea au înțeles necesitatea unor reforme, tocmai pentru menținerea orînduirii capitaliste.

În legătură cu atitudinea față de capitalul străin și de marile puteri capitaliste, Partidul socialist a precizat că ea nu poate fi decît de rezistență, dar avînd la bază alte scopuri de perspectivă decît cele urmărite de liberali :

„Capitalismul antantist ne impune cunoscutele clauze, nu de dragul minorităților sau al libertății comerțului (prevederile privind minoritățile și tranzitul din tratatul de la Saint-Germain, care știrbeau suveranitatea statului român — I.A.), ci pentru dezvoltarea nestingerită a capitalismului lor, pentru acapararea bogățiilor și muncii țării. Așa fiind, socialiștii nu pot avea altă atitudine decît aceea de a se opune acestor încercări, de a păstra țării bogățiile ei și de a putea, prin instituțiile țării, lua apărarea muncitorilor, a cruța forța de muncă. Să nu uităm că o țară robită economiceste este robită și politiceste.

Politica noastră externă față de tratat nu poate fi decît de rezistență. Dar — și aici stă deosebirea dintre rezistența noastră și rezistența liberală — noi înțelegem să ducem opoziția nu numai față de capitalismul internațional, dar și de cel național și în specie de cel liberal, fiindcă în timp ce noi vrem să scăpăm

¹² *Ibidem*.

¹³ Într-un alt articol, se scria : „Socializarea nu poate veni decît prin dictatura proletariatului [...]. Pînă la cucerirea puterii politice, nu trebuie să pierdem o ocazie pentru democratizarea și pentru îmbunătățirea stării materiale a lucrătorilor” (*Tactica noastră*, „Socialismul”, 31 mai 1919).

¹⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 209 ; vezi și „Socialismul”, 27 mai 1919.

¹⁵ „Monitorul oficial”, partea a III-a, nr. 148, 1 martie 1922, p. 3817.

¹⁶ *Programul Ligii*, în „Socialismul”, 1 decembrie 1918 ; vezi și „Socialismul” din 2 și 4 decembrie 1918.

bogățiile și forța de muncă a țării românești, spre a se păstra pentru comunitate, pentru țară, liberalii vor să și le păstreze pentru dînșii personal”¹⁷.

Chiar dacă s-au mai manifestat limite în înțelegerea unor aspecte economice¹⁸, Partidul socialist s-a dovedit, în primii ani postbelici, forța politică cea mai avansată, care încadra dezvoltarea economiei românești în lupta de transformare generală a societății, de lichidare a exploatării prin construirea societății socialiste.

Mișcarea socialistă se pronunțase, tot mai frecvent înainte de război, pentru exproprierea marii proprietăți și împroprietărirea țărănimii sub o formă sau alta¹⁹. Activitatea Partidului socialist la sate în primii ani postbelici, poziția sa în problema agrară au constituit, și în ultima vreme, obiectul a mai multor lucrări din literatura de specialitate²⁰. Reluând în discuție unele aspecte, ne propunem să insistăm, în special, asupra poziției adoptate de deputații socialiști în cadrul dezbaterilor parlamentare pe marginea proiectului de reformă agrară din 1921.

Partidul socialist se pronunța pentru o expropriere totală și fără despăgubire, ceea ce dădea un caracter deosebit de înaintat poziției sale, chiar dacă, în 1918—1919, nu apărea clară, întotdeauna, necesitatea împroprietării individuale. „Noi nu putem fi — scria ziarul „Socialismul” în preajma elaborării decretului de expropriere din 1918 — pentru o expropriere parțială a pământului și cu indemnizație, ci noi sîntem pentru exproprierea totală a lui, pentru naționalizarea solului și fără indemnizație”²¹. Într-un alt articol, se cerea trecerea solului în proprietatea statului, prin exproprierea fără indemnizație a actualilor proprietari, și arendarea lui, la un preț mic, „nu la țărani individuali, ci obștilor sau comunităților satești”²².

Sînt anumite limite, explicabile prin aplicarea mecanică, în lumea satelor, a unor soluții juste pentru industrie (exproprierea și naționalizarea — în sens socialist — a fabricilor)²³, precum și prin unele influențe externe.

¹⁷ *Platforma silită*, în „Socialismul”, 18 octombrie 1919.

¹⁸ Unii militanți socialiști și, apoi, comuniști au exagerat, în special pînă la Congresul al V-lea al P.C.R., din 1931, ponderea rămășițelor feudale în economia țării, mergînd pînă la caracterizarea regimului social-economic, ca un regim „neiobag, ceea ce va avea implicații negative asupra stabilirii tacticii și strategiei partidului (*Crearea Partidului Comunist Român, Mai 1921*, Editura științifică, București, 1971, p. 491).

¹⁹ N. Copoiu, *Refacerea Partidului social-democrat din România (1900—1910)*, Editura științifică, București, 1966, p. 217; *Alianța clasei muncitoare cu țărănimia muncitoare din România*, Editura politică, București, 1919, *passim*.

²⁰ *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, Editura politică, București, 1967, p. 395 și urm.; *Alianța clasei muncitoare...*, p. 115 și urm.; C. Cușnir-Mihailovici, Fl. Dragne, Gh. Unc, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1971, p. 312 și urm.; *Crearea Partidului Comunist Român...*, *passim*; D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R.S.R., București, 1975, p. 36 și urm. ș.a.

²¹ *Regimul* (articol, în parte, cenzurat — I.A.), „Socialismul”, 20 noiembrie, 1918.

²² *Problema agrară*, „Socialismul”, 21 noiembrie 1918; vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești...*, p. 398—399.

²³ Combătînd programul Ligii poporului, în care „naționalizarea solului și a mijloacelor de producere” are un caracter limitat, urmărind ca prin reforme, prin cedări parțiale să consolideze proprietatea, articolul *Programul Ligii* preciza: „Noi vrem socializarea solului și tuturor mijloacelor de producție, fără despăgubiri și fără vreo limită oarecare (așa cum prevedea Liga poporului — I.A.). Noi „sîntem cu totul împotriva proprietății private, indiferent de limită” („Socialismul”, 1 decembrie 1918). Nu era încă pe deplin clară situația specifică din agricultură, dorința țaranului de a primi pămînt. Mișcarea socialistă se pronunța pentru o agricultură intensivă, prin introducerea mașinilor, a îngrășămintelor

O explicație constă și în faptul că însuși decretul-lege de expropriere din 1918 prevedea, ca o primă etapă a reformei, trecerea pământului, pentru o scurtă perioadă, în folosința obștilor de arendare. Desigur, Partidul socialist vedea în aceste obști sau comunități sătești altceva decât ceea ce preconizau anumite cercuri politice burgheze. Mai persistau încă unele idei în sensul evitării împrumietării individuale. Credem însă că, în 1918—1919, când prin măsurile de expropriere se prevedea trecerea pământului la obștile de arendare, cerința partidului socialist ca pământul *expropriat* să fie arendat *pe un preț mic* obștilor țărănești, corespundea, până la un punct, intereselor imediate ale țărănimii din acel moment.

Programul Partidului socialist, adoptat la Conferința din mai 1919, arăta că în România, relațiile capitaliste se împletesc cu „vestigii de iobăgie”, numai că ponderea acestor vestigii era exagerată, vorbindu-se de existența „regimului neo-iobag”²⁴. Erau și unele aprecieri care minimalizau potențialul revoluționar al țărănimii²⁵.

Programul electoral, adoptat la aceeași conferință, prevedea la *Chestiunea agrară* :

„Exproprierea totală a solului [...]. Darea în exploatare la obști formate din cei fără pământ sau cu pământ până la 2 ha și ridicarea productivității ei prin punerea la îndemână de către stat a mijloacelor tehnice, îngrășăminte etc. [...]. Fixarea prețurilor produselor agricole de către o comisie compusă din reprezentanți de-ai obștei, ai statului și ai consumatorilor de la orașe. Despăgubiri în bonuri de stat, netransmisibile”²⁶.

Foarte important este faptul că programul socialist cerea lichidarea deplină a proprietății moșierești. Din programul electoral, rezulta, însă, fie și indirect, că organizarea agriculturii prin munca în comun ar fi fost posibilă în orînduirea burgheză. Despăgubirea prevăzută însemna desființarea despăgubirii în bani lichizi sau în bonuri transmisibile, ce puteau fi vîndute de moșieri; se încălca, însă, principiul exproprierii fără despăgubire, prevăzut de alte documente socialiste.

În strînsă legătură cu creșterea avîntului revoluționar, este evident procesul de clarificare ideologică din cadrul Partidului socialist. În programul agrar din 1920—1921, ideea exproprierii întregului pământ moșieresc era tot mai des completată cu aceea împrumietării individuale.

Programul electoral al partidului socialist, elaborat în vederea alegerilor parlamentare din mai 1920, relua punctele din programul electoral din 1919, la care se adaugă anumite precizări suplimentare. De data aceasta nu mai sînt minimalizate posibilitățile militante ale țărănimii, dimpotrivă, sînt evidențiate momente din lupta țărănimii pentru o viață mai bună. „Toată istoria țărilor românești — se arată în program — este plină de revolte țărănești, făcute de țărani care, ajunși la sapă de lemn, nu mai puteau răbda, se răsculau și dădeau foc conacelor și hambarelor”²⁷. Se cerea trecerea întregului pământ în „mîna țăranelui, în mîna acelor care îl muncesc”, împreună cu hambarele, conacele, vitele și uneltele de

chimice etc., avîndu-se în vedere superioritatea muncii în comun : „Astfel că România ori va intra pe calea culturii agricole intensive, ceea ce necesită colectivizarea muncii agricole și a desfacerii produselor ei, adică : *socializarea pământului și darea în arendă obștilor și cooperativelor pur țărănești*, — cum prevedea programul socialist — ori vom decădea economiceste între cele mai din urmă popoare” (*Țăranii și proprietatea individuală*, în „Socialismul”, 12 octombrie 1919). Poziția, în principiu justă și verificată practic, de evoluția agriculturii noastre în anii revoluției socialiste, sărea peste o etapă ce se impunea a fi, mai întîi, realizată : desăvîrșirea revoluției burghezo-democratice, împrumietărirea individuală.

²⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, Edi-tura politică, București, 1966, p. 203.

²⁵ Vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești...*, p. 401.

²⁶ „Socialismul”, 27 mai 1919.

²⁷ *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 384.

muncă²⁸. Trecerea pământului la obști nu era prevăzută ca singura posibilitate: „Dar țăranii care au pământ dinainte sau l-au câpătat acum, liberi sînt să facă cu dînsul ce vor: să-l lucreze singuri sau să intre în obște”. Se observă introducerea, în programul agrar al Partidului socialist, a unor precizări care îl apropiuau tot mai mult de necesitățile reale ale țăranimii. În unele materiale s-au mai manifestat imprecizii, idei înaintate fiind împletite cu prevederi de esență reformistă, de îndemnare a țăranimii la pasivitate. Astfel, într-unul din manifestele intitulate *Scrisori către țărani*, după ce se preconiza exproprierea fără plată, se condamna lupta revoluționară a țăranimii, recomandîndu-se numai activitatea pe cale legală: „Cînd legea este rea, trebuie s-o desființezi și să faci alta bună. Și legile nu se fac pe cîmpul ars de soare cu toporul în mînă, ci în parlament, adică în sfatul țării, unde se adună deputații și senatorii. În sfatul țării trebuie dusă lupta”²⁹.

De pe poziții reformiste, G. Grigorovici a intervenit în Senat, în mai multe rînduri, la discutarea legislației de reformă agrară. Deoarece, aprecia el, acum „este zodia țăranilor” și n-a sosit încă „zodia muncitorilor”, revoluția nu este posibilă. În principiu, se pronunța împotriva revoluției și a dictaturii proletariului³⁰. Luînd cuvîntul la proiectul de lege al islazurilor, el combătea „exproprierea, precum vrea guvernul să o facă”, deoarece „este o îngroșare cu capital a boierimii, pe spinarea obștei, lucru care nu-l dorim noi”³¹. Reluînd ideea din programul electoral din 1919 al Partidului socialist, G. Grigorovici se pronunța pentru exproprierea cu plată, dar cu renta personală, pînă la moarte³². El a revenit asupra acestei probleme la discuția pe articole a legii de reformă pentru vechea Românie. Reforma reprezintă „o achitare a unei revoluțiuni cîștigate” de țăranime, evitîndu-se astfel o nouă revoluție. Senatorul socialist ataca vehement boierimea, „parazitară din punct de vedere național, economic și social” și de un „egoism de clasă respingător”, găsindu-i, totuși, unele merite din punct de vedere cultural³³.

Reținem critica făcută guvernului Averescu pentru fixarea unui preț ridicat pământului expropriat, pentru fixarea, în afara cotei plătita de țărani, a cotei plătita de stat acoperite prin impozite. Aceste impozite vor fi strînse de la masele populare din întreaga țară, pentru a despăgubi pe proprietari. „Și din banii cui, dacă nu iarăși ai țăranilor și pe deasupra și ai orașenilor [...] ? Se poate un lucru ca acesta ?”³⁴. Și mai jos: „Dările obștești sînt luate de pe spinarea majorității poporului de la sate și orașe, de la țărani, muncitori și funcționari. Cu ce drept ?”³⁵.

Reformismul său este evident și în soluțiile propuse. Dacă nu se poate altfel, țăranul să plătească numai arenda regională înmulțită cu 20, iar proprietarii să primească numai această sumă. Exproprierea fără plată nu apare deloc la G. Grigorovici. Proprietarii să primească această sumă imediat din impozitul progresiv introdus printr-o reformă financiară democratică. Astfel, vor putea face investiții importante în industrie. Apoi, statul să încaseze de la țărani prețul pământului fără nici o dobîndă. El prevedea, și o altă soluție, ca renta să conste într-o anumită suprafață de teren, „lăsîndu-se boierilor expropriați o moșioară

²⁸ *Ibidem*, p. 385.

²⁹ *Scrisori către țărani*, București, 1920, p. 16 (apud *Relații agrare și mișcări țăărănești...*, p. 455).

³⁰ „Dezbaterile parlamentare. Senatul”, ședința din 25 martie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 55, 7 aprilie 1921, p. 990.

³¹ *Ibidem*, ședința din 17 iulie 1920, în „Monitorul oficial”, nr. 19, 25 iulie 1920, p. 298.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, ședința din 25 martie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 55, 7 aprilie 1921, p. 987—988.

³⁴ *Ibidem*, p. 988.

³⁵ *Ibidem*, p. 989.

care ar putea să îndestulească toate trebuințele lor de oameni muncitori³⁶. Această soluție venea în contradicție cu teza socialistă a desființării totale a marii proprietăți, dînd posibilitatea mării cotei de pămînt neexpropriate și ducînd la împrăștierea unui număr mai mic de țărani.

De pe o poziție mai de stînga, deși nu lipsită de unele neclarități, deputatul C. Crăcalia a expus punctul de vedere „al social-democraților” față de reforma adusă de guvernul Al. Averescu. În ciuda unor exagerări, erau dezvăluite limite importante ale reformei, dovedite de evoluția ulterioară a situației țărănimii: „O covârșitoare majoritate a țărănimii nu va fi în stare să plătească pămîntul și, din cauza lipsei mașinilor și instrumentelor necesare, nu va putea munci pămîntul în mod rațional, așa fel ca randamentul să fie rentabil”. În aceste condiții, cămătarul își va exercita nestînjinit activitatea. Se observa, de asemenea, că numai o minimă parte a marilor proprietari vor întrebuița capitalurile obținute, investindu-le în întreprinderi industriale³⁷. În programul expus, deși principiul exproprierii fără plată era încălcat, se insistă asupra exproprierii totale, a împrăștiării celor care muncesc pămîntul, fără a se mai vorbi de munca în comun: Tot pămîntul să fie expropriat și să se dea acelor care vor să-l muncească, bineînțeles, luîndu-se în considerație numărul membrilor unei familii, a cărui cap urmează să fie împrăștiat (subl. ns. — I.A.)³⁸. Statul să ajute fiecare gospodărie țărănească prin mașini și instrumente agricole pe care să le vîndă țăranului ieftin și cu plata în rate³⁹.

Dincolo de unele exagerări, explicabile în contextul dezbaterilor aprinse și a situației de opoziție (reforma „amăgește” pe țărani, ea este un „simulacru” etc.), *Declarația* lui Toma Dragu, în numele Partidului socialist, sesiza just caracterul de clasă al reformei, urmărindu-se „sacrificarea unei părți din marea proprietate rurală”, pentru a se salva restul⁴⁰ și separarea țărănimii de muncitorime⁴¹. *Declarația* se pronunța pentru exproprierea totală a marii proprietăți, desființarea „marelui proprietar parazit, exploatator de muncă”⁴². Deși se preciza că țărani să nu plătească nimic, se prevedea despăgubirea expropriaților, dintr-un „impozit al exproprierii” care să fie acoperit din impozitul pe avere și prin confiscarea unei părți din averea îmbogățitorilor de război⁴³. Principala limită a *Declarației* era aceea că se revenea la necesitatea împrăștiării comunelor, pronunțîndu-se hotărît împotriva împrăștiării individuale⁴⁴.

Activitatea pentru făurirea partidului comunist a căpătat, în primele luni ale anului 1921, un curs rapid. S-a lămurit ideea că transformarea Partidului socialist în partid comunist, nu se limitează la simpla declarație de afiliere la Internaționala a III-a, ci însemna așezarea întregii sale activități pe temeiul învățurii marxist-leniniste, a aplicării sale la condițiile concrete din țara noastră. Acela loc o amplă dezbateră a documentelor, a problemelor referitoare la crearea partidului de tip nou⁴⁵.

³⁶ *Ibidem*, p. 988.

³⁷ „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților”, ședința din 8 iunie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 112, 28 iunie 1921, p. 2 873.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, ședința din 16 iunie 1921, în „Monitorul oficial”, nr. 119, 8 iulie 1921, p. 3 008.

⁴¹ *Ibidem*, p. 3 009.

⁴² *Ibidem*, p. 3 010.

⁴³ *Ibidem*, p. 3009.

⁴⁴ Pămîntul dat comunelor va fi apoi lucrat de țărani, prin „fărămițarea posesiei pămîntului pe familii și pe inși efectiv muncitori. Munca efectivă în sistemul nostru înlocuiește astfel titlul de proprietate” (*ibidem*, p. 3010).

⁴⁵ Vezi C. Mocanu, Gh. Unc, *Procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România (1918—1921)*, în „Anale de istorie”, nr. 1, 1971, p. 28.

Programul Partidului socialist-comunist din România⁴⁶, elaborat în preajma congresului din mai 1921, preconiza o reformă agrară profundă, care să desființeze moșierimea, să dea pământ suficient țăranimii și să pună la dispoziția acesteia și mijloace tehnice, vite etc. *Acest program prezenta cele mai realiste soluții din șirul programelor agrare elaborate de mișcarea noastră socialistă și cele mai radicale prevederi din programele partidelor politice ale perioadei 1918—1921. Prin acest program, clasa muncitoare și partidul socialist se impuneau cu cea mai înaintată poziție în rezolvarea problemei agrare*⁴⁷.

Programul sublinia că partidul, „numai dacă nu voiește să se lupte cu morile de vânt, trebuie să se așeze și el, deocamdată pe baza posedării individuale a pământului”⁴⁸. Se observa, foarte just, că „realizarea economiei colective numai în timpul dictaturii proletare, prin transformarea mentalității maseilor agricole și numai cu învoirea acestora se poate face. Nerăbdarea sau violența în această privință numai daune ar face cauzei revoluției”⁴⁹.

Documentele elaborate în preajma și în timpul congresului de creare a P.C.R. (analizate pe larg de către cercetătorii acestei perioade) au constituit un pas însemnat în procesul clarificării unor aspecte importante ale problemei agrare și au deschis calea pentru cristalizarea ulterioară a liniei marxist-leniniste a partidului în chestiunea țărănească⁵⁰. Dezbaterile de la congres și documentele care n-au mai putut fi discutate din cauza întreruperii lucrărilor prin intervenția brutală a autorităților, dovedesc atenția deosebită acordată de P.C.R., încă de la înființare, întăririi legăturilor cu masele de oameni ai muncii, rezolvării problemelor fundamentale care stăteau în fața societății românești⁵¹.

⁴⁶ *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 669 și urm.

⁴⁷ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 441—442.

⁴⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești...*, p. 671.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 672.

⁵⁰ *Alianța clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare...*, p. 138—139.

⁵¹ *Crearea Partidului Comunist Român...*, p. 445.

CONFRUNTĂRI ÎNTRE PATRONAT ȘI CLASA MUNCITOARE ÎN PROBLEMA CODULUI MUNCII (1923—1928)

DE

SILVIA ISTRATE

Noile condiții social-economice ale României întregite, accelerarea dezvoltării industriei și consolidarea burgheziei în perioada 1922—1928, creșterea numărului muncitorilor și a gradului lor de combativitate, acțiunile întreprinse de clasa muncitoare sub conducerea organizațiilor sale politice și profesionale, precum și preocupările existente pe plan internațional de reglementare a raporturilor de muncă au fost factori importanți care, în măsură diferită, au impus modernizarea raporturilor de muncă, transformarea, îmbunătățirea și adoptarea de noi legi ale muncii, precum și unificarea legislației existente.

Interesele capitaliștilor de a obține o producție cât mai mare și de a atenua starea de spirit antipatronală impuneau, în mod obiectiv, unele măsuri menite să asigure un anumit nivel condițiilor de trai și de muncă ale muncitorilor. Cercurile guvernante urmăreau, în același timp, ca ordinea existentă să nu fie amenințată, iar pericolul revoluționar — dacă nu complet lichidat — cel puțin să fie atenuat; și din aceste considerente ele apreciau necesară respectarea unor norme de muncă, a unui minimum de condiții omenești pentru muncitori. Totodată, cercurile conducătoare trebuiau să țină seama de ceea ce s-a numit după război „mișcarea internațională de reglementare și ocrotire a muncii” și de aderarea României, ca membră a Ligii Națiunilor, la organizațiile sale, printre care și Organizația Permanentă a Muncii, cu Biroul Internațional al Muncii. Guvernului român îi reveneau, și în ceea ce privește legislația muncii, o serie de obligații ce derivau din tratatele de pace precum și din ratificarea convențiilor Conferinței Internaționale a Muncii.

Necesitatea reglementării relațiilor de muncă a determinat cercurile guvernamentale să întreprindă unele acțiuni în vederea elaborării unor proiecte de Cod al muncii menite să includă, într-un sistem unitar, legile, regulamentele, decretelor și deciziile ministeriale cu privire la chestiunile economice și de organizare a muncitorimii.

Insistându-se asupra necesității înscrierii în noua Constituție a drepturilor muncitorimii și, după aceea, a elaborării Codului muncii, răspunsul la mesajul Tronului, prezentat de N. Petrescu-Comnen la sfârșitul anului 1922, arăta, între altele: „După înscrierea drepturilor fundamentale ale muncitorimii în Constituția țării, Adunarea Națională va cerceta, în cel mai scurt timp posibil, proiectul de codificare a muncii”, pentru a „asigura tuturor factorilor de producție o egală

îndreptăţire în stat", pentru a „realiza acea armonioasă conlucrare necesară liniştii şi propăşirii naţionale”¹.

Constituţia din 1923 a prevăzut anumite drepturi şi libertăţi democratice pentru masele largi populare, dar, prin caracterul său burghez, nu putea să ofere garanţii pentru aplicarea „drepturilor fundamentale” ale muncitorimii, incompatibile la un moment dat, cu menţinerea ordinii capitaliste. Statul burghez şi în mod concret guvernul liberal aflat la conducerea statului, reprezentînd în mod deosebit interesele marii burghezii industriale şi financiare, nu putea să asigure tuturor factorilor de producţie „o egală îndreptăţire”, ci urmărea de fapt să permanentizeze situaţia existentă, s-o consolideze, fie şi prin anumite concesiile făcute muncitorimii². Pe măsură însă ce clasele dominante şi-au consolidat poziţiile, prevederile democratice, de la început limitate, au fost ignorate sau îngrădite prin decrete ministeriale, precum şi prin legi care au completat prevederile Constituţiei şi au tins, în general, la adoptarea unor măsuri menite să asigure şi să întărească dominaţia de clasă a marii burghezii³.

Cu toate încercările existente şi includerea în conţinutul programelor partidelor burgheze a unei astfel de prevederi ca aceia a alcătuirii unui Cod al muncii cu un scop bine determinat din punct de vedere al intereselor claselor conducătoare⁴, în perioada luată în studiu, nu s-a ajuns la adoptarea Codului muncii în ansamblul său, ci numai la legiferarea unor măsuri parţiale cu o anumită semnificaţie în legislaţia muncitorească din ţara noastră.

Exprimînd poziţia cercurilor conducătoare din România (în special a celor liberale), revista „Democraţia”, în articolul *Legislaţia uvrilor de după război în Europa*, insistă asupra necesităţii unui Cod al muncii, sesizînd anumite aspecte reale: „O unificare a legislaţiei într-un Cod al muncii, pus în acord cu nevoile specifice ale ţării noastre cît şi cu datele oferite de experienţa statelor industriale care au avut o politică socială înţeleaptă şi prevăzătoare (menită să asigure „armonia socială” — subl. ns., S.I.), se impune”⁵. Noul cod al muncii, se arăta în continuare, va stabili normele generale pentru angajările individuale şi colective din industrie şi comerţ (legalizînd sistemul convenţiilor colective, existente deja), va conţine dispoziţii privind ocrotirea şi asigurarea muncii; conform cu convenţiile internaţionale, va reglementa numărul orelor de muncă, munca minorilor şi femeilor, repausul săptămînal şi sărbătorile legale, concediile, plata orelor suplimentare etc.; Codul muncii va prevedea crearea Camerelor de muncă, ca organe care să reprezinte deopotrivă interesele patronilor şi salariaţilor, în vederea coordonării şi împăcării lor. Evident că aceste organe, care se vor crea mai tîrziu, nu vor reprezenta „deopotrivă” interesele celor două clase şi nu vor putea împăca interesele lor fundamentale opuse din cadrul societăţii capitaliste.

Fără a putea ascunde caracterul de clasă al viitoarei legi, articolul evidenţiază anumite cerinţe obiective ale acesteia în condiţiile României postbelice. „Întocmit ca să unifice regimurile legale sub care se prestează şi se asigură în prezent munca salariaţilor, întocmit ca să completeze totodată şi să aducă la punct ceea ce a fost omis sau a rămas învechit şi neomenos în legiurile existente, Codul muncii va contribui, alături de celelalte legi cu caracter economic şi financiar, la asigurarea condiţiilor normale în care se va putea dezvoltă economia noastră naţională”⁶.

¹ „Dezbaterile Adunării Deputaţilor”, şedinţa din 22 decembrie 1922, în „Monitorul Oficial”, nr. 14 din 5 ianuarie 1923, p. 249.

² Vezi D. Şandru, *Contribuţii la cunoaşterea legislaţiei româneşti din perioada stabilizării relative a capitalismului*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi, tom. V (1968), p. 166—167.

³ *Ibidem*.

⁴ Vezi I. Saizu, *Problema forţei de muncă şi a regimului muncii în România (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol”, Iaşi, tom. XI (1974), p. 126—127.

⁵ „Democraţia”, nr. 1 din ianuarie 1923, p. 53.

⁶ *Ibidem*, p. 53—54.

În acest sens, ziarul „Argus” evidența una din rațiunile Codului muncii în condițiunile perioadei de refacere postbelică: „sporirea producției sau mai exact reactivarea ei”⁷ și „înlăturarea a tot ce ar putea conduce la conflicte între factorii determinanți ai producțiunii, capital și muncă, iar când inevitabilul conflict s-ar apropia, de a-l înlătura prin noi încercări de conciliațiune pentru a se evita suspendarea producțiunii”⁸. Era astfel subliniat un obiectiv major al Codului muncii, acela al creșterii producției, ceea ce însemna și sporirea profiturilor capitaliștilor, fapt trecut complet cu vederea. Nu se făcea, apoi, deosebirea, între anumite prevederi ce erau, pînă la un punct, în favoarea muncitorimii și cele prevederi care aveau un caracter demagogic (ca participarea la beneficii) sau care loveau în drepturile obținute în anii de avînt revoluționar (dreptul la grevă și dreptul de asociere).

Imediat după formarea, în ianuarie 1922, a guvernului liberal, ministrul muncii Gh. Gh. Mirzescu, a format o comisie în vederea elaborării proiectului de Cod al muncii⁹. Inițial, la redactarea Codului Muncii nu a fost consultat nici un reprezentant al muncitorimii; în urma protestelor organizațiilor muncitorești, au fost admiși la dezbateri și reprezentanții Sfatului sindical din Cluj.

Nu s-a realizat cel puțin în perioada prezenței lui Gh. Gh. Mirzescu la acest minister, decît redactarea, în 1923, a unui proiect de Cod al muncii, fără ca acesta să ajungă în dezbaterile corpurilor legiuitoare¹¹.

În cele 796 de articole componente ale proiectului de Cod al muncii erau prevăzute o serie de revendicări favorabile clasei muncitoare ca: reglementarea orelor de muncă, ocrotirea minorilor și a femeilor muncitoare, repaosul săptămînal, asigurarea de concedii, plata orelor suplimentare, legalizarea convențiilor colective, înființarea camerelor de muncă etc. Alături de aceste componente, în articolele Codului erau înserate și măsuri care aveau drept scop anularea unor cuceriri obținute de muncitori în perioada avîntului revoluționar. Se prevedea așa-zisa participare la beneficii a muncitorilor, „libertatea și pregătirea lor profesională” și alte asemenea „avantaje”.

Corporațiile, prevăzute de proiect, aveau întreaga libertate de acțiune, din aceste organizații urmînd să facă parte atît muncitori cît și patroni. Breslele care mai funcționau erau recunoscute ca sindicate abia la un an de la constituirea lor ca atare, cu condiția să nu organizeze acțiuni cu „caracter de clasă”. Aceleași prevederi erau valabile și pentru syndicatele existente. Scopul urmărit era de a transforma syndicatele în corporații conduse de patroni, subordonate unui „Consiliu Național al muncii”¹². Referindu-se la acest fapt, ziarul social-democrat „Lumea nouă” scria: „Codul muncii asigura toată libertatea de acțiune corporațiilor din care sînt obligați să facă parte toți muncitorii, implicit patronii. Syndicatele existente, erau obligate să se adapteze întocmai codului, în caz contrar urmau să fie dizolvate”¹³.

⁷ Codul muncii. Un anteproiect de codificare a legislațiunii muncitorești întemelaț pe interesul producțiunii, în „Argus”, 26 februarie 1923.

⁸ Ibidem.

⁹ Ministerul muncii a fost reorganizat, în aprilie 1922, în Ministerul sănătății și ocrotirilor sociale, D. Constantinescu, *Istoricul organizării Ministerului muncii, în Zece ani de politică socială în România 1920—1930*, București, 1940, p. 16.

¹⁰ I. I. Mirescu, *Sindicatele muncitorești și legislația muncii*, București, 1926, p. 4; D. R. Ioanițescu, *Partidele politice și politica socială, în Un deceniu de politică socială românească*, București, 1930, p. 63.

¹¹ D. R. Ioanițescu, op. cit., p. 63; Comisia de redactare a Codului muncii era compusă din A. Gusti, I. Setlacec, Traian Ionașcu și Eugen Pavlescu („Argus”, 7 iulie 1923).

¹² *Documente din istoria partidului comunist și a mișcării muncitorești revoluționare din România (mai 1921—august 1924)*, București, Editura politică, 1970, p. 527—530.

¹³ *Raport către congresul sindical. Codul muncii*, în „Lumea nouă”, 19 august 1923.

Proiectul de Cod al muncii recunoștea sindicatelor profesionale personalitatea juridică, dar, așa cum se observa în presa vremii, se prevedea și dreptul de control și supraveghere a statului asupra lor „prin organele existente sau ce se vor înființa și cu recurs la justiție, chiar când se prevăd cazuri legale de dizolvare”¹⁴. În conformitate cu legislația existentă, o astfel de atitudine s-a tradus, în fapt, prin acțiunile autorităților împotriva elementelor revoluționare din sindicate, prin măsurile restrictive luate împotriva sindicatelor unitare.

Puternica confruntare dintre patroni și muncitori din anul 1923, și din perioada care a urmat, s-a desfășurat în legătură cu problemele de conținut cuprinse în proiectele Codului Muncii. Clasa muncitoare s-a ridicat cu hotărîre împotriva prevederilor retrograde ale proiectului de Cod al muncii; de pe poziții reacționare, el a fost supus, de asemenea, atacurilor patronilor și industriașilor, care îl considerau prea radical.

Raportorul, în adunarea generală a U.G.I.R.-ului din 13 mai 1923, la această problemă, directorul Al. Dimitriu, arăta că multe articole din Cod sînt concepute „într-un spirit ostil față de patronii particulari”. El se ridica împotriva prevederilor prin care ucenicul trebuia să lucreze numai 8 ore. Unele afirmații, care ascundeau cu dificultate interese patronale sînt de-a dreptul șocante: „orele prea multe de libertate sau trîndăvie” cum le califica patronatul — ar putea periclita, chipurile, „sănătatea și viitorul ucenicilor”¹⁵.

Reprezentînd interesele proprietarilor de întreprinderi industriale, el cerea ca și munca femeilor din aceste întreprinderi să poată depăși 10 ore, așa cum se permitea, în anumite condiții, pentru femeile ce lucrau în hoteluri, restaurante, sau în alte întreprinderi etc.¹⁶. Trecînd cu vederea profiturile însemnate realizate de patroni prin exploatarea muncitorilor, raportorul se întreba, cu intenția vădită de a absolvi pe patron de anumite obligații, de unde se vor acoperi fondurile pentru a plăti concediile de odihnă ale muncitorilor și pentru a utiliza întreprinderile, care foloseau munca minorilor și femeilor, cu săli de alăptare a copiilor, cu săli de studiu, cu infirmerii și camere de izolare etc.

În rezumat — arăta acest raport — întregul Cod al muncii, cu toate cele 796 articole ce le conține, e departe de a organiza munca și de a perfecționa și intensifica producția industrială. Și directorul fabricii „Lemaître” făcea, cu același prilej, o aspră critică proiectului de Cod al muncii, calificîndu-l ca inaplicabil și „revoluționar”¹⁷. Adunarea industriașilor a adoptat o moțiune prin care protesta împotriva proiectului și cerea guvernului să amîne punerea lui în dezbaterea parlamentului, pentru a se opera modificările pe care ei le considerau absolut necesare¹⁸.

U.G.I.R.-ul considera că legislația muncii existentă este suficientă pentru reglementarea raporturilor de muncă; totodată Uniunea se ridica împotriva dreptului de a pătrunde în întreprinderi a controlorilor trimiși de diferite ministere¹⁹. Era combătută și introducerea minimului de salariu pentru muncitorii din întreprinderile de stat. Se aprecia că acest Cod al muncii „va încuraja anarhia, dezordinea”, că era plin de „tendințe revoluționare”, fiind chiar dăunător ordinii de stat²⁰.

Și alte organizații patronale s-au opus legiferării și au jubilat atunci cînd s-a amînat discutarea proiectului Codului muncii.

¹⁴ *Codul Muncii. Reglementarea dreptului de asociațiune*, în „Argus”, 4 martie 1923.

¹⁵ Arh. St. București, fond U.G.I.R., dosar 7/1923, f. 208—209.

¹⁶ *Ibidem*, f. 211.

¹⁷ *Ibidem*, f. 212.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, dosar 11/1923, f. 218—220.

²⁰ Chr. Staicovici, *Istoricul celor 25 de ani de existență a Uniunii Generale a Industriașilor din România (1903—1928)*, București, 1929, p. 66 și 70.

La sfârșitul lunii februarie și în martie 1923, au apărut în „Argus” o suită de articole care exprimau poziția Uniunii Industriilor Metalurgice din România²¹, Uniune constituită la 10 februarie, și care a luat în discuție, chiar în prima sa ședință de lucru, (la 24 februarie 1923), proiectul de Cod al muncii. Marii industriași nu erau de acord cu ceea ce ei apreciau ca un „amestec nemăsurat al statului, prin Ministerul muncii, în viața industrială”, cu introducerea principului minimului de salariu, cu dreptul muncitorilor de a controla registrele patronului și de a face sesizări Camerelor de muncă, cu instituirea Consiliului național al muncii.

Uniunea Industriilor Metalurgice se ridica împotriva modului în care era prevăzut principiul „participării la beneficii” a muncitorilor, despre care se spunea că industriași ar fi fost de acord „atunci când era acordat din propria inițiativă a patronului. Dar atunci când este impus prin legiferare, constituie un pericol permanent de dezordine și dezorganizare”²². În fond, ei erau împotriva acestui principiu și respingeau intervenția statului, care, dincolo de aspectul demagogic și de propagandă, urmărea asigurarea unui venit minim pentru muncitori în vederea păstrării ordinii existente.

Într-o adresă a Uniunii Industriilor Metalurgice din România trimisă Ministerului de industrie și comerț se protesta împotriva modului de alcătuire a comisiei de redactare a Codului muncii, a „angajării” intereselor marilor proprietari. Se cerea ca lucrările să nu fie grăbite, să se lase mai mult timp pentru a acționa, pe toate căile, dacă nu pentru înlăturarea Codului Muncii, cel puțin în vederea modificării lui substanțiale, *în favoarea capitaliștilor*²³.

Și alte materiale din presa vremii, chiar dacă se străduiau să păstreze o atitudine „obiectivă”, trădau o critică a proiectului de Cod al muncii de pe poziții de dreapta²⁴.

Desigur, că toate aceste aprecieri antimuncitorești erau ori inexacte, ori vădit exagerate și urmăreau, între altele, să întrețină o campanie „de dreapta” împotriva proiectului de Cod al muncii. Aceeași atitudine a fost adoptată și față de încercările întreprinse în acest domeniu în anii următori. Rezultă că elementele patronale, în special cele ale marii industrii, nu înțelegeau necesitatea acestor măsuri și respingeau adoptarea lor, deși ele nu reprezentau decât un minimum pentru muncitorime, fapt sesizat, de altfel de presa muncitorească²⁵.

Statul nu avea un rol de arbitru între clase, așa cum erau prezentate adesea lucrurile, ci el avea o vedere de ansamblu asupra politicii sociale ce trebuia promovată tocmai în interesul menținerii orânduirii existente și înțelegea mai bine

²¹ *Industriași și Codul muncii*, în „Argus”, 28 februarie 1923 și numerele din 8, 11, 16 și 18 martie 1923.

²² *Industriași și Codul muncii. Participarea la beneficii*, în „Argus”, 16 martie 1923.

²³ Din nou, în toamna anului 1923, Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere s-a ridicat împotriva Codului muncii. În ședința din 27 septembrie 1923 a uniunii s-a insistat în mod deosebit asupra inoportunității acestei reforme („Argus”, 30 septembrie 1923).

²⁴ Astfel, un articol din „Universul” exprima speranța că pentru a se ajunge la o asemenea legiuire va trebui să treacă multă vreme. „La noi, unde lipsesc elementele necesare, atât pentru aplicarea legii, cum sînt funcționarii pregătiți și cunoscători ai chestiunilor sociale, *sau muncitori cu mai multă educație și cultură* (s.n.), Codul muncii, pentru a putea fi aplicat, va cere multă vreme, zeci de ani de încercări” (*În jurul legislației muncii, ce cuprinde Codul muncii. O lege care păcătuiește fiind prea complicată și deci greu de aplicat*, în „Universul”, 12 martie 1923).

²⁵ Referitor la acest aspect, ziarul „Socialismul” din 1 ianuarie 1928 scria în articolul intitulat *Codul muncii. Cum îl înțelege guvernul și ce cere clasa muncitoare* semnat de I. Mirescu: „Primul anteproiect de Cod al muncii, întocmit de Mirzescu, pe timpul când era ministru al muncii, a stîrnit o serie întreagă de proteste și intervenții din partea patronatului care amenința cu închi-

decît fiecare industriaş în parte sau fiecare asociaţie patronală în parte, necesitatea unor cedări şi în acest domeniu, pentru a nu pierde totul. În strînsă legătură cu dezvoltarea industriei în România întregită şi în legătură cu obligaţiile României ca membru al Conferinţei Internaţionale a Muncii, statul privea problema dintr-un unghi mai larg, cu toate implicaţiile interne şi internaţionale, fără ca prin aceasta să fie eludat caracterul de clasă, burghez, al politicii sociale.

Împotriva unor prevederi ale proiectului de Cod al muncii din 1923 s-au ridicat şi unii oameni politici burghezi; fie din interese izvorîte din situaţia de opoziţie a propriului partid, fie dintr-o anumită poziţie democratică, ei s-au referit la limitele proiectului. Astfel în cadrul unei conferinţe, D. R. Ioaniţescu — membru, atunci, al Partidului poporului — critica proiectul de Cod, deoarece el amăgea pe muncitori cu prevederi ca „minimum de salariu, participarea la beneficii şi acţionariatul muncitoresc”²⁶. S-a observat just că aceste prevederi „sînt nişte creaţiuni născute moarte”, pentru că lucrătorul nu putea controla aplicarea lor. El se pronunţa pentru desfiinţarea breslelor şi corporaţiilor care, conform Codului, n-au nici o atribuţie profesională, servind mai mult ca instrumente electorale în alegerile pentru Camerele de muncă. D. R. Ioaniţescu preciza că proiectul introduce „prea mult poliţism” în viaţa sindicatelor, prin controlul permanent al organelor statului asupra acestor organizaţii²⁷.

Într-un articol din ziarul „Aurora”²⁸ (condus de dr. N. Lupu) se aduceau, de asemenea, observaţii critice asupra proiectului de Cod al muncii, fiind apreciat ca incomplet, deoarece nu se ocupa de problema pensiilor şi a asigurărilor, în general, iar „participarea la beneficii” avea o formulare pur teoretică.

Asemenea aspecte au fost luate în discuţie şi de alte ziare, care exprimau anumite tendinţe democratice, în cadrul menţinerii orînduirii burgheze. Ca şi „Aurora”, „Dimineaţa” combatea dreptul ce se acorda autorităţilor de a dizolva asociaţiile a căror activitate se desfăşura în scopuri considerate, chipurile, ca ilicite sau contrare bunelor moravuri şi ordinii publice. Se observa că „această din urmă dispoziţie privitoare la ordinea publică e aşa de elastică, încît cu drept cuvînt se poate spune că, prin ea, se desfiinţează însăşi libertatea asociaţiilor”²⁹.

Articolul *Muncitorimea şi noul Cod al muncii*, apărut în „Facla”, combatea cu hotărîre principiul obligativităţii muncii care lovea în dreptul de grevă. Se comenta de asemenea, că era limitat şi dreptul de asociaţie, iar formula dată, „înseamnă şicanarea oricărei iniţiative de asociere”³⁰.

Desigur, aceste critici prezintă elemente pozitive ce merită să fie luate în consideraţie, dar ele nu depăşeau, cel mai adesea, limitele democraţiei burgheze. De pe o poziţie calitativ deosebită şi avînd în vedere îmbinarea luptei pentru cerinţele imediate cu scopul final, construirea unei noi societăţi, clasa muncitoare a combătut prevederile retrograde ale proiectului de Cod al muncii, cerînd o îmbunătăţire radicală a acestuia.

Partidul Comunist Român a chemat pe muncitori să protesteze împotriva prevederilor restrictive ale proiectului de Cod al muncii. Erau combătute măsurile preconizate în domeniul asociaţiilor profesionale, cerîndu-se ca sindicatele

derea fabricilor, pe motiv că, patronii nu pot suporta sarcinile băneşti impuse prin acest Cod. Mirzescu n-a fost democrat, n-a putut concepe un Cod al muncii care să fie o legiuire favorabilă muncitorilor. Dacă totuşi în anteproiectul său se găseau pe ici pe colo, mici îmbunătăţiri în favoarea clasei muncitoare acest lucru s-a făcut, pe de o parte, pentru că evenimentele din străinătate influenţau viaţa politică de la noi, iar pe de altă parte, pentru că, deşi reacţionar, el îşi dădea seama că un minimum de condiţiuni de muncă pentru muncitor este în interesul însuşi al industriei”.

²⁶ D. R. Ioaniţescu, *Codul muncii*, în „Dimineaţa”, 14 martie 1923.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Un cod al muncii. Liberalii pregătesc noi lanţuri pentru muncitori*, în „Aurora”, 23 februarie 1923.

²⁹ „Dimineaţa”, 22 februarie 1923.

³⁰ „Facla”, 3 martie 1923.

să desfășoare o activitate susținută împotriva prevederilor necorespunzătoare incluse în proiectul de Cod al muncii, subliniindu-se că „întărirea organizațiilor sindicale, a partidului comunist și a presei sale trebuie să fie drumuri paralele în acțiunea de trezire a conștiinței de clasă a proletariatului român”³¹.

În strînsă legătură cu pregătirea Codului muncii, P.C.R. a sesizat o înăsprire a politicii antimuncitorești promovată de cercurile conducătoare. Burghezia „pregătește o nouă campanie de prigoană împotriva clasei muncitoare, împotriva organizațiilor ei de clasă și de avangardă și împotriva sindicatelor”, fapt confirmat prin măsurile luate în 1924 (legea Mîrzescu și ilegalizarea P.C.R.). Clasa muncitoare era chemată la luptă pentru înlăturarea punctelor retrograde din proiectul de Cod al muncii: „Numai o tenacitate de granit [...], numai o voință și un curaj de oțel, numai încordarea simultană a tuturor forțelor va putea împiedica burghezia în străduința ei de înrobire și va înlătura din Codul muncii părțile negre care îl prefac într-un Cod al muncii forțate, într-un Cod al robiei”³².

P.C.R. a insistat în mod deosebit asupra prevederilor care loveau în cuceririle revoluționare ale clasei muncitoare. Astfel, se arăta că obligativitatea muncii „trădează cu prisosință intenția stăpînirii și anume interzicerea dreptului de grevă”. În paginile ziarului „Socialismul” a fost demascată acțiunea întreprinsă de industriași împotriva prevederilor favorabile muncitorilor, cuprinse în proiectul de Cod al muncii, ca de pildă, „capitolul privitor la contractul de ucenicie, la munca copiilor și a femeilor, acel al muncii în mine și pe vapoare”³³.

La chemarea P.C.R., au avut loc numeroase acțiuni de protest împotriva prevederilor restrictive ale Codului muncii. La Turnu Severin, sindicatele au organizat, în 1923, o adunare de protest, în care muncitorimea a adoptat o moțiune — apel împotriva Codului muncii. Erau dezvăluite acele prevederi care urmăreau mărirea orelor de lucru, înghețarea dacă nu chiar regresul salariilor, și, în special, cele referitoare la asociațiile profesionale³⁴. Muncitorii erau chemați să se unească și să acționeze în front unic în vederea apărării drepturilor lor. Cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1923, au fost organizate, în numeroase centre muncitorești, adunări de protest împotriva prevederilor nefavorabile cuprinse în proiectul de Cod al muncii, formulindu-se și moțiuni în acest sens.

La 18 aprilie 1923, a avut loc în sala sindicatelor muncitorești, din str. Academiei nr. 37, întrunirea lucrătorilor croitori la care a luat cuvîntul Ghempet-Petrescu din partea comisiei sindicale locale. Evidențiind semnificația zilei de 1 Mai, vorbitorul chema muncitorimea să lupte pentru ziua de lucru de opt ore și să protesteze împotriva introducerii Codului muncii care nu corespundea întru totul cerințelor clasei muncitoare. Criticînd îndeosebi obligativitatea muncii, Ghempet-Petrescu preciza „că și fără acest cod, muncitorii trebuie să muncească, după cum o și fac, de la vîrsta de 10 ani”³⁵.

Grandioasa întrunire de 1 Mai 1923 a celor 12000 de muncitori din Valea Jiului a constituit nu numai un prilej de solidaritate ci și de protest vehement față de legislația antimuncitorească elaborată de guvern, inclusiv proiectul de Cod al muncii³⁶.

Tot cu prilejul zilei de 1 Mai, muncitorii din Capitală, în cadrul mai multor întruniri, au protestat cu hotărîre „contra uneltirilor antimuncitorești ale clasei patronale și ale guvernului ei [...] împotriva codului muncii”. Cu acest prilej, au luat cuvîntul militanți comuniști și socialiști, printre care Gh. Cristescu, D. Gănescu, E. Filipovici, S. Schein, M. Pauker, L. Măglașu, Gh. M. Petrescu-Ghempet, I. Burcă³⁸.

³¹ Codul muncii, în „Socialismul”, 4 martie 1923.

³² Cum vor să voteze Codul muncii, în „Socialismul”, 11 martie 1923.

³³ Industriași și Codul muncii, în „Socialismul”, 11 octombrie 1923.

³⁴ Documente din istoria Partidului comunist..., p. 445—446.

³⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond 50, dosar 6223, f. 17.

³⁶ Ibidem, fond 5, dosar 1147, f. 128—133; O. Matichescu, E. Georgescu,

1 Mai în România, București, 1970, p. 167.

³⁷ Documente din istoria Partidului comunist..., p. 459—460.

³⁸ Ibidem, p. 766.

La 8 aprilie 1923, secretarul general al P.C.R., Gh. Cristescu, într-un raport privind situația din România se referea, între altele, și la acțiunile organizate de partid, în perioada respectivă, pentru apărarea drepturilor muncitorimii, în condițiile intensificării teroarei împotriva P.C.R., a organizațiilor revoluționare de tineret și a organizațiilor sindicale³⁹. Era prezentă în raport și poziția P.C.R. față de Codul muncii, campania organizată în presă împotriva prevederilor anti-muncitorești ale acestuia și ale noii Constituții, acțiunile concrete organizate: adunările, întrunirile și demonstrațiile de protest, printre care era citată și acțiunea muncitorimii din Turnu-Severin (amintită mai sus)⁴⁰.

Organul de presă social-democrat, ziarul „Lumea nouă”, a formulat critici și revendicări față de proiectul de Cod al muncii, ridicându-se împotriva modului în care a fost alcătuită comisia numită de minister⁴¹. Ziarul remarcă situația specială a muncitorimii față de această măsură, situația politică de inferioritate în parlament, ceea ce crea anumite dificultăți luptei sale. Presa social-democrată evidenția în mod justificat unele prevederi pozitive cuprinse în cod, în ce privește munca copiilor și femeilor, controlul muncii la domiciliu, fixarea numărului orelor de lucru la 48 și în unele ramuri industriale la 56 de ore, reglementarea concediilor de odihnă pentru muncitori și funcționari și a repaosului duminical, care, în condițiile aplicării lor, ar fi adus anumite îmbunătățiri în situația clasei muncitoare. Discutându-se și alte prevederi ale Codului, „se cerea ca viitoare camere ale muncii să fie camere muncitorești, deoarece capitaliștii sînt singurii reprezentați în camerele de comerț și de industrie”⁴². Iată de ce muncitorimea era chemată să lupte pentru întărirea organizațiilor sindicale și realizarea în practică a măsurilor favorabile clasei muncitoare, prezente în cod.

În articolul *Marii industriiști împotriva protecției ucenicilor* se sublinia că atunci cînd capitaliștii se ridică împotriva celor două ore pe zi rezervate ucenicilor pentru școală, au în vedere numai profitul: „Patronii noștri, mari și mici, nu se gîndesc decît la mărirea cîștigului lor de pe urma exploatarei muncii copiilor. Dar nu le pasă că, printr-un timp prea lung de muncă, compromis sănătatea și chiar viața ucenicului”⁴³. Este semnificativă concluzia formulată în finalul acestui articol precizîndu-se că muncitorimea „trebuie să înțeleagă că reușita menținerii unor bune dispoziții legale pentru ea, lărgirea, extinderea și mai ales aplicarea acestor dispoziții bune nu se pot impune decît prin puterea de conștiință și solidaritate de clasă”⁴⁴.

La 19 septembrie 1923 s-a desfășurat, la Cluj, Conferința Partidului Socialist din Ardeal, care a avut ca prim punct la ordinea de zi „legiferarea muncii” (Codul muncii). Conferința a trasat sarcină noului Comitet Executiv al partidului să ia legătura cu Comitetul Federației Socialiste pentru începerea unei campanii publice în toată țara, în vederea democratizării Codului muncii, pentru libertatea de acțiune și asociere, pentru noi alegeri parlamentare și comunale⁴⁵.

Mișcarea sindicală din țara noastră a luat poziție activă în cadrul dezbaterilor referitoare la proiectul de Cod al muncii, mai ales că unele prevederi erau îndreptate direct împotriva acestuia. A fost declarată în presă o susținută campanie, au fost convocate numeroase întruniri, conferințe ale Uniunilor sindicale; un raport special a fost dat publicității în vederea discutării lui la Congresul sindical de la Cluj din septembrie 1923⁴⁶.

³⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 15/123.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Codul muncii, în „Lumea nouă”, 25 februarie 1923.

⁴² *Ibidem*, 11 martie 1923.

⁴³ *Ibidem*, 25 martie 1923.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Conferința Partidului Socialist din Ardeal, în „Lumea nouă”, 30 septembrie 1923; M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, București, Ed. politică, 1971, p. 216.

⁴⁶ Raport către Congresul sindical. Codul muncii, în „Lumea nouă”, 19 august 1923; *Documente din istoria Partidului comunist...*, p. 527—530.

În martie 1923, au apărut, în săptămânalul „Viața sindicală“, mai multe articole cu titlul *Codul muncii*⁴⁷. Cu o deosebită tărie erau atacate prevederile cu privire la corporații: „Ministerul muncii se înfățișează clasei muncitoare și patronatului cu un Cod al muncii alcătuit din 796 articole, din a cărui analiză rezultă că legiuitorul nu a ținut cont de factorul cel mai important care este astăzi pretutindeni, adică de clasa muncitoare organizată în sindicate, ci de anumite tribulațiuni politice, acordînd o importanță deosebită corporațiilor și reducînd la zero atît dezvoltarea cît și importanța sindicatelor muncitorești, bazate pe lupta de clasă“⁴⁸. Se cerea, în consecință, mișcării sindicale să elaboreze un alt cod liber al muncii, izvorît din necesitățile imperioase ale proletariatului din România⁴⁹.

O poziție fermă și combativă față de anumite prevederi ale proiectului de Cod al muncii a adoptat Congresul sindical de la Cluj din 16—18 septembrie 1923, care pe baza analizei efectuate a evidențiat tendința de limitare a procesului de organizare în sindicate și a dreptului de grevă⁵⁰. Iată de ce, Congresul cerea clasei muncitoare din întreaga țară „să-și mobilizeze toate forțele vii, iar lupta, cît și protestul, îmbrăcînd toate formele legale, să aibă caracterul unei uriașe demonstrații de conștiință proletară“⁵¹. Era fără îndoială, o poziție combativă, erau dezvăluite în cadrul congresului principalele limite ale proiectului de Cod al muncii, numai că, sub influența elementelor social-democrate se indica doar calea legală de activitate.

Imediat după înființarea sa, Consiliul General Sindical Unitar a lansat manifestul intitulat *Către muncitorimea din întreaga țară* prin care aceasta era chemată la acțiuni împotriva legiuirilor antimuncitorești și a Codului muncii⁵². În cadrul ședinței plenare a C.G.S.U. din ianuarie 1924, s-a luat hotărîrea de a crea un comitet comun de acțiuni contra Codului muncii, deoarece această problemă interesa toate organizațiile politice și economice muncitorești⁵³.

O atitudine fermă față de prevederile retrograde ale Codului muncii au adoptat și uniunile sindicale de ramură. Parcurgerea presei respective, cît și a materialului de arhivă, oferă informații prețioase în acest sens. Un substanțial articol din „Metalurgistul“ analizează principalele prevederi ale Codului și limitele lor atît din punct de vedere juridic, cît și în ce privește modul de aplicare. Articolul se ridica împotriva muncii obligatorii care îl va sili pe muncitor, în anumite cazuri, „de a lucra pînă la istovire“, iar ziua de 8 ore era apreciată ca existînd doar în teorie⁵⁴. Includerea, în proiectul de Cod, a unor prevederi favorabile clasei muncitoare constituie — aprecia ziarul — rezultatul acțiunilor întreprinse pe plan internațional, cît și al presiunilor exercitate de clasa muncitoare din țara noastră.

La începutul lunii aprilie 1923, Uniunea muncitorilor din fier, metal și chimie din România anunța pentru zilele de 16—17 aprilie ședința comitetului cu ordinea de zi în care figura, ca punct separat „chestiunea Codului muncii“⁵⁵.

Articolul *Încăușarea muncitorilor* din „Minerul“⁵⁶ aprecia că „drepturile minime la adresa muncitorilor, înscrise în Codul muncii, sînt superficiale“ și că muncitorii nu se vor putea bucura niciodată de ele fiindcă „sînt despuiați de toate mijloacele cu care le-ar putea asigura“. Demascînd caracterul de clasă al proiectului de Cod al muncii, articolul *Lanțuri și cătușe noi pentru clasa*

⁴⁷ „Viața sindicală“, 11, 18 și 25 martie 1923.

⁴⁸ *Ibidem*, 11 martie 1923.

⁴⁹ *Ibidem*, 25 martie 1923.

⁵⁰ *Documente din istoria partidului comunist...*, p. 526—529.

⁵¹ *Ibidem*, p. 530.

⁵² Arh. C.C. al P.C.R. fond 6, mapa 2/1923 și fond 1, mapa 80/1923.

⁵³ „Muncitorul îmbrăcăminte“, 1 martie 1924.

⁵⁴ *Codul muncii*, în „Metalurgistul“, 1 aprilie 1923.

⁵⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond 131, mapa 143/1923.

⁵⁶ „Minerul“, 31 martie 1923.

⁵⁷ „Lemnarul“, 15 martie 1923.

*muncitoare*⁵⁷ chema pe muncitori „să se unească mai strîns, să se organizeze mai mult pentru asigurarea traiului“

La 11 august 1923, a avut loc, la București, întrunirea sindicatului „Solidaritatea“ al lucrătorilor chelneri, la care a luat cuvîntul Gh. Niculescu-Mizil. În moțiunea prezentată, se cerea Consiliului General Sindical să acorde o atenție sporită problemelor „mai importante care frămîntă și agită muncitorimea“. Aflat sub influența P.C.R., sindicatul cerea ca la congresul sindical de la Cluj să fie scoasă de pe ordinea de zi problema afilierii și introduse puncte ca cel referitor la Codul muncii și restricțiile impuse activității sindicale⁵⁸. În „Federația“, fruntașul comunist N. Marian a publicat, în martie 1923, cîteva articole sub titlu: *Codul muncii*⁵⁹. Această măsură, reprezentînd interesele burgheziei, va lăsa în muncitorii din alimentație ca și în întreaga muncitorime, luîndu-i „posibilitatea de apărare în fața lăcomiei patronale“⁶⁰. Se arăta, pe drept cuvînt, că principiul din Cod, existent și în Constituție, conform căruia toți factorii producției se bucură de o egală ocrotire, nu se poate realiza în condițiile societății bazate pe exploatare.

În accente puternice, „Muncitorul îmbrăcăminte“ scotea în evidență aspectul demagogic al unor prevederi din Codul muncii ca ziua de lucru de 8 ore, salariu minimal, participarea la beneficii ș.a. și se pronunța cu hotărîre pentru măsuri radicale și o legislație muncitorească corespunzătoare⁶¹.

Uniunea muncitorilor din alimentație a înaintat Parlamentului, la sfîrșitul anului 1923, un memoriu prin care se cerea îmbunătățirea condițiilor de muncă ale muncitorilor și înlăturarea Codului muncii⁶². Aceeași Uniune a organizat cu prilejul zilei de 1 Mai 1924 o mare întrunire, la Ploiești, în cadrul căreia muncitorimea a fost chemată să se unească în front unic „împotriva ofensivei patronale, a teroarei administrative și a Codului muncii“; în acest sens adunarea a aprobat și un memoriu ce urma să fie înaintat Ministerului muncii⁶³. Uniunea a hotărît discutarea proiectului de Cod al muncii în cadrul congresului fixat pentru 1924 și amînat, apoi, pentru toamna anului 1925.

În decursul anului 1924 acțiunile de protest organizate de P.C.R. și organizațiile sindicale față de proiectul de Cod al muncii, și-au găsit concretizarea în adunări, întruniri muncitorești și adoptarea de moțiuni prin care s-a luat atitudine critică, cerîndu-se totodată libertatea deplină de organizare în sindicate⁶⁴ și inserarea în articolele Codului a unor prevederi corespunzătoare intereselor muncitorimii.

Ca urmare a puternicelor confruntări dintre clasa muncitoare și patronat, proiectul de Cod al muncii din 1923 nu a ajuns să fie legiferat. Au existat și în anii următori, 1923—1928, preocupări în vederea elaborării unui Cod al muncii, fără a se obține însă un rezultat complet și definitiv.

N. D. Chirculescu, ministrul muncii, cooperației și asigurărilor sociale⁶⁵ a reluat opera rămasă neterminată de predecesorul său. Unele măsuri precon-

⁵⁷ „Muncitorul din alimentație“, 19 august 1923.

⁵⁸ „Federația“, 4 și 11 martie 1923.

⁵⁹ *Ibidem* din 4 martie 1923.

⁶⁰ *Reîntronarea sclaviei de demult. Codul muncii făcut de D-l Mîrzescu este o colecțiune de legi antimuncitorești*, în „Muncitorul Îmbrăcăminte“, 1 aprilie 1923.

⁶² Arh. C.C. al P.C.R., fond 141, mapa 5/1923.

⁶³ „Muncitorul din alimentație“, 1 iunie 1924, 15 ianuarie 1925.

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond 50, dosar 6223, fila 65; „Lumea nouă“, 26 octombrie 1924.

⁶⁵ La sfîrșitul lunii octombrie și începutul lui noiembrie 1923, a avut loc o remaniere a guvernului Ion I. C. Brătianu. Între altele, Ministerul sănătății publice, al muncii și ocrotirilor sociale era despărțit în Ministerul sănătății publice și ocrotirilor sociale și Ministerul muncii, cooperației și asigurărilor sociale. Gh. Gh. Mîrzescu a trecut titular la justiție, iar N. D. Chirculescu a preluat Ministerul muncii, cooperației și asigurărilor sociale pe care l-a deținut pînă la expirarea mandatului guvernului.

zate de N. D. Chirculescu în acest sector au devenit legi, dar Codul muncii — ca un ansamblu de prevederi ce trebuia să reglementeze regimul de muncă din România — nu a ajuns nici acum, la forma definitivă. Sub titlul sugestiv *Legiturile muncitorești în restanță. Convențiile internaționale ratificate, dar neaplicate. Ce este cu Codul muncii?*, ziarul „Dimineața” publica un articol în legătură cu acest cod „alcătuit de Mirzescu, revizuit de Chirculescu” și pe care „mesajul tronului îl anunță corpurilor legiuitoare a doua oară”⁶⁶. În decursul anului 1925, N. D. Chirculescu a făcut câteva declarații presei⁶⁷ și în cadrul U.G.I.R.-ului, în legătură cu conținutul și stadiul noului proiect de Cod al muncii. El considera că atunci când a venit la minister și-a dat seama că „în concepția organelor permanente ale ministerului domină un spirit unilateral, de apărare a intereselor muncitorești și excluderea intereselor industriei și ale capitalului”. Or, analiza proiectul de Cod al muncii din 1923 și poziția adoptată de întreaga mișcare muncitorească ne arată că era vorba de o măsură care conținea unele prevederi defavorabile muncitorimii și nici decum de o inițiativă care să lovească în exponenții marelui capital. În continuarea expunerii sale, N. D. Chirculescu arăta că a „transformat această greșită mentalitate” și după aceea a procedat „la elaborarea noului Cod al muncii, care este o operă de conciliere, după furtunile ce a stîrnit proiectul antecedent”⁶⁸.

Aceste precizări însă nu au reușit să atragă bunăvoința U.I.M.M.R. în vederea acceptării noului proiect de Cod al muncii. Într-un studiu al Uniunii asupra noului proiect, elaborat în ianuarie 1925, se arată că această măsură este întreprinsă într-un moment nepotrivit și în același timp neprielnic pentru industrie, caracterizat prin dificultăți bănești, creșterea de șomaj, lipsă de comenzi de stat, mărirea de salarii în proporție inversă cu producția⁶⁹. Or, se știe că era o perioadă de dezvoltare a producției, însoțită de o creștere a profiturilor burgheziei și de consolidare a pozițiilor sale economice și politice. Luînd în discuție, unele prevederi ale proiectului, Uniunea respingea principiul salariului minimal, fiind socotit ca o „formulă utopică”⁷⁰. Uniunea se pronunța pentru o mai largă folosire a femeilor în munca de noapte și sublinia cu satisfacție existența în cod

⁶⁶ „Dimineața”, 9 noiembrie 1924. În legătură cu acțiunea reluată, ziarul sindical „Lemnarul” publica articolul *Codul muncii din nou la orizont*, în care preciza: „Codul muncii în ediția revăzută și îmbunătățită nu se deosebește prea mult de ediția anterioară. Cu valoarea reală a acestor reforme îndulcitoare, noi am fost clar de la început. Noi știm prea bine, că „împărțășirile din beneficiu” și „Codul muncii” nu sînt altceva decît niște frontispicii frumoase, dar amăgitoare, în dosul cărora se ascunde o nouă serie de viclene răpiri de drepturi” („Lemnarul”, 15 octombrie 1924).

⁶⁷ În acest stadiu, proiectul de Cod al muncii cuprindea, după relatările făcute de ministrul muncii, mai multe părți. Ele se refereau la contractele de muncă, aici fiind incluse și dispozițiile privitoare la salarii, minimum de salariu, participarea la beneficii, conflictele de muncă, ocrotirea muncii, durata normală a muncii și cîmpul de aplicare al legii, derogări la ziua de 8 ore, repaos și concedii, măsuri de igienă și siguranță, organizarea muncii, sindicate, bresle și corporații, uniuni muncitorești, înființarea Camerei de muncă (atribuții și organizare) și a Consiliului superior al muncii, organizarea plasării prin oficii particulare și de stat etc. (*Codul muncii. Declarațiile d-lui N. D. Chirculescu, ministrul muncii*, în „Argus”, 18 ianuarie 1925; I. Mirescu, *op. cit.*, p. 26 și urm.; *Codul muncii*, în „Federația”, 10 aprilie 1926). Într-o ședință a U.G.I.R.-ului, de la sfîrșitul lunii decembrie 1924, a fost prezentat pe scurt conținutul codului Chirculescu, apreciat „ca o construcție de 545 de articole fără nici o expunere de motive” (Arh. St. București, fond U.G.I.R., dosar 9/1924, f. 7—8).

⁶⁸ *Discursul ministrului muncii, N. D. Chirculescu, la a doua aniversare a Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere din România*, în „Argus”, 1 aprilie 1925.

⁶⁹ Arh. St., București, fond U.I.M.M.R., dosar 4/1925, f. 160—166.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 164.

a prevederilor prin care Ministerul muncii, cu avizul Consiliului superior al muncii, putea hotărî prelungirea zilei de lucru peste 8 ore⁷¹.

Ca și față de codul Mîrzescu, U.I.M.M.R.-ul și U.G.I.R.-ul⁷² au adoptat și față de proiectul N. D. Chirculescu aceeași atitudine ostilă.

Referindu-se la activitatea lui Trancu-Iași ca ministru al muncii în guvernul Al. I. Mirescu (martie 1926—iunie 1927), ziarul „Aurora” scria, în august 1927: „Trancu-Iași n-a putut să dea o operă de ansamblu, ci a lucrat cu bucata scoțînd legiuiri de o valoare practică foarte discutabilă. Legiuirea domniei sale a fost fructul unui sistem hibrid [...], iar proiectul camerelor de muncă legiferat după acest sistem, este ciuntit din anteproiectul de cod al muncii al... lui Mîrzescu, reluat de Chirculescu și votat de Trancu-Iași”⁷³. Cîteva luni mai tîrziu, Ion Mirescu făcea aprecieri asemănătoare în ziarul „Socialismul”: „Proiectul acesta (de Cod al muncii — S.I.) a rămas în studiu și sub ministeriatul d-lui Trancu-Iași — care dîndu-și seama că nu-l va putea trece complet — adoptase metoda votării parțiale. Astfel sub ultimul său ministeriat, s-au votat două legi, importante de altfel — legea inspectorilor muncii și legea camerelor de muncă, legi care de fapt fac parte din codul muncii”⁷⁴.

Observațiile făcute la adresa lui Trancu-Iași sînt valabile pentru toți miniștrii muncii din perioada analizată care i-au urmat lui G. Mîrzescu și care nu au reușit să dea această operă de ansamblu numită Codul muncii, elaborînd măsuri parțiale. Este justă și aprecierea că nu au existat deosebiri esențiale între proiectele de Cod ale muncii alcătuite în această perioadă.

După guvernul de scurtă durată al lui Barbu Știrbei din iunie 1927 (care l-a avut pe Gr. Iunian la Ministerul muncii) a urmat guvernul liberal, Ion I. C. Brătianu (iunie-noiembrie) și apoi cel condus de Vintilă Brătianu (noiembrie 1927—noiembrie 1928) ambele avîndu-l ca ministru al muncii și ocrotirilor sociale pe dr. N. Lupu. Ziarul „Aurora” anunța la sfîrșitul lunii septembrie 1927, întrunirea la ministerul muncii a comisiei însărcinate cu elaborarea Codului muncii și a comisiei pentru Codul asigurărilor sociale. „Ambele comisii — scria ziarul — au hotărît stringerea materialului necesar elaborării unor proiecte cît mai potrivite condițiilor din țara noastră și situației muncii”⁷⁵. Trebuie consultate, se preciza în articol, anteproiectul Mîrzescu, anteproiectul Chirculescu, legislația muncii elaborată după război, publicațiile Biroului Internațional al Muncii și cele ale Ministerului muncii etc. Deci, și în această perioadă, Codul muncii se afla tot în stadiul de întocmire și studiere, progresîndu-se puțin față de etapele anterioare.

Dar și în acești ani, după atîtea tergiversări, reprezentanții fabricanților și ai patronilor considerau că problema trebuia din nou amînată. Chiar directorul general al muncii, I. Setlacec, în ședința din 4 octombrie 1927 a Comisiei pentru studierea și elaborarea anteproiectului de Cod al muncii, ținea să atragă atenția că „pentru a face un Cod al muncii se cere prudență mare, trebuie o stare economică avansată și o educație muncitorească”⁷⁶. Dacă o asemenea concepție era exprimată de un înalt funcționar al ministerului, nu mai este de mirare de ce legiferarea acestei măsuri importante nu și-a găsit soluționarea cuvenită.

⁷¹ *Ibidem*, f. 166 ; fond U.G.I.R., dosar 9/1924, f. 204—222.

⁷² *In jurul noului Cod al muncii*, în „Aurora”, 21 august 1927.

⁷³ *Codul muncii*, în „Socialismul”, 1 ianuarie 1928.

⁷⁴ *Lucrările comisiunilor Ministerului muncii*, în „Aurora”, 24 septembrie 1927.

⁷⁶ Arh. Ministerului Sănătății, fond Direcția generală a contabilității personalului și materialelor, dosar 35/1927, f. 3.

„Cu fiecare schimbare de guvern sau de miniștri la departamentul muncii, preciza ziarul „Socialismul”, — chestiunea se pune în discuție — întotdeauna da capo — și apoi discuția în jurul acestei probleme reînvie periodic aproape înaintea fiecărei deschideri de sesiune parlamentară, fără să se soluționeze însă, această mare problemă de legiferare a muncii”⁷⁷. Este o apreciere reală ce ne scutește de prea multe comentarii privind rezultatele obținute în domeniul abordat.

Problema Codului muncii, ca o problemă a tot cuprinzătoare a legislației muncii, așa cum a fost concepută la începutul perioadei 1922—1928, nu și-a găsit rezolvarea cuvenită. Asistăm în întreaga perioadă luată în studiu, la o opoziție permanentă și înverșunată, de pe poziții reacționare, a marii burghezii industriale, a marilor patroni față de proiectul de Cod al muncii. Această poziție își găsește explicație în faptul că, perspectiva unei oarecare reglementări a regimului de muncă din fabrici nu convenea, în forma preconizată, nici capitaliștilor, care voiau să aibă mină liberă în raporturile cu lucrătorii. În aceste condiții, patronul a considerat proiectul de cod al muncii din 1923 „inopportun, periculos, inaplicabil, confuz și contradictoriu”⁷⁸.

O atitudine diametral opusă a adoptat mișcarea muncitorească. Critica de pe poziții de stînga, democratică, adoptată față de proiectul de Cod al muncii din 1923, a continuat și față de proiectele de Cod ale muncii elaborate în anii următori, dezvăluindu-se aspectele retrograde ale măsurilor preconizate de un guvern sau altul și cerînd să se țină seama de revendicările justificate formulate de organizațiile muncitorești, în vederea elaborării unui Cod al muncii corespunzător intereselor clasei muncitoare⁷⁹.

Acțiunile de protest desfășurate sub conducerea organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare, precum și criticile din partea acelorora de la care cercurile conducătoare s-au așteptat mai puțin au făcut ca proiectul de Cod al muncii din 1923 să nu întrunească sufragiile care să-i confere calitatea de lege.

Sub presiunea mișcării muncitorești și ca urmare a necesităților de modernizare a raporturilor de muncă în perioada 1922—1928 au fost adoptate unele legi ce constituiau părți componente ale proiectelor de Cod ale muncii.

Studierea diferitelor aspecte ale legislației muncii în perioada 1922—1928 evidențiază faptul că în politica claselor dominante adoptarea unor măsuri limitative, retrograde, reacționare cu scopul de a împiedica ori înăbuși lupta clasei muncitoare, a fost însoțită de promovarea unei politici legislative caracterizată uneori prin spirit mai realist, fiind legiferate (cu limite în ce privește aplicarea lor), măsuri privind îmbunătățirea legislației asigurărilor sociale (1924), repaosul duminical (1925), căminele de ucenici (1926), inspecția muncii (1927), camerele de muncă (1927), protecția muncii minorilor și femeilor și durata muncii (1928), legi care au adus anumite îmbunătățiri în condițiile de viață și muncă ale clasei muncitoare.

Subliniind poziția activă și atitudinea revoluționară a proletariatului, a organizațiilor sale față de legislația muncii (inclusiv Codul muncii) trebuie să arătăm că mișcarea muncitorească, combătînd prevederile retrograde ale legislației muncii, nu făcea întotdeauna deosebirea între aceste prevederi și anumite stipulații care reprezentau totuși recunoașterea unor drepturi și libertăți, a unor condiții de muncă îmbunătățite pentru muncitori. Aceste aprecieri își au expli-

⁷⁷ Codul muncii. Cum îl înțelege guvernul și ce cere clasa muncitoare, în „Socialismul”, 1 ianuarie 1928.

⁷⁸ Vezi „Muncitorul în alimentație”, 15 decembrie 1924 și 15 ianuarie 1925; „Lumea nouă”, 7 decembrie 1924; „Viața muncitoare”, 16 octombrie 1927.

⁷⁹ N. Petreanu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în anii stabilizării relative a capitalismului (1922—1928)*, în *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, Editura științifică, 1972, p. 120—121.

cația lor în condițiile grele în care își desfășurau activitatea organizațiile muncitorești și P.C.R., în general, în împrejurările politice concrete ale momentului istoric, ceea ce a determinat și formularea uneori a unor aprecieri globale, nediferențiate asupra măsurilor luate de cercurile conducătoare.

Deși s-au manifestat limite în aprecierea unor cerințe imediate ale muncitorimii, P.C.R. a adoptat, în problema legislației muncii, poziția cea mai înaintată, având în vedere, permanent, scopul de perspectivă. Antrenarea muncitorimii în acțiuni revoluționare vizând scopuri economice, dar și deziderate politice imediate, se făcea cu precizarea obiectivului general al partidului, instaurarea unei noi orînduiri sociale, orînduirea socialistă. Activitatea clasei muncitoare desfășurată sub conducerea comuniștilor a dat temei sigur, dinamism și fermitate acțiunilor întreprinse pentru îmbunătățirea legislației muncii, ca parte componentă a mișcării muncitorești din țara noastră.

DESPRE ACTIVITATEA LUI ORESTE TAFRALI

DE

ȘT. BUJOREANU

Viața și activitatea acestui mare savant, care s-a distins printr-o neobosită activitate pusă în slujba patriei, fie prin cei douăzeci și patru de ani ca profesor de arheologie și antichități la Universitatea din Iași, fie ca cercetător al trecutului nostru istoric, ca apărător al drepturilor românilor pe arena internațională sau ca animator al științei și artei prin diverse publicații și instituții create de el, sînt încă puțin cunoscute.

Oreste Tafrali s-a născut la 14 noiembrie 1876 în orașul Tulcea, vechiul Aegisos, oraș încărcat cu amintiri istorice. A urmat școala primară în orașul natal, iar liceul la Tulcea și Galați. După terminarea liceului se înscrie ca student la Facultatea de litere din București, secția Filologie clasică. Pe vremea aceea, Universitatea din București se mîndrea cu oameni de știință ca: Titu Maiorescu, Ioan Bogdan, Evolceanu, Grigore Tocilescu ș.a.m.d., a căror activitate a însemnat drumuri luminoase în cultura națională. Dintre toți aceștia, o impresie deosebită i-a făcut Grigore Tocilescu, neobositul cercetător al trecutului Dobrogei, inițiatorul cercetărilor arheologice sistematice de la noi și al studiului epigrafiei greco-romane. Rîvnă cu care urma cursurile profesorului său ca și activitatea depusă în cadrul lucrărilor de seminar, au atras atenția profesorului care în curînd îl va numi secretarul Muzeului de Antichități din București. Între timp, Tocilescu, întrevăzînd la elevul său reale înclinații spre cercetare l-a îndemnat să traducă din grecește poemul lui Palamed, despre Mihai Viteazul, pe care îl va publica în revista *Literatura și arta românească* (IX, 1905) sub titlul: *Poema lui Palamide despre viața lui Mihai Viteazul*. Deși această lucrare fusese publicată de Emil Legrand în colecția „Bibliothèque Greque Vulgaire”, Paris, 1881, vol. II, după un unic manuscris păstrat la „British Museum”, ea nu era cunoscută la noi decît parțial, după cîteva fragmente traduse și publicate de Const. Erbiceanu. Meritul tinărului Tafrali constă în faptul că el a făcut, pentru prima oară, o traducere integrală a operei precedată de un judicios studiu introductiv.

Cunoștințele sale solide de limba greacă și latină ca și ucenicia pe lângă Tocilescu îl vor îndrepta către noi orizonturi. O atracție deosebită va simți el pentru studiile bizantine, așa de puțin practicate la noi. De aceea, cînd a fost vorba de trimiterea unui tinăr dotat în străinătate (Germania sau Franța) pentru continuarea studiilor, sorții au căzut asupra lui Tafrali. În adevăr, în urma unei elogioase recomandări din partea profesorului său, Tocilescu, și cu sprijinul material a lui Kalinderu — pe atunci administratorul general al domeniilor regale — a plecat la Paris în 1907. Înmarmat cu serioase cunoștințe dobîndite în țară, Tafrali se va dedica acelor studii care îi vor facilita mai tîrziu abordarea unor probleme de istorie antică și de istorie și artă medievală românească, teren foarte puțin cercetat pînă la el. La Paris va fi remarcat de celebrul bizantinolog Gh. Diehl, care nu după mult timp îl va face cel mai activ colaborator al său. La recoman-

darea acestuia va fi numit repetitor pentru limba română la „Școala de limbi orientale” din Paris, unde va funcționa doi ani.

Încă nu-și trecuse doctoratul și Tafrali se bucura de faima unui reputat savant. A organizat *Biblioteca de Istoria artelor*, inițiată de Ch. Doucet și cu sprijinul acestuia a fost trimis la Salonic pentru a studia la fața locului vechile monumente bizantine, amenințate cu dărîmarea și înlocuirea lor cu edificii moderne. Rezultatul cercetărilor sale l-au constituit cele patru lucrări, rămase pînă azi cărți de cîpătii pentru orice cercetător al istoriei Salonicului.

Thessalonique au quatorzieme siècle (Preface Ch. Diehl, Paris, 1913); *Topographie de Thessalonique*, Paris, 1913; *Melanges d'archeologie et d'epigraphie byzantines*, Paris, 1913; *Thessalonique des origines au XIV siècle*, Paris 1919.

Primele două lucrări au servit ca teză de doctorat la Sorbona, pe care l-a luat cu succes strălucit, iar lucrarea *Topographie de Thessalonique* a fost premiată de Academia de Inscricții din Paris cu premiul Eordin. Faima lui O. Tafrali ca savant reputat trecuse de mult granițele Franței, iar în țară era considerat ca un mare specialist. De aceea, în 1913 a fost numit profesor de arheologie la Universitatea din Iași, la catedra ce fusese ocupată mai înainte de prof. Teohari Antonescu și suplinită cîva timp de Octav Erbiceanu.

Odată cu venirea la catedră a lui Tafrali, în toamna anului 1913, va începe o nouă perioadă a activității sale. Pe lîngă munca depusă la catedră, el va iniția o serie de lucrări prin care își va valorifica experiența științifică dobîndită la Paris și la Salonic.

Prima lucrare publicată în țară după întoarcerea sa din Franța va fi remarcabilul studiu *Iconografia imnului acatist*, pe care îl va publica în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice”, 1915, operă de erudiție și de competență prin felul cum a știut să rezolve mult controversata origine a imnului, lucrare apreciată de savantul francez Louis Brehier, în „Journal de Savants” (1919) ca o operă esențială în rezolvarea originii imnului; Ch. Diehl o citează ca un studiu fundamental în al său „Manuel d'art byzantin”.

Concomitent cu munca de cercetare în domeniul artei bizantine, Tafrali a depus un mare efort pentru înființarea, pe lîngă Universitatea din Iași, a unui muzeu de antichități, instituție socotită absolut necesară pentru completarea pregătirii științifice a studenților săi. În adevăr, în anul 1916, prin intervențiile sale pe lîngă ministrul Instrucțiunii Publice de atunci, I. G. Duca, a obținut fondurile necesare organizării muzeului. Dealtfel la venirea sa în Iași, se găseau în subsolurile Universității și în vitrinele Bibliotecii Centrale, care funcționa tot în clădirea Universității vechi, o colecție de antichități cucuteniene donate Universității de către Beldiceanu și Buțoreanu, precum și mai multe lăzi cu cioburi fără importanță muzeistică, rămase după ce Hubert Schmidt, cercetătorul Cucutenilor, alesese și transportase la Berlin cele mai valoroase piese aparținînd culturii cucuteniene.

Tafrali a conceput noua instituție ca un complex muzeistic, fiecare secție putîndu-se dezvolta ulterior ca o unitate de sine stătătoare. Muzeul avea secțiile: preistorică, a epocii barbare, a artei antice, și secția artei naționale. Menționăm că noua instituție creată de Tafrali, Muzeul de antichități de pe lîngă Universitatea din Iași, va avea un început modest. Vor fi transportate și selecționate obiectele muzeistice din subsolul Universității și din Biblioteca Centrală, va primi bogate colecții de obiecte muzeistice donate de oameni de inimă, printre care menționăm colecția de medalii și monede ale profesorului Petre Fîntînaru, colecția de ouă încondeiate a Laurei Zaharia, colecția de obiecte preistorice donată de prof. C. Vasiliu și aceea donată de învățătorul Gh. David, precum și obiecte rezultate din cercetările proprii.

Ulterior, prin stăruința lui Tafrali pe lîngă persoanele influente de la Paris și Atena, Muzeul de antichități s-a îmbogățit cu o colecție de mulaje după celebrele sculpturi antice, ale căror originale se află la Louvre, Atena, Delfi și Olimpia. Printre ele se aflau și celebrele *xoana*, statui primitive păstrate în muzeul

Acropolei, Venus din Milo, Diadumenul lui Polyclet, Hermes cu Dionysos a lui Praxiteles, impunătoarea statuie a lui Poseidon după originalul păstrat la Muzeul Național din Atena.

Ani de-a rîndul această bogată colecție a servit ca material didactic pentru studenții de la secția istorie și filologie clasică precum și pentru studenții de la Belle Arte.

Intrarea României în război, în august 1916, a întrerupt activitatea didactică și științifică a lui O. Tafrali. După cum se știe, în prima fază a războiului contra Puterilor Centrale, România, inferioară din punct de vedere al înzestrării tehnice, a fost învinsă. Oltenia, Muntenia și Dobrogea au fost ocupate de inamic și supuse la cele mai neomenoase extorcări. Mai mult, unele puteri din alianța germano-austro-ungară, conștient deocamdată pe puterea armatelor de ocupație, au început o vie propagandă în străinătate pentru dezmembrarea statului român prin răpirea celor mai bogate provincii românești. Centrul propagandei inamicilor noștri era Elveția unde se tipăreau și răspindeau broșuri și ziare cu un conținut sovîin bazat pe o documentare eronată și o statistică mistificată. Această propagandă părea să aibă efect în rîndurile celor neavizați. Față de această situație, Asociația profesorilor universitari din România, într-o ședință din iulie 1917, a cerut guvernului să aprobe trimiterea în străinătate a unei misiuni de contrapropagandă formată din zece profesori universitari: Ch. Drouhet, Dr. Hurmuzescu, Traian Lalescu, S. Mîndrescu, George Murnu, Emil Pangrați, de la Universitatea din București, Ion Nistor de la Universitatea din Cernăuți, Ion Găvănescul și O. Tafrali de la Universitatea din Iași. După plecarea misiunii la Paris, evenimentele din țară s-au precipitat nefavorabil pentru noi. Cu toate că armatele noastre au reputat strălucitele victorii de la Mărăști, Mărășești și Oituz, schimbările survenite pe arena internațională ne-au obligat la încheierea unui armistițiu și apoi a unei păci, pacea de la București, prin care România pierde întregul șir al Carpaților pînă la Porțile de Fier, în favoarea Ungariei, și a Dobrogiei în favoarea Bulgariei, plus impunerea unei robii economice tipic teutonică.

În astfel de condiții guvernul român preocupat de rezolvarea noilor probleme, a părăsit misiunea română din Franța. Atunci membrii misiunii s-au grupat în jurul ziarului „La Roumanie” în fruntea căruia se afla Pavel Brătășianu, Const. Mille și Const. Banu. Membrii misiunii au susținut o valoroasă activitate publicistică în coloanele acestui ziar. Tema principală era lămurirea opiniei publice europene asupra drepturilor noastre istorice privitoare la provinciile ocupate. Mai tîrziu, în timpul conferinței păcii de la Paris, misiunea română s-a transformat într-un instrument de lucru la dispoziția delegației române la conferință.

Dintre toți membrii misiunii cel mai activ a fost O. Tafrali. Îndelungata lui ședere în Franța i-a dat posibilitatea cunoașterii multor personalități politice și culturale cu care va lua contact și care vor fi ulterior un sprijin serios pentru recunoașterea drepturilor noastre naționale.

Ca fiu al Dobrogei, el va scrie lucrarea *La Roumanie Transdanubienne*, lucrare remarcată de marele geograf De Martonne, care a dorit să cunoască pe autorul ei. Despre această întîlnire va scrie el mai tîrziu, „... Am avut deosebită plăcere să văd cîtă influență a avut asupra lui cartea mea. Raportul domnului De Martonne a fost extrem de favorabil României...; mi-a fost comunicat și mi s-a părut că eu însumi îl scrisesem”. În adevăr, De Martonne era pe atunci, la Conferința păcii de la Paris, consilierul guvernului francez în materie de etnografie și cuvîntul său avea mare greutate în deciziile luate de membrii conferinței. A luat apoi contact cu prof. Gh. Leeper, delegatul tehnic al Angliei, și a discutat cu el problema trasării viitoarelor granițe ale României, în special acelea privitoare la Dobrogea, și delegatul englez a referit favorabil României.

Concomitent cu acțiunea sa publicistică și de contacte personale cu personalități politice, Tafrali a ținut o serie de conferințe în mai multe orașe franceze: Paris, Limoges, Gueret, Chateauroux și Perigneaux, pentru lămurirea opiniei publice franceze asupra obiectivelor războiului purtat de România, cît și asupra dreptului poporului român de a viețui într-o țară unită și independentă.

După terminarea războiului O. Tafrali și-a reluat activitatea didactică și științifică. A predat în continuare cursurile de arheologie și antichități, a supliniț cîțiva ani catedra de istorie antică (rezultatul acestei munci este volumul: *Izvoarele istoriei grecilor și romanilor*, București, 1927), a inițiat o serie de cercetări arheologice în Dobrogea, pe care o apărase cu atîta căldură în timpul războiului. A făcut săpături la Balcic (Dionysopoli), Mangalia (Callatis) și Constanța (Tomis).

Rezultatul acestei munci sînt lucrările: *La cité pontique de Dionysopolis* (Kali-Akra, Teke, Cavarua, Ecrene, 1927, Paris, Ed. P. Geutner) și *La cité Pontique de Callatis* (*Recherches et fouilles*), în „Arta și Arheologia”, I, fasc. 1, 1927.

Întreprinderea unor săpături arheologice pe atunci era un lucru foarte greu din lipsă de fonduri. Totuși, Tafrali a efectuat aceste lucrări cu mici subvenții locale și mai ales pe cheltuială proprie.

În ambele lucrări, arheologul, pe baza autorilor antici și pe baza descoperirilor arheologice mai vechi și a celor rezultate în urma propriilor sale cercetări, a reconstituit viața zbuciumată a celor două cetăți grecești începînd de la primele mențiuni istorice și arheologice și continuînd cu perioada lor de înflorire pînă la dispariția acestora de pe arena istoriei ca cetăți cu putere politică și economică.

O atenție deosebită a dat Tafrali și tumulilor din Dobrogea sudică mai ales a celor din jurul orașului Mangalia. De aceea, între anii 1924 și 1927 a întreprins o serie de cercetări asupra tumulilor din apropierea satului tătarăsc Hadjilar ajungînd la concluzia că acești tumuli fac parte dintr-un sistem de fortificații ridicate de vechile populații din partea locului. Rezultatul acestor cercetări a fost expus într-o comunicare la *Académie des inscriptions et Belles-Lettres Paris*, ținută în ziua de 24 septembrie 1926. Adevărata activitate științifică de cercetare a lui Tafrali se va desfășura în domeniul istoriei artei bizantine. După cum se știe, abia în prima jumătate a secolului al XX-lea se dă atenția cuvenită artei bizantine de la noi. N. Iorga, V. Grecu, Bănescu, I. D. Ștefănescu și O. Tafrali, vor desfășura o rodnică activitate creînd și dezvoltînd bizantinologia românească. După publicarea *Iconografiei Imnului acatist*, Tafrali va continua seria de studii bizantine.

În 1925 va publica *Le trésor byzantin et roumain du Monastère du Poutna*, în care studiază operele de artă păstrate în interiorul bisericii, printre care stofa epitaf a Eutimiei, regina Serbiei, acoperitoarea de mormînt a Mariei de Mangup, soția lui Ștefan cel Mare, acoperitoarea de mormînt a lui Ștefan cel Mare lucrată în 1504 din ordinul fiului său, Bogdan, cruci încadrate cu aur, ripide, icoane etc. Vor urma apoi lucrările: *Le Monastère de Sucevița et son trésor*, 1930, și *Le trésor du monastère de Sucevița*, 1930. Pentru prima dată se face un studiu amănunțit asupra picturii interioare și exterioare remarcînd pe bună dreptate că picturile Suceviței s-au executat conform erminiilor cunoscute, nu fără o vădită influență a picturii Renașterii.

Cea mai întinsă lucrare închinată artei bizantine este *Monuments byzantins de Curtea de Argeș* (Paris, 1931, ed. P. Geutner), lucrare cu 146 planșe și cu 352 p. text. Este o încununare a activității sale ca istoric al artei bizantine la noi. În această lucrare, autorul discută mult controversata influență străină asupra acestor monumente, oprindu-se asupra influenței bulgare, în genul celei de la Trapezița, și totodată discută și data întemeierii Țării Românești, reținînd din cele două date controversate, 1215 și 1290, anul 1215. Și această operă a fost salutăată elogios de specialiști în publicațiile vremii („Echo d'Orient”, 1933, „American Journal of Archeology”, 1933, „Byzantinische Zeitschrift” etc.).

În afară de lucrări monografice privitoare la un domeniu de strictă specialitate, Tafrali a mai scris și o *Istorie a artelor* în două volume. (vol. I a apărut în 1922 și vol. al II-lea în 1927). Apariția acestei lucrări a fost salutăată cu entuziasm de specialiști și de publicistica vremii, socotind cele două volume ca un eveniment științific de prim ordin. Elaborarea acestor volume s-a făcut după criterii strict științifice. Tafrali pornește de la concepția lui Taine care condiționează opera de artă de mediu și de epoca în care trăiește artistul... „Cea mai bună metodă în istoria artelor, cea mai sigură și mai obiectivă este aceea

În care se caută să se studieze arta din punctul de vedere al idealului artistului, al mediului în care trăiește, al mentalității contemporanilor săi, al cauzelor care au determinat făurirea operei sale...".

Așadar, axându-se pe aceste coordonate, Tafrali va prezenta o istorie a artelor într-un spirit de strictă imparțialitate, ferindu-se să facă aprecieri după concepțiile la modă. El nu a fost adeptul unor interpretări inexistente în momentul creației artistice din partea artistului, căci a proceda așa înseamnă a se falsifica conținutul de idei. Nu a căutat niciodată să modernizeze ideile artistului adaptându-le gustului vremii sale. În lumina acestor concepții va scrie el cele două volume de *Istoria artelor*.

După anul 1927, activitatea științifică a istoricului se va desfășura în mare parte, în paginile revistei „Arta și Arheologia”, publicație inițiată și condusă de O. Tafrali cu multă competență, timp de zece ani.

În cuvîntul introductiv de la primul număr, din 1927, Tafrali arată cauzele care l-au determinat să scoată această publicație: „Se constată că în toate țările civilizate există o mișcare generală pentru cunoașterea cât mai amănunțită a trecutului dar și a prezentului artistic. Revista de specialitate bogat ilustrată, instruiască publicul și răspîndesc frumosul. La noi lipsește o astfel de publicație. „Arta și Arheologia” va umple acest gol”.

În adevăr, revista lui Tafrali s-a bucurat chiar de la început de o largă apreciere atât din partea specialiștilor din țară și din străinătate cât și a iubitorilor de frumos. Ea a fost solicitată ca schimb cu publicații similare străine. A fost cerută de marile biblioteci din: New York, Ohio, Paris, Bruxelles, Berlin, Atena, München, Leipzig, Sofia, Belgrad, Stockholm, Upsala etc.

În curs de zece ani cât a colaborat la revistă a scris peste nouăzeci de articole, unele privitoare la propriile sale cercetări de pe șantierele arheologice, altele privind mișcarea artistică de la noi și din străinătate, recenzii și note informative.

După anul 1930, numele lui Tafrali devenise cunoscut istoricilor din Europa și de peste Ocean. Reputația lui ca om de știință se statornicise definitiv. Este membru al Institutului de Arheologie din Bulgaria, membru al Institutului Kondakov din Praga, membru corespondent al Academiei din Atena și membru corespondent al Academiei Române.

A colaborat la colecția *Hommes d'Etats*, inițiată de A. B. Duff, F. Galy și Lucien Febvre ca o reacție împotriva fascismului ascendent, prin prezentarea activității a 18 personalități politice din diferite țări și epoci cu concepțiile lor despre putere, cu activitatea lor politico-socială și cu urmările acestora asupra societății. O Tafrali a colaborat la această colecție, alături de savanți reputați ca: Victor Chapot, Leon Homo, Paul Miliukov cu al său *Nicefore Phocas*, împăratul Bizanțului care, prin luptele sale victorioase, a reușit să aducă mult dorita securitate la granițele imperiului.

A ținut apoi lecții la L'Ecole Pratique des Hautes Etudes, secția științelor religioase (amintim cele 14 prelegeri ținute aici asupra Reformei și a urmărilor ei). Un rezumat al acestor lecții a apărut în „Religio”, vol. IX, Roma, sub titlul *Biserica ortodoxă e reforma*, 1935. Aceste lecții nu sînt decît o prescurtare a lucrării în proiect: *Le defence de l'ortodoxisme contre le calvinisme au XVI et XVII siecle-Loeuvre de Meletios Sirigos*, la care Tafrali lucra cu mare asiduitate. Moartea prematură (5 noiembrie 1937) l-a împiedicat să o ducă la bun sfîrșit.

Tafrali nu s-a distins numai ca istoric și arheolog, ci a fost și un entuziast scriitor. A abordat în special literatura pentru copii și tineret. Activitatea lui literară începe în anul 1903 cînd publică în „Adevărul Literar” schița *Axiopols*. După doi ani va publica un volum de nuvele: *Scene din viața dobrogeană*. Va colabora regulat la revistele: „Universul copiilor”, „Arta și literatura română”, „Sburătorul literar”, „Pagini moldovene” și „Adevărul literar”. Mai tîrziu, va aduna toate povestirile sale în două volume: *Idyle din viața antică*, Iași, 1935, cu un număr de 17 schițe și nuvele, și volumul *Povestirile lui Moș-Vreme-Lungă* cu 19 istorioare morale. Tafrali a avut predilecție pentru subiecte luate din lumea antică. El socotea că antichitatea nu oferă omului modern anacronisme ci identități: iubirea de patrie, de oameni, cultul muncii, al frumului, al jus-

țiției, care vor impulsiona oricînd societatea umană. Așadar, eroii săi sînt: greci, romani, geți, sarmați, iar acțiunea povestirilor se va petrece în Roma, Atena, Pompei, Dionysopolis, Callatis, Ninive etc. O. Tafrali a scris și un roman, *Urmărind idealul*, a cărui acțiune se petrece în mediul universitar, un ecou al vieții sale studențești cu visele și idealurile ei.

A fost membru la Soc. Scriitorilor Români, avînd o strînsă prietenie cu Cincinat Pavelescu, cu Ion Pilat și cu Al. Stamatiad. În bune relații a fost și cu Barbu Delavrancea cu care a purtat o întinsă corespondență.

O. Tafrali nu a fost un om politic; a fost un patriot înțelept. A dorit o democrație reală în care talentele de orice fel să se poată afirma liber, căci spunea el, deseori: numai o libertate reală și pentru toată lumea, poate duce un popor pe drumul luminos al progresului și prosperității.

CONVERSIUNEA DATORIILOR BĂNCILOR POPULARE

DE

D. ȘANDRU

Criza economică din 1929—1933 s-a manifestat cu o deosebită acuitate în domeniul creditului. Debitorii n-au mai putut să lichideze vechile angajamente față de societățile creditoare, iar dintre acestea din urmă, la rîndul lor, multe au ajuns falimentare. Cum cea mai numeroasă categorie de datornici ai băncilor, agricultorii deveniseră, din cauza scăderii masive a prețurilor produselor agricole, incapabili să ramburseze ratele scadente ori împrumuturile ce fuseseră contractate în anii anteriori, cu dobînzî oneroase¹, această stare, conturată în anul 1929 și agravată în perioada următoare a crizei — cunoscută sub denumirea de problema datoriilor agricole — s-a impus a fi soluționată pentru a salva atît pe producătorii rurali debitori, cît și instituțiile bancare.

După cîteva încercări nereușite de dezlegare pe cale legală a problemei de către cercurile guvernante, la 7 aprilie 1934 s-a adoptat cea de-a patra lege de lichidare a datoriilor agricole și urbane², care a constituit baza juridică a reglementării raporturilor dintre debitori și creditori. Principiul de bază al acestei legi consta în convertirea datoriilor agricultorilor către bănci sau particulari cu procente între 50 și 70% din valoarea debitului înregistrat la 18 decembrie 1931, data promulgării legii pentru suspendarea executărilor silite³, și lichidarea lui în decurs de cel mult 17 ani. Băncile, pierzînd pe această cale o parte din mijloacele financiare, urmau să repartizeze asupra celorlalți creditori ai lor o cotă din pagubele suferite, iar o alta trebuia suportată de stat, care se angaja, prin lege, să o acopere din bugetul său tot în intervalul de 17 ani.

În literatura de specialitate din trecut și de astăzi s-au publicat numeroase studii și articole privitoare la conversiunea datoriilor agricole. Au fost analizate condițiile care au generat criza creditului, cele care au determinat legislația conversiunii și implicațiile acestui act asupra agriculturii și producătorilor rurali. Un studiu referitor la urmările avute de conversiune asupra celei mai largi instituții de credit țărănesc, băncile populare, lipsește însă, motiv pentru care ne propunem să abordăm o asemenea temă.

Potrivit raportului întocmit în 1931 de Oficiul Național al Cooperației Române, la bilanțul din 31 decembrie 1930 un număr de 1 195 812 persoane datorau băncilor populare o sumă de 6 562 074 000 lei, din care 82% reprezentau datoriile

¹ Vezi Al. Gh. Savu, *Despre activitatea P.C.R. la sate și dezvoltarea luptei maselor țărănești în anii 1929—1933*, în *Studii și materiale de istorie contemporană*, vol. II, Edit. Acad., 1962, p. 245 și urm.

² Mircea Durmă, René Rîmniceanu, *Lichidarea datoriilor agricole și urbane*, Edit. Vremea, p. 37—79.

³ „Monitorul oficial”, nr. 296 din 18.XII.1931.

cu caracter agricol⁴. Dacă la acestea adăugăm creditele de 206 956 676 lei acordate de Banca Centrală Cooperativă în cursul anului 1931⁵ și dacă avem în vedere că o parte din debite au fost totuși rambursate în aceeași perioadă, putem aprecia datoriile agricole către cooperativele de credit care au intrat sub regimul conversiunii în jurul a 6 miliarde lei. Din acestea, băncile populare au admis la cea mai mare parte reduceri cu procente, stabilite de legea din 7 aprilie 1934⁶.

Prin recunoașterea reducibilității creanțelor debitorilor, băncile, atât cele comerciale, cât și cele agricole și populare, au înregistrat diminuări substanțiale în activul lor. Dar, dintre toate categoriile de instituții de mai sus, cel mai mult au avut de suferit de pe urma conversiunii, băncile populare, datorită faptului că ele au avut aproape în exclusivitate debitori agricoli, care s-au bucurat de o ocrotire specială⁷. Statul a acoperit la majoritatea cooperativelor de credit 70% din gurile produse în mijloacele lor financiare prin convertirea datoriilor țăranilor, iar restul de 30% a fost completat din fondurile unităților respective⁸.

Dar legea din 7 aprilie 1934, regulamentul ei și dispozițiile referitoare la aplicare ale instituțiilor chemate să dirijeze înfăptuirea acestei opere au limitat posibilitățile băncilor populare de a uza de avantajele conversiunii. Ajutorul statului nu era recunoscut și acordat băncilor al căror capital ar fi suferit prin conversiune o reducere de peste 50% și ar fi rămas la o valoare mai mică de 50 000 de lei⁹. Aplicarea acestei hotărâri a afectat în special cooperativele de credit neviabile, cu capital vărsat și fonduri de rezervă modeste în raport cu valoarea plasamentelor, precum băncile populare „Avram Iancu” din comuna Igrăș, județul Timiș-Torontal¹⁰, „Ajutorul românului” din comuna Cătrunești-Măineasca, județul Ilfov¹¹, „Tărănimea” din comuna Belcești, județul Iași¹² și altele.

Nu au beneficiat de ajutorul statului nici băncile ai căror debitori agricoli n-au făcut uz de legea din 7 aprilie 1934, fie pentru că nu se încadrau în normele ei, fie pentru că unitățile respective nu au acceptat reducerea creanțelor datoricilor¹³, băncile care la data promulgării legii se aflau în stare de lichidare¹⁴ și băncile care percepseră pînă la intrarea în vigoare a legii contra cametei, din 2 aprilie 1931, dobînzii mai mari decît cele admise de Banca Centrală Cooperativă, adică de peste 18% pe an¹⁵.

⁴ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 2/1930—1934, f. 47—48.

⁵ Idem, dosar 8/1933, f. 5; 9/1934—1935, f. 311.

⁶ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 333, f. 33; 632, f. 119—120; Arh. st. Buzău, fond Banca populară „Balosul”, comuna Gura Nișcov, jud. Buzău, dosar 9/1934, f. 18—19; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 12/1929—1946, f. 131; 27/1936—1942, f. 2.

⁷ Gr. Mladenatz, *Probleme de politică cooperativă românească*, în „Independența economică”, București, an. XXIV (1941), nr. 3—3, mai-octombrie, p. 0—0.

⁸ Ajutorul statului era recunoscut numai pentru împrumuturile care intraseră în conversiune, nu și pentru pierderile rezultate din operațiile obișnuite ale băncilor (cf. Prof. Agricolă Cardaș, *Băncile populare și economiile țărești*, în „Pagini agrare și sociale”, București, an. XX (1943), nr. 9—10, septembrie-octombrie, p. 242).

⁹ Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 38/1931—1941, f. 52.

¹⁰ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 72, f. 68—69.

¹¹ Idem, dosar 12, f. 27—33.

¹² Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 32/1929—1944; 33/1929—1944, f. 67, 75 și 132.

¹³ Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 426, f. 12—13.

¹⁴ Idem, dosar 26, f. 25—26, 59 și urm.

¹⁵ *Ibidem*, f. 149; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 7/1930—1940, f. 70.

În conversiune au intrat și cooperativele rurale de exploatare agricolă, obștile de arendare, cele de cumpărare și alte categorii de cooperative, întrucît aveau datorii cu caracter agricol. Cu excepția obștilor de cumpărare, ale căror debite înre-

Prima operație pe care cooperativele au efectuat-o în vederea recunoașterii ajutorului din partea statului a fost aceea a reglementării raporturilor cu debitorii lor. Pentru fixarea debitelor care urmau să intre în conversiune, băncile erau obligate să încheie — în conformitate cu dispozițiile Circularei nr. 27032 din 22 decembrie 1934 a Oficiului Național al Cooperației — la finele anului în curs un bilanț de asanare, întocmit pe baza reevaluării averii unităților respective, în care să se stabilească valoric creanțele solvabile, insolubile și cele dubioase, atât pentru debitorii care intrau în conversiune, cât și pentru cei ce nu se încadrau în normele legii din 7 aprilie 1934. Oficiul Național al Cooperației Române urmărea să cunoască pe această cale reducerile aproximative produse prin conversiune debitorilor, pierderile proprii ale cooperativelor, precum și mijloacele de acoperire ale acestor pierderi, care rezultau din rezervele organizațiilor cooperatiste, din ajutoarele statului și cota ce se cuvenea unităților din suma de 450.000.000 lei pusă anual la dispoziția Băncii Naționale a României în acest scop. Oficiul Național al Cooperației spera ca pînă cel tîrziu în decursul unui an de la promulgarea legii din 7 aprilie 1934 să fie votată și noua lege a cooperației, care să lămurească procedura ce trebuia urmată pentru lichidarea drepturilor creditorilor și, implicit, situația federaledor, întrucît prin legea pentru lichidarea datoriiilor agricole și urbane, unitățile nu puteau răsfîrînge asupra creditorilor lor valoarea pierderilor ce le-ar fi suferit prin aplicarea conversiunii¹⁶.

În condițiile în care, datorită dificultăților de natură juridică, problema reglementării datoriiilor agricole era în mod practic nesoluționabilă, băncile populare n-au putut să-și recupereze creanțele și să facă astfel față cererilor creditorilor lor. Cum cooperativele de credit erau lipsite de cele mai elementare mijloace de lucru din cauza nefecșării debitelor în anii crizei economice, la 10 ianuarie 1935, Ministerul Finanțelor a dispus, cu ordinul nr. 316 554 trimis administrațiilor financiare, să se suspende urmărirea impozitelor datorate de toate cooperativele care dețineau portofolii agricole¹⁷.

După promulgarea legii din 7 aprilie 1934, Banca Centrală Cooperativă avea la dispoziția sa o sumă de 981 886 747 lei ce îi fusese cedată de stat prin Convenția încheiată la 17 august 1933 între Ministerul Finanțelor și centrală, pentru reduceri de datorii sau cesiuni de portofoliu al băncilor populare ce s-ar fi efectuat pe baza legii de asanare din 14 aprilie 1933. Din această creanță, Banca Centrală Cooperativă cedase în cursul anului 1933 unui număr de nouă cooperative de producție, iar în 1934 altor opt cooperative, cu care încheiase operațiile de conversiune, cotele de ajutor ce li se cuveneau din partea statului¹⁸. Convenția din 17 august 1933 a rămas în vigoare și după promulgarea legii din 7 aprilie 1934, dar din cauza formalităților ce li se cereau băncilor populare pentru definitivarea pierderilor din conversiune, dispozițiile ei n-au putut fi aplicate și cooperației de credit.

La 7 iulie 1934, statul a încheiat, prin Ministerul Finanțelor, cu Banca Națională a României, Convenția pentru finanțarea conversiunii. Statul s-a angajat să verse la Banca Națională o sumă globală în valoare de 7 875 000 000 lei, în decurs de 17 ani, în rate anuale de cîte 450 000 000 lei pentru a servi la acoperirea parțială a reducerilor suferite de portofoliul Institutului de emisiune pe baza legii din 7 aprilie 1934 și pentru menținerea creditului în general și a celui cooperativ

gistrau valori mari, toate celelalte tipuri de asociații rurale aveau, datorită operațiunilor financiare reduse, sume mici de lichidat, pentru care au solicitat și au obținut ajutorul statului. Așa de pildă, cooperativa de exploatare de păduri „Osoiu” din comuna Osoi, județul Iași, a intrat în conversiune cu un debit de numai 53 026 lei (cf. Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 7/1918—1946, f. 222 și 230).

¹⁶ Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dîmbovnicu”, comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 11—12.

¹⁷ *Ibidem*, f. 7.

¹⁸ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 9/1934—1935, f. 184.

în special¹⁹. Dar, din sumele obținute pe această cale de Banca Națională a României, ea nu a pus la dispoziția cooperăției cota parte anuală ce i se cuvenea, motivind nedefinitivarea operațiilor contabile ale conversiunii. Vreme de mai bine de doi ani, Banca Centrală Cooperativă a rămas numai în posesia sumei cedată de stat în august 1933, pe care n-a putut-o însă utiliza pentru scopul destinat²⁰.

În 1934 guvernul Gheorghe Tătărescu a lansat Împrumutul de înzestrare a țării — Rentă de 41/20%, prin intermediul căruia se încerca, între altele, a se acoperi și sumele necesare participării statului la sprijinirea societăților de credit. La realizarea lui erau chemate să subscrie toate instituțiile, inclusiv cele cooperatiste, care suportau mari pierderi din cauza crizei economice. În 1934, la scurtă vreme de la lansarea împrumutului, Oficiul Național al Cooperăției comunica băncilor populare și cooperativelor de orice fel că luase hotărârea ca fiecare dintre acestea să subscrie obligațiuni la valoarea nominală de 1 000, în valoare reală de 880 lei, în contul împrumutului de înzestrare a țării, socotindu-se o acțiune la valoarea reală pentru capitalul social al unităților cu pînă la 150 000 lei sau pentru fracțiuni mai mari de 75 000 lei²¹. Așadar, cota de ajutor a statului, care nu fusese încă obținută de băncile populare, urma a fi suportată, cel puțin în parte, și de unitățile ce trebuiau să beneficieze de ea.

Pe de altă parte, operațiile de conversiune s-au târăgănat din cauza multiplelor formalități ce au trebuit îndeplinite de unități, prin care se urmărea o cît mai atentă verificare a instituțiilor și a persoanelor debitoare, dar care agravau de fapt problema creditului agricol tocmai prin încetineala cu care se efectuau ele. Legea pentru organizarea cooperăției din 27 martie 1935 a impus cooperativelor, prin art. 223, al. a, încheierea bilanțului de asanare la 15 aprilie 1935, care trebuia să cuprindă numai operațiile pe perioada 1 ianuarie 1935 — 15 aprilie 1935, și obligația adunărilor generale de a-l aproba pînă la sfîrșitul anului în curs²². Pentru recunoașterea provizorie a ajutorului statului, de 70%, necesar acoperirii pierderilor din conversiune, era absolut necesar ca bilanțul de asanare să fi fost depus pînă la 31 decembrie 1935 la Casa Centrală a Cooperăției. Dar art. 223, al. b, punctul 3 din aceeași lege impunea și un *bilanț definitiv* de asanare, care trebuia încheiat pe bază de inventar real și verificat de aceeași centrală²³.

După încheierea bilanțurilor definitive de asanare din 1935 fondul inițial destinat asanării cooperăției de credit s-a stabilit la suma de 1 900 000 000 lei, care urma a fi acoperit din portofoliul de efecte (1 200 000 000 lei) și dintr-o contribuție în numerar din partea statului (700 000 000 lei). Portofoliul de efecte destinat asanării cooperăției de credit s-a creat din valoarea totală a portofoliului de creanțe pe care statul la avea asupra unor unități cooperative ce se aflate în administrația Băncii Centrale Cooperative, în conformitate cu Convenția încheiată la 17 august 1933 cu Ministerul de Finanțe, de 617 532 218 lei, și din valoarea totală a portofoliului de creanțe cumpărat de stat de la Banca Centrală Cooperativă cu plata în 17 1/2 ani, potrivit Convenției din 24 iulie 1936, de 582 467 782 lei²⁴.

Prin Jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 1403 din 10 iulie 1936, Banca Națională a României a fost autorizată să plătească anual Băncii Centrale Cooperative cite 80 000 000 lei, socotiți de la 1 august 1934, sumă ce trebuia folosită

¹⁹ Banca Națională a României, *Legi — Statute. Dispozițiuni monetare, convențiuni financiare etc.*, București, 1939, p. 577—579.

²⁰ Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 96.

²¹ Idem, fond Oficiul central pentru valorificarea grîului, dosar 16/1933—1934, f. 142; Arh. st. Buzău, fond Banca populară „Balosul”, comuna Gura Nișcov, județul Buzău, dosar 9/1934, f. 1.

²² Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dîmbovnicu”, comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 64.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 96.

pentru asanarea unităților cooperative care ar fi avut de suferit pagube din conversiune²⁵. De fapt, în baza Convenției din 24 iulie 1936, încheiată de Banca Centrală Cooperativă cu Ministerul de Finanțe și Ministerul Agriculturii și Domeniilor, care dădea o formă legală Jurnalului Consiliului de Miniștri din 10 iulie 1936, fondul de 1 900 000 000 lei s-a constituit dintr-o contribuție imediată în portofoliul pe care statul îl avea asupra unităților cooperative, de 617 532 218 lei, și dintr-o promisiune în numerar din partea statului eşalonată pe timp de 17 1/2 ani, a 80 000 000 lei anual²⁶.

În calculele băncilor populare nu fuseseră incluse însă și pierderile ce le-ar fi fost repartizate de la federale. Or, pagubele federalelor s-ar fi răsrînt și asupra băncilor populare. Pe de altă parte, în acele momente de criză a creditului, federalele erau apreciate ca fiind singurele în stare de a-și asuma rolul de menținere a creditului cooperatist. Pe motiv că federalele erau unități cooperative de credit, ca și băncile populare pentru care lucrau, Banca Centrală Cooperativă a obținut în primăvara anului 1936 de la stat permisiunea ca și federalele să beneficieze de ajutorul de asanare al statului, astfel că pe baza Convenției din 24 iulie 1936 s-a stabilit să se acorde și lor un ajutor pentru acoperirea în proporție de 70% a pierderilor din conversiune ce le-au înregistrat prin reducerea datoriilor agricole. În acest scop, în octombrie 1937, s-a alocat o sumă de 133 000 000 lei pentru ajutorarea federalelor²⁷. Dar, cu toate că au obținut ajutorul statului, prin formula adoptată de federale, ele au trecut pierderile asupra micilor unități, fapt ce s-ar fi petrecut și în cazul în care federalele rămîneau neasodate²⁸.

De îndată ce Banca Centrală Cooperativă a încheiat Convenția cu statul prin care i se stabilea suma ce o avea de primit în contul ajutorului admis de legea din 7 aprilie 1934, Casa Centrală a Cooperăției a comunicat unităților, prin Circularele nr. 4548 din 12 septembrie 1936 și nr. 4668 din 18 septembrie 1936, condițiile în care urma a fi pusă la dispoziția lor cota de ajutor a statului de 70% din pierderile din conversiune. În conformitate cu dispozițiile circularei din 12 septembrie 1936, ajutorul unității urma să fie distribuit în două rate: una de 24% din totalul pierderilor unităților cooperative de credit, alta reprezentînd 46% din aceleași pierderi. Cota de 24% trebuia să fie pusă la dispoziția băncilor populare prin creditare de către Banca Centrală Cooperativă cu începere de la 1 ianuarie 1939, iar cea de 46% de către stat²⁹.

Prin aceleași circulare, Casa Centrală a Cooperăției preciza că unităților care nu depuseseră la sediul ei pînă la 31 decembrie 1935 bilanțul special de asanare nu li se recunoștea ajutorul statului pentru asanarea lor³⁰ și astfel unele dintre ele au pierdut pe acest motiv dreptul la ajutorul ce le-ar fi revenit în contul conversiunii³¹. Băncile populare care n-au primit din partea statului cota de 70% pentru acoperirea pierderilor din conversiune au fost afectate deosebit de puternic din punct de vedere financiar. În primul rînd, deficitele acestora au devenit cu atît mai mari cu cît, pe lîngă faptul că nu primeau ajutorul statului, ele trebuiau să admită și au aprobat chiar cererile de asanare ale propriilor debi-

²⁵ *Ibidem*, f. 28; vezi textul Convenției în „Monitorul oficial”, nr. 164 din 17.VII.1936, p. 6170.

²⁶ De fapt, statul punea în cei 17 1/2 ani la dispoziția centralei o sumă totală de 1 282 467 782 lei, adică mai puțin de 80 000 000 lei pe an, pentru a completa suma de 1 900 000 000 lei (Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 96).

²⁷ *Ibidem*, f. 3, 446—448.

²⁸ *Ibidem*, f. 5.

²⁹ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 245, f. 18—21; 603, f. 2.

³⁰ Idem, dosar 13, f. 7.

³¹ Este cazul băncilor „Deșteptarea” din comuna Popeni, județul Tutova (idem, dosar 248, f. 3), „Izvorul fericirii” din comuna Dudești-Cio plea, județul Ilfov (idem, dosar 421, f. 45), „Ghiroceana” din comuna Ghiroc, județul Timiș-

tori³²; în al doilea rând, întrucît au trebuit să rezolve problema datoriilor lor către alte instituții exclusiv prin mijloace proprii, fapt ce a avut în aproape toate cazurile consecințe asupra activității lor din anii următori. Banca „Unirea” din comuna Fotăchești, județul Vlașca, de pildă, a înregistrat prin conversiune o pierdere globală de 724 714 lei. Cum statul a refuzat să-i recunoască dreptul la cota de 70% (507 298 lei) asupra pierderilor din conversiune, banca a fost nevoită să-și epuizeze pentru acoperirea lor rezervele și să diminueze capitalul vărsat și depunerile spre fructificare cu 290%³³; la banca populară „Podgoria” din comuna Liești, județul Tutova, acoperirea pierderilor din conversiune și a celor din operații proprii s-a făcut, din cauza neacordării ajutorului statului, prin atacarea capitalului social, a depunerilor spre fructificare și a drepturilor celorlalți creditori într-o proporție de 35% din valoarea lor³⁴.

Fiind nevoite să admită țăranilor debitori reduceri substanțiale asupra creanțelor, băncile populare, indiferent dacă au beneficiat sau nu de ajutorul statului, au repartizat, la rîndul lor, o parte din pierderile suferite prin conversiune asupra creditorilor, reprezentată prin instituțiile de credit care le finanțaseră, precum centralele cooperative, federalele, băncile comerciale sau alte bănci populare, prin proprii societari și prin deponenții în contul depuneri spre fructificare, cărora le-au eșalonat plata datoriilor astfel reduse pe termene de 10 pînă la 17 ani, după normele în care se încadrau fiecare categorie de creditori sau după modul cum s-au realizat înțelegerile dintre părți³⁵.

Obștilor de cumpărare și de arendare centralele și federalele le-au recunoscut reducerea creanțelor în funcție de termenul admis de către unități debitorilor lor direcți, adică țăranilor³⁶. Marea majoritate a obștilor de cumpărare au convenit să acorde termenul cel mai lung de rambursare, dar se întîlnesc și obști de cumpărare la care creanța a fost redusă cu 70% din valoarea inițială, ca urmare a angajamentelor luate de toți societarii lor de a vărsa debitele intrate în conversiune în termen de cel mult doi ani³⁷.

La scurtă vreme după promulgarea legii din 7 aprilie 1934 multe din instituțiile cooperative de credit care recunoscuseră reductibilitatea creanțelor debitorilor lor au reușit să încheie aranjamente similare cu creditorii lor. Băncile care în decursul primului deceniu postbelic și-au creat rezerve însemnate și cele care n-au resimțit prea mult efectele crizei economice, fie pentru că avuseseră plasamente mici, fie datorită viabilității lor, au putut acoperi din fondul de rezervă pierderile fără a mai ataca depunerile spre fructificare și capitalul social vărsat³⁸. Dacă avem în vedere că băncilor populare din această categorie li s-au recunoscut de drept și de fapt și ajutorul legal al statului, de 70% asupra pierderilor înregistrate prin conversiune, putem aprecia că ele au fost singurele unități de credit cooperatist care au beneficiat de un sprijin eficient din partea statului.

Cele mai multe cooperative de credit au fost însă nevoite să recurgă la repartizarea pagubelor înregistrate la bilanțurile de bilanț asupra tuturor creditorilor lor. Cota de reducere a debitelor băncilor s-a stabilit prin raportarea pierderilor

Torontal (idem, dosar 333, f. 33) și altele (idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1934—1946, f. 508; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 5/1933—1950, f. 28).

³² Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 421, f. 45.

³³ Idem, dosar 837, f. 41 și 48.

³⁴ Idem, dosar 542, f. 13.

³⁵ Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 32/1929—1944, f. 67; Arh. st. Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar 152/1937, f. 29.

³⁶ Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 3/1935, f. 26.

³⁷ Idem, dosar 13/1920—1946, f. 183; Arh. st. București, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 52/1929—1943, f. 109 și urm.

³⁸ Vezi Arh. st. Oradea, fond Banca populară regională „Vintilă Brătianu”, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 47; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 13/1930, f. 84; 37/1929—1946, f. 107.

din conversiune și a celor din operații proprii ce nu puteau fi acoperite din fondurile de rezervă (fond de rezervă sau fond de prevedere și rezervă) la drepturile societărilor (capital social) și a celorlalți creditori (depuneri spre fructificare și credite). Pe baza acestor calcule banca „Sentinela română” din comuna Tărtărești, județul Ilfov, beneficia de dreptul de a plăti creditorii cu o reducere de 67% din valoarea creanței³⁹, banca „Unirea” din comuna Beiu, județul Teleorman, cu un scăzământ de 60%⁴⁰, banca „Mihul” din comuna Daița, județul Vlașca, cu 53%⁴¹, banca „Progresul” din comuna Simbăta Nouă, județul Tulcea, cu o reducere de 59%⁴², banca „Avram Iancu” din comuna Igrăș, județul Timiș-Torontal, cu numai 50% din valoarea creanței⁴³, banca „Deșteptarea” din comuna Popeni, județul Tutova, cu o reducere de 46%⁴⁴. Pe această cale portofoliul băncilor populare a fost diminuat cu o sumă globală de 569 863 000 lei⁴⁵.

În măsura în care băncile au ajuns la înțelegeri cu creditorii lor au început să plătească părți din debitele cu care se angajaseră, reușind uneori să le lichideze la scurtă vreme după încheierea acordului. În proiectul de buget al Băncii Centrale Cooperative pe anul 1935 se evidențiază că rata de conversiune din 15 noiembrie 1934 fusese achitată de marea majoritate a debitorilor care semnaseră aranjamentele și că unii plățiseră sume în plus⁴⁶. Centrala recuperase pînă la sfîrșitul anului 1934: 81 169 242 lei, sau 3,7% din plasamentele sale convertite, în care valoare intra însă și debitul de 25 928 915 lei recuperat dintr-un împrumut ce fusese dat Casei Autonome a Pădurilor Statului, iar din dobînzii numai 3,8%⁴⁷. Dar, la sfîrșitul aceluiași an centrala nu avea încheiate aranjamente definitive decît cu 17 cooperative din totalul debitorilor ei, care se ridicau la cîteva mii.

În anii următori numărul aranjamentelor de plată făcute de băncile populare cu federalele și centrala a sporit, unele dintre unitățile debitoare mai viabile reușind să lichideze cu anticipație ratele convertite. Astfel, în decurs de doi ani de la promulgarea legii din 7 aprilie 1934 obștea de cumpărare „Sabarul” din comuna Dobreni-Cîmpurel, județul Ilfov, a achitat întreaga sumă ce o datora centralei⁴⁸; banca „Piatra Cheilor” din comuna Gemeni, județul Cîmpulung a lichidat-o la scadența din mai 1938⁴⁹, iar obștea „Înălțarea Domnului” din comuna Gropnița, județul Iași, în septembrie 1940⁵⁰.

Cum mijloacele financiare ale băncilor populare erau insuficiente pentru respectarea unor asemenea aranjamente, consiliile acestora au recurs la măsuri nepermise de lege, de compensări între capitalul vărsat și depunerile spre fructificare, pe de o parte, și datoriile deținute de o persoană sau instituție la banca respectivă, pe de altă parte⁵¹. Soluția a avut ca rezultat reduceri substanțiale sau lichidarea debitelor băncilor populare care au folosit asemenea procedee, dar ea le-a diminuat, în același timp, în mare măsură, fondurile de lucru, punîndu-le în anii următori în imposibilitate de a mai finanța pe țărani.

Multe din cooperativele de credit, de arendare sau de cumpărare, încasînd la termenele de scadență sume mici de la țăranii debitori, n-au putut achita la

³⁹ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 1 042, f. 119.

⁴⁰ Idem, dosar 836, f. 9.

⁴¹ Idem, dosar 963, f. 6.

⁴² Idem, dosar 580, f. 3.

⁴³ Idem, dosar 72, f. 68—69.

⁴⁴ Idem, dosar 248, f. 3.

⁴⁵ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 8—9.

⁴⁶ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 9/1934—1935, f. 189.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 187—188; dosar 6/1934, f. 1.

⁴⁸ Idem, fond Centrocoop, Obștile de arendare și cumpărare, dosar 52/1929—1943, f. 109 și urm.

⁴⁹ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dsar 29/1930—1949, f. 29.

⁵⁰ Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 13/1920—1946, f. 266.

timp ratele împrumuturilor convertite. La 7 iunie 1937 Banca Centrală Cooperative recunoștea printr-o circulară trimisă unităților afiliate ei că în întreaga țară foarte multe obști se aflau în restanță cu cite 2—3 rate, în afară de rata a șasea care expirase la 15 mai a aceluiași an, motiv pentru care solicita întreprinderea de măsuri pentru sechestrarea recoltelor acestora⁵². De altfel, neplata la termene a împrumuturilor sau depunerea unor sume mai mici în contul ratelor de către unitățile cooperativei care au intrat în conversiune sînt atestate documentar, pe de o parte, în rapoartele de inspecție ale organelor centrale⁵³, iar pe de alta, în actele de urmărire încheiate de instanțele judecătorești la cererea diferiților creditori⁵⁴. Așa de pildă, cooperativa de producție și aprovizionare „Zlatna și împrejurimile” din Zlatna, județul Alba, a fost pusă în 1935 în lichidare din cauza situației financiare precare, iar ulterior întregul său capital a intrat, pentru neplata debitelor, în posesia băncii locale „Izvorul”, care era afiliată la Banca Marmarosch Blank⁵⁵.

Este necesar de menționat faptul că o parte dintre persoanele sau instituțiile creditoare, între ele și Banca Centrală Cooperative pentru majoritatea băncilor populare⁵⁶, au refuzat să admită reducerea creanțelor pentru debitorii lor. Dispozițiile art. 43 din legea din 7 aprilie 1934 permiteau datornicilor din această categorie să achite integral creanța în decurs de zece ani, cu o dobîndă anuală de 1%, pentru unitățile cu sediul în comunele rurale și de 3% pentru unitățile din comunele urbane. Neplata la termen, cu dobînzile la zi, ducea la anularea dreptului băncilor la moratoriu pe zece ani și la punerea lor sub urmărire pentru datoria integrală, care putea fi majorată cu dobînzii de 6% și cu cheltuielile de urmărire întreprinse de creditor⁵⁷.

Cum aplicarea unui asemenea regim ar fi putut avea urmări dintre cele mai grave asupra debitorilor din categoria de mai sus, el a fost modificat prin decretul-lege publicat în „Monitorul oficial” din 15 iunie 1937. Potrivit dispozițiilor sale, creditorii care nu ar fi acceptat aranjamentele propuse prin art. 50 și 52 din legea din 7 aprilie 1934 primeau dreptul de a face declarații în acest sens în termen de 40 de zile la tribunalul pe raza căruia domiciliul debitorului. În acest caz, debitorii se bucurau de un moratoriu de 15 ani, plătind cu începere din 1937 creanța integrală în 15 rate cu o dobîndă de 1% pe an. Pe de altă parte, orice sumă încasată de creditor (capital și dobînzii) urma a fi supusă unui impozit de 35%. Acest impozit nu se aplica însă creditorilor care ar fi încheiat pînă la 15 iulie 1939 cu debitorii respectivi o tranzacție prin care creanța ar fi fost redusă cu cel puțin valoarea aceluia impozit⁵⁸. Pe de altă parte, prin art. 223 din legea cooperativei din 27 martie 1935, modificat prin decretul-lege din 20 ianuarie 1939, erau suspendate pînă la 1 ianuarie 1940, orice executări îndreptate contra societăților cooperative, cu excepția celor inițiate de fisc sau de Institutul Național al Cooperativei⁵⁹, astfel că băncile populare au fost puse pentru un timp la adăpost față de eventualele executări silite ce le-ar fi întreprins creditorii lipsiți de conciliere.

Neîncheierea aranjamentelor de plată cu creditorii lor ducea la complicații nu atât asupra băncilor debitoare, cît, mai ales, asupra agricultorilor care aveau nevoie de fonduri pentru exploatarea lor. Atîta vreme cît nu s-ar fi stabilit o înțelegere cu creditorii, sumele încasate de bănci în contul împrumuturilor convertite nu puteau fi întrebuințate în alte operații noi, ci numai pentru nevoile

⁵¹ Detalii în Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 32/1929—1944, f. 168; Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dimbovnicu”, comuna Bîrllogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 8—9 și 43.

⁵² Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 17/1937, f. 110.

⁵³ Idem, dosar 13/1920—1946, f. 183.

⁵⁴ Idem, dosar 52/1936, f. 3, 40 și urm.

⁵⁵ Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperativei, dosar 27/1930—1950, f. 107.

⁵⁶ Idem, dosar 41/1930—1950, f. 101.

⁵⁷ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 128, f. 36.

stricte ale administrației cooperative și pentru plata creditorilor. Ele urmau a fi restituite creditorilor pe baza unei cote proporționale, astfel ca să se poată acorda fiecărui creditor o parte din suma pe care banca o putea plăti⁶⁰. Or, așa cum rezultă din datele referitoare la județul Iași, aici aproape toate cooperativele au încheiat tranzacții cu creditorii și debitorii lor abia în prima jumătate a anului 1939⁶¹.

După ce unitățile cooperative au încheiat, la 31 decembrie 1936, bilanțurile reale de asanare, Banca Centrală Cooperativă a adus la cunoștința acestora, în cazul în care îndeplineau condițiile pentru a primi ajutorul statului, începând din martie 1937, că el le fusese recunoscut și alocat⁶². În realitate însă, băncile populare n-au putut beneficia vreme de câțiva ani de el. Cooperativele cărora li s-au admis ajutorul statului au fost creditate, odată cu avizul dat de Banca Centrală Cooperativă, în actele acestei centrale în contul *creditări pentru cota de 24%*, cu mențiunea că acest cont, nepurtător de dobânzi, urma a deveni disponibil în favoarea băncii populare respective pe măsura realizării de către Banca Centrală Cooperativă a fondurilor necesare acoperirii ei, comitetul de direcție al Băncii Centrale Cooperative a aprobat să ia inițial în considerare, în limita disponibilului, cererile de credit ce le-ar fi făcut unitățile asupra cotelor și a le satisface în proporția de 20%, din sumele cuvenite din cota de 24% a ajutorului. Aceste credite urmau a se acorda numai băncilor populare asociate la Banca Centrală Cooperativă⁶³. În ce privea cota de 46%, centrala o credita în actele sale pe numele băncilor populare, în contul nepurtător de dobândă *Creditări pentru cota de 46%*. Creditarea acestei cote era însă provizorie și ea urma să fie definitiv cîștigată de băncile populare numai în măsura în care Banca Centrală Cooperativă ar fi primit de la stat acoperirea efectivă a sumelor alocate în acest scop, în conformitate cu Convenția din 24 iulie 1936 și cu detaliile circularei Casei Centrale a Cooperației nr. 4 548/1936⁶⁴.

Deși pentru verificarea debitelor ce puteau fi convertite se făcuseră declarațiile din 1932 și 1934, se încheiase un bilanț special de asanare la 15 aprilie 1935, unul zis real de asanare, la sfîrșitul anului 1936 și unul obișnuit la 31 decembrie 1937, Banca Națională a României, căreia statul îi încredinșase coordonarea întregii conversiuni, n-a consimțit să înceapă finanțarea în cadrul ajutorului statului de 70% asupra pierderilor din conversiune, pretextînd neaplicarea dispozițiilor art. 223, al. b, punctul 3 al legii cooperației din 1935 cu privire la verificarea bilanțurilor definitive de asanare de către Casa Centrală a Cooperației⁶⁵. Ca urmare a acestei opoziții, la 20 mai 1938 Casa Centrală a Cooperației a dat instrucțiuni organelor sale de control, prin Consiliul Superior al Cooperației, să examineze și să verifice și bilanțurile definitive de asanare⁶⁶. Art. 56 din noua lege pentru organizarea cooperației, publicată în „Monitorul oficial”, nr. 141 din

⁵⁸ Arh. st. Pitești, fond Banca Românească, sucursala Pitești, dosar 1/1937—1938.

⁵⁹ Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 3/1939, f. 14.

⁶⁰ Vezi Circulara nr. 27 032/22.XII.1934 a Oficiului Național al Cooperației Române (Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dimbovnicu”, comuna Birlogu, județul Argeș, dosar 7/1935, f. 9).

⁶¹ Detalii în Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 3/1939, f. 2 și urm.

⁶² Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 54, f. 6; 245, f. 18—21; 523, f. 15—19; fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1934—1946, f. 90 și urm.

⁶³ Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 700, f. 4.

⁶⁴ Idem, dosar 523, f. 15.

⁶⁵ Cf. Arh. st. Oradea, fond Banca Națională a României, sucursala Oradea, dosar 75/1938—1940, f. 36.

⁶⁶ *Ibidem*.

23 iunie 1938 preciza însă că bilanțul definitiv de asanare era considerat cel încheiat la 31 decembrie 1937, care urma să fie verificat de organele Institutului Național al Cooperăției până la sfârșitul anului 1938. Aceeași lege considera datorii dubioase toate împrumuturile cu scadențe expirate sau rate în restanță în proporție de cel puțin 10% pe an. Cum partea de dubiozitate se scădea — după normele legii din 23 iunie 1938 — din fondurile și capitalul social, pe această cale, multe unități cooperatice erau amenințate de a nu mai îndeplini condițiile de asanare prevăzute în Circulara nr. 4548/1936 a Casei Centrale a Cooperăției⁶⁷.

Timp de mai bine de cinci ani după promulgarea legii lichidării datoriilor agricole și urbane din 7 aprilie 1934 aplicarea dispozițiilor ei s-a limitat la încasarea ratelor de la debitori și la numeroase verificări făcute portofoliului băncilor populare, pe baza cărora cooperativelor de credit li s-au admis, retras, majorat sau redus fondurile în contul ajutorului statului, în funcție de transformările produse în timp în structura debitelor și în situația lor financiară⁶⁸.

În cursul anului 1938 Institutul Național al Cooperăției a luat o serie de măsuri pentru intensificarea ritmului lucrărilor privitoare la conversiune, reușind să definitiveze ajutoarele de asanare acordate federaledor, astfel că acestea din urmă au putut să încadreze cota de ajutor de 70% din pierderile suportate prin reducerile legale consimțite de ele asupra datelor cooperativelor sau persoanelor debitoare ce le fuseseră recunoscute de stat în bilanțul încheiat la 31 decembrie 1938⁶⁹. Acest ajutor urma a fi plătit în numerar, în rate anuale, federaledor, pe măsura încasării lor de la stat, prin Banca Națională a României. În activul bilanțurilor băncilor federale figura și postul de 200 000 000 lei, reprezentând *portofoliul destinat asanării cooperăției de credit*. Acest portofoliu, provenit din datoriile vechi ale cooperativelor de credit asanate, urma a fi lichidat din cota de 46% ce se cuvenea băncilor din ajutorul ce li se acordase, pe măsura încasării ratelor anuale de la stat până în anul 1951⁷⁰.

În 1938 fondul de 1 200 000 000 lei, constituit din portofoliul fostei Bănci Centrale Cooperative, în care intra și portofoliul de 617 000 000 lei din Convenția din 17 august 1933, a continuat să servească la ajutorarea băncilor populare și a federaledor, repartizându-se pe cale de reduceri de creanțe sau creditări făcute de Institutul Național al Cooperăției, la acesta adăugându-se o parte din fondurile Casei Centrale a Cooperăției și Centralei Cooperative de Îndrumare, Organizare și Control — desființate prin legea cooperăției din 23 iunie 1938 — ce i-au fost alocate prin Convenția încheiată în iulie 1938 de Ministerul Economiei Naționale cu Institutul Național al Cooperăției, și suma anuală de 80 000 000 lei obținută de la Banca Națională a României pentru acoperirea pagubelor din conversiune și menținerea creditului cooperativ⁷¹.

La 31 decembrie 1938, din fondul destinat pentru asanare în conformitate cu Convenția din 24 iulie 1936, de 1 900 000 lei, o sumă de 1 730 595 208 lei era recunoscută spre a fi alocată la 4 080 de bănci populare și 52 de federale. În afara sumei de 1 900 000 000 lei, statul cedase pentru reduceri la cooperativele de

⁶⁷ Arh. st. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu“, comuna Priseaca, județul Olt, dosar 37/1936—1939.

⁶⁸ Vezi asemenea situații la băncile „Victoria“ din comuna Gheja, județul Turda (Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 881, f. 1—2), „Mintuitorul“ din comuna Colibași, județul Ilfov (idem, dosar 455, f. 47), „Comoara Osoiului“ din comuna Osoi, județul Iași (Arh. st. Iași, fond Federația Iași, dosar 38/1931—1941, f. 52).

⁶⁹ Arh. st. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu“, comuna Priseaca, județul Olt, dosar 37/1936—1939.

⁷⁰ Institutul Național al Cooperăției, *Raportul anual asupra situației generale a mișcării cooperative*, București, 1940, p. 12.

⁷¹ Rata anuală de 80 000 000 lei, pe care o primea cooperăția de la Banca Centrocoop, a fost ulterior majorată la 89 491 525 lei (cf. Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 28 și 77).

consum și la cele de producție, în virtutea Convenției din 17 august 1933 o creanță de 367 876 482 lei, din care se alocase la 139 de unități 23 260 829 lei, astfel că mai rămăseseră neutilizată 344 615 653 lei la aceste cooperative⁷². Dar, în cursul anului 1938 Institutul Național al Cooperăției n-a putut verifica, prin organele sale, decât 68% din unitățile cooperative de gradul I (bănci populare), ceea ce a făcut ca definitivarea conversiunii unor bănci populare să fie amînată pentru anul următor⁷³.

Începînd din iunie 1939 băncilor populare le-au fost puse la dispoziție în mod efectiv primele sume în contul *creditări pentru cota de 24%*. Acest cont a fost lichidat în patru tranșe: prima, în iunie 1939, cînd cooperativelor de credit li s-au achitat 30% din el; a doua, în noiembrie 1939, cînd li s-au plătit 20%; a treia, în martie 1940, cînd li s-au distribuit 20%, iar ultima în mai 1941, cînd li s-au achitat și restul de 30% din contul *creditări pentru cota de 24%*⁷⁴.

Din punct de vedere contabil, în mai 1941 cooperația din România, inclusiv centralele și federalele, primise 2 017 000 000 lei ajutor de la stat. Ea mai avea de mobilizat atunci activul de 900 000 000 lei din bilanțurile unităților, care reprezentau ratele ce trebuia să le încaseze cooperația de toate profilurile din ajutorul pentru acoperirea pagubelor suportate drept consecință a conversiunii⁷⁵. Dar, de fapt, ajutorul de asanare prevăzut în cota de 46%, considerat de la început provizoriu, care se acorda sub rezerva încasării sumelor de la Banca Națională a României de către Banca Centrală Cooperativă, iar după desființarea sa de către Institutul Național al Cooperăției, nu intrase în posesia unităților.

În mai 1941 Banca Națională a pus la dispoziția Institutului Național al Cooperăției o sumă echivalentă cu coeficientul de 15% din valoarea *contului creditări pentru cota de 46%*, sumă care, pe măsura încasării ei, Incoopul a vărsat-o, în perioada mai-iunie 1941, băncilor populare⁷⁶. Începînd din iulie 1942 Diviziunea Bancară, Asanarea cooperației de credit din cadrul Institutului Național al Cooperăției a alocat băncilor populare și restul de 85% din *contul creditări pentru cota de 46%*, în urma cărui act asanarea cooperativelor de credit a fost considerată definitivă, iar debitele institutului din *contul destinat asanării cooperației de credit* lichidate⁷⁷.

În conformitate cu legea din 7 aprilie 1934 și cu Convenția încheiată la 7 iulie 1934 între stat și Banca Națională, Institutul Național al Cooperăției trebuia să verse pe toată durata de aplicabilitate a legii și în mod eșalonat sumele ce se cuveneau băncilor în contul ajutorului recunoscut, adică începînd din 1934 pînă în 1951. Or, plata acestuia a început în anul 1939 și, la multe bănci, s-a încheiat în 1942, deci în decurs de numai patru ani. Pînă la 31 decembrie 1941, din sumele încasate efectiv de la stat, s-au pus la dispoziția Incoopului 527 457 625 lei, astfel că mai rămînea să i se plătească din ceea ce s-ar mai fi încasat de la stat suma de 872 542 375 lei. La aceeași dată statul predase Băncii Naționale bonuri de tezaur în valoare de 1 400 000 000 lei pentru garantarea ajutorului pe care Institutul central de emisiune îl oferea cooperației de credit⁷⁸. Pe baza Convenției încheiată la 1 iulie 1942 între stat și Institutul Național al Cooperăției, statul a mai pus la dispoziția cooperației, prin Banca Națională a României, în vederea achitării ajutorului de asanare, un fond de 370 000 000 lei, reprezentînd o anticipație asupra

⁷² *Ibidem*, f. 306.

⁷³ Arh. st. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu”, comuna Prișeaca, județul Olt, dosar 37/1936—1939.

⁷⁴ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 523, f. 20, 23 și 26; 603, f. 16; 762, f. 27.

⁷⁵ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 8—10.

⁷⁶ Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 411, f. 11; 603, f. 18.

⁷⁷ *Idem*, dosar 523, f. 31; fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 41/1930—1950, f. 57.

⁷⁸ *Idem*, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dsar 8/1934—1946, f. 29.

ratelor stabilite prin Convenția din 1936⁷⁹. Ca urmare, la 31 decembrie 1942 s-a hotărât închiderea conturilor de asanare ale băncilor populare, prin scăderea sau adăugarea soldurilor lor la fondul de asanare ce îl primiseră mai înainte⁸⁰.

Lichidarea sumelor din contul *Creditări pentru cota de 46%*, s-a făcut la majoritatea băncilor populare, indiferent dacă erau sau nu în lichidare, în cursul anului 1942, dar această operație a fost tergiversată nu la puține dintre ele pînă în decembrie 1945⁸¹ și chiar și după această dată⁸². La 31 decembrie 1942 mai aveau de primit ajutoare de asanare o serie de bănci din 33 de județe, care însumau 288 867 043 lei, iar 61 din cele 66 de federale o sumă de 9 486 611 lei⁸³. La bilanțul din 31 decembrie 1943 al Băncii Naționale a României aceasta defalcă suma de 706 440 675 lei spre a fi utilizată pentru asanarea cooperației și menținerea creditului cooperativ⁸⁴.

Abia prin Convenția din 4 octombrie 1944 Institutul Național al Cooperației a obținut de la Ministerul de Finanțe restul sumei ce mai avea de încasat de la stat, de 390 677 969 lei, pentru a lichida contul creditări pentru cota de 46%, a cooperativelor de toate profilurile⁸⁵. Suma a fost pusă la dispoziția Institutului Național al Cooperației, dar Banca Națională a României a obținut dreptul să o rețină în perioada 1947—1951, pentru a lichida avansul acordat în numele statului, din vărsămintele anuale de 450 000 000 lei pe care statul se angajase, potrivit legii din 7 aprilie 1934 să le efectueze pentru menținerea creditului. În cazul cînd statul n-ar fi virat în întregime anuitățile sau părți din anuitățile de 450 000 000 lei în contul Băncii Naționale a României, Institutul Național al Cooperației se obliga să facă personal plata către Banca Națională pentru orice sumă neacoperită pînă la 31 decembrie al fiecărui an⁸⁶.

Pînă la 6 noiembrie 1944 portofoliul cedat Institutului Național al Cooperației pentru constituirea fondului de asanare a fost de 582 467 782 lei, din care cea mai mare parte s-a dat băncilor populare ca ajutor de asanare prin creditarea definitivă a lor cu suma provenită din cota de 24% și creditarea provizorie cu ajutorul rezultat din cota de 46%. După efectuarea acestei operații, unitățile care aveau debite mai mari decît ajutorul cuvenit, precum și cele ce nu obținuseră asanarea, au rămas obligate să plătească efectiv datoriile lor, intrînd în portofoliul cedat de stat. Aproape întregul portofoliu din această categorie aparținea fostei Bănci Centrale Cooperative, fiind format din efecte scontate de unități prin federale. Efectele respective erau păstrate în portofoliu pentru garantarea atît a datoriilor în curs de încasare, cît și a datoriilor acoperite provizoriu din cota de 46%⁸⁷.

În aceeași lună, Diviziunea Bancară, Asanarea Cooperației de Credit din cadrul Institutului Național al Cooperației a cerut băncilor populare ale căror debite stabilite la 30 iunie 1936 erau mai mari decît ajutorul acordat de stat să le achite în rate anuale de cîte 10%, calculate cu începere din 1937, cu dobînzii de 1% pentru unitățile de la sate și de 3% pentru cele de la orașe. În cazul

⁷⁹ *Ibidem*, f. 34, 43, 49, 56—57.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 96.

⁸¹ *Ibidem*, f. 207; fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 429, f. 19; 528, f. 5; 791, f. 6; 800, f. 21; 891, f. 11; 963, f. 14.

⁸² Vezi Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 12/1930—1947, f. 151 și 366.

⁸³ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1934—1946, f. 125—126. Din 1941 pînă la 30 iunie 1943 se restituiseră băncilor populare 572 000 000 lei pentru acoperirea pierderilor din conversiune (cf. Prof. Agricola Cardaș, *op. cit.*, p. 242).

⁸⁴ „Monitorul oficial”, nr. 33 din 9.II.1944, p. 839.

⁸⁵ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperației, dosar 8/1934—1946, f. 35 și 43.

⁸⁶ *Ibidem*, f. 35.

⁸⁷ *Ibidem*, f. 34 și 43.

în care unitățile nu ar fi plătit aceste rate erau date în urmărire, încasându-li-se dobânzi de 6% pe an⁸⁸.

Achitarea cu anticipație și integrală a ajutorului de asanare, a cărei lichidare a început în iulie 1942, obliga, pe de altă parte, băncile beneficiare ale acestui regim ca, din suma rămasă disponibilă din restul cotei de 46%, să plătească imediat soldurile depunerilor spre fructificare celor ce le solicitau. Numai după achitarea completă a depunerilor spre fructificare cooperativele de credit puteau investi restul fondurilor în operații de creditări agricole pentru împrumuturi de producție pe termen scurt⁸⁹.

Ca urmare a acestor obligații, după 1942, pe măsură ce băncile populare primeau în întregime cotele de ajutor de la stat, unele dintre ele au lichidat complet debitele lor din conversiune și un număr însemnat de debite în contul depuneri spre fructificare⁹⁰. Dar, o parte dintre cooperativele de credit care obținuseră în totalitate ajutorul statului au continuat și după război să rămână debitoare federaledor sau Institutului Național al Cooperăției pentru sumele intrate în conversiune. Așa de pildă, în septembrie 1946 un număr de 15 bănci populare din județul Someș mai datorau institutului o sumă globală de 2 370 017 lei⁹¹.

Beneficiile băncilor populare de pe urma ajutorului statului au fost minime. El s-a distribuit într-o perioadă când puterea de cumpărare a leului scăzuse considerabil și, din această cauză, cu sumele primite cooperația nu s-a putut redresa în mod efectiv. Băncilor care aveau împrumuturi contractate de la federalesau de la Institutul Național al Cooperăției li s-au reținut sau operat reduceri corespunzătoare o dată cu alocarea fiecărei tranșe, în procente similare din valoarea lor, astfel că paralel cu lichidarea contului *Creditări pentru cota de 24%* să se fi acoperit și debitele cooperativele de credit către federalesau Incoop⁹². Băncilor populare care nu aveau asemenea împrumuturi, în primul rând pentru faptul că nu erau membre asociate ale federalei respective sau Institutului Național al Cooperăției, li s-au oprit la fiecare câte 10 000 lei în două rate a câte 5 000 lei, fiind primite pe această cale membre asociate la Incoop, fără a li se cere avizul⁹³.

Se adaugă faptul că operațiile de asanare n-au fost lichidate la multe bănci după terminarea celui de-al doilea război mondial⁹⁴. Cum la data de 21 aprilie 1945 soldul creditor pe întreaga Românie al *Fondului destinat asanării cooperației de credit* era de 124 462 991 lei și cum el trebuia să acopere toate pierderile suferite de băncile de pe teritoriul antebelic al țării, cooperativele de credit din ținuturile pierdute nu li s-au mai acordat ajutoare de asanare, dar li s-au anulat debitele către institut, iar suma cuvenită lor s-a folosit pentru cooperativele de credit din țară⁹⁵.

Pînă la sfîrșitul anului 1946 statul nu alocase însă tuturor unităților cota de ajutor asupra pierderilor suferite prin conversiune. Astfel, deși comitetul de

⁸⁸ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 40.

⁸⁹ Rambursarea urma a fi făcută pe baza unei ordine de preferință a categoriilor sociale a deponenților fixată de conducerea centrală a cooperației (idem, Centrocoop, Băncile populare, dosar 523, f. 31).

⁹⁰ Vezi Prof. Agricola Cardaș, *op. cit.*, p. 243.

⁹¹ Arh. st. București, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 44/1930—1949, f. 103.

⁹² Idem, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 10, f. 20—21; Arh. st. Slatina, fond Banca populară „Protopopescu”, comuna Prișeaca, județul Olt, dosar 37/1936—1938; Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dorința”, comuna Dohești, județul Muscel, dosar 10/1941, f. 44.

⁹³ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 523, f. 26; 603, f. 16, 18 și 22.

⁹⁴ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 8/1934—1946, f. 14.

⁹⁵ *Ibidem*, f. 15.

direcție al Incoopului recunoscuse încă din ședința din 6 mai 1940 pretențiile federaledor pentru valoarea de 133 000 000 lei, pînă la bilanțul din 31 decembrie 1946 acestea nu primiseră încă întreaga sumă, rămînînd să li se lichideze un sold de 16 315 322 lei⁹⁶.

În fine, prin faptul că Institutul Național al Cooperației nu achitase tuturor unităților de gradul I cota de ajutor de 70%, ce le fusese recunoscută, cooperativele din această categorie nu au plătit ratele către el. În februarie 1946, de pildă, 31 de cooperative din diverse județe datorau încă un total de 36 552 lei institutului, în debite mici, unele chiar de 19 lei pe unitate. Cum urmărirea acestor bănci ar fi costat mai mult decît debitul, Incoopul a dispus să li se amortizeze datoriile din fondul destinat asanării ce se cuvenea acestora⁹⁷.

Deși conversiunea a contribuit la o ameliorare a sarcinilor de plată a debitorilor și a instituțiilor de credit popular, ea a determinat totuși ruina multor bănci populare. Acestea au fost atinse, în primul rînd, din cauza mărimii reducerii debitelor ce le aveau de primit de la săteni (cu cel puțin 50%), în al doilea rînd din cauza termenului lung, de pînă la 17 ani, în care puteau recupera creanțele și, în al treilea rînd, din cauza dobînzilor mici calculate împrumuturilor convertite, de 3%, pe an, din care ele n-au putut acoperi nici cheltuielile de regie⁹⁸. Prin conversiune organizația de credit cooperativă din România a intrat într-o criză adîncă, de pe urma căreia s-a refăcut cu multă greutate. Faptul că prin conversiune creditorii nu și-au putut pretinde toate drepturile și că băncile populare nu și-au onorat angajamentele față de deponenți au dus la o îndepărtare firească a țărănimii de aceste instituții, concretizată în pierderea capitalului lor social și a membrilor. Astfel, — așa cum remarcă Marius Gormsen — o consecință a conversiunii a fost aceea că încrederea în cooperatie și mai ales în băncile populare a primit o lovitură violentă⁹⁹.

Fondurile de lucru ale băncilor populare s-au redus în mod considerabil. Pierderile totale suferite de acestea pînă la bilanțul de asanare încheiat la 15 aprilie 1935 s-au ridicat la 2,4 miliarde lei¹⁰⁰, din care o sumă de 1,9 miliarde lei a fost acoperită din ajutorul statului. Dar diminuarea capitalului social și a rezervelor și neputința multor bănci populare de a capta economiile sătenilor au avut drept urmare paralizarea activității acestora și punerea lor în stare de faliment¹⁰¹.

După conversiune nu puține dintre unitățile cooperative de credit care reușiseră să evite totuși punerea lor în lichidare se aflau într-o situație care le diferenția prea puțin de băncile populare din categoria de mai sus. Ani în șir o parte dintre ele n-au distribuit împrumuturi nici din fondurile proprii, nici din cele străine, nu au recuperat debitele din conversiune și n-au încheiat nici măcar bilanțuri¹⁰².

În fața fenomenului de regres pe care îl cunoaște în primii ani de după conversiune mișcarea cooperăției de credit din România, cercurile guvernante au încercat să impună pe cale legală diverse soluții pentru redresarea băncilor populare. Astfel, legea cooperăției din 27 martie 1935 admitea, prin art. 214, să se înființeze asociații cu răspundere nemărginită, cu minimum 20 de societari, față

⁹⁶ *Ibidem*, f. 4.

⁹⁷ *Ibidem*, f. 1—2.

⁹⁸ Marius Gormsen, *Studiu critic asupra cooperăției românești*, în „Independența economică”, București, an. XXIII (1940), nr. 3—4, mai—august, p. 135; Institutul Național al Cooperației, *op. cit.*, p. 9.

⁹⁹ Marius Gormsen, *op. cit.*, p. 135.

¹⁰⁰ Vasile Secară, *Creditul agricol țărănesc*, în „Independența economică”, București, an. XIX (1936), nr. 8—10 din 5 octombrie, p. 228.

¹⁰¹ Vezi Arh. st. București, fond Centrocop, Băncile populare, dosar 16, f. 18 și urm.; 757, f. 57; 949, f. 18; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 31/1929—1943, f. 5.

¹⁰² Vezi Arh. st. București, fond Centrocop, Băncile populare, dosar 452, f. 78; 547, f. 218—219.

de minimum de 50 cît permitea legea cooperăției din 28 martie 1929¹⁰³. Art. 10 al decretului-lege nr. 2269 publicat în „Monitorul oficial” nr. 141 din 23 iunie 1938 autoriza Institutul Național al Cooperăției, în vederea creării unor unități viabile, să dispună fuzionarea cooperativelor cu mijloace financiare mici, sub sancțiunea lichidării unităților care nu s-ar fi supus dispozițiilor sale. Aceste măsuri s-au aplicat destul de rar însă¹⁰⁴, iar multe dintre formațiunile bancare rezultate în urma fuziunilor au continuat să existe.

Starea precară în care s-a menținut în primii ani de după conversiune organizația de credit cooperativ a pus pe micii producători rurali în imposibilitate de a-și mai procura credite de orice fel. Datorită acestei cauze, numeroase exploataări agricole cunoșteau un proces de degradare progresivă. Pentru a evita ruinarea propriilor gospodării, în unele sate țărani au început din nou să se împrumute de la elementele înstărite, în special de la negustori, cu dobânzi uzuare, sub forme voalate, cea mai răspândită fiind aceea a vânzării cu anticipație a recoltei anului următor¹⁰⁵.

Penuria de credit destinată satelor a obligat factorii de răspundere să inițieze cu începere din anul 1937 o politică intervenționistă în materie de finanțare a agricultorilor¹⁰⁶. Din numeroasele măsuri adoptate în această direcție cea mai favorabilă s-a dovedit pentru țărănime deschiderea de către Banca Națională a României în contul Institutului Național al Cooperăției al creditului de un miliard de lei, în anul 1938, cu scont preferențial de 2%¹⁰⁷. Acest act cu caracter intervenționist al statului, alături de altele, a determinat un început de redresare a cooperăției de credit în privința activității ei, a sporirii numărului de membri și a fondurilor de lucru¹⁰⁸. Progresul era lent și el n-a cuprins toate băncile populare din România.

Criza și conversiunea, zdruncinînd mișcarea cooperatistă, mai cu seamă pe cea de credit, și punînd multe bănci populare în imposibilitate de a mai funcționa, a orientat o parte dintre ele spre activități cu caracter comercial¹⁰⁹. Neputința redresării cooperativelor de credit și pericolul ce plana după conversiune asupra a tot mai multe bănci populare au determinat chiar factorii de răspundere ai cooperăției să orienteze băncile populare spre operații cu caracter comercial, pentru a le scoate din starea de lîncezeală. Astfel, pe lângă operația de valorificare a grîului prin mandat pe care au efectuat-o cooperativele de credit încă de la sfîrșitul primului război mondial și au dezvoltat-o după 1934 cu bune rezultate¹¹⁰, unitățile cele mai viabile au întreprins operații de mandat nu numai în contul centralelor cooperative¹¹¹, ci și al unor instituții de credit specializat profilate pe

¹⁰³ Idem, dosar 1037, f. 110 și 117.

¹⁰⁴ Idem, fond Centrocoop, Oficiul Național al Cooperăției, dosar 47/1930—1950, f. 27 și 31; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 5/1930—1946, f. 145; 43/1929—1946, f. 57—59.

¹⁰⁵ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 26, f. 196.

¹⁰⁶ Vezi Mitiță Constantinescu, *Politică economică aplicată*, vol. 2, Agricultură, economie rurală, cooperăție, București, Editura Tiparul românesc, 1943, p. 21—24.

¹⁰⁷ Arh. st. Oradea, fond Banca Națională a României, sucursala Oradea, dosar 75/1938—1940, f. 93; 77/1938—1940, f. 143—146 și 192.

¹⁰⁸ Vezi Institutul Național al Cooperăției, *op. cit.*, p. 9.

¹⁰⁹ Vezi Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 694, f. 2; Arh. st. Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Bihor, dosar 78/1938, f. 48; 103/1940, f. 97 și urm.; Arh. st. Iași, fond Federala Iași, dosar 12/1930—1947, f. 188.

¹¹⁰ I. I. Tatos, *Rolul federaelor de cooperative din România în valorificarea produselor agricole*, în „Independența economică”, București, an. XXII (1939), nr. 6, noiembrie-decembrie, p. 42.

¹¹¹ Arh. st. Oradea, fond Banca populară regională Vintilă Brătianu, comuna Beiuș, județul Oradea, dosar 130/1941, f. 89; Arh. st. Suceava, fond Prefectura județului Rădăuți, dosar 84/1941, f. 60.

creditarea proprietății mari și mijlocii ¹¹². Începînd din 1939 federalele și Incoopul au încredințat băncilor populare mandat pentru a aproviziona pe locuitori cu sare, zahăr, bumbac, ulei și alte mărfuri ¹¹³.

Lărgirea atribuțiilor băncilor populare prin înființări de secții economice, de producție și de aprovizionare și pe alte căi, în scopul înviorării activității lor n-a dat roade vizibile decît la unitățile viabile, care reușiseră să realizeze beneficii și în anii anteriori, cînd nu îndepliniseră asemenea funcții. Gromoslav Mladenatz, criticînd acest sistem, arăta că el contravenea normelor elementare de bună gospodărire a instituțiilor bancare, că neglija cooperația economică, transformînd-o în anexă a aceleia de credit, spre paguba bunei funcționări a ambelor. Încercările de redresare a creditului țărănesc — conchidea el — rămîneau fără șanse dacă nu se sporea rentabilitatea exploatarei agricole ¹¹⁴.

În concluzie, prin recunoașterea conversiunii debitorilor lor de către băncile populare acestea au avut de suportat pierderi financiare relativ mari în bilanțurile lor. Cum cooperația de credit era în acel timp cea mai cuprinzătoare organizație de credit pentru masa țărănimii din România, statul a fost nevoit, pentru a salva băncile de la faliment, să acorde un ajutor financiar prin care să se acopere o parte din pagubele suportate de cooperativele de credit în urma recunoașterii reductibilității creanțelor propriilor debitori. Suma a fost alocată de stat însă după un număr relativ mare de ani de la promulgarea legii de conversiune. Din această cauză, în perioada cînd s-au efectuat operațiile contabile ale conversiunii băncile populare, fiind lipsite de fonduri și de posibilitatea de a le utiliza chiar pe cele pe care le mai aveau, n-au mai constituit un izvor de credit pentru țărănime. Lipsa de activitate a băncilor populare din anii de după conversiune le-au diminuat și mai mult mijloacele de lucru. Începînd din 1937 statul a inițiat o politică intervenționistă pentru susținerea organizației de credit cooperativ, ale cărei roade au început să se întrezărească în anii următori. Dar evenimentele internaționale din cursul anilor 1939—1944 au distrus în mare măsură rezultatele modeste care anunța un început de redresare a cooperației de credit popular.

¹¹² Arh. st. Zalău, fond Creditul Național Agricol, sucursala Zalău, dosar 53/1939, f. 55—56; Arh. st. Buzău, fond Camera agricolă Buzău, dosar 26/1938.

¹¹³ Arh. st. București, fond Centrocoop, Băncile populare, dosar 367, f. 127; 709, f. 921; Arh. st. Pitești, fond Banca populară „Dimbovnicu”, comuna Bîrlogu, județul Argeș, dosar 33/1939—1948, f. 7 și urm.

¹¹⁴ Gr. Mladenatz, *op. cit.*, p. 12.

POLITICA ANGLIEI FAȚĂ DE GERMANIA ÎNTRE 1934 și 1937

DE

J. BENDITER

Istoria acestei politici este strâns legată de acele cercuri financiare și comerciale engleze interesate în investiții și export spre piața germană. Ele au determinat ca relațiile dintre cele două țări să se îmbunătățească chiar după ce Germania nazistă a părăsit Societatea Națiunilor¹. Apelul făcut de „Federation of British Industries”, în septembrie 1934, prin care se cerea cercurilor guvernamentale intensificarea eforturilor pentru întărirea poziției Angliei în economia germană și asigurarea priorității acesteia la plăți², a fost urmat de apelurile similare ale monopolurilor de cărbune, bumbac și lână³.

Realizarea acestor interese era strâns legată de o politică de apropiere de Germania, preconizată de partidul conservator și îndeosebi de gruparea din jurul lui Chamberlain. Ea era fundamentată pe ideea că pretențiile Germaniei erau „revendicări îndreptățite” iar rezolvarea lor impunea unele „modificări” ale politicii de securitate colectivă. În acest cadru, politica Franței și a aliaților ei, de apărare a securității colective, era considerată drept o amenințare a păcii, pentru că ea „se sprijinea prea mult pe prevederile tratatului de la Versailles”; Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică erau considerate „ca un ghimpe în ochi”, „depășite” și „inutile”⁴.

În condițiile complexe ale relațiilor internaționale din Europa, după instaurarea nazismului, primele obiective ale politicii engleze de apropiere de Germania au fost „să nu închidă ușa tratativelor cu cel de al treilea Reich” și să împiedice ca „Anglia să-și ia noi angajamente pe continent”⁵.

Raportul secret⁶, redactat de Ministrul de externe Sir Simon în decembrie 1934, subliniază câteva din coordonatele politicii engleze față de Germania. Adresat lui „Committee on German Rearmament” — creat la Londra cu scopul de a face propuneri pentru legalizarea înarmării germane — raportul exprima convingerea că, într-un viitor apropiat, Germania va cere în mod sigur legalizarea reînarmării ei. Această cerere nu trebuia să fie întâmpinată cu „violență și refuz” pentru că — preciza raportul — o asemenea poziție ar fi cu totul dezavantajoasă

¹ B. Wendt, *Economic appeasement*, Düsseldorf, 1971, p. 196.

² *Ibidem*, p. 251.

³ *Ibidem*, p. 268.

⁴ M. Lessle, *Englands Weg zum Appeasement*, Frankfurt am Main, 1970, p. 109.

⁵ J. Hohlfeld, *Dokumente der deutsche Politik und Geschichte*, Band 4, Berlin — München, 1956, p. 83.

⁶ Committee on German Rearmament. Raport 11 decembrie 1934; în anexa lucrării O. Hauser, *England und das Dritte Reich*, Band 1, Stuttgart, 1972, p. 274.

puterilor occidentale. De aceea, trebuiau făcute toate eforturile ca Franța să înțeleagă că tratativele directe cu Germania erau cea mai bună cale pentru a exercita influența asupra ei. În eventualitatea în care Franța ar refuza să înțeleagă necesitatea, de pildă, a legalizării înarmării Germaniei, nu ar trebui — se întreba autorul raportului — „ca noi singuri să ne pregătim să ducem tratative directe cu Germania pentru anularea prevederilor înscrise în partea a V-a a tratatului de pace?”. Într-un caz sau altul, aceste tratative trebuiau să se termine prin încheierea unei convenții. Pentru ca să aibă o deplină eficiență, convenția trebuia să fie încheiată în afara Societății Națiunilor. Aceasta cu atât mai mult cu cât Germania trebuia eliberată de o serie de prevederi înscrise în tratatul de pace și în cel de la Locarno. „Așa cum Germania a fost eliberată de plata reparațiilor — se exemplifica în raport — ea trebuia eliberată fără întârziere de prevederile statutului zonei renane”. Plin de grijă ca în viitor Germania să poată duce „o politică de femeie virtuoaasă”, autorul credea necesare înlăturarea acelor piedici care o obligă să folosească „practici nelegitime”. Una din aceste piedici era politica dusă de Franța, considerată drept „dezastruoasă și fără viitor”. Singura politică care ar putea aduce avantaje ar fi cea a tratativelor directe, chiar cu riscul că aceasta ar fi considerată la Berlin drept o slăbiciune din partea puterilor occidentale. Altă alternativă — conchide autorul — „nu există”. Sarcina imediată a Angliei „amenințată de izolare ca urmare a alianței franco-sovietice” era de a încerca să cîștige adeziunea Franței, iar în caz de refuz, să ia singură o hotărîre.

Intrevederea de la Paris, din 22 decembrie 1934, dintre reprezentanții Angliei și ai Franței, și apoi conferința de la Londra (1 februarie 1935), au fost folosite de diplomația engleză pentru a convinge cercurile guvernamentale franceze că o apropiere de Germania, în afara Societății Națiunilor, ar putea să asigure pacea în Europa. Preocupările Angliei „de a da în schimbul concesiunilor eventuale ale Franței noi rînduiri cu privire la securitate”⁷ — cum pe drept cuvînt considera N. Titulescu —, a neliniștit și îngrijorat nu numai Franța ci și țările Europei Centrale. Conferința de la Londra a oferit prilejul țărilor mici și mijlocii să constate în ce măsură erau dispuse puterile occidentale să mențină limitele pe care tratatele le-au fixat pentru Germania. Hotărîta să apere ideea unei cooperări directe cu Germania, Anglia, prin propunerea încheierii unui „general settlement”, pact general, acorda niște asigurări fără acoperire Austriei și țărilor Europei Centrale.

Cît de puțin era dispus guvernul englez să se preocupe de soarta acestor țări, reiese și din instrucțiunile date delegației engleze care participa la conferința de la Londra⁸. Astfel, delegația trebuia să evite să facă vreo declarație din care ar fi putut să reiasă că Anglia își lua noi angajamente pe continent. Trebuiau evitate declarațiile care ar fi amînit obligațiile Angliei care decurgeau din tratatul de la Locarno, încheiat în 1925, a cărui realizare era garantată de Anglia și Italia. Trebuia evitată orice declarație din care ar fi rezultat că zona demilitarizată renană — *care se afla la granița dintre Franța, Belgia și Germania* — „ar prezenta pentru Anglia un interes vital”. În cazul cînd delegația franceză ar fi propus o întărire a tratatului de la Locarno, cea engleză era autorizată să declare că din cauza opoziției opiniei publice la orice fel de angajamente noi pe continent, ea nu putea să răspundă afirmativ la solicitarea Franței. Despre ce fel de asigurări mai putea fi vorba dacă guvernul englez sprijinea dorința Germaniei de a recupa zona renană? Se oferea astfel Reichului mijlocul de a închide frontiera sa occidentală și să creeze o centură de oțel și beton în spatele căreia vor fi adăpostite trupe. Închiderea breșei renane pe care demilitarizarea malului stîng al Rinului a deschis-o, avea să lovească nu numai Franța, ci și statele Europei Centrale. Ele „puteau să sconteze, prin zonă, pe asistența militară sau cel puțin pe o diversiune a armatelor franceze

⁷ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, București, 1967, p. 601.

⁸ O. Hauser, *op. cit.*, p. 93.

în cazul unui atac german⁹. Această perspectivă ar fi fost înlăturată în cazul când zona ar fi fost din nou militarizată.

Eșecul conferinței de la Londra nu a împiedicat cercurile guvernamentale engleze să continue eforturile în vederea unei cooperări directe cu Germania. Chiar în preajma încheierii înțelegerii de la Stresa, care a unit pentru scurt timp Anglia, Franța și Italia în fața politicii expansioniste a Germaniei naziste, cabinetul englez a luat hotărârea de a avertiza pe cele două parteneri că „noi nu vom fi de acord să rupem cu Germania și nu vom întreprinde nimic care să o amenințe. Vom continua să facem Germaniei propuneri pentru a pune astfel la încercare cinstea ei”. Ar fi o gravă greșeală — considera diplomația engleză — „să plecăm la Stresa cu gândul de a termina discuțiile cu Germania”¹⁰. Participarea Angliei la constituirea frontului de la Stresa, apare ca un mijloc de a câștiga încrederea și aprobarea Franței și a Italiei pentru tratativele în curs între Londra și Berlin.

Opoziția guvernului englez față de orice intervenție militară contra Italiei, care atacase Etiopia¹¹, a fost motivată de faptul că „interesele britanice nu sînt atît de vitale în Etiopia, încît să se opună atacului Italiei”. La Londra — scria Corbin, ambasadorul Franței —, „se examinează chiar în ce condiții s-ar putea satisface revendicările coloniale și economice ale Germaniei și Italiei, pentru a se înlătura orice rațiune de a recurge la forță”¹².

În timp ce la Londra se căutau formele cele mai potrivite pentru a realiza o politică de apropiere de Germania, iar Parisul dovedea din ce în ce mai puțină inițiativă și fermitate, a devenit cunoscut că în cercurile naziste se prevedea o apropiată acțiune „în scopul unor rectificări a frontierelor Germaniei, chiar în condițiile când reînarmarea ei nu era încă desăvîrșită”. Războiul contra Etiopiei — raporta ambasadorul Angliei la Berlin — „era un joc de copii în comparație cu apropiata acțiune proiectată de Berlin”. În mod insistent el recomanda urgentarea tratativelor cu guvernul nazist pentru a preveni astfel „o apropiată explozie”. El sublinia caracterul „constructiv și avantajos” al unei politici care ar uni Anglia și Germania¹³.

Într-adevăr, regimul nazist se pregătea — așa cum reiese din documentele vremii¹⁴ — pe baza succeselor raportate pînă atunci să treacă la rezolvarea unor probleme „in einer bestimten Reichenfolge” într-o ordine stabilită. Între acestea figura pe primul loc, reocuparea zonei demilitarizate renane. Ea trebuia să fie realizată încă „în cadrul măsurilor de pace”¹⁵.

Pentru ca Führerul — cum mărturisea Goebbels — „să poată realiza una din cele mai îndrăznețe și mai riscante succese ale carierei sale de pînă atunci”¹⁶, prima și cea mai importantă condiție era slăbirea politicii de securitate colectivă în Europa, înlăturarea oricărei alianțe dintre Franța și Anglia. În situația în care Germania trebuia să realizeze în vederea pregătirii războiului o mare operație de aprovizionare cu petrol, pirită, minerale de cupru, fier, zinc, crom, antimoniu, magneziu și altele, ea trebuia să mai folosească căi pașnice și să

⁹ *Documents diplomatiques français 1932—1939*, 2-e serie, 1936—1939, Tome IV, 20 nov. 1936—19 fevrie 1937, Paris, 1967, p. 387.

¹⁰ I. Colvin, *Vansittart in Office*, London, 1965, p. 129.

¹¹ A. Marder, *The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935—1936*, in „American Historical Review”, vol. LXXV, 5 june, 1970, pp. 1327—1356.

¹² *Documents diplomatiques français*, Tome I (1-er janvier—31 mars 1936), Paris, 1963, p. 47.

¹³ Aus einem Bericht des Berliner Botschafters Sir Eric Phipp, 13 november 1935, în anexele O. Hauser, *op. cit.*, p. 286.

¹⁴ *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus 1933—1945*. Kommentar von H. A. Jacobsen und W. Jochmann, Bielefeld, 1966, p. 96.

¹⁵ G. Meinck, *Hitler und die deutsche Aufrüstung 1933—1937*, Wiesbaden, 1959, p. 125.

¹⁶ E. K. Branested, *Goebbels and National socialist Propaganda 1925—1945*, Michigan, 1965, p. 159.

zdruncine din ce în ce mai mult „hotărîrea popoarelor de a lupta în comun pentru apărarea păcii”¹⁷.

Economia Germaniei marcată atunci de serioase dificultăți ca urmare a efortului financiar solicitat de importul de materii prime, obișnuite și strategice, de modernizarea și motorizarea armatei, de creșterea prețurilor și înghețarea salariilor¹⁸ impunea, încă, o politică de natură să nu provoace o criză europeană, să nu trezească bănuielele țărilor din sud-estul continentului sortite în planurile naziste a fi transformate în niște proteoate economice. Planuita remilitarizare a zonei renane, în condițiile interne ale Reichului și a încordării relațiilor internaționale, nu era lipsită de riscuri pentru Germania. Aceasta cu atât mai mult cu cît prevederile înscrise în tratatul de la Versailles și în cel de la Locarno în legătură cu zona atingeau direct securitatea colectivă europeană¹⁹. În acest cadru, relațiile dintre Anglia și Franța căpătau o importanță deosebită. O politică comună și fermă a celor două puteri care ar fi fost sprijinită de toate țările care se simțeau amenințate de expansiunea germană ar fi putut să îngreuiereze dacă nu chiar să împiedice planurile naziste.

Poate nu este lipsită de dreptate părerea unor cercuri germane, care au apreciat că prin poziția puterilor occidentale față de încălcarea săvârșită la 7 martie 1936 de Germania, „ele au pierdut ultima sau una din ultimele ocazii de a stăvi fără mari sacrificii politica expansionistă a Germaniei naziste”²⁰.

Relațiile dintre cele două puteri occidentale, în preajma remilitarizării zonei, nu erau favorabile unei politici comune. În memoriile sale²¹, Eden, referindu-se la relațiile dintre Franța și Anglia în acea perioadă, mărturisește că „se putea vorbi chiar despre o dilemă”. După părerea lui era vorba nu numai de supărarea francezilor pricinuită de încheierea acordului naval anglo-german, din 18 iunie 1935. Cauza principală trebuie căutată în aceea că „la Paris nu s-a înțeles de ce Anglia dorea o apropiere de Germania”. Cele câteva explicații pe care le dă Eden pentru a motiva orientarea Angliei spre Germania se mențin în cadrul unor generalități puțin convingătoare. În schimb, în memorandumul înaintat de Sir Robert Vansittart²², una din personalitățile influente ale politicii externe engleze, către Foreign Office, la 3 februarie 1936, conține niște explicații edificatoare.

Referindu-se la începuturile politicii duse de Anglia în vederea unei apropieri de Germania, diplomatul englez arată pe bună dreptate că ea a fost inaugurată imediat după terminarea primului război mondial. Ea a avut în vedere „modificarea acelor părți ale tratatului de la Versailles pe care noi le considerăm că nu vor putea fi păstrate”. Acest obiectiv — arată el — a inspirat poziția Angliei la conferința de la Locarno în problema dezarmării ca și în cea a

¹⁷ General Seregy, *L'Allemagne face à la guerre totale*, Paris, 1940, p. 15.

¹⁸ E. Paterna, W. Fischer, K. Grossweiber, G. Markus, K. Pötzold, *Deutschland von 1933 bis 1939*, Berlin, 1969, p. 178.

¹⁹ Articolele 42 și 43 ale tratatului de la Versailles, interziceau Germaniei de a menține sau întreține fortificații și armate pe ambele maluri ale Rinului, pe o suprafață de 50 km. Orice abatere de la aceste dispoziții era considerată prin art. 44 ca un act ostil, prin care se urmărea tulburarea păcii. Articolul 4 al tratatului de la Locarno preciza atitudinea puterilor semnatare, în cazul violării prevederilor din art. 42 și 43. Ele erau obligate să acorde imediat ajutorul țării împotriva căreia era îndreptat actul incriminat. Aliniatul 3 din art. 4 din tratatul de la Locarno prevedea chiar acordarea asistenței imediate fără a mai aștepta deliberările Consiliului Societății Națiunilor.

²⁰ W. F. von Rheinbaben, *Viermal Deutschland. Aus dem Erleben eines Seemans, Diplomaten, Politischer, 1895—1945*, Stuttgart, 1945, p. 346; L. von Muratt, *Bismarks Verantwortlichkeit*, 1955, Köln, p. 123—124; O. Meissner, *Staatssekreter unter Erbert — Hindenburg — Hitler, Der Schicksalsweg des deutschen Volkes von 1919—1945 wie ich ihm erlebte*, Stuttgart, 1950, p. 413; O. Dietrich, *Zwölf Jahre mit Hitler*, Frankfurt am Main, 1955, p. 44.

²¹ *Angesichts der Diktatoren*, Köln—Berlin, 1962, p. 407.

²² *Memorandum, Britain, France and Germany*, în O. Hauser, *Anlagen*, p. 286.

refinarmării Germaniei. În condițiile create după instaurarea regimului nazist, Anglia militează pentru „o completă reorientare a relațiilor dintre Anglia, Franța și Germania”. Pentru realizarea acestei noi orientări, se impuneau câteva măsuri. Îndepărtarea oricăror idei preconceptuate după care „în toate cazurile interesele Germaniei erau în conflict cu cele ale Angliei și Franței”. Aceasta era una din măsurile primordiale care condiționa o reală colaborare între cele trei țări și în doilea rând, îndepărtarea factorilor care se opuneau unei asemenea politici. Este vorba de „acele elemente din Europa care consideră că existența lor depinde de apărarea fără compromis al unui *statu-quo* neelastic”. Pentru mai multă exactitate, se arată că statele mici nu numai că sînt apărătoarele *statu-quo*-ului teritorial, ci ele „mai mult chiar decît Franța” sînt gata să-l apere, „chiar cu forța, dacă va fi nevoie”. În consecință, aceste țări luptă pe toate căile să împiedice tratativele dintre Anglia, Franța și Germania, nutrind speranța — cum este cazul Cehoslovaciei — că Anglia și Franța vor lupta pentru apărarea *statu-quo*-ului.

În sfîrșit, trebuie luate toate măsurile ca Franța să înțeleagă că din cauză că s-a împiedicat de „cele mai nerezale prevederi ale tratatului de la Versailles”, a pierdut „atîtea ocazii de înțelegere cu Germania”. În condițiile în care Germania a început să se reînnarmeze, realizarea unei înțelegeri între cele trei state, a devenit o reală necesitate, cu atît mai mult cu cît ea este „posibilă, onorabilă și sănătoasă”. După ce vor fi luate măsurile indicate, Germania trebuia imediat ajutată, dată fiind situația ei economică precară. În acest sens, se impunea și o reexaminare de către Anglia și Franța a distribuirii materiilor prime. Guvernul german trebuia convins să aplice în practică pacifismul de care vorbesc atît de mult reprezentanții Reichului. În același timp, trebuia exploatată, fără întîrziere, dorința manifestată de Führer, odată cu izbucnirea „crizei din Abisinia”, pentru o apropiere de Anglia și Franța.

Depășind prezentarea considerentelor despre importanța unei asemenea alianțe, și a „piedicilor” care ar merita să fie înlăturate față de avantajele oferite de ea, diplomatul englez se îndreaptă spre un domeniu mai practic. Înțelegerea dintre Anglia, Franța și Germania trebuie considerată „o afacere ca oricare alta”. Ca orice afacere, „ea trebuie să aibă și un preț”. Pentru a înlătura pericolul ca înțelegerea „să nu rămînă numai pe hirtie”, ea — scrie autorul — „trebuie să fie bine plătită”. Cu cuvinte frumoase și promisiuni deșarte — comentează el — „noi nu vom putea stăpîni ambițiile Germaniei”. Dacă vrem să aducem înapoi Germania în concertul european, dacă vrem o înțelegere durabilă, dacă vrem să moderăm și să canalizăm influența ei în Europa, trebuie „să plătim, altfel nu se poate” (We have got to pay for it. Nothing else will now serve). Care era prețul? „Revizuirea tratatului de la Locarno, eliminarea prevederilor despre zona demilitarizată renană, redarea coloniilor care au fost cîndva sub dominație germană și asupra cărora Germania are pretenții legitime”. Existența încă a zonei demilitarizate renane — se arată în memorandum — „este cel mai desăvîrșit exemplu al negării egalității Germaniei”. O înțelegere cu Germania ar duce sigur la o rezolvare mai ușoară atît a problemei zonei cît și cea a coloniilor. El este convins că odată cu revenirea Germaniei între membrii Societății Națiunilor, vor putea fi stăpînite „și pretențiile ei asupra țărilor din sud-estul Europei”. Asta nu înseamnă — arată el, în continuare — că vom putea să prevenim „penetrația economică și culturală germană în aceste țări dat fiind că ea a făcut parte din politica Germaniei cu mult timp înainte”. În orice caz — adaugă el — eventuala înțelegere va putea asigura „o moderare” a politicii germane în această parte a Europei.

În cazul cînd Franța și aliatele ei vor refuza să se alătore vederilor britanice, Anglia ar putea să încheie o înțelegere cu Germania și fără ele. Acordul naval și apropiata perspectivă de încheiere a unui acord aerian bilateral au creat — după părerea exprimată în memorandum — atmosfera și premisele necesare unei reale cooperări anglo-germane. Deocamdată, cel mai important este „să se arate Germaniei bunăvoință” și să fie convinsă că cea mai bună cale este cea a tratativelor. În ceea ce privește anexarea Austriei, situația din zona sudetă, din Dantzing și Coidor, ele trebuie deocamdată să rămînă „probleme deschise”, după părerea diplomației engleze. Din memorandum, care conține de

fapt componentele esențiale ale politicii de concesi și compromis, reiese că sacrificarea principiilor politicii de securitate colectivă constituia un mijloc nu numai pentru satisfacerea pretențiilor statelor totalitare și îndeosebi a Germaniei, ci și pentru a asigura avantajele marilor puteri. Reiese de asemenea că inițiatorii și apărătorii politicii de appeasement, erau încredințați că prețul cu care se va cumpăra bunăvoința Germaniei avea să fie plătit în primul rând de Franța, de statele mici și mijlocii la care se vor adăuga și unele contribuții mai reduse ale Angliei. Recomandațiile făcute în memorandumul întocmit de Asthon Gwatkin, unul din economiștii Foreign Office-ului, din ianuarie 1936, cu privire la concesiile economice ce trebuiau acordate Germaniei, printre primele figura „mină liberă în comerțul țărilor din sud-estul Europei” și „accesul Germaniei la unele surse de materii prime”. Se prevedeau „eventual, chiar redarea unor colonii”²³. Iar în „catalogul de concesi”²⁴ înscris în memorandumul întocmit de Sir William Strong — înalt funcționar al Foreign Office-ului — politica ce trebuia urmată de Anglia față de statele ce trebuiau sacrificate pe altarul alianței anglo-germane, era expusă cu precizie. Date fiind marile interese ale Germaniei în țările Europei Centrale, amestecul Angliei — cum scrie el — în ceea ce privește apărarea independenței Austriei, ar trebui să ia sfârșit. Cum anexarea Austriei va avea loc oricum ar trebui, „înlăturată din timp zona demilitarizată renană”. În schimb, guvernul englez „ar trebui să facă totul pentru a asigura un tratament mai bun minorității germane din Cehoslovacia”. Autorul propune înlăturarea imediată a clauzei înscrisă în tratatul de pace, despre vinovăția Germaniei de a fi provocat primul război mondial și chiar o reformă a statutului Societății Națiunilor.

Să reținem deocamdată că în toate memorandumurile amintite, înlăturarea statutului zonei demilitarizate renane, figura printre primele piedici din calea unei cooperări directe cu Germania. Pentru a întări convingerea celor interesați, Foreign Office-ul întocmește un studiu despre „problema zonei demilitarizate renane”²⁵, al cărui autor este Orme Sargent, atunci subsecretar permanent de stat la externe.

Care este valoarea zonei și dacă „merita” în cazul atacării ei de către Germania să fie apărată pe calea armelor?, acestea sînt principalele probleme de care se ocupă autorul studiului. Pentru securitatea Franței și a Belgiei — scrie Sargent — zona nu are o prea mare valoare. Ea este însă foarte necesară pentru aliații Franței. Prin invadarea zonei — explica el — Franța ar putea oricînd să ajute pe aliații ei în cazul unui atac al Germaniei. Deci, conchide autorul, în cazul remilitarizării zonei renane, valoarea alianțelor franceze va fi simțitor redusă. Eficiența ei în fața „rușilor, polonezilor și cehilor va fi anihilată”. O asemenea situație — continuă el — va avea repercusiuni grave asupra influenței exercitate de Franța în toate țările Europei Centrale. În cazul cînd aliatele Franței vor exercita presiuni ca ea să apere chiar cu armele în mină zona renană, autorul propunea ca guvernul englez să „dea o strictă interpretare obligației Angliei de a acorda asistență Franței”. În conformitate cu prevederile tratatului de la Locarno, Anglia trebuia să acorde asistență Franței în cazul în care zona ar fi atacată, numai în cazul în care reocuparea ei ar fi fost însoțită și de violarea teritoriului francez și belgian. Orice atingere de zonă fără atacarea celor două țări nu impunea Angliei exercitarea obligațiilor ei. Este locul să amintim că, începînd din 1922, diplomația franceză a făcut repetate încercări de a convinge Anglia „că orice violare a zonei renane trebuie să fie considerată ca un caz de agresiune contra Franței”²⁶. Pentru a evita încurcături și neplăceri — se arată în memorandum — dată fiind certitudinea că Germania va cere abolirea statutului zonei, se recomanda ca Franța să aprobe anularea articolelor 42, 43

²³ B. Wendt, *Economic appeasement*, Düsseldorf, p. 279.

²⁴ M. Gilbert, *The roots of appeasement*, London, 1966, p. 83.

²⁵ Memorandum Foreign office (Orme Sargent) 10 februarie 1936, in O. Hauser, *op. cit.*, p. 297.

²⁶ J. Laroche, *Au Quoi d'Orsay avec Briand et Poincaré*, 1913—1926, Paris, 1957, p. 151.

și 44 din tratatul de la Versailles precum și cele înscrise în cel de la Locarno. În schimb, se vor cere Germaniei asigurări și garanții pentru respectarea țărilor din sud-estul Europei. Orice altfel de aranjamente — preciza Sargent — cu privire la zonă erau „pur și simplu irealizabile”. În aceeași lună, ambasadorul englez la Paris era instruit să aducă la cunoștința guvernului francez „să nuse hrănească cu iluzii” în ceea ce privește apărarea zonei renane și să înțeleagă că zona „a fost creată în primul rând pentru apărarea securității Franței și Belgiei” și nu, cu alte cuvinte, pentru apărarea aliaților Franței. Soarta acestor state nu constituie o preocupare pentru Anglia²⁷.

A doua zi după reocuparea zonei renane de către 19 batalioane de infanterie și 13 grupe de artilerie²⁸ germane, Eden declara celor apropiați: „noi trebuie să înlăturăm orice acțiune militară a Franței, contra Germaniei. Din ferire trebuie folosită declarația lui Flandin prin care el preciza că Franța nu va acționa singură, ci va supune agresiunea Societății Națiunilor”²⁹. Iar în memoriile sale el scrie că „tăria poziției noastre constă în aceea că Franța nu este dispusă pentru o aventură militară”³⁰. Despre discuțiile purtate în Camera Comunelor, a doua zi după 7 martie, în legătură cu remilitarizarea zonei, ele s-ar fi putut desfășura — cum scrie Corbin, ambasadorul Franței la Londra — „în condiții analoge și în săptămâna trecută când evenimentul încă nu s-a produs”³¹. Iar în discursul ținut la 9 martie de primul ministru englez, Baldwin, el a ținut să facă aluzie la ocaziile neglijate de Franța pentru a se înțelege cu Germania. Indirect, el a amintit de „susceptibilitățile franceze”, „de vechile emoții istorice”, și a precizat că ele nu ating cu nimic Anglia, care are propriile sale dificultăți și probleme de rezolvat. Noi nu dorim altceva — a continuat primul ministru — decât să ne păstrăm singele rece”³². Nu este greu de înțeles de ce aceste declarații au fost primite cu mare satisfacție la Berlin³³ și au întărit credința că la Geneva, Anglia se va opune la eventuala aplicare de sancțiuni economice contra Germaniei. Într-adevăr, nu numai că guvernul englez s-a opus oricăror propuneri care aveau în vedere aplicarea unor sancțiuni economice, ci a prezentat chiar un document în care au fost expuse consecințele grave ale unei asemenea acțiuni³⁴. Au fost subliniate în primul rând, efectele negative asupra comerțului internațional dat fiind că Germania era cea de a treia țară importatoare din lume. În al doilea rând, se constata faptul că eventualele sancțiuni vor afecta economia acelor țări din care Germania importa diferite produse. Singurele țări „dispuse să aplice eventualele sancțiuni” vor fi Franța, Belgia și U.R.S.S. Celelalte țări erau împărțite în „mai puțin sigure” și cele care vor refuza categoric aplicarea lor. Din cauză că Germania era unul din cumpărătorii principali a produselor de bumbac, ca și din cauză că ea datora sume mari de bani, cercurile financiare și industriale engleze se opuneau — arată documentul — oricăror sancțiuni. Se preciza că orice încetare de plăți a marilor firme particulare germane sau lipsa subvențiilor de către stat în domeniul financiar ar constitui o gravă amenințare pentru economia Angliei.

În concluzie, nu trebuiau luate nici un fel de măsuri prin care să se pedepsească Germania.

Prin reocuparea zonei demilitarizate renane, Germania hitleristă a reputat un nou și mare succes pentru că actul de la 7 martie 1936, a pus sub semnul întrebării întregul sistem de relații internaționale care se bazau pînă atunci pe securitatea colectivă.

²⁷ N. Thompson, *The anti-appeasers*, Oxford, 1971, p. 85.

²⁸ *Documents diplomatiques français 1932—1939*, 2 série (1936—1939), Tome I, Paris, 1963, p. 413.

²⁹ O. Hauser, *op. cit.*, p. 207.

³⁰ Eden, *op. cit.*, p. 405.

³¹ *Documents diplomatiques français*, Tome I, p. 529.

³² *Ibidem*, p. 474.

³³ *Ibidem*, p. 476.

³⁴ E. Wendt, *op. cit.*, p. 299.

În locul unei politici ferme, din partea Angliei și Franței, care ar fi avut adeziunea țărilor Micii Înțelegeri, a țărilor din Înțelegerea Balcanică, a Poloniei, a țărilor baltice care erau gata să se angajeze alături de ele, a fost promovată o politică de supunere în fața agresorului și a agresiunii. Puterea și autoritatea Societății Națiunilor au fost slăbite, ea legalizând în cele din urmă actul săvârșit de Germania. Ce oare sînt în drept să creadă statele mai puțin însemnate — se întreba Titulescu în discursul ținut la 18 martie 1936 la Londra în cadrul sesiunii extraordinare a Consiliului S.D.N. — despre eficacitatea acestei Societăți a Națiunilor³⁵. Politica dusă de Anglia și Franța care — cum scria Beneș — „au încercat să se salveze prin retrageri și compromisuri nedemne”³⁶, a avut grave consecințe asupra situației acestor țări. Iar prețul pe care l-au plătit aceste țări, și nu Anglia, începînd de la 7 martie 1936, a fost foarte scump.

³⁵ N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 727.

³⁶ E. Beneș, *La démocratie aujourd'hui et demain*, Neuchâtel, 1944, p. 141.

CU PRIVIRE LA ISTORIA ORAȘULUI BÎRLAD *

DE

I. CAPROȘU

Bîrladul este unul din cele mai vechi și mai importante orașe românești, cu o istorie foarte bogată și deosebit de interesantă ce se întemeiază pe un vast material documentar publicat sau inedit chiar pentru epoci ca cea medie sau modernă, despre care alte orașe de aceeași vechime sau însemnătate dispun de o bază documentară limitată. În aceste condiții, monografia Bîrladului nu se poate situa decât între cărțile de cel mai mare interes pentru istoric sau pentru iubitorul de istorie. Iată suficiente motive care justifică și reclamă atenția noastră, chiar dacă o scurtă recenzie asupra acestei cărți a fost publicată și în tomul XII al acestui periodic (p. 304—307). Din păcate, cartea intitulată astfel constituie o apariție editorială insignifiantă și, după cum vom vedea, deconcertantă, fiind departe de ceea ce trebuie să fie o monografie de oraș. Această lucrare, intitulată impropriu, nu are o structură monografică și deci nu cuprinde istoria orașului nici măcar în liniile ei generale, ci doar *ceva* despre evoluția istorică a Bîrladului din care se poate reține foarte puțin, restul situându-se fie în aria diletantismului, fie de-a dreptul în sfera subprodusului istoriografic ca să nu spunem a maculaturii cu care din ce în ce mai mult este împovărată în ultima vreme istoria unor orașe românești. În absența unei pregătiri de specialitate, a unei documentări adecvate și a unei responsabilități profesionale a autorilor, se încropesc de la o vreme „monografii” din care identitatea istorică urbană dispare, locul ei fiind luat de o expunere în care inexactitățile, enormitățile și chiar falsul se subsumează într-o istorie caricaturală care îl deconcertează pe specialist și îl înșală pe cititorul mai puțin avizat. Este și cazul acestei așa-zise monografii care, cu puține excepții, oferă o imagine alterată de istorie, așa încât uneori ajung pur și simplu să improvizeze după bunul plac, asupra istoriei Bîrladului. Unii din autorii cărții nu au cunoștințe elementare răstălmăcind în mod incalificabil evoluția istorică atât de interesantă a Bîrladului. Numai cîțiva din cei 14 autori ai cărții își onorează semnătura printr-o expunere istorică onestă și corectă întemeiată pe izvoare; marea lor majoritate sînt străini de istorie și de cercetarea științifică. Primul dintre aceștia din urmă, în ordinea paginilor cărții, este semnatarul capitolului al II-lea intitulat *Populația*, capitol ilustrativ pentru modul în care este întocmită această pseudomonografie. Autorul (V. Cîrcotă) afirmă dintru început că „informațiile documentare asupra numărului de locuitori, în principalele etape de evoluție a orașului Bîrlad, sînt *relativ sărace*. Aceasta ne-a determinat ca alături de documente scrise să folosim *analogiile cu alte centre cărora li s-a stabilit evoluția numerică a locuitorilor*”, (subl. ns), (p. 11). Înainte de a vedea că aceste informații nu sînt

* *Monografia municipiului Bîrlad*, 1974, 166 p.

„relativ sărace” și că deci apelul la analogii este inutil, să observăm că autorul n-a văzut nici mențiunile de el „documente scrise”, deoarece întregul capitol se întindează pe următoarele trimiteri, foarte sugestive dacă le redăm în ortografia și punctuația autorului :

- „1. M. Roller, *Istoria R.P.R.*, ed. didactică, 1952, p. 70 (sic !)
2. ... *Istoria României*, vol. II, ed. acad., 1962, p. 60 (sic !)
3. C. C. Giurescu, *Orașe sau țirguri și cetăți moldovenești*, ed. acad., 1967 p. 194 (sic !)
4. Al. Papadopol Calimah, *Notiță istorică despre Birlad*, p. (sic !)
5. Idem, p. 5 (sic !)
6. I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. IV, p. 93“ (!!!).

Prima notă se referă la menționarea Birladului în cronica Haliciului, a doua la descoperirea a trei cuptore de redus minereul de fier, a treia la scri-soarea șoltuzului Hlrlea către brașoveni, a patra la faptul că Paul de Alep a „ajuns la un țirg mare numit Birlad, care are trei biserici” și a cincea la con-semnarea de către D. Cantemir a faptului că „acest oraș a fost odinioară foarte mare”; numai cea de a șasea trimitere privește o informație cu caracter demo-grafic, dar citatul este aproximat de autor sau copiat de el dintr-o altă lucrare decât la cea la care face trimiterea întrucît el nu corespunde, ca formă, textului din *Documentele birlădene*. Neconsultînd deci izvoarele și nerecurgînd nici la promisiunile analogii, autorul s-a încumetat să rezolve problema evoluției demo-grafice a Birladului de la începuturi pînă azi pe baza lucrărilor citate în cele șase note din care cinci n-au nici o legătură cu subiectul, iar a șasea s-a văzut ce constituie în realitate. Dacă modul de citare a surselor dă întreaga măsură a nivelului de cunoștințe al autorului, nu înseamnă că trebuie să renunțăm la examinarea afirmațiilor lui cel puțin din necesitatea de a restabili adevărul istoric, adevăr la care autorul nu putea ajunge în lipsa temeiului documentar. Nu mai pot să mire deci afirmații ca acestea: „În perioada sec. al XII (!) — XIII-lea, numărul locuitorilor trebuie să fi fost cam 1000—1500”; „Pentru sec. al XIV (!)—XV-lea se apreciază (de cine? — n.n.s.) că numărul locuitorilor a ajuns (!) la 2.000—4.000”, număr suficient, după opinia autorului, pentru a justifica enormitatea ce urmează imediat după această afirmație: „În această perioadă, orașul devine capitala (!) „Țării de Jos“ (!) (subl. ns.), (p. 11); vezi și afirmația similară a lui Ștefan Secară, de la p. 128). După cum se știe, Birladul n-a fost niciodată capitală, iar Moldova a fost în permanență un stat unitar; orașul a fost numai reședință a marelui vornic al Țării de Jos, dar cu mult mai tîrziu, spre mijlocul secolului al XVI-lea (1541). „În sec. al XVI (!) — XVIII-lea (!), scrie V. C., numărul locuitorilor a crescut puțin, mai ales datorită vicisitudinilor vremii... (p. 11), conchizînd apoi că „În această perioadă (!), populația ora-șului trebuie să fi variat între 5000—(!) 6000 (de, n.n.s.) locuitori” (subl. ns.), (p. 12). „În sec. al XIX-lea, continuă autorul, ... numărul locuitorilor crește sim-țitor. În anul 1896 s-au înregistrat (de cine? — n.n.s.) 19451 locuitori” (subl. ns.), (p. 12). În afară de numărul locuitorilor de la 1896, al cărui sursă nu o indică, V. C. „rezolvă” problema istoriei demografice a Birladului de pînă în secolul XX prin simple supoziții eșalonate în patru fraze, deoarece, chipurile, informațiile documentare sînt „relativ sărace”. De fapt, și această ultimă afir-mație a lui V. C. este foarte... relativă dacă avem în vedere faptul că pentru evoluția demografică de atîtea secole a Birladului el cunoaște doar două infor-mații: mențiunea lui Bandinus (1646) despre cele 600 de case cu 5000 de locui-tori, reproducă de el aproximativ, după cum am arătat deja, și cea privitoare la anul 1896, luată tot pe cale indirectă, dintr-o lucrare apărută în 1898 (*Marele Dicț. Geogr. al României*, p. 449).

Pentru că cititorul mai puțin avizat nu trebuie să rămînă indus în eroare de ceea ce i-a înfățișat în mod atît de puțin responsabil acest autor ca fiind „evoluția numerică” (!) a populației Birladului de-a lungul secolelor, se cuvine

să reamintim că date statistice pentru ținutul Bîrladului din care făcea parte și orașul cu același nume există încă din anul 1591¹.

Informații statistice incomplete, dar peste care nu se poate trece, oferă călătorii străini Bonnici (1632), Barsi (1633), Diodat (1641), Bassetti (1643) și, mai complete decât cele compilate de V.C., Bandini (1646), toate prelucrate și bine-cunoscute demult cercetătorilor². Pentru secolul al XVIII-lea există binecunoscuta catagrafie din 1774, atât de des folosită în ultimele decenii de cercetători³, în care populația este înregistrată nominal, după starea socială⁴. Mult mai bine cunoscute sînt catagrafiile din secolul al XIX-lea, analizate atât de temeinic în ultimele decenii: Condița liuzilor din 1803, statisticile din 1820, 1832, 1838, 1845, 1852 și 1859⁵. În sfîrșit, autorul nu știe nici de existența *Dicționarului topografic și statistic al României* al lui D. Frunzescu (Buc., 1872), de unde putea afla că populația Bîrladului la această dată număra 26 586 de locuitori, după cum din lucrările consacrate statisticilor menționate putea extrage date gata prelucrate din care rezultă clar locul Bîrladului în evoluția demografică a Moldovei. Datele sumare de mai sus evidențiază de la sine că V. C. a naufragiat pur și simplu într-un domeniu de care este total străin, așa încît această parte a capitolului *Populație* din carte trebuie rescrisă în întregime; ea aruncă îndoieli și asupra extrem de sumarei sale expuneri asupra demografiei Bîrladului între 1912 și 1974; de altfel, cele cîteva date statistice luate din recensămîntele acestui interval sînt lipsite de un comentariu adecvat din punct de vedere demografic. Subcapitolul *Structura profesională* excelează prin aceeași nuditate și aceleași confuzii rizibile. „Reflectînd particularitățile formațiunilor social-economice care s-au succedat de la apariția orașului și pînă azi, *structura profesiunilor a evoluat corespunzător*“, scrie V.C., continuînd apoi: „În orînduirea feudală — după cum aflăm din actul de hotărnicie (!) din 1495 — în oraș se găseau șoltuzi și pîrgari, care se ocupau cu treburi administrative, *îrîgovești* care se ocupau cu meșteșugurile și negoțul și un număr de *agricultori*“ (subl. ns.) (p. 13). Fără a mai comenta precaritatea deconcertantă a cunoștințelor autorului cu privire la această problemă, trebuie să amintim că datele ei principale se află în catagrafiile menționate mai sus și în numeroasele documente ale epocii adunate în mare parte în chiar *Documentele bîrlădene* ale lui Antonovici pe care autorul nu probează a le fi parcurs. Din aceleași surse se puteau extrage și datele exacte necesare subcapitolului *structura națională*, spre a-l scuti pe cititor de aserțiuni de felul: „După cum afirmă unii istorici, începuturile *urbanismului* (!) în teritoriile românești s-au făcut (!) cu participarea unor *elemente alohtone* (!) (secui, sași, armeni etc.). Populația locală i-a asimilat cu timpul *realizînd fenomenul omogenizării*“ (subl. ns.) (p. 14) (!). În aceste condiții, nu e de mirare că V.C. face din români... naționalitate conlocuitoare (a se vedea p. 15). La același nivel se situează cunoștințele sale și despre *densitatea populației* pe care o „analizează“ în ultimul subcapitol, intitulat astfel, al *Populației*. În sfîrșit, trebuie să subliniem că acest capitol de

¹ *Documente privind istoria României*, A. Moldova, sec. XVI, vol. IV, p. 4, nr. 5.

² D. Ciurea, *Noi considerații privind orașele și târgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“ — Iași, tom. VII (1970), p. 13 și *passim*, pentru bibliografia problemei.

³ Cf. volumul *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. I, sub red. prof. Ștefan Pascu, Cluj, Ed. Dacia, 1972; v. și Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, Iași, tom. XII (1975), p. 35—50, p. 1—16.

⁴ Microfilm la Arh. St. Iași, sub dată, și Arh. St. București, Micro. U.R.S.S., Rola 30 și 31.

⁵ Cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 56 și urm.; vol. *Populație și societate*, cit.; Ecaterina Negruți, *loc. cit.*, și anexa nr. 1 cu prelucrarea datelor. Pentru anul 1835, v. Const. C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului al XIX-lea*, Buc., 1957.

monografie care dezinformează într-atît cititorul a fost publicat în aceeași formă și în *Liceul pedagogic „Alexandru Vlahuță” Bîrlad, 100 ani: 1870—1970*, din 1970, p. 167—174 (sub titlul *Date geografice asupra populației muncîpiului Bîrlad*) unde autorul precizează că acest articol a fost publicat anterior în aceeași structură cu titlul *Studiul demografic al orașului Bîrlad* (!). Dacă lui V.C. îi este atît de indiferent titlul sub care își publică și republică enormități de genul celor de mai sus este de neînțeles atitudinea celor care îi sînt complici în consumul inutil de hîrtie și în răspîndirea a ceea ce constituie pe de-a-ntregul o incalificabilă slujire a interesantei istorii a Bîrladului.

Trecînd peste prima parte, cea de istorie străveche (p. 16—25), a capitolului al III-lea (*Bîrladul — istoria unui străvechi oraș*), parte bine informată și metodic prezentată, ajungem la subcapitolul *Documente interne despre orașul Bîrlad* întocmit sub aceleași „auspicii” ale necunoașterii istorice și a lipsei de responsabilitate. Potrivit autorului acestei părți privilegiul comercial acordat la 6 octombrie 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor lîoveni este un *document intern* (!), cînd el, după cum se știe, este socotit de toți istoricii și editorii de acte medievale un document extern, pentru că beneficiarii lui sînt dinafara granițelor. Este fantezistă și interpretarea că „în document (.) Bîrladul apare printre orașele mari (!) ale țării ca: Suceava, Bacău, Iași etc.” (subl. ns.) (p. 26), după cum grivna din același privilegiu nu s-a depreciat niciodată în... grivnă, cum e tipărit în carte. După inexactitatea și fantezia din primele două paragrafe, autorul ajunge imediat, în cel de-al treilea paragraf, la enormitate, scriînd că, „după împărțirea Moldovei în două între cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun... Bîrladul devine scaun al Țării de Jos. Aici își avea reședința încă din 1401 și vornicul Țării de Jos, a cărui jurisdicție se întindea de la Fălciu, pe Prut, pînă la Galați, pe Siret” (subl. ns.) (p. 26). Este de-a dreptul uluitor cum se pot aduna într-un atît de scurt pasaj atîtea enormități. În intervalul menționat de autor, nu Bîrladul ci Vasluiul era reședința lui Ștefan voievod⁶, iar noțiunea de „Țara de Jos” nu este atestată documentar și nici nu poate fi dedusă din actul din 1 septembrie 1435 care consemnează împărțirea domniei celor doi⁷. Bîrladul a devenit reședința vornicului Țării de Jos nu în 1401, ci, așa cum am specificat mai sus, peste aproape un secol și jumătate, iar jurisdicția marelui vornic nu se întindea „de la Fălciu... pînă la Galați”, ci peste întreaga Țară de jos a Moldovei, adică peste jumătatea sudică a țării.

Spre a nu ocoli proprietatea termenilor chiar atunci cînd plasticitatea lor pare mai puțin... științifică, trebuie să spunem că datele pasajului următor sînt redade de autor de-a dreptul *anapoda* (între paranteze drepte, cu litere cursive, transcriem datele exacte): „Printre vornicii vestiți ai Țării de Jos, găsăm pe Petru Carabăț (1503—1518) [nu exista vornicia Țării de Jos; Petru Carabăț a deținut dregătoria de vornic între 1515 și 1523, n.n.s.], pe Huru (1535, 1541, 1546) [vornic în 1530—1540, iar fără titlu apare în sfat între 1545 și 1548, n.n.s.]... Ieremia Movilă (1591), pe Nestor Ureche (1592—1599, 1607) [1596—1611, n.n.s.]... pe Coste Bucioc (1619), socrul lui Vasile Lupu [Coste Băcioc, 1616, 1617—1620, n.n.s.], pe Gheorghe Ghica, mai tîrziu domn al Moldovei [1647—1652, n.n.s.], pe Grigore Ureche, cronicarul Moldovei [1634—1646, n.n.s.], pe Miron Costin, marele cronicar [1667—1671, n.n.s.], pe Constantin Cantemir [nu a fost niciodată vornic, n.n.s.]...”. Lipsesc însă mulți dintre „vornicii vestiți”, precum Dumbravă (1572—1574) Ionașcu, Ghenghea (1626—1630), Lupu Coci (viitorul domn Vasile Lupu: 1630—1633), Toma Cantacuzino (1659—1665) etc.⁸.

⁶ Vezi datarea topică a documentelor emise după împăcarea celor doi frați, în *Doc. priv.ist.Rom.*, A, XIV—XV, vol. I, doc. nr. 150 și urm.

⁷ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 681—684.

⁸ Pentru toate numele și datele exacte, inclusiv luna și ziua, vezi N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni, 1384—1711*, în „Anuarul” cit., tom. VIII (1971), p. 403—405; cf. și idem, *Dicționarul marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Buc., 1971.

Întregul subcapitol nu conține nici o trimitere și este greșit de la început până la sfârșit. Scurtul paragraf care urmează, intitulat *Documente externe este scris în același mod*; termenii *vila* sau *forum* dintr-un act extern ar „însemna, după autor, reședință domnească, loc de popas al domnului“ (!) (p. 27). Această este situația și a subcapitolului următor, *Epoca de mare înflorire a orașului* (p. 27—31), unde nu este prezentat aproape nimic din ceea ce a condiționat dezvoltarea deosebită a Birladului; dimpotrivă, jumătate din text se referă la prăzi și distrugerii ale orașului din secolul al XV-lea, „după care evenimente, i se pare logic autorului, orașul începe să decadă în tot secolul al XVI-lea“, ceea ce este ilogic chiar în condițiile în care raportăm afirmația la mențiunea anterioară a autorului că „alegerea ca reședință a marelui vornic din Țara de Jos... nu este lipsită de semnificație“ (subl. ns.) (p. 27). Numai că această „alegere“ a avut loc, după cum se scrie pe pagina precedentă, la... 1401 (corect: 1541)⁹, așa că „descoperirea“ autorului cu privire la decăderea Birladului „în tot secolul al XVI-lea“ este curată invenție pe care izvoarele epocii, ce îi sînt autorului necunoscute, o contrazic: pentru că nu întîmplător a fost ales Birladul la mijlocul secolului al XVI-lea ca reședință a unuia din cei doi mari vornici. Revenind la „concluzia“ autorului despre inchipuita decădere a orașului, se cuvine să menționăm și ultimul său „argument“, la fel de rizibil: „La aceasta („decăderea“ din sec. XVI, n.ns.) a contribuit și interceptarea (!), de către turci, după cucerirea Constantinopolului (1453), a marelui drum de comerț internațional care traversa Moldova, legînd nord-vestul Europei cu Orientul și trecînd prin Lvov — Iași — Birlad — Galați — Chilia și Cetatea Albă“ (subl. ns.) (p. 27).

Total străin de noțiuni elementare de istorie medievală este și autorul subcapitolului următor intitulat greșit *Ocolul Birladului* (p. 27—28) deoarece această parte este consacrată *hotarului* orașului. Pentru că autorul nu știe ce e ocolul, el scrie că „încă din vechime (!) orașul stăpînea nu numai vatra clădită cu terenul înconjurător, ci și un *împunător ocol*“ (subl. ns.) (p. 27). Ocolul curții și tîrgului Birlad nu era însă deloc „împunător“, ca al cetăților și tîrgurilor Suceava, Roman, Neamț (Tîrgu Neamț) sau, mai ales, ca acel al curții domnești din Piatra, ci a avut în componență doar șapte sate¹⁰. Primul act în care se menționează acest ocol nu datează din 1445, cum scrie autorul trimițînd la textul publicat de M. Costăchescu, ci din 1435¹¹. Nici vorbă însă nu este de ocolul Birladului în documentul intern din 1441 aprilie 16. Actul este *numai scris la Birlad*, iar satele Dilțegani și Dărești precum și poiana (nu satul cum afirmă autorul) de la Hovrăleata pe care Ilișă vodă le întărește lui Cozma Pivnicerul (nu „îl miluiește“) nu erau la această dată „din ocolul Birladului“, cum scrie în acest subcapitol (de unde rezultă că, chiar dacă trimiterea la documentul respectiv este corectă, autorul nu a văzut textul). „Acest ocol al tîrgului Birlad“, continuă greșit autorul, este descris mai pe larg în documentul din ianuarie 1495“, adică în actul prin care Ștefan cel Mare le întărește birlădenilor *hotarul*, adică moșia tîrgului, și nu ocolul de sate ce țineau de curtea domnească din Birlad. Rezumînd defectuos și cu interpretări greșite acest binecunoscut document, autorul vede, nu se știe pe ce teme, în scutirea birlădenilor de vama mică un „privilegiu de care se bucurau *numai locuitorii din orașele străvechi dinaintea întemeierii*“ (!) (p. 28). Abia după acest act se amintește pentru prima dată de curtea domnească din Birlad care devine imediat în același pasaj „așa-zisa curte din Birlad“ (p. 28). Întregul subcapitol se reduce așadar la o sumă de greșeli și confuzii din care cititorul nu află nimic precis din ceea ce ar fi trebuit să-i ofere un subcapitol astfel intitulat. O excepție o constituie subcapitolul ce îi succede acestuia și care se referă la *Cetatea de pămînt a Birladului* (p. 28—29) cu informații sucinte, dar corecte și utile cititorului.

⁹ Ilie Minea, *Cînd apare mai întîi marele vornic al Țării de jos*, în „Cercetări istorice“, X—XII (1936), p. 338; cf. și D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova*, în „Anuarul“ cit., tom. II (1965), p. 146 și urm.

¹⁰ D. Ciurea, *Organizarea administrativă...*, p. 232.

¹¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 681—684.

Nu același lucru se poate spune despre subcapitolul următor (*Organizarea administrativă a Țîrgului Bîrlad*) (p. 31—35) care, pe lângă câteva chestiuni expuse corect, conține destule erori și omisiuni din rîndul cărora observăm, în treacăt, că șoltuzului nu i se spune *ci voit*, ci acest nume era folosit îndeobște de comunitățile de armeni (vezi p. 31), că dările nu erau stabilite de șoltuz ci de domnie, că acesta nu „repartiza loturi din *ocolul Țîrgului*” (subl. ns.) (p. 32) ci din *hotarul* (moșia) Țîrgului, că legenda peceții nu era scrisă cu litere chirilice și nu „*suna* (!) astfel: Peceata trăga Brălad” (subl. ns.) (p. 32), ci, această legendă era în limba slavă și era scrisă deci cu caractere slavone sub forma: + Печать Țърга Бѣрлад (în traducere: „+ Pecetea Țîrgului Bîrlad”), că „birarii sau *uradnicii* (sic!) care stringeau *birurile* (sic!), deșugubinari... globnicii, care stringeau gloabele sau amenzile etc.” (subl. ns.) p. 32) nu erau în slujba urbei, cum bănuiește autorul, ci în serviciul domniei, că birnicii nu sînt totuna cu *ureadnicii* (forma corectă), că ureadnicul nu era un simplu stringător de bir (nu „biruri”), ci era reprezentantul domniei în oraș întocmai cum șoltuzul era reprezentantul orașenilor, că birarii, deșugubinari și globnicii nu erau „mici dregători” ci slujbași (slugi) domnești, că aserțiunea potrivit căreia „forța militară pentru apărarea orașului o furniza vornicul, care avea în subordine un corp de oaste, format din circa 500—600 (de, n.ns.) *oșteni*, aflați în *subzistența Țîrgului*”, iar „în caz de pericol iminent, interveneau și *cetele boierești* alcătuite din slujitorii acestora, *putîndu-se angaja și mercenari...*” (subl. ns.) (p. 33), este, această aserțiune, pe de-a întregul, fantezistă și că, în sfîrșit, acest subcapitol constituie, după cum se vede, o compilație plină de greșeli, confuzii și fantezii.

O încropire penibilă, în care compilația după caduca lucrare a lui Al. Papadopol Calimah este „completată” cu „considerații” ilogice, fanteziste și agramate, o constituie subcapitolul *Locuitorii orașului și îndeletnicirile lor* (p. 33—35). Într-o ortografie și o punctuație proprii, autorul adună, fără nici o ordine, câteva date generale și unele „interpretări” personale din care cititorul află despre repețita decadentă a orașului în secolul al XVI-lea, despre „sădăcări” (corect: *săhădăcari*) și „muîngii” (adică: *mumgii*), despre „orient și apus”, despre faptul că o pivă „de fabricat (!) sucmane” de la 1631 constituie „prima manufactură” din Bîrlad (spre norocul cititorului, autorul nu cunoaște documentele căci astfel ar fi împînzit Moldova cu manufacturi încă din secolul al XV-lea), despre aceea că un misterios „document slav inedit” (cota ?) „menționează o interesantă cursă de cai organizată la Bîrlad în vremea lui Alexandru Lăpușneanu”, cursă în care „atît domnul, cît și boierii au scos la probă (la concurs) cei mai buni cai din herghelile lor, care au alergat de la Gura Tutovei, de la Pod, pînă la Tg. (!) Bîrlad”, despre faptul că „aceasta e prima cursă de cai amintită în documentele noastre interne” și că „documentul scoate în relief rolul boierimii locale care se *antrena la cursele de cai*, pentru a servi în oastea călare în caz de război și pentru a-1 sprijini pe domn” (!), despre împrejurarea că „cu aceste ocazie (!) proprietari de herghelii realizau „tranzacții cu diferiți cumpărători, turci etc.), pentru că „rasa cailor de Bîrlad era vestită în toată lumea” (subl. ns.) (p. 33)¹² și, în sfîrșit, despre evenimentul din anul 1686, (cînd, n.ns.) Sobieski intră în Bucovina (!!!) și-i cere lui Cantemir să i se supună, dar acesta refuză și se retrage cu oastea la Bîrlad, unde se afla și Vodă (!) Șerban Cantacuzino, cu oastea sa, venit aici tot din aceeași cauză (?!, subl. ns.) (p. 35).

În aceeași manieră este scris și subcapitolul următor, cu titlul *Vremuri de restriște, de cumplite suferințe ale Țîrgului Bîrlad* (p. 35—36), care începe cu o propoziție de o logică „proprie”: Cu toată prosperitatea economică din secolul al XVIII-lea, orașul nici acum n-a fost scutit de prădăciuni și distrugerii (!) (subl. ns.)

¹² Lăsîndu-l pe autor să afle singur un document de la Alexandru Lăpușneanu cu un conținut și cu informații atît de detaliate și de pitorești ca cele închipuite de el să reamintim cititorului că acea halca, în care excela și Bogdan Lăpușneanu, nu se desfășura, după relatarea lui Grigore Ureche, chiar la Bîrlad (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, 1958, p. 194).

(p. 35). Trecînd peste faptul că Ștefan Tomșa este socotit de autor ca fiind, în 1615, „pretendent” la domnie, să observăm că „prosperitatea economică din secolul al XVII-lea” a Birladului se reduce doar la aceste cuvinte, iar cea din secolul următor nu e nici măcar constatată, pentru că autorul este preocupat numai de „cumplitele suferințe ale tîrgului”, lăsînd impresia că acestea constituie o trăsătură caracteristică a celor două secole de istorie birlădeană, fapt care contrazice și puținul ce s-a spus în subcapitolul precedent despre activitatea economică din acest oraș. Despre înșirarea pe aproape o pagină a calamităților din cele două secole, autorul constată că abia „după 1768 (,) orașul se reclădește și se repopulează și-și (!) reia locul de oraș comercial, intensificîndu-și legăturile cu orașele mai mari ale țării ca : Iași, Galați, Botoșani și chiar cu Brașovul (!), unde se vindeau vite (!)” (subl. ns.) (p. 36), ceea ce bineînțeles nu mai are nevoie de nici un comentariu ca și „descoperirea” că orașul avea „legături strînse și cu alte (!!) țări străine ca Anglia etc.” (subl. ns.) (p. 36). Abia acum se constată că „în Birlad se așează mulți negustori străini : armeni, evrei, greci etc.” ca și cum în secolele anterioare așezarea lor în acest oraș ar fi fost oprită. Tot aici se menționează pentru prima dată că „după 1800 (!) se întăresc la Birlad breslele abagerilor, a cojocarilor, blănarilor etc., care aveau și străzile lor, cu denumirea breslei” (subl. ns.) (p. 36). De ce tocmai acum „se întăresc” aceste bresle birlădene autorul nu spune, după cum nu s-a spus nimic pînă la această dată despre apariția și evoluția acestor asociații profesionale atît de bine ilustrate în documentele birlădene încă din secolul al XVII-lea. Nu se constată documentar însă „străzile”, adică ulițele, „cu denumirea breslei” abagerilor și a blănarilor, cum afirmă fără temei autorul, ci multe altele de acest fel precum cea a casapilor (și mahalaua Cășăpie)¹³, a talpalarilor¹⁴, a bogasierilor¹⁵, a săpunarilor¹⁶ etc. La cele cîteva lucruri confuze și eronate de mai sus reduce autorul dezvoltarea orașului și în prima jumătate a secolului al XIX-lea căci ultima parte a subcapitolului este consacrată calamităților din această perioadă.

Însumînd deci toate subcapitolele consacrate dezvoltării orașului pînă la 1848, în lucrare nu se spune nimic precis și temeinic despre evoluția economică și socială, în multe privințe particulară, a unuia dintre cele mai importante orașe ale statului feudal moldovean ; cu excepția părții menționate, de arheologie, și a subcapitolului privitor la Cetatea de pămînt birlădeană, aproape nimic nu se poate reține din partea de pînă aici a acestei lucrări în care titlurile subcapitolelor nu corespund conținutului acestora, iar datele și informațiile compilate fără nici un discernămint se asociază cu fantezia autorului într-o încropire din care istoria atît de complexă a Birladului nici nu poate fi măcar bănuită de cititor. Această mistificare, săvîrșită prin excluderea necesarei responsabilități elementare a autorului față de cuvîntul scris și față de cititorii coarșeni, cărora le este destinată în primul rînd cartea, pare, această mistificare, a nu-l satisface nici chiar pe autor fapt pentru care el recurge pur și simplu la furt. De aceea, în subcapitolul următor, intitulat *Revoluția de 1848 și Birladul* (p. 36—39), obișnuita compilație este abandonată în favoarea plagiatului. Căci acest subcapitol este în întregime plagiat după articolul lui Gh. Ungureanu, *Frămîntări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din Moldova*¹⁷, al cărui text îl redăm în prima coloană, cea de a doua rezervînd-o, ca de obicei, plagiatorului :

„În același an — 1843 — la Birlad este arestat și dat în cercetare criminală” Ioan Cuza pentru că rostise amenințări asupra ocîrmuirii. Acesta este

„În 1843, fusese arestat la Birlad și dat în cercetare criminală (sic ! I.C.) Ioan Cuza, văr cu Al. Ioan Cuza, viitorul domn al României, pentru că ros-

¹³ I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. I, p. 19 și 48—49.

¹⁴ Arh. St. Iași, dosar lit. D/55, p. 89—94.

¹⁵ I. Antonovici, *op. cit.*, vol. II, p. 127.

¹⁶ Cf. și Fîntîna Soponarilor, *ibidem*, p. 114—116, nr. XCI.

¹⁷ Publicat în „Studii. Revistă de istorie”, an. XI (1958), nr. 3, p. 51—57.

acuzat că umbla înarmat cu sabie și pistoale. Unde se ducea, batjocorea pe ispravnicii și «divaniștii». Flind în casa unui porușnic ce fusese împușcat, Ioan Cuza, ieșind afară spune: *Vedeți singele acesta, el peste puțină vreme are să verse în casa lui Sturza.*

Un Ștefanache Duca declară la cercetare că acest Cuza «ar fi arătat într-un dulap (scrin) peste 300 fișicuri, zicind că acestea are să facă o poznă mare, giurindu-se în tot felul, că va omori și pe dregătorii ținutului și va întreprinde și o revoltă». (p. 58, cu trimiteri la fondurile arhivistice).

Ioan Cuza va avea mult de suferit prin grosurile *Ispravniciei* și *Armășiei* de la Iași, mai ales pentru că la deosebite fețe ar mai fi rostit și ar fi arătat un scrin plin de fișicuri¹⁹ «cu scopos de bunt asupra Ocîrmuirii». (p. 58, idem).

După mult arest el scapă — în ianuarie 1844 — datorită, în parte (!) străduințelor spătarului Grigore Cuza de la Vaslui și a pravilistului Damaschin Bojinca, care invocă insuficiența probelor.

Din cauza asupririlor ce pătimeste, îndată ce iese din închisoare, Ion Cuza cere să i se dea pașaport pentru a pleca în Turcia, cu toată familia. (p. 58, idem).

O scrisoare a lui Alex. Ioan Cuza din Galați... cu data de 9 iunie 1846 — anunța pe prietenul său Iordache Lambrino din Birlad... că la Galați au sosit (!) ca deșinuți politici, spătarul Tucicide și Teodor Sion, «amîndoi patrioți din Vaslui și prin urmare membri ai asociației patriotice și a căreia secretar este Teodor Rășcanu, care prin fuga sa a evitat arestarea...» (p. 64, cu trimitere la fond arhivistic).

tise amenințări asupra ocîrmuirii. Era acuzat că umblă înarmat cu sabie și pistoale, că batjocorește pe ispravnici și divaniși (sic! I.C.). Într-o zi, găsindu-se în casa unui porușnic ce fusese împușcat, Ioan Cuza amenințase stăpînirea (sic! I.C.). «Vedeți singele acesta, spusese el (sic! I.C.), peste puțină vreme, (sic!) are să se verse și (!) în casa lui Sturza».

Un oarecare Ștefanache Duca, (sic! I.C.) declara la cercetare, (sic! I.C.) că Ion (!) Cuza ar fi arătat, într-un dulap sau scrin, peste 300 fișicuri (încercături pentru pistoale)¹⁸ și afirmase «că are să facă o poznă mare, jurindu-se (sic! I.C.) în tot felul că va omori pe dregătorii ținutului și va întreprinde și o revoltă». p. 36—37, fără nici o trimitere).

El însă va fi prins și va avea multe (sic! I.C.) de suferit prin grosurile *ispravniciei* (!) și *armășiei* (!) de la Iași, mai ales că se lăudase și chiar arătase că are un scrin plin cu fișicuri²⁰, în scopul (!) răsturnării ocîrmuirii (!). (p. 37, fără nici o trimitere).

După o perioadă lungă de detențiune, el scapă în ianuarie 1844, datorită străduințelor lui Damaschin Bojinca, care invocase insuficiența probelor.

Din cauza asupririlor, îndată ce iese din închisoare, cere pașaport pentru a pleca în Turcia cu toată familia. (p. 58, cu trimitere la Gh. Ungureanu!).

La 9 iunie 1846 (!) Alexandru Ioan Cuza scria prietenului său Iordache Lambrino din Birlad, dezvăluindu-i că la Galați au sosit ca deșinuți politici spătarul Tucicide și Teodor Sion, «amîndoi patrioți din Vaslui membri ai Asociației Patriotice, al cărui (sic! I.C.) secretar era Th. Rășcanu, care prin fuga sa a scăpat de arestare». (p. 37, fără nici o trimitere).

¹⁸ Această explicație, la Gh. Ungureanu, în notă (cf. loc. cit., nota 5: „Fișicuri” = încercături pentru pistoale.

¹⁹ Explicarea cuvîntului, la Gh. Ungureanu, în notă (Vezi nota de mai sus).

²⁰ În notă (47), copiată și explicația lui Gh. Ungureanu (vezi mai sus nota 18).

...Se cumpărase, prin Costache Racliș, șei de cai de la Birlad... Costache Racliș este arătat ca unul care mai cu samă au lucrat în totul și s-au purtat la multe locuri spre aflarea de partizani și nălmirea de oameni, «a fost la Focșani unde s-a întâlnit cu Poni, și acolo au răsuflat vorbe cu o îndrăzneală sumeafă...».

Costache Racliș ținuse la Focșani un discurs «... despre înjgheizarea unei revoluții». (p. 67, idem).

Tudorache Gheorghiu (clucerul, (!) declară că pe Cuza, Aslan, Miculescu și Duca din Birlad nu i-a văzut.

...Racliș a vorbit la Focșani cu Poni: acesta-i vorbea «despre greutatea și strîmbătățile guvernului de care este asuprită patria; el insulta pe tot românul neînsușit de dragostea patrioțică, ca prin urmare să-și facă fiilor săi un dulce viitor, să verse puterea aristocraților, să facă pe acei mîndri nobili să geamă sub lovirea răzbnării lor, precum odinioară Franța se găsea teatrul unei asemenea sîngeroase scene». Tot Racliș a mai spus că «reforma-rea unei nouă stăpîniri ar desăvîrși planurile și dorința unor iubitori de patrie». (p. 68, idem).

Mălinescu declară la întrebarea pusă ... că ... pe Costache Racliș, pe aga Grigore Cuza, pe aga Alecu Aslan, pe tîndrul Miculescu ce-i zice și Popescu și pe tîndrul Costache Duca (,) șezători în Birlad, el răspunde că «cunoaște fețele acestea, afară de Aslan» (p. 69, nota 1, idem).

În fața comisiei, Iordache Lambrino și Bontaș își recunosc «vîna» și declară că pe viitor nu se vor mai amesteca «cît de puțin la ceea ce privește de-a Ocîrmuirii». (p. 71, idem).

Ne oprim aici cu juxtapunerea textelor nu fără a sublinia că aceste două coloane s-ar fi putut lungi întrucît, așa cum am spus, subcapitolul este în întregime plagiat după articolul menționat. După cum se vede din textele de mai sus, nu avem de-a face cu un simplu plagiat ci cu copierea unui text pe care plagiatorul, agramat și fără cunoștințe de istorie, nu îl înțelege în bună măsură, așa încît el răsălmăcește și mistifică citatele din documente, denaturînd pînă și sensul cuvintelor, ca să nu mai vorbim de ortografie și punctuație, care îi sînt întru totul străine și contribuie la conturarea profilului „spiritual” al plagiatorului.

Racliș cumpărase cai și șei de la Birlad...

El mijlocise legătura și cu alții și este arătat ca unul care a lucrat în totul și s-a purtat la multe locuri spre aflarea de partizani și nălmirea de oameni și au răsuflat vorbe cu îndrăzneală sumeafă (sic! I.C.). El ținuse un discurs la Focșani despre înjgheizarea unei revoluții.

(p. 38, cu trimitere la Gh. Ungureanu, p. 61, 69 !).

Tudorache Gheorghiu clucerul arestat (!) declarase că pe Cuza, Aslan, Miculescu (sic! I.C.) și Duca din Birlad nu i-a văzut.

Racliș, la Focșani, i-a vorbit lui Poni despre greutatea și strîmbătățile guvernului de care-i asuprită patria (!). El insulta pe tot românul neînsușit de dragostea patrioțică, strigînd să se verse puterea aristocraților, să geamă sub lovirea răzbnării lor ca în Franța că reformarea unei noi (!) stăpîniri ar desăvîrși planurile și dorința unor iubiri de patrie (!). (p. 38, cu trimitere la Gh. Ungureanu, p. 61, 69 !).

V. Mălinescu declarase la cercetări că, (!) pe Costache Racliș, pe Aga (!) Alecu Aslan, pe tîndrul Miculescu (sic! I.C.), ce-i zice și Popescu și pe Costache Duca, șezători la Birlad, îi cunoaște de mult (sic! I.C.) în afară de Aslan. (p. 38, cu trimitere la Gh. Ungureanu, p. 61, 69 !).

În fața comisiei, Iordache Lambrino și Bontaș (sic! I.C.) își recunosc vîna și declară că pe viitor nu se vor mai amesteca «la ceea (sic! I.V.) ce privește de-a ocîrmuirii (sic! I.C.). (p. 38, fără nici o trimitere).

În vecinătatea subprodusului istoriografic se situează și unele din subcapitolele următoare asupra cărora însă, din lipsă de spațiu, nu ne mai putem opri. Menționăm doar că subcapitolul *Actul Unirii Principatelor și Birladul* (p. 39—42) este o compilație de diletant, simplistă și cu erori, că *Birladul și Războiul pentru independență* (p. 42—43) constituie o expunere searbădă și lacunară, iar subcapitolul *Viața politică birlădeană înainte și după primul război mondial* (p. 45—47) este departe de ceea ce arată titlul. Scriind astfel istoria Birladului nu poate să mai mire faptul că după aceste subcapitole, din care evoluția economică și socială a orașului lipsește, urmează unul consacrat *Mișcării muncitorești în orașul Birlad* (p. 47—59) în care această problemă este discutată pe larg de la 1848 la 1944 fără a se face în prealabil și o analiză adecvată a dezvoltării industriei în această perioadă, căci, precum bine se știe, acest raport dialectic nu poate fi inversat în nici o lucrare scrisă în spiritul materialismului istoric. Nu se pomeneste, de asemenea, nimic despre îndelungata luptă antifeudală a birlădenilor pentru că autorii nu știu aproape nimic despre evoluția economică și socială a orașului de pînă la 1848 și extrem de puțin despre cea din epoca modernă. Dovada o avem și în capitolul următor (IV. *Obiective economice. Importanța și repartitia lor teritorială în cadrul municipiului Birlad* — p. 62—81) consacrat evoluției economice a orașului. Observînd din nou inversarea raportului dialectic amintit, constatăm că din cca. două pagini (!) privitoare la evoluția economică a Birladului de la stadiul producției meșteșugărești medievale pînă la 1944 cititorul cu greu va putea reține ceva în condițiile în care autorul (V. Cîrcotă), după cum s-a văzut mai sus, este atît de străin de istorie. El scrie, de pildă, că între producția meșteșugărească și manufacturieră „și dezvoltarea orașului au existat relații interdependente; ele (!) au stimulat dezvoltarea urbanismului, iar orașul le-a ajutat să se dezvolte (!). Meșteșugurile și manufactura n-au determinat prin sine evoluția centrului de populație spre urbanism” (!) (p. 62, subl. ns.). Autorul știe doar că „săpăturile arheologice au pus în evidență, în actualul teritoriu al orașului, o bogată activitate meșteșugărească” pînă în secolul al XVIII-lea, dar nu cunoaște și deci nici nu amintește nici unul dintre atît de numeroasele acte medievale care o ilustrează și potrivit cărora această bogată activitate nu se poate reduce la o atît de vagă propoziție. După autor, abia „în secolul (!) al XVIII-lea și al XIX-lea, meșteșugurile se diversifică”, iar „meseriași erau constituiți în bresle și grupați pe ulițe și cartiere” (p. 62) (!). În afară de jocari, măcelari și olari, autorul mai știe că, „din documente” se mai „pot localiza numai în parte”, „prin intermediul topicilor” (!), Fîntina săpunarilor (1806), Ulița Cizmăriei (1810), Drumul velniței și Căramidăria (1813) „culese” din „I. Antonovici, op. citată, p. 115” (!) și „idem”, p. 121, și „idem, p. 156” (!) (p. 62; am transcris notele în „redacția” autorului). Documentele birlădene din corpusul publicat de Antonovici pe care, evident, autorul nu le-a văzut, și altele din chiar arhiva Birladului (în prezent la Arh. St. Vaslui) relevă cititorului existența a numeroase mahalale și ulite de acest fel, dintre care amintim aici: „Mahalaua morilor de vînt²¹, mahalaua Cășăpia și Ulița Casapilor²², Mahalaua Tăbăcarilor²³, mahalaua Mungerie²⁴, mahalaua Tălpălari²⁵, Ulița Bogășiiarilor²⁶ Ulița și Mahalaua Silitrii²⁷ etc.

Trecînd peste restul părții istorice a acestui capitol scris în același mod (a se vedea p. 63—64 și p. 77—78), observăm că și partea privitoare la dezvoltarea actuală a Birladului are un caracter pur informativ și excelează prin aceeași nesistematizare a materialului și aceleași agramatismes, așa încît imaginea amplei dez-

²¹ Vezi Opisul de documente al Casei Obștei din tîrgul Birlad de la 1835, la Arh. St. Vaslui, dosar 1.

²² I. Antonovici, *Documente birlădene*, vol. I, p. 19 și 48—49.

²³ Arh. St. Vaslui, doc. cit.

²⁴ I. Antonovici, op. cit., p. 90.

²⁵ Ar. St. Iași, dos. lit. D/55, p. 89—94.

²⁶ I. Antonovici, op. cit., vol. II, p. 127.

²⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 69.

voltări contemporane a Birladului rămîne a fi conturată cu alt prilej de un cercetător competent.

Deși are tot un caracter informativ, capitolul al V-lea (*Birladul pe coordonatele spiritualității românești*) (p. 82—153) conține unele date utile despre evoluția culturală a orașului, prezentate uneori corect dar de cele mai multe ori stingaci, cu erori și lipsuri și, din păcate, cu destule greșeli gramaticale, de ortografie și punctuație. Cu toate că, din punct de vedere cultural, Birladul ocupă un loc aparte între orașele vechi ale țării, iar ceea ce conține acest capitol constituie doar un rezumat a ceea ce ar putea fi istoria spiritualității birlădene, acest capitol este disproporționat de întins în economia lucrării. El nu are o structură monografică, ci este compus dintr-o suită de scurte medalioane privitoare la *școala birlădeană* (El. Răuceanu), *societățile cultural-științifice* (St. Secară, V. Malinescu și T. Nicola), *biblioteci* (Ștefan Secară), *muzee* (V. Palade), *grădina zoologică* (V. Palade), *activitatea teatrală* (V. Mălinescu), *activitatea muzicală* (Ștefan Secară), *Casa de cultură* (N. Borș), *presa birlădeană* (Șt. Secară), *ocrotirea sănătății* (Em. Onete și Gh. Mihalache) și *activitatea sportivă și turistică* (D. Miță și V. Tămășaru). Cei mai mulți dintre cei nouă autori ai acestui capitol compilează, copie sau rezumă, adesea într-un limbaj pășunist, din lucrări mai vechi sau mai noi relative la problema expusă. Nivelul mediocru și modul neglijent în care sînt scrise unele dintre subcapitolele de mai sus privează cititorul de o cunoaștere reală a complexei activități culturale birlădene. Nu-l poate mulțumi, de pildă, pe cititor subcapitolul consacrat istoriei învățămîntului din acest oraș, după cum nu-i va fi greu să observe neglijența cu care sînt alcătuite succintele medalioane ale *personalităților politice și cultural științifice* (p. 90—107). Subcapitolul nu cuprinde numai ceea ce arată titlul, iar criteriul după care a fost stabilită ordinea medalioanelor este greu de bănuț; nu se justifică prezența în acest subcapitol a personalităților care s-au născut la Birlad sau în satele din jurul orașului, dar și-au desfășurat activitatea în altă parte. Autorii acestui subcapitol (Ștefan Secară, V. Mălinescu și T. Nicola) nu au făcut uneori nici măcar efortul de a afla datele principale ale vieții și activității personalităților prezentate; la multe dintre ele nu se indică nici dat nașterii în chip complet. Despre Manolachi Costache Epu-reanu se spune doar că s-a născut în anul 1824, Ioan Popovici-Popescu — în ianuarie 1830, Stroe Belloescu — „la 20 martie” (!), Vlahuță — în 1859, Corneliu Moldovanu — în 1883, iar despre George Tutoveanu autorii nu spun cînd s-a născut, dar ei știu că „acest nume atîrnă greu în balanța faptelor demne de laudă, meritînd a fi amintit, alături de cele ale celor mai iubiți fii ai acestui roditor colț de țară” (p. 100) (!). Frazele ditirambice și lipsa de substanță a acestor medalioane îl conving repede pe cititor că pentru o informare adecvată trebuie să apeleze la alte lucrări. Această convingere îi este întărită cititorului și de parcurgerea următoarelor două subcapitole (*Societăți cultural-științifice și Biblioteci* — p. 107—115) scrise de un autor (Șt. Secară) față de care limba română are încă destule secrete. Pentru că, în condițiile unei cunoașteri aproximative a limbii și a culturii românești, este greu să scrii ceva temeinic chiar despre fenomenul cultural local; cititorul cît de cît avizat nu va putea fi convins că, de pildă, *Cazania* lui Varlaam a apărut în 1642 și nu în 1643, cum știe toată lumea în afară de acest autor care îi repetă cititorului, de la o lucrare la alta, erori ca aceasta sau ca altele tot atît de elementare despre cartea veche românească (a se compara p. 114 de aici cu p. 127 din *Județul Vaslui. File de monografie*, Vaslui, 1972). Dealtfel, procedeul autocopierii pare a sta la baza metodei de lucru a acestui autor dacă în partea consacrată bibliotecii municipale din această lucrare și din cea amintită despre județul Vaslui scrie:

Județul Vaslui, p. 228 :

„Sporirea cantitativă și calitativă a fondurilor de publicații, înmulțirea și diversificarea serviciilor către public au dus la creșterea prestigiului acestei instituții”.

Monografia municipiului Birlad, p.

„Sporirea calitativă și cantitativă a fondului de publicații, înmulțirea și diversificarea serviciilor către public au dus la creșterea prestigiului acestei instituții...”

Deoarece spațiul nu ne îngăduie să stăruim mai pe larg asupra celorlalte părți ale acestui capitol și nici să mai lungim coloane de acest fel, sintem datori să subliniem că, în afară de câteva pagini scrise corect și de puține date și informații culturale noi, bogata istorie a fenomenului cultural birlădean trebuie rescrisă. Aceasta însă nu înainte de a se face cercetările parțiale necesare pe care apoi să se întemeieze sinteza cuvenită. Astfel de cercetări se pot întreprinde chiar la Birlad, dar nu în absența competenței și a pasiunii. Tradiția culturală a Birladului exclude graba și incompetența, care nu pot duce decât la subproduse istoriografice ca cel asupra căruia ne-am oprit în rîndurile de față.

Dacă am încercat să examinăm mai îndeaproape unele părți ale acestei așa-zise monografii, am făcut-o nu numai pentru că istoria orașului Birlad este una dintre cele mai bogate și mai interesante, dar și pentru faptul că tocmai despre acest oraș s-au scris în ultimii ani prea multe enormități de către autori localnici improvizați; în aceeași perioadă, proliferarea subproduselor istoriografice din județul în care este situat acest oraș a dobîndit un ritm îngrijorător care împietăză în mare măsură asupra cunoașterii temeinice a istoriei urbane tocmai în perioada în care aici au loc ample transformări urbanistice. Acest proces nu poate ignora nicăieri cunoașterea istorică. Dimpotrivă, el o presupune ca o condiție *sine qua non*. De aici necesitatea unei istorii monografice scrise competent și responsabil care să corespundă exigențelor științifice și imperativelor unei epoci de dezvoltare urbanistică fără precedent. Este și motivul pentru care întocmirea monografiilor de orașe nu mai trebuie lăsată numai pe seama inițiativelor locale care, după cum se vede, nu se pot concretiza nici măcar în lucrări de informare. Cercetarea științifică este incompatibilă cu diletantismul și improvizația și cu atât mai mult cu compilația și plagiatul. Într-o epocă de spectaculoasă dezvoltare urbanistică, slufirea și mistificarea evoluției istorice a orașelor românești poate avea implicații extraștiințifice nedorite. Tocmai într-o astfel de etapă, responsabilitatea constituie un imperativ și în domeniul cercetărilor de istorie locală întocmai ca în atîtea alte domenii în care ea s-a statornicit demult și reprezintă o caracteristică a procesului istoric contemporan în care este angrenată întreaga țară și, în primul rînd, orașele ei.

CRONICA ANONIMĂ ȘI AUTORUL EI *

DE

CONST. A. STOIDE

La mai bine de un veac după ediția a doua a lui M. Kogălniceanu, profesorul Dan Simonescu, cunoscut bibliograf și istoric literar, a dat o nouă ediție, de data aceasta „critică” a *Cronicii anonime*, cunoscută în istoriografia noastră literară și sub denumirea de Pseudo Amiras, sau „Cronica tradusă de Amiras în limba greacă”, după singura informație sigură asupra ei¹. Ca și celelalte cronici care tratează perioada de după 1661², dată la care se încheia *Letopiseșul Țării Moldovei* al lui Miron Costin, cu excepția lui Ioan Neculce, și autorul acestei cronice a rămas necunoscut. Atribuirile făcute de I. G. Sbiera³ și, după dînsul, de N. Iorga⁴, n-au obținut recunoașterea unanimă ca autor, a lui Alexandru Amiras. Ea a stîrnit îndoieli din partea unora dintre cercetătorii cei mai renumiți pentru spiritul lor critic, cum au fost D. Russo⁵ și C. Giurescu⁶. În rîndul acestora se situează și autorul ediției de față care își propune să aducă ultimul cuvînt în ce privește nu atît paternitatea operei, deoarece domnia sa a ajuns la concluzia că „este greu de identificat cu precizie numele acestui boier (autor)

---

* *Cronica anonimă a Moldovei, 1661—1729 (Pseudo Amiras)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1975, 170 p.

¹ M. Kogălniceanu, *Letopisiștile Țării Moldovii*, III, Iași, 1846, foie nepaginată care cuprinde indicațiile despre „Manuscrisurile ce s-au întrebuintat la tomul III, între ele și mențiunea acelor care cuprind *Cronica anonimă*, și D. Russo, *Istoria lui Carol al XII-lea în timpul șederii sale în Turcia de Alexandru Amiras în Studii istorice greco-române*, tom. I, București, 1939, p. 198—203. Acolo și despre articolul lui N. Hase, *Notices et extracts des manuscrits de la Bibliothèque du roi*, Paris, 1827, tom I, D. Russo, *op. cit.*, p. 200).

² I. Crăciun și A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronice interne, sec. XV—XVIII, privind istoria României*, București, 1963, p. 100—111.

³ I. G. Sbiera, *Miscări culturale și literare la românii din stînga Dunării*, Cernăuți, 1897, pentru „Cronica lui Alexandru Amiras, 1716—1733”, p. 182—185. Un elogiu adus temeiniciei studiilor lui Sbiera în N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. II, *Prefața*, ed. Barbu Theodorescu, București, 1969, p. 6.

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 381—384 și, de asemenea, G. Pascu, *Istoria literaturii române din secolul XVIII*, I, *Cronicarii moldoveni și muntenii*, București, 1926, p. 60—70.

⁵ D. Russo, *op. cit.*, p. 202, nota 3 „Cronica atribuită lui Amiras; nota 6: „Cronica anonimă, atribuită lui Amiras”.

⁶ C. Giurescu, *Pseudo cronicarii, Enache Kogălniceanu, ... „Cronica Moldovei care continuă pe acea tradusă în grecește de Amiras” și „Cronica tradusă de Amiras”, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, vol. II, București, 1916, p. 135 și 137.*

și o identificare ipotetică este inutilă⁷, ci doar să întărească concluzia mai veche că autorul ei nu poate fi Amiras⁸. Studiul introductiv al ediției cuprinde o analiză a manuscriselor cronicii atât a acelor în originalul românesc cât și în traduceri în limbile greacă și franceză. Pe baza acestei analize, editorul întocmește o stemă care-l ajută la determinarea textului de bază (Ms. 238 de la Biblioteca Academiei R.S. România) și a „variantelor” din aparatul critic (Ms. V-25, păstrat la Biblioteca Universitară „M. Eminescu” — Iași).

O preocupare stăruitoare a editorului a fost și aceea de a determina izvoarele care au servit la alcătuirea *Cronicii anonime*, dat fiind că, după cum au observat și cercetătorii de mai înainte, cronică aceasta care se întinde pe o perioadă de mai bine de șaptezeci de ani, este compusă din două părți: a) o compilație după vechile izvoare de cronici și b) partea originală propriu-zisă. De observat că, dintre vechii cercetători, I. G. Sbiera socotea ca parte de compilație pe aceea cuprinsă între anii 1661 până la 1716 și că perioada 1716—1729, ar fi opera originală a lui Amiras⁹. G. Pascu admitea și el, între opera de compilație și partea originală din cronică, data de demarcație 1716¹⁰. Pentru Dan Simonescu compilația cuprinde partea din cronică dintre anii 1661—1726, originalul ei reducându-se numai la perioada 1726—1729¹¹. Totuși admite și domnia sa ceea ce sublinia N. Iorga¹² intervenții substanțiale din partea autorului cronicii și asupra părții socotită ca o compilație¹³. Discuțiile asupra problemelor amintite sînt precedate de o expunere rezumată asupra cuprinsului cronicii cu unele aprecieri critice asupra datelor nouă necunoscute prin alte expuneri contemporane¹⁴. Cu toată silința autorului, studiul introductiv prezintă unele insuficiențe datorate, după părerea noastră faptului că domnia sa nu este istoric; nu totdeauna informația pe care o aduce e cea curentă și, în unele cazuri, nici de cea mai bună calitate. Ne vom opri asupra citorva locuri, care ne pun și pe noi în discuție. Astfel, în acest sens, sînt de amintit, între altele „precizări” ale autorului, ce nu ni se par că ar corespunde adevărului, și aceea că domnia întîi a lui Gheorghe Duca ar fi ținut „din septembrie 1665 pînă în mai 1666”¹⁵. Precizăm că Duca nu ocupă scaunul domnesc „în septembrie”, ci numai cîteva zile înainte de 24 noiembrie 1665¹⁶, precedat fiind de o căimăcămie care a ținut mai bine de două luni în perioada de după moartea lui Dabija vodă (11 septembrie 1665) și intrarea sa în Iași cu firman de domnie. Deci indicația din cronică care arată că Duca a domnit în acel rînd „6 luni” e întemeiată „în realitate”¹⁷.

În privința atitudinii celor doi protagoniști ai luptelor din 1672, contra lui Duca, Hîncu și Durac, lucrurile stau altfel de cum se găsesc în cronică și de cum le prezintă Dan Simonescu, care încearcă să rectifice unele concluzii ale noastre¹⁸. Cronicarul după ce informează că Hîncu, care refuzase să atace tru-

⁷ Dan Simonescu, *Studiul introductiv*, ediția citată, p. 22.

⁸ *Ibidem*, p. 19: „Concluzia noastră este că Amiras nu este autorul cronicii”.

⁹ I. G. Sbiera, *loc. cit.*

¹⁰ G. Pascu, *Istoria literaturii române, secolul XVIII*, p. 60—70.

¹¹ D. Simonescu, studiul citat, capitolul *Izvoarele cronicii*, p. 16.

¹² N. Iorga, *Istoria literaturii române*, ed. cit., p. 381—390.

¹³ Dan Simonescu, *loc. cit.*, unde, de altfel sînt menționați și cercetătorii mai vechi I. G. Sbiera și G. Pascu, care „au arătat cu exemple „interdependența” dintre *Cronica anonimă* și *Letopisețul Țării Moldovii*, atribuit lui N. Muste”.

¹⁴ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 6—14.

¹⁵ Dan Simonescu, *Studiul introductiv*, *op. cit.*, p. 5.

¹⁶ C. A. Stoide, *Prima domnie moldovenească a lui Gheorghe Duca vodă*, în „Revista istorică română”, vol. XV, fasc. 1, București, 1945, p. 46, pe care totuși Dan Simonescu o citează.

¹⁷ Respingerea acestei date la Dan Simonescu, *Studiul citat*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*. Nu se observă însă că ceva mai departe, în cronică se ivește o contradicție, afirmîndu-se că Duca în a treia domnie, din ură pentru cele petrecute în 1672, a pus să fie ucis „Done, fiastu Hîncului”. Contradicția în compilația de cronică s-a datorat, probabil, folosirii a două izvoare nearmonizate.

pele turcești, ar fi fugit în Polonia, dă știrea că ceva mai târziu, atras de Duca, s-ar fi reîntors în țară pentru a ocupa dregătoria de stolnic mare în domnia acestuia. De aici afirmația autorului că Hîncu a trădat răscoala. Explicația refuzului lui Hîncu de a lupta contra turcilor e alta. Cercetarea atentă a izvoarelor duce la concluzia că revolta din 1672 era rezultatul unui compromis între două curente de opinie din epocă, ambele dușmănoase lui Duca. Ceea ce e întemeiat în afirmația cronicii, dar combătut de autorul studiului, e că revolta a fost și „cu știrea boierilor din Iași”²⁰. Însă curentele care o reprezentau aveau soluții diferite în rezolvarea problemei. Un curent, cel reprezentat în revoltă prin Durac, aparținea facțiunii filo-polone, în cap cu Ilie Sturza și Ștefan Petriceicu, boieri care nu s-au compromis în mișcare, avînd abilitatea de a-și ascunde aplecarea către vecinii de la nord. Omul lor, căpetenia Durac, era pentru o luptă fățișă contra lui Duca și a turcilor, patronii acestui voievod. Celălalt curent, care era reprezentat în revoltă prin Mihalcea Hîncu, aparținea facțiunii care nu înțelegea să se rupă de turci, reprezentată prin boierii Cantacuzinești și alții, rude ale lor. Aceștia, încă de pe atunci meditau la o domnie a lui Dumitrașco Cantacuzino. Cantacuzinii n-au avut nici un rol în domnia lui Ștefan Petriceicu. Cît despre Hîncu, el n-a mai revenit în Moldova după reîntoarcerea lui Duca în cele cîteva luni de domnie, pînă la mazilia din august 1672²¹. Reîntors numai odată cu venirea lui Petriceicu la domnie, nu numai că nu joacă nici un rol politic, dar a și suferit unele rigori din partea domnului, din cauza unui conflict cu Ilie Sturza, cumnatul acestuia²². Venirea lui Dumitrașco Cantacuzino ca domn îl găsește în țară și acum, în adevăr, e făcut mare stolnic. La venirea lui Duca vodă cu a treia domnie (1678—1683), el e silit din nou să pribegască; deci n-a participat la un nou complot pentru răsturnarea domnului, la care de data aceasta iau parte, alături de partizanii lui Vasile Gheuca și aceia ai lui Dumitrașco Cantacuzino. Atunci a fost zugrumat din ordinul domnului „Done, fiastrul Hîncului”²³. Și de data aceasta Done, ca și tatăl său, era partizan al unei noi domnii a lui Dumitrașco Cantacuzino. Cărțile trimise de unii dintre boierii complotiști către oștenii din partea de răsărit a țării erau făcute în numele lui Dumitrașco vodă Cantacuzino²⁴. Deci cele afirmate de cronică despre pieirea nevinovată a lui Done nu corespund adevărului.

Și aici urmează o mică chestiune *pro domo*. Autorul studiului introductiv afirmă, bazat pe observațiile istoricului I. Ionașcu²⁵, existența a două domnii ale lui Ștefan vodă Petriceicu în perioada 1672—1674. Domnia sa afirmă că „cele două domnii ale lui Ștefan Petriceicu (10 august 1672—noiembrie 1673 și decembrie 1673—februarie 1674) au fost „înterupte de domnia de o lună (noiembrie 1673) a lui Dumitrașco Cantacuzino” și că ele „sînt contopite în una singură” în cronică, după cum „cronicarul omite și a treia domnie a lui Petriceicu (decembrie 1683—martie 1684, procedînd la fel cu Pseudo Nicolae Costin și N. Muste”²⁶. În nota 7 se spune: „Idem (adică: la fel procedează) și C. A. Storde,

¹⁹ *Ibidem*. „Dintre toți cronicarii, singur Pseudo-Amiras a consemnat că Mihalcea Hîncu s-a înțeles cu domnul Gheorghe Duca, trădînd răscoala”.

²⁰ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 6.

²¹ La 6 iulie 1672 (7180), Duca confiscă satele lui Hîncu, Durac și ale altor participanți la revoltă și le dă lui Iane Hadîmbul postelnicul ca despăgubire pentru pagubele suferite de acesta în vremea răscoalei (*Catalogul documentelor moldovenești*, vol. III, București, 1968, p. 456, nr. 2179).

²² Act din 17 iunie 1673 (7181), Biblioteca Academiei R. S. România, CXXXIX/119.

²³ Dan Simonescu, *ed. citată*, p. 51.

²⁴ Pseudo N. Costin, *Letopiseșul Țerei Moldovei*, ed. Kogălniceanu II, vol II, București, 1872, p. 19.

²⁵ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 6—7; I. Ionașcu, *Domnii din Moldova și Țara Românească pînă la 1859*, în *Documente privind Istoria României. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 492.

²⁶ Dan Simonescu, *loc. cit.*

Moldova și domnia a doua a lui Ștefan vodă Petriceicu, teză de doctorat, se pare nepublicată), (care) fixează această domnie din noiembrie 1683²⁷ până în aprilie 1684. Din titlu reiese că nici C. A. Stoide nu ia în seamă domnia a doua amintită de Ionașcu (cf. „Revista istorică română”, XIV (1944), p. 401, nota 1)²⁸.

La cele cuprinse în nota lui Dan Simonescu, mă simt dator să observ că în afară de lucrarea *A doua domnie a lui Petriceicu* ..., am studiat, pe baza întregului material publicat și inedit și domnia dîntii a acestuia. Cercetările făcute n-am crezut că-mi dau dreptul să vorbesc despre o domnie a lui Petriceicu între „decembrie 1673 și februarie 1674”. Se poate vorbi doar despre ocuparea părții de nord a țării de către acesta, ajutat de poloni și după mazitarea lui de către turci, adică după noiembrie 1673. Izvoarele istorice îl arată pe Ștefan Petriceicu între 14 octombrie și 6 noiembrie 1673 la Suceava și la 18 decembrie același an coborî la Iași, în timp ce Dumitrașco vodă întîrzie la Galați. În Iași, Petriceicu a putut rămîne doar cîteva zile, fiind nevoit să se retragă în fața înaintării trupelor turco-tatare. O corespondență polonă din 22 decembrie 1673 anunță nepuțința trupelor polone de a alunga pe turci și pe pașa care comanda la Iași. Garnizoane polone se găseau în Hotin, Suceava și Neamț, din împrejurarea că aceste cetăți le fusese predate prin conlucrarea lui Petriceicu și se vor menține în ele mai mult timp. Punctul de vedere exprimat de istoricul I. Ionașcu despre o a doua domnie a lui Ștefan Petriceicu între decembrie 1673 și februarie 1674 se sprijinea, după cît se pare, pe informația care în adevăr îl arată pe acesta din urmă în Iași la 18 decembrie (st. v.) și, de asemenea, pe un document datat 14 februarie 1674, de cuprins similar. De observat însă că data documentului din urmă se vede a fi fost transmisă greșit; documentul e din 14 februarie 1673.

În sprijinul părerii că Al. Amiras nu poate fi socotit ca autor al *Cronicii anonime*, Dan Simonescu aduce o serie de argumente. Pentru a ne convinge dacă sau nu părerea exprimată de domnia sa e cea mai justă, credem necesar să reluăm discuția problemei plecînd tocmai de la argumentele aduse. 1) Al. Amiras nu poate fi autorul cronicii deși e amintit întrînsa în mai multe rînduri, el mic dregător, fără suprafață politică²⁹. Un motiv ar fi că Al. Amiras s-a bucurat de prețuirea lui Mihail vodă Racoviță și că dacă ar fi scris el cronica ar trebui să-l laude; în cronică însă domnitorul este blamat și i se scot în evidență și o serie de lipsuri.

Dacă s-ar admite că astfel s-au petrecut lucrurile, ne întrebăm oare cazul Amiras—M. Racoviță ar fi de neînțeles? Nu s-au văzut în istorie și în viața de toate zilele și cazuri mai mari de ingratitudine? Dealtfel, după spusa domnitorului Nicolae Mavrocordat, Amiras, în probleme de natura aceasta, nu-și făcea prea multe scrupule³⁰. Avem de observat apoi că ceea ce Dan Simonescu consideră drept „prețuire” din partea lui Mihail Racoviță pentru Amiras, și care prețuire ar fi fost de natură să împiedice pe cronicar, dacă el ar fi în adevăr Amiras, să vorbească de rău pe domnitor, sînt numai acțiuni în legătură cu îndatoririle ce reveneau ușorului, redato înă în cronică în mod tendentios; i se atribuie roluri pe care le putea avea el fiind întotdeauna în aceste însărcinări numai auxiliarul unui boier mare în funcție sau bîv. Lucrurile n-ar mai trebui

²⁷ Am fixat începutul acestei domnii „noiembrie 1683” fiindcă la data arătată țara era ocupată de oștile polono-moldave ale lui Ștefan vodă Petriceicu (nota Stoide).

²⁸ Dan Simonescu, loc. cit.

²⁹ Dan Simonescu, op. cit., p. 19—20.

³⁰ Domnitorul în primăvara anului 1713 ar fi afirmat către Hyltén, trimisul suedez la Poartă următoarele: „dragomanul Mării Sale Suedeze, secretarul de cancelarie Amiras, a fost în înțelegere și corespondență cu dușmanii înverșunați ai Măriei Sale, mai ales cu hanul tătarilor și că, în dauna Măriei sale le-a destăinuit tot ce a crezut de bine de știut pentru dînsii”. N. Iorga, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea*, vol. I, ed. cit., p. 381, după Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 506.

discutate căci ele au fost judicios puse la punct de I. G. Sbiera³¹. Pentru că au fost readuse în discuție de Dan Simonescu, trimitem pentru lămurirea problemei la actele păstrate în *Condica* de socoteli a lui N. Mavrocordat, singură, pe lângă cele relatate de Cantemir³², să ne pună în evidență rolul ușerului în funcție sau biv, la trecerea diferitelor solii. Apar aici: vel ușerul Iacovachi, doi foști ușeri, Alexandru (Amiras) și Indirliul, și ușerul (al doilea sau al treilea) Anastas³³. Dar să revenim acum și la cealaltă problemă ridicată de autorul studiului introductiv, cea a lipsei de recunoștință pe care Amrias, dacă el ar fi autorul cronicii, n-o putea arăta unui domn care îi fusese favorabil. Cum și-ar fi manifestat această nerecunoștință? Afirmând că domnul era lacom de bani, slujitorii cei mai devotați și l-ar fi făcut dușman cu „prepus și necunoaștere de slujbă”³⁴. Dar în Cronică aceste învinuiri se aduc, oarecum, după o pregătire a cititorului: „Numai în lume nice un lucru fără de pricină nu este și omulu fără de greșală; așa și Mihai vodă făcut-au de obște greșală”³⁵.

Dacă se ține seama însă de rolul atribuit în cronică lui Amiras, sîntem nevoiți să admitem că mai curînd relatarea acestui rol e menită să dovedească teza ingratitudinii domnului față de o slugă credincioasă, cum era Amiras. Era în aceasta, fără îndoială, și o scuza a lui Amiras pentru faptul de a fi trecut de partea lui Grigore vodă, rivalul lui Mihai vodă.

Deci, după relatările din Cronică faptul de a fi blamat pe Mihai vodă nu trebuie socotit drept o comportare de nerecunoștință ci numai reproșuri pentru servicii nerăsplătite; de aci și relatarea despre lăcomia domnului și „prepusul”, adică bănuiala în care avea pe cele mai credincioase slugi.

Să revenim acum la autorul relatărilor despre serviciile aduse de Amiras domnului Mihail Racoviță. Ele fiind pîrîtitoare și exagerate ca importanță nu au putut fi scrise decît de o persoană îndatorată față de acesta. Așa credem noi că s-ar fi petrecut lucrurile dacă Amiras ar fi fost un boier puternic, care să-și poată permite luxul de a stipendia diverși oameni de condiție inferioară pe scara socială. Ținîndu-se seama că Amiras nu putea face așa ceva, teza unei alte persoane care să fi scris o cronică, în care este astfel prezentat acest modest slujbaş domnesc, nu pare plauzibilă.

Un alt argument adus de Dan Simonescu contra paternității lui Amiras asupra *Cronicii anonime* ar fi „antigrecismul” pe care domnia sa crede a-l fi surprins în operă. Să vedem, după aprecierile editorului în ce constă acest antigrecism? Domnia sa observă că la domnia lui Constantin Duca „cronicarul se colorează puțin ca antigrec”, deoarece acesta afirmă că noul domn urmînd „sfatul cel rău al unora”, „nu s-a încrezut în pămînteni”, ci a venit de la Țarigrad cu slujitori (greci)”, „ca la 200” întreținuți cu multă cheltuială”³⁶. În cronică este însă vorba despre „seimenii” (cuvîntul „greci” e adăugat de Dan Simonescu)³⁷, care nu erau greci, ci lefegii sud-dunăreni de origine diferită: albanezi, iuruci musulmani, bulgari, sirbi, macedoneni. Autorul cronicii blamează pe Duca nu pentru că a adus „greci” cu dînsul, ci pentru că a încărcat țara cu cheltuieli. Dacă cronicarul ar fi făcut aluzie la greci ar fi spus acest lucru la domnia lui N. Mavrocordat, despre care un antigrec, care e însuși autorul cronicii atribuite lui N. Muste și pe care el îl utilizează, afirmă: „cu mulțime de greci au venit, cîtu rămăsese Feneriul pustiu în Țarigrad, cît numai muierile lor rămăsese, era grecu îmblai multu pînă dai de vreunul acolo. Era aice sosind âmplut-au curtea domnească, toată odăile și prin tirgu pre la gazde”³⁸. *Cronica*

³¹ I. G. Sbiera, *Miscări culturale*, p. 184—185.

³² D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Pascu, p. 145.

³³ N. Iorga, *Condica de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli a lui C. Mavrocordat*, ca domn al Moldovei (1741—2), în *Studii și doc.*, VI, p. 301, 328, 355 și 392.

³⁴ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 19—20 și *Cronica*, p. 96, rîndurile 6—13.

³⁵ *Cronica anonimă*, ed. Dan Simonescu, p. 65.

³⁶ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 8.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Pseudo N. Muste, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 41.

anonimă însă a purtat cu toată atenția aceste pasaje din izvodul folosit. Tot o tendință antigrecă, după Dan Simonescu, ar cuprinde și pasajul din cronică în care sînt subliniate anume lipsuri ale domniei lui Antioh Cantemir (1705—1707). Și acestea s-ar fi datorat influenței boierilor (greci) Panaiotachi Morona și Ilie Cantacuzino³⁹. Dar oare cronicarul, vorbind despre influența nefastă a acestora asupra voievodului îi ataca în ipostaza de „greci”, sau numai de partizani ai unei eventuale noi domnii a lui Constantin Duca, pentru care aceștia și intrigau? Noi credem că aceasta e explicația atitudinii cronicarului. Dealtfel, mai departe Dan Simonescu își atenuează afirmația aceasta, observînd că pasajul în cauză e o reproducere din cronică racovițeană. În concluzie, nu se poate vorbi despre o atitudine antigreacă în cuprinsul *Cronicii anonime*.

În continuarea susținerii tezei sale, Dan Simonescu crede a fi observat că Ghica nu l-a fi protejat pe Amiras, că nu l-a ridicat pe scara ierarhică, menținîndu-l ca simplu secretar de limbi orientale pe lângă cancelaria domnescă. Și aceasta, după domnia sa, ar constitui, o dovadă că „nu avem dreptul de a-l socoti pe Amiras drept cronicarul ales de domnitorul Ghica pentru a-i glorifica domnia”⁴⁰. Făcîndu-se această afirmație se uită un lucru. În domnia lui Mihail Racoviță, la început Amiras a fost „mare ușar”⁴¹, pentru a trece apoi ca mare cămănar⁴², situație în care l-a găsit începutul domniei lui Grigori Ghica⁴³. Se pare că în această dregătorie a rămas și în cursul primei domnii a acestuia. „Cronica anonimă” se încheie la mijlocul domniei lui Grigore Ghica, aproape de încheierea anului 1729. Traducerea în grecește a celor două cronici e arătată ca o lucrare făcută de către „Alexandru Amiras biv vel sulger”⁴⁴. În ce domnie a putut fi sulger Alexandru Amiras, pentru a fi cel mai tîrziu în 1739 biv vel sulger dacă nu în domnia lui Grigore Ghica și anume în cea de a doua domnie? Deci nici argumentul cu lipsa de bunăvoință a lui Grigore Ghica față de Amiras nu poate sta în picioare.

Un alt argument în sprijinul celor afirmate de editor ar fi împrejurarea că Amiras, „ambitios de a-și arăta numele pe scrierile lui”, nu-și spune autor al cronicii, ci numai traducător al ei. La această observație, credem că se poate face o altă: avem noi toată certitudinea că în adevăr Amiras este acela care și-a scris numele pe opera tradusă în grecește. După cît se știe, indicația că traducerea s-au făcut de Amiras este consemnată doar în nota de titlu care însoțește manuscrisul grecesc de la Biblioteca din Paris. Avem însă îndoilei din chiar cuprinsul notei că ea a fost scrisă de Amiras. Dar despre aceasta mai departe.

Argumentul cel mai puternic contra admiterii paternității lui Amiras asupra *Cronicii anonime* pare a fi însă acela al presupusei necunoașteri depline de către dînsul a limbii române, el fiind un străin, care probabil a venit mai tîrziu în țară. Dan Simonescu a pledat și pentru acest argument și a avut în sprijin și observația făcută de P. P. Panaitescu asupra unor termeni românești transcriși

³⁹ În a doua domnie, Mihail Racoviță a pus să fie sugrumat, în închisoare, Panaiotachi Morona, fost postelnic, partizan al lui Constantin Duca și înrudit prin alianță cu Ion Costin hatman, fiul cronicarului Miron Costin.

⁴⁰ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 20.

⁴¹ Act din Iași, 30 aprilie 1717 (7225) prin care Mihail Racoviță voievod judecă pricina dintre „Hrisanth igumenul de la Sfeti Ioan Zlataust”, cu „Nicodim igumenul de la Dancul”. Se arată că „au mai mărturisit și dumnealui Alexandru vel ușar” (N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 59—60. De luat în considerație și datele din *Cronica anonimă* în care se întâlnește citat „Alexandru vel ușar”, ed. Dan Simonescu, p. 78, 84, 85 și 88.

⁴² *Cronica anonimă*, ed. Dan Simonescu, p. 91 și 92.

⁴³ „Mențione „Pentru niste odoare depuse” la Alexandru —au fostu cămănar mare la domnia mării sale Mihai vodă”. Acesta le vinde cînd au cădzut mării sa Grigori vodă domn aice în Țară”. *Condica de porunci, corespondențe, judecăți și cheltuieli a lui Constantin Mavrocordat ca domn al Moldovei (1741—2)*, în N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 254.

⁴⁴ M. Kogălniceanu, *Letopisțile*, III, loc. cit., și Hase...

în cronică numai cu caractere și desinențe grecești și nu traduși în limba greacă⁴⁵. Mărturisesc că argumentele nu ne conving. În felul acesta au procedat toți scriitorii care au tradus texte românești într-o altă limbă, fie ea greacă, fie slavă și, în unele cazuri, și acei care au făcut traduceri din aceste limbi în limba română⁴⁶. Aș aminti în acest sens și procedeul urmat de contemporanul anonimului din cronică amintită, și el un anonim, care a compilat cunoscuta *Cronică ghiculească*.

Într-un pasaj din această cronică, o expresie împrumutată din *Letopisețul Țării Moldovei*⁴⁷ „sucman apăresc“, îl redă și el prin σουχμάν'απάριχον.

Mai este încă o chestiune. Dan Simionescu a observat în manuscrisele păstrate din *Cronica anonimă* unele adaptări și neteziri, ba în unul din aceste manuscrise chiar o „interpolare“. Oare aceste intervenții în cuprinsul cronicii nu se datorau tocmai încercărilor de a reduce unele asperități de limbă, iar versiunea de cronică în care e vorba despre uciderea lui Alexandru Ghica, să fie datorată unei interpolări și nu dimpotrivă să ne aflăm în fața unora dintre manuscrisele rămase fără o intervenție?

În ceea ce privește cunoașterea limbii române de către Amiras, e de presupus că împrejurările în care a fost pus Alexandru Amiras și timpul petrecut în țară, pentru el care era un cărturar, probabil și cunoscător al limbei latine⁴⁸ i-a fost suficient să deprindă limba română în așa măsură pentru a scrie o cronică. Despre Grigore Ghica se afirmă în *Cronica anonimă* că a învățat limba țării numai în șase luni⁵⁰. Iar cât despre N. Mavrocordat, încă de la începutul domniei a doua el singur afirma că „pricepem deja limba țării“⁵¹. E întrebarea dacă Amiras în mai bine de două decenii petrecute în țară să nu fi putut învăța limba pentru a scrie o cronică? Să venim acum la data admisă că s-ar fi făcut traducerea în grecește a cronicii din 1661–1729. Încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Hase, editorul francez al unor extrase din cronică, în studiul cu care le însoțea, făcuse următoarea observație logică: scrierea nu putea fi terminată în februarie 1729, atât timp cât suretul de pe hogetul tătăresc purta data de septembrie același an⁵². Observația aceasta n-a fost sesizată sau a fost trecută cu vederea de istoricii mai vechi. A fost însă observată de Dan Simionescu, care încearcă să explice lucrurile, într-un fel care nouă nu ni se pare cel mai potrivit. Se

⁴⁵ „Amiras ca traducător se dovedește că nu știa bine românește. Necunoscând sensul unor cuvinte românești le-a reproduș ca atare, dar dându-le desinențe grecești: *κουρτανον* = curtean, *βαταχλον* = vataf ș.a. Alte ori a omis cuvintele neînțelese, cazul cuvîntului *fofaze* (acoperămint de pînză pentru împodobirea cailor) (Dan Simionescu, *loc. cit.*, p. 29). Nota 52 trimite la P. P. Panaiteșcu, Miron Costin, *Opere*, p. 362–363. Ne întrebăm: să nu fi știut Amiras ce înseamnă „fofaze“, termen grecesc *φορτας*! Nu e mai potrivit să deducem că manuscrisul, în acel loc, a suferit o alterare?

⁴⁶ A se vedea în acest sens și observațiile lui Demostene Russo, *Cronica Ghiculeștilor*, în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, București, 1916, p. 15.

⁴⁷ Ed. C. Giurescu.

⁴⁸ *Cronica Ghiculeștilor*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, *Introducere*, p. XIX.

⁴⁹ G. Pascu credea că Amiras cunoștea și limbile de circulație diplomatică, latina și italiana, în afară de limba maternă greacă și cea turcă (G. Pascu, *Istoria literaturii române sec. XVIII*, vol. III, *Cronicarii moldoveni și munteni*, București, 1926, p. 67).

⁵⁰ Ediția Dan Simionescu, p. 126: „În mierare era și boiarilor săi, cum așia curund și limba învățase „cum și tot rîndul obiciailor și a giudecăților țării“...

⁵¹ Fragment din scrisoarea adresată în 1712 de N. Mavrocordat lui Gherasim „fost al Alexandriei“, text grec și traducerea în limba română la Demostene Russo. *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României“, I, București, 1915, p. 15.

⁵² Cităm după Dan Simionescu, *op. cit.*, p. 24 și nota 69.

pare că ne aflăm în fața unei neînțelegeri de către domnia sa a problemei abordate și anume a distincției care trebuie făcută în ceea ce privește cronologia între „era de la zidirea lumii” și „era nouă” sau „anii de la Hristos”. Domnia sa spune: „În fond nu este nici o inadvertență, dacă luăm în considerare... că anul calendaristic începea cu 1 septembrie și se termina cu 31 august”⁵³. Dar aceasta este corect numai pentru era de la „zidirea lumii”, cu începerea anului la 1 septembrie (stilul bizantin). Pentru a reduce anii de la zidirea lumii în „anii de la Hristos”, se știe că trebuie să se scadă 5508 ani pentru lunile ianuarie—august și 5509 ani pentru lunile septembrie—decembrie. În datele consemnate în manuscrisul cronicii traduse în grecește se găsesc înserate două computuri deosebite; în însemnarea de titlu a lucrării se găsește menționat data de la Hristos „februarie 1729”, ca dată la care s-ar fi tradus cronica și data de la „zidirea lumii” „septembrie 7238”, data emiterii hogetului. Pentru a aduce la același nivel cele două sisteme de datare trebuiește sau să prefacem anii de la Hristos 1729 în ani de la zidirea lumii, adăgând la aceștia cifra de 5508 și atunci vom avea „februarie 7237” ca dată a scrierii și „septembrie 7238” a emiterii hogetului, sau să scădem din 7238 cifra 5509 și atunci vom avea după „februarie 1729”, „septembrie 1729”. Deci Hase pe drept cuvânt se îndoia că ar fi fost posibil ca scrierea, care cuprindea lucrări făcute în septembrie 1729, să fi fost tradusă în februarie același an. În fond el se îndoia despre exactitatea datei de februarie 1729 ca traducere a lucrării.

Cu aceasta venim la o altă chestiune pusă de către editorul și exegetul cronicii și după noi nerezolvată în mod satisfăcător, aceea a datei la care a putut fi scrisă Cronica anonimă. S-a văzut și din observațiile lui Hase că ea n-a putut fi scrisă în februarie 1729, ci la o dată ulterioară lui septembrie același an. Deci se impune concluzia că data din titulatura traducerii a fost transmisă, sau numai citită, greșit. Să vedem dacă nu cumva și din cuprinsul *Cronicii* reiese că data scrierii ei a fost ceva mai depărtată decât a fost socotită îndeobște și de asemenea de editorul modern, pe baza a două evenimente relatate în cronică și anume: 1) arderea Iașului și a curții domnești și 2) data trecerii în postul de terziman a lui Alexandru Matei Ghica. Domnia sa afirmă că, din felul în care sînt menționate aceste evenimente, reiese „o redactare contemporană cu săvîrșirea faptelor, începînd cu sfîrșitul domniei a treia a lui Mihai Racoviță”⁵⁴. Să vedem pe ce își bazează editorul concluziile. Într-un loc din cronică se spune: „iară la anul 7233, iară al domniei sale Mihai Vodă, al noulea, tîmplatu-s-au în Iaș foc mare”; au ars curțile domnești „și fiind vreme de primăvară îndată s-au apucat Mihai vodă și au făcut case de iznoavă, cum să vădă”⁵⁵. Și Dan Simonescu arată că „focul s-au întîmplat în iarna anului 1725”⁵⁶. În alt loc al cronicii se face mențiune că după moartea lui Matei Ghica, tatăl domnitorului, au rămas „Grigore vodă mic, cu fratele său Alexandru, carele acum este terziman”⁵⁷. Dan Simonescu conchide: „Alexandru Ghica a devenit terziman în 1727, deci la această dată cronicarul terminase partea de compilație și ajunsese cu tratarea la începuturile domniei lui Grigore Ghica. Modul de exprimare în aceste exemple: „cum se vădă” și „carele acum este terziman, și din altele care s-ar putea da, arată o redactare contemporană cu săvîrșirea faptelor, începînd cu sfîrșitul domniei a treia a lui Mihai Racoviță”⁵⁸. Să vedem însă dacă concluzia trasă se bazează pe premise sigure. E natural să deducem că dacă expunerea ar fi contemporană sau apropiată ca dată evenimentelor tratate, ea ar trebui să fie și exactă. Există însă în cronică o greșală de datare care anulează justetea concluziilor editorului: data focului din Iași, în care au ars atît curtea domnească cît și o seamă de mari monumente arhitecturale între care și clădirea școalelor. Acest sinistru n-a avut

⁵³ Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 24.

⁵⁴ Dan Simonescu, *Studiul introductiv*, p. 25.

⁵⁵ Dan Simonescu, *loc. cit.*

⁵⁶ *Ibidem.*

⁵⁷ *Ibidem.*

⁵⁸ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 25.

loc în 7233, anii e.n. 1725, ci încă cu doi ani mai înainte, adică în 1723⁵⁹. Dar greșala aceasta de datare a unui eveniment de o așa de mare însemnătate nu o putea săvârși cineva care scria paralel cu lucrurile care se petreceau, ci numai de cineva care va scrie mult mai târziu. Să venim acum la data la care Dan Simonescu deduce că Amiras ar fi început redactarea părții originale din cronică care, după domnia sa, ar fi coincis cu domnia lui Grigore Ghica, mai precis cu începuturile terzimăniei lui Alexandru Ghica. În adevăr Alexandru Ghica e terziman, cum arată domnia sa, din 1727 înainte, dar își va sfîrși cariera patrusprezece ani mai târziu, în februarie 1741, printr-o catastrofă. Pentru povestitor „acum“ înseamnă orice dată înainte de căderea lui. Ceea ce se poate deduce de aici e numai că scrierea cronicii a început înainte de februarie 1741, data căderii terzimanului Alexandru Ghica.

Dan Simonescu a admis, ceea ce fusese de altfel observat și de cercetătorii mai vechi, că izvorul principal al *Cronicii anonime* îl constituie *Letopisețul moldovenesc* cunoscut sub numele lui Pseudo Muste. E de observat că acest letopiseț tratează și domnia lui Grigore Ghica, specificînd, cu destule amănunte împrejurările în care au avut loc: conflictul dintre Grigore Ghica și tătari, apol reforma școlară făcută de acesta și, de asemenea, cîteva informații despre dări. Dar reforma școlară a lui Ghica a fost operată între iulie-septembrie 1728⁶⁰; pentru săvîrșirea ei a venit în țară și patriarhul Hrisant Notara. Gramata acestuia pentru școale poartă data de septembrie 1728⁶¹. Deci trebuie să se admită că *Letopisețul*, cunoscut sub numele lui Pseudo Muste, a fost terminat după această dată. Cum putea autorul *Cronicii anonime* să înceapă redactarea operei sale, care în mare parte este o compilație după Pseudo Muste, către sfîrșitul anului 1726, cînd opera care trebuia să servească de model se va termina doi ani mai târziu? Există apoi și alt argument care se împotrivesc datării „februarie 1729“ a scrierii cronicii și apoi a traducerii ei în grecește. Într-un loc din cuprinsul cronicii în originalul din limba română⁶², și apoi și în nota din titlul ei din traducerea grecească⁶³, Amiras e numit „biv vel sulger“. Nu reiese însă din informația păstrată că pînă în februarie 1729, Alexandru Amiras ocupase această dregătorie și la data menționată se găsea ca „fost“ mare sulger. În datele din cronică, în care e vorba despre dînsul i se spune „vel ușer“⁶⁴, și „mare cămănar“⁶⁵. După unele acte, editate pînă acum, puțin clare, se vede că în situația aceasta l-a găsit venirea în domnie a lui Grigore

⁵⁹ Const. A. Stoide, *Contribuții la istoria învățămîntului în școlile din Iași*, în *Contribuții la istoria învățămîntului românesc*, București, 1970, p. 104—105.

⁶⁰ 14 iulie. Scrisoarea lui Nicolae vodă Mavrocordat către patriarhul Hrisant Notara care se găsea la Iași: „ne-am bucurat mult pentru plănuita așezare a școlii de acolo“, (Hurmuzaki-Iorga, *Documente grecești*, vol. IV, partea II, București, 1917, p. 988—989, nr. DCCCCLVI) și scrisoarea din 30 iulie 1728, același către același: a luat cunoștință de „alcătuirea celor trei școli“ (*ibidem*, p. 904—905, doc. nr. DCCCCLXII).

⁶¹ Iași, septembrie 1728, Gramata patriarhului Hrisant pentru școlile din Moldova (*ibidem*, p. 1001—1009, doc. nr. DCCCCLXVIII); școala începe la 14 septembrie 1728 (Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 67—68).

⁶² N. Iorga a discutat pe larg partea care ne privește din opera lui Boscovich în cunoscuta lui *Istorie a românilor prin călătorii*, vol. II, București, 1928, p. 177—186. De altfel, marele istoric l-a și comemorat la Academie: *Rogieru Iosif Boscovitch și Moldova. Cu prilejul comemorării lui* („Mem. Sect. Ist., Seria III“, vol. XIX).

⁶³ *Cronica anonimă*, ed. Dan Simonescu, p. 144.

⁶⁴ Dan Simonescu, *Studiu*, p. 20.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶⁶ *Ibidem*.

Ghica⁶⁷. Dar și acum el apare în acte și cu vechiul atribut de ușieriu⁶⁸ sau fost ușieriu⁶⁹, ceea ce ar denota că dregătoria de „cămănar“ nu-i venea prea la îndemână. Dealtfel, pentru epocă, apar în acte alți mari sulgeri⁷⁰. El se întâlnește în această calitate, târziu de tot, numai în 1749, într-o interesantă postură legată de cunoscuta lui formație cărturărească: prenumărant la *Οδοσ μαθηματικῆς*. Se găsea tot la Constantinopol ca și în 1739, când adresa cele două scrisori unui înalt demnitar suedez⁷². Posibil să fi avut vreo însărcinare pe lângă capuchihaia moldovenească de acolo. Înaintea lui apar ca prenumerați următorii boieri greci legați de lumea noastră: spătarul Ghiorgachi Stavrachi, (cunoscut intrigant politic, acela care va sfârși atât de tragic în 1765⁷³), marele dascăl al Academiei Constantinopolitane, Critias și „nobilul“ Dumitrachi sulgerul⁷⁴.

Nu e de crezut că indicația din originalul românesc al cronicii, care-l arată ca fost sulger, s-ar putea datora intervenției unui copist. Pare mai probabil că ea se datorează tocmai împrejurării că la data scrierii acestei opere Amiras era „fost sulger“ și în cronică, în cazul fie că a fost scrisă de el sau de altcineva, i s-a dat titulatura pe care o avea în momentul scrierii și nu aceea din vremea în care se petrecuse cazul relatat. Datele puse în discuție de noi denotă o redactare a cronicii târziu după evenimentele petrecute, dar anterior cel puțin pentru începuturile expunerii, datei de februarie 1741, la care a avut loc moartea violentă a terzimanului Alexandru Ghica.

Dan Simonescu în studiul care însoțește ediția asupra cronicii, afirmă că izvoarele principale, pe care le-a folosit autorul compilându-le, ar fi *Cronica* atribuită lui N. Muste și *Izvodul Costăchesc*⁷⁵. Ceva mai departe admite că pentru știrile despre petrecerea în Moldova, la Varnița, a lui Carol al XII-lea și implicațiile la care ea a dat loc, autorul *Cronicii anonime* n-ar fi folosit pe Amiras, *Adevărata istorie*, operă păstrată în limba italiană, ci numai pe Pseudo Nicolae

⁶⁷ „Pentru niște odoare depuse „la Alexandru & au fostu cămănar mare la domnie mării sale Mihai vodă“. Acesta le vinde când „au cădzut mării sa Grigorie vodă domn aice în țară“. (N. Iorga, *Condica de poruncă... în Studii și doc.*, VI, p. 254).

⁶⁸ „Alexandru ușierul“, N. Iorga, *loc. cit.*, p. 328.

⁶⁹ „Alexandru biv vel ușieriu“, *ibidem*. Interesant de notat, că una din însărcinările legate de calitatea lui de „ușăr“, nu atât ca funcție cât mai mult ca „specializare“, e relatată și în cronică Ghiculească; acolo însă sub numele de „Alexandri“. Această onomastică a determinat pe D. Russo să se îndoiască că ar fi vorba despre Amiras. S-a dedus, întrucât acest „Alexandri“ apare și ca postelnic (desigur mic), că ar fi vorba despre altă persoană decât Amiras. Mărturisim că ni se pare greu de admis că în documentele citate de noi să se fi strecurat o greșală de transcriere a numelui și în concluzie să fi existat în epocă doi foști mari ușeri cu nume atât de apropiate: Alexandru și Alexandri, dintre care cel de al doilea sa ajungă și postelnic. Dealtfel, Russo în cunoscuta-i notă n-a încercat o identificare a acestui „Alexandri postelnic“.

⁷⁰ Aceștia sînt: Adam Luca, mare sulger, între 1722—1728; Sandu Gane, mare sulger în 1731; Constantin Caragea, mare sulger în 1734—1735 și Stavro, vel sulger, în 1740.

⁷¹ N. Gaidagis, *Catalogul cărților grecești*, vol. II, Iași, 1975, p. 120. Prenumevanții... οὐμιώτατος κίριος ἀλέξανδρος σλοντζαρι.

⁷² Constantin I. Karadja *Deux lettres du dragman Alexandro Amiras*, în „Revue Historique de sud-est europeene“, VI, 10—12, p. 336—339: „ayant achevé d'écrire le livre du séjour du tres glorieux roy Charles XII, nostre maistre de glorieux memoire, je le fai lier et consigné aux Envoyes de Suede, par le vesseau qui part d'icy. Je l'ay dedié à S.M. la reine de Suède etc.“

⁷³ C. C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavracoglu*, București 1927, p. 16 (Extras din *Omagiu lui I. Bianu*).

⁷⁴ N. Gaidagis, *loc. cit.*

⁷⁵ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 16—17.

Costin⁷⁶. În ceea ce privește partea din *Cronică* scoasă de autorul ei din *Izvodul Costăchesc*, domnia sa crede că s-ar referi și la perioada care cuprinde evenimentele din domnia lui Grigore Ghica. Prin aceasta se impută autorului studiului amintit de a nu fi sesizat problema. Am examinat cu atenție argumentele aduse de Dan Simonescu. Se pare că în parte domnia sa ar avea dreptate, însă cu o rezervă: nu toate datele despre Costăchești cuprinse în cronică de după 1711 au aceeași valoare probatorie pentru existența unui *Izvod Costăchesc* extins până după 1729. Unele date, cum ar fi acelea în legătură cu citarea acestor boieri în divanele domnești, sau în acte de interes general, nu implică numai decît existența unei cronici de familie. Ele se găsesc și în alți cronicari contemporani. De natura acestora sînt, fără îndoială, datele din *Cronica anonimă* inserate în ediția de față⁷⁷. Se cuprind însă în letopisetz și cîteva știri care ar putea proveni dintr-o cronică de familie; știri care altfel nu ar fi interesat pe alți cronicari, și pe care aceștia nu aveau de unde să le cunoască. Între acestea credem că sînt de amintit: informația destul de dezvoltată, care vorbește despre vizita lui Grigore Ghica la Roșieci, moșia din ținutul Fălciu, a lui Constantin Costache. Acolo el a petrecut și Iordanul, fiind ospătat îmbelșugat de stăpînul moșiei⁷⁸. Adăpostirea domnului după expediția contra tătarilor, pe o viforîită grozavă, la satul Ghermănești, pe unde trecuse dincoace de Prut, și aceasta moșie a lui Constantin Costache⁷⁹. (În cronică s-a omis să se arate al cui era satul). Afirmația că dintre toți boierii care însoțeau pe domn în vizita făcută lui Iordache Cantacuzino la moșia de la Deleni, singur Constantin Costache cunoștea „taină” acestei vizite: intenția lui Ghica de a-și logodi fiul, pe Scarlat, cu fiica acestui boier⁸⁰; apoi dezvoltarea pe care a dat-o cronicarul acestei petreceri la casa lui Cantacuzino, cu multe amănunte intime, pe care nu le putea cunoaște oricine și pe care a putut să le cunoască autorul cronicii din relatările acestui *Izvod*.

Voi aminti aici și unele date în legătură cu presupusul de noi autor al *Izvodului*: Ștefan (nu Dumitru, cum greșit transcrie Simonescu) Pădure⁸¹. El se înfîlțese în serviciul familiei Costache și după 1689 „dată la care semnalasem alcătuirea zăpisului de învoială între frații Costăchești”⁸². Semnează în septembrie 1707 (7216) „Ștefan Pădure dascăl”, un zăpis de cumpărare de către Constantin Costache a unei părți din satul Costești⁸³. El se găsea în serviciul acestei familii și treizeci de ani mai tîrziu, acum desigur foarte bătrîn, în martie 1737, cînd scrie actul prin care un răzeș, dăruiește lui Vasile Costache, „al doilea postelnic”, partea sa din Fauri. Și aici își pune numele: „Eu Ștefan dascal”⁸⁴.

Obiecții asupra *Izvodului Costăchesc*, cel puțin a unei părți din ceea ce ar fi cuprinzînd cronică cu acest nume, și asupra presupusului său „inițiator”, a ridicat D. Velciu, în recenzie pe care o face cărții lui Dan Simonescu⁸⁵. Domnia sa afirmă că nu împărtășește „decît parțial părerile formulate” de noi în privința *Izvodului*... că argumentele aduse „nu acoperă întreaga întindere a izvodului pe care îl delimitează și nu conving în ce privește persoana inițiatorului, Lupul Costache vornicul”. Apoi domnia sa crede că există „o ruptură, un hiatus, în

⁷⁶ *Ibidem*, p. 8—9.

⁷⁷ *Cronica anonimă*, p. 96, 98, 122, 123, 127 și 134.

⁷⁸ *Cronica*, p. 131.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 135—136 „și pe Costantin Costache hatmanul l-au îmbrăcat cu blană de soboli, mulțumindu-i de slujbă...”.

⁸⁰ *Cronica*, p. 146—147: „den vreme ce nime altul n-au știut acea taină, fără numai hatmanul Constantin, el au știut mai denainte”.

⁸¹ C. A. Stoide, *Izvodul Costăchesc*, extras din culegerea „Studii și articole de istorie”, vol. VI, București, 1964, p. 37—39.

⁸² *Ibidem*, p. 37.

⁸³ Zăpis din 8 septembrie 1707 (7216) în Ghibănescu, *Ispisoace și zăpise*, V₁, p. 178.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 148; act din 17 martie 1737 (7245).

⁸⁵ Dumitru Velciu, *Cronica anonimă* etc., în „Revista de istorie”, tom. XXIX, 4, 1976, p. 621—625.

timp între mai vechile „însemnări” care privesc personalitatea lui Gavril Costache tatăl (mort la 1688), vizibile cel puțin în *Pseudo Nicolae Costin* (1661—1709) și ceea ce ar trebui să constituie partea contemporană cu Lupul Costache (în special anii 1710—1712), insuficient acoperit argumentul inexpressivității figurii lui Vasile Costache, fiul cel mai mare al lui Gavril, care l-a precedat pe Lupu în marile demnități de diivan. Pe de altă parte tocmai partea contemporană, privitoare la Lupul Costache, inițiatorul izvodului după C. A. Stoide, nu se referă suficient de expresiv și se delimitează cu dificultate din scrierile păstrate care ar fi preluat-o și ar fi transmis-o pînă în zilele noastre, în timp ce mai vechile „însemnări” răspund cu prisosință acestor condiții⁸⁶. D. Velciu se îndoiește, dacă „Nicolae Costin și Neculce, participanți activi la evenimentele din 1711, cu puncte de vedere proprii bine conturate, ar mai fi avut nevoie de un izvor pentru a-și redacta capitolele respective din cronică”⁸⁷. Apoi aceluiași i se pare că aci, cu ori cîtă „insistență” s-ar căuta, în „cronica lui Ioan Neculce, de pildă”, nu se găsește „acolo nimic favorabil lui Lupu Costache”⁸⁸. În continuare, Velciu afirmă că Sava ieromonahul, care după domnia sa ar fi alcătuitorul cronicii lui Pseudo N. Costin, este și interpolatorul cronicii lui Nicolae Costin⁸⁹.

La aceste obiecții ale lui D. Velciu credem că se poate răspunde în felul următor în apărarea tezei noastre: a) în legătură cu pretinsul *hiatus* din izvod; cronicarul care, după noi, folosește *Izvodul* și-a ales părțile care i-au convenit; în privința lui Vasile Costache, datele pe care le dă sînt puține la număr și fără nimic deosebit și, după părerea noastră, ele ar fi putut fi luate din orice alt izvod, dar și din cel costăchesc — deci aceasta nu înseamnă că în expunerea, pe care a făcut-o autorul izvodului, a existat în realitate un hiatus; n-am afirmat-o și nici nu e de conceput acest lucru, în cazul că în adevăr a existat un astfel de Izvod; b) despre evenimentele în legătură cu anii 1711—1712, credem cu temei că în adevăr cele ce s-au petrecut în tabăra de la Bursuci a vornicului Lupu Costache, ca și evenimentele de după plecarea lui Cantemir, nu puteau fi cunoscute mai bine și redată de altcineva decît de un om de aproape al lui Lupu Costache. Neculce, dealtfel, plecase cu Dimitrie Cantemir în Rusia; Nicolae Costin ca să-și completeze *Letopiseșul*, care era menit să constituie și el o disculpăre a vornicului urgisit, dar și pentru propria lui informare, a făcut apel la vărul său cu care e de înțeles să fi păstrat continue legături. În tabăra de la Bursuci, unde Lupu Costache și-a adunat nu numai gloata de luptători, dar și rudenii și apropiați, inclusiv locuitori din satele sale, se găsea, fără doar și poate, și omul lui de condei care era Ștefan Pădure. Lui îi va cere N. Costin informații în legătură cu evenimentele din 1711, din tabăra de la Bursuci și apoi în legătură cu întrevederea dintre Lupu Costache și vezirul Mohamed Pașa Baltagi, și apoi în legătură cu căimăcămia de patruzeci de zile a vornicului. În relatarea acestor evenimente se vîd a fi și lucruri care nu puteau fi cunoscute decît de la acesta, după noi, prin intermediul scrierii „secretarului” său, Ștefan Pădure. E de conceput că, deîndată după consumarea faptelor, acest scriitor al Costăcheștilor a consemnat cele întimplăte, dîndu-le coloratura pe care o dorea stăpînul său. Ceilalți doi consemnatari ai evenimentelor le-au putut cunoaște ulterior, dar tot pe această cale. Neculce pentru a le combate și cronicarul racovițesc pentru a le modela, cel puțin în parte, potrivit intereselor pe care le servea.

D. Velciu crede a fi descoperit că interpolările făcute la *Letopiseșul* din 1709—1711 al lui N. Costin se datorează lui Sava ieromonahu, pe care domnia

⁸⁶ Dumitru Velciu, *Recenzia cit.*, p. 622.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 622—623.

sa îl crede autor al cronicii pe care sîntem obișnuiți a o numi a lui Pseudo Nicolae Costin⁹⁰. Am pregătit și noi o ediție a acestei cronici și am scris și un studiu, mai dezvoltat, în care, cu părere de rău, n-am putut găsi un loc cuvișului ieromonah. Cît despre intervenția lui Axinte Uricarul, în opera postumă a lui N. Costin, pentru care a opinat C. Giurescu⁹¹, și am adus și noi cîteva argumente⁹², sîntem acum în măsură să dăm o informație, ca să zicem așa, mai „pe înțelesul” celor care se îndoiu de argumentele noastre. În ediția N. Costin, *Opere*, I, recent apărută⁹³ am putut identifica o indicație din manuscrisul II, 22, indicație care nu se găsește reproducută în vechile ediții și care arată în mod expres intervenția cunoscutului uricar în operă. Se spune acolo: „care acestea toate cite s-au lucrat la Brăila mi le-au arătat Ivan căpitanul, carele au fost acolo cu muscalii, deci și cu Axinte așa le-am însămnat”⁹⁴. Credem că e destul de clar pentru toți acei care se mai îndoiu despre intervenția lui Axintie Uricarul în opera lui N. Costin, căci acest pasaj e destul de dezvoltat. Aceasta ilustrează îndeajuns și punctul nostru de vedere, anume că în cazuri aparte, cazul de la Brăila era similar cu cel de la Bursuci, ambele fiind în afara razei principale a evenimentelor anului 1711, cei care le vor relata vor fi nevoiți să recurgă la informații date de participanți, singuri în măsură să le cunoască. Repetăm, pentru evenimentele arătate mai sus, Nicolae Costin s-a adresat expunerii făcute de Ștefan Pădure în *Izvodul Costăchesc*. Dealtfel acest Ștefan Pădure, am spus-o și în rezumatul publicat din studiul amintit⁹⁵, nu era un necunoscut pentru boierul, văr al patronului său. El în 1706 lega o carte de istorie care aparținuse lui Pătrașco și Nicolae Costin⁹⁶. E de presupus că legăturile dintre dinșii nu s-au redus la numai acest fapt.

Dan Simonescu care a pledat, în studiul introductiv la ediția acestei cronici, pentru respingerea ipotezei că Amiras ar putea fi autorul ei, socotit ca atare de unii istorici literari între care I. G. Sbiera, N. Iorga și G. Pascu, afirmă că „este greu de identificat cu precizie numele” boierului autor, „și o identificare ipotetică este inutilă”⁹⁷. D. Velciu e mai categoric în privința aceasta. Domnia sa respinge explicația lui Dan Simonescu în legătură cu folosința în cronică a *Izvodului*. Plecînd de la considerentele că logofătul Constantin Costache apare amintit, într-o cronică relativ redusă ca dimensiuni, de nu mai puțin decît cinsprezece ori, că era un boier cult, fost și logofăt al treilea, funcție care presupunea cărturărrie și în plus „prețuit” de Grigore Ghica, îl socotește pe acesta autor al *Cronicii anonime*. Nu-l preocupă pe D. Velciu calitatea a o parte din indicațiile din *Cronică* despre Constantin Costache și de asemenea nici împrejurarea că un boier cu trecutul lui nu se putea coborî la rolul de scriitor de cronici de curte. Mai interesant însă de observat e că D. Velciu nu vede situația lui Constantin Costache, în fond opozant iremediabil al domnii lui Grigore Ghica și partizan al unei noi domnii a lui Mihail Racoviță; că din împrejurarea că acest voievod era nepotul de soră a lui N. Mavrocordat, domnitor care adusese moartea unchiului său, vornicul Lupul Costache, și o va aduce și pe aceea a vărului Iordache Costache, nu-l permitea această postură. Explicația întreruperii *Cronicii anonime* în cursul anului 1729 o vede D. Velciu în „supărarea” voievodului pe Constantin Costache pentru amestecul în complotul lui Iordache Cos-

⁹⁰ Dumitru Velciu, *Recenzia cit.*, p. 622—623.

⁹¹ C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene (Nicolae Costin, Tudose Dubău, Vasile Demian)*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.”, seria II, tom. XXX, p. 292—293; același *Izvoadele lui Tudose Dubău, Miron logofătul și Vasile Demian* în „Buletinul Comisiei Istorice”, I, p. 204—205.

⁹² *Izvodul Costăchesc*, p. 24/30—32/38.

⁹³ Nicolae Costin, *Opere* I, Iași, 1976. *Ediție cu un studiu introductiv*, de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu și cu prefață de Gh. Ivănescu.

⁹⁴ Nicolae Costin, *Opere* I, p. 337.

⁹⁵ C. A. Stoide, *Izvodul Costăchesc*, p. 39.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Dan Simonescu, *Studiul*, p. 22.

⁹⁸ Dumitru Velciu, *Recenzia cit.*, p. 623—625.

tache și al lui Dumitrașcu Racoviță, complot în urma căruia cel dintâi a fost și decapitat⁹⁹. Iată și concluzia formulată de domnia sa: „Socotim că Grigore Ghica avea suficiente motive pentru a-i ridica fostului său apropiat, care îl trădase, dreptul de a scrie, în continuare, cronica domniei lui”¹⁰⁰. Ceva mai departe domnia sa adaugă: „se prea poate că însuși Constantin Costache hatmanul, logofătul n-a mai îndrăznit, deși iertat, să o continue”¹⁰¹.

Oare astfel de lucruri se lichidau printr-o „supărare”, a domnului și un refuz de a-i mai încuviința cuiva însărcinarea să scrie o cronică? Apoi trebuie să mărturisesc că nu văd pe marele logofăt Constantin Costache, între altele, povestind cu lux de amănunte isprăvile, cu mult exagerate sau lipsite de orice semnificație ale „marelui ușă” și „cămănarului” Alexandru Amiras!

Trebuie să observ că felul acesta de a privi lucrurile nu e ceva accidental în lucrările lui D. Velciu. Domnia sa, în genere, fără să caute să adincească o problemă, emite păreri și dă sentințe, creează situații și răstoarnă cele mai elaborate concluzii. Față de cele susținute de Dan Simonescu, cercetările făcute de noi duc la cu totul alte concluzii: *Cronica anonimă* nu poate fi contemporană cu evenimentele narate. Datele greșite din ea o arată scrisă, poate la ceva mai mult de un deceniu după petrecerea lor. Opera n-a fost terminată, și împrejurări pe care noi astăzi nu le cunoaștem au făcut ca autorul ei s-o întreprindă la mijlocul domniei lui Grigore vodă. Că e o lucrare nefinisată o dovedesc de altfel și unele scăpări, chiar pentru partea de compilație, care altfel nu se pot explica; astfel în două locuri, când e vorba despre reîntoarcerea lui Gheorghe Duca de la asediul Vienei, se vorbește despre întâlnirea lui la Brașov cu prințul ardelean Rákoczy¹⁰², deși noi știm că atunci domnea Mihail Apaffy. Este, probabil, o confuzie cu mai recentul Francis Rákoczy.

Din analiza datelor despre Amiras s-a văzut că cele cuprinse în *Cronică* nu puteau fi scrise decât de cineva în serviciul său, sau de el singur. Soluția din urmă se impune deoarece în situația lui Amiras, se înțelege că nu-și putea permite luxul unui „secretar” care să-i veșnicească numele. De altfel era și el un „istoric”! Dan Simonescu a admis unele împrejurări care presupun legături între autorul cronicii și micul slujbaş domnesc care era Amiras¹⁰³. După noi, legătura nu poate fi decât aceea a admiterii lui Amiras ca autor. Toată informația păstrată duce la această concluzie, „traducerea” ei în grecește va fi avut loc concomitent sau numai la puțin timp după redactarea ei în limba română.

Abstracție făcându-se de rezervele formulate de noi la concluziile autorului din *Studiul introductiv* în ce privește data alcătuirii cronicii și persoana autorului ca și de la cele câteva erori de informație, ediția de față a *Cronicii anonime* alcătuită de Dan Simonescu, cu meticulozitatea și competența ce-l caracterizează, e menită să pună la dispoziția cercetătorilor și publicului mai larg, pagini de istorie *veche românească*, redată în condiții superioare vechilor tipărituri, de altfel, de mult epuizate. Pentru aceasta se cuvine să-i fim recunoscători.

⁹⁹ A se vedea ampla relatare în I. Neculce, *Letopiseșul*, et. cit., p. 304—311.

¹⁰⁰ D. Velciu, *Recenzia cit.*, p. 624.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 629.

¹⁰² D. Velciu, *Ion Neculce*, București, Ed. Tineretului, 1968, p. 50.

¹⁰³ *Cronica anonimă*, p. 53.

¹⁰⁴ Dan Simonescu, *Studiul introductiv*, p. 22—23.

DOCUMENTE ROMÂNEȘTI DIN ARHIVELE POLONE ȘI FRANCEZE

DE

TH. HOLBAN

Documentele publicate în continuare au fost găsite în arhivele din Polonia și din Franța, pe care le-am cercetat între anii 1930 și 1936. Iată care sînt aceste arhive :

A. Polonia (Varșovia) :

1. Archiwum Główne akt dawnych, din care am folosit colecțiile : a) Libri Legationum b) Rachunki królewskie ; c) Rachunki posłów ; d) Rachunki generalne și e) Archiwum koronne krakowskie — litera turcicae.
2. Biblioteka Ordynacji Krasieńskich.
3. Biblioteka Narodowa.
4. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego.

B. Franța (Paris) :

1. Archives des Affaires Etrangères.
2. Archives Nationales.
3. Bibliothèque polonaise.

Majoritatea documentelor se referă la legăturile politice și economice dintre Moldova și Polonia, care în secolele XV și XVI erau subordonate uzanțelor timpului medieval : domnul era față de rege, cum era regele față de împărat ; dar trebuie să subliniem că aceste relații nu aveau nimic comun cu legea vasalității medievale din Occident. În această privință, documentele timpului ne arată că mai întîi regele trebuia să depună jurămînt domnului moldovean și apoi acesta răspundea prin aceeași formulă de jurămînt (vezi documentul din decembrie 1546 de la Iliș voievod).

Toate chestiunile ce priveau legăturile dintre Moldova și Polonia se rezolvau prin intermediul solilor. Soliile moldovene și polone, după cum era și normal, totdeauna au fost condiționate de raporturile existente între cele două țări : se observă însă că la alegerea unui nou rege sau la urcarea pe tron a unui nou domn, erau prezente solii în mod obligatoriu de-o parte și de alta. Trebuie iarăși arătat că soliile moldovenești erau invitate să participe și la dezbaterile seimului central polon.

Documentele, atît cele polone, latine cît și cele franceze, sînt scrise într-un stil întorochiat, fără punctuație și cu ortografie nestabilă. Noi am păstrat însă ortografia originală, iar completările le dăm în paranteză.

1

1456. Iunie 9. Brusa. *Scrisoarea lui Mohamed II către Petru Aron, domnul Moldovei, cu privire la relațiile comerciale dintre Turcia și Moldova.*

Znak cesarski rozkazujący ten jest :

Terazniejszego czasu z zacnym z messjyszowego zakonu, z Piotrem wojewodą wolskim, zniższy dawną nieprzyjaźń, stała się zgoda i pojednanie. Przeto rozkazuję aby w pań-

stwach jego w Białogrodzie będący kupcy okrętami przyjeżdżając w Jednopolu, w Bursie i w Konstantynopolu i ziemią kupczyli i handlowali a tak przychodzącym jako też odjeżdżającym Begowie, Panowie Subbaszowie, spachiowie nasi i insi niewolnicy, żaden im samem a ni ich towarom i skarbom szkody czynić nie mają. A jeśli by kto przeciwnego temu co uczynił na takiegoż ześlemy niewolnika naszego i w niwecz go obrucić będziemy. Tak wiedźcie a temu znakowi naszemu wiarę dajacie.

Pisan w Bursie 860 roku 5 Regeb.

(Archiwum Koronne Krakowskie, dział turcika, karton 66, nr. 2)

Semnul împărătesc ce poruncește este acesta :

În timpul de față s-a îndepărtat vechea dușmănie și s-a făcut pace și înțelegere cu cinstitul Petru, de lege creștină, domn al Moldovei. De aceea, poruncesc ca în țările sale, la Cetatea Albă, negustorii de acolo cu corăbiile sosind la Adrianopol, la Brusa și la Constantinopol și acei care au cumpărat și au făcut negoț în țară, precum și begii, subbașii, spahii noștri și alți robi ai noștri, care vin sau pleacă, nici unuia dintre ei, nici mărfurilor lor, nici lor și nici comorilor lor, să nu li se facă nicio pagubă. Iar dacă cineva va face impotrivă, atunci voi trimite sclavul nostru și-l va distruge. Astfel să știți și să dați crezare acestui semn al nostru.

Scriș în Brusa, anul 1456 iunie 9.

2

1504. *Regele polon trimite în Moldova pe Johann Balinski, pentru a-l saluta pe noul domn, Bogdan.*

Legatio ad palatinum Valachie per nobilem Johannem Baliinskii notarium regie Maiestatis.

Consiliarii dominacionis tue sciunt que fuit serenissimi domini mei voluntas ad eam terram et olim Joannem Stephanum hic dominacionis genitarem fanebat cum semper Maiestas sua...

(Varșovia, Libri Legationum, 2 fol. 16—17).

3

1514. *Regele polon trimite solie în Moldova și află că turcii se pregătesc să invadeze această țară.*

Ad voievodam Valachie legatio.

Ex legacione tua qua habuisti apud Sacram Maiestatem Poloniae intellexerunt consiliarii et proceres regni, quomodo turcorum imperator parat exercitum ad invadendam Valachiam utque te deponatur de gubernacionem ex dominio palatinatus et alius ponatur.

(Libri Legationum, 4 fol. 59).

4

1514. *Comista mixtă moldavo-polonă ajunge la înțelegere.*

De oratore ad voievodam Valachiae mittendo palatino Calissiensis.

Quoniam voievoda Valachiae maiorem fidem habet hiis qui ex interioribus partibus quasi ex visceribus regni ad eum mittentu que illis qui ex vicinis illis terris que illi sunt finitime.

De designatione Commissariorum inter Valachiam et Podoliam.

(Libri Legationum, 4 fol. 59—61).

5

1518. *Regele polon cere domnului Moldovei să dea liberă trecere solului său Wrona, care este trimis în Turcia.*

Voievode Moldavie,

Magnifice domine. Mittimus ad Cesarem Thurcarum hunc cursorem nostrum et subditum nobilem Wrona pro salvo conductu magno oratori nostro et postulamus a vestra magnificencia ut eundem Wrona euntem illuc et redeuntem libere per dominium suum transire permittat et conductorem suum illi adiungat usque ad fines eiusdem domini sui factura per nostre bone amicitie et affinitate et ex vifederum nostrorum que inter nos habemus.

(Libri Legationum, 5, fol. 199 verso)

6

1523. *Regele polon răspunde lui Ștefan voievod, domnul Moldovei, că Isaicu și nepotul său Birlan, nu se află ascunși în Polonia.*

Steffano woiewode Valachie,

Magnifice domine, amice sincere, nobis dilecte. Gratam rem nobile fecit tua S. quem nos de hiis que cum imperatore thurcarum aguntur et de thartaris fecit certioris. Nos licet dudum comptum habemus que thartari sint instructi, ut vel nostras vel Magnificencie tue terras adorianur et comissimus, prefectis hominum nostrorum et cum necessitas esset hominibus eidem Magnificencia tue illis que primum auxilium ferrent, tamen aduc ad comitemus, tua eciam Magnificencie uti nobis est pollicita, si nostris quouque necessitas incumberet, admittat suis ut partier auxilium ferant. Nescimus que Isayko et nepos eius Birlan essent in terra nostra et conservaretur a subditis nostris. Sed scribimus capitaneo nostro Camenecensis districti illi mandantes ut eos tovere non audeat, nec apud subditos nostros manere promittant. Nam et in hoc articulo et omnibus aliis volumus cum tua Magnificencia ferre miter et sinceriter pacta et federa omnia observare que bene valeat. Date.

(Libri Legationum, 5, fol. 190—191).

7

1526 noiembrie. *Refugiații moldoveni din Polonia cer ajutorul regelui împotriva domnului lor*

Sabato post festum Sancti Martini

Tandem heri ultima hora diei in consilio maiestatis Augusto vocati sunt boiarones Moldavie quod de suorum aliorum profugorum nomine egerunt hoc de statu suo et illius terre et quo per hos homines autemtu et despoti discessissent omnium se non fuissent per largicios et consolarios et diligencias meas consiliari, ad hunc diem quibus sale datum est responsum per Rxum dominium agriei.

(Libri Legationum, 22, fol. 125).

8

1537. *Regele Poloniei răspunde lui Boldur, solul domnului Moldovei, în legătură cu pacea ce trebuie să existe între cele două țări.*

Responsum voyewode Moldavie per Bolduș

Bolduș qui nomine voyvode Valachiae ad R. M. nunc in scriptis abstulisti, eadem di(e)m cum huc pus Veneras declarasti, miratur vehementia Regia M. voyvodam Valachiae verbis tamtumodo dicere et nuntiare se parem amplitudini velli et R. M. se in obsequium tradere quoniam ab effusione sanguinis ch(ris)ciam p(ol)onorum abhorreret Re aut et studiis suis a pace et quiete esse alicum, quium polius omnes conatus suos eo intendere ut et M. R. et ditionibus eius hostilitatem et iniuria qua maximam posset inferat quas nuncias dudum M. R. in illo insigniter ulcisci et vindicari potuisset, si queamadmodum voyvoda facit ad effusionem Ch(ris)tiani m(p)ida et propensa esset, sed ad illa verius quod vāyda animo et... semper abhorreret sicuti et nunc abhorret et diligenter cavet. In cuius Re i te(s) timonium ad interessiom serenissimi D. J. Regis Hung. id quod vāyda ipse petit concedit sua Maestas ut vāyda ad transicuque de paci oratores insignes ad se mittat quibus salvom conductu mittit ab hoc die, quo littere cuiusdem salvconductu scripti sunt ad diem usque septi sancti Margaretae duraturum.

(Libri Legationum, nr. 6, fol. 54—55)

9

1531. *Petru voievod, domnul Moldovei, se plînge turcilor că oamenii răi din Polonia au prădat Moldova.*

... Mohamed Mustafa... Wam ktoryscie iest między Messyasza naśladiuicemi, naywybornieyszy między Iezusa chwalcącymi, nayslawnieyszy, królestwa Polskiego krolowi Zygmuntowi nad ktorym oznaymuję: że tymi czasy z Wołoskiej ziemi Piotr wojewoda, ludzł swych do nas przysławszy da znach że z waszey strony ludzi swywolni na niektórych mieyscach w ziemi wołoskiej szkody poczyniwszy ubogim ludziom dobra, towary y stada pobrawszy, y wielkie krzywdy porobiwszy ze wszystkim do Panstw waszych calo uszli, chcąc tego y oto bardzo prosząc, aby mu też odebrać dozwozenie zowąd daną. A tak iż z Nay: Cesarzem: którego... macie zobopolne przyiazni a wiecie dobrze że Wołoska ziemia, iest własną ziemią Cesarza Pana mego a Piotr wojewoda iako y inszi Bekowie, iest niewolnikiem cesarskim, y od wielmożnosci iego w tamtej ziemi posadzony, poddani też tameczni daia dań y insze powinności odprawuia Porcie Ottomańskiej, zaczym aby ta ziemia iaką zaczepkę od kogo mieć miała, albo żeby na Panstwa Wielmożnego Cesarza miał kto rękę wyciągnąć urazliwa by to Nay: Cesarzowi rzecz była. Przeto nie widząc tego bydz słusnością y nic o tym Nay: Cesarzowi nie supplikuiąc sam od siebie ten list piszę; aby iezli by to tak było, żeby ludzie waszi do Wołoskiej ziemi wpadłszy, iakie szkody poczynić mieli, tedy cobykolwiek tam dobra albo towary, bydeł i stad pobranych się bydz ukazało, wynalazłszy abyście nazad powracać kazali a więcej nigdy ludziom na granicach tymtych inieszkaicym do Wołoskiej ziemi wpadaiąc przykracie iaką ozynić srogim rozkazaniem zakazali, a w tym zobopolnego które z Nay: Cesarzem macie przymierze ochronili, aby poddani tamteczni ktorzy dan cesarską bez żadnego nagabania z tamtej strony w pokoiu siedzieli. A iaką tą sprawą odprawicie listem swym do nas oznaymić nie zaniechuywajcie.

Pisan w ½rodku miesiąca Rebiul-Ewel nazwanego 938 roku.

(Archiwum Główne, Dok. z arch. koronn. Krakowskiego, litera turcicae, nr. 49 din 1531/389).

Mohamed Mustafa... Vouă? Sigismund, rege al Poloniei, care ești cel mai demn și mai glorios, între cei care slăvesc pe Isus, îți aduc la cunoștință că recent Petru voievod din țara Moldovei ne-a trimis știre prin oamenii săi, cum că oameni răi din țara voastră, făcînd pagube oamenilor săraci, luîndu-le bunurile, mărfurile și turmele de vite și făcînd mari nedreptăți, au fugit nepedepsiți în țara voastră și cere să se afle, cine a permis aceasta. Deoarece aveți prietenie cu împăratul turcesc și știți bine, că țara Moldovei este o țară proprie

a stăpînului meu, împăratul, iar Petru voievod, ca și alți bei, este un sclav împărătesc și pus de el în acea țară, iar supușii de acolo dau dări și alte îndatoriri trimit Porții Otomane. De aceea, cine ar îndrăzni să întindă mîna asupra țării mărîtului împărat, ar supăra pe prea mărîtul împărat. Iată de ce, considerînd că aceasta este just și fără să mai spun despre acestea împăratului prea luminat, îți scriu această scrisoare: dacă este adevărat că oameni din țara voastră au atacat țara Moldovei și au luat de acolo bunuri, averi, animale și turme, atunci să dați poruncă ca să fie înapoiate și de acum înainte să luați măsuri severe, ca oamenilor din țara Moldovei să nu li se mai facă nicio nedreptate. Iar în ceea ce privește prietenia, pe care o aveți cu împăratul prea luminat, să o păstrați, pentru ca acel supuș, care plătesc dări împăratului, să fie lăsați în pace. Să nu necotiți această chestiune, să scriți cum ați rezolvat-o.

Scris la mijlocul lunii Rebiul-Ewel anul 938.

10

1538 <august 3 — septembrie 12>. *Se înșiră cheltuielile făcute de armata polonă în drum spre Moldova.*

Emptio siliginis pro equis vectorum in defectu Avenem itinere eundo Moldaviam ver susque emptio correspondet distribute erant equi numero 395.

Imprimis 3 Augusti in Gologari pro 46 cassulis siliginis per grosos 4 facit flor. 6 gros. 4

Item 4 Augusti in castro Rzemessowicze pro 46 cassulis siliginis per gros. 4 — flor. 6 gros. 4.

Item 5 August. in castro sub Jeziczna pro 46 cassulis siliginis per gros. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 6 August: in castris Gline pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 7 Augusti in castris Kozlovo pro 46 cassulis siliginis per grosos 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 8 Augusti in castris Wladyczin pro 46 cassulis siliginis per grosos 4 — flor. 6 gr. 4.

Item 9 Augusti in villa Dolhe pro 46 cassulis siliginis per grosos 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 10 Augusti sub villa — Kopiczimeze pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 gr. 4.

Item 11 Augusti in opido Krzikow pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 12 Augusti ibidem pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 gr. 4.

Item 13 Augusti — in villa Kormicz pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 14 Augusti in villa Pudlowcze prope Camyeniecz pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 gr. 4.

Item 15 Augusti ibidem pro 45 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 16 Augusti ibidem pro 46 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 6 — gr. 4.

Item 17 Augusti ad fluvium Nyestr niczit datum est.

Item 1 septembrie in riditu a Choczim in castris sub Camyeniecz pro 42 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 5 gr. 18.

Item 4 sept. sub villa Kudlowicze equi 53 sunt Lunissi relictii sunt equi 342.

Quibus equos eo die empte sunt 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 5 sept. in villis Ssamowcze pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 6 sept. in villa Szielani pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 7 sept. in villa Dolhe pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 8 sept. in Sokolow pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 9 sept. in vila Dobrow pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 10 sept. in Dunayow pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 11 sept. in villa Halka pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Item 12 sept. in Myklaszow pro 36 cassulis siliginis per gr. 4 — flor. 4 — gr. 24.

Summa cassularum 1010 empte quolibet per gr. 4 facit per grossos 30 flor. 134 gr. 20.

(Rachunki krolewskie, Nr. 93, fol. 55—56).

11

1539 octombrie 26. *Regele polon scrie din Cracovia lui Ștefan, domnul Moldovei, cerind liberă trecere pentru solul său, trimis la turci.*

Anno 1539. Palatino Valachiam.

Magnifice domini amice et vicine nobis dilecte. In presentum exhibitor homo dicionis nostre vadit post nuntium Imperatoris turcarum, qui apud nos non ita pridem Kyerdey cum rebus quibusdam quare postulamus a Maiestate Vestra ut eum tam istic euntem quam etiam inde redeuntem libere quiete et secure per diciones suas permittat et a suis permitti faciat. Factura rem et nobis gratam et mutua nostra amicitia dignam quam bene valere et felicem esse optamus.

Dat Cracoviae XXVI octobris, Anno Domini MoDoXXXIX

(Libri Legationum, nr. 8, fol. 157).

12

1540. *In răspunsul pe care l-a trimis solul polon Sobocki de la împăratul turc se arată că nu a vorbit nimic despre domnul Moldovei.*

An. 1540

Odpowiedź która Sobocki przyniósł od Cesarza tureckiego.

O wojewodę walaskiego. Niczem nie mówił bo mię był prosił wojewoda Walaski, iż jeśli by mię szukał w tem imieniem jego, jego syn Alexander i Hetman jego Mihul, abych mówił, jeśli by mię w tym nie szukali abych dał pokój. Otóż gdym był na dworze Cesar-skiem tedy mi nic nie mówił, jam też w rzeczy jego nic nie mówił.

(Libri Legationum, nr. 7, fol. 97—100).

Anul 1540. Răspunsul pe care Sobocki l-a adus de la împăratul turc.

Despre voievodul Moldovei. N-am vorbit nimic, căci voievodul Moldovei m-a rugat, că dacă fiul său Alexandru și hatmanul său Mihul, nu mă vor căuta în numele său, să vorbesc, iar dacă nu mă vor căuta să-l las în pace. Când am fost la curtea împăratului nu mi-a spus nimic, de aceea nici eu n-am vorbit despre treburile lui.

13

1540 <decembrie>. *Regele polon răspunde soliei lui Petru Rareș, domnul Moldovei, în legătură cu venirea sa a doua oară la domnie.*

Responsum nuntio palatini Moldaviae.

Krol ȳego Mosc czosz od pana swego Pȳotra woȳewodi powiedział ȳż za zadanȳm a prosbȳ ȳego Czessara ȳego mość tureczkȳ ȳemu da(1) zyemye bes ktoreȳ czas nie mali bil

sasye wroczył y on yemu dal ze wszitkim yako przed thim dzierzał, rad tho wydzi y sliszi a temu sýe raduýe. A bowiem yako yego k(rolewska mość) wyle sasyadowie a przyjaciele yego zicza tak tesz on swoim przyaczillom wszigo dobra rad sprýżaye y ziczi.

Czo sye doticze przimierza ktore yesth miedzy krolew yego m(ość) a panem twoim wieczne uczinione przysyegą y zapyssi potwierdzone ýsz pan twoý roskazał ze ono tak yako przysiał y obýeczal trzymacz y chowacz mocznie chce tho k(rolewska) yego m(ość) rad slischi a thesz ono yako pan chrzesczynský chowacz chce y bedzie, o pyeniadze o ktore pan twoy woyewoda Walaský yego k(rolewska) m(ość) prosyl thobi rad yego k(rolewska) m(ość) uczinil kyedibi takowe pyeniadze miał, ale ysch wylkye y przedtim nýsz Czesarz turecký yego m(ość) se zyemie mie bil walaskieý przieciegnal za przicina pana twego nie potrzebný widal tedi thego udzialacz nie może a tesch za czorkamý swemý ktore nie bardzo dawno wipossazil pyeniadze wielkye widal y na the rzeczy a potrzebi ktore krol yego m(ość) ma przed sobą widacz muszý radbi tho krol yego m(ość) dla pana twego uczynil kýdibi mogl alie przí the prziczini uczinicz thego nie może bo pieniadze wszystkie widal ktorebi bil myal mogl bi bil thetas krol yego m(ość) y swim y pana twego potrzebam biez pomoczen.

O goncza czo twoý pan do Moskwi przeslacz krol yego mość acz tego na przimierzu nie masch opyssano abi bilý poslowie do Moskwi pana thwego przepuszczoný, a wschakosch dla prosbi a ządania pana twego to ucziný ýsz kiedi czas bedzie tedi go przepuszczisz kaze a na ktore tes czas pan twoý ma tho uczinicz krol yego mość lýsthem swoim panu twemu oznaymicz bedzie raczil.

Czo sye doticze Scharpýczow na ymie Nikulowiczy y Sýenka o thich krol yego m(ość) a ný o skarbyech żadnich nycz nie wie alie ma krol yego m(ość) za tho yz thech liudzy a ný skarbow w panstwach krola yego m(ość) nie masch bo raczil yego m(ość) rozkazacz swoim wschem poddanim abi ony zadnego czlowieka przichodnia any walaschina any turczina w zyemy a w panstwach yego k(rolewskiej) m(ość) przechowiwacz a ný ým żadney pomoci any zachowania dawacz nie smielý nad opyssanie przimierza ktore krol y(ego) m(ość) ma s panem woyewodą walaskym y ma za to krol y(ego) m(ość) ysch sye starostowie y poddaný y(ego) k(rolewskiej) m(ości) tak yako yesth krolia y(ego) m(ości) roskazanie y wolia zachowuj alie yesli ze thak bedzie yesz ktore s poddancim pana twego panstwach y(ego) k(rolewskiej) m(ości) bedzie tedi krol y(ego) m(ość) przimierzu w thim doszcz chce czinicz y poddanim swim czinicz roskaże, a do starosth pogranicznich lysthi dal abi ony po thich liudziech ssye pitaly y dalý znac prawde krolowy y(ego) m(ość) yako sye the rzeczy maya.

O zone y o sini zebi bily wolno przepuszczony do pana woyewodi krol y(ego) m(ość) pyssal lýstth do krolowej yeý m(ości) wangiarskiej ktori panu woyewodzie szlye ma czo tho krol y(ego) m(ość) ysch to krolowa yey m(ość) węgierska bedzie uczinicz raczila.

O zitho abi bilo nieprzedawano do Walach a ny yndziey s panstw krola y(ego) m(ości) dla thego ze bil urodzay niedobri krol y(ego) m(ość) bil zakazal alie gdy thetas pan twoy Pyotr woyewoda yest pan zyemi walaskiey s ktorim przimierza wieczne ma tedi da sye listhe swemu starostham pogranicznim roskazal aby thego wieczey nie bronily alie aby wolnie zitho pana twego poddanim kupowacz w panstwach y(ego) k(rolewskie j) m(ości) dopuszczily.

(Libri Legationum, nr. 70, fol. 63—65).

Majestatea sa regele vede și aude cu bucurie întoarcerea voievodului Petru în țara sa ; căci precum el dorește majestații sale regelui multă pîrelenie, tot așa majestatea sa regele dorește tot binele prietenilor săi.

În ceea ce privește alianța ce este între majestatea sa regele și domnul tău, întărită prin jurămînt și zapise, întrucît domnul tău a făgăduit că va ține și păstra precum a jurat tot așa și majestatea sa regele va ține și va păstra. Despre banii, pe care domnul tău li cere, majestatea sa regele i-ar da, dacă ar avea, însă nu are, fiindcă a cheltuit mult, din cauza domnului tău și deci nu poate să-i împrumute ; în plus a cheltuit mulți bani cu zestreă fiicelor sale, pe care nu de mult le-a năritat. Așa încît majestatea sa regele bucuroș i-ar împrumuta pe domnul tău cu bani, dacă ar avea.

În ceea ce privește lăsarea solului domnului tău să treacă spre Moscova, deși în această privință nu stă scris nimic în tratate, totuși majestatea sa regele îl va lăsa să treacă, atunci cînd voievodul va cere aceasta prin scrisoare.

În ceea ce privește pe Serpești și anume pe Niculovici și pe Sienca, majestatea sa regele nu știe nimic, nici despre ei și nici despre averile lor, fiindcă majestatea sa regele a dat

poruncă tuturor supușilor săi să nu primească și să nu găzduiască pe nici un moldovean și nici pe un turc în țările sale, să nu li se dea nici un fel de ajutor, în afară de alianța pe care regele o are cu domnul vostru. Dar m. s. regele a dat poruncă supușilor săi și starostilor de la graniță, ca să i se dea imediat de știre, dacă pe pământurile regale se află vre-un supus de-al voievodului.

Despre soție și fii, ca să fie liberi să se întoarcă la domnul voievod, majestatea sa regele a scris scrisoare reginei Ungariei și crede că regina ungară li va satisface cererea.

Deși majestatea sa regele luase măsuri ca secara să nu se vîndă în Moldova și nici în alte țări, acum fiindcă voievodul are alianță cu regele, s-a dat poruncă starostilor de la graniță ca să dea voie supușilor moldoveni să cumpre secară în țările regale.

14

1541 aprilie. *Regele polon scrie sultanului turc, că se bucură de noua numire a lui Petru ca domn al Moldovei.*

Cesari Turcarum

Serenissime... Quando ita visum est Maestati vestre ut offensas condonaret Magnifico Petro woywode Valachie vicino nostro charissime et cum in graciā receptum terre Moldavica restitueret, et eius dominum designaret, nobis factum id Maestatis vestre non improbat, ac quod postulat, ut jura bone vicinitatis conservemus, et animo erga eum sumus benivolo, id in Maestatis vestre gratiam libenter faciemus...

Domino Petrum vayvodam ita nos geremus ut multum sit in nobis boni vicini et amici officium desideraturus...

Dat in Aprilis anno Domini M^oD^oXXI

(Libri Legationum, nr. 9, fol. 166).

15

1541 mai 25] *Suceava. Petru, domnul Moldovei, scrie regelui polon, că a sosit la el solul turc Juzoph, care i-a adus o scrisoare măgulitoare din partea sultanului. Petru cere să fie predați fugarii în frunte cu Gonescul.*

Lietere a palatino Moldaviae.

... hii profugi videlicet qui fugam ad regnum S. M. vestre fugaverit ŷ sunt adversari nostri, tum etiam potentissimi imperatoris tum etiam Sacr. M. na isti multa mala et incommoda subditis potentissimi Imperator tum etiam literae nostra intulerunt. Optime constat apud Sacra Maestate vestre eiusdem divastationes et bella acerba inter nos facta sunt, hoc totum propter hmoi nebulenes sczt nomine Goneskul et cum sociis suis... atque istos profugos et malefactores ad manus nostras tradere...

... iuxta obidentia et mandatum potentissimi Imper. Turc., atque ire volumus in auxilium nepoti Sacr. M. vestre, hoc est nato defuncti Sacra maestati regis Ioannis...

Dat Soczawie die Mensis Mai XXV anno domini M^oD^oXXI

(Libri Legationum nr. 10 fol. 9 89—90).

16

1541 iunie 30 — iulie 9. *Abram, solul domnului Moldovei, a sosit la Cracovia, la 30 iunie, însoțit de 4 persoane și 8 cai și a stat pînă la 9 iulie, adică nouă zile. Intendentul regal, Jore Jagnyaschowski a dat din tezaurul regelui 18 florini.*

Nuntio palatini Valachie Abraam. Venit Cracoviam die 30 mensis Iunii cum personis 4 equis six mansit ad diem nonam mensis Iulii, per dies nones. Cuius superintendens Jore Jagnyaschowski Maestati Domini Reg. thesaurarii servitor qui providebat, florini 18/4/9.

(Rachunki Poselstw, nr. 22, fol. 13—14).

17

1541 iulie 3. *Regele polon cere lui Petru Rareș pace și bună vecinătate.*

Anno 1541 (M^oD^oXLI) 3 Iulie.

Petro Palatino Valachiae.

Magnifice domine vicine sincere nobis dilecte. Perlatae sunt ad nos literae M(aestati) V(estra) quibus nobis significat quo studio fuerit in conducendo ad nos nuncio Sacre Maestati et potentissime turcarum imperatoris, cui et conductorem qui eum ad nos usque comitaretur addidit. Id nobis persequere gratum a M(aestate) V(estra) accidit: nam is micis. Opera illius adiutus, ad nos incolumis ca; Sacra Maestatis literas ex iulit... quibus illa inter cetera scribit delatum esse ad se, esse quosdam homines nostros, qui preterquam quod in dominia sua incursiones fecerint, agros devastarint. Quidam abegerint, verum et eades g. fecit olim Moldaviam Stephani ad Valachia gubernacula a se collocati, et in fide sua constituti. Authores fuerint...

(Libri Legationum, nr. 9, fol. 134—135).

18

1541 iunie 26.

Solul regelui polon, trimis la turci, se plînge că turcii, împreună cu moldovenii au năvălit și au prădat în Polonia. Arată apoi, că în Moldova „unii oameni s-au răsculat și și-au ucis domnul”, în locul căruia a fost numit Petru, care cere insistent niște fugari din Polonia. Cere sultanului să se facă pace.

(Libri Legationum nr. 10, fol. 92—94) rezumat)

19

1541 < iunie >. Abram, solul domnului Moldovei, nu a fost primit de regele polon, deși a așteptat câteva zile la Cracovia.

Najaszniejszy mylosczywi krolu, Abram posel woyewodi woloskiego gdi tho poselstwo powiedzial chcial miecz ode mnie na kazdi artikul odpowiedz, ya mosciu krolu zwykalem tego abich sie swym nie wdawal w takowe rzeczy y w odpowiedzi ktore by mnye tak dobrze nye nalezali, ale waszey krolewskiej mosci y chcialem go s tim, odprawycz ze bych to poselstwo waszej krolewskiej mosci poslal a wedlug nauki a roskazania wielkiej krolewskiej mosci odpowiedz dal. Abram my powiedzial zem ya nie yesth poslan ku krolewskiej jego mosci panu twemu od mego hospodara ale k tobie a tak ya od ciebie czekam odprawi y zadam a od nie od kogo inszego. Na koniecz powiedzial gdisz panu memu na yego poselstwo nie odpowiadasz, tedi moy pan na thwe gdi sye przitrassy tobie nie bedzie odpowiadat. Iam

wlęcz przestrzegayacz tego ab ze mnie zadna przyczina nie bila y namnieyscha tudziesz tesch abi poslem wielkiej krolewskiej mosci yaka trudnosc pothim prze mye nie bila y yskom mogli takom odprawyl. Przodkiem yego krolewskiej mosci dziekuyacz Cze. yego mosci nie raczi mye posli swoymy y lysthi przepomynacz i nowymi the rozkazowacz okolo nieprzy-
acziela ktore sye dzieyą.

(Libri Legationum, nr. 10, fol. 153—155).

Prea milostive rege, atunci cind Abram, solul domnului Moldovei, a vrut să-i răspund la flecare articol din solia sa, eu m-am eschivat, fiindcă n-am vrut să mă amestec în treburile care nu mă privesc pe mine, ci pe mânia ta și i-am răspuns după cum mi-ai poruncit. Abram mi-a spus, că el așteaptă răspuns de la mânia ta, iar nu de la mine. În cele din urmă mi-a declarat, că dacă el nu capătă răspuns de la mânia ta, nici domnul său nu va da răspuns soliei tale, atunci cind o vei trimite la el. Eu nu-mi iau nicio răspundere, dacă solii mării tale vor avea vreo neplăcere, Mânia sa regele, mulțumind mai întâi împăratului turc, să nu pomenească în scrisorile sale despre aceste dușmăanii.

Combate învinuirile domnului Moldovei aduse supușilor poloni și spune că dorește pace și prietenie...

20

1543 < decembrie 10—20>. *Burla, solul domnului Moldovei, însoțit de 5 persoane și 6 cai, a stat la Sandomierz de la 10 pînă la 20 decembrie.*

Anno 1543. Nunctio Palatini Valachie Burla, venit Sandomeria anno quo supra die 10 Decembre, nunctio generalus cum equi 6 et Samlus domini Pallatini Belzen. Mansit ad diem 20 Decembre per dies 11 qui provisebatur omnibus expen. coquine ut sequitur modo : flor. 26/17/6.

(Rachunki Krolewskie, nr. 112, fol. 36).

21

1544 < februarie 13 — martie 22> *Burla, solul domnului Moldovei, însoțit de 10 persoane și 11 cai, a stat la Piotrkow de la 13 februarie pînă la 22 martie. Cu înfrînerea sa a ost delegat Ioan Brzeski, vistierul Curții regale.*

Anno Domini 1544. Nunctius Palatini Moldavie seu Valachie Burla, venit Piotrkovia anno 1544 die 13 februarij ad Regiam Maestatem in legatione mit quintus equis vero undecim, cuius supltendens Joanes Brzeski servitor maestati domini regni tesararij mansit ad diem 22 Marcij per septimanas 5 dies 3 posint se exposuisse in prefatum orem eo ut sequitur modo : fl. 78/27, fl. 109/29/6.

(Rachunki Królewskie, nr. 117, fol. 64).

22

1544 mai 8. *Rezidentul Franței la Constantinopol trimite știri despre evenimentele din Moldova.*

Post scripta du huitiesme may (1544).

Madame,

Jusques aujourd'hui je nay en aucunes nouvelles de mon frère, commençant a descoverir don en provient loccasion jentends que toute la haute et basse Moldavie sont en armes a cause quelle grand seigneur a anvoyé un nouveau voyvoda en la Basse, qui est lieu

ou le Roy me commandoit procurer de faire constituer le sieur Palatin Lasky, mais son homme est arrivé icy un mois après l'élection de cetluy, lequel ce prince voudra (comme jemtands) maintenir et la dicte Moldavie nen veut point qui ne soit du pays, ou ayant voulu accourir celuy de la hautte pour favoriser l'introduction au nouveau qui est son frère, tout le pays de la dicte hautte s'est revolté.

Je crains que tout ce jeu ne se demeslera pas que le Roy de Pologne, ny ayt quelque part. Je tiens locit ouvert a son service pour luy rendre celuy je dois et detourne sil me possible l'orage qui pourroit tomber de ce costé là.

(Paris, Bibliothèque Nationale, fond ancien français, nr. 7091, fol. 398).

Post scriptum la 8 mai 1954.

Plină astăzi încă n-am primit nicio știre de la fratele meu. Căutînd să mă informez am aflat ocazional, că toată Moldova de sus și de jos s-a ridicat cu armele în mînă, din cauză că sultanul a trimis un alt voievod în țara de jos, care este locul unde mi-a poruncit regele să-l aștept pe palatinul Laski; dar omul său a sosit aici după o lună de la alegerea acestui domn, care după cite am auzit, vroia să-l menție pe acest prinț, Moldova însă nu-l vrea, fiindcă nu-i din această țară. Alergînd în țara de sus pentru a ajuta la instalarea unui nou voievod, care este fratele său, toată țara de sus s-a revoltat.

Cred că toată această chestiune n-o să se termine, fără amestecul regelui polon. Sînt gata să-l ajut, ca să puie pe acela care merită și să opresc, pe cît îmi vor permite puterile, furtuna ce se abate în acele părți.

23

1545 <23 Iunie>. *Regele polon dă instrucție comisarilor, care vor lua parte la comisia mixtă moldo-polonă, la Holin.*

Instructia na seim pograniczny woloski komisarzom k(rolewskiej) y(ego) m(osci), który był położon na święty Jan lata 1545, na który są mianowani komisarze urodzonij: Andrzej Steczina, Lubelski i Sniatyński; Wojciech Starzechowski, Bielski i Drohobyczki; Mikołaj Grabia Chelmski castelani i Lubomelski; Mikołaj Bogusz Wojski, Lubelski i starosta Crasnostawski.

Przyjechawszy na Kamenec, komisarze nasi naprzód posłają na Choczym do komisarzów pana wojewody walaskiego wywiadując się o miejsce na którym by się z nimi zjechać mieli, w tym komisarze nasi niechaj sporni nie będą. Będzie li im miejsce wedle zwyczaju i zachowania oznajmiono na któreby bezpiecznie ze czcią naszą jechać mogli, niechaj na tym przedstawiają co przy ich baczeniu niechaj będzie. Pod tym czasem kiedy, posłają na Choczym mają się wywieźć komisarze od starost pogranicznych i od inszych poddanych naszych wszystkich krzywd któreby się z Walach działy. O tych też pytając co za krzywda wojewodzie woloskiemu od naszych poddanych dzieją się i poddanych jego, a wzięwszy dostateczną sprawą wedle zwyczaju i zachowania dawnego u wszystkich, dopiero pojadą ku komisarzom wojewody woloskiego.

Zjechawszy się z komisarzmi naprzód krzywdy poddanych naszych przelożą i obciążą tak jako będą rozumieć wedle potrzeby rzeczy.

Jeśli będą przekładać krzywda komisarze pana wojewody woloskiego, któreby są poddanym jego od poddanych naszych dziali, powiedzą komisarze nasi, iż nasi wiedzą co za przymierze mamy z panem wojewodą walaskim i ziemią jego, zakazujemy poddanym swym aby żadnych krzywd wojewodzie i poddanym jego nie czynili i starostom naszym, którzy na granicach są pilnie tego strzec rozkazujemy. Jeśli by wyancz się co działo nad wolą i nad rozkazaniem naszym, my gotowi prawu panu wojewodzie prawem koronem jakośmy powinni sprawiedliwość czynić.

(Libri Legationum, nr. 11, fol. 131—133).

Instructia comisarilor regali pentru seimul de graniță moldo-polon, care a fost fixat în ziua de sf. Ioan (23 iunie) 1545, la care au fost numiți următorii comisari: Andrzej Steczina de Lublin și de Sniatyn; Wojciech Starzechowski de Belz și de Drohobycz; Mikołaj

Grabia, castelan de Chelm și de Lubomielisk ; Mikolaj Bogusz Wojski de Lublin și staroste de Krasnostaw.

Venind la Camenița, comisarii noștri vor trimite mai întâi la Hotin, la comisarii domnului voievod al Moldovei, ca să se informeze asupra locului, unde vor trebui să se întâlnească ; în această privință comisarii să nu fie dirzi. Dacă li se vor fixa locul după obicei unde vor putea să se ducă cu cinste și în siguranță, să admită, dacă vor crede că este bine. În timpul cît vor dura informațiile la Hotin, comisarii vor căuta să afle de la comisarii de graniță și de la alți supuși ai noștri toate nedreptățile, pe care le-au făcut moldovenii. În acelaș timp să întrebe ce nedreptăți s-au făcut domnului Moldovei din partea supușilor noștri și după ce vor afla totul după obicei și după tradiție, de-abia atunci vor pleca la comisarii domnului moldovean.

Întîlnindu-se cu comisarii domnului voievod, vor prezenta mai întâi și vor susține nedreptățile supușilor noștri, așa după cum vor cere împrejurările.

Atunci cînd vor prezenta nedreptățile comisarii domnului voievod, făcute supușilor săi de către supuși noștri vor răspunde, că noi știm ce alianță avem cu domnul voievod al Moldovei și cu țara sa și că nu permitem supușilor noștri să facă vreo nedreptate supușilor săi, poruncind starostilor noștri să păstreze aceasta cu strictețe. Dar dacă totuși se va întîmpla ceva împotriva voinții noastre și a poruncilor date, sîntem gata să facem dreptate domnului voievod după legea Coroanei.

Dacă comisarii moldoveni vor aminti de Senka, să spună că în curînd această chestiune se va rezolva. Senka a venit în Polonia cu un sac de aspri, cu o sabie și cu alte lucruri ; dar toate acestea i-au fost luate de către Iskryzcki la Camenița ; Iordan însă, ca moștenitor al lui Iskryzcki va fi obligat să plătească despăgubiri.

În ce privește celelalte chestiuni, se va ține de asemeni seama de cele prevăzute în alianță.

24

1546. Regele polon răspunde solilor moldoveni, Ghindă și Burla, în legătură cu pacea și cu buna vecinătate la graniță.

... Prosząc Jego królewskiej mości aby s Iwaszkiem poddanym swoim (wojewody) z Krasnego Stawu sprawiedliwość panu wojewodzie uczynić raczył a jego k temu przycisnął aby woły ktore od pana wojewody kupił, panu wojewodzie zapłacił... raczył rozkazać w tem się Jego krolewska mość wedle spisania przymierza będzie raczył zachować a te którzy będą mieli być wydane, wydać będzie raczył rozkazać a drugich w państwach swoich nie będzie raczył chować...

(Libri Legationum, Nr. 11, fol. 137—140).

Regele mulțumește domnului pentru urările de sănătate... Solul roagă pe mărișă sa regele să se facă dreptate cu Ivașcu, supus polon din Krasnostaw, ca să fie forțat să plătească boii cumpărați de la domn. Să i se dea domnului banii datorăți pentru boii cumpărați în Moldova de un evreu din Polonia. În ceea ce privește Iordan va fi obligat : ori să înapoieze lucrurile luate de la Senka, ori să plătească. Despre fugarii regele a binevoit să dea poruncă ca să procedeze conform prevederilor tratatelor de prietenie : acei care vor trebui să fie extrădați vor fi extrădați, iar pe ceilalți nu-i va ține în țara sa. Regele se va stăruia să se facă dreptate, dar și domnul să procedeze la fel.

25

1546. Regele polon dă instrucțiuni comisarilor săi, care vor lua parte la seimul mixt moldo-polon de la graniță.

Nauka komisarzom którzy mają się zjechać na granicy wołoskiej z komisarzami wojewody wołoskiego lata 1546.

... Będą mówić komisarze wołoscy. Jeśli co do nas pan wojewoda wskazywał iż panowie chrześcijańscy słowem swoim wierzą a pan wojewoda tegoby nie mienil na Boroboatego by

tak było, powiedzą komisarze nasi iż my dajemy wiarę panu wojewodzie we wszystkim, jedno iż się to w żadnem prawie nie zachowa, aby kto w swej własnej rzeczy się nie godzi... Jeśli powiedzą iż też wołoskiem kupcom nie wolno jeździć jedno po Lwow, powiedzą komisarze nasi, iż lwowski skład jest starodawny a poniem już przymierze panu wojewodzie jestmy dali. A składy pana wojewodziny są nowe a po przymierzu uczynione, a tak nie mieli by poddanem naszem szkodzić...

(Libri Legationum, Nr. 11, fol. 157—172).

Comisarii vor pleca la Camenița, unde împreună cu solii moldoveni vor stabili locul de întâlnire. Vor apăra interesele bunei vecinătăți, iar dacă voievodul va spune ceva împotriva Poloniei, comisarii se vor apăra. Se va insista ca să se facă dreptate oamenilor de la graniță. Vor spune, că la Senka și la Iordan nu s-a găsit nimic. În Polonia nu se află fugari moldoveni, iar Boroboată a jurat că nu-i vinovat.

Dacă domnul voievod ar spune ceva relativ la noi că domnii creștini își respectă cuvântul, iar voievodul nu s-ar referi la Boroboată și ar arăta că aici s-a procedat altfel, comisarii noștri vor spune, că noi dăm crezare domnului voievod în toate, numai că nici într-o lege nu stă scris ca cineva să fie martor în propria sa cauză, iar ca să călcăm dreptul public pentru o singură persoană nu se poate...

În tratat se specifică că negustorii poloni au trecere liberă prin Moldova și tot așa și prin Turcia. În ceea ce privește formarea unui nou depozit de mărfuri la graniță, se va discuta.

Dacă vor spune că negustorii moldoveni nu pot merge decât numai pînă la Lwow, comisarii noștri vor răspunde, că depozitul de la Leow este străvechi și cînd am dat tratat domnului Moldovei, acesta exista. Dar depozitele domnului voievod sînt noi, fiind înființate după încheierea tratatului, astfel că nu putem pricinui pagube supușilor noștri.

În ceea ce privește tilhăriile, în ultimul timp s-au înmulțit. Recent chiar curtea regală din Sniatyn a fost prădată și arsă. Să se ceară despăgubiri. Să se protesteze împotriva opririi solului regal Wilamowski, căci prin aceasta s-a încălcat dreptul internațional. Este adevărat că solii moldoveni au fost maltratați în Lituania, dar aceasta s-a făcut fără știrea regelui, ca dovadă că s-a dat imediat ordin să se facă dreptate. La discuție va lua parte și Boroboată, ca să se desvinovățească.

26

1546 Ianuarie 18 — februarie 17. *Dzindza și Burla, solii domnului Moldovei, au stat în Polonia de la 18 ianuarie pînă la 17 februarie 1546.*

Anno 1546 Ianuarii 18. Ioannes Brzeski, servitor magnifici domini thesaurarii act... de thesauro Sacre Maestatis in provisionem nuntiorum Valachorum Dzindza et Burla per grossos triginta florenos centum. Mansit ad diem 17 februarii.

(Rachunki krolewskie, Nr. 314, fol. 202—203).

27

1546 Iulie 17—21.

Ioan Stroiici, solul domnului Moldovei, a venit la Cracovia, întovărășit de 7 persoane și 8 cai, unde a stat 5 zile.

Anno 1546. Nuntius Palatini Valachiae nomine Iwan Strojcz, qui venit Cracoviam ad maestatem regiam die 17 mensis Iulij cum personis septimo equi vero octo, cum quo eciam venierunt servitores Mjyszowski capit. Camenicensis, ruski capit. Leopoliensis. Haben per unum servitorem et equos 2. Item provisor eius Ioannes Brzeski et maestati regni thesaurarii servitor... Mansit a die supra scripta ad diem 21 mensis eiusdem per dies 6.5 integros, qui providebatur repensis modo infrascripto: facit fl. 18/24/10.

(Rachunki krolewskie, Nr. 138, fol. 84—85).

28

1546 <August>. *Scrisoarea lui Petru, domnul Moldovei, către regele polon, în legătură cu arestarea lui Wilamowski.*

Przepis listu wojewody wałaskiego do króla jego mości około zachamowania Wili Jmowskiego lata 1546.

... Drugie też w(asza) k(rolewska) m(osc) oznajmuje iż tak rok posłaliśmy gońca naszego do w(aszej) k(rolewskiej) mości, prosząc o list dobrowolny i od młodego króla syna waszej królewskiej mości naszym postem któreśmy mieli posłać do Moskwy wedle inaszej rzeczy, jedno dla soboli, popielic a dla białozorow i dla inszych potrzeb, które mamy dawać Turkowi, aby się mogli odplacić od cesarza...

... Wołyn koło Kłodno knijcijsy ijlnej miasta, przyjechali urzędnicy kniazia Fedora Michailowicza a księdza Dinilea Iwanowicza, książąt Wiśniowskich na imię Siemiol Mitopski, on wie z kim i wgonił nasze posły na ziemi Kłodziejskiej, pobił i porąbał jako zbójca i który był posel nasz wietrze tego do śmierci zabil tam na miejscu i z listem waszej królewskiej mości...

... a w tem wozie wzięli też a 30 soroków soboli i 30 soboli pojednikowych, 36 futer albo szub popielicych i dwu białozoru, jednego na miejscu zabil i drugie wzięli i inšie rzeczy...

... Też milostivi królu, nieracz wasza królewska mosc na nas gniewać i żeśmy posła waszej królewskiej mości przy sobie zadzierżyli, co bych my się dowiedzieli od kogo się nam ta szkoda stała tak wielka i lekkość i póki się nam nie zapłacą te szkody wielkie i ten własny dług nasz od kupca od lwaszka Borzoboatego, który sam wziął woły nasze od nas w ziemi naszej...

(Libri Legationum, nr. 11, fol. 151—156).

Copia scrisorii domnului Moldovei către mânia sa regele, în legătură cu oprirea lui Wilamowski, anul 1546.

Domnul este gata să trimită comisari la graniță pentru aranjarea diferendelor, atunci cînd va dispune regele.

Alta dăm de știre mării tale, că anul trecut am trimis solul nostru la mânia ta, cerînd scrisoare de liberă trecere și din partea tînărului fiu regal pentru solul nostru, pe care vroiam să-l trimitem la Moscova, pentru alte chestiuni; mai întîi pentru blănuri de samur, de vevești, pentru șoimi și pentru alte nevoi, pe care trebuie să le dăm turcului, ca să mă răsplătesc în fața sultanului. Regele împreună cu fiul său a fost atît de bun, încît a permis solului să treacă spre Moscova. Pentru acest lucru domnul li este recunoscător.

La Moscova solii moldoveni au fost primiți foarte bine și li s-a promis tot ajutorul. Țarul a trimis soli cu daruri domnului, care trebuiau să treacă prin Polonia spre Moldova, dar regele nu le-a dat voie. Țarul s-a supărat și nu a trimis domnului ceea ce a promis. Domnul s-a ales numai cu ceea ce au putut să aducă solii săi.

Dar la Vilna solii domnului au fost apostrofați și acuzați, că domnul l-ar îndemna pe țar să înceapă război împotriva Poloniei. Regele să nu creadă așa ceva, căci domnului nici prin gînd nu-i trec asemenea lucruri.

Solii domnului nu au primit nici un ospăt în Polonia, ceea ce este împotriva obiceiului, ei au trebuit să cumpere totul cu bani lor. De la Vilna solii au ajuns la Volyni, cînd lângă Kłodno, orașul familiei Knyczyński, s-au prezentat funcționarii prințului Feodro Mihailovici, ai prințului Dinilea Ivanovici, ai prinților Wisniowski, în frunte cu funcționarul Witopski, al știe cu cine și alungînd solii noștri pe pămîntul Kłodnej, i-a bătut și i-a tăiat ca un ucigaș, iar acela care a fost solul nostru mai mare a fost omorît pe loc, deși avea la el scrisoarea mării tale. Doi soli au fost răniți de moarte și li s-a luat trăsura cu trei cai. Odată cu această căruță au luat 30 de sorocae (a cîte 40 bucăți fiecare = 1 200 bucăți) blănuri de samur și 30 bucăți de samur, apoi 36 blănuri sau șube de vevești și 2 șoimi, unul a fost ucis pe loc, iar pe celălalt l-au luat, împreună cu alte lucruri. De aceea, milostive rege, să nu te superi, că am oprit la noi pe solul mării tale, pînă ce nu vom afla, cine ne-a pricinuit această pagubă mare și pînă ce nu ni se va plăti această pierdere mare, precum și acea datorie a noastră de la negustorul Ivașcu Boroboată, care a luat boii noștri din țara noastră.

29

1546 <septembrie>. *Regele polon răspunde soliei domnului Moldovei, formală din Petru Kirkontei, ptreclab de Neamț și Burla, vornic de Sepenic.*

Regele se bucură de numirea lui Iliș ca domn al Moldovei și regretă moartea lui Petru vodă. Dorește pace, dar Iliș vodă să fie atent ca motivul dușmăniei să nu vie din țara sa. Regele își va trimite solul pentru primirea jurământului. Regele nu va permite ca dușmanul voievodului, care se dă drept fiu de domn și care a pricinuit atita pagubă voievodului, să-și construiască fortăreață în Polonia și dacă-l va prinde îl va extrăda. Tilhăriile de la graniță trebuie să înceteze; s-a dat poruncă starostilor în această privință, dar și voievodul să aibă grijă de acelaș lucru. Negustorii, potrivit vechilor învoiel, sînt liberi să străbată cu mărfurile lor drumurile străvechi, atît în țara Moldovei, cît și în Polonia. Regele va permite solilor moldoveni să treacă spre Moscova. Fugarii vor fi prinși și extrădați. Voievodul de Belz va fi obligat să plătească lui Iliș datoria, pe care o avea față de Petru voievod. Tot așa și caii, care au fost luați la Monaster de Andrzej Tworowski, regele va porunci să fie înapoiați, Boroboață va plăti despăgubiri, iar la Senka nu s-a găsit nimic. Schimbul de mărfuri să fie liber: din Polonia se vor importa cazane de fier, iar din Moldova vite.

(Libri Legationum, nr. 11, fol. 180—186).

30

1546 septembrie 23 — octombrie 18.

Cojan, solul domnului Moldovei, întovărășit de 7 persoane și 8 cai, a stat la Cracovia 26 zile.

Anno 1546. Nuntius Palatini Valachiae nomine Cozan, qui venit Cracoviam ad Sacram maestatem regia die 23 septembre. Mansit in expensis maestate regie a die suprascripta ad diem 18 mensis octobre expeditionis eius per die videlicet cum personis septimus equis 8. Provisor eius Ioannes Maliczki servitor maestati domini regni et thesaurarii met secundus cum coro. qui providebatur expensis modo infrascripto: facit fl. 58/18/9.

(Rachunki krolewskie, Nr. 138, fol. 86—87).

31

1546 decembrie 9, Iași. *Iliș vodă, domnul Moldovei, trimite scrisoare regelui polon, prin solul său (Abram) Banilowski, prin care cere să se facă dreptate la graniță.*

Iliș vodă se plînge de prădăciunile ce s-au făcut la granița Moldovei și cere să fie extrădați fugarii. Solul arată sentimentele de adevărat creștin ale lui Iliș; cu toate că a fost pus de turci în scaunul Moldovei, ar vrea să scape de ei. Apoi arată, că ticălosul, care a prădat Moldova și a fugit în Polonia, nu este fiu de domn, așa cum susține el, ci a fost morar. Cere să fie extrădat împreună cu alți fugari. Iliș insistă mult asupra extrădării acestui pretendent, care împreună cu un hatman și cu alții se află adăpostiți în Polonia. Cere regelui să dea poruncă lui Wlodek, staroste de Camenița, să-i prindă.

La cele de mai sus regele răspunde, că nu știe nimic despre acel fiu de domn, care ar fi prădat în Moldova, dar va da poruncă să se cerceteze și să se pedepsească aspru vinovații. Va fi imediat extrădat. Se va stăruie să se păstreze pacea. Va da poruncă starostelui de Camenița să păzească cu mare strictețe granița. Pentru rezolvarea neînțelegerilor de graniță regele va da dispoziție să se întrunească comisia mixtă polono-moldovenească.

(Libri Legationum, nr. 11, fol. 157—172).

32

1546 <decembrie>. *Domnul Moldovei trimite în solie la regele polon pe Burla, care anunță dorința lui Iliș, noul domn de a depune jurământ regelui, dar cere ca mai întâi regele să trimită scrisoare de jurământ domnului, după vechiul obicei.*

Poselstwo od pana wojewody walaskiego przez Burlie lata 1546.

... Tez miłościwy królu myśmy posali do waszej królewskiej mości abyś nas nie wypuścił z łaski swojej królewskiej mości, abyś nam przysiągł i zapisał do starodawnemu obyczaju, jakoże przedtem przysięgał przodkiem i rodzicielowi naszemu nieboszczyku Piotru wojewodzie. Miłostiwý królu, gospodarz nasz Iliasz wojewoda takież was prosi abyście raczyli jemu przysięgnąć po starodawnemu obyczaju. A gospodarz nasz Iliasz wojewoda takież chce przysięgać waszej królewskiej mości jako rodziciel jego nieboszczak Piotr wojewoda przysięgał pod Chocimem. S panem Cracowskiem hetmanem wielkiem coronny polskiej i jako będzie zadanie waszej królewskiej mości jako było pożyczeczno wołoskiej ziemie i też ziemi korony polskiej z obu stron... Też miłostiwý królu dajemy wiedzieć waszej królewskiej mości, iż rozkazał gospodarzowi cesarz turecki i przysłał czausa aby posłał gospodarz cztery powiaty — Sorocki powiat, Orchejski powiat, Lepośniński, Kirzeccki powiaty, aby poprawiwszy Oczażow i aby budowali zamek na Bialekieu...

(Libri Legationum, nr. 11, fol. 180—186)

Domnul mulțumește regelui pentru promisiunile recente. De asemeni, milostive rege, noi am trimis sol la mânia ta, ca să jure mai întâi mânia ta, așa cum s-a procedat cu bunii și străbunii noștri și cu Petru vodă, părintele nostru. Milostive rege, domnul nostru, Iliș, de asemeni vă roagă să jurați după vechiul obicei și domnul nostru Iliș de asemeni dorește să jure, precum a jurat părintele său Petru vodă lângă Hotin, în fața lui Krakowski, marele hatman al coroanei polone și precum va dispune mânia ta, ca să fie de folos țării Moldovei și Poloniei... De asemeni milostive rege vă dăm de știre, că împăratul turc a poruncit domnului nostru și a trimis un ceauș, ca să trimeată oameni din patru ținuturi—Soroca, Orhei, Lăpușna și Chigheci, ca să repare Oceacovul și să construiască un castel la Băleclei...

33

1546 decembrie 25 — ianuarie 8. *Abram Manilowski, solul domnului Moldovei, a venit la Cracovia, însoțit de 6 persoane și 8 cai, unde a stat 14 zile.*

Anno domini 1546. Nunctio palatini Valachiae nomine Abraham Manilowski, qui venit Cracoviam ad Sacram Maestatem Regia die 25 Decembri, als in zesto nativitatis domini anno 1546. Stipatus personis 6 equis vero 8. Mansit Cracovia a die supradicta adventus sui videlicet ad feriam sextam post festum epiphaniae per dies 14 integros. Cuius provisor nobilis Brzeski servitor magnifici Domini Regni thesaurarii qui per eundem providebatur modo infrascripto. Facit fl. 41/7/12 et fl. 52/1/12.

(Rachunki Krolewskie, Nr. 144, fol. 93).

34

1547 ianuarie 5. *Solul domnului Moldovei (Abram Manilowski) pleacă de la Cracovia spre Lwow.*

Anno domini 1547. Distributa in communes necessitates et demandato ac commissione Sacram maestatis Regie.

Petro Wirzbiczki domini capit. Leopoliensis servitori. Anno eodem die 5 mensis ianuarij advenient nunctium Palatini Valachie ad Leopolim ex Cracovia, eidem dei gratia Regie Maestatis ad relationis Jaczimirski cubicularii dati sunt.

(Rachunki krolewskie, Nr. 144, fol. 44)

35

1547 februarie 17 — martie 16. *Andrei Chircu și Nicolai Burlă, solii domnului Moldovei, însoțiți de 77 persoane și 100 cai, au stat în Polonia 4 săptămâni.*

Anno domini 1547. Nuntii ejusdem Palatini Valachiam nomen primo Andreas Kierk, altero Nicolaus Burlowicz, venerunt ad maestatem regiam die 17 mensis Februarie, manserunt ad diem 16 mensis Marcie, als per septimanas quor. quorum persone erat numero 77. Equi vero cum equis 3 przistaw numero 100 quorum przistaw Jacobus Wissoczki aulicus maestatis regie met quartus provisor eorum Marcus Podocki, servitor magnifici domini regni thesaurarii met quartus. Item cocus cum coadutore et calificador qui providebatur expensis infrascripto: Facit fl. 358/13/3.

(Rachunki krolewskie Nr. 144, fol. 94)

36

1547 aprilie 20. *Matei Goreczki este trimis de regele polon în solie la domnul Moldovei*

Anno domini 1547. Generoso domini Mathie Goreczki Aulico Sacre maestatis Regie nuntio et commissario ad Palatinum Valachie Helia misso. Die 20 aprilis, dati 100 florini węgierskich.

(Rachunki krolewskie, Nr. 144, fol. 100)

37

1547 aprilie 20. *Ioan Gologorski, castelan de Halicz, este trimis în solie la domnul Moldovei.*

Anno domini 1547. Domini Joanni Gologorski, castelano Haliciensis, nuntio etiam et commissario ad eundem Palatinum Valachie misso. Die 20 aprilis dati 120 florini węgierskich.

(Rachunki krolewskie, Nr. 144, fol. 100).

38

1547 mai 5. *Nicolai Burlă, solul domnului Moldovei, însoțit de 12 persoane și 14 cai a stat la Cracovia 16 zile.*

Anno 1547. Nuntius Palatini Valachia nomen Nicolaus Burlowicz seu Burla, qui venit Cracoviam ad Sacra maestatem regiam, die 5 mai, comitatus personis 12 equis 14. Mansit autem Cracoviam a supradicta die ad diem 20 emfatem choc est per dies 16 integros. Cuius provisor senator nobilis Ioannes Brzeski magnifici domini regni thesaurarii servitor cum uno servitore et coco. Servitor praeterea domini capit. Leopoliensis Petrus qui praefato nuncito dux itineris suis qui modo infrascripto expensis providebatur... Facit fl. 47/21/9.

(Rachunki krolewskie, Nr. 144, fol. 95)

39

1547 iulie 17 — august 2. *La Lwow a sosit solul turc Sinai Celtebei și un sol din Moldova*

Regestrum ad staciones et deductiones nuntiorum imperator thurcarum et Valachii 953 anno domini 1547 per Leopolim ad Sacram Regiam Maestatem enucium.

In primus pro nunctio thurcarum, nomine Sinaij Czelebey, qui venit duodecim hominis et viginti et uno equis comitatus de Thurcia Leopolum die decima septa iulij als Sabbato.

(Rachunki Poselstw, Nr. 2, fol. 102—108).

40

1547 iulie 27. Solii moldovent, Chircu pircălab și Burlă au sosit la Lwow, la 27 iulie, unde au stat 3 zile.

Anno 1547. Regestrum pro nunctiis Moldavie woÿwode Valachorum, anni 1547. Feria quarta ante festum Sancti Petri ad vincula XXVII iulij. Nunctii Valachorum nostre Kÿrkus Burkulas, Burlea, venerunt a Moldavia Leopolum prof... ad Sacram Regiam maestatem in Pyotrkowie et manserunt tres dies et nostre Leopoli omnibus necessaria pro eorum interpretationem Petru Czaÿka de mandato domini vicecapitanei Leopoliensis emfasti...

(Rachunki Poselstw, Nr. 2, fol. 109)

41

1547 iulie 27. Andrei de Chenczyn, palatin de Lublin, este trimis în solie în Moldova.

Anno domini 1547. Nomini Magnifico Andreas de Chenczyn, palatinus Lublensis, die 27 iulii ratione expensarum quas fecit expensus nunctius apud Palatini Valachie cum aliis certas commissariis, dei gratia sacra maestatis regia ex. co. domini magnifici regni thesaurarij dat fl. 150.

(Rachunki krolewskie, Nr. 144, fol. 63)

42

1547 august 12 — octombrie 18. Petru Chircu și Nicolae Burla, solii domnului Moldo-
sei, însoțiți de 36 persoane și 53 cai, au sosit la Piotrkow, unde au stat 67 zile.

Anno 1547. Nunctii Palatini Valachie quorum nominam primo seniori Petrus Kiergk secundo iuniori Nicolaus Burlowicz, qui venerunt Piotrcoviam ad maestatem regiam in negotio confederationis die 12 augusti stepati personis servitorii numerus 36, equis vero 63 quibus dux sen. conductor itineris suit ex Leopoli Petrus Czaika. magnifici domini capitanei Leopoliensis servitor. Manserunt in expensis maestatis regiae a die predicta iam Piotrcovie et in Wolborz... etiam in Rosprza equia advenient oratori imperatoris thurcorum ad maestatem regiam obligati in oppida suprascripta orant in ib eis refeiret ad diem 18 octombrie. Hoc est per dies 67 1/2 integros. qui fatiunt septimanes 9 die 4, quorum provisor servitor nobilis Joannes Brzeski. Facit florini 483/8/16.

(Rachunki krolewskie, Nr. 114, fol. 97—98)

43

1547 <august 12 — octombrie 18>. Petru Chircu și Nicolai Burla, solii domnului Moldo-
veni, au venit la Piotrkow, unde au stat 67 zile.

Nunctiorum Valachie Petri Hierh et Nicolai Burla, anno 1547.

Distributa pecuniarum in provisionem Petri Kierk et Nicolai Burla, nunctiorum magnifici domini Helie, Palatini Valachie ad Sacram Regiam maestatem in legatione venient qui die Veneris XII mensis Augusti Piotrkowiam venerunt commitati XXXVI personis, equis autem 53, cum quibus Petrus domini capitanei Leopoliensis servitor venit habens 2 equos et

manserunt Piotrkowie, Volborie et Rossprza a die predicta asque ad diem XVIII mensis octobris hos est per sexaginta septem cum medio integros dies. Joannes Brzeski magnifici domini Spíthek de Tarnow, castellani Voiniciensis regni Poloniae thesaurarij servitor nunciorum dispensatus fuit qui habuit unum servitorem et rusticos ac duos equos. Ita que in tot erant persone 40 equi vero 57. Anno Domini MDXLVII. Facit florini 483/8/16.

(Rachunki Poselstw, Nr. 2, fol. 114—138).

44

1547 octombrie 19. *Matej Goreczki este trimis de regele polon în solie la domnul Moldovei.*

Anno 1547. Mathia Goreczki aulico Maestatis Regie nunctio ad Valachiam, die 19 Octombris nunctio misso ad Palatinum Valachia dat flor. 120.

(Rachunki krolewskie, Nr. 114, fol. 90)

45

1548 <ianuarie 22 — februarie>. *Ghindă și Burlă, solii domnului Moldovei, însoțiți de 30 persoane și 41 cai, au sosit la Piotrkow, unde au stat 13 zile.*

Anno. 1548. Nunctii Valachie videlicet Dzindza et Burlowicz. Isti venerunt Piotrcoviam ad maestatem regiam die 22 mensis ianuarij comitati personis 30 equis vero 41, manserunt in expensis maiestate regie Piotrcovie a die praefata adventus sui ad diem usque 3 februarij per dies videlicet 13, qui providebatur omnibus necessariis per Joannem Malski, servitorem domini magnifici regni thesaurarij modo infrascripta. Facit florini 80 gr. 28 denari 16.

(Rachunki królewskie, Nr. 149-a, fol. 58).

46

1549 mai 20. *Matej Góreczki este trimis în Podolia de regele polon, ca să cerceteze neînțelegerile dintre supușii poloni și moldoveni.*

Anno 1549. Mathie Goreczki vexilifero Posnaniensis et aulico maiestatem regie. Die 20 maij misso Podoliam ad cognoscendas in iurias inter subditos sacra maiestatis regie et Palatinum Valachie ex com. sacre maiestatis regie pro expensis dat eidem die 4 iunij ex comora maiestate regie meliorato. Facit. fl. 70.

(Rachunki krolewskie, Nr. 150, fol. 158).

47

<1549 Mai>. *Matel Gorecki este trimis de regele polon în solie la domnul Moldovei.*

Domini Mathie Goreczki, aulico maiestate regie, misso în negocijs audius Reipublice Valachiam eidem pro expensis dat flor. 100.

(Rachunki krolewskie, Nr. 150, fol. 169).

48

1459 <mai 10—12>. *Solul domnului Moldovei, Abram, însoțit de 4 persoane și 5 cai, a sosit la Piotrkow, unde a stat o săptămână și șase zile.*

Anno 1549. Nunctius Palatini Valachie nomine (Abram) qui venit Piotrcoviam ad maiestatem regiam die 10 mensis ianuarij met quartus cum equis 5, totidem mansit a die

adventus sui ad diem 22 iusedem, hoc est per septimana una et dies sex, cuius provisor Adam Ossowski, servitor magnifici domini regni theazaurarij, qui cum providebat omnibus necessariis, tam mense qua etiam celarij ac stabuli pro quibus omnibus in rone sua demonstrare se exposuisse. Facit. flor. 16.

(Rachunki krolewskie, Nr. 152, fol. 175).

49

1549 <mai 12—29>. *Abram, solul domnului Moldovei, însoțit de 14 persoane și 12 cai a sosit la Cracovia, unde a stat 17 zile.*

Anno 1549. Nuntius Palatini Valachie nomine Abram Manilowicz, venit Cracoviam ad maiestatem regiam die 12 maij stipatus personis 14 equis vero 12. Mansit a die praefata adventus sui ad diem 29 maij, hoc est per septimana 2 dies 4. Cuius provisor Ioannes Brzeski... Dat fl. 71/12/1.

(Rachunki krolewskie, Nr. 152, fol. 182) .

50

1549 septembrie 25. *Stanislaw Broniowski este trimis de regele polon în solie la domnul Moldovei.*

Anno 1549. Stanislaw Broniowski, aulico maiestate regie die quo supra (25 septembrie) misso Valachiam ad Palatini Valachie eodem pro expensis dat flor. 100.

(Rachunki krolewskie, Nr. 152, fol. 170).

51

1549 <octombrie 16—24>. *Nicolai Burlă este trimis în solie la regele polon.*

Anno 1549. Anno loco die quibus supra cum eodem facta ratio de provisione nuntii palatini Valachie, nomine Nicolai Burla ad maiestate regie Cracovie die 16 Octombris venerunt in personis 12 equo 22. Mansit ad diem 24 Octombris).

(Rachunki Poselstw, Nr. 4, fol. 2).

52

1550 <august 13 — septembrie 15>. *Ion Tăutu, solul domnului Moldovei, însoțit de 10 persoane și 17 cai a stat la Cracovia 4 săptămâni și 6 zile.*

Anno 1550. Nuntius palatini Valachie nomine Iwan Tholthu, qui venit Cracoviam ad maiestatem regiam in legacione die 13 augusti comitatus personis 10 equis vero 17. Mansit a die praefata adventus sui ad diem 15 septembris, per septimanas 4 die 6. Cuius provisor erat Sebastianus Surzinski. Dat flor. 63/5.

(Rachunki Krolewskie, Nr. 156, fol. 117).

53

1550 <noiembrie 3—19>. *Nicolai Burlă, solul domnului Moldovei, însoțit de 12 persoane și 17 cai, a stat la Cracovia 36 zile.*

Anno 1550. Nuntius palatini Valachiae, nomine Nicolaus Burla, venit Cracovia die 3 Novembris. Stipatus personis 12 equis 17. Mansit ad diem 13 Novembriis.

(Rachunki Poselstw, Nr. 4, fol. 73).

54

1550 <noieembrie 15 — decembrie 16>. *Chircu șt Moșoc, solii domnului Moldovei, însoțiți de 48 persoane și 74 cai, au stat la Cracovia 4 săptămâni și 4 zile.*

Anno 1550. Nuncij Palatini Valachie, nomine Kierch et Moczuka, qui venerunt Cracoviam die 15 Novembris ad Maestatem regiam comitati personis 48 equis 74. Manserunt a die praefata adventus sui ad diem 16 decembris per septimanas 4 die 4 quorum provisor suit Sigismundus Gorski. Dat flor. 376/8/4.

(Rachunki krolewskie, Nr. 156, fol. 127).

55

1550 decembrie 10. *Abram, solul domnului Moldovei, însoțit de 6 persoane și 6 cai, a stat la Cracovia 8 zile.*

Anno 1550. Nuntius Palatini Valachiae, nomine Abracham, venit Cracovia die 2 decembris 1550. Stipatus personis 6 equis 6. Mansit ad diem 10 desęmbrie.

(Rachunki Poselstw Nr. 4, fol. 81).

56

1551 februarie 11— martie 15. *Abram, solul domnului Moldovei, însoțit de 7 persoane și 9 cai, a stat la Cracovia 33 zile.*

Anno 1551. Nuntius Palatini Valachiae, nomine Abraham Balinukij, qui venit Cracoviam ad maestatem regia die 11 februarij cum equis 9 servitoribus 7. Mansitque a die adventus sui ad diem 15 Marcij, als per dies 33, qui facit septimanas 4/5. Cuius provisor nobilis Martinus Stoianiczki. Dat flor. 156/18/4.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 86).

57

1551 martie 21. *Matej Wlodek este trimis de regele polon în solie la domnul Moldovei*

Domino Mathie Vlodek, capitano Camenecensis. Die 21 mensis marcii Rone. aedificationum castris Camenecensis per cum servitorum et quod in nuntios varios per eundem chinc et uide et ad maestate regie ac alibi missos, ac in exploratores, Valachia, Tartaria et in compestria exposuit soluti eidem ex commissione sacra maestate regie per gr. 30 fl. 425/28.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 41).

58

1551 aprilie 22. *Negrilă, refugiat moldovan, primește subvenții de la regele polon.*

Anno 1551. Negrilo Valacho profugo. Die 22 Aprilis de gratia Sacra maestatis Regie ad relationem Stanislai Bebnowski servitoris domini regni thesaurarij, dat flor. 15. Die 22 Maij de gratia maestatis regie dat fl. 15. Die 24 Maij de gratia maestatis regie dat fl. 7.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 45, 48, 49).

59

1551 (aprilie 21 — mai 15). *Gavril Gîngă, căpitan de Hotin și Abram preot, solii domnului Moldovei, însoțiți de 20 persoane și 28 cai, au stat la Cracovia 3 săptămîni și 4 zile.*

Anno 1551. Nuntii Palatini Valachiae nomine Hawrilo Gienga, capitaneus Choczimensis et Abraam Pop, qui venerunt Cracovia die 21 Aprilis cum personis 20 equis 28. Manserunt Cracovia ad diem 15 Maij per septimanas 3/4, culus superintendens seu przistaw Blendowski, Dat fl. 296/1.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 84).

60

1551 mai 11. *Gîngă Septilici, pîrcălab de Hotin și Abram, preot din Hotin, solii domnului Moldovei, capătă răspuns din partea regelui polon, cu privire la neînțelegerile de la graniță.*

Odprowa posła walskiego, dana imieniem króla jego mość posłom pana wojewody woloskiego Gynga Szeptiliczowi przykulabowi Choczimskiemu i Abramowi popowi choczimskiemu XI Mai...

Aczkolwiek za świętej pamięci słuźebnik jego królewskiej mości Andrzej Osiecki do tureckiego cesarza posłem będąc od pana wojewody był zadzierżan i ku niemał szkodzie przyszedł i wiele się najazdów, morderstw i łupiectwa jego królewskiej mości poddanym...

(Libri Legationum, Nr. 14, fol. 40—41).

Răspuns solilor din Moldova, dat în numele măriei sale regelui solilor domnului voievod al Moldovei, Gîngă Septilici, pîrcălab de Hotin și Abram, preot din Hotin, la 11 mai.

Regele a avut dreptate, că n-a primit atîta vreme pe solii moldoveni, intruct domnul a încălcat tratatul de pace, prădînd Polonia. În ceea ce privește fugarii, el ca rege creștin, se va stăruî să lămurească această chestiune. Deși răposatul servitor al regelui, Andrzej Osiecki, fiind trimis în solie la turci, a fost reținut de domnul Moldovei și s-a întors înapoi cu mari pagube. Apoi s-au făcut prădăciuni și omoruri în rîndurile supușilor regelui.

Regele va supune și această chestiune în fața consilierilor săi.

61

1551 mai 21—26. *Burla, solul domnului Moldovei, însoțit de cinsprezece persoane, a stat la Cracovia 5 zile.*

Roku Boszego thisiaczne pieczsetne pieczdziesiathnego y pierwszego, Dnÿa dwadziesthnego y pierwszego Maia.

Gdij przyechal posel woywodÿ woloskiego do Krakowa na ÿmÿę: Borlo, ktory mÿjal sobą osob pyętnasczie: szycharz, samathczecz i kucharz czwartij jego pomocznÿk pyąthÿ, konij dzieywecznaście, gdzie mÿę walÿczkiego yego miloscz Pan potskarbij uczÿnył nad thym poslem przystaweny y wÿdalem thaką sumę pyenyędzy, tho yest na potrzebij theij.

Die 21 Maij (czwartek). Thego dnÿa kiedij przyechal posel na obyad dalem za thalierze y za lipkij: fl. 8 gr. 16. Zostal do 25 Maija (poniedziałek) i wydano fl. 37/1/15.

(Rachunki Poselstw, Nr. 5, fol. 1—12).

Anul domnului 1551, mai 21, cînd a sosit solul domnului Moldovei la Cracovia, numit Burla, care avea cu el 15 persoane: un funcționar particular, un servitor de casă, bucătărar al patrulei și ajutorul său al cincilea, apoi 19 cai. Domnul vistiernic Waliczki m-a numit intendentul acestui sol și am cheltuit în acest scop o sumă de bani.

În ziua de 21 mai (joi). În ziua cînd solul a venit la masă am dat pentru farfurii și pentru băutură: 8 florini și 16 groși. A mai rămas pînă la 25 mai (Luni) și s-a cheltuit în total florini 37, groși 1 și dinari 15.

62

1551 mai 24. *Petru Moldovanul Pellioni capătă de la regele polon 58 florini și 28 groși pentru munca depusă.*

Anno 1551. Petro Valaschek Pellioni (Die 24 Maij) pro quibusdam laboribus per cum ad usum Maestati Regni factis iuxta eius cedula flor. 58/28.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 49).

63

1551 iunie 3. *Refugiații moldoveni: Negrilă, Moșoc și vistiernicul Moldovei, primesc subvenții de la regele polon.*

Anno 1551. Negrilo, Moczok et Visternigh valachis profugis c. Valachia. Die 3 et 4 Iunii in Kozienicze de gratia Sacra Maestatis Regie dati sunt eisdem flor. 40.

(Rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 55).

64

1551. iunie 6—11. *Ioan Holtaiovici, solul domnului Moldovei, a stat la Cracovia 5 zile.*

Anno 1551. Nuntius Palatini Valachiae, nomine Iwan Choltaiowicz, qui venit ad Lucow ad maestatem regiam, sua maestate eunte cwsuneri (?) de M. Telis Litvania, die 6 Iunii sequuntueque sua maestatem usque ad Bussezie lithuaniensis, qui omnibus necessarijs, providebatur a die praefata adventus sui ad diem 11 Iunii per provisorii Jan Kowalski. Dat fl. 35/10.

(rachunki krolewskie, Nr. 158, fol. 84).

65

1551. *Regele polon răsplătește pe Monasterski Moldovanul, omul lui Ioan Sturza, căpitan de Hotin, pentru calul ce i-a dăruit.*

Anno 1551. Monasterski Valacho, servitori Joannis Sturza, valachi capitani Choczimensis Sacra maestate regie equum donativum ex Valachia adducenti dat de gratia maestate regie florini 16. Eisdem pani purpurnum lokięc 6 per gr. 26 facit flor. 21/6.

66

1552 ianuarie 10—29. *Ioan Sturza, Petru Chircu și Abram, solii domnului Moldovei au fost primiți de regele polon la Piotrkow.*

Anno 1552. Nuntii Palatini Valachie videlicet, Joannes Sturza, campi ductor, Petrus Kiergh, capitanus Choczimensis et Abraham Manilowicz etc. qui venerunt ex Ducatu Litvania cum Sacra maestate regia ad conventionem Piotrcoviam proficiscens in personis nr. 75, equis 96, quosquidem nuntios, nobilis Stanislaus Vierzbietha cubicularum sacre mae-

state regie suscept in provisionem suma die 10 Ianuarij in oppido Liw Ducatus Masovie, conducebatque eos ad Gostini usque, atque illic eos providebat, ad diem 29 Ianuarij profectiois eorum e Gostinin Piotrcoviam ad maestate regie. Dat flor. 309/21/9.

(Rachunki Generalne, Nr. 164, fol. 78).

67

1552. februarie 20. Ioan Sturza, primul hatman al țării Moldovei, Petru Chircu, pircălab de Neamț și Abram Banilovici, interpret și secretar, solii lui Ștefan voievod, primesc răspunsul regelui polon, cu privire la refugiații moldoveni din Polonia.

Anno MDLij Februar 20. Odpowiedź króla jego mość Polskiego etc., Panom Iwanowi Sturzie hetmanowi najwyższemu ziemie Moldawskiej i Piotrowi Kierkowi staroście Niemieckiemu na poselstwo, które imieniem wielmożnego pana Stephana wojewody Wałaskiego czynili ku jego królewskiej mości Abram Banilowski tłumacz i pisarz...

Co się tyczy Iwona i tych panów którzy wyjechali do korony jego królewskiej mości nie chowa ich jego królewska mość na szkody pana wojewody ani ziemi Moldawskiej...

(Libri Legationum, Nr. 14, fol. 73—74).

Anul 1552. Februarie 20. Răspunsul regelui polon domnilor Ioan Sturza, primul hatman, al țării Moldovei și lui Petru Chircu, pircălab de Neamț, la solia trimisă de prea măritul domn Ștefan, domnul Moldovei, la măriia sa regele polon. Abram Banilowicz, intepret și secretar.

Tot așa a procedat și Iliăș voievod, mai întâi a trimis soli la rege, s-a încheiat pace, a depus jurămint și apoi totul a călcat în picioare, prădând și ucigând în Polonia; dar fiindcă regele este bun creștin, nu refuză cererea domnului Ștefan de a încheia pace.

În ceea ce privește Ioan și pe acei domni, care au plecat în țara mării sale regelui, măriia sa regele nu-i ascunde la el în dauna domnului și nici în dauna țării Moldovei, ci îi ține în Polonia, pentru ca să nu poată să facă vre-un rău domnului din altă parte..

68

1552 februarie 26. Ambasadorul împăratului, Bernards Hanagiew trimite din Constantinopol știri despre tributul țărilor românești.

Relationes del Clarissime ms. Bernards Hanagiew del Senior Iureo dell Anno 1552, 26 d. februar. in Adrianopole.

... Il tributo di Bogdania chiamate Moldavia ducs. 26 m. Il tributo della Valachia ducs. 12 m. Il tributo di Transilvania 20 m.

(Paris, Affaeres Etran., nr. 2, Turquic, Corres. pol. fol. 90—162).

Informațiuni trimise de domnul Bernards Hanagiew de la domnul Iureo din Adrianopol, anul 1552, februarie 26.

Tributul Bogdaniei, numită Moldova, se ridică la 26.000 ducați, tributul Valachiei (Țara Românească) este de 12.000 ducați, iar tributul Transilvaniei este de 20.000 ducați.

69

1552 martie 5. Refugiații moldoveni, Moțoc și Vistiernicul, capătă ajutor din partea regelui polon.

Anno 1552. Valachis profugis Meczuk et Vistiernik Piotrkovia die 5 Marcij de gratia Sacra Maestatis Regia date... flor. 12.

(Rachunki Generalne, nr. 164, fol. 35)

70

1552 aprilie 20. *Petru Valahul capătă din partea regelui polon 14 florini.*

Anno 1552. Expeditio D. Alberti Novicam piam Doctor Opolia ad Sacram Regiam Ungaria die 20 Aprilis. Pro curru cum omnibus attinentius ac pice, cordis etc. dat Petro Valah a decoran subducta veste flor. 24.

(Rachunki Generalne nr. 164, fol. 61)

71

1552 mai 19 — iunie 1. *Ianciura, solul domnului Moldovei, însoțit de 9 persoane și de un interpret, a fost primit de rege la Gostynin.*

Anno 1552. Nuntius Palatini Valachiae nomine Janczura, venit maestatem regia in Gostynin die 19 Maij cum personis 9, ac interprete, equis vero 20. Mansit ad diem 1 Iunij per septimanas 1/5. Dat flor. 76/4.

(Rachunki Generalne, Nr. 164, fol. 86 verso)

72

1552 mai. *Solii domnului Moldovei au fost primiți la Gostynin, localitate aproape de Piotrkow.*

Anno Domini 1552. Provisio Valachorum nuntiorum et Tartarorum orde przikopensis ad suam maestatem ad Gostynin venerunt in Maya cum eorum expeditione Tartarorum et terminat. Dat flor. 16/4.

(Rachunki Poselstw, Nr. 5, fol. 81)

73

1552 <octombrie>. *Solii domnului Moldovei au sosit în Polonia.*

Anno 1552. Nuntiorum Palatini Valachiae subscriptorum tertia provisio. Dat flor 398/6/12.

(Rachunki Generalne, Nr. 164, fol. 86)

74

1553 februarie 16. *Ioan, solul domnului Moldovei, a sosit la Cracovia.*

Anno 1553. Nuntius Palatini Valachiae nomine Iwan, qui venit Cracoviam ad Sacram maestatem regis die 16 Februarij met quintus cum equis 6 cum quo venit servitor domini Palatini Belzen Dembiszewski, cum equis 5 personis 5, qui per Marcum Jaworski... providebatur, dat flor. 48/5.

(Rachunki krolewskie, Nr. 170, fol. 81)

75

1558 mai 3. *Alba Iulia. Izabela, regina Ungariei, trimite în solie la Poarta Otomană pe vornicul Socol.*

Litterae Izabellae Hungariae ad Dominum de la Vigne, oratorum Regis Gallorum in Excelsa Porta.

Izabella Dei Gratia Regina Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, etc. SM. Magnifice Domine, amicis nobis sincere dilecte, salutem et felicium quorumque optatum succesum. Accepi-

mus litteras Domine Vestrae SM. Magnificae et eas benevole intelleximus. Ingentes autem agumus illi gratias, quod nos magnis et arduis rebus utilitatem et commodum nostrum filijque nostri serenissimi ac regni nostri publicum spectantibus, ac etiam de negotio Bebek et Zokol faventer certiores reddiderit. Et si vero studium et benevolentiam Domini Vestrae SM. Magnifice antea quoque semper, multi nominibus perspectam habuerimus et nihil unquam quiequam in ea dubitaverimus. tamen nunc maxime videmus illa, ea et agere et cogitare quae in rem nostrum et filij nostri serenissimi ac Regni nostri communem spectare videntur. Quare certo sibi persuadeat Domini Vestra SM. Magnificem nos ipsum Zokol brevi ad excelsam Portem missuras esse verum quod hactenus mittere nequiverimus in cause fuit, quod res ipsius, quae in diversis locis Regni nostri dispersae fuerant, per familiares nostros conquiruntur, quae nondum adhuc in universum ad nos adductas sunt, speramus tamen brevis nos eas habituras, quas ubi in totum habuerimus, festum ipsum, un cum rebus suis universis juxta mandatum caesarem Maestatis ad Excelsam Portam mittemus. Rogamus autem Domini Vestrae SM. Magnifice velit deinceps quoque, nos de rebus utilibus et necessariis, sedulo certiores reddere, ac homines et oratores nostros ad Excelsam Portam missos in omnibus negotijs nostris, benevole instruere et eis quae utiliora judicantur consulere. Officij vero ac benevolentiae Domini Vestri SM. Magnifico suo tempore Deo duce faventer recordari conabimur. Quod etiam rectissime et diutissime valere optamus.

Isabella Ioannes Sigismundus.

(Paris, Bibliothèque polonaise, teka nr. 80, fol 489)

76

1558 mai 4, Alba Iulia. *Vornicul Socol scrie lui De la Vigne, ambasadorul Franței la Constantinopol.*

Litterae Zokolij Duornik ad Dominum Dela Vigne.

Spectabilis et Magnifice Domine mihi observan., post perpetuam servitior meor commendationem. Spectabile Magnificentiae Vestrae immortales ago gratias, quod Magnificentia Vestra dignota sit pro salute et pemansione mea, Serenissime Reginali Maestati Hungariae, suas dare litteras, in quibus pro magnopere apud Maestates suas Magnificentia Vestra laboravit, Quare serenissima Reginalis Maestas, ad mandatum potentissimi Galliorum Regis, domini sui clementissimi adque litteras Magnificentiae Vestrae, libenti animo me ad serenissimam Portam caesarea Maestatis misit, indurio iam nunc cum in via. Suppliquo itaque Magnificentiae Vestrae tanquam domino et patrono de me bene merenti gartioso, dignetur respectu perpetuo servitior meor et intuitu omnipotentis Dei, apud invictissimam Caesarea Maestatu apud passas laborare in hoc, ut negotium meum istic cum possit habere modum et talem conditionem, ne pro me potentissimi Galliorum Rex princeps perpetuo Clementissimus et Magnificentiae Reginalis Hungariae etc. in parecipuis suis nominibus in Universa Christianitate speciosissimis, extrementur: Qui quia autem Magnificentia Vestra mecum nunc fecerit boni, id omne ac summum potentissimi Regis Galliorum domini nostri perpetuo Clementissimi et Maestatis Reginalis Hungariae etc. Vergebit quemquamodum autem ego semper fidelissime servitia mea Reginali Maestati Hungariae exhibet et impendi et deinceps quoque dum vivam praecipue potentissime principi Galliorum, tanquam Domino mea semper clementissimo impendam et exhibebo. Postremum Magnificentiae Vestrae supplice dignetur Magnificia Vestra laborare apud omnes passas in hoc, ut quem jam sim in itinere ne a quibusdam, in via pergendo ad felicem portam potetissimi Imperatoris, aliquam habiturus sim molestiam, sed ud tuto ad faciem Magnifitiae Vestrae possim pervenire, quod si Deus concessirit ut salvus et incolumis ad Magnificentiae Vestram et ad felicem Portam potentissimi Imperatoris pervenire potero, Magnificentiae Vestrae omnia mala quae iminent capiti meo et quibus incuser tuto de verbo ad verbum Magnificae Vestrae referam, ex quibus me ibidem excusatum habebo. Omnipotens Deus Magnifitiam Vestram felicem quam dintissime conservare dignetur.

Datum etc. Servitor Magnificentiae Vestrae Zokolij Dwornik quondam Transalpinensis.

(Paris, Bibliothéque polonaese, nr. 80, teka 24)

77

1561 <decembrie 21 — 1562 ianuarie 14>. *Solii domnului Moldovei, Abram Manilowicz și Andrei Liciu, sint primiți de regele polon.*

Anno 1562

Provisio nunctij Valachiae Palatini nomine Abrahami Mamilowicz, qui venit ad Sacram Maestatem Regiam Lomzam die 21 Decembris anno 1561 cum personis nr. (loc gol) equis vero (loc gol). Mansitque ibidem ante quam expeditus est ad diem 14 Januarij anni 1562 per septimanas tres dies tres. Providebatur vero per Albertum Markowski.

Post eadem venit altius nuntius ad Sacram Maestatem Regie Lomzam a Despotis Palatino moderno Valachiae nomine Andreas Licijnczi die 14 Januarij, cui etiam pro diebus duobus expense date sunt omnes... flor. 89/18/6.

Secundus vero nuntius Vilnam pro expeditione a Sacra Maestate Regia est remissus fl. 44.

(Rachunki Królewskie, nr. 189, fol. 27—28)

78

1561 decembrie 25. *Petremol scrie din Constantinopol lui Bolastaille, trimițându-i știri din țările românești.*

Monsieur,

Je n'ay peu avoir encore la reponce de ce Grand Seigneur tant aux lettres du Roy, qu'a la demande que j'ay des Esclaves Francois à cause de l'empechement que ceux cy ont eu jusques icy et ont encores, tant pour les affaeres de perse que celles de Moldavie. Dernierement que je fuis visiter le Bassa pour scavoir la reponce de sa hautece, je le trouvoy qu'il depechoit deux chaoux en Perse avec deux gentils hommes de l'Ambassadeur du Roy de Perse, ausquels on a donné terme pour aller et venir huitante jowie et nonoute le plui et me vent on faire croire que le Grand Seigneur a pardonné a son fils Bajaset et qu'il a envoyé ses chaoux et gentils hommes expresement pour le faire retourner en son sanjacquat et gouvernement, mais je ne puis penser que Bajaset se venille jamais fier ny que Selim puisse andurer son frere si prochain de ce lieu, ny pue ce Seigneur obstiné de sa nature puisse oublier son juste courroux, n'estoit que je voyant assailly jusques a ses portes par les Boldavie, il aye vouleu differer la guerres de Perse pour entandre plus aisement a cette domestique, pour la quelle il a faict mettre en ordre en grande diligence le Sieur Bertach troisieme Bassa avec trois mil Janissaiers harquebusiers et trois squadre et spahis, et le Beglerbey de la Grece avec la plus grande partie de ces forces volres toutes s'il est besoing, lesquelles sont desia toutes prestes a Nicopoly, de sorte qu'il pourra mettre ensemble cinquante. mil chevaux.

Le bruit est qu'en la Boldawie, il y a pour le jourd'huy trente ou quarente mil hommes combattans, la plus part allemands, Pollacques et Hongres et grande quantité de pistoliers. On attend que le retour de certaines courriers, qu'on a depesché en Boldavie pour espler et scavoir les forces des ennemies pour faire partir d'icy le dit Bertah et Beglerbey, encore que beaucoup de gens pratiquiez du pays ayant remonstré qu'il sera impossible en ce temps d'hyver de passer le Danube, pour les grands marais qui sont d'un costé et de l'autre...

(Paris, Bibliothèque Nationale, fond fr., nr. 7091, fol. 68—70)

79

1562 iunie 30. *Abram, solul domnului Moldovei a stat la Cracovia 9 zile.*

Anno (1562)

Nunctio palatini Valachie Abraam. Venit Cracoviam die 30 mensis Iunij cum personis 4 equis six, mansit ad diem nona mensis Iulii per dies nones. Cuius superintendens Jore Jagnyassowski M(aestati) D(omini) R(egie) teaurarii servitor qui providebat.

Dati fl. 18/4/9.

(Rachunki Poselstw, nr. 22, fol. 13—14)

80

<1563 noiembrie>. Sultantul scrie regelui polon, că a dat domnia Moldovei din nou lui Alexandru Lăpușneanu.

Între Messiaszowski zakon naśladowiacem Pany Panu, między Jezusa chwalcem nazywacnemu etc.: królowi polskiemu Augustowi (: którego sprawam :) znak nasz cesarski gdy oddany będzie mieycie wiadomo, iż temi czasy do Wysokiej Porty naszej y do podnożku Maestatu Cesarskiego naszego który jest przytulieniem wszystkim do niego się garnącym, przez ręce ucziwego Miklasza Tłomacza waszego wzięwszy Pismo wasze, miłości pełne i ono wyrozumiawszy, więc z powieści ustnej tegoż posłańca waszego wszystkim się dowiedziawszy (gdyż abyśmy mu we wszystkim wiarę dali napisaliście). Przeto iemu tak w sprawach kupców własnych naszych iako też w sprawie Hospodara wołoskiego cokolwiek odpowiadał to wszystko Maestatowi Naszemu stało się dobrze wiadomo. Ten wspomniany wojewoda wołoski do Wysokiej Porty naszej list przysławszy pokornie suplikował, żalując przestępstwa swego y pokornie prosząc aby mu to województwo znowu z łaski y Dobroliwości naszej Cesarskiej dane było. a co też y ziemia do Podnożka naszego suplikowała, zaczęł wedle naszej dobroliwości Cesarski ponieważ się chce upamiętać y takowych więcej złości się niedopuszczając potwierdziliśmy go na tym Państwie mając nadzieję że teraz inakszym już będzie...

(Archiwum Koronnym Krakows. 121)

Lui August, regele polon, cel mai slăvit între cei care se închină lui Isus, cînd veți primi semnul nostru împărătesc să știți, că la picioarele Înaltei noastre Porți, care este azilul tuturor aceloră, care vin la ea, ne-a sosit scrisoarea voastră, înmînată de Nicolai Tălmaciul, trimisul vostru. Atît din scrisoare, cît și din spusele verbale ale trimisului vostru (și ne-ați scris să-l credem întru totul), am înțeles că chestiunea negustorilor și a domnului Moldovei este bine cunoscută de noi. Domnul despre care vorbiți a trimis mai înții scrisoare la Poartă, apoi a venit el însuși și s-a închinat umil, regretînd crimele sale și m-a rugat pocăit să-i dau din nou domnia. Din bunătațe și din mila Maestății noastre i s-a dat domnia iarăși, deoarece a făgăduit că în viitor nu se va mai deda la răutățile de pînă acum. De aceea l-am întărit în domnie, sperînd că de acum înainte o să fie altfel...

81

1564 aprilie 10. Alexandru, domnul Moldovei, se plînge regelui polon, că este acuzat pe nedrept în fața sultanului, că ar fi îndemnat pe tătari să prade în Polonia. Cere apoi să se facă dreptate în legătură cu fugarii moldoveni din Polonia și cu negustorii.

Voievoda Volosky w lisczye 10 Aprilia 1564.

Wyrozumiał iz krol iego m(osc) y przedthym częstho i therasz o tho skarzył sie na ny przed czesarzem turecz(kim) tym jakoby on te Tatory krimskie ku they szkodzie Coronney przywywiesz y pomocz im dacz myał do czego sie nie zna niemając iż sie czy Tatarowye u Czesarza tureczkiego otho nani skarżyly iz ich przedsięwzięcie okolo thego krolowy i(ego) m(osc) wydal proszil abi k(rolewska) i(ego) m(osc) raczil przyącz sprawe iego-okolo thego od poslow iego gdysch on zawdzy przysięgę swą y przymierze k(rolewskiej) m(osci) j(ego) statecznie dzierży a przez kogo sie la nye to na sąd bozy przypuszczą przypominając jakogo Despoth przez Corone przeszedzsy wygnal i gdy pothim z lasky Bożej i cze(sarza) Tureczkiego byl na pansthwo prziwroczon iako Tomscha wschitkie skarby do Corony wywiosl ktore sie we Lwowie zostaly k temu yz kupczy z zyeem krolya i(ego) m(osci) do ziemi y przez zyemie iego do Thurek wolno wschelyakie kupieczsthwa sprawuiacz przezydzaia czo kupczom iego w Coronye nye wolno y zadney sprawiedliwoschy miecz nye mogą. A ono y tho przimierze ktore ma krol iego m(osc) z czes(arzem) Tureczkym takze sye yako poddanego dotyka. A tak yz on tho wschitko dlya spolney miloschzy skromnye odnoschy proschę aby tez krol iego m(osc) tich przeslich rzeczy przeyrzawszy starodawna przyazn iemu pokazowal poddanych iego y kupczom krzywdicz nyedopuszczal, zabiegy Voloskie

zeby mu wydawal y nieprzyacziol iego nyepzepuszczal a w tim zeby go krol iego m(osc) listhem swoym upewnł, bo on chocż temu ufia ze go nikt u czes(arza) tureczkiego nie skarży tedy szyć wole w dobrej przyznai z krolym iego m(osci) y ziemią iego obchodzil pamiętając na do rodziystwa ktore wziął od iego k(rolewskiej) m(osci) y na przysięgę szwoie.

Przi thim tzez skarż szyć lotrowyze Voloscy iz gym staliey nie dawayq.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 186)

Domnul Moldovei în scrisoarea din 10 aprilie 1564.

Am înțeles că mânia sa regele și mai înainte și acum îl acuză în fața împăratului turcesc, cum că el ar fi adus și ar fi ajutat pe tătarii din Crimeia, ca să facă atita pagubă regatului, despre care lucru domnul nimic nu știe; dimpotrivă acești tilhari s-au plîns împăratului turcesc împotriva voievodului, în legătură cu expediția de mai sus deci roagă pe mânia sa regele să binevoiască a asculta această chestiune de la solul său, întrucît totdeauna domnul își ține jurămîntul și alianța cu mânia sa regele. Dar mă refer la judecata lui Dumnezeu, amintind despre un oarecare Despot, care trecînd prin regat m-a alungat, iar cînd mai apoi, din mila lui Dumnezeu și a împăratului turcesc m-am reîntors la domnie, Tomșa a dus toate averile în regat, care au rămas la Lwow. Apoi negustorii mării sale regelui pot să treacă și să facă tot felul de cumpărături în țara domnului Moldovei. iar negustorii moldoveni în țara regelui nu pot trece și nu au nici un fel libertate. Dar despre aceasta vorbește și alianța ce are mânia sa regele cu împăratul turcesc. Și astfel pentru dragostea comună roagă pe mânia sa regele să uite cele ce au fost și să arate vechea prietenie supușilor săi, iar negustorilor să nu li se facă nedreptăți, să i se dea fugarii moldoveni și să nu lese pe dușmanii săi în țara regelui și regele să-l încredințeze de aceasta printr-o scrisoare, căci el (domnul) cu toate că crede, că nimeni nu-l acuză în fața împăratului turcesc, vorește să trăiască în bună prietenie cu regele și cu țara sa, aduncîndu-și aminte de binefacerile avute din partea mării sale regelui și ținînd seama de jurămînt.

Pe lîngă aceasta se mai plîng lotrii (fugarii) moldoveni că nu capătă oțel (arme).

82

1564 aprilie. *Sultanul cere regelui polon să-i trimită capul fostului domn al Moldovei, Ștefan Tomșa, care a fugit în Polonia.*

Terañiejszy wołoski wojewoda, Wołoskiej ziemi, z pokojem siedzącej miec niechcąc chociaż wiele razy miał od nas napominanie i przestrogi, na które nic nie dbając robił co chciał i czasem w państwach królestwa waszego, czasem w inszych panow państwach chodząc, swemu wojewodztwu wiele zlego i kłopotów urobił, bo poddani i bojarowie sobie go obierzywşy po dwa razy od niego odbiegali, a on samego siebie nie poznawszy i wasze państwa zaczepiał i teraz zebrawszy do siebie wiele lotrów, seymie i różne wieści puszczając wojsko nie małe zbiera. Co wielmożny Cesarz usłyszawszy drugim na postrach, aby głowy jego uciawszy do Porty posłano rozkazanie swe Cesarskie wydał. A tak jeśliby ten zdrojnniarz do waszych stron uchodzić chciał, cokolwiek ma, niech wszystko ludzie tych co go pojmają pobiorą, tylko aby głowa do Progu Wrot Cesarskich była odesłana. Gwolić temu i abyśmy też wiedzieli przyczynę kupienia się wojsk na granicach waszych...

(Varşovia, Archiwum Koronnym, 159)

Actualul domn al Moldovei, nevroidnd să stea în pace, deşi în repetate rînduri i s-a atras atenția din partea noastră și a fost amenințat; dar el neținînd seama de toate acestea, a făcut ce a vrut. Uneori venind în țara voastră, iar alte ori la alți domni din alte țări, a produs mult rău și necazuri țării sale, căci supușii și boierii săi, înțelegîndu-l, de două ori s-au lăsat de el, iar el, necunoscîndu-se pe el însuși, a atacat și țara voastră. Acum, înconjurîndu-se de mai mulți lotri (ticăloși), răspîndește tot felul de zvonuri și adună armată. Mânia sa împăratul turc auzind aceasta, pentru a servi de exemplu și altora a poruncit să i

se taie capul și să fie dus la Poartă. Prin urmare, dacă acest criminal, ar vrea să fugă în țările voastre, tot ce are la el să fie luat de către acei care-l vor prinde, numai capul său să fie trimis la Poartă. Aceasta este și explicația, pentru care armatele turcești se concentrează la granițele voastre.

83

1564 mai 10. *Sultanul atrage atenția regelui polon, în legătură cu negustorii moldoveni, care au fost opriți în Polonia.*

Zygmund Augusth... bédiesz raczył iż nieiaczy ludzie wołoscy w kupieckim obyczajem przez ziemię waszę do niektórych innych Państw cudzych iechali y sprawiwszy tam potrzeby ich gdy się nazad wrócili iżby byli tam z strony waszey królewskiej Mości mieli bydz zadzierżani. Has ten wybrany uczciwy a między swymi równymi Pany wszelakiey godności czelgodny Pan Iowan woiewoda Has przez sługi swe nas w tym tak sprawili. A tak wszak dobrze wielka królewska mość wiedzieć raczysz iż wołoska ziemia y też poddani tego tam Państwa niewzycięzoną mocą, mocnośmy pod Wielmożność naszą wzięli, tak że ona, ona ziemia i poddani są też przy nas iako y inni tacyż nasi ludzie y poddani : y wedle przymierza y przyiaźni którą mamy między sobą od tak dawnych czasów niegodziło by się, aby wielka królewska mość poddanym onego Państwa inaczey wiedziecom iaką przykrość albo lekkość y szkody czynić dopuszczać wielka królewska mość miał. A tak potrzeba iest tego wedle przymierza a przysiężney przyiaźni y też sąsiedztwa, które panuie między nami z dawnych czasów, aby wołoskich ludzi, a poddanych też naszych chociażby w kupiectwie albo w inszych potrzebach ich tam gdzieżkolwiek przebywali a zwłaszcza wielka królewska mość albo poddanych waszym w żadney rzeczy szkody albo złości nie wyrządzali.

(Archiwum Koronnym Krakowskim, 123)

... Sigismund August... vei binevoi să afli, că unii oameni din Moldova ocupându-se cu negustoria, au trecut prin țara voastră spre alte țări străine, unde făcându-și negustoria, la întoarcere au fost opriți în țara voastră. Has, cel ales între cinstiți și cinstitul voievod Ion Has, prin slugile sale ne-a spus totul. Măria ta regală, să binevoiești a ști, că țara Moldovei și supușii acestei țări sînt luați sub puterea noastră invincibilă, așa încît pămîntul acesta și supușii săi sînt ca și oamenii și ca supușii noștri. Pe baza alianței și a prieteniei, care există între noi din timpuri străvechi nu se cade ca măria sa regele să facă vreo nedreptate sau vreo pagubă acestor supuși. Prin urmare este necesar, ca în baza alianței și a jurămîntului de prietenie și de vecinătate, care există între noi din vremuri străvechi, moldovenii și supușii noștri, fie pentru negustorie sau pentru alte treburi de-ar veni ori unde la voi, măria sa regele sau supușii săi să nu le facă nici un rău...

84

1564 mai. *Sultanul serie regelui polon, în legătură cu unii negustori din Moldova.*

Zygmunthowy Augusthowy krolyowy Polskiemu Hospodaru chrzesczyanskiemu przyacielowy naschemu dobrą a zicliwą przyazn orzaymulem wam thym naschym lystem iż thych czasow przy drzwkach naschich przez lyudzy Woiewody Voloskiego zewana oznaymiono nam yz Volochowie z ziemi Voloskiej z kilka czlowiekow skupyamy szwoyemy do panstwa waschego przychawszy zaszcie skupiamy szwoymy nazad wrocycz sie chcieli. Tho pak wy w pansthwy szwoym roskazaliszczcie ych zachamowacz y nie puszczich zas ku ziemy Voloskiej, wschaakosch tha ziemia Voloska z bożą pomoczą przez miecz nasz przywroczona ku władzy naschei gdyz tez panisthwa w obronye y w wladaniu naschim nyegodziło by sie

y Volocho m w panstwie naszym zachamowyany m bicz. Alje by sie godzilo do pansthwa naschego dobrowolnie przyezdzacz y odiezdacz yako y naschy poddany y kupczy do pansthwa naschego dobrowolne przyezdzay y odiezdzay przetho zadamy wasz przyaczielia naschego abywszy mayacz na bacznoszcy na posthanowienie z namy lyudzy kupieczkych y niekupieczkych z ziemie Voloskych y inschich poddanich naschich w pasnthwie szwym zachamowacz y niktorych trudnosczy ym zadawacz niekazaly. Alje by niechay dobrowolne oboym pansthwam takowe kupieczkze lyudzy przyezdzaly y odyezdzaly wedlug dokomczenia z namy uczynionego. Pisan w Czarygradzje Myeszaczja Maya.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 266—267)

Lui Sigismund August, regele polon, domn creștin, prietenului nostru bună prietenie, Vă dăm de știre prin această a noastră scrisoare, că în acest timp domnul Moldovei, prin oamenii săi ne-a făcut cunoscut, că vreo clișiva oameni din Moldova au plecat în țara voastră pentru cumpărături, iar cînd au vrut să se întoarcă nu le-ați dat voie, i-ați oprit în țara voastră. Totuși această țară a Moldovei prin sabia noastră, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost cîștigată, deci nu se cuvine ca să opriți în țara voastră pe moldoveni. Dar se cuvine ca oamenii negustori și cei care nu se ocupă cu negoțul să aibă trecere liberă în țara voastră, așa cum supușii voștri au în țara noastră, deci cerem prietenului nostru să nu facă greutăți negustorilor, ci să aibă voie să vină și să plece, precum avem noi înțelegere. S-a scris la Constantinopol, în luna mai.

85

1564

Sultanul scrie regelui polon și-l informează, că după cum i-au spus solii domnului Moldovei, voievodul moldovean n-a dat nici un ajutor tătarilor din Perecop. Regele presupune, fără motiv, acest lucru.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 262—272) rezumat)

86

1564

Regele polon trimite în solie la turci pe Petru Zborowski, ca să spuie sultanului următoarele:

Domnul Moldovei a oprit multă vreme la el, fără nici un motiv, pe Nikolae Brzeski, sol regal trimis la turci; apoi el a îndemnat pe tătari să atace Polonia și supusul polon, nobilul Dimidecki, a fost omorît în chinuri groaznice de către oamenii domnului. refumat)

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 315—320)

87

1564. Sultanul scrie regelui polon, că Alexandru domnul Moldovei, nu este vinovat de atacul tătarilor asupra Poloniei. Cere extrădarea fugariilor moldoveni, în frunte cu voievodul Piroška.

Articol z listow Czesarza tureckiego wybrany o voyewodzie Voloskym.

Czesarz tureczki oznaymuye krolowy iego m(osc) ysch za thym uskarzanym ktore przed nym Brzesky ymieniem kroya iego m(osc) uczynil na Voiewode Voloskiego o pomocz przeciwno pansthwam iego k(rolewskiej) m(osci) Tatarom daną, dowydawal szye thegos

pilnosczyą od Agenta Voiewodi Voloskiego y od ynschich Volochow, którzy są na dworze iego, iesly to voiewoda Volosky uczinil którzy wschitczy iednostainie tho thwyerdzyly yz Voiewoda Volosky zandney pomocy cesarzowy Przekopskiemu nie dal chocia byl pilnie od niego proschon czego gim tez poswiadczał ten czausch który na on czasz byl w Voloschech nie zna szye do tego voiewoda Volosky aby czo skody myal uczinicz pansthwym iego k(rolewskiej) m(osci) y owschem skarzy szye tez przed Czesarzem tureczkym ych poddany iego k(rolewskiej) m(os)czy zbiegi Voloskie nieprzyaczioly iego przechowisiai y pomocym przeciwlko nyemu daway czezo tez pozwalial czausch który od niebyszczika cesarza tureckiego do krolya iego m(osc) bil poslan iz w pansthwach kr(olewskiej) m(osci) takowe zbiegi zastal. Dlya czego Voiewoda Volosky lyud zawzdy pogotowuy miecz muszy z wielką szkodam szwoia czo yz iest przeciwlko przymierzu, zăda cesarz tureczky aby to krol iego m(osc) zachamowal, gdysch ziemia Moldawska ode stha lyath yesth holdowanym pansthwem cesarza tureckiego. A gdzieby sye tho nye pohamowalo a czo zlego stăd Voyewodzie Voloskiemu uroslo, tedy voyewodztwo Volosky Turky osradzy. Przetho o the krzywde y o zbygye napomni przaczielskie krolia iego m(osc) aby ich w ziemy k(rola) iego m(os)cz nieprzechowiawo a iesliby którzy byly aby ie na dwor iego poslano, bo poky szye to nye uprzăthnie pothy zgoda nie bendzie. A on pyszal srogye lysthy do Voiewodi Voloskiego aby nieprzowal przyazny myedzy nym a kroleem iego m(osc), a iesly yakye schody uczinil aby ie nagrodzil y w dobrym przyazni zebly szye zachowal z poddanymy iego k(rolewskiej) m(os)czy. W drugim lyszczie pysche ze go tho doschlo isch Rusky Podolsky Voiewodowye z Laskym y z inschymy poddanymy k(rolewskiej) iego m(osci) porozumiawszy y sprzyszygwszy szye z Czesarzem nyeiakiego Piroksa Hospodarika z innymi zbiegamy Voloskimy który tu w Coronie să chcieli wygnacz Alexandra z Voloch. Do czego gym cesarz 1 000 lyudzy naznacicz myal zmowywyschy z kroyem iego m(osc) aby ziemie Voloskă y Multanskă opanowaly i k temu iz zebranie Ruskie tez dlya thego o pomocz proschylo na czo gym k(rolewska) m(osc) iego obyeczacz myal czo obraza barzo i gdzieby tho thak bylo muschilo by szye przymierze miedzy namy a k(rolewskie) iego m(osci) rozerwacz, ktore z dawna do thego czasu czele bylo i z iego sthrony nidgy szye nie lamie. A tak poszila dlia thego Abdy czauscha swego do k(rolewskiej) iego m(osci) zădayacz aby to zybrany Voloschow rozeznane bylo y Niemczy y inschy ktoriszkolwiek nyeprzyaczielle Alexandrowy aby przez ziemie k(rolewskiej) iego m(osci) do Voloch puszczany nie byly, zăda teŹ aby zbiegowie Woloszczy ktore myanuye w Coronie myeskayaczy do niego odeslani albo tu pokarani byly...

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 271—273)

Articol ales din scrisorile Împăratului turcesc despre domnul Moldovei.

Împăratul turcesc face cunoscut regelui polon, că în ceea ce privește acuzarea adusă de solul mării sale regelui Brzeski, cu privire la ajutorul dat de domn țătarilor împotriva țării regelui, a aflat cu precizie de la solul domnului și de la alți moldoveni, care se aflau la curtea lui, că nu a dat nici un fel de ajutor, deși a fost foarte mult rugat. Același lucru spune și ceașul, care se afla în acea vreme la curtea domnului; dimpotrivă domnul se plînge Împăratului turcesc, că regele ține în țara sa fugarii moldoveni și dusmani de-ai domnului, dîndu-le ajutor. Pentru acest lucru domnul trebuie să ție mereu armată la graniță, ceea ce costă foarte mult. Aceasta este însă împotriva alianței și sultanul cere ca regele să puie capăt acestor lucruri, căci Moldova este de 100 ani cucerită de turci și deci nedreptățile făcute supușilor moldoveni, sînt nedreptăți făcute sultanului. Iar dacă aceste nedreptăți nu vor înceta, atunci țara Moldovei va fi ocupată de turci. Deci prieteneste îi amintește regelui ca să nu ție în țara sa pe fugarii moldoveni, iar dacă se mai află vre unul să-l trimeată la Poartă; căci plînă ce aceștia nu vor fi alungați, atîta timp pace nu va fi. Dar el a scris domnului Moldovei scrisori severe să nu strice prietenia cu regele, iar dacă i-a făcut ceva stricăciuni să i le plătească și să păstreze bună prietenie cu supușii mării sale regelui. În altă scrisoare spune, că a aflat acum, că voievozii Rusiei și Podoliei împreună cu Laski și alți supuși ai regelui, înțelegîndu-se și făcînd jurămint cu Împăratul (german) au dat ajutor unui oarecare domnișor Piroksa și altor fugari moldoveni din Polonia, să alunge din Moldova pe Alexandru. Pentru acest lucru Împăratul (german) ar fi dat 1 000 de oameni și s-ar fi înțeles cu măriia sa regele să ocupe țara Moldovei și a Munteniei, la aceasta regele ar

fi promis și ajutor rusesc. Acest lucru îl supără foarte mult pe împăratul turcesc și dacă într-adevăr așa ar fi, atunci prietenia dintre rege și sultan s-ar strica, care plină acum a fost întreagă. Astfel este trimis la rege ceașul Abdy, care să împrăștié acea adunare de moldoveni din țara sa, tot așa pe nemți și pe alți dușmani ai domnului Alexandru, ca să nu fie lăsați să treacă prin Polonia în Moldova. De asemeni fugarii să fie predați domnului Moldovei sau pedepsiți...

88

1564. *Sultanul mulțumește regelui polon pentru pedepsirea unor moldoveni, refugiați în Polonia.*

... Zygmunt August...

W tymi czasy do Wysokiey Porty Otomańskiej y do wynioslego gniazda iey gdzie wielmożność przemieszkiwa z znacznych y sławnych Beglerbegowzakonu Messyaszowego nasladuiących od Budziacza Jerzy Jasłowiecki na Ukrainie leżącego zamku Kamińca Beglerbega y kasztelana Czernowskiego, z listem przyjazliwym dla ponowlenia y utwierdzenia dawniey przyiazni w Poselstwie przysławszy, /: w dobrą godzinę y szczęśliwy czas do Wysokiey Porty naszey przyszedlszy podnożkowi maiestatu naszego się ukloniwszy wszelkie poszanowanie y godniey uczciwości naszey Cesarskiej doznał/od dziadowy y pradziadow waszych już dotąd z tą wysoką Portą iako przyiaźn miłość y sąsiedztwo prowadzicie, według rozkazania Waszego Maiestatowi Naszemu opowiedziawszy List Wasz oddał, w którym cokolwiek było napisano y naznaczono, wszystko wielmożności naszey suplikowano iest y wiadomo się stało. A tak ktokolwiek iest tey Wysokiey Porcie w ktorey zacność przemieszkiwa dobrym przyacielem od wielmożnego gniazda naszego Cesarskiego tegoż dozna, a iż ziemi wołoskiey która szablą naszą zawoiowana y podbita iest, niektórzy zdraycy y łotrówie w tamtey stronie się chowali y kryli, tych że za listem Naszym Cearskim pokaraliście; także Chocim zamek który do ziemi Wołoskiey należy, oświacząc w tym miłość y przyiaźn swoię, oddaliście wiadomo się nam stało. Za pomocą boża poki z waszey strony po przyjacielsku uczynionemu z nami przymierzu uczciwość czynić będziecie, z owey strony także postanowionym kondycyom Pokoyu, oprócz uczciwości nie przeciwnego nie bedzie czyniono. Teraźniejszy wojewoda wołoski Alexander z wami w dobrej przyiazni żyjąc, nie przykrego przyległym osadom nie czyni, y blisko Chocimia postanowiony od niego Jarmark zniosłszy, tak jako z dawna bywało, więc iako on został także też nie nie przyczyniając niech będzie y zagranice przechodzić aby się nie ważył y nie przeciwnego przymierza nie czynił, surowość mu rozkazali...

(Archiwum Główné, dok. z arch. koronn. krakows., Litterae turcicae, la răsăritul lunii Sefer 972, nr. 130).

Către Sigismund August...

În acest timp a sosit la Poarta noastră Otomană și la măritul cuib al ei, unde stima se împletește cu virtușii și cunoscuții Beglerbegi ai Legii lui Mesia, Jerzy Jazłowiecki din familia Budziacz, beglerbeg al castelului Camenița din Ucraina și castelan de Czernow, cu scrisoare prietenească pentru reînnoirea și întărirea vechii prietenii, fiind trimis în solie/: Într-o oră bună și timp fericit la înalta noastră Poartă a sosit, închinându-se la pragul Maiestății noastre, a fost primit cu toată cinstea și stima împărătească a noastră/: din moșii și strămoșii voștri și plină în prezent aveți prietenie dragă și vecinătate cu Poarta noastră; spunând după porunca maiestății voastre, a dat scrisoare maiestății noastre, în care ori ce este scris și însemnat totul a fost înțeles de măriă noastră și am aprobat. Astfel ori cine est prieten sincer cu această înaltă Poartă a noastră va simți stima măritului nostru cuib împărătesc, iar țara Moldovei, care a fost cucerită și supusă cu sabia noastră, se știe că unii trădători și ticăloși, care au fugit și s-au ascuns în acele părți, în urma scrisorii noastre im părătești i-ați pedepsit. De asemeni cetatea Hotinului, care aparține țării Moldovei, arătând dragoste și prietenie față de noi, ați restituit-o, știm despre asta. Cu ajutorul lui Dum-

nezeu și a prieteniei și cu cinste păstrată între noi, respectînd condițiile de pace, în afară de cinste nimic nu va fi făcut și din partea noastră. Alexandru, actualul domn al Moldovei, trăind în bună prietenie cu voi, nu pricnuiește nicio nedreptate satelor apropiate, iar blciul organizat lîngă Hotin să fie lăsat să existe și în vremea lui, așa cum a fost și mai înainte, să vină aici lume și din străinătate. Am dat ordin aspru să se păstreze buna prietenie și pacea...

89

1566 <decembrie>. Nicolae Brzeski scrie regelui polon, că domnul Moldovei îl pîrește la sultan, că ar plănuî, împreună cu împăratul și țarul Moscovei, un atac împotriva Turciei.

Oznaymuye w(aszej) k(rolewskiej) m(os)czy swemu M(osci) panu iz the pewną sprawę y wyadomosc mam że Woiewoda Volosky z nyciecznothy szwoiey przeciwko w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) nycz nie pomnącz na laske y na dobrodzieisthwo w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) dawayącz sprawę czes(arzowi) yakoby w(asza) k(rolewska) m(osc) do nyego samego poszillacz raczil wyodącz go do thego aby w(asza) k(rolewska) m(os)czy te dany dawal którą cze zarzowy dawa z zymie swoyey a izby go w(asza) k(rolewska) m(osc) obyeczowacz myal bronicz od czesarza tureczkiego ktoremu te tez sprawe dal izbyysz szye w(asza) k(rolewska) m(osc) zyedonczycz myal spyknącz przeciwko czesarzowoy i cze(sarza) m(osc) chrzesczyan skym y thy lyudzy sluzebne zeby dla thego w(asza) k(rolewska) m(osc) do owich krayow poszlacz raczil zyednawschy szye z Moskiewskim aby do iego ziemie czragnely y pyszal proszacz aby mu czesarz na pomocz liudzy poslal przeciwko w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) czo sly czlowiek nye dla czego inego iedno aby cze(sarz) przeciwko w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) panem naschym. A tak yz tam yest przy w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) czauschi czesarzsky albo kupiecz proschę y radze aby go w(asza) k(rolewska) m(osc) czo na predzei do czesarza odprawycz raczil dawayacz w thym sprawe czesarzowoy ze w(asza) k(rolewska) m(osc) thym nie misly bo tho w(asza) k(rolewska) m(osc) pan za rzecz pewna racz wyedzielec ze tak yest bo mi tez o thym wskazal y p(an)u Jazlowieckiemu, p(an) Srociczky poszel w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) ktorego ieszcze tak dlugo hamuye przy szobie ku respektowoy w(aszej), k(rolewskiej) m(osci) pana naschego y Coronnemu. Po wtore prosche aby w(asza) k(rolewska) m(osc) thego lekcze klaszcz nye raczil bo prozno tego liotra przyazny duffacz masch o thego Hospodaruka ktory w wiezieniu yesth prosche w(aszej) k(rolewskiej) m(osci) swego m(os)czywego pana nychajbyhm go puszczyli bo my nycz po nym.

Nikolaj Brzesky

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 260).

Dau de știri mării sale regelui și domnului meu, că am știri sigură, cum că domnul Moldovei, din lipsa sa de recunoștință față de mila și binefacerile mării sale regale, a scris și a trimis la împăratul turc împotriva mării sale regelui, informînd pe împăratul german, cum că măriia sa regele ar fi binevoit să trimită la el și să-l convingă ca să vă dea știrile ce le va primi de la sultan, iar măriia sa regele ar fi făgăduit să-l apere împotriva împăratului turcesc, spunîndu-i că măriia sa regele se va uni și va lupta împotriva împăratului turcesc, împreună cu împăratul creștin și că acei oameni regali tocmai de aceea i-a trimis măriia sa regele în acele țări, pentru ca să se unească cu Moscovitul și să tăbărască asupra țării sale. A scris, rugîndu-l pe sultan ca să-i trimeată oameni în ajutor împotriva mării sale regelui. Omul acesta rău face toate acestea pentru altceva și anume pentru ca să strice legăturile dintre măriia sa regele și împăratul turcesc. Și așa intruct în prezent se află la curtea mării sale regelui un ceaș împărătesc sau un negustor, rog și sfătuiesc pe măriia sa regele să-l trimeată cît mai repede înapoi la împărat și să spuie că măriia sa regele nu are nimic comun cu toate aceste știri. Dar cum că acesta este adevărul, i s-a spus și domnului Jazlowiecki de către domnul Srocicki, solul mării sale regelui, pe care atîta timp îl oprește la el spre respectul mării sale regelui, domnul nostru și al Coroanei. În al doilea

rînd rog ca măriia sa regele să nu ia aceasta atît de ușor, căci în zadar te încrezi în prietenia acestui ticălos, adică acel domnișor din închisoare, rog pe măriia sa regele să-i dea drumul, căci nu ne folosește la nimic.

Nicolae Brzeski.

90

1567 martie 4. *Ahmet pașa scrie de la Iași regelui poon să oprească expediția lui Laski împotriva Moldovei.*

Voievoda Volosky.

Wyrozumyal ex parte Laskiego yz on byl poslan wykieischy sobie nyewyadomy legatiew do Czeszarza chrzesczyanskiegoo, którą odprawywschy a thu szye wroczywschy sbyera ly(udzie) przeczywko nyemu y panu iego porozumyawschy sie z byegamy woloskimy ktorzy od oppida Tampoli et Dubna nocą też szye zbyerayą.

Isz szye tez skarzył Lasky przed krolym iego m(osc) yz w Woloschech wyewlie lyudzy y skarbow straczył i o tho yz za wolyą woiew(oda) czym oboyyga szye obmawya. Za ktorymy skargamy myal krolya iego m(osc) Lasky proschycz aby mu dozwoyl lyudem do Voloch wtargnąć. Na czo myal mu krol iego m(osc) odpowiedziecz iz go nie dzierzy y na iego tho wolyą puszczyć. A tak yz tho wye woiewoda wolosky, ze krol iego m(osc) Laskiego iako poddanego szwego hamowacz moze proschy aby tho z powinności szwey uczynicz raczył gdyz on przysięga szwą zawždy dzierzy y zadna krzywda k(rola) iego m(osc) y poddanym z iego sthrony szye nie dzieie a strony k(rola) iego m(osc) y poddanym iego zawždy utrapienie a zniszczenie panisthwa swego bez przyczini odnoschy czo on dlya zamyeschanya yakyego skromnie zawždy czierpyal.

A tak powthore proschy aby k(rol) iego m(osc) Laskiego od thego hamowal gdisz temu przedszewyzeczyu iego k(rolewskiej m(osci) zabyezecz moze, bo gdzieby Lasky znouw przychal do ziemie Voloskiej postarayą sie o tho za pomoczą Bożą ze schie tak y pana swego bronzycz bendzie ze schie Lasky stand więczej nie wroczy.

O laskawą a predką odprawę.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 254—255).

Voievodul Moldovei.

Am înțeles din partea lui Laski, că el a fost trimis într-o solie mai mare la Împăratul creștin, de unde întorcîndu-se a început să adune oameni împotriva lui și a domnului său, înțelegîndu-se cu fugarii moldoveni, care se adună noaptea dinspre orașul Iampol și Dubna.

De asemenea Laski s-ar fi plîns în fața regelui că în Moldova a pierdut mulți oameni și averi și că, cu voia domnului Moldovei tătării au intrat în Polonia; asupra acestui lucru ambii se acuză. Din pricina acestei scuze regele i-ar fi permis lui Laski să năvălească cu oamenii săi în Moldova. Dar întrucît domnul Moldovei știe că măriia sa regele poate să-l oprească pe Laski, ca pe un supus al său, roagă pe măriia sa regele să facă aceasta din obligațiile sale, întrucît domnul Moldovei niciodată nu și-a călcat jurămîntul și că n-a făcut nicio nedreptate supușilor mării sale regelui, iar din partea mării sale regelui totdeauna s-au făcut nedreptăți supușilor domnului. Și astfel a doua oară rog pe măriia sa regele să oprească pe Laski de la această expediție, căci dacă va intra a doua oară în țara Moldovei cu ajutorul lui Dumnezeu, ne vom stărui să nu se mai întoarcă...

Așteptăm repede răspuns.

91

1567. *Sigismund August, regele polon, regretă incidentul întîmplat cu solii domnului Moldovei și făgăduiește că dinovații vor fi aspru pedepsiți. Cere ca domnul Moldovei să-și trimită*

comisarii pentru finerea seimului de la graniță. Anunță apoi că va trimite un sol la sultan și roagă pe domn să-i permită trecerea prin țara Moldovei.

Do woiewody Woloskiego na to poselstwo ktore iego posel prziniosl do Liebiedziowa.

Zygmunt Augusth etc.

Wielmożny panye samszedzie nam mily iako tho przeczywko woliey i misly naschey bilo ze ludzie swawolny wazily sie uczynicz gwalt poslom t(woj) m(ilosci) tak nye zaniechylyszmy tego skoro to do wyadoszczy naszej prziszlo ze szie przeczywko nim tak postampilo iako przeciwwko tim ktorzy nie uwaziwszy u siebie zwierzchnoschy naschey y prawa poselskiego pokoy pospolithy urzuszacz sie wazily i gdy byly do prawa wezwany tedy ten wiork nasz na szobie odniesli ze są na poszcziwoschy skarany ktore karanie iest tak srogie u ludzi riczerskiego stanu u ludzi poczcziwich ze nad nie srosschego wiethschego nie masz odniesli byly i tho zebym gym byly i dobra ich pobrane by bili osziadlosch yaką w pansthwach naschich miely. A nad wschithko by sie byly do prawa iako byly wezwany stawila teda by byly y na gardliech karani. Alie popelniwschy tho swowoliensthwo a gwalth ten poslom t(woj) m(ilosci) ucziniwszy do Węgier zjechaly, wschakze iesliby sie wrocily a do rak urzędu ktorego naschego prisly tedy za wyrokiem naschym karania na gardliech swych nie idą czo gdy t(woja) m(ilosc) zpiszania naschego wyrozumiech pewnyschy thego ze na they nagrodzie ktora sie przez nas stala za gwalt poslom t(woj) m(ilosci) przestaniesch A na pothym posly swe tak napominacz bendziesch zebym sie oni nigdy zwyklich drog y poszczinczow nie puszc(cz)ili gdish i na then czasz gdy ta przigoda na nie przischlamogly szie byly wscheliakiego gwalthu uchronicz by byly, tą drogą iechacz chcieli ktorą ie pristawnasch wiesch chczial a zebym szie byly thegosch przysthawa naschego nie puszczaly Imt marze (?) o ktorich nam t(woja) m(ilosc) czestho pyszesch yuz teraz miecz bendziesch y by byla nie zasla szmiercz Wielmozniego swiezey pamieczy Jana Stharzzechowskiego, woiewod podolskiego, tedy ten tez t(woj) m(ilosc)czy poslaniecz sprawy nam dacz nie umial gdzyeby byl tedy trudno czo w they rzezcy uczinicz mamy gdysch wiadomosczy zadney nie mamy gdzieby sie obraczal, wschakze iesli sie o nym gdzie dowyemy tedy sprawiedliwosc z niego uczinicz roskazemy. Dawa też t(woja) m(ilosc) znacch przez listh szwoy czym szie stalo ze seim pogranicznicy nye doschedl, dawaiacz iedne prziczine niewiadomoscch szwoie a pothym nie ziechanie Comissarzom naschich. Miecz my to mamy z dobrej pamieczy zeschy poslom t(woj) m(ilosci) o thym znacch daly ktorzy miely t(woj) m(ilosci) sprawę dacz a k themu doszcz bylo na thym gdy starostha nasch Camienieczky w(aszej) m(osc) obwieszczyl bo szye tak zawsze zwyklo zachowacz ze t(woja) m(ilosc) byl obwieszczon albo od starosth pogranicznich albo od Comissarzom ktore obwieszczenie nie ynaczech mialo bycz u t(woj) m(ilosci) rozumiane iakobyschy mi sami t(woja) m(ilosc) obwieszczily a czo szie thicze commissarzow naschich omieschkania tedy to pewne wiemy ze naschy Commiszarze na then czasz naznaczoney ziechawschy sie na commissarze t(woj) m(ilosc)czy kilka dni czekaly a dopiero w then czasz gdy sie doczekacz nie mogli commissarzow t(woj) m(ilosc)czy odiechaly i nie może nam tho bycz mily ze szie thaka przewloka dzieie w sprawiedliwoschy poddanym naschym. Jednak ysch nas t(woja) m(ilosc) prosisch abysmy to omieschkanie seymu mimo sie puszczily tedy doszcz czyniacz prozbie t(woj) m(ilosc)czy iuz thego teraz zaniechamy alie w roku przischlim tego potrzeba będzie aby z obudwu takze sthron wedle pacta za sie bil zlozony siem dla ucenania i nagrody krziwd spolnich poddanych naschich. Radzibyschy daly mieisce tak unizoney prozbie t(woj) m(ilosci) pilnie czynisch aby krzywdy spolnich naschich ktore szie po thy czaszy dzialy byli zatarte y zapomniane boby to nam przystalo iako kręsczyanskiemu krolowi. Alye ysch nie są krzywdy nasche wlasne tilko alie poddanych naschich dla thego uczinicz nie możemy wschalze yeslibys t(woja) m(ilosc) albo sam nagrodzil albo nagrodzicz roskazal poddanym naschym tho czym sie ukrzywdniemy bycz znai albo ieslibys t(woja) m(ilosc) iakokolwiek okolo nich z nymy sie ugodzil tedy my nie bendziem thego zebysmy ich zaniechacz nie miely czyniacz tez powinnosczy naschey doszcz dla zachowania pokoyu y przemierza roskazalischy starostom naschym aby thy schkody

ktore t(woja) m(ilosc) mienisch zeby byly przez ludzi nasche poczinione poddanim t(woje) m(ilosci) byly nagrodzone czosmy tez y Hatmanowy wielkiemu Coronnemu ktorego teraz z ludzmy na pogranczu dla Tatarow, ktorzy zwikli woiovacz panisthwa nasche poruczili czo szie thycze prozbi t(wojej) m(ilosc)czy, którą do nasz czynish abyszmy poslowy naschemu ktorego do Cze(sarza) iego m(osc) tureczkiego poslacz mamy roskazaly aby t(woja) m(ilosc)z zalieczil Czeszarzo(wi) tureczkiemu t(woja) m(ilosc)z pamietacz raczysch zechmy zawzdy już od dawnego czasu t(we) m(ilosc)czy przyaczielem zyczilwym byli i ku wschemu dobremu dopomagali tak u cze(sarza) iego m(osc) tureczkiego yako tez na wschellakiej inschey potrzebie alie zeznasch t(woja) m(ilosc) do Czes(arza) iego m(osc) tureczkiego sam odniosl iakobychmy my z t(wojej) m(ilosci) przymierza statecznie nie dzierzely y wielkie krzywdy t(wojej) m(ilosci) czynily i dlya thego Cze(sarska) i(ego) m(ilosc) kilka czauschow swich do nasz szlal tedy szie nam nie godzi iedno obmowe w thym uczinicz a dacz spraw prawdziwą cze(sarzowi) i(ego) m(osci) ze szie z naschey strony przeczywko przymierzu nicz niewikroczylo a yzechmy w thym nie slucznie do iego cz(esarskiej) m(osci) iestesmy odniesiemy gdyz szie tho iasznie okazacz moze ze t(woja) m(ilosc) od nasz zadney krziwdy nie masch y owsem wieliesch dobrej przyazny y zyczliwosczy po nasz uznal a my y poddany naschy od t(wojej) m(ilosci) wielkie krzywdy i nieprzyazni zawzdy odnoszimy. A tak nie-baczmy iakoby poszel nasz u cze(sarza) i(ego) m(osc) bendacz tho minacz mogli a wschakze my iednak jako pan chrzesczyansky rozkazemy sie tak w tey mierze przeciwiwo t(wojej) m(ilosci) zachowacz iakoby tho w(asza) m(ilosc) nie lasky u cze(sarza) i(ego) m(osc) nie nioslo.

(Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, 3.3.1., fol. 290—293)

Către domnul Moldovei, răspuns la solia pe care solul său a adus-o la Libiedziow.

Sigismund August etc....

Mărite domn, vecin drag nouă, s-a întîmpat că, împotriva voinții și a gîndului nostru, oameni neastîmpărați au îndrăznit să atace solii tăi; dar de îndată ce aceasta a ajuns la cunoștința noastră, n-aș fi înțrziat să se procedee împotriva lor, așa cum se obișnuiește împotriva aceloră, care au nesocotit poruncile noastre și drepturile solilor, căutînd să strice pacea, dacă s-ar fi prezentat în fața justiției și sentința noastră împotriva lor ar fi fost atît de aspră, încît pedeapsă mai severă aplicată nobililor nu există. Le-aș fi confiscat averile, dacă ar fi avut vreo posesiune în țările noastre. Și pe deasupra ar fi fost pedepsiți și cu tăierea gîturilor, dacă s-ar fi prezentat în fața legii, însă ei, săvîrșind acest atac împotriva solilor tăi, au plecat în Ungaria. Totuși dacă se vor întoarce și vor cădea pe mîna vre unei autorități de a noastră, atunci vor fi pedepsiți cu moartea, ceea ce măria ta vei înțelege din scrisoarea noastră, mai ales din răspata ce am dat solilor pentru atacul suferit. Dar pe urmă să atragi atenția solilor domniei tale, ca să nu apuce niciodată pe drumuri și cărări lăturalnice. căci nici în prezent nu li s-ar fi întmplat această neplăcere, dacă ar fi vrut să meargă pe drumul cunoscut. Lucrul despre care măria ta mi-ai scris mereu, îl vei căpăta acuma și dacă n-ar fi murit Jan Starzechowski, voievodul Podoliei, l-ai fi avut mai demult. Am înțeles de asemeni din scrisoarea ta și din spusele solilor tăi, că un oarecare turc, care și-a prădat stăpînul său, sangiacul de Cetatea Albă, ar fi fugit în țările noastre și ne ceri ca să-l dăm împreună cu lucrurile furate slugilor sangiacului de Cetatea Albă. Deoarece noi nu putem primi în țările noastre asemenea răufăcători l-am fi dat și pe acest turc, dacă am fi avut vreo știre despre el; dar fiindcă nu avem nicio cunoștință în această privință, este greu să dau vreun răspuns solului milostivirii tale, totuși dacă vom afla că se găsește pe neadeva, vom porunci să se facă dreptate.

De asemeni milostivirea ta îmi faci cunoscut prin scrisoare, că seimul de la graniță nu s-a ținut din cauză, că domnia ta n-ai știut și apoi din cauză că nu s-au prezentat comisarii noștri. Îmi aduc bine aminte, că am făcut cunoscut solilor tăi despre acest lucru și apoi este destul să te anunțe starostele nostru de la Camenița, căci totdeauna așa s-a obiș-nuit, că erai anunțat ori de starostii de la graniță ori de comisarii noștri, ceea ce nu putea

fi altfel înțeles, decât că noi înșine te-am anunțat. În ceea ce privește pe comisarii noștri știm că ei s-au prezentat la timp și că au așteptat câteva zile să vină comisarii tăi și după ce s-au săturat de așteptat au plecat, dar nouă nu ne poate fi plăcută amnarea dreptății pentru supușii noștri. Dar deoarece mă rog, să lăsăm acum această chestiune, însă pentru anul viitor trebuie să se adune seim de recunoaștere și de răsplătire a nedreptăților făcute supușilor noștri, Bucuroși am da ascultare umilei cereri a milostivirii tale, pentru ca nedreptățile ce s-au făcut până acum supușilor noștri comuni să fie iertate și uitate; dar fiindcă acestea nu sînt nedreptățile noastre proprii, ci ale supușilor noștri, nu putem să o facem. Totuși, dacă măria ta ai vrea să răsplătești singur sau să poruncești să fie răsplătiți supușii noștri, care au suferit pagube, atunci și noi vom porunci starostilor de la graniță să răsplătească nedreptățile supușilor tăi, făcute de către supușii noștri, ceea ce am poruncit și marelui hatman al coroanei, care se află acum cu oamenii la graniță, pentru a lupta cu tătarii. În ceea ce privește cererea măriei tale, pentru a recomanda solului nostru, care va pleca la împăratul turcesc să te laud în fața împăratului turcesc, măria ta știi că totdeauna, de multă vreme, ți-am fost prieten binevoitor și te-am ajutat atît în fața împăratului turcesc, cît și la tot felul de nevoi. Dar fiindcă măria ta însuși ai raportat împăratului turcesc, că noi nu ne ținem de înțelegere și că ți s-au făcut mari nedreptăți nărilor tale, din care cauză împăratul turcesc mi-a trimis cîteva ceauși, nu putem să punem nici un cuvînt în această privință, cu atît mai mult că măria ta m-ai avut din partea noastră nicio nedreptate, dimpotrivă mult bine și prietenie, iar eu și supușii noștri totdeauna am suferit mari nedreptăți din partea măriei tale. Cu toate acestea solul nostru, trimis la împăratul turcesc, se va purta astfel, încît măria ta să nu cadă în disgrăția împăratului turcesc.

92

1568 aprilie 23. *Petru Zborowski (sau Wojnicki, fiind castelan de Wojnicz), solul regelui polon trimis la turci, scrie de la Adrianopol lui Sandomirski, vorbind și de Bogdan Lăpușneanu.*

Copia listu Je(go) M(ość) Pana Wojnickiego do J(ego) M(ość) Pana Sandomirskiego-data pod Adrianopolem, dnia 23 Kwietnia 1568 r.

Slużby swe braterskie w(aszej) mości zalecam re, iż mi się okazja trafiła, w(aszej) mości na krótcie oznajmuję, żem sam pod Adrianopole w dzień Wielkanocy przyjechał Cesarz dzień przed tym wyjechał, tak rozumiem ile mi sprawę dano, że dla tego abym go tu nie zastał. Jam się też dla tego odzierżywał, iż i zła droga była i konie zeszele i ocze-walem pisanja króla J(ego) m(ość) na moje listy abym był miał naukę potrzebną za tą w sprawach swych odmianą przez śmierć Alexandra wojewody, której iż do tych miast tak potrzebnej nie mam, jest mi to niepomaleu dziwno, dla tegom też lżej jechał chociaż mógł trzemi dniami uprzędzić, aby cesarz który rad się spraw wielkich chroni, nie chciał mię tu ze swym Baszą, co wszystko rządzi na tractaciech ostawić, a tak wołałem już, choc z większą swą stratą oddzierżęć się ten czas, a już do Constantynopolu za nim jechać dla lepszej rozprawy, jutro stąd jadę tak żebym czwartego dnia po nim do Constantinopola wyjechał. Tak rozumiem że tam aż piątego dnia Maja będę i już widzę po tych postępkach, że aż Sierpnia doma będę dali Bóg zdrowie jakożem teraz za łaską Bożą dobrze zdrów, daj tak Boże, długo. Pisałem w(aszej) mości pierwę, że skoro dowiedziałwszy się o Alexandrowej śmierci, poslałem był do Machmet basze, aby Bohdanowi chorągwie nie dawano, aż bym ja nadjechał, ale niż mój list przyszedł, tedy się tym basza pośpieszył, czując już o moim jechaniu i sprawie. Bo podnióswszy wołoskiego trybutu, wzięwszy z innymi baszami wielkie dary, posłał chorągiew Bohdanowij pierwę, niżli moje listy przyszły. Bo sam dary, im większe tym więcej mogą. A też ten Basza jest powinowaty matce Bohdanowej. Widzę co się tknie ze strony jursydycyj króla j(ego) m(ość) nad ziemią wołoską, że trudną sprawę mieć będę, bo się w tym czuję. Tamti refert, taz się w czym upsnąć, w czym dziwny postępek onych starych mądrych panów przez Krzetskowskiego, którym to wpuszcili. Ja jednak starać się o to będę ile czas będzie mógł znosić, że w tym dignitas króla J(ego) m(ość) zadzierżana będzie, aby się uciekli do łaski króla j(ego) m(ość), com uczynił dla tego, aby wždy barwa jaka była dignitatis króla J(ego) M(ość) w tym została czując to że już-miał mieć chorągiew.

(Varşovia, Biblioteca Narodowa Polska, Pol. F—IV—116, fol. 56)

Copia scrisorii domnului Wojnicki către domnul Sandomirski, dată la Adrianopol în ziua de 23 Aprilie 1568.

Întrucît mi s-a oferit ocazia, te anunț că în ziua de Paști am venit la Adrianopol. Împăratul a plecat cu o zi mai înainte, așa m-au informat, numai ca să nu rămîn aici. Eu totuși m-am oprit, căci și drumul este rău și caii au obosit și am așteptat răspunsul mării sale regelui la scrisorile mele, ca să am instrucțiunile necesare în chestiunea schimbărilor ce au survenit în legătură cu moartea lui Alexandru voievod, de care nu am mare nevoie în aceste orașe, totuși mă minunează mult. De aceea am mers mai încet, cu toate că puteam să ajung cu trei zile mai înainte, dar fiindcă împăratul, care bucuros se ascunde în fața lucrurilor mari, n-a vrut să mă lese aici împreună cu pașa său, care totul guvernează, am preferat să mă opresc în acest timp, deși cu pierdere mare. De aici voi pleca după el la Constantinopol mîine, așa înclt a patra zi să intru și eu după el în Constantinopol. Cred că acolo voi fi de-abia la 5 mai, iar acasă cam prin august, de mă voi întoarce, de-ar da Dumnezeu sănătate multă, așa precum mă simt acuma. Ți-am scris primul, că din moment ce am aflat de moartea lui Alexandru, am trimis la Mahomed pașa vorbă să nu dea firman lui Bogdan, plină ce nu voi sosi și eu, însă plină ce a ajuns scrisoarea mea acest pașă s-a grăbit aflînd de sosirea mea; căci ridicînd tributul moldovenesc, luînd împreună cu alți pași mari daruri, a trimis steag lui Bogdan, înainte de a ajunge scrisorile. Căci cu cît darurile sînt mai mari, cu atît aceștia mai mult pot. Dar pe de altă parte acest pașă este rudă cu mama lui Bogdan. Văd că din acest punct de vedere mîria sa regele va avea încurcătură cu țara Moldovei. Eu însă mă voi stăruî să conving pe Bogdan să ceară mila mării sale regelui, pentru ca demnitatea regelui să fie întrucîtva reparată.

93

1568 mai. Petru Zborowski, solul regelui polon, trimite știri din Constantinopol despre Moldova.

Copia listu J(ego) K(rolewskiej) M(ości). Data z Konstantynopola Maja, anno Domini 1568.

... Naprzód tedy raz W(asza) K(rolewska) M(ość wiedzieć co się tyczy artykułu około Wołoskiej ziemie żem naprzód tym Baszę obrazili i stąd się we wszystkich sprawach na mie zważnili, powiedziałac że ziemia ta, jest od tak wielkie lat mieczem od nas dobyta yeśli tam kto zle czynil, możemy go skarać, co się dotyczy Alexandra i ten jaki taki by tem niemasz co mówić, bo umral, ale jednak wielka mu się przyczyna dawała, tym że jego Nieprzyjaciecie w coronie byli przechowani, dla których on musiał zawsze i często zbierać wojsko).

(Varşovia, Biblioteka Narodowa Polska, F—IV, 116, fol 62—75).

Copia scrisorii domnului Wojnicki către mîria sa regele, dată în Constantinopol, în luna mai anul 1568.

... Mai întîl mîria ta să binevoiască a ști, că în ceea ce privește chestiunea cu țara Moldovei, am supărat mai înainte pe pașă și din această cauză în toate problemele a fost neprietenos față de mine, spunînd că țara Moldovei a fost cucerită prin sabie cu mulți ani în urmă de către turci. Dacă cineva de acolo nu se poartă bine, putem să-l pedepsim, dar în ceea ce privește Alexandru, așa cum a fost el, nu avem ce vorbi, fiindcă a murit; dar s-au dat serioase motive de supărare, prin faptul că dușmanii săi au fost primiți în Polonia, pentru care el a trebuit să fie totdeauna gata cu armata... Mahmet pașa este atotputernic în ceea ce privește numirea lui Bogdan.

94

1568 mai 2. Regele polon scrie lui Sandomirski și-i atrage atenția asupra planurilor lui Laski de a năvăli în Moldova.

Copia listu J(ego) K(rolewskiej) M(ości) do Jego mość pana Sandomirskiego. Dan Grodnie wtorego dnia Maja, anno domini 1568, Regni vero nostri anno 38.

O przedsięwzięciu pana Laskiego jakoby znowu brać się miał do Wołoskiej ziemie. Imo wolę nasze, y ymo prawo y pokój pospolity, co acz... będąc synem coronnym theż o

senatorem i niemalem członkiem Rzeczypospolitej Polski którym sposobem miał do tego dać przywilej do czego mu i prawo coronne drogę zabroniło i czego bez wliżenia i naruszenia pokoju polskiego a bez zawiedzenia R(eczypospolitej) P(olski).

(Varşovia, Biblioteka Narodowa Polska, F— IV, 116, fol. 53—55)

Copia scrisorii mării sale regelui către măriă sa domnul Sandemirski. Dată în Grodno la 2 mai 1568, anul 38 al domniei noastre.

Îi atrage atenția asupra întreprinderii lui Laski, care se pare că ar avea de gând să atace din nou Moldova, dar împotriva voinții noastre, împotriva dreptului și a păcii generale. Aceasta a dus la atacul diferitelor provincii poloneze. Dar Laski, fiind fiul Coroanei și senator și membru marcant al Republicii Polone, în care calitate a dat privilegiu, ceea ce îi interzice dreptul coroanei, căci încalcă pacea și atrage Polonia în diferite încurcături. Această intervenție regele o face la cererea solilor turci.

95

1568. într-un manuscris italic de la biblioteca polonă din Paris se vorbește de Bogdan domnul Moldovei.

Conflictus ad nevelam Polonorum cum Moschis auctore Joanne Stariconnio Semusovio Philomoso Academico occulto. Bohonio. Ex officina Mercuriana Joannis Rossii 1568, unde găsim următoarea mențiune despre români:

... Probebit vinetas ore Volohda manus. Porte olio Valachos, pulsum et Bohodana procellis...

(Paris, Bibliothèque polonaese, nr. 5, c. 13)

96

1568. Regele polon trimite în solie la turci pe Petru Zborowski, în legătură cu cazul Laski.

Iz od kilku lat prawie jedną psionkę cesarz jego mość w liściech swych do króla jego mość zwykł powtarzać, a zwłaszcza około wojewody wołoskiego, albo lada skargi zwykł przedsiębrać, a to znać za tym iż wojewoda wołoski ma wiele korytarzów na dworze cesarza jego m(ość) do króla jego mość żadnym responsem króla jego mość przez czausze danym accomodować się nie chce, których copie będzie miał.

Najczęstza to u niego, aby król jego mość pana Laskiego od tego hamował, żeby nie wciągał do Wołoch, a tym którzy aspirant na gospodarstwo nie pomagał.

Będzieli to posłowi króla j(ego) m(osc) przypominano, tedy da się sprawę, Laski mającność swą ma pod Cesarzem krześciańskim, gdzie czasem przemieszkawa; skąd też Despotu wzięwszy na państwo wołoskie prowadził, czego j(ego) m(osc) przyjmować wdzięcznie od niego nie chciał, aż gdy jego k(rolewska) m(osc) sprawę dał, że to była wola cesarza starego. Bo posłaniem chorągwie, cesarz stary państwo Despotowi potwierdził i umocnił. Tedy dopiero k(rolewska) jego mość przejrzał, a potem nic innego przeciwko wojewodzie nie czynił czym by przyczynę jaką dać miał do poruszenia pokoju. Czego sam wojewoda wołoski dobrym świadkiem być może bo gdy on najmniej królowi jego mość przez posłańce znać dawał, gdy o jakim wojsku z państw króla jego mość poczuł, to się zawsze zmyślenie od niego być pokazywało. Tedy nie tylko jego królewska mość pana Laskiego, gdy się był o co kusić chciał odwoził, ale pograniczne starosty do tego sposobiali, aby żadnemu czleku sposobem nieprzyjacielskim przejścia do Wołoskiej ziemi nie dopuszczali, co mógł znać wojewoda wołoski, bo te czasy jako po Despocie na gospodarstwie usiadał najmniej przykrości z Państw k(rolewskiej) jego mość nie miał, choć nie on o to bardzo przyczyniał sam, aby biał niechic poddania króla jego mość znał.

Jeśli jako wzmianka będzie o onym pana Laskiego byciu w Wołoszech z kniazem Wiśniowieckim tedy to posel pro sua prudencia będzie umiał repellere, gdyż nie za Alexan-

dra było to też często zwykł powtarzać cesarz jego mość aby król jego mość czyniąc dosyć przymierzu Wołochom przebywanie w państwach swych nie dopuszczał. Co jeśli i teraz Wspomniano będzie od cesarza, tedy się przez posła króla jego mość ta odpowiedź, że świądek tego był dobry cesarz jego mość zmarły. Jako wtym jego królewską mość się zachowaraczył ale żywe świadectwo biorąc, Ibrachim beg, tłumacz cesarza jego mość i nasłuchiwał się tego i napatrzał dosyć jako pilnie król jego mość koło zbiegów wołoskich, any w państwie jego królewskiej mości nie byli przechowani starać się zacył i wiadomością króla jego mość żadnego nie masz w państwach królewskiej jego mość a nie tylko nieprzechowaniem iż stałeczne przymierze zachował, ale i tym że ludzie takowe którzy rosruch w Wołoszech czynili karać srodze kr(ólewską) j(ego) m(ość) kazał. Na co ten to Ibrachim beg oczyma swymi we Lwowie patrzył. Potym co z Passkiem się stało w Piotrkowie, któryby był pewnie nie dał dosypiać Alexandrowi, by była nieosobna w tym czujność króla jego mość, za którą, przedsięwzięciu swemu Passek dosyć uczynić nie mógł, wszyscy ludzie wiedzą. Czego królewską mość litować raczy, widzą taką niewdzięczność Alexandrową, a iż te dobrodziejstwa kr(ólewskiej) j(ego) m(ości) wszystkim złym królewską ego mość oddawa. Acz ci przez kogo być nie może, żeby ludzie przed okrucieństwem Alexandrowym nie mieli z Wołoch uchodzić do państwa jego królewskiej mości, że żaden długo w państwach kr(ólewskiej) j(ego) m(ości) popasać nie może, a też przymierze między cesarzem a królem jego mość nieczego więcej nie chce yeno aby wołochowie w państwach jego królewskiej mości nie byli przechowani.

Dal też wojewoda wołoski cesarzowi jego mość tę sprawę żeby panowie wojewodowie ruski i podolski nieboszczyk, mieli wojska nań zbierać, tym sposobem aby ziemie jego wojowali. O co też cesarz jego mość po dwa kroć pisał do królewskiej jego mość ale iż to jako żywo nie było. Tedy gdyby jaka wzmianka o tym była snadnie to posel króla jego mość odprawi, bo to jest comentum wojewody wołoskiego. Acz ci dawał siła przyczyn wojewod wołoski panu wojewodzie ruskiemu do nie przyjaźni sprośnym pisanem go naprawiając, szkody mu wielkie czyniąc, woly jego własne biorąc. Tatarzy na ostatek nań in a majętność jego nawodząc, ale pan wojewoda ruski, jako wierna rada kr(ólewskiej) jego mość mniej u siebie ważył szkody i niebezpieczeństwo swe w które go wdawał wojewoda wołoski a wyż pokój pospolity, którego dla osoby swej nigdy wzruszać nie chciał, ale wkładał wszystko na kr(ólewskiej) j(ego) m(ość), u cesarza jego mość, mijalo mu się to kiedy od wojewody wołoskiego nagrodzić

Wiódł też to wojewoda wołoski na króla jego mość, żeby się król jego mość miał spiknąć przeciwko cesarzowi tureckiemu z cesarzem krześciańskim, w czym posel kr(ólewskiej) m(ości), gdyby to wspomniano było, nic innego nie uczyni, jeno że to zmyślona rzecz była od Alexandra wojewody, powie. A o tę potwarz i inne potwarze wojewody wołoskiego których on zwykł używać...

Ma to pamięci pan posel, co za przygoda się stała posłom wojewody wołoskiego w Sandomirzu, której pewnie niezaniechal przelożyć przed cesarzem jego mości. A tak jeśli o tym będzie posel królewskiej mości pytan tedy da o tym aprawę jako się działo przodkiem, że sami wołochowie do tego przyczynę dali, że nie chcieli tą drogą jechać, którą je wiódł wódz, dany od jego kr(ólewskiej) m(ości) a że oni od tego wodza odjechawszy inną drogą jechali, aby się byli tego wodza królewskiej jego mości nie puszczałi pewnie ich było nie nic potkalo...

Varşovia, Biblioteka Narodowa Polska, F. IV — 116, fol. 45)

... Că de-acum de cliiva ani împăratul s-a obișnuit să repete mereu același cîntec în scrisorile sale, dar mai ales în jurul domnului Moldovei, care pentru ori ce nedreptate este obișnuit să se plîngă. Dar aceasta dovedește că domnul are mulți susținători la curtea împărătească. Cea mai insistentă cerere a lui este ca mîria sa regele să oprească pe domnul Laski de a intra în Moldova, iar cel care aspiră la domnie să nu fie ajutat.

Dacă i se va aminti de această chestiune solului nostru, atunci să răspundă, că domnul Laski își are averea sub stăpînirea împăratului creștin, unde și locuiește uneori. Tocmai de acolo l-a luat pe Despot și l-a condus la domnia Moldovei, ceea ce mîria sa regele n-a vrut să aprobe, decît atunci cînd a aflat, că aceasta este voia bătrînului împărat. Căci împăratul cel bătrîn prin trimiterea steagurilor a întărit domnia lui Despot. De-abia atunci mîria sa regele și-a dat seama, că nu putea să facă nimica împotriva domnului, căci ar deranja pacea. Pentru aceasta cel mai bun martor poate să fie însuși domnul Moldovei. Astfel că mîria sa regele nu numai că nu l-a ajutat pe Laski, dar a dat ordin starostilor de la graniță

să nu permită nici unui om cu gânduri rele să treacă hotarul în Moldova, lucrul pe care domnul putea să-l știe, căci după ce a luat domnia de la Despot cele mai puține încurcături le-a avut din partea regelui, cu toate că merită alt tratament.

Dacă va fi vorba despre intrarea în Moldova a lui Laski și a prințului Wisniowiecki, ațuncia solul nostru va ști să răspundă după înțelepciunea sa. Dacă împăratul va cere să nu se mai primească fugarii în țara noastră, atunci să se răspundă că Ibrahim beg, interpretul împăratului a fost de față și a văzut cum știe regele să procedete cu fugarii moldoveni și să păstreze buna vecinătate. Ibrahim beg a văzut cu ochii săi ce s-a întâmplat la Lwow cu răsculații moldoveni, iar la Piotrkow cu Pascu, care nu l-ar fi lăsat pe Alexandru să se odihnească. Dar pe de altă parte este imposibil ca acum în fața barbariilor lui Alexandru, moldovenii să nu fugă, totuși mânia sa regele păstrează prietenia ce o are cu împăratul și nu permite acestora să se opoșească multă vreme în țara sa.

Domnul Moldovei s-a plîns de asemeni sultanului, că voievodul din Rusia Roșie și din Podolia (mort), ar fi avut de gând să cucerească Moldova. Dar aceasta nu este adevărat, cu toate că domnul Moldovei a dat deseori ocazie pentru asta, pricinuind atîta pagubă voievozilor amintiți. Ba și pe tătari i-a adus asupra voievodului rus, însă voievodul ca o slugă credincioasă a sfatului nostru nu s-a uitat la propriile pierderi, ci a căutat să nu deranjeze pacea generală.

Dacă se va aminti de asemeni, că regele împreună cu împăratul creștin ar fi avut de gând să atace pe sultan, solul nostru va spune că aceasta este o născocire a lui Alexandru, domnul Moldovei.

Solul nostru de asemeni are în minte întîmplările solilor moldoveni în Sandomir, lucrul pe care desigur domnul l-a adus la cunoștința sultanului. Așa încît dacă solul va fi întrebant, atunci să răspundă, că înșiși solii moldoveni au dat ocazie pentru asta, căci n-au vrut să meargă pe drumul, pe care li conduce ghidul dat de mânia sa regele, dar intruct ei s-au îndepărtat de ghid și au plecat pe alt drum, li s-a întîmplat nenorocirea...

97

1569 aprilie 22, Iași.

Bogdan, domnul Moldovei, scrie regelui polon că a depus jurmăntul în fața solilor săi și așteaptă acelaș lucru din partea regelui.

(Libri Legationum, nr. 20, fol. 339—340) rezumat

98

1569. *Un fiu al lui Pătrașcu cel Bun cere ajutorul Franței, pentru a ocupa tronul Țării Românești.*

Au Roy trescretien.

Je suis certain que Votre Majesté tresc(re)tien(ne) ne peut porter en son cueur tresbening et son ennuy et travail de semblable fortune, paine et compassion quest la mienne pour estre nay comme je suis Prince chrestien et legitime heritier dela province de la Grande Valachie et fils de tresheureuse memoire mon père Petrasquo Vayvode et naturel prince de la dicte prouince, tributaere toutesfois du turcq qui est qu'en leage de dix ans par le commandement du puissant Soliman empereur du Levant. Je fus envoyé de mon père a la cour de celluy m'offrant comme tributaere selon les anciennes coustumes au pays. Auquel temps mondit seigneur et père de tresheureuse memoire fust appellé par la volenté de dieu tout puissant de ce monde en l'autre. Et me voyant a la dicte court et bas deaige aulcune mal uneillantz avec tous Injustes et diabolicques moyens, se sont renduz seigneurs de mon propre bien et heritaige, leur ayant esté seullement commandé le gouvernement de l'estat du pays jusque a la perfection de mon eaige. Maintenant veullent approprier heredite ce qu'a moy iustement appartient et de quoy euly avec toute injustice iouyssent. Or estant demeuré en cest eaige entre les mains du turcq suz incontiment enuoyé par aulcuns Baschas en la Sorrye d'Arabie et bien dire affligé de travaillé par lespace ce quatorze ans avec grand

garde dans les plus grandz forteresses et chasteaux de l'Asie. Me voyant en fin tant soubmis de la mauuaise fortune contrariante a ma condition et a l'amour de ma partie. Au esté contrain de chercher ma liberté et ainsi avec tresgrande difficulté et peril de ma vie me puis mis au hazard de partir de Damas en Orient, pour avecq intention de me venir getter aux pied de ceste tresxcretienne couronne, laquelle de toute anciennele est reputie mere consolatrice et pleine de pitié de toutes personnes et mesmement des paouures affligez. Et estant arriué par l'ayde divine au point queiay desiré de si long temps. Je supplie Votre majesté tresxcretienne bien humblement, qu'il luy plaise sellon sa pieté accoustumée avec ceste autorité tant renomée, obtenir du grand turcq en ma faveur, non oultre choze sinon une particuliere grace, d'une seulle et libre Licence, que entrant en ma patrie tant desiré de mon paonure aifilgé peuple, je puisse estre en surété de la part duelluy puissant empe-reur tircq. Ainsi que je suis certain qu'il ne vous voudra desirerr une si juste et equitable demande a une si grand Roy comme est votre majesté, l'ausseurant de ma part la mesme obeissance et tribut, que mon père et autres mes predecesseurs, Luy ont gardée et tenue. Nayant aulcune double que par le moyen de Votre majesté tresxcretienne je ne puisse par-venir a me si uoneste et iuste demande.

Comme aussi par icy après de demeurer non sellement moy maiz mon estat mes vassaux et thesors seront tousiours au service et commendement de votre majesté et ceste trexs-cretienne couronne et au semblable demeurent encore schez noz successeurs d'une mémoire eternelle me recommandant avec toutte himilité éauy humaines et benignes graces de votre majesté.

Semnătură neciteață.

(Paris, Bibliothèque Nationale, nouv. acquis., nr. 5178, fol. 62)

Pe verso stă scris: Translat de la lettre escripte au Roy tresxcretienne par le seur prince Vayvoda de Transylvanie et Valachie.

Către regele creștin,

Sînt sigur că majestatea sa creștină nu poartă în inimă sa binecuvîntată greutăți și ne-cazuri cum sînt ale mele, care sînt un prinț creștin și moștenitor al provinciei Marii Valahii și fiu al răposatului meu părinte Petrașcu voievod și prinț legitim al acestei provincii, tri-butară totodată Turciei, condusă de zece ani de împăratul Soliman al Levantului. Am fost trimis de tatăl meu ca ostatec la Poartă, conform vechilor obiceiuri ale țării. Între timp tatăl meu a murit. Am rămas astfel la această curte plină de nedreptăți, fără să-mi pot căpăta moștenirea mea dreaptă, din cauza vîrstei mele. Acum vreau să-mi recapăt moște-nirea. Afîrîindu-mă aici între turci la vîrsta de 14 ani am fost dus la Sorye în Arabia, ca să lucrez. Căutîndu-mi libertatea cu mare pericol pentru viața mea am plecat din Da-masc în Orient cu gîndul să mă arunc la picioarele coroanei creștine, care din vechime este consolatoarea și mîngierea tuturor persoanelor necăjite. Sosind aici printr-o minune dumnezească, vă rog majestate să aveți milă și să interveniți la împăratul turc, ca să pot să-mi revăd patria și poporul meu chinuit. Sînt sigur că la intervenția majestății voastre voi putea să-mi capăt moștenirea, voi respecta toate obligațiile părintelui meu și ale celorlalți predecesori ai mei. Am în nicio îndoială că majestatea ta va interveni pe lîngă împăratul turc, spre a mi se îndeplini această justă cerere a mea. Toată averea mea vă stă la dispo-ziția majestății voastre și recunoștința mea și a succesorilor mei pentru coroana creștină.

99

1572 iunie 23. Gaspar din Moldova primește ajutor din partea regelui polon.

Anno 1572. Domini Gasparo Moldawski. Die 23 Iunij 1572 Varsavie per manus Ioanis Swieski dintius Varsov... pecunia expect. in expenso sius ronem uthentor dati flor. 10.

(Rachunki Generalne, nr. 235, fol. 123)

100

1572 (iulie). Sigismund August, regele polon, este avertizat de Sultan, că Bogdan, fostul domn al Moldovei, trebuie extrădat.

Na nowlu miasiąca Zylkade 979.

... Zygmunt August... Niedawno list nasz cesarski aby wołoskiemu Państwu rozkazującego mało przedtym woiewodę Bogdana, człowieka złego, który poddanym ziemi tamtey wielkie nieznosne krzywdy i uciążenia nad dawne zwyczaje czynił... gdyby w tamte kraje ustąpić miał i tam się schronić myślał, abyście go żywcem albo głowę jego do nas odesłali napisaliśmy byli. Teraz wiemy że w tamte kraje poszedłszy tam się przechowywa, a od nas najmniejszey wiadomości o tym nie mamy... A iż ten zły człowiek wziął ze sobą dań wołoską, skarbowi naszemu należąca, ta aby nie zginela, staranie pilnie czynić macie, tym dawną przyiaźni przymierze utwierdzieć...

(Archiwum Koronnym, nr. 157)

La Inceputul lunii Zilkade 979.

... Lui Sigismund August... Recent v-am trimis scrisoarea noastră împărătească, în legătură cu fostul voievod al Moldovei Bogdan, om rău, care a făcut supușilor săi mari nedreptăți și împilări, contrar vechiului obicei, prin care vă scriam că dacă acesta s-ar retrage și s-ar ascunde în țările voastre, să-l prindeți și să ni-l trimiteți viu sau capul său. Acum știm că se află ascuns în țările voastre, iar voi nu mi-ați trimis nici cea mai mică vorbă despre asta... Dar fiindcă acest om rău avea la el tributul Moldovei, care aparține tezaurului nostru, cerem să depuneți mari stăruinți, ca acesta să nu se piardă, iar prin aceasta veți întări vechea prietenie, și alianța...

101

1572 (iulie). *Sultanul scrie regelui polon în legătură cu pregătirile de război ale lui Laski împotriva Moldovei.*

Na schodzie miesiąca Szieban 979.

... Zygmunt August... Nam oznaymili że Polacy kupami i pulkami niemalymi zbliżyli się do ziemi wołoskiej i bardzo już ziemi i poddanym z niemi ciężko. Laski też ieden z Panow waszych z niemalym woyskiem na granice wołoskie nastąpiwszy stanął, dotąd co by zamysliwal nie wiedząc napisali. A tak co by za przyczyna tego kupienia się i zbieranya woysk na wołoską ziemię była, abyśmy prędko wiedzieć mogli, z poslušnych wysokiey Porcie naszej czauszow i niewolnikow Borgud czausza poslamy. Trzeba tedy iako prędko ten doydzie a was zdrowo zastanie... A ieślibyście tę przyczynę byc rozumieli, że gospodar wołoski Pannę bierze albo poymuie z Polski i dla tego takowe kupę gotowe są, aby gwoli takiey sprawy Polacy do Wołoch chodzić co złego tam robić mieli, niedaliśmy nigdy pozwolenia i teraz żadną miarą na to nie pozwolamy...

(Archiwum Koronnym, nr. 165)

La răsăritul lunii Szieban 979.

Lui Sigismund August... Mi s-a adus la cunoștință că polonezii se adună în grupuri mari și în regimente la granița Moldovei și supușilor acestei țări le este foarte greu. Laski de asemenea, unul dintre polonezii voștri, îndreptându-se cu armată mare spre Moldova, s-a oprit la granița Poloniei, neștiind ce are de gând, vă rugăm să ne scriți. Prin urmare, ca să putem ști cât mai repede, care este cauza acestor îngrămodiri și concentrări de armate asupra țării Moldovei, am trimis pe Bogud ceașu, cel mai ascultător dintre supușii Înaltei Porți. Deci de îndată ce acesta va sosi și vă va găsi sănătos... Și dacă cele de mai sus le veți explica în sensul, că domnul Moldovei se căsătorește cu o domnișoară din Polonia și de aceea se fac aceste pregătiri, atunci lăsați la o parte aceste chestiuni, polonezii să nu intre în Moldova, ca să facă vre-un rău acolo, așa ceva nu vom permite niciodată...

102

1572 august 20. *De la Constantinopol se trimit știri în legătură cu tulburările din Moldova.*

.. Sire ce jourdhuy neusvième d'aoust les ambassadeurs de l'Empereur dont l'un est le baron d'Unguenade qui a apporté le present et le lequel s'en retourne m'ont envoyé ad-

vertir que le Roy de Pologne estoit mort qui a apporté argument et hardiesse aux Turcs lesquels favorisoient le nouveau Sultan que le Grand Seigneur avoit envoyé en la Moldavie de se saisir de Cottin principale forteresse de ce pays que le vieil Boldan avoit sous sa faveur du dit Roy, ou d'aucuns nobles de Pologne fortifiée et grandement ferme contre les forces que le dict grand Seigneur y avoit envoyées par ou vous puvés connaître que ces gens icy ne sont pas sans conseil, force et execution, veugue du vuvant du dit Roy de Pologne ils avoient quasi tout le Royaume pour ennemy eux prest a se declarer si les dictes Polognes n'eussent mis de l'eau dans leurs vins qui se sont tant estonnez de la dicte mort qu'ils ont abandonner les dites Boldan et frère du dict vieil Boldan que l'on emene icy prisonnier avec esperance que les dictes Polognes donnent a sa hautesse de luy envoyer bientôt le dict Boldan qu'il cherchent et poursuivent, voila comment la guerre que ceux de la Ligue font a cet empire ne donne hardiesse aux voisins de se declarer contre iceluy etantant...

(Paris, Af. Etr., Turquie, Mém. et Doc., nr. 4, fol. 123—125)

Sire, astăzi nouă august, ambasadorii împăratului, dintre care unul este baronul de Unguenede, care a adus prezenta și care se reîntoarce, m-a anunțat, că regele Poloniei a murit fapt care i-a făcut pe turci să fie mai îndrăzneți, căci ei sprijină pe noul domn trimis de sultan în Moldova, ca să ocupe principala cetate a țării — Hotinul. Fostul domn al Moldovei, favoritul regelui răposat, ajutat de cîțiva nobili poloni, s-a întărit în această cetate în fața forțelor sultanului, trimise acolo. Puteți fi siguri că acești oameni nu sînt fără conducător, fără puterea și ajutorul fostului rege al Poloniei, că totul s-a făcut cu stîrea sa, dar cînd aceștia au aflat de moartea regelui lor, l-au părăsit pe moldovean. Fratele fostului domn a fost făcut prizonier, în speranța că polonezii îl vor trimite degrabă sultanului și pe zisul domn, pe care-l caută și-l urmăresc. Iată că războiul, pe care cei din Ligă îl fac acestui imperiu, nu dă curaj vecinilor săi, să se ridice împotriva acestuia...

103

1572 octombrie 12—17 și noiembrie 10. Ambasadorul Franței la Constantinopol scrie despre evenimentele din Moldova.

„Extrait des dépêches du Sr. de Presant dit Milan écrites à Constantinople le 12 et 17 Octobre et 10 Novembre 1572, reçues par mesme porteur a Raguse le VI Janvier 1573“.

... Qu'on disoit que l'ancien voivoda de Moldavie dechassé par celui que le Grand S(eigneur) y avoit nouvellement establi avoit moiené avec l'aide d'aucuns gentilshommes Polaqes d'assembles quatre ou cinq mil chevaux avec lesquels et quelques autres gens de pied se voulant aller remettre dans le forteresse de Cotin il avoit esté poursuivy, combattu et fait prisonnier par son ennemy qui par la taschoit se rendre de tant plus agreable au Grand S(eigneur) et qu'on attendoit qu'il en voyst bientôt à Constantinop. le prisonnier.

(cu altă mînă). De c'est article on pourra se confirmer en l'advis que Mr. d'Acqz a donné cy devant a leurs Majestez et à Monseigneur du peu de credit que les Turcs ont en Pologne dans la quelle le dict vaivoda (qu'on escrit estre prisonnier) s'estoit grandement allié et des Principaux Polonis tant affectinnes à Luy que cela les peut faire entrer en la mesme ialeusie qui sont tous les voisins du Turcs que ses preparatifs de guerre pour l'an prochain se pourroient aussi tost exploixter contre eulx que nul autre.

(Bibliothèque Nationale, Paris, nouv. acquis. franc., nr. 7050, fol. 83—84)

Extras din telegramele adresate domnului Presant zis Milan, scrise la Constantinopol, în zilele de 12 și 17 octombrie și 10 noiembrie 1572, primite de el la Raguza la 6 ianuarie 1573.

... Se zice că fostul domn al Moldovei, alungat de cel pe care sultanul l-a numit recent, ajutat de unii nobili poloni, care au adunat vero 4—5 000 călăreți și un număr oarecare de infanteriști, s-a închis în cetatea Hotin; dar a fost atacat, bătut și făcut prizonier de inamicul său. Prin aceasta noul domn s-a făcut cu altă mai agreabil în fața sultanului; se așteaptă să se trimită în curînd la Constantinopol prizonierul.

În ceea ce privește această chestiune poate fi confirmată și de scrisoarea, pe care domnul d'Acqs a trimis-o regelui. Turcii au puțină crezare în Polonia, cu care fostul domn (despre care se zice că ar fi prizonier) este atât de legat, iar cei mai mulți poloni țin atât de mult la el, încât ar putea să dea loc la aceeași invidie, pe care o nutresc toți vecinii Turciei și că preparativele de război pentru anul viitor, ar putea fi îndreptate, cu multă probabilitate, împotriva acestora, iar nu împotriva altora.

104

1572. Solul lui Ion, domnul Moldavei, este primit în Polonia.

Anno 1572. Nuntio a Palatino Moldaviae Iwonia de gratia M(aestate) R(egie) dona l. 40. Interpreti in eodem a Leopoli venient dati fl. 10.

(Rachunki Generalne, nr. 235, fol. 65)

105

1572. Hanul tătarilor răspunde soliei domnului Moldovei, în legătură cu situația de la graniță.

Exemplum literarum imperatoris Tartariis ad Palatinum Valachiae.

Cum legato regis Poloniae venit etiam nuntius Dominationis Vestrae. Scribit dominatio vestra, ut renittam nuntios Xenia solita repetitum, qua nobis rex Poloniae missurus est. Sciat dominatio vestra tale juramentum utim que induci jis constitutis intercessisse ne alter alterum incommodet, nec fines hostiliter ingrediatur. Hos juramento nostro satisfacimus, nec quiequam damni ipsis intulimus, jino nec in mentem quidem nobis venit jis iurandum nostrum temere violare, fideique frangere. Illi vero annualim crebrius cozacos mittant provincias nostras devastatum, atque equos, armenta, merces, homxini esque abductum, temporis quando nuntius Dominatio Vestrae apud nos fuit, terram jam jrreptiones cosaci fecerant st agris nostros foede depopulati fuerant.

S(acra) D(ominatio) Vestra dubitat, eadem ex subdibis suis cognoscel. Sa pius haec ad regem Poloniae retuli, sed ille literas et verba hostra parum curat. Decimus Octavus agitur annus quod ad fastigium imperij ascenderim. Juratum fuit ut singulis annis Xenia pendantur. Illi vero per integram tempus terna saltem miserunt et ultra vix solidum obtulerunt. Scripsit rex ut mitteremus fidelem nostrum Xenia pr(e)dicta ablatum. Nos misimus ex *Magnatibus nostris filium Deruisium Telerhosium*, praesenti nihil nisi verba dederunt. Miserunt nobis per secretarium Stalogymum, copiam juramenti prout voluerunt. Nos ultro ullud ipsum p(er)stitutum et semper illibatam servavimus, nec molestiae domine attulimus: illi nec jus iurandum nec fidem observant. Novit Dominatio Vestra quod principibus salus miseris veluti pignoris loco concedita est a Deo, IPT, Max. hos tueri oportet tanquam familiam propriam, jmo liberos suos, ut ab omnibus in jurijs jmmunis sint. Leges nostrae didocent Deum haec oia aspirere et Vloisij rationes ab ipsis Principibus jin extremo judioci petere. Quod sunt miserimi apud nos, quod spolientur bonis et tandem jm servitute m ridigentur, nobisque opprobrii loco obijciunt, quod haec fermaus talis quotidie ab ipsis audimus

Dominatio Vestra nester amicus est, juramentum non nos sed illi violarunt, suspiria et planitus diraeque miserorum ipsum maneant quii jus jurandum fregit. In posterum Dominatio Vestra p(ro) illis non interveniant quia pudore suffundetur.

Illi namque nec juramento fidei datae satisfaciunt, voluntati Dej oia sint permissa Cuj illi aliquid largiri voluerit, et largietur si jlli fiedm survaverint, nos illi addicti erimus, Xenia si attulerint recipiemus. Nos vero ipsi nunquam illa petitem veniemus. Valuat Dominatio Vestra et nos sibi amicis Timo jn posterum futuros existimet.

(Paris, Collection Colbert, nr. 40, fol. 192)

106

1573 martie 17. *Știri despre evenimentele din Moldova și dorința curții regale franceze de a obține fările românești ca feud pentru Henric de Valois.*

Monsieur de Valence du 17 Marse 1573.

... Quant a ce que ces seigneurs de ce pais desirent (ainsi qu'il est porté par vostre depesche au Roy) que le Prince leur donne faculté de pouvoir nommer des Palatins en Valachie en payant le tribut accoustumé c'est chose dont le Bassa nous a promptement exclud par negatives perpetuelles sans user de ruse ny dissimulation, et affin que nous ne demeurassions court en affaers de si grande importance par faulte de cette condition ou vraye ou apparente, je luy ay faect proposer plusieurs expedients par lesquels je luy faesois veois que nous nous fussions contenez de la forme ou qu'ils eussent retenu la matiere luy faesant centendre que pour secourir son meilleur amy au besoin (comme) il avoit esté aisté de yssi ces deux années en sa plas grande necessité il ne debuoit faire conscience de promettre aussi largement aux segneurs eslecteur ce qu'il vouloient impetrer pyr l'intervention de sa Majesté comme avoit faict Sultan Selim a presant regnant au seu(r) Roy Sigismond lorsqu'il regneroit son ayde contre son frere Bayazet et qu'il ne seroient plus obligez de tenir leurs dernieres promesses que les premieres et ladessus on le faisoit cet argument ou monseigneur d'Anjou sera Roya, ou il ne le sera point, s'il ne l'est point lerus offres demeurent sans execution et le Roy ne laisse pas de elur en estre autant obligé que si la chose fut advenue, si mon dict seigneur parvient a cette section se sera a luy et non aux seigneurs Polacques de rechercher l'execution de la dicte promesse, de la quelle il n'est pas vraysemblable qu'il voulant apres importuner son amy si par le benefice d'icelle il estait parvenu a ce qu'il desire veu qu'il cherche le Royaume de Pologne et les Palatinats de Valachie et qu'il n'estait pas vrysemblable qu'il veuillent permettre que mon dict seigneur parvienne a cette eslection sans qu'il ayont quel que parte a l'obligation. Ene somme tant plus ou leur afaict d'ouvertures pour les asseurer a indeinniser de leur parole (de l'obervation de la quelle ils ne font non plus profession que de coustume) et tant ils sont entrez en jalousie que la chose fut en termes pour reussir a nostre contentement, et sur cela ils n'ont pas esté assez sinez gens pour nous couvrir la crainte qu'ils ont que cela advienne, de sorte Monsieur que pour toute l'ayde que vous pouvez tirer de ma boutique...

(Paris, Affaires Etrangères, Mem. et Doc., Turquie, nr. 4 fol. 201—208).

Domnul de Valence, 17 mart V ce,ei 1573.

... În ceea ce privește nobilii din această țară ei ar dori (așa cum s-a anunțat prin scrisoarea voastră către rege) ca Prințul să aibă dreptul de a numi doinnii în Moldova, plătind tributul obișnuit. Acest lucru a fost respins de pașă în mod hotărât în timpul tratativelor, pe care le-am avut și fără să recurgă la șiretenie sau înșelăciune; dar întrucât noi am insistat mereu în această chestiune de mare importanță, din cauza condiției ce ni s-a impus, în serios sau în aparență, i-am propus tot felul de expediente, prin care i-am dat a înțelege, că noi ne-am mulțumi numai de formă. Pentru a-și ajuta cel mai bun prieten de care s-a folosit în ultimii doi ani, cînd a avut cea mai mare nevoie el nu putea să promită altă de solemn domnilor electori, că ar vrea să obție prin intervenția majestății sale, după cum a făcut sultanul Selim, care domnește în prezent, cu fostul rege Sigismund, cînd i-a cerut ajutorul împotriva fratelui său Baiazid. Electorii nu vor fi obligați ca să-i ție promisiunile, dar argumentul principal este ca domnul d'Anjou să fie rege sau nu va fi niciodată, dacă nu li se oferă aceasta. Regele nu poate să fie obligat, decât după ce va fi ales și dacă nu se va ajunge la această alegere, el va răspunde de executarea promisiunii, iar nu nobilii poloni; nu va ajunge rege al Poloniei și stăpîn al domnilor Moldovei dacă nu va promite ceva acestor nobili, alegerea sa nu va avea loc. Prin urmare trebuie să li se promită, ca să putem reuși, iată ajutorul pe care pot să vi-l dau eu, domnule...

107

1574 iulie 7. *Noailles trimite știri din Polonia regelui Franței, în legătură cu răscoala din Moldova.*

... Sire le sieur Bekee (Batory), qui après avoir esté destitue de son estat de Vayvoda de Transilvanie s'est retiré a Vienne necesse décrire aussi souvent qu'il peut et faire

tous offices contraires a celuy qui est en sa place et par mesme moyen se plaindre sous main de l'empereur, affin de mesler davantage les cartes de ces deux costez, la, ou les affaires dernières de Moldavie les ont fort embrouillez et semblent traisner a present l'embarquement de la Pologne ainsi que je l'ay escrit au Roy vostre frère, jay adverty les gens du dict seigneur Transilvain qui demeurent a Constantinople de tout ce qui qu'on escrit contre luy en quoy j'ay esté bien appropos et assez a ce temps se uny a ce qu'ils y pouvoient le plus dextrement et promptement qu'il pourront, n'osants en ouvrir la bouche au Bassa de peur qu'il ne le soupconne plus qu'il ne faict (ores qu'il le faict beaucoup) trop intelligent avecques vostre maiesté et celle du dict Roy de Pologne, estant iceluy Bassa en telle defiance passion de cet endroit que comme j'envoiais samedy dernier vers luy vostre Dragoman affin d'obtenir commandement pour aucuns gentils hommes françois qui s'en vouloient retourner par la dicte Pologne, j'ay parlé en mes precedentes, iceluy Bassa luy demanda fort austement (comme il avoit Ice faict par deux fois depuis un mois) quelles nouvelles j'avois de mon frère et si je ne parlois point de m'en aller pour advertir de bon) heure le Seigneur Roy de Pologne de la guerre qui le menaçoit qu'aultre les plainetes qu'il m'avoit faites cy devant des incursions que les Polonais font ordinairement du costé de Beriste et des secours promis au feu Jen Vayvoda de Moldavie contre le grand seigneur le Palatin de Russie appellé le sieur Jazlowiecky en estoit venu aux effects ayant envoyé par commandement du Roy son seigneur quatre mille hommes de guerre polonois contre les forces turquesques qui sont en ce pais la lesquelles les ont taillés en pieces et en ont envoyer quelqu'uns esclaves icy qui temoignent tel le commandement de la dicte maiesté et bien que sire le dict Dragoman (voyant les motron et cholere du dict Bassa aussi grande qu'il l'ayt aveques peu arquer en ses discours et facons) taschat de le distraire de propos luy en onorant d'autres sur ces nouvelles que j'avois recevés de votre maiesté...

(Paris, Aff. Etr., Mem. et Doc., Turquie, nr. 4, fol. 348).

Sire, domnul Batory care, după ce a fost destituit din postul său de voievod al Transilvaniei, s-a retras la Viena. Se stăruie să compromită pe cel care se află în locul său, și se plinge în ascuns contra împăratului, fără să complice lucrurile de cele două părți, unde ultimile evenimente din Moldova, l-a încurcat. Se pare că acum și Polonia va fi atrasă, așa cum am scris regelui, fratelui dvoastră. Eu i-am pus în gardă pe toți domnii din Transilvania, care locuiesc la Constantinopol, în ceea ce privește serviciul stăpînului lor și le-am dat cîte o copie de tot ce s-a scris împotriva lui, ca să se poată uni la timp. Ei nu îndrăznesc să vorbească cu pașa, de frică ca să nu fie bănuți mai mult decît trebuie; pașa este extrem de atenț, în ceea ce privește aceste regiuni și ca dovadă sîmbăta trecută am vrut să vă trimit dragomanul, dar n-am putut să obțin permisiunea nici pentru un francez, de care vroia să se întoarcă în Polonia. I-am cerut acestui pașă foarte insistent să-mi spuie vreo noutate de la fratele meu și n-a putut să-l avertizez la timp pe domnul rege al Poloniei, referitor la războiul ce-l amenință, că poloneji au promis ajutor fostului domn al Moldovei, Ion, împotriva sultanului, — palatinul Rusiei, numit Jazlowiecki, a trimis din ordinul regelui, domnul său, patru mii de oameni de luptă împotriva forțelor turcești, care se află în această țară. Aceștia au fost tăiați în bucăți și cîțiva au fost prinși și trimiși ca sclavi, care au mărturisit amestecul majestății sale; iar dragomanul, văzînd minia pașei, a căutat să-l îmbune, servindu-i alle știri, pe care le-am primit de la majestatea voastră...

108

1574 Un sol al domnului Moldovei stă cinci săptămîni în Polonia.

Anno 1574.

Nuntio Palatini Moldaviae cum eodem precursore ex Gorda primum Moldaviae ac iterum Poloniam venient. Rone. Provisionis cum servitoribus et equis septimanat dati per flor. 5 facit pro septimanis 5 integris fl. 25.

Expedicio eorundem muneribus a S(acra) M(aestate) R(egie) a Ces(arzem) tartarorum Dawliet gierem sultan. Nuntio dicto Machmeth Celebij.

(Rachunki generalne, nr. 248, fol. 135).

109

1577 mai 10. Ștefan Bathory, regele polon, aflînd de plîngerile lui Petru Șchiopul, domnul Moldovei, împotriva voievodului Podoliei și a starostelui de Camenița, în legătură cu unele nedreptăți, săvîrșite de către supușii poloni îl roagă să-i dea amănunte pentru a putea pedepsi pe vinovați.

Ad Palatinum Moldaviae litterae quibus Rex Maestas ex subditis iustitiam administrare promittit.

Stefan z Bożej łaski król Polski, wielki książdz litewski. Wielmożni Panie sąsiedzie uprzejmie nam mili. Dał nam znać wojewoda nasz podolski i starosta Kamieniecki, iż uprzejmość wasza pisałeś do nich uskarżając się o krzywdy od poddanych naszych, żeby mieli nie tylko złodziejstwa, ale najazdy, pożogi, gwałty czynić. Pewnie my tego nie pragniemy, aby złe sąsiedztwo między nami miało być i owszem pragniemy aby było dobre. A tak wypisz nam: uprzejmość wasza gdzieby i którzy naszy poddani szkody i gwałty jakie uczynili i regestr nam wedle obyczaju pošli urzywdzonych z ziemi swej i także złoczyńców o których uprzejmość wasza wiedział, żeby z ziemi naszej szkody uczynili.

(Libri Legationum, nr. 21, fol. 10)

Scrisoarea regelui polon către domnul Moldovei, în chestiuni de justiție și administrative.

Ștefan din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei, mare principe lituan... Stimate domnule vecin, mult iubitul nostru. Ni s-a făcut cunoscut de către voievodul Podoliei și de către starostele de Camenița, că milostivirea ta le-ai fi scris, plîngîndu-te în legătură cu niște nedreptăți făcute de către supușii noștri, că ar fi săvîrșit nu numai lîlhării, dar și prădăciuni, incendii și acte de violență. Desigur că noi nu dorim să fie între noi dușmănie, dimpotrivă dorim să fie pace. Astfel scrie-ne milostivirea ta, care dintre supușii noștri și unde au săvîrșit pagube și violențe și conform obiceiului trimite-ne registrul cu cei năpăstuiți din țara ta și de asemeni cu răufăcătorii, pe care domnia ta îi știi, că ar fi săvîrșit pagube, căci se va face dreptate.

110

1577 octombrie 10. Regele polon îl trimite pe Platoski în solie la țarul Perecopului, trecînd prin Moldova.

In eodem negotio ad Palatinum Moldaviae.

Stefan z Bożej łaski król polski etc. Wielmożny przyjacielu sąsiedzie, uprzejmie nam mili. Poślamy z listhy tego drugiego posła naszego Platowskiego do cara nowego Przekopskiego. Przelo żądamy abyś go uprzejmość twa przez Państwa swe wolne przepuścili na miejscach nieprzeznaczonych ludzom swym przeprowadzić rozkazali i tam wszystkim onego opatrzył coby jemu potrzeba.

(Libri Legationum nr. 21, fol. 195).

In solie la domnul Moldovei

Ștefan Bathory, din mila lui Dumnezeu rege polon... Stimate prietene vecin, mult iubitul nostru. Trimitem cu scrisoare pe acesta, al doilea sol al nostru, pe Platoski, la noul țar al Perecopului. De aceea rugăm ca milostivirea ta să-i dai voie, condus de oamenii tăi, să treacă prin țara ta, prin locurile sigure și să-i dai ce are nevoie pentru hrană.

111

<1591 martie>. De la curtea sultanului turc se anunță despre moartea lui Mihnea, domnul Munteniei.

Copia listu jednego znacznego z Dworu Cesarza iego m(osc) Tureczkiego do Przila pisany.

Listh cos w(asza) m(osc) pisał do Basze przez Ionakiego wdzięcznie Basza prział. Przeszlego miesiąca Michno Woiewoda umarł i zaniechał Hospodarstwa thegoz thesz miesiąca

co mină, priachal walach Kapadziiski, y z Materdadz Baszą z nowiną od Hasan Basza, z strony Pazadziera iako mi się stało. Hasan Basza listh co pisal do Kaitasz Kiahai, przepisawszy posilam go w(aszej) m(osci) woysko ktore wyszlo z Carygradu z Imbreim Baszą y szlo na Iazadzieia, nie przybyło do potrzeby ale barzo bela bithwa wielka, y z dobycz dobrą miało rycerstwa, więźniów i głow bez miary sila do obozul swego prziniesli, ktore przez zabawy przywiązają do Cesarza, i 14 dział, chorągiew iego główną y inszych chorągwi woiennych sila wzięli, na tei chorągwi są dwie glowie hmorie, w pasczekach trzymaia po kamieniu drogiemu. ktory zową karbunkulus Bratu Iazadzieiewem, ktorego zową Kuise Sepher, sczieli mu trzi palie. a drugi z przodku uderzil bulawą, y zwaliwszy go z konia związal. Achmet Basza od Wanu y Osman Basza od Iezrunui, czy są oba wiezyrmi dzielnie P(anu) Bogu moy naimilszy pezlu że są spelnia 25 wezyrow. O gospodarstwa Multanski, barzo się staraia zebym się odmienilo. ale Basza żadnem sposobem niechce, czy pszi, co przyiachali z Multan z skargą na Baszę, wodzą ich słowami, odkłdaiąc gim dzień za dzień, Machmata czausza wásatego posylaią do ziemie Multanski, kiedy stamtąd przyiedzie, nie wiem iako będzie, gdyż czy Multanie chodzą wszędzie. ode drzwi do drzwi obiecuiąc dary Armasz wielki cesarski, iesth gem na pomory ale przedemną się s temi rzeczami thayi...

(Biblioteka Ordynacji Krasiniskich, Varşovia ms. 1807).

Copia scrisorii unei persoane de vază de la curtea Împăratului turc, scrisă către Przila.

Scrisoarea pe care măria ta ai scris-o pașei prin Ionaki, pașa a primit-o cu satisfacție. Luna trecută a murit Mihnea voievod și în aceeași lună a sosit românul Kapadziiski și cu Materadz pașa, cu știrea de la Hasan pașa, din părțile Pasadziei, în legătură cu cele ce mi se împlină mie. Scrisoarea pe care a scris-o Hasan pașa către Kaitasz Kihai am copiat-o și o trimit măriei voastre. Armata care a plecat din Țarigrad cu Imbrey pașa, îndreptindu-se spre Iazadziei, nu a sosit la timp. Dar lupta a fost foarte îndrjită și cavalerii au avut pradă bună, prizonieri și capete fără număr au adus în tabăra lor, pe care le vor prezenta pentru distracție împăratului. Au mai luat 14 tunuri, steagul său principal și alte steaguri de război; pe acest steag se află două capete de himere, care țin în gură câte o piatră scumpă, care se numește carbunculus și a fost al fratelui lui Iazadziei, căruia i se spune Sepher. I s-au tăiat trei degete, iar un alt cavaler din spate l-a lovit cu buzduganul și trîntindu-l jos de pe cal, l-au legat. Ahmet pașa de la Wanu și Osman pașa de la Iezrunui, amîndoi sînt viziri viteji. Dumnezeuule, în total sînt peste 25 viziri. Toți fac mari stăruinți pentru domnia Munteniei (Țara Românească), căutînd să se schimbe domnul, dar pașa nu vrea cu nici un chip. Cei care au sosit din Muntenia (Țara Românească) cu plîngerii împotriva pașei, sînt duși cu vorba, fiind aminați de la zi la alta. În Țara Românească este trimis Mahmat ceașul mustăciosul, dar nu se știe cînd se va întoarce, fiindcă românii umblă pretutindeni, de la ușă la ușă, oferind daruri. Marele armaș împărătesc se află pe moarte, dar se feresc în fața mea cu aceste lucruri.

112

1599 noiembrie 21. *Regele polon se interesează de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania.*

Anno 1599. Stanislaw Hyska cubiculario, misso in fines Ungariae causa certam informationis de ausn. et invasione Michaelis palatini Moldaviae in Transilvaniam die 21 noembris in Niepolomicze dati flor. 30.

(Rachunki Królewskie, nr. 297, fol. 139 verso)

113

1599 decembrie 30. *Adam Krzyniecki este trimis în solie la domnul Moldovei.*

Anno 1599. Adamo Krzineckij, misso ad Palatinum Moldaviae Michaellem secunda vice cum litteris S(acra) M(aestate) R(egie) Warszwoniae die 30 Decembris in expensis itiner. dati flor. 210.

(Rachunki Królewskie, nr. 297, fol. 141).

114

1600 septembrie. *Scrisoare către Mihai, domnul Munteniei, din partea regelui polon.*

Ad Michaellem Palatinum Moldaviae litere.

... Andrzej który był hetmanem za Piotra wojewody, zjachał był do Multańskiej ziemi przed Aaronem, którego Michał wojewoda multański kazał się i wszystkie mu dobra pobral, więcej niż nad 400.000 R., że Andrzej miał ze sobą siostrę żonę P. Stoica logofeta, która z dwojgiem dzieci została sierotą. Habarik Ormianin z Jass jeździł z sobolmi do Multańskiej ziemi, które mu Michał wojewoda pobral, a gdy się zapłaty upominal, posłał go z listem swym do Kraiowa, żeby mu tam zapłacono a w liście pisał, skoro tam przyjedzie żeby go ten Ban, który tam był starszem obiecać rozkazał, ale iż mu był przyjacielem puścił go wolno a pieniądze i teraz mu tam gina...

(Libri Legationum, nr. 27, fol. 145—147)

Andrei, care a fost hatman în timpul lui Petru voievod, a fugit în Țara Românească în fața prigoanei lui Aron, pe care Mihai, domnul din Țara Românească, a poruncit să fie tăiat și i-a luat toată averea, mai mult de 400.000 R. Andrei a avut cu el soția, sora lui Stoica logofătul, care a rămas văduvă cu doi copii. Armeanul Habarik din Iași a plecat cu soboli în Țara Românească, pe care Mihai vodă i-a luat, iar când a cerut să i se plătească l-a trimis cu o scrisoare la Craiova, pentru ca să i se plătească acolo. Dar în scrisoare spunea, că de îndată ce va ajunge la Craiova Banul, care este acolo mai mare, căpăta poruncă să-l taie. Acesta îi era însă prieten și i-a dat drumul, banii însă zac și acuma acolo.

ZIARE — BROȘURI PRIVITOARE LA RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI

DE

I. TODERAȘCU

Războiul european dintre 1618—1648, cunoscut sub numele de Războiul de treizeci de ani, a fost unul dintre cele mai mari conflicte pe care le-a cunoscut continentul nostru în Evul mediu. Contradicții economice, politice și religioase au orientat pe calea războiului Imperiul habsburgic și Spania pe de o parte, principii protestanți (grupați, încă din 5 mai 1608, în Uniunea evanghelică), Franța, Olanda, Danemarca, Suedia, Ungaria, Transilvania și alte state, de cealaltă parte. Confla-grația s-a desfășurat în mai multe faze¹ și a fost urmărită cu atenție de către întreaga Europă².

Pentru informarea publicului și a oamenilor politici, la Praga, Viena, Colonia, Augsburg, Strasbourg, Anvers, Amsterdam, Paris au fost tipărite ziare, la început cu caracter ocazional iar, mai apoi, periodice, cel mai adesea, se înțelege de ce, cu format de broșură, în care era redat mersul evenimentelor³. Un număr mare dintre aceste publicații a fost cuprins, sub formă de regeste, în colecția care, începând din anul 1971, se tipărește la Praga⁴.

În acțiunea de difuzare a informațiilor un rol important a revenit tipografiei din Anvers, fondată și condusă la început de Abraham Verhoeven considerat, de către unii cercetători, cel dintâi gazetar al Europei⁵. Aici, în orașul de căpe-

¹ Faza ceho-palatină (1619—1623), faza daneză (1623—1629), suedeză (1629—1635) și franco-suedeză (1635—1648).

² Pentru aceasta, mai nou, Josef Poliřensky, *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa, 1618—1648*, Praga, 1971, (tomul I al colecției *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*). Pentru atitudinea Angliei și participarea Transilvaniei vezi, Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*, Editura Academiei R.S.R., București, 1974, p. 75—101.

³ Cu același scop, dar pe un plan mai larg, între 1662—1738 a apărut la Frankfurt pe Main, *Theatrum Europaeum* (21 vol.), prima colecție de istorie universală din care nu lipsesc nici știrile privitoare la acest conflict (Cf. D. Ciurea, *Theatrum Europaeum. Prima colecție de istorie universală (cu știri de istorie a românilor)*, în „Studii”, 6, 1969, p. 1165—1170.

⁴ *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia*, vol. I—IV, Praga, 1971—1974, sub redacția Josef Coči, Josef Poliřensky, Gabriela Cechova (vol. I, Poliřensky. op. cit.; vol. II, documente dintre 1618—1621; vol. III, documente dintre 1622—1624; vol. IV, documente dintre 1625—1630. Publicarea colecției continuă).

⁵ A. Warzee, *Essai historique et critique sur les journaux belges*, Gand-Bruxelles, 1845; A. Goovaerts, *Abraham Verhoeven d'Anvers, le premier gazetier de l'Europe*, Anvers, 1880; Rozita Girardot, *Le premier gazetier: Abraham Verhoeven*, în „La Chronique graphique”, nr. 126, Bruxelles, février, 1940, p. 4549—4551. Alți cercetători îi recunosc doar meritul de a fi cel dintâi gazetar al Belgiei (Anton

tenie al Flandrei, au fost imprimate, începînd din 1605 și pînă la 1827, un număr impresionant de ziare, ocazionale și periodice, în limbile flamandă, franceză și latină⁶.

Pe timpul Războiului de treizeci de ani, tipografia din Anvers a răspîndit informații ample privitoare la mersul evenimentelor. Știrile de aici au fost preluate și multiplicare și în alte centre tipografice devenind astfel un bun al opiniei publice europene.

Prezentăm, în cele ce urmează, patru astfel de broșuri — ziare rămase în afara principalelor corpusuri de documente cunoscute la noi. Ele ne interesează atît pentru istoria presei (cu multiplele ei aspecte complementare) cit și pentru participarea Transilvaniei, sub domnia lui Gabriel Bethlen, la Războiul de treizeci de ani. Toate aceste ziare se referă la prima etapă a războiului și au un caracter oficial. Ele apără cauza Habsburgilor și ideologia Contrareforme. Două dintre acestea narează doar anumite episoade din insurecția boemă, în timp ce celelalte sintetizează desfășurarea evenimentelor din 1618 pînă în 1620—1621.

Primul ziar, în ordine cronologică (I, în Anexă) se intitulează: *Le grande et cruelle bataille faicte le 25 d'Aoust en Boheme, et comme le Capitaine Gauchy ont defaict 1500 en entrant dans le Pays*, <Anvers, Abraham Verhoeven> (1620)⁷. Gravura de sub titlu (reprodusă de noi în Anexă) înfățișează o bătălie de artilerie. Textul, imprimat pe o singură foaie, se compune din două scrisori. Prima, nedată, expune situația taberilor beligerante, întărirea forțelor imperiale și concentrarea acestora spre Praga. O scrisoare din 25 august 1620, în care este înfățișat, din nou, raportul de forțe, constituie partea a doua a acestei gazete. În final este amintită diversiunea nobilului George Homonnay, pretendent la tronul principatului Transilvaniei, care cu zece mii de cazaci (și poloni, adăugăm noi) a pătruns în Ungaria, forțîndu-l astfel pe Bethlen să ridice asediul Vienei și să negocieze mai apoi armistițiul cu imperialii la Bratislava (16 ianuarie 1620). Expedițiunea scrisorii tipărită de Verhoeven nota, în final, o știre după care Gabriel Bethlen ar fi murit otrăvit și că „un palatin din Polonia” i-ar fi urmat la tronul Transilvaniei.

Următorul ziar (II, în Anexă) poartă titlul: *De rebus ab Ambrosio Spinola gestis in Palatinatu, Mense Septembri Anno 1620. Et de praesenti rerum statu in*

Seyl, *La Presse en Belgique*, în „La Chronique graphique”, nr. 65, Bruxelles, 5 janvier 1935, p. 2683—2707). După Antoine Seyl, cronologia primelor ziare tipărite cu caracter periodic ar fi următoarea: 1594 — Praga (*Le Journal Complet*); 1600 — Veneția (*Gazetta*); 1605 — Anvers (*Nieuwe Tijdinghen*); 1609 — Strasbourg (*Ordinarii Avis*); 1609 — Augsburg (*Avisa*); 1610 — Băle (*Ordinäre Wochenzeitung*); 1619 — Amsterdam (*Amsterdamsche Courant*); 1621 — Viena (*Ordinari Zeitungen*); 1622 — Londra (*The Weekly News*); 1631 — Paris (*La Gazette de France*). Fără să indice numele publicației, autorul continuă cronologia astfel: Danemarca — 1634; Portugalia — 1641; Suedia — 1645; Spania și Polonia 1661; Rusia — 1703; Ungaria — 1705; Mexic — 1722; Norvegia — 1763; Finlanda — 1771; Islanda — 1773; Grecia — 1790 etc. (*op. cit.*, p. 2683). Pentru date suplimentare vezi și M. Folke Dahl, *Nouvelles contributions à l'histoire des premiers journaux d'Anvers*, în „La Chronique graphique” nr. 115, Bruxelles, 5 mars, 1939, p. 4303—4310. Primul ziar tipărit în România a fost „*Courier de Moldavie*”, Iași, 1790. A apărut în limba franceză între 18 februarie — 1 aprilie din inițiativa comandamentului militar rus condus de mareșalul Potemkin (Cf. D. Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pămîntul țării noastre*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 343—351.

⁶ Rosita Girardot, *op. cit.*, p. 4550.

⁷ Marea și singeroasa bătălie din 25 august 1620 în Boemia și cum căpitanul Gauchy a ucis 1500 <oameni> intrînd în țară; Anvers, în tipografia lui Abraham Verhoeven, 1620. Ziarul se află în Biblioteca orașului Anvers (Belgia), sub cota B—17—855 I, 48—72, SA/SBA.

*Germania, vicinisque prouinciis, Epistola Coloniae data 30. Sept. 1620. Antverpiae, Apud Abrahamum Verhoeuen, Anno 1620. Cum Gratia et Privilegio*⁸.

Se reproduce, pe șapte pagini⁹, o scrisoare din Colonia cu data 30 septembrie 1620. Sintetizându-se „starea evenimentelor din Germania” autorul comunică ultimile știri referitoare la succesele trupelor imperiale contra principilor protestanți. O atenție specială este acordată faptelor săvârșite de Ambrosius Spinola, mare comandant de oști italian care, intrând în serviciile Spaniei, a luptat în Țările de Jos iar apoi, în fruntea armatei recrutată de către arhiducele Albert, a cucerit Palatinatul alungînd pe Frederic al V-lea (conducătorul Uniunii evanghelice)¹⁰. Între știrile mai puțin plăcute este comunicată alegerea principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, ca rege al Ungariei, la care acesta n-a consimțit însă. Gabriel Bethlen „este sprijinit de favoarea și grația turcilor cărora le-a dat în mînă Lipșa și alte locuri ale Transilvaniei”.

*Belli Bohemici, Origo, progressus et finis. Autverpiae, Apud Abrahamum Verhoeuin, M.D.C.XX. Superiorum permissu*¹¹ (III, în Anexă) este titlul unui alt ziar (format broșură) imprimat la sfîrșitul anului 1620. Informațiile procurate de tipograful din Anvers prezintă cele întîmplate în prima etapă a conflictului începînd cu încoronarea arhiducelui Ferdinand și declanșarea insurecției cehilor (cărora li s-au alăturat moravienii, silezienii, luzacienii, austriecii din Austria superioară, ungurii și Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei „client și vasal al turcilor, atras în speranța ocupării regatului unguresc”) și pînă la înfringerea răsculaților la Muntele Alb (8 noiembrie 1620). O gravură intitulată *Arx Pragensis* (Castel van Prage), însoțește foaia de titlu.

Cea de a patra publicație, de același tip, pe care o înfățișăm cuprinde, pe opt pagini, știri transmise ziaristului flamand de către arhidiaconul Cornelius de Witte¹² (IV, în Anexă). Ea se intitulează: *Sommaire contenant ce qui s'est passé de plus memorable es guerres de Boheme, Slesie, Moraute, Hongrie, Austrische, et du Palatinant, es années 1618, 1619, 1620 et 1621. A Anuers, Par Abraham Verhoeuen, sur la Lambaerde Veste, au Soleil d'Or, 1621*¹³. Pe foaia de titlu se află o stampă (după o gravură în lemn) care reprezintă un atac de cavalerie. Conținutul, exceptînd partea finală (fuga Palatinului, noile succese ale lui Ambrosius Spinola, dezmembrarea Uniunii evanghelice) este aproape identic cu acela al ziarului precedent (*Belli Bohemici...*).

⁸ Despre faptele săvîrșite de Ambrosius Spinola în Palatinat, în luna septembrie anul 1620. Și despre starea actuală a evenimentelor în Germania, în provinciile vecine, Scrisoare din Colonia din 30 septembrie 1620. Antverpe (Anvers), din tipografia lui Abraham Verhoeven, anul 1620. Cu mulțumire și privilegii. Documentul se află în Biblioteca universitară din Gand (Belgia) sub cota M-1759, I, A-35845.

⁹ Sînt opt pagini numerotate. Pagina 2 este albă.

¹⁰ Apud, V. Brants, A. S. *généralissime des armées de Flandre*, în „Revue général”, CI, Bruxelles, 1915.

¹¹ Originea, desfășurarea și sfîrșitul Războiului din Boemia. Antverpe (Anvers), în tipografia lui Abraham Verhoeven, 1620. Cu permisiunea superiorilor. Broșura se află în Biblioteca universitară din Gand — sub cota M. 1759, I, A-35845 și are opt pagini numerotate. Pagina 2 este albă.

¹² Cf. *Bibliotheca Belgica. Bibliographie générale des Pays-Bas*, Fondée par Ferdinand van der Haeghen. Rééditée sous la direction de Marie-Thérèse Lenger, tom. V, Bruxelles, 1964, p. 184.

¹³ Sumar conținînd ceea ce s-a petrecut mai de seamă în războaiele din Boemia, Silezia, Moravia, Ungaria, Austria și Palatinat în anii 1618, 1619, 1620 și 1621. La Anvers, în tipografia lui Abraham Verhoeven, pe Lombaerde de Vest, la Soarele de Aur, 1621. Și această broșură se găsește la Biblioteca universitară din Gand, cota M-1759, I, A-35845.

Am transcris documentele fără a interveni în textul editorului¹⁴. Aceasta din dorința, firească, de a nu altera ceea ce este caracteristic scrisului tipografic de la începutul secolului al XVII-lea. Așa, bunăoară, se întâlnește frecvent „u” consoană (ex. Moraue, Bauarie, Transsiluanie, Ludouicus, auec, prouinces, prouerbe, nouueau nouembre, auecq, ruieres, chevaux, fleuee, excitauit, ocupauit, fauore etc.), „v” vocală (ex. : vn, vne, vnis, vnierz, vsité, vniuersal, vno, vt vtrinq<ue>, vnus, uniuersum etc.) „j” pentru „i” și invers (ex. : alique, praesidijs, redijsse, filjs, imperij, lunij, Posonij, sau iour, iognirent, tousiour, ioinet, ioug etc.), „z” pentru „s” (ex. : ilz, soldatz etc.). Nu lipsesc nici consoanele apendice, îndeosebi „s”, „c”, „l”, „t”, „n” (ex. : eslu, mesme, ésté, estant, plustost, costé, teste, tost, fait, dict, traicte, reduict, tiltre, aultre, quatre, prins etc.). Cu permanență se întâlnesc cuvinte prescurtate prin titlă, aceasta pentru a se realiza economie de timp și spațiu. Iată câteva exemple : contenāt, solēnelle, grāde, Wirtēberg, voulāt, nōuēbre, dās, asseurāt, cōfecta, occupāt, quā, Trāsilunianae, septē, Tirolēsi, alegerāt, executrūt etc.

Traducerea este semiliberă. Am căutat să nu ne îndepărtăm prea mult de textul documentelor, dar să și evităm prolixitatea unor fraze, întâlnită atât de curent în diplomata medievală.

I

Le grande et cruelle bataille faite le 25 d'Aoust en Boheme, et comme le Capitaine Gauchy ont defaict 1500 en entrant dans le Pays. <Anvers, Abraham Verhoeven> (1620).

Monsieur, depuis ma dernier, ne c'est offert sinon que les Hongrois Catholiques, se sont déclaré, de tenir la partie de l'Empereur, priant qu'on leur vueille enuoyer quelque secours surquoy S<a> M<ajesté> à commandé au Comte Tampierre de se transporter vers Possonia, auec dix mille hommes. Le Duc de Saxe est desia entré en Boheme, comme auez entendu par mes precedentes, apres auoir reduit à l'obeissance de S<a> M<ajesté> quelques villes, voysines, il a presentement vne armée de vingt mille homme, selon qu'il a escript à l'Empereur S<on> A<ltesse> de Bauiere apres auoir reduit toute l'Austriche, et bien pourueu toutes ces places principales des choses necessaire, s'est pareillement acheminé le dix neusiesme du present mois, en personne, auec toute l'armée de vers Boheme, s'asseurāt moyennant la grace de Dieu, qu'il pensoit auant la S<aint> Michel faire chanter la Messe en la Chapelle de S<aint> George en Prague.

Le Coronel Gauchy accompagné de la Cavallerie Walonne a entré de nuit en Boheme dans les cartiers des Hongrois, et en a tué mille cinq cens sur la place, et prins trois mille Chevaux, on escript pareillement que Don Baltasar de Maradas Gouverneur de Budwais auroit defaict 1200. Bohemois : mais il n'y a pas encores d'assurance.

La poursuite des Grisons dure encores, et les Catholiques demeureēt patrōs des passages plus importants.

Le Gouverneur de Milan leur donne toute assistance à luy possible, veu que c'est une belle commodité pour passer d'Italie en Allemagne, ce qui est la plus grande ruine des Venitiens ; car de ce costé là leur pays est tout ouuert, et par consequence feront enuironnés de tous les Princes, et pays Austrichiens, outre qu'ils ne pourront plus attendre aucun secours où victuailles des Grisons.

Le Marquis Spinola (selon qu'un batelier arriué ce midy) rapporte qu'il passe derechef le Rhein dessous Mayence, de forte qu'on ne peut sçauoir l'entreprinse, si ce n'est pour aller trouuer les gens des protestants : lesquels attendant la venue dudit Marquis s'estoient retirés de l'autre costé de la riviere de Mayne vers Saxon et Housen, ou on le pourra bien tost sçavoir et peut estre auec la premiere poste, s'il vient chose extraordinaire ne faudra vous en faire part.

¹⁴ Excepție făcînd doar întregirea unor cuvinte redacte prin inițiale. Ex. : VCDWA (= Vidit Cornelius de Witte Archidiaconus) ; P (=Patre) S.M. (=Sa Majeste) ; S.A. (=Son Altesse) ; S (=Saint).

Autre lettre du 25 d'Aoust, 1620

Pour nouvelles, nous auons que Vendredy dernier à Kelhamin et Ehcherlinz pour s'embarquer deux mille quatre cens soldats de Franconie d'infanterie, M<ille> sept cens cinquante de cheual, et trente tirant vers nostre armée en la superieure Austriche.

Vous saurez par cecy que le Duc de Saxe marche avec quinze mille homme en Boheme, en ayant laissé sur les frontieres, six mille hommes, comme vn courrier envoyé de Saxe, à l'Empereur nous a dit, nos soldats qui estoient en garnison dans Enguelstat, sont partis vers l'armée, et en a prins icy de leur gens qui estoient fugitifs de nostre Armée.

Aussi les Grisons estant en nombre de trois mille cinq cens auoient prins de nuit Hraun qui est I elt iln mais ayant estérecoupés sont sortis des villetes d'alentour tant de gens qu'ils ont tué tous les mousquetiers.

A'uantage le Duc de Savoye à aucuns milles d'hommes sur pied, dont les vns pensent estre contre Geneue, et les autres pour la Royne mere.

Le Comte Dampierre tire aussi vers la Hongrie, pour empescher le passage aux Hongrois.

Humanoir est entré en Hongrie avec dix mille Cossagues : mais l'on nous a dit à l'instinction que Bethleem Gabor auroit esté empoisonné, et que vn Palatin de Pologne auroit succédé en sa place.

D'Enguelstat ce 29 Aoust. 1620.

Traducere

Marea și singeroasa *bătălie* din 25 august în Boemia și cum căpitanul Gauchy a ucis 1500 <oameni> intrînd în țară.

<Anvers, în tipografia lui Abraham Verhoeven> (1620).

Domnule, de la ultima mea scrisoare nu s-a ivit altceva decît că ungurii catolici s-au declarat că țin partea împăratului, rugînd să binevoiască a le trimite vreun ajutor, la care Majestatea Sa a ordonat contelui Tampierre¹ să se îndrepte spre Possonia cu zece mii de oameni. Ducele de Saxa² intrase în Boemia, cum ați aflat din precedentele mele <scrisori>, după ce redusese cîteva orașe vecine la supunere față de Majestatea Sa; el are în prezent o armată de douăzeci de mii de oameni; așa după cum a scris împăratului, Altețea Sa al Bavariei³ după ce a supus toată Austria și a echipat toate aceste fortărețe principale cu cele necesare, s-a îndreptat astfel, în 19 ale prezentei luni, în persoană, cu toată armata spre Boemia sperînd, prin grația domnului, să celebreze, înainte de Sf. Mihai, mesa în capela Sfîntului Gheorghe din Praga.

Colonelul Gauchy însoțit de cavaleria valonă a intrat noaptea în Boemia în cartierele ungurilor și a ucis dintre ei 1500 pe loc și a luat 3000 cai; se mai scrie, de asemenea, că Don Baltazar de Maradas, guvernator de Budweiss, ar fi ucis 1200 boemi: dar nu este încă <lucru> sigur.

Urmărirea grisonilor⁴ continuă încă și catolicii rămîn stăpîinii locurilor mai importante.

Guvernatorul din Milano le dă tot sprijinul de care este în stare deoarece este foarte ușor de a se trece din Italia în Germania, ceea ce constituie cea mai mare nenorocire a veneților căci din această parte țara lor este complet deschisă și prin urmare vor fi înconjuțați de către toți prinții și țările austriece, în afară de faptul că nu vor mai putea aștepta niciun ajutor sau provizii de la grisoni.

¹ Henri, conte de Dampierre (cf. *Bibliotheca Belgica*, vol. I, Bruxelles, 1964, p. 185.

² Ioan George (cf. *ibidem*).

³ Maximilian (cf. *ibidem*).

⁴ Grisoni sau rheti, populație din provincia Rheti, între Rin și Dunăre.

Marchizul Spinola (după cum relatează un luntraș sosit acum la prinz) trece din nou Rhinul mai, în jos de Maiența astfel încît nu i se poate ști intenția dacă nu <cumva> voia să meargă să găsească oamenii protestanților : care așteptînd sosirea sus-numitului marchiz se retrăseseră în cealaltă parte a râului Main către Saxa și Hessen, unde anume, vom putea ști curînd și poate cu prima poștă, dacă se întîmplă ceva neobișnuit <ceea ce> nu va trebui să vă <mai> comunicăm.

Altă scrisoare, din 25 august 1620

Ca vești noi, avem că vinerea trecută la Kelhamin și Ehcherlinz se pregăteau pentru îmbarcare două mii patru sute de soldați, infanterie, din Franconia, o mie șapte sute cincizeci de călăreți și treizeci trăgători către armata noastră în Austria superioară.

Veți ști prin aceasta că ducele de Saxa merge cu cincisprezece mii de oameni în Boemia, lăsînd la frontiere șase mii oameni, așa cum ne-a spus un curier trimis de către ducele de Saxa împăratului; soldații noștri, care erau în garnizoană în Enguelstat, au plecat către armată și au fost prinși aici zece din oamenii lor care erau fugari din armata noastră.

De asemenea, grisonii, fiind în număr de trei mii cinci sute, ar fi luat în timpul nopții Hraun care este primul...⁵ dar fiind opriți au ieșit atîția oameni din orașelele dimprejur încît au ucis pe toți pușcașii.

Mai mult, ducele de Savoia⁶ cu cîteva mii de oameni pregătiți, dintre care unii considerau că sînt împotriva Genevei, alții pentru regina mamă.

Și contele Dampierre trage, de asemenea, către Ungaria, pentru a împiedica trecerea ungurilor.

Humanoir⁷ a intrat în Ungaria cu zece mii de cazaci dar ni s-a spus în cele din urmă că Bethlen Gabor ar fi fost otrăvit și că un palatin din Polonia ar fi succedat în locul său (subl. ns.).

Din Anghelstat, la 29 august 1620

II

De rebus ab Ambrosio Spinola gestis in Palatinatu, Mense Septembri Anno 1620. Et de praesenti rerum statu in Germania, vicinisque provinciis, *Epistola Coloniae* data 30. Sept. 1620. Antverpiae, Apud Abrahamum Verhoeven, Anno 1620.

Cum Gratia et Privilegio

De statu rerum in Germania. *Epistola* data Coloniae 30 Sept.

Spinola regiam munitionem, inter Moguntiam et Francofurtū, id Rheni et Moeni confluentem excitavit. Qua cofecta ataq̃ue egregie munita, perrexit recta in Palatinatum, et in eo opida aliquot occupavit, in his *Creutzenach, Alsheim, Oderheim*, et nuperrime *Oppenheim*. In quibus opidibus maximam inuenit copiam frumenti ac farinae. Eripuit item hosti octodecim millia dalerorum Germanicorum, et minatur nunc Vormantiensibus obsidione, nisi obediunt Caesari ex toto.

Protestantes Principes, quos inter eminent *Landtgravius Hassiae, Dux Wirtenbergensis, Marchio Anspachensis*, et *Marchio Turlacensis* seu *Badensis*, circa Wormatiam habent nunc exercitum quadraginta amplius millium : sed maior pars est rusticorum.

Et hactenus quidem hostis semper fugit a facie Spinolae et ut porrò fugiat Deum rogamus.

Incipit nuper in manus hostium Princeps de *Espinoy*, qui facto vtrimq̃; quarterio, vt vocant, putatur, iam dimissus ab hoste, aut breui dimittendus, tamquam Colonellus quingentorum equitum, pro mediocri summa.

⁵ Cuvînt ilizibil.

⁶ Victor Amedeu I.

⁷ George Homonnay, pretendent la tronul principatului Transilvaniei.

Post Lintzium, et alia Austriae superioris opida subacta, Dux Bauariae cum viginti millibus, et Comes Buquouis cum octodecim millibus selectis, rectā pergunt versus Pragā, quā nunc obsident, aut breui, deo volente, obsidebunt. Dux Saxoniae, Caesari ac familiae Austriae amicissimus, cum quindecim amplius millibus ingressus est *Lusatiam*, provinciam, et *Billuam* aliaque opida occupauit. Putatur et ipse recta Pragā perrecturus.

Ex Hungaria non adeo grata nuntiantur. Nam rebelles Hungari *Gabrielem Bethlem*, Transilvaniae Principem, Sibi Regem elegerunt, sed nondum caronationi voluit consentire. Est is suffultus fauore ac gratia Turcarum, quibus *Lippam*, et alia Transilvaniae loca in manus tradidit. Verendum ne aliqua Hungariae loca ipsis quoque tradat. Retinent tamen nostri adhuc in Hungaria *Comorram* et *la-uarinum*, vulgō *Raab* et arcem Frespurgensem, firmissimis praesidijs munita omnia. Si res nostris in Bohemia feliciter successerit, vt speramus, facili Transiluanum retundemus.

Apud Grisones seu Rhaetos, *Vallis Tellinae* incolae catholici excusserunt in-gum caluinisticum, centenis aliquot occisis, et aljs in exilium abactis. Patet la vallis in longitudine ad 60 miliaria Italica, et ad septē in latitudine. Attingit verō vno fine lacum Comensem, veteribus Larium, et altero Comiatum Tirolensem: ut datur plenius intelligi ex mappa Geographica Ducatus Mediolanensis, apud Orteliū in Theatro Orbis. Minantur nunc Catholicis Veneti et Bernenses, alij-que Heluetij Haeretici. Sed Rex Catholicus ex Ducatu Mediolanensi, et Leopoldus Archidux ex Comitatu Tirolesi copiosa subsidia quotidie Catholicis in dictam vallem Tellinam metunt.

Comes Mauritius excitauit munitionem ad Rhenum, medio milliari a Vesalia, vulgō *Wesel*, et inde transmisit duo millia Anglorij peditum in Palatinatum; comitatibus aliquot turmis equitum. D<ux> Ludouicus Velascus, et D<ux> Inicus Borgia habet exercitum tredecim aut quattuordecim millium peditum et bis mille circiter equitum, ad continendos Batauos, circa Rhenum et alibi.

In Hollandia crescunt dissidia inter Gommaristas et Arminianos, suntque duo Praedicantes Arminiani inclusi ergastulo Amsterodamensi, vulgō *Tuchthuys*, et vnus ergastulo Harlamensi, ab conciones per ipsos habitas. Sunt autem, amplius centum Praedicantes Arminiani in exilium a Batauis missi, qui subinde in Hollandiam excurrūt mutatis vestibus. Oppenheimio nuntiant, Spinolam excitare ibi longē amplissima munitionem ad Rhenu, matrem Palatini, cum duobus liberis, et sexcentis amplius personis ditioribus, Heidelbergae fugisse Argentoratum, Vniuersitatem Heidelbergensem esse clausam. Ducem Wirtembergensem cum copiis suis ad propria redijsse, adeoque Vnionem seu Ligam Caluino — Protestantum Principum non diu duraturam. Spinola exspectat adhuc sex aut septem millia militum, breui ex Belgio ventura.

Marchio Turlacensis (qui exclusis filijs Eduardi Fortunati, Marchionatum Badensem nullo iure occupauit) sius rebus valde timet, eo magis, quod ex dicti Eduardi liberis duo, *Guilielmus* et *Hermannus*, maximae spei Principes, in castris Spinolae nunc militent. Vale, Coloniae 30. Sept. 1620.

Imprimi p. Z.V.H.

Finis

Traducere

Despre faptele săvârșite de Ambrosius Spinola în Palatinat, în luna septembrie, anul 1620. Și despre starea actuală a evenimentelor în Gremania, în provinciile vecine, *Scrisoare* din Colonia din 30 septembrie 1620. Antverpe (Anvers), din tipografia lui Abraham Verhoeven, anul 1620.

Cu mulțumire și privilegiu

Despre starea evenimentelor în Germania, *Scrisoare* dată din Colonia, 30 septembrie.

Spinola¹ a întărit fortificația regească, între Moguntia² și Frankfurt, la confluența Rinului și Moenlei³. Aceasta fiind îndeplinită și întărită în mod special, s-a îndreptat direct spre Palatinat și a ocupat acolo câteva cetăți, printre care Creutzenach, Alsheim, Odernheim și, foarte de curind, Oppenheim. În aceste cetăți a găsit un belșug foarte mare de grâu și făină. A răpit astfel dușmanului 80.000 taleri germani și amenință acum cu atac pe vormatieni, dacă nu se supun cu totul împăratului.

Principii protestanți, între care se enumeră Landtgrav de Hessen, ducele de Wirtemberg⁴, marchizul de Anspach⁵ și marchizul de Durlach sau Baden⁶ în jurul Vormăției⁷ au acum o armată de mai mult de 40.000 <de soldați>; dar o parte și mai mare este a țăranilor. Și pînă acum chiar și dușmanul fuge din fața lui Spinola și îl rugăm pe Dumnezeu să fugă cît mai departe.

A căzut de curind în mîinile dușmanilor principele de Espinoy, se crede într-o dublă împrejurare: fie în cvarteriu, după cum îl numesc, deja scăpat de dușman, fie în timp ce trebuia să plece, pentru o sumă mediocră, ca colonel <comandant> a 500 călăreți.

După Lintz și alte cetăți cucerite ale Austriei de Sus, ducele de Bavaria⁸ cu 20.000 <de soldați> și contele de Busquoy, cu 80.000 de soldați aleși, se îndreaptă direct spre Praga, pe care acum o atacă sau o vor ataca în scurt timp dacă Dumnezeu va voi. Ducele de Saxa⁹, foarte apropiat împăratului și familiei austriece, cu mai mult de 15.000 <soldați> a invadat provincia Luzacia și a ocupat Billua și alte cetăți. Se crede că el însuși se va îndrepta direct spre Praga.

Din Ungaria nu se anunță lucruri atît de plăcute. Căci rebelii unguri și l-au ales rege pe Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, dar acesta încă nu a vrut să seminte la încoronare. Acesta este sprijinit de favoarea și grația turcilor că-
rora le-a dat în mînă Lippa¹⁰ și alte locuri ale Transilvaniei. (Subl. ns.). Există pericolul ca nu cumva să predea aceluia chiar și alte locuri ale Ungariei. Ai noștri stăpînesc totuși pînă acum în Ungaria Comorra și Iavarinul, popular Raab și cetatea Presburgensis, toate întărite cu gărzii puternice. Dacă lucrurile ne vor merge bine în Boemia, după cum sperăm, ușor îl vom opri pe Transilvan¹¹.

După grisoni sau rheti¹², locuitorii catolici ai Văii Tellina¹³ au scuturat jugul calvin, câteva sute fiind omorîți și alții expulzați. Această vale se deschide în lungime de 60 mile italiene și de 7 <mile> în lățime. Atinge printr-un hotar lacul Comensis, prin hotarele cele mai vechi Larius și prin altul comitatul Tirolului. Acum sînt amenințați, de catolici, veneții și bernensii și alți helveți eretici. Dar regele catolic din ducatul Mediolanensi¹⁴ și arhiducele Leopold din comitatul Tirolului trimit ajutoare bogate în fiecare zi catolicilor în numita Vale Tellina.

Contele Mauritius a întărit fortificația la Rhin, la jumătate de milă de Vesalia, popular Wesel, și de acolo a trimis 200 de călăreți anglo-¹⁵ în Palatinat,

¹ Ambrosius Spinola, om de arme italian născut la Geneva, în 1569 și stins din viață la 25 sept. 1630 (Castelonusuova Scrivia). Intrat în serviciile Spaniei, a luptat apoi în Țările de Jos slujind pe arhiducele Albert.

² Maiența, Mainz.

³ Mainul.

⁴ Ioan Frederic.

⁵ Ioachim Ernest.

⁶ Georges Frederic.

⁷ Vorms.

⁸ Maximilian.

⁹ Ioan George.

¹⁰ Lipova.

¹¹ Gabriel Bethlen.

¹² Populație din provincia Rhetia, între Rin și Dunăre.

¹³ În Italia superioară.

¹⁴ Milan.

¹⁵ Saxoni.

însoțiți de câteva trupe de cavalerie. Ducele Ludovicus Velascus și ducele Iñicus Borgia au o armată de 30 sau 40.000 de pedestrași și cam 2000 călăreți în jurul Rhinului și în alte părți pentru a-i înconjura pe batavi¹⁶.

În Olanda cresc neînțelegerile între gommariști¹⁷ și arminiani¹⁸; sînt doi predicatori arminiani, unul deținut în închisoarea din Amsterdam, popular Tucht-huys, și unul în Harlem din cauza discursurilor rostite de ei. Sînt, de asemenea, mai mult de o sută de predicatori arminiani în exil trimiși de batavi, care din cînd în cînd fac incursiuni în Olanda, schimbîndu-și îmbrăcămîntea. În Oppenheim se anunță că Spinola întărește acolo la Rhin o fortificație cu mult mai mare. <Se mai anunță> că mama Palatinului cu doi copii și cu mai mult de 600 persoane mai bogate au fugit din Heidelberg în Argentoratum¹⁹ și că Universitatea din Heidelberg a fost închisă. <Se mai anunță> că ducele de Wirttemberg cu trupele sale s-a reîntors la ale lui și că Uniunea sau Liga calvină a principilor protestanți nu va mai dura mult timp. Spinola așteaptă pînă acum șase sau șapte mii de soldați, care vor veni în scurt timp din Belgia.

Marchizul de Durlach (care a ocupat fără nici un drept <demnitatea> de marchiz de Baden, fiind alungați copiii lui Eduardus Fortunatus) se teme foarte mult de situația sa, cu atît mai mult deoarece doi dintre copiii numitului Eduard, Guilielm și Herman, principii de mare viitor, luptă acum în tabăra lui Spinola.

Sănătate, Colonia 30 septembrie 1620

Tipărit prin Z.V.H.

Sfîrșit

III

Belli Bohemici. Origo progressvs, et finis. Antverpiae, Apud Abrahamum Verhoeuium, M.D.C.X.X. Superiorum permissu.

Belli Bohemici. Origo progressus et finis.

Matthia Caesare agente, et Alberto Belgarum Principe (raro et inusitato contempti Imperij exemplo) ius omne suum cedente, Ordines Bohemiae *Ferdinandum Austriacum* Catholicae Religionis studiosissimū anno huius saeculi decimo septimo, sibi Regem, elegerat, et die 29 mensis Iunii, solemnī ritu ac pompa, Praegae coronarant. Pupugit id mirū in modum Caluinianos, hominum genus seditiosissimū ed ad Regna euertenda aut turbanda natum, qui specioso sed falso titulo Utraquistarum, Hussitis (ea secta etiam num apud Bohemos obtinet) sese adiunxerant. Anno itaque 1618, dum *Matthias* Imp. Viennae afflictiore valetudine laguet, et postulatis Hungarorum Posonij in comitijs, diei indictio (qua eiusdem *Ferdinandi*, iam tum proclamati electique Regis Hungariae, coronatio celebranda esset) omnium expectatione diutius extrahitur: Bohemi coniurati (quorum Princeps erat *Mattheus* Comes Turrrianus) globo armorum facto, arcem Pragensem, cum armamentario ac curio regia, die 23 Maij occupat, inque conclaue, quod Cancellariam vocant, vi irrumpentes *Guilielmum Slauatam*, Camerae Bohemicae Praesidem, *Iaroslauum Borzitam*, regni Marescallum, et *Philippum Fabricium*, Secretarium, de fenestra deturbat, altitudine quadraginta amplius, cubitatorum. Omnestamen salui atque incolumes, Deo suos protegete, magna omnium admiratione, euaserunt.

¹⁶ Olandezi.

¹⁷ Gommariștii erau calviniști inflexibili, riguroși. Ei erau adepți ai lui Gomm François, teolog neerlandez, care a trăit la Bruges între 1563—1651.

¹⁸ Arminianii erau opușii celor dintii. Adepți ai teologului Arminius, aceștia combăteau pe calvini.

¹⁹ Strasbourg.

Bohemis rebellibus postea accessere *Moravi, Silesij, Lusatij, Austriaci superiores*, ac demum *Hungari Gabriele Bethleno*, Transilvaniae Principe, Turcarum cliente ac vasallo, ad spem regni Hungarici euocato. Sed et Achmetus Turcarum Sultanus, Christiani nominis hostis hereditarius, per legationes sollicitatus, *Palasso, Corlato*, et alijs Constantinopolim missis: oblatumque tributum annum, modo prouinciaru sex confoederatarum protectionem, aduersus Ferdinandum, susciperet. Nimirum hic genius sectae Caluinianae est proprius ac perpetuus, viam Turcis sternere: quod *Guil. Reginaldus* in suo Caluino — Turcismo abunde docuit, vt de Emblemate illo apud Batauos et Hugonottos vsitato nihil dicam, quo se Turcis potius quam Papistis accessuros, non minus, stultè, quam impiè profiteri solent.

Mathia Caesare anno 1619 die 10 Martij defuncto, Bohemi rebelles *Ferdinandum* legitimum Regem suum, iuratum ac coronatum per summam iniuriam atque audaciam, paulo post abdicat, libellis plurimis, in facti defensionem euulgatis. Causa abdicationis potissima a Iure electionis liberae petita est, quod inscitè sibi factiosi arrogare sunt canati culpata item Comitiorum Regni intergritas, in quibus Ferdinandus publicè susceptus fuerat. Regem itaque nouum sibi quaerentes, cum a *Ioanne Georgio*, Electore Saxoniae, et *Maximiliano*, Bauariae Duce, quibus regni coronam detulerant, reiecti essent, *Fredericum V.* Comitem Palatinu Rheni, die 27 Augusti Prage congregati, sibi Regem elegerunt, et die 4 Nouemb. coronarunt.

Mox ad arma vtrimque fortiter ventum est, et tota penè Europa in partes tracta. Protestantes Germaniae Principes confaederati (quos inter eminent *Ioannes Fredericus*. Dux Wirtembergae, *Mauritius* Lantgrauius Hassiae, Christianus Principis Anhaltinus, *Ioachimus Ernestus*, Marchio Anspacensis, et *Georgius Fredericus* Marchio Durlacensi) Palatini partibus sese adiunxerunt. Saxo et Bauarus in fide, Cesari et Imperio debita, magno Reipublicae Christianae bono perstiterunt. Saxonem iniuria propriumque periculum stimulabat, quod *Guilielmo*, ex *Winmaria Ioanis Frederici* per *Carolum V.* Electoratus titulo priuati stirpe prognato, Caluiniani spem fecissent recuperandae dignitatis, *Albertus* Belgaru Princeps primo *Carolus Longeuallium*, Comitem Buquoium fortissimum belli ducem postea bis mille equites, et peditum sex millia in Bohemiam misit. Nec defuere sororio suo Sigismundus Poloniae Rex, et *Cosmus* Magnus Etruriae dux; quorum prior Cosacorum equitum millia quatuor oportune transmisit.

Paulus V. Pontifex magnam pecuniae vim ex Italia decimis Ecclesiasticis, collectam suppeditauit. Cumque bellum traheretur, et rebellio vt fieri soler, lapsu temporis incrementum sumeret *Philippus III* Rex Catholicus, ne periclitanti Ecclesiae aut genti suae deesse videretur, preter undecim armatorum millia, quae in Austria aiebat, copiosissimum apud Belgas exercitum, ad inuadendum Palatinatum, viresque hostium distrahendas, conscribi iussit.

Porro mense Februario anni 1620, habita sunt comitia *Herbipoli* in *Francia*, dein *Mulhusa* in *Thuringia*: quibus posterioribus, praeter Electores Ecclesiasticos et Saxo cum *Lantgraui Dermstadiensi* interfuit. Actum in ijs de communi cotra Caluinistas faedere, qui vniuersum Imperij ordinem euertere, Germaniam Turcicae seruituti subdere, antiqua Catholicorum religionem et Augustanam Confessionem non occultis cuniculis, vt hactenus, sed aperto Marte profligare conarentur. Mense Iulio *Bauarus*, faederati exercitus, Catholici ductor, in Austriam superiorem secundo Danubio descendit, et *Lintzio* alijsque, opidis occupatis, prouinciam totam ad fidem Caesari praestanda compulit. Eodem fere tempore Saxo in Lusatiam, et *Ambrosius Spinola*, Marchio Venafri in Palatinatum, cum exercitus apud Belgas conscripto, copiisque Italicis aucto, irrupit, *Cruce-naco, Oppenheimio, Bacheraco, Traubaco*, et alijs locis ad deditionem copulsis.

Mense Octobri, *Bauorus* et *Buquoius* cum exercitus suos vnum in corpus iunxissent, *Piscam*, aliaque Bohemiae opida et arces expugnarunt. Inde Pragam versus progressi, die 8 Nouembris, quae erat Dominica XXII, post Pentecosten primo a Praga lapide, collatis signis cum hostili exercitu, felicissime dimicauerunt; P<atre> *Dominico*, natione Aragonio, ex ordine Carmelitarum disalcea-

torum, Christi crucifixi effigiem in hostem inferente certamque a Deo victoriam pollicente. Et manifestum, inita pugna, caeleste auxilium fuit. Exercitus namque omnis fessus fugatusque, quinque amplius millia hostium caesa, mille quingenti circiter demersi, et flumine *Mulda absorpti, bis mille (quos inter filius primogenitus Anhaltini)* capti, tormenta decem maiora, cu 70 plus minus vexillis militariis adempta, castra omnis opulentiae plena a nostris direpta: memorabili sane ad posteros victoria. Ex nostris vix quadringenti cecidere *Palatinus* ipse cum vxore, *Anhaltino*, Turriano, et alijs proceribus, in Silesiam turpiter fugit, et qui animo Imperium Romanum iam deuorarat, vix repperit quo se tuto reciperet, crimenque rebellionis pudenda omne in acuum strage expiauit.

Notatum a curiosis, eo ipso die, quo illustris illa victoria de hoste praedone parta est, ex Matthaei Euangelio ab vniuersa Ecclesia Catholica recitatum: *Reddite quae sunt Caesaris, Caesar et quae sunt Dei, Deo*. Sequenti die Praga sese dedit, et quattuor millia militum in ea praesidiariorum ad castra Caesaris transierunt. In urbe reperta Regni corona, maior item Nobilitatis pars deprehensa, atque inter alios filius, et vxor comitis Turriani, Diebus, proximè in sequentibus *Launum, Slaunum, Raconicum, Saltzium, Cerremberga, Brandicum, Bemisprotum, Carolostenium*, et alia vicina opida Caesareano militi portas aperuerunt. De *Pilsina et Thaborio* partier tradedis, nostri cum *Ernesto* Comite Mansfeldio certis conditiis transegerunt.

Bohemia vniuersa subacta, restant *Silesia, Morauia, et Hungaria*, quae merito trepidant, sponte ad obsequium, vt equideni confido, breui reditural; praesertim Transsiluano, post cladem Pragensem et Valachiae Moldauiae que ad Polonos defectionem, ex Hungaria ad suos Siculos refugo.

FINIS

Imperium quassare nefas, quod Sueuica vates
Fatidicaque puis firmauit voce Sacerdos,
Oppositum fato Turcis Thracioe feroci

Traducere

Originea, desfășurarea și sfârșitul războiului din Boemia
Antverpe (Anvers)

În tipografia lui Abraham Verhoeven
1620

Cu permisiunea superiorilor

Originea, desfășurarea și sfârșitul războiului din Boemia

În timpul domniei împăratului Mathias¹ și a lui Albert, principe al belgie-
nilor (un exemplu rar și neobișnuit de dispreț de a domni) cedind tot dreptul
său <arhiducelui Ferdinand>, Ordinele Boemiei îl aleseseră ca rege, în al șapte-
sprezecelea an al acestui veac <1617> pe Ferdinand Habsburgul, foarte devotat
religiei catolice, și-l încoronaseră la Praga în ziua de 29 iunie, cu pompă și ce-
remonie solemnă. <Faptul> a produs o mare supărare calvinștilor, un neam de
oameni foarte înclinați spre răscoală și născut pentru a distruge sau tulbura re-
gatele care sub titlul înșelător și fals de utraquistari² se alăturaseră husiților
(sectă care, chiar și acum, este dominantă la boemi).

¹ 1612—1619.

² Husiți moderați, opuși taboriților.

Și astfel, în anul 1618, în timp ce Mathias împăratul zăcea bolnav, din cauza sănătății mai șubreze, la Viena, la cererea ungarilor din comitatele din Posonia, fixarea zilei (în care trebuia să aibă loc încoronarea aceleiași Ferdinand, chiar atunci proclamat și ales rege al Ungariei) mult așteptată de toți, este aminată; boemienii conjurați (al căror conducător era Mathias³, conte de Thurn), după ce au adunat o ceată de oameni înarmați, în ziua de 23 mai, ocupă cetatea Praga împreună cu arsenalul și palatul regal și pătrunzând cu forța în Consiliul de Stat, care se chiamă Cancelarie, îi aruncă pe fereastră, de la o înălțime de mai mult de 40 coți pe Quilielm Slavata, președinte al Camerei din Boemia, Iaroslav Borzita, mareșal al regatului și pe Filip Fabricius, secretarul. Totuși, toți au scăpat sănătoși și teferi — dumnezeu apărându-i pe ai săi, spre marea admirație a tuturor⁴.

După aceea, s-au unit cu boemienii răsculați moravienii, silezienii, luzacienii, austriei de sus și în sfârșit ungurii și *Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei, client și vasal al turcilor, atras la răscoală în speranța ocupării regatului unguresc* (subl. ns.). Chiar și Ahmed⁵, sultanul turcilor, dușman ereditar al numelui de creștin, solicitat prin solii — fiind trimiși la Constantinopol Palasse, Corlat și alții încă, ar fi acceptat tributul anual în schimbul protecției celor șase provincii unite împotriva lui Ferdinand. Fără îndoială acest mod de a gândi al sectei calvine este de natură să deschidă drum turcilor: ceea ce Guilielm Reginald a scris pe larg în doctrina sa calvino-turcească, încît nu mai am nimic de spus cu privire la acel proverb folosit de batavi și hughenoti care, prosteste și în chip nelegiuit, mărturisesc că se vor alia mai curînd cu turcii decît cu papistașii.

Împăratul Mathias murind la 20 martie 1619, rebelii boemieni, puțin după aceea, îl detronează, cu cea mai mare insultă și îndrăzneală, pe Ferdinand, regele lor legitim, care a depus jurămint de credință și a fost încoronat, publicînd mai multe cărțile în apărarea acestui fapt. Motivul nrecunoașterii <considerat> foarte justificat <de către rebeli> a fost cerut în baza dreptului liberei alegeri <pe care> rebelii au încercat să și-l atribuie în mod abuziv; de asemenea, integritatea Adunării Statelor Regatului, în care fusese primit în mod public Ferdinand, a fost pusă la îndoială. Căutîndu-și așadar un rege nou, și deoarece fuseseră refuzați de către Ioan George, elector de Saxa și de către Maximilian, duce de Bavaria, cărora le oferiseră coroana regatului, l-au ales ca rege pe Frederic al V-lea, conte palatin de Rhin, după ce se adunaseră în ziua de 27 august la Praga, iar în ziua de 4 noiembrie l-au încoronat.

Imediat s-a ajuns, de ambele părți, la un război crîncen și aproape toată Europa a fost divizată. Principii protestanți uniți ai Germaniei (între care Ioan Frederic, duce de Wirtemberg, Mauritius Lantgravius, duce de Hessen, Cristian, prinț de Anhalt, Ioachim Ernest, marchiz de Anspach și George Frederic, marchiz de Durlach) s-au alăturat Palatînului⁶. Ducii de Saxa și de Bavaria au rămas statornici în credința datorată împăratului și imperiului spre marele cîștig al Republicii creștine. Primejdia și nedreptatea îl stimulau pe ducele de Saxa deoarece lui Guilielm, descendent din Ioan Frederic de Winmaria <care> fusese privat de către Carol V⁷ de electorat, calvinistii i-au promis redobîndirea demnității <de elector>. Albert, principe al belgienilor, l-a trimis în Boemia mai întîi pe Carol de Longeval, conte de Busquoy, foarte mare comandant de oști, mai pe urmă 2 000 de călăreți și 6 000 pedestrași. Nu i-au lipsit nici rudele după soră, Sigismund regele Poloniei și Cosma, mare duce al Etruriei⁸, care i-au trimis, primul, <Sigismund>, la timpul potrivit 4 000 de călăreți cazaci. Papa Paul al

³ Heinrich Mathias de Thurn, nobil ceh, participant la „defenestrația” de la Praga și la răscoala din Boemia. Înfrînt la Muntele Alb, a servit apoi în armata lui Gabriel Bethlen.

⁴ Acțiunea este cunoscută în istorie sub numele de „defenestrația din Praga”.

⁵ În realitate Osman II (1618—1622), detronat și ucis de ieniceri la 20 mai 1622.

⁶ Frederic al V-lea.

⁷ Împărat între 1519—1556.

⁸ Toscana.

V-lea⁹ a ajutat cu o mare sumă de bani, strînsă din dijele ecleziastice din Italia. Și în timp ce războiul se întetea și răscoala, cum se întîmplă de obicei, căpăta amploare cu trecerea timpului, Filip al III-lea¹⁰, rege catolic, ca să nu pară că privează biserica și neamul său, a poruncit ca, în afară de cei 11 000 de oameni înarmați, pe care-i întreținea în Austria, să fie recrutată o armată foarte numeroasă <de> la belgieni pentru a invada Palatinatul și a risipi forțele dușmanilor.

În sfîrșit, în luna februarie 1620 s-au ținut Adunările din Herbigopolis în Franconia, apoi la Mülhausen în Turingia: la cele de mai tîrziu a luat parte, în afară de electorii ecleziastici, și ducele de Saxa împreună cu Lantgrav din Darmstat. S-a discutat în aceste <adunări> despre alianța comună contra calvi niștilor, care încercau să schimbe întreaga ordine a imperiului, să închine Germania Turciei, să distrugă vechea religie catolică și confesiunea augustină nu prin intrigi ascunse ca pînă acum, ci prin război deschis. În luna iulie, ducele de Bavaria¹¹, conducătorul armatei federate catolice, a coborît, pe cursul Dunării, pînă în Austria superioară și după ocuparea orașului Lintz și a altora a constrîns întreaga provincie să dea ascultare împăratului. Cam în același timp, ducele de Saxa a năvălit în Luzacia iar Ambrosius Spinola, marchiz de Venafro¹², cu armată recrutată <de> la belgieni și mărită cu trupe italiene <intră> în Palatinat, fiind silite să presteze supunere orașelor: Creuszenach, Oppenheim, Bachrah, Trarbach și alte localități.

În luna octombrie, ducele de Bavaria și de Busquoy, după ce-și uniseră armatele lor într-un singur corp, au cucerit Pisca și alte orașe și cetăți ale Boemiei. Pe urmă, înaintînd spre Praga, în ziua de 8 noiembrie, care zi era duminica 22 după Penticostar, s-au luptat cu foarte mult succes la o leghe de Praga¹³ cu o armată dușmană, după ce au strîns la un loc oștile; părintele Dominic, de loc din Aragon, din ordinul carmeiștilor desculți, ducînd în mîini chipul crucifixului lui Hristos, făgăduia, în numele lui Dumnezeu, o victorie sigură împotriva dușmanului. Și, începîndu-se lupta, ajutorul ceresc a fost evident. Căci toată armata a fost distrusă și pusă pe fugă, fiind uciși mai mult de 5 000 dușmani, aprox. 1 500 au fost înecați și înghițiți de fluviul Mulda, 2 000 au fost capturați (între care și fiul mai mare al contelui de Anhalt), au fost cucerite zece mașini mai mari <de război>, și aprox. 70 de steaguri <luate>, iar tabăra plină de multă bogăție a fost distrusă de ai noștri; desigur o victorie memorabilă pentru urmași. Dintre ai noștri abia 400 au căzut. Palatinul¹⁴ însuși, împreună cu soția, cu contele de Anhalt, contele de Thurn și alți oameni de frunte, a fugit în chip rușinos în Silezia; astfel, cel care își pusese în gînd să cucerească Imperiul roman, abia a găsit unde să se retragă în siguranță și a ispășit pentru totdeauna, printr-o înfrîngere rușinoasă, crima de răzvrătire.

Cei curioși au notat că în ziua cînd a fost cîștigată acea strălucită victorie, împotriva unui dușman prădător, s-a cîntat, în toată biserica catolică, din evanghelia lui Matei: „Reddite quae sunt Caesaris, Caesari et quae sunt Dei, Deo”¹⁵. În ziua următoare Praga s-a predat și 4 000 de soldați care erau de pază au trecut de partea împăratului. În oraș a fost găsită coroana Regatului, iar cea mai mare parte din nobilime a fost capturată; între alții, fiul și soția contelui de Thurn. În zilele imediat următoare au fost deschise, armatei imperiale, porțile orașelor Laun, Slaun, Raconitz, Salz, Correnberg, Brand, Bemisprot, Carlstein și ale altor orașe vecine. Deopotrivă, pentru predarea orașelor Pilsen și Thabor,

⁹ 1605—1621.

¹⁰ Regele Spaniei (1598—1621).

¹¹ Maximilian.

¹² Venafro, oraș în Campania.

¹³ Este vorba despre bătălia de la Muntele Alb (Bila Hora) soldată cu înfrîngerea insurgenților cehi.

¹⁴ Frederic V, principe elector al Palatinatului.

¹⁵ „Dați Cezarului ce-i a Cezarului și lui Dumnezeu ce-i a lui Dumnezeu”.

ai noștri au dus tratative cu Ernest, conte de Mansfeld, <formulind> condiții precise.

Întreaga Boemie fiind supusă, mai rămîn Silesia, Moravia și Ungaria, care pe bună dreptate se tem și care, după credința mea, vor fi readuse la ascultare de bună voie în scurt timp; și mai ales Transilvanului¹⁶, fugăr din Ungaria la secuții săi <li e frică> după dezastrul de la Praga și după trecerea Valahiei și Moldovei de partea Poloniei (subl. ns.).

Sfîrșit

Nu-i îngăduit să distrugi un imperiu pe care profetul german și piosul preot l-au întărit cu o voce fatidică, imperiu care s-a opus cu ferocitate turcilor și Thraciei (? ! !)¹⁷.

IV

Sommaire, contenant ce qui s'est passé de plus memorable es guerres de Boheme, Slesie, Moraue, Hongrie, Austrische, et du Palatinat, es années 1618, 1619, 1620 et 1621. A Anuers, Par Abraham Verhoeuen, sur la Lombaerde Veste, au Soleil d'Or. 1621.

Sommaire contenant ce qui s'est passé de plus memorable es guerres de Boheme Slesie, Moraue, Hongrie, Autriche, et du Palatinat es années 1618, 1619, 1620 et 1621.

L'Empereur *Matthias* regnant, et le Serenissime Archiduc Albert (par vn exemple rare, et insuité du mespris de regner) aiant cedé tout son droit a l'Archiduc *Ferdinand*, les Estats de Boheme auoient eslu recognu, pour leur Roy ledict *Ferdinand*, tres-zelé à la Religion Catholique Romaine, l'an mil six cent dix sept, et avec pompe et ceremonie solenelle l'auoient courone à Prague, le 29 de Iuin de ladite année. Ce qui mit en grande fantasie les *Caluinistes*, qui sous vn specieux, mais faux tiltre d'amitié, s'estoient liez avec les Hussites. secte regnante en Boheme.

Donc en l'an 1618, pendant l'extreme maladie de l'Empereur *Matthias*, dans Vienne, et qui le iour assigne de l'assemblé des Hongrois à Presburg (en laquelle se deuoit faire le couronnement dudit *Ferdinand* ià eslu et proclamé Roy d'Hongrie) attendu mesme de tout le peuple avec impatience, eust esté longuement differé, les Bohemois, coniurez (dont le chef principal estoit *Matthieu Comte de la Tour*) ayant assemblé un gros de soldats armez, se saisirent du chasteau de Prague, de l'Arsenal, et Palais Royal, le 23 May. Et entrans de force dans le Conseil d'Estat, qu'ils appellent Chancellerie, precipiterent du haut en bas des fenestres dudit Chasteau, de plus de quarante coudées de hauteur, les Sieurs *Guillaume Slauata*, President de la Chambre de Boheme, *Iaroslau Borcisa*, Mareschal du Royaume, et *Philippe Fabrice* Secretaire: qui toutesfois resterent fains et fauves par la prouidence de Dieu, protecteur des siens avec grande admiration et estonnement de tous.

Aux Bohemois rebelles se ioignirent par apres les *Moraues*, *Silesiens*, *Lusates*, et les hauts *Austrichiens*, et depuis les Hongrois, et Bethlem Gabor prince de Transsilvanie, vassal du Turcq, appellé par quelques Heretiques Estats d'Hongrie à la couronne du Royaume: mesme *Osman*, Sultan des Turcs ennemy hereditaire du nom Chrestien, estant sollicité par *Palasse*, *Corlat*, et autres Ambassadeurs, enuoyez vers luy par les Caluinistes à Constantinople, offrans luy payer tribut annuel, pour prendre en sa protection les fix susdites prouinces, vnies et confederées contre l'Empereur *Ferdinand*. Ainsi est ce le naturel et le propre de ceste secte Caluinienne, de frayer tousiours le chemin aux Turcs en la Chrestienté, comme à amplement escrit *Guillaume Reginald* en son *Caluino — Turcsime*;

¹⁶ Gabriel Bethlen.

¹⁷ Este greu de bănuît ce înțelege autorul prin Tracia, în acest moment.

a fin que ie ne dise rien de cest embleme et prouerbe vsité entre les Caluinistes de Flandres, et de la France, qui non moins sottement qu'iniquement disent, qu'ils se randront, plustost Turcs que Papistes.

Or l'Empereur *Matthias* estant mort le 20 de Mars l'an 1619, les rebelles de Boheme incontinent apres, par grade de iniure et audace, chassent et reietrent *Ferdinand* leur Roy legitime, iure et couronné, publians forces libelles diffamatoires pour la deffence de ce fait. Pa principale cause de ceste relection esteit fondée sur leur libre election, que les factieux se vouloint tres-mal à propos attribuer : blasmoint aussy l'integrité de l'assemblée des Etats du Royaume, en la quelle *Ferdinand* a esté publicquement receu, bref, cherchent vn nouveau Roy. Et voyans que *Ian George*, Electeur de Saxe, et *Maximilian* Ducq de Bauiere, auoit refusé la couronne, s'estans assemblez à Prague, eleurent pour Roy *Fredericq*. V. Electeur et Comte Palatin du Rhin, le 27 d'Aoust, et le couronnerent le 4 de Novembre.

Incontinent apres, on en est venu puissamment aux armes et presque toute l'Europe s'est diuisée en deux parties sur ce subiect. Les Princes Protestans vnis d'Allemagne (entre lesquelz estoit *Ian Fredericq* Ducq de Wirteberg, *Maurice* Lantgraue de Hesse, *Christian* Prince d'Anhalt, *Ioachim Ernest* Marquis d'Anspach, et *George Fredericq*, Marquis de Durlach) se sont ioinct du costé du Palatin. Et pour les Ducqs de Saxe et de Bauiere, ils ont persisté en la foy deue à l'Empereur et à l'Empire, au grand profit de la Republique Chrestienne. Le Ducq de Saxe y auoit de l'interest, pour ce qu'il y alloit et de l'offence et du peril de sa Maison ; en ce que par cecy les Caluinistes auoient promis à ceux de la branche de *Weynmar*, descenduz de *Jean Fredericq*, de les restabilir en la dignité ancienne, et leur fair rendre le tiltre d'Electorat, dont le dict Iean et ses, hoirs auoint en esté prieuz par l'Empereur Charles V.

Albert Archiducq et Prince de Flandres enuoya premieremet en Boheme pour l'Empereur, *Charles de Longueual*, Comte de Busquoy tres excelent chef de guerre, puis deux mille cheuaux et six mille hommes de pied. Aussy se ioinquirent de ce party *Sigismond* Roy de Pologne, et *Cosme* grand Ducq de Toscane : le premier enuoya a l'Empereur quatre mille cheuaux Cosacques, et l'autre diuerses troupes d'Italie. Le Pape Paul V fournit vne grade somme de deniers leuees des dismes Ecclesiasticques d'Italie. El lors que la guerre vint a s'eschauffer, et qu'auec le temps la rebellion s'augmentoît (comme c'est l'ordinaire) *Philippe III*. Roy Catholique, ne voulut point manquer au secours de l'Eglise et de la Maison, outre onze mille hommes qu'il entretenoit en Austriche, a fait composer vne puissante armée en Flandres, pour la ietter dans le Palatinat, et diuertir les forces des ennemis.

Or au mois de Feburier de l'an 1620, se tint vne assemblée à *Virsbourg* en Franconie, puis vne aultre à *Mulhausen en Thuringe* : en laquelle, outres les Electeurs Ecclesiastiques, se trouuerent l'Electeur de Saxe, et *Louys* Lantgraue de Darmstat. Là fut traicté de la confederation contre les Caluinistes, qui s'efforçoient de renuerser l'ordre vniuersel de l'Empire, reduire l'Allemagne sous le ioug Ottoman, et ruiner, non par secrètes menées, comme ilz ont fait iusques à present, mais par guerre ouuerte, l'ancienne Religion Catholique et la Confession d'Ausbourg.

Au mois de Iuillet Maximilian Ducq de Bauiere, chef de l'armée Catholique, est descendu en la haute Austriche par le Danube : ou ayant reduict la ville de *Lints* et autres places contraignit le reste de la prouince, de rentrer en l'obeissance de l'Empereur. Presque au mesme temps L'Electeur de Saxe entre en la Lusatie et *Ambroise Spinola*, Marquis de Seste auecq vne armée leuée en Flandres, et accreue de troupes d'Italie, se iette dans le Palatinat ; reduict à la puissance *Creuszenach*, *Oppenheim*, *Altzey*, *Ingelheim*, *Bachrach*, *Sinimeren*, *Castelbun*, *Kirchberch*, *Trarbach*, et aultres Villes et Chasteaux, outre les 50, situez sur le Rhin, Moselle et aultres riuieres.

Au mois d'Octobre, les Ducq de *Bauiere* et Comte de *Buquoy*, apres auoir ioinct leurs armées en vne, prirent *Pisca*, et autres villes et fortresses de Boheme. De la poursuiuans leur chemin vers Prague, le 8 de Nouebre, qui estoit le Dimanche 22 d'apres le Pentecoste, à vne lieue de Prague, ayant desployez leur enseignes et tiré leurs armes, combattirent fort heureusement l'armée ennemie : marchant en teste de l'armée Imperiale le bon Père *Dominique* natif d'Arragon, de l'ordre des Carmes deschaussez, portant es mains la Croix, et sacrée effigie de Nostre Seigneur *Issus Christ*, et promettant au nom de Dieu victoire certaine aux Catholiques. Et certes on vit en ce combat vn secours tout manifeste de Dieu, en ce que toute l'armée ennemie fut deffaicte et tourné en fuite, plus de cinq mille ennemis renuersez morts en terre, enuiron quinze cent de noyez et submergez das le fleuve de la Molde deux mille prisonniers, entre lesquels furent trouuez le fils aisne du Prince d'*Anhalt* le *Rhingraue*, le Comte de *Sclick* et plusieurs aultres de noblesse et qualité : dix gros canons gaignez et plus de cent Enseignes de guerre enleuées ; tout le camp et le bagage d'iceluy, qui estoit tres riche, donné pour butin aux soldatz : et des nostres à peine quatre cents furent ils tuez et blessez.

Cela faict, le Palatin, avec sa femme, son General d'armée le Prince d'*Anhalt* et le Comte de la Tour, son Grand Maistre de camp, s'enfuirent en Silesie, avec plusieurs Capitaines et grands Officiers de Boheme : de maniere que celuy, qui n'agueres auoit enuie de luy seul posseder l'Empire, ne trouua presque apres ceste bataille aucun lieu, où il puisse estre receu en assurance. Et ainsi cet horrible crime de rebellion detestable par tous les siecles à venir, fut diuinement expié par vne seule bataille.

Les plus curieux ont remarque, que ce iour mesme, auquel ceste victoire signalee a esté remportee, on chantoit en toute l'Eglise Catholique ce texte Euangelicque de S. Matthieu, *Reddite quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo*. Le lendemain les villes de Prague se rendirent, et 4000 soldats, qui estoient dedans en garnison, passerent à l'armée Imperiale. Dans la ville fut trouuee la couronne du Royaume, et la plus grande, partie de la Noblesse, qui y estoit, fut prise : entre lesquels furent trouuez le fils et la femme du comte de la Tour, auteur de la rebellion.

Les iours immediatement suiuans, ceux de *Laun*, *Slaun*, *Raconitz*, *Satz*, *Correnberg*, *Brandais*, *Carlstein*, et d'aultres villes de Boheme ouurirent les portes de leurs villes aux soldats Imperiaux.

Le Comte de Buquoy, avecq vne partie de l'armée, passa incontinent en *Morauie*, et ayant reduict à l'obeyssance de l'Empereur les deux principales villes *Olmitz* et *Brin* : les aultres se rendirent aussy peu de iours apres.

L'Electeur de Saxe cependant ne cessa de presser avec armes ceux de *Slesie* et *Lusatie* : et à la fin les a contrainet de se soubmettre audict Empereur.

Après le Ban Imperial publié en Allemagne, le Palatin, avec la femme et enfans, l'an 1621, au mois d'Apuril se retira à la Haye en Hollande, vers son Oncle *Maurice*, Prince d'Orenge. Ce que voyans les Princes Protestans de l'Vnion, et que le Marquis *Spinola* s'apprestoit pour assieger la ville de *VVorms*, ilz ont renoncé à la dicte Vnion, et se remettans à l'obeyssance de l'Empereur, se sont accordez avec ledict Marquis *Spinola* le 12 d'Apuril en la ville de *Mayence* ; selon les Articles imprimez es diuerses langues.

FINIS

V<idit> C<ornelius> d<c> W<itte>, A<r<chidiaconus>

Traducere

Sumar conținând ceea ce s-a petrecut mai de seamă în războaiele din Boemia, Silezia, Moravia, Ungaria, Austria și Palatinat în anii 1618, 1619, 1620 și 1621.

La Anvers, în tipografia lui Abraham Verhoeven, pe Lombaerde de Vest, la Soarele de Aur, 1621.

Sumar conținând ceea ce s-a petrecut mai de seamă în războaiele din Boemia, Silezia, Moravia, Ungaria, Austria și Palatinat în anii 1618, 1619, 1620 și 1621.

Împăratul Mathias¹ domnind și serenisimul arhiduce Albert (printr-un exemplu rar și neobișnuit de dispreț de a domni) cedînd tot dreptul său arhiducelui Ferdinand², Ordinele Boemiei aleseseră și recunoscuseră ca rege al lor pe susnumitul Ferdinand, foarte devotat religiei catolice romane, în anul 1617, și cu pompă și ceremonie solemnă îl încoronaseră la Praga la 29 iunie al numitului an. Faptul a produs o mare indispoziție calvinistilor care, sub o strălucitoare dar falsă aparență de amicitie, se împrieteniseră cu husiții, sectă dominantă în Boemia.

Deci, în anul 1618, în timpul gravei boli a împăratului Mathias la Viena, și deoarece ziua desemnată de către Adunarea ungarilor la Presburg (în care trebuia să se facă încoronarea susnumitului Ferdinand, deja ales și proclamat rege al Ungariei) așteaptată chiar de tot poporul cu mare nerăbdare fusese mult timp aminată, boemienii conjurați (al căror șef principal era Mathias, conte de Thurn)³ adunînd o mulțime de soldați înarmați, ocupară Praga, arsenalul și palatul regal la 23 mai. Intrînd cu forța în Consiliul de stat, pe care ei îl numesc *Cancelaria*, aruncară pe ferestrele numitului castel, de la mai mult de 40 de coți înălțime pe domnii Gouilielm Slavata, președinte al Camerei din Boemia, Iaroslav Borzita, mareșal al regatului și Philip Fabricius, secretar: care, totuși, scăpară cu bine prin voia domnului, protector alor săi, spre marea admirație și uimire a tuturor⁴.

Boemienilor rebeli li se alăturară mai apoi moravienii, silezienii, luzacienii și austriecii de sus și apoi ungurii și *Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei, vasal al Turcului, chemat de cîteva state eretice ale Ungariei la coroana regatului*; chiar Osman, sultanul turcilor, dușman ereditar al numelui de creștin, fiind solicitat de către Palasse, Corlat și alți ambasadori trimiși la Constantinopol de către calviști, oferindu-se să-i plătească tribut anual, pentru a lua sub protecția sa cele șase sus numite provincii unite și confederații împotriva împăratului Ferdinand. Astfel este obiceiul și specificul acestei secte calviniste, de a deschide totdeauna drum turcilor în creștinătate, așa cum a scris pe larg Gouilielm Reginald în al său *Calvino-turcism*; ca să nu <mai> spun nimic de acel simbol și proverb folosit printre calviștii din Flandra și Franța care, prosteste, în mod stupid și nedrept, spun că se vor alia mai curînd cu turcii decît cu papistașii (subl. ns.).

Or, împăratul Mathias murind la 20 martie al anului 1619, rebelii din Boemia, imediat după aceea, cu mare nedreptate și îndrăzneală alungă și resping pe Ferdinand, regele lor legitim, care a depus jurămint de credință și a fost încoronat, publicînd multe pamflete defăimătoare în apărarea acestui fapt. Principalul argument al acestei respingeri era bazat pe dreptul la libera lor alegere, pe care rebelii au încercat să și-l atribuie în mod cu totul nepotrivit: condamnînd și integritatea Adunării Statelor Regatului, în care Ferdinand a fost acceptat în mod public, pe scurt, ca un nou rege. Și văzînd că Ioan George, elector de Saxa și Maximilian, duce de Bavaria, refuzaseră coroana, adunîndu-se la Praga aleseră ca rege pe Frederic al V-lea, elector și conte palatin de Rhin, la 27 august și îl încoronară la 14 noiembrie.

Imediat după aceasta toți au pus mîna pe arme și aproape întreaga Europă s-a divizat în două partide, în această privință. Prinții protestanți uniți ai Germaniei (între care Ioan Frederic duce de Wirttemberg, Mauritius Lantgrav de Hessen, Cristian prinț de Anhalt, Ioachim Ernest marchiz de Anspach și George Frederic marchiz de Durlach) s-au alăturat Palatinului⁵. Cît despre ducii de Saxa și de

¹ 1613—1619.

² Ferdinand II, împărat între 1619—1637.

³ Heinrich Mathias Thurn, nobil ceh. A luat parte la „defenestrația” de la Praga. După înfrîngeră suferită de insurgenții cehi a servit în armata lui Gabriel Bethlen.

⁴ Este vorba despre „defenestrația din Praga”.

⁵ Frederic al V-lea.

Bavaria, aceștia au persistat în credința lor datorată împăratului și imperiului, spre marele câștig al Republicii creștine. Ducele de Saxa era interesat pentru că era vorba despre ofensarea și primejdia casei sale; în aceste împrejurări calviiniștii promisese celor din ramura Winmaria, cobytorii din Ioan Frederic, să-l restabilească în vechea demnitate și să facă să li se restituie titlul de electorat de care numitul Ioan și moștenitorii săi fuseseră privați de către împăratul Carol al V-lea⁶.

Albert, arhideuce și principe de Flandra, trimite mai întâi în Boemia pentru împărat pe Carol de Longeval, conte de Busquoy, foarte mare comandant de oști, apoi 2 000 cai și 6 000 pedestrași. Se mai alătură acestei tabele Sigismund, rege al Poloniei și Cozma, mare duce al Toscanei: primul trimise împăratului 4 000 cai căzăcești iar celălalt diverse trupe din Italia. Papa Paul al V-lea⁷ furniză o mare sumă de bani obținuți din dijmele ecleziastice din Italia. Și în timp ce războiul începu să se întărească și cu timpul rebeliunea creștea (așa cum se întâmplă de obicei), Filip al III-lea⁸, rege catolic, nevrind să priveze de ajutorul său biserica și casa sa, pe lângă 11 000 de oameni pe care-i întreținea în Austria, a strâns o armată puternică în Flandra, pentru a o arunca în Palatinat și să distragă forțele dușmanilor.

Or, în luna februarie din anul 1620 se ținut o adunare la Wirsbourg în Franconia, apoi o alta la Mülhausen, în Turingia: la care pe lângă electorii ecleziastici se află electorul de Saxa și Louis Lantgrav de Darmstat. Acolo s-a tratat privitor la confederarea împotriva calviiniștilor care se străduiau să răstoarne ordinul universal al imperiului, să aducă Germania sub jugul otoman și să ruineze, nu prin acțiuni secrete, cum făcuseră pînă în prezent, ci prin război deschis, vechea religie catolică și confesiunea de la Augsburg.

În luna iulie, Maximilian, duce de Bavaria, șef al armatei catolice, a cobyrit în Austria de Sus pe Dunăre: unde, ocupînd orașul Lintz și alte locuri, constrînse restul provinciei să intre sub ascultarea împăratului. Aproape în același timp, electorul de Saxa intră în Luzacia și Ambrosius Spinola, marchiz de Sette, cu o armată puternică ridicată în Flandra și mărită cu trupe din Italia, se aruncă în Palatinat; ocupă Creuszenach, Oppenheim, Alzey, Ingelheim, Bachrach, Sni-meren, Castelbun, Kirchberch, Trarbach, pe lângă alte 50 situate pe Rhin, Mosela și alte riuri.

În luna octombrie, ducele de Bavaria și contele de Busquoy, după ce au reunit armatele lor în una singură, au luat Pisca și alte orașe și fortărețe din Boemia. De acolo, urmîndu-și drumul către Praga la 8 noiembrie, care era duminica 22 după Rusalii, la o leghe de Praga⁹ desfășurîndu-și steagurile și scoțînd armele se luptară cu succes împotriva armatei inamice: mergînd în fruntea armatei imperiale, fratele Dominicus, născut în Aragon, din ordinul carmeliților ces-cuți, duce în mîini crucea și efigia sfîntă a domnului nostru Isus Hristos și promite în numele domnului victorie sigură catolicilor. Și desigur se văzu în această luptă un ajutor foarte mare de la dumnezeu, în aceea că, întreaga armată dușmană a fost învinsă și pusă pe fugă, mai mult de cinci mii de dușmani do-coryți și uciși, vreo 15 sute înecați în fluviul Mulda, 2 000 prizonieri, printre care fură găsiți fiul cel mare al prințului de Anhalt, Ringravul, contele Slick și mai mulți alții, nobili și de viță; zece tunuri mari cîștigate și mai mult de 100 de steaguri de război luate; întreaga tabără și bagajele acesteia, care erau foarte bogate, date ca pradă soldaților; și dintre ai noștri abia 400 au fost uciși și răniți.

După aceea Palatinul¹⁰ cu soția sa, generalul său de armată prințul de Anhalt și contele de Thurn, ofițerul comandant al trupelor sale, fugiră în Slezia împreună cu mai mulți căpitani și ofițeri superiori ai Boemiei: astfel încît

⁶ 1519—1556. Încoronat de papă, în 1520, la Bologna. Ultimul împărat încoronat de papă.

⁷ 1605—1621.

⁸ Regele Spaniei (1598—1621).

⁹ Bătălia de la Muntele Alb.

¹⁰ Frederic al V-lea.

cel care odinioară ar fi vrut să posedă el singur imperiul, aproape că nu găsi după această bătălie niciun loc unde să poată fi primit în siguranță. Și astfel această oribilă răscoală, detestabilă de către toate secolele care vor veni, a fost ispășită divin printr-o singură bătălie.

Cei mai curioși au observat că în acea zi, în care această victorie semnalată a fost obținută, se cînta în întreaga biserică catolică acest text evanghelic al lui Matei: *Reddite quae sunt Caesaris, Caesari, et quae sunt Dei, Deo*¹¹.

A doua zi Praga se predară și 4 000 de soldați care erau înăuntru, în garnizoană, au trecut în armata imperială. În oraș a fost găsită coroana regatului și cea mai mare parte din nobilime care se afla acolo fu prinsă: printre aceștia au fost găsiți fiul și soția contelui de Thur, autorul rebeliunii.

În zilele imediat următoare, cei din Laun, Slaun, Raconitz, Corremberg, Brand, Carlstein și alte orașe din Boemia deschiseseră porțile orașelor lor soldaților imperiali.

Contele de Busquoy, cu o parte din armată, trecu imediat în Moravia și reducînd la ascultare față de împărat cele două principale orașe, Olmitz și Brin, celelalte se predară la scurt timp după aceea.

Electorul de Saxa, în scurt timp, nu încetă să atace pe cei din Silezia și Luzacia: și, în cele din urmă i-a constrins să se supună numitului împărat.

După interdicția publicată în Germania, Palatinul¹², cu soția și copiii, în anul 1621 luna aprilie, se retrase la Haga, în Olanda, la unchiul său Maurice, prinț de Orange. Ceea ce văzînd prinții protestanți ai uniunii și deoarece marchizul Spinola se pregătea să asedieze orașul Worms, au renunțat la numita uniune și supunîndu-se din nou împăratului, s-au înțeles cu sus numitul marchiz Spinola la 12 aprilie în orașul Maiența; după articolele publicate în diverse limbi.

S F Î R Ș I T

A văzut Cornelius de Witte, arhidiaconul.

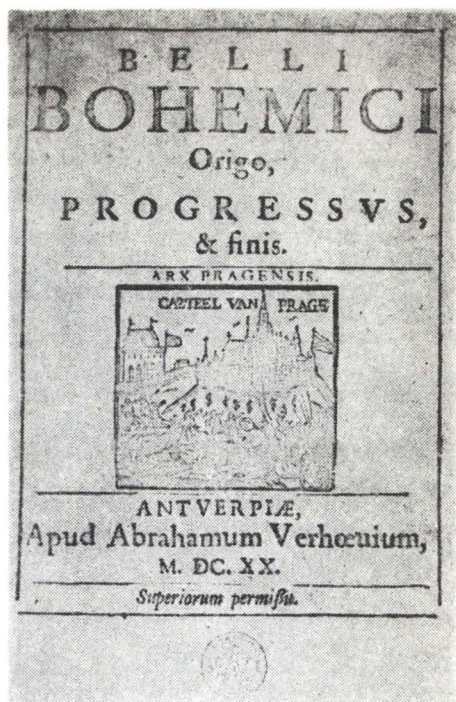
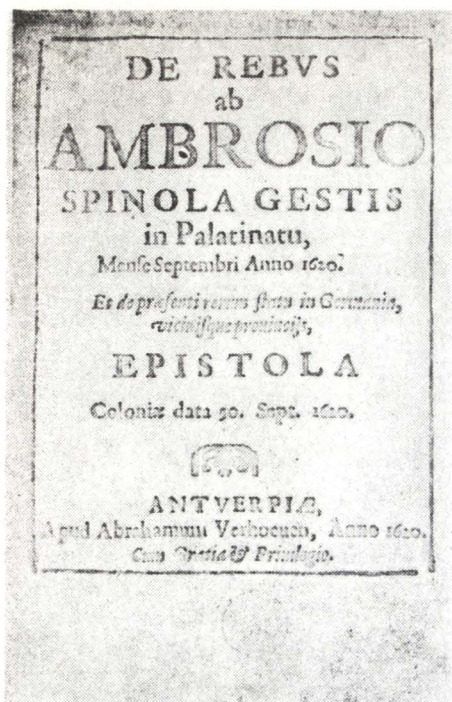
¹¹ „Dați Cezarului ce-i a Cezarului și lui Dumnezeu ce-i a lui Dumnezeu“.

¹² Frederic al V-lea.

La grande & cruelle bataille faicte le 23. d'Aoust en Boheme, & comme le Capitaine
Gauchy ont defaict 1500. en entrant dans le pays.

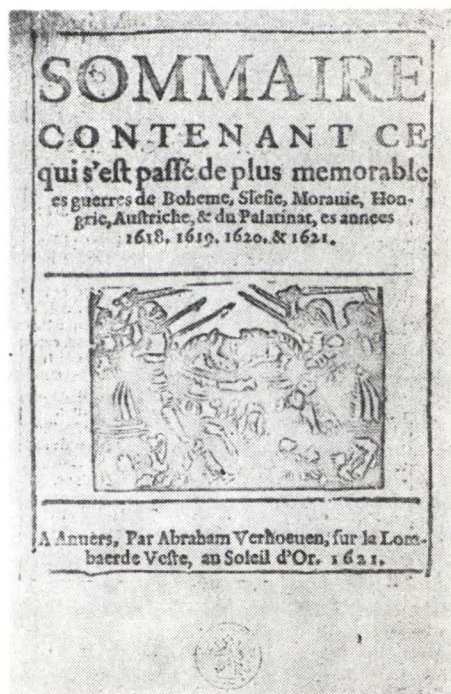

I. *Le grande et cruelle bataille...*
(p. 432), Biblioteca municipală Anvers
(Belgia), B-17—855 I, 48—72, SA/SBA.

II. *De rebus ab Ambrosio Spinola...*
Biblioteca universitară Gand (Belgia),
M-1759 I, A-35845.

III. *Belli Bohemici...* ibidem.

IV. *Sommaire contenant...* ibidem.

DOCUMENTE INEDITE PRIVIND RELAȚIILE MOLDOVEI CU POLONIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

VEN. CIOBANU

Cercetările efectuate pînă în prezent de istorici și cercetători români în arhivele și bibliotecile din R. P. Polonă au scos la iveală un bogat material documentar, a cărui importanță pentru cunoașterea mai aprofundată a istoriei relațiilor româno-polone nu mai trebuie dovedită. Investigațiile documentare au fost însă orientate, cu precădere, în direcția elucidării unor aspecte necunoscute sau mai puțin cunoscute ale istoriei acestor relații din perioada anterioară secolului al XVIII-lea. Ca urmare, și în pofida unor contribuții deosebit de valoroase, mai ales ale lui N. Iorga și Gh. Duzinchevici care au publicat, fie separat, fie ca anexe la unele studii¹, o serie de documente din secolul al XVIII-lea, depistate în arhive și biblioteci poloneze, fondul documentar păstrat acolo este departe de a fi fost epuizat. Iată pentru ce, scoaterea la lumină a unor noi documente care se referă direct sau indirect la relațiile româno-polone în secolul al XVIII-lea apare cu atât mai necesară, cu cît istoria acestor relații a fost, în general, puțin abordată în istoriografia românească, ca, de altfel, și în cea poloneză. Deci, unui astfel de deziderat încercăm să răspundem prin publicarea documentelor care urmează. Ele au fost depistate de către noi cu ocazia unor călătorii de documentare în R. P. Polonă, în Archiwum Głównie Akt Dawnych — AGAD (Arhiva Centrală a Actelor Vechi din Varșovia), fondurile „Zbiór Popielów” și „Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Turckie”. Cea mai mare parte a lor dă indicații prețioase privind natura relațiilor politice și economice dintre Moldova și Polonia în timpul domniei lui Constantin Moruzi (1777—1782). Nu mai puțin importante sînt însă și cele care aduc noi informații referitoare la rolul atribuit de către diplomația poloneză domnului Moldovei, Grigore Al. Ghica, în eforturile sale de a normaliza relațiile Poloniei cu Poarta Otomană, ca și cele care permit să se urmărească, fie chiar și parțial, străduințele statului polonez pentru crearea unor condiții cît mai favorabile comerțului său cu Imperiul otoman, în general, și, deci, și cu țările române.

Politica externă a Poloniei din ultimele decenii ale existenței sale ca stat a fost puternic influențată de situația deosebit de critică care i s-a creat în urma primei sale împărțiri din 1772. Stanisław August Poniatowski ultimul rege al Poloniei (1764—1795), vedea în strînsa colaborare cu Ecaterina a II-a singura posibilitate de a evita o nouă dezmembrare a țării

¹ Vezi, în special, N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, București, 1902; vol. II, București, 1903; Gh. Duzinchevici, *Documente din arhivele poloneze relative la istoria românilor (secolele XVI—XIX)*, Vălenii de Munte, 1925; idem, *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-polone în secolul al XVIII-lea* (cu documente în anexă), în „Revista istorică”, an. XXI, nr. 7—9, 1935; idem, *Contribuțiuni la istoria relațiilor polono-române în timpul lui Grigore Ghica 1776—1777* (cu documente în anexă), Extras din „Cercetări istorice”, anul X—XII (1934—1936), nr. 2.

sale, urmărită cu insistență de către Prusia și Imperiul habsburgic. Totuși, regele nu ignora nici importanța pe care o avea pentru Polonia normalizarea relațiilor sale cu Imperiul otoman. Ca urmare, în vara anului 1776 a relnciput demersurile pentru obținerea asentimentului Porții Otomane în vederea instalării la Istanbul a unui reprezentant diplomatic permanent al Poloniei. Cel desemnat să îndeplinească această misiune a fost Karol Boskamp Lasopolski care, în calitate și de consilier intim al regelui Poloniei, a făcut eforturi susținute pentru realizarea aceluia obiectiv². Unele din măsurile propuse de către el în acest scop, ca și concepțiile sale politice care au avut partea lor de contribuție la orientarea politicii lui Stanisław Aug. Poniatowski față de țările române, în general, Moldova, în special³, sînt evidențiate și de cele două scrisori ale sale, adresate, în august 1776, lui Sigismund Everhardt, agentul polonez la Istanbul, care avea misiunea să trateze cu dregătorii otomani, prin intermediul ambasadorului rus la Istanbul, problema admiterii lui Boskamp în calitate de reprezentant diplomatic permanent al Poloniei.

Eforturile diplomației poloneze au fost torpilate, pe de o parte, de opoziția Porții Otomane care se temea că Boskamp, care se afla deja la Istanbul, va servi interesele Rusiei, iar pe de altă, de faptul că însăși Rusia a renunțat să mai sprijine demersurile Poloniei, cum o făcuse la început. De aceea, la sfîrșitul anului 1777, Boskamp a primit ordinul formal de la rege să se reîntoarcă în țară, dar a mai rămas în capitala otomană pînă în primăvara anului următor. Din ordinul regelui, la Istanbul a rămas Anton Dzieduszycki care urma să se îngrijească de afacerile curente cu Poarta Otomană.

Între timp, domnia Moldovei o luase, în împrejurări bine cunoscute, fostul mare dragoman al Porții Otomane, Constantin Moruzi. Ca reprezentant, în sensul cel mai strict al cuvîntului, al intereselor politice ale Porții Otomane, noul domn a avut, față de Polonia, o atitudine total deosebită de a predecesorului său, Grigore Al. Ghica. Această atitudine reiese clar în evidență din corespondența pe care a purtat-o el cu Karol Boskamp, cu ocazia întoarcerii acestuia din urmă, prin Moldova, în Polonia. Totodată, această corespondență pune în lumină, o dată în plus, și felul în care concepea consilierul intim al regelui raporturile politice ale Poloniei cu Moldova.

Prima dezmembrare a Poloniei i-a creat acestui stat nu numai dificultăți de ordin politic, ci și economic. Îngrădirea considerabilă a posibilităților sale de a face comerț pe Vistula și de ieșire la Marea Baltică a făcut ca ieșirea la Marea Neagră, unul din vechile sale deziderate, să apară, în noile împrejurări, ca singura posibilitate de diminuare, cel puțin parțială, a efectelor economice generate de dezmembrarea sa teritorială. Ca urmare, autoritățile poloneze nu au cruțat nici un efort pentru a determina Poarta Otomană să consimtă la liberalizarea comerțului polonez, nu numai pe uscat, în provinciile limitrofe ale Imperiului otoman, adică Moldova și Țara Românească, ci și la acordarea dreptului de navigație a vaselor sale comerciale pe Nistru, Marea Neagră și chiar Strîmtori⁴, fapt care reiese și din unele din aceste documente. Realizarea aceluia obiectiv a fost împiedicată însă nu numai de opoziția Porții Otomane care, din motive lesne de înțeles, nu era dispusă să faciliteze, în măsura dorită de către autoritățile poloneze, comerțul acestor țări cu Imperiul otoman, în general, și, deci, și cu țările române, ci, într-o oarecare măsură, și de atitudinea lui Constantin Moruzi. Concluzentă în acest sens este interdicerea, în 1778, a importării vodcii din Polonia. Măsura a fost determinată, printre altele, și de faptul că marea boiarime moldoveană, în căutare de noi surse de venituri, înființase o serie de instalații care prelucrau materia primă de pe moșii. Dintre acestea, cele mai numeroase erau cele pentru producerea rachiiului, al căror număr a sporit, mai ales în a doua jumătate a secolului. Cum aceste instalații constituiau o sursă de venituri nu numai pentru stăpîni de moșii, ci și pentru domnie, Constantin Moruzi le-a acordat o serie de privilegii⁵ și, pentru a le feri de concurența produselor similare poloneze.

² Cf. și Gh. Duzinchevici, *Contribuțiuni la istoria relațiilor româno-polone în timpul lui Grigore Ghica 1776—1777*, p. 1—3.

³ Władysław Konopczyński, *Polska a Turcja 1683—1792* (Polonia și Turcia 1683—1792), Warszawa, 1936, Nakładem Instytutu Wschodniego w Warszawie, p. 278—281.

⁴ Cf. în acest sens Władysław Konopczyński, *op. cit.*, p. 264—267; Jan Reychman, *Życie polskie w Stanbule w XVIII wieku* (Viața poloneză la Istanbul în secolul al XVIII-lea), t. I., 1959, Państwowy Instytut Wydawniczy, p. 48.

⁵ Cf. și Władysław Konopczyński, *op. cit.*, p. 271 și urm.

⁶ Cf. Alexandru C. Goța, *Începuturile industriei alcoolului în Moldova*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, VIII, 1971, p. 145—148.

a luat măsura menționată. Interdicția a provocat însă o puternică reacție din partea autorităților poloneze care au uzat de toate mijloacele politice, diplomatice și economice pentru a determina anularea ei, întrucât măsura afecta în mod deosebit mai ales interesele magnaților din Podolia, producători de voadcă din cereale. În pofida acelor eforturi, domnul nu a renunțat la ea, din motivele arătate, atitudine pe care au adoptat-o și succesorii săi⁷. Documentele care se referă la această problemă aduc noile elemente menite să elucideze unele aspecte necunoscute sau mai puțin cunoscute ale ei. Este vorba, în special, de presiunile exercitate de către autoritățile poloneze asupra lui Constantin Moruzi, dintre care rețin atenția și încercările de a interzice, drept represalii, importarea de către Moldova a cerealelor din Polonia. Acest din urmă aspect, mai puțin cunoscut, al relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea este reliefat și de scrisoarea lui Anton Dzieduszycki, din 23 martie 1781.

Ordonarea documentelor s-a făcut pe criteriu cronologic. Am păstrat, în cea mai mare parte, ortografia originală. Între paranteze unghiulare au fost puse toate completările noastre, precum și unele cuvinte de legătură, în traducerea documentelor poloneze, absolut necesare pentru înțelegerea sensului frazelor. Stabilirea elementelor diplomatice ale actelor lipsite de acestea s-a făcut după alte documente care se referă la aceleași probleme.

1. Varșovia, 17 august 1776

< Karol Boskamp către Blarfeld >⁸

M. d'Ogrodzki⁹ m'a communiqué tout ce que vous lui mandez sur la mission en question. Tout ce que vous avez dit sur la marche de cette entreprise mercantile à notre ami et Correspondant, le Ministre Russe est fort judicieux et adroit. Mais il ne sera guère fournir de notre côté aucune réponse si ce n'est qu'on se remet à votre savoir faire. Est que Stakief¹⁰ n'aimerait donc pas que ceci eut été entamé par cet autre correspondant, le P^{re} de Moldavie, comme son homme d'affaire Jakowaki¹¹ là-bas l'eût souhaité? Je suis toujours surpris de ce que ce bavard et tripoteur, La Roche¹², a répandu là-bas sur le voyage et la destination de votre grand ami, moi, à Constantinople, dans un temps que sûrement il n'en était question, quoique l'événement ait vérifié la chose. Je suis charmé d'un côté de ce que notre ami commun, le ministre de Russie, soit persuadé de mon attachement, à sa Cour, quoique cela ne fait pas une des meilleures recommandations auprès de la Porte. Sans doute, il fait appréhender des exclusion en fait de mariage avec elle. Si cette quinteuse n'est pas encore devenue sage et voulut comme vous paraissez l'appréhender rompre ou annuler les fiançailles de Kainardzik, je crois bien qu'elle perdit contre son attente son galant prétendu ou dont elle se flatte au moins Vienne et que celui-ci se concerta, comme il y a grande apparence, si le mariage recule et la guerre recommence avec Petersb (bourg), pour lui donner un prie dans le cul¹³. En ce cas, je serais bien d'avis que la cuisinier, le Roi et la République, réclamât sa légitime contre cette femme capricieuse, insolent et inconstant en lui déclarant la guerre en forme et repetant¹⁴ la Moldavie, son ancien héritage.

(AGAD, fond Zbiór Popielów, Ms. 426, p. 470—471 : orig. conceptului scrisorii).

⁷ Vezi și Gh. Duzinchevici, *Contribuții la istoria legăturilor comerciale româno-poloneze în secolul al XVIII-lea*, passim; Jan Reychman, *Zarys handlowy polsko-turecki o handel wódka, w. XVIII w.* (Conflictul polono-turc în legătură cu comerțul vodcii în sec. al XVIII-lea), în „Rocznik dziejów społecznych i gospodarczych”, Tom. XIII, Rok 1951, Poznań, 1951, passim.

⁸ Pseudonimul lui Sigismund Everhardt.

⁹ Șeful cancelariei regale.

¹⁰ Ambasadorul Rusiei la Istanbul.

¹¹ Capuchehaia domnului Moldovei, Grigore Al. Ghica, la Istanbul.

¹² Agent al diplomației franceze. Între 1758—1769 a fost în serviciul domnilor Moldovei, în calitate de secretar pentru corespondența străină și de rezident la Varșovia, iar apoi a îndeplinit unele misiuni de informare în Polonia, din însărcinarea ambasadorului francez la Istanbul.

¹³Așa în orig.

¹⁴ Greșit, pentru „reprenant”.

2. Varşovia, 30 august 1776.

(Karol Boskamp câtre Blarfeld)

Vos lettres du 4 du courant sous couvert de Stakieff à Stackelberg¹ sont arrivées ici, le 23 du même mois. Ce que vous y marqués sur l'éloignement de la Porte pour notre affaire par la voye Russe n'a fait donner l'idée à la Cour de faire écrire par le commandant de Kamieniec, Mr. de Witte, très bien avec le Pacha de Choczim, Melek Mehemed, au nom de la Cour, deux lettres d'une même teneur l'une à ce gouverneur Turk et l'autre au P^{oe} de Moldavie et ce qu'on fait aujourd'hui par estafette. Ces lettres sont motivées sur la grande surprise occasionnée par vos rapports des demandes faites à vous par l'Interpret de la Porte² sur une nouvelle ligue et la naissance des nouveaux troubles en Pologne et à cette occasion la Cour fait aussi poliment et obligement par la Poste temoigner, moyennent ce Pacha et ce Prince, sa sensibilité amicale à la Porte à cause du retardement du ferman demandé, avec une sorte d'excuse de ce que Vous aurés été dans le cas d'en faire la première proposition à la Porte par le Ministre d'une Cour et nommement de celui de Russie, n'ayant pas en pour Vous d'autre voye plus naturelle pour cela. L'on prie le Pacha et le P^{oe}, chacun de son côté, de contribuer à l'expédition du dit ferman et à la réception de notre Internonce. Mr. de Witte a ordre de Vous envoyer à la première occasion d'un courrier Russe passant par Choczim, sous couvert de Mr. de Stakieff, les réponses du Pacha et du P^{oe} à Mr. de Witte pour Vous servir de pièces justificatives contre ces avis prétendus de la Porte sur des troubles en Pologne et contre ce que l'ambas < sa > d < eur > ture de retour de la Russie peut avoir appris de faux à cet égard et rapporté à Const<antino>ple. Cet expédient ne peut pas déplaire aux Russes là—bas puisqu'il sert à désarmer nos adversaires et leurs inventeurs de ces nouvelles pour tenir la Porte en halein contre la Russie et la Pologne. Le commandant dit aussi dans ces lettres que la République est assemblée en Diète confédérée auprès du Roi, pour le maintien de sa liberté et de ces lois et que les choses étant disposées comme elles le sont, il est, moralement impossible que personne en Pologne puisse avoir seulement l'idée d'une nouvelle ligue, qu'au reste ne saurait mieux que par notre internonce être informée sur tout ce qui concerne nos affaires et la disposition amicale du Roi et de la République envers la Porte. On a fait écrire tout ceci pour ôter à la Porte toute raison raisonnable de différer ce que Vous lui avés demandé par mémoire qui est fort approuvé ici. La Porte peut voir par tout ceci que nous agirons de bon foi avec Elle. Vous devés, à l'heure qu'il est, avoir appris les représentations que le Ministre de Vienne devait faire à la Porte en faveur de la Russie relativement à l'accélération de l'exécution du traité de Kainargik. Je crois que Vous en avoir appris préalablement quelque chose dans une de mes précédents par Vienne. Peut-être de Witte Vous enverra-t'il aussi copies des lettres qu'il doit écrire et qu'on lui envoie toutes faites d'ici. Il y a dans ces des motifs puissans personnels pour le Pacha et le P^{oe} de s'intéresser fortement auprès de leur Cour pour notre affaire. Mgr. Ogrodzki, aussi bien que moi—Vous écrirons encore à l'occasion de ce que Witte Vous enverra par courrier Russe de même que par l'ordinaire prochaine par Vienne. Je ne suis pas éloigné de croire qu'on portera encore la France à s'intéresser à notre affaire s'il le faudra à la fin. Cependant il faut espérer qu'à l'heure qu'il est elle sera en termes par Votre savoir faire de n'avoir que faire de toutes entraves ou préventions mal fondées contre la personne de Mr. Boscamp et, relativement à son attachement pour la Russie, Vous n'avez qu'à assurer qu'en cas que Mr. Boscamp soit nommé, ce que Vous ne savés pourtant pas encore, on aura lieu d'être plus content de lui que de pas aucun autre Polonais, com<(m)e> il l'est depuis nombre d'années. Quant au titre, il en sera suffisamment déclaré qu'il est auprès du Roi et de la République dans le Conseil permanent ce que <d'ailleurs> Vous savés. Au rest, si l'on ne Vous parle pas de Mr. de Boscamp n'en parlés pas non plus, disant en général que la Cour n'enverra pesonne dont la Porte n'eût tant bien d'être très contente, mais qu'il ne faut pas donner exclusion à pesonne dans un État libre, comme nous accepterons tout Ministre de la Porte sans demander qu'il est.

Vous pourrèz répondre pour Mr. Boscamp par écrit que la Porte sera très contente de lui et qu'au premier mécontentement qu'il lui donnerait il sera sur ses plaintes et, lui ne pouvant pas se justifier, d'abord rappellé.

On a remis cette lettre pour Vous au P^{oe} de Moldavie à Jassi à Votre adresse de Mr. Everhardt et celle ci sous couvert et l'adresse de Mr. de Stackieff à qui on écrit trois mots;

¹ Ambasadorul rus la Varşovia.

² Constantin Moruzi.

ainsi qu'à Mr. Everhardt à qui Vous pouvez dire que la remise demandée lui sera envoyée incessamment et que l'attachement supposé à lui pour la Russie n'a rien d'incompatible avec son affection particulière pour la Turquie pourvu qu'on lui fournisse l'occasion de la prouver à la Porte.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 426, p. 474—483, originalul conceptului scrisorii)

3. Constantinopol, 24 septembrie 1777

(Karol Boskamp către regele Poloniei >

Sire,

Quant aux fermans dont Elle désire de savoir le dispositif pour pouvoir en insérer sur les avantages que j'avais dit dans une de mes dépêches d'office, s'en pouvoir tirer pour servir de base aux transactions de notre commerce à faire avec la Porte, j'ai l'honneur de L'informer qu'y ayant obtenu pour nos marchands arrivés alors de payer à la douane et une fois seulement sur le pied des autres nations Européennes, savoir trois pour cent là où ils payaient autrefois sur celui des rayas, qu'aussi vu qu'il n'y a rien de précis la dessus dans nos traités de Paix avec la Porte et avaient été outre cela assujettis à des exactions arbitraires en Moldavie, cet exemple (et les exemples ont force de loi ici) pourra être cité lors du Traité en question. Je veux dire que c'est un autant de gagné sur l'ennemi.

Sire,

de Votre Mjasté le très humble..... etc.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 235, f. 135, 135 v., copie).

4. Provadia, 16 mai 1778

< Karol Boskamp > către Constantin Moruzi

Le changement qu'il a plu à la Sublime Porte d'apporter par nouveau ferman arrivé ici aujourd'hui par un vezir Tartare à l'ancien, quant à la direction de ma Route, me privant de l'honneur et de doux espoir de lui faire ma révérence en personne et en Sa Résidence, me met dans le cas de La prier instamment de vouloir bien donner ses ordres à Galatz pour que les effets que j'y avais envoyés par mer pour l'inspection d'un de mes gens, muni d'un Firman de la Porte, me trouvassent quelque part sur mon passage dans sa principauté. Si toutefois V. A. pourrait, sans inconvénient et en considération de la Route pénible qui est prescrite dans le Ferman, permettre que pour me rafraichir moi et mon monde je passasse par sa dite Résidence comme un endroit proche ou assez près de la ville pour pouvoir m'aboucher avec elle sans cérémonies obligation que je lui en aurais infinie.

J'ajoute encore une prière à celle de dessus ; c'est de permettre, si faire se pourra, que mes bagages, pour ne pas les déranger fussent sur les mêmes chariots loués à Const<anti>n<o>-ple, transportés jusqu'à Choltzin, de la même manière que le commissaire de la Porte qui est mon Conducteur s'en est engagé avec les boyars ou notables des districts par où nous avons passés jusqu'ici et passeront jusqu'au Danube ; cela préviendrait tous désagréments et embarras pour moi et mon monde, et ne dérangerait pas les bagages : au rest E le en disposera selon son bon plaisir.

Je prens encore la liberté de réitérer à V. A. mes instances touchant les lettrres à moi adressantés¹ faits de chez nous ou de Const<antino>ple pour qu'elle daigne me les envoyer.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 346, 346 v., copie).

¹ Așa în orig.

5. Iași, 8/20 mai 1778.

Constantin Moruzi către Karol Boskamp

Monsieur !

En apprenant Votre départ de Constantinople et Votre approche aux frontières de Moldavie, j'ai l'honneur de répondre aux Lettres que Vous m'avez faite l'honneur de m'écrire il y a quelque tems passé et en même tems de Vous notifier que je viens de recevoir un Fer-man de la Sublime Porte, par lequel on m'avertie de Votre retour, et de Votre passage de Moldavie. En conséquence de cet Ordre Suprême j'ai envoyé le Porteur de la présente, mon Bojar Thomas Dimaki, pour Vous accompagner et Vous assigner les Quartiers de Stations, et je lui ai donné les ordres les plus précis de Vous procurer sur la route toutes les facilités et com(m)odités possibles et je serai charmé d'entendre que Vous y restiez tout à fait satisfait de ses attentions, et de ses services. Touchant les Effets que Vous avez envoyés par Mer, j'ai ordonné à mes Porcalaps de Galtz de les garder, jusqu'à ce que Vous disposiez comment doivent ils les expédier plus outre. Les Lettres que Vous m'aviez recom(m)endés ont été expédiées toujours sans le moindre délai à Camieniec, et je me ferai encore à l'avenir un très sensible plaisir de pouvoir Vous témoigner par des preuves plus réel mon Estime toute particulière que j'ai pour Votre digne Personne. En attendant, j'ai l'honneur d'être avec la consideration la plus parfaite,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant servit(eur),

Constantinus Murusi

Jassi, ce 8 de Mai s. v. 1778.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 344, 344 v, orig.).

6. Iași, 12/24 mai 1778.

Constantin Moruzi către Karol Boskamp

Monsieur !

Je vien de recevoir Votre très obligeante Lettre, écrite de Provadhia le 16me du Mai s. n., et je suis sensible aux sentimens sincères de Votre Amitié qui m'a été toujours chère et que Vous prouvez par le désir que Vous avez de passer par Jassi. Je serais très charmé Mons. d'avoir Cette Satisfaction de Vous recevoir ici, et de Vous faire la réception et les honnetetés dûes à Votre Rang et à Vos Mérites si distingués, mais je suis bien embarrassé de me voir dans l'impossibilité à seconder Vos Souhais en celà, conservant mon devoir indispensable d'exécuter les Ordres Suprêmes de la Sublime Porte contenus dans le haut Fer-man que j'ai reçu. L'Agà Votre Maimandar n'oserait aussi jamais prendre d'autre partie, que de suivre exactement le contenu de l'Ordre Suprême. Je me flatte donc Mons. que par la droiture et la délicatesse de ses sentimens, Vous excuserez ma circonspection sur ce sujet. J'ai donné déjà les Ordres les plus précis à mon Bojar Thomas Dimaki que j'ai envoyé il y a quelques jours pour Vous accompagner pendant Votre passage de Moldavie et Vous procurer toutes les facilités et com(m)odités possibles, afin que Vous soiez tout à fait satisfait de ses Services. Il est très habile pour une telle com(m)ission, c'est pourquoi je l'ai choisi parmi les autres de mes Boiars. D'ailleurs la saison est très douce et Vous y trouverez com(m)ode j'espère partout les agrémens possibles.

Touchant les Bagages, ils peuvent rester comme Vous le Souhaitez sur les même chariots dont Vous faites mention jusqu'à Chotzin. J'en donnerai les Ordres nécessaires pour cette affaire.

Vos dépêches ont été, et seront toujours exactement expédiées à leurs destination, et je serai encore à l'avenir tout prêt de Vous servir dans d'autres occasions, lorsque Vous aurez la bonté de me les fournir. Aiant l'honneur d'être avec l'estime et la consideration la plus parfaite,

Monsieur;

Votre très humble et très obeissant serviteur,

Constantinus Murusi

Jassi, ce 12me de Mai, s. v. 1778.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 345, 345 v, orig.).

7. Isaccea, 28 mai 1778.

(Karol Boskamp către Constantin Moruzi)

En réponse aux deux Lettres dont V. A. m'a successivement honoré du 8 et 12 d. e. reçues, l'une par le Tartare de mon conducteur turc avant-hier à Tylydzy, l'autre hier en cet endroit par Mr. Tomaso Dymaki, j'ai l'honneur de lui remercier d'abord des expressions gracieuses à mon adresse ainsi que de la Condescendance amicale de sa part à mes prières ; ensuite de la supplier de vouloir bien enjoindre à son Boyar Toinass Dymaki de tâcher de concilier la rigueur du devoir envers son Prince et Maître avec sa complaisance, que je pourrais exiger de sa part et d'être moins raide en ceci qu'il ne l'a paru jusqu'ici, principalement à l'égard du terme de mon transport, lui ne parlant que de celui qui sépare les terres de l'obéissance de V. A. avec le district de Choltzim, tandis qu'il est dit dans le fermian Imp(érial) que S. A. le Prince de Moldavie en est chargé jusqu'à la frontière Hudm Basina¹. Je ne recoit là dessus d'autre explication comme il peut avoir raison, que les ordres précis de V. A. auxquels je La prie aussi de joindre ceux de me faire passer par la Contrée la plus habitée et agréable ; devant je pense Lui être indifférent par où je passe pourvu que je ne touche pas la Ville de Jassi, comme je m'en garderai bien par la seule considération que cela pourrait être désagréable à V. A. premièrement n'étant pas conforme à la teneur des sacrés Ordres de S. H. et en second lieu n'étant pas de Votre convenance pour les raisons alléguées dans ses Lettres. Si Elle joint à ces ordres, comme je l'en supplie, celui de faire jouir mon Drogman, selon l'ancien usage et conformément à ce qui a fait mon Meymandar sur terre turque depuis Constantinople jusqu'ici de quelque bénéfice que les Turcs (nomment ainsi),² Elle ajoutera considérablement aux obligations que je Lui ai déjà, ayant au rest l'honneurs etc.....

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 250, copie).

8. Iași, 20 mai/1 iunie 1778

Constantin Moruzi către Karol Boskamp

Monsieur,

En répons de Votre très obligeant Lettre du 28me du Mai S. N. je ne manque pas de Vous assurer de nouveau que j'ai donné déjà les ordres les plus précis à mon Bojar L'Aga Thomas Dimachi pour Vous servir et Vous contenter dans tout ce qu'il lui sera possible, en facilitant Votre voyage par le chemin le plus droit et le plus com(m)ode ; et conformément à Vos Souhais, voici que je lui et réitéré mes Ordres d'avoir les soins les plus pressés, tant pour l'observation exacte du Haut Firman et des usages comme dans les occasions semblables, com(m) e aussi pour Votre contentement et com(m) odité. Mais, s'il ne pourra Vous satisfaire en tous com(m) e Vous le Souhaiteriez, je Vous prie Mons(ieur) de l'attribuer au in(n) ombrables occupations des circonstances actuelles qui me mettent hors d'état de Vous servir, proportion(n) ement à mes desirs si ardents et à mon empressement de Vous satisfaire, com(m) e le dit mon Bojar Vous en assurera de cette vérité, car je ne souhaiterais point d'autre chose que de Vous assurer dans cette occasion, et toujours, de mon attention et de l'estime toute particulière que j'ai pour Votre Digne Personne, avec la quelle j'ai l'honneur d'être

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,
Constantinus Murusi

Iassi, ce 20me de Mai s. v. 1778.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 347, orig.).

¹ Așa în orig.

² Ilizibil

9. F. 1, 5 iunie 1778

Karol Boskamp către marele secretar al Coroanei¹

P. S. L'officier Conducteur de Son Altesse Moldave m'ayant chicané à outrance, tant relativement à la Route et à la distance de stations qu'à l'acquit du Tain, j'ai été dans le cas de m'en plaindre à lui contre l'irrégularité et la conduite du dit officier par une Lettre, dont je vous enverrai Copie à la première occasion. Je ne crois pas que cet homme soit jamais de nos amis à moins de quelques insinuations Bourbonnaises. Outre son principe général et commune à tous les Hospodars de nous tenir aussi éloignés de toute correspondance directe avec la Porte et de nous avilir auprès d'Elle au suprême degré, il me paraît avoir encore un motif particulier, fondé sur quelques vues d'un politique très hasardeuse. Enfin, cet homme ne veut rien pour notre Cour, il a en la faute vanité de vouloir sonder le courier Lehman à son dernier passage par Jassi s'il n'était pas porteur d'une lettre de félicitation pour lui du Roi. Tournadzi Oglou Mehmet Pacha à 3 queues doit, me vient — on dire, se rendre immédiatement avec quelques milliers d'hommes à Soroka où le P^oe de Moldavie a dû envoyer tous les Bateliers le long du Pruth qu'il a pu ramasser.

Je joins ici une lettre du supérieur des nos Pères Conventuels à Jassi Votre Excellence en pourra juger combien l'on² s'y écarté du devoir et du maintien des droits de nos protégés.

Le nommé Cesarati, ci-devant medecin du Castellan de Cracovie, se trouve à Jassi au service du P^oe Hospodar. Votre Excellence se souviendra de ce que je Lui en ai écrit en son temps. Il a écrit à Mr. Kicki une lettre assez sotté. Ce qu'il avait dit à nos Messieurs à Pera ne cadre pas avec sa situation d'à présent; son sort, qui devait être fort risquant à ce qu'il était imaginé, n'a d'abord rien de fâcheux.

J'avais oublié de Vous dire Monseigneur que Mr. de Stakieff m'a écrit dans sa dernière Lettre, dont j'envoie ci-joint un extrait, que quant à la Porte vis-à-vis de sa Cour c'est toujours l'ancien Chanson et qu'elle attendait la réponse de Mr. de Romanzow.

(AGAD, fond Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 355, 355 v., copie).

10. F. 1, 6 iunie 1778

(Karol Boskamp către Constantin Moruzi)

Toutes les Lettres de V. A., relatives à mon passage par cette partie de la domination de l'Empire Ottoman, notre ancien voisin et ami, sont remplies des expressions de son amitié précieuse envers moi et me promettent conformément à la teneur expresse de haut ferman Im (péria)le toutes les commodités possibles durant mon passage et séjour dans le territoire de son gouvernement moyennant la direction de Son Boyar Tomaso Dy-maki, à qui Elle dit avoir donné les ordres les plus précis là-dessus.

Je suis fâché d'être dans le triple cas de devoir manifester à V. A. que quant à cette commodité, garantie par le ferman de la Sublime Porte et promise par V. A., il n'y a rien de plus opposé que les ordres qu'Elle dit avoir donnés pour cet effet et la Route ainsi que les Stations que le dit Boyar me fait faire en surprenant ma bon foi sur les distances qui se trouvent toujours 3 à 4 et 5 heures de plus qu'il ne les annonce: d'où il résulte qu'après des Stations pareilles qui ressemblent plutôt à des cours tarlares qu'à des Konaks du ministre d'une puissance voisine et amie du Souverain de V. A. il faut faire nécessairement des otouraks qu'on ne serait pas si on me ferait marcher par des Routes pratiquées pour des Ministres et selon les stations usitées. Il en résulte encore, comme il vien d'arriver que les essieux de voitures prennent feu à cause de la célérité qu'il faut mettre pour arriver à des Konaks, sans qu'il en résulte aucun soulagement pour la Caisse de V. A.. J'infère de tout ceci et je dois l'inférer des protestations de sa précieuse amitié pour moi, que ses ordres ou sont mal exécutés à mon égard ou, si ceux que V. A. a donnés au Conducteur Tomasso sont précisément tels, l'on a osé l'informer mal sur les distances des dits konaks jusqu'ici, ainsi que sur la route affreuse qu'on m'a fait tenir.

¹ Din scrisoare se păstrează doar acest post scriptum.

² Constantin Moruzi (n. ns.).

Je n'ai pu lui celer ces plaintes, sachant que son équité, sa connaissance parfaite des sentiments de ses maîtres envers ma Cour et enfin son amitié si respectée pour moi, désapprouveront un tel procédé, ainsi que l'inexactitude que le dit Boyar met dans l'acquit du Tayn qui m'est dû. Il doit être connu à Elle avec quels égards et quelle ponctualité en toutes choses le Ministre de S. M^{te} Impériale Ott (oma) ne a été traité chez nous. Elle n'ignore pas non plus comme ancien Secrétaire dans les affaires d'État de la S. Porte combien la parfaite égalité et un procédé parallèle sont requis et exigés en pareilles choses de Cour à Cour. Ce n'est pas que je veuille faire un affaire d'État d'un chose qui me concerne, quoique Ministre et Moussefir du G (ran) d S(eigneu)r, mai je veux dire sellement que les subalternes peuvent quelques fois occasionner des désagréments qui peuvent avoir des suites en temps et lieux s'ils osent s'écarter des ordres et des intentions de leurs maîtres ; car, je le répète, rien de plus obligeant, de flatteur et de satisfaisant pour moi que les promesses gracieuses de V. A. à l'égard de mon passage et rien de plus contraire à ceci que la manière dont on me conduit dans sa principauté.

J'ai l'honneur d'être.....

P. S. Depuis ma lettre signée, l'officier de V. A., mon conducteur, vien de faire à mon Drogman, qui aura l'honneur de lui présenter cette Lettre avec ses respects et mes obeissances, une proposition des plus étrange touchant l'acquit du Tayn en nature selon le Fer-man, il n'a pû ou n'a pas voulu le faire pendant tant des Konaks, et pour cette raison l'on a remis à Tyieszte à mon conducteur, l'aga Zaym, pour quatre Konaks 900 piastres à raison de 225 par jour, sur le même pied que le dit Zaym était convenu avec moi avant de partir de Constantinople et selon la taxe ou lefi que les Ministres de mon rang en ont constamment fait à Chotzim, hors même que les denrées étaient à meilleur marché qu'à présent. Or je m'étonne que le Commissaire moldave a proposé maintenant de changer l'arrangement fait avec mon Conducteur le Zaym, arrangement même exécuté déjà pour les quatre premiers Konaks. Le porteur aura l'honneur de lui expliquer tout ceci, comme mes autre griefs plus au long, et j'espère qu'Elle se rendra à ces raisons ; au rest, la taxe et lefi doit aux frontières être fait et arrangé entre le meymandar Turc, le commissaire moldave et l'Intendant du Ministre ou bien le Commissaire Turc doit produire un si fait à Constantinople par le Département du Trésor de la S. Porte et, si l'on peut produire une telle taxe faite par ordre de la S. Porte, il convient de s'y soumettre.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 357, 357 v., copie).

11. Iași, 27 mai/8 iunie 1778

Constantin Moruzi către Karol Boskamp

Monsieur,

Mon devoir indispensable d'exécuter ponctuellement les Ordres de la Sublime Porte me rend toujours heureux, en me fournissant l'occasion de prouver mon attention inexprimable au Ministre de Sa Maj (es) té le Roy, et de la S. République de Pologne, comme une des Puissances Amies et Voisines de Sa Maj (es) té Impéria (l) e, mon très Auguste, très Puissant, très Clément et très Gracieux Souverain et Maître, et de témoigner mon estime particulière à mon ancien Ami, au mérite du quel, rendant la justice convenable, je me flatte au moins d'avoir donné (autant qu'il m'a été permis par les inalterable principes de mon devoir) des preuves convaincantes de ma Sincere propension. C'est ce que naturellement Mons. Vous fait faire mention de mon Amitié parfaite dans toutes Vos Lettres bien obligentes La franchise et la désintéressement ayant été mes principes exactement observés, ne sauraient pas être que mes guides dans toute ma carrière. C'est donc avec la même Sincérité toujours professée que j'ai expliqué emplement à Mons(ieur) Son Dragoman tout ce qui concerne Votre Voyage, dont les préparatifs avaient été faits à Galatz avant l'arrivée du dernier Ordre. Si dans les Villages depuis Issactza on ne peut avoir tous les agréments qu'on a peine dans les Villes, c'est justement la raison qu'on doit tout Voyage être pénible. Les Pachas et tous les Seigneurs bien distingués sont toujours nécessités par les mêmes endroits. Quant à la distance des Stations, je crois qu'on a une règle observée pour tous les Ministres du nombre des Conacks depuis le Danube jusqu'au Niester et pour les Tains je crois que la Som (m) e acceptée par d'autres Ministres, et par Vous Même Mons., suffi-

rait pour règle, sans déroger à Son rang et sans préjudice à Son économie. D'ailleurs, s'il est permis au désintéressés, comme Moi, d'avoir au moins la seule consolation d'une conduite bien préjudicieuse à Leurs économie, je me flatte de pouvoir prétendre l'honⁿneur d'un temoin si digne et si éclairé com^(m)e mon Ancien et très cher Ami Mons^(ieur) l'Internones et après Envoï de Sa Maj^(es)té le Roy et de la S. République de Pologne, qui certainement me rendra cette justice, que si les circonstances présentes n'empêcheraient point mon inclination naturelle, j'aurais pour un avantage, l'occasion de faire toute sorte de complaisance. Cependant, quoique l'économie réglée est une qualité aujourd'hui bien estimée même parmi les Souverains les plus Grands et les plus éclairés, si sur ce principe mes Boïars ne peuvent décider d'eux même pour la somme d'argent qui ne s'attendaient pas par rapport à ce qui a été auparavant pratiqué, je ne crois pas que ce pouvait être un manque de Leurs devoir envers un Ministre, et com^(m)e Vous avez bien pensé Mons. d'écrire dans Votre très obligeante Lettre, que ce n'est pas une affaire d'État de semblables bagatelles, qui peuvent arriver par des inadvertances des subalternes, il est vrai que ni les rapports du voisinage et d'amitié entre Sa Maj^(es)té Imp^(erial)e, mon très Gracieux Souverain et Maître, et Sa Maj^(es)té le Roy et de la S. République de Pologne, ni notre Amitié particulière ne permettent pas de s'attacher à mille choses qui viennent d'arriver. Comme, par exemple, quelques expressions vagues, que Son Secrétaire, naturellement fatigué par le voiage, a laissé lui échapper et particulièrement le mot de notre Ami pour la Sacré Personne d'un souverain, tandis que tout autre qui en ferait usage, excepté Leurs egaux, les têtes Couronnées, donnerait à chacun occasion de quelque réponse badine. Enfin, com^(m)e toutes ces minucies seraient peu convenables à des Amis, par devoir et par des liens d'une Amitié particulière, je me borne à Vous Sous haïter le Voyage le plus heureux en Vous assurant d'avoir donné des Ordres à mes Boïar de régler l'affaire du Tain, avec les complaisances qui nous sont possibles dans les circonstances présentes, qui d'ailleurs n'ont qu'à fournir ou l'argent ou les denrées et les voitures en nature à l'officier destiné par la Sublime Porte, Mons^(ieur) le Zaim Aga. Au rest, j'ai l'honneur d'être avec l'estime et la Consideration la plus parfaite,

Monsieur,

Votre très humble et très obeissant Serviteur,
Constantinus Murusi

Iassi, ce 27 de Mai s. v 1778

(AGAD, fond Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 348—349, orig.).

12. Vasilăuți, 12 iunie 1778

(Karol Boskamp către Constantin Moruzi)

Avant que de quïller les terres moldaves, j'ai crû devoir prendre congé avec celui dont la Regence fait leur bonheur. C'est à l'occasion du retour de son Intendant en premier qui m'a requis de lui donner une Lettre pour V. A. que je m'en acquitte ainsi que de mes remerciements à l'égard des expressions amicales et des témoignages de bonté enver moi, contenus dans sa dernière reponse que mon Drogman m'a rendue.

Je saisis d'autant plus volontiers cette occasion, que la teneur de Sa Lettre me laisse entrevoir que quelques phrases tout naturelles (à mon avis et à celui de tous ceux qui passent pour posséder le français et le stile epistolaire en cette langue) ont besoin d'un commentaire, à cause du sens qu'il Lui a plu de leur prêter, et ne voulant pas qu'elles me fassent, tort en son esprit, mais désirant plutôt d'emporter son estime ; quant à ma façon d'écrire, aussi bien qu'à celle de penser et d'agir, V. A. me permettra de lui dire, que bien loin de trouver dans l'expression de *notre ancien ami et voisin* (que j'aime à repeter étant chere à mon coeur) prononcée par un polonais de la dernière classe même ne peut en son sens emporter autre signification que celle de l'ami et du voisin du Roi, de la République de Pologne, de tout le Corps de la nation, ce que V. A. avouera indubitablement être vrai, et ne contestera pas, j'espère ; le refus de l'assentiment à cette explication tout simple de la phrase en question menerait tout de suite à une discussion des mots, à une analogie grammaticale et à des vétilles d'analyse incongrues

dans une Lettre et l'on dirai que, qui parlant de lui même au singulier, comme il convient de la faire toujours dans une lettre qui ne dit jamais avoir l'air d'une patent ou d'une écrit diplomatique ; et comme il const que je aye fait employé subsecutivement les mots de nous ou de *notres* ne peut jamais être taxé de vouloir rapporter ces personnes à lui même exclusivement ; mais il est clair alors qu'en disant *notre* il le rapporte à un Tout, à un Chef, dont il fait partie ou dont il est sujet, comme j'ai l'honneur d'être de la République de Pologne et du Roi mon très gracieux maître, et pour qui réfléchit au commencement de l'oraison dominicale avec quel nous apostrophons le Bon Dieu même, en disant notre Père, comme celui du Genre humain, la phrase en question de *notre ami et voisin* ne peut pas paraître à quelque critique ou interprétation sinistre. C'est donc dans ce sens mon Prince que j'ai dit et dirai toujours en parlant de la sacrée personne et de toute tête Couronné voisin et ami de la Pologne et par conséquent de celle du puissant Empereur des Oth(oma)n's notre ancien ami et voisin et votre auguste souverain envers qui personne ne peut ni veut manquer d'égards dûs et connus à tout Souverains. En volci je pense plus qu'il ne faut pas pour me justifier auprès d'Elle moi et mon Secrétaire qui sachant au rest écrire et n'étant pas susceptible d'inadvertance en pareil cas, et je me flatte que V. A. n'a été indulte en erreur la dessus, que par son attention distraite ailleurs parlant d'occupations, ou bien par la lecture embrouillée de quelqu'un de ses gens. Quant aux autres articles dont il y est mention comme route, com(m)odité, tain je m'en rapport à qui j'ai dit dans mes précédentes, n'ayant demandé que l'alternative des vivres en nature, prescrits par order de la Porte, ou de la taxe ordinaire entre les contractants, toutes les fois qu'Elle n'est pas fixée par le Souverain même. Sur l'échelle de mon exemple en allant à Constantinople, la Caise de V. A. aurait perdu vâque¹. Pour les deux tiers des vivres d'alors j'ai tiré de son prédécesseur 170 piastres environ et depuis Rorhidzia 200 de sorte que la liste d'aujourd'hui contenen un tiers de plus V. A. voit que sur ce pied-là j'aurais en bonne arithmétique et à proportion pour demander au delà de 225 piastres(tres) pour l'équivalent estimé partout tel, du total de mon tain de voyage. L'exemple des autres ministres ne saurait préjudicier aux droits des Ministres de Pologne de mon Rang. La consideration des circonstances pourrait venir en consideration si les deux puissances en seraient convenues préalablement mais celle de la détérioration de nos finances n'ayant pas conté une obole de sacrifice à Numan Bey², de qui j'ai eu l'honneur d'être la réponse envers Sa Hoteusse et toute chose devant être egale en pareil cas de Cour à Cour, il eût été injuste que pour telle raison ou autre j'aurais en Moldavie dû renoncer à mon droit. L'économie que V. A. m'allègue comme adoptée par des grands princes, doit garantir nous autres Serveurs du G(ran)d(s) P(rin)ce(s) de n'être pas blâmés, lorsqu'il se moulent sur d'aussi respectables modèles dans leurs affaires pecuniaires. L'amitié dont V. A. m'a honoré lors de mon Ministère sous son Dragomanat et Secrétariat de la Porte, la deférence que nos anciens traités garantissent à nos Rois de la part de P^{re} Hospodar de Moldavie, comme limitropes d'une puissance anciennement amie de l'Ottomane, et d'autres considerations qui resultent de l'assietté politique des choses de ce bas monde, jointer aux assurances réitérées dans ses Lettres si obligentes, m'avaient d'abord fait expérer qu'il n'y aurait point de disputer entre moi et ses Boyars sur mes droits mais, comme Elle le dit bien, les inadvertances de Subalternes ne doivent pas altérer les anciennes liaisons des amis comme nous ; c'est sur ce principe équitable et genereux que fondé je lui demande la continuation de ses bontés et de sa précieuse amitié.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 236, f. 359—360, copie).

13. Larga, 15 iunie 1778

<Karol Boskamp către Constantin Moruzi>

Étant sur le point de sortir des frontières de cete Empire jusqu'où le Boyar de V. A., Tomaso Dimaki, m'a accompagné, et l'usage étant que le Ministre le renvoie muni d'une Lettre pour le Prince Son Commetent, je m'y conforme non seulement avec plaisir en lui

¹ Așa în orig.

² Solul Porții Otomane trimis la Varșovia.

remettant ces Lignex¹ pour Elle, occasion qui me met à même de pouvoir satisfaire mon désir de pouvoir lui témoigner le plus souvent que faire se pourra mes obéissances.

Comme je vais maintenant déposer le caractère publique (cas où les démarches qu'on fait ne sont pas toujours d'accord avec le penchant de Cœur) je la supplie de disposer de moi dans les Occasions comme d'un homme qui désire de lui prouver avec combien d'égards et d'attachement etc., etc.

(AGAD, *fond Zbiór Popielów*, Ms. 236, f. 361, copie).

14. Varşovia, 4 decembrie 1778.

Reprezentacya do Ie<go> Kr<ólewskie> Mości y Rady Nieustaiącej od Urodz <onego> Boskamp Lasopolskiego względem zakazu X<ię>cia Hospodara Moldawskiego wprowadzenia do Jego Kraju gorzalek z Podola. Czytana w Radzie, 4 Decembrie 1778.

Znaydując się w Konstantynopolu w charakterze Internuncjusza y Posła od Ie<go> Kr<ólewskie> M<oś>ci y Rz<eczpospo>ł<i>tej do Porty Ottomańskiej, gdy nowy Hospodar Moldawski postanowiony wyjechał do objęcia Rządów tego Xięstwa doniosłem był do Gabinetu Ie<go> Kr<ólewskie> M<o>ści że pomieniony Hospodar zamyślał zależyć tamże górzalnie do robienia wódek a zakazać wprowadzenia tych z Kraju Polskiego. Co też skutecznili wkrótce przybywszy do Jassów, Miasta Rezydencyi swojej, założywszy znaczne górzalnie w bliskości Potoszan, y wydawszy zakaz wpuszczać Polskie wódki. Słyszałem od jednego z ludzi zawiadanięcych skarbem Hospodarskim, że to ustanowienie przynosi intraty rocznej 300 kies, to jest 600 000 złt. Pols., z czego równa szkoda wynika dla obywatelów Polskich, mianowicie w Podolu, którzy inszego nie mają odbytu zboż swoich na wódki one tylko wyrobiwszy mieli z za Dniestru cokolwiek pieniędzy. Takowa oraz nowość sprzeciwia się Traktatowi Karłowickiemu między Polska y Porta zawartemu na Artykule Ósmym o wolności handłów między Poddanemi Obojga Państw, do którego Traktatu zachowania są obowiązani Hospodarowie Wołoski y Moldawski ani mogą ograniczać tej wolności której Obywatele Polscy używali zawsze sprzedawania produktów swoich pod jakimkolwiek nazwiskiem w Państwie Tureckim y równie w tych dwóch Prowincyach Porcie hołdowniczych. Jest nawet oprócz tego w Rządzie Tureckim roztropnem Prawem przepisana maxyma pozwalając wprowadzenie w ich Kraj wszystkich rzeczy do żywności potrzebnych i ogólnie do handlu należących.

Podaje to Urodz<ony> de Boskamp Lasopolski do wysokiej uwagi Ie<go> Kr<ólewskie> Mości i Prześwątnej Rady Nieustaiącej jeżeliby zdało się zalecić Urodzonemu Dzieduszyciemu aby przelożył Ministrom Porty Ottomańskiej te posłepki Hospodara Moldawskiego z naruszeniem uroczystego Traktatu przydając nakoniec oświadczenie, gdyby wyżej wyrażone racje skutku niewzięty, że przymuszona będzie Polska zakazać wzajemnie wprowadzenie soli i win Moldawskich.

Zdanie Departamentu Spraw Cudzoziemskich

Mnema Departament Spraw Cudzoziemskich że jest potrzeba :

1mo mieć kopie zakazu X<ię>cia Hospodara Moldawskiego wprowadzenia z Polski gorzalek do Jego Kraju i żebyby Urodzony de Boskamp Lasopolskiego starał się jej dostać
2do uczynić rekwiżycję do Kommissyi Skarbu Koronnego, jeżeli ma wiadomości o tym od Officyalistów swoich na komorach w pograniczy z Moldawską Ziemią ustanowionych, i żeby zalecono było tymże Officyalistom informować dokładnie Kommissyę Skarbową o tej okoliczności dla zalecenia potym Urodzonemu Dzieduszyciemu iak ma postępić z przelożeniem u Porty Ottomańskiej.

(AGAD, *fond Zbiór Popielów*, Ms. 236, f. 381, 381 v., copie).

Darea de seamă făcută Majestății Sale Regelui și Consilului Permanent de către nobilul de Boskamp Lasopolski în legătură cu interdicerea de către domnul Moldovei a introducerii în țara sa a rachiului din Polonia. Citită în ședința din 4 decembrie 1778.

¹ Așa în orig.

Aflîndu-mă la Constantinopol cu rangul de internunțiu și sol din partea Majestății Sale și Republicii la Poarta Otomană, cînd noul domn desemnat al Moldovei a plecat pentru a lua în primire conducerea acestui Principat, am comunicat Consiliului Majestății Sale că numitul domn intenționa să înființeze acolo instalații de produs rachiu și să interzică importarea acestora din Polonia. Ceea ce a și realizat în scurt timp după sosirea sa la Iași, orașul reședinței sale, înființînd importante instalații de produs rachiu în apropierea Botoșanilor și interzicînd importarea vodcii poloneze. Am auzit de la unul din oamenii care se ocupă cu finanțele domnului că aceste stabilimente aduc un venit anual de 300 de pungi, adică 600 000 de zloți polonezi, din care decurge o pierdere egală pentru cetățenii polonezi, în special pentru cei din Podolia care, neavînd altă posibilitate să vîndă grînele lor, numai din vodcă pot să cîștige ceva bani de peste Nistru. O astfel de inovație este contrară tratatului de la Carlowitz încheiat între Polonia și Poartă <și anume> articolului al optulea care prevede libertatea comerțului între supușii ambelor state, tratat pe care sînt obligați să-l respecte domnii Valahiei și Moldovei, care nu pot să limiteze această libertate de care cetățenii polonezi au beneficiat întotdeauna pentru a-și vinde produsele lor în statele trucești și, de asemenea, în aceste două provincii vasale ale Porții. În afară de aceasta, există chiar în legislația turcească legi care recomandă în mod deosebit să se permită introducerea în țările lor a tuturor lucrurilor necesare pentru alimentație și, în general, a celor care sînt destinate comerțului.

Nobilul de Boskamp Lasopolski supune aceasta înaltei atenții a Majestății Sale și a Consiliului Permanent pentru ca, dacă li se va părea necesar, să recomande nobilului Dzie duszycki să expună miniștrilor Porții Otomane această acțiune a domnului Moldovei cu violarea tratatului solemn, adăugînd la sfîrșitul declarației că, dacă rațiunile expuse mai sus nu vor fi luate în considerație, Polonia va fi constrînsă, la rîndul ei, să interzică importarea sării și vinului moldovenesc.

Opinia Departamentului Afacerilor străine

Departamentul Afacerilor străine consideră că este necesar :

1. să se aibă copia ordinului domnului Moldovei care interzice importarea rachiuului din Polonia în țara sa și dacă nobilul de Boskamp Lasopolski s-a străduit s-o obțină ;
2. să se întrebe Comisia financiară dacă are știre despre aceasta de la funcționarii săi de la vămile instalate la granița cu țara Moldovei și dacă li s-a recomandat acestor funcționari să informeze exact Comisia financiară despre această împrejurare, pentru i se recomanda apoi nobilului Dzie duszycki cum va trebui să procedeze cu demersurile la Poarta Otomană.

15. Jrychowa, lingă Mohylów, 23 martie 1781

A<nton> Dzie duszycki către marele cancelar al Coroanei

Jaśnie Wielmożny Mości Dobrodzieiu

Dokończone będąc czynności moje y żadne niebezpieczeństwo zarazy nieokazując się Chocimaj, zabieram się w powrót do Warszawy gdzie będę zaraz po Świętach dla attentowania dalszej destinacji mojej podług rozkazu Jego Królewskiej Mości, y treści wyrazów listu JWWMM Pana Dobrodzieia, pod datą 25 Stycznia.

Gdy już od bojaźni zarazy wyswobodzeni iesteśmy inna trwoga zaczyna ten kraj przerażać, bojaźń ogłodzenia z przyczyny zakopanej szarańczy, w kilku miejscach Ukrainy, Podola y Xięstwa Moldawy, to iest w Podolu między Kamienicem y Jaruga nad Dniestrem, tudzież za Ozaryńcami koło Szarogrodu y w kilku Miejskach wojewódstwa Braclawskiego, w Moldawy zaś w Powiecie Sorokim wzdłuż brzegów Dniestru. Xię<cie> I<ego> M<oś>ci Hospodara Moldawy, w swym kraju poczynił już z tey okazji potrzebne rozrządzenia, zakazawszy przed trzema niedzielami, w Moldawy cale y aby gorzałek niekarzono dla umnieyszenia konsumpcyi zboża, zalecając oraz zakupowania zboża w Polsce, celem wprowadzenia go do Moldawy. Wykupywanie w tym czasie wolne z Podola i z Ukrainy, mogłoby zupełnie z chleba kraj ogłodzić zwłaszcza przy dość nieurodzajnym Roku przeszłym y szko-dach które wyległa w kraju szarańcza uczynić może. W terażniejszym, wielce za tym

zdaie się potrzebne zabronienie wywozu zboża, w tey porze y te okolicznosci, dość ważne sądziłem abym o niej uwiadomił JWWMM Pana Dobrodzieia z raportem przyłączony, do J(eg)o X(ię)cia Jmci Marszałka Rady.

Już z doniesień zastanych temuż, wiadoma jest liczba wymarłych z zarazy ostatniej w okolicy Wołoczysk y Olexinca na 158, a na Ukrainie na 145 osób wynosząca, która liczba dość jest mała na rozległość, mieysce y gatunek zarazy.

Specyfikacya wydatków moich z summy 23 000 złotych Polskich wziętych na potrzeby publiczne z tey okolicznosci zasylam W. Jm. Panu Superintendentowi Prowincyi Ruskiej podług zlecenia Przeswiętney Komissyi Skarbu Koronnego.

Co si, tycze podróży destynowanej osoby do Stambułu mam ia z sobą z tamtąd przywieziony ferman, na powrót oraz służący ale z ten przez kilka miesięcy leży u mnie potrzebaby zasięgnąć uwiadomienia od Jm. Pana Pichelsteina ¹, czyli nowy ma być przysłany do powrotu, czyli też ten sam służyć może.

Powtórę kontraktu Rezydencyi naszej w Stambule uplywa termen w Kwietniu potrzebaby tedy dać temuż zlecenie aby inny dom na nowo skontraktował y obstałował w Stambule.

Z łaskawą kooperacyę JWWMM Pana Dobrodzieia wyrobiona dla tegoż gratyfikacya 200 taleri zachęci go do tym pilniejszey y gorliwszey usługi, pomnażając w nim pobudki wdzięczności.

Wyglądam niecierpliwie momentu przybycia mego do Warszawy y oświadczenia respect y przywiązanego uszanowania z którym nigdy być nieprzestam

JWWMM Pana Dobrodzieia nayuniszonym Sluge,

A. Dzieduszycki

Z. Jarychowa pod Mochilowem, die 23 Marca 1781.

P. S. Przyłączam llisty moje do J(eg)o X(ię)cia Marszałka Rady, do JW Marszałku Nad. Kor. Sekretarza Litt(ewski), Generala Komoszewskiego, JM Pana Konsyliarza Ewerhardt ².

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 399, p. 3—5, orig.).

Luminate, puternice binefăcătorule,

Fiind terminate acțiunile mele și nemaia rătindu-se nici un pericol de epidemie la Hotin, mă pregătesc să mă întorc la Varșovia, unde voi fi imediat după Sărbători, pentru a aștepta viitoarea mea destinație, conform ordinului Majestății Sale regale și conținutului indicațiilor scrisorii Ex. Sale, domnului binefăcător, din data de 25 ianuarie.

Cînd sîntem deja eliberați de teama de epidemie, alt pericol începe să amenințe această țară — teama de infometare, din cauza năvălirii lăcustelor în cîteva locuri din Ucraina, Podolia și Principatul Moldovei, adică în Podolia, între Camenița și Jaruga, pe Nistru, ca și la Ozarzyńca, în apropiere de Szarogrod și în cîteva locuri din voievodatul Braclaw, iar în Moldova în ținutul Soroca, în lungul malurilor Nistrului. Alteța Sa, domnul Moldovei, a întreprins, cu această ocazie, în țara sa, măsurile necesare, interzicînd, cu trei săptămîni în urmă, în întreaga Moldovă, să se mai producă rachiul, pentru micșorarea consumului de grlu, recomandînd, totodată, să se cumpere grlu în Polonia pentru a fi adus în Moldova. Cumpărarea liberă în acest timp, din Podolia și Ucraina, ar putea să sărăcească în întregime țara de pline, mai ales datorită faptului că anul trecut a fost un an destul de neroditor și a pagubelor pe care le-ar putea produce în țară lăcustele. În prezent, din această cauză, apare foarte necesară interdicerea exportului grlului, în acest timp și în aceste împrejurări, și am considerat ca fiind destul de important s-o informez despre aceasta pe Ex. Sa, domnul binefăcător, o dată cu raportul alăturat pentru Ex. Sa, mareșalul Seimului.

Deja, din datele trimise pînă acuma, se știe numărul morților din cauza ultimei epidemii: în împrejurimile Wołosczyk-ului și Olexinc-ei se ridică la 158, iar în Ucraina la 145

¹ Sigismund de Pichelstein, agent polonez la Istanbul.

² Pe pagina a 6-a a aceleiași manuscris urmează o anexă la această scrisoare în care autorul ei dă informații despre misiunea lui La Roche la Mohylów.

persoane, număr care este destul de mic în comparație cu întinderea locului și a naturii epidemiei.

Specificarea cheltuielilor, în sumă de 23 000 de zloți polonezi, considerate ca necesitate publică în aceste împrejurări, am trimis-o Ex. Sale, domnului superintendent al provinciei Rusiei, conform recomandării Onoratei Comisii fianciere a Coroanei.

În ceea ce privește călătoria persoanei destinată pentru Istanbul, eu am la mine firmanul adus de acolo, care servește pentru întoarcere, dar, pentru că acesta se află la mine de câteva luni, ar trebui să se obțină informația de la domnul Pichelstein dacă îi va fi trimis altul pentru întoarcere sau poate să se servească de acesta.

Al doilea contract al reședinței noastre din Istanbul expiră în aprilie și atunci ar trebui să i se dea acestuia¹ recomandarea să comande și să închirieze o nouă casă la Istanbul.

Datorită colaborării binevoitoare a Ex. Voastre, i s-a acordat acestuia o gratificație de 200 de ducați, ceea ce-l îndeamnă la un mai asiduu și mai zelos serviciu, sporind prin aceasta dovezile de recunoștință.

Așteptând cu nerăbdare momentul sosirii mele la Varșovia și al exprimării respectului și a prețuirii corespunzătoare pe care niciodată nu am încetat să o am,

Ex. Sale, domnului binefăcător,

A. Dzieduszycki

P. S. Anexez scrisorile mele către Ex. Sa prințul mareșal al Seimului, către Ex. Sa, mareșalul Coroanei, secretarul Lituaniei, generalul Komaszewski, domnia sa domnul consilier Everhardt.

15. Varșovia, 1 iunie 1781.

<Cancelaria regală> către Sigismund de Pichelstein

W rozmowie którą Xią(żę) J(ego) M(óś)ci Marszałek Rady miał z Hospodarem Moldawskim wszczął się dyskurs o handlu, y hospodar podawał sposoby do ułatwienia obrotu zboż polskich, ale sposób ten zdawał się trudny w eksekucyi Xięciu który wypróbował Hospodarowie iż za summy znaczne które z Polski wychodzą do Moldawij za konie, woly y sol, szczególnie tylko handel wódek bydyż może dla Polski kompensacyą a w którym Hospodar czyni prezeszkodne zawady. Użył pozorney ekzuzy Hospodar iż jednym powodem do zabronienia importacyi wódek z Polski, była żądanie poddanych Jego, gdyż on na tym stracił, przez ustanie cła należącego skarbowi Jego. Ale na to Xi(ą)że mu odpowiedział że gdy zakaz wódki bydyż uważanym nie może za interes Ekonomiczny, a oraz gdy odebrał rozkaz od Porty nieprzeszkadzania w niczym handlu Polskiego traktatami ściśle obwarowanego z których Polska z swoją strony wiernie dochowuje racya ta przez Hospodara położona wazyć nie może. Przydał X(ią)że że w tak sprawiedliwym interesie y Dwór Rosyjski, który dał świeżo Polsce dowody przychylności Swojej mianowicie w ostatnim rozgraniczeniu między Ukrainą y Nową Rosyją, nie odmawiliby zapewne, gdyby była potrzeba, u Porty medycacyi swoiey. Zamieszał się Hospodar na te uwagi Xięcia ale nakoniec powiedział że gdyby dawniej odebrał od Porty wyraźny rozkaz zabronić wprowadzenia wódek do kraju Swego z Polski na którym fundamencie takowe ogłosił zabronienie a nie dawno doszedł go drugi rozkaz cofający pierwszy w wyrazach ciemnych i wzmianke tylko o tamtym zawierających żadnego zaś od Swoich agentom w Stambule o nim doniesienia nie miał, nie może poty przyjąć go za wyraźną y pewną Porty wolą, póki powtórnego przez agentów Swoich w terminach nie obojętnych od Porty nie odbierze potwierdzenia. Wszelako zakończył dyskurs wielkimi oświadczeniami przychylności swoiey dla Naszego Króla, odwołując się do czasu w którym był jeszcze Tłumaczem Porty a w interesach królewskich nieraz chętne y nieinteressowne czynił przysługi.

(AGAD, *fond* Zbiór Popielów, Ms. 399, p. 293—294, orig. conceptului scrisorii).

În convorbirea pe care Excelența Sa prințul, mareșalul Seimului, a avut-o cu domnul moldovenesc a deschis discuția despre comerț și domnul a prezentat modalitățile de ușurare

¹ Lui Pichelstein.

a procurării grului polonez, dar această modalitate i s-a părut prințului greu de executat, care a demonstrat domnului că sumele importate care ies din Polonia în Moldova pentru cai, vile și sare ar putea fi compensate mai ales prin comerțul cu vodcă, pe care domnul îl împiedică însă prin măsuri restrictive. Domnul a uzat de scuze aparente, potrivit cărora singura cauză care a determinat interzicerea importării vodcii din Polonia, a fost cererea sușilor săi, deoarece, prin aceasta, el a pierdut, datorită încetării percepției vămii care se cuvine visteriei. La aceasta prințul i-a răspuns însă că, întrucât interzicerea importării vodcii nu poate fi considerată ca fiind de interes economic și, întrucât, a primit ordin expres de la Poartă să nu împiedice cu nimic comerțul polonez, apărât în mod expres de către tratate, pe care Polonia, din partea sa, le respectă cu sfințenie, invocarea unei astfel de rațiuni de către domn nu poate avea greutate. Prințul a adăugat că această problemă interesează și Curtea rusă care a dat recent Poloniei dovezi ale bunăvoinței sale, și anume cu ocazia ultimei delimitări de graniță dintre Ucraina și Noua Rusie, și nu ar refuza, desigur, dacă va fi nevoie, mediația sa la Poartă. Domnul s-a încurcat la aceste considerații ale prințului, dar la sfârșit a spus că ar fi primit mai înainte un ordin expres de la Poartă să interzică introducerea în țara sa a vodcii din Polonia, pe care bază a promulgat interzicerea și că nu demult i-a sosit al doilea ordin care îl anulează pe primul în termeni neclari dar, întrucât în legătură cu conținutul acelei notițe nu a avut nici un fel de informație de la agenții săi de la Istanbul, nu poate să-l accepte ca voință clară și sigură a Porții, alții timp el nu primește, prin intermediul agenților săi, confirmarea Porții, în termeni neechivoci. În cele din urmă, și-a terminat discursul cu mari asigurări ale bunăvoinței sale pentru regele nostru, referindu-se la timpul în care era încă dragoman al Porții și cînd, nu o dată, a făcut cu plăcere și dezinteres servicii în interesul regelui.

17. Varșovia, 25 februarie 1786.

Demandes contenues dans les lettres du grand chancelier de la Couronne adressés au Grand visir le 25 février 1786 relativement au Commerce de la Pologne par le Niéster et qu'il importerait à la Pologne de voir effectuées

Remis à S. Ex. M. l'ambassadeur de Russie le 22 août 1788.

1) Il a été demandé au ministère ottoman qu'en vertu du Traité de Żurawna de l'an (née) 1677, confirmé par celui de Carlowitz, les Polonais aient pleine liberté d'apporter par le Niéster toutes sortes de productions au Porte d'Akerman, d'y commercer ou de transporter leurs denrées et marchandises en d'autre échelles de la Mer Noire.

2) Comme il arrive souvent que des commerçants Polonais venant de la Pologne dans l'Empire Ottoman sont arrêtés et détenus sous prétexte qu'ils ne sont pas munis des fermans de Constantinople, il a été demandé qu'on ajoute en Turquie pleine foi aux Passeports et attestats de Commandants Polonais aux frontières, sans obliger les négociants Polonais à se pourvoir des fermans de Constantinople, de même que les négociants ottomans qui commerceront en Pologne ne sont pas obligés à se pourvoir des Passeports de Varsovie, mais on se contente de ceux qu'ils produisent de la part des Pachas et Gouverneurs ottomans aux frontières.

3) Comme la sûreté du commerce de Polonais exige qu'un consul Polonais demeure à Akerman pour soigner les intérêts du commerce et pour faire dans les cas de nécessité des Représentations au Pacha en gouverneur du lieu, il a été demandé que les sûretés nécessaires pour la Résidence de ce Consul soient procurées.

4) La liberté de louer des magasins étant pour le commerce un objet essentiel, qui cependant a éprouvé à Akerman des difficultés et des empêchemens, il a été demandé que cette liberté, toujours accordée en Pologne aux commerçants Ottomans, ne soit non plus refusée en Turquie aux commerçants Polonais.

Voilà les 4 points des demandes faites dans la Lettre du G<ran>d Chancelier de la Couronne adressées au G<ran>d Visir le 25 février 1786 et qui ont resté jusqu'à présent sans effets, tant à cause du retard que le Ministère Ottomane a mis à l'expédition du Réponse, comme aussi à cause de la guerre survenue.

(AGAD, fond Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Tureckie, Karton 80,teczka 758, p. 12—13, orig.).

18. 25 februarie 1786 — 22 august 1778.

Objets ultérieurs à désirer de la part de la Porte pour le bien du commerce de la Pologne.

Voici les points qui servient encore à désirer pour les intérêts du commerce de la Pologne.

1. Qu'il existât une détermination précise des droits que les commerçans Polonais seront tenus de payer dans l'Empire Ottoman et que ces droits fussent égalisés à ceux que paient dans cet Empire les commerçans des Nations favorisées.

2. Qu'il y ait un tarif dressés pour les objets de commerce de la Pologne et pour les articles que la Pologne peut tirer de l'Empire Ottoman ; que les estimations soient équitables et justes, qu'en fin, pour plus de solidité, tous les objets ci-dessus soient effectués et confirmés au moien d'un Traité de commerce.

3. Que pour l'exécution de ces arrangemens et pour la protection du commerce, la Pologne puisse entretenir à Constantinople une Personne accreditée auprès de la Porte, ainsi que des Consuls soit en Moldavie soit dans les Echelles de l'Empire Ottoman où le commerce Polonais pourrait aboutir.

(AGAD, *fond* Archiwum Koronne Warszawskie, Dział Tureckie, Karton 80,teczka 758, p. 14, orig.).

RELAȚII DIN 1871 DESPRE MONUMENTELE ISTORICE DIN MOLDOVA DE NORD

DE

PAUL MIHAIL

Cu un secol în urmă, pornea din România într-o călătorie în Bucovina de sub stăpânirea austriacă, profesorul Grigorie Crețu din Huși, ruda episcopului Melchisedec. Participant la serbarea de la Putna din 1871, printr-o scrisoare¹ adresată episcopului relatează amănunte nu lipsite de interes privitoare la atmosfera în care s-a desfășurat evenimentul: ostilitatea cercurilor austriece, refuzul episcopului Hackman, neînțelegerea lui Kogălniceanu cu reprezentantul guvernului austriac asupra avântului entuziast pe care să-l aibă adunarea. În concluzie, autorul arată rezultatele salutare ale serbării și strădaniile junimei române academice.

În continuare, el relatează date istorice din călătoria din același an, făcută la vechile monumente. Prin însemnătatea lor, ele apar ca cele dintîi știri care răzbat în România, iar autorul ca cel dintîi care le descoperă.

La Putna citește inscripția slavă amintitoare de Dragoș voievod. La Rădăuți, descrie șase morminte domnești cu pietre înalte cu inscripții așezate de Ștefan voievod. La Sucevița vede cărți slave, manuscrise și tipărituri din timpul ctitorilor. De asemenea, portretele lui Ieremia și Simion Movilă cusute de însăși doamnele lor.

La Volovăț, el consemnează tradiția păstrată de bătrîni, despre Dragoș vodă venit din Țara Ungurească și existența bisericii de lemn făcută de Dragoș pe care Ștefan vodă a mutat-o la Putna. La satul Arbure menționează mormintele și portretele ctitorilor. La Solca vede un aer și chiliile arse de cîțiva ani. La Humor, profesorul Crețu citește inscripțiile care arată că e ctitoria lui Petru Rareș și nu altfel.

El relatează despre frescele de la Voroneț, despre portretele și inscripțiile de la Ștefan voievod, cu datele exacte. Informația despre cele două clopote, care trase dau patru silabe cît are și expresiunea Ștefan vodă, nu este arătată nicăieri pînă atunci ca și tradiția vie păstrată despre schimnicul Daniil și fîntîna lui Daniel. La Voroneț descoperă manuscrisul românesc „Apostol”, pe care-l capătă și-l împrumută lui Sbiera la Cernăuți. Mai tîrziu, în 1885 manuscrisul aflat de Crețu, se va publica de către I. G. Sbiera sub titlul „Codicele Voronețian”, fiind unul din cele mai vechi texte traduse în românește din slavonă, scris în grai rotacizant în Maramureș sau în nordul Ardealului.

---

¹ Scrisoare în șase pagini, păstrată de familia C. Donose din Iași, căreia îi mulțumim și pe această cale.

La Moldovața arată că sînt circa 50 de manuscrise și tipărituri. Una din cărți e din 1466, deci un incunabul; citește inscripția slavă despre un aer, din timpul egumenului „popei Anastasie” de la 1484, cea dintîi menționare a unei opere unice din broderia moldovenească. Tot acolo, vede portretele lui Alexandru cel Bun și al doamnei sale; el arată că biserica e în fresco, iar casele sînt dărmate.

Adăugăm că la 1785 mănăstirea Moldovața a fost desființată de guvernul austriac. Călugării au plecat în Moldova iar construcțiile mănăstirii au rămas părăsite și neîngrijite timp de mai bine de o sută de ani. Călătorul Crețu arată că aceiași situație a aflat și la Homor, Voroneț, Sf. Ilie și Ilîșești. În continuare, el relatează despre „șesul lui Dragoș vodă, fîntîna lui Dragoș vodă, satul lui Dragoș” și face legătură că acest șes este cîmpul lui Dragoș despre care vorbește Hurul cronicarul.

Atestă că biserica Sf. Ilie de lîngă Suceava e zidită de Ștefan vodă la 1479, cum a citit din pomelnic, inscripțiuni și portrete, și nu cum afirma Aron Pumnul că e de la Petru Rareș.

Ajunghînd în Suceava, a cercetat toate acele 12 biserici, dintre care trei erau pustii. Biserica domnească de la Mirăuți, în stil bizantin, fiind una din cele pustii, nu se știe de cine și de cînd datează, deși unii presupun că ar fi de la Iuga voievod.

Călătorul Crețu este contrariat că armenii de la Zamca de lîngă Suceava afirmă că ei au făcut bisericile Ziua Crucii și Sf. Paraschiva și alte două paraclyse pustii, deși el a văzut inscripții în limba română la unii sfinți de pe icoane.

Condiciile episcopiei de Rădăuți cu documentele moșilor și actelor originale nu le-a aflat nici la Rădăuți, nici la Cernăuți. A aflat încă prețioasa știre că toate sînt traduse în limba germană și se găsesc la Cernăuți de unde le-a copiat asesorul consistorial Samuel Andrievici, asupra cărora a făcut un studiu. Asesorul consistorial l-a asigurat că va trimite cu plăcere copii și relațiuni episcopului Melchisedec, dacă i se vor cere.

Documentele marilor mănăstiri Putna, Sucevița și Dragomirna în original și traducere se găsesc la egumenii mănăstirilor, care de asemenea l-au încredințat că le vor pune la dispoziția episcopului la cerere.

În continuare, relatările profesorului Crețu se referă la lipovenii din Bucovina, problemă de care se ocupa episcopul Melchisedec. Face un mic istoric al acestora și-i dă informația despre un manuscris pregătit de fostul profesor de teologie C. Popovici, asupra lipovenilor. Studiul episcopului *Lipovenismul, adică răscolnicii și ereticii ruși*, apărut în 1871 va folosi și informațiile primite de la Crețu. Partea ultimă a scrisorii relatează publicarea de documente ale cîmpulungienilor de G. Hurmuzaki și a altor cărți în nemțește privitoare la români. Eudoxie Hurmuzaki pregătea pentru tipar voluminoasa istorie a românilor bazată pe multe documente noi. Gr. Crețu își exprimă regretul că o prăvilă de la Tîrgoviște [1653] încă n-a aflat. Sfirșitul scrisorii cuprinde știri locale și că mai mulți asociați vor să facă tipografie la Huși.

Prețioasele relatări de pionierat ale profesorului Crețu au suscitat interesul episcopului Melchisedec, membru al Academiei Române, privitor la monumente, inscripții, documente și manuscrise. În anii următori, însuși episcopul va merge și va cerceta la fața locului monumentele. În anul 1883 episcopul va publica: *O vizită la cîteva Mănăstiri și Biserici Antice din Bucovina*. Astfel geneza acestei cărți are la bază scrisoarea ce o publicăm.

Acum un secol, un călător din România cerceta monumentele din Bucovina, dintre care unele erau pustii, și afla manuscrise, morminte și fresce. În prezent, în țara noastră, zeci de mii de călători din toată lumea, cercetează și admiră monumentele, broderiile și frescele din Moldova de Nord, creația genului poporului român.

1871, octombrie 7, Huși

Prea Sînțite [părinte episcop Melchisedec],

Mult mi-ar fi părut bine să pot răspunde mai curînd la însărcinările ce cu plăcere mi le-am impus, amînarea s-a cauzat, pre lingă altele, și de aceea că aș fi voit să vă răspund odată la toate, și tocmai aceasta nu pot îndeplini astăzi, totuși din următoarele veți vedea cu ce mai rămîn dator.

Mi-ați cerut să vă scriu despre *serbare* chiar de la Putna, ceea ce aș fi putut face, de n-ași fi ținut mai mult să vă amintesc și de vizitarea-mi pre la celelalte mănăstiri bucovinene, mai ales cînd știam că despre *serbare* veți afla prin jurnale relatări cit mai întinse.

Astfel, azi cred că puține am de zis despre aceasta. Înainte de a se începe, nemții și evreii după spusa românilor din satele vecine, îi intimidau că din Moldova n-au să vină oameni buni, ci turci și tătari, ca să-i prade și să-i omoare.

Kogălniceanu a stat numai sara la priveghere și a doua zi pînă la amiază, cînd a plecat, ziceau unii, din cauză că nu i s-a dat comode încăperi, iar alții că nu s-a înțeles cu reprezentantul guvernului austriac, prefectul Reni, asupra avîntului entuziastic ce ar trebui să se dea adunării.

Episcopul Hackman, ce se afla în Viena, după ce i s-a cerut de două ori telegrafic învoirea ca serviciul divin să se facă de arhierul F[ilaret] Scriban, pre care-l cunoștea de altădată, a răspuns că nu încuviințează pentru că nu-l cunoaște. Trebuie să mai adaug că preoți bucovineni spuneau să nu participe la *serbare*, și cu toate acestea tot a participat un număr nu mic.

Entuziasmul deși n-a luat un avînt așa mare, totuși n-a lipsit și aceasta se datorește tactului atît al prefectului Reni, român, cît și președintelui de Comitet al *serbării*. Poate de era prefect un neamț, *serbarea* se închidea chiar din 1-a zi în urma unor toaste înfocate.

În general, părerea mea e că *serbarea* a trebuit să se facă și că rezultatele ei sînt salutare, deși jumimea română academică nu și-a putut regula în totul planul de înțelegere și progres comun la care aspiră de acum înainte.

Trecînd la altă materie vă voi însemna cîteva date din micul meu voiagiu. La PUTNA, deasupra ușii paraclisului e o inscripțiune slavă de la Ștefan Vodă (1473), care zice că a zidit această locuință «*пожизного чорною Драгоша Коскода*» cuvîntul penultim și ultim m-a satisfăcut mult, cu toate că nu înșeleg pre „după sînțita coroană a lui Dragoș”.

Cărți vechi sînt de la ctitori în limba slavă iar în cea română nu prea vechi.

RĂDĂUȚI. Biserica de aici, zidită de Al[exandru] cel Bun (n-am găsit inscripția despre asta) și adausă de Al[exandru] Lăpușeanu e cea mai veche în Bucovina, după date sigure. E zugrăvită în fresco, are portretele lui Al[exandru], soției și fiilor și 6 mormînte domnești cu pietre înalte, bine conservate, ale căror inscripțiuni spun că-s puse de Ștefan. Cărți vechi slave pentru biserică încă sînt și un clopot de Io Ștefan vv fără dată. Inscripțiuni slave sînt: una de la Bogdan, fiul lui Ștefan, prin care arăta că face o danie bisericii și pomenește de mitropolitul Sucevei și episcopul dn Rădăuți, alta de la Al[exandru] Lăpușeanu. Unde și cît a trăit tipografia dn Rădăuți n-am putut afla, ci numai c-ar fi trăit puțin. Alții ziceau că în două rînduri; afară de ceaslovul știut am mai văzut la Volovăț tipărite cu același tipar o psaltire și un catavasier (1743).

La MÎN[ASTIREA] SUCEVIȚA sînt, de asemenea, cărți slave, manuscripte și tipărite bisericești din timpul ctitorilor. Biserica e în fresco și conține mormintele lui Ieremia și Simeon Movilă, cu inscripțiuni și portretele lor cusute, zice-se de însăși doamnele lor. Tot aici sînt și portretele mitropoliților rude, Gheorghe și Petru Movilă.

VOLOVĂȚUL. În satul acesta mi-a spus un bătrîn că povesteau oamenii în sat de un Dragoș Vodă, venit din Țara Ungurească. Egumenul de la Sucevița îmi spunea că găsindu-se mai înainte un mormînt de piatră mare, oamenii cre-

deau că acela să fi fost al familiei menționatului domn. Cei din satul Putna spun că tot același domn să fi făcut biserica de lemn din Volovăț, pre care Ștefan a mutat-o la Putna, unde există și azi, făcînd în locu-i, la 1500, pre cea actuală de piatră.

Trebuie a vă mărturisi, că în biserica aceasta am găsit un molitfelnic manuscris ce cuprindea multe cuvinte vechi, ca *farisire* în loc de actuala afurisenie. Nu l-am putut căpăta.

SATUL ARBURE. Bis[erica] de aici e făcută la 1503 de Luca Arbure, părcălabul Sucevei și conține mormintele și portretele ctitorilor cu inscripțiuni slave.

SOLCA. Aici numele lui Ștefan Tomșa se vede pre un aer. Chiliile mărețe de prin pregiur au ars de cîtiva ani.

HOMORUL. Zice [Aron] Pumnul că e făcut de Ștefan, însă eu n-am dat preste nici o inscripțiune sau alt semn pentru a-mi arăta aceasta; din contra și inscripțiunile și portretele bisericii existente arată că e făcută de Petru Rareș la 1530. Dară oamenii zic ruinelor ce se află nu departe de aici „biserica veche a lui Ștefan”. Și aici bis[erica] e în fresco și catapeteasma, ca și la Solca, de o vechime în stil frumos.

VORONEȚUL, de unde s-aud clopotele de la Slatina, e de asemenea în fresco; portretele și inscripțiunile sînt de la Ștefan (1479) și de la (1547) Gheorghe Mitropolitul al cărui mormint și portret se află aici și care se vede că a adus partea anterioară a bisericii sub Iliș voievod. Sînt două clopote, care trase bine dau patru silabe, tocmai atîtea cîte are și expresiunea Ștefan vodă, ce zic oamenii că o aud cîndu-i cheamă la rugăciune. Pre dînsule, ca și deasupra ușei inscripțiunea slavă spune, că Ștefan le-a făcut la sucs an ce eu nu l-am înțeles din cauza literei C care nu știu pînă acum ce înseamnă în rîndul zecilor, deși [Aron] Pumnul o preseamnă, ca „”, cu care nu seamănă.

De notat e o piatră așezată în mîna dreaptă cum întri în stauția femeilor, pre care e scris cu slove și fără dată: „Să e grob otța nașego Davida. skimnic Danil” acel schimnic atît de popular printre sătenii de la Putna și Homor ca cînd ar fi trăit cu părinții lor și a cărui nume se păstrează și unei fîntine din acest sat, anume: „fîntîna lui Daniel”. Aici am dat preste un Apostol manuscris, avînd numai 81 foi, căci începutul ca și finele lipsesc, carele pare de o vechime respectabilă. El conține niște expresiuni nouă pentru mine: *spuîrerea* în loc de spunerea, *mîra* în loc de mîna. L-am căpătat, însă l-am împrumutat A[omnu]lui Sbiria din Cernăuți pentru un timp.

STÎLPUL LUI RACOVIȚA de lîngă satul Vama e șters în mare parte. Cît s-a descifrat și publicat de Neubauer în „Bucovina illuminata” am copiat și eu.

MÎNĂSTIREA MOLDOVIȚA. Cărți vechi, una din 1466, mai ales manuscise slave, toate bsericești sînt vr'o 50. Am auzit însă că a fost multe documente mai înainte. Biserica în fresco are morminte, portretele lui Al[exandru] și soția, inscripțiuni. O inscripțiune slavă de pre un aer spune că s-a făcut în timpul cugumeniei popci Anastasie, în anul 1484 — 1484), de nu cumva mă înșel.

E de însemnat și un ecou frumos ce se produce între un mntișor și zidurile monastirii, ale cărei case sînt dărîmate, ca și cele de la Homor, Voroneț, Sîntu Ilie, Ilișești. Ceva și mai important: între Vama și Moldovița e satul Frumosul, de la care mergînd nu mult în sus, dai preste „șesul lui Dragoș vodă”. poți bea apă din „fîntîna lui Dragoș vodă” și întri în satul „Dragoș”, unde sînt niște urme vechi de biserică, țintirim. Eu cred că de acest șes vorbește Hurul cînd amîntește Cîmpul lui Dragoș, cu atît mai mult cu cît valea aceasta corespunde direct cu satele din Maramureș, unde sînt și astăzi suveniruri despre primul nostru domn.

SÎNTU ILIE LÎNGĂ SUCEAVA. Bis[erica] e făcută de un Ștefan vodă ce avea de soție pe Voichița pre la 1479, ceea ce se dovedește și din pomelnic și din inscripțiuni și din portrete, iar nu cum zice [Aron] Pumnul că e de la Petru Rareș, 1540. Cărți așa vechi n-am aflat, ci numai cîteva de la Dosoftei (Cazania, o carte pentru cele 7 zile înainte de Paști).

SUCEAVA. În Suceava există 12 biserici, dintre care trei pustie.

1) Bis[erica] Domnească din Mirăuți, de stil bizantin, azi pustie, fără inscrip-tiune. nu se știe de cine și de cînd, deși unii presupun că ar fi de la Iuga.

2) Fosta mînaștire de maice Adormirea din Ițcani, înainte de 1511.

3) Sîntu Dimitrie, după Ureche, la 1475 de Ștefan, iar după inscripțiunea de azi, de Petru Rareș, 1534, sub mitropolitul Teofan.

4) Sîntu Gheorghe, unde-s moaștele sîntului Ioan și portretul mitrop[olitului] Dosoftei. E începută de Bogdan la 1514 și finită de Ștefăniță, [la] 1528. Azi o re-parează.

5) *Invierea*, e de soția lui Petru, fiul lui Ștefan, la 1551, azi bis[erica] ru-sească unită.

6) Bis[erica] Sf. Neculai, de la 1611 (după inscripția slavă), de Nicoară Pră-jescu.

7) Sîntu I. Botez[ătorul], care zic că a fost în grădina doamnei, e din 1643 de V[asile] Lupul.

8) Ziua Crucii. 9) Sînta Paraschiva (mai înainte St. Gheorghe), și alte două paraclise pustie la Zamca sînt în mina armenilor, care zic că-s făcute de ei de demult; însă se văd și azi inscripții în limba română pre la unii sînți și se mai știe și aceea că un mitropolit, Dosoftei sau Teoctist, li le-a vîndut lor cu 600 galbeni. Un an scris în cifre deasupra porții cetății Zamca, 1606, pare a fi scris din nou. Armenii zic că cele de la numărul 8 și 9 sînt de la finea seco-lului XVI-lea.

Anul acesta s-a aflat în grădina primării din Suceava o criptă cu oase și un teoc de cruce care se vede a fi fost grandios ornată însă nu s-a găsit.

O specială condică a episcopiei de Rădăuți, unde să fie toate documentele moșilor și celelalte acte ale episcopiei în original, nu e nici în Rădăuți, nici la episcopia din Cernăuți, după cît m-a informat asesorul consistorial Samuel Andrievici, cel mai înfițat din cler în asemenea materie. Documentele moșilor epis-copiei însă, ca și a tuturor moșilor minăstirii în original se află în arhiva mi-nisterului de resbel din Viena, unde cu greu se poate căpăta intrarea, erau traduse foarte exact în nemțeasca. sînt toate la *tabula fării* din Cernăuți, de unde sîntia sa și le-a descopiat mai pre toate și asupra cărora a făcut un studiu mai îndelungat. De pre acestea m-a poftit a vă informa că cu plăcere vă v-a trimite copii și relațiuni îndată ce-l veți înștiința direct și anume.

Documentele de moșii și alte relațiuni ale minăstirilor se află la cele trei (Putna, Sucevița și Dragomirna), unele în original, altele traduse în nemțeasca. Egumenii celor două dîntii, căci la ultima n-am fost, m-au încredințat că v-ar servi cu plăcere la cererile ce le-ați face.

Cîteva știri despre lipovenii din Bucovina, sper că v-ar face plăcere. Ei au venit în Bucovina pre la 1789, sub Iosif II de la Marea Neagră. Au căpătat privilegiul de a nu da la oaste și s-au așezat în satele: Climăuți și Fîntîna Albă (districtul Siret), și Mitocul, respectiv Lipovenii (districtul Suceava). Acum vo: să se întoarcă la ortodoxie, însă să-și aducă un preut din Rosia. Pre la 1825 ei și-au ales de preut și mitropolit pre un episcop grec surghiunit, Ambro-siu, care a stat pînă pre la 1853, cînd l-au silit politica să le hirotonisească pre un dascăl al lor prost din Siret, Chiprian, carele au murit preste cîțiva ani, iară pre la '57 a sîntit pre dascalul Chiril ce rezida în Fîntîna Albă, unde e și minăstire de călugări și călugărițe. În acest sat și în Mitoc-s *popovți*, iar în Cli-măuți *bezpopovți*. Teofil Bendela a scris „Istoria lipovenilor” în nemțeasca pre la '45.

C. Popovici, fost prof[esor] de teologie în Cernăuți, azi membru al Consisto-riului are un manuscript cît mai complet în asta mare (sic). Cred că v-ar in-forma mai detaliat.

G. Hurmuzaki a publicat o carte Noth und Hilferuf cu *documente* despre moșiile și drepturile cîmpulungenilor. Eud. Hurmuzaki se prepara a tipări o voluminoasă istorie a românilor basate pre multe documente noi. *Neubauer* a edat în nemțește niște povești române interesante. *Neubauer* a edat pre la

'54 și '59, în două volume, „Beschreibung der Moldau und Valachei“, Breslau, carte interesantă.

Miculi, o descrițiune statistică, economică, fizică, a Bucovinei tot în germană, carte ce despre țara noastră încă nu avem.

Cartea lui Wickensader, „Urkunden der Klostern der Bucovina“ se găsește la librariul din Cernăuți I. I. Szegierski ca și poveștile lui Neubauer.

Despre moșile mînăstirilor] din Bucovina] de A. Pumnul am expediat-o azi prin poștă.

„Archivul“ lui T. Cipariu încă nu vi l-am comandat, sper că va veni.

Odată cu aceste veți primi și ce am putut afla din cele 7 taine.

Conocariile de la Mârza nu vi le pot trimite fiind că Dlui e ocupat cu moșiia și încă n-a dispus de timpul necesar. O pravilă de la Tîrgoviște încă n-am aflat, nici eu nu am.

Să mai adaug că părintele Severin mi-a spus că la Cucoșiu, minăstire de dincolo de Dunăre ar fi o icoană adusă de la cetatea ce a fost față în față cu Tereghina, și că pre acea icoană ar fi scris (în slove sau litere nu-mi aduc aminte) Sta Catarina.

În fine, binecuvîntați și acum pre al Sinției Voastre fiu spiritual Gr. Crețu.

P.S. Am uitat a adauge că la '869 a apărut în Cernăuți „Ermineutica“ sacră de V. Ianovici, op postum, doi florini 70 cr., că Inochentie nu mai e director la Seminarul nostru [din Huși], cu Policarp și că mai mulți asociați vor a face o tipografie în acest părăsit oraș.

M. BRUDIU, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, editat de Oficiul de informare și documentare în științele sociale și politice, 1974, 187 pagini, 85 planșe și 2 hărți.

Volumul are două părți, alcătuite din șase și, respectiv, trei capitole, precum și o bogată ilustrație.

După ce prezintă istoricul cercetărilor, autorul tratează pe larg cadrul fizico-geografic al teritoriului studiat, fără care nu se pot înțelege și interpreta descoperirile paleolitice. Un loc deosebit îl ocupă cele două bazine hidrografice, al Prutului și al Bistriței, unde s-au descoperit numeroase stațiuni paleolitice, cele două riuri constituind medii ecologice deosebit de prielnice viețuirii omului paleolitic. De asemenea, alte două capitole sînt consacrate faunei și florei din pleistocenul tîrziu, pe baza descoperirilor din stațiunile paleolitice cercetate prin săpături sistematice. Precizăm că determinările de faună și floră fosilă aduc prețioase contribuții la încadrarea cronologică a etapelor și culturilor paleolitice.

În ceea ce privește formarea teraselor Prutului și Bistriței și locuirile paleolitice aflate în sedimentele acestor terase, fiind vorba de două bazine hidrografice care au evoluat diferit, este deosebit de interesant faptul că cea mai veche locuire de pe valea Prutului (premusterian) se găsește în depozitele unei terase acumulate în interglaciuarul Riss-Würm și sculptate în vremea glaciațiunii Würm (p. 19), iar pe valea Bistriței, cea mai veche locuire (aurignacian inferior) se află pe o terasă acumulată în timpul glaciațiunii Riss și sculptată în interglaciuarul Riss-Würm (p. 23). Deoarece la baza acestor terase nu s-au găsit resturi de faună anterioară glaciațiunii Würm, urmează ca analizele palinologice să aducă noi contribuții privitoare la condițiile climatice în care s-au format terasele.

Capitolul al V-lea este consacrat paleoliticului superior. Autorul aduce importante precizări cu privire la cunoașterea și înțelegerea etapelor și culturilor din această epocă, alături pe baza descoperirilor mai vechi, readuse în discuție, cît și prin cercetările proprii. Aceeași importanță o prezintă aspectele evolutive ale etapelor aurignacianului și gravetianului, prin corelarea cercetărilor din Moldova cu celea de pe tot cuprinsul țării și din regiunile învecinate. Studiul precizează faptul că în primele etape ale paleoliticului superior au fost identificate locuiri de scurtă durată și în peșteri, mai ales datorită condițiilor prielnice pe care le găseau oamenii în aceste adăposturi naturale.

Pe teritoriul Moldovei, cele mai vechi locuiri din paleoliticul superior aparțin aurignacianului inferior, descoperite la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Valea Izvorului (în bazinul Prutului Mijlociu) și la Cetățica I (pe valea Bistriței).

O problemă încă neelucidată pe deplin este aceea a originii gravetianului oriental — a doua etapă (=cultură) a paleoliticului superior. Și în acest sens studiul aduce noi contribuții prin prezentarea datelor oferite de analizele de C_{14} pentru mai multe complexe arheologice, evidențiind faptul că locuirile gravetiene din Cîmpia Rusă sînt ulterioare celor din Centrul Europei. Pe baza datelor de care dispunem pînă în prezent, se poate, deci, afirma că din Centrul Europei s-au răspîndit spre Cîmpia Rusă primele grupuri de gravetieni. Ajunși

în Moldova, aceștia s-au așezat mai întâi pe terasele Prutului și Bistriței, locuind apoi în aproape întreg teritoriul Moldovei. În acest spațiu, cercetările din ultimii ani au evidențiat evoluția locală pînă în gravetianul final.

Deosebit de importante sînt precizările autorului cu privire la depunerile geologice în care se găsesc locuirile aurignaciene și gravetiene, precum și în legătură cu tehnica și tipologia uneltelor din paleoliticul superior de pe teritoriul Moldovei în strînsă corelare cu descoperirile din România și din regiunile de la est de Prut, unde, prin atenta studiere a literaturii de specialitate, autorul găsește strînse analogii, unele mergînd pînă la identitate.

În ceea ce privește introducerea termenului de „paleolitic de cuestă” (p. 59), poate ar trebui să se aibă în vedere că, spre deosebire de terase, locuirile paleolitice nu se află în straturile geologice care compun cuesta, ci pe suprafața, mai mult sau mai puțin plană, aflată la partea superioară a acestei forme de relief, cu atît mai mult cu cît, din punct de vedere geomorfologic, prin cuestă se înțelege astăzi doar abruptul, fără revers (platou).

Ultimul capitol al părții întîi este consacrat perioadei cuprinse între paleolitic și neolitic și care, din punct de vedere climatic, se dezvoltă în postglaciar. Specialiștii nu au ajuns încă la o opinie comună cu privire la numele dat acestei epoci: epipaleolitic sau mezolitic, pentru ambele denumiri aducîndu-se suficiente argumente, prezentate pe larg de către autorul cărții. Avîndu-se în vedere că tehnica de cioplire caracteristică paleoliticului superior se prelungește și în postglaciar, cercetătorii români folosesc termenul de epipaleolitic.

Din cele patru culturi (=etape) ale acestei perioade, pe teritoriul Moldovei s-au descoperit doar așezări aparținînd swiderianului și tardenoisianului, la care autorul lucrării mai adaugă, ca o etapă aparte, faza Mălușteni II, aspect care, după criterii tipologice și stratigrafice, pare să dateze de la începutul epipaleoliticului.

În cele trei capitole ale părții a II-a sînt prezentate stațiunile paleolitice și epipaleolitice din Moldova, pe microregiuni și bazine hidrografice, cercetate prin săpături sau identificate prin cercetări de teren, cunoscute din literatura de specialitate sau inedite, o mare parte fiind descoperite de către autorul studiului, prin cercetări periegetice.

Lucrarea cercetătorului M. Brudiu constituie o contribuție de valoare la cercetarea paleoliticului superior și epipaleoliticului din Moldova. În realizarea ei, autorul s-a bazat atît pe metodele clasice de cercetare a paleoliticului: metoda tipologică, statistică, chorologică, pe care le-a coroborat cu determinările de faună și floră și cu alte date oferite de științele conexe.

Vasile Chirica

Banatica, Reșița, II. 1973, 466 p. ; III, 1975, 401 p.

Banatica, publicație care apare sub auspiciile Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin, cu o periodicitate invariabilă pînă în prezent, a reușit, încă de la primul volum, să se contureze ca una dintre cele mai serioase tipărituri muzeale din țară. Deși premisele apariției sale pleacă de la rațiuni care priveau, înainte de toate afirmarea specificității spirituale caraș-severinene, această publicație s-a constituit cu timpul, într-un amplu demers științific care încearcă a contribui la desăvîrșirea procesului de cunoaștere a istoriei patriei, din vremurile cele mai îndepărtate și pînă în timpurile de astăzi. În paginile sale sînt valorificate rezultatele cercetărilor întreprinse de muzeografii bănățeni, dar nu numai de aceștia, introducîndu-se în circuitul științific atît dovezi arheologice provenite din patrimoniul muzeal al acestei zone geografice cît și noi documente și date istorice privitoare la acest vechi ținut românesc. Bineînțeles, sfera cercetărilor depășește în multe cazuri acest cadru, luînd forma unor întreprinderi care urmăresc clarificarea diverselor aspecte de istorie generală a țării.

Publicația la care ne referim are un profil deja conturat, care învederează o unitate și o continuitate tematică ce are în vedere direcțiile majore ale dezvoltării actuale a istoriografiei. Colectivul de redacție, care păstrează cam ace-

easi componență, în afara cooptării, de la un volum la altul, a unor noi membri și a precizării sarcinilor redacționale, manifestă o preocupare permanentă pentru alcătuirea unor sumare cât mai cuprinzătoare și diversificate, în care sînt reflectate, pe epoci, diferite aspecte sau stadii ale evoluției economice, sociale, politice și culturale a României. Ca pondere, însă, istoria veche ocupă spațiul cel mai întins, iar numărul contribuțiilor din acest domeniu este preponderent. Mai puțin reprezentată, pare a fi epoca contemporană, poate și ca urmare a faptului că între preocupările instituției care patronază această publicație predomină cele orientate, cu predilecție, către studierea istoriei vechi.

Volumul apărut în 1973 este deschis de rubrica *istorie veche și arheologie*, care cuprinde nouă studii, note și rapoarte de săpături arheologice. În primul studiu, Florea Mogoșanu aduce noi dovezi arheologice privitoare la paleoliticul din zona Caraș-Severin, apoi, Gheorghe Lazarovici, într-un articol documentat și bogat ilustrat, vine cu unele precizări referitoare la epoca neolitică, ocupîndu-se de tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat, iar Petre Roman formulează unele concluzii judicioase în studiul: *Modificări structurale ale culturilor eneoliticului final din regiunea carapto-danubiană*. Această rubrică mai cuprinde, în continuare, titlurile: *Un depozit de bronzuri de la Drencova (jud. Caraș-Severin)* (Eugen Iaroslavschi), *Castrul roman de la Pojejena. Săpăturile arheologice din anul 1970* (Nicolae Gudea, Ilie Uzun), *Sondajul arheologic de la Teregova (jud. Caraș-Severin)* (N. Gudea), *Inscripții romane din castrul „Praetorium” (Mehadia)* (Ion I. Russu), *Monumente de artă provincială romană în Muzeul din Lugoj* (Dan Isac, Ion Stratan) și *Complexul ceramic de la Lenauheim (jud. Timiș) din sec. IV e.n.* (Adrian Bejan).

Epoca feudală, inclusă în rubrica *istorie medie*, este reprezentată de articolele: *Cetatea de la Pescari* (Ștefan Matei, Ilie Uzun), *Despre privilegiile Caransebeșului pînă la mijlocul secolului al XVI-lea* (Costin Feneșan), *Informații documentare privind răscoala populară bănățeană de la 1737—1739* (Costin Feneșan) și *Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea* (Volker Wollmann).

Rubrica *istorie modernă și contemporană* însumează patru articole și note din domeniul epocii moderne și tot atîtea din a celei contemporane. Notabile sînt contribuțiile aduse de Dionisie Károlyi, Nicolae Cordoș și Ludovic Băthory privind istoria construcțiilor de căi ferate în Banat între 1856 și 1914, consfătuirea confidențială a Partidului Național Român, din 13 iulie 1901, de la Timișoara și evoluția industriei miniere din Banat între anii 1919 și 1929. Mărturiile documentare inedite, provenite din corespondența purtată între generalul Traian Dăd și Vincentiu Babeș, ca și din cea semnată de Pavel Rotariu, sînt introduse în circuitul științific de Mihail Dan, Ilie Uzun și Gelu Neamțu, Vasile Zaberca. Ion Șerban și Constantin Brătescu sînt autorii unor cuprinzătoare investigații întreprinse în direcția cunoașterii evenimentelor care au determinat instaurarea administrației românești la Reșița, în iunie 1919, precum și a unor acțiuni revendicative ale clasei muncitoare bănățene în anii dictaturii regale sau a înfăpturii reformei agrare din 1945 pe domeniile societății U.D.R.

Istoria culturii și a artelor este o altă rubrică, susținută de Ștefan Matei, Doru Radosav, Doina Grecu, Nicolae Bocșan și Ladislau Gyémánt. Ultima rubrică: *repertorii arheologice și bibliografii* încheie sumarul unui volum bogat și variat, revelatoriu pentru cel interesat de activitatea științifică desfășurată de istoricii bănățeni.

În cel de al treilea volum, apărut în 1975, prima rubrică și ultima au fost restructurate. Potrivit acestei măsuri redacționale, în locul rubricii care deschidea volumul precedent întîlnim alte două compartimentări, intitulate: *epoca străveche și perioada romană și postromană*, iar cea din urmă rubrică a devenit, după noua formulare, *cronică arheologică și repertorii*.

Ca și în tomul precedent, primele articole au ca obiect de studiu neoliticul. Gheorghe Lazarovici semnează articolul: *Așezarea neolitică de la Sintana-Holomb*. Următoarele două contribuții, datorate lui Tudor Soroceanu și Florin Medețel, se referă la epoca bronzului. Informații noi și observații pertinente formulează M.D.

Petrovsky, I. I. Russu, Dumitru Protase, Liviu Petculescu, Doina Benea, Nicolae Budea și Ion Dragomir în legătură cu perioada română și postromână.

Rubrica *istorie medie* cuprinde șase articole: *Locuirea din secolele XII—XIII de la Ogașul Neamfului — Comuna Berzasca (Vasile Boroneanș), Cimitirul medieval de la Gornea — „Țircheviște” (Ilie Uzum), O listă de socoteli din Banatul secolului al XIX-lea (Ioan Dani, Costin Feneșan), Asistența socială și lupta mine-rilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea (Costin Feneșan), Hărți privind exploatarea miniere de la Dognecea din prima jumătate a secolu-lui al XVIII-lea (Volker Wollmann) și Rolul lui Vasile Georgevici în mișcarea de emancipare a românilor bănățeni (1820—1826) (Ladislau Gyémánt).*

Epoca modernă este ilustrată de patru articole, care se ocupă de istoria mineritului și situația muncitorimii miniere în secolul al XIX-lea, precum și de mișcarea și procesul memorandist, semnate de Gheorghe Ruja, Vasile Zaberca, Nicolae Cordoș și Viorel Faur.

Studiile de istorie contemporană din acest volum se referă la diverse aspecte ale situației maselor muncitoare și a mișcării muncitorești din perioada anilor 1919—1944. Un articol care se impune a fi semnalat este cel datorat lui Gheorghe Ruja și Vasile Zaberca: *Contribuția muncitorilor la refacerea economică a țării și înfăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție (1944—1948).*

Cu materialele de istoria artei și a culturii și notele incluse în rubrica *cro-nică arheologică și repertorii* se încheie ultimul volum al *Banaticii*.

O prezentare chiar sumară a acestei publicații evidentiază competența și temeinicia investigațiilor științifice profesate de toți colaboratorii săi. Se cuvine a fi relevantă observația că paginile acestei tipărituri sînt puse la dispoziția unui mare număr de specialiști de prestigiu, garantându-li-se în acest fel un nivel științific ridicat, fapt care contribuie la lărgirea continuă a sferei celor interesați de rezultatele activității științifice a cercetătorilor bănățeni. Articolele și notele tomului apărut în 1973 sînt semnate de 32 autori, iar cele ale tomului următor de 31, dintre care 17 nume sînt noi față de cele întîlnite în sumarul volumului precedent.

La cea de a treia apariție, *Banatica* reprezintă una dintre publicațiile mu-zale pe deplin afirmate, justificînd întru totul speranțele exprimate la data fon-dării sale. Ceea ce ridică, însă, semne de întrebare este adoptarea unei comparti-mentări a sumarului cu rubrici permanente și precis formulate. Așa, de pildă, ultima rubrică, modificată de la un număr la altul în funcție, credem, de con-ținutul materialelor ar putea fi restructurată, asigurîndu-i-se astfel continuitatea. *Cronica arheologică* ar putea deveni o rubrică permanentă, găsindu-se încă una, cu un titlu general, care ar putea fi *miscelanea*, în care să fie incluse restul ma-terialelor ce nu pot, prin diversitatea lor, a se constitui într-o rubrică strict deli-mitată ca preocupări și perioadă. Apoi, s-ar impune poate, în economia fiecărui volum, includerea unei rubrici de *recenzii și note bibliografice*, precum și a alteia intitulată *viața științifică*. Facem aceste propuneri gîndindu-ne la faptul că orice cititor al *Banaticii* este în mod sigur interesat și de alte publicații și lucrări cu conținut istoric, care, însă, necesită a fi recomandate. Rubrica intitulată *viața științifică* o considerăm necesară pentru că, prin intermediul ei, ar putea fi aduse la cunoștința celor interesați atît planurile de cercetare ale instituțiilor muzeale bănățene, necunoscute în general, cît și preocupările științifice care n-au ajuns încă a fi valorificate. În acest fel s-ar evita eventualele paralelisme, iar ceilalți cercetători din țară ar fi informați asupra activității științifice desfășurată în această regiune a țării.

În afară însă de orice alte considerații, *Banatica* rămîne o publicație valo-roasă, așteptată cu real interes de toți cei preocupați de cunoașterea istoriei patriei.

Gh. I. Florescu

VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle*, București, Ed. Acad., 1975, 270 p+52 fig.

Cartea profesorului Vasile Neamțu, apărută în colecția *Bibliotheca Historica Romaniae* (secția de istorie economică) abordează o problemă pe cât de importantă pe atât de dificilă. Importanță pentru că se referă la sectorul de bază al economiei feudale, dificilă pentru că o astfel de întreprindere a necesitat investigații deosebite în științele auxiliare istoriei și în alte domenii. Dificultatea a fost sporită și de stadiul în care se afla studiarea problemelor legate de evoluția tehnicii producției agricole pe teritoriul țării noastre. Argumentele lingvistice, de care s-au folosit majoritatea cercetătorilor pentru rezolvarea problemei originii și evoluției agriculturii, s-au dovedit a fi insuficiente. Numai cu ajutorul unor astfel de materiale cercetarea acestui sector a fost sortită la rezultate parțiale și de cele mai multe ori, nu dintre cele dorite. O argumentație unilaterală nu a putut preciza contribuția populației geto-dacice în domeniul tehnicii agricole și nici etapele principale ale evoluției acesteia.

Amploarea cercetărilor arheologice din ultima vreme a oferit perspective noi pentru cercetarea tehnicii producției agricole în epoca feudală.

Preocupat de rezolvarea tuturor aspectelor pe care le incumbă această temă majoră, autorul a utilizat o informație extrem de bogată și diversă. Surse arheologice, etnografice, lingvistice, iconografice și documentare, interne și externe, adunate cu grijă și selectate cu o înaltă competență, au concurat la realizarea celei dintâi sinteze referitoare la evoluția tehnicii producției cerealiere românești. Autorul s-a văzut nevoit, nu de puține ori, să extindă, în timp și spațiu, limitele pe care și le-a propus inițial. Și aceasta din dorința, firească, de a realiza o operă cât mai durabilă. Aria de referință merge, uneori, din Japonia până în Anglia și din Scandinavia până în Sicilia.

Cartea cuprinde o prefață, cinci capitole și concluzii. Succesiunea și echilibrul părților componente asigură lucrării o structură judicioasă. O ilustrație bogată, formată din peste 180 desene și reproduceri foto grupate tematic în 52 figuri, demonstrează, mai mult, proporția investigațiilor.

În capitolul I, intitulat *Recherches sur la technique de la production agricole sur la territoire de la Roumanie (Cercetări în legătură cu problemele tehnicii agricole pe teritoriul României)* sînt discutate, cronologic și tematic, preocupările din acest domeniu, începînd de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și pînă în zilele noastre. Autorul remarcă contribuția specialiștilor din diferite domenii (istorici, arheologi, etnografi, lingviști, economiști, sociologi, agronomi), români și străini, la studiarea acestei probleme. Concluziile acestora au fost utilizate, de cele mai multe ori, în sensul disciplinei pe care o slujeau.

Astfel procedîndu-se, nu s-a putut crea o imagine de ansamblu. Or, important este, remarcă cu dreptate prof. V. Neamțu „nu tabloul static al tehnicii producției agricole dintr-o anumită etapă istorică, ci procesul dinamic al evoluției sale” (p. 26). O asemenea imagine se poate obține numai pe baza analizei și coroborării tuturor surselor de informare accesibile într-un anumit stadiu de dezvoltare al cercetării, așa cum, de altfel, a procedat autorul lucrării pe care o prezentăm.

Factorii care au putut influența ocupațiile agricole și, prin urmare, evoluția tehnicii, fac obiectul capitolului al II-lea (*Conditions physico-geographiques et population*). Autorul stăruie, în măsura în care subiectul o impune, asupra factorilor geografici, demografici, economici, sociali și politici precizînd rolul fiecăruia dintre aceștia în domeniul complex al tehnicii agricole.

Capitolul următor, al treilea, cel mai amplu din întreaga lucrare, este rezervat uneltelor agricole (*Outilage agricole*). Acest compartiment a ridicat, credem, cele mai dificile probleme autorului. Aflat în fața unor materiale de forme și proveniențe diferite, prof. V. Neamțu a trebuit să recurgă, foarte adesea, la metoda comparativă pentru a găsi similitudini. Unelte agricole sînt tratate evolutiv, surprinzîndu-se tendința permanentă de diversificare și îmbunătățire a acestora în vederea măririi capacității de producție. O prezentare detaliată a

repertoriului uneltelor de arat și de recoltat a prilejuit autorului constatări cu caracter general, definitorii pentru procesul pe care l-a urmărit. Prezența în limba noastră a unor termeni agricoli fundamentali de origine latină, persistența unor cuvinte *geto-dacice* în legătură cu ocupațiile agricole, anumite obiceiuri de iarnă dovedesc, cu prisosință, că agricultura are o veche tradiție la noi. Descoperirile arheologice, din ce în ce mai numeroase, demonstrează „nu numai o continuitate de viațuire ci și de îndeletniciri agricole ale populației autohtone” (p. 43).

O importanță deosebită prezintă terminologia instrumentelor de arat. Anumite cuvinte care definesc uneltele de arat, considerate de către unii cercetători a fi de origine slavă reprezintă, după autorul acestei lucrări, „o moștenire dacică”. Și aceasta pentru că „graiul *geto-dacilor* făcea parte din același grup, *satem*, al limbilor indo-europene ca și slava veche” (p. 140). Așa, bunăoară, termenul *plug* nu este de origine slavă. Populația din Dacia, foarte probabil, a cunoscut și uncalta și termenul înainte de venirea slavilor. Cuvântul *plug* a putut pătrunde în vocabularul limbilor slave și germane „prin intermediul populațiilor care au moștenit elementele de cultură materială și spirituală romană” (p. 145). Prof. V. Neamțu împărtășește opinia cercetărilor care i-au atribuit acestui termen o origine celtică.

Un istoric al cerealelor care s-au cultivat în Țara Românească și Moldova face obiectul capitolului al IV-lea (*Céréales*). Este vorba despre grâu, secară, mei, torg, pârîng, hrișcă, porumb, orz și ovăz. Unele dintre acestea au stat la baza alimentației populației de la noi în Evul mediu. Și această analiză oferă autorului prilejul unor constatări foarte interesante privind continuitatea de viață, ocupații și obiceiuri ale românilor. Faptul că „denumirile latinești s-au păstrat în limba română pentru aproape toate cerealele dovedește, indiscutabil, că populația băstinașă, românească, nu s-a rupt niciodată de îndeletnicirile agricole”. Concomitent nu sînt ignorate nici „contactele localnicilor cu populațiile slave stabilite pe teritoriul Daciei și nici cele întreținute cu popoarele de origine slavă din vecinătatea României” (p. 225).

În capitolul al V-lea și ultimul, autorul se ocupă de muncile agricole (*Travaux agricoles*). Principalele operațiuni, cum ar fi pregătirea solului pentru arat, aratul, semănatul, întreținerea și recoltatul cerealelor „erau concepute și executate după anumite reguli, tradiționale, acceptate de toți membrii obștii” (p. 228). Și în acest domeniu, termenii de bază (a ara, a semăna, a eulege, a aduna, a încărca, a treiera etc.) sînt, de asemenea, de origine latină. Dincolo de aceasta, legăturile întreținute de localnici cu slavii așezați pe teritoriul României au lăsat urme în vocabularul agricol. Termenii de origine slavă „s-au adăugat celor latini sau, uneori, i-au înlocuit pe aceștia” (p. 265). Ca și celelalte aspecte, terminologia românească referitoare la terenurile de cultură și muncile agricole atestă o continuitate a îndeletnicirilor agricole la populația băstinașă și, în același timp, legăturile cu populațiile slave.

În finalul analizei tuturor aspectelor privitoare la originea și evoluția tehnicii producției cerealiere pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, autorul formulează cîteva constatări de ordin general. Surse informative foarte diferite dovedesc că cultura cerealelor a fost o veche și importantă îndeletnicire a populației autohtone. Ea s-a practicat fără întrerupere pentru că, fără întrerupere a fost viațuirea românilor pe acest pămînt. Elementele de tehnică agricolă *geto-dacă* și română s-au păstrat și s-au transmis în regiunile noastre pînă în evul mediu. Conservarea în limba noastră a unor termeni agricoli de origine *geto-dacă* ca și faptul că „terminologia agricolă *fundamentală* este de origine latină demonstrează că în aceste regiuni elementele *esențiale* ale tehnicii agricole nu s-au putut perpetua decît prin intermediul populației *daco-romane*” (p. 267). Ceea ce, nu exclude legăturile cu alte medii ca acela bizantin, slav sud-dunărean și maghiar. Pentru epoca feudală nu se poate vorbi, așa cum s-a încercat uneori, despre o stagnare aproape totală și îndelungată în acest domeniu. Înoi, cîteodată remarcabile, au avut loc și în acest domeniu, și aceasta datorită dezvoltării economiei feudale, a meșteșugurilor. Creșterea productivității, în anumite perioade, se explică nu numai prin calitatea solului ci și prin îmbunătățirea tehnicii.

Lucrarea prof. V. Neamțu este rezultatul unei munci asidue și pasionate. Autorul s-a angajat să elucideze probleme de istorie economică ce au presupus investigații dintre cele mai diferite în țară și în străinătate. O experiență bogată, completată cu calitățile de fin observator al transformărilor survenite în acest domeniu, a dus la rezultate primite cu legitim interes de către specialiștii din diferite domenii de activitate. Editată într-o limbă de circulație, această carte va putea fi utilizată și de către specialiștii din alte țări interesate în cunoașterea realităților românești. Mai mult, prin intermediul acestei lucrări, o parte dintre cercetătorii străini ai acestei probleme (ne gândim, în primul rând, la cei de bună credință) vor avea prilejul să-și modifice optica în legătură cu o serie de probleme fundamentale de istorie românească.

I. Toderășcu

PETRU DEMETRU POPESCU, *Basarab I*, București, Ed. militară, 1975, 144 p.

Cartea lui Petru Demetru Popescu, apărută în seria „Domnitori și voievozi ai țărilor române” se recomandă, după propria mărturisire a autorului din *Cuvînt înainte*, drept o evocare a personalității Intemeietorului, oprindu-se la elementele esențiale care îi definesc domnia și organizarea statului feudal Țara Românească la începuturile dezvoltării sale. Subiectul în sine este dificil datorită incertitudinilor provenite din sărăcia documentară a acestei perioade, autorul fiind nevoit să selecționeze și să opteze între numeroasele puncte de vedere emise în istoriografia noastră și care rămîn deocamdată în stadiul ipotezelor.

Primul capitol oferă o imagine generală asupra zorilor feudalismului românesc, asupra configurației politice externe și a implicațiilor ei în evoluția ulterioară a evenimentelor în această parte a Europei. În procesul de formare a statului feudal Țara Românească autorul surprinde două etape: de început (a doua jumătate a secolului al XIII-lea) și cea a desăvîșirii lui (între deceniile II și III ale secolului al XIV-lea) (p. 23). Considerăm că etapizarea întreprinsă de autor conține în sine o doză de rigiditate în înțelegerea procesului istoric pe care l-a constituit formarea statului feudal. Astfel, din acest proces, autorul exclude — nejustificat — o seamă de factori desprinși, în special, din analiza rezultatelor arheologice care contribuie la înțelegerea mai nuanțată a originilor acestui proces încă înainte de a doua jumătate a secolului al XIII-lea. În acest context, referindu-se, pe drept cuvînt, la înfiriparea alianței româno-tătare împotriva pericolului maghiar, autorul îi exagerează caracterul — care rămîne exclusiv politic — punînd la baza ei interese religioase, lupta „schismaticilor” contra catolicismului (p. 15).

Capitolul al II-lea repune în discuție cîteva din opiniile în legătură cu tradiția „descălecătului” și Negru Vodă, autorul opiniind pentru ideea că numele acestuia este inventat de tradiție, nefiind în legătură cu o singură persoană. De asemenea este acceptată ideea — mai veche în istoriografia noastră — după care Țara Românească n-a avut un „descălecător” ci un „întemeietor”, în persoana lui Basarab I.

Trebuie să semnalăm aici confuzia repetată pe care o face autorul cînd consideră că Basarab I a pus bazele unei dinastii în Țara Românească (p. 5, 50, 56). Termenul, astfel folosit, trădează o înțelegere inexactă a specificului domniilor în țările române unde dreptul de primogenitură în succesiunea la domnie era înlocuit sau se asocia cu principiul eligibilității.

În capitolul III se încearcă o reconstituire sumară — în baza informațiilor de care dispunem — a cîtorva aspecte ale societății medievale, la începuturile dezvoltării ei: formarea orașelor medievale, a monumentelor de arhitectură, organizarea curții. Și aici, puținătatea izvoarelor și folosirea unor surse de mîna a doua fac ca autorul să apeleze adesea la simple prezumții (p. 63—64; 74—81).

Organizarea militară a țării, cu evidențierea factorului de continuitate, este subiectul capitolului al IV-lea pentru ca în continuare (cap. V) autorul să se refere la momentul 1330 — constituirea statului feudal independent. Țara Româ-

nească. Sînt prezentate acțiunile politice și militare anterioare luptei de la Posada, cauzele ei imediate, autorul prezentînd cîteva din opiniile în legătură cu dificila problemă a localizării ei. El înclină, cu „certitudine“ (!) pentru localizarea propusă de Andrei Pandrea (la Pripoarele Perişanilor), deşi argumentele invocate pot fi încă discutate și completate, cum consideră chiar autorul localizării.

Cartea se încheie cu o sumară încercare de definire a personalității lui Basarab I în istoria patriei.

Așa cum se poate observa din cele de mai sus, cartea lui Petru Demetru Popescu este o sinteză scrisă în dorința popularizării eroului de la Posada. Din același motiv autorul a apelat la o manieră mai mult literară de tratare deși cartea nu este lipsită în final de o notă bibliografică, pe alocuri însă lacunară (nu sînt menționate cîteva cărți de primă importanță).

S-ar mai putea reproșa autorului concesiia prea largă față de unele ambiguități de limbă, străine manierei istorice de tratare („asemenea cavaleri („în-zăuați“ — n.n.) vor fi existat și în oștile unui Litovoi și Seneslau“ p. 117—118; 74 etc.) unele aprecieri forțate (p. 131) sau unele artificii literare perimate (Basarab, „de pe înălțimile Posadei, tuna cu glas de buciom“ (subl. ns. p. 5).

Preferabil ar fi ca asemenea cărți de popularizare și omagiere a personalităților istorice — a căror importanță nu mai necesită a fi demonstrată — să îndeplinească într-o măsură adecvată și exigențele științifice.

Ștefan Lemny

Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, volumul I (1384—1448), întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU și L. ȘIMANSCHI, București, Ed. Acad., 1975, LV+604 p.

După o lungă așteptare, Editura Academiei a scos de sub tipar volumul I — al patrulea însă, ca ordine de apariție¹ — al seriei A, *Moldova*, din noua colecție de documente medievale interne *Documenta Romaniae Historica*, rod al muncii pe care trei reputați medievști ieșeni — prof. Constantin Cihodaru, I. Caproșu și Leon Șimanschi² — o desfășoară de ani de zile și care nu are, ca rezultat, doar acest tom. O observație, care nu atinge nici munca aceasta, nici valoarea, mai presus de orice discuție, a cărții, ni se pare, însă, absolut necesară pentru a înțelege un anumit mod de a „organiza“ munca în domeniul editării izvoarelor istoriei noastre medievale: în marea lor majoritate, documentele cuprinse în prezentul volum vād lumina tiparului pentru a treia (uneori chiar și a patra) oară³, în ultimii 50 de ani, în timp ce mii de documente din secolul al XVII-lea (ca să nu mai vorbim de cele ale secolului al XVIII-lea)! ne rămîn, încă, necunoscute. Această „organizare“, ca și ritmicitatea⁴ anarhiei volumelor din D.R.H. — dacă ea va fi păstrată, în continuare, de Editura Academiei — nu ne îndreptățește

¹ Volumele precedente au apărut în următoarea ordine: vol. XIX (1626—1628), în 1969; vol. XXI (1632—1633), în 1971; vol. XXII (1634), în 1974; de ce lipsește vol. XX (pentru anii 1629—1631)?

² La întocmirea volumului, au colaborat și cercetătorii Georgeta Ignat și Nistor Ciocan.

³ Cele mai multe, au fost cuprinse în colecția lui Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I—II, Iași, 1931—1932, și reproduse în D.I.R., I/XIV, XV (1384—1475). Numeroase documente fuseseră, însă, publicate și înainte de colecția lui M. Costăchescu, altele, date de acesta după copii, traduceri, regeste, au fost editate ulterior după originale.

⁴ Cf. și observațiile lui I. Caproșu, în acest „Anuar“, VIII, 1971, p. 515 și X, 1973, p. 600; Ștefan S. Gorovei, *Instrumentele de lucru ale istoricului*, în „Contemporanul“, nr. 4 (1315) din 21. I. 1972, p. 1.

speranța că vom avea prilejul — chiar și cei mai tineri dintre cercetători — să ne folosim de întreaga colecție!

Volumul cuprinde, pentru perioada 1384—1448, un număr de 300 de documente, din care 290 autentice și 10 false. Față de colecția *D.I.R.*, pentru aceeași perioadă, o bună parte din acte se publică pentru prima oară după originale, după forme mai bune sau după cele dinții ediții ale lor. O întrebare, tulburătoare, stăruie: ne rezervă viitorul plăcuta surpriză a descoperirii unor noi documente din perioada cuprinsă în volumul de față? Răspunsul poate fi afirmativ, și acest optimism e îndreptățit de trei exemple. Astfel, cam cu un an înainte de apariția volumului, a fost comunicat un document din 18 aprilie 1397⁵; apoi, după apariția volumului, a fost tipărit originalul actului din 20 iunie 1438⁶, reprodus în *D.I.R.*, I, sub nr. 184, după o traducere germană. Adăugăm — al treilea exemplu — că și originalul actului din 10 ianuarie 1429 (nr. 82) a intrat de curind în depozitele Muzeului de Istorie a R.S.R.

După prefața în care se dau toate deslușirile asupra documentelor, formelor și locurilor de păstrare a acestora, metodei de editare etc., urmează o bogată bibliografie⁷ (cu prescurtările folosite în volum), lista de abrevieri și rezumatele documentelor (în română și franceză). Volumul se încheie cu toate anexele trebuitoare unei asemenea lucrări: doi indici, excelent lucrați, unul toponomastic (în care se fac și identificările localităților, cu numele lor actuale) și altul de materii (instituții, lucruri etc.), o listă de concordanțe pentru documentele cu datele rectificate, lista documentelor anulate (copii, traduceri, regeste identice cu originalele, sau între ele, dar păstrate cu date diferite), lista documentelor eliminate din volum (prin redactarea lor, dincolo de marginile cronologice ale acestuia) și din colecție, lista cuvintelor slave din traduceri și rezumate și a cuvintelor slave scrise prescurtat. Au fost reproduse, în fotocopii — nu întotdeauna foarte citete — un număr de 73 originale autentice și trei pergamente false.

Dedicînd acest prim volum memoriei lui Mihai Costăchescu, istoricii ieșeni și-au îndeplinit o datorie de onoare față de strălucitul înaintaș, care, de unul singur, a dat la lumină, între 1931 și 1948, marea colecție cuprinzînd documentele, interne și externe, emise de cancelaria domnilor Moldovei de la 1384 pînă la 1527⁸. Prin această colecție monumentală, care a rămas și azi un neprețuit tezaur de informații privitoare la evenimentele, oamenii și localitățile acelor vremuri, Mihai Costăchescu a continuat — dar la un nivel cu cît mai înalt, din toate punctele de vedere! — opera începută înainte de primul război mondial de Ion Bogdan, editorul documentelor lui Ștefan cel Mare⁹. Iar după 1948, aportul lui Mihai Costăchescu la pregătirea celor 11 volume de *Documente privind istoria României (D.I.R.)*, seria A, Moldova (1384—1625), a fost deosebit de însemnat, întrucît el avea adunate, deja, majoritatea documentelor moldovenești, pînă spre finele veacului XVI¹⁰.

Spre deosebire de colecția *D.I.R.*, noua colecție reproduce și textele originale, însoțite, firește, de traduceri exacte și nearhaizate. Ca metodă de transcriere a

⁵ M. Vatașu, *Un document de la Ștefan I*, în acest „Anuar“, XI, 1974, p. 235—238.

⁶ Damian P. Bogdan, *Cinci acte moldovenești din anii 1438, 1531, 1601, 1604, și 1668*, în „Revista de istorie“, 2/29, 1976, p. 244—245.

⁷ Cu privire la uricul fals al lui Iurg Koriatovici (nr. I), trebuia menționat și articolul lui P. P. Panaitescu, *Jourij (Jourg) Koratovič, prince lithuanien, et Moldavie*, în volumul omagial Hrușevski, I, Kiev, 1928, pp. 462—465, care, deși nu reproduce textul actului, conține dovezile istorice cele mai puternice pentru falsitatea lui, nereluate în studiul din „Revista Istorică Română“, II, 1932.

⁸ M. Costăchescu, op. cit.; *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933 (ca supliment la ediția lui I. Bogdan); *Documente moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517)*, București, 1940; *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943; *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948.

⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 2 vol., București, 1913.

¹⁰ *D.I.R.*, *Introducere*, I, p. 54.

textelor slave, volumul de față este în evident progres față de colecțiile care l-au precedat. Astfel, se știe că Gr. Tocilescu, transcriind documentele slave din arhivele ardelen, a păstrat și prescurtările, și literele suprascrise; era, așa-zis, o ediție fotografică¹¹. I. Bogdan, care a criticat această metodă, întreaga prescurtările, lăsând, însă, nemarcate literele suprascrise. Alt sistem a adoptat Mihai Costăchescu; el nu întreaga prescurtările, nici chiar acelea tipice formula-riștii de cancelarie, în schimb, aducea în rînd, între paranteze rotunde, literele suprascrise. Aceasta era, cum observa P. P. Panaitescu, în recenzia la volumul documentelor lui Ștefăniță, „o metodă care șovăie între reproducerea fotografică și ediția critică: nu se completează prescurtările, se indică între paranteze literele aruncate deasupra rîndului, nu se pun majuscule la începutul frazei și la numele proprii, dar se despart cuvintele și se introduce o punctuație modernă”¹².

Editorii prezentului volum nu mai au nici o șovăire. Literele suprascrise sînt aduse în rînd, *renunțîndu-se la marcarea acestei operațiuni prin paranteze rotunde*; textele sînt frazate cu punctuația modernă, *majusculele fiind folosite acolo unde era necesar*. În plus, cunoașterea adîncă a particularităților scrierii slavoane din prima jumătate a secolului al XV-lea i-a determinat pe autori — cum se precizează chiar în prefață — „nu numai să procedeze la întregirea tuturor abrevierilor rezultate din suprascrierea consoanelor finale, dar și să consemneze, în paranteze rotunde, vocalele adăugate, pentru a nu prezenta o imagine deformată a textelor originale și pentru a da posibilitatea unui control rapid al transcrierilor”¹³. Diferitele modalități de prescurtare a cuvintelor de către diecii domnești sînt înregistrate într-o listă din anexele volumului. Datorită acestui procedeu, textele slave nu se mai prezintă ca niște rebusuri, inabordabile pentru cei nefamiliarizați cu particularitățile scrierii avansate, ceea ce face ca volumul să poată fi utilizat ca *manual în seminariile de paleografie slavă*, alături de nelipsite planșe fotografice. Sugerăm acest lucru cu atît mai mult, cu cît, pe de o parte, nu avem, încă, un manual propriu-zis de paleografie slavă, iar pe de altă parte, nutrim convingerea că deprinderea se capătă mai ușor, și cunoștințele sînt mai temeinice, prin lucrul direct, pe un material prelucrat cu atîta îngrijire, decît prin învățarea mecanică a unor reguli și principii privitoare la scrierea, descifrarea și traducerea textelor slavone.

Îmbunătățiri ale metodei generale de editare a colecției *D.R.H.* — enunțate în prefața primului volum al seriei B, Țara Românească — se aduc și în ceea ce privește descrierea arheografică și bibliografică a fiecărui document. Într-o ordine perfect logică, se indică formele în care s-a păstrat documentul respectiv — original, copie, traducere, rezumat, mențiune, extras — „reținîndu-se doar următoarele două trepte inferioare ale formei editate și înlăturîndu-se celelalte, cu excepția cazurilor cînd acestea au oferit, totuși, informații în plus”¹⁴. Acolo unde a fost necesar, au fost adăugate comentarii prețioase asupra aspectului, datei sau sigiliilor documentelor.

Ori de cîte ori e cazul, se descriu pecețile documentelor păstrate în original. Ar fi fost, poate, mai utilă reproducerea măcar a celor mai reprezentative, care marchează evoluția elementelor peceții domnești. Căci, pentru specialiști — sigliografi și heraldiști — descrierile, oricît de exacte, nu pot suplini imaginea însăși, necesară pentru a stabili diferitele modificări suferite de stema de stat de la o domnie la alta sau chiar în cadrul aceleiași domnii.

O altă inovație — pentru care I. Caproșu a militat consecvent în anii din urmă¹⁵ — este deslăvizarea numelor de genul *Braevici* sau *Birlici*, traduse prin

¹¹ [Gr. Tocilescu], *534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Brașovul, 1346—1603*, [Viena, 1905—1906], București, 1931. V. și recenzia lui P. P. Panaitescu, în „Revista Istorică Română”, I, 1931, p. 312—319.

¹² Recenzia în „Convorbiri literare”, LXXVII, februarie 1944, p. 243.

¹³ *Prefață* la volumul pe care-l recenzăm, p. VIII.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Cf. acest „Anuar”, IX, 1972, p. 541.

fiul lui Brae, fiul lui Birlă. Procedul ni se pare potrivit, dar, firește, numai pentru prima generație, cînd — de exemplu — Duma Braevici era în adevăr fiul lui Brae; la generațiile următoare, însă, trebuie păstrată forma în -ici, statornicită ca patronim. Studiul genealogiei familiilor respective arată că, în unele cazuri, numele s-au adaptat formelor limbii române — Braevici a devenit Brăescu, iar satul familiei s-a numit Brăești, ambele nume existînd și azi — pe cînd, în alte cazuri, a rămas în vechea formă: Bîrlîci, Hudici se întîlnesc și în secolul al XVIII-lea.

Ceea ce distinge în mod deosebit acest prim volum al seriei A, *Moldova* este efortul alcătuirii lui de a stabili, pe de o parte, *autenticitatea* actelor, iar pe de altă parte, *data* lor cit mai exactă, chiar și în cazul unor documente aparent autentice sau bine datate. Cît de necesare și importante sînt, pentru nenumărate aspecte ale cercetării istorice, aceste operațiuni preliminare, nu mai e cazul să o spunem. De altminteri, chiar unul din editorii volumului ne-a arătat ce foloase aduc aceste operațiuni, efectuate cu competență și migală¹⁶. În ceea ce privește volumul de față, vom cita, în acest sens, doar trei exemple, referitoare la cronologia și genealogia voievozilor de la începutul veacului al XV-lea. Astfel, eliminarea documentului datat 11 februarie 1400 (nr. III, la documente false) din seria celor autentice reasează începutul domniei lui Alexandru cel Bun în 1400, păstrîndu-se data de 23 aprilie din letopisețul anonim al Moldovei¹⁷. Actul nr. 13 fusese publicat pînă acum cu data de 28 iulie 1411, ceea ce provoca nedumeriri cu privire la anul morții jupanului Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun. Încă din 1971, L. Șimanschi a arătat că avem de-a face cu un fals parțial¹⁸, anul corect fiind 1401. Mai mult chiar: confruntarea documentelor din volum cu izvoare de altă natură a permis editorilor introducerea unor corecturi chiar acolo unde, aparent, nu era cazul; așa e, de pildă, documentul nr. 46, datat — în traducerea germană prescurtată, în care ni s-a transmis — 14 aprilie 1415; prin el, Alexandru cel Bun a întărit mănăstirii Moldovița o danie făcută de soția sa Ana „chiar înaintea morții sale”; ori, piatra de pe mormîntul de la mănăstirea Bistrița, al doamnei Ana, are pentru moartea acesteia, data de 2 noiembrie 1418¹⁹. În plus, relatînd întîlnirea lui Alexandru cel Bun la Snyatin, în mai 1415, cu regele Vladislav Jagello al Poloniei, cronicarul Jan Dlugosz arată că, la banchetul care a avut loc atunci, a participat și soția domnului Moldovei²⁰. Aceste elemente i-au determinat pe autori să declare greșită data de 1415 și să propună 1419 sau 1421.

Datorită acestei griji deosebite, 104 documente — din totalul celor 290 autentice cuprinse în volum — au fost redatate. Dealtfel, anumite documente trebuie din capul locului suspectate în privința datării; e cazul mai ales al aceloră păstrate în rezumate sau traduceri germane. La unul din acestea, din 1428 (nr. 72), găsim, de pildă, data de 31 aprilie, evidentă greșeală a rezumatorului (datorată neatenției, firește, ca și acel 30 februarie, scăpat de N. Iorga într-un volum al colecției *Hurmuzaki*, dar, altelei, acestei neatenții i se alătură, evident, slaba cunoaștere a grafiei slavone).

¹⁶ L. Șimanschi, *Autenticitatea și datarea unor acte publicate în colecția „Documente privind istoria României”, în acest „Anuar”, I, 1964, p. 87—105; idem. Precizări cronologice privind istoria Moldovei între 1432—1447, în aceeași publicație, VII, 1970, p. 59—81.*

¹⁷ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 14.

¹⁸ L. Șimanschi, *Falsificarea parțială a unui document din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista Arhivelor”, 3/1971, p. 479—488.

¹⁹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 271—272.

²⁰ Cf., pentru discuția în jurul acestei informații, C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, extras din „Revista Istorică Română”, X. 1940, p. 14—15.

Data fiind grija editorilor pentru datări cât mai precise, e de neînțeles cum a rămas documentul nr. 20 cu data de 1 mai 1406, când, așa cum se arată și în comentariul cronologic, această dată nu e deloc sigură. Menționarea lui Iliș il plasează după 1414, după cum menționarea lui Ștefan — nu ca emitent, firește; numele lui a fost luat, în rezumatul respectiv, din formula credinței — ar permite așezarea documentului în 1429.

O inovație remarcabilă a autorilor a făcut ca volumul să cuprindă și unele documente de o factură deosebită; primul se rezumă la intitulăția și formula de încheiere (locul și data) dintr-un document — azi dispărut — emis de Roman I (nr. 3); elementele respective au fost menționate de Neculai Costin în letopisețul său, și s-a putut stabili că el nu le-a extras nici din uricul din 1393 (singurele documente păstrate integral din domnia lui Roman I). Al doilea (nr. 15), e un document din vremea lui Alexandru cel Bun, menționat²² în hrisoave din 1624 și 1627, și acestea păstrate doar prin rezumatele germane din celebrul *Index Zolkieviensis* (lista documentelor Mitropoliei Moldovei, duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia, în 1686, și rezumate la Zolkiew, în 1783, de casierul regal al Liovului, Johan Anastasius Manowarda; repetatele demersuri întreprinse pentru regăsirea originalelor acestor acte au fost sortite, pînă acum, eșecului); prin acel document Alexandru cel Bun a dăruit Mitropoliei Moldovei satul Poiana Vlădicăi, de lângă Iași, unde el, împreună cu clerul, boierii și poporul, a întîmpinat moaștele Sf. Ioan cel Nou, aduse, după dorința sa, de la Cetatea Albă. Rezumatele germane ale actelor din 1624 și 1627 nu au reprodus și data acestui document (obiceiul de a reproduce și data documentelor menționate apare mai târziu), așa că editorii l-au datat <1402—1407>, socotind că moaștele Sf. Ioan au fost aduse în 1402, cum s-a propus într-o cercetare mai veche²³ și ținînd seama de faptul că, într-un vechi comentariu asupra actului în cauză, este menționat, „ca emitent, și Bogdan (indicat, însă, ca fiu al lui Alexandru cel Bun)”, și pe care autorii îl identifică cu jupanul Bogdan, fratele domnului, mort în 1407. După cum se știe, aducerea moaștelor Sf. Ioan e fixată, în cronică la Grigore Ureche, în anul 6923, adică 1415²⁴, anul 1402 fiind doar dedus dintr-o interpolare a lui Misail călugărul²⁵. Cum o întreagă țesătură de elemente — le vom expune cu alt prilej — pledează pentru anul 1415 și cum în același vechi comentariu cronologic „se notează anul 1414 (fără văleat)”, după cum ne spun editorii, credem că actul menționat la nr. 15 va fi avut, în original, văleatul 6923 (1415), din care copistul-rezumator german a scăzut 5509, astfel rezultînd anul 1414 din acel comentariu. Și la documentul nr. 17, din 7 ianuarie 1403, copistul german a echivalat văleatul 6911 cu anul 1402 !!

Atenta publicare a actului din 6 iulie 1413 (nr. 35) a relevat o serie de greșeli ale celui care a tradus și a rezumat, în germană, acest act prin care Alexandru cel Bun a dăruit domeniul Coțmani „doamnei Anastasia, soacra noastră”, cu titlu viager. Aceste greșeli arată că cel care a citit documentul nu era așa sigur pe cunoștințele sale de slavonă (sau, poate, pergamentul era mai prost păstrat), așa încît revine întrebarea: doamna Anastasia era numită, în originalul slavon, **Тѣта** (soacră) sau **Тѣта** (mătușă)? I personal, înclinăm pentru a doua

²¹ Leon Șimanschi și Georgeta Ignat, *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (II)*, în acest „Anuar”, X, 1973, p. 124—125.

²² Sugerăm, chiar, excerptarea, din documentele ulterioare, a tuturor mențiunilor despre acte arse, putrezite, furate, pierdute, precum și mențiunile despre acte existente la data menționării lor, dar azi pierdute sau necunoscute. Această operațiune — ale cărei rezultate vor fi din multe puncte de vedere folositoare — o pot întreprinde studenții, în cadrul seminariilor de istorie medievală românească, fie ca o aplicație practică, fie ca o lucrare de seminar.

²³ C. Bobulescu, *Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun*, Chișinău, 1934, p. 29 și, mai ales, nota 4.

²⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. II, București, 1968, p. 78.

²⁵ *Ibidem*, p. 75—76.

variantă, mai logică și din punctul de vedere genealogic, și din cel al donației însăși, al cărei caracter *viager* arată că doamna Anastasia nu avusese copii (nici piatra ei de mormint, de la Rădăuți, nu dă numele vreunui soț).

Prin îngrijirea cu care a fost alcătuit, prin toate îmbunătățirile aduse metodei de editare a textelor slave, prin surplusul de informații autentice pe care le pune la îndemina unor largi cercuri de cercetători — nu numai medievști — volumul I al seriei *A. Moldova* din colecția *D.R.H.* constituie o realizare prestigioasă, motiv de mândrie nu numai pentru istoricii ieșeni, dar și pentru întreaga noastră știință istorică. De altminteri, de la continuatorii experimentați ai operei lui Gheorghe Ghibănescu și Mihai Costăchescu nici nu ne-am fi așteptat la altceva. Nu ne rămîne decît să le urăm — și să ne urăm — ca într-un răstimp rezonabil să poată da la lumină și restul, imens, al tezaurului documentar al istoriei poporului român.

Ștefan S. Gorovei

Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, begründet von FRANZ ZIMMERMANN, Fünfter Band, 1438—1457, nummer 2300—3098, mit 9 Tafeln, bearbeitet von GUSTAV GÜNDISCH, 1975, Böhlman Verlag, Köln—Wien <și> Ed. Acad., București, LX s+638 p.

Cartea cuprinde un „Cuvînt înainte” și „Introducere”, redactate în limbile română și germană și o listă de regeste numai în limba română. Urmează textele documentelor în original, prevăzute cu regeste și note bibliografice, și, cînd editorul a socotit că e cazul, și scurte indicații menite să lămurească anume probleme din act în legătură cu discuțiile care au avut loc asupra acestora. Volumul se încheie cu: o listă bibliografică cu dublă titlatură (germană și română), „Lista arhivelor cercetate”, „Lista documentelor facsimilate” și „Lista documentelor false”, (cîteși trele aceste liste cu o dublă redactare), apoi un „Index toponimic și onomastic”, precedat de cîteva cuvinte asupra felului în care a fost întocmit (indicațiile în limbile germană și română), și un număr de nouă planșe, numerotate de la I—IX, cu fotocopii de pe documente și sigilii.

Lucrarea se prezintă în condițiile grafice superioare și într-o bună ținută științifică. Autorul culegerii, dr. Gustav Gündisch, fost director al arhivelor din Sibiu, trebuie considerat, prin ce a publicat pînă acum studii de istorie și ediții de documente, printre cei mai buni cunoscători ai istoriei sașilor din Transilvania și unul dintre cercetătorii cei mai bine informați ai istoriei legăturilor Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova. Autorul este dublat de un perfect cunoscător al istoriei generale a evului mediu. Cum e de așteptat din partea unui medievist de talia dr. Gündisch, el este și un bun cunoscător al latinei medievale și al paleografiei acestei limbi, ca și al științelor ajutătoare ale istoriei. Dr. G. Gündisch a editat încă din 1937 volumul IV al acestei culegeri de documente inițiată de Fr. Zimmermann, care, în colaborare cu C. Werner și G. Müller, a alcătuit și tipărit primele trei volume între anii 1892—1902. Încă dinainte de 1937, deci de aproape patru decenii, dr. Gündisch continuă lucrările asupra volumelor următoare, dintre care, cel de față, al V-lea a văzut de curînd lumina tiparului. După cum arată și prof. Ștefan Pascu, autorul „Cuvîntului înainte”, volumul cuprinde un număr de 799 de documente păstrate în originale, transumpturi, copii contemporane sau ulterioare. Dintre acestea 365 sînt inedite, adică peste 45% din totalul documentelor editate, 275 au fost tipărite în diverse publicații greu accesibile astăzi și pe drept cuvînt caracterizate drept „quasi inedite”. Restul de 159 de acte, tipărite în diverse colecții au fost date în volumul de față, numai sub forma de regest sau text parțial.

Față de edițiile anterioare ale documentelor aceasta datorită dr. G. Gündisch se prezintă în condiții cu mult îmbunătățite. E adevărat că numărul documentelor inedite care privesc și pe români e cu mult mai mic decît acela al docu-

mentelor care se raportează exclusiv la populațiile săsești, sau la colaborarea lor cu secuii. Aceasta se explică ușor dacă ținem seama că cercetătorii români, și în rîndul întii vechea Academie, și-au dat interesul ca să se adune și publice tot ce se referea la români în diferite arhive, inclusiv cele transilvane. Dar aceste încete s-coase la lumină în colecția îngrijită de dr. Gündisch prezintă un interes deosebit. Atragem atenția asupra însemnătății citorva din ele: actul datat 25 octombrie 1446, prin care Guvernatorul Ioan de Hunedoara anunță pe brașoveni despre noua monedă introdusă și interdicția de a mai folosi „nec asparos, neque monetam voivodae Transalpinarum aut aliam antiquam monetam” (op. cit., p. 178—179, doc. nr. 2555); actul din 18 iulie 1452 prin care Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, intervine către castelanii de la Bran pentru a nu taxa oneros pe negustorii care vin cu mărfuri din Țara Românească (p. 352, doc. nr. 2785); actul datat de editor „căt-re sfîrșitul lui septembrie 1453”, care cuprinde instrucțiunile în legătură cu încercarea de a soluționa conflictul care opusese în anii 1451—1452, pe Vladislav, voievodul Țării Românești lui Ioan de Hunedoara (p. 425—426, doc. nr. 2883); scrisoarea din Tirnova 30 aprilie 1454, a lui Ioan de Hunedoara, comite al Bistriței, adresată brașovenilor ca, în contul censului Sf. Martin, să elibereze următoarele arme lui Stoica (Ghizdavăț), pentru apărarea Chilei: „duo milia sagittas, quindecim arcus, ducenta amenta vulgo ideg et duas centenas aut masas ferri”; act din Brașov, datat 17 noiembrie 1454: judele și sfatul intervin pe lîngă voievodul Țării Românești (Vladislav II) să elibereze din închisoare pe un secu care-i fusese predat de Petru, voievodul Moldovei (p. 468, doc. nr. 2940).

Dar mai ales interesează felul în care au fost reeditate documentele care vîzuseră lumina tiparului în diverse publicații mai vechi, uneori cu lipsuri însemnate. Și astfel de lipsuri se întîlnesc atît în documentele împrăștiate în diverse periodice, sau culegeri cu caracter mai restrîns, cît și în cunoscuta publicație de documente Hurmuzaki, inițiată și efectuată de Academia Română. Aceasta s-a datorat fie faptului că înșiși editorii lor nu aveau pregătirea necesară pentru munca pe care și-o asunase, fie numai faptului că ei nu s-au găsit în posibilitatea de a face aceste publicații după documente originale sau copii fără defecte.

În privința lipsurilor existente în colecția Hurmuzachi e de observat că ele se datorează unor cauze deosebite. Pentru volumele editate de N. Densușianu aceste lipsuri sînt datorate atît îm-prejurării că acesta a fost pus în situația de a folosi copii defectuoase sau ediții anterioare datorate unor diletanți în materie (a se vedea în acest sens notițele bibliografice la documentele publicate de Hurmuzaki, *Documente*, I, 2 și II, 1), dar și îm-prejurării că acesta, după cît se înțelege din publicațiile amintite, nu dispunea de o pregătire suficientă în probleme de cronologie medievală, necesară muncii în care se angajase; unele documente publicate în volumele care i se datorează deși au elemente cronologice necesare datării, editorul n-a trecut la transpunerea datei după sistemul actual de datare. (Vezi în acest sens documentele publicate în colecția citată). Cît despre lipsurile, destul de numeroase, care se întîlnesc în Hurmuzaki (*Documente* XV, 1), editat de N. Iorga, acestea în marea majoritate sînt de împutat copiilor de care învățatul amintit a trebuit să se servească în alcătuirea ediției. Aceleași lipsuri se întîlnesc de altfel și în documentele latinești înserate, din 1905, de I. Bogdan, în cunoscutele *Relații*, care folosesc aceleași copii pe care Iorga le va folosi mai tîrziu în Hurmuzaki, XV, 1. N. Iorga, în „Cîteva cuvinte preliminară”, cu care deschide publicația de documente Hurmuzachi, *Documente* XV, spune: „...ași fi dorit să pot da această publicație în alte condiții...”. „Ediția a eșit însă cu ceea ce avem astăzi prin cercetările funcționarilor din arhivele” (Brașovului, Sibului și Bistriței): „dd. Franz Zimmermann, Albert Berger și Friederich Stenner „...îndreptarea”... s-a făcut fără (ca editorul) să aibă originalul înaintea ochilor, a locurilor așa de multe, care erau vîdit greșite” (N. Iorga, loc. cit., p. 1—11).

Am controlat cîteva din documentele publicate în Hurmuzaki, *Documente* XV, cu actele corespunzătoare din ediția dr. G. Gündisch. Dăm în acest sens, pentru necesitățile de spațiu, numai cele constatate în actul cu data de 10 septembrie 1456 (Scrisoarea lui Vlad Vodă către Brașoveni) și numai transcrierile greșite de cuvinte care schimbă înțelesul actului:

Hurmuzaki, *Documente* XV, p. 45—46

Gündisch, op. cit., p. 542—3

„prius dedimus“
 „venientem“
 „moliores“
 „neforte“
 „per viam“
 „ad bonorem“

„praesens damus“
 „venturam“
 „mollices“
 „neffacte“
 „per omnia“
 „ad honorem“

Dr. G. Gündisch în lucrarea sa a căutat să revizuiască tot ce publică după originale sau copii cât mai apropiate de originale — așa încît lecturile dumisale îndreaptă o serie de greșeli de transcriere strecurate în actele publicate de editori anteriori. Acolo unde totuși a fost nevoit să se adreseze unor copii defectuoase el a făcut cele mai plauzibile rectificări — în sensul cuprinsului, dîndu-și interesul să clarifice textul. De notat, cum e de altfel cunoscut specialiștilor, uneori și în textele originale se întîlnesc neclarități, pe care editorul a ținut să le lămurească sau măcar să le explice, se înțelege indicînd intervenția în nota de subsol, cea ce în cazul de față dr. Gündisch a făcut în mod curent.

O deosebită atenție a pus editorul și în ce privește corectarea cronologiei unor documente (în afara calculării datei la documentele a căror datare rămăsese necompletă la editarea anterioară). Se știe că diversele cancelarii apusene au folosit pe lîngă sistemul de datare actual în uz prin a.e.n., luna anului și ziua din lună, atît vechiul sistem roman (kalende, none și ide), de asemenea acela după așa zisul calendar bisericesc, care datează folosind ca reper sărbătorile din ciclul pascal sau al nativității, și într-o tot atît de largă măsură data sărbătoririi unui sfînt oarecare. Dar dintre acestea din urmă, multe sărbători sînt mobile (în special ciclul pascal), apoi folosirea datării după sărbătorile religioase, dat fiind marele număr al membrilor bisericii canonizați care poartă același nume, lipsa cunoașterii mai aprofundate a acestora, ca și folosirea unor table de nume necomplete (Giry e necomplet pentru unele țări din centrul Europei ca Ungaria și Polonia și în multe cazuri chiar Grotefend), a dus la datări defectuoase. Acest lucru s-a datorat uneori și necunoașterii „stilului“ pe care-l folosea cancelaria în cauză la un moment dat. Și din acest punct de vedere lucrarea dr. G. Gündisch a căutat și izbutit în cele mai multe cazuri să aducă îndreptări. Astfel, în ce privește documentele despre relațiile cu țările românești amintim, între altele: actul de mărturie dat de conducerea Transilvaniei unor locuitori din Brașov în legătură cu un litigiu care avusese loc în timpul pătrunderii armate a lui Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, în părțile transalpine spre Nicopole; actul fusese datat „2 iulie 1447“ (Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, p. 34, doc. nr. LVII). G. Gündisch îi calculează data de lună și cea de zi „29 ianuarie“ (loc. cit., p. 185—186, doc. nr. 2564); data actului: Timișoara, 1448, prin care guvernatorul Ioan de Hunedoara, anunța pe brașoveni să folosească moneda ungară în comerțul cu Țara Românească, fusese calculată de N. Iorga „29 februarie“ (Hurmuzaki XV, p. 34—35); ea e corectată în culegerea nouă la „7 martie“ (*Urkundenbuch*, V, p. 243—244); scrisoarea din Pesta, prin care același guvernator cere Sfatului din Brașov știri despre turci, fusese datată în Hurmuzaki (XV, p. 35—36) cu „17 iulie 1449“; noua ediție rectifică data fixînd-o la „iulie 10“ (ibidem, p. 279, doc. nr. 2682); scrisoarea adresată de Vlad Tepeș autorităților din Sibiu, cărora le impută că țin la ei pe acel „sacerdos wolachorum, qui se nominat filium vayvodae“ (Vlad Călugărul); datată de Iorga cu „14 februarie“ 1457 (Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 47—48, doc. nr. LXXXII) cît timp dr. Gündisch (op. cit., p. 566—567, doc. nr. 3070) adoptă data de 14 martie calculată de I. Bogdan (Relațiile, p. 318—319).

Altor documente, care în colecțiile mai vechi nu avuseser fixată data de lună și zi, fie din lipsa elementelor cronologice din ele, fie din cauză că editorul n-o putuse calcula, noua culegere le-o fixează. Astfel e cazul cu actul din 1452, prin care Ioan de Hunedoara, guvernatorul Ungariei, face cunoscut o nouă emisiune monetară. Deși actul dă indicația completă „datum... feria tertia proxima ante festum beatorum Simonis et iudae apostolorum, anno domini...“, editorul

N. Densușianu reproduce numai milesimul (Hurmuzaki, *Documente*, II₂, p. 15, doc. nr. XI). În culegerea de față se calculează data după sistemul actual „24 octombrie” (loc. cit., p. 358, doc. nr. 2797). La fel se procedează și în legătură cu actul prin care Ladislau de Palocz și Nicolae de Uylak notifică împăcarea dintre regele Ladislau Postumul și văduva lui Ioan de Hunedoara (Hurmuzaki, *Documente*, II₂, p. 89, doc. nr. LXXII, care e datat numai 1457), fixându-i data „iunie-iulie” (Gündisch, loc. cit., p. 571), rezumat cu bibliografia, doc. nr. 3076).

De notat că autorul culegerii n-a încercat și o redare a documentelor slavo-române reproduce în regeste, după vechile ediții ale lui Miletici și Agura, I. Bogdan, Stoica Nicolaescu și Grig. Tocilescu — deși e de toată evidența că datarea acestora, conjecturală, în unele cazuri a putut astăzi să fie rectificată. Dar acest lucru ar fi cerut, pentru fiecare caz în parte, dat fiind lipsa unor criterii mai precise de datare, o discuție a cărei dezvoltare n-o putea cuprinde publicația de față.

Sînt, credem, de făcut și unele rezerve asupra anume detalii ale lucrării. Între altele și în legătură cu felul în care au fost alcătuite regestele din capul documentelor, ca și din lista care precede editarea lor. Ni se pare că în unele cazuri aceste regeste sînt prea sumare și aceasta se petrece în detrimentul cunoașterii, în linii mari, a conținutului actului. Astfel vom da ca exemplu doc. nr. 2607 din 10 noiembrie 1447, prin care Ioan de Hunedoara, din Sighișoara, confirmă că procesul dintre nobilul Jodoc de Kussor și cîțiva cetățeni din Sibiu a fost amînat (regest op. cit., p. XXXIX în l. română și p. 215 regest în l. germană). Actul însă menționează cauza a acestei amînări, obiect foarte important în cunoașterea evenimentelor epocii: „propter ingressum exercitus contra nephandum Vlad vaivodam Transalpinum instaurati”; documentul din 24 octombrie 1452, din Oși prin care „Guvernatorul Ioan de Hunedoara comunica brașovenilor introducerea unei monede noi” (Gündisch, regest, op. discutat, p. XLVII și p. 358—359), în regestul german se adaugă, că se interzice circulația altor sorturi de monete: „und verbietet den Umlauf anderer Geldsorten”. Însă în act se specifică în mod explicit: „nullam aliam videlicet nec asparas necque monetam voivodae Transalpinarum aut aliam antiquam monetam in contrarium huiusmodi praesentibus monetae acceptare et cursum habere permittatis et permitti faciatis” (Ibidem). În același sens vom cita și regestul care precede scrisoarea către sașii din Transilvania. Regestul alcătuit de dr. Gündisch are următorul cuprins: „Ladislau, regele Ungariei dă poruncă sașilor din Transilvania să apere hotarele Țării și în special moșile lui Ioan de Hunedoara împotriva voievodului Țării Românești (regest în l. română, p. LVI și cu același conținut și regest în l. germană, p. 519). Dar în act se dau și detaliile care au determinat intervenția regelui către conducerea sașilor: i s-a plîns Ioan de Hunedoara, comitele de Bistrița, că voievodul Țării Românești îi atacă posesiunile ca și pe acele ale sașilor și a cerut ca regele să judece acest conflict. Suveranul ungar a invitat pe voievod să pună capăt atacurilor pînă la judecarea litigiului în fața sa. Dacă acesta nu se supune invitației regale, sașii sînt îndatorați să apere, contra zisului voievod, propriile lor domenii precum și pe acelea ale comitelui de Bistrița. În sensul acesta, credem, se cuvenea alcătuit rezumatul actului.

S-au strecurat în lucrarea dr. G. Gündisch și cîteva alte lipsuri, desigur nu menite să micșoreze valoarea ediției dar care se abat de la regulile de metodologie și pot în același timp continua confuziile provocate de edițiile anterioare. În rîndul întîii aceea de a introduce în regestele actului elemente care nu-i aparțin, fără a se atrage atenția asupra acestui lucru. E doar stabilit că regestul trebuie să cuprindă un rezumat cît mai complet al cuprinsului actului regestat, dar numai atît. Ca o abatere de la această regulă e de citat felul în care noul editor, urmînd pe editorii anteriori ai actului, I. Bogdan (*Relațiile*, p. 314, nr. 255) și N. Iorga (Hurmuzaki, *Documente*, XV₁, p. 35, nr. 60) a regestat documentul dat din Tirgoviște 31 octombrie 1448 de „Wlad, partium Transalpinarum vaivoda”. Regestul și în noua ediție are cuprinsul următor: „Tirgoviște, Vladislav, voievodul Țării Românești” (Gündisch, regest în l. română, p. XLII și l. germană p. 265). Cerce-

tările mai noi au dovedit că actul nu a fost emis de Vladislav II ci de Vlad (Țepeș). Regestul se cuvenea să cuprindă numele lui Vlad vodă ca emitător.

O a doua procedură, după noi, greșită, aceea care se întâlnește în ediția discutată în legătură cu scrisoarea din 10 octombrie 1441, se datorează lecturii neatențe a ei. Scrisoarea e regestată de dr. G. Gündisch în modul următor: „Nicolae de Uylak și Ioan de Hunedoara, voievozi ai Transilvaniei, *interven în favoarea* voievodului Vlad Dracul de a bate monede la Brașov” (regist în l. română, p. XXXII și la fel în l. germană p. 90—91, doc. nr. 2426). Contrar celor afirmate în regestele alcătuite de dr. G. Gündisch, în actul citat e specificată trecerea privilegiului de a bate monedă, pe care-l avușese mai înainte Vlad voievodul Țării Românești „asupra celor doi voievozi ai Transilvaniei (a se vedea în această privință și discuția la Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul Brașovului și al brașovenilor cu Țara Românească în 1443*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, IX, 1966, p. 63—64). Și aici dr. Gündisch a urmat pe istoricii I. Bogdan și N. Iorga, fiind influențat de traducerea lor greșită (N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*, XV, p. 27 și I. Bogdan, nota la doc. nr. LII, din *Relațiile*, p. 77, pe care-l pune în mod greșit în legătură cu actul din 16 octombrie 1441. În adevăr I. Bogdan traduce și el această scrisoare în sensul în care o va înțelege și Iorga. Dar în legătură cu greșita traducere a scrisorii din 16 octombrie 1441, I. Bogdan a datat „1441—1442” și scrisoarea lui Vlad Dracul către brașoveni prin care, între altele, le anunța viitoarea sa emisiune monetară (*Relațiile*, p. 75—77). De la Bogdan datarea greșită a acestei scrisori a trecut și în ediția îngrijită de dr. G. Gündisch, care și el afirmă că a fost emisă „nach 1441, Oktober 16” (Ibidem, p. 91, doc. nr. 2427). Istoricul Fr. Pall a aratat, credem în mod întemeiat, că scrisoarea nu poate fi decât din 1438 și e de pus în legătură cu ultima emisiune monetară a lui Vlad Dracul (Fr. Pall, *op. cit.*, p. 75).

N-am menționat aceste mici scăderi cu intenția de-a încerca să micșorăm valoarea ediției ci numai pentru a atrage luarea aminte a autorului asupra unei mai atente priviri asupra obiectului studiat.

Volumul al V-lea din colecția de documente săsești, recent apărut dă posibilitatea cunoașterii mai aprofundate, în continuare, a trecutului acestei populații, care de mai bine de opt veacuri conlocuiește și colaborează cu populația românească la dezvoltarea vieții în spațiul Transilvan. De asemenea această populație a avut cele mai întinse relații cu țările românești de la răsărit și sud de Carpați. Opera, cum s-a observat aici pe scurt, concentrează documentele care cuprind aceste legături din scurta perioadă de zece ani, și le dă la lumină în condiții științifice cu totul superioare, aducând un serviciu considerabil științei istorice din Patria noastră, ca și studiilor de istorie în general. Cercetătorii acestei epoci, în studiile lor vor trebui, ca alături de alte publicații de izvoare istorice, să se adreseze și ediției dr. G. Gündisch, care pe lângă faptul că lărgeste posibilitățile de cunoaștere ale epocii, aducând noi izvoare în discuție, de asemenea prezintă într-un corpus documentele împrăștiate în diverse publicații. Ea oferă îndreptări de datare și lecturi, în cele mai multe cazuri mai bune decât lecturile oferite de vechile ediții.

Se cunoaște din citatele folosite în lucrări anterioare că dr. G. Gündisch a continuat munca de culegere a documentelor și dincolo de data de 1457. E de dorit, în interesul științei, ca și volumele următoare, pregătite de dînsul, desigur, cu aceeași competență, să vadă cît mai curînd lumina tiparului.

Const. A. Stoide

ȘT. OLTEANU, *Les pays roumains à l'époque de Michel le Brave (L'Union de 1600)*, București, Ed. Acad., Bibliotheca Historica Romaniae, 1975, 159 p.

Apărută cu prilejul aniversării a 375 de ani de la prima unire a celor trei țări române, cartea cercetătorului Ștefan Olteanu este concepută ca un omagiu adus Unificatorului, propunîndu-și, după propriile cuvinte ale autorului „să înlăture absența, resimțită de mult timp, a unei monografii consacrate epocii lui

Mihai Viteazul" și să sintetizeze într-o nouă viziune recente rezultate ale cercetării istorice cu privire la ultimul deceniu al secolului al XVI-lea (p. 8). Editată într-o limbă de largă circulație, cartea înlesnește totodată accesul, reclamat de mult timp, al cercetătorilor de peste hotare la cunoașterea mai detaliată a condițiilor în care s-a realizat prima unire a țărilor române, semnificația și rolul ei în istoria națională și în cadrul relațiilor internaționale. Acestea sînt doar cîteva elemente ce fixează de la început însemnătatea cărții la care urmează să ne referim, recomandînd-o atenției.

Cele șapte capitole ale cărții oferă o imagine generală asupra complexității de aspecte în care se impune analiza actului politic al unificării țărilor române și personalitatea de care se leagă realizarea lui.

Capitolul I (*Țările Române și contextul relațiilor internaționale în Europa centrală și de sud-est la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, p. 9—21) surprinde implicațiile politice europene determinate de înaintarea turcilor, însemnătatea Ligii Sfînte în lupta antiotomană și rolul care a revenit Țărilor Române, datorită situației lor geografice și politice. Această încadrare permite înțelegerea mai largă a locului și importanței pe care Țările Române, și în special Țara Românească au avut-o în lupta antiotomană de la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Un interes deosebit prezintă capitolul II (*Realități economice, sociale și politice în timpul ultimelor decenii ale secolului al XVI-lea în Țările Române*, p. 23—72) pentru încercarea de explicare a bazei economice în care s-a desfășurat lupta pentru libertate și unitate sub conducerea lui Mihai Viteazul. Prezîntînd coordonatele generale și particulare ale dezvoltării economice a Țărilor Române, pe baza celor mai recente rezultate ale literaturii științifice autorul apreciază că în acest timp „producția a urmat cursul său în principalele sectoare economice, locuitorii țărilor în aceeași măsură ca autoritățile turcești fiind direct interesați în creșterea ei” (p. 43). Punctul acesta de vedere vine astfel să nuanțeze considerațiile mai vechi și mai noi ale istoriografiei noastre care explica slaba dezvoltare a societății feudale românești, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, prin exercitarea opresivă a suzeranității otomane. În același capitol autorul insistă asupra situației și raporturilor sociale pentru a evidenția contradicțiile interne ale societății feudale și implicațiile lor în politica lui Mihai Viteazul. Tabloul Țărilor Române în epoca lui Mihai Viteazul este continuat cu o analiză a organizării militare și a aparatului diplomatic a căror dezvoltare se face remarcată acum. Referințele din capitolul III (*Regimul suzeranității otomane în Țările Române la sfîrșitul secolului al XVI-lea*; p. 73—79) vin să completeze această imagine prin prezentarea condițiilor specifice în care s-a manifestat dominația otomană la nordul Dunării.

Sînt relevante formele prin care suzeranitatea otomană se agravase tot mai mult și implicațiile acestei situații în determinarea atitudinii adoptată de boierime și celelalte categorii sociale în lupta antiotomană în timpul lui Mihai Viteazul. Pe fondul acestor realități interne și internaționale, autorul încadrează în capitolul III personalitatea domnului (*Mihai Viteazul reprezentant al aspirațiilor de libertate și independență ale poporului român*, p. 81—90). Evitînd să stăruie în controversata problemă a originii lui Mihai, preocuparea principală se concentrează aici spre reliefarea personalității sale pornindu-se tocmai de la transformările și înnoirile prin care trecuse societatea feudală românească la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În acest sens, Ștefan Olteanu pune în discuție cîteva aspecte, originale și interesante, menite să contureze domniul de acțiune, întruchipînd pe plan politic interesele unei clase sociale cu un profil nou „care începea să se afirme din ce în ce mai puternic și care reprezenta, în această epocă, tendințe de transformări sociale: negustorii” (p. 13). Strădania voievodului de a-și crea un domeniu feudal unitar și intenția de a realiza un „domeniu funciar al domniei cu caracter permanent” (p. 86) pun în evidență o sensibilă evoluție în concepția politică și economică a domnitorilor noștri. Comparăția cu Ștefan cel Mare la care autorul va apela și cu alt prilej, deși pune anumite probleme sub raport metodologic, este elocventă.

Lupta pentru independența Țării Românești, sub Mihai Viteazul și etapele acestui proces constituie obiectul capitolului V (*Declanșarea războtului de eliberare. Recucerirea independenței țării*, p. 91–105). Ștefan Olteanu pune aceste momente ale luptei pentru libertate în legătură cu pregătirea „grandiosului act al unificării Țărilor Române sub un singur sceptru” (p. 105).

Realizarea temporară a unirii, privită însă într-o perspectivă mai largă, care angajează toate coordonatele ei istorice, este tratată mai detaliat în capitolul VI (*Mihai Viteazul „Restitutor Daciae”. Semnificația istorică a primei uniri a Țărilor Române* (p. 107–142). O atenție aparte se acordă bazei etnice a Unirii, autorul apelând la o literatură științifică de dată recentă care demonstrează că „ideea unității provinciilor românești care constituiau deja o singură unitate etnică și teritorială sub numele de Dacia și ideea romanității poporului nostru erau cunoscute în mediile culturale ale reședinței voievodale, fiind cunoscute și afirmate chiar de voievod” (p. 116). Punctul de vedere susținut de Șt. Olteanu este acela că realizarea unității Țărilor Române constituia un deziderat în „programul politic” (p. 105) al domnului, criza politică din Transilvania și apoi din Moldova, fiind doar ocazia în realizarea acestui plan. Sint prezentate apoi etapele unirii, măsurile întreprinse pentru consolidarea ei, reacția statelor vecine, asasinarea lui Mihai Viteazul și importanța istorică a primei uniri a Țărilor Române.

Cartea se încheie cu un capitol referitor la *Mihai Viteazul în concepția contemporanilor și în conștiința posterității* (p. 143–159) care cuprinde principalele aprecieri asupra faptelor și imaginii voievodului, cuprinse în lucrările europene ale timpului, în istoriografia românească, în portretistică sau în folclor. Se stăruie de asemenea asupra valorii de simbol al ideii de unitate națională de care s-a legat numele lui Mihai Viteazul odată cu manifestarea politică a conștiinței naționale.

Așa cum am menționat de la început, lucrarea reține atenția istoriografiei noastre chiar dacă ea pare a fi destinată în special asigurării unei mai bune cunoașteri în străinătate a țărilor române în epoca lui Mihai Viteazul, constituind prima realizare de proporții în acest sens. Ea nu reprezintă numai o sinteză și o reflectare a stadiului istoriografiei noastre privind această epocă ci și o izbutită prezentare a primei uniri a Țărilor Române într-un cadru mai larg, prin evidențierea tuturor coordonatelor istorice ale dezvoltării societății feudale românești de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Sint avansate și unele aprecieri interesante, uneori prea puțin dezvoltate și argumentate, care fac din lucrarea lui Șt. Olteanu și „o carte de interpretare” în termenii în care-și definea P. P. Panaitescu monografia, neegalată pînă azi, despre aceeași personalitate. Astfel, unirea Țărilor Române de la 1600 ca și întreaga epocă a domniei lui Mihai Viteazul apar în cartea lui Șt. Olteanu într-o perspectivă istorică nouă, deschisă către zorile moderne ale dezvoltării societății românești.

Trebuie să menționăm că, în condițiile în care a apărut, cartea lui Șt. Olteanu nu a putut să folosească, în sinteza pe care și-a propus-o, și valoroasa literatură științifică apărută chiar în anul 1975. Din această cauză, în unele chestiuni cartea la care ne referim nu reflectă contribuțiile cele mai recente în cercetarea acestei epoci (este cazul scrisorii autografe a lui Mihai Viteazul despre care se afirma că exprimă voința sa de a uni cele trei țări române, (p. 125).

Trebuie să sesizăm și lipsa nejustificată pentru asemenea lucrare a unui capitol introductiv cuprinzînd istoriografia asupra temei tratate de autor, referințele de la sfârșitul cărții avînd un caracter prea sumar și incomplet.

S-ar fi impus de asemenea unele nuanțări sau lărgirea tratării anumitor probleme. Instaurarea dominației otomane în Țările Române, spre exemplu, acceptată de autor la mijlocul secolului al XVI-lea ar fi necesitat unele precizări, pentru relevarea condițiilor specifice în care aceasta a început și s-a manifestat în fiecare din cele trei țări. Alte aspecte anunțate de autor (gîndirea social politică a lui Mihai Viteazul, oglindirea personalității sale în folclor) nu-și găsesc

un spațiu corespunzător importanței lor, chiar dacă autorul nu și-a propus decît oferirea unei sinteze. Ar fi fost totodată necesar ca în discutarea statutului politico-juridic al Transilvaniei (cap. VI) autorul să țină seama și de actele interne ale cancelariei românești în care Mihai Viteazul se considera domn iar nu guvernator cum apare în reporturile cu imperialii (p. 125). În acest fel s-ar fi înțeles și mai bine caracterul unirii politice de la 1600.

Deși în general cartea la care ne-am referit se remarcă printr-un limbaj al probității științifice nu putem lăsa totuși neobservate cîteva locuri în care autorul riscă, făcînd unele afirmații neargumentate (se afirmă că „unitatea provinciilor românești [era] cunoscută și afirmată de chiar Mihai Viteazul“, p. 116, sau că acesta „n-a ascuns niciodată (sic!) intenția sa de a realiza o *confederație* (sic!) română“, p. 127) sau utilizînd termeni improprii (ca cel de „marile puteri“, p. 134, pentru a desemna Imperiul habsburgic, Imperiul otoman și Polonia).

Cu aceste aprecieri și sumare observații considerăm cartea lui Șt. Olteanu o reușită sinteză în măsură să stimuleze interesul pentru cercetarea în continuare a unor aspecte mai puțin studiate privind epoca lui Mihai Viteazul. Cartea constituie totodată o lucrare de referință pentru istoricii români și în special străini, fiind astfel un meritat omagiu adus viteazului domn și unirii la a cărui înfăptuire el a contribuit atît de mult.

Ștefan Lemny

**. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, Ed. Acad., 1975, 280 p.

Împlinirea a 375 de ani de la înfăptuirea primei uniri politice a românilor a prilejuit apariția mai multor contribuții științifice. În rîndul cărora se înscrie și culegerea de studii pe care o prezentăm, apărută sub egida Institutului de istorie „N. Iorga“ și avînd ca redactori coordonatori pe Paul Cernovodeanu și Constantin Rezachevici; *Cuvîntul înainte* este semnat de Ștefan Ștefănescu.

Deschizînd șirul articolelor acestui volum, studiul lui Ștefan Pascu, *Mihai Viteazul și Transilvania* (p. 11—24) analizează principalele împrejurări ale unirii Transilvaniei cu Țara Românească, conținutul și sensul măsurilor de guvernare întreprinse de Mihai. Acestea (în special atitudinea față de situația și religia românilor transilvăneni) lasă să se întrevadă intenția permanentizării unirii Transilvaniei cu Țara Românească, idee pentru care Mihai Viteazul și-a sacrificat viața. Sesizăm în studiul lui Ștefan Pascu persistența punctului de vedere — mai vechi în istoriografie — după care unitatea țărilor române „a pus stăpînire pe întreaga sa ființă“ (a lui Mihai Viteazul — n.n.) încă de la ocuparea tronului (p. 13) — idee contrazisă însă, oarecum exclusivist, chiar în același volum de Constantin Rezachevici (p. 51, 72—73).

Bogat în informații inedite și prețioase este studiul lui Carol Göllner despre *Semnificația europeană a luptelor lui Mihai Viteazul în cadrul războaielor turcești din secolul al XVI-lea* (p. 25—36). Se oferă aici perspectiva unei înțelegeri profunde a politicii antiotomane promovate de Mihai într-un context politic mai larg, european, relevîndu-se astfel, plener faima eroului de la Călugăreni.

Locul lui Mihai Viteazul în scrierile și acțiunile premergătoare Unirii de la 1859 este pe larg analizat într-un studiu al lui Dan Berindei (*Mihai Viteazul în viziunea generației făuritorilor României moderne*, p. 37—50), autorul insistînd îndeosebi asupra istoriografiei de la Miron Costin pînă la Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu. Se arată că, în conștiința generației făuritorilor României moderne Mihai Viteazul a devenit simbol al luptei pentru unire.

Studiul lui Constantin Rezachevici, *Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobîndire a Moldovei* (p. 51—73), jalonează momentele care anticipează această acțiune, analizată recent, într-o viziune nouă

de profesorul Constantin Cihodaru (*Cercetări istorice*, Iași, 1974). Pornind de la unele idei ale lui P. P. Panaitescu, C. Rezachevici consideră că planul lui Mihai „s-a cristalizat cu timpul, în funcție de numeroși factori interni și externi, în condițiile luptei antiotomane” (p. 51), el stabilind, pe baza unei minuțioase documentații, care sînt etapele acestui plan. Analiza acestor etape scoate în evidență mai exact una din rațiunile politice, uneori eludată, care a stat la baza înfăptuirii unirii: *necesitatea apărării* (p. 72) mai eficace împotriva pericolului extern.

Un substanțial studiu al lui Nicolae Stoicescu se referă la *Oastea lui Mihai Viteazul* (p. 75—112). Autorul, folosind literatura de specialitate, aduce o valoroasă contribuție la cunoașterea organizării, componenței, efectivelor și dotării armatei Țării Românești la sfîrșitul secolului al XVI-lea, perioadă în care „oastea cea mare” este înlocuită de mercenari. Investigația este completată de studiul colonelului Victor Atanasiu, referitor la *Concepția militară a lui Mihai Viteazul* (p. 113—125) și aplicarea ei în momente de defensivă, apărare și ofensivă. Trezirea Carpaților de către oștile lui Mihai — stabilește autorul — constituie prima tentativă în istoria militară universală de traversare a unui obstacol muntos pe două coloane (valea Buzăului și valea Oltului) (p. 124). Afirmția ni se pare însă exagerată avînd în vedere că o acțiune similară a întreprins mai înainte Petru Rareș, cu prilejul campaniei din 1529 cînd oștile sale au trecut în Transilvania prin pasul Oituzului și prin Rodna.

Politica față de secui, de al căror sprijin s-a folosit voievodul, este analizată de Ludovic Demény în studiul *Secuii și Mihai Viteazul* (p. 127—149).

Luptele cu turcii prezentate pe seama investigării unor importante materiale inedite fac obiectul studiilor lui Ilie Corfus (*Luptele lui Mihai Viteazul cu turcii în lumina unor surse poloneze*, p. 151—162) și Aurel Decei (*Răsunătoarea acțiune a lui Mihai Viteazul la sud de Dunăre, în septembrie-octombrie 1598, înfăptuită în cronicile turcești*, p. 163—178). Inedită și plină de interes este și comunicarea Corneliiei Bodea: *O tipăritură spaniolă din 1599 despre campaniile lui Mihai Viteazul la sudul Dunării* (p. 179—189) — rod al cercetărilor la Biblioteca Universității Harvard, din S.U.A. Versiunea spaniolă pe care autoarea o publică, în anexă, este revelatoare pentru confirmarea popularității dobîndite de Mihai Viteazul într-o altă zonă decît a statelor germane și peninsula Balcanică.

În același sens, al atestării prestigiului de care se bucura eroul de la Călugăreni în istoriografia contemporană sînt studiile lui Paul Cernovodeanu, *Epopeea lui Mihai Viteazul într-o operă istorică engleză a vremii sale* (p. 191—208): *Istoria generală a turcilor...* de Richard Knolles (Londra, 1603) și studiul lui Damaschin Mioc „*Letopiseșul brâncovenesc și Mihai Viteazul*” (p. 309—223). Acesta din urmă conține referiri prețioase la o cronologie a evenimentelor din Balcani cu o parte privitoare la întîmplările românești dintre anii 1594—1601 (publicate în anexă). Comparația cu alte izvoare și analiza conținutului lucrării îl duce pe autor la concluzia că respectiva cronologie are la bază o cronică internă românească, probabil cronică oficială a lui Teodosie Rudeanu.

Reluînd în discuție probleme de genealogie, Ștefan Andreescu prezintă principalele controverse și soluțiile cele mai plauzibile în legătură cu *Familia lui Mihai Viteazul* (p. 225—241). Studiul constată strînsa înrudire a lui Mihai Viteazul cu familia domnească a Țării Românești, cu marile neamuri boierești precum și cu familia Cantacuzinilor bizantini, după mama sa, Teodora.

În aceeași privință sînt prețioase și rezultatele la care ajunge Carmen Laura Dumitrescu prin examinarea portretelor voievodale de la mănăstirea Căluu (Mănăstirea Căluu și cîteva precizări despre ctitoriile ei și despre Mihai Viteazul p. 243—258).

Culegera de studii este încheiată de *Contribuții la repertoriul corespondenței politice și diplomatice a lui Mihai Viteazul* (p. 259—276), purtînd semnătura lui Constantin Șerban.

Apreciînd importanța studiilor la care ne-am referit trebuie să menționăm, ca o notă generală, înalta exigență științifică cu care au fost întocmite. Ele con-

stituire — prin viziunea nouă asupra informațiilor deja existente, prin investigarea unor documente inedite o contribuție meritorie la cunoașterea mai adâncă a voievodului de numele căruia se leagă prima unire politică a țărilor române.

Ștefan Lemny

ENACHE PUIU, *Viața și opera lui Miron Costin*, București, Ed. Acad., 1975, 321 p.

Lucrare acoperind un „Cuvînt înainte”, p. 7—8; Partea I: „Viața lui Miron Costin”, cu subîmpărțirile: „Părinții, originea și familia”, (p. 11—23); „Refugiul în Polonia, copilăria și școala”; „Participarea la lupta de la Berestecico” (p. 31—40); „Soț și părinte”, (p. 40—45); „Printre ceilalți români”, (p. 45—51); „Epoca marilor înfăptuiri” (p. 52—67); „Prizonier în Polonia, Dașov”, p. 67—71; „Revenirea în țară, ultimii ani de viață”, (p. 71—79); „Moartea”, (p. 79—91); Partea II: „Introducere în studiul operei”, cu subcapitolele: „În ochii posterității”, (p. 93—113); „Cadrul spiritual de apariție” (p. 114—119); „Etapale operei”, p. 119—225; „Izvoarele de informație” (p. 125—141); „Modul de conservare”, (p. 141—148). Partea a III-a „Infrastructura scrierilor (orizontul gândirii)”, cu subîmpărțirile: „Umanismul” (p. 151—163); „Ideile politice”, (p. 163—169); „Gîndirea istorică”, (p. 169—181). Partea a IV-a: „Analiza operei”, cuprinde subcapitolele... „Poezia lui Miron Costin” (p. 185—199); „Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace”, (p. 199—261); „Cronica polonă” (p. 263—266); „Poema polonă” (p. 267—272); „De neamul moldovenilor”, (p. 272—292); „Scrierile mărunte” (p. 292—295); „Concluzii” (p. 295—299). Urmează: „Bibliografia generală selectivă privind viața și opera lui Miron Costin” (p. 301—306); „Résumé”, (p. 307—313), „Indice de nume”, (p. 314—321).

În „Cuvînt introductiv” autorul arată că a alcătuit lucrarea determinat de constatarea că „nu s-a întreprins pînă azi un examen atotcuprinzător a acestui autor” deși s-a simțit „nevoia unei sinteze globale și amănunțite asupra omului, istoricului și scriitorului”; că s-a străduit să folosească „cu discernămint și în chip creator enormul material ce s-a adunat „pînă în momentul în care și-a început studiul, cu intenția de-a aduce „noi contribuții personale”, fără a refuza să creadă „în posibilitatea complinirilor” (p. 7).

Capitolul despre „Părinți, origine și familie” pune în discuție întreaga înseilare a lui V. A. Urechia, care în cunoscuta-i Introducere la Miron Costin, *Opere complete*, credea a fi scos la iveală date asupra începuturilor familiei cronicarului semnalînd din documentele unei epoci foarte îndepărtate (sec. XV—XVI), pe toți Costinii și Mironii întîlniți. Pe drept cuvînt autorul respinge posibilitatea vreunei legături între aceștia și cronicarul Miron, cum de altfel au făcut-o și istoricii anteriori ai vieții și operii lui Miron Costin. Același lucru și în ce privește pe „Costin diacul de logofeție din 1623”, dacă se ține seama și de indicația dintr-un act din 1631, care arată pe Costin postelnicul ca neștiutor de carte, deoarece prima cerință a unui diac de logofeție era această calitate. Autorul respinge și unele supoziții ale lui Ștefan Ciobanu în legătură cu originea familiei cronicarului (p. 13) și de asemenea consideră ca puțin probabilă și ipoteza lui D. Velciu despre originea muntenească a familiei (p. 14). Se trece la discuția asupra numelui pe care l-a purtat tatăl cronicarului, amintindu-se și erorile din trecut cînd acesta era confundat cu fiul Alexandru; ceva cam prea dezvoltat, deoarece se știe că astăzi nici un cercetător nu se mai îndoiește că numele acestuia a fost de Ioan sau de Iancu Costin, concluzii trase încă anterior datei de 1930, de către Sever Zotta și P. P. Panaitescu. În ce privește originea familiei cronicarului autorul o crede ca „nerezolvabilă” în stadiul actual al probelor, adăugînd totuși că dacă ar fi să opteze, date fiind numeroasele legături, atestate documentar ale Costineștilor cu județul Putna, ar înclina să creadă „în originea putneană a acestora” (p. 18). Se ocupă apoi de mama lui Miron Costin, care a fost, după cum s-a arătat anterior, „Safta, fata comisului Ionașco Scoarțăș”, nepoată a lui Miron Vodă Barnovschi (poate de soră). Trebuie observat însă că Ioan Costin hatmanul, înaintea

căsătoriei cu Safta, a avut și o altă căsătorie — cu o jupîneasă necunoscută pînă astăzi, din care au rezultat Alexandru Costin și fiica Velica. Despre Velica însă nu se poate spune că a fost căsătorită „în Țara Românească cu Mihul spătarul” (p. 22), ci că ea a fost căsătorită cu Mihul spătarul, boier moldovean, originar din Țara Românească. Nu se poate primi ipoteza lui P. P. Panaitescu că „Potomir”, al treilea frate pomenit în actul de nobilitare, era un frate care a murit tînr sau alt nume pentru Velico” (E. Puiu, op. discutat, p. 23). Potomir a fost în adevăr cel de al treilea fiu al hatmanului și a ocupat diverse dregătorii în țară, ca acelea de stolnic și paharnic (mic). Moare prin 1680.

În privința lui Alexandru Costin, e de luat în considerație afirmația lui S. Zotta, că s-a născut înainte de 1623, pentru că în 1641 el se întâlnește deja căsătorit (Vezi părerea contrară exprimată de E. P. op. discutat p. 23), apoi Alexandru Costin, fost postelnic, nu moare în 1674, cum greșit afirma P. P. Panaitescu (Introducere la M. Costin, Opere, p. 7) ci cu zece ani mai înainte, în cursul domniei lui Eustratie Dabija. În legătură cu Alexandru Costin s-a strecurat în expunerea discutată o mică neînțelegere: Păscălina Iacomiasa nu înfia în 1641 pe „fii lui Ioan Costin, Alexandru și Safta”, ci pe Alexandru Costin și soția sa Safta, care era o nepoată a acestei Păscălina Iacomiasa. Înrudirea nu era între Ioan Costin și Păscălina, ci între aceasta din urmă și Safta, soția lui Alexandru Costin.

Nu mi se pare a corespunde realității informația că „încă în anul 1401, Petru episcopul de Cracovia a instituit o bursă la Academia cracoviană pentru românii studiosi, iar un istoric polon ca Martin Cromer era avizat, la timpul său asupra rolului mare pe care școlile polone l-au jucat în această perioadă în cultura românească” (p. 27). Autorul nu citează pentru aceste concluzii izvorul folosit! Credem apoi că în decadele a IV—VI a secolului XVII nu se mai putea vorbi de negustori de departe, de la Constantinopol și Caffa; purtați de treburi comerciale spre Cracovia, Lipsca și Praga” (p. 27). În acea epocă, de mult nu se mai putea vorbi despre negoul Caffei, iar cît despre acela al centrului de la Lipsca, el își are începutul, pentru ținuturile acestea, numai cu cîteva decenii mai tîrziu. Negoul moldovenesc și în genere negoul cu țările de răsărit a fost îndrumat spre Liow (Lemberg) și nu spre Cracovia.

Nu putem crede în justifica afirmației autorului că pasajul din Miron Costin, *Letopiseșul*, în care se afirmă că el ar fi „apucat pe unul din Cantemireștii din Bugeac, dvorean la craiul leșesc Vladislav”, că „Miron Costin a cunoscut viața de palat, slujind ca dvorean la curtea lui Vladislav IV, mort în 1648” (E. Puiu, p. 29). După noi aceasta înseamnă numai că zisul mîrzac tătăresc mai slujea ca „dvorean” la curtea polonă, pe cînd Miron Costin se găsea în Polonia — lucru despre care, probabil, auzește discutîndu-se „în casă”. Desigur Costin hatmanul avea și el legături cu mîrzacii din neamul cantemiresc. De amintit în acest sens pasajul din cronică în care se afirmă că „era Cantemir fîrtatu lui Barnovschi hatmanul (viitorul domnitor) ...de petrecea Cantemir la Toporăuți (moșia lui Barnovschi) cu dzilele în casele lui Barnovschi hatmanul” (Miron Costin, *Letopiseșul*, ed. cit., p. 92).

În legătură cu reîntoarcerea în țară a lui Miron Costin, E. Puiu afirmă: „trei au fost coordonatele majore ale existenței (sale): activitate politică multilaterală ca dregător al țării, cea creatoare și preocuparea pentru consolidarea situației materiale” (p. 33), adică „coordonatele” urmărite de orice individ, bineînțeles la scara la care e situat. Trebuie să observăm însă că atunci cînd studiază opera lui Costin, E. P. admite că „Vocația și preocuparea pentru scris s-au manifestat (la Miron Costin) destul de tîrziu, în jurul vîrstei de 40 de ani” (E. P., op. cit., p. 119).

Anticipînd o caracterizare a cronicarului, autorul cărții de față plătește fără să-și dea seama un tribut teoriei, pe care n-o citează, a lui D. Velciu, despre *dubla personalitate* a lui Miron Costin: „Temperament energic, om de acțiune, dublat de un autentic spirit reflexiv, activitatea lui bogată de aici înainte cere s-o disociem cu atenție între *diplomatul de un incontestabil devotament politic și boierul condus de pasiuni personale și egoism*, între gînditorul sensibil la marele probleme ale vieții omenești și *omul politic inegal și contradictoriu*” (p. 33). Dar

oare „omul politic inegal și contradictoriu” mai poate fi socotit „diplomat de un incontestabil devotament patriotic”? Iată unde duc situațiile de compromis! Încercarea de-a lega între dinsele „impresiile” altora cu acele proprii. Este locul să afirmăm aici — felul în care a fost privit Miron Costin de unii cercetători mai vechi — cu îngroșările datorate lui D. Velciu, nu reies, cel puțin din tot ce s-a încercat să se documenteze, în privința acestei personalități din trecutul românesc. Dacă în adevăr scriitorul, omul politic și privat Miron Costin, a avut o astfel de conformație sufletească, tot ce s-a afirmat până acum în istoriografia noastră, nu e decât „impresie” nejustificată prin nici o documentare. Am arătat aceasta în discuția la cartea lui D. Velciu, mai „documentată” în acest sens, și am avut ocazia s-o arăt și în ce privește afirmațiile mai vechi de la Ion Neculce la N. Iorga.

În ce privește raporturile dintre fii hatmanului Ion Costin și Iordache Cantacuzino, nu trebuie să ne înșele aparențele. Din ce se cunoaște reiese că Iordache spătarul a fost „administratorul” averii rămase în țară a soției fostului hatman — și actul citat de autor după publicația lui N. Grigoraș, foarte important de altfel, atestă o încheiere de socoteli între dinșii. Pasajul în care se vorbește despre cheltuielile făcute de Iordache Cantacuzino cu fiicele hatmanului aduse în țară, are rolul numai de-a justifica felul în care acesta a cheltuit sume de bani din averea celor tutelați. De asemenea, în afirmația din act că „boierul... Iordache spătarul le-au dat din ocinile dumisali mai mult decât li se vinia părțile lor”, este vorba de împărțirea între acesta și costinești a unor sate și ocine, venite dintr-o moștenire comună — a lui Iordache din zestrea după soția sa și a fiilor hatmanului din zestrea mamei lor. Cît despre afirmația că „Iordachi spătarul făcut-au pomană și milă de i-au scos pe toți feciorii lui Costin din țară străină” (E. P. op. cit., p. 34, după N. Grigoraș, op. cit., p. 189), după cercetările noastre aceasta nu se referă la ajutorul politic, deoarece legăturile dintre Costin hatmanul și voievodul Vasile Lupu fuseseră reluate încă de prin anul 1649, ci numai la sprijinul moral, acordat de Cantacuzino unor orfani, cei mai mulți dintre dinșii încă nevîrstnici. Că este vorba în actul discutat de o încheiere de socoteli între dinșii o arată și finalul actului: „Deci feciorii lui Costin hatmanul... făcut-au boierului nostru lui Iordachi spătarul și *mătușii lor* zapis cu blăstăm mare, iscălit de toți feciorii lui Costin, ca să nu mai scornească feciorii lui Costin vreo piră ori gilceavă asupra boierului nostru” (Puiu, op. cit., p. 35, după N. Grigoraș, op. cit., p. 109). Dar încheierea actului vădește că totuși „vreo piră sau gilceavă” avuseseră loc între dinșii! Les affaires sont les affaires!

Portretul pe care autorul îl trasează lui Velicico Costin nu rezultă din informațiile date de contemporani. Nu se poate, apoi, afirma că dată fiind vârsta la care acesta se găsea, probabil sub zece ani, el să „se fi inițiat în trebile de la curtea domnească”, „tot în aceeași perioadă”. Velicico a fost cel mai mic dintre frații costinești. Dacă se admite că Miron avea la venirea în Moldova (1652—1653) între 19—20 de ani, Velicico care avea înaintea lui cel puțin trei trați și una sau două surori, nu putea avea decât vârsta de mai puțin de zece ani. Cum s-a arătat mai sus, nu credem că se poate spune despre el că „a fost un oștean destoinic cu însușiri militare recunoscute” (E.P., p. 36). Că era „curajos”, poate fi exact, dar aceasta nu implică și celelalte atribute. Portretul ce i-l face o cronică din epocă nu corespunde acestei caracterizări: „Venit-au un alt podghiaz de la Turia și ieșind Velicico hatmanul cu oaste înaintea lor semeț și fără cumpăt ca cum vrea lua pre toți de grumazi, dacă s-au timpinat, îndată dete dosu a fugi și ceia a-i goni, până la Iași, toți luîndu-i de grumazi; iar hatmanul Velicico s-au oprit în minăstirea Cetățuia, că acolo era Cantemir vodă” (*Letopisețul Țării Moldovei de la Eustratie Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir, 1661—1705*, editat de C. Giurescu, București, 1913, p. 82). Cam aceleași, lucruri, mai pe ocolite, le spune și Neculce despre Velicico: „Mai lovit-au un poghiaz leșesc pe Velicico hatmanul între vii la Copou, de l-au gonit pînă în Iași. Și Velicico era un om de fire și de treabă la toate socotelile și îndrăzneț, bun, numai neavînd nice cu cine, au doară nice năroc la război n'ave, că pe unde merge îl tot băte” (*Letopisețul*, ed. I. Iordan, II, p. 95). Nu credem că se mai poate susține vechea

teză a lui I. Tanoviceanu (Răsturnarea lui Vasile Lupu) în legătură cu revolta lui Gheorghe Ștefan despre un așa zis conflict între boierii de țară și cei „greci”. Și de o parte și de alta a taberilor erau și boierii de țară și „greci”. Nu se poate sustine că Vasile Lupu a trimis pe Miron Costin în solie la starostele de Camenița pentru ajutoare numai pentru că-l scosese din robie de la tătari. Între Vasile Lupu și poloni exista un tratat de alianță de prin 1649 și în virtutea acestui tratat domnul a cerut ajutor polon. Ideea că Miron Costin s-ar fi prevalat de azăzișul așezămint al lui Miron Barnovschi pentru a-și urmări drepturile asupra moștenirii jupiniei sale (E.P., p. 41), aparține lui D. Velciu, la recenzie cărții căruia i-am arătat netemeinicia. Autorul cărții de față a adoptat unele concluzii ale lui D. Velciu fără s-o arate. La fel se petrec lucrurile pe aceeași pagină, citeva rânduri mai jos, unde E.P. afirmă că așa-zișii „răzăși” ar fi fost deposedați de rapacitatea lui Miron Costin. Trebuie să arătăm că aceste lucruri n-au existat în realitate. Procesele acestea aveau loc între „boieri” și erau favorizate de „dreptul de protemis”. Revendicările care aveau loc se datorau adesea posibilităților de eludare a dispozițiilor acestui „drept”. Ele puteau fi eludate și erau în practică eludate atât de vânzători și cumpărători cât și de rudele vânzătorilor — care atunci când le convenea puteau deschide procesul sub cuvânt că n-au avut cunoștință de vânzarea făcută — se înțelege sub o domnie care-i favoriza.

Toată cariera publică a fraților Alexandru și Miron Costin, petrecută în domnia lui Ștefăniță Lupu, e inexact descrisă. Cele ce se afirmă despre acest domn că „știindu-și probabil zilele de domnie numărate și luind în considerație rolul politic tot mai important ce-l jucau Costineștii” i-ar fi „ținut în atenție”, nu au nici o bază documentară reală; sînt numai supoziții gratuite. Alexandru Costin n-a fost postelnic sub Ștefan Lupu ci numai, după moartea acestuia, sub Dabija — și atunci pentru mai puțin de doi ani. Miron Costin în această domnie n-a fost paharnic. Această dregătorie o va avea în domnia fiului a lui Gheorghe Duca (1665—1666). Actele pe care se bazează N. Stoicescu în lucrarea citată de E.P. sînt rău date.

Nu prea vedem ce legătură putea fi între cariera lui Miron Costin de pîrcălab al Hotinului în 1665 și ceremonialul de înmormîntare al lui Dabija care este „sugerat” prin paginile date de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae* (!) pentru a umplea o pagină (49) cu reproducerea lor. Nu credem că se poate afirma despre Miron Costin că „orientarea filo polonă” i-ar fi devenit o obsesie, și „i-ar fi diminuat simțul realist”, (p. 50). De asemenea e inexactă afirmația că Duca Vodă s-ar fi înconjurat de „greci avizi de avere” (ibidem). Nu se poate afirma că „Polonia a acționat în ultimile trei decenii ale secolului al XVII și nu fără tărie, încercînd o expansiune pînă la Dunăre, prin alungarea turcilor în sud și anexarea Moldovei și chiar a Țării Românești și a Transilvaniei la regatul polon” (p. 52). O atare tendință a avut numai Ioan Sobieschi, cu începere de după 1686 — deci numai în deceniul care se întinde pînă la moartea regelui (1696). Se poate afirma, și pe ce se bazează E.P. care o face, că „Halil Pașa, comandantul pus de turci la Camenița, trecea totul prin foc și sabie, jefuind partea de nord pentru a-și crea provizii” (p. 53) ?!. Lăsînd la o parte faptul că „devletul” nu îngăduia devastările raialelor se pune apoi întrebarea, cum s-ar mai fi putut aproviziona Camenița din ținuturi trecute „prin foc și sabie”. Credem că nu-și are locul și interpretarea dată de E.P. în legătură cu atât de discutatul pasaj din I. Neculce care afirmă că la îndemnul lui Miron Costin, Dumitrașcu Cantacuzino ar fi aprobat iernatul tătarilor în țară. După aceasta, cronicarul vornic „ne mai manifestînd aceeași fermitate de caracter și conduită unitară s-a lăsat dominat de subiectivism și gîndindu-se să se pună la adăpost de răzbunarea lui Ștefan Petriceicu a cerut să fie chemați tătarii peste iarnă”, (p. 55). Am arătat la discuția asupra cărții lui D. Velciu cauzele acestei opțiuni a lui Miron Costin, ca, de altfel și ale întregului divan („Anuarul Institutului de istorie”, 1974, p. 322—323).

Se folosesc unii termeni în mod cu totul nepotrivit: Miron Costin „a fost unul din principalii *uzurpatori* ai acestuia, în sprijinul aducerii ca domn a lui Gheorghe Duca” (p. 63): „Miron Costin e înfățișat în scrierile lui Dimitrie Can-

temir „ca un filo polon *uzurpator* și intrigant“, (p. 80); „o parte din *uzurpatori* în cap cu Velicico au fost arestați“ (Ibidem, p. 85); (E vorba despre „complo-tiști“!); „a fost luată hotărârea *uzurpării*“ (p. 84). Cantemir „în zelul său *infor-mativ*... vorbește“ (p. 80). Se pot socoti pasajele din *Viața lui Constantin Cantemir*, care vorbesc despre complotul fraților Costin ca simple informații?! Considera-țiile lui I. Neculce despre măsurile luate de Constantin Cantemir care „nu și-au socotit viața lui... „ce s-au potrivit neprietenilor“ sint caracterizate de E. P. drept „lipsa fermității de spirit“ (p. 82); cauza execuției fraților Costin „a fost complotul *antidomnesc*“ (p. 83): „Reușita“ cîștigării domnii „fiind de partea aceluia ce știa să manevreze mai bine printre turbane, fcsuri, ișlic și șalvari“ (p. 63). În unele cazuri se întîlnesc denumiri necorespunzătoare date unor demnitari turci și tătărăști cu care domnul Moldovei venise în contact: În septembrie 1685, hatma-nul polonez ar fi „întreprins o campanie“ împotriva Serascherului Suleiman Pașa din Țuțora și a *hatmanului tătăresc* Selim Gherei“ (p. 69).

În capitolul intitulat „Revenirea în Moldova, ultimii ani de viață“, autorul face procesul presupusei atitudini schimbătoare a lui Miron Costin față de politica acestuia anterioară anilor 1683—1684. Iată cum caracterizează el această atitu-dine a lui Miron Costin: „În pasiunea de a-și vedea țara eliberată de suzerani-tatea turcească M. Costin n-a mai apreciat realist împrejurările făcînd greșala să creadă că începutul războaielor acestea polone împotriva turcilor oferea condiții pentru ca Moldova să-și capete libertatea“ (p. 72). „Cel care altă dată se opusese politicii aventuriste a lui Ștefan Petriceicu, s-a angajat însuși de astă dată, într-o inare și fatală aventură, făcînd exces de zel în relațiile cu polonii și confundî-n-du-se total în politica acestora. Cronicarul nu și-a dat seamă însă că Polonia nu avea forța necesară să elibereze principatele române și că departe de a se gîndi la un ajutor dezinteresat, ea viza intenții anexioniste, urmărind trecerea Moldovei la regatul Poloniei și formarea unei *confederații*“ (Ibidem). Dar nici o informație nu vine să justifice aceste concluzii ale lui E.P. Ele au fost susți-nute anterior și de alți istorici literari, numai bazați pe afirmațiile lui Dimitrie Cantemir care și-a luat sarcina îngrată de a justifica actul abominabil al părin-telei său. Miron Costin nu a întreprins în tot cursul anilor 1685—1691 nici o acțiune din care să reiasă această atitudine de „orb atașament“, față de politica regelui Sobieschi; sau cum afirmă autorul, care crede că deși „insuccesul polo-nilor“ ar fi fost evident, „și alta ar fi trebuit să fie concluzia ce era necesar s-o tragă, scriitorul nu-și poloti zelul ci continuă orbește politica filo polonă“ (p. 75). Nici aici nu se pot aduce dovezi palpabile în sprijinul acestor concluzii ci numai citarea unor cazuri de corespondență, între acestea și scrisori cifrate între Miron Costin și diverși corespondenți poloni — și de asemenea o scrisoare a lui Velicico Costin (p. 75). Dar lucrurile acestea nu dovedesc nimic. Corespondență „politică“ a avut loc în toate timpurile între vecinii din Transilvania și Polonia și domnii și boierii din țările românești, fără ca din aceasta să urmeze o politică de aven-tură. Erau în cele mai multe cazuri încercări de a preveni pe această cale atacuri de graniță care aduceau după dînsle acțiuni de revanșă. Nu vād ce sens ar avea pasajul din lucrarea lui E.P. prin care se afirmă că la 28 martie 1687, regele Ioan Sobieschi ar fi comunicat voievodului Rusiei „ceea ce Miron ni-a transmis prin scrisori cifrate“ și-i arată că „cerînd retragerea trupelor lui Davidencu din Cîm-pulung, moldovenii se angajau să sprijine expediția plănuită de poloni în acel an, prin întărirea cetăților Suciava, Neamț, Roman, Bacău și Iași“ (loc. cit. p. 75). E întrebarea, cum ar fi cerut moldovenii îndepărtarea lui Davidencu din Cîm-pulung, care ocupa o fisie din partea de nord a țării și ar fi sprijinit în schimb întărirea cetăților ocupate de poloni: Neamț și Suceava (Roman, Iași și Bacău nu erau cetăți) din centrul țării? De ce să presupunem că scriitorul ar fi avut „un mare rol“ și în negocierile care au fost duse între Constantin Cantemir și S. Iablonschi? Altă presupunere, de asemenea inexactă, e aceea a rolului jucat de Miron Costin „se pare“, „la încheierea, la Snyatin, în 1686, a unui tratat între S. Iablonschi și C. Cantemir“ (op. cit., p. 73). O serie întreagă de supoziii prin nimic dovedite: amestecul lui Miron Costin în negocierile dintre Cantemir și Ia-blonschi, rolul său în încheierea unui „tratat“ prin nimic dovedit că a existat și

aceasta în timp ce cu câteva rinduri mai înainte se arăta că domnitorul ar fi luat unele măsuri pentru a izola pe Miron Costin de poloni — însărcinându-l cu stărostia Putnii (!) — unde e dovedit că a avut o activitate impresionantă în stîrpirea tilharilor!

Să lăsăm la o parte petrecerea regelui polon la Iași „cu vin de Cotnari și moldovence frumoase”, și dispoziția dată ca „tunurile să răsunе la marginea capitalei ca să-i sperie pe turci”! Nu putem ști cu câtă „bucurie” ar fi fost întîmpinat regele de mitropolitul Dosoftei, dar e sigur că nu „întregul cler” a fost alături de acesta, iar dintre „boieri” nu a luat parte nici unul mai de vază (Vezi însă E.P., op. cit., p. 74).

Asupra cauzelor care au dus la sfîrșitul tragic al Costineștilor, cetitorul nu-și poate face o părere definitivă din cartea publicată, deoarece însuși E.P., după cît se pare, nu a ajuns la o concluzie definitivă. După cele afirmate într-un loc, aceasta trebuie căutată în „orientarea de politică externă diferită a celor două părți”, Cantemir reprezentînd o politică prudentă „de echilibru” de „strecurare printre marile puteri și neprovocare a turelor”, „Costineștii opunîndu-i orientarea lor neinspirată din ultima parte a vieții, de angajare deschisă cu polonii” (p. 81—82); dar ceva mai departe se dă a înțelege că drama a fost declanșată „de atitudinea infatuată a Costineștilor” care-și tratau de sus adversarii” (p. 82); pentru ca apoi să admită că politica lui Cantemir de a ridica în dregătorii pe unii indivizi din josl ierarhiei sociale ar fi nemulțumit marea boierime; în acest sens se și citează câteva nume, unii însă, cum e Pavel Ciocîrlan, a fost ridicat de Constantin Duca, cu mult mai tirziu, ca mare vornic — iar Tudose Dubău, logofătul cel mare, fusese ridicat la treapta de spătar în domniile anterioare lui Cantemir și de altfel făcea parte dintr-o familie care ajunsese la dregătorii, cam în același timp cu neamurile boierești Costin, Costache și altele. Trebuie să reamintim că indicațiile din cronicе în legătură cu acest „complot” vorbesc numai despre o consfătuire la nunta lui Ion Palade care a avut loc în satul Băcani din Tutova și acci care „complotau” n-au avut nici o legătură cu polonii. După spusele unuia din izvoare, ei ar fi intenționat să ridice ca domn pe Velicico Costin, dar în această acțiune înțelegeau să se sprijine pe Brîncoveanu, ca prin intervenția lui la Poartă să se facă schimbarea din domnie (I. Neculce, *Letopisețul*, ed. Iordan, II, p. 109). După un alt izvor, și acesta contemporan, prișii ajunsesse deja la Poartă cînd domnul a fost înștiințat despre cele puse la cale și a luat măsuri ca să abată pe acei care erau designați ca șefi ai uneltirii (*Letopisețul Țării Moldovii de la Istrate Dabița pînă la a doua domnie a lui Antioh Cantemir*, Ed. C. Giurescu, București, 1913, p. 85). Toți erau în vreun fel înrudiți între ei și făceau parte din neamurile: Cantacuzino, Costin, Costache, Palade și altele mai puțin cunoscute.

Punînd față cele scrise de Dimitrie Cantemir în *Viața*, unde se afirmă intenția „complotiștilor” de-a asasina pe domnitor la nunta lui Pătrașcu Costin cu fiica acestuia, cu spusele lui Neculce care vorbește numai de o pîră la turci, E.P. crede că cele două acțiuni ar fi avut același caracter de „trădare, răzvrătire, față de domn” și încheie justificînd astfel măsurile luate de domnitor: „voievodul moldovean a pus însă mîna, fără să vrea, pe firul urzelii și *complotul* a fost suprimat în fașă” (Ibidem, p. 84).

Interesant de observat că autorul cărții pentru justificarea acțiunii săvîrșite de Cantemir, se sprijină pe considerațiile lui Dimitrie Cantemir din *Descriptio Moldaviae* în legătură cu vina de trădare: „...boierii... ori dacă au pus la cale vreo crimă împotriva domnului, ceea ce din pricina firii nestatornice a moldovenilor nu rar se întîmplă, fără să se mai consulte ceilalți boieri, ei pot fi pedepsiți de domn cu luarea vieții” (p. 85). Interesant, pentru felul cum înțelege E.P. cele petrecute, e că după ce justifică acțiunea lui Constantin Cantemir, ceva mai departe o califică totuși drept *crimă*: „...intrate pe făgașul crimelor, lucrurile s-au precipitat rapid după omorîrea lui Velicico” (p. 87) A fost execuția Costineștilor o măsură justificată de interese de stat sau o „crimă politică”? Asupra acestui lucru E.P. nu ne lămurește și din felul în care decurge relatarea pare că nici el singur nu și-a făcut o convingere! În final se reia în discuție, pe

baza, mai ales a materialelor adunate de V. A. Urechia, data morții cronicarului și împrejurările în care a avut loc, reproducându-se și unele din aceste izvoare în extenso, deși data morții, decembrie 1691, a fost fixată și nimeni n-o mai contestă, iar cât privește informațiile ajunse prin canal polonez în „ziarele” străine ale epocii, cuprind evidente denaturări în sensul intereselor acestei puteri ca și erori de date. A se vedea între altele *știrea executării* fiilor lui Miron etc. (E.P., loc. cit., p. 90).

Partea a II-a, „Introducere în studiul operei”, începe printr-un larg, foarte larg, istoric asupra studiilor în legătură cu opera cronicarului. Credem însă că se face o greșală când se asociază perioadei de început de „studiere critică” a scrierilor lui Miron Costin, „sub aspect filologic și istoric, când s-a încercat rezolvarea unor probleme ca filiația manuscriselor, datarea lor, baza de informații”, punându-se pe același plan lucrările lui V. A. Urechia, cu acelea ale lui C. Giurescu. Dacă în adevăr, lucrarea lui V. A. Urechia, concretizată în M. Costin, Opere, vol. I, II, reprezintă multă muncă și bune intenții, totuși e un lucru stabil și care nu mai are nevoie de discuție, că acest autor nu era dotat cu spiritul critic corespunzător și nu avea nici pregătirea științifică necesară acestei lucrări. De aceea credem că E.P. putea afirma în toată liniștea că „o fază într-adevăr nouă, vrednică de toată lauda în cercetarea cronicelor în legătură cu critica mss. începe” cu C. Giurescu și Demostene Russo. Lor li se datorează inițiativa în această direcție și cele mai valoroase rezultate; D. Russo mai ales ca teoretician iar C. Giurescu ca autor al edițiilor model care au apărut la noi în primele două decenii ale acestui secol. Cei care au venit în urmă, inclusiv cei mai valoroși, n-au făcut altceva decât să ducă mai departe metodele și munca acestora. Este bine să nu se uite acest lucru! În continuare sînt subliniate meritele lui P. P. Panaitescu ca editor al operei costinice. Se relevă în același timp și „scăderi” ale edițiilor acestuia, susținându-se că ar fi abandonat, în cazul editării operei *De neamul moldovenilor*, „principiul de a lua ca bază un singur manuscris”; că ar fi utilizat la alcătuirea zisei ediții... „trei manuscrise de proveniență diferită, destul de deosebite între ele”, ceea ce ar fi făcut „ca textul stabilit să fie lipsit de unitate lingvistică” (E.P., p. 99). Dar P. P. Panaitescu arată în notele la *De neamul moldovenilor* că „la alcătuirea prezentei ediții” a luat ca ms de bază al ediției sale Ms L (353, de la Acad. Rom.) și numai golurile din acest ms au fost completate cu pasaje scoase din alte mss și anume: patru pagini lipsă au fost completate cu paginile corespunzătoare din ms. G (580 al Academiei) iar cele două capitole și jumătate, care lipsesc în redacția neinterpolată, au fost completate cu ms. 253 (op. cit., p. 401). Credem că procedeul istoricului Panaitescu, în cazul indicat, e cel mai potrivit. Dacă nu s-a putut ajunge la o „unitate lingvistică” în schimb s-a încercat reconstituirea acestei opere a lui M. Costin.

Un subcapitol intitulat „Pentru mai buna înțelegere a operei lui Miron Costin opune, față de opera vechilor cercetători, pe aceea a unor cercetători recentii care, după E.P., pornind de la unele enunțuri ale lui G. Călinescu ar fi în măsură să îndeplinească „una din cerințele obiective ale timpului”, „situarea studiului literaturii vechi la nivelul general al cercetării literare” (E.P. op. cit., p. 103). Realizări în acest sens ar fi și văzut lumina tiparului rod al străduințelor lui G. G. Ursu. (*Memorialistica în opera cronicarilor*, 1972). Eugen Negrici (*Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*) și D. Velciu, *Miron Costin interpretări și comentarii* (1973). Nu cunoaștem lucrarea lui Eugen Negrici; despre interpretările și comentarii(ile) lui D. Velciu, și-au spus cuvîntul diferiți cercetători și istorici literari și aceste opinii, nu au fost citiți de puțin în sensul prețuirii pe care le-o acorda E.P.; cât despre pregătirea cu totul modestă, și mai mult decât limitată, în istoria literară mai veche, a lui G. G. Ursu, ne face să fim cu totul sceptici față de tendința de a-l privi ca model pentru istoricii literari ai viitorului. Dar, în fine, vom consemna aici că E.P. prin lucrarea de față tinde a „se înscrie în această nouă orientare” (p. 104). Urmează o serie de considerații în legătură cu raporturile, ca valoare literară, dintre *Letopisețul* lui Miron Costin și acela al lui Grigore Ureche; astfel E.P. afirmă: „Trebuie spus un lucru ce nu

s-a observat și anume că abstracție făcând de celelalte scrieri, în *Letopisețul Țării Moldovii* logofătul moldovean apare net superior, sub raport literar în comparație cu înaintașul său. Față de Grigore Ureche, la care comunicarea se convertește rareori în narațiune literară fiind mai ales prin portrete și unele fragmente descriptive, Miron Costin se dovedește în letopisete un adevărat scriitor" (ibidem, p. 106) și ceva mai departe: „apărută într-o perioadă... când una din formele de manifestare a scriitorului era cartea de istorie în sensul că aceasta reprezenta și un principal mijloc de a realiza artisticul, cronicarului Miron Costin iese datorită „prezențelor“ literare ce le conservă, din domeniul istoriei și pătrunde în perimetrul literaturii". Urmează o mică contrazicere: „În acest fel ea devine asemenea letopiseteului neculcian o scriere cu dublă apartenență istorică și literară" (Ibidem, p. 107). Dar dacă „iese" din domeniul istoriei și „pătrunde în perimetrul literaturii", cum mai devine o scriere cu dublă apartenență istorică și literară? ! Un lucru nu ne spune E.P. în concluzie la pasionata pledoarie pentru dovedirea și a valorii literare a operei lui Miron Costin: care dintre cercetătorii și istoricii noștri, mai de bază, sau mai modeste, a contestat și valoarea literară a operei lui Miron Costin? Nu înseamnă aceasta să se forțeze uși deschise! ori crede autorul că valorificarea operelor marilor noștri cronicari începe cu, altfel oameni cum se cade, G. G. Ursu și D. Velciu, care, în plus, n-au nici un amestec în această chestiune decât doar că au dat și ei cite un studiu despre Miron Costin!

Trecând și la cercetarea operei pur literare a lui Miron Costin, poemul filozofic *Viața lumii*, autorul lui este clasificat drept „un creator de factură clasică, printre primii la români, un scriitor adică al echilibrului și armoniei, sobru, cenzurat de rațiune și bun simț, preocupat mai ales de natura umană" etc.; „Prima direcție a poeziei filozofice, reprezentată de poema *Viața lumii*, confirmă pe deplin clasicismul lui M. Costin. Versurile acestui poem dezvăluie un suflet sensibil, înfiorat în adâncul său de ideea perisabilității vieții și lumii și preocupat de aceea să deslușească sensul existenței umane" (ibidem, p. 108). Dar oare un „suflet sensibil, înfiorat în adâncul său de ideea perisabilității vieții și lumii" nu denotă că poetul era un *neliniștit*, frământat de probleme insolubile pe care un clasic nu și le pune niciodată; neliniștea aceasta care torturează pe scriitor nu apare ea și în alte opere, care se pretează unor considerații asupra vieții, a destinului individual și chiar al poporului din care făcea parte: vrem să spunem, oare ea (neliniștea) nu-și află locul și în *Stihuri asupra Zăvistei*, și de asemenea în *Letopiseț*: „Iară noi prăvim cumplită vreme și cumpănă mare pământului" etc. Este Miron Costin un clasic pentru că din când în când folosește cite un nume, un dicton sau o idee din clasicitatea greco-romană? Pledind pentru clasicismul lui Miron Costin a cărui descoperire și-o atribuie polemic: „clasic prin cultură și anume trăsături estetice ale operei, Miron Costin a fost și un clasic în accepția istorică a termenului de *curent literar* manifestat într-o anumită perioadă. Faptul poate să șocheze prin noutatea lui, dar aceasta nu trebuie să ne împiedice să formulăm un adevăr menit a întregi profilul unui autor și a-l așeza în seria literară a căreia îi aparține" (Ibidem, p. 111). Pentru ca ceva mai departe repetându-se că „Miron Costin trebuie considerat un *protoclasice*, cel ce a inaugurat de fapt clasicismul românesc", se arată că prezența acestui curent „a fost foarte bine fixată de Al. Piru, care arată undeva că: „aceste două secole (al XVII și al XVIII-lea), la care trebuie să adăugăm primele trei decenii ale veacului XIX, constituie perioada noastră de clasicism" (Ibidem, p. 112—113). Deși E.P., discutând „clasicismul" operei lui Miron Costin, se referă și la unele concluzii ale criticii și istoricului literar Al. Piru, cel puțin din citatul invocat se vede că acesta din urmă a dat alt sens noțiunii de clasicism în care de altfel, include întreaga perioadă de începuturi a literaturii române, pînă la 1830.

Mai apropiate de realitatea lucrurilor par unele discuții ridicate de E.P. în „Etapetele operei". Vom aminti pe acelea în legătură cu data și modul în care după el a fost concepută și redactată opera *De neamul moldovenilor*. Se cunosc controversele care au avut loc între istoricii C. Giurescu și N. Iorga în legătură cu această operă. Giurescu a fixat data conceperei și chiar a redactării acestei lucrări a lui Miron Costin, anterior redactării *Letopisețului*, bazându-se pe cunos-

cutul pasaj din „Predoslovie“ la această din urmă operă, scrisă în 1675. N. Iorga combate acest punct de vedere și socotește opera scrisă după 1683. În discuție a intervenit mai târziu și istoricul P. P. Panaitescu, atît prin *Influența polonă* cît și prin studiul la ediția Miron Costin, *opere*, care adoptă cu cîteva nuanțe deosebitoare punctul de vedere a lui N. Iorga. E.P. observă că Miron Costin „a conceput planul acestei lucrări și a început să scrie la ea încă în prima etapă a activității, înainte de *Letopiseș*“, și că „rîndurile de la începutul predosloviei (*Letopiseșului*) sugerează clar acest fapt“. Anume împrejurări l-au silit apoi, „să întrerupă lucrul și să-l reia peste ani“ (Ibidem, p. 124—125). Capitolul despre „Izvoarele de informație“ se bazează pe contribuțiile vechilor cercetători și în rîndul întîi pe studiile istoricului P. P. Panaitescu, cu unele dezvoltări. A se vedea astfel pasajul care tratează despre traducerea de către Miron a operei lui Toppeltin și a pătrunderii acestei opere în scrierile sale. Se dau și pasaje paralele din Toppeltin și Miron Costin — pentru a se ilustra modul în care înțelegea cronicarul să traducă și să folosească această operă (Ibidem, p. 136—138). Ne oprim aici.

În totul cartea despre Miron Costin alcătuită de Enache Puiu constituie, deocamdată, cea mai completă privire asupra vieții și operei scriitorului cu o vădită tendință de a-l situa în epocă. Nu lipsită de unele considerații, după noi, nejustificate de informația folosită și chiar de mici contradicții, ea are însă meritul de a oferi cititorului de toate nuanțele, pe lîngă o imagine mai completă asupra vieții acestuia, prin cea mai largă folosire a informației editate și o încercare meritorie de a pune accentul pe valoarea literară, deși, cum am încercat să arătăm, acest lucru nu a fost contestat de nimeni operei costiniene în limba română. Ca situată pe al doilea plan este caracterizată valoarea de informație istorică a operei (*Letopiseșul*); nu s-a făcut însă nici o încercare de a se documenta acest lucru.

Const. A. Stoide

C. NEAGU, Dr. D. MARINESCU, R. GEORGESCU, *Fapte din umbră*, București, Ed. politică, 1975, 288 p.

Privită prin perspectiva resorturilor ei obiective, activitatea secretă de informare constituie un capitol important din istoria și organizarea statului contribuind la înțelegerea sa mai complexă. Apar astfel deplin justificate încercările de a supune discuției și această latură, oarecum ignorată, din angrenajul funcțiilor interne și externe ale statului. Aceasta cu atît mai mult cu cît istoriografia noastră continuă să fie lipsită de lucrări speciale în acest sens, exceptînd cîteva preocupări mai vechi¹. Lucrările din ultimul timp² nu contrazic afirmația noastră. Ele rămîn încercări în planul mai mult literar, importante doar prin aceea că urmaresc, într-o formă mai amplă, cuprinderea evolutivă a întregii activități de acest gen. Cartea pe care o prezentăm nu depășește, prin maniera în care a fost concepută, stadiul la care se găsește literatura în acest domeniu.

¹ Ion I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra regelui Sobieski la Viena*, An. Ac. Rom., Sect. Ist., III, tom XII, Mem. 6, p. 35—74, R. Rosetti, *Evoluția mijloacelor și a chipului de făptuire a războiului de la moartea lui Ștefan cel Mare pînă la aceea a lui Matei Basarab*, II Organizarea, loc. cit., tom. XI, Mem. 9, p. 272—273; Idem, *Istoria artei militare a românilor pînă la mijlocul veacului al XVII-lea*, Acad. Rom., București, 1974, p. 134; D. I. Georgescu, *Istoria armatei române și a războaielor poporului românesc*, ed. a II-a, București, <1936>, p. 53; Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnului Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea*, București, 1920; Idem, *Diplomați români în trecut* (Sec. XIV—XVII), Brașov, 1937.

² Ion Bodunescu, Ion Rusu-Șirianu, *Descifrarea unei istorii necunoscute*, Editura militară, București, 1973.

După un scurt *Cuvînt înainte* în care se subliniază rolul artei obținerii informațiilor și contrainformațiilor în istoria statului nostru, cartea cuprinde un capitol referitor la evoluția universală a spionajului pînă la începutul secolului al XIII-lea, urmărindu-se, în continuare, principalele momente ale activității de informare din țările române pînă la unirea din 1859.

Neavînd o structură bine delimitată și nedispunînd de aparatul critic de referință face ca autorii să nu depășească — sub raportul metodei — realizările mai vechi în istoriografia de specialitate. Cartea nu pune în evidență cu claritate măsura în care, în scopul de informare ale domniei, erau folosite iscoade sau oameni cu alte îndeletniciri (soli, negustori, preoți ș.a.) pentru a putea justifica folosirea abuzivă a unor termeni ca: activitate de spionaj și contraspionaj (p. 8), activitate informativă și contrainformativă (p. 65). Nu sînt surprinse nici elementele în măsură să marcheze trepte noi în organizarea activității de informare, cartea lăsînd nerezolvate și neabordate cîteva din cele mai importante probleme în legătură cu această activitate în condițiile evului mediu și ale epocii moderne. Ar mai trebui observată nediferențierea între activitatea de informare cu caracter secret și activitatea de informare obișnuită, inerentă timpurilor moderne. Spre exemplu, capitolul despre informațiile consulului francez Victor Place privitoare la Unire apare în acest sens nejustificat în istoria spionajului pe care o întreprind autorii.

Investigația activității de informare numai prin prisma interesului pur spionistic face ca autorii să nu depășească — sub raportul metodei — realizările mai vechi în istoriografia de specialitate. Cartea nu pune în evidență cu claritate măsura în care, în scopul de informare ale domniei, erau folosite iscoade sau oameni cu alte îndeletniciri (soli, negustori, preoți ș.a.) pentru a putea justifica folosirea abuzivă a unor termeni ca: activitate de spionaj și contraspionaj (p. 8), activitate informativă și contrainformativă (p. 65). Nu sînt surprinse nici elementele în măsură să marcheze trepte noi în organizarea activității de informare, cartea lăsînd nerezolvate și neabordate cîteva din cele mai importante probleme în legătură cu această activitate în condițiile evului mediu și ale epocii moderne. Ar mai trebui observată nediferențierea între activitatea de informare cu caracter secret și activitatea de informare obișnuită, inerentă timpurilor moderne. Spre exemplu, capitolul despre informațiile consulului francez Victor Place privitoare la Unire apare în acest sens nejustificat în istoria spionajului pe care o întreprind autorii.

Fără a continua cu alte observații — ne-am oprit la cele mai importante — trebuie să constatăm că lipsa criteriilor și a metodologiei științifice — chiar atunci cînd e vorba de literatura de popularizare — are grave implicații în înțelegerea obiectivă a realităților istorice, dezavantajînd chiar opera educativă.

Ștefan Lemny

LEONID BOICU, *Geneza „chestiunii române” ca problemă internațională*, Iași, Ed. „Junimea”, 1975, 135 p.

După ce, în 1972, ne-a dat *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1857)*, contribuție importantă a noii noastre istoriografii, L. Boicu revine, semnînd o nouă lucrare; aceasta, care poate fi apreciată drept o amplă introducere în problematica celei dintîi, explică împrejurările istorice în care „chestiunea română” devine — cu începere din 1853 — o componentă a politicii europene.

Așa cum singur o mărturisește, autorul și-a propus să urmărească geneza „chestiunii române” *din afară*; să surprindă și să reliefeze „gîndurile și atitudinile față de soarta Principatelor Române a acelor oameni politici europeni implicați direct în „marea politică” ce a cuprins, în extensiunea ei, și teritoriul țării noastre” (p. 11). Urmărind „reacția politicii internaționale față de destinul românilor”, autorul nu uită să sublinieze un adevăr fundamental, potrivit căruia „chestiunea română” s-a născut și s-a dezvoltat într-o epocă în care, în societatea românească s-au desfășurat transformări structurale; că ea nu reprezintă rezultatul unor împrejurări externe, „sau al combinațiilor diplomatice, ci rodul luptei

românilor înșiși, ajunși în stadiul conștiinței de sine ca națiune". Expunerea, concentrată și lapidară, explică rolul factorului extern în geneza „chestiunii române” asociindu-l firesc la un *proces istoric intern* (10—11).

În *Introducere*, cu strictă rigoare, stabilindu-se obiectivele și fixându-se limitele expunerii, sînt indicați factorii care au îngăduit *incidențele internaționale* ale genezei problemei în discuție: cei specifici, etnici și apoi naționali, statutul juridic al Principatelor, dezagregarea Imperiului otoman și, în sfîrșit, așezarea geografică, punct de întîlnire a intereselor marilor puteri în estul și sud-estul continentului. Evident, notează autorul — precizarea se impunea firesc, pe linia celor notate mai sus — „Chestiunea română” ca problemă internațională nu se confundă cu transformarea teritoriului românesc în obiect de dispută și manevre internaționale, dar acestea din urmă au contribuit la geneza „chestiunii române” ca problemă internațională prin implicarea Principatelor în politica europeană, prin menținerea și dezvoltarea interesului marilor puteri pentru soarta românilor” (p. 15—16).

Urmărind îndelungatul proces de naștere a „chestiunii române”, L. Boicu distinge patru etape: I *Premizele îndepărtate*, care coincid cu perioada care începe cu pacea de la Carlowitz (1699) și se termină, aproximativ, cu cea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774: „cînd centrul politicii europene se deplasează în estul continentului, cînd puterea musulmană începe definitiv mișcarea sa de recul”, cînd „chestiunea Orientului trece decis într-o nouă fază” iar „situația țărilor române va constitui unul din aspectele sale permanente”, cînd Austria devine și o putere balcanică, iar Rusia o putere europeană, cînd partenerii confruntărilor în această regiune sînt stabiliți pentru mai bine de două secole, *de relațiile dintre ei*, legîndu-se nemijlocit și geneza „chestiunii române” ca problemă internațională. Decăderea Poloniei, avansul Rusiei și al Austriei au impus Franței și apoi Angliei «să vadă în țările române ultimele bastioane ale Imperiului otoman spre nord și est» (16).

În această perioadă, alături de anexarea unor teritorii românești de către Austria, mai ales, numeroasele proiecte de împărțire, de anexiune, în afară de faptul că au „ascuțit vigilența românilor... au activizat și definit poziția puterilor concurente, transferînd soarta Principatelor pe lista *cazurilor* de interes general”, au grăbit procesul de internaționalizare a chestiunii românești (25). Alături de acestea, în aceeași primă etapă, planurile de creare a unui stat unit și independent, deși reprezenta rodul unor calcule ieșite din mentalități feudale, au avut un rol important în nașterea problemei care ne interesează (27).

II. *Premizele apropiate* se crează în perioada în care românii trec într-o nouă etapă a dezvoltării lor istorice. În adevăr, constată autorul, în perioada care începe cu mijlocul secolului al XVIII-lea, dar mai ales cu sfîrșitul acestuia, întregul șir de implicații ale procesului multilateral de destrămare a feudalismului pe plan intern, asociat cu mutațiile puternice de pe întregul continent, sporesc interesul puterilor pentru Principate; soarta acestora, așa cum se apreciază, devine, cu adevărat, „o piatră de încercare a sistemului de relații între marile puteri interesate”. Ideea unirii și a independenței Principatelor reprezintă o constantă, frecvent și insistent agitată (32), cu scopul de a oferi o ieșire „din labirintul contradicțiilor și confruntărilor dintre puteri” (38). În egală măsură, ca urmare a dezvoltării forțelor interne, a conștiinței naționale, căreia-i dădeau expresie și acțiunea lui Inochentie Micu și cea a *Școlii Ardeleni* și *Supplexul*, ca și răscoala lui Horea, precum și numeroasele manifestări din Principate, ideea emancipării naționale devine o trăsătură dominantă a frămîntărilor politice românești (p. 53 și urm.).

Evoluția situației pe continent, dar și în Principate, sporește importanța economică, politică și strategică a acestora și determină, în perioada de sfîrșit a secolului al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului următor, nu numai proiecte de partaj dar și noi raptri teritoriale din trupul țării. Este înfățișată, pe larg, politica puterilor europene la începutul secolului al XIX-lea față de Principate (p. 55 și urm.), sporirea considerabilă a cunoștințelor oamenilor politici asupra acestora.

„Conturarea procesului de formare a conștiinței naționale românești — constată autorul — dezvoltarea luptei pentru emancipare politică, sporul evident al cunoștințelor pe plan european despre români, cuprinderea Principatelor Române în cele mai variate proiecte și acțiuni politice continentale și, îndeosebi, extinderea și adâncirea pe plan internațional a ideii, fie și lipsită de sens național modern, de constituire a unui stat românesc... învederează crearea premizelor apropiate ale genezei „chestiunii române” ca problemă internațională” (p. 75).

III. Perioada care începe cu revoluția din 1821 corespunde, consideră autorul, pe baza unei pertinente analize, cu cea a *Recunoașterii tacite* a „chestiunii române” ca problemă internațională. Puternica manifestare a spiritului național românesc, prefacerile politice prin care au trecut Principatele în anii care au urmat revoluției precum și noua configurație a echilibrului european, au marcat un mare avans pe calea individualizării situației lor internaționale (p. 81). Cercurile politice oficiale, constată L. Boicu, nu erau încă pregătite pentru însușirea ideii emancipării naționale totale a românilor; ideea însă „cîștigă teren progresiv și ireversibil, într-un moment istoric în care sentimentul național nu mai putea fi ignorat, iar factorul național, în calculele politice ale marilor puteri, dobîndea noi temeuri practice la sfîrșitul deceniului prin recunoașterea autonomiei Serbiei și crearea regatului grec” (p. 85).

Lupta românilor pentru făurirea statului național, intrată, așa cum se apreciază, în linie dreaptă (p. 85), odată cu sfîrșitul celui de al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, formele de expresie ale acestei lupte, cîștigarea opiniei publice europene, au modificat optica politică de abordare a „chestiunii românești” de către factorii de decizie ai Europei contemporane. În măsură egală, prin „actul temerar” al revoluției de la 1848, „Chestiunea română” „a explorat căile recunoașterii sale formale” (p. 103). Românii, așa cum, pe drept a constatat J. Michelet, în acești ani, au pus națiunea lor în *calendarul lumii* (p. 119).

IV. În sfîrșit, în ultimul capitol, *Recunoașterea formală și oficială*, autorul analizează împrejurările care au urmat declanșării crizei orientale din 1853 cînd, prin Conferința de la Viena — unde s-a pus problema creării unui stat național român — s-a recunoscut formal caracterul internațional al „chestiunii românești”. L. Boicu subliniază că internaționalizarea „chestiunii române” este un rezultat al luptei, perseverenței, spiritului de sacrificiu al românilor, la care s-a adăugat convergența de interese ale unor mari puteri (p. 12). *Împlinirea* a cărei realizare autorul o urmărește pe parcursul cărții sale, reprezintă „sfîrșitul unei etape în îndelungata luptă a românilor pentru recunoașterea oficială a drepturilor naționale, pe care epoca le înscrisese în codul revendicărilor imprescriptibile ale istoriei. Drumul era deschis pentru fapte”; românii au ajuns la capătul lui în 1918 (p. 134—135). Întreaga carte este o demonstrație, o solidă și pasionată demonstrație a acestui adevăr.

Cartea lui L. Boicu, deosebit de densă, așa cum se desprinde și din sumarele notații de mai sus, nu este o simplă enumerare a momentelor în care țările române sau numai Principatele s-au aflat în centrul atenției diplomației europene, a proiectelor de partaj sau de unitate; cu rigoare, expunerea urmărește faptele în geneza și implicațiile lor, stabilește legătura dialectică între procesul de dezvoltare a societății românești, a națiunii române și a conștiinței naționale și atitudinea puterilor, punctează factorii și împrejurările în care, treptat, din simplu obiect, Principatele devin subiect, prin impunerea drepturilor poporului de a fi unit și liber. Cartea dovedește, convingător, adevărul potrivit căruia un popor, „fie el mic, tratat nu odată ca obiect de tocmeală, căzut vremelnice pradă opresiunii, își conservă și-și dezvoltă individualitatea pe temelul tăriei ce-și trage seva din conștiința de sine și grație legităților obiective care prezidează mersul societății” (p. 8).

Concentrată, excesiv de concentrată, chiar mai mult decît era necesar, cartea, utilă pentru familiarizarea publicului larg cu unele din problemele fundamentale ale istoriei noastre, este, în același timp, un instrument prețios pentru

specialiști. Observațiile și judecățile autorului însoțesc și definesc faptele și împrejurările, le subliniază ponderea și le apreciază valoarea. Stăruind asupra punctelor de *interferență*, autorul izbutește — ceea ce reprezintă un netăgăduit câștig — să reliefeze procesul treptat de integrare a țărilor române, a istoriei românești, în contextul european și universal căruia le aparțin.

Firește, autorul nu și-a propus să epuizeze toate implicațiile acestui proces, după cum, practic, în contextul și cu economia ce și le-a impus, ar fi fost imposibil să urmărească, în același cadru și cu aceeași pondere, alături de *Principate*, cu regimul lor juridic special și problema Transilvaniei, care intră tot mai puternic și deplin în sfera „chestiunii românești”. Cu viziunea largă, oferită de cunoașterea exactă a epocii și a obiectivelor urmărite, cu înțelegerea deplină a sensului adînc al faptelor și evenimentelor, expuse limpede și atrăgător, L. Boicu a izbutit, și de data aceasta, să ne ofere o carte originală, de serioasă referință în literatura noastră istorică.

Merită să relevăm, în încheierea observațiilor noastre, ținuta grafică exemplară, pentru care „Junimea” merită cele mai bune aprecieri.

Gh. Platon

JEAN NÖEL BIRABEN, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, tom. I, *La peste dans l'histoire*, Paris, 1975, 455 p.

În colecția „Civilisation et Sociétés 35” a apărut recent lucrarea: *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, tom. I, a cunoscutului specialist în probleme de demografie și istorie a medicinei dr. J. N. Biraben, de la Institutul Național de Studii Demografice din Paris.

Marile epidemii de ciumă care au blîtuit continentul nostru în secolele trecute, prin urmările deosebit de grave pe care le-au avut, din punct de vedere economic, demografic, social-politic și psihologic, au pasionat mulți specialiști din diferite țări. Se simțea însă nevoia unei lucrări ample de sinteză care să cuprindă istoria acestui flagel, cel puțin în Europa, cu atât mai mult cu cît, în condițiile progreselor de azi în domeniul comunicațiilor și a medicinei, se impune o urmărire pe o arie cît mai vastă a formelor de răspîndire, de manifestare și de combatere a epidemiilor care au îngrozit lumea în trecut și de care trebuie ferită în viitor.

O astfel de lucrare deosebit de utilă, dar care cere o muncă de documentare enormă, a fost întreprinsă în volumul pe care îl prezentăm. Autorul a adunat cel mai mare număr posibil de informații asupra datei și localităților atinse de ciumă, începînd cu mijlocul secolului al XIV și pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. Au fost extrase datele, de multe ori de valoare inegală, risipite în mii de publicații diverse, în cronicile, memoriile de călătorii, documente publicate în diferite țări, ca și din numeroase izvoare inedite din arhivele și bibliotecile franceze. Pe baza acestei vaste documentații autorul a urmărit în acest prim volum istoricul epidemiilor de ciumă în toate țările europene și în cele din zona bazinului mediteranean. Lucrarea începe cu o interesantă prezentare medico-epidemiologică, privind concepțiile actuale asupra cumei, necesară pentru urmărirea desfășurării epidemiilor în cursul istoriei. Capitolul următor „istoricul epidemiilor de ciumă”, începe cu o schițare a începuturilor maladiei, încă foarte slab elucidate, în epoca antică pe baza mențiunilor din papirusurile egiptene, hitite, din textele biblice și din informațiile lăsate de scriitorii greci, latini, indieni și chinezi. După prezentarea datelor privind ciuma în vremea împăratului Justinian, autorul constată dispariția cumei, greu explicabilă în Europa, din secolul al VIII-lea pînă în secolul al XIV, cînd reapare cu o brutalitate puțin cunoscută. Începînd cu ciuma neagră (1346) Europa cunoaște o adevărată eră a cumei care a făcut ravagii în fiecare an, uneori pe teritorii vaste, alteori numai în cîteva localități, dar fără întrerupere, pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea pentru Europa occidentală, iar pentru zona sud-orientală pînă în secolul al XIX-lea.

Urmărind evoluția fiecărei epidemii, în ceea ce privește începuturile, răspîndirea, persistența lor și reacțiile oamenilor, autorul insistă asupra faptelor sau

aspectelor mai puțin cunoscute, încercînd o prezentare nouă, statistică, a mersului acestor epidemii care să poată da o viziune cifrată, cel puțin pentru țările occidentale mai evidentă, asupra frecvenței, duratei și variației incidenței lor asupra vieții sociale.

În ansamblul teritoriului cercetat care poate fi delimitat, în mare, de la pustiul Saharei la peninsula Scandinavă și de la oceanul Atlantic la marea Caspică, autorul face distincție între regiunea denumită de el nord-occidentală, în special creștină care cuprinde cea mai mare parte a Europei și regiunea sud-orientală, mai ales musulmană care cuprinde țările din nordul Africii, cele din zona de răsărit a bazinului mediteranean și sud-estul Europei (peninsula Balcanică, țările române și sudul Rusiei). (Vezi harta de la p. 111). Această bipartiție a zonei cercetate autorul o face pe baza evoluției diferite a epidemiilor de ciumă în funcție de climat, fauna locală, ca și de reacția diferită a populațiilor.

În partea sud-orientală ciuma a persistat un secol mai mult decît în zona nord-occidentală. În tabloul comparativ pentru cele două părți ale zonei cercetate se observă că ciuma neagră s-a răspîndit în prima parte între 1347 și 1352, iar în partea sud-orientală între 1346 și 1349. Autorul constată că, în acea perioadă, zona centrului Balcanilor, țările române, Ucraina și Volga mijlocie pare a se prezenta ca un cîmp închis, slab populat, unde se confrunta lumea musulmană cu lumea creștină, căile de comunicație mai puțin folosite din această regiune, făcea ca epidemia de ciumă să pătrundă mai ușor din nord-vest. De exemplu, în Rusia ciuma vine în acea perioadă din Europa occidentală, cu excepția numai a cîtorva cazuri incidentale aduse din orient apropiat.

În partea nord-occidentală, cu tot climatul favorabil, nu se observă o menținere spontană durabilă a epidemiei, în timp ce în Armenia, Curdistan, Persia nord-vestică, Cirenaica, Tripolitania, sudul Tunisiei, datorită rozătorilor sălbatici, ciuma are un caracter durabil endemic. În prima parte populația era sedentară și relativ densă aproape peste tot, în partea sud-orientală populația sedentară densă era numai în puține regiuni, în schimb existau regiuni întinse cu populație nomadă. De la sfîrșitul secolului al XIV-lea în partea nord-occidentală încep să se ia măsuri preventive de izolare și dezinfecție, în cealaltă parte ele încep să fie introduse abia la începutul secolului al XIX-lea. În partea nord-occidentală ciuma a început să scadă din 1640, ea dispărînd în 1722. După această dată nu apare decît rar, epizodic, adusă din orient și limitată la cîteva porturi. În partea sud-orientală ciuma dispare în 1842. După această dată este sporadică și limitată mai ales la regiunea unde infecția era întreținută de șobolanii purtători de viruși.

Un capitol special este destinat prezentării factorilor care au putut contribui la răspîndirea și întreținerea epidemiei de ciumă, autorul analizînd rolul imunității, a climatului, a factorilor astronomici, a războaielor, a foametei.

Un interes deosebit îl prezintă ultimul capitol privind pierderile umane. Deși autorul constată că nu vor putea fi știute nici odată cu precizie numărul acestora, el încearcă, analizînd cîteva cazuri particulare, să facă o estimare aproximativă a mortalității în timpul cumei negre și a unora din epidemiile din secolele următoare. De asemenea, stabilește importanța pierderilor umane pe termen lung, urmărind comportamentul demografic al populației în perioada cumei (migrațiile, nupțialitatea și fecunditatea).

În concluzii autorul se oprește în special asupra cauzelor care au determinat apariția, periodicitatea ciclului epidemic și dispariția cumei. Cu toate investigațiile făcute periodicitatea ciclului epidemic rămîne enigmatic. Autorul constată că factorii climatici, războaiele, foametea, nu sînt determinanți, ei avînd numai rolul de a ajuta declanșarea bolii, iar cît privește imunitatea vechilor ciumați vindecați, deși este o ipoteză seducătoare ea nu este încă deplin verificată. Dacă se poate explica cum a debutat o epidemie, nu se poate ști întotdeauna de ce s-a oprit, cu excepția unor cazuri cînd împrejurările climatice pot da o explicație.

În ceea ce privește dispariția cumei autorul prezintă factorii climatici, biologici (schimbarea speciilor de șobolani purtători de viruși, a ectoparaziților vehiculatori de viruși, apariția pseudotuberculozei etc.), ca și a celor sociali care

ar fi putut să aibă un rol în dispariția maladiei. El constată însă că nici unul din acești factori nu par să fie determinanți. În ceea ce privește dispariția marilor epidemii de ciumă autorul subliniază importanța luptei oamenilor. Ciuma a fost pentru om un flagel de o violență puțin obișnuită putând să distrugă în câteva luni mai mult de jumătate din locuitorii unui oraș sau a unei țări, să oblige armatele să se retragă, să se renunțe la asedii; populația să abandoneze orașele și satele și, de asemenea, să determine foametea, împiedicând ani de zile muncile agricole și perturbând comerțul și industria. De aceea lupta împotriva ciumei în anumite epoci a polarizat întreaga activitate omenească. Toate aceste probleme de ordin economic și social-politic, sesizate de autor nu au fost însă prezentate mai pe larg în acest volum. De altfel, autorul își propune ca în tomul al II-lea să dezvolte aceste probleme și în special să analizeze comportamentul oamenilor confrunțați de flagelul ciumei, concepțiile lor asupra naturii bolii, mijloacele folosite contra epidemiei în colectiv și individual și în ce măsură acestea au putut contribui la dispariția epidemiilor.

Volumul este însoțit de numeroase hărți (22), și grafice (30) sugestive. De asemenea, în anexe s-a publicat și o listă nominativă și cronologică a localităților și țărilor atinse de ciumă în Europa și țărilor din jurul mării Mediterane între anii 541 și 775 și între anii 1346 și 1856. Această listă reprezintă o importanță muncă de depistare și localizare a epidemiilor de ciumă. În ea sînt incluse și teritoriile țărilor românești. Evident, pentru o atare lucrare este firesc ca unele date să fi scăpat, documentarea pentru toate țărilor cuprinse în zona cercetată neputînd fi în mod egal accesibilă autorului. Astfel, pentru țăările române am sugera completarea listei nominative și cu datele din unele memorii ale călătorilor străini (vezi, de exemplu art. semnate de D. Ciurea din „Revista medico-chirurgicală a societății de medici și naturaliști din Iași, 1963, nr. 2, 1964, nr. 4). Menționăm, de asemenea că ultima epidemie de ciumă în țăările române (Moldova, Valahia, inclusiv Transilvania) a avut loc în 1829–1930; epidemia din 1831–1832 nu a fost de ciumă ci de holeră, fapte bine stabilite de dr. P. Samarian (*Ciuma în trecutul românesc*, 1932; *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, 1935–1938, 3 vol.).

Unele completări parțiale și puneri la punct care s-ar putea face pentru multe din țăările cuprinse în vasta suprafață care a făcut obiectul acestei lucrări nu scad cu nimic valoarea ei. Rezultat al unor eforturi pasionante și perseverente volumul prezentat este bine realizat, aduce un prețios serviciu cercetării în acest domeniu, pentru care va rămîne o lucrare de permanentă referință.

Ecaterina Negruți

Junimea și junimiștii, Scrisori și documente inedite, Ediție îngrijită, introducere și note de ION ARHIP și DUMITRU VACARIU, Iași, Ed. „Junimea”, 1973, 304 p.

La Muzeul de literatură a Moldovei, instalat la Iași în casa lui Vasile Pogor, se află în păstrare numeroase acte cuprinzînd informații despre întemeietorii Societății „Junimea” și despre cei care, în cursul vremii, au aderat la programul literar și politic junimist. În volumul pe care-l recenzăm sînt publicate 177 din aceste acte.

Unele dintre ele prezintă un deosebit interes. Astfel Gheorghe Roiu, într-o scrisoare din 25 ianuarie 1869 către I. M. Melik, rostește aspre, dar pe deplin îndreptățite critice despre „tragedia” *Rienzi* a lui Samson Bodnărescu, precum și despre așa zisele „epigrame” publicate de același autor în „Convorbiri literare”. Roiu citează chiar textul unora din aceste „epigrame” și constată că ele sînt „o adunătură de vorbe, adesea nu prea bine alese și aruncate pe hîrtie”. Cu multă severitate se exprimă Roiu și cu privire la studiul lui A. D. Xenopol despre *Cultura națională* (p. 55). Nu a fost deci „Junimea” o societate de „laudă mutuaă”, cum au pretins unii din adversarii ei.

Gheorghe Roiu, într-o scrisoare din 17 decembrie 1873, adresată lui Constantin Meissner, descrie foarte spiritual atitudinea acelor membri ai „Junimii”, po-

reclii „caracuda“, care veneau la ședințe pentru a se înfrupta din dulceți, prăjituri etc., oferite de gazdă, și nu dădeau nici o atenție chestiunilor ce se discutau. „Sînt mulțșori de aceștia“, afirmă el și conchide: „Ce plăcut lucru să fii membru la acest fel de societăți!“ (p. 60).

Interesante sînt și scrisorile referitoare la străduințele lui moș Ghiță Kiri-leanu de a regăsi manuscrisele lui Ion Creangă (p. 118, 246, 249, 257). Lui îi datorăm cea mai bună ediție a scrierilor marelui humuleștean, după cum foarte just subliniază Ion Arhip și Dumitru Vacariu (p. 93, nota 7).

În scrisorile adresate lui I. M. Melik de către Titu Maiorescu aflăm prețioase informații privitoare la politica școlară a acestuia, atunci cînd a fost ministru al instrucției publice (p. 22—27, p. 30—34, p. 19?—194).

Impresionante sînt scrisorile pe care profesorul I. Paul le-a trimis din Cluj, la 16 februarie 1923 și la 4 martie 1923, lui C. Meissner (p. 183—187). Împreună cu unii colegi din învățămîntul universitar, I. Paul activa pentru înfrățirea românilor de dincoace și de dincolo de Carpați. Acei profesori publicau o gazetă, intitulată „Conștiința românească“. Ei țineau conferințe și întruniri publice prin orașele din Ardeal și Banat. Scrisorile lui I. Paul cuprind foarte interesante știri despre această acțiune.

Firește că Ion Arhip și Dumitru Vacariu s-au străduit să publice o lucrare cît mai bună. Totuși sînt și unele deficiențe în acest volum.

Astfel sînt greșelile de tipar. Cele mai multe pot fi rectificate de cititori. Sînt cazuri însă cînd rectificarea este anevoioasă.

Au fost imprimate și date greșite. De ex., la p. 258—259, este publicată o scrisoare a Anei Maiorescu către Emilia Humpel, datată din București, 22 decembrie 1885. La sfîrșitul scrisorii, Ana Maiorescu urează Emiliei Humpel să înceapă „anul 1896 cu mai mult optimism“. Aceste rînduri nu au putut fi scrise decît spre sfîrșitul anului 1895. Și din alt pasaj al scrisorii rezultă aceeași concluzie. În adevăr, Ana Maiorescu se exprima în termeni entuziaști despre un discurs rostit de soțul ei în ziua precedentă la Senat. Or, în volumul V din *Discursurile parlamentare* ale lui Titu Maiorescu este publicată această cuvîntare, rostită la 21 decembrie 1895¹. Așadar scrisoarea Anei Maiorescu datează de la 22 decembrie 1895 și nicidecum de la 22 decembrie 1885, cum s-a imprimat la p. 258.

Sînt cîteva erori și în notele care însoțesc actele reproduse în volumul de față.

Astfel, la p. 22, nota 1, se afirma că Titu Maiorescu a fost primul rector al Universității din Iași și că a publicat discursurile parlamentare pe care le-a rostit pînă la 1891. Primul rector al Universității din Iași nu a fost Titu Maiorescu, ci Ion Strat². Totodată semnalăm că Titu Maiorescu a publicat cinci volume de discursuri parlamentare, volumul al IV-lea cuprinzînd discursurile rostite de la 2 aprilie 1888 la 3 decembrie 1894³, iar volumul al V-lea cuprinzînd discursurile rostite de la 21 decembrie 1895 la 25 martie 1899⁴. Așadar data de 1891 este greșită.

La p. 63 este tipărită o scrisoare a lui Ștefan Virgolici din 16 iulie 1893 către Constantin Meissner. Scrisoarea se referă la anumite sarcini pe care conducerea Ministerului cultelor și instrucției publice voia să le încredințeze lui Virgolici, iar acesta anunțase telegrafic pe „Arion“ să dea acele sarcini lui Meissner. În nota 3 de la p. 63 se afirmă că Arion al cărui nume este citat în scrisoarea lui Virgolici, fără precizarea prenumelui, a fost Constantin C. Arion, „politician și publicist român, fost de mai multe ori ministru“. Or, acel Arion

¹ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, Vol. V, București, Minerva, 1915, p. 105—150.

² D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 la 1918*, în lucrarea *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași 1860—1960*, vol. I, București, 1960, p. 116.

³ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, vol. IV, București, Soccec, 1904.

⁴ *Ibidem*, vol. V, București, Minerva, 1915.

nu a fost Constantin C. Arion, ci fratele său, Virgil Arion, pe atunci secretar general al Ministrului cultelor și instrucției publice⁵.

La p. 75, nota 1, într-o scurtă biografie a lui A. D. Xenopol, se spune că, după terminarea studiilor, el a fost numit „procuror la Curtea de apel”. Și aici o rectificare este necesară. După ce a obținut diploma de doctor în drept la Universitatea din Berlin și cea de doctor în filozofie la Universitatea din Giessen, A. D. Xenopol a fost numit, în 1871, procuror la Tribunalul Iași⁶, așadar nu la Curtea de apel.

N. I. Rîmniceanu al cărui nume este citat într-o scrisoare a lui I. A. Basarabescu din 16 septembrie 1929 către C. Meissner, nu a fost profesor de drept civil la Universitatea din București, cum se susține în nota 6 de la p. 140. Nicolae I. Rîmniceanu a fost profesor la Școala Politehnică din București.

La p. 168, G. T. Kirileanu, într-o scrisoare din 26 decembrie 1910, adresată lui C. Meissner, se exprimă, cu multă asprime, despre unii funcționari ai Ministerului instrucției publice, printre care „Ionescu Barbă Roșă”. Într-o notă, se precizează că Ionescu Barbă Roșie a fost „inspector al învățămîntului gimnasticii din întreaga țară” și că prenumele lui a fost Dimitrie. Nu este exact. Cel poreclit „Ionescu Barbă Roșie”, din cauza bărbii sale roșcate, a fost Constantin G. Ionescu, profesor de limba germană, inspector general și apoi director al învățămîntului secundar și superior sub ministeriatul lui Spiru Haret de la 1907 la 1910⁷. După primul război mondial, el a fost director al Liceului Gheorghe Lazăr din București (1919—1925). El a publicat manuale didactice și diverse studii, dintre care a fost îndeosebi apreciată lucrarea sa *Studii asupra legislației agrare a Prusiei* (București, 1905, IV+256 p.). A publicat și un impresionant articol cuprinzînd amintiri despre Spiru Haret⁸. În acel articol, el notează, fără supărare, că i se dăduse porecla de „Barbă Roșie”⁹.

La p. 197, nota 2, se menționează că Alexandru Papiu Ilarian s-a născut la 1823 și a murit la 1878. Atît data nașterii cît și data morții nu corespund realității. În adevăr, Alexandru Papiu Ilarian s-a născut la 27 septembrie 1827, în satul Bezded¹⁰, și a încetat din viață la 23 octombrie 1877¹¹.

La p. 250, nota 4, se precizează că fostul ministru al instrucției publice Ion Petrovici s-a născut în 1882 și a murit în 1971. Ultima din aceste date este inexactă. Ion Petrovici a încetat din viață în 1972¹².

Am înșirat astfel cîteva din erorile pe care le-am constatat în lucrarea recenzată. Mai sînt și altele de același fel. Ele sînt de mică însemnătate, deoarece se mărginesc la amănunte din notele care însoțesc interesantul material documentar publicat în acest volum.

Iouana Angelescu

JOSEF J. BARTON, *Peasants and Strangers Italians, Rumanians, and Slovaks in an American City, 1890—1950*, Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 1975, 217 p.

Lucrarea semnată de Josef J. Barton, *Țărani și străini. Italieni, români și slovaci într-un oraș american, 1890—1950*, prezintă interes atît pentru specialiști, cît și pentru cercuri mai largi de cititori. Autorul analizează experiența a trei

⁵ Virgil Arion fusese numit în această funcțiune printr-un decret din 3 decembrie 1891 („Monitorul oficial”, 5 dec. 1891, p. 5211).

⁶ Al. Zub, A. D. Xenopol, *Biobibliografie*, București, Ed. Enciclopedică și Ed. Militară, 1973, p. 33.

⁷ „Revista generală a învățămîntului”, III, 1907—1908, p. 701.

⁸ C. G. Ionescu, *Primii pași ai lui Spiru Haret*, „Educația, revistă pentru școală și familie”, VI, 1—2, Ianuarie-februarie, 1923, p. 22—28.

⁹ *Ibidem*, p. 22.

¹⁰ Constantin Rusu și Ioan Bota, *Alexandru Papiu Ilarian*, în volumul *Omagiu lui Alexandru Papiu Ilarian*, Zalău, 1969, p. 13.

¹¹ *Ibidem*, p. 31.

¹² G. M., *Ion Petrovici*, „România literară”, V, 9, 24 februarie 1972, p. 12.

grupe etnice de imigranți în orașul Cleveland: italieni, români și slovaci, preocupat fiind de surprinderea înălțurii etapelor acestei experiențe de la părăsirea de către imigrant a locurilor natale, la constituirea familiilor lui și, apoi, la formarea unei comunități etnice distincte. În *Introducere* (p. 8) autorul formulează riguros reperele analizei întreprinse, stabilind urmărirea a cinci etape ale imigrării: 1) care sînt relațiile între structura societății de origine și emigranții din această societate; 2) care este importanța diferitelor tradiții ale emigranților în adaptarea socială în mediul în care imigrează; 3) cum se dezvoltă comunitățile etnice distincte; 4) care este însemnătatea originii etnice pentru procesul mobilității sociale și, în sfîrșit, dacă asimilarea are un caracter progresiv, avînd etape distincte de la generație la generație.

Tot între indicațiile destinate să asigure ordonarea și selectarea materialului precum și formularea obiectivului precis al analizei notăm și explicația autorului (p. 9) în legătură cu cele trei etnicități de la Cleveland. Josef J. Barton arată că urmărește cele trei grupuri etnice deoarece ele încorporează o experiență comparativă cu a altor grupuri similare ca mărime și structură: cea a italienilor este comparabilă cu a imigranților polonezi, cea a slovacilor cu a maghiarilor, iar a românilor cu a grecilor și sirienilor.

Ordonîndu-și astfel materialul de cercetat, autorul recurge la o bibliografie minimă, esențială, construind cartea mai ales pe cercetările proprii în arhive și pe informații culese direct de la imigranți din cele trei grupe etnice. Structura lucrării este adecvată scopurilor formulate și cuprinde o introducere, șapte capitole, concluzii, anexă, note și un indice de nume și de probleme. Titlurile capitolelor, în ordinea numerotării lor, sînt următoarele: 1. *Creșterea unui oraș*; 2. *Originile*; 3. *Migrație și colonizare*; 4. *Formarea comunităților etnice*; 5. *Părinți și copii: tendințe în mobilitatea socială*; 6. *Surse ale mobilității: familia și educația*; 7. *Apariția celei de a doua generații*. Cînd este nevoie, autorul recurge la întocmirea unor tabele statistice care pot arăta cititorului evoluția uneia sau altele din probleme. Scurte concluzii, conținînd observații asupra problematicii formulate în legătură cu cele trei grupări de imigranți, încheie lucrarea semnată de Josef J. Barton. Reținem pentru exemplificare din concluziile referitoare la grupul etnic românesc din Cleveland: „Românii reprezintă un model clasic al creșterii unui grup imigrant. Cultura lor seculară, rivna cu care adoptă viața de familie mică, urbană, folosirea eficientă a educației ca mijloc de îmbunătățire a statutului social le facilitează intrarea în rîndul burgheziei” (p. 172).

Prezentarea lucrării autorului american prilejuiește observația că o cercetare minuțioasă a emigrației românești după primul război mondial, în Statele Unite și în alte țări, nu numai că nu ar fi lipsită de interes, dar ar contribui la luminarea unor aspecte rămase în obscuritate, la intersecția preocupărilor concretizate pînă acum ale cercetătorilor. Folosirea atentă a surselor informaționale din țară, unele din ele neintroduse încă în circuitul științific și mai ales coroborarea acestor informații cu o cercetare a vieții și activității românilor din Statele Unite, spre exemplu, n-ar fi lipsită de interes.

Pentru a stabili doar repere ale unei asemenea istorii a emigrației românești în Statele Unite, amintim că la sfîrșitul anului 1924, mult discutata „afacere a pașapoartelor” este în directă legătură cu emigrația în Statele Unite, Brazilia, Canada, etc. „Afacerea”, constînd în emiterea de pașapoarte false, încălcări ale legislației în vigoare și însușirea unor sume bănești considerabile de la cei care doreau să emigreze prilejuia punerea în discuție a cîstei unor membri ai guvernului liberal condus de I. I. C. Brătianu, fapt folosit de liderii politici opoziționiști în organizarea campaniei de răsturnare a guvernului. Cercetările efectuate la Timișoara arătau că sucursala societății „Baltic America Line” procura pașapoarte pentru S.U.A. și Canada, ele fiind de fapt valabile numai pentru Austria, Ungaria și Cehoslovacia. Costul unui asemenea pașaport era de 31.000 lei (Arh. St. București, Fond Ministerul Justiției, Direcția judiciară, dosar 114/1924, p. 4). Cercetarea implicațiilor acestei „afaceri” relevă multe aspecte ale emigrației din Banat și Transilvania după primul război mondial.

Tot atât de interesantă ar fi cercetarea legăturilor cu țara păstrată de emigranți în această perioadă. Atenția cu care sînt urmărite evenimentele din România este convingător ilustrată de scrisoarea muncitorilor români din Los Angeles (California), de la 3 octombrie 1926 (cf. Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 340, f. 29—30).

Scrisoarea muncitorilor români conține proteste împotriva guvernelor Brătianu-Averescu, contra votării constituției din 1923 „în plină stare de asediu”; contra arestării muncitorilor și țăranilor; împotriva maltratării unor fruntași ai opoziției etc. În scrisoare, muncitorii cereau eliberarea lui M. Gh. Bujor și a celorlalți deținuți politici „Cerem, de asemenea, libertatea întrunirilor și presei. Cerem ridicarea stării de asediu. Cerem deplină libertate a organizării muncitorimii din România”.

Am dat numai două exemple care pot sugera legăturile emigrației din Statele Unite cu istoria interbelică a României. Cercetarea sistematică a acestei emigrații ar putea contura și alte probleme nu mai puțin interesante.

I. Ciupercă

PETER KRÜGER, *Deutschland und die Reparationen, 1918/19. Die Genesis des Reparationsproblems in Deutschland zwischen Waffenstillstand und Versailler Friedensschluss*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1973, 224 p.

Printre multiplele lucrări care abordează problema reparațiilor primului război mondial se înscrie, cu o contribuție valoroasă, și cartea semnată de Peter Krüger *Deutschland und die Reparationen, 1918—1919*. Ceea ce frapează din capul locului este realismul și obiectivitatea prezentării faptelor istorice. El respinge, ca lipsite de o bază reală, interpretările tendențioase ale istoriografiei germane mai vechi în legătură cu nevinovăția Germaniei în declanșarea primului război mondial, în legătură cu acea „Dolchstosslegende” (legenda pumnalului pe la spate) sau cu necesitatea rezistenței și a revanșei. Autorul, cunoscînd tendințele imperia- liste ale Reichului wilhelmian, consideră că în eventualitatea unei victorii germane, cercurile conducătoare s-ar fi comportat tot atât de dur față de Aliați, cum s-au comportat aceștia la Conferința păcii de la Paris.

Peter Krüger își limitează cercetarea între octombrie 1918 și mai 1919, interval în care a putut surprinde reacția forțelor burgheze germane și atitudinea lor de la armistițiu și pînă în momentul în care se punea problema acceptării sau respingerii Tratatului de la Versailles. Desfășurarea evenimentelor este urmărită în succesiunea lor cronologică în cele patru capitole mari (cu numeroase subdiviziuni): *Premisele politicii reparațiilor germane în octombrie și noiembrie 1918; Conturarea primelor concepții privind pregătirile financiare și economice pentru pace; Definirea liniilor politicii financiare și economice pentru delegația germană la Tratatul de pace; Punctul de vedere german în timpul schimbului de note de la Versailles*. În centrul atenției stă firește, politica externă germană în care un loc de seamă îl ocupa atitudinea guvernului față de despăgubirile solicitate de Aliați încă de la armistițiu.

Autorul oferă numeroase informații interesante în legătură cu situația precară a Germaniei la sfîrșitul războiului, dezorganizarea producției, mișcările revoluționare, situația politică în care raportul de forțe era favorabil maselor largi populare. În aceste condiții, puterea este preluată de Partidului Social-Democrat. Guvernul social-democrat avînd în frunte pe Scheidemann este supus unei analize amănunțite și profunde de către autorul lucrării. El insistă asupra cauzelor care au condus, într-un timp relativ scurt, la pierderea influenței în mase a P.S.D. german. Despre acest partid Peter Krüger scrie că s-a menținut în „limitele legalității” (p. 19) într-un moment în care se impuneau măsuri radicale solicitate de forțele de stînga. De asemenea, guvernul P.S.D. a căutat colaborarea, bazată pe compromisiuri reciproce, cu trei grupări importante ale fostului imperiu: armata, înalta birocrație, burghezia industrială și bancară, grupări care, atât în politica internă, cît și în cea externă au exercitat o influență negativă, reacționară. Expo-

nentul acestor grupări a fost Brockendorf-Rantzau, șeful diplomației germane din acel timp, despre care autorul scrie că a rămas „mereu un aristocrat deosebit de sensibil, dificil în raporturile lui cu cei din jur, ambițios”, iar politica lui a fost „determinată de noțiunile — onoare, forță, grandoarea Reichului, în ciuda hainei moderne pe care a îmbrăcat-o sub influența principiilor proclamate de Wilson” (p. 73). Brockendorf-Rantzau și-a făcut iluzii considerând cele „14 puncte” ale lui Wilson drept o bază pentru o pace dreaptă, în favoarea Germaniei, în refacerea căreia ar putea fi interesate puterile învingătoare. Asemenea iluzii, după cum remarcă și autorul, nu țineau seama de sentimentele aliaților după un război pustiitor.

Partea cea mai mare a lucrării este consacrată, firește, problemei reparațiilor și atitudinii guvernului social-democrat față de aceasta. Autorul oferă numeroase informații în care demonstrează că atitudinea guvernului în problema reparațiilor a fost fixată de marea burghezie și de burocrația imperială, elemente care dominau în ministerul de externe. Propunerile acestora — enunțate în Adunarea Națională sau în memoriile adresate Conferinței de pace — nu țineau cont decât în mică măsură de realitățile și de tendințele imperialiste ale puterilor Antantei. Cercurile guvernante și marea burghezie germană s-au străduit să determine pe aliați să șteargă din paragrafele tratatului de pace vina Germaniei în declanșarea războiului ca în felul acesta cuantumul reparațiilor să fie micșorat; sistemul reparațiilor să fie folosit ca un mijloc de refacere a Germaniei; Germania să obțină o libertate nelimitată în domeniul comerțului și acces neîngrădit la piețele de desfacere. Față de refuzul aliaților, cercurile oficiale germane au oferit, drept despăgubiri, suma de 100 de miliarde mărci aur. Peter Krüger menționează și cu acest prilej, că, de fapt, guvernul și marea burghezie, făcând o asemenea propunere, nu aveau intenția de a o onora. Se urmărea doar provocarea unor negocieri directe, disocierea aliaților, revenirea la o Germanie puternică, evitarea cuceririi unor teritorii germane și a coloniilor, pentru o activitate economică liberă în lume.

Este știut că propunerile germane au fost respinse de Aliați, că în mai 1921, la Londra, Germaniei i s-a impus, drept reparații, suma de 132 miliarde mărci aur. În același timp, însă, unitatea Antantei a fost zdruncinată și, profitând de acest fapt, Germania, pînă la venirea lui Hitler, a sabotat — ajutat de Anglia și S.U.A. — sistemul reparațiilor. Autorul lucrării insistă asupra faptului că, rezultatele tratatelor de pace și condițiile grele impuse Germaniei au fost folosite de cercurile politice și cele industrial-financiare pentru o propagandă naționalistă, revanșardă, și că P.S.D. justificind el însuși naționalismul a contribuit la demotizarea sa și la slăbirea tinerii republici. Peter Krüger consideră că marea burghezie și înalta burocrație au fost, de fapt, răspunzătorii morali ai condițiilor grele impuse Germaniei, deși aceștia au aruncat vina în mod permanent asupra celor care au semnat Tratatul de pace de la Versailles.

Cartea lui Peter Krüger, așa cum am remarcat de la început, se caracterizează printr-o analiză obiectivă a faptelor, printr-o cercetare serioasă a numeroase arhive, reviste, lucrări publicate. Ea aduce o reală contribuție cunoașterii situației atât interne, cât și externe a Germaniei într-o perioadă de mari frământări sociale, într-o perioadă cînd această țară, înfrîntă, își căuta căile de refacere economică și politică. Este scrisă într-un stil plăcut, accesibil. Lucrarea, prin multitudinea documentelor folosite, prin interpretarea adecvată, științifică constituie un instrument de informare atât pentru specialiști, cât și pentru cei care se interesează de istorie în general.

Em. Bold și S. Chițanu

România în primul război mondial. Contribuții bibliografice, București, Ed. militară, 1975, 356 p.

În afara unei încercări mai vechi și a bibliografiilor curente ce au însoțit uneori publicarea monografiilor care se refereau la diverse probleme caracteristice perioadei 1914—1918, în istoriografia românească nu se realizase încă o biblio-

grafie referitoare la România în anii primei conflagrații mondiale. Reclamată deseori, atât de istorici cât și de economiști, sociologi etc., o asemenea lucrare a rămas până astăzi un deziderat, deși utilitatea ei era unanim recunoscută. Tocmai de aceea, bibliografia de față, întocmită de colonel Gheorghe Stoean (coordonator de ediție), Elisabeta Aron, Aurelia Ianculescu, Melania Petcu, Iamandi Petrescu și Maria Radovici, poate fi considerată, de la început, o realizare notabilă, deosebit de folositoare cercetătorului preocupat de istoria primului război mondial. Cele 2681 titluri de volume de documente, lucrări monografice, memorii politice, militare, diplomatice, volume omagiale, articole de presă și publicații periodice, apărute atât în țară cât și în străinătate, oferă celui interesat posibilitatea de a se informa și de a-și face o imagine de ansamblu asupra uneia dintre cele mai dense și bogate în evenimente perioade din istoria României.

Așa cum declară autorii, prezenta bibliografie cuprinde „majoritatea materialelor publicate în țara noastră și cu unele excepții și în străinătate, cu privire la participarea poporului român, a armatei sale, la primul război mondial”. De altfel, chiar din titlul lucrării, constatăm că avem de a face cu o *contribuție bibliografică* și nu cu o bibliografie exhaustivă. Chiar așa stînd lucrurile, meritele volumului sînt mai presus de orice îndoială, el constituind un instrument de lucru valoros, care, pe lîngă destinația sa inițială, aceea de recomandare a unei anumite literaturi istorice, referitoare la România în primul război mondial, ne dă posibilitatea de a urmări direcțiile cercetărilor privitoare la intervalul 1914—1918, stadiul acestora și chiar, în unele cazuri, nivelul interpretării.

Observațiile noastre, așa cum vom vedea, nu privesc valoarea intrinsecă a cărții, ele încercînd doar să contribuie la îmbunătățirea prezentei contribuții bibliografice, a cărei reeditare se impune cu acuitate. Prima observație, și credem că și cea mai importantă, este aceea că la parcurgerea bibliografiei pot fi deseori constatate omisiuni nejustificate ale unor titluri de multe ori fundamentale pentru documentarea necesară anumitor aspecte ce le comportă cercetarea de ansamblu a participării României la primul război mondial. Lucrări publicate înainte de 1944 cît și după această dată nu sînt incluse în prezenta bibliografie, fapt inexplicabil dacă avem în vedere că numărul acestora este destul de mare. Nu înțelegem de ce unele lucrări cuprinse în bibliografia apărută în 1940 n-au mai fost incluse și în cea de față. Că s-a operat o selectare a titlurilor, explicabilă pînă la un anumit punct, aflăm din precizarea că una din fazele întocmirii lucrării a fost „selectarea materialelor”. Ceea ce nu avem de unde afla, atîta timp cît autorii nu amintesc nimic despre acest lucru, este criteriul care a stat la baza selecției. Or, o clarificare în acest sens se impunea, aceasta ajutîndu-l atît pe cel ce va folosi prezenta bibliografie cît și pe autorii înșiși. Apoi, de neînțeles rămîne și faptul că importante ziare și reviste, mai vechi și mai noi, n-au intrat în vederile autorilor, rămînînd astfel neamintite studii și articole indispensabile cercetătorului aplecat asupra perioadei 1914—1918.

Sistemul de ordonare a bibliografiei este, desigur, o chestiune care privește în primul rînd pe autori. Aceștia au adoptat o modalitate de compartimentare simplă: *I lucrări; II materiale din publicații periodice; III materiale din organele de presă centrale, locale și din alte publicații*. Și, atît timp cît principalul scop al unei bibliografii este acela de a pune la dispoziția cercetătorului o sumă de titluri referitoare la o anumită temă, scutindu-l în acest fel de o muncă în plus, orice observație, în această direcție, ar putea fi considerată ca lipsită de sens. Totuși, împărțirea adoptată în cazul de față dă naștere la o serie de incertitudini, revelatorii credem pentru a convinge că nu vin în sprijinul celui ce consultă lucrarea. În primul rînd nu se respectă criteriul cronologic, acceptat de toate bibliografiile istorice elaborate pînă în prezent. Apoi, atît lucrările vechi cît și cele noi sînt incluse în cadrul aceluiași capitol. Nu se face nici o separație între lucrările românești și cele străine. Titlurile sînt indicate în ordine alfabetică, fără a se încerca vreoa ordonare în conformitate cu specificul lor. Chiar dacă toate acestea nu complică utilizarea în general a bibliografiei, cel interesat însă de evoluția cercetării unui anumit aspect al istoriei României din anii primului război mondial va întîmpina, fără îndoială, destule dificultăți.

Lucrarea este însoțită de un util indice tematic, care putea fi însă lărgit. Oricum, direcțiile de cercetare sugerate de acest indice epuizează cea mai mare parte a aspectelor pe care le incumbă abordarea monografică a evoluției României în anii conflagrației din 1914—1918. La acesta se adaugă un indice de autori, care trebuia extins asupra tuturor persoanelor întâlnite în paginile lucrării, fapt care ar fi ușurat depistarea titlurilor consacrate vieții și activității unor personalități care apar sau nu și ca autori. În sfârșit, volumul se încheie cu un indice al publicațiilor periodice și al organelor de presă consultate de autori.

Dincolo de observațiile formulate, care nu vizează fondul lucrării discutate, bibliografia privitoare la România în primul război mondial rămâne un valoros instrument de lucru nu pentru că ar fi prima contribuție de acest gen, ci pentru că însumează în paginile sale roadele unei munci serioase, care presupune răbdare și probitate profesională, niciodată îndeajuns de răsplătite de cel care beneficiază de rezultatele concretizate în asemenea lucrări. Astăzi, când bibliografiile sînt atît de insistent reclamate de cercetătorii trecutului istoric, această carte se recomandă de la sine ca o călăuză temeinică a investigației științifice.

Gh. I. Florescu

D. ȘANDRU, *Reforma agrară din 1921 în România*, București, Ed. Acad., 1975, 358 p.

O lucrare de amploare referitoare la reforma agrară din 1921 lipsea din literatura istorică românească de după 23 August 1944. În ultima vreme, fiind depășite o serie de aprecieri unilaterale, simpliste și negativiste, au fost elaborate studii ce discută aspecte ale luptei țărănimii pentru pămînt, ale legiferării reformei agrare din 1921, ale aplicării ei în unele regiuni ale țării ș.a. Dintre volumele care ocupă un loc deosebit, menționăm aici *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921* (Editura politică, București, 1967) și *Alianța clasei muncitoare cu țărăimea muncitoare în România*, (Editura politică, 1968). În măsura în care și-au propus, aceste importante lucrări tratează etapele legiferării reformei agrare de după primul război mondial, mișcările țărănești, poziția mișcării socialiste și problema reformei agrare ș.a. O analiză largă a reformei agrare din 1921, a operațiunilor ce o compun, și a urmărilor sale multiple nu se realizase încă. Lucrarea lui D. Șandru vine să umple tocmai acest gol și — o spunem de la început — o face cu seriozitate și competență.

Ceea ce apare evident de la primul contact cu cartea este informația bogată și multilaterală. În afara volumelor asupra reformei agrare și a agriculturii, în general, D. Șandru a folosit un număr impresionant de articole răspîndite în numeroase reviste — și toate acestea aparținînd unor oameni politici sau specialiști din diferite domenii (istorici, economiști, ingineri agronomi, juriști, geografi, medici etc.). Nu lipsesc din această listă nici lucrări străine, cu referiri semnificative la problema analizată. Fără a ne propune aici să ne referim la toate categoriile de materiale folosite de autor, o mențiune specială se impune: consultarea și valorificarea unui impresionant material de arhivă. Volumul muncii depuse a fost uriaș; în afara fondurilor din București (fond Președinția Consiliului de Miniștri, fond Reforma agrară din 1921, fond Comitetul Agrar ș.a. — Arhivele Statului București; Arhiva Ministerului Agriculturii) au fost cercetate documentele referitoare la această problemă din majoritatea arhivelor județene.

După prezentarea sintetică a stadiului problemei agrare din România la sfîrșitul primului război mondial și după analiza măsurilor legislative de exproprieri și împroprietărire, autorul urmărește, în capitolul al II-lea, intitulat *Aplicarea reformei agrare*, următoarele paragrafe:

- A. Organele de exproprieri și împroprietărire. Componenta și procedura lor.
- B. Exproprieri.
- C. Împroprietărire.

D. Pășunile comunale.

E. Pădurile comunale.

F. Prețul pământului.

G. Tergiversări în aplicarea reformei agrare.

Principalele concluzii, desprinse în urma unor analize profunde și multilaterale, prezintă o importanță majoră pentru elucidarea acestor probleme. „Prin exproprieri, terenurile cultivabile ale celor mai multe moșii din întreaga țară au fost reduse la întinderi cuprinse între 100 și 500 ha” (p. 98). Autorul se oprește, cu atenție asupra unor particularități ale exproprierii în raport cu formele de proprietate precum și cu particularitățile impuse de o zonă geografică sau alta, de o provincie sau alta (marea proprietate individuală, proprietățile vândute sau înstrăinate în mod abuziv, moșii arendate, moșii stăpinite în indiviziune, proprietățile unor societăți sau instituții, exproprierea absenteiștilor, proprietățile obștilor satești, proprietățile bisericesti, pământurile aparținând succesorilor fostelor regimente grănicerești ș.c.l.). Fapte și date de mare însemnătate sînt conturate în paragraful referitor la împroprietărirea țăranilor. Legile de reformă fixau loturile de împroprietărire la 5 ha pentru țăranii din vechea Românie, la 4 ha în Bucovina, între 6 și 8 ha în Basarabia și la 7 iugăre în Transilvania. În același timp, se lăsa instanțelor puțină să fixeze loturi mai mici, care, practic, nu puteau să asigure independența economică a țăranimii. „Se impune, de la început, precizarea că a existat o neconcordanță evidentă între suprafața ce trebuia expropriată și cea necesară pentru a asigura tuturor îndreptățiților lotul tip *maxim*, considerat însă ca un *minimum* pentru întreținerea familiei țăărănești” (p. 174). Din cei 2.005.447 îndreptățiți, înscrși pe tabele, au primit pământ numai 1.393.353 capi de familie. Media pe țară a lotului de împroprietărire (pământ cultivabil) a fost de 2,8 ha (mai redus în regiunile de deal și munte). Împreună cu pășunile și pădurile atribuite, media crește la 4,1 ha. pe cap de familie. Împroprietărirea țăranilor cu lot maxim este atestată documentar, în mod special, în regiunile de șes din vechea Românie, în zone cu densitate scăzută a populației (de exemplu județele Constanța și Ialomița). În Transilvania, împroprietărirea cu lot tip a fost extrem de rară. În ansamblul operației, mărirea loturilor create prin împroprietărire a fost, în marea majoritate a cazurilor, inferioare limitelor amintite. Soluțiile încercate pe linia colonizării, a atribuirii unor părți din rezervele create prin reformă etc. nu au putut să incheie definitiv problema agrară din țara noastră.

Atenția specială acordată, în lucrare, pășunilor și pădurilor comunale se justifică pe deplin, avîndu-se în vedere, pe de o parte, situația de înainte de război și, pe de altă parte, măsurile existente în legislația de reformă, referitoare la aceste probleme vitale pentru situația țăranimii noastre. Ca rezultat al aplicării legislației respective, s-au constituit, pînă în martie 1928, un total de 1.287.000 ha pășuni noi. Dacă în Transilvania, în multe județe, cota de pășune pe cap de vite era mai mare, în restul țării suprafața aceasta era extrem de redusă, ceea ce a avut consecințe negative asupra numărului de vite și, în special, asupra calității lor.

Pînă în 1934, o întindere de 806.206 ha. păduri fusese distribuită comunelor, în majoritate celor din Transilvania. Paralel, pînă în 1940, s-au defrișat sau tăiat peste un milion ha de păduri din proprietatea statului pentru transformarea în pășuni sau în alte scopuri; o suprafață aproape egală de pădure din proprietatea particulară a fost transformată în terenuri de cultură. Măsura a avut urmări favorabile asupra standardului de viață al țăranimii, dar a avut și un revers: e redus fondul forestier al țării și a contribuit la mărirea suprafețelor de sol degradat.

Paragraful referitor la prețul pământului se impune prin claritate și echilibru. A fost rezolvată, de către autor, una dintre problemele care a dat naștere, în practică, la numeroase complicații și care s-a dezbătut, în literatura de specialitate, de pe poziții deosebite, chiar opuse. „Prin legile agrare, normele de prețuri erau în așa fel stabilite încît prețul plătit de țărani și chiar de stat moșierilor era inferior valorii comerciale a pământului. Majoritatea locuitorilor și a comunelor au beneficiat de obligații de plată mai mici decît cele ce le-ar fi

revenit cumpărînd pămîntul pe cale particulară" (p. 220). Un impresionant material de arhivă permite autorului să aprecieze că, în ansamblul lor, preţurile impuse ţăranilor pentru pămînt nu constituiau sarcini prea împovărătoare, dar că la ele „se adăugau obligaţiilor suplimentare izvorite din operaţiile reformei care, în cazul moşilor cu teren de calitate inferioară preţuite cu sume mici, depăseau valoarea preţului de improprietărire propriu-zis, iar la moşii exagerat preţuite le făceau greu de acoperit" (p. 225). Tergiversarea lucrărilor de aplicare a reformei a constituit o cauză importantă a sporirii sarcinilor financiare ale ţărănimii improprietărite. O parte însemnată a ţărănimii a suportat plata sumelor realizate prin împrumuturile contractate, cu dobînzî ridicate, achiziţionate în vederea plăţii pămîntului. Numeroşi mari proprietari şi instituţii au fost despăgubiţi cu sume mari de bani. Ce destinaţie au primit aceste sume, e mai greu de precizat, în întregime. Cercetările viitoare vor trebui să insiste mai mult în această direcţie, pentru a se aprecia, măcar cu aproximaţie, cuantumul despăgubirilor ce au fost folosite în industrie.

Reforma agrară de după primul război mondial a fost un fenomen complex şi contradictoriu, dar caracterul său democratic este incontestabil. Pînă la al doilea război mondial, s-au expropriat 18.262 mari proprietari cu o suprafaţă de 5.812.000 ha arabile, fîneţe, păşuni etc. ceea ce reprezintă circa 66% din întinderea deţinută de proprietatea de peste 100 ha. Au fost distribuite ţăranilor 3.860.372 ha; o întindere de 991.697 ha a fost destinată comunelor, ca izlaz; pe 62.630 ha s-au înfiinţat vetre de săt, iar în Transilvania comunele au primit ca păduri 537.798 ha. Între cei improprietăriţi, s-au găsit şi un număr de 206.165 ţărani din cadrul naţionalităţilor conlocuitoare.

Atît dispoziţiile legilor agrare cît şi aplicarea însoţită de abuzuri au permis menţinerea unor proprietăţi de mii de ha. În general, reforma agrară din 1921 nu a desfiinţat proprietatea mare, care a continuat să păstreze suprafeţe întinse (p. 205—251).

Acordînd cel mai mare spaţiu reformei, aplicării propriu-zise, autorul analizează, în continuare, în legătură organică, o serie de urmări ale sale: transformările survenite în structura proprietăţii şi în regimul de muncă, asupra producţiei şi rentabilităţii în agricultură, şi, în fine, asupra nivelului de trai al ţăranilor.

Spaţiul nu ne permite să ne oprim asupra tuturor rezultatelor obţinute de autor. Socotim necesar să mai subliniem că, în afară legilor de reformă agrară, au fost luate în discuţie şi alte legi referitoare la problemele complexe ale agriculturii, elaborate în întreaga perioadă interbelică. Credem că aspectul conversiunii datorilor agricole, cu toate implicaţiile sale, trebuia să se bucure de o atenţie mai mare, în cadrul unui paragraf special.

Merită subliniată, de asemenea, o constatare care, după părerea noastră, aruncă o lumină nouă asupra cercetării referitoare la evoluţia proprietăţii funciare din România, în preajma celui de-al doilea război mondial. Cercetarea atentă a materialului documentar, infirmă afirmaţia conform căreia a existat o tendinţă de refacere a marii proprietăţi; de fapt, cele mai multe terenuri au fost concentrate în mîinile burgheziei rurale. „Crearea unor noi proprietăţi, în întreaga perioadă interbelică s-a făcut aproape pretutindeni prin desfiinţarea altora şi nu prin concentrarea unor noi suprafeţe în mîinile moşierimii. Căzurile din urmă sînt destul de rare pentru a putea fi luate în consideraţie. Mai mult, uneori, prin înstrăinarea pămîntului moşieresc unor ţărani, marea proprietate s-a transformat în proprietate mijlocie sau chiar mică" (p. 271).

Cartea lui D. Şandru este o operă solidă, ce va constitui, o bună perioadă de timp, nu numai o lucrare de referinţă ci şi una greu de depăşit. Ea este rodul unei munci perseverente, întreprinse cu pasiune şi competenţă, într-un cuvînt, o realizare fundamentală a istoriografiei referitoare la problema agrară din ţara noastră. Ne exprimăm speranţa că la o viitoare reeditare, cartea va cuprinde un rezumat în principalele limbi străine şi un indice de nume şi de materii.

Ion Agrigoroaiei

VASILE BOZGA, *Criza agrară în România între cele două războaie mondiale*, București, Ed. Acad., 1975, 257 p.

Lucrarea încearcă o sinteză asupra condițiilor în care a evoluat agricultura României între cele două războaie mondiale, în cadrul acestora punându-se accent pe fenomenul denumit de economiști *criză agrară*. Volumul publicat de Vasile Bozga realizează o analiză din punct de vedere economic a crizei agrare din România în strinsă legătură cu criza agrară mondială și cu factorii interni care au generat-o și au contribuit la dezvoltarea ei.

În capitolul I intitulat *Criza agrară interbelică pe plan internațional*, autorul efectuează o introducere în istoria agriculturii mondiale din perioada contemporană, pe baza căreia fixează începutul crizei care a cuprins toate țările capitaliste în anul 1929. Componentele acestui fenomen general, ca și fazele lui, sînt urmărite diferențiat, în funcție de factorii dominanți care, în decursul anilor, l-au agravat sau l-au atenuat.

În capitolul II, *Premisele și condițiile desfășurării crizei agrare în România*, Vasile Bozga analizează cadrul general al evoluției economiei românești între cele două războaie mondiale. Analiza este efectuată prin prisma prefacerilor determinate pe plan economic, social și politic de evenimentele de la sfîrșitul primului război mondial. Autorul, avînd în vedere structura economiei românești postbelice în care, cu toată tendința de dezvoltare a industriei, agricultura continuă să dețină ponderea cea mai importantă, acordă o atenție deosebită reformei agrare din 1921 și efectelor determinate de ea asupra economiei naționale în general și asupra celei agrare în special. Evoluția agriculturii este raportată la toți factorii care au avut o influență majoră în accelerarea sau în frînarea progresului agricol.

Capitolul III: *Criza agrară din România, mersul și urmările ei*, care deține și cel mai întins spațiu (104 p.), se ocupă de fondul propriu-zis al problemei. Aici sînt analizate perioadele crizei agrare din țara noastră, dinamica suprafețelor cultivate, producția agricolă, prețurile interne și externe ale produselor agricole, raporturile dintre ele și prețurile produselor industriale, creditul agricol, politica economică a cercurilor guvernante din România și alte componente ale agriculturii în strinsă corelație cu criza agrară.

Baza documentară a lucrării, formată din literatura de specialitate, selectată după criterii valorice, din statisticile oficiale ale epocii și din materiale inedite de primă importanță i-a servit autorului la susținerea argumentelor sale, determinînd, pe de altă parte, și trăinicia construcției. O parte din aspectele crizei agrare din România analizate în lucrarea recenzată, au format în ultimele decenii obiect de studii și pentru alți economiști (vezi p. 8). Trebuie precizat, fără a intra în detalii, că, în comparație cu baza documentară, cu modul de analiză și cu concluziile la care au ajuns aceștia, volumul lui Vasile Bozga reprezintă un cîștig din toate aceste puncte de vedere.

Prin structura materialului, prin modul de interpretare și prin concluzii volumul *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale* păstrează caracterul unei opere de istorie economică destinată în mod prioritar economiștilor. Ea interesează însă, și nu în mică măsură, și specialiști din alte domenii înrudite. mai ales pe istoricii problemei agrare din România, aceștia găsind în paginile lucrării numeroase explicații pentru fenomenele complexe generate de criza agrară pe plan social sau chiar politic.

Principala obiecție ce poate fi făcută volumului se referă la faptul că în el se acordă o prea mare pondere agriculturii țărănești, neavîndu-se întotdeauna în vedere agricultura ca un tot economic în raport cu criza agrară. Se impune apoi observația că autorul și-a însușit uneori în mod necritic informații din arhive pentru a accentua anumite aspecte grave din viața țărănimii și pentru a sublinia acuitatea crizei agrare. La pagina 129 el citează pasaje din petiții ale sătenilor sau din discursurile unor deputați care atestă scăderea considerabilă a prețurilor produselor agricole în raport cu cele ale produselor industriale. Așa de pildă, se menționează că un deputat arăta că, în 1932, cu un vițel se putea cumpăra o

pereche de opinci, cu un purcel patru cutii de chibrituri, iar cu o vacă zece kg de zahăr și că, în 1931, într-un document de arhivă se preciza că un kg de grâu avea o valoare mai mică decât o țigară. Aceste afirmații vin în contradicție cu realitatea și cu raportul statistic de prețuri utilizat sau stabilit în mod exact prin calcule făcute de însuși autorul volumului pentru aceeași ani.

Privită în ansamblul ei, chiar și cu minusurile amintite, lucrarea *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale* rămîne o operă temeinică, de certă valoare științifică. Ea acopere un gol resimțit în literatura de specialitate și corectează concluziile greșite emise pînă acum de unii dintre istoricii problemei agrare din țara noastră.

D. Șandru

N. MINEI, *Dosare confidențiale 1939—1945. (Din culisele celui de al doilea război mondial)*, București, Ed. militară, 1975, 284 p.

Nu spunem, desigur, o noutate afirmînd că în ciuda numărului impresionant de articole, studii, lucrări monografice, volume de memorialistică etc., publicate în diferite colțuri ale lumii, asupra „culiselor conflagrației secolului”, subiectul este departe de a fi epuizat. Există încă numeroase semne de întrebare, necunoscute, „enigme” ale celui de al doilea război mondial cărora unele denaturări, mistificări, ca și tăcerea arhivelor, nu le-au putut în nici un caz smulge vâlul „misterului”.

Iată de ce, apariția unei lucrări care-și propune să aducă în circuitul științific și cotidian din țara noastră unele aspecte „de culise” mai puțin cunoscute sau controversate ale istoriei celui de al doilea război mondial trezește, în modul cel mai legitim, un interes aparte. Or, cartea lui N. Minei *Dosare confidențiale. 1939—1945 (Din culisele celui de al doilea război mondial)*, publicată anul acesta de Editura militară, se înscrie în tiparele unui asemenea gen de lucrări. De altminteri, investigarea acestui domeniu al istoriei universale contemporane nu constituie pentru autorul bucureștean o premieră, ci ea se înscrie pe linia unor mai vechi preocupări¹.

Lucrarea își propune, așa cum mărturisește însuși autorul, să ilustreze „amploarea potențialului aruncat în luptă de forțele reacțiunii în unele domenii și cîteva din cauzele eșecului lor” (p. 7—8). Inițiativa, tentantă și interesantă, găsește în paginile cărții lui N. Minei o notabilă finalitate.

Beneficiind de informațiile oferite de unele lucrări relativ recent editate în străinătate, sau altele, traduse și la noi, cercetînd și cîteva arhive străine, autorul evocă și comentează în cele 14 capitole ale cărții, cu accente grave sau ironice, cu subtilitatea și verva unui condei exersat, secvențe episodice dar sugestive în general, din tragica Odisee a anilor 1939—1945. Iată de ce, invitația pe care autorul o face cititorului în cele 284 de pagini ale cărții, de a-l însoți în „culisele diplomației”, în cabinetele Marilor State Majore, pe mările și oceanele lumii, în văzduhul încins de duelul bolizilor („fortărețele zburătoare”) sau în intimitatea agențiilor secrete de spionaj de pe frontul mării conflagrații este nu numai pasionantă dar și revelatoare pentru una din ideile-coordonată ale lucrării: Jocul marilor puteri cu soarta popoarelor. Sub imperiul ei, comentatorul subtil și judicios care se dovedește a fi N. Minei, aruncă punți peste timp, caută să surprindă paralelisme în arsenalul diplomației marilor puteri, stabilește corelații, se străduiește să discearnă sensuri și semnificații mai largi, dincolo de amănuntul faptelor și concretul cifrelor.

„Cele șase decenii ale unei enigme”, primul capitol al lucrării, are oarecum darul de a ne introduce, prin rememorarea cîtorva etape ale zguduitorului naufragiu al pachetului britanic „Lusitania”, în „anticamera culiselor conflagrației din 1939—1945”. Este un prilej, poate prea consistent ilustrat în paginile unei lucrări consacrate cîtorva „dosare confidențiale” ale celui de al doilea război

¹ N. Minei, *Frontul invizibil*, Edit. politică, București, 1971.

mondial, dar care speculat cu abilitate, deși puțin forțat, dezvăluie cititorului semnificații de o mai largă extensiune. Este, de altminteri, ceea ce pare să urmărească și autorul, introducându-ne sub pretextul unui „Five o'clock tea” la Goering, în intimitatea diplomației conciliatorilor de la Londra și Paris — aliații și garanții Poloniei — confrunțați cu „criza poloneză”. „Ultimele 11 ore și 40 de minute” dinaintea declanșării celui de al doilea război mondial prilejuiesc astfel dezvăluirea seriei „monstruoasă” diplomatică, a „vastului arsenal de josnice subterfugii”, mistificări și refuzuri brutale de ajutor pe care le folosea diplomația conciliatorilor.

Relatind și comentind fapte și atitudini, autorul nu ignorează, ci, dimpotrivă, ilustrează, adesea convingător, consecințele lor pe planul acțiunii practice, subsumându-le preocupării, fie de a releva potențialul tehnic militar, fie de a diagnostica spasmele ce anunțau apusul clicilor fasciste de la Berlin și Roma.

Între alte „dosare confidentiale” ale „războiului invizibil”, autorul reușește și două profiluri interesante — Richard Sorge, „agentul secret al secolului” și Erwin Rommel, „vulpea deșertului”. Ele întregesc imaginea unei cărți care oferă o lectură agreabilă, pasionantă pentru cititorul mai puțin sau mai mult familiarizat cu problematica conflagrației de acum trei decenii.

Cîteva minusuri transpar însă, la o lectură mai atentă. În primul rînd am reproșa autorului că se limitează la o reproducere rezumativă a unor lucrări aparținînd literaturii de specialitate de peste hotare. Considerăm, de asemenea, că ar fi fost util, pentru proporționalitatea și continuitatea în idei și semnificații a cărții, o grupare tematică a episoadelor relatate, cu atît mai mult cu cît firul semnificațiilor pe care autorul le sugerează este, uneori, întrerupt de episoade mai puțin reprezentative pentru ideea și chiar intențiile declarate în cuvîntul introductiv: „Zbuciumata existență a unui corsar urmărit de ghinion”, „Operația”, „Haine vechi”, „Pinguin, alias Trafalgar, alias Tamerlan”. În sfîrșit, surprinde, oarecum, în economia unei lucrări care relatează episoade mai puțin cunoscute sau controversate din istoria celui de al doilea război mondial, lipsa unor concluzii menite să ilustreze sintetic poziția autorului.

Sînt observații care, firește, nu diminuează valoarea lucrării. Stilul plăcut, antrenant, natura pasionantă a subiectului ca și ineditul unor informații recomandă lucrarea lui N. Minei ca o apariție editorială izbită.

Sorin Mureșanu

Dr. GH. ZAHARIA, Dr. L. VAJDA ș.a., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei (septembrie 1940 — octombrie 1944)*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1974, 254 p.

Apărută în seria „Istorie contemporană” a Editurii Dacia, lucrarea de față este rodul cercetării întreprinse de un colectiv de istorici — Gh. I. Bodea, dr. P. Bunta, dr. M. Covaci, I. Fodor, dr. A. Simion, dr. Ch. Tușui — avînd coordonatori pe dr. Gh. Zaharia și dr. L. Vajda. Cartea se înscrie între ultimele realizări ale istoriografiei noastre asupra Dictatului de la Viena și a implicațiilor sale interne și internaționale¹. Autorii își propun abordarea unei probleme noi, deosebit de complexe și anume prezentarea și analiza luptei maselor populare din partea de nord a Transilvaniei împotriva ocupației hortyste, pentru restabilirea integrității teritoriale a României.

De-a lungul celor trei capitole — Instaurarea ocupației hortysto-naziste în partea de nord a Transilvaniei; Rezistența maselor din partea de nord a Transilvaniei, parte integrantă a luptei poporului român de eliberare de sub dominația fascismului; Eliberarea părții de nord a Transilvaniei și reintegrarea ei

¹ Traian Bunescu, *Lupta poporului român contra Dictatului de la Viena (august 1940)*, Buc., 1971; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Ed. Dacia, Cluj, 1972; O. Măteșcu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975.

în frontierele firești — se face o atentă analiză forțelor participante la mișcarea de rezistență din nordul Transilvaniei, urmărindu-se încadrarea ei în lupta forțelor democratice și patriotice din România împotriva fascismului. Totodată, prezentarea formelor și etapelor acestui proces are mereu în vedere condițiile internaționale în care se desfășoară evenimentele.

Rezultat al politicii revizioniste promovată de statele fasciste, care urmăreau realizarea unor scopuri economice, strategice și politice pe seama altor popoare, Dictatul de la Viena a dus — cum se subliniază în lucrare — la instaurarea în teritoriul răpit a unui regim de ocupație imperialistă de tip fascist manifestat printr-o aspră asuprire social-economică și națională. Astfel se întrerupea dezvoltarea social-economică firească a României, determinind o adincă perturbare în economia teritoriului anexat manifestată prin accentuarea crizei economice, acută în anul 1943, care aducea creșterea șomajului, înrăutățirea aprovizionării populației cu bunuri de larg consum, scăderea nivelului de trai. Aceste fenomene vor fi cu atât mai grave pentru populația românească, față de care horthyștii au dus o politică național-șovină. Pe baza unor informații bogate, cartea dezvăluie — în primul capitol — aspecte dramatice ale politicii horthyiste, care, nesocotind cele mai elementare drepturi politice și cetățenești, nu s-a sfiit să declanșeze din prima zi de ocupație un val de crime, violuri, devastări, maltratări, ajungând la deportarea și chiar exterminarea fizică a populației românești. De asemenea, concedierea — uneori în masă — a muncitorilor români, revizuirea reformei agrare din 1921, măsurile represive luate față de meseriașii și micii comercianți români, îngrădirea activității intelectualității românești și de alte naționalități nemaghiare, sînt doar cîteva laturi ale politicii horthyiste în nordul Transilvaniei, asupra cărora stăruie autorii cărții.

Înfăptuirea odiosului act de forță și dictat prin care se răpea României un teritoriu de 42.243 km.p. cu o populație de peste 2,6 milioane locuitori, dintre care majoritatea erau români, instaurarea regimului horthyist au provocat indignarea maselor populare de la orașe și sate. În acele condiții tragice pentru poporul român, P.C.R., fiind cea mai revoluționară forță politică din România și avînd experiența lupte antifasciste și antirevizioniste desfășurată în anii dinaintea războiului, a chemat întreaga clasă muncitoare, toate forțele democratice și patriotice, întreg poporul român la lupta „pentru apărarea suveranității și independenței naționale, împotriva oricăror tendințe revizioniste” (p. 83). Mișcarea de rezistență a reprezentat — după cum se apreciază și argumentează în lucrare — „un aspru examen pentru toate clasele și păturile sociale, pentru partidele și grupările politice, puse acum în fața situației de a dovedi concret atașamentul față de cauza națiunii” (p. 84).

Cartea face o analiză complexă, folosind un material documentar variat, formelor în care s-a desfășurat mișcarea de rezistență în partea de nord a Transilvaniei, evidențiind diversitatea acestora de la prezentarea de plîngeri și memorii, refuzul rechizițiilor, demonstrații și manifestații de protest, greve și acte de sabotaj pînă la participarea activă, cu arma în mînă, în grupele de partizani și apoi alături de armatele române și sovietice la lupta de eliberare a teritoriului ocupat. Mobilizate de partidul comunist, în mișcarea de rezistență s-au încadrat, din motive diverse și cu intensități diferite, în funcție și de evoluția evenimentelor: marea majoritate a muncitorimii, fără deosebire de naționalitate; țărănimea românească și ulterior cea ungară; cea mai mare parte a burgheziei românești; unele cercuri ale burgheziei maghiare; intelectualitatea progresistă, forțe cuprinse în diferite organizații și grupări politice, legale sau ilegale.

Călăuziți în mod consecvent de principiile învățaturii marxist-leniniste, de concepția partidului nostru asupra procesului istoric, autorii realizează în lucrarea de față abordarea mișcării de rezistență din partea de nord a Transilvaniei, ca parte integrantă a mișcării antifasciste a poporului român care se încadrează la rîndul ei, în mod dialectic, în lupta popoarelor pentru apărarea libertății, a culturii și civilizației umane. Totodată, lucrarea surprinde în mișcarea de rezistență lupta, alături de români, a naționalităților din Transilvania în apărarea aceluiași idealuri de dreptate și libertate. Un alt merit al cărții ce o înscrie

între instrumentele absolut necesare cercetătorului în istoria contemporană este, alături de bibliografia variată și de multe ori inedită, indicarea principalelor surse documentare utilizate.

Tocmai de aceea, noutatea subiectului și a informațiilor furnizate ar fi impus, credem noi, elaborarea unui studiu introductiv cuprinzând o discuție asupra bibliografiei existente, a surselor folosite și a obiectivelor urmărite prin lucrare. În același sens, dînd curs invitației adresate de autori, cititorilor, de a veni cu sugestii apreciem că ar fi fost utilă întocmirea unor rezumate în limbile de circulație mondială, pentru a facilita pătrunderea unei lucrări extrem de interesante în circuitul științific internațional. De asemenea, o nouă ediție ar putea avea în vedere completarea lucrării cu o anexă cuprinzînd cele mai importante și semnificative documente întrebuițate de cercetători, și, totodată, evitarea unor formulări stîngace și a unor regretabile greșeli de tipar, dintre care amintim pe cele de la p. 197, 198, 203 ș.a.

Cu aceste mențiuni, apreciem în concluzie, că lucrarea de față, prin noutatea subiectului tratat și informația inedită adusă în circuitul științific, prin încadrarea dialectică a fenomenului cercetat în istoria poporului român și istoria universală, prin înalta ținută științifică și stilul plăcut, se înscrie între realizările importante ale istoriografiei românești din ultimii ani, fiind și o invitație la abordarea unor teme și subiecte noi din istoria poporului nostru, menite să completeze unele goluri ale literaturii istorice din țara noastră.

Gh. Iacob

ANDRÉ BEAUFRE, *La nature de l'histoire*, Paris, Librairie Plon, 1974, 148[—149] p.

Autor a numeroase scrieri cu caracter socio-politic (*Le drame de 1940*; *La revanche de 1945*; *Introduction à la stratégie*; *Stratégie de l'action*; *Stratégie pour demain*; *Bâtir l'avenir* etc.), memorialistic (*Mémoires*, 1923, 1940, 1945), filosofie (*La nature des choses*) și istoric (*La grande guerre, 1914—1919*), André Beaufre abordează în noul volum o temă foarte actuală, mereu actuală, aceea a naturii istoriei (*La nature de l'histoire*), temă ce continuă de fapt, sub același unghi spiritualist, meditația din *La nature des choses*, întemeiată pe distincția între o lume a energiei, fenomenală, limitată spațio-temporal, și o alta în afara energiei, nelimitată, numenală, două lumi a căror interacțiune determină *natura lucrurilor*. Într-o primă parte, A. Beaufre întreprinde o scurtă analiză a istoriei, mai exact a evoluției istorice, spre a-i fixa caracterele generale, precum și cauzele diferitelor inflexiuni, oprindu-se pe rând asupra raportului dintre „omul real și cunoaștere”, dintre „omul real și istorie”, asupra genezei societății și a moralei, examinând apoi progresul social și geneza civilizațiilor, avaturile națiunilor etc. În cea de-a doua, autorul schițează câteva concluzii asupra istoriei, pornind de la caracteristicile și finalitățile „istoriei reale”, spre a descifra lucid mecanismele și tendințele istoriei. Câteva reflecții despre istorie și dimensiunea interioară a omului alcătuiesc epilogul lucrării. Ideea de *om total* pe care autorul o propune aici, ca însumind știința, credințele și religia, nu e, desigur, nouă. Ea nu e însă mai puțin caracteristică crizei pe care umanitatea o traversează. Drept anexă, o schiță metodologică pentru o mai bună cunoaștere a lumii nonquantificabile, întemeiată pe observație, intuiție și inteligență.

Al. Zub

Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania, colecție de studii editată de acad. MIRON CONSTANTINESCU, acad. ȘTEFAN PASCU și dr. PETRE DIACONU, *Bibliotheca Historica Romaniae*, XVI, București, 1975, 323 p. + 39 pl.

Volumul *Relațiile dintre populația autohtonă și populațiile migratoare pe teritoriul României* elaborat cu ocazia celui de al XIV-lea Congres de Științe istorice, organizat în luna septembrie 1975 la San Francisco, cuprinde 21 de studii, care deși aparent sînt diverse, ele au totuși o omogenitate ce are la bază scopul de a releva cele enunțate în titlu. Omogenitatea volumului rezidă de asemenea și din ordinea în care au fost prezentate subiectele respective precum și maniera în care aceste subiecte sînt dezvoltate avînd ca fundal evoluția locală a populației geto-dace, a populației daco-romane și a celei românești, și relațiile lor cu diferite populații migratoare ce se succed pe teritoriul Carpato-Dunărean, timp de mai mult de un mileniu.

Studiile respective se bazează pe o bogată documentație, în cadrul căreia cercetările arheologice au un loc deosebit de important, fapt relevat și prin înserarea în volum a numeroase planșe și hărți ilustrative.

Prefigurind perioada de maximă dezvoltare a societății geto-dacice din perioada regilor Burebista—Decebal, în primele două studii : *The Scythians in Dobruja and their relations with the native population of Vladimir Iliescu*, și *Aspects of the relations between Dacians and Celts in Transylvania* (4th—2th centuries B.C.) de Vlad Zirra se arată adevăratul rol pe care populațiile străine (scitii, celții și bastarnii) l-au avut în a doua jumătate a mileniului I e.n., în consolidarea populației locale din spațiul carpato-dunărean. În același timp, studiul lui H. Dai-coviciu *Dacians and Romans in Trajan's province*, relevă marele aport pe care l-a adus civilizația romană, pe fondul înfloritoareii civilizații dacice din secolele I—II e.n., la romanizarea teritoriului din interiorul și din afara arcului Carpatic.

Un mare număr de studii : *Relations between the Sarmatians and the free Dacians*, de Gh. Bichir ; *On the socio-economic relations between natives and Goths in Dacia* de Gh. Diaconu ; *The social-economic structure of society during the Goths' migration in the Carpatho-Danubian area* de Ion Ioniță ; *On socio-economic relations between natives and Huns at the Lower Danube*, de Suzana Dolin-scu-Ferche ; *Aspects of the socio-political situation in Transylvania during the 5th century* de Radu Harhoiu și *The Gepidae the Avars and the Romanic population in Transylvania* de Kurt Horedt, analizează raporturile dintre autohtoni și sarmați, goți, huni, gepizi și avari pe baza izvoarelor scrise și mai ales a descoperirilor arheologice. Autorii scot în evidență faptul că în perioada secolelor II—VI e.n. relațiile social-economice dintre autohtoni și populațiile migratoare respective, s-au bazat pe exploatare și jaf din partea celor din urmă, fapt care a provocat o simțită stagnare în evoluția populației locale.

Un alt grup de studii dintre care : *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries* de Mircea Rusu ; *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th—10th centuries*, elaborat de Dan Gh. Teodor și *Socio-economic organization of the Daco-Romanic and Slav populations on the Lower Danube during the 6th—8th centuries* elaborat de Maria Comșa, se referă la direcțiile și etapele de pătrundere a slavilor pe teritoriul Moldovei, Transilvaniei și în zona dintre Carpați și Dunăre, precum și relațiile dintre slavi și populația romanizată autohtonă în care s-au asimilat nu mult timp după pătrunderea lor în acest teritoriu. Dovezile arheologice în special, sînt revelatoare în acest sens, ele demonstrînd că în această vreme un rol important l-au avut și elementele romano-bizantine care au pătruns adînc în teritoriile românești.

Pentru teritoriul Transilvaniei, Mircea Rusu în studiul *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th—11th centuries*, bazat pe cronici apusene, analele france și alte izvoare scrise, tratează organizarea social-economică a populației românești în perioada promergătoare pătunderii maghiarilor în Transilvania și raporturile dintre aceste două populații în secolele IX—X e.n.

În studiul *The Byzantine coins — an expression of the relations between the Empire and the populations north of the Danube in the 6th—13th centuries*, Constantin Preda, analizează circulația monedei romane în perioada post aureliană, observînd că emisiunile de argint și aur, folosite de goți și huni sînt relativ rare în secolul V, predominînd însă moneda de bronz folosită de o populație stabilă daco-romană care în mod curent a avut relații cu lumea romană dunăreană, cu care avea și afinități etnice și culturale. După secolul V, populația daco-romană s-a angajat într-un schimb activ cu Imperiul Bizantin, fapt dovedit de existența a numeroase monede bizantine tîrzii răspîndite pe întreg teritoriul românesc.

Ultimele migrații, a triburilor nomade turanice, în perioada secolelor X—XIII, au fost dezbătute în studiile : *The Petchenegs on the Lower Danube* de Petre Diaconu ; *The relations of the principality of the Banat, with the Hungarians and the Petchenegs in the tenth century*, de Géza Bakó ; *Relations of the local popu-*

lation of Moldavia with the nomad Turanian tribes in the 10th—13 th centuries de Victor Spinei. Sînt menționate în aceste studii principalele momente ale pătrunderii populațiilor nomade — pecenegi, uri și cumani, în spațiul Carpato-dunărean, potrivit informațiilor izvoarelor literare și a descoperirilor arheologice, precum și prin existența în limba română a hidronimelor și a cuvintelor de uz comun de origine turanică.

În încheiere studiile: *State formations on the territory of Romania and the process of their unification in the ninth-fourteenth centuries (Romanian knezdoms and voivodeships)* de Ștefan Olteanu; *The Romanians south of the Carpathians and the migratory peoples in the tenththirteenth centuries* de Ion Donat, și *Some problems concerning the history of Moldavia from the 10th until the 14th century*, elaborat de M. Petrescu-Dimbovița, Dan Gh. Teodor și Victor Spinei, se ocupă de situația social-economică a populației românești în secolele X—XII, formarea și consolidarea statelor feudale românești prin asimilarea tuturor grupurilor de populații migratoare.

Volumul cuprinde și un bine documentat studiu referitor la formarea limbii române — *Formation of the Romanian language* — elaborat de acad. Alexandru Graur. Folosind metoda comparativ istorică, se evidențiază latinitatea limbii române și faptul că ea s-a format acolo unde este vorbită.

În majoritatea studiilor se încearcă elucidarea problemei modului de producție tribală, pornind de la analiza atît a stadiului de dezvoltare social economică a populației autohtone în comparație cu acela al populațiilor migratoare, discutînd astfel și natura relațiilor social-economice ce s-au putut stabili între ei.

Credem că datele arheologice de care se dispune în prezent pentru diferitele etape ale mileniului I e.n., nu sînt încă suficient de concludente pentru a da un răspuns definitiv în legătură cu existența sau nu a elementelor care definesc modul de producție tribală.

Studiile înserate în acest volum vor atrage atenția cititorilor asupra rolului populației autohtone în dezvoltarea societății Carpato-Dunărene, asupra romanității și neîntreruptei continuități a populației daco-romane și mai tîrziu asupra populației românești de la nordul Dunării.

Se atrage atenția asupra importanței populațiilor din afară în timpul marilor migrații din secolele IV—X e.n. și asupra rolului minor a celor mai multe dintre aceste populații migratoare exceptîndu-i pe slavi.

Intrucît studiile prezentate în acest volum se sprijină pe ultimile date ale arheologiei românești, ele prezintă un deosebit interes fiind o mare realizare în acest domeniu.

Silvia Teodor

Fontes Historiae Daco-Romanae, III, București, Ed. Acad., 1975, 568 p.

De curînd seria „Izvoarelor Istoriei României” s-a îmbogățit cu încă un tom — cel de-al treilea — publicat de prof. univ. Al. Elian și Nicolae-Șerban Fanașoca.

Acest volum, care vine să umple un gol de mult simțit în istoriografia românească, cuprinde pasaje din izvoarele literare bizantine ale veacurilor XI—XIV referitoare la istoria, românilor, cu deosebire din primele secole ale celui de-al doilea mileniu al e.n. Astfel, sînt prezentate, rînd pe rînd, secvențe din operele lui Psellos, Attaleiates, Nicephor Bryennios, Anna Comnena, Georgios Kedrenos, Kinnamos, Nicetas Choniates, Georgios Akropolites, Theodor Skutariotes, Pachymeres, Nicephor Gregoras și din mulți alți cronicari. Acestor pasaje li se adaugă știrile înregistrate în discursuri, lucrări parenetice, tratate de geografie, poezii etc. înregistrate de exponenți de seamă ai vieții eclesiastice politice și culturale a Bizanțului ca: Theophilakt al Ohridei, Kekaumenos, Nil Dixopatrīs, Manuel Holo-bolos ș.a.

Dacă unele dintre știrile literare, în special cele excerptate din cronografii, au intrat de mai multă vreme în „circuitul științific” al istoriografiei noastre, în

schimb, altele, cum ar fi de exemplu cele scoase din discursurile aparținând lui Ioan Mauropos, Ioan Oxites, Demetrios Kydones, din însemnările lui Nikolaos Kataskapenos, din scrisorile lui Maximos Planudes, și poemul lui Ioan Katrares etc. sînt puțin, sau chiar deloc cunoscute specialiștilor români care și-au aplecat atenția asupra realităților istorice din sec. XI—XIV.

Știrile literare adunate în acest volum, fiind scoase din izvoare bizantine, este firesc ca ele să se refere mai mult la românii din Peninsula Balcanică decît la cei din spațiul carpato-dunărean. Ajungînd aici vom atrage luarea aminte a cetitorului că — de cele mai multe ori — românii sînt indicați în izvoarele bizantine sub numele de vlahi; adeseori, însă, individualitatea lor etnică este marcată, potrivit tradiției clasicizante din Bizanțul acelor timpuri, și prin numele de moesi, sciți, daci etc.

Parcurgînd paginile volumului cititorul va afla cînd și cu ce prilej s-a făcut prima mențiune despre vlahi în literatura bizantină. Totodată el își va face o imagine mai completă asupra rolului jucat de vlahi în Istoria Peninsulei Balcanice din veacurile XI—XIV. Căci, să fim bine înțeleși! Istoria vlahilor balcanici și dunăreni se întretaie în multe privințe cu Istoria Bizanțului din vremurile respective. Ei sînt cei ce au deslănțuit celebra răscoală antibizantină din Thessalia către anii 1066 și tot ei sînt cei ce s-au pus în fruntea răscoalei izbucnite în anii 1185—1186, în regiunea munților Haemus, răscoală care a avut drept urmare înființarea Imperiului româno-bulgar cu capitala la Tîrnovo.

În alte împrejurări istorice vlahii îi ajută pe bizantini cu oșteni în luptele acestora fie împotriva pecenegilor (cronica Annei Comnena) fie împotriva maghiarilor (cronica lui Nicetas Choniates).

Unele izvoare literare au o importanță excepțională pentru înțelegerea fenomenului formării poporului român. Kekaumenos, de pildă, vorbind despre vlahii din Ellada scrie textual, în diatriba la adresa lor: ei sînt aceia care „loviți de război de către Împăratul Traian și înfrinți deplin au fost supuși [de acesta], iar regele lor numit Decebal a fost ucis... Căci aceștia (adică vlahii n.n.) sînt așa numiți daci... Și locuiau mai întîi lingă Dunăre și Sava...” Acest pasaj constituie o dovadă hotărîtoare pentru teza originii romano-daco-moesice a românilor din întreg cuprinsul teritoriului carpato-balcanic.

Se cuvine să subliniem că izvoarele publicate de Al. Elian și Șerban Tanașoca ne oferă date semnificative despre ocupațiile și modul de a trăi al românilor. organizarea lor socială, raporturile pe plan politic și militar cu bizantinii și alte populații. Cîteodată sînt înregistrate nume de vlahi ca: Berivoi, Pudilos (Bădilă?) cum și nume de localități. Și într-un caz și în celălalt știrile bizantine pot constitui temeiul unor noi cercetări asupra onomasticii și toponimiei vlahilor din Peninsula Balcanică și regiunile dunărene.

De remarcat că autorii volumului nu s-au rezumat numai la înregistrarea pasajelor din izvoarele bizantine în care sînt menționate *expressis verbis* românii. Ei au ținut să facă cunoscute cetitorului toate sau aproape toate știrile în care se relatează fapte și evenimente contingente, din punct de vedere topografic, cu ținuturile locuite de vlahi. Aceasta explică, de altfel, publicarea și a acelor știri care se referă la năvălirile, populațiilor în migrație (pecenegi, uzi, cumani, tătari etc.).

Unele chestiuni privitoare la năvălirile populațiilor în migrație și-au găsit o confirmare deplină în cercetările arheologice. De pildă, Kedrenos ne informează că pecenegii năvălind la sud de Dunăre în primăvara lui 1036 „au distrus cu totul ce le-a stat în cale, ucigînd în masă pe cei prinși și supunînd la chinuri de nepovestit pe cei robiți”, iar investigațiile arheologice vin să precizeze că așezările dobrogene de la Dervent, Capidava ș.a., sînt distruse prin incendiere exact în acel an, în timp ce locuitorii lor, fără deosebire de vîrstă, au fost masacrați. Tot așa, Attaleiates și continuatorul său Skylitzes ne informează că năvălirea uzilor din iarna lui 1064—1065 a fost năprasnică prin consecințele ei, iar cercetările arheologice au demonstrat că tocmai atunci locuințele-bordei de la Dinogetia—Garvăn sînt mistuite printr-un incendiu violent.

Adeseori, pentru o mai lesnicioasă înțelegere a evenimentelor, Al. Elian și Serban Tanașoca au publicat știrile în contextul lor mai larg, reproducând câte o frază sau două atât de la începutul cât și de la sfârșitul pasajelor.

Traducerea este impecabilă. Autorii, cunoscători desăvârșiți ai limbii grecești medievale, s-au folosit, în tălmăcirea textelor, de expresiile și cuvintele cele mai potrivite. Fraza limpede și curgătoare înlesnește pătrunderea în sensul și semnificația tuturor textelor, dintre care unele, sînt redactate într-o limbă greoaie, cu inadvertențe gramaticale. Traducerile sînt însoțite de un bogat aparat critic.

Ca o noutate în practica publicării unor astfel de izvoare privind istoria românilor se impune introducerea semnată de Al. Elian. În fapt, introducerea lui Al. Elian este un studiu în adevăratul înțeles al cuvîntului cu o bogată încărcătură de idei.

Toate aceste calități înmănușiate în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, fac din volumul prezentat mai sus un instrument de lucru de care nu se putea lipsi nici un cercetător dintre cei ce se ocupă cu istoria românilor din sec. XI—XIV.

Petre Diaconu

Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena pe anul 1975, XIV, Viena <1975>, 288 p.

Cu acest volum, publicația scoasă cu regularitate, anual, de către Parohia Ortodoxă Română din capitala Austriei, prin grija competentă și neobosită a regretatului prof. Gheorghe Moisescu, intră într-o nouă etapă. Delicata întreprindere a trecut, în al XIV-lea an, pe seama preotului Marin M. Braniște, noul superior al Parohiei. Noutatea nu constă, desigur, în tematica *Almanahului*, care continuă, cu o acuratețe vrednică de laudă, formula tradițională, ci în gospodărirea lui, asigurată acum, după stingerea din viață a fondatorului (20 sept. 1974), de către succesorul său.

Lăsînd la o parte îndemnul patriarhicesc, la început de nouă etapă, cuprinzătorul calendar al evenimentelor memorabile, util oricînd, numeroasele aforisme și poezii, articole cu caracter omiletic sau de îndrumare confesională, lăsînd la o parte numeroasele dări de seamă asupra activității desfășurate în cadrul coloniei române din Viena, sînt de reținut cîteva contribuții de interes istoric: însemnările despre *Bizanț — Constantinopol — Istanbul în istorie și astăzi*, de dr. Antonie Plămădeală; *O importantă descoperire arheologică: martyrionul de la Nicolifel, jud. Tulcea*, de I. Barnea; *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Viena și București la finele secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, de Constantin N. Velichi; *Gheorghe Asachi, reprezentant diplomatic la Viena*, de George Potra; *Cinci fotografii de la „România jună”*, de Nicolae Maior; *Cercul studenților români din Viena*, de Gheorghe Părnuță; *Pe urmele scriitorilor români la Viena*, de Ecaterina Braniște; *Tezaure artistice de pe pămîntul României în muzeele vieneze*, de Corneliu Vlad; *Mihai Viteazul — întîiul domn al tuturor românilor*, de Dinu C. Giurescu; *Mihai Viteazul — ctitor al bisericii mitropolitane din Bălgrad (Alba-Iulia)*, de Christian Gh. Moisescu; *Impresiile despre bisericile de lemn din Maramureș*, de Radu Crețeanu; *Un vechi monument într-un nou peisaj edilitar: Biserica domnească Sfîntul Gheorghe din Pitești*, de Marin M. Braniște. Alte articole se referă la Eminescu, Slavici, Veronica Micle, Liviu Rebreanu, G. Enescu, iar cîteva evocări se adresează ctitorului acestei publicații, evocări semnate de D. Aninoiu, Grigore Ionescu, Mircea Păcurariu, Vinzenz Przypolski, Corneliu Vlad. Se cuvine reținută preocuparea publicației, mai veche, de a comunica date cu privire la relațiile româno-austriece.

Al. Zub

HENRI-IRÉNÉE MARROU, *De la connaissance historique*, Paris, Éditions du Seuil, 1975, 318 p.

Este a VII-a ediție, revăzută și adăugită, a unei prestigioase opere de sinteză critică, una care de la apariția ei (1954) n-a încetat să mențină trează interesul specialiștilor din mai multe domenii. Arheolog, epigrafist, istoric, filosof și scriitor, autorul ei — profesor la Sorbona — este fără îndoială unul dintre cei mai activi gânditori care s-au aplecat, în ultimele decenii asupra fenomenului istoric, în ideea de a desluși sensuri, structuri, metode, perspective. Studiile întreprinse sînt de o amploare deconcertantă și fac autoritate în multiple domenii. Fie că s-a ocupat de istoria educației în antichitate sau de Sfîntul Augustin și sfîrșitul culturii antice, de doctrina aceleiași ori de scenele de viață intelectuală figurînd pe monumentele funerare romane, de pedagogul Clement din Alexandria sau de istoria bisericii din epoca lui Dioclețian pînă la Grigore cel Mare, de cultura și muzica creștină, de trubadurii sau de cîntecul popular francez, autorul introduce puncte de vedere noi sau măcar invită la o resistemizare a celor deja exprimate. Studiul aprofundat al creștinismului, cu multiplele-i rădăcini și implicații, s-a sfîrșit asupra întregii sale gândiri. Una din lucrările mai vechi se intitulază *Fondement d'une culture chrétienne*, iar de la aceasta pînă la volumul pe care îl semnalăm, *De la connaissance historique*, H. I. Marrou nu s-a sfiit să abordeze cele mai variate și mai dificile probleme, alcătuiindu-și solide puncte de sprijin pentru o meditație sistematică despre natura istoriei și despre condiția istoricului. Ce este adevărul în istorie? Care sînt gradele și limitele acestui adevăr? În ce condiții se elaborează istoria? Care trebuie să fie comportamentul corect al rațiunii în demersul istoriografic? Răspunzînd unor întrebări ca acestea, volumul despre cunoașterea istorică, în care critica a văzut „o carte capitală” (Philippe Ariès), o capodoperă care tinde să introducă pe cititor în chiar „misterul cunoașterii omului de către om” (Henri Rambaud), „o explorare în profunzime a posibilităților istoriei” (Marcel Brion), cuprinde o introducere (despre filosofia critică a istoriei), zece capitole (*Istoria ca cunoaștere; Istoria inseparabilă de istoric; Istoria se face cu documente; Condiții și mijloace de cuprindere; De la document la trecut; Folosirea conceptului; Explicația și limitele ei; Existențialul în istorie; Adevărul în istorie; Utilitatea istoriei*), cîteva pagini concluzive (*Opera istorică*), un apendice în care autorul răspunde la unele obiecții cu privire la credința istorică, la istorie, adevăr și valori. Concluzia ultimă cu privire la finalitatea istoriei e de un optimism reconfortant: „Dacă orice cunoaștere are o valoare prin însuși faptul de a fi o cunoaștere adevărată, a reduce istoria doar la plăcerea de a cunoaște ar fi o justificare cu totul insuficientă pentru o societate ca a noastră, atît de utilitară, atît de preocupată de randament; îmbogățirea culturii prezente prin recuperarea valorilor trecutului este, în definitiv, singurul argument care poate justifica, în ultimă analiză, efortul istoricului în ochii celor pe care i-am văzut atît de tentați să pună cunoașterea sub semnul întrebării” (p. 311). Un indice încheie densul eseu de teorie și metodologie istorică. Străbătîndu-l, nu ne putem reprimă insatisfacția de a observa că niciuna din contribuțiile românești în acest domeniu (Xenopol, Iorga, Părvan, Blaga) n-au ajuns la cunoștința autorului. Vina, dacă poate fi vorba de o vină, nu e desigur a sa. Opera lui Xenopol (*Théorie de l'histoire*, 1908) este ca și uitată și va rămîne astfel cită vreme o nouă ediție n-o va readuce în conștiința specialiștilor, iar scrierile de filosofie istorie ale celorlalți nu vor fi traduse într-o limbă de circulație mai largă.

Al. Zub

CONSTANTIN C. GIURESCU, DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor*, 1. *Din cele mai vechi timpuri pînă la întemeierea statelor românești*, București, Ed. științifică, 1974, 328 p.

O nouă sinteză de amploare a istoriei unui popor reprezintă de obicei un moment semnificativ în literatura științifică, ca încununare reprezentativă a cercetărilor dintr-o anumită epocă și ca împlinire a activității autorului în acest

domeniu. Adăugind că sinteza pe care o prezentăm se situează printre lucrările de proporții ale istoriografiei noastre și că, prin numele academicianului Const. C. Giurescu, ea poartă o semnătură afirmată deja în rîndul autorilor de sinteze fundamentale, alături de A. D. Xenopol sau N. Iorga, importanța acestei realizări se recomandă de la sine.

Alături de compendiile elaborate în ultimul timp și de volumele proiectatului tratat de istorie a României, rod al muncii colective, sinteza inițiată de Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu își propune să reflecte trecutul poporului român într-o lumină nouă, pe baza rezultatelor recente ale cercetării. Ea răspunde astfel unei necesități acut resimțită în istoriografia noastră. Autorii oferă deocamdată primul volum din seria celor opt proiectate, cu menirea să înfățișeze istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă azi. „Vom încerca să restabilim cît mai exact — se afirmă în prefață — *faptele* trecutului, să înfățișăm *personalitățile reprezentative* ale poporului nostru în toate domeniile și să explicăm *dezvoltarea istorică*, plecînd de la un complex de factori avînd la bază *pe cel economic predominant*“ (p. 7). Cuvintele, sugestive pentru concepția ce stă la baza noii sinteze, sugerează și maniera de tratare. În legătură cu aceasta stă și predilecția pentru stilul concis, simplu, capabil să faciliteze înțelegerea clară a ideilor și argumentelor prezentate, servind dorința autorilor de a realiza o „sinteză a istoriei noastre pentru toți aceia... care vor să cunoască trecutul de muncă și de luptă al poporului nostru“ (p. 8).

În egală măsură, autorii au urmărit să răspundă exigențelor istoriografice, preocupare vădită în structura capitolelor, însoțite de minime și substanțiale bibliografii, ca și în indicele general. O mențiune aparte trebuie făcută în legătură cu bogatul material ilustrativ, judicios ales și realizat în remarcabile condiții grafice — calitate constantă a scrierilor elaborate de cei doi istorici. Se poate, de aceea, aprecia că, prin felul în care au reușit să îmbine exigențele științifice cu expresia clară și accesibilă, acest prim volum exprimă — și de data aceasta — înțelegerea de către distinșii autori a sensului angajat, educativ, al scrisului istoric.

Parcursind o perioadă îndepărtată din istoria românilor, din timpurile străvechi și pînă la întemeierea statelor feudale, primul volum stăruie asupra problemelor majore, referitoare la continuitatea elementului autohton și la formarea poporului român, la dezvoltarea neîntreruptă a civilizației, a culturii și la evoluția principalelor evenimente politice pe aceste meleaguri.

Într-un prim capitol se prezintă influența mediului fizic asupra trecutului nostru, cu referiri generale la așezarea, caracterul armonios, bogăția și evoluția pămîntului românesc, la factorii geografici care și-au pus amprenta asupra istoriei noastre, deopotrivă în sens pozitiv și negativ. Conturînd, în acest cadru, aria de răspîndire a românilor, în decursul istoriei, autorii afirmă că „miezul... acestui întîns teritoriu, centrul din care a evoluat poporul nostru în toate direcțiile a fost ținutul din jurul cetății carpatice“ (p. 10).

Capitolele următoare cuprind, ca ordine și problematică, momentele semnificative ale istoriei străvechi, vechi și timpurii medievale. Neavînd intenția de a discuta chestiuni de detaliu sau de a releva, fie și succint, structura sintezei la care ne referim, menționăm doar că ea se alătură, sub raport metodologic, felului în care istoriografia contemporană tratează acest interval din istoria patriei. Ne rețîn atenția unele aspecte mai semnificative pentru modul elaborării ei.

Urmînd un crez mai vechi, confirmat și de alte scrieri anterioare, autorii și-au propus să trateze, cum sugerează și titlul, o istorie a tuturor românilor. Deși referirile la răspîndirea românilor au un caracter general, ele asigură înțelegerea mai complexă a dimensiunilor evoluției poporului român. Remarcăm, de aceea, reintegrarea firească a istoriei românilor transdanubieni între coordonatele trecutului poporului român, realizare de altfel mai veche în istoriografia de sinteze, a cărui pionierat îl face istoria lui Mihail Kogălniceanu (*Histoire de la Wallachie, de la Moldavie et des vallaques transdanubiens*).

Pentru a evidenția unele probleme principale ale trecutului nostru, reliefind aspectele sale generale și particulare și integrându-l mai ferm istoriei europene, atenția autorilor se îndreaptă mai mult spre comprimarea evenimentelor și a aprecierii lor. Înfrățind istoria geto-dacilor, autorii îi delimitează mai întâi de marea masă a tracilor. În alt capitol, formarea poporului român și persistența sa în spațiul carpato-dunărean, sînt integrate în procesul normal și firesc de geneză a popoarelor romanice. Prezentînd apoi întemeierea statelor feudale Moldova și Țara Românească, autorii consacră un capitol elementelor comune și celor de diferențiere ale acestui proces. Realizarea științifică e cu totul remarcabilă, în special atunci cînd prezintă aspecte ale dezvoltării economice (indeletnicirile principale ale înaintașilor în răstimpul 275—1241).

Privit în ansamblu, primul volum din proiectata sinteză de istorie, constituie o contribuție prețioasă a distinsului profesor Const. C. Giurescu și a fiului său, Dinu C. Giurescu, la înfrățirea trecutului de luptă și de stăruință a poporului român în zorii existenței sale. Marcînd încununarea unor substanțiale contribuții pe tărîmul cercetării și rodul unei angajate activități istorice din partea autorilor, cartea poate fi socotită o importantă împlinire editorială. Ea își onorează astfel, temeinic, dedicația „către fiii poporului român care și-au jertfit viața pentru unitate națională“.

Ștefan Lemny

CONSTANTIN C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, București, Ed. Albatros, 1975, 1037 [—1038] p.

Primirea călduroasă de care s-a bucurat prima ediție (1971) a compendiului și epuizarea ei curîndă n-au fost singurele temeuri ale noii ediții, pe care acad. Constantin C. Giurescu și prof. Dinu Giurescu o oferă marelui public într-o versiune revăzută și adăugită. Un spor de peste două sute de pagini indică întregirea capitolului cu privire la istoria modernă și contemporană, capitole a căror bibliografie a fost substanțial îmbogățită, oferind un bun îndrumător pentru oricine se interesează de evoluția României în ultimul secol. Judecata trebuie extinsă asupra întregului volum, care e o tentativă de „a înfrățea viața poporului român în milenara sa dezvoltare, din cele mai vechi timpuri pînă în prezent și în toată complexitatea ei. Am căutat — declară autorii — să arătăm cum au trăit înaintașii noștri, bucuriile și durerile lor, ceasurile lor de biruință și ceasurile de restriște; de asemenea, felul cum s-au gospodărit ei, cum au știut să dea glas năzuințelor lor de libertate și de dreptate socială, cum au știut păstra statul“ (p. 9). Sarcină dificilă nu numai pentru o sinteză atît de concentrată ca aceasta, dar și pentru una cu mult mai vastă, beneficiind de multiple colaborări. Dificilă, fiindcă viața unui popor e nesfîrșit de complexă și orice expunere nu poate decît să o schematizeze, oricîtă bunăvoință și oricît talent ar sta la temelia ei. Fiecare epocă însă trebuie să-și asume riscul unor asemenea sinteze și să le realizeze cu maximum de probitate posibilă în acest domeniu. „Ne-am străduit să înfrățim adevărul, convinși fiind: că numai adevărul durează“, adaugă autorii și e meritul lor, desigur, un merit deloc neglijabil, de a fi izbutit să schițeze o imagine destul de fidelă a milenarei dezvoltări a poporului român, una dintre cele mai interesante, dată fiind poziția sa geopolitică, din istoria universală. E meritul lor de a fi realizat această sinteză fără a ocoli, așa-zicînd, punctele nevralgice, dar și fără prezumția de a spune ultimul cuvînt cu privire la asemenea puncte, susceptibile de o investigație mereu mai largă și mai adîncă, recunoscînd deci ca posibile și alte interpretări, chiar dacă momentan ele par neîntemeiate. O intuiție fundamentală, care e aceea a adevăraților istorici, stă la baza întregii opere, și ea vine din trecut, de la marii predecesori întru istoriografie, aceea a desfășurării neîntrerupte a etnosului nostru în spațiul carpato-danubian. „Viața poporului român a curs neconținut, asemenea Dunării; schimbările s-au făcut treptat, uneori mai repede, alteori mai încet. Se pot deosebi anumite epoci și s-au propus diverse periodizări. Nu există încă un consens ge-

neral pentru această împărțire în epoci; e o întrebare dacă antichitatea se termină la părăsirea Daciei de către administrația și armata romană sau dacă ea durează pînă la începutul așezării triburilor slave, care au la noi rolul pe care l-au avut triburile germanice în apusul Europei. E o întrebare cînd începe istoria modernă: în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sau o dată cu revoluția lui Tudor Vladimirescu? În ce ne privește admitem data de 1821. Cert este că în perioada de tranziție între evul mediu dezvoltat și evul modern cuprinde circa trei sferturi de veac, începînd cu desființarea rumâniei — instituție tipic medievală — prin reformele lui Constantin Mavrocordat. După cum cert este că de la desăvîrșirea statului național unitar, în 1918, începe perioada contemporană a istoriei noastre, cu cele două împărțiri ale ei: pînă la 23 august 1944 și după această dată" (p. 9—10). E un punct de vedere aproape general admis. Cu toate acestea, deoarece faza de tranziție spre epoca modernă începe la jumătatea secolului al XVIII-lea, ne întrebăm dacă nu e logic să se accepte ca moment de început pentru epoca modernă chiar a doua jumătate a aceluși secol, semnificativ sub altele raporturi nu numai pentru evoluția poporului român, dar pentru istoria întregului continent și convenabilă, ca să spunem așa, pentru efortul de integrare în istoria universală. Chestiunea nu comportă însă o importanță prea mare și autorii înșiși nu refuză legitimitatea altor interpretări, posibile, în anumite capitole sau paragrafe ale sintezei. Pentru cei interesați să cunoască puncte de vedere diferite de cele cuprinse în volum se dă la finele fiecărui capitol o bibliografie selectivă, totuși destul de judicioasă, iar pentru o orientare rapidă în cronologia domniilor din țările române și a autorității supteme de după Unire se anexează, la sfîrșit, tablele respective. Un vast indice, indispensabil în lucrări de genul acesta, și hărți adecvate încheie volumul, a cărui frumoasă ținută grafică și ale cărui numeroase ilustrații îi sporesc, neîndoiește, valoarea.

Al. Zub

CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Ed. „Ceres”, București, 1975, 388 p.

Se poate observa, în istoriografia din ultima vreme, un interes sporit pentru unele aspecte care — aparent secundare cercetării istorice — își relevă deplin însemnătatea, contribuind la înțelegerea mai completă a evoluției societății omeniești. Ca grăitor exemplu servește *pădurea*, această componentă inseparabilă trecutului nostru despre care „s-a scris mult și în tot felul”, lipsind, totuși, o lucrare care s-o înfățișeze dintr-o perspectivă amplă, istorică. Inițiativa și astfel odată mai mult, meritul de a aborda o asemenea problemă complexă revin academicianului Constantin C. Giurescu, prin cartea ce o prezentăm.

Ceea ce-și propune distinsul istoric, după cum însuși mărturisește în prefață, este „o sinteză istorică asupra pădurii românești, care să arate dezvoltarea ei din cele mai vechi timpuri pînă astăzi, rolul ei de seamă în viața poporului român, în special în epoca etnogenezei lui și a luptelor pentru păstrarea statului, legătura între pădure și toponimia ținutului carpato-dunărean, influența ei asupra onomastice, importanța economică și ecologică a pădurii, felul cum s-a reflectat și cum se reflectă ea în literatura populară și cultă, precum și în arta românească” (p. 7).

În explicarea acestei cărți există și o motivație de natură personală, nu mai puțin importantă: dragostea savantului pentru frumusețea peisajului silvan, căci, spune domnia sa, „printre ceasurile fericite ale vieții mele sînt acelea petrecute în pădure” (p. 17).

Am putea spune că *Istoria pădurii românești*... este, ca realizare și concepție, un eveniment editorial cu totul deosebit, încadrîndu-se în șirul îndelungatelor preocupări ale autorului de a cuprinde istoria românilor în dimensiunile cît mai largi ale autenticității sale, din cele mai vechi timpuri pînă astăzi.

Astfel, cum firesc o asemenea sinteză reclama, cercetarea întreprinsă aici acoperă întreaga istorie a patriei (antichitatea, feudalismul, epocile modernă și

contemporană, iar vasta documentare merge de la simpla informație orală, de la textele aparent insignifiante la izvoarele științifice consacrate sau la literatura de audiență restrinsă. Pe baza unui atît de bogat material factual, autorul a construit o veritabilă operă de sinteză structurată în două părți și în numeroase capitole (25) care reprezintă tot atîtea aspecte ale analizei întreprinse: pădurea carpato-danubiană în antichitate (p. 11—28), în epoca migrațiilor (p. 29—37), în secolele XIV—XVIII (p. 38—47); pădurea parte constitutivă a ocinei (p. 48—54); brăniștele (p. 55—63); păduri importante menționate în izvoarele interne (p. mecanice (p. 93—99); pădurea românească în epoca modernă și contemporană (p. 100—126); legislația silvică (p. 127—138); despre împăduriri (p. 139—147); fabrici de prelucrat lemnul (p. 148—162); pădurea în cartografie (p. 165—181); comerțul intern cu lemn, produse din lemn și alte produse ale pădurii (p. 182—218); exportul de lemn și produse lemnoase (p. 219—242); plutele și plutăniul (p. 243—250); fructele pădurii (p. 251—257); vinatul din pădurile noastre (p. 258—276); pădurea și toponimia românească (p. 277—301); pădurea și onomastica (p. 302—314); pădurea, heraldica și sfragistica (p. 315—320); pădurea și creația literară (p. 321—326); pădurea și creația artistică (p. 327—338); civilizația românească a lemnului (p. 339—354); perspective (p. 355—356). Cartea se încheie, în mod firesc, cu un indice.

Considerind titlurile reproduse aici, suficient de ilustrative pentru diversitatea problemelor abordate de autor, vom stărui, în cele ce urmează doar asupra cîtorva aspecte mai generale și mai interesante, desprinse din lectura acestei scrieri. Trebuie să spunem că, în ansamblu, cartea recompune locul important ce a revenit pădurii în istoria țării noastre, în corelație cu însăși evoluția poporului român, pe diferitele planuri ale vieții sale.

Încă din vechime, cînd aproape 70% din suprafața meleagurilor noastre era acoperită de păduri, întinderile păduroase au fost un prețios ajutor în îndeletnicirile și pentru trebuințele materiale ale locuitorilor (prin vinat, lemn de construcție, etc.), oferind totodată un cadru avantajos luptelor de apărare. În epoca migrațiilor, însemnătatea pădurii a crescut, prin rolul ei de căpetenie în continuitatea populației romanice (p. 29). Constantin C. Giurescu reia aici în discuție teza „retragerii la pădure” dezvoltată în discursul de recepție la Academie (Constantin C. Giurescu, *Românii în mileniul migrațiilor. Considerații asupra unor aspecte*, Ed. Academiei, 1975, p. 11—14) pe care o opune concepției despre „retragerea la munte”. În epoca feudală pădurea adaugă semnificații și rosturi noi, în strînsa ei împletire cu istoria luptei poporului român pentru apărarea țării. Aceasta s-a datorat, în mare măsură, posibilităților pe care ea le-a oferit oșilor române pentru a adopta o strategie capabilă să compenseze supremația numerică a adversarilor. Epocile modernă și contemporană au însemnat pentru pădurile noastre un proces de jalnică devastare, cauzat de modernizarea exploatarea forestieră, de noile nevoi ale vieții economice și de lipsa preocupărilor pentru destinul pădurii românești. Abia în anii de după Eliberare patrimoniul nostru forestier a devenit obiectul grijii permanente a statului prin măsurile de raționalizare a exploatarea forestiere și prin intensificarea reimpăduririlor.

Privită în perspectivă istorică, pădurea, datorită bogăției sale în lemn și în vinat, apare în strînsă legătură cu diferitele aspecte ale vieții economice de pe aceste meleaguri. Inseparabilă luptei pentru libertate socială și națională, pădurea a devenit o componentă intrinsecă, specifică spiritualității poporului român, manifestîndu-se ca element de inspirație în creațiile sale literare și artistice. în obiceiuri.

Cercetarea complexă a istoriei pădurii a impus totodată analiza unor aspecte în legătură cu această temă. Interesante ni se par precizările referitoare la evoluția speciilor de arbori care alcătuiesc pădurea, terminologia lor îngăduind concluzia că moștenirea latină este și aici, ca în agricultură sau viticultură, precumpănitoare (p. 28). Faptul că pădurea a devenit o realitate impregnată adînc în conștiința poporului nostru este pus în evidență și de toponimia și onomastica românească. O menține deosebită merită să facem asupra capitolului despre ci-

vilizația românească a lemnului, ce probează, din nou într-un mod sugestiv, ideea că atașarea față de elementele pădurii se manifestă bogat în planul spiritual, al sensibilității, credinței și artei.

Raportat în asemenea dimensiuni la trecutul și modul de viață al poporului, apare întru totul firesc locul distinct pe care pădurea îl ocupă în profilul spiritual al națiunii noastre. „Pădurea înseamnă pentru noi — scrie Constantin C. Giurescu — nu numai o mare bogăție și un puternic rezervor de sănătate, dar, îndrăznesc s-o spun, și o parte a ființei noastre sufletești, o notă constitutivă a noțiunii de român“ (p. 356).

Răspunzând exemplar exigențelor scrisului științific, cartea acad. Constantin C. Giurescu se recomandă, prin proporții și conținut, drept o contribuție fundamentală pentru ilustrarea unor însemnate aspecte din istoria poporului român, reprezentînd, în același timp, o realizare remarcabilă în literatura de istorie economică. Ea nu constituie doar o perspectivă științifică asupra trecutului, ci o referință permanentă la actualitatea și perspectivele a ceea ce reprezintă bogăția silvică din țara noastră, un apel reliefîndu-se stăruitor: „a conserva și a gospodări cu multă chibzuială întreg patrimoniul forestier al țării, capital inestimabil pentru urmașii noștri“ (p. 162).

Aceste motive, la care trebuie să menționăm, excelențele condiții grafice de editare, ne îndreptătesc o singură observație asupra tirajului cu totul nesatisfăcător importanței acestei cărți și interesului cu care cititorii i-au așteptat apariția.

Ștefan Lemny

„Dacoromania“. *Jahrbuch für östliche Latinität*, Freiburg/München, Verlag Karl Alber, II, 1974, 375 p.

În prefața la primul volum (1973), prof. Paul Miron de la Universitatea din Freiburg, sub a cărui îngrijire iese noua publicație, informa că *Dacoromania*, delimitîndu-și prin chiar titlul ei domeniul de interes, va regrupa, tematic, studii efectuate de specialiști din Apus și din Răsărit cu privire la această zonă de interferență și sinteză culturală care a fost mereu spațiul carpato-danubian, angajînd deopotrivă istorici, arheologi, lingviști, literați, etnologi, filosofi ai culturii. Primul volum e consacrat Daciei postareluiene, formării limbii și a poporului român. Al doilea cuprinde nu mai puțin de treizeci contribuții privitoare la Dimitrie Cantemir, orînduite pe domenii (filosofie, istorie, literatură, limbă, etnologie), cele mai multe fiind comunicate în cadrul colocviului cantemirian de la Freiburg (decembrie 1973). La orizontul cultural și politic al lui Dimitrie Cantemir se referă Mihnea Gheorghiu. O paralelă între cărturarul român și Leibniz, pornind de la studiile întreprinse anterior de Dan Bădărău, e semnată de Mircea Malița. Cîteva note asupra gândirii cantemiriene inserează Virgil Cîndea, iar Alexandru Duțu interesante reflecții privitoare la Cantemir și imaginea civilizației europene. O cercetare asupra gândirii teologice a cărturarului e subscrisă de Petre Horhoianu; o alta, despre Cantemir ca problemă a spiritualității românești aparține lui Victor Iliescu. Cîteva studii îi sînt consacrate istoricului și domnitorului de către Ștefan Ștefănescu (*A travers l'oeuvre historique de Démètre Cantemir*), Adolf Armbruster (*Demeter Cantemirs Ansichten über Romanität und Kontinuität der Rumänen*), Veniamin Ciobanu (*La situation internationale et l'orientation politique de la Moldavie à l'époque de Démètre Cantemir*), Gheorghe Ion Constantin, *L'épisode du cheikh Bedr ed-edin d'après Démètre Cantemir*, V. Cristian (*L'oeuvre historique de Démètre Cantemir et la génération de 1848*), Nicolae Gostar (*Les antiquités de la Moldavie dans l'oeuvre du prince Démètre Cantemir*), Max Demeter Peyfuss (*Russland, die Türkei und der Westen. Die politische Lage in Europa und die Chancen der Politik Cantemirs*), Nicolae Stoicescu (*Demeter Cantemir and Niccolò Machiavelli*), Gemil Tahsin (*Considérations concernant „l'Histoire ottomane“ de Démètre Cantemir*), Ekkehard Völkl (*Cantemir und Russland*), Alexandru Zub (*Sur la causalité historique dans l'oeuvre de Démètre Cantemir*). Alte contribuții se referă la creația literară a prin-

cipelui, abordind probleme de un interes special ca aceea despre retorica persuasiunii în *Istoria ieroglică* (Mircea Argelescu), reflexe din *Pañcialantra* în aceeași operă (Amita Bhoșe), ezoterismul baroc la Cantemir (Dragoș Moldoveanu), formule oraculare în tehnica narativă a scriitorului (Mihai Moraru), „dinamica distrugerii” (*Vernichtungsdynamik*) la Cantemir (Edgar Papu). Cîteva studii de lingvistică completează imaginea operei cantemiriene, abordată sub unchiul concepțiilor glotogonice (Cicerone Poghiră), al nevoilor imanente ale limbii, răsfrînte în *Istoria ieroglică* (Paul Miron), al etimologiei cuvîntului *stejar* (Adrian Părvulescu), al vocabularului *Istoriei ieroglifice* (Stela Toma). Ultima rubrică reunește studii cu privire la geografica și etnografia în opera cantemiriană (Vintilă Mihăilescu), la etnograful Cantemir și folclorul Orientului Apropiat (Petru Caraman), la muzicolog (Viorel Cosma) și la contribuția adusă de învățatul principe în domeniul paremiologiei (Viorica Dinescu). O bibliografie a edițiilor originale și a traducerilor din opera cărturarului urmată de un indice de nume încheie în modul cel mai util acest volum de aleasă ținută care recomandă cu autoritate, peste hotare, imaginea unui cărturar român de o frapantă vocație enciclopedistă. Este meritul prof. Paul Miron de a fi știut să contamineze cu entuziasmul său specialiști în diverse domenii și de a-i fi interesat în realizarea unei opere de prestigiu, care nu e nici înția nici cea din urmă.

Al. Zub

EKKEHARD VOLKL, *Das Rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jahrhundert*, Wiesbaden, Verlag Otto Harrassowitz, 1975, 123 p.

Un studiu analitic al raporturilor dintre Moldova și slavii de răsărit în secolele XV—XVII era necesar, în stadiul actual al istoriografiei și el a fost întreprins de curînd, sub egida Institutului est-european din München, de către prof. Ekkehard Völkl de la Universitatea din Regensburg: peste o sută de pagini dense, de larg orizont istorico-cultural, pagini izvorîte dintr-o excelentă cunoaștere a bibliografiei de specialitate, pagini în care autorul abordează problema Moldovei ca „mijlocitoare de cultură” și ca „bastion al ortodoxiei”, relațiile ei cu rutenii, extrem de fertile în epoca lui Petru Movilă și a sinodului de la Iași (1642), legăturile cu Moscova în perioada marilor lupte duse de români pentru libertate (sec. XV—XVI) și în cea a constituirii Moscovei ca mare putere (sec. XVII). Punctul de plecare, măturisește autorul, l-a constituit înțelegerea faptului că Moldova reprezintă o turnantă în raporturile culturale dintre lumea bizantină și slavii de răsărit, ca și Țara Românească de altfel, căci cele două principate au avut aceeași evoluție și au jucat același rol în sud-estul european. O întreprindere de straturi culturale și de curențe le marchează atît în epoca culturii „slavone” (sec. XV—XVI), cînd slavona era limba bisericii și a cancelariei (limba vorbită de popor a fost și a rămas mereu română), în vremea redresării limbii autohtone ca limbă a scrisului, cit și în epoca culturii grecești (sec. XVIII). Poziția geopolitică a asigurat acestor țări o funcție de mijlocitoare în istoria culturală a spațiului sud-est european. O dovedesc mai cu seamă faptele de cultură din vremea celei de „a doua influențe sud-slave” asupra slavilor de răsărit, remarcabilă în legendă, poezie și artă populară, meșteșuguri, arhitectură, tipar. Nu în secolele XV—XVI, cum afirmă unii istorici, ci începînd abia din secolul XVII se poate vorbi — demonstrează autorul — de o ridicare culturală a Moscovei. Momentul coincide cu încheierea fazei „slavone” a culturii din Moldova și înălțarea limbii populare la rang literar. Preocupîndu-se de relații, autorul ignoră cu bună știință latura propriu-zis creatoare a culturii noastre, pentru a-i releva doar funcția, deloc neglijabilă, de mediere a circulației valorilor. Să sperăm că această carte nu e decît un început și că prof. Ekkehard Völkl va afla răgazul de a se ocupa, sub aceeași bune auspicii, și de latura amintită.

Al. Zub

M. BODINGER, *Catalogul cărților rare și prețioase străine*. Volumul I. Incunabile și secolul XVI. Iași, (Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu” — Iași), 1975, 216 p.

O nouă lucrare bibliografică de mari proporții vine să îmbogățească seria instrumentelor de informare elaborate în cadrul Bibliotecii centrale universitare „M. Eminescu” din Iași.

Lucrarea, concepută în 3 volume, va cuprinde peste 4.100 titluri de carte rară străină. Primul din aceste 3 volume, apărut recent este consacrat fondului valoros de incunabile și cărți rare din secolul XVI.

În prefața lucrării, autorul oferă date interesante în legătură cu acest tezaur al culturii, achiziționat și păstrat cu grijă în prestigiosul lăcaș al Bibliotecii ieșene.

Volumul I, cuprinde opere apărute de la începuturile tiparului și pînă la 1600 inclusiv. Sînt descrise 356 volume, aranjate cronologic și alfabetic după autori.

Lucrarea cuprinde două părți. În prima parte sînt descrise opt incunabile, din care cităm o lucrare a lui Thomas D'Aquino, apărută la 1490 (ex-libris Nicolae Costin) și „Viețile paralele” a lui Plutarh, apărută în 1499.

Partea a doua a lucrării este mai reprezentativă, conține cărți publicate în secolul XVI, lucrări de diverse specialități la care se adaugă — inevitabil — un fond însemnat de literatură teologică.

Din lucrările deosebit de prețioase amintim, opere ale lui Aristotel, Aristotofan, Cicero, Dio Casius, Boccaccio, Petrarca etc.

Punerea la dispoziția cercetătorilor ca și a publicului interesat, a unei asemenea lucrări, are importanța unui veritabil act de cultură, cu multiple semnificații. Se oferă posibilitatea cunoașterii structurii acestui valoros fond, din care circa 400 titluri de cărți rare străine nu sînt menționate în nici o bibliografie pînă acum.

Cercetătorul poate descoperi lucruri interesante în notele marginale, autografe, blazoane, gravuri și alte ornamentații specifice epocii respective și care, luate în parte, pot constitui obiect de studiu. Prezența unor note marginale la diverse lucrări oferă informații prețioase; putem exemplifica în acest sens cu lucrarea lui Bucholzer Abraham (p. 173), unde sînt menționate date interesante referitoare la Țările Române, cu precizări speciale privitoare la Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. Cartea este cu atât mai prețioasă cu cît nu este menționată în cataloagele existente pînă acum.

Apărută paralel cu *Catalogul cărților grecești*, lucrarea prezentată pune în evidență un valoros fond de carte rară cu comentarii la diverse ediții din opere clasice, care pot servi editorilor de traduceri din aceste opere și exegeților lor.

Indispensabili unei lucrări de asemenea factură, indicii de la sfîrșit completează firesc și necesar lucrarea.

Instrument de informare de o deosebită utilitate pentru cercetarea istoriei dezvoltării culturii universale, volumul întocmit de M. Bodinger este o valoroasă realizare bibliografică.

Cornelia Măță

Prof. univ. dr. docent ION IONAȘCU, PETRE BĂRBULESCU, GHEORGHE GHEORGHE, *Tratatele internaționale ale României, 1354—1920, I*, Texte rezumate, adnotări, bibliografie, București, Ed. științifică și enciclopedică, 1975, 528 p.

După ce au publicat în 1971 culegerea selectivă *Relațiile internaționale ale României în documente* (1368—1900), autorii și-au extins investigațiile asupra unor colecții de izvoare interne și externe omise atunci (v. recenzia lui I. Toderașcu, în tomul IX (1972) al acestui „Anuar”, p. 545—547), ajungînd la o nouă lucrare, mult mai cuprinzătoare ca spațiu și problematică și, firește, mult mai utilă pentru

cititor, chiar dacă de astă dată documentele sînt publicate sub formă de rezumate adnotate. Față de lucrările anterioare de acest fel de la noi, cartea de față constituie, neîndoindu-ne, un pas înainte în cunoașterea izvoarelor diplomației românești, dar nu și ultimul care, evident, nu poate fi decît mult așteptata ediție critică a acestor izvoare, complinire firească a corpusului *Documenta Romaniae Historica* și a celorlalte colecții de acte interne ce îi succed cronologic.

Ca lucrare premergătoare unei asemenea ediții, cartea de față este de un real folos pentru cercetător fie și numai pentru faptul că reunește majoritatea izvoarelor de acest fel în rezumate bine întocmite, cu indicarea principalelor ediții ale acestora, și pentru că toate documentele au fost date în stilul gregorian; de aceeași utilitate sînt și considerațiile autorilor din adnotările ce însoțesc majoritatea rezumatelor din cele 815 ale volumului.

O listă de abrevieri, o bibliografie completă (cea selectivă de la sfîrșitul cărții este prea sumară) și indicarea tuturor edițiilor la fiecare piesă rezumată ar fi sporit, totuși, valoarea de instrument de lucru a acestui volum.

I. Caproșu

Catalogul documentelor moldovenesti din Direcția Arhivelor Centrale. Supliment I (1403—1700) <întocmit de> MARIA SOVEJA, MIHAI REGLEANU, DOINA TINCULESCU, MARCEL CIUCA <și> GABRIELA BIRCEANU, București, 1975. 491 p.

Îmbogățirea rapidă, în ultima vreme, a fondurilor Arhivelor Statului București a făcut necesară publicarea unui supliment la volumele apărute pînă acum ale *Catalogului documentelor moldovenesti*; din același motiv, vor urma, cu siguranță, și altele. *Suplimentul* de față cuprinde 1105 rezumate de documente dintre anii 1403 și 1700 întocmite după toate categoriile de piese arhivistice achiziționate în ultimii ani. El este întocmit după aceleași principii ca și celelalte volume ale *Catalogului*, fiind însoțit de aceleași anexe ce îi înlesnesc cititorului consultarea bogatului material documentar ce îl rezumă; volumul are în plus, cum e și firesc, o „listă a documentelor care se contopesc la cele (corect: cu cele) publicate în vol. I—IV”. Întocmit cu toată rigoarea pe care o presupune acest gen de lucrări, *Suplimentul* este rezultatul unui mare efort arhivistic și științific, alcătuirii lui comportînd un spor de dificultate față de unele din volumele anterioare. Se cuvine să amintim, de pildă, că foarte multe documente rezumate în acest volum provin din fondul Consiliului Aulic de Război, din colecțiile de microfilme sau din fonduri personale a căror lectură, traducere sau datare sînt uneori extrem de dificile, fapt pentru care nu întotdeauna se poate ajunge la rezolvarea tuturor problemelor. Unele acte, bunăoară, au rămas în supliment cu data greșită (v. nr. 62: 1492 (1700) martie 14 în loc de 1502 (1710) martie 14), iar altele, deși au fost bine date, au fost considerate ca documente de sine stătătoare, cu toate că ele reprezintă forme arhivistice inferioare ale unor documente publicate în rezumat în volumele anterioare ale *Catalogului* (v. nr. 59). Faptul că sînt doar cîteva cazuri de acest fel într-un volum ce înregistrează peste 1100 de acte probează atenția și competența cu care a fost alcătuit cel mai dificil volum de pînă acum al *Catalogului*. Ca și volumul precedent din serie, *Suplimentul* reprezintă o realizare importantă a autorilor și a Direcției Generale a Arhivelor Statului, al cărei exemplu, din păcate, nu este urmat încă și de celelalte instituții posesoare de mari fonduri documentare. Așteptînd cu interesul cuvenit fiecare nou volum al *Catalogului*, cercetătorul nu-și poate ascunde mîhnirea că inițiativa Arhivelor Statului continuă să rămînă singulară deoarece celelalte instituții amintite, unele chiar fără inventare de sală, nu au ajuns încă să-și înțeleagă pe de-antregul menirea.

I. Caproșu

IOAN T. POPOVICI, *Monografia comunei Braniștea, județul Galați, Galați, 1975, 158 p.*

O nouă monografie de sat se adaugă celor, din ce în ce mai multe la număr, tipărite în ultimii ani. Cea consacrată comunei Braniștea cuprinde, în aproape 80 de pagini, principalele date geografice și istorice asupra acestei unități administrative, precum și câteva piese folclorice locale. Autorul schițează trecutul comunei, viața economică, socială și culturală contemporană și se oprește pe scurt asupra citorva instituții sătenești (primăria, școala etc.).

A doua jumătate a cărții conține documente privitoare la această comună. Sînt reproduse, după ediții mai vechi sau după piese arhivistice, acte din secolele XV—XIX, din păcate nu tocmai științifice și cu foarte multe greșeli de ortografie și de punctuație.

Lărgirea cercetărilor de istorie locală în ultima vreme și publicarea unor astfel de monografii evidențiază încă odată necesitatea unei coordonări și a unei îndrumări de către forurile de resort — în primul rînd de către Societatea de științe istorice — pentru că, în ciuda unor inerente imperfecțiuni, utilitatea monografiilor de sate e mai presus de orice îndoială. Altfel, rămîne doar strădania unor intelectuali onești, dar nu și înfăptuirea științifică spre care ei tind cu prețul, nu odată, al unei munci de o viață. Este și cazul acestei lucrări ce însumează un mare volum de muncă și un material documentar relativ bogat, dar nu îndeajuns prelucrat. „Ajutorul prețios” și „îndrumările date mai ales pentru redactarea părții istorice a prezentei monografii” (p. 5) de Constantin N. Velichi, prefăcătorul lucrării, nu se discernе nici în structura și nici în conținutul ei, cu toată asigurarea pe care ne-o dă autorul în *Cuvîntul introductiv*.

I. Caproșu

Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, vol. V, 1701—1720, întocmit de VERONICA VASILESCU și DOINA DUCA-TINCULESCU, București, 1974, 656 p.

Întocmit după aceleași principii ca și cataloagele anterioare ale seriei, acest volum este totuși superior acestora fie și numai pentru motivul că oferă cititorului rezumate mai ample ale documentelor și mai multe elemente asupra acestora. Dacă rezumarea amănunțită a actului nu a fost necesară la primele volume ale catalogului pentru care documentele au fost în mare măsură publicate în colecții sau culegeri, începînd cu acest volum ea ajunge să fie de un real folos cititorului deoarece documentele din acest interval au fost editate pînă în prezent într-un număr mai mic; perspectiva editării sistematice a celor de după anul 1711 fiind încă destul de îndepărtată, rezumatele amănunțite din acest volum pot suplini, în parte, textul integral, din ce în ce mai greu de consultat în ultima vreme. Calitatea acestor rezumate constituie, în aceste condiții, problema cea mai importantă a întocmirii unui astfel de catalog; și trebuie să subliniem că în acest volum rezumatele sînt foarte bine întocmite, iar elementele ahivistice și bibliografice, chiar dacă nu sînt întotdeauna complete — cum se consemnează și în *Prefață* — însumează aproape tot ce se cuvine menționat la o piesă documentară.

Bogăția volumului este probată nu numai de cele 1758 de acte pe care le cuprinde ci și de indicii de nume și de materii care condensează o informație documentară foarte largă și variată. Cu deosebită atenție sînt întocmite și obișnuitele anexe ale *Catalogului* (lista logofetilor (ispravnicilor), lista diecilor (grămatîcilor), tabla de corespondență pe fonduri, lista de concordanță pentru datele rectificcate etc.). În corpul volumului s-a introdus, de asemenea, un număr de facsimile, precum și desenele unor filigrane (din păcate, la acestea din urmă nu se indică și documentele cărora le aparțin).

Foarte bine întocmit, acest nou volum al *Catalogului* constituie un instrument de lucru indispensabil pentru cercetător.

I. Caproșu

MIRCEA ANGHELESCU, *Literatura română și Orientul (secolele XVII—XIX)*, București, Ed. Minerva, 1975, 207 p.

Motivarea noului demers istorico-literar al lui Mircea Anghelescu ne-o dezvăluie „argumentul” din fruntea volumului: „Aflată într-un punct de unde se văd cu egală tărie luminile Apusului și ale Răsăritului, într-o articulație a drumului care leagă vechi centre de civilizație din Europa, Asia și Africa, pe unde au circulat nu numai mărfuri și ambadori, ci și cărți și idei, țara noastră a beneficiat în egală măsură de unele, ca și de altele. Cultura sa proprie, emanație a unui popor care locuiește aici de cînd se știe și îl știu și alții, reflecta în lungul și anevoiosul drum al afirmării sale această realitate care o colorează în chip specific. Dar dacă relațiile noastre neîntrerupte cu cultura europeană sînt mai bine cunoscute și studiate, cele cu Orientul au rămas, în mare parte, în stadiul cunoașterii fragmentare, întîmplătoare. Primele cercetări asupra motivelor orientale din literatura noastră datează încă din secolul trecut: studiile lui Hasdeu, Gaster, Șăineanu, orientate în special asupra literaturii populare, au arătat cît de vast și de interesant este acest teren pe care, din păcate, i-au urmat prea puțini. Îndemnurile repetate ale lui Hasdeu, apoi ale lui Iorga, de a cerceta domeniul atît de important al relațiilor culturii noastre a fost astfel lipsită de raportările firești la ambianța în care acestea s-a dezvoltat, la realitățile complexe ale mediului și circulației de idei care au contribuit, direct sau indirect, la configurarea ei așa cum o vedem astăzi” (p. 7). Făcînd această constatare, întrutotul adevărată, autorul înțelege perfect că propria-i inițiativă nu poate acoperi decît o parte din golul semnalat și că ea doar pregătește studii aprofundate despre influențele orientale asupra scriitorilor noștri moderni, încercînd să stabilească „ce bagaj de tradiții, ce cunoștințe le transmit, în acest domeniu, secolele precedente, în ce fel vedeau Orientul cronicarii, copiii cărților populare, traducătorii polemicilor bizantine, ai istoriilor Imperiului Otoman”. De unde efortul autorului de a detecta relațiile culturii noastre cu Orientul din momentul cînd apar primele lui mențiuni în texte, știrile de ordin cultural relative la Orient și imaginea acestuia în diverse lucrări, pentru a distinge apoi „modul specific în care vede, simte și creează fiecare scriitor imaginea propriului său Orient” (p. 8).

De la Ureche, Costin, Milescu și Cantemir pînă la Eminescu și Macedonski, lumea Orientului se răsfrînge divers în scrierile românești, evoluînd de la o imagine difuză, convențională, la una familiară, devenind un simbol pe care poezii secolului al XIX-lea îl interpretează deopotrivă sub unghiul istoriei și al propriei mitologii, transformîndu-se așadar dintr-un simplu element de cultură într-o fecundă temă literară. E un început. Autorul promite de altfel adînciri și dezvoltări.

Al. Zub

RETRU REZUȘ, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (pînă la 1918)*, București, Ed. „Libera”, 1975, 157 p. + 24 fig.

În afara faptului de a fi plătit singur imprimarea acestei „lucrări”, autorul are doar meritul de a fi parcurs o întinsă bibliografie, chiar dacă nu în întregime pe cea necesară, pe care, din păcate, n-a înțeles-o și nu a supus-o cuvenitului examen critic, ci a „potrivit-o” după propria-i fantezie, așa încît în loc de contribuții științifice a rezultat o aglomerare fantezistă de date și informații; istoria Rădăuților este pur și simplu inventată, autorul înlocuind mereu judecata istorică cu propria-i închipuire. În cele aproape 70 de pagini consacrate trecutului orașului (capitolele II—IV), cititorul găsește de toate, într-o asociere deconcertantă, în afară de reconstituirea istorică așteptată. Deși Rădăuții au fost sat pînă acum două secole, autorul, cu o fantezie debordantă, încropește mereu istoria orașului al cărui nume ar proveni, chipurile, de la un vînevod Radomir: („de la care așezarea și-ar avea numele său (!): Radomirăuți, prescurtat Radovți, de unde

Rădăuți" (!) ; acest „voievod“ își avea aici așezarea, ce a fost aleasă apoi, potrivit fabulației autorului, de Bogdan Intemeietorul drept... capitală a Moldovei etc., etc. „Aici a fost centrul de rezistență a lui Bogdan voievod... Capitala lui Bogdan este la Rădăuți, unde capitala Moldovei va oscila un timp... între Rădăuți și Siret“ (!!!) (p. 34).

După ce Petru Mușat mută „capitala“ (!) „la Suceava, ... la Rădăuți rămâne mitropolia“ (p. 36). Alexandru cel Bun „însă va lua (!) mitropolia care avea reședința la Rădăuți și pe mitropolitul Teoctist (din timpul lui Ștefan cel Mare I, n.n.s.) mutându-i definitiv la Suceava“ (!) (p. 37). „Dar ca o încununare a celor de mai sus (!) despre târgul Rădăuți și ca vechime a orașului (!) și ca stat al mitropoliei (!) este cea mai veche măturie despre existența acestei așezări, pe care anumit (!) am lăsat-o la urmă. Adică (!) este vorba de o icoană de marmură de Carrara pe care un Ion din satul Mitropoliei a săpat trăsăturile Mîntuitorului..., iar sub chip data și locul: Radovți, 6878“ (1370 !). Această icoană, reproducă de autor, constituie însă un fals grosolan (v. fig. 4) întrecut, poate, doar de mistificările și fanteziile autorului din care vom mai cita una, reprezentativă, de astă dată, pentru cea de a doua secțiune a cărții consacrată, inutil, satelor din „împrejurimile“ actualului oraș („împrejurimi“ ce se întind pînă la... Putna): „Denumirea satului (Badeuți, n.n.s.) vine, după unii, de la cuvîntul turcesc „bade-va“, un fel de stofă. Mai sigur însă, pare a veni de la cuvîntul bade + terminația — vți. „Bade“ este o titulatură, care se atribuie frecvent bărbaților = bade, bădișor, bădiță (vezi satul lui Bade“ (!), Ș.c.l.a. !

Rămîne doar întrebarea : cînd va înceta Editura „Litera“ să mai publice asemenea „lucrări“, căci pînă acum, cu o singură excepție (v. Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Intemeierea și activitatea Partidului Țărănesc* (1918—1926), Buc., 1975), ea contribuie cu o consecvență demnă de o cauză mai bună doar la *poluarea* istoriografiei românești.

I. Caproșu

*. Vaslui, Ștefan cel Mare, 1475, Vaslui, 1975, 125 p.

Cele 13 articole din această interesantă culegere de comunicări și referate științifice susținute cu ocazia aniversării a 500 de ani de la victoria de la Vaslui se remarcă printr-un conținut bogat și variat, cuprinzînd noi contribuții privind „cea mai strălucită biruință din întreaga istorie militară românească și cea mai mare biruință terestră din întreaga istorie europeană a luptei antiotomane, pînă la asediul Vienei din 1683“ (p. 14).

Putînd servi și ca introducere la volum, comunicarea acad. C. C. Giurescu (p. 12—19) scoate în relief coordonatele esențiale ale domniei lui Ștefan cel Mare, „cea mai complexă și mai puternică personalitate pe care a dat-o poporul român“ (p. 12), organizarea țării sub toate aspectele, dar mai ales militar, în vederea reîntărilor independenței și scoaterii ei din situația de tributari a Porții. Informații deosebit de valoroase aduce comunicarea *Topografia luptei de la Vaslui* (p. 20—37) prezentată de C. Cihodaru. Pe baza unei documentații minuțioase, profesorul român aduce date noi în legătură cu itinerarul drumului cel mare, cu podurile existente în sudul localității Vaslui, delimitează zona păduroasă de pe ambele maluri ale Birladului precum și terenul mlăștinos din dreapta riului, stabilind „fără frică de a greși“ locul celebrității bătălii : Podul Înalt.

Două comunicări interesante sînt consacrate cercetărilor de arheologie medievală : *Epoca lui Ștefan cel Mare oglindită de recente descoperiri arheologice*, de Al. Andronic (p. 38—47), și *În legătură cu unele descoperiri arheologice întimplătoare în zona orașului Vaslui*, de C. Toderășcu și V. Eskenasy (p. 98—103). În timp ce prima comunicare dezvăluie realități deosebit de importante legate de studierea orașelor, a curților domnești și a cetăților din Moldova, cea de a doua ne informează despre descoperirea întimplătoare a unui complex funerar făcută în 1933 (probabil o parte din osuarul eroilor vestitei bătălii) și o nouă ipoteză de lucru asupra modalității în care s-a desfășurat lupta : existența unui iaz în preajma Vasluiului a cărui apă era capabilă să inunde pînă departe valea mare a Birladului.

Știri de o deosebită valoare pentru istoria militară a Moldovei din a doua jumătate a secolului al XV-lea aduce comunicarea *Ștefan cel Mare — comandant de oști* (p. 48—55) a generalului-maior Eugen Bantea. Autorul își propune să reliefeze „incidența dintre principalele componente ale faptei și gândirii militare a domnitorului și concepțiile promovate azi în România pe tărîmul apărării patriei” (p. 49): organizarea unor alianțe cu țări mai apropiate sau mai depărtate, fără a se încălca prin aceasta independența țării, războiul întregului popor, unitatea de voință și acțiune a țării, comuniunea spirituală dintre conducător și oștenii săi.

Pe aceeași linie se înscrie și comunicarea *Privire asupra fortificațiilor Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare* (p. 56—63). Autorul, Lucian Chițescu, după ce face un scurt tur de orizont asupra principalelor cetăți construite sau reconstruite de Ștefan cel Mare conchide că Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea a fost una din primele țări ale Europei răsăritene care și-a organizat întregul sistem defensiv în funcție de generalizarea artileriei în luptă; moldovenii nu erau cu nimic în urmă nivelului atins pretutindeni de tehnica fortificațiilor.

Un moment important din istoria lui Ștefan cel Mare este tratat de Șerban Papacostea în comunicarea *Politica externă a lui Ștefan cel Mare și marile etape ale dezvoltării ei* (p. 64—73). Interpretînd date cunoscute, autorul arată că Ștefan, sprijinindu-se pe adeziunea elementelor celor mai active ale societății moldovenești, a reușit să asigure independența țării și să facă din ea un factor însemnat al relațiilor internaționale.

Lizica Papoiu (*Aspecte ale prezenței domniei lui Ștefan cel Mare în cîteva lucrări istorice din secolele XVI—XVII*, p. 74—82), completează tabloul izvoarelor narrative relative la gloria militară a lui Ștefan cu cîteva informații date de istoria otomană sau generală din secolele XVI—XVII.

Comunicarea *Considerații asupra portretelor contemporane ale lui Ștefan cel Mare* (p. 83—88) semnată de Marin Matei Popescu și Dan Popa se oprește asupra celor mai reprezentative portrete păstrate ale voievodului găsind explicația asemănării lor — pretutindeni Ștefan este prezentat tânăr, viguros, gata să-și apere țara — ca pe un omagiu adus de artiști unui domn pe care Moldova l-a vrut și l-a păstrat mereu tânăr.

Dan Căpățînă, Sergiu Iosifescu, Mihai Zahariade (*Conjunctura internațională și ecouri ale bătăliei de la Vaslui în lumea medievală*, p. 89—97), analizează sumar situația puterilor din Europa în preajma bătăliei de la Podul Înalt arătînd că toate țările erau de acord cu necesitatea unei acțiuni de salvare în fața pericolului otoman, dar practic interesele particulare au împiedicat o acțiune eficientă de sprijinire a Moldovei în anul mării bătălii.

Comunicarea lui Cristian Vlădescu (*Despre tipologia spadelor și halebardelor moldovenești în vremea lui Ștefan cel Mare*, p. 104—112) are ca obiect „prezentarea unor tipuri de arme definite ca moldovenești și anume spadele și halebardele provenite din cercetări arheologice, descoperiri întîmplătoare sau transmise din colecții”.

Aurel Zugravu (*Vasluiul în cronică luptelor poporului român pentru libertate și neatințare, pentru progres social*, p. 113—124), se oprește asupra principalelor momente din istoria localității aflată la confluența Racovei cu Birladul. Conținutul articolului, ditirambic și agramat, nu are legătură cu titlul și excelează în greșeli, probînd diluantismul lipsit de probitate al autorului și faptul că este inapt de a figura într-o asemenea culegere.

În concluzie, subliniind prețioasa contribuție științifică a majorității autorilor la îmbogățirea istoriografiei referitoare la domnia lui Ștefan cel Mare, nu putem totuși trece cu vederea faptul că anumite probleme se repetă în mai multe comunicări avînd ca rezultat o creștere cantitativă, dar nu și calitativă, a volumului.

Gh. Pungă

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, volumul III (1526—1535), București, Ed. Acad., 1975, XXXII + 449 p.

Volumul a fost întocmit, sub conducerea lui Damaschin Mioc, de membrii seminarului de paleografie slavă al Institutului de istorie „N. Iorga” din București: Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino, Marieta Adam, Ruxandra Cămărășescu, Sașa Caracac, Anicuța Popescu, Adolf Armbruster, Constantin Razachevici, Radu Constantinescu, Manole Neagoe, Iancu Bidian, Matei Cazacu, Mircea Grosu și Herbert Jaeger (menționați, în ordinea contribuției, pe contrapagină).

Întocmit după aceleași principii ca și volumele anterioare (v. *Introducerea* la vol. I al seriei B), acest tom cuprinde 215 documente autentice și două îndoielnice din intervalul 1526—1535; 15 dintre aceste acte sînt inedite, iar 170 se publică pentru prima dată după textul slav. De aici, superioritatea științifică a acestui volum față de orice publicație de documente anterioară pentru această perioadă și importanța lui ca instrument de lucru pentru medievist și nu numai pentru acesta. Bogata informație documentară pe care o conține tomul de față este ilustrată, între altele, și de indicile de nume (nepotrivit intitulat: *indice onomastic*) sau de cel de materii, întocmiți cu atenție de Olimpia Diaconescu, Marieta Adam și Mircea Grosu. Din anexele volumului, alcătuite de altfel cu aceeași grijă ca la celelalte tomuri publicate ale seriei B, lipsește lista slavonismelor. Unele formulări ale editorilor, comune întregii serii ar putea fi revăzute la volumele următoare („paranteza rotundă cuprinde... lipsa de contemporaneitate”; „paranteza ascuțită indică intervențiile (?) și identificările”; „semnul de întrebare... exprimă îndoiala relativ la scrierea corectă a numelui — mai ales traduceri vechi și copii” etc. — p. 367).

Dincolo de aceste câteva observații mărunte, volumul al III-lea al seriei B constituie o nouă reușită științifică a Institutului de istorie „N. Iorga” și un nou pas spre realizarea corpusului românesc de acte medievale interne.

I. Caproșu

Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească, volumul XI (1593—1600). *Domnia lui Mihai Viteazul*, București, Ed. Acad., 1975, LI + 744 p.

Apărut cu prilejul împlinirii a 375 de ani de la înfăptuirea primei uniri politice a românilor, volumul cuprinde totalitatea documentelor interne din domnia lui Mihai Viteazul; cele mai multe sînt, desigur, acte muntenesti, dar, în chip firesc, volumul conține și un număr de documente moldovenești și transilvănene din această perioadă, în total 426 de acte autentice și 7 îndoielnice sau false (o separare a acestora din urmă ar fi fost mai potrivită). Deși editate mai des în trecut ca alte documente medievale, actele acestui interval aduc un substanțial spor de informații prin publicarea a 49 de piese inedite; faptul că 186 de documente sînt editate acum pentru prima dată în limba slavonă constituie, de asemenea, o mărturie a calității materialului documentar din această ediție. În sfîrșit, se cuvine a fi remarcată introducerea în acest volum a unor extrase din acte ulterioare „cu date despre unele fapte mai importante ale domniei lui Mihai, despre care documentele contemporane care se mai păstrează și care se publică în prima parte a volumului nu pomenesc nimic” (p. IX); pe aceeași linie se înscrie și publicarea unei „liste a mențiunilor din documentele ulterioare privind domnia lui Mihai Viteazul” (p. 595—596). În rest, volumul are aceeași structură ca și cele publicate pînă acum în această serie și e întocmit cu aceeași grijă, înscriindu-se, între lucrările care au onăgiat fapta din 1600 a Viteazului, ca o realizare științifică fundamentală. Meritul editorilor (Damaschin Mioc, Ștefan Ștefănescu, Marieta Adam, Constantin Bălan, Maria Bălan, Sașa Caracac, Ruxandra Cămărășescu, Olimpia Diaconescu și Coralia Fotino) este cu atît mai mare cu cît volumul a fost întocmit într-un timp foarte scurt și cu prețul unui mare efort științific. „Dorința autorilor de a-l vedea tipărit în zilele de aducere aminte a strălucitei fapte a lui Mihai Viteazul și timpul puțin de care dispuneau, spune Ștefan Ștefănescu în *Cuvîntul înainte* al volumului, a născut un efort neobișnuit în condiții normale

de muncă și care a fost depus de fiecare în parte cu o forță de dăruire exemplară. Odată mai mult, spiritul de echipă s-a manifestat în tot ce are el mai frumos și rezultatul a fost realizarea într-un timp record a acestui bun științific, închinat memoriei marelui înaintaș. La reușita întreprinderii noastre au concurat deopotrivă Editura Academiei R.S. România și muncitorii tipografi spre care îndreptăm, la capăt de muncă, un gând de grațitudine" (p. VIII). Aceste rînduri sînt ilustrative de altfel pentru întreaga acțiune din ultima vreme îndreptată spre alcătuirea corpusului național de izvoare istorice.

I. Caproșu

Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, București, Ed. Acad., 1975, 257 p.

Urmînd, ca structură, pe cel precedent, volumul al VIII-lea al culegerii editate de Institutul de istorie „N. Iorga” este deosebit de interesant atît ca tematică, cît și în ceea ce privește valoarea contribuțiilor științifice pe care le însumează. La rubrica *Studii și articole*, Gheorghe Duzinchevici semnează amplul studiu *Războiul moldo-polon din anul 1497. Critica izvoarelor* (p. 9—61), Corina Nicolescu se ocupă de *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală* (p. 63—99), Florin Constantiniu face pîtrunzătoare observații asupra *politicii externe românești* privind intervalul de la *Mihai Viteazul la fanarioți* (p. 101—135), iar Iancu Bîdian analizează *Organizarea și rolul meșteșugarilor în viața economică și socială a orașului Brașov în secolul al XV-lea* (p. 137—159).

Cea de-a doua rubrică (*Comunicări, note <și> discuții*) este consacrată în întregime epocii lui Ștefan cel Mare și beneficiază de contribuțiile științifice ale lui Constantin Rezachevici, Ștefan S. Gorovei, Ilie Corfus, Traian Ionescu-Nișcov și Octavian Iliescu. La rubrica următoare (*Izvoare și instrumente de lucru*), Francisc Pall publică o interesantă *relatare inedită a lui Baksić* privitoare la Tîra Românească (1644).

Deosebit de utile sînt și în acest volum scurtele precizări din *Addenda et corrigenda* datorate lui Paul Cernovodeanu și Nicolae-Șerban Tanașoca.

Mai restrînsă decît la tomul precedent, rubrica de *Recenzii și prezentări* (de ce nu *Recenzii și note bibliografice*?) este bogată în conținut chiar dacă nu toate observațiile critice sînt întemeiate (a se vedea precizările lui Dinu C. Giurescu, din *Cîteva aspecte esențiale din civilizația Țării Românești în secolele XIV—XV*, „Revista Arhivelor”, anul LII, vol. XXXVII, nr. 4, p. 442—447 la recenzia din acest volum, p. 240—245, a lui N. Stoicescu). La *Revista Revistelor de medievistică*, Nicolae-Șerban Tanașoca prezintă pe scurt primele cinci numere (1969—1973) ale unei noi reviste de bizantinologie („Byzantina”) publicată la Salonic.

Deși numărul paginilor acestui volum este cu mult mai mic față de cel al tomurilor anterioare, calitatea lucrărilor pe care el le însumează îl situează la același nivel științific cu celelalte, iar bogăția problematicii îi asigură același larg interes în rîndul medievistilor.

I. Caproșu

GEORG VELOUDIS. *Das griechische Druck — und Verlagshaus „Gliks” in Venedig (1670—1854)*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1974, 170 p.

Istoria tiparului cunoaște încă prea puține monografii consacrate unor case editoriale sau tipografii celebre. Marile familii de editori și tipografi — Aldo, Estienne, Elsevier ș.a. — au constituit, desigur, obiectul unor cercetări mai largi. Dar mai există un vast teren neexplorat, îndeosebi în Europa răsăriteană, din cercetarea căruia ar putea rezulta contribuții deloc neglijabile în cunoașterea istoriei culturii mondiale. Acest lucru e dovedit și de cartea al cărei titlu l-am menționat, lucrare consacrată unei asemenea prestigioase edituri: casa Glykis din Veneția.

Editura Glykis a luat ființă în secolul al XVII-lea — fondatorul său fiind considerat Nikolaos Glykis-senior, născut la Ianina în 1619 și stabilit în Veneția la 1644, unde fondase împreună cu fratele său Dimitrios o complexă întreprindere comercială de import-export și comisionaj, în care însă cartea a ocupat foarte de timpuriu un loc important. Timp de aproape două secole, editura Glykis, sub conducerea familiei și a rudelor apropiate, a realizat editarea și vânzarea în special în Grecia, țările est-europene și Orientul apropiat a circa 1 200 opere cunoscute, la care — după aprecierile autorului monografiei, ar trebui să se adauge încă un procent de 10—15 din producție, care s-a pierdut în decursul timpurilor.

Georgios Veloudis, un serios cercetător al istoriei culturii grecești medievale și moderne, și-a structurat lucrarea în două părți la fel de importante. În prima el se ocupă succint, dar cuprinzător de activitatea editurii sub diversele sale aspecte, începând cu o așezare în cadrul general al epocii din punctul de vedere al vieții editoriale italiene și în special al editurilor ce publicau cartea în limba greacă. Urmează apoi un istoric al familiei Glykis și al casei sale de comerț. Activitatea editorială este cercetată din punctele de vedere al muncii tipografice propriu-zise, al problemelor comercializării cărții și al efectului cultural al acestei activități. O cercetare aprofundată a arhivelor venețiene a permis autorului să elaboreze un studiu foarte bine documentat. Acest lucru se vede din partea a doua a lucrării, în care sînt cuprinse, alături de catalogul adus la zi al edițiilor realizate de Glykis, (printre care 10 lucrări identificate chiar de autor), o mare parte a documentelor de arhivă referitoare la activitatea acestei edituri.

Cercetătorul român poate fi interesat de această lucrare nu numai pentru informația bogată și actuală privind cartea grecească — a cărei prezență în Țările Române a avut un rol în dezvoltarea lor culturală — dar și prin metodologia de cercetare și prin unele aspecte generale subliniate, care merită a constitui obiectul cercetării și pentru cei ce se ocupă de istoria cărții românești.

Astfel, Veloudis demonstrează pe bază de statistici bine întocmite și analizate scăderea de la an la an a ponderii cărților religioase în producția editorială în genere și în particular a editurii Glykis — în favoarea cărții laice, mai ales a celei științifice. Astfel, dacă în primul pătrar al secolului 18 ponderea cărților religioase era de 74%, două sute de ani mai târziu ea scăzuse la numai 21,5%.

Un alt aspect interesant este rolul jucat de posesorii de biblioteci particulare în răspîndirea cărților. Autorul face o prezentare interesantă a „clientelei” lui Glykis, din rîndul căreia amintim aici numai pe Costas grămătîcul, secretarul vestitului Ali pașa din Ianina, — acest Costas fiind el însuși vestit prin bibliotecă sa, dominată de producția literară neo-greacă.

Monografia lui G. Veloudis, care umple în parte un gol resimțit de mai mult timp, constituie și un model interesant de utilizat într-o cercetare similară.

M. Bodinger

NICOS GAIDAGIS, *Catalogul cărților grecești de la Biblioteca centrală universitară „M. Eminescu”* — Iași, vol. II (Secolul al XVIII-lea), Iași, 1975, 738 p.

La numai un an de la apariția primului volum, Nicos Gaidagis editează cel de-al doilea volum din lucrarea *Catalogul cărților grecești din B.C.U. „M. Eminescu”* — Iași.

Volumul II cuprinde cărțile apărute între anii 1701 și 1800, cu descrierea a 1 060 tomuri.

Se poate observa că numărul lucrărilor inserate în bibliografie și cantitatea de informații depășesc cu mult pe cele din volumul I. Faptul nu este întîmplător. Volumul II are în atenție perioada secolului al XVIII-lea, cînd producția tipografică grecească cunoaște o substanțială dezvoltare, iar pe lîngă tipografiile grecești, cartea în limba greacă se tipărește și în diferite orașe din Europa, între care putem cita Bucureștii și Iași.

Aranjate în ordinea cronologică a apariției lor, cărțile sînt descrise după sistemul „Legrand“. În acest volum, descrierea lucrărilor este mai detaliată ca urmare a faptului că multe cărți semnalate aici nu se găsesc în alte bibliografii, aceeași descriere amănunțită se face și cărților apărute între anii 1790 și 1800, perioadă nelucrată de Legrand.

Deosebit de interesant este faptul că la cărțile menționate în acest catalog s-au făcut utile completări cu informații din prefețe, note marginale, dedicații, autografe etc.

Majoritatea cărților din acest volum au aparținut Bibliotecii Academiei Mihăilene, Bibliotecii Seminarului Veniamin Costache sau unor personalități ale culturii noastre : D. Cantemir, Gh. Asachi, O. Tafrali, Hurmuzaki etc.

Parcursind bibliografia, constatăm existența unor ediții valoroase din Homer, Platon, Plutarh, Hrisant Notara etc.; lucrarea acestuia din urmă *Introductio ad geografiā et sphaeram*, apărută la Paris în 1716 în limba greacă, conține primele determinări de coordonate geografice făcute pe teritoriul țării noastre. În acest sens putem cita și o notă de la p. 571 despre perimetrul Bucureștiului la 1804, care era de 12 000 prăjini.

Dintre cărțile deosebit de rare și nesemnate în alte bibliografii, cităm *Noaptea și ziua Rusiei, povești sau istoria pe scurt despre pseudonimele zeilor la slavi* de Anastasie Mihail din Filipopol, apărută la Moscova în 1796.

Pe lângă prefețe, note și dedicații au fost trecute și listele de prenumerați, din care semnalăm la un exemplar din opera lui Platon, numele fizicianului și filozofului american Benjamin Franklin etc.

Lucrarea este însoțită de utili indici, de nume și denumiri geografice în latinește, de nume al celor grecești și un index cronologic, care îi sporesc valoarea științifică.

Apărută sub egida Bibliotecii centrale universitare „M. Eminescu“ Iași, lucrarea este o valoroasă realizare bibliografică, care prin ținuta științifică și bogăția deosebită de informații reprezintă un util instrument de lucru pus la îndemîna cercetătorilor.

Pentru raritatea și valoarea publicațiilor semnalate pentru prima dată în această lucrare, *Catalogul* ar trebui să stea în atenția unei edituri pentru a fi tipărit.

Cornelia Mățel

TUDOR MATEESCU, *Documente privind istoria Dobrogei (1830—1831)*, București, 1975, 343 p. + 10 pl.

Documente românești și în general documente privitoare la istoria Dobrogei sînt publicate foarte puține față de numărul lor. Volumul de față, elaborat în cadrul Direcției generale a Arhivelor Statului, caută să suplinească această lipsă, cuprinzînd documente, toate inedite, care oglindesc viața Dobrogei în perioada dintre anii 1830 și 1877. De ce această perioadă? Ne explică autorul în introducerea volumului: primul an reprezintă începutul unei noi etape în relațiile Dobrogei cu celelalte teritorii românești, iar cel de al doilea marchează încetarea multisekularei dominații a Porții asupra acestei provincii (p. 8).

Volumul, întocmit cu multă meticulozitate, cuprinde : *Introducerea* (p. 5—10), un rezumat al acestora în limba franceză (p. 11), *Notă asupra ediției* (p. 13—14), *Rezumatul documentelor* (p. 15—37), cele 278 de documente (p. 41—298), un *Grosar* (p. 299—303), *Indice de persoane și locuri* (p. 337—338) și facsimile.

În *Introducere*, autorul aruncă o scurtă privire asupra istoriei Dobrogei de la cucerirea ei — 1417 — de către sultanul Mehmed I, subliniind că în această perioadă „cursul istoriei Dobrogei a căpătat unele trăsături specifice, rămînînd însă, în aspectele principale, asemănător cu al celorlalte teritorii românești“. Încă de la mijlocul secolului al XV-lea turcii colonizează aici elemente musulmane, și continuă cu această acțiune pînă în „ultimele decenii ale stăpînirii otomane“, determinînd schimbări în tabloul etnografic și în toponimie. Cu toate acestea continuă să trăiască aici populația românească, care a reușit să-și conserve în

mare măsură și toponimia proprie pe care noile denumiri oficiale turcești nu au putut să o excludă.

Dobrogea n-a putut să fie ruptă definitiv de celelalte provincii românești, iar în secolul al XIX-lea se produce „o orientare aproape directă a ei, din punct de vedere economic, cultural și chiar politic, spre principate și apoi spre România”.

În *Notă asupra ediției*, autorul indică fondurile arhivistice din care a cules documentele și metoda folosită la transcrierea lor.

Documentele cuprinse în volum ilustrează cele spuse mai sus într-un mod cât se poate de elocvent. Fapt deosebit de interesant: unele din documente sînt emise chiar pe teritoriul Dobrogei, de chiar autoritățile otomane, ceea ce presupune existența unor cancelarii pentru acte românești pe lângă principalele autorități.

Informațiile care arată legăturile de natură economică dintre Dobrogea și celelalte teritorii românești sînt numeroase. Dintre ele vom sublinia cîteva: la 1830, produse alimentare din Țara Românească treceau fără vamă la Silistra (doc. nr. 3); frecvent, dobrogenii, atît turci cît și români, cumpărau din Țara Românească, treceau fără vamă la Silistra (doc. nr. 3); frecvent, dobrogenii, atît turci cît și români, cumpărau din Țara Românească alimente (doc. nr. 7, 10 etc.) sau le scoteau clandestin de aici (doc. nr. 11, 15); la 1844, un vas din Țara Românească, care se întorcea de la bilciul de la Carasu, este jefuit de o bandă de hoți (doc. nr. 97).

Merită a fi subliniate mărturiile privitoare la populație și la legăturile dintre locuitorii din stînga și din dreapta Dunării printre care și cele de rudenie. Este relevantă permanența populației românești în Dobrogea: unele documente îi menționează pe românii dobrogeni autohtoni, așa-numiții „dicieni” (doc. nr. 36). Dunărea n-a fost o barieră în calea locuitorilor de pe malurile sale: ori de cîte ori necesitățile îi obligau, ei treceau dintr-o parte în alta, fie pe mici vase fie pe gheață, în timpul iernii. Iată cîteva exemple: la 1831 un raport al carantinei Călărași arată intenția locuitorilor din trei sate dobrogene de a se strămuta în Țara Românească datorită lipsei de hrană (dos. nr. 6) și tot în același an, 227 de familii de băjenari dobrogeni s-au stabilit în județul Ialomița (doc. nr. 14); dar cele mai multe documente indică pe fugari (doc. nr. 75, 77, 79, 82 etc.). Unii băjenari, după trecerea pericolului care i-a făcut să-și părăsească vetrele, cer reîntoarcerea la casele lor (doc. nr. 16, 18). Populația nemusulmană din Dobrogea avea de suferit din partea turcilor (doc. nr. 85) sau din partea bandelor de tîlhari (doc. nr. 95, 97) și totodată din cauza încercării de islamizare cu forța (doc. nr. 51, 61, 98).

Multe informații vorbesc despre pendularea păstorilor transilvăneni peste Dunăre, după anotimp (doc. nr. 48, 49, 54 etc.), ca și despre ciumă, cercetările pe care le făceau autoritățile românești, prin diverși trimiși în secret, despre întinderea și ravagiile făcute de această cumplită boală care a secerat numeroase vieți omenești (doc. nr. 55, 60, 62, 63 etc.).

Merită să fie subliniate mărturiile din timpul războiului Crimeii despre refugierea românilor din Dobrogea la stînga Dunării, din cauza masacrelor săvîrșite de bașibuzuci, sau din timpul războiului pentru independență, cînd această tragedie se repetă. Totodată, documentele din această perioadă — mai ales interogatoriile luate unor fugari din Dobrogea în carantinele de la Brăila, Galați, Călărași sau Oltenița — se referă și la trupe turcești din această provincie, la informații de ordin militar și la fortificații (doc. nr. 173, 174, 175, 176, 177, etc.).

Mai multe documente se referă la școlile românești din Dobrogea, care s-au bucurat de sprijinul guvernului de la București, la trimiterea unor tineri dobrogeni în România pentru continuarea studiilor (doc. nr. 246, 247, 250, 251 etc.).

Avînd în vedere cele spuse la începutul prezentării, cu referire la puținele documente publicate, privitoare la Dobrogea, se impune necesitatea depistării și publicării și altor documente, începînd chiar de la căderea provinciei sub

stăpînirea turcească, și în arhivele turcești s-ar găsi destule, pentru a avea o imagine mai clară asupra vieții, din toate punctele de vedere, a acestei provincii de la „marea cea mare”.

Prin permanenta preocupare în studierea istoriei Dobrogei, dovedită de alte materiale pe această temă apărute în diferite reviste, autorul acestui volum se recomandă a fi unul din cei ce ar putea continua și adînci cercetările pentru a găsi și publica documente referitoare la această provincie din perioada anterioară anului 1830.

M. D. Ciucă

G. ZANE, N. Bălcescu. *Opera, omul, epoca*, București, Ed. Eminescu, 1975, 415 p.

La capătul unei jumătăți de secol consacrate studiului privitor la N. Bălcescu și editării critice a operei sale, acad. G. Zane oferă specialiștilor și publicului interesat de problematica atît de complexă a României moderne, un important volum ce reunește principalele-i contribuții cu privire la viața și opera marelui cărturar, viață și operă raportate cu deplină înțelegere la împrejurările epocii. Scrise la intervale diferite și într-o ordine ce ținea de hazardul descoperirilor și de unele date comemorative, studiile strînse în acest volum integrate unei structuri monografice, cu menirea de a defini o operă în ceea ce păstrează ea esențial și durabil, a portretiza un om reprezentativ pentru pașoptismul nostru și a-l raporta sistematic la epoca sa. Într-o primă parte, Bălcescu e înfățișat ca precursor al democrației românești și în raport cu ideea de națiune. Ordinea nu e fortuită, căci problematica socială primează la început și abia revoluția de la 1848, i-a convins pe *căzuși* că totul depindea de Unire. A spus-o chiar Bălcescu, într-un splendid sorit ce definea astfel condiția fericirii etnice: „Nu poate fi fericire fără libertate, nu poate fi libertate fără putere, iar noi românii nu putem fi puternici pînă cînd nu ne vom uni cu toții în unul și același corp politic”. Raționament fără cusur și de o continuă actualitate, rezumînd însăși obsesia de bază a epocii. După problema națională, Bălcescu va lua în dezbateri problemele social-politice, precum aceea a formelor de guvernămînt sau cea a rezolvării conflictelor de clasă în sens democratic, spre a conchide că numai egalitatea deplină în drepturi poate asigura exercițiul unei democrații autentice. De unde ideea democratizării statului și chiar a capitalului, dincolo de care democrația rămînea fictivă. Paginile privitoare la concepția democratică a militantului și cele despre ideea de națiune au fost scrise la distanță de peste două decenii. În ce rezidă perfectă lor unitate? Ne-o spune chiar autorul, motivîndu-și pasiunea cu care s-a aplecat asupra acestei personalități: „Am găsit încă din adolescență în opera lui N. Bălcescu, ca și ațiția alții din generația mea, propria mea simțire și cercetare, idealurile care ne-au luminat drumurile în viață. Și am mai găsit în această mare operă, atît de fecundă în idei și resurse morale, cele mai înalte sentimente de dragoste de neam, cea mai caldă și sinceră iubire de popor și cea mai nestrămutată încredere în România” (p. 8). În partea a II-a, aflăm o cuprinzătoare și pertinentă definire a concepției istoriografice a lui Bălcescu, cea prin care, de fapt, a învins în posteritate. „În știința istorică el a reușit să creeze, luînd ca bază ideea de națiune, o operă de gîndire înaintată, cu caracter revoluționar, care a depășit nivelul epocii sale; în dezvoltarea științei istorice el a adus izvoare noi și a îmbogățit considerabil cunoașterea trecutului. În forma de compunere a promovat o manieră nouă și a făcut din știință o puternică forță națională educativă și creatoare. Astfel — conchide autorul — opera lui N. Bălcescu a influențat gîndirea politică a epocii sale și orientarea ulterioară a științei românești” (p. 62). Centrul de greutate al volumului îl constituie însă părțile III și IV, care privesc preocupările social-economice ale cărturarului, un mare precursor și în acest domeniu. Studiul acestor preocupări, început încă din 1927, a fost extins și completat cu anii, pînă la forma actuală a capitolului despre *Marx și Bălcescu*, care e unul din cele mai interesante nu numai pentru cunoașterea personalității istoricului român, dar și pentru dezbaterile politico-ideologice din epocă. Partea a V-a e un excurs în

corespondența cărturarului, fără îndoială cea mai tulburătoare din cîte dispunem din epoca pașoptistă. E vorba nu numai de scrieri, ci și de memorii și adrese (1838—1852), toate de un înalt interes documentar, căci destinatarii sînt în bună măsură oameni politici cu rol de frunte în epocă: I. Ghica, V. Alecsandri, A. G. Golescu, C. N. Filipescu, Al. Russo, E. Hurmuzaki, C. A. Rosetti ș.a. Partea următoare e dedicată raporturilor cu prietenii și adversarii din timpul revoluției și al exilului (I. Ghica, I. Heliada-Rădulescu, V. Alecsandri, I. Ionescu de la Brad, V. Mălinescu). În fine, partea a VII-a, ultima, înfățișează aspecte noi ale vieții lui Bălcescu rămase în umbră pînă de curînd. E vorba, întîi, de „exilul” din 1846—1848, reconstituit pe baza corespondenței și a unor documente inedite sau de circulație foarte restrînsă, iar al doilea rînd de legăturile cărturarului cu biblioteca poloneză din Faris. Un indice de persoane încheie volumul și-i înlesnește utilizarea. Dincolo de informația nouă, masivă și importantă pe care o pune în circulație, studiile înmănunchiate în el configurează un personaj combativ și iradiant, dublat de un gînditor a cărei posteritate se vădește dintre cele mai longevive și mai fecunde. A-l defini prin formula „democrat-revoluționar”, ne previne autorul în prefață, este a-i știrbi din complexitate și a-l simplifica în mod nepermis, întrucît Bălcescu „nu a fost omul unui episod, ci al întregii istorii moderne a României”, un militant a cărui operă e „străbătută de un uimitor spirit profetic, către care întotdeauna ne îndreptăm cu simpatie și cu speranța înnoirii propriilor noastre simțiri” (p. 6). Înțelegem astfel pasiunea cu totul rară pe care acad. G. Zane a pus-o în studiile privitoare la N. Bălcescu și în restituirea critică a operei acestuia, pasiune comparabilă, în cultura română, doar cu ceace Perpessicius a făcut pentru alt spirit eroic al poporului nostru: Eminescu.

Al. Zub

ELENA GEORGESCU, TITU GEORGESCU, *Mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România*, Craiova, Ed. „Scrisul românesc”, 1975, 261 p.

Anul 1975, declarat *Anul Internațional al Femeii*, a prilejuit, pe lîngă organizarea a numeroase manifestări de amploare cu ocazia cărora s-au discutat diverse aspecte ale mișcării feministe internaționale, și publicarea unor lucrări sau studii care au abordat istoria luptei pentru emanciparea civilă, economică și politică a femeii. Pe nedrept neglijată un timp destul de îndelungat, luarea în studiu a acestei teme se impunea ca o necesitate, chiar și numai pentru faptul că femeile reprezintă și au reprezentat întotdeauna mai mult de jumătate din populația globului. Apoi, dacă avem în vedere că odată cu trecerea vremii, femeia a intrat în istorie, ocupînd un loc deosebit în evoluția umanității, iar faptele sale au traversat veacurile, confundîndu-se de multe ori cu legenda, rămînînd însă pentru totdeauna pilduitoare și demne de admirat, vom vedea că tema ni se relevă ca un domeniu de cercetare distinct, în stare să evidențieze noi coordonate ale istoriei naționale sau universale.

Monografia semnată de Elena Georgescu și Titu Georgescu își propune a reface drumul parcurs de mișcarea democratică și revoluționară a femeilor din România, de la primele sale forme de manifestare și pînă în zilele noastre. Analiza întreprinsă de cei doi autori are, înainte de toate, meritul de a redescoperi, pentru mulți dintre noi, o forță și o conștiință care, de la matriarhat la ignorarea cvasideplină medievală, de la uitare la afirmarea de azi, n-a părăsit niciodată scena istoriei. Mai mult încă, în clipele de cumpănă ale existenței noastre, femeia s-a ridicat deasupra tuturor așteptărilor, demnă, stăpînă pe sine și încrezătoare în rolul pe care evoluția ulterioară a societății i l-a conferit pentru totdeauna.

În România, unde femeia a ocupat un loc aparte în cadrul evoluției generale a țării, feminismul s-a afirmat începînd cu o doua jumătate a secolului al XIX-lea, ajungînd, după 1900, a impune drepturile economice, politice, civile și

culturale ale femeilor printre problemele importante ale vremii. Evoluția mișcării după primul război mondial și apoi în anii ce au urmat a conferit noi dimensiuni dezideratelor feministe, înscrind-le printre marile chestiuni sociale românești. Lucrarea la care ne referim, constituindu-se într-o cercetare analitică, care depășește cadrul unei investigații de exactitate și rutină, reușește a surprinde fondul general-uman al unei mișcări care a repus în zilele noastre femeia în drepturile sale firești, ridicând-o la condiția de constructoare a unei noi istorii.

Lucrarea de față reprezintă o contribuție notabilă la adâncirea și clarificarea multor aspecte ale istoriei moderne și contemporane a României. Dar, preocupările în acest domeniu se impun a fi extinse, întrucât au rămas încă destule direcții posibile de cercetare pînă a se ajunge la deplina cunoaștere a feminismului românesc și încadrarea lui în istoria generală a țării.

Gh. I. Florescu

GEORGETA ONISCU, *Arhiva Societății științifice și literare din Iași. 1883—1916, 1921—1940, Indice, <Iași>, 1974, 404 p.*

Indicele revistei *Arhiva*, organul Societății științifice și literare din Iași, continuă seria lucrărilor de acest gen, apărute în ultimii ani sub egida Serviciului bibliografic al Bibliotecii centrale universitare „M. Eminescu” din Iași. De această dată, cercetătorul interesat de cele mai diverse domenii de manifestare a spiritualității ieșene dintr-un interval de aproape o jumătate de secol va beneficia de ajutorul unui prețios instrument de lucru, întocmit după criteriile științifice, cu competență și seriozitate.

După ce Dumitru Nica formulează, într-o succintă prefață, unele precizări privitoare la cadrul general de apariția a revistei *Arhiva*, evidențiind scopurile acesteia, sfera de activitate, evoluția ei în timp etc., iar autoarea aduce obișnuitele lămuriri, sumarul lucrării este alcătuit din 14 rubrici și un indice de nume. Rubricile sînt: I. *Istorie*; II. *Linguistică*; III. *Literatură*; IV. *Folclor literar*; V. *Artă*; VI. *Generalități*; VII. *Filozofie*; VIII. *Ateism. Religie*; IX. *Probleme sociale*; X. *Științe*; XI. *Medicină*; XII. *Tehnică. Agricultură*; XIII. *Geografie*; XIV. *Biografii*. Fiecare rubrică este compartimentată la rîndul ei în subdiviziuni, care structurează pe domenii precise cele 4 157 titluri ale sumarului revistei, sistematizate apoi cronologic sau în funcție de diverse discipline științifice și specii literare, totul însă subordonat criteriului alfabetic.

Utilitatea bibliografiei semnate de Georgeta Oniscu nu mai suscită, cu siguranță, pentru nimeni, nici un fel de discuții, atîta timp cît obiectul acesteia l-a constituit prodigioasa publicație ieșeană *Arhiva*, care a beneficiat, de-a lungul anilor, de colaborarea unor nume prestigioase, fapt care a asigurat în permanență un nivel elevat conținutului său științific și informațional.

Desigur, nu tot ce cuprind paginile acestei reviste interesează astăzi în egală măsură, dar, în întregul său, sumarul *Arhivei* se constituie într-o lucrare bibliografică în stare să releve atît valoarea în sine a publicației, cît și diverse aspecte ale activității unor individualități de mare autoritate științifică, colabatori ai acesteia, fapt pentru care indicele în discuție reprezintă un adjuvant absolut necesar cercetării istorice, lingvistice, literare, sociologice etc.

Gh. I. Florescu

CLAUS STEPHANI, *Erfragte Wege Zipser Texte aus des Süd Bukovina*, București, Ed. „Kriterion”, 1975, 239 p.

Țipsării, vorbitori de limbă germană din unele sate de munte ale județului Suceava, sînt în majoritate urmași ai coloniștilor germani veniți, începînd cu ultimul sfert al veacului al XVIII-lea, în sudul Bucovinei, în calitate de mineri, meseriași și negustori. Originari din zone diferite — Banat, Austra,

regiunea Rinului, ei sînt denumiți țipsări după cei sosiți din Boemia (Zips-Spis). Menționăm faptul că primii mineri din Zips s-au așezat în anul 1774, numărul lor crescînd în etapa imediat următoare, datorită dezvoltării mineritului.

Lucrarea lui Claus Stephani poate fi considerată drept o monografie a acestor locuitori, al căror număr a scăzut odată cu trecerea vremii, recensămîntul din 1956 menționînd în regiunea Suceava doar 3940 vorbitori de limbă germană.

Este vorba, de fapt, de o culegere de texte, selecționate din înregistrările efectuate pe bandă de magnetofon între anii 1969 — 1973, din lectura cărora reies amănunte interesante cu privire la istoria, viața socială și economică, precum și despre viața spirituală a țipsărilor din sudul Bucovinei. Povestitorii sînt mineri, pădurari, meseriași, plutași și țărani, în majoritate bătrîni de peste 60 sau chiar 70 de ani. Lucrarea este însoțită de reproduceri ale unor gravuri în lemn realizate de Gert Fabritius. Cititorului i se dezvăluie astfel, prin textele scrise într-un limbaj spontan, arhaic, dar plin de farmec, și prin chipurile din cele 17 gravuri amintite, o lume surprinzătoare, cu oameni și locuri de un pitoresc deosebit. Țipsării de pe valea Bistriței, a Moldovei și a Moldovei povestesc despre trecut și prezent cu sensibilitate și har, astfel încît culegerea are o valoare artistică incontestabilă, fiecare din textele ei avînd semnificația unui original reportaj.

Primul capitol relatează despre originea, imigrarea și colonizarea țipsărilor, evenimente care ocupă un loc central în amintirea lor, așa cum rezultă și din celelalte capitole dedicate unor aspecte variate, cum ar fi copilăria și școala, starea socială, războiul, portul și îmbrăcămîntea, întîmplări deosebite și creația populară. În cursul lecturii acestor capitole remarcăm coeziunea realizată în timp între țipsării și populația românească. Dintre declarațiile cu privire la aceste raporturi selectăm următoarele: „Așa au trăit ei împreună cu românii și așa au trecut două sute de ani...” (p. 11). „Acolo au trăit germani, români, toți s-au înțeles bine și nu au existat neînțelegeri” (p. 32). Sau: „Țipsării au trăit întotdeauna cu românii în prietenie, nu există nici o deosebire... acolo unde te-ai născut, acolo te afli acasă” (p. 191). Este exprimată aici ideea unei patrii comune, în care trăiesc în mod armonios naționalități diferite, unite între ele prin faptul că muncesc împreună. Conviețuirea a dus fără îndoială la influențe reciproce în ceea ce privește portul, obiceiurile și limba.

Lucrarea scoate în evidență și un alt aspect: țipsării, în ciuda faptului că sînt conștienți de originea lor, nu trăiesc în trecut, ci se bucură de condițiile prezentului (școli, săli de gimnastică, blocuri de locuință, televizoare etc.) și privesc cu încredere viitorul. „Se poate trăi mai bine, nu așa ca tatăl meu care a venit din Galiția... spune Rudolf Rückel, un bătrîn de 68 de ani (p. 189).

Claus Stephani nu oferă prin culegerea sa răspunsuri definitive la istoria și cultura țipsărilor, fapt recunoscut în observațiile preliminare asupra cărții; el are însă meritul de a pune numeroase întrebări. La a doua lucrare de acest gen (în 1970 a publicat în Editura „Kriterion” volumul *Oben im Wassertal. Eine Zipser Chronik*), autorul a găsit, se pare, o metodă interesantă pentru a fixa ceea ce timpul amenință să distrugă.

În încheierea culegerii, autorul oferă un scurt studiu, însoțit de numeroase observații și indicații bibliografice asupra țipsărilor, o listă a autorilor textelor, a denumirilor geografice menționate în lucrare și o bibliografie selectivă.

Poate că lucrarea ar fi avut mai mult de cîștigat dacă textele prezentate ar fi fost însoțite și de un studiu detaliat istorico-etnografic asupra acestei populații. Claus Stephani lasă însă această sarcină specialiștilor (istorici, folcloriști, etnografi, lingviști, germaniști) pentru care culegerea de față reprezintă un bine-venit instrument de lucru.

Sorin Chîțanu

Documente și manuscrise literare, vol. III. Corespondența B. P. Hasdeu—Iulia Hasdeu, ediție publicată, adnotată și comentată de PAUL CORNEA, ELENA PIRU, ROXANA SORESCU, București, Ed. Acad., 1976, 474 p.

Al treilea volum din colecția de *Documente și manuscrise literare*, îngrijită de prof. Paul Cornea și colaboratorii (primul apărut în 1967, al doilea în 1969), are, spre deosebire de celelalte, un caracter unitar, cuprinzând corespondența lui B. P. Hasdeu cu fiică-sa Iulia și, în mai mică măsură, cu soția omonimă, pe întinsul unui deceniu (1878—1888), care definește formația intelectuală a fiicei, drama survenită în familie, preocupările și grijiile fără capăt ale tatălui, mereu constrâns de nevoi bănești și marile-i proiecte științifice, culminând cu tragica stingere a fiicei sale, corespondență revelatoare îndeosebi pentru personalitatea Iuliei Hasdeu: o mare promisiune pentru cultura noastră, frîntă prematur, la numai 19 ani, nu fără a fi dat mai înainte dovezi de excepțională înzestrare. Scrisorile savantului descoperă un cincantener plin de proiecte, obsedat de enorme ambiții. Este epoca în care lucrează la monumentalul dicționar enciclopedic, fără a renunța totuși la celelalte îndeletniciri. „Într-o epocă nouă, care începuse să delimiteze cunoștințele și să profesionalizeze specialiștii pe arii restrînse de competență, el reactualiză, prin polivalența îndeletnicirilor și enciclopedismul de tip *heliadist*, figura cărturarului din faza eroică a începuturilor absolute”, remarcă Paul Cornea, adăugînd că „nici responsabilitățile sociale, nici eroziunea anilor, nici criteriile pozitiviste din ce în ce mai prevalente nu-i îndiguseră neastîmpărul firii și nu-i domoliseră curiozitatea” (p. 15—16). În genere, scrisorile sugerează, în cel-l privește pe savant, „amplarea șantierului, ne edifică asupra scadențelor muncii și a traectului exterior al activității, dar sînt zgîrcite în dezvăluiri curat intelectuale”. Subtilul comentator reține totuși din ele „refuzul filosofiei speculative, înțeleasă ca pură elaborare conceptuală, în afara datelor concrete oferite de științele naturii și a posibilităților obiective de verificare”, refuz în numele căruia eruditul își mărturisea o filosofie ce voia să împace pozitivismul metodologic cu idealismul ontologic, „spiritul” fiind pentru el realitatea ultimă. „Filosofia de astăzi, așa cum a întemeiat-o Auguste Comte și a dezvoltat-o Herbert Spencer — observa Hasdeu — este o sinteză a științelor naturale, într-o strînsă legătură cu anatomia, cu fiziologia, cu patologia. A trecut epoca silogismelor și a speculațiilor curat metafizice, care se reducea la o simplă ceartă pentru cuvinte. Eu nu sînt materialist, preciza savantul, dar sînt spiritualist *experimental*. Orice filosofie, spiritualistă sau materialistă, ba încă și spiritistă, este astăzi și trebuie să fie experimentată” (p. 283—284). Singurătatea la care îl condamnă plecarea soției și a fiicei la Paris îl concentrează întreaga energie în direcția marilor proiecte pe care „meșterul Manole”, urcat pe schele insuficient consolidate prin lucrări anterioare, simțea că nu le va putea duce pînă la capăt. „În lipsa voastră, în cruda singurătate la care sînt osîndit, se confia el, numai contactul zilnic cu spiritul unei înțregi națiuni, numai satisfacțiunea că fac eu singur ceea ce chiar dușmanii mei au recunoscut că nu poate face nimeni, numai aceasta mă scapă de uritul ce mi-ar prăpădi”. După moartea Iuliei, survenită în 1888, savantul se va adînci însă și mai mult în singurătatea, fără să mai aibă, în schimb, satisfacția contactului cu averea spirituală a națiunii „atît elanul patriotic, cît și demonismul romantic își vor irosi curînd puterea incitativă”, observă Paul Cornea (p. 18), subliniind valoarea istorico-literară a volumului, indispensabil pentru oricine s-ar ocupa de personalitatea savantului în deceniul care a urmat războiului de independență, deceniu încheiat cu marea dramă a victiei sale.

Al. Zub

VASILE NETEA, *Pe drumul unității naționale. Studii și evocări*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 278 p.

Se regăsesc și în acest ultim volum semnat de istoricul Vasile Netea, principalele-i obsesii, izvorînd dintr-un puternic atașament față de marile valori ale istoriei și culturii noastre, de data aceasta grupate în jurul ideii de unitate națională. Sînt studii și conferințe rostite de autor în anii din urmă, dar care

trădează neîndoiește preocupări mai vechi relative la ordinea comună a tuturor românilor și la continuitatea lor neîntreruptă pe teritoriul vechii Dacii, la unitatea lor de limbă și de cultură. „Această idee — ne previne autorul — a fost timp de secole ideea fundamentală a tuturor cărturarilor și luptătorilor patrioți din toate țările românești, ea fiind mărturisită pretutindeni“. O întâlnim, în volumul de față, la Dimitrie Cantemir, privit ca precursor al „Școlii ardelenene“; la George Lazăr, a cărui imagine o recompune din contribuțiile mai vechi sau mai noi ale istoriografiei; în „România“ — primul cotidian al poporului nostru, editat la 1838 de Aaron Florian; în manifestele, proclamațiile și epistolele revoluționare de la 1848; la Simion Bărnuțiu, pe care autorul îl așează, evocându-i patriotismul, ideile progresiste, acțiunile revoluționare, alături de Bălcescu și Kogălniceanu, primul înfățișat de altfel în relațiile sale cu cărturarii și luptătorii români din Transilvania; în lupta întreprinsă la 1848 de Avram Iancu, a cărui oglindire în istoriografia română ni se prezintă, alături de geneza marșului său de la 1848; la pașoptistul Ioan Oros alis Rusu, ale cărui memorii ne sînt creionate în contextul epocii; la Al. Vlahuță, abordat sub unghiul legăturilor sale cu Transilvania; la istoricii A. D. Xenopol și N. Iorga, care au fost totodată și luptători activi pentru desăvîrșirea unității noastre de stat; în presa epocii, privită ca una din principalele surse de informație asupra evenimentelor din 1918—1919. O bună informație, adesea nouă, și o expunere clară, sistematică, asigură rezistența acestor noi contribuții istorice, cărora autorul a știut să le sporească utilitatea adăugîndu-le și un indice de nume.

Al. Zub

AL. ZUB, *Vasile Pârvan, 1882—1927. Biobiografie*, București, Ed. științifică și enciclopedică, Ed. militară, 1975, LXXXIV+402 p.+ilustrații.

O nouă contribuție a distinsului istoric ieșean Al. Zub a văzut lumina tiparului, biobiografia lui Vasile Pârvan. Apariția ei răspunde unei evidente necesități. Încercările anterioare în această direcție, meritorii, rămîneau totuși insuficiente. Ele înlesneau accesul la cele mai importante lucrări ale cărturarului, prin prisma cărora era judecat de obicei. Fără îndoială, acestea prezintă un interes deosebit, prin contribuția la dezvoltarea culturii românești și prin reflectarea unor preocupări majore ale savantului. Adesea însă, omul real, în raporturile sale cu mediul, se dezvăluie mai bine nu în manifestările cu larg ecou, ci în unele mai puțin cunoscute. Pe de altă parte, judecarea unei personalități de talia lui Pârvan nu se poate face într-o manieră realistă decît avîndu-i în vedere întreaga operă, ceea ce presupune detaliata cunoaștere a diferitelor ei laturi.

Pentru realizarea necesarului instrument în această privință Al. Zub era cît se poate de indicat. Mai multe studii l-au apropiat de opera cărturarului, căruia i-a recompus efigia într-o lucrare cu caracter monografic. Minuțioase cercetări de arhivă i-au permis nu numai să aducă noi contribuții, ci și să publice un important volum de *Correspondență și acte* ale cărturarului. Excelenta cunoaștere a acestuia se reflectă încă din succinta *Introducere* (p. V—XIX) a volumului, cuprinzînd pagini de interesantă reflecție și îndemnuri la altele. Întînsa *Cronologie* (p. XXX—LXXXIV) nu numai că oferă o detaliată și precisă trecere în revistă a activității lui Pârvan, ci subliniază și importante elemente pentru definirea cărturarului.

Pornind de la experiența oferită de întocmirea lucrărilor similare pentru Kogălniceanu și Xenopol, dar dezvoltînd-o, bibliografia este structurată în funcție de principalele laturi ale activității cărturarului. Prima parte privește *Opera* acestuia (I. Istorie veche, Arheologie; II. Istorie medie și modernă; III. Cursuri, conferințe, opinii didactice; IV. Portrete științifice, evocări; V. Metodologie. Instrumente de lucru; VI. Filosofia culturii și a istoriei; VII. Istorie literară și critică de artă; VIII. Scrieri social-politice; IX. Instituții de știință și cultură; X. Publicații îngrijite; XI. Varia; XII. Proiecte). Cea de a doua parte include *Referințe* la activitatea lui Pârvan (I. Generalități; II. Date cu privire la biografia cărturarului; III. Activitate istoriografică; IV. Preocupări filosofico-literare; V.

Domeniul didactic; VI. Organizarea culturii; VII. Relații externe; călătorii, congrese etc.; VIII. Posteritatea cărturarului; IX. Corespondență și acte publicate; X. Iconografie; XI. Inițiale, pseudonime; XII. Indicații arhivale). Lucrarea are, de asemenea, o importantă *Addenda*, cuprinzând un indice epistolar (a. Corespondență emisă; b. Corespondență primită; c. Referințe epistolare); un indice cronologic de volume și broșuri și un indice de nume. Utilitatea lucrării este sporită de faptul că, în cazul a numeroase lucrări, în afară obșnuitelor elemente bibliografice, se dau importante precizări privind conținutul lor.

Lucrarea lui A. Zub este un instrument de lucru excelent din toate punctele de vedere. Valoarea ei nu se rezumă însă doar la atât. Ea constituie o reală contribuție la cunoașterea lui Pârvan și oferă cercetării nu numai utilul instrument bibliografic, ci și importante sugestii. Cea mai importantă din ele ni se pare aceea, subliniată de autor în Introducere și susținută temeinic de cuprinsul bibliografiei, a necesității „de a recompune efigia cărturarului din totalitatea operei, pentru a evita astfel o perspectivă trunchiată și falsă” (p. VIII). Bibliografia dezvăluie mai limpede și mai convingător locul de seamă pe care l-a avut Pârvan „nu numai în domeniul specialității sale, ci în întreaga istorie culturală a epocii. Fiindcă el n-a fost numai arheolog, epigrafist, preistorician, ci și o personalitate larg comprehensivă, preocupată de o nouă orientare a culturii și societății românești” (p. XVII). Sub acest raport considerăm deosebit de inspirată includerea unui capitol special privind proiectele cărturarului, capitol cu atât mai important în cazul unei activități întreruptă prea devreme, asupra direcțiilor căreia aruncă astfel noi lumini. În același timp, volumul este o invitație la noi cercetări ale unor aspecte particulare. Sînt încă numeroase acelea care — faptul rezultă limpede din compararea operei cărturarului și a lucrărilor care o privesc — necesită o aprofundare, mult înlesnită acum de biobibliografia alcătuită de Al. Zub. În sfîrșit, lucrarea oferă și posibilitatea unei mai bune cunoașteri a epocii, arătîndu-ni-l pe Pârvan ancorat în preocupările acesteia, „gata să răspundă la întrebările ei cele mai grave și să propună soluții” (p. VIII), așa cum o dezvăluie aproape o jumătate a bibliografiei.

Sub multiple raporturi, biobibliografia V. Pârvan se înscrie ca o deosebită reușită. Cu atât mai mult trebuie apreciată munca autorului ei, care și-a jertfit din nou o importantă parte a timpului său, pentru a ajuta ca cercetarea să meargă, în același timp, mai repede și mai temeinic.

V. Cristian

PETRE BĂRBULESCU, *România la Societatea Națiunilor (1929—1939)*, București, Ed. politică, 1975, 443 p.

Lucrarea sus-menționează se înscrie ca unul din studiile cele mai originale și de proporții ample cu privire la activitatea României în cadrul marelui for internațional. Bazată pe date și fapte culese de autor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, colecții de documente, presă și utilizînd și un mare număr de lucrări românești și străine, studiul oglindește acest proces istoric cu aspecte atât de complexe.

Autorul, căutînd să expună cît mai complet și judicios acțiunea desfășurată de statul român în cadrul Societății Națiunilor, a analizat care erau obiectivele generale ale politicii externe românești și resursele întime care au pus în mișcare această politică, dezvăluind legăturile indisolubile dintre aceste obiective și activitatea de la Geneva.

În primul capitol intitulat *Începuturile activității României la Societatea Națiunilor*, care de fapt este și introducere, se face o prezentare sumară a evenimentelor legate de începuturile organizației și, pornind de la coordonatele generale ale politicii externe românești în perioada de după primul război mondial, se prezintă cele mai importante aspecte ale activității României la Societatea Națiunilor în primul deceniu de existență a acesteia, evidențiindu-se tendința de a înlătura pericolul unor conflicte internaționale.

Plecînd de la repercusiunile crizei economice mondiale din anii 1929—1933 asupra relațiilor internaționale și a manifestărilor lor în cadrul Societății Națiunilor, autorul urmărește poziția României față de crizele care au marcat declinul acestei instituții pînă la începutul celui de al doilea război mondial.

Un capitol special este consacrat activității desfășurate de Nicolae Titulescu în calitate de președinte al Adunării Societății Națiunilor — funcție pe care a deținut-o de două ori.

Autorul, după ce tratează poziția României la Societatea Națiunilor în legătură cu agresiunea Japoniei împotriva Chinei (1931—1933), prezintă în capitolul *Consecința dezarmării* (1932—1934) și *poziția României* contradicțiile generate de interesele divergente ale marilor puteri imperialiste, care au dus în cele din urmă la eșauarea conferinței dezarmării. Chiar dacă diplomația românească a susținut, în general, punctul de vedere al diplomației franceze, se precizează că România urmărea în același timp obiectivele sale proprii. Astfel, punctul ei de vedere era acela de a ține seama în orice convenție de dezarmarea specifică situație în care se aflau unele state, între care și România, care, neavînd un potențial economic și industrial dezvoltat, nu au putut să se înarmeze la nivelul care să le asigure propria securitate.

În continuare, în capitolul referitor la Societatea Națiunilor și încercările de creare a securității colective, sînt prezentate împrejurările în care Franța și Uniunea Sovietică au acționat în vederea realizării Pactului oriental și, legat de aceasta, acțiunile în vederea intrării Uniunii Sovietice în Societatea Națiunilor, remarcîndu-se eforturile depuse de Nicolae Titulescu în vederea realizării acestui obiectiv.

Interesele contradictorii ale marilor puteri imperialiste vor duce către curturarea unei regrupări pe arena internațională, iar interesele Italiei fasciste, menajate la început de Anglia și Franța, vor începe să se ciocnească din ce în ce mai puternic cu ale acestora din urmă pe măsură ce Mussolini își va dezvălui adevăratele țeluri expansioniste în Africa. Diplomația românească a avut nu odată o atitudine critică în privința modalităților de organizare a păcii.

Criza renană, declanșată de Germania, care a remilitarizat la 7 martie 1936 zona renană, constituia încă o confirmare a politicii de cedare dusă de Franța și Marea Britanie. România, prin Nicolae Titulescu, și-a manifestat nemulțumirea față de lipsa de fermitate a Consiliului Societății Națiunilor în legătură cu nerespectarea tratatelor de către Germania.

În ultimul capitol, *Societatea Națiunilor în fața ofensivei agresorilor*, se face o prezentare a ultimilor crize internaționale din perioada 1936—1939. Societatea Națiunilor este împinsă tot mai mult către periferia evenimentelor furtunoase care aveau loc pe arena vieții internaționale. Actul final al tragediei de la Geneva se va desfășura în mijlocul indiferenței Marii Britanii și a Franței, pentru care organizația nu mai prezenta importanță, odată ce posibilitățile sale ca instrument de manevră în strategia propriilor interese dispărușeră. Diplomația românească, în general, a acționat cu timiditate, cu teama de a nu crea motive de ripostă din partea statelor imperialiste agresoare.

Concluzia finală a autorului este că Societatea Națiunilor creată în vederea organizării și asigurării păcii în lume, nu s-a putut ridica la înălțimea acestei misiuni datorită unor cauze obiective, între care cea mai importantă a fost problema raportului de forțe din perioada interbelică, cînd imperialismul era dominant în lume și cînd, în consecință, în viața internațională se manifestau din plin contradicțiile proprii acestui sistem.

România a promovat în perioada interbelică o politică — pe plan extern — de menținere și apărare a prevederilor tratatelor de pace, politică care s-a făcut simțită și în activitatea desfășurată la Societatea Națiunilor. Diplomația românească și-a exprimat la Geneva poziția în toate problemele majore dezbătute, uneori în vădită contradicție cu interesele marilor puteri imperialiste și nu de puține ori reprezentanții români au sesizat că divergențele de interese dintre

marile puteri imperialiste au constituit cauza fundamentală a eșuării încercărilor Societății Națiunilor de a găsi răspuns marilor crize care au dus-o la faliment.

Lucrarea, accentuând activitatea diplomatică a României și încadrând-o în contextul relațiilor diplomatice ale forului genevez, constituie o contribuție valoroasă, dovedind o bogată informare și o analiză profundă a chestiunilor tratate.

N. Corlvan

ION CLOPOȚEL, *Amintiri și portrete*, Timișoara, Ed. „Facla”, 1973, 236 p.

Memoralistica, acest „prag al istoriei” (Cf. Mihai Gafița, *Memoralistica — formă a conștiinței active*, în „Luceafărul” din 13.XI.1975, p. 6), care „smulge din actualitate și redă actualității” (E. Lovinescu, *Memorii. 1900—1916*, vol. I, București, 1930, p. 8) fapte și evenimente care au particularitatea de a recompona imaginea atmosferei politice, literare sau culturale a unei anumite perioade, rămâne una dintre principalele surse documentare ce se adresează celui preocupat de cunoașterea trecutului istoric al patriei. Deși odată cu scurgerea vremii, întâmplările și gândurile păstrate în memorie dobândesc alte dimensiuni și semnificații, iar actul transcrierii lor tinde să capete de cele mai multe ori sensul unei operații de reconsiderare, de prelucrare firzie a unor realități intrate deja în istorie, fapt care duce la accentuarea subiectivismului celor mai multe lucrări memorialistice, *amintirile și portretele* în discuție, diverse ca problematică, se constituie într-un volum unitar, al cărui autor și-a propus ca principal punct de vedere — cinstea și respectul adevărului și al oamenilor despre care vorbește. Dintru început, se cuvine a preciza că activitatea și experiența lui Ion Clopoțel conferă memoriilor sale caracterul unui document de viață, care, prin specificul său, așa cum subliniază autorul însuși, n-ar putea fi înlocuit de nici o informație arhivistică oficială, considerată, adeseori, de unii, suficientă oricărei documentări. Dacă ar fi să avem în vedere faptul că Ion Clopoțel se număra, la 1 decembrie 1918, printre delegații cu drept de vot, participanți la Adunarea națională de la Alba Iulia, sau că în timpul unei activități ce acoperă o jumătate de secol a fost îndrumătorul și inițiatorul unor organe de presă oficiale și reviste de prestigiu, adăugind apoi că pe lângă lucrările elaborate, sociologul și publicistul transilvănean s-a afirmat ca un militant cu vederi democratice am avea, credem, destule temeiuri pentru a afirma că memoriile unei asemenea personalități prezintă un deosebit interes documentar, constituind o importantă sursă de informare asupra fizionomiei atât de diversă și complexă a epocii. Spirit analitic prin excelență, Ion Clopoțel ni se relevă, însă, ori de câte ori este nevoie, ca un memorialist capabil de a sintetiza, în câteva fraze, nota distinctivă a unei personalități, a unei reviste, a unei instituții culturale sau caracteristicile spirituale ale unui interval istoric delimitat. Așa, de pilda, portretele unor oameni de cultură, scriitori etc., precum ar fi Octavian Goga, Traian Vuia, Ilarie Chendi, Aurel Lazăr și amintirile despre V. Goldiș, Valeriu Braniște, N. Iorga, Lucian Blaga ș.a. sînt tot atâtea schițe precis conturate, care nu se confundă cu niște simple rememorări de scene trăite cîndva, atîta timp cît amănuntul biografic este însoțit întotdeauna de judecata pertinentă, exprimată direct și cu o nedisimulată sinceritate. Un capitol aparte al cărții este rezervat revistei „Societatea de mîine”, care, în cei 23 de ani de apariție, a reunit în jurul său condeiele unor Gh. Bogdan-Duică, Silviu Dragomir, Ștefan Bezdechi, Ion Iosif Șchiopul etc., impunînd în publicistica românească o orientare progresistă, apreciată și încurajată de presa de stînga a vremii.

Scrise cu responsabilitate și grijă pentru o formă cît mai elevată, amintirile lui Ion Clopoțel pun la dispoziția viitorului monografist noi date în stare să contribuie la reconstituirea adevăratului tablou al unei lumi ce se confundă deja cu istoria, relevîndu-ne, în același timp, trăsăturile definitorii ale memorialistului însuși, implicat direct în desfășurarea faptelor și evenimentelor evocate. Și, dacă

ar fi numai acest din urmă aspect, cartea discutată se justifică a fi una dintre realizările de seamă ale literaturii memorialistice românești, înscrind-se totodată, datorită informației de excepție cuprinsă în paginile sale, printre sursele documentare tot mai des comentate și reclamate în ultimul timp.

Gh. I. Florescu

OLIMPIU MATICHESCU, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Ed. „Dacia”, 1975, 256 p.+19 facs.

După ce, în urmă cu câțiva ani, două lucrări monografice (A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Ed. Dacia, 1972 și Traian Bunesu, *Lupta poporului român împotriva dictatului de la Viena (august 1940)*, București, Ed. politică, 1971) elucidau premisele, conținutul, semnificația și consecințele dictatului de la Viena, volumul de față ne propune un alt unghi de abordare, impus dealtfel de necesitatea unei investigații ce promitea a evidenția noi aspecte ale temei în discuție. Fără a schimba datele problemei, ci modificând doar perspectiva analizei, cercetarea întreprinsă de O. Matichescu, pe lângă faptul că valorifică informațiile oferite de diverse surse documentare mai puțin folosite în lucrările anterioare, are meritul de a formula unele judecăți care contribuie la descifrarea ansamblului de evenimente în centrul cărora se situează „arbitrajul” germano-italian. Aducând mărturie elocvente, care demonstrează că solidaritatea opiniei publice internaționale cu lupta generală a poporului român n-a reprezentat un act conjunctural, determinat doar de avansarea presiunilor diplomatice care au dus la inițierea negocierilor româno-ungare, premergătoare semnării „documentului” final, autorul relevă că poziția afișată de România, pe planul vieții politice internaționale, față de ascensiunea fascismului și accentuarea tendințelor revizioniste horthyste, a fost remarcată și apreciată de la început de opinia publică din diferite țări ale lumii. Personalități de stat și politice dintre cele mai remarcabile, diplomați, oameni de știință, ziariști etc. din Europa, Asia și America s-au ridicat cu consecvență împotriva oricăror intenții revizioniste, susținând de fiecare dată că Transilvania este un străvechi teritoriu românesc. Pe măsură ce evoluția situației internaționale accentua procesul izolării diplomatice a României și marea pericolul subjugării economice și politice de către Germania hitleristă, acțiunile antifasciste ale celor mai largi mase de oameni ai muncii au crescut, salutate fiind de opinia publică democratică și antifascistă din străinătate, care-și manifesta și în acest fel dezacordul față de politica revizionistă și implicațiile care decurgeau de aici pentru pacea popoarelor. Urmărind, odată cu creșterea pericolului dezmembrării teritoriale, accentuat de amplasarea propagandei horthyste, străină sentimentelor poporului ungar, și cursul evenimentelor interne, autorul remarcă faptul că la începutul anului 1940 cadrul internațional al mișcării de sprijin și de soliditate cu poporul român s-a lărgit, astfel încât, după impunerea dictatului de la Viena, opinia publică s-a pronunțat cu hotărâre împotriva măsurilor arbitrare adoptate în capitala Austriei, declarând că nu le va recunoaște, indiferent care va fi evoluția ulterioară a evenimentelor. Totodată, majoritatea comentatorilor de presă sau a oamenilor politici care au făcut declarații referitoare la dictatul de la Viena s-au ridicat cu hotărâre împotriva acelor care încercau să acrediteze ideea că Ungaria și România s-ar fi adresat puterilor Axei în vederea adoptării unei sentințe de arbitraj, caracterizând aceste denaturări drept „cea mai sfruntată sfidare a bunului simț” (p. 135). În lucrare este discutată poziția opiniei publice internaționale față de dictatul de la Viena până în momentul eliberării teritoriului smuls României și predat Ungariei, atunci când, în circumstanțele noii conjuncturi internaționale, se recunoștea în unanimitate că anularea „arbitrajului” germano-italian era o chestiune românească, ce depindea, exclusiv, de voință și lupta poporului român.

Folosind articole, extrase, note informative, interviuri, etc., publicate de presa internațională a vremii sau transmise de diverse posturi de radio, O. Matichescu

extinde aria ultimelor cercetări, lărgind în același timp sfera de informare asupra cadrului general extern în care poporul român a luptat împotriva acelor care au încercat să-i încalce suveranitatea și integritatea națională. Alăturându-se lucrărilor amintite, cartea de față se înscrie printre acele realizări ale istoriografiei actuale menite a contribui la clarificarea unor importante probleme de istorie contemporană românească.

Gh. I. Florescu

JANET ZIEGLER, *World War II: Books in English, 1945—65*, Compiled by. ., Stanford, Hoover Institution Press (Stanford University — California), 1971, 223 p.

În ultimii ani, producția de carte consacrată „conflagrației secolului” dintre 1939 și 1945 este de-a dreptul derutantă: după unele aprecieri, minimale, în lume se publică anual peste 15 000 de monografii, sinteze, studii, articole și diverse alte materiale despre istoria celui de-al doilea război mondial. În atare condiții a ajuns să constituie o problemă extrem de complicată nu parcurgerea (practic imposibilă) a acestei imense literaturi istoriografice, ci chiar inventarierea titlurilor diferitelor contribuții apărute într-o zonă sau alta de pe glob. Această situație face ca orice bibliografie — internațională sau națională — să fie de mare folos istoricilor. Iată de ce, după bibliografiile de largă circulație editate de A.B.C.—Clio din Santa Barbara, de Institutul de istorie contemporană universală din München, de „Revue d'histoire de la Deuxième Guerre mondiale” (Paris) sau de Henri Michel și colaboratorii (cf. *Les Deux Guerres mondiales*, 1964), cartea alcătuită de Janet Ziegler se impune în mod deosebit atenției specialiștilor. Dacă nu ne înșelăm, avem în față cea mai cuprinzătoare bibliografie (a publicațiilor apărute în limba engleză, bineînțeles) a celui de-al doilea război mondial. O spune și numărul impresionant de titluri înregistrate (4 519), după un plan tematic bine conceput, din care reproducem denumirile marilor capitole: § I) *Lucrări generale* (titlurile 1—179); § II) *Preludiul războiului: Originile și izbucnirea lui* (180—225); § III) *Aspecte militare ale războiului* (226—2 892); § IV) *Aspecte politice ale războiului* (2 893—3 574); § V) *Aspecte economice și legale ale războiului* (3 575—3 771); § VI) *Impactul social al războiului* (3 772—4 445); § VII) *Poziții fărîlilor neutre* (4 446—4 453); § VIII) *Judecarea crimelor de război* (4 454—4 519). La sfîrșit, lucrarea cuprinde un index al autorilor care înlesnește considerabil consultarea bibliografiei. Este regretabil faptul că Ziegler a reținut, cu o singură excepție (cf. § III/D/f *Balkanii*, pozițiile 1 616—1 622, pp. 70—71), prea puține cărți despre rolul și locul României în al doilea război mondial. Exceptînd această obiecțiune, putem aprecia cu toată certitudinea că bibliografia în discuție se recomandă ca un instrument de lucru absolut indispensabil tuturor specialiștilor în istoria conflagrației dintre 1939 și 1945 și ca o reușită deplină a genului.

Gh. Buzatu

*. *Les relations franco-britanniques de 1935 à 1939*, Paris, Éditions C.N.R.S. 1975, 440 p.

Așa după cum precizează în *Prefață* (pp. 11—12) prestigiosul istoric francez Henri Michel, președintele cunoscutului *Comité International d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale* și director la *Centre National de la Recherche Scientifique*, volumul reunește mai multe rapoarte prezentate la un colocvii franco-britanic, organizat în comun de către *Comité d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale* din Franța și un organism corespunzător din Anglia, la Londra (18—21 octombrie 1971) și Paris (25—29 septembrie 1972). La colocvii, desfășurat într-un cadru „strict închis”, au participat numeroși specialiști de renume mondial din

ambele țări (Pierre Ronouvin — membru al Institutului Franței, J.-B. Duroselle — profesor la Universitatea din Paris, Henri Michel, Allan Bullock — vice-cancelar al Universității Oxford, F. W. Deakin — președintele Comitetului britanic pentru Istoria celui de-al doilea război mondial, Seton-Watson — profesor la Universitatea din Londra ș.a.), rapoartele fiind redactate și cunoscute în prealabil, pentru fiecare temă desemnându-se câte un specialist francez și unul britanic, care au avut acces la „toată” documentația existentă într-o țară sau alta. Pentru editarea cititorului, vom enumera titlurile rapoartelor cuprinse în volum: *Relațiile franco-engleze, 1935—1939* (Pierre Renouvin); *Franța, Marea Britanie și țările balcanice din 1936 pînă în 1939* (J. M. d'Hoop); *Politica anglo-franceză în legătură cu sud-estul Europei, 1936—1939* (F. W. Deakin); *Conversațiile de stat-major anglo-franceze, 1938—1939* (P. N. Buckley și colaboratori); *Conversațiile militare franco-britanice, 1935—1938* (Ph. Masson); *Conversațiile din anul 1939 asupra cooperării franco-britanice în timp de război* (P. Le Goyet); *Aviația în prolețele franco-britanice din 1935 pînă în 1939* (P. Fridenson și J. Lecuir); *Colaborarea economică anglo-franceză pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial* (M. Gowing); *Relațiile economice franco-britanice în ajunul celui de-al doilea război mondial* (P. Le Goyet); *Anglia și negocierile anglo-francoruse din 1939* (R. Wheatley); *Frontul Popular și U.R.S.S.* (Henri Michel); *Influența politicii interne asupra politicii externe a Franței. Exemplul anilor 1938 și 1939* (J.-B. Duroselle); *Politica internă britanică și intrarea în război. Note pentru o discuție* (D. C. Watt); *Colaborarea economică anglo-franceză înaintea celui de-al doilea război mondial: petrolul și cărbunele* (M. Gowing); *Anglia, Franța și problema italiană, 1937—1939* (D. C. Watt); *Relațiile Marii Britanii și ale Franței cu Italia în 1938—1939* (P. Renouvin); *Teatrul de operațiuni din nord-est* (P. Le Goyet); *Politica strategică franco-britanică, 1939* (B. R. Neave-Hill); *Forțele și slăbiciunile conversațiilor aeriene franco-britanice* (P. Fridenson); *Aviația în cadrul conversațiilor franco-britanice în legătură cu teatrul de operații din nord-est* (E. R. Haslam); *Franța, Marea Britanie și Polonia, martie-august 1939* (Henri Michel); *Considerații asupra negocierilor anglo-franco-sovietice din 1939* (J. Laloy); *Raport general prezentat la ședința de închidere a colocviului din 28 septembrie 1972* (P. Renouvin).

Problematica rapoartelor prezentate în cadrul colocviului a fost, așadar, extrem de variată. Semnele de întrebare erau (iar unele continuă să persiste) și ele extrem de numeroase, astfel că misiunile raportorilor nu au fost deloc de îndoielnic. Vom încerca să informăm pe cititor asupra „acordului” realizat în unele direcții între istoricii francezi și britanici, și anume:

1) *Politica anglo-franceză în sud-estul Europei (inclusiv România) între 1936 și 1939*: J.M. d'Hoop distinge mai multe faze: ante-München, post-München și martie-august 1939. În prima fază nu a existat un acord de colaborare franco-britanică în sud-estul Europei (p. 55). După 29/30 septembrie 1938, Londra și Parisul studiază posibilitatea unei apărări comune față de Germania, dar sud-estul european nu a intrat în discuție (p. 56); mai mult, *Foreign Office*-ul a preconizat, la un moment dat (I.XI.1938), că predominanța Reichului în această zonă ar fi fost „inevitabilă”; Parisul, care tot timpul a păstrat „o poziție echivocă”, pare să se fi resemnat și apropiat acestui punct de vedere (p. 57). După „criza din martie” 1939, politica de conciliere fiind înmormintată, Londra și Parisul se preocupă, din contra, îndeaproape și în comun de salvagardarea sud-estului european (p. 57 și urm.). Explicațiile furnizate de J.M.d'Hoop sînt întărite de materialele inedite pe care-și întemeiază raportul istoricul britanic F. W. Deakin (pp. 63—90).

2) *Abandonarea politicii müncheneze de către Marea Britanie și Franța*: În această direcție s-a ajuns la un acord unanim, Pierre Renouvin (pp. 45, 419), J.-M.d'Hoop (p. 57—58), F. W. Deakin (p. 78—80), colonelul P. Le Goyet (p. 128), Ronald Wheatley (p. 201), Henri Michel (p. 387) ș.a. atestînd indubitabil că reorientarea sau „marea cotitură” a politicii anglo-franceze s-a produs în cursul crizei din martie 1939 deschisă de intrarea *Wehrmacht*-ului nazist la Praga.

3) *Rolul României în abandonarea politicii müncheneze*: Rapoartele incluse în volum vin să confirme definitiv în ce grad unele evenimente internaționale

din primăvara anului 1939 în care a fost implicată și țara noastră au condus iremediabil la sfârșitul politicii de „conciliere” a guvernelor Chamberlain și Daladier. Astfel, ocuparea Pragăi a deschis sigur „criza din martie” 1939, însă reacția, reorientarea Londrei și Parisului nu au survenit spontan, ci după mai multe zeci de ore, mai precis *după ce* ministrul român acreditat în Anglia, Viorel Virgil Tilea, a înștiințat *Foreign Office*-ul că Germania ar fi prezentat un ultimatum Bucureștilor. Vestea a avut, confirmă Pierre Renouvin, Henri Michel (p. 387), J.-M.d'Hoop (p. 57—58) și F. W. Deakin (p. 79), un efect catalizator: Londra și Parisul au intrat imediat în alertă și au inițiat negocieri pentru apărarea României care, apoi extinzându-se, au condus la cunoscutele tratative tripartite angio-franco-sovietice care, dacă ar fi reușit, ar fi putut preîntîmpina izbucnirea conflagrației mondiale din 1939—1945 (cf. R. Wheatley, pp. 201—213; J. Laloy, pp. 403—413). Despre toate aceste mutații, Henri Michel consemnează lapidar: „Chamberlain s-ar fi resemnat poate la noua lovitură germană asupra Pragăi, atît de neașteptată; pare că, timp de trei zile, s-a gîndit să-și limiteze reacția la un protest. Dar, la 17 martie (în fapt la 18.3.1939 — n.ns.), agenția *Reuter* anunță un ultimatum economic german prezentat României, pretinzînd ca aceasta să cedeze Reichului tot petrolul și toate produsele alimentare pe care ea le poate exporta. Pe moment, Chamberlain decise să acorde *garanția* Marii Britanii României și Poloniei — aceasta în ciuda dezmințirii știrii despre ultimatum și a refuzului anunțat de prima țară de a primi orice garanție exprimată și a rețențelor celeilalte țări” (p. 387).

Prin ținuta științifică a materialelor cuprinse și prin valoarea (și cantitatea) documentelor inedite utilizate, volumul examinat se înscrie ca o contribuție cu totul remarcabilă în bogata literatură consacrată relațiilor internaționale din ajunul „conflagrației secolului” dintre 1939 și 1945.

Gh. Buzatu

E. M. ROBERTSON (edited by), *The Origins of the Second World War. Historical Interpretations*, London—Basingstoke—New York—Dublin—Melbourne—Johannesburg—Madras, Macmillan—St. Martin's Press, First Edition 1971, Reprinted 1973, 312 p.

Esmonde M. Robertson, profesor de istorie la Universitatea din Londra și autorul unei solide lucrări mai vechi (cf. *Hitler's Pre-war Policy and Military Plans*, London, 1963), s-a dovedit deosebit de inspirat hotărîndu-se să înglobeze în acest volum mai multe studii apărute anterior în legătură cu diverse aspecte ale problematicii *originilor* ultimei conflagrații mondiale; istoriografia războiului (T. D. Williams, pp. 36—64) și cercetările vest-germane despre cel de-al III-lea Reich (J. Joll, pp. 65—82); rolul lui Hitler în declanșarea ostilităților din 1939 (H. W. Koch și Alan Bullock, pp. 158—188 și 189—224); agresiunea Japoniei în Pacific (Akira Iriye, pp. 243—261, 262—271); pactul secret Laval—Mussolini din 1935 (D. C. Watt, pp. 225—242) sau raidul de la Pearl Harbor și isoriciile „revizionisti” (R. H. Ferrell, pp. 272—292). Asupra tuturor studiilor incluse în volumul ce-l coordonează Robertson întreprinde, într-o vastă *Introducere* (pp. 1—35), un util tur de orizont. Piese de greutate ale cărții le reprezintă însă considerațiile lui H. R. Trevor-Roper, T. W. Masson și C. Robert Cole asupra lucrării *The Origins of the Second World War* (London, H. Hamilton, 1961), datorată profesorului A.J.P. Taylor, unul dintre marii istorici ai secolului nostru, supranumit și „copilul minune” al istoriografiei britanice contemporane. Despre cartea menționată a lui Taylor s-a scris, în cei 15 ani de la apariție, foarte mult — poate că tot atît de mult ca despre *memoriile* lui Churchill, Eisenhower, Montgomery, de Gaulle —, însă, cu siguranță, controversale la care ea a dat naștere sînt infinite: mai numeroase decît în cazul oricărei alte lucrări tratînd istoricul conflagrației secolului. De îndată după 1961, o seamă de istorici britanici și străini (vezi în volum intervențiile lui H. R. Trevor-Roper, T. W. Masson și C. Robert Cole) s-au grăbit să-și exprime dezacordul față de unele dintre aserțiunile lui Taylor.

acesta a ripostat (vezi, de pildă, pp. 136—141) și dezbateră în jurul *Originilor...* a căpătat amploare și culoare, fiind, și nu în ultimul rând, plină de foloase, prin aceea că a îngăduit expunerea unor noi puncte de vedere, argumentate adesea cu documente de arhivă. Care este însă așertiunea de bază a lui Taylor? Una singură, pe care o prezintă gradual și, trebuie să recunoaștem, documentat și convingător în ale sale *Origini...*, și anume că cel de-al doilea război mondial ar fi rezultat de pe urma unor *neînțelegeri (misunderstandings)*, *greșeli (mistakes)* sau *modele tradiționale (traditional patterns)* ale oamenilor de stat din 1939 și pentru care nimenea nu poate fi blamat. Ei bine, tocmai asupra acestui punct de vedere colegii lui Taylor nu au căzut de acord, iar tuturor demonstrațiilor lor strălucitul istoric englez le răspunde cu două întrebări: „De ce Hitler a invadat Polonia atunci când a făcut-o? de ce Marea Britanie și Franța au declarat război Germaniei?” (p. 141).

Iată, așadar, numeroase motive ce îndeamnă pe cititor să consulte cartea îngrijită de Robertson, mai ales că, în ultima parte (pp. 295—302), poate afla și o bibliografie extrem de bogată cuprinzând studiile de bază, mai vechi sau mai recente, consacrate unei probleme atât de controversate cum este cea a stabilirii cauzelor și responsabilităților pentru izbucnirea războiului mondial dintre 1939 și 1945.

Gh. Buzatu

HENRI MICHEL, *La guerre de l'ombre. La Résistance en Europe*, Paris, Éditions Bernard Grasset, 1970, 420 p.

Autorul lucrării, Henri Michel, se prezintă cu o carte de vizită impresionantă. După ce a editat *Les idées politiques et sociales de la Résistance* (în colaborare cu B. Mirkine-Gutzévitch, 1954), *Les courants de pensée de la Résistance* (1962), *Bibliographie critique de la Résistance* (1964), îndeosebi *La Seconde Guerre mondiale* (2 vol., 1968—1969) și numeroase alte volume și articole despre anii 1939—1945, prin *La guerre de l'ombre...* istoricul francez își consolidează prestigiul de eminent cercetător al celui de-al doilea război mondial și de cel mai bun specialist, pe plan mondial, al rezistenței antifasciste europene. Structura cărții în discuție atestă că autorul s-a preocupat și a reușit să îmbrățișeze *totalitatea* problemelor fundamentale, și nu numai atâtea, ale fenomenului investigat: o *Introducere*, cinci părți (§ I/ *Entre l'occupant et l'Allié*, pp. 21—74; § II/ *Naissance et organisation de la clandestinité*, pp. 75—142; § III/ *Les composantes de la Résistance*, pp. 143—209; § IV/ *Un combat aux cents actes divers*, pp. 211—280; § V/ *L'armée de l'ombre*, pp. 281—374), o încheiere, anexe, tabele sinoptice și un index. În acest context, lui Henri Michel nu-i scapă atenției aspectele privind extinderea dominației germane și făurirea „Europei lui Hitler”, colaboraționismul, apariția organizațiilor clandestine interne, rezistența „exterioară”, „mișcările” și „rețelele” clandestine, „componentele” rezistenței (clase și grupe sociale, partidele politice, sindicatele, biserica etc.), mijloacele și metodele de acțiune (rezistența „pasivă” și cea „administrativă”, sabotajele, atentatele și grevele, comploturile), acțiunile de partizani, „statele clandestine” și, în sfârșit, insurecțiile naționale, triumful și consecințele acestora. Pentru cititorul român, cel mai mare interes îl prezintă, desigur, considerațiile autorului pe marginea evenimentelor din țara noastră între 1939 și 1945. Detalii în această privință se pot afla în subcapitolul consacrat statelor satelite (p. 46—48), din care reținem această caracterizare a regimurilor politice existente între 1940 și 1944 în respectivele state: „Toate... își conservau atributele suveranității; ele legiferau, ele administrau, ele dispuneau de o armată și de o poliție, ele se bucurau de o reprezentare diplomatică în străinătate; ca urmare, ele inspirau încredere supușilor lor în măsura că nemții se îndoaiau uneori de ele — de generali francezi mai ales. În fapt, naștii știau să se asigure contra oricărui risc; ei își rezervaseră mijloace de presiune irezistibile...” (p. 47—48). În alt loc din lucrare, mai precis în capitolul privind insurecțiile naționale, Henri Michel stăruie asupra memorabilelor evenimente din August 1944 din România (p. 342). Specificând că insurecția, cum a și fost în

realitate, „a surprins pe nemți”, Michel menționează că în vreme ce regele a dorit să trateze cu naștii retragerea lor, „comuniștii însă, ca și unități ale armatei române, atacară detașamentele inamice (germane — n.ns.), ocupară punctele vitale ale Capitalei; insurecția cîștigă toată România, mai multe mii de soldați germani sînt capturați. Rușii sosesc la București în 28 august, cînd orașul era eliberat...” (p. 342). Despre însemnătatea cîștigării României aflăm, de asemenea, aprecieri la care subscrîm integral: semnificația „revirimentului” României — scrie Michel — a fost „mare pentru Aliați căci, dintr-o lovitură, germanii pierduseră resurse de un interes vital — petrolul mai cu seamă — și drumul Europei Centrale se deschise, în toată lărgimea lui, Armatei Roșii, la sud de Carpați” (p. 343).

În concluzie, *La guerre de l'ombre...* reprezintă o sinteză de excepție asupra fenomenului abordat, o lucrare la care toți specialiștii care vor investiga în viitor situația Europei între 1939 și 1945 vor trebui să apeleze în mod obligatoriu, nu numai pentru a se informa, ci și pentru a afla interesante sugestii, deschizi-toare de noi orizonturi istoriografice.

Gh. Buzatu

General-maior EUGEN BANTEA, *Insurecția română în Jurnalul de război al Grupului de armate german „Ucraina de sud”*, București, Ed. militară, 1974, 203 p.

Lucrarea generalului Eugen Bantea, susținută (într-o formă ceva mai vastă) și ca teză de doctorat în cadrul Universității „Al. I. Cuza” din Iași, valorifică integral, pentru prima dată în istoriografia mondială, un izvor de excepțională însemnătate pentru cunoașterea situației din România în anul crucial 1944: „Jurnalul de război” (*Kriegstagebuch — K.T.B.*) al Grupului de armate germane „Ucraina de sud”. În august 1944, Grupul respectiv, comandat de general-colonelul Hans Friessner și reunind în special armate germane (6 și 8) și, pînă la 23 august, române (3 și 4), era dispus pe aliniamentul Kutu (Polonia) — Pașcani — Iași — Dubăsari — Nistru — Marea Neagră, fiind implicat după 20 august, cînd Fronturile 2 și 3 ucrainene, din partea opusă, au trecut la ofensivă în marea operație Iași — Chișinău, iar, după declanșarea insurecției soldată cu retragerea cvasi-automată a României din Axă, în evenimentele militare și politice de pe teritoriul țării noastre. Astfel, atît dispoziția în teren cît și gradul înalt de implicare în desfășurarea faptelor din 1944 fac din *K.T.B.-ul* Grupului de armate „Ucraina de sud” un izvor de prima mînă pentru studierea perioadei insurecționale (23—31 august 1944). De remarcat că, în urma prăbușirii Reichului nazist, în 1945, acest *K.T.B.* a avut soarta celorlalte numeroase arhive politice, militare economice și diplomatice germane care au fost capturate de americani, transportate în S.U.A. și depozitate lîngă Washington (Alexandria), folosirea lor fiind îngăduită abia ulterior. În acel moment, Arhivele Statului din București s-au preocupat de executarea unor microfilme de pe toate documentele germane aflate la Alexandria și care privesc istoria României; așa se face că, între numeroase alte acte privind istoria celui de-al doilea război mondial (și nu numai atîtu), cercetătorul român dispune astăzi în țară de prețiosul jurnal al Grupului de armate al lui Friessner, microfilmul acestuia aflîndu-se la A.S.B., unde, dealtfel, l-a consultat și generalul Bantea.

Revenind la lucrarea generalului Bantea, lucrare ce în ciuda proporțiilor modeste (152 pagini textul român+rezumate în limbile engleză, franceză și rusă), cuprinde o analiză temeinică și de largă respirație a principalului izvor utilizat, trebuie să subliniem compartimentarea extrem de judicioasă a materiei tratate, fapt ce permite autorului o evidențiere precisă a marilor probleme abordate. În cadrul arătat, generalul Bantea stabilește clar rolul insurecției din August 1944 pentru desfășurarea ultimei faze al celui de-al doilea război mondial („o acțiune

de mare nivel strategic, cu impact pe o arie continentală considerabilă" — p. 12), ponderea mai mult decât însemnată a informațiilor inserate în *K.T.B.* referitoare la faptele din România (p. 14 și urm.), surprinderea completă a naziștilor de către acțiunile românilor după 23 August 1944 (p. 20 și urm.) și reacția lor (p. 37 și urm.), efectele insurecției asupra operațiunilor militare de pe teritoriile României (p. 87 și urm.) și ale unor state vecine (p. 144 și urm.).

Subliniind încă odată valoarea științifică deosebită a cărții generalului Eugen Bantea, nu putem să nu formulăm și unele sugestii: 1) fiind vorba de un examen al unei surse naziste, credem că ar fi fost utilă tipărirea în primul rând a unui rezumat în limba germană; 2) analiza *K.T.B.*-ului al Grupului de armate „Ucraina de sud” permite relevarea unor fapte și degajarea unor concluzii de maximă însemnatate pentru istoria României, dar credem că ar fi un câștig valoric deosebit dacă datele din jurnal ar fi corelate cu acelea, de multe ori mai semnificative și mai bogate, din *anexe*, care, de asemenea, se află la A.S.B.; 3) atât pentru autor cât și pentru cititor ar fi fost preferabil ca textul examinat din *K.T.B.* să fi fost anexat lucrării, mai ales că nu ar fi necesitat un spațiu prea mare.

Gh. Buzatu

SIR LLEWELLYN WOODWARD, *British Foreign Policy in the Second World War*, volume III, London, H.M.S.O., 1971, 620 p.

Nimeni nu era mai indicat ca Sir Llewellyn Woodward să întocmească și să publice o istorie a politicii externe a Marii Britanii în anii conflagrației secolului dintre 1939 și 1945. Împreună cu Rohan Butler, Woodward a fost ani de-a rândul editorul impresionantelor colecții oficiale de acte diplomatice britanice datînd din perioada 1919—1939 și care continuă să se tipărească în mai multe zeci de tomuri (cf. *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939*, London, seriile I—III, H.M.S.O., 1946). Woodward a fost, apoi, unul dintre puținii (și fericiții) istorici care au avut posibilitatea să investigheze arhivele londoneze (mai ales *Cabinet Office*, *Foreign Office* și alte departamente) cuprinzînd materiale din vremea ultimului război mondial, ceea ce i-a permis să ridice o masivă lucrare privind politica externă a Angliei între 1939 și 1945. Din textul primar, alcătuit exclusiv pentru „uzul oficial”, autorului nu i s-a îngăduit inițial decât să publice, în urmă cu vreo 14 ani, o „sinteză” (cf. *History of British Foreign Policy in the Second World War*, London, H.M.S.O., 1962). Abia în 1970 s-a început tipărirea integrală a lucrării, care cuprinde cinci volume, dispuse după următorul plan:

Volumul I: De la invazia Germaniei în Polonia (1 septembrie 1939) pînă la atacarea U.R.S.S. de către Hitler (22 iunie 1941).

Volumul II: Relațiile anglo-sovietice (22 iunie 1941 — sfîrșitul anului 1943); relațiile anglo-nipone pînă în decembrie 1941; relațiile anglo-franceze (1941 — toamnă anului 1943); relațiile anglo-italiene (1943—1944); tentativele germane pentru o pace separată; Charta Atlanticului și Declarația Națiunilor Unite.

Volumul III: Relațiile anglo-americane și Franța (noiembrie 1943 — iunie 1944); administrația civilă în Franța și relațiile anglo-franceze (ianuarie—august 1945); relațiile anglo-sovietice (ianuarie 1944—iulie 1945); Anglia și relațiile sovieto-polone (ianuarie 1944—iulie 1945); politica Angliei față de Iugoslavia (1941—iunie 1945); politica Angliei față de Grecia (aprilie 1941 — august 1945); relațiile anglo-italiene (iunie 1944 — iulie 1945).

Volumul IV: Relațiile Angliei cu țările neutre și cele din Orientul Apropiat și Mijlociu; relațiile anglo-chineze (1939—august 1945).

Volumul V: Politica Angliei pentru organizarea lumii postbelice (în special conferințele internaționale de la Quebec, Moscova, Teheran, Yalta și Potsdam, precum și conferința Națiunilor Unite de la San Francisco din primăvara anului 1945).

Fiecare dintre volume poartă o semnificativă (și prevăzătoare) specificare a editorului (oficial), în sensul că autorul a putut consulta nestînjenit toate documentele oficiale existente și că el singur „răspunde” pentru punctele de vedere exprimate în lucrare.

Dat fiind că, în linii mari, cuprinsul volumului al III-lea este acum cunoscut cititorului, ne propunem, în continuare, să-i reținem atenția asupra unor informații privitoare la România anului 1944.

Trebuie să subliniem, dintru început, că diverse relatări se află dispersate în tot volumul, dar că știri compacte aflăm numai în cuprinsul capitolului al XXXVIII-lea (*Relațiile anglo-sovietice, ianuarie-octombrie 1944*), și anume în subcapitolele III, V și VI (pp. 115—123, 131—146 și 146—153). Tema centrală a subcapitolelor menționate o constituie divizarea Europei de către marile puteri aliate în așa-zisele „zone de interese” către ultima parte a războiului mondial. Cercetător conștiincios, Woodward numai expune faptele și aceasta în baza unor probe irefutabile, comentariile lipsind cu totul din lucrare. De un mare interes sînt informațiile de care dispunea, în anii 1943/44, cabinetul britanic despre tratativele României în vederea desprinderii de Axă (pp. 136—137). Dacă lucrurile au rămas în stadiul cunoscut, apreciază Woodward, totul s-a datorat mareșalului Antonescu, care — fiind „complet sub controlul german” — s-a opus reorientării țării noastre în război (p. 137). Ieșirea României din Axă și intrarea ei în tabăra Națiunilor Unite s-au produs numai în urma declanșării insurecției victorioase din August 1944 (p. 137—138). În ceea ce privește situația din România după victoria insurecției, informațiile furnizate de Woodward sînt, de regulă, sărace (p. 559 și urm.).

Desprindem, din cele consemnate, că, în ciuda caracterului său oficial, lucrarea lui Woodward se menține în limitele celei mai depline obiectivități, fapt care, împreună cu masa enormă de documente inedite ce o valorifică, o situează în rîndul studiilor fundamentale de istorie a Angliei, în special, și a celui de-al doilea război mondial în general.

Gh. Buzatu

RICHARD DEACON, *A History of the British Secret Service*, London, Frederick Muller Ltd., 1969, 440 p.

Nimic nu este mai dificil — mărturisește Richard Deacon într-o inspirată *Introducere* (pp. 1—7) — decît să întocmești istoria unui serviciu de spionaj. Și aceasta dacă se are mai ales în vedere faptul că trebuie să cercetezi, cum o face Deacon, trecutul rețelelor de informații britanice, atît de bogat și faimos grație unor „recorduri” unice în materie. În baza unei temeinice documentări (cf. bibliografia de bază, pp. 430—431), autorul reușește să depășească în chip strălucit toate impedimentele (și prejudecățile), oferindu-ne o lucrare temeinică și de cel mai mare (și explicabil) interes. Ce am putea reține din cartea lui Deacon? Prima și cea mai de seamă constatare este legată de înseși „surprizele” pe care ni le rezervă autorul în urma *reanalizării* unor celebre dosare din domeniul spionajului britanic, și anume: că, drept ripostă la activitatea diplomaților străini acreditați la Londra, în Anglia au cunoscut un avînt neobișnuit spionajul și contraspionajul, astfel că regele Henry VII (1485—1509) dispunea de un veritabil corp de informatori ce-i comunica toate acțiunile opozanților; că în decursul epocii elizabetane (1558—1603) serviciul de informații, mulțumită indeosebi lui Sir Francis Walsingham, reușește să acopere mai toată Europa cu agenți, printre aceștia figurînd și celebrul dramaturg Christopher Marlowe; că la începutul secolului al XVIII-lea printre membrii activi ai biroului secret londonez s-a aflat însuși Daniel Defoe, creatorul lui Robinson Crusoe; că, în fine, la 1815 în cursul bătăliei de la Waterloo Wellington a beneficiat în mod serios de avantajul unor informații „scurse” de la ministerul de război din Paris. Sub raport informativ, cartea lui Deacon constituie un îndreptar prețios între numeroasele inițiale sub care se ascund — de secole — principalele organisme de spionaj insulare: De la Walsingham și pînă la începutul seco-

lului al XIX-lea activitatea de spionaj, rămânând sub controlul cabinetului londonez, a revenit „Serviciului secret britanic” (*British Secret Service*). Din anul 1844, acesta mai este denumit și *British Intelligence Service*, pentru ca, la sfârșitul veacului trecut, să apară noi centrale: *Military Intelligence Service* (1873) pe lângă Ministerul de război și *Naval Intelligence Service* (1887), pe lângă Amiralitate; ambele au fost, nu peste mult timp, reorganizate, astfel că din anul 1909 Ministerul de război dispune de *Military Office 5*, rebotezat apoi *Military Intelligence 5 (M.I.5)*, iar Amiralitatea, din 1911, de *Military Intelligence 6 (M.I.6)*. Tot la începutul secolului, în cadrul *Scotland Yard*-ului s-a creat o secție specială de contraspionaj (*Special Branch*), de către Sir Basil Thompson. Dintre toate serviciile amintite, unul și-a câștigat o reputație mondială: este vorba de *M.I.6* care nu este altul decât *Intelligence Service*-ul (*I.S.*)!

O bună parte din lucrare (pp. 283—387) este consacrată unor evenimente din cursul celui de-al doilea război mondial, predilecția autorului mergând spre activitatea *S.O.E.*, misiunea lui Hess, susținerea rezistenței franceze din interior, enigma lui Rudolf Roessler și rolurile unor femei în lupta „invizibilă” dintre 1939 și 1945. În legătură cu misterul existent în jurul lui Roessler (alias „Lucy”), antifascist german stabilit în Elveția și care între 1941 și 1943/44 a furnizat cele mai complete informații Kremlinului despre intențiile lui Hitler pe frontul de Est, Deacon se pronunță ferm, și nu avem nici un temei să-l contrazicem, că „Lucy” a fost un „instrument” folosit de *I.S.*-ul britanic interesat profund în eșecul Berlinului (p. 359). Richard Deacon rupe vâlul și în jurul unei agente secrete — supranumită și *Mata-Hari* a celui de-al doilea război mondial — implicată în înfrângerea cauzată italienilor la Matapan (28 martie 1941) de către britanici, „Cynthia”, căreia-i aflăm acum, pentru prima dată, numele adevărat: Amy Thorpe Pack (pp. 333—335). De cel mai mare interes sînt precizările lui Deacon referitoare la atitudinea serviciilor de spionaj față de amiralul Canaris, șeful *Abwehr*-ului german (p. 371 și urm.).

Ultima parte a lucrării privește activitatea spionajului britanic după terminarea celui de-al doilea război mondial.

Gh. Buzatu

REINHARD GEHLEN, *L'Organisation Gehlen. Mémoires*, Paris, Éditions Fayard-Éditions Presses de la Cité, 1972, 344 p.

Reinhard Gehlen s-a consacrat carierei militare înainte de venirea lui Hitler la putere în 1933, dar ascensiunea sa rapidă datează din cursul epocii naziste, după cum urmează: 1933—1935 — școală de stat major; 1935 — căpitan afectat Statului Major General german; 1938 — comandant al unei baterii; martie 1939 — maior; octombrie 1939 — șeful serviciului proiecte al biroului fortificațiilor din cadrul *M.St.M.*; 1940 — ofițer de legătură pe lângă diverși generali germani activînd pe frontul de Vest; iulie 1940 — atașat pe lângă generalul Halder, șeful *M.St.M.* german; octombrie 1940 — șeful secției Est a biroului de operații din cadrul *M.St.M.*; 1941 — locotenent colonel; 1 aprilie 1942 — șeful unui important organism de spionaj militar („Armata străine Est” din cadrul *M.St.M.*); 1 decembrie 1942 — colonel; decembrie 1944 — general de brigadă; 9 aprilie 1945 — suspendat de Hitler din toate funcțiile sale; 1945 — se predă (22 mai) americanilor, care-l expediază (26 august) în S.U.A.; 1946 — revine în Germania și este scos din rîndul prizonierilor de război; iulie 1946 — crează „Organizația Gehlen”, oficină de spionaj; aprilie 1956 — transformarea „organizației” în Serviciu de informații și contrainformații vest-german (*B.N.D.*), al cărui președinte este numit; 30 aprilie 1968 — pus în retragere.

Ținînd seama de rolul jucat de Gehlen în organismele germane de spionaj contraspionaj timp de peste un sfert de veac era natural ca publicarea memoriilor sale, atît de trimbitate înainte de apariție, să fie așteptate cu un maxim și legitim interes. Textul original odată apărut în R. F. Germania, și din care ediția franceză reprezintă o „versiune simplificată” datorată lui David Irving,

a dezamăgit profund pe cititori. Evident, nimeni nu s-a așteptat ca Gehlen să-și permită dezvăluiri senzaționale asupra celei mai recente perioade a activității sale (anii 1946—1968), ceea ce nici nu o face (cf. pp. 113—327), dar oricine era incredințat că paginile închinatelor anilor 1942—1945 aveau să fie, obligatoriu, revelatoare. Nimic din toate acestea. Cartea lui Gehlen, așa cum am mai spus, dezamăgește. Informațiile pe care le cuprinde despre ultimii ani, decisivi, ai celui de-al doilea război mondial (cap. I, pp. 33—112) sînt bine cunoscute, atît din lucrările altor foști demnitari hitleristi care l-au devansat mult pe Gehlen în publicarea memoriilor, cît și din colecțiile de documente sau din studiile de specialitate apărute pînă în prezent. Ba, mai mult, Gehlen imită, și cel mai bine imită pe foștii săi colegi naziști într-ale spionajului (Schellenberg, Gisevius, Leverkühn, Hagen, Abshagen, Skorzeny) de la care preia argumentul — tip pentru a scuza eșecurile de proporții ale birourilor secrete germane din timpul războiului mondial: acestea au aflat și au prevăzut *totul* (este vorba de intențiile inamicilor celui de-al treilea Reich), au înștiințat organisme militare și civile în drept, dar *totul* a fost în zadar pentru că Hitler nu a ținut seama de informațiile primite și a condus războiul potrivit „concepțiilor” sale. Așa s-a petrecut, deducem din cartea lui Gehlen, mai cu seamă la Stalingrad (pp. 59—67) și la Kursk (pp. 68—72), cînd biroul „Armatele străine Est” (F.H.O.) a alarmat înaltul Comandament german (O.K.W.) despre preparativele sovieticilor și despre riscurile ce și le asumase *Wehrmacht*-ul în răsărit.

Trebuie totuși să notăm că, la apariția ei, cartea în discuție și-a uluit cititorii datorită unei singure informații „bombă” ce a lansat-o, și anume că, după constatări personale ale lui Gehlen, se putea afirma cu deplină certitudine că Martin Bormann, odioasa eminență cenușie a lui Adolf Hitler, căutat pretutindeni pe glob după 1945, ar fi fost un agent... sovietic, care, după terminarea războiului, s-ar fi retras în U.R.S.S. (p. 72—74)! Cît de temeinică era această știre, într-adevăr senzațională, deducem din faptul că, la numai cîțiva ani după apariția memoriilor lui Gehlen, niște escavații întîmplătoare executate în Berlinul de Vest au condus la descoperirea și identificarea absolut certă a cadavrului lui Martin Bormann, stabilindu-se totodată că fostul *alter-ego* al fîhrerului nazist își aflate moartea în timpul luptelor pentru Berlin de la începutul lunii mai 1945. Acestea au constituit un nou și serios temei pentru ca lucrarea lui Gehlen să deziluzioneze iarăși pe cititor.

Gh. Buzatu

E. H. COOKRIDGE, *Set Europa Ablaze. The Story of Special Operations in Western Europe 1940—45*, London, Pan Books Ltd., 1969, 534 p.

Alături de colonelul Rémy, Pierre Nord, L. Farago, E. Zacharias ș.a., E. H. Cookridge s-a remarcat după 1945 ca unul dintre cei mai fecunzi autori de lucrări consacrate spionajului internațional în perioada conflagrației dintre 1939 și 1945. Despre rolul pe care Cookridge îl atribuie spionajului modern, deducem din acest dicton al lui Napoleon pe care-l așază ca *moto* al cărții sale: „Un spion în locul nimerit valorează cît 20 000 de oameni pe cîmpul de bătăie”. Că lucrurile se pot petrece, adesea, astfel, cartea lui Cookridge, fost el însuși agent al serviciilor de informații britanice, o dovedește cu prisosință. *Set Europa Ablaze...* retracează trecutul unui pe cît de tînăr, pe atît de eficace și celebru organism englez de informații și contrainformații — am numit S.O.E. (*Special Operations Executive — Biroul Operațiunilor Speciale*) —, cu toate eșecurile și, mai ales, izbînzile sale. Constituit la sugestia premierului W. Churchill, în iulie 1940, și atașat pînă la sfîrșit (1945) Ministerului Economiei de Război din Londra, S.O.E. a avut menirea de a cordonaa marile acțiuni de subversiune sau sabotaj în toate țările europene ocupate de Hitler ori, altfel spus, „de a da foc Europei (naziste)” (p. 15). Pentru atingerea țelului propus, serviciul, care în mod cu totul întîmplător a ajuns să-și aibă sediul pe aceeași stradă pe care, cu decenii în urmă, Conan Doyle plasase locuința lui Sherlock Holmes (*Baker Street*, no. 62—64), a căpătat un adevărat cec alb în privința ignorării oricărei reguli sau morale a luptei subterane, ceea ce s-a îndeplinit integral, astfel că Churchill însuși a de-

semnat la un moment dat departamentul pe lângă care era afectat S.O.E. drept „Ministerul economiei de război neonorabile”. Primul îndrumător al S.O.E. a fost (1940—1942) Sir Frank Nelson, apoi Sir Charles Hambro, căruia i-a succedat (1942—1943) colonelul (apoi general Sir) Colin Gubbins, acesta din urmă fiind „marele patron” al organizației (p. 40—41).

Așa după cum rezultă și din subtitlul cărții, Cookridge se oprește asupra activității S.O.E. în țările din vestul Europei, în ordine: Franța, Olanda, Norvegia și Danemarca. Chiar dacă despre multe „cazuri” de spionaj în carte se înfățișează lucruri în general cunoscute, autorului nu-i scapă prilejul de a veni, de fiecare dată, cu informații și precizări noi, menite să contribuie la elucidarea unor „dosare” răsunătoare precum cel al Mathildei Carré („Pisica”) (pp. 104—122) sau al lui Hubertus Lauwers (p. 355 și urm.). Pe de altă parte, cititorul va fi, desigur, interesat să afle: că un obiectiv esențial ce nu a putut fi atins de aviația engleză (fabrica „Peugeot” din Sochaux) a fost în cele din urmă aruncat în aer, la 5/6 noiembrie 1942, de către agentul S.O.E. Harry Rée (alias „Henri”), cu concursul nemijlocit al însuși industriașului francez Rudolphe Peugeot (pp. 163—165); că oamenii serviciului londonez, păzind ieșirea navelor germane din Baltica la Marea Nordului și în Atlantic, au semnalat prompt intrarea în luptă a lui „Bismarck” (p. 425) ori că, în fine, un agent danez (Duus Hansen) și-a câștigat merite deosebite prin descoperirea preparatelor germane de la Peenemünde pentru construirea „armelor secrete” (pp. 483—485).

În concluzie, *Set Europa Ablaze...* este o lucrare plină de interes, documentată, utilă tuturor celor preocupați de studierea rolului serviciilor aliate de spionaj și contraspiionaj în desfășurarea generală a celui de-al doilea război mondial.

Gh. Buzatu

BENNETT KOVRIG, *The Myth of Liberation. East-Central Europe in U.S. Diplomacy and Politics since 1941*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1973, 360 p.

Cu toate că nu o declară este cât se poate de clar că, prin această lucrare întemeiată pe serioase și extrem de bogate surse editate și inedite, Bennett Kovrig se alătură curentului „noii stângi” (*new left*) din istoriografia americană contemporană, adică acelor cercetători (chiar „furioși”) care supun unui aspru rechizițoriu diplomația și politica S.U.A. din timpul președintelui F. D. Roosevelt și a urmașilor săi și poartă un război declarat cu istoricii care, de îndată după anul 1945, au idealizat orientarea Washington-ului în politica mondială. De ce se ocupă Kovrig de Europa est-centrală (care în conceptul său și al altor istorici apuseni cuprinde: Albania, Bulgaria, Cehoslovacia, R.D.G., Jugoslavia, România, Polonia și Ungaria), rezultă din propria-i recunoaștere: pentru că zona respectivă „a jucat un rol catalitic în istoria recentă a conflictelor de pe acest continent” (p. IX), iar în anii celui de-al doilea război mondial a reprezentat „o sursă de discordie” între toate marile puteri angrenate în conflația secolului (p. 9). Datele expuse de Kovrig sînt elocvente pentru a convinge pe cititor asupra discrepantei ce a existat între țelurile (frumoase și promițătoare) anunțate de Casa Albă și rezultatele dobîndite: 1) Încă de la intrarea S.U.A. în război, dar mai ales din 1943, Washington-ul (Roosevelt personal) era convins de „inevitabilitatea” unor „predominanțe” ale marilor puteri aliate după sfîrșitul ostilităților în diverse regiuni ale Europei (p. 7). 2) La conferința miniștrilor de externe aliați de la Moscova din decembrie 1943 s-a respins unanim prezența forțelor militare ale marilor puteri, după război, pe orice teritorii străine, numai că, apoi, Roosevelt s-a exprimat pentru existența unor țări „prietene” în vecinătatea acelor țări state (p. 9). 3) În faza pre-Yalta, Departamentul de Stat a supus lui Roosevelt mai multe documente străni în sensul că: Statele Unite trebuiau să urmeze o „cale de mijloc” între puterile aliate europene pentru rezolvarea afacerilor vechiului continent (p. 29—30); Statele Unite urmau să accepte ca un fapt împlinit constituirea „zonelor de interese” inițiată de Churchill pentru Europa est-centrală (p. 29); s-a sugerat președintelui american să respingă ideea creării unei înalte comisii aliate în schimbul unor conferințe periodice ale miniștrilor de

externe ai puterilor aliate (p. 31). 4) La Yalta, preocuparea diplomației americane pentru Europa est-centrală a fost neînsemnată, Roosevelt arătându-se mulțumit de acceptarea unei (inoperante) „Declarații pentru Europa eliberată” (pp. 31—33). 5) Prin acțiunile din mai-iunie 1944, Casa Albă a înlesnit realizarea planului lui Churchill de constituire a unor „zone de interese”, iar, după aceea, prin atitudinea de reținere observată, S.U.A. au acordat în fapt o *carte blanche* partenerilor săi din Marea Alianță (pp. 23—26). 6) Idealismului ce l-a animat pe Roosevelt în toți anii războiului în privința perspectivelor creării unei lumi postbelice fără reproș, Churchill i-a replicat viguros la Yalta: Charta Atlanticului reprezenta „nu o lege ci o stea” (p. 27). 7) În sfârșit, la Potsdam (iulie-august 1945) Truman a încercat să anihileze unele din efectele erorilor lui Roosevelt, dar fără rezultate manifeste (p. 51 și urm.).

Din cele prezentate deducem că Bennett Kovrig respinge *de plano* diplomația administrației Roosevelt, al cărui dosar de erori s-a desăvârșit la Yalta și a „explodat” la mai mulți ani după aceea; pentru a-l combate pe Roosevelt, autorul recurge cu plăcere la un faimos discurs anti-yaltez al lui Charles de Gaulle din 1968 (p. 5). Roosevelt — afirmă cu convingere Kovrig — a fost „un idealist pînă la eroare” în avansarea unor planuri grandioase, căzînd victimă propriei sale propagande despre „virtuțile” sistemului de alianțe al S.U.A. dintre anii 1941 și 1945 (p. 39). După moartea lui Roosevelt și instalarea unui nou președinte, în persoana lui Harry Truman, a intervenit „schimbarea de stil” a politicii mondiale americane, cu punctul de plecare la 23 aprilie 1945 (p. 39—40).

Cartea lui Kovrig atestă, în ansamblul ei, în baza unui bogat material faptic și sistematic expus, că judecata Istoriei, mai apropiată sau mai tirzie, este neînduplecată în cazul tuturor marilor săi actori, chiar și pentru aceia care, plănuiind binele, au contribuit, cu sau fără voia lor, la extinderea răului.

Gh. Buzatu

PIERRE SALMON, *Le racisme devant l'histoire*, Paris (Fernand Nathan), Bruxelles (Editions Labor), 1973, 195 p.

Prestigioasa colecție „Problèmes”, în cadrul căreia R. Joly a scris deja despre toleranță, R. Hebbelinck despre strategia umană, J. Franeau despre gîndirea științifică, iar P. Vanbergen, îngrijitorul colecției, despre etică și condiția umană, s-a îmbogățit cu studiul profesorului Pierre Salmon despre rasism, fenomen pe care autorul, cunoscut prin studii de largă amplitudine, îl abordează din perspectivă istorică. E o perspectivă care, departe de a justifica, lămurește și condamnă. Fiindcă pe deosebiri de rasă s-au întemeiat adesea impilara și ura, factori de la care au pornit, aservindu-și mijloace diverse (avuție, putere, știință etc.), multe din marile mișcări rasiste consemnate de istorie. Autorul insistă asupra structurilor psiho-sociale profunde care stau la originea rasismului, sugerînd astfel chiar posibilitatea de a-i demonta mecanismele. Teama și neînțelegerea explică în bună măsură, din preistorie și pînă azi, acest fenomen esențialmente bivalent, căci presupune deopotrivă conștiința apartenenței la un grup și nevoia de a se deosebi de celelalte, fie că e vorba de societăți primitive, pentru care umanitatea se sfîrșeste la frontierele tribului; de discriminările din vechiul Egipt, făcute în defavoarea negrilor; de iudaismul izvorît dintr-o conștiință de „popor ales”, în numele căreia interzicea sever exogamia; de hinduismul născut din subjugarea populației aborigene de către cuceritorii arieni etc., oriunde o rasă suprapusă a voit să-și conserve hegemonia, întemeind-o pe o permanență genetică. Nici măcar lumea greco-romană n-a fost scutită de asemenea discriminări, chiar dacă în forme mai subtile. În evul mediu ele au căpătat o coloratură pregnant antisemită, iar în epoca modernă au fost îndreptate mai ales contra negrilor, fără a exclude alte forme, antisemitismul cu deosebire. Autorul le trece în revistă, investigînd diverse zone geopolitice, pînă în zilele noastre și supunînd prejudecata rasială unei severe critici. La baza acestei prejudecăți el observă confuzia curentă dintre conceptul de *rasă* și cele de *națiune, cultură, limbă, religie*, spre a conchide că contactele dintre diverse civilizații s-au dovedit fecunde și că toate rasele își au partea lor de contribuție la cultură și civilizația lumii.

Al. Zub

Al XIII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg (10—17 august 1974).

Avînd ca temă *Maramureșul, model de cultură sud-est europeană*, al XIII-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg s-a desfășurat, succesiv, în Maramureș (Baia Mare, Sighet), Suceava și Iași (10—17 august 1974), cu participarea a numeroși specialiști în istorie, etnografie, folclor, lingvistică etc. Principalele comunicări prezentate la secția limbă și literatură; *Maramureșul — patria celor mai vechi texte românești* (G. Ivănescu); *Graiul maramureșean din secolele XVI—XVIII* (C. Frincu); *Contribuții maramureșene la formarea graiurilor bucovinene* (A. Turculeț); *Graiul maramureșean în contextul daco-românei* (V. Iancu). La secția etnografie și folclor: *Insemnătatea folclorului maramureșean* (D. Carp); *Arhitectura în lemn în Maramureș* (Corina Nicolescu); *Considerations sur la genèse des portes monumentales de Maramureș* (P. Caraman); *Chestionarele lui B. Petriceicu-Hasdeu în Maramureș* (T. Filip). La secția istorie: *Beiträge zur Geschichte der rumänischen Orthodoxie in Maramureș* (Ekkehard Völkl); *Die kanonischen Beziehungen zwischen Konstantinopel und Maramureș* (Radu Miron); *Cultura străveche a Maramureșului* (Al. Vulpe); *Maramureșul și legăturile politice și culturale dintre cele trei țări românești* (A. Socolan); *Maramureș dans la vision de N. Iorga* (Al. Zub); *Biblioteci românești în Maramureș în sec. XIX* (V. Căpîlneanu). În afara lucrărilor pe secții, prof. Klaus Heitman de la Universitatea din Heidelberg (laureat al Societății „Mihai Eminescu”), a făcut un expozeu despre *Studiul limbii române la universitățile germane*, propunînd crearea unui Institut de limbă și cultură românească în R. F. Germania, iar Radu Popa a prezentat *Civilizația Maramureșului medieval*, abordînd probleme de cercetare și interpretare istorică. Lucrările, ca și discuțiile prilejuite de vizitarea unor monumente istorice sau a unor vechi așezări maramureșene, au relevat caracterul original, specific, al acestui spațiu de cultură arhaică, confruntată în zilele noastre cu problemele industrializării și ale urbanizării. Este vorba, prin urmare, nu de conceptul structuralist de *model*, sugerat în tema colocviului, ci de o *tentativă* de a sesiza, în plină epocă de modernizare, elemente și trăsături ale străvechii civilizații maramureșene, una dintre cele mai robuste și mai interesante.

Al. Z.

Colocviul româno-american (Suceava, 18—21 august 1974).

În cadrul manifestărilor științifice de caracter internațional, a avut loc la Suceava (18—21 august 1974) primul colocviu româno-american, axat pe teme relative la istoria noastră modernă, urmîrind etapele și direcțiile dezvoltării poporului român de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd se fac simțite modificări de structură și de suprastructură în sens capitalist, pînă la întîiul război mondial, încheiat cu desăvîrșirea unității de stat a României. S-au putut urmări astfel, prin remarcabile contribuții din ambele părți, principalele deziderate, aspirații, dificultăți cu care poporul român a fost confruntat, din epoca luminilor, ale cărei particularități au fost puse în discuție prin raportare la contextul sud-est euro-

pean, pînă la împlinirea idealului politic național în 1918. Personalități de seamă ale istoriografiei din cele două state au contribuit la reușita colocviului. Menționăm, pentru înția temă, luminoasa introducere făcută de prof. M. Berza, din care s-au putut desprinde trăsăturile iluminismului din această zonă a Europei, problemele care aveau să preocupe întreaga epocă modernă. Distincții și precizări utile au făcut, din perspectivă comparativă, prof. Valentin Boss și Stephen Fischer — Galați de la Universitatea din Colorado, precum și cercetătorii români: P. Cernovodeanu (cu privire specială la istoriografie), Al. Duțu (evoluția mentalităților); Vlad Georgescu (epoca fanariotă și treptele iluminismului la Dunărea de Jos), Florin Constantiniu (reforme inițiate de domnii fanarioți în secolul al XVIII-lea și geneza iluminismului în țările române), Ș. Papacostea (implicațiile central-europene ale fenomenului). A doua mare temă a cuprins comunicări despre *dezvoltarea conștiinței naționale la români în secolul al XIX-lea*, comunicări prezentate, sub același unghi comparativ, de prof. Istvan Deak (Universitatea Columbia), Dan Berindei, L. Boicu, N. Corivan, Cornelia Bodea, Pompiliu Teodor, Al. Zub, urmărindu-se geneza și evoluția ideii naționale în spațiul românesc, idee legată îndeosebi de mișcarea lui T. Vladimirescu, de revoluția pașoptistă, de înfăptuirea primei etape a unificării naționale și de cucerirea independenței de stat. A treia temă a colocviului a reunit contribuții privitoare la România și primul război mondial, prezentate de Philip Eidelberg și Paul Schapiro (Universitatea Illinois), Glenn Torrey (Universitatea Kansas), iar dintre cercetătorii români de către Eliza Campus, Ion Oprea, Paul Oprescu, Ion Stanciu, pe temeiul unor ample explorări de arhivă, presă etc., vădindu-se din ambele părți efortul de înțelegere justă a evenimentelor. Participanții la colocviu au vizitat apoi monumentele istorice și de artă ale Bucovinei: o istorie vie, capabilă să vorbească, într-un limbaj specific, istoricilor de peste ocean, a căror colaborare cu istoricii români a început astfel sub bune auspicii, viitorul colocviu urmînd să aibă loc la New York.

Al. Z.

Al XV-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg, cu tema „România și Marea” (Mangalia, 22—28 septembrie 1975).

Între 22 și 28 septembrie 1975 a avut loc, la Neptun (Mangalia), cel de al XV-lea colocviu al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg, organizat în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și Muzeul de arheologie din Constanța. Alegerea temei „România și Marea” a fost justificată de faptul că ea nu a fost cercetată decît parțial, la noi, și este mai puțin cunoscută cercetătorilor străini.

Majoritatea participanților au fost din România (43) și Republica Federală Germania (29). De asemenea, prin intermediul Academiei de Științe Sociale și Politice, Asociației „România” și Asociației pentru relații internaționale au mai fost invitați și cercetători din Austria, Bulgaria, Grecia, Italia, Iugoslavia și Polonia. În ședințele plene și pe secții au fost prezentate peste 60 de comunicări din domeniile istoriei, arheologiei, limbii, literaturii, folclorului și artei.

Principalele probleme discutate au fost continuitatea romanică și românească, evoluția demografică, legăturile Dobrogei cu celelalte provincii românești, relațiile politico-economice ale Dobrogei cu alte regiuni, reflectarea mării în spiritualitatea românească, dezvoltarea modernă a Dobrogei. În toate aceste probleme au fost aduse interesante contribuții atît prin introducerea în circuitul științific a unor materiale inedite, cît și prin interpretări noi și nuanțarea altora mai vechi. S-a făcut, astfel, apel, în comunicări și intervenții, la noile descoperiri arheologice și numismatice, au fost sistematizate materialele toponimice și folclorice, și au fost utilizate, într-o mai largă măsură, datele lingvistice. Lucrările au subliniat că singura modalitate de abordare științifică a temei este o cercetare multidisciplinară a ei.

Dezbaterile colocviului au reliefat necesitatea, ca o mai mare parte a rezultatelor cercetării să fie publicată în limbi de circulație internațională. Dezbaterile au evidențiat faptul că nu toți cercetătorii străini sînt la curent cu ultimile

realizări ale științei românești. Astfel, Rudolf Windisch, în comunicarea *Continuitatea romanică-românească la Marea Neagră*, a expus un punct de vedere mai vechi, conform căruia formarea poporului român nu s-a realizat în mod unitar, ci în nuclee separate, punând sub semnul întrebării continuitatea sub aspect latin la nord de Dunăre. La fel, profesorul Th. Elwerth, în comunicarea *De ce români și marea?* a emis îndoieli, asupra cărora, ca urmare a dezbaterilor colocviului, a revenit ulterior. Cu excepțiile amintite, cercetătorii străini au împărtășit puncte de vedere asemănătoare sau identice cu cele ale cercetătorilor români, fapt care a rezultat și din felul în care s-au purtat discuțiile pe marginea diferitelor comunicări.

Contactele cercetătorilor români, de diferite specialități, cu cei vest-germani, ca și cu specialiștii din alte țări, au fost fructuoase. Ele vor continua, dealtfel, și cu prilejul viitoarelor colocvii ale societății „Mihai Eminescu”.

V. Russu

Colocviul comisiei mixte româno-poloneze de istorie.

Înființată în decembrie 1975 la București, comisia mixtă româno-polonă de istorie s-a întrunit la Varșovia în zilele de 24—28 mai 1976. Au participat prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu — președintele părții române, dr. Ilie Corfus, dr. Milică Moldoveanu, dr. Șerban Papacostea, dr. Florin Constantiniu, dr. Adolf Armbruster, dr. Leonid Boicu și, respectiv, prof. univ. dr. Tadeusz Jedruszczak — președintele părții polone, dr. docent Wiesław Balcerak, dr. Juliusz Demel, dr. Zdzisław Spieralski, dr. Marian Wojciechowski. Au mai luat parte la dezbaterile comisiei, în calitate de invitați, Nicolae Mareș, atașat cultural al Ambasadei Republicii Socialiste România la Varșovia, dr. A. Wieczanski, dr. Maria Begucka, dr. Janus Tazbir, Wanda Wolska, Halina Janowska, Maria Nowak, Janusz Mallek, Edward Polkowski.

Lucrările comisiei au fost concentrate asupra a două teme: 1) Raporturile româno-polone în secolele XIV—XVI și 2) istoriografia actuală română și polonă privitoare la geneza celui de al doilea război mondial. Au fost expuse următoarele referate: *Relațiile româno-polone în secolele XIV—XVI*, de Șerban Papacostea și Ilie Corfus; *Cercetări recente privitoare la ideea romanității românilor în epoca renașterii și umanismului*, de Adolf Armbruster; *Cercetări recente românești asupra genezei și caracterului celui de al doilea război mondial*, de Milică Moldoveanu. Din partea polonă au fost prezentate referatele: *Relațiile politice polono-moldovene pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea*, de Zdzisław Spieralski; *Dezvoltarea cercetărilor poloneze relative la epoca Renașterii*, de A. Wieczanski; *Istoriografia polonă privitoare la geneza celui de al doilea război mondial*, de Tadeusz Jedruszczak.

Dezbaterile, purtate într-un spirit constructiv, au fost rodnice, vădind utilitatea lor, care completează în chip fericit informarea reciprocă pe căile obișnuite ale schimbului de informații. A ieșit din nou în evidență (cum o vor arăta și lucrările ce se vor da publicității) necesitatea adîncirii cunoașterii reciproce a istoriografiei și istoriei celor două țări prietene. Tocmai acestui din urmă scop îi vor servi și sesiunile anuale următoare ale Comisiei. Cea din 1977 va avea loc în România (Temele: *Mișcarea revoluționară și lupta pentru independență în România și Polonia în secolul al XIX-lea*; *Cercetări în România și Polonia privitoare la perioada postbelică*; *Noutăți editoriale în domeniul istoriei României și Poloniei*).

Gazdele poloneze au organizat la încheierea sesiunii o excursie de interes științific în localitatea Karzimirz, unde a avut loc și o întâlnire cu prof. dr. Czesław Madajczyk, directorul Institutului de istorie al Academiei Polone de Științe.

L. B.

Teze de doctorat

În ziua de 22 mai 1976 a avut loc, în sala Senatului Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Studentimea ieșeană în viața social-politică a României contemporane (1918—1947)*, elaborată de Valeriu Florin Dobrinescu.

Lucrarea cuprinde patru capitole: I. *Curenți și tendințe în rândurile studențimii ieșene (1918—1933)*; II. *Pe frontul luptei împotriva pericolului fascist și a războiului*; III. *Integrarea studenților ieșeni în mișcarea de rezistență anti-fascistă*; IV. *Tineretul studențesc din Iași în viața social-politică a țării (1944—1947)*.

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Note, Bibliografie și Încheiere*.

Comisia de doctorat, alcătuită din: prof. univ. dr. Ilie Grămadă, reprezentant al decanului facultății de istorie-filozofie, președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; prof. univ. dr. Janeta Benditer; conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță; conf. univ. dr. Gh. Zaharia, a hotărât în unanimitate să acorde lui Valeriu Florin Dobrinescu titlul științific de *doctor în istorie*.

•

În ziua de 15 iunie 1976 a avut loc, în cadrul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Partidul Poporului în viața politică a României (1918—1938)*, elaborată de Gh. I. Florescu.

Lucrarea cuprinde cinci capitole: I. *Liga Poporului (aprilie 1918 — martie 1920)*; 1. *Circumstanțele fondării Ligii Poporului*; 2. *Preliminariile constituirii unei „uniuni” politice*; 3. *Constituirea Ligii Poporului*; 4. *Început de drum. Acțiuni organizatorice (aprilie 1918 — noiembrie 1919)*; 5. *Principii programatice. Doctrină*; 6. *Primele acțiuni politice (aprilie 1918 — noiembrie 1919)*; 7. *Ascensiunea spre investitura guvernamentală (decembrie 1919 — martie 1920)*; II. *Partidul Poporului (martie 1920 — decembrie 1921)*; 1. *Liga Poporului — formațiune guvernamentală*; 2. *Consecințele actului din 13 martie 1920. Modificări ale sistemului partidelor politice*; 3. *Ultima fază a unei metamorfozări politice*; 4. *Partidul Poporului în confruntarea cu realitățile guvernării*; 5. *Clarificări politice (august 1920 — iulie 1921)*; 6. *Vremea verificărilor ireversibile*; 7. *Încercări de redresare (iulie — decembrie 1921)*; 8. *Sfârșitul experienței averescane. Promisiuni și rezultate*; III. *Formațiunea politică averescană în anii reconsiderărilor (ianuarie 1922 — martie 1926)*; 1. *Spulberarea ultimelor speranțe*; 2. *Readaptări programatice și revizuirii organizatorice*; 3. *Acțiuni politice de partid (martie 1922 — iunie 1925)*; 4. *Activitatea parlamentară a Partidului Poporului*; 5. *Noua ascensiune spre fotoliile ministeriale (iulie 1925 — martie 1926)*; IV. *Partidul Poporului în anii celei de a doua guvernări (martie 1926 — iunie 1927)*; 1. *Cabinetul Al. Averescu față în față cu noua conjunctură politică*; 2. *Programul de guvernare. Promisiuni și intenții*; 3. *Partidul Poporului între refacere și compromitere*; 4. *Activitatea guvernamentală în contextul situației social-economice a țării*; 5. *„Uzurparea de la 4 iunie...”*; V. *Declinul Partidului Poporului (iunie 1927 — martie 1938)*; 1. *Vremea ofensivelor eșuate (iunie 1927 — aprilie 1932)*; 2. *Partidul Poporului în ultimii ani de activitate*; 3. *Moment final: dizolvarea Partidului Poporului*.

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde: *Introducere; Încheiere; Bibliografie*.

Comisia de doctorat, alcătuită din: prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, președinte; prof. univ. dr. Aurel Loghin, conducător științific; conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță; dr. Al. Gh. Savu, șef de sector la Institutul de studii și cercetări de istorie și teorie militară din București și dr. Dumitru Șandru, șef de sector la

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, a hotărât, în unanimitate, să acorde lui Gh. I. Florescu titlul științific de *doctor în istorie*.

*

În ziua de 19 iunie 1976 a avut loc, în cadrul Facultății de istorie-filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, susținerea publică a tezei de doctorat *Poarta otomană, tătarii, Polonia și Moldova între 1621 și 1672 (Moldova în contextul politic internațional din estul și sud-estul Europei între 1621 și 1672)*, elaborată de Tahsin Gemil.

Lucrarea cuprinde trei capitole: *Capitolul I: 1621—1672; Capitolul II: 1634—1654; Capitolul III: 1654—1672.*

În afara acestor capitole, lucrarea mai cuprinde: *Introducere, Încheiere, Note și Bibliografie selectivă.*

Comisia de doctorat, alcătuită din: prof. dr. doc. st. M. Petrescu-Dimbovița, președinte, reprezentant al decanului Facultății de istorie-filozofie din Iași, dr. Dimitrie Ciurea, șef de secție la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași, conducător științific, prof. dr. doc. șt. Mihai Berza, membru corespondent al Academiei R. S. România, directorul Institutului de studii sud-est europene din București, dr. Șerban Papacostea, șeful sectorului de istorie universală de la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, dr. Florin Constantin, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, a hotărât în unanimitate să acorde lui Tahsin Gemil titlul științific de *doctor în istorie*.

Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași în 1976

Cele 12 probleme ale Planului unitar integrat de cercetare și de acțiuni principale pe anul 1976 au mobilizat întregul colectiv al Institutului la realizarea deplină a lor.

Astfel, cercetătorii arheologi au înscris teme care se încadrează în următoarele probleme: civilizații străvechi pe teritoriul Moldovei pînă în mileniul II î.e.n.; geto-dacii, cultura și rolul lor în sud-estul Europei — relațiile cu civilizațiile cele mai avansate ale antichității în vremea lui Burebista și Decebal; romanizarea Daciei; continuitatea elementelor daco-romane, formarea poporului și a limbii române.

Experiența dobîndită în cercetarea problemelor de mai sus și rezultatele valoroase obținute prin continuarea săpăturilor arheologice asigură prezența cercetătorilor ieșeni și în 1976 în istoriografia națională cu studii analitice apărute în revistele de specialitate din țară și din străinătate și unele lucrări de sinteză predate la tipar cum sînt: *Scurtă istorie a Daciei preromane* și *Depozitele de bronzuri din România* (M. Petrescu-Dimbovița) și *Moldova în epoca formării poporului român* (Dan Teodor).

Cercetătorii medievști ieșeni au continuat și în 1976 acțiunea de publicare în cadrul colecției *Documenta Romaniae Historica*, acțiune subordonată problemei întocmirii corpusului național de izvoare. A apărut în 1976 volumul II din colecția D.R.H. și a fost predat la tipar în luna iulie 1976 volumul III. De asemenea, s-a întocmit Repertoriul arhivistic și bibliografic al documentelor moldovenești din perioada 1635—1653 — instrument de lucru util continuării publicării colecției D.R.H. Alte teme ale cercetătorilor sectorului de istorie medie sînt subsumate problemei intitulată „Lupta poporului român pentru libertate națională și socială în evul mediu”. Volumul *Petru Rareș* predat la tipar la sfîrșitul anului 1976, concretizează cercetări efectuate în această direcție. Alături de cercetătorii Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Veniamin Ciobanu, Georgeta Ignat, D. Agache și Ion Solcanu au colaborat la realizarea volumului cadre didactice de la Facultatea de istorie din Iași și cercetători din București.

Mai multe probleme au constituit obiectul preocupărilor cercetătorilor Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” specializați în perioada modernă și contemporană a istoriei României și în istoria relațiilor internaționale. Astfel de probleme ca *Mișcările revoluționare din țările române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, Relațiile internaționale ale țărilor române și ale României de-a lungul veacurilor*, cercetări de demografie istorică, *Crearea statului național în 1859 — primisă a dezvoltării României moderne, Cucerirea independenței naționale a României*, cercetări referitoare la istoria celui de al doilea război mondial și la istoria U.R.S.S., *Teoria și metodologia cercetării istorice* direcționează temele și, respectiv, preocupările moderniştilor și contemporaneiştilor. În anul 1976 Al. Zub a adăugat noi realizări pe linia preocupărilor de istoria culturii. A editat volumul M. Kogălniceanu, *Opere*, volumul II, *Scrieri istorice*, Editura Academiei; sub semnătura aceluiași cercetător a apărut volumul *Junimea — implicații istoriografice*, Iași, Editura „Junimea”, 1976. De asemenea, autorul a predat la tipar volumul antologic Vasile Pârvan, *Scrieri*, și a publicat mai multe studii în revistele de specialitate.

De asemenea, realizări notabile (volume și studii de mai mică amploare) sînt semnate în anul 1976 de L. Boicu, în calitate de autor, coautor și coordonator: *România în relațiile internaționale, 1699—1939, Independența de stat a României, Drumul românilor spre independență* (în colaborare cu Gh. Platon) ș.a. Experiența dobîndită în cercetarea problemelor enunțate mai sus a determinat apariția mai multor nume de cercetători autori de cărți care constituie fie încercări de sinteză, fie studii analitice de mai mare amploare. Astfel de volume sînt: *Reforma agrară din 1918—1921*, Editura Academiei; *Creditul rural în România (1919—1944)* — predat la tipar de D. Șandru. Gh. Buzatu a predat la tipar volumul *Mari dosare ale celui de al doilea război mondial*, I. Saizu a încheiat monografia *Structura profesională a populației în România interbelică*, pregătind-o pentru tipar, Veniamin Ciobanu a pregătit volumul *Principatele române în politica europeană între 1619 și 1815*, iar Thasin Gemil a încheiat monografia *Țările române în contextul politic internațional din estul și sud-estul Europei în secolul al XVII-lea*. Se cuvine comemorată apariția și predarea spre publicare și a altor contribuții scurte, fiecare reprezentînd pentru uautor un pas spre sinteza care constituie obiectivul final al oricărei cercetări istorice de amploare.

La ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate lucrările: *Adevăr și spirit critic la Junimea și Preocupări de istoria civilizațiilor și de etnopsihologie la Junimea* (Al. Zub); *Cazul Tilea* (Gh. Buzatu); *Băncile populare (1919—1929)*, (D. Șandru); *Vallum Carporum* (I. Ioniță); *Considerații privind frimintările țărănești din Moldova între anii 1848 și 1859* (D. Vitcu și A. Macovei); *Unele probleme privind secolele V—VII e.n. pe teritoriul României* (Dan Teodor); *Confruntări ideologice în vremea lui Petru Rareș* (L. Șimanschi).

Cercetători ieșeni de prestigiu au fost invitați să susțină comunicări în cadrul secției de istorie a Academiei R.S.R.: L. Boicu, *România și polonii de-a lungul istoriei* și Al. Zub, *Activitatea politică a lui M. Kogălniceanu la 1848*.

De asemenea, cercetătorii institutului au fost prezenți cu comunicări științifice la mai multe simpozioane organizate în Iași sau în alte localități din țară. Astfel, la simpozionul „Metode moderne de cercetare în arheologie” (Iași, aprilie 1970), V. Chirica a colaborat la întocmirea comunicării *Paleogeografia și arheologia*. Mai mulți cercetători au participat la simpozionul organizat de Comitetul de cultură educație socialistă al județului Vaslui (aprilie 1976): *Unitate și continuitate în istoria poporului român la est de Carpați* (Dan Teodor); *Considerații asupra culturii geto-dacice în Moldova în secolele IV—III î.e.n.* (Silvia Teodor); *Considerații preliminare asupra așezărilor din epoca migrațiilor de la Dodești-Vaslui* (Cătălina Bloșiu). D. Ciurea a prezentat comunicarea *Preludiile diplomatice ale războiului din 1877*, la simpozionul organizat la Ruginoasa (ianuarie 1976). La simpozionul organizat la Bacău cu tema „Din trecutul luptei pentru unitate și independență a poporului român” I. Caproșu și L. Boicu au prezentat următoarele comunicări: *Ideea de unitate în istoria poporului român și, respectiv, Cucerirea independenței de stat în 1877*. Comunicări pe aceeași temă au prezentat la simpozionul de la Vatra Dornă, (J), Suceava, I. Caproșu și Al. Zub. *Mihai Viteazul — simbol al unității românești* (L. Boicu) și *Mihai Viteazul făuritorul primei unități a românilor* (D. Ciurea) au fost temele dezbătute în cadrul simpozionului „375 de ani de la moartea lui

Mihai Viteazul" (Iași, august 1976). Cercetătorul D. Șandru a participat la sesiunea consacrată împlinirii a 1600 de ani de la prima atestare documentară a orașului Buzău cu comunicarea intitulată *Creditul rural în România în perioada interbelică*. La simpozionul organizat la Iași cu tema „România și sistemul de la Versailles”, Gh. Florescu a prezentat comunicarea *Partidele politice și sistemul tratatelor de pace de la Paris*. Alți cercetători au participat la sesiunea Muzeului de istorie din Constanța (27—29 octombrie 1976), Gemil Tahsin a susținut, în cadrul acestei sesiuni, comunicarea *Cercetări noi privind istoria Dobrogei în arhivele turcești*.

Nu mai puțin importante sînt participările cu caracter internațional ale cercetătorilor Institutului. La al doilea Congres internațional de tracologie (București, 4—10 septembrie 1976) cercetătorii ieșeni au prezentat următoarele comunicări: *Contribuția cercetărilor arheologice la istoria tracilor de la nord de Dunăre (epoca bronzului și începutul epocii fierului)* (M. Petrescu-Dîmbovița); *Continuitatea dacică la răsărit de Carpați în secolele II—IV e.n.* (I. Ioniță); *Aspecte ale locuirii dacice în sudul roman al Moldovei* (S. Sanie); *Asupra problemelor cetăților fortificate la tracii nord-dunăreni în mileniul I e.n.* (Adrian Florescu); *Hallstatul timpuriu în regiunea est-carpatică* (A. Laszlo); *Tracii în epopeile homerice* (M. Vasilescu); *Populația Daciei înainte de cucerirea romană* (N. Gostar).

La cel de al IX-lea Congres internațional de științe pre și protoistorice, Nisa, 13—18 septembrie 1976, s-a prezentat comunicarea lui V. Chirica *Locuiri aurignaciene în zona Prutului mijlociu*; M. Petrescu-Dîmbovița a prezentat *Începuturile epocii bronzului în spațiul carpato-balcanic*.

Mai mulți cercetători au participat cu comunicări la cel de al XV-lea colocvii al Societății „Mihai Eminescu” din Freiburg, cu tema „Romanitatea orientală”, colocviiu organizat în colaborare cu Universitatea „Al. I. Cuza”, la Iași și la Suceava, în perioada 20—26 septembrie 1976: *Continuitatea populațiilor autohtone în mileniul I e.n. la est de Carpați în lumina noilor cercetări* (M. Petrescu-Dîmbovița); *Culte și credințe în sudul roman al Moldovei* (Silviu Sanie); *Romanitatea la est de Carpați în secolele II—IV e.n.* (I. Ioniță); *Romanitatea dacică în cadrul romanității orientale* (N. Gostar); *Ideea Daco-României în conștiința generației de la 1848. Geneză și continuitate* (Gh. Platon); *Preocupări de istoria Romei la cărturarilor pașoptiști* (V. Cristian); *Continuitatea populației băștinașe românești în regiunile nord-dunărene reflectată în toponimie (secolele V—X)*, (C. Chiodaru).

De asemenea, menționăm prezența cercetătorilor ieșeni și în alte manifestări internaționale. Astfel, cercetătorul Gemil Tahsin a susținut comunicarea *Linii directe ale politicii externe a hanatului crimeian în vremea hanului Islîm Ghiray III (1644—1654)* la cel de al II-lea Congres internațional de tracologie care a avut loc la Istanbul în perioada 4—9 octombrie 1976. Același cercetător a participat și la al VII-lea Congres internațional de istorie turcă, Ankara, 11—15 octombrie 1976, cu comunicarea *Considerații privind raporturile româno-otomane*; ambele comunicări au fost susținute în limba turcă. Cercetătorul D. Șandru a prezentat raportul *Structura proprietății funciare în România între cele două războaie mondiale* în cadrul simpozionului sud-est european „Structuri agrare în secolul XX”. Cercetători ai Institutului au efectuat deplasări în alte țări în vederea completării documentării. Astfel, în iunie 1976, Al. Zub a efectuat o scurtă documentare la Viena și cu acest prilej a susținut și comunicarea „*România — momente din lupta pentru unitate și independență*”. În perioada 24 iulie — 22 august 1976 cercetător Ion Solcanu s-a deplasat în Grecia, beneficiind de bursa oferită de Asociația de studii sud-est europene. Aceași Asociație a acordat și cercetătorului Gemil Tahsin o bursă cu ajutorul căreia s-a deplasat pentru documentare în Turcia (27 septembrie — 25 octombrie 1976). Mai mulți cercetători străini din Franța, R.F.G., S.U.A., Anglia și alte țări au vizitat Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”. Tot în anul 1976 s-a realizat de către redacțiile publicațiilor Institutului, un intens schimb cu străinătatea, reușindu-se să se adauge bibliotecii un număr de 600 de

Nr. coli de tipar 30

**Tiparul executat la întreprinderea poligrafică
Iași, str. Vasile Alecsandri nr. 6,
Republica Socialistă România**

Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, care continuă seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între anii 1950 și 1963.

„Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” cuprinde studii, comunicări și note, recenzii ș.a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale ș.a.

Publicația se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

Publicația apare anual.

Prețul unui abonament este de lei 40.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Persoanele din străinătate pot face abonamente la publicația noastră prin ILEXIM, serviciul export-import presă — Calea Griviței nr. 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — București.

La revue „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” paraît 1 fois par an.

Les personnes qui, à l'étranger, désirent s'abonner à „l'Annuaire de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie „A. D. Xenopol” de Iassy peuvent s'adresser, par ILEXIM, au service export-import presse, Calea Griviței 64—66, P.O.B. 2001, telex 011226 — Bucarest.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

*Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”,
tom. XII, p. 1—479, Iași, 1975.*

40559

Lei 40